PROCEEDING BOOK

BALKAN
7. ULUSLARARASI
SOSYAL BİLİMLER
KONGRESİ

BALKAN 7TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES

February 3-5, 2023 - Skopje

ISBN: 978-625-6393-20-2

Academy Global Publishing House

BALKAN 7TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
FEBRUARY 3-5, 2023
SKOPJE

Edited By
ASSIST PROF. DR. GÜLTEKIN GÜRÇAY
DR. AMANEH MANAFIDIZAJI

CONGRESS ORGANIZING BOARD
HEAD OF CONFERENCE: *DOÇ. DR. DUYGU NEVAL SAYIN İPEK*
Head of Organizing Board: *Assit. Prof. Dr. Gültekin Gürçay*
Organizing Committee Member: *Dr. Amaneh Manafidizaji*
Organizing Committee Member: *Prof. Dr. Ali Bilgili*
Organizing Committee Member: *Prof. Dr. Naile Bilgili*
Organizing Committee Member: *Prof. Dr. Başak Hanedan*
Organizing Committee Member:: *Prof. Dr. Hülya Çiçek Kanbur*
Organizing Committee Member:: *Prof. Dr. Raihan YUSOPH*
Organizing Committee Member: *Prof. Dr. Hajar HUSEYNOVA*
Organizing Committee Member: *Doç. Dr. Elif Akpınar Külekçi*
Organizing Committee Member: *Aynurə Əliyeva*
Organizing Committee Member: *Doç. Dr. Nazilə Abdullazadə*
Organizing Committee Member: *Dr. Mehdi Meskini Heydarlou*

All rights of this book belong to Academy Global Publishing House
Without permission can't be duplicate or copied.
Authors of chapters are responsible both ethically and juridically.
Academy Global–2023©

Issued: 20.02.2023
ISBN: 978-625-6393-20-2

CONFERENCE ID

BALKAN 7TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES

DATE – PLACE
FEBRUARY 3-5, 2023
SKOPJE

ORGANIIZATION
ACADEMY GLOBAL CONFERENCES & PUBLISHING

EVALUATION PROCESS
All applications have undergone a double-blind peer review process.

PARTICIPATING COUNTRIES
Turkey – Iraq – Azerbaijan - Ukraine - Philippines- India – Egypt – Brazil – UK – Nigeria – Nigeria – Indonesia – USA – POLAND – China- South Africa – Thailand – Bangkok – Japan - South Africa – Israel – Romania – Georgia – Finland - Czech Republic – Lithuania – Dubai – Canada – France – Poznań – Australia – Malaysia – Morocco – Kuwait –

PRESENTATION
Oral presentation

PERCENTAGE OF PARTICIPATION
45% From Turkey And 55% Papers From Other Counteries

LANGUAGES
Turkish, English, Russian, Persian, Arabic

Scientific & Review Committee

Dr. Gulmira ABDİRASULOVA – Kazakhstan

Prof. Dr. Yunir ABDRAHIMOV – Russia

Doç. Dr. Nazilə Abdullazadə - Azerbaijan

Dr. Omid AFGHAN - Afghanistan

Prof. Dr. Burcu Semin AKEL - Türkiye

Dr. Maha Hamdan ALANAZİ - Saudi Arabia

Aynurə Əliyeva - Azerbaijan

Dr. Dzhakipbek Altaevich ALTAYEV - Kazakhstan

Doç. Dr. Abdulsemet AYDIN – Türkiye

Doç. Dr. Mehmet Fırat BARAN - Türkiye

Dr. Amina Salihi BAYERO – Nigeria

Prof. Dr. Ali BILGILI – Türkiye

Prof. Dr. Naile BİLGİLİ - Türkiye

Prof. Dr. Başak HANEDAN - Türkiye

Dr. Baurcan BOTAKARAEV - Kazakhstan

Dr. Ahmad Sharif FAKHEER - Jordania

Doç. Dr. Abbas GHAFFARI – Iran

Dr. Gültekin GÜRÇAY – Türkiye

Prof. Dr. Gulzar İBRAGİMOVA - Azerbaijan

Doç. Dr. Dilorom HAMROEVA - Ozbekstan

Dr. Dody HARTANTO - Indonesia

Dr. Mehdi Meskini HEYDALOU – Iran

Prof. Dr. Həcər Hüseynova - Azerbaijan

Dr. Bazarhan İMANGALİYEVA - Kazakhstan

Dr. Keles Nurmaşulı JAYLIBAY - Kazakhstan

Dr. Mamatkuli JURAYEV – Ozbekistan

Dr. Kalemkas KALIBAEVA – Kazakhstan

Dr. Bouaraour KAMEL – Algeria

Prof. Dr. Hülya Çiçek KANBUR - Türkiye

Doç. Dr., İradə Kərimova - Azerbaijan

Prof. Dr. Emine KOCA – Türkiye

Prof. Dr. Fatma KOÇ - Türkiye

Prof Dr. Bülent KURTİŞOĞLU - Türkiye

Prof. Dr. Natalia LATYGINA - Ukraina

Sonali MALHOTRA - India

Dr. Alia R. MASALİMOVA - Kazakhstan

Prof. Muntazir MEHDI - Pakistan

Dr. Amanbay MOLDIBAEV - Kazakhstan

Assist. Prof. K. R. PADMA – India

Doç. Dr. Sevinc Sadıqova - Azerbaijan

Doç. Dr. Yeliz ÇAKIR SAHİLLİ - Türkiye

Dr. Ayslu B. SARSEKENOVA - Kazakhstan

Doç. Dr. Könül Səmədova - Azerbaijan

DR. Bhumika SHARMA - India

Dr. Gulşat ŞUGAYEVA – Kazakhstan

Prof. Dr. Dwi SULISWORO – Indonesia

Assoc. prof. Ivaylo STAYKOV, Bulgaria

Dr. K.A. TLEUBERGENOVA - Kazakhstan

Dr. Cholpon TOKTOSUNOVA – Kirgizia

Dr. Hoang Anh TUAN - Vietnam

Dr. Botagul TURGUNBAEVA - Kazakhstan

Dr. Dinarakhan TURSUNALİEVA - Kirgizia

Prof. Dr. Raihan YUSOPH -Philippines

Prof.Dr. Akbar VALADBIGI - Iran

Dr. Yang ZİTONG - China

Balkan 7th International Conference on Social Sciences
Balkan 7th International Conference on Applied Sciences
February 3-5, 2023
Skopje

CONFERENCE PROGRAM
Online Presentation

Join Zoom Meeting
https://us02web.zoom.us/j/84454239457?pwd=WWZmMjFoWlFvNzZhSE5PNEdIYXZvQT09

Meeting ID: 844 5423 9457
Passcode: 350123

IMPORTANT, PLEASE READ CAREFULLY

- To be able to make a meeting online, login via https://zoom.us/join site, enter ID instead of "Meeting ID
- or Personal Link Name" and solidify the session.
- The Zoom application is free and no need to create an account.
- The Zoom application can be used without registration.
- The application works on tablets, phones and PCs.
- Speakers must be connected to the session **10 minutes before** the presentation time.
- All congress participants can connect live and listen to all sessions.
- During the session, your camera should be turned on **at least %70** of session period
- Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.

TECHNICAL INFORMATION

- Make sure your computer has a microphone and is working.
- You should be able to use screen sharing feature in Zoom.
- Attendance certificates will be sent to you as pdf at the end of the congress.
- Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.
- Before you login to Zoom please indicate your name surname and hall number,

exp. H-..., S- ... NAME SURNAM

04. 02. 2023	10: 00 – 12: 00 - Time zone in Turkey (GMT+3)
Meeting ID: 844 5423 9457	Passcode: 350123
HALL: 1 SESSION: 1	MODERATOR: **Doç. Dr., CUMHUR ŞAHİN**
Assist. Prof. Dr. Zekeriya ŞAHİN	PROBLEMS IN PROVİDİNG CAPİTAL AND LOAN TO DİGİTAL TRANSFORMATİON INVESTMENTS AN ASSESSMENT ON SMES
Doç. Dr., CUMHUR ŞAHİN	GELECEĞİ PARLAK GİRİŞİMCİLER İÇİN BİR DESTEK FİNANS YÖNTEMİ: MELEK YATIRIM
ELA ARICAN Doç.Dr. EVRİM ERDOĞAN YAZAR	YEŞİL PAZARLAMA İLETİŞİMİNDE SOSYAL ETKİLEYİCİLER: YEŞİL SOSYAL ETKİLEYİCİLERE YÖNELİK BİR İÇERİK ANALİZİ
Assoc. Prof. Dr. Fuat KORKMAZER	BABACAN LİDERLİK YÖNETİCİYE GÜVENİ ETKİLER Mİ?
Assoc. Prof. Dr. Fuat KORKMAZER	PATERNALİST LİDERLİK ÜZERİNE YAZILMIŞ LİSANSÜSTÜ TEZLERİN BİBLİYOMETRİK YÖNTEMLE İNCELENMESİ
Dr.,GİZEM KAYA	EĞİTİM VE SAĞLIK HARCAMALARININ CİNSİYET EŞİTSİZLİĞİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: AZ GELİŞMİŞ VE GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER ÖRNEĞİ
Canan ŞEN Dr. Öğretim Üyesi Halil ŞEN	REKABET GÜCÜNÜN ÖLÇÜLMESİNDE KULLANILAN ENDEKSLER ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA
Dr.Öğr.Üyesi Arife ÖZDEMİR HÖL	CAUSAL RELATIONSHIP BETWEEN FINANCIAL SERVICES CONFIDENCE INDEX AND FINANCIAL SERVICES SECTOR INDICES
Doktora Öğrencisi, PINAR ALYAR Dr. Öğr. Üyesi TUĞÇE OZANSOY ÇADIRCI	MARKA AŞKI YAŞAYAN TÜKETİCİLERİN FİNANSAL KISITLAR, FİNANSAL KAYGI, BORÇTAN KAÇINMA EĞİLİMİ VE ALGILADIKLARI FİNANSAL RİSKE BAĞLI OLARAK BÖLÜMLENDİRİLMESİ

04. 02. 2023	10: 00 – 12: 00 - Time zone in Turkey (GMT+3)
Meeting ID: 844 5423 9457	Passcode: 350123

HALL: 2 SESSION: 1	MODERATOR: **Doç. Dr. Kemal YAMAN**
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf DİNÇ	BAĞIMSIZ DENETİMDE ZORUNLU ROTASYON UYGULAMASININ BAĞIMSIZ DENETİM KALİTESİ ÜZERİNE ETKİSİ: BİST İMALAT SEKTÖRÜNDE BİR ARAŞTIRMA
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf DİNÇ	KEY AUDIT MATTERS WITH BDS 701 IN INDEPENDENT AUDIT REPORTS: AN APPLICATION IN BIST MANUFACTURING SECTOR
Dr. Öğretim Üyesi, Ceyhun GÜLER	ADİL GEÇİŞ TARTIŞMALARI KAPSAMINDA TÜRKİYE'DE İMKANLAR KISITLAR VE MEVCUT DURUM
Arş. Gör. Dr. SEYİT TAHA KETENCİ Arş. Gör. MUSTAFA SERDAR ACAR	THE RELATIONSHIP BETWEEN PRODUCER PRICE INDEX OF AGRICULTURAL PRODUCTS AND THE EXCHANGE RATE: THE CASE OF TURKEY
Dr. MERAL ÇABAŞ	THE RELATIONSHIP OF WOMEN EMPLOYMENT AND ECONOMIC GROWTH BY EDUCATIONAL LEVEL IN TURKEY
Dr. MERAL ÇABAŞ	A FOURIER APPROACH TO THE RELATIONSHIP BETWEEN DEFENSE EXPENDITURES AND ECONOMIC GROWTH IN TURKEY
Doç. Dr. Kemal YAMAN	BİR YEREL YÖNETİM BİRİMİ OLARAK METROPOLİTEN ALANLAR: LOS ANGELES ÖRNEĞİ
Doç. Dr. Kemal YAMAN	KÜRESEL İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNİN ULUSAL DÜZEYDEKİ ETKİLERİ
Dilek ATILGAN	INTERNATIONAL TOURISM REVENUES AND ECONOMIC GROWTH: AN ECONOMETRIC ANALYSIS
Dilek ATILGAN	DETERMINANTS OF RENEWABLE ENERGY CONSUMPTION: BOOTSTRAP PANEL CAUSES ANALYSIS

04. 02. 2023	10: 00 – 12: 00 - Time zone in Turkey (GMT+3)
Meeting ID: 844 5423 9457	Passcode: 350123
HALL: 3 SESSION: 1	MODERATOR: **Assoc. Prof. Dr. Mesut Bulut**
Zohaib Hassan Sain	STUDENTS ASSESSMENT OF ONLINE EDUCATION DURING THE COVID-19 EPIDEMIC
Doktora Öğrencisi, CANER ÇABUK Prof. Dr. CENGİZ ÖZYÜREK	HAFIZA TEKNİKLERİ STRATEJİLERİNİN 6. SINIF FEN BİLGİSİ DERSİNDE KULLANILMASININ ÖĞRENCİLERİN BAŞARILARINA VE KALICILIĞA ETKİSİ
Assist. Prof. Dr. Songül MOLLAOĞLU	PERCEPTION OF 21st CENTURY SKILLS SELF-EFFICIENT IN EDUCATION FACULTY STUDENTS
Assist. Prof. Dr. Songül MOLLAOĞLU	INVESTIGATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN THE CONTEMPORARY ART ATTITUDES OF THE STUDENTS IN THE DEPARTMENT OF ART EDUCATION AND THEIR PERSONAL AND EDUCATIONAL CHARACTERISTICS
Prof. Dr. Oğuzhan SEVİM Arş. Gör. Fetullah UYUMAZ	EV ÖDEVLERİNE İLİŞKİN ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ
Arş. Gör. Fetullah UYUMAZ Prof. Dr. Oğuzhan SEVİM	EV ÖDEVLERİNE İLİŞKİN ANNE-BABA GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ
Prof. Dr. ADEM BAYAR GÜLÇİMEN ÇALIŞKAN	TEACHER'S OPINIONS ON THE PROBLEMS IN NORMAL (FULL DAY) TEACHING
Prof. Dr. ADEM BAYAR GÜLÇİMEN ÇALIŞKAN	PROBLEMS FACED BY STUDENTS ATTENDING THE ERASMUS PROGRAM
Assoc. Prof. Dr. Mesut Bulut Assoc. Prof. Dr. Abdulkadir Kırbaş	INVESTIGATION OF POSTGRADUATE THESES TITLED "SPELLING RULES AND PUNCTUATION MARKS" IN TURKEY
Assoc. Prof. Dr. Abdulkadir Kırbaş Assoc. Prof. Dr. Mesut Bulut	ANALYSIS OF THE TURKISH TEXTBOOK'S ACTIVITIES IN TERMS OF THEIR COMPATIBILITY WITH THE 7E LEARNING MODEL
Y.L Öğrencisi: Ümmügülsüm YİĞİTER	ÖZBEKİSTAN CUMHURİYETİ DEVLETİ'NİN EĞİTİM SİSTEMİ
Dr. Öğr Üyesi, AHMET REŞAT SARAOĞLU Yüksek Lisans Öğrencisi, FURKAN ER	İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA TÜRKİYE'DE İLK VE ORTAOKUL DERS KİTAPLARININ TEMİN EDİLME SÜRECİNDE YAŞANAN SORUNLAR

04. 02. 2023	10: 00 – 12: 00 - Time zone in Turkey (GMT+3)
Meeting ID: 844 5423 9457	Passcode: 350123

HALL: 4 SESSION: 1	MODERATOR: **Doç. Dr. Handan AYDIN KASIMOĞLU**
AYTƏN HEYBƏTOVA	VƏTƏN SEVGİSİNİN POEZİYASI
Öğretim Görevlisi Dr. ABDULLAH DOĞTEKİN	BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA İTİLAF DEVLETLERİ VE TÜRK OLMAYAN UNSURLAR TARAFINDAN GERÇEKLEŞTİRİLEN CASUSLUK FAALİYETLERİ: BATI ANADOLU ÖRNEĞİ
Dr. Arş. Gör., ÜMRAN KARADENİZ	BOOKS READ AND BOOK OWNERSHIP IN BITOLA IN THE FIRST HALF OF THE 18TH CENTURY ACCORDING TO THE INHERITANCE RECORDS
Doç. Dr. Handan AYDIN KASIMOĞLU	OĞUZ TANSEL'İN CEVAHİR YUMURTASI ADLI MASALININ KARNAVALEKS KURAMI ÇERÇEVESİNDE YORUMLANMASI
Doç.Dr. CANAN OLPAK KOÇ	SOKAKTAKİ ADAM ROMANININ YAPISALCI ÇÖZÜMLEMESİ
MERVE KOLDAMCA YILMAZ	GIORGOS SEFERIS' POETRY FROM A STYLISTIC PERSPECTIVE
MERVE KOLDAMCA YILMAZ	A VOCABULARY-BASED ANALYSIS OF ANDONIS SAMARAKIS' LITERATURE
Doktor Öğretim Üyesi, Gamze Gizem AVCIOĞLU	PERVÎN-İ İ'TİSÂMÎ'NİN "YETİM ÇOCUK" ADLI ANLATI ŞİİRİNDEKİ ÇOCUK KARAKTERİ VE DUYGUSUNUN TAHLİLİ

04. 02. 2023	10: 00 – 12: 00 - Time zone in Turkey (GMT+3)
Meeting ID: 844 5423 9457	Passcode: 350123

HALL: 5 SESSION: 1	MODERATOR: Dr. Öğ. Üyesi TOLGA SEKİ
Arş. Gör. Dr. Yelda BEKTAŞ	HIGH-SKILLED MIGRATION FROM TURKIYE TO GERMANY: A DIGITAL ETHNOGRAPHIC STUDY IN THE CONTEXT OF THE NETWORK THEORY
Lavryk RUSLAN Volodimirovich Galimova VALENTINA Mihalovna	MODERN APPROACHES TO THE STUDY OF CHEMICAL DISCIPLINES USING TECHNOLOGIES
Öğr. Gör. Dr. Hasan Tahsin YÖYEN	SOSYAL HİZMET VE HAKKANİYET OLARAK ADALET
Tuğba YURT ASLAN Meltem KÖKSAL Ebru SATICI Ramazan AYDIN Aras GÜNDÜZ Damla GÜNDOĞDU Yağmur GÜNAL	SAĞLIKTA ŞİDDETİN DOKTORLARIN ÇALIŞMA PERFORMANSI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ VE BU KONUDA ALINABİLECEK EK ÖNLEMLER
Dr. Najm Al-Deen M. Yaseen Reakany	POLITICAL CULTURE AND ITS IMPACT ON TRANSITIONAL JUSTICE PATHS IN IRAQ AFTER 2005
Dr. Öğ. Üyesi TOLGA SEKİ	PSİKOLOJİK DAYANIKLILIK İLE KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ: BİR META ANALİZ ÇALIŞMASI
Prof. Dr., Yusuf GENÇ , Assoc. Prof. Dr., Hasan Hüseyin TAYLAN Dr. Res. Assist.,Hüseyin Zahid KARA Res. Assist, Fatmanur ALSANCAK Res. Assist, Cengizhan AYNACI	PROFILE OF SUBSTANCE ADDICTED INDIVIDUALS: A CASE STUDY OF SAKARYA
Arş. Gör. FATMA ÖZTAT	KADINA YÖNELİK ŞİDDETİN GAZETE HABERLERİNDE YENİDEN ÜRETİMİ: PINAR GÜLTEKİN CİNAYETİ ÖRNEĞİ

04. 02. 2023	10: 00 – 12: 00 - Time zone in Turkey (GMT+3)
Meeting ID: 844 5423 9457	Passcode: 350123

HALL: 6 SESSION: 1	MODERATOR: **Prof. Dr. Ramazan BİÇER**
Dr. Öğr. Üyesi HALİL İBRAHİM HAKSEVER	ÜSKÜP KADISI VEYSÎ'NİN MEKTUPLARI
DR. ABDÜLKADİR ERKUT	MEAL OKUMANIN DİNDEKİ YERİNE DAİR TOPLUMUMUZDA YER ALAN İKİ YAKLAŞIMIN TAHLİLİ -DİN İŞLERİ YÜKSEK KURULUNA SORULAN SORULARDAN HAREKETLE-
Hava ÜNAL SERTKAYA	1917 TARİHLİ HUKÛK-İ ÂİLE KARARNAMESİ VE OSMANLI AİLE HUKUKUNA GETİRDİĞİ YENİLİKLER
Hatice Kübra İNAL Abdullah Ömer YAVUZ	İSMÂİLİLİĞİN GELİŞİMİNDE EBÛ HÂTİM AHMED B. HAMDAN ER-RÂZİ'NİN (ö.322/ 933-34)YERİ
Doç. Dr. Yasin ULUTAŞ	EBÛ CA'FER NASIRUDDIN MUHAMMED B. EL-HASAN ET-TÛSI'S APPROACH OF IMAMET
Prof. Dr. Ramazan BİÇER	RELIGIOUS-SCIENCE CONFLICT CLAIM: THE CASE OF OTTOMAN SCIENCES
Doç. Dr., RECEP ÖNAL	İTİKADÎ MEZHEPLER ARASINDA TEOLOJİK ETKİLEŞİM BAĞLAMINDA MÂTÜRÎDÎ VE MU'TEZİLE'NİN ORTAK VE BENZER GÖRÜŞLERİ
Doç. Dr., RECEP ÖNAL	İTİKADÎ MEZHEPLER ARASINDA TEOLOJİK ETKİLEŞİM BAĞLAMINDA MÂTÜRÎDÎ VE MU'TEZİLE'NİN GÖRÜŞ FARKLILIKLARI
Assist. Prof. Dr. Taha YILMAZ Assoc. Prof. Dr. Halit BOZ	METHODS FOLLOWED IN THE RELEASE OF THE MEKKI verses DURING THE FORMATION OF THE AHKÂM IN FICHI PERSPECTIVE

04. 02. 2023	10: 00 – 12: 00 - Time zone in Turkey (GMT+3)
Meeting ID: 844 5423 9457	Passcode: 350123

HALL: 7 SESSION: 1	MODERATOR: **Assist. Prof. Dr. İBRAHİM FEVZİ GÜVEN**
İlknur KURT	ULUSLARARASI FİNANSAL RAPORLAMA STANDARTLARINA VE VERGİ KANUNLARINA GÖRE MALİ TABLOLARIN DÜZENLENMESİ VE TÜRKİYE UYGULAMASI
TUĞBA FİRDEVS METİN SERHAT KAVUK Prof. Dr. ASIM ÇOBAN	TÜRKİYE-MAKEDONYA İLİŞKİLERİ ÜZERİNE 2000-2022 YILLARI ARASINDA YAPILAN BİLİMSEL ÇALIŞMALARIN İNCELENMESİ-META SENTEZ ÖRNEĞİ
TUĞBA FİRDEVS METİN SERHAT KAVUK Prof. Dr. ASIM ÇOBAN	TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN 100. YILINDA GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE TÜRK-BALKAN İLİŞKİLERİNE YÖNELİK ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ
Assist. Prof. Dr. İBRAHİM FEVZİ GÜVEN	FUZZY LOGIC AND INTERNATIONAL RELATIONS
Assist. Prof. Dr. İBRAHİM FEVZİ GÜVEN	THE RELATIONSHIP BETWEEN THE DIVERSIONARY THEORY OF CONFLICT AND POLITICAL REGIME TYPE: IN WHICH REGIME DIVERSIONARY POLICIES ARE MORE POSSIBLE TO APPEAR?
Res. Assist. Dr., ÖNDER CANVEREN	THE PERSISTENCE OF ILLEBERAL TREND IN THE WESTERN BALKANS DESPITE THE EURPEANIZATION AGENDA: INTERNAL AND EXTERNAL FACTORS
Serhat POLAT	STK'LARIN TEMSİLİ DEMOKRASİNİN MEŞRUİYET KRİZİNE CEVABI VE KATILIMCI DEMOKRASİYE OLAN ETKİSİ

04. 02. 2023	10: 30 – 12: 30 - Time zone in Turkey (GMT+3)
Meeting ID: 844 5423 9457	Passcode: 350123
HALL: 8 SESSION: 1	MODERATOR: **Elle Hilke Dominski**
Jayson G. Balansag	IMPLEMENTATION OF AN UNDERGRADUATE INTEGRATED BIOLOGY AND CHEMISTRY COURSE
Bhaskar Basu	ANALYZING THE PERCEPTION OF SOCIAL NETWORKING SITES AS A LEARNING TOOL AMONG UNIVERSITY STUDENTS: CASE STUDY OF A BUSINESS SCHOOL IN INDIA
Vriddhi Prasad	INVESTIGATING THE CONTEMPORARY ARCHITECTURE EDUCATION CHALLENGES IN INDIA
Ebtehag Tolba	PROPOSED PROGRAM FOR DEVELOPING SOME CONCEPTS FOR NURSERY SCHOOL CHILDREN IN EGYPT USING ARTISTIC ACTIVITIES
Elham Shirvani–Ghadikolaei, Seyed Mahdi Sajjadi	THE CHALLENGES OF HYPER-TEXTUAL LEARNING APPROACH FOR RELIGIOUS EDUCATION
Rajesh Kumar, Roopali Dogra, Puneet Aggarwal	COMPUTER-AIDED TEACHING OF TRANSFORMERS FOR UNDERGRADUATES
Denise Levy, Helen J. Khoury	THE NUCLEAR ENERGY MUSEUM IN BRAZIL: CREATIVE SOLUTIONS TO TRANSFORM SCIENCE EDUCATION INTO MEANINGFUL LEARNING
Denise Levy	A CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY PROJECT TO IMPROVE THE DEMOCRATIZATION OF SCIENTIFIC EDUCATION IN BRAZIL
Elle Hilke Dominski	INTERSECTIONAL BULLYING, LGBT YOUTH AND THE CONSTRUCTION OF POWER
Hassan Attahiru Gwandu	WEST AFRICAN ISLAMIC CIVILIZATION: SOKOTO CALIPHATE AND SCIENCE EDUCATION

04. 02. 2023	10: 30 – 12: 30 - Time zone in Turkey (GMT+3)
Meeting ID: 844 5423 9457	Passcode: 350123

HALL: 9 SESSION: 1	MODERATOR: **Mariam Abdulaziz Y.Esmaeel**
Melani Arnaldi, Suzy Yusna Dewi	EFFECT OF DEPRESSION, SELF-REGULATION CONTROL AND CHARACTERISTICS OF ADHD AS THE CAUSE OF SCHOOL BRAWL IN JAKARTA, INDONESIA
Ruth Lijtmaer, Roy Moodley, Shafik Sunderani	THE THERAPIST'S SELF DISCLOSURE IN CROSS- CULTURAL TREATMENT
Midori Ban, Ichiro Uchiyama	THE RELATIONSHIP BETWEEN PRETEND PLAY AND FALSE-BELIEF IN 18-MONTH-OLD CHILDREN
Mariam Abdulaziz Y.Esmaeel	TALENT IN AUTISM: COGNITIVE STYLE BASED ON WEAK CENTRAL COHERENCE AND SPECIAL SENSORY CHARACTERISTICS IN STATE OF KUWAIT: CASE STUDY
Barbara Gawda, Ewa Szepietowska, Agnieszka Gawda	THE EMOTIONAL LANGUAGE AND TEMPERAMENTAL TRAITS
Amudha Kadirvelu, Sivalal Sadasivan	USE OF A LEARNER'S LOG FOR EFFECTIVE SELF-DIRECTED LEARNING IN PBL
Katarzyna Czubak	NEGATIVE EMOTIONS AND WAYS OF OVERCOMING THEM IN PRISON
Asmita Shukla Soma Parija	IMPACT OF PERSONALITY AND LONELINESS ON LIFE: ROLE OF ONLINE FLOW EXPERIENCES
Sheila Marie G. Hocson	CAREER COUNSELING PROGRAM FOR THE PSYCHOLOGICAL WELL-BEING OF FRESHMEN UNIVERSITY STUDENTS

04. 02. 2023	10: 30 – 12: 30 - Time zone in Turkey (GMT+3)
Meeting ID: 844 5423 9457	Passcode: 350123
HALL: 10 SESSION: 1	MODERATOR: **Chinchira Bunchutrakun**
Sujit K. Basak	A COMPARATIVE ANALYSIS OF ZOTERO AND MENDELEY REFERENCE MANAGEMENT SOFTWARE
Chinchira Bunchutrakun	THE STUDY OF IDIOM TRANSLATION IN FICTION FROM ENGLISH INTO THAI
Muntanavadee Maytapattana	THE EFFECTS OF THE PARENT TRAINING PROGRAM FOR OBESITY REDUCTION ON HEALTH BEHAVIORS OF SCHOOL-AGE CHILDREN
Rana M. Zeina, Laila AL-Ayadhi, Shahid Bashir	ASSOCIATION OF SENSORY PROCESSING AND COGNITIVE DEFICITS IN CHILDREN WITH AUTISM SPECTRUM DISORDERS – PIONEER STUDY IN SAUDI ARABIA
Mai Al-Subaie	WHAT ARE THE FACTORS UNDERLYING THE DIFFERENCES BETWEEN YOUNG SAUDI WOMEN IN TRADITIONAL FAMILIES THAT CHOOSE TO CONFORM TO THE SOCIETY NORMS, AND YOUNG SAUDI WOMEN WHO DO NOT CONFORM?
Toshitaka Higashino, Naoki Wakamiya	VERIFICATION AND PROPOSAL OF INFORMATION PROCESSING MODEL USING EEG-BASED BRAIN ACTIVITY MONITORING
Mutshinye Manguvhewa, Maria Florence, Mansoo Yu	A BIO-ECOLOGICAL PERSPECTIVE ON RISK AWARENESS AND FACTORS ASSOCIATED WITH SUBSTANCE USE DURING PREGNANCY IN COMMUNITIES OF THE WESTERN CAPE PROVINCE, SOUTH AFRICA
Adriana Ávila Zúñiga Nordfjeld	THE ASPECT OF THE HUMAN BIAS IN DECISION MAKING WITHIN QUALITY MANAGEMENT SYSTEMS & LEAN THEORY
Sarit Rashkovits Yael Livne	THE EFFECT OF EDUCATION LEVEL ON PSYCHOLOGICAL EMPOWERMENT AND BURNOUT-THE MEDIATING ROLE OF WORKPLACE LEARNING BEHAVIORS

04. 02. 2023	10: 30 – 12: 30 - Time zone in Turkey (GMT+3)
Meeting ID: 844 5423 9457	Passcode: 350123

HALL: 11 SESSION: 1	MODERATOR: **Eva Štěpánková**
Mihai Gheorghe	STATE OF FREELANCING IN IT AND FUTURE TRENDS
Merab Khokhobaia	TOURISM POLICY CHALLENGES IN POST-SOVIET GEORGIA
Pisit Potjanajaruwit	MARKETING MIX FOR TOURISM IN THE CHONBURI PROVINCE
Nugzar Todua, Charita Jashi	SOME ASPECTS OF SOCIAL MEDIA MARKETING (GEORGIAN CASE)
Anmari H. Viljamaa, Elina M. Varamäki	DO PERSISTENT AND TRANSITORY HYBRID ENTREPRENEURS DIFFER?
Giorgi Gaprindashvili	PUBLIC PROCUREMENT DEVELOPMENT STAGES IN GEORGIA
Sushovan Sarkar, Debabrata Mazumder	SOLID WASTE MANAGEMENT IN STEEL INDUSTRY - CHALLENGES AND OPPORTUNITIES
Eva Štěpánková	CARRYING OUT THE STEPS OF DECISION MAKING PROCESS IN CONCRETE ORGANIZATION
Vilma Deltuvaitė	IMPACT OF FINANCIAL SYSTEM'S DEVELOPMENT ON ECONOMIC DEVELOPMENT: AN EMPIRICAL INVESTIGATION
Eva Štěpánková	DECISION MAKING ABOUT THE ENVIRONMENTAL MANAGEMENT IMPLEMENTATION – INCENTIVES AND EXPECTATIONS

04. 02. 2023	10: 30 – 12: 30 - Time zone in Turkey (GMT+3)
Meeting ID: 844 5423 9457	Passcode: 350123

HALL: 12 SESSION: 1	MODERATOR: **Okolo Chimaobi Valentine**
Okolo Chimaobi Valentine	INTEREST RATE FLUCTUATION EFFECT ON COMMERCIAL BANK'S FIXED FUND DEPOSIT IN NIGERIA
Taghreed Abu-Salim	A FRAMEWORK TO ASSESS THE MATURITY OF CUSTOMER INVOLVEMENT IN THE SERVICE DESIGN OF PRODUCT-SERVICE SYSTEMS
Subarna Ferdous, Mitsuru Ikeda	CONCEPTUALIZATION OF VALUE CO-CREATION FOR SHRIMP PRODUCTS IN BANGLADESH
Susmita Ghosh, Bhaskar Bhowmick	MIND YOUR PRODUCT-MARKET STRATEGY ON SELECTING MARKETING INPUTS: AN UNCERTAINTY APPROACH IN INDIAN CONTEXT
Alaa Tag Eldin Mohamed	A FRAMEWORK FOR UNIVERSITY SOCIAL RESPONSIBILITY AND SUSTAINABILITY: THE CASE OF SOUTH VALLEY UNIVERSITY, EGYPT
Abeer Amayri, Akif A. Bulgak	SUPPLIER SELECTION IN A SCENARIO BASED STOCHASTIC MODEL WITH UNCERTAIN DEFECTIVENESS AND DELIVERY LATENESS RATES
Komlan Sedzro	NON-PARAMETRIC, UNCONDITIONAL QUANTILE ESTIMATION OF EFFICIENCY IN MICROFINANCE INSTITUTIONS
Talal Alsulaiman, Khaldoun Khashanah	BOUNDED RATIONAL HETEROGENEOUS AGENTS IN ARTIFICIAL STOCK MARKETS: LITERATURE REVIEW AND RESEARCH DIRECTION
Khalid M. Albarkoly, Kenneth S. Park	IMPLEMENTING A STRATEGY OF RELIABILITY CENTERED MAINTENANCE (RCM) IN THE LIBYAN CEMENT INDUSTRY

04. 02. 2023	10: 30 – 12: 30 - Time zone in Turkey (GMT+3)
Meeting ID: 844 5423 9457	**Passcode: 350123**

HALL: 13 SESSION: 1	MODERATOR: **Analiza Acuña-Villacorte**
Ali Hajiesmaeili, Mehdi Rahimi, Ehsan Jaberi, Amir Abbas Hosseini	STUDYING THE INFLUENCE OF LOGISTICS ON ORGANIZATIONAL PERFORMANCE THROUGH A SUPPLY CHAIN STRATEGY: CASE STUDY IN GOLDIRAN ELECTRONICS CO
Anita D. Adamu, Winston M. W. Shakantu	STRATEGIC MAINTENANCE MANAGEMENT OF BUILT FACILITIES IN AN ORGANISATION
Alhamdi Alfi Fajri	FAIR VALUE IMPLEMENTATION OF FINANCIAL ASSET: EVIDENCE IN INDONESIA'S BANKING SECTOR
Jan Cernohorsky	CORRELATION OF THE RATE OF IMPERFECT COMPETITION AND PROFIT IN BANKING MARKETS
Analiza Acuña-Villacorte	MANAGERS' CAPACITY BUILDING FOR INSTITUTIONAL SUSTAINABILITY PERFORMANCE
Maja Sajdak	ADAPTATION ACTIONS IN COMPANIES AS THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS: A CASE STUDY OF A FOOD INGREDIENTS AND ADDITIVES PRODUCER
Rajeshkumar U. Sambhe	OPERATIONAL GUIDELINES FOR SIX-SIGMA IMPLEMENTATION: SURVEY OF INDIAN MEDIUM SCALE AUTOMOTIVE INDUSTRIES
Mouataz Zreika, Maria Estela Varua	APPLYING HYBRID GRAPH DRAWING AND CLUSTERING METHODS ON STOCK INVESTMENT ANALYSIS
Siti Raihana Hamzah	DEBTS AND DEBT-BASED SUKUK RELATED TO RISK SHIFTING BEHAVIOR

04. 02. 2023	10: 30 – 12: 30 - Time zone in Turkey (GMT+3)
Meeting ID: 844 5423 9457	Passcode: 350123

HALL: 14 SESSION: 1	MODERATOR: **Venugopal Kummamuru**
Khondokar Farid Ahmmed, Robin Bown	EXPLORING THE ROLE OF PRIVATE COMMERCIAL BANKS İN INCREASING SMALL AND MEDIUM SIZE ENTERPRISES' FINANCIAL ACCESSIBILITY İN DEVELOPING COUNTRIES: A STUDY İN BANGLADESH
Venugopal Kummamuru	CORPORATE GOVERNANCE IN NETWORK MARKETING ORGANIZATIONS: THE ROLE OF ETHICS AND CSR
Ketevan Kokrashvili, Rusudan Kutateladze, Nino Pailodze	PROBLEMS OF THE MANAGEMENT OF LEGAL ENTITIES OF PRIVATE LAW IN GEORGIA
Mohammed Gamil Montasser, Angelo Battaglia	OMAN'S POSITION IN U.S. TOURISTS' MIND: THE USE OF IMPORTANCE-PERFORMANCE ANALYSIS ON DESTINATION ATTRIBUTES
Adithya Nadig	NEED FOR STANDARDIZATION OF MANUAL INSPECTION IN SMALL AND MEDIUM-SCALE MANUFACTURING INDUSTRIES
Mateusz Rak	CORPORATE PHILANTHROPY AS A SOURCE OF COMPETITIVE ADVANTAGE
Sofia Ayouche, Rachid Ellaia, Rajae Aboulaich	A HYBRID PARTICLE SWARM OPTIMIZATION-NELDER- MEAD ALGORITHM (PSO-NM) FOR NELSON-SIEGEL- SVENSSON CALIBRATION
Osamah A. Alsayegh	RAMIFICATION OF OIL PRICES ON RENEWABLE ENERGY DEPLOYMENT
Bhim Singh	IDENTIFICATION OF LEAN IMPLEMENTATION HURDLES IN INDIAN INDUSTRIES

04. 02. 2023	14: 00 – 16: 00 - Time zone in Turkey (GMT+3)
Meeting ID: 844 5423 9457	Passcode: 350123

HALL: 1 SESSION: 2	MODERATOR: **Dr. Öğretim Üyesi Banu DAVUN**
Dr. Öğretim Üyesi Banu DAVUN Doç. Dr., FAHRETTİN GEÇEN	A CRITICAL EXAMINATION OF THE ANATOMY AND FACIAL EXPRESSIONS OF THE FIGURES IN THE WORKS OF THE SOCIAL REALIST PAINTER NEŞET GÜNAL
Doç. Dr., FAHRETTİN GEÇEN Dr. Öğretim Üyesi Banu DAVUN	MINIATURE EFFECTS AND THE PROBLEM OF FORMAL DEFORMATION IN THE WAY TURGUT ZAIM DEALS WITH THE FIGURES IN HIS WORKS
Res. Assist. N. Fulya Asyalı Büyükerman,	SAVAŞ SONRASI SANATTA ATEŞ KULLANIMIN BİÇİME ETKİSİ ALBERTO BURRI, YVES KLEIN, ARMAN, CLAUDIO PARMIGGIANI
Dr. Öğr. Üyesi Savaş KESKİN	KİMLİĞİN TRANS-MEDYA ANLATIMI: BENLER-ARASI BİR HİKÂYE ANLATISI OLARAK DİJİTAL BEN
Dr. Öğr. Üyesi Haydar TAŞÇILAR	RESMİN ÖLÜMÜNDEN SONRA MODERN RESİM PROJESİNE İTİRAZ OLARAK RESİM ve MARK TANSEY ÖRNEĞİ
Doç. Hatice Kübra KUZUCANLI Dr. Öğr. Üyesi Haydar TAŞÇILAR	SUBJECT OF REPRESENTATION IN ART AND OBJECTIONS
Mehmet Alpdoğan Erciş	TO UNDERSTAND THE WORKS OF THE CONTEMPORARY TURKISH PAINTER ONAY AKBAŞ
Mehmet Alpdoğan Erciş	ESPASIN ETKİSİ

04. 02. 2023	14: 00 – 16: 00 - Time zone in Turkey (GMT+3)
Meeting ID: 844 5423 9457	Passcode: 350123

HALL: 2 SESSION: 2	MODERATOR: **Assoc. Prof. Dr. Faik GÖKALP**
Res. Asst. Dr., AYLİN BAYINDIR GÜMÜŞ Prof. Dr., ALEV KESER	SENSORY ANALYSIS RESULTS OF OMNIVORES CONSUMING PACKED VEGAN FOODS
K.R.Padma K.R.Don	A HOPE FOR NEW MEDICINE FROM AVAILABLE PRODUCTS USING REPURPOSED DRUGS IN A NANO-BASED APPROACH FOR COMBATING COVID-19
Assoc. Prof. Dr. Faik GÖKALP	A STUDY ON THE SEARCH FOR NATURAL COMPOUNDS EFFECTIVE AGAINST THE SARS-COV-2 OMICRON VARIANT
Assoc. Prof. Dr. Faik GÖKALP	A STUDY ON THE EFFECT OF SCORPION VENOM ON CANCER CELLS
YL. Öğr. Kerem DİNÇER Dr. Ögr. Üyesi, Serap MUNGAN AY	MUAYTHAİ MİLLİ SPORCULARININ UMUTSUZLUKLARININ KARİYER GELECEĞİNE ETKİSİ
Uzm. Dr. GÖNENÇ ÇALIŞKANTÜRK Yük. Bio. MUSTAFA SAĞLAM Prof. Dr. TEKİN KARSLIGİL	GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ TIP FAKÜLTESİ MOLEKÜLER MİKROBİYOLOJİ LABORATUVARI 2018-2022 YILLARINDA ÇALIŞILAN HDV RNA SONUÇLARI
Uzm. Dr. GÖNENÇ ÇALIŞKANTÜRK Yüksek Bio. MURAT ALAY	PATNOS DEVLET HASTANESİNDE YAPILAN ROSE BENGAL TESTLERİNİN BİR YILLIK RETROSPEKTİF DEĞERLENDİRMESİ
Uzm. Dr. GÖNENÇ ÇALIŞKANTÜRK Doç. Dr. DENİZ GAZEL Prof. Dr. TEKİN KARSLIGİL	TÜBERKÜLOZ TANISINDA PCR VE ARB YÖNTEMLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

04. 02. 2023	14: 00 – 16: 00 - Time zone in Turkey (GMT+3)
Meeting ID: 844 5423 9457	Passcode: 350123

HALL: 3 SESSION: 2	MODERATOR: **Doç. Dr. Latife Ceyda İRKİN**
Doç. Dr. Latife Ceyda İRKİN	CHLORELLA AS A SUPPLEMENT TO PROMOTE HUMAN HEALTH
Doç. Dr. Latife Ceyda İRKİN, Öğr. Gör. Dr. Şamil ÖZTÜRK	THE PREVENTIVE ROLE OF SPIRULINA SP. IN FEMALE INFERTILITY
M.Sc. Bio. SEVDE HASANOĞLU SAYIN Prof. Dr. SACİDE PEHLİVAN	THE PROGNOSTIC SIGNIFICANCE OF NON-CODING RNAs
M.Sc. Bio. YASEMİN OYACI Prof.Dr. SACİDE PEHLİVAN	THE IMPORTANCE OF INTRONS IN THE STRUCTURE OF EUKARYOTIC GENES and THEIR RELATIONSHIP WITH DISEASES
Ummugulsum Guzelsoy Melike Ersoz Banu Mansuroglu	INVESTIGATION OF THE BIOLOGICAL EFFECTS OF GINKGOLIDE A LOADED NANOPARTICLES IN C6 GLIOMA CELLS
Lecturer AYŞENUR ÇAĞ Prof. Dr., GÜLBİN ÖZÇELİKAY	THE EFFECTS OF COMMUNITY PHARMACIES WORK ENVIRONMENT ON PATIENT SAFETY IN TURKEY
Balakhanova Kumru Vasif kızı	GENERAL CHARACTERISTICS OF AEROMYCOBIOTA IN DIFFERENT STATIONS OF BAKU METROPOLITAN
Assist. Prof. Dr., Ozan Emre EYUPOĞLU Prof. Dr., Murat KÜÇÜK	RESOLUTION OF OVERLAPPING PHENOLIC ACID PEAK CONFUSION IN HPLC-DAD ANALYSIS BY PEROXYNITRITE REACTION
АБДУЛЛАЕВА ШАХЛА	DISEASES AND PESTS OF GRAPES IN THE CONDITIONS OF AZERBAIJAN

04. 02. 2023	14: 00 – 16: 00 - Time zone in Turkey (GMT+3)
Meeting ID: 844 5423 9457	Passcode: 350123

HALL: 4 SESSION: 2	MODERATOR: **Doç. Dr. Ümit AYATA**
Doç. Dr. Osman ÇAMLIBEL Doç. Dr. Ümit AYATA	EKABA (TETRABERLİNİA BİFOLİOLATA HAUM.) AHŞABINDA BAZI YÜZEY ÖZELLİKLERİ ÜZERİNE DOĞAL YAŞLANDIRMANIN ETKİLERİ
Doç. Dr. Osman ÇAMLIBEL Doç. Dr. Ümit AYATA	BAZI ODUN TÜRLERI KARIŞIMINDAN OLUŞAN YONGALAR VE FARKLI MOL ORANLARINA SAHIP ÜRE FORMALDEHIT TUTKALLAR KULLANILARAK ÜRETILMIŞ OLAN YONGA LEVHALARDA BAZI MEKANIK, FIZIKSEL VE EMISYON ÖZELLIKLERININ KARŞILAŞTIRILMASI
Professor, MEHMET ŞÜKRÜ GÜNEY Ph. D. Student, EMRE DUMLU Research Assistant, MERVE OKAN YİĞİT KALYONCU	EXPERIMENTAL STUDY OF THE EVOLUTION OF THE BREACH AND THE DİSCHARGE THROUGH THE BREACH RESULTING FROM PIPING DUE TO THE SEEPAGE AT THE UPPER PART OF EARTH-FILL DAM WITH CLAY CORE
Arş. Gör. Kazım Ercan Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Akif Dündar Prof. Dr. Hamza Kemal Akyıldız	ULTRA YÜKSEK MOLEKÜL AĞIRLIKLI POLİETİLEN MALZEMENİN EĞİLME DAVRANIŞININ BELİRLENMESİ: DENEYSEL VE NÜMERİK ÇALIŞMA
Asistant Prof. Dr. Mustafa Eken	UÇUCU KÜL VE KABAK LİFİ KATKILI BRİKET ÜRETİMİNİN ARAŞTIRILMASI
ALİ ALHRAİSHAWİ Dr. ŞÜKRÜ ASLAN Dr. MUSTAFA ÖZTÜRK	ATIK BİYOLOJİK ÇAMURLARIN MİKRODALGA İLE DEZENTEGRASYONU
ŞÜKRÜ ASLAN SENA KUŞTARCI HABİBE KUTLU	BIYOLOJIK DENITRIFIKASYONA ARSENIK ETKISI

04. 02. 2023	14: 00 – 16: 00 - Time zone in Turkey (GMT+3)
Meeting ID: 844 5423 9457	Passcode: 350123

HALL: 5 SESSION: 2	MODERATOR: **DR. SAMET KILIÇ**
Dr. GÖZDE TEKTAŞ Dr. CÜNEYT ÇELİKTAŞ	NÖTRON DEDEKSİYONU İÇİN KULLANILAN BİR PARILDAYICIDAN ALFA PARÇACIK TESPİTİNDE YARARLANILMASI
Dr. MUSTAFA BAL Dr. AYŞEGÜL KÖSE	SYNTHESIS, CHARACTERIZATION, SPECTROSCOPIC AND COLORIMETRIC SENSOR PROPERTIES OF SCHIFF BASE COMPOUND CONTAINING NAPHTHALENE AND CARBOXYL GROUPS
Emin Burak Gezer Doç. Dr. Erkin Gezgin Doç. Dr. Utku Kürşat Ercan	DESIGN AND DEVELOPMENT OF A ROBOTIC CHEST COMPRESSION SYSTEM
DR.SAMET KILIÇ	SEISMIC EVALUATION OF EXISTING STEEL ELEVATED SILOS ACCORDING TO EUROCODE
DR.SAMET KILIÇ	SEISMIC DESIGN PRINCIPLES COMPARISON OF EUROCODE 8 AND TBDY-18
UĞUR HASIRCI ÇAĞDAŞ TUNCEROĞLU	A NOVEL NONLINEAR CONTROL DESIGN FOR SHOOT-THE-MOON GAME TABLE
UĞUR HASIRCI ÇAĞDAŞ TUNCEROĞLU	NONLINEAR BACKSTEPPING CONTROLLER DESIGN FOR A MEMRISTOR- BASED OSCILLATOR
UĞUR HASIRCI ÇAĞDAŞ TUNCEROĞLU	A SIMPLE HARDWARE AND SOFTWARE COMBINATION FOR PRODUCING SWITCHING SIGNALS OF A THREE-PHASE INVERTER

04. 02. 2023	14: 00 – 16: 00 - Time zone in Turkey (GMT+3)
Meeting ID: 844 5423 9457	Passcode: 350123

HALL: 6 SESSION: 2	MODERATOR: **Dr. Öğr. Üyesi Sema KAPTANOĞLU**
Anıl TANIŞ Arş. Gör. Ayberk AYDOĞMUŞ Dr. Öğr. Üyesi Arif Çağlar KONUKÇU	KAYNATMA VE PRESLEME SÜRESİNİN YOĞUNLAŞTIRILMIŞ KAVAK (I-214 Populus ×euramericana) ODUNUNUN FİZİKSEL ÖZELLİKLERİ ÜZERİNE ETKİSİ
Demet Darcan Şafak METİN Ali Rıza DİNÇER	METİLEN KLORÜR İLE EKSTRAKTE EDİLEN BİR ATIKSUYUN OZON İLE ARITIMI
Arş. Gör. Dr. HÜLYA AVCI ÖZBEK Doç. Dr. DENİZ DEMİR ATLI	SCHIFF BAZ İÇEREN MOLİBDEN(IV) KOMPLEKSLERİNİN SENTEZİ, KARAKTERİZASYONU VE ANTİBAKTERİYAL ÖZELLİKLERİNİN BELİRLENMESİ
Lavryk RUSLAN Volodimirovich Galimova VALENTINA Mihalovna	STRUCTURE OF CRYSTAL OF DOUBLE SODIUM - MANGANESE (II) PYROPHOSPHATE
Lavryk RUSLAN Volodimirovich Galimova VALENTINA Mihalovna	THE MODERN PSYCHO-PEDAGOGICAL METHODS OF TRAINING IN HIGH SCHOOL
Dr. Öğr. Üyesi Ali Rıza KUL Fatma CALAYIR Veysel BENEK Dr. Öğr. Üyesi Sema KAPTANOĞLU	ISOTHERM AND THERMODYNAMIC STUDY OF THE ADSORPTION OF SAFRANIN DYESTUFF ON VAN PUMICE

04. 02. 2023	14: 00 – 16: 00 - Time zone in Turkey (GMT+3)
Meeting ID: 844 5423 9457	Passcode: 350123

HALL: 7 SESSION: 2	MODERATOR: **Doç. Dr. GÜLLÜ KIRAT**
Doç. Dr., ÖMER SÖZEN Prof. Dr., TOLGA KARAKÖY	SİVAS EKOLOJİK KOŞULLARINDA BAZI NOHUT ÇEŞİTLERİNİN TARIMSAL ÖZELLİKLERİNİN ORTAYA KONULMASI
Prof. Dr., TOLGA KARAKÖY Doç. Dr., ÖMER SÖZEN	SİVAS EKOLOJİK KOŞULLARINDA BAZI MERCİMEK ÇEŞİTLERİNİN TARIMSAL ÖZELLİKLERİNİN BELİRLENMESİ
Dr. Öğr. Üyesi Mine KÖKTÜRK Dr. Ekrem SULUKAN Gökhan KOÇAK	SULFAMETHAZİNE AFFECT BEHAVİORAL ACTİVİTY (LOCOMOTOR ACTİVİTY): ZEBRAFİSH LARVAL MODEL
Doç. Dr. SERPİL SAVCI Doç. Dr. GÜLLÜ KIRAT	THE RELATIONSHIP OF ENVIRONMENTAL POLLUTION AND GEOLOGY
Doç. Dr. GÜLLÜ KIRAT Doç. Dr. SERPİL SAVCI	THERMAL WATER AND BALANEOLOGY
Öğr. Gör. ÖMER ERTEN Prof. Dr. FİKRET ESEN	ERZİNCAN İLİNDEKİ KAFKAS (Apis mellifera caucasia) ve ANADOLU (Apis mellifera anatoliaca) IRKI ANA ARILARININ KALİTELERİ ÜZERİNE FARKLI YETİŞTİRME YÖNTEMLERİ (Larva Transferi, Anasız Bırakma) ve MEVSİMİN ETKİLERİ
Fazilet Mısra ÖZDEMİR Dr. Öğr. Üyesi, Aydan GÜLSU	CARİCA PAPAYA L. MEYVESİ TOPLAM FENOLİK İÇERİĞİ VE ANTİOKSİDAN AKTİVİTESİNE EKZOKARP TABAKANIN ETKİSİNİN BELİRLENMESİ

04. 02. 2023	14: 30 – 16: 30 - Time zone in Turkey (GMT+3)
Meeting ID: 844 5423 9457	Passcode: 350123
HALL: 8 SESSION: 2	MODERATOR: **Naruemon Prapasuwannakul**
Sandija Zeverte-Rivza, Irina Pilvere, Baiba Rivza	RISK ASSESSMENT RESULTS IN BIOGAS PRODUCTION FROM AGRICULTURE BIOMASS
Jiraporn Rojtinnakorn	ICAM-2, A PROTEIN OF ANTITUMOR IMMUNE RESPONSE IN MEKONG GIANT CATFISH (PANGASIANODON GIGAS)
Navneet Singh Deora, Aastha Deswal, H. N. Mishra	FT-NIR METHOD TO DETERMINE MOISTURE IN GLUTEN FREE RICE BASED PASTA DURING DRYING
Naruemon Prapasuwannakul	UTILIZATION OF SOYMILK RESIDUE FOR WHEAT FLOUR SUBSTITUTION IN GYOZA SKIN
Saad M. Howladar, Mike Dennett	IMPROVEMENT OF SALT TOLERANCE IN SAUDI ARABIAN WHEAT BY SEED PRIMING OR FOLIAR SPRAY WITH SALICYLIC ACID
Abdulfatah Faraj Aboufayed	MEASURING THE AMOUNT OF ERODED SOIL AND SURFACE RUNOFF WATER IN THE FIELD
Rizkita R. Esyanti, Iriawati, Olga Mardisadora	VETİVER OİL PRODUCTİON FROM ROOT CULTURE OF VETİVERİA ZİZANİOİDES
Atitaya Singchai, Nooduan Muangsan, Thitiporn Machikowa	EVALUATİON OF SSR MARKERS ASSOCİATED WİTH HİGH OLEİC ACİD İN SUNFLOWER
Guru Prasad Satsangi, Sanjay Yadav	RESPONSE OF BGA-UREA FERTİGATİON AS N2 SOURCE ON GROWTH PARAMETERS AND YİELD OF PADDY (ORYZA SATİVA L.) İN AGRA (INDİA)

04. 02. 2023	14: 30 – 16: 30 - Time zone in Turkey (GMT+3)
Meeting ID: 844 5423 9457	Passcode: 350123

HALL: 9 SESSION: 2	MODERATOR: **Sunmyeng Kim**
Hassan Jassim Motlak	DESIGN OF CMOS CFOA BASED ON PSEUDO OPERATIONAL TRANSCONDUCTANCE AMPLIFIER
Zongyan Li, Matt Best	OPTIMIZATION OF THE INPUT LAYER STRUCTURE FOR FEED-FORWARD NARX NEURAL NETWORKS
Vijay Kumar, Jagdev Singh, Yaduvir Singh, Sanjay Sood	OPTIMAL ECONOMIC LOAD DISPATCH USING GENETIC ALGORITHMS
Abdelsalam A. Ahmed	EXPERIMENTAL IMPLEMENTATION OF MODEL PREDICTIVE CONTROL FOR PERMANENT MAGNET SYNCHRONOUS MOTOR
Thomas Bryan, Veton Kepuska, Ivica Kostanic	A SIMPLE ADAPTIVE ATOMIC DECOMPOSITION VOICE ACTIVITY DETECTOR IMPLEMENTED BY MATCHING PURSUIT
Abdolreza Roozbeh, Reza Sedaghati, Ali Asghar Baziar, Mohammad Reza Tabatabaei	DYNAMIC PERFORMANCE EVALUATION OF DISTRIBUTED GENERATION UNITS IN THE MICRO GRID
Ali Ameur Haj Salah, Tarek Garna, Hassani Messaoud	THE VALIDITY RANGE OF LSDP ROBUST CONTROLLER BY EXPLOITING THE GAP METRIC THEORY
Sunmyeng Kim	DATA RATE BASED GROUPING SCHEME FOR COOPERATIVE COMMUNICATIONS IN WIRELESS LANS
Randeep Kaur, Jyoti Ohri	PSO BASED WEIGHT SELECTION AND FIXED STRUCTURE ROBUST LOOP SHAPING CONTROL FOR PNEUMATIC SERVO SYSTEM WITH 2DOF CONTROLLER

04. 02. 2023	14: 30 – 16: 30 - Time zone in Turkey (GMT+3)
Meeting ID: 844 5423 9457	Passcode: 350123
HALL: 10 SESSION: 2	MODERATOR: **Prachi Singh**
Ririn Lestari Sri Rahayu, Mustofa Ahda	THE CORRELATION OF TOTAL PHENOL CONTENT WITH FREE RADICALS SCAVENGING ACTIVITY AND EFFECT OF ETHANOL CONCENTRATION IN EXTRACTION PROCESS OF MANGOSTEEN RIND (GARCINIA MANGOSTANA)
Vipan Kumar Sohpal, Rajesh K Sharma	NOX EMISSION AND COMPUTATIONAL ANALYSIS OF JATROPHA CURCUS FUEL AND CRUDE OIL
Motahar Reza, Rajni Chahal, Neha Sharma	RADIATION EFFECT ON MHD CASSON FLUID FLOW OVER A POWER-LAW STRETCHING SHEET WITH CHEMICAL REACTION
Boy Arief Fachri	USING PHASE EQUILIBRIUM THEORY TO CALCULATE SOLUBILITY OF Γ-ORYZANOL IN SUPERCRITICAL CO2
Prachi Singh	BIOSYNTHESIS OF TITANIUM DIOXIDE NANOPARTICLES AND THEIR ANTIBACTERIAL PROPERTY
Stoyan Nedeltchev, Markus Schubert	ENTROPY ANALYSIS IN A BUBBLE COLUMN BASED ON ULTRAFAST X-RAY TOMOGRAPHY DATA
Beena Sethi	RECYCLING OF POLYMERS IN THE PRESENCE OF NANOCATALYSTS: A GREEN APPROACH TOWARDS SUSTAINABLE ENVIRONMENT
Mohsen Farahat, Tsuyoshi Hirajima	SURFACE CHARACTERISTICS OF BACILLUS MEGATERIUM AND ITS ADSORPTION BEHAVIOR ONTO DOLOMITE
Zharama M. Llarena	SPECTROSCOPIC DETERMINATION OF FUNCTIONALIZED ACTIVE PRINCIPLES FROM COLEUS AROMATICUS BENTH LEAF EXTRACT USING IONIC LIQUIDS

04. 02. 2023	14: 30 – 16: 30 - Time zone in Turkey (GMT+3)
Meeting ID: 844 5423 9457	Passcode: 350123

HALL: 11 SESSION: 2	MODERATOR: **Aïssa Manallah**
Nader H. Ghareeb, Mohamed S. Gaith, Sayed M. Soleimani	MODELING, ANALYSIS AND CONTROL OF A SMART COMPOSITE STRUCTURE
Bitan Kumar Sarkar, Akashdeep Agarwal, Rajib Dey, Gopes Chandra Das	PRODUCTION OF PIG IRON BY SMELTING OF BLENDED PRE-REDUCED TITANIFEROUS MAGNETITE ORE AND HEMATITE ORE USING LEAN GRADE COAL
Murtaza Adil, Sen Yang, Zhou Chao, Song Xiaoping	ENHANCED MAGNETOELASTIC RESPONSE NEAR MORPHOTROPIC PHASE BOUNDARY IN FERROMAGNETIC MATERIALS: EXPERIMENTAL AND THEORETICAL ANALYSIS
Alluru Gopala Krishna, Thella Babu Rao	PERFORMANCE ASSESSMENT OF CARBON NANO TUBE BASED CUTTING FLUID IN MACHINING PROCESS
Aïssa Manallah, Mohamed Bouafia	DETERMINATION OF OPTICAL CONSTANTS OF SEMICONDUCTOR THIN FILMS BY ELLIPSOMETRY
Supriya Gupta, Paresh Chokshi	POLYMER MEDIATED INTERACTION BETWEEN GRAFTED NANOSHEETS
Mahesh Chudasama, Harit Raval	A COMPARATIVE STUDY OF FORCE PREDICTION MODELS DURING STATIC BENDING STAGE FOR 3-ROLLER CONE FRUSTUM BENDING
M. Farnush	IMPROVEMENT OF WEAR RESISTANCE OF 356 ALUMINUM ALLOY BY HIGH ENERGY ELECTRON BEAM IRRADIATION
Arnab Majumdar, Sanjoy Sadhukhan	IMPROVEMENT IN PROPERTIES OF NI-CR-MO-V STEEL THROUGH PROCESS CONTROL

04. 02. 2023	14: 30 – 16: 30 - Time zone in Turkey (GMT+3)
Meeting ID: 844 5423 9457	Passcode: 350123

HALL: 12 SESSION: 2	MODERATOR: **Manish Kumar Gautam**
Ahmed Abdi Hassan, Mustapha Muhammad Aliyu	EFFECT OF COMBINED CARBIMAZOLE AND CURCUMA LONGA POWDER IN HUMAN THYROID-STIMULATING HORMONE AND THYROPEROXIDASE ANTIBODY IN HYPERTHYROIDISM
Arpa Petchsomrit, Namfa Sermkaew, Ruedeekorn Wiwattanapatapee	EFFECT OF ALGINATE AND SURFACTANT ON PHYSICAL PROPERTIES OF OIL ENTRAPPED ALGINATE BEAD FORMULATION OF CURCUMIN
Sunil Kamboj, Vipin Saini, Suman Bala, Gaurav Sharma	FORMULATION AND CHARACTERIZATION OF DRUG LOADED NIOSOMAL GEL FOR ANTI-INFLAMMATORY ACTIVITY
Manish Kumar Gautam, Raj Kumar Goel	WOUND HEALING EFFECT OF OCIMUM SANCTUM LEAVES EXTRACT IN DIABETIC RATS
Raissa A. Muzychkina, Irina M. Korulkina, Dmitriy Yu. Korulkin	PRE-CLINICAL STUDYING OF ANTITUMOR RAMON PREPARATION: ACUTE TOXICITY
P. Thongmuang	DRUG COMBINATIONS WITH STEROID DISPENSING IN DRUGSTORES: A STUDY IN THE CENTER AREA OF BANGKOK, THAILAND
Amr A. Fouad, Waleed H. Albuali, Iyad Jresat	CANNABIDIOL TREATMENT AMELIORATES ACETAMINOPHEN-INDUCED HEPATOTOXICITY IN MICE
Peeyush Kumar, Sapna Mishra, Anushree Malik, Santosh Satya	PREPARATION AND CHARACTERIZATION OF M. × PIPERITA L. OIL BASED GEL FORMULATION
Rajan Rajabalaya, Li-Qun Tor, Sheba David	FORMULATION AND IN VITRO EVALUATION OF ONDANSETRON HYDROCHLORIDE MATRIX TRANSDERMAL SYSTEMS USING ETHYL CELLULOSE/POLYVINYL PYRROLIDONE POLYMER BLENDS

04. 02. 2023	14: 30 – 16: 30 - Time zone in Turkey (GMT+3)
Meeting ID: 844 5423 9457	Passcode: 350123

HALL: 13 SESSION: 2	MODERATOR: **Pennapa Palapin**
Sujit K. Basak	REFERENCE MANAGEMENT SOFTWARE: COMPARATIVE ANALYSIS OF REFWORKS AND ZOTERO
Sasitorn Chetanont	APPROACHES TO PROMOTE HEALTHY RECREATION ACTIVITIES FOR ELDERLY TOURISTS AT BANG NAM PHUENG FLOATING MARKET, PRAPRADEANG DISTRICT, SAMUTPRAKARN PROVINCE
Pennapa Palapin	FORMS OF PROMOTION AND DISSEMINATION OF TRADITIONAL LOCAL WISDOM: CREATING OCCUPATIONS AMONG THE ELDERLY IN NOANMUENG COMMUNITY, MUANG SUB-DISTRICT, BAAN DOONG DISTRICT, UDONTHANI PROVINCE
Sivamurugan Pandian	THE IMPORTANCE OF ISSUES FOR THE YOUTH IN VOTER DECISION MAKING: A CASE STUDY AMONG UNIVERSITY STUDENTS IN MALAYSIA
Reza Mokhtari Malek Abadi, Mohsen Saghaei, Fatima Iman	ANALYSIS OF CREATIVE CITY INDICATORS IN ISFAHAN CITY, IRAN
Somsakul Jerasilp, Jong Boonpracha	AUSPICIOUS MEANING FOR COMMUNITY SOUVENIR PRODUCTS
Kitda Praraththajariya	THE INNOVATION OF ENGLISH MATERIALS TO COMMUNICATE THE IDENTITY OF BANGPOO, SAMUT PRAKAN PROVINCE, FOR ECOTOURISM
Nada Azhar	DIVERSITY MANAGEMENT OF GENDER, AGE AND DISABILITY IN THE BANKING SECTOR IN THE KINGDOM OF SAUDI ARABIA
Han Nguyen	ADVERTISING APPEALS AND CULTURAL VALUES IN SOCIAL MEDIA COMMERCIALS IN UK, BRASIL AND INDIA: CASE STUDY OF NOKIA AND SAMSUNG
Najwa Alsayed Omar	ONLINE METACOGNITIVE READING STRATEGIES USE BY POSTGRADUATE LIBYAN EFL STUDENTS

04. 02. 2023	14: 30 – 16: 30 - Time zone in Turkey (GMT+3)
Meeting ID: 844 5423 9457	Passcode: 350123

HALL: 14 SESSION: 2	MODERATOR: **Sarah Barrere**
Kyonghoon Kim, Wonyoung Park, Taeil Park	A FRAMEWORK FOR THE EVALUATION OF INFRASTRUCTURES' SERVICEABILITY
Justyna Humięcka-Jakubowska	MIKROPHONIE I (1964) BY KARLHEINZ STOCKHAUSEN - BETWEEN IDEA AND AUDITORY IMAGE
Agnieszka Szczudlińska-Kanoś	PARTICIPATORY DEMOCRACY TO THE CONTEMPORARY PROBLEMS OF POLISH SOCIAL POLICY
Hycham Aboutaleb, Bruno Monsuez	HANDLING COMPLEXITY OF A COMPLEX SYSTEM DESIGN: PARADIGM, FORMALISM AND TRANSFORMATIONS
Emelia Noronha, Milind Malshe	THE PHATIC FUNCTION AND THE SOCIALIZING ELEMENT OF PERSONAL BLOGS
Shorena Tsiklauri	THE METHODOLOGY OF OUT-MIGRATION IN GEORGIA
Shorena Tsiklauri, Avtandil Sulaberidze, Nino Gomelauri	URBAN AND RURAL POPULATION PYRAMIDS IN GEORGIA SINCE 1950S
Sarah Barrere	UNDERSTANDING EUROPE'S ROLE IN THE AREA OF LIBERTY, SECURITY AND JUSTICE AS AN INTERNATIONAL ACTOR
Luminiţa Duţică	OBSESSION OF TIME AND THE NEW MUSICAL ONTOLOGIES: THE CONCERT FOR SAXOPHONE, DANIEL KIENTZY AND ORCHESTRA BY MYRIAM MARBE

Content

Confeence Id

Scientific & Review Committee

Program

Content

Oral Presented Papers In The Confernce

GELECEĞİ PARLAK GİRİŞİMCİLER İÇİN BİR DESTEK FİNANS YÖNTEMİ: MELEK YATIRIM
CUMHUR ŞAHİN 1

YEŞİL PAZARLAMA İLETİŞİMİNDE SOSYAL ETKİLEYİCİLER: YEŞİL SOSYAL ETKİLEYİCİLERE YÖNELİK BİR İÇERİK ANALİZİ
ELA ARICAN, EVRİM ERDOĞAN YAZAR 8

BABACAN LİDERLİK YÖNETİCİYE GÜVENİ ETKİLER Mİ?
Fuat KORKMAZER 23

PATERNALİST LİDERLİK ÜZERİNE YAZILMIŞ LİSANSÜSTÜ TEZLERİN BİBLİYOMETRİK YÖNTEMLE İNCELENMESİ
Fuat KORKMAZER 32

REKABET GÜCÜNÜN ÖLÇÜLMESİNDE KULLANILAN ENDEKSLER ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA
Canan ŞEN, Halil ŞEN 40

THE RELATIONSHIP BETWEEN PRODUCER PRICE INDEX OF AGRICULTURAL PRODUCTS AND THE EXCHANGE RATE: THE CASE OF TURKEY
SEYİT TAHA KETENCİ, MUSTAFA SERDAR ACAR 49

TÜRKİYE'DE SAVUNMA HARCAMALARI İLE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİNE FOURİER YAKLAŞIM
MERAL ÇABAŞ 63

TÜRKİYE'DE EĞİTİM SEVİYESİNE GÖRE KADIN İSTİHDAMI İLE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ
MERAL ÇABAŞ 72

ULUSLARARASI TURİZM GELİRLERİ VE EKONOMİK BÜYÜME: EKONOMETRİK BİR ANALİZ
Dilek ATILGAN 83

YENİLENEBİLİR ENERJİ TÜKETİMİNİN BELİRLEYİCİLERİ: BOOTSTRAP PANEL NEDENSELLİK ANALİZİ
Dilek ATILGAN 91

EV ÖDEVLERİNE İLİŞKİN ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ
Oğuzhan SEVİM, Fetullah UYUMAZ 100

EV ÖDEVLERİNE İLİŞKİN ANNE-BABA GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ
Fetullah UYUMAZ, Oğuzhan SEVİM 110

NORMAL (TAM GÜN) ÖĞRETİMDE YAŞANAN SORUNLARA İLİŞKİN ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ
ADEM BAYAR, GÜLÇİMEN ÇALIŞKAN 119

ERASMUS PROGRAMINA KATILAN ÖĞRENCİLERİN YAŞADIĞI SORUNLAR
ADEM BAYAR, GÜLÇİMEN ÇALIŞKAN 133

INVESTIGATION OF POSTGRADUATE THESES TITLED “SPELLING RULES AND PUNCTUATION MARKS” IN TURKEY
Mesut Bulut, Abdulkadir Kırbaş 149

ANALYSIS OF THE TURKISH TEXTBOOK'S ACTIVITIES IN TERMS OF THEIR COMPATIBILITY WITH THE 7E LEARNING MODEL
Abdulkadir Kırbaş , Mesut Bulut 171

ÖZBEKİSTAN CUMHURİYETİ DEVLETİ'NİN EĞİTİM SİSTEMİ
Ümmügülsüm YİĞİTER 183

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA TÜRKİYE’DE İLK VE ORTAOKUL DERS KİTAPLARININ TEMİN EDİLME SÜRECİNDE YAŞANAN SORUNLAR*
AHMET REŞAT SARAOĞLU, FURKAN ER 194

VƏTƏN SEVGİSİNİN POEZİYASI
AYTƏN HEYBƏTOVA 208

TEREKE KAYITLARINA GÖRE 18. YÜZYILIN İLK YARISINDA MANASTIR’DA YAYGIN OLAN KİTAPLAR VE KİTAP SAHİPLİĞİ
ÜMRAN KARADENİZ 213

تحلیل شخصیت و عاطفه کودک در شعر روایی "طفل یتیم" از پروین اعتصامی
Gamze Gizem AVCIOĞLU 228

SOSYAL HİZMET VE HAKKANİYET OLARAK ADALET
Hasan Tahsin YÖYEN 239

MADDE BAĞIMLISI BİREYLERİN PROFİLİ: SAKARYA ÖRNEĞİ
Yusuf GENÇ, Hasan Hüseyin TAYLAN , Hüseyin Zahid KARA, Fatmanur ALSANCAK, Cengizhan AYNACI5 247

ÜSKÜP KADISI VEYSî’NİN MEKTUPLARI
HALİL İBRAHİM HAKSEVER 262

MEÂL OKUMANIN DİNDEKİ YERİNE DAİR TOPLUMUMUZDA YER ALAN İKİ YAKLAŞIMIN TAHLİLİ -DİN İŞLERİ YÜKSEK KURULUNA SORULAN SORULARDAN HAREKETLE-
ABDÜLKADİR ERKUT 276

İSMÂİLİLİĞİN GELİŞİMİNDE EBÛ HÂTİM AHMED B. HAMDAN ER-RÂZİ’NİN (ö.322/ 933-34)YERİ
Hatice Kübra İNAL, Abdullah Ömer YAVUZ 288

EBÛ CA’FER NASÎRÜDDÎN MUHAMMED B. EL-HASAN ET-TÛSÎ’NİN (597/672) İMÂMET ANLAYIŞI
Yasin ULUTAŞ 303

DİN-BİLİM ÇATIŞMASI SAVI: OSMANLI ALİMLERİ ÖRNEĞİ Ramazan BİÇER	314
İTİKADÎ MEZHEPLER ARASINDA TEOLOJİK ETKİLEŞİM BAĞLAMINDA MÂTÜRÎDÎ VE MU'TEZİLE'NİN ORTAK VE BENZER GÖRÜŞLERİ RECEP ÖNAL	327
FİKHÎ AÇIDAN AHKÂMIN TEŞEKKÜLÜ ESNASINDA MEKKÎ AYETLERİN NÜZÜLÜNDE TAKİP EDİLEN METOTLAR Taha YILMAZ, Halit BOZ	341
TÜRKİYE-MAKEDONYA İLİŞKİLERİ ÜZERİNE 2000-2022 YILLARI ARASINDA YAZILMIŞ BİLİMSEL ÇALIŞMALARIN İNCELENMESİ-META SENTEZ ÖRNEĞİ TUĞBA FİRDEVS METİN, Uzmanı SERHAT KAVUK, ASIM ÇOBAN	341
TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN 100. YILINDA GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE TÜRK-BALKAN İLİŞKİLERİNE YÖNELİK ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ TUĞBA FİRDEVS METİN, SERHAT KAVUK , ASIM ÇOBAN	361
PUSLU MANTIK VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER İBRAHİM FEVZİ GÜVEN	381
HEDEF SAPTIRMA TEORİSİ VE SİYASİ REJİM TİPİ İLİŞKİSİ: HANGİ REJİM TÜRÜNDE HEDEF SAPTIRMA POLİTİKALARININ ORTAYA ÇIKMASI DAHA OLASIDIR? İBRAHİM FEVZİ GÜVEN	392
STK'ların Temsili Demokrasinin Meşruiyet Krizine Cevabı ve Katılımcı Demokrasiye Olan Etkisi Serhat POLAT	412
TOPLUMSAL GERÇEKÇİ RESSAM NEŞET GÜNAL'İN ESERLERİNDEKİ FİGÜRLERİN ANATOMİ VE YÜZ İFADELERİNİN ELEŞTİREL YÖNTEMLE İNCELENMESİ Banu DAVUN, FAHRETTİN GEÇEN	418
TURGUT ZAİM'İN ESERLERİNDEKİ FİGÜRLERİ ELE ALIŞ BİÇİMİNDE MİNYATÜR ETKİLER VE BİÇİMSEL DEFORMASYON SORUNSALI FAHRETTİN GEÇEN, Banu DAVUN	429
SAVAŞ SONRASI SANATTA ATEŞ KULLANIMININ BİÇİME ETKİSİ: ALBERTO BURRI, YVES KLEIN, ARMAN, CLAUDIO PARMIGGIANI N. Fulya Asyalı Büyükerman	436
KÜRESEL İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNİN ULUSAL DÜZEYDEKİ ETKİLERİ Kemal YAMAN	465
BİR YEREL YÖNETİM BİRİMİ OLARAK METROPOLİTEN ALANLAR:LOS ANGELES ÖRNEĞİ Kemal YAMAN	472
İTİKADÎ MEZHEPLER ARASINDA TEOLOJİK ETKİLEŞİM BAĞLAMINDA MÂTÜRÎDÎ VE MU'TEZİLE'NİN GÖRÜŞ FARKLILIKLARI RECEP ÖNAL	480
OĞUZ TANSEL'İN CEVAHİR YUMURTASI ADLI MASALININ KARNAVALESK KURAMI ÇERÇEVESİNDE YORUMLANMASI Handan AYDIN KASIMOĞLU	497

GELECEĞİ PARLAK GİRİŞİMCİLER İÇİN BİR DESTEK FİNANS YÖNTEMİ: MELEK YATIRIM

Doç. Dr., CUMHUR ŞAHİN

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bozüyük MYO, - ORCID ID: 0000-0002-8790-5851

Özet:

Dinamik bir ekonomide müteşebbisler hayati bir öneme sahiptir. Müteşebbislerin hayata geçirmek istedikleri yatırımlarla ilgili olarak henüz ilk safhalarında pay bedeli olarak yatırım yapan, söz konusu yatırıma ortak olan ve aynı zamanda şahsi bilgi ve tecrübelerin aktarılabildiği finansman modeline melek yatırım adı verilmektedir. Bu finansman yöntemi bilhassa lokal düzeydeki müteşebbisler için paha biçilmez bir finans kaynağı olarak son yıllarda önem kazanmıştır. Bilindiği üzere bir ülke ekonomisinin gelişebilmesi öncelikle yerel ve bölgesel kalkınma ile mümkündür. Bölgesel ve yerel düzeyde, parlak fikri olan ancak ne yazık ki yeterli finans kaynağına sahip olamayan KOBİ'lere melek yatırımcılar sayesinde kaynak aktarımı ile söz konusu KOBİ'ler büyüyüp serpilecek, bu da makroekonomiye olumlu katkılar sağlayabilecektir. Yeni kurulan, parlak iş fikirlerine sahip, büyüme potansiyeli ve yüksek getiri sağlayabilecek şirketlere yatırım yapmasına ilaveten bilgi ve tecrübelerini de aktaran şahıslara Amerika Birleşik Devletleri'nde melek yatırımcı, Avrupa'da iş melekleri, Türkiye'de ise bireysel katılım yatırımcısı adı verilmektedir. Melek yatırımcılık anlayışının temelinde varlıklı kişilerin ve ailelerin beğenmiş oldukları, kendilerini etkileyen yeni iş fikirlerine sahip insanların teklif ettikleri yüksek risk içeren işlere yatırım yapmak arzusu yatmaktadır. Aslında bu yöntem, sanıldığının aksine çok yeni olmayıp, telefonun mucidi olan Alexander Graham Bell, 1877 gibi oldukça eski bir dönemde bu finansman modeli sayesinde şirketini kurmuş, ünlü otomobil firması Ford'un kurucusu Henry Ford, yine melek yatırım modeli ile şirketinin temellerini atma imkanına kavuşmuş, yine Amerika Birleşik Devletler'in San Francisco şehrinin sembolü olan ünlü Golden Gate köprüsünün finansmanında da bu finansman yönteminden istifade edilmiştir. Bu çalışmada melek yatırım yöntemi ile ilgili genel bir bakış açısı sunulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Müteşebbis, Melek yatırım, finans

FINANCING TECHNIC FOR POTENTIALLY SUCCESSFUL ENTREPRENEURS: ANGEL INVESTMENT

Abstract:

Entrepreneurs have importance in dynamic economy. Angel investment means a funding technic which provides shareholding, knowledge and experience in early stage investment. This funding technic have acquired importance for local entrepreneurs. Advancement of an economy requires local and regional development. Local and regional development depend on small and medium sized enterprises which are supported by angel investors in their financing needs. Thus,small and medium sized enterprises become larger and support macro-economy. Investors

which provide funds, information and experience on new businesses which have inventive ideas, growth potential, high income expectations are described as angel investors in USA, business angels in Europe and personal participation investors in Turkey. A desire to invest of the wealthy people and families in high-risk businesses which have offered by the people who have new business ideas that the wealthy people and families like lies in the basis of angel investment mentality.
In reality, this method is not so new as it is thought to be; Alexander Graham Bell who was the inventor of the telephone, had founded his company thanks to this financing model in an old era as early as 1877; Henry Ford, the founder of well-known automobile company Ford, had been again able to lay the foundations of his company with this angel investment model; the funding of the famous Golden Gate Bridge which is a symbol of the San Francisco city of the United States, had also benefited from this method of funding. In this study, it is aimed to be presented a general overview about the angel investment method.

Keywords: Entrepreneur, Angel investment, finance

GİRİŞ

Şirket oluşumunun başlangıcında ve ilk aşamasında önemli bir öz sermaye kaynağı olarak giderek daha fazla tanınmaya başlayan m*elek* yatırımcılar, genellikle deneyimli girişimciler veya iş adamlarıdır (Harrison ve Mason, 2010). İnformal kurucular, arkadaşlar ve aile finansmanıyla, formal Girişim Sermayesi yatırımcıları arasında kalan bir segmentte faaliyet gösterirler (Freear ve Wetzel, 1990; Sohl, 1999).

Melek yatırımcılar yüzyıllardır uygulamada olsa da hızlı-büyüyen şirketler için güçlü bir finansman kaynağı olarak melek yatırımcılık kavramı Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa'da son birkaç on yılda ortaya çıkmıştır ve dünyanın diğer bölgelerinde de hızla yaygınlaşmakta ve büyümektedir (Harrison ve Mason, 2010). melek yatırımcılık sektörü yalnızca büyümekle kalmamakta, aynı zamanda melek grupları ve ağlarının oluşturulmasıyla daha formal ve düzenli bir yapı haline gelmektedir (İbrahim, 2010).

Ayrıca; melek yatırımcılar sağladıkları sosyal sermayenin yanı sıra yeni girişimler için stratejik ve operasyonel uzmanlık sağlanmasında da kilit bir rol oynamaktadır (Harrison ve Mason, 2010). Sosyal sermaye, güven, iş birliği ve kolektif eylemin temelini oluşturan güçlü kişisel ilişkiler ağları olarak tanımlanmaktadır (Nahapiet ve Ghoshal, 1998). İş melekleri üzerine yapılan araştırmalar, girişimcilerin sürekli olarak melek yatırımcıların deneyimine belki de finansmanın kendisinden bile daha fazla değer verdiklerini belgelemiştir (EC, 2002). Ayrıca, iş melekleri tarafından yapılan yatırımlar, diğer yatırımcılar için genellikle bir sinyal etkisi işlevi görerek, Firmaların deneyimli yatırımcılar tarafından bu alanda yapılan ilk durum tespiti taramasından geçtiklerini göstermektedir (Ibrahim, 2010).

Geleneksel olarak iş melekleri (arabayla birkaç saatlik sürüş mesafesi içerisindeki) yerel alanlarda yatırım yaparlar ve girişim sermayedarlarından daha geniş bir sektör yelpazesine ulaşırlar. Bu durum, daha geniş bir yatırım kapsamı olduğu anlamına gelmektedir, hem coğrafi açıdan (melekler, sadece çeşitli teknoloji veya bilim merkezinde yoğunlaşma eğiliminde olan

(VC) Risk Sermayesi yatırım ofislerinin bulunduğu alanlarda değil, her yerde yaşarlar) (Lerner vd., 2011) ve hem de sanayi sektörlerinde risk sermayesi yatırımları bulunan sanayi sektörlerinde bulunurlar (EBAN, 2010a).

Bu durum, aynı zamanda melek yatırımcıların, teknoloji yoğun veya yüksek büyüme hızına sahip olmayan şirketlerde olduğu kadar, gelişimin son aşamalarındaki şirketlerde de yer alabileceği anlamına gelmektedir (Shane, 2009). Ayrıca, melek yatırımcılar, yalnızca bir veya iki şirkete değil, bir şirket portföyüne yatırım yapma eğilimindedirler. Amerika Birleşik Devletleri'nde melek yatırımcılar, menkul kıymetler kanunları kapsamında "akredite yatırımcılar" olarak onaylanmış yüksek gelir segmentindeki bireyler olarak tanımlanmaktadır (Ibrahim, 2010). Birçok Avrupa ülkesinde belgelendirme gereklidir, ancak çoğu durumda bu self-sertifikasyon şeklinde bir belgelendirme olabilir. Bu gerekliliklerin amacı, yatırımcıların gerekli finansal kaynaklara sahip olmalarını ve yeni kurulan şirketlere yatırım yapmanın sonuçlarını anlamalarını sağlamaktır.

Karşılaştırma yapabilmek için, melek yatırımcıların, bazı yaygın tanımları burada vurgulanmaktadır. "Tek başına veya formal veya informal olarak bir sendika içinde hareket eden, kendi parasını doğrudan, aile bağı olmayan, kote edilmemiş bir işe yatıran ve yatırımı yaptıktan sonra, genellikle bir danışman veya yönetim kurulu üyesi olarak, aktif bir işe katılım gerçekleştiren yüksek gelir segmentindeki bir birey" (Mason ve Harrison, 2008)

MELEK YATIRIMLARLA İLGİLİ BAŞLICA KAVRAMLAR

Melek Dernekleri

Dünyanın her yerinde, ulusal melek dernekleri veya federasyonları, ülke içinde melek sermaye piyasasının gelişimini desteklemek ve melek yatırımcıların politika yapıcılara ve diğerlerine karşı ortak bir ses sağlamak için ticari organlar olarak ortaya çıkmaktadırlar. Bu kuruluşlar, sektör hakkında farkındalık yaratma, en iyi uygulamaları paylaşma, yerel melek grupları/ağlarını geliştirme, ağ oluşturma fırsatları sağlama ve veri toplama konusunda önemli görevler üstlenebilirler. Bir ulusal melek derneğinin rolü, kendilerinin ne yatırım yaptıkları ne de eşleştirme rolü oynadıkları bir melek endüstrisine, ticari bir kuruluş olarak destek sağlamaktır.

2.2. İlk Dönem Fonları

Bunlar formal kurumsal risk sermayesi fonlarıdır. Girişim sermayesi fonları, bir girişimin büyümesi boyunca birçok aşamaya yatırım yapabilirken, çoğu mevcut durumda risklerin daha düşük olduğu daha sonraki aşamalara odaklanma eğilimindedir. Var olan ilk dönem fonları, melek yatırımcılar için önemli ortaklar olabilirler ve giderek daha fazla ulusal melek dernekleri onları üyeliklerine dahil etmektedirler.

2.3.Ayrılmalar

Girişimden ve ayrıca melek yatırımdan elde edilen getiriler, ticari satışlar (M&A) veya halka arzlar (İPOlar) şeklindeki (pozitif) çıkışlara bağlıdır. Bazen çıkışlar, başka bir yatırımcıya satış yapmayı içermektedir. Gerçekte, çıkışların çoğu olumsuzdur- erken aşamadaki şirketlere

yatırım yapma riskleri göz önüne alındığında firmanın başarısızlığı veya iflası şeklindedir. Bu nedenle yatırımcılar, risklerini dağıtmak için portföylerinde çeşitlendirilmiş bir yaklaşım benimsemelidirler. Çıkışların ve çıkış pazarlarının önemi genellikle melek ve girişim yatırımını teşvik etmek isteyen politika yapıcılar ve diğerleri tarafından tam olarak anlaşılamamaktadır. Girişim fonları, yatırımcıların kazanç (veya kayıp) elde etmelerini ve gelirlerini başka girişimlerde yeniden yatırım yapmalarını sağlamak için, fonun genellikle 10 yıl olan yaşam döngüsü içinde çıkış yapılmasını gerektirecek şekilde yapılandırılırlar. Hem girişim sermayesi hem de melek yatırımcılar için, ne zaman çıkış yapacağını bilmek ve çıkışın olumsuz olması durumunda çıkış iradesine sahip olmak, ilk yatırım kararını vermek kadar kritiktir.

2.4. Melek Yatırımı Süreci

Melek yatırımcılar, yeni girişimler için stratejik ve operasyonel uzmanlık sağlamanın yanı sıra önemli temaslar ve tanıtımlar sağlamak açısından da kilit bir rol oynamaktadırlar (Harrison ve Mason, 2010). Pek çok girişimcinin melek yatırımcıyı tercih etmesinin nedeni, yalnızca finansman için değil, belirtilen türden nedenlerin bir birleşimidir. Tipik olarak, melek yatırımcılar belirli bir sektördeki kendi deneyimlerine dayanarak yatırım kararını verirler ve yerel bölgelerindeki şirketlere yatırım yaparlar (EC, 2002).

Birleşik Krallık'ta yapılan bir araştırmaya göre, melek yatırımcılar genellikle yatırım yaptıkları şirketlerin yaklaşık %8'ini satın almaktadırlar (Wiltbank, 2009). Norveç'te bu rakam daha yüksektir- ortalama % 18 civarındadır (Grünfeld ve ark., 2010). Tipik bir ortalama % 10-20 arasındadır. Girişim sermayedarları genellikle şirketlerde daha büyük bir pay ve yönetim kurulu koltuğu ararlar. Melekler; girişimcinin şirketi genişletmek için arka arkaya finansman alması gerekeceğini bildiklerinden ve girişimcinin önemli ölçüde "başarıda/başarısızlıkta katkıda bulunarak" ve başarıya yönelik teşviklerle sürücü koltuğunda kalmasından memnun olarak, genellikle azınlık hissedarları olarak kalmak isterler.

2.5.Bireysel Melek Yatırımı

Melek yatırımcılar, genellikle hem finansman hem de uzmanlık sağlayarak diğer girişimcilerin başarılı olmasına yardımcı olmakla ilgilenen daha önceki başarılı girişimcilerdir. Yukarıdaki tanıtım bölümünde vurgulandığı gibi, daha önce kişisel ilişkileri bulunmayan girişimcilere yatırım yaptıkları için "arkadaşlar ve aile" den farklıdırlar. İş meleklerinin çoğu, bir ağın veya grubun parçası olarak değil, tek başlarına yatırım yaparlar, ancak gruplara ve ağlara katılım arttığı için çeşitli melekler hem bireysel olarak hem de gruplar aracılığıyla yatırım yapmaktadırlar (EC, 2002). Girişimci, şirket veya ürün hakkındaki içgüdüsel yargılar, özellikle bireysel yatırım yapan melekler için, melek yatırımcıların yatırım kararlarında büyük bir rol oynayabilirler (Sahlman ve Richardson, 2010).

Melek yatırımcılar ister tek başlarına ister bir grup aracılığıyla yatırım yapsınlar, yatırım ufukları boyunca birkaç şirkete yatırım yaptıkları için genellikle bir portföy yaklaşımını benimserler. Bu yaklaşım, şirketlerin büyük bir kısmının başarılı olamayacağını, ancak bazılarının başarabileceğini bilerek, risk çeşitlendirmelerine olanak tanımaktadır. Bunlar yüksek getiri sağlayabilen ve başaramayan firmaların kayıplarını kapatabilen anlaşmalar oldukları için, bir veya iki tanesinin büyük kazananlar olmasını ummaktadırlar.

2.6. Üst Düzey Melekler

Üst düzey melekler terimi Amerika Birleşik Devletleri'nde uzun yıllar boyunca kullanılırken, Birleşik Krallık ve diğer ülkelerde de giderek daha popüler bir hale gelmektedir. Bununla birlikte, giderek artan sayılardaki durumlarda, yatırımcı sadece kendisininkinin değil de aynı zamanda başkalarının da parasını yatırdığı için, "üst düzey melekler" diye bir şeyin gerçekten var olup olmadığı veya bunların sadece mikro risk sermaye fonları olup olmadığı konusunda süregelen bir tartışma bulunmaktadır. Bu durum da onları bir "melek" yatırımcıdan ziyade profesyonel bir para yöneticisi yapmaktadır.
Amerika Birleşik Devletleri'nde üst düzey melek fonlarının sayısı hızla artmakta ve melek fonları ile risk sermayesi (VC) piyasası arasında bir yatırım segmenti yaratmaktadır. 2009-2010 döneminde on üst düzey melek fonu toplanmıştır (Sahlman ve Richardson, 2010). Bu fonların genellikle tam zamanlı yöneticileri bulunmaktadır ve (VC) risk sermayesi yatırımcıları fonlarında olduğu gibi bir yönetim bedeli ve yatırım kârı yüzdesi almaktadırlar. Üst düzey meleklerin güçlü kişisel ağları bulunmaktadır ve genellikle risk sermayesi fonları kadar kolaylıkta girişimcileri kendilerine çekebilirler (Litan ve Schramm, 2012). Amerika Birleşik Devletleri'ndeki üst düzey melekler, görünürlük açısından son birkaç yılda arşa çıkmışlardır ve Amerika Birleşik Devletleri medyasında yoğun bir tartışmanın yanı sıra büyük bir ilgi odağı olmuşlardır.

2.7. Risk Sermayedarları ile İlişkiler

Melek yatırımcılar; risk sermayedarları ve diğer potansiyel yatırımcılarla önemli bir köprü görevi görebilirler. Bununla birlikte, melek yatırımcılar ve (VC) risk sermayesi yatırımcılarının yatırım için farklı motivasyonları, çıkış ufukları bulunduğu ve farklı türde yatırım araçlarını tercih ettikleri için, aralarındaki iş birliği ve güven önemlidir (EC, 2002).

Görüşmelerde, melek yatırımcıları ve risk sermayesi yatırımcıları arasındaki farklı görüşler ve ilişkiler yansıtılmaktadır. Bazı durumlarda, ilişki olumlu ve karşılıklı olarak güçlendirici olabilir, ancak bazı durumlarda ise olumsuz olabilir. Şirkete daha fazla yatırım yapıldıkça melek yatırımcılarının şirketteki payı zamanla azalacaktır, ancak şirketin değeri arttığı sürece, bu azalma normalde önemli bir sorun teşkil etmeyecektir. Ancak, değerde "aşağı inişler" olduğu sürece sorun daha fazla problematik olacaktır. Buna ilave olarak, melek yatırımcılar normalde adi hisseler aracılığıyla yatırım yaparlar ve risk sermayesi yatırımcıları ise imtiyazlı hisseler aracılığıyla yatırım yaparlar, bu durum da çatışabilecek farklı yatırım haklarına yol açabilir.

Akademik araştırmalar ve proje görüşmeleri, çeşitli melek yatırımcılarının, risk sermayesi yatırımcılarının devreye girmesine güvenmek yerine, giderek daha fazla oranda şirketi çıkışa doğru desteklediği gerçeğini vurgulamaktadır. "Erken-çıkışlar" (Peters, 2009) olarak adlandırılan bu yaklaşım, en çok internet ve sosyal ağ sektörlerindeki firmalara yapılan yatırımlarla ilgilidir. Bu sektörler, daha geleneksel teknoloji ve bilim sektörlerine göre daha az miktarlarda başlangıç sermayesi gerektirirler, bu da daha fazla sermaye verimliliğine ve ürünlerin ve/veya iş modellerinin daha hızlı test edilmesine ve ayarlanmasına olanak tanımaktadır (Ries, 2011). Sonuç olarak, bu şirketler daha hızlı başarılı veya başarısız

olabilmekte ve başarılı olanlar bazen potansiyel bir çıkışa normalde olduğundan daha-erken ulaşabilmektedirler.

2.8. METUTECH

Türkiye Ortadoğu Teknopark A.Ş; Türkiye'nin ilk ve en büyük bilim ve teknoloji parkı olan ve kâr amacı gütmeyen bir kuruluş olan ODTÜ Teknokent'in (METUTECH) yönetim organıdır. Sanayi, üniversite ve kamu kurumları arasında bir sinerji oluşturmak için çalışmaktadır. METUTECH, %75'i KOBİ olmak üzere 250'den fazla firma ölçeğine ulaşmıştır ve 3 600'den fazla personel istihdam etmektedir. METUTECH'in mevcut şirket profili; yüksek-teknoloji araştırması, yazılım geliştirme, bilişim (BT), savunma ve elektronik sanayine dayalıdır. METUTECH İnkübasyon Merkezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nden yan ürünler de dahil olmak üzere 40 mikro ölçekli şirkete hizmet vermektedir. 2002 yılından bu yana METUTECH firmaları ile ODTÜ Akademisyenleri arasında 658'den fazla Ar-Ge projesi tamamlanmıştır.
METUTECH stratejik planı çerçevesinde, METUTECH tekno-girişimciliğini teşvik etmek, üniversite-sanayi iş birliğini kolaylaştırmak ve şirketlerinin uluslararasılaşmasını artırmak için yoğun bir şekilde çalışmaktadır.

3.GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Küresel düzlemde oldukça eski bir geçmişi olan, Türkiye'de ise yaklaşık 10 yıldır mevzuatımıza giren melek yatırım modeli müteşebbislere girişimcilere destekleyici bir finansman kaynağı olarak dikkat çekmektedir. Melek yatırım modeli, müteşebbislerin parlak, potansiyel vaat eden iş fikirlerini yaşama geçirebilmeleri ya da emekleme dönemlerinde ferdi yatırımcıların şahsi sermayeleri veya bilgi ve deneyimleriyle müteşebbislere kaynak sağlamak suretiyle destek olmasıdır. Günlük yaşamımızda karşımıza çıkan pek çok küresel markanın kuruluş dönemlerinde melek yatırımlar söz konusudur. Mesela, Apple, Amazon, Microsoft, Facebook bu konuda ilk akla gelenlerdendir. Toplum ve devlet, melek yatırımcıların yanında olduğu sürece ülkemizde de dünyada olduğu gibi müteşebbisler gerek ülke ekonomisine ve gerekse küresel düzeyde dünya ekonomisine faydalı olabileceklerdir.

KAYNAKÇA

EBAN, Early stage investing: An asset class in support of the EU strategy for growth and jobs, White Paper, European Business Angels Network, Brussels, October. 2010a.

European Commission, Benchmarking Business Angels, European Commission, Brussels.2002. https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/ec5e2953-1948-4195-b2a1-e89bbe978ede/language-en (Erişim Tarihi 19.12.2022)

Freear, J. ve Wetzel, Jr W.E, Who Bankrolls High-tech Entrepreneurs? Journal of Business Venturing, Vol. 5, Issue 2, March, pp. 77-89, 1990.

Grünfeld, L. A., Hansen, B.H., Grimsby, G. ve Eide, L.E., Forretningsengler i Norge. Omfang, betydning og behov for offentlig involvering, MENON-publikasjon nr. 15/2010.

Harrison, R.T. ve Mason, C.M,), Annual Report on the Business Angel Market in the United Kingdom: 2008/09, June,2010.

Ibrahim, Darian M., Financing the Next Silicon Valley, Washington University Law Review, Vol. 87; University of Wisconsin Legal Studies Research Paper No. 1065, 2010..

Lerner, J., Pierrakis, Y., Collins, L. ve Biosca, A.B, Atlantic Drift: Venture Capital Performance in the UK and the US (Project Report), NESTA, London, June,2011.

Litan, R. ve Schramm, C. (2012), Better Capitalism: Renewing the Entrepreneurial Strength of the American Economy, Yale University Press, New Haven and London, 2012.

Mason, C. M. ve Harrison R. T, Measuring Business Angel Investment Activity in the United Kingdom: A Review of Potential Data Sources, Venture Capital, An International Journal of Entrepreneurial Finance, 10,2008.

Nahapiet, J. ve Ghoshal, S. Social Capital, Intellectual Capital, and the Organizational Advantage, The Academy of Management Review Vol. 23, No. 2, 242-266, April,1998.

Peters, B. Early Exits – Exit Strategies for Entrepreneurs and Angel Investors (But Maybe Note Venture Capitalists), Meteor Bytes Data Management Corp,2009..

Ries, E. The Lean Startup: How Today's Entrepreneurs Use Continuous Innovation to Create Radically Successful Businesses, Crown Business, Currency. 2011.

Sahlman, B. ve Richardson, E. The Changing Face of Angel Investing, Harvard Business School Publishing, Boston.,2010.

Shane, S, Fools' Gold: The Truth Behind Angel Investing in America, Oxford University Press, 2009.

Sohl, J. The Early Stage Equity Market in the USA, Venture Capital: An International Journal of Entrepreneurial Finance, Routledge, part of the Taylor & Francis Group, Volume 1, Number 2, 1 April, pp. 101-120(20), 1999.

Wiltbank, R. Siding with the Angels: Business Angel Investing – Promising Outcomes and Effective Strategies, BBAA and NESTA, London, May, 2009.

YEŞİL PAZARLAMA İLETİŞİMİNDE SOSYAL ETKİLEYİCİLER: YEŞİL SOSYAL ETKİLEYİCİLERE YÖNELİK BİR İÇERİK ANALİZİ

ELA ARICAN [1], Doç.Dr. EVRİM ERDOĞAN YAZAR [2]
[1] Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
https://orcid.org/0000-0002-1705-2769
[2]Ondokuz Mayıs Üniversitesi İİBF, https://orcid.org/0000-0001-8689-4137

ÖZET

Plansız endüstrileşme doğal kaynakların sürdürülebilirliğini zorlaştırmakta ve çevre için birçok soruna neden olmaktadır. Yaşanan sorunlara çözüm bulmak için dünya genelinde çok sayıda proje, kampanya ve etkinlik düzenlenmekte ve yasalar yürürlüğe sokulmaktadır. Bu çabaların sonucunda modern tüketicilerin ekolojik bilinç düzeyleri yükselmeye başlamıştır. Giderek artan sayıda tüketici çevre için daha az sorun teşkil eden, geri dönüşüme olanak sağlayan yenilenebilir kaynakların kullanıldığı mal ve hizmetleri tercih etmeye başlamıştır. Ayrıca yeni iletişim platformları ve yöntemleri, bireyler arasındaki etkileşimi arttırarak bilinçli tüketicilerin sesinin çok sayıda insana ulaşmasını kolaylaştırmaktadır. Bu platformların ve yöntemlerin başında sosyal medya ve sanal etkileyiciler gelmektedir. Sanal etkileyiciler, yaşam tarzları ve ürün tercihleri ile izleyicilerine örnek olarak kitlelerinin satın alma kararlarını etkilemektedir. Bu doğrultuda; son yıllarda çevresel konularla ve bilinçli tüketimle ilgili içerik üreten yeşil sosyal medya etkileyicileri olarak adlandırılan sanal ortam etkileyicileri ortaya çıkmıştır. Sayıları azda olsa yeşil sosyal medya etkileyicilerin paylaşımlarının tüketicilerin bilinçlenmesinde ve ürün tercihlerinde etkili olduğu görülmektedir.

Bu çalışmanın amacı yeşil sosyal medya etkileyicilerin paylaşımlarını inceleyerek, çevresel konular ve bilinçli tüketimle ilgili paylaşımların özelliklerini belirlemektir. Bu amaçla öncelikle yeşil pazarlama ve yeşil sosyal medya etkileyicileri ile ilgili kavramsal çerçeve açıklanmış ve literatür araştırması yapılmıştır. Daha sonra Türkiye'de içerik üreten yeşil sosyal medya etkileyicileri genel olarak incelenmiş ve yeşil sosyal medya etkileyicilerinden biri olan ''atiksizminimalist'' profilinde paylaşılmış olan gönderiler üzerinden bir içerik analizi gerçekleştirilmiştir. İçerik analizi sonucunda; açıkça marka belirtilerek gerçekleştirilen tanıtımların, marka belirtilmeyen gönderilere kıyasla daha az etkileşime sahip olduğu görülmüştür. Yüksek etkileşime sahip video içeriklerde ise etkileyicinin bizzat kendi ses içeriğini kullandığı ve ürünü, o video içeriğinde deneyimlerken ekolojik olarak avantajlarından, kullanım kolaylığından ve kişiye sağladığı faydalardan bahsettiği gönderiler olduğu belirlenmiştir. Aynı zamanda bu gönderilerin yorumlar kısmında müşterilerin ürünlerin markalarını öğrenebilmek için etkileyiciye sorular yönelttiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yeşil Pazarlama, Eko Blogger, Sosyal Medya Etkileyici, Yeşil Sosyal Etkileyici.

1. GİRİŞ

İnsanların sınırsız istek ve ihtiyaçlarını, sınırlı kaynaklarla karşılamak amacıyla sürekli artış gösteren ticari faaliyetler ve üretimin doğal çevreyi kirlettiği bilinmektedir. Tüketiciler ise artık

çevre için daha az sorun teşkil eden, geri dönüşüme olanak sağlayan yenilenebilir kaynakların kullanıldığı ürün ve hizmetleri tercih etmektedir (Karaca, 2013: 99). Bu sebeple işletmelerin bireysel ve örgütsel hedeflerine doğal kaynaklara zarar vermeden ulaşabilmeleri için kaynakların etkin ve verimli kullanımını planlamaları kaçınılmazdır. İnternet teknolojilerindeki hızlı ve büyük gelişmeler sosyal medyayı ve internetin diğer tüm getirilerini insan hayatının vazgeçilemez bir parçası haline getirmekte ve bireyler arasındaki iletişimlerin türünü ve yapısının temellerini değiştirmektedir. Bu iletişim türünün çıktılarından biri olan sanal etkileyici kavramı pazarlama literatüründe önemli bir yer edinmiştir. Geniş kitleleri etkileme gücüne sahip bu kişilere işletmeler tutundurma karmalarında yer vermeye başlamıştır. Bu yeni pazarlama iletişimi aracının araştırılması işletmelerin bu yöntemi tercih etmesinde yaralı bilgiler sağlaması olasıdır (Bozacı & Bulat, 2020: 468). Bu kapsamda araştırmada yeşil sosyal medya etkileyicilerine yönelik bir içerik analizi gerçekleştirilerek, belirlenen bir etkileyici üzerinden paylaşımlara ait başlıca özellikler ortaya konulmuştur. Sayıları az olsa da yeşil tüketicilerin yüksek ilgi ile takip ettikleri yeşil sosyal medya etkileyicileri gün geçtikçe yeşil pazarlama yapan markaların daha fazla dikkatini çekmektedir. Ancak bu alanda yapılan araştırmaların sayısı etkileyici pazarlama ve sosyal medya etkileyicileri ile ilgili araştırmalara kıyasla oldukça sınırlı sayıdadır. Ulusal literatürde ise yeşil sosyal medya etkileyicileri ile ilgili bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle çalışmanın ulusal literatür açısından özgünlüğe sahip olduğu söylenebilir.

2. YEŞİL PAZARLAMA KAVRAMI VE YEŞİL PAZARLAMA İLETİŞİMİ

İlk olarak Amerikan Pazarlama Birliği (AMA) tarafından 1975 yılında düzenlenen "ekolojik pazarlama" temalı seminerde tartışma konusu olan yeşil pazarlama kavramı, pazarlama çalışmalarının doğal kaynakların tüketimi, çevre sorunları gibi ekolojik konular üzerine pozitif ya da negatif etkilerinin değerlendirilmesi olarak tanımlanmıştır (Erbaşlar, 2012: 95). Yeşil pazarlama çevre dostu ürün kullanımını önerirken, çevreyi ve toplumu korumak amacıyla tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarının çevre dostu yollarla karışlanabilmesi için harcanan çabanın tümünü kapsar (Nekmahmud & Farkas, 2020: 2). Bu doğrultuda; yeşil pazarlamanın tüm pazarlama faaliyetlerinin bir alt kümesi durumunda olduğu, olumlu ve olumsuz çalışmaları birlikte barındırabileceği ve geniş çaplı bir biçimde çevre olgusunu konu aldığı söylenebilir (Uydacı, 2002: 82). Yeşil pazarlama kavramının gelişimi üç aşamalı bir süreçte ortaya çıkmıştır (Peattie, 2001: 129). Gelişimin ilk aşaması olan ekolojik pazarlama döneminde ihtiyaç duyulan doğal kaynakların ve doğal sistemin sınırlı olduğu gerçeği anlaşılmış ve bir endişe durumu ortaya çıkmıştır. Bu sorunlara sebep olan şirketler ve endüstriler araştırılırken aynı zamanda bu sorunlara çözüm niteliğinde olabilecek belirli ürün ve şirketlerde belirlenmeye çalışılmıştır. Gelişimin bir sonraki aşaması 1980'lerin ikinci döneminde yaşanan endüstriyel gaz sızıntısı sonucu binlerce insanın hayatını kaybettiği Bhopal trajedisi, ozon tabakasındaki Antarktika deliğinin keşfi, Çernobil ve Exxon-Valdez petrol sızıntıları gibi birçok çevre felaketi sonrasında başlamış ve "çevresel" yeşil pazarlama olarak adlandırılmıştır. Bu dönemde, şirketler ve siyasi partiler çeşitli çevre politikaları üretmek için çalışmalara başlamış ve sürdürebilirlik, temiz teknoloji, eko performans, yeşil tüketici, çevre kalitesi gibi bazı ikna edici ve önemli fikirler ortaya çıkmıştır. Gelişimin üçüncü ve son aşaması sürdürülebilir yeşil pazarlama olarak adlandırılmıştır. Çevre sorunlarının giderek artış göstermesiyle birlikte hükümetler çevresel

düzenlemeler yapmaları için üreticiler ve tedarikçilere baskı yapmaya başlamış ve hükümet baskıları nedeniyle çoğu üretici tarafından onaylanan sürdürülebilirlik çalışmalarının nasıl gerçekleştirileceği ve ne anlama geldiğinin anlaşılması zor olmuştur.

Yeşil pazarlama, tüketicilerin istek ve ihtiyaçları karşılanırken işletmeleri de amaç ve hedeflerine ulaştıracak doğal kaynak ve sistemlere zarar vermeyen ürün ve hizmetlerin üretilmesini, dağıtımını, tutundurmasını ve fiyatlandırılmasını kapsayan pazarlama çalışmalarını içerir (Çubuk & Keleş, 2008: 87). Üretimi ardından ortaya çıkan atıkların çevreye zarar vermeden bertaraf edilebilme ya da geri dönüştürülme imkânı olan, enerji kaynaklarının kısıtlı kullanımı ile dahi üretilebilen ve doğal çevrenin korunmasına katkı sağlayan ürünler yeşil ürün olarak adlandırılmaktadır. Yeşil fiyat, çevre ile ilgili hususları içeren bir ürünün sabit fiyatıdır. Fiyat, üretim, paketleme ve bertaraf sürecini değiştirmek için ek maliyetleri kapsar (Agustini, Athanasius & Retnawati, 2019: 47). Yeşil dağıtım faaliyetleri lojistik faaliyetlerinin çevreye olan negatif etkilerini minimum düzeye indirmek için gerçekleştirilen tüm faaliyetler olarak tanımlanır (Yangınlar, 2017: 103). İşletmeler için pazarlama karmasında tutundurma faaliyetleri önemli bir yer tutar. Yeşil pazarlamada tutundurma çalışmalarının temelinde tüketicilerinin zihninde işletmeyi ‘’doğa dostu’’ olarak konumlandırmak yatmaktadır (Ekinci, 2007: 5). Mevcut ve potansiyel tüketicilerin işletmenin doğa dostu ürünlerinden haberdar olması işletme için büyük bir avantajdır.

3. ETKILEYİCİ PAZARLAMA VE SANAL ETKİLEYİCİLER

Etkileyenler, yetkileri, bilgileri, konumları veya ilişkileri nedeniyle başkalarının satın alma kararlarını etkileme gücüne sahip kişilerdir. Etkileyici pazarlama ilham verici bir kişi aracılığıyla ürün ve hizmeti tanımakla ilgilidir. Markaların çabalarını doğrudan hedef pazar temas noktaları yerine fikir liderlerine odakladığı pazarlamaya yönelik promosyonel olmayan bir yaklaşımdır (Bushard, 2022). Aslında tüketicilerin satın alma karar sürecini etkilemek için kanaat önderlerini kullanma fikri yeni değildir. Kanaat önderleri üstün statüleri ve sosyal durumları nedeniyle tüketicilerin tutum ve davranışları üzerinde güçlü bir etkiye sahip bireyler olup, bu kavram Lazarsfeld ve diğerleri tarafından 1948 yılında Amerikan Başkanlık Seçimlerinde oy kullanan seçmenler üzerinde gerçekleştirilmiş olan çalışmaya dayanmaktadır. Bu çalışma kitle iletişim araçlarının izleyiciyi doğrudan etkilenmediğini, bunun nüfusun daha pasif kesimleri üzerinde hareket eden kanaat önderleri aracılığıyla gerçekleştirilebileceğini ortaya koymuştur. Buna iki aşamalı akış modeli adı verilmiştir. Teori, Katz ve Lazarsfeld (1955) tarafından geliştirilerek, tüketicilerin kitle iletişim araçları tarafından yayılan mesajlara verdiği yanıtlara, birçok grup etkileşimi yoluyla kendi bilgi yorumlarını ileten kanaat önderleri aracılık ettiğini ve tüketicilerin nihai satın alma kararının bu iki etkinin bir birleşimi olduğunu ifade etmiştir. Kişilerarası iletişim, kitle iletişim araçlarına kıyasla karar alma süreçlerini ve davranışlarını etkilemede daha güçlüdür. Bu doğrultuda işletmeler yıllardır pazarlama iletişimlerinde ünlüleri, sporcuları ve alanında uzman görülen profesyonelleri (doktorlar, diş hekimleri vs.) kullanmışlardır. Günümüzde ise sanal etkileyici kavramı pazarlamayı küresel çapta popüler bir dijital pazarlama iletişim yöntemi haline getirmiştir. Özellikle sosyal medyada kişileri yönlendirme kabiliyeti olan kişilerle markaların yaptığı işbirliklerinin ve pazarlama çalışmalarının tümü etkileyici pazarlaması stratejilerini oluşturur.

Sosyal medyanın ticari amaçlı kullanılabilirliğinin artması, kurumsal şirketleri markaları destekleyen ve iletişimleriyle izleyicilerin algılarını etkileyen çevrimiçi kişiliklerle ortaklıklar geliştirmeye sevk etmiştir (Singh vd., 2020: 464). Dijital Pazarlama Enstitüsünün 2021 yılında yayınladığı istatistiklere göre gençlerin % 70'i geleneksel ünlülere göre tiktok etkileyicilerine daha fazla güvenmekte, kadınların % 86'sı satın alma tavsiyesi için sosyal medyayı kullanmakta, tüketicilerin % 49'u sanal etkileyicilerin önerilerine güvenmekte ve bunların % 40'ı Twitter, Instagram veya YouTube'da bir ürün gördükten sonra satın almakta ve insanların % 82'si satın alma yönlendirmelerinde sosyal ağlara güvenmektedir (Digital Marketing Institute, 2021). Bu doğrultuda yapılan araştırmalarda sosyal medya etkileyicilerinden gelen tavsiyelerin, tüketicilerin bir marka hakkındaki olumlu algılarını ve bunun sonucunda satın alma niyetlerini artırdığını ve etkileyicilerin tüketicilerle bağlantı kurabildiklerini göstermektedir (Singh vd., 2020: 464).

Sosyal medya etkileyicileri, şöhretlerini sosyal medya aracılığıyla elde eden ünlüler olarak algılanmaktadırlar (Hudders vd., 2021: 333). Aslında sosyal medya etkileyicileri, satın alma kararı verirken tüketicileri etkileyen sıradan insanlardır (Luo & Yuan, 2019: 63). Genellikle bir marka veya şirketle herkese açık bir ilişki geliştiren marka elçilerinin aksine, sosyal etkileyiciler bağımsız, üçüncü taraf destekçiler olarak kabul edilirler ve sosyal medya gönderileri ve takipçilerinin dahil olduğu sosyal medya erişimleri ile değerlendirler (Guan ve Li, 2021: 124). Ayrıca, etkileyiciler dikkat çekici yaşam tarzı veya kişiliklerini sergileyerek kişisel çekiciliklerini onayladıkları ürününkine aktarmaya çalışırlar (Schouten vd., 2019: 119). Böylelikle izleyicilerin satın alma niyetini ve marka farkındalığını arttırmayı amaçlarlar (Luo & Yuan, 2019: 63). Kesin sınırları olmasa da sosyal medya etkileyicileri takipçi sayılarına göre nano etkileyici, mikro etkileyici, orta düzey etkileyici, makro etkileyici, mega etkileyici olmak üzere beş gruba ayrılmaktadır (Glenister, 2021: 139). Nano-etkileyicinin 1.000 ile 10.000 takipçisi, mikro-etkileyicinin 10.000 ile 50.000 arası takipçisi, orta düzey etkileyicinin 50.000 ile 500.000 arası takipçisi, makro-etkileyicinin 500.000 ile 1 milyon arasında takipçisi ve mega-etkileyicinin 1 milyondan fazla takipçisi vardır.

4. YEŞİL SOSYAL MEDYA ETKİLEYİCİLERİNİN SATIN ALMA KARAR SÜRECİ ÜZERİNDEKİ ROLÜ

Son yıllarda şirketler, sosyal medya etkileyicileri aracılığıyla kendi takipçilerinin tutumlarını etkileyecek ve yeşil davranışları satın alıp uygulayacak şekilde ürünlerini tanıtarak pazara nüfuz etmek ve kendi markalarını tanıtmak için sosyal medyayı önemli bir araç olarak kullanmaktadırlar (Freberg vd., 2013: 186). Fakat literatürde, etkileyiciler ve bunların sosyal mecraları kullanarak yeşil tüketim davranışı üzerinde oluşturdukları etkileri hakkında araştırmalar oldukça az sayıdadır. Bu kısımda yeşil sosyal medya etkileyicileri ile ilgili bazı araştırmalara yer verilmiştir.

Jalali ve Khalid (2019) tarafından yürütülen araştırmada Instagram etkileyicilerinin güvenilirliğinin yeşil satın alma kararlarını etkileyeceğini öne sürülmektedir. Araştırmada kadın kullanıcıların, bilinçli ve kasıtlı olarak olumlu imajlar sergileyen ve teşvik edici yorumlar sağlayan Instagram profillerini takip etmeyi tercih ettiğini ve cinsiyetin Instagram takipçileri arasında güvenilirlik ve yeşil tüketim davranışı arasındaki ilişkiyi yumuşatacağı ileri

sürülmektedir. Genç kitlelerin YouTube'da "yeşil" içerikle etkileşimini belirlemeyi amaçlayan Tybussek (2019), genç katılımcılardan bazılarının, daha güvenilir ve özgün göründükleri için bilgilere güvenme ve YouTube'daki kişilerin yaşam tarzı seçimlerini takip etme olasılıklarının daha yüksek olduğunu, sürdürülebilir bir yaşam tarzını sürdürme motivasyonlarında YouTube'un topluluk yönünün büyük bir rol oynadığını, iklim değişikliği veya küresel ısınma gibi konulara olan ilgiyi geliştirmede temel bir rol oynadığını sonucuna ulaşmıştır. Chwialkowska (2019) yeşil yaşam tarzı savunucuları tarafından yayınlanan sosyal medya sayfalarındaki içerikleri ve yorumları analiz edilerek, tüketicilerin gezegen sevgisi dışında, yeşil davranışlardan elde edilen kişisel kazanımları vurgulamanın yeni gelenleri daha yeşil seçeneklere doğru ilerlemeye teşvik ettiğini, sosyal medyanın ürünler, bunların zararlı etkileri hakkında bilgi veren ve uygun iletişim yoluyla yeşil ve sürdürülebilir seçenekleri teşvik eden bir topluluk oluşturarak tüketici değişimini yönlendirdiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca kullanım kolaylığı ve kişisel tasarrufları vurgulanmanın çevre dostu ürün satın almaya güçleri yetmeyeceğini iddia eden düşük gelirli aileleri de cezbedeceği vurgulanmaktadır.

Pittman ve Abell (2021) yeşil reklam mesajları bağlamında popülerlik ölçütlerinin farklı yorumlanmasına yol açan bir düzenleyici özellik olarak etkileyicilerin yeşil yaşam yönelimini incelemiş, katılımcılar tarafından yeşil etkileyici profilinin yeşil olmayan etkileyiciden önemli ölçüde daha fazla "çevreyi önemseyen" olarak algılandığını belirlemiştir. Araştırmada etkileyici türü ve takipçi sayısı ile satın alma niyeti arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Ayrıca mikro yeşil sanal etkileyicilerin gönderilerinin, mikro yeşil olmayan etkileyiciden daha fazla satın alma niyetini arttırdığı, düşük beğeni sayısına sahip yeşil etki sahibi tarafından tanıtılan ürün için satın alma niyetlerinin, düşük beğeni sayısına sahip yeşil olmayan etki sahibininkine göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Manon & Albana (2021) etkileyici türlerinin (klasik ve yeşil) etik ve sürdürülebilir satın alma ilişkisini araştırmıştır. Daha önce geri dönüştürülemeyen plastikten ürettikleri spor ayakkabılarını daha etik ve sürdürülebilir bir üretim modeline göre ürettiklerini iddia eden markalara odaklandıkları araştırma sonucunda tüketicilerin markanın hem klasik hem de yeşil ürünlerinin algılanan avantajları ne kadar yüksek olursa, satın alma niyetlerinin de o kadar yüksek olacağı, etkileyici tipi ile marka ürününe karşı tutum arasındaki ilişkinin, üreticinin ekolojik ürünlere katılımı tarafından yönetildiğini belirlemiştir. Yani üretici ne kadar yeşil olursa, yeşil bir etkileyici tarafından tanıtıldığında markaya karşı tutum o kadar iyi olacaktır. Ayrıca hem klasik hem de yeşil markanın algılanan marka yeşil konumlandırma düzeyinin ürünü öneren etkileyici türünden bağımsız olarak markaya yönelik tutum üzerinde etkisinin olmadığı görülmüştür. Sonuç olarak; markalar tüketicilerin daha çevre dostu davranışlara ve satın almalara katılımını, onları daha yeşil faaliyetlerde bulunmaya davet ederek, olası alternatifler hakkında bilgilendirerek, kendilerini daha sürdürülebilir alternatifler geliştirerek, ancak daha fazla algılanan avantajlar sunarak destekleyebilirler. Yıldırım (2021) yeşil kadın etkileyicilerin sosyal medya platformları aracılığıyla sürdürülebilir tüketim kalıplarını teşvik etmedeki rolünü incelediği çalışmasında; yeşil kadınların genel olarak sürdürülebilir tüketim kalıplarını teşvik ettikleri için birincil sosyal medya etkileyicisi olarak görüldüğünü ve dijital platformlar aracılığıyla tüketim kalıplarını değiştirme konusunda daha fazla güce sahip olduğu ifade etmektedir. Araştırmasında mikro ünlüler olan yeşil kadın sosyal medya etkileyicileri, sürdürülebilir tüketim kalıplarını teşvik etmek için sürdürülebilir moda, yeşil gıdalar, sürdürülebilir seyahat, sürdürülebilir yaşam tarzı,

bilinçli seçimler, yeşil kozmetikler ve sıfır atık yaşam gibi temel içerikleri paylaştıkları ve kadın sosyal medya etkileyicilerin toplumun tüketim davranışlarını sürdürülebilir tüketim kalıplarına dönüştürmek için erkek sosyal medya etkileycilerinden çok daha etkili olduğunu belirlemiştir.

Son olarak Jacopson ve Harrison (2022)'nın sürdürülebilir moda bağlamında yaptığı araştırmada "Sürdürülebilir moda sosyal medya etkileyicileri" terimini tanımlayarak, bu tip etkileyicilerin bir pazarlama aracı olarak kullanılabileceğine vurgu yapmaktadır. Araştırma, sürdürülebilir moda sosyal medya etkileyicilerinin girişimci çabalarıyla sürdürülebilirliğe olan bağlılıklarını dengelemeye çalışırken karşılaştıkları üç tür zorluğu belirlemiştir. Bunlardan ilki etkileyicinin sürdürülebilirlik değerlerine bağlı kalırken platformlarından para kazanma konusunda zorluk yaşamaları, ikincisi çeşitli konularda içerik oluştururken sürdürülebilir ve sürdürülemez içerik ve ortaklık anlaşmaları arasında bir denge bulmakta zorlanmaları, sonuncusu niş sayılabilecek tutucu etkileyicilerin ortaklık fırsatlarının son derece sınırlı olmasıdır. Bazı tutucu etkileyiciler, sürdürülebilir veya sürdürülemez markalarla ortaklıklara girmeye karşı olmasa da, birçoğu, satmak için kendi ürünlerini geliştirmek zorunda kalabilmektedir. Sonuç olarak araştırma sonuçlarına göre; sürdürülebilirliğe olan güçlü bağlılık, sürdürülebilir moda sosyal medya etkileyicilerinin etkileyici pazarlamadan kar elde etmesini zorlaştırmaktadır.

4. YEŞİL SOSYAL MEDYA ETKİLEYİCİLERİNE YÖNELİK İÇERİK ANALİZİ

Bu çalışmanın amacı yeşil sosyal etkileyicilerin paylaşımlarını inceleyerek, çevresel konular ve bilinçli tüketimle ilgili paylaşımların özelliklerini belirlemektir. Bu amaçla öncelikle Türkiye'de içerik üreten yeşil sosyal medya etkileyicileri bağlamında instagramda faaliyet gösteren etkileyiciler incelenmiş ve bunlardan "atiksizminimalist" profilinde paylaşılmış olan gönderiler içerik analizi yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. İçerik analizi bir olguyu açıklamak için sistematik ve objektif araçlar kullanılan bir teknik olup (Downe-Wamboldt, 1992), yazılı ve görsel verilerin analizini içermektedir.

Araştırmada ilk olarak Instagram'da içerik üreten yeşil sosyal medya etkileyicileri, sıfır atık ve çevre ile ilgili ödül almış bir etkileyici hesabı takipleri ve #sıfıratık, #atıksızyaşam, #sıfıratıkhareketi vb hagtag'ler incelenerek belirlenmiş ve takipçi sayısı 1000'in altında ve gönderi sayısı 100'ün altında olan hesaplar değerlendirmeye alınmamıştır. Çizelge 1'de bu hesaplara ait tanımlayıcı bazı bilgiler yer almaktadır.

Çizelge 1'e göre 12 instagram hesabından üç tanesi nano, dört tanesi mikro, yeşil sosyal medya etkileyicisi, beş tanesi ise orta düzey yeşil sosyal medya etkileyicisidir. Etkileyicilerden en çok takipçi ve gönderiye sahip Dilarakocakiyiyasam adlı hesabın takipçi ve gönderi sayısının yüksek olmasının nedeni ulusal bir beslenme ve diyet uzmanı olan bir gazete köşe yazarı olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. 12 etkileyici'den 10'u kadın etkileyici olup, etkileyicilerden ikisinin cinsiyetine ulaşılmamıştır. Hesaplardan biri ise bir kız biri erkek iki kardeş tarafından yürütülmektedir. Buna göre araştırma kapsamına giren yeşil etkileyicilerin kadın ağırlıklıdır.

Çizelge 1. Instagram'da İçerik Üreten Yeşil Sosyal Medya Etkileyicileri

Etkileyici Hesap İsmi	Takipçi Sayısı	Gönderi Sayısı	Etkileyici Cinsiyeti	Hesap Yapısı
sade.degisim.birikim	3.268	422	Kadın	Gizli
Youthforclimatetr	4.933	873	N/A	Açık
yokolmadanhareketegec	4.661	101	Kadın-Erkek	Açık
ekolojikdonusum	72,5 B	1152	N/A	Açık
sifir.atik	99,6 B	894	Kadın	Açık
dogaladonusum	73,5 B	381	Kadın	Açık
nilkıyısı	14,5 B	744	Kadın	Açık
surdurulebilir_bir_yasam	19,1 B	738	Kadın	Açık
atiksizminimalist	34,3 B	693	Kadın	Açık
etiksecimler	32,8 B	401	Kadın	Açık
dilarakocakiyiyasam	478 B	4927	Kadın	Açık
turkisiminimalizm	103 B	1422	Kadın	Açık

Araştırma kapsamında ikinci olarak Ceren Özcan Tatar tarafından yönetilen "atiksizminimalist" adlı kullanıcı hesabına ait paylaşımlar incelenmiştir. Biyografi kısmında kendini "greeninfluencer, ecoblogger" olarak tanımlayan etkileyici atiksizminimalist hesabını 8 Şubat 2019 tarihinde açmış olup, hesabın 17 Ocak 2023 tarihi itibarıyla 86'sı reels videosu olmak üzere toplam 693 gönderi paylaşımı ve toplam 34,300 takipçisi bulunmaktadır. Etkileyicinin hesap profilinde yer alan bilgilere göre "Atıksız Yaşam" adlı bir kitabı, atiksizminmalist.com adlı bir web sitesi bulunmakta ve Instagramda 3161 takipçi ve 192 gönderiye sahip Greenvibes Ekolojik Oluşumu adlı bir topluluk hesabının eş kurucusudur. Ayrıca etkileyici 2022 Aralık ayında Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından düzenlenen 3. Sıfır Atık Sosyal Girişimcilik Zirvesinde sosyal medyada sıfır atık ve iklim değişliğine yönelik farkındalık oluşturduğu içeriklerinden dolaylı Sıfır Atık Sosyal Girişimcilik Ödülü'ünü kazanmıştır.

Çalışmaya ait içerik analizi için örneklem "atiksizminimalist" hesabının 29.12.2021-29.12.2022 tarih aralığındaki gönderileri ile sınırlandırılmıştır. Bu dönemde etkileyicinin hesabından toplam 130 adet paylaşım yapıldığı; bu paylaşımları podcast tanıtımlarının, ekolojik yaşamı tercih etmeye geçmeden önce kullandığı ve ekolojik yaşam tarzını benimsedikten sonra yerine kullanmayı tercih ettiği ürünleri kıyasladığı "önceden-şimdi" gönderilerinin, açıkça marka belirtilen önerilerin yer aldığı öneri gönderilerinin oluşturduğu belirlenmiştir. İçerik analizi sonuçlarının yer aldığı Çizelge 2'de açıkça marka belirtilen toplam 53 paylaşımın, 44 adet resim, sekiz adet video ve bir adet podcast'den oluştuğu belirlenmiştir. Paylaşımlara ait beğeniler toplamının 18837 olduğu, bu paylaşımlardan en yüksek beğeniye sahip olanların videolar olduğu anlaşılmaktadır. En fazla yorum alan paylaşım ise 82 yorum ile sürdürülebilir model bağlamında doğal hammaddeli kumaşlarla üretim yapan bir giyim mağazası olduğu görülmektedir. Markaların açıkça belirtildiği gönderilerde en az etkileşime sahip olanlar ise markaların ürünlerinin yalnızca bir fona yerleştirilerek fotoğraflandırıldıkları paylaşımlardır.

Çizelge 2. Açıkça Marka Belirtilen Gönderiler

	Tür	Ürün/Konu	Beğeni	Yorum		Tür	Ürün/Konu	Beğeni	Yorum

1	Resim	Kozmetik-Sabun	49	0		Resim	Saç Kremi	121	4
2	Resim	Giyim	128	0	28	Resim	Zeytin Yağı	67	4
3	Resim	Kumaş Havlu	199	6	29	Resim	Organik Market	315	8
4	Resim	Giyim Mağazası	848	82	30	Resim	Çamaşır Deterjanı	136	9
5	Resim	Katı Şampuan	117	2	32	Video	Ajanda	5845	9
6	Resim	Aromaterapik Ürünler	69	1	33	Resim	Kadın Pedi	147	5
7	Resim	Gıda Kesesi	155	0	34	Resim	Tıraş Bıçağı	276	17
8	Resim	Kozmetik-Oje çıkartıcı	199	8	35	Resim	Sabun	101	5
9	Resim	Şişe/Matara	226	8	36	Resim	Defter	155	4
10	Resim	Kozmetik-Tonik	94	2	37	Podcast	Zeero ile Zehirsiz Temizlik	48	0
11	Resim	Kozmetik-Losyon	87	2	38	Video	Seyahat Bakım Çantası-Çeşitli	1150	45
12	Resim	Kahve Filtresi	263	6	39	Resim	Ağız Bakım	134	10
13	Video	Regl Çamaşırı	610	76	40	Resim	Banyo Lifi-Perakende Mağaza	123	0
14	Resim	Sabun	128	2	41	Resim	Deodorant	92	6
15	Resim	Sabun	163	2	42	Video	Önceden/Şimdi-Matara	1345	17
16	Resim	Sabunluk	148	16	43	Resim	Matara	760	31
17	Video	Oda Kokusu	628	46	44	Resim	Plastik Poşet	125	4
18	Resim	Promosyon-Perakende Mağaza	70	2	45	Video	Günlük Yaşam Videosu	264	0
19	Resim	Kozmetik-Nemlendirici	80	2	46	Resim	Bitki Çayı	62	0
20	Video	Perakende Mağaza	256	11	47	Resim	Banyo Tuzu	92	6
21	Resim	Perakende Mağaza	117	2	48	Resim	Saç Serumu	144	4

22	Resim	Banyo Sabunu	78	2	49	Resim	Sabun	82	5
23	Resim	Mutfak Bezi	171	0	50	Resim	Çanta	189	1
24	Resim	Islak Çamaşır Bezi	181	4	51	Video	Ev Boyası	1498	53
25	Resim	Kozmetik-Makyaj Temizleyici	85	1	52	Resim	Balsam	84	2
26	Resim	Cilt Bakım Kili	87	2	53	Resim	Kitap Tanıtımı	145	0
27	Resim	Saç Kremi	101	1	27				

Kullanıcının marka belirterek yaptığı video paylaşımları incelendiğinde; kendi ses içeriğini ekleyen kullanıcı bu videolarda kullanıcılarıyla sohbet ediyor hissi yaratmayı amaçladığı düşünülmektedir. Etkileyici videolarında markaların ürünlerini bir fiil olarak kullanmakta ve nasıl kullandığını takipçileri ile paylaşmaktadır. Daha az etkileşime sahip videolarda etkileyicinin video sesi olarak müzik tercih ettiği ve yine ürünleri kullanarak çektiği video içerikleri oluşturduğu görülmektedir. Markaların açıkça belirtildiği bu gönderilerde en az etkileşime sahip olanlar ise markaların ürünlerinin yalnızca bir fona yerleştirilerek fotoğraflandırıldıklarıdır. Görsel 1'de görüldüğü üzere açıkça marka belirtilmeden ürün önerisi yapılmış olan gönderilerin yorumlarının incelenmesi sonucunda sıklıkla takipçilerin fiyat ve marka tercihinin sorulduğu tespit edilmiştir.

Görsel 1.Kullanıcı Yorumları, 2023

Marka belirtilmeyen gönderilerin yer aldığı Çizelge 2'de toplam 77 paylaşım olduğu, bunlardan 61 tanesinin resim, dokuz tanesinin podcast, yedi tanesinin video içeriklerinden oluştuğu belirlenmiştir. Resim olarak paylaşılmış olan dokuz gönderilerinin Sürdürülebilir Alışkanlıklar Rehberi, Ekolojik Ayak İzi, E-Atıklar gibi konularda e-bültenler olduğu belirlenmiştir. Paylaşımlara ait beğeniler toplamının 47392 olduğu, bu paylaşımlardan en yüksek beğeniye sahip olanların podcastler olduğu anlaşılmaktadır. En fazla yorum alan paylaşım ise 213 yorum ile etkileyicinin aldığı ödül ile ilgili paylaşıma ait olduğu görülmektedir.

Çizelge 2. Marka Belirtilmeyen İçerikler

	Tür	**Ürün/Konu**	**Beğeni**	**Yorum**		**Tür**	**Ürün/Konu**	**Beğeni**	**Yorum**

1	Resim	E-Atık	115	0	7	Resim	Zaman Yönetimi	104	12
2	Resim	Sürdürülebilir Alışkanlıklar Rehberi	603	19	8	Resim	TUBİSAD ile E-Atıklar	74	0
3	Podcast	Plastiksiz Kargo	1698	1	9	Resim	Deyiş	292	1
4	Resim	Greenvibes Z Raporu	Gizli	Gizli	10	Podcast	Yeşil Kütüphane	981	1
5	Resim	Ekolojik Ayak İzi	136	9	11	Video	Sıfır Atık	3441	4
6	Podcast	Yerel Üreticiler	1372	2	12	Podcast	İklim için Gençlik	1953	9

Çizelge 2. Marka Belirtilmeyen İçerikler (Devam-1)

	Tür	Ürün/Konu	Beğeni	Yorum		Tür	Ürün/Konu	Beğeni	Yorum
13	Resim	Önceden/Şimdi Diş macunu	325	18	35	Video	Geri Dönüşüm Mum Yapımı	491	35
14	Resim	Seramik Sürdürülebilir	76	0	36	Resim	Önceden/Şimdi Tıraş Makinası	564	28
15	Resim	Önceden/Şimdi Matara	247	2	37	Resim	Biyoplastik vs Plastik	114	0
16	Podcast	Zehirsiz Kentler	1668	1	38	Resim	Çevre ile İlgili Etkinlik Duyuru	200	6
17	Resim	Önceden/Şimdi Plastik Poşet	330	8	39	Resim	Çevre Festivali Paylaşımı/Kişisel	318	22
18	Resim	Zeytinime Dokunma İmza Kampanyası	441	4	40	Resim	Çevre Festivali Paylaşımı/Kişisel	271	13
19	Resim	Önceden/Şimdi Pipet	262	17	41	Video	Çevre Festivali Etkinlikleri	132	4
20	Podcast	Dünya Orman Günü	2089	2	42	Podcast	Doğaya Emek Ver	1365	2
21	Resim	Önceden/Şimdi Şampuan	425	14	43	Resim	Önceden/Şimdi Diş Fırçası	809	20
22	Video	Günlük Yaşam	182	4	44	Resim	E-Bülten Duyuru	65	0
23	Resim	Önceden/Şimdi Şampuan	935	86	45	Resim	Önceden/Şimdi Makyaj Pamuğu	344	13
24	Resim	Kahvenin Etiği Nasıl Olur?	123	2	46	Resim	Plastiksiz Temmuz Duyuru	183	12
25	Resim	Önceden/Şimdi Plastik Poşet	448	8	47	Resim	Ayçiçek Tarlası/Kişisel	371	2
26	Podcast	Eco İklim Zirvesi	2152	2	48	Resim	Önceden/Şimdi El Kremi	178	2

27	Resim	Önceden/Şimdi Plastik Sünger	2032	77	49	Podcast	C. E. ile Orman Yangınları	1946	1
28	Resim	Ecoknow Tanıtımı	209	8	50	Resim	Önceden/Şimdi Temizlik Bezi	668	33
29	Resim	Önceden/Şimdi Streç Film	467	14	51	Resim	Bambunun Sürdürülebilirliği	50	0
30	Resim	23 Nisan Kutlama	158	4	52	Resim	Önceden/Şimdi Sallama Çay	522	6
31	Resim	Önceden/Şimdi Duş Jeli	557	41	53	Resim	Önceden/Şimdi Kireç Sökücü	827	29
32	Resim	Önceden/Şimdi Yüz Yıkama Jeli	298	7	54	Resim	Önceden/Şimdi Temizlik Fırçası	916	17
33	Resim	E-Scotterlar Ne Kadar Çevreci?	63	6	55	Resim	Ekolojik Etkinlik Duyurusu	105	4
34	Resim	Önceden/Şimdi Kadın Pedi	401	34	56	Resim	Önceden/Şimdi Not Kâğıdı	214	4

Çizelge 2. Marka Belirtilmeyen İçerikler (Devam-2)

	İçerik Türü	**İçerik Konusu**	**Beğeni**	**Yorum**		**İçerik Türü**	**İçerik Konusu**	**Beğeni**	**Yorum**
57	Resim	Kentsel Drenaj Sürdürülebilir Çözümler	105	0	68	Resim	Etkinlik Resmi	184	8
58	Resim	Önceden/Şimdi-Çamaşır Suyu	833	28	69	Resim	Önceden/Şimdi-Pil	845	12
59	Resim	Önceden/Şimdi-Pil	460	11	70	Resim	Önceden/Şimdi-Kurşun Kalem	1010	13
60	Resim	Önceden/Şimdi-Plastik Mutfak Eşyası	800	24	71	Resim	Sıfır Atık Festival	235	2
61	Video	Ekolojik Yaşam Festivali	214	4	72	Resim	Önceden/Şimdi-Not Kağıdı	165	0
62	Resim	Önceden/Şimdi-Yağ ve Kir Sökücü	659	9	73	Resim	Arama Motoru	815	27
63	Video	Dekamer Tanıtım Etkinlik	90	2	74	Video	İzmir Kitap Fuarı Etkinliği	68	4
64	Resim	Önceden/Şimdi-Kalem	1456	17	75	Resim	Önceden/Şimdi-Defter	342	9
65	Resim	Tatil Videosu-Kişisel	100	0	76	Resim	Önceden/Şimdi-Saç Bakım Yağı	168	0
66	Resim	Önceden/Şimdi	1345	17	77	Resim	Ödül Resmi	2066	213
67	Resim	Küresel İklim Grevi Etkinlik Duyurusu	122	0					

Görsel 1.Yeşil İçerik Paylaşımları, 2023

Paylaşımlarda en yüksek beğeniye sahip olan poscastların aynı zamanda farklı içerik platformlarında yer aldığı için oldukça ilgi gördüğü anlaşılmaktadır. Profil belirtilen tarihlerde incelendiğinde en düşük etkileşimlerin ekolojik konularla ilgili e-bülten paylaşımlarının olduğu görülmektedir. Kullanıcının profilinde aynı ürün için oluşturulmuş biri resim biri video iki ayrı içerik incelendiğinde bir fon kullanılarak fotoğraflanmış ürüne göre videoların açıkça daha fazla beğeni ve yorum aldığı görülmektedir. Yüksek etkileşime video içerikler incelendiğinde ise etkileyicinin bizzat kendi ses içeriğini kullandığı ve ürünü, o video içeriğinde deneyimlerken ekolojik olarak avantajlarından, kullanım kolaylığından ve kişiye sağladığı faydalardan bahsettiği gönderilerin aynı ürünün resmini paylaştığı göderilere göre daha yüksek etkileşime sahip olduğu belirlenmiştir.

3. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Araştırma sonuçlarına göre etkileyicinin ürünlerin takipçilerinin kullandıklarında elde edeceği avantajları sıraladığı videolarının ve çevre, atık, sürdürülebilirlik gibi çeşitli konuların yer aldığı podcastlerin daha fazla etkileşime sahip olduğu tespit edilmiştir. Chwialkowska (2019) yaptığı çalışmasında tüketicilerin gezegen sevgisi dışında yeşil davranışlardan elde edilen kişisel kazanımları vurgulamanın yeni gelenleri daha yeşil seçeneklere doğru ilerlemeye teşvik ettiği, sosyal medyanın ürünler ve bunların zararlı etkileri hakkında bilgi veren ve uygun iletişim yoluyla yeşil ve sürdürülebilir seçenekleri teşvik eden bir topluluk oluşturarak tüketici değişimini yönlendirdiğini ortaya koymaktadır. Bu içeriklerin daha fazla etkileşime sahip olmasının sebebi kullanıcıların kişisel faydalarının doğal kaygılardan önde gelmesinde kaynaklanabilmektedir. Daha önceki yapılmış çalışmalarda kullanıcılar etkileyicilerin gerçekleştirdikleri ürün ve hizmet tanıtımlarından para aldıklarını; bu sebeple maddi çıkar kaynaklı olduğu düşündükleri bu tanıtımlardan rahatsız olduklarını belirtmişlerdir. Geçekleştirilen derinlemesine mülakatlarda katılımcılar bu tavsiyeleri önemsediklerini fakat güvenle bağdaştırmadıklarını söylemişlerdir (Şahin, 2020: 75). Bu sebeple incelenen etkileyicinin yalnızca bir fon üzerine ürün yerleştirerek fotoğrafını çektiği ve markayı tanıttığı

gönderilerin düşük etkileşime sahip olmasının sebebi kullanıcının bu tanıtımdan bir maddi çıkar elde ettiği, ekolojik kaygılarla değil, yalnızca kişisel çıkarlarla bu paylaşımı gerçekleştirdiği düşüncesi olabilmektedir. Efe ve Ventura (2020)'nin yaptıkları çalışmada etkileyicileri takip edenlerin merak ve ilgilerinin tanıtılan ürün ve hizmetin markasından çok etkileyici kişide olduğu, özellikle etkileyicinin olumlu deneyimlerinin ardından takipçilerin ona güvendiği ortaya çıkmıştır. Gerçekleştirilen içerik analizinde etkileyicinin kişisel deneyimlerini paylaştığı hatta bizzat ürünleri kullandığı anları içeren videoların yüksek etkileşim sayısına sahip olduğu görülmektedir.

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Araştırmanın sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde; yeşil pazarlama karmasını hedefleyen işletmelerin yeşil sanal kullanarak müşteri kazanmaları mümkün olduğu söylenebilir. Sayıları ve takipçileri az olsa da yeşil sanal etkileyiciler niş bir kitlenin satın alma kararını etkileme potansiyeline sahiptir. Fakat gerçekleştirilecek ürün tanıtımları ürünlerin markalarının açıkça verilerek ve bu görselin altına marka ve ürünü tanıtıcı yazılar yazılarak değil ürünün markasını tüketicinin kendinin sorgulayarak öğrenmesini sağlayacak, etkileyicinin bizzat kendi ses içeriğini kullandığı ve ürünü, o video içeriğinde deneyimlerken hem ekolojik olarak avantajlarından, kullanım kolaylığından, kişiye sağladığı faydalardan bahsettiği içerikler şeklinde olmalıdır. Kullanıcının böylece ürünün markasını merak etmesi yukarı örneklendirildiği gibi etkileyicisine sorması ve sonrasında ürünü satın olması mümkün olacaktır. Marka ve yeşil etkileyici böylece diğer kullanıcılarla güven ve samimiyete dayalı ilişkiler kuracaktır. Etkileyiciler bir bilgiyi, ürünü veya hizmeti olabilecek en şeffaf şekilde takipçilerine aktarmalıdır. Etkileyici bu konuda bir ticari amaca hizmet etse de bunu kurduğu samimiyete ve dürüstlüğe gölge düşürmeden yapmalıdır.

Bu araştırma ulusal ve uluslararası yazın açısından az incelenmiş; ancak dünyanın sürdürülebilirliği için çok fazla öneme sahip olan yeşil iletişim çabalarının küçük bir örneğini içermektedir. Bu nedenle kapsam, örneklem sayısı ve içeriklerin analizi açısından birçok sınırlılığa sahiptir. Gelecekte yapılacak araştırmalarda kapsam ve örneklem genişletilerek; Instagram dışındaki platformlar, paylaşım içeriklerinin analizi, farklı ülkelerdeki yeşil sosyal medya etkileyicisi hesapları ile karşılaştırmalar, yorumların analizi yapılabilir.

KAYNAKÇA

Agustini, D. H., Athanasius, S. S., and Retnawati, B. B. (2019). Identification of green marketing strategies: Perspective of a developing country. Identification of green marketing strategies: perspective of a developing country. Innovative Marketing, , 15 (4).

Bozacı, İ. ve Bulat, F. (2020). Instagram Sanal Etkileyicileri İle Moda Pazarlaması: Bir İçerik Analizi. Turkish Online Journal of Design Art and Communication, 10 (4).

Bushard, B. (2022). Nearly 60,000 Laid Off In January So Far As Major Firms Increase Cuts. Forbes, https://www.forbes.com/sites/brianbushard/2023/01/21/nearly-60000-laid-off-in-january-so-far-as-major-firms-increase-cuts/?sh=2518d3ea3b3a (Erişim Tarihi: 21.01.2023)

Chwialkowska, A. (2019). How sustainability influencers drive green lifestyle adoption on social media: the process of green lifestyle adoption explained through the lenses of the minority influence model. Management of Sustainable Development, 11(1).

Çabuk, S. ve Keleş, C. (2008). Tüketicilerin Yeşil Ürün Satın Alma Davranışlarının Sosyo Demografik Değişkenler Açısından İncelenmesi. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 17(1).

Downe-Wamboldt, B. (1992). Content analysis: method, applications, and issues. *Health care for women international*, *13*(3).

Digital Marketing Institute (2021). 20 Surprising Influencer Marketing Statistics, https://digitalmarketinginstitute.com/blog/20-influencer-marketing-statistics-that-will-surprise-you (Erişim Tarihi: 05.12.2022).

Efe, A. and Ventura, K. (2020). Instagramda Marka İmajı Yaratmada Etkileyici Kişiler Ve Müşteri Etkileşimi: Sponsorlu Ürün Yorumlarının Analizine Yönelik Bir Çalışma. Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 11(27).

Ekinci, T., *Yeşil Pazarlama Uygulamalarında Yaşanan Sorunlar ve Örnek Bir Uygulama*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007.

Erbaşlar, G. (2012). Yeşil Pazarlama. Mesleki Bilimler Dergisi (MBD), 1(2).

Freberg, K., Saling, K., Vidoloff, K. G., and Eosco, G. (2013). Using value modeling to evaluate social media messages: The case of Hurricane Irene. Public Relations Review, 39(3).

Glenister, G. *Influencer Marketing Strategy*, KoganPage, 2021.

Guan, C., and Li, E. Y. (2021). A Note On İnfluencer Marketing in Social Media. International Journal Internet Marketing and Advertising, 15(2).

Hudders, L., De Jans, S., and De Veirman, M. (2021). The commercialization of social media stars: a literature review and conceptual framework on the strategic use of social media influencers. Social Media Influencers in Strategic Communication, 24-67.

Jacobson, J., and Harrison, B. (2022). Sustainable fashion social media influencers and content creation calibration. International Journal of advertising, 41(1).

Jalali, S. S., and Khalid, H. (2019). Understanding Instagram Influencers Values in Green Consumption Behaviour: A Review Paper. Open International Journal of Informatics, 7(1).

Karaca, Ş. (2013). Tüketicilerin Yeşil Ürünlere İlişkin Tutumlarının İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma. Ege Akademik Bakış, 13 (1).

Katz, E. and Lazarsfeld, F. *Personal Influence. The Part Played by People in the Flow of Mass Communication*. Free Press / New York, 1955.

Lou, C., and Yuan, S. (2019). Influencer marketing: how message value and credibility affect consumer trust of branded content on social media. Journal of Interactive Advertising, *19*(1).

Manon, V. L., and Albana, P. *What is the impact of the influencer type on consumer behavior when recommending sneakers?*. Université catholique de Louvain, School of Management, Louvain-la-Neuve, 2021

Nekmahmud, M.and Fekete-Farkas, M. (2020). Why Not Green Marketing? Determinates of Consumers' Intention to Green Purchase Decision in a New Developing Nation. Sustainability, 12 (19).

Peattie, K. (2001). Towards sustainability: the third age of green marketing. The marketing review, 2 (2).

Pittman, M., and Abell, A. (2021). More Trust in Fewer Followers: Diverging Effects of Popularity Metrics and Green Orientation Social Media Influencers. Journal of Interactive Marketing, 56 (1).

Singh, J., Crisafulli, B., and Xue, M. T. (2020). To trust or not to trust': The impact of social media influencers on the reputation of corporate brands in crisis. Journal of Business Research,. 119.

Şahin, C. *İnternette Ağızdan Ağıza Pazarlama Bağlamında Influencerların Satın Alma Karar Sürecinde Rolü Üzerinde Bir Araştırma: Instagram Örneği,* Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2020.

Schouten, A., Janssen, L., and Croes, E. (2019). Influencer advertising on Instagram: Product-endorser fit and number of followers affect influencer and product evaluations via credibility and identification. In 2019 Cyberspace Conference.

Tybussek, N. M. *Exploring young audiences' engagement with" green" content on YouTube: A small qualitative study*. Jönköpıng University, School of Education and Communication, Master thesis, Jönköping, 2019.

Uydacı, M, *Yeşil Pazarlama-İş Ahlakı ve Çevresellik Açısından Yaklaşımlar*, Türkmen Kitabevi / İstanbul, 2002.

Yangınlar, G., ve Sarı, K. (2017). İşletmeleri yeşil lojistik uygulamalarına zorlayan sebepler üzerine bir araştırma. Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. 6(1).

Yıldırım, S. (2021). Do green women influencers spur sustainable consumption patterns? Descriptive evidences from social media influencers, Ecofeminism and Climate Change , 2 (4).

BABACAN LİDERLİK YÖNETİCİYE GÜVENİ ETKİLER Mİ?

Doçent, Fuat KORKMAZER 1
1 Muş Alparslan Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, f.korkmazer@alparslan.edu.tr - ORCID ID: 0000-0002-2734-7309

ÖZET

Günümüzde baş döndürücü bir şekilde yaşanan hızlı değişimler, işletmeler ile çevrelerini ve iş yapış şekillerini büyük ölçüde değiştirmiştir. Faaliyetler üretimden hizmete doğru kaymış, çalışanlar arasındaki etkileşim artmış, işletmeler rekabette avantajlı konumda olabilmek için küçülme ve işletmedeki kademelerin azaltmasıyla yeniden yapılanmaya gitmişlerdir. Bu gelişmelerin sonucunda hiyerarşinin yerini önemli ölçüde bilgi teknolojileri, ekip çalışması, güven ve örgüt kültürü almıştır. Bu değişikliklerle bağlantılı olarak çalışanların sergilediği görev performansının yanında görev dışı performansı da oldukça önemlidir. Bu bağlamda çalışanların ekstra rol davranışında bulunmasını sağlamak, yönetim açısından oldukça önemlidir. Genellikle yönetim ile çalışanlar arasındaki ilişki, yöneticiler ve liderler vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Liderin çalışanlara olumlu tutum ve yaklaşımları çalışanların tutum ve davranışlarını da olumlu yönde etkilemektedir.

Kişiler arası güven bağlamında ele alınan yöneticiye güven, çalışanların liderin dürüstlük ve güvenilirliğine yönelik değerlendirmeleri sonucu oluşmaktadır Çalışan ve lider arasındaki güven iklimi dürüstlük, sadakat, tutarlılık, açıklık ve yeterlilik gibi unsurlara bağlı olarak oluşmaktadır. Bu bağlamda çalışanların algıladığı liderliğin olumlu veya olumsuz olduğunu tespit etmede güvenin oldukça önemli bir ölçüt olduğu söylenebilir. Çalışmadaki temel varsayım babacan liderlerin çalışanların hem iş hem de özel yaşamlarına olan yakın ilgisinin çalışanların yöneticiye duydukları güveni artıracağı ve bu sayede yöneticilerine güven duygusu yaşayan çalışanların da işletmelerinin başarısı için gönüllü olarak ekstra rol davranışı sergileyecekleri yönündedir. Ayrıca liderin çalışanlar için fedakârlıkta bulunma davranışları arttıkça çalışanlara yönelik ilgisi daha samimi ve içten olarak algılanarak çalışanların örgütle özdeşleşmelerinin kolaylaşacağı varsayılmaktadır. Bu çalışmada literatürde yapılmış çalışmaların (Lisansüstü tez ve makale) bulgularından hareketle babacan liderliğin yöneticiye güveni olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşmak mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Liderlik, Babacan Liderlik, Yöneticiye Güven.

1. GİRİŞ

Liderlik kavramı ile liderliğin hangi çeşidinin hangi toplumlara daha yararlı olduğu veya olacağı uzun yıllardan beri tartışılmakta ve bu soruların cevaplanabilmesi için pekçok araştırma yapılmaktadır. Bazı araştırmacılara göre liderlik doğuştan gelen özellikler bütünü iken, bazılarına göre ise liderliğin doğuştan gelmediği ve sonradan öğrenilip, geliştirilebileceği söz konusudur. Günümüzde kabul gören görüş, liderliğin doğuştan gelen genetik özelliklerle ilişkisinin olduğu, ancak sonradan kazanılan bazı

yeteneklerin, yaşanılan toplumun kültürünün, durumun ve kişilik özelliklerinin de liderliği şekillendirdiği görüşüdür.
Bütüncül bir bakış açısıyla liderlik yaklaşımları ele alındığında, yaşanılan toplumun kültürünün liderlik yaklaşımlarını yüksek düzeyde etkilediği kabul edilmektedir. Modern teori ve çalışmaların Amerika ve Batı ülkelerinde olumlu algıları oluşurken; Orta Doğu, Asya, Latin Amerika gibi bölgelerde ise farklı algılar oluşturmaktadır. Bu ülkelerin kültürel yapılarına bakıldığında, babacan liderlik yaklaşımının kabul gördüğü göze çarpmaktadır. Batı kültüründe esas teşkil eden paternalist (babacan) liderlik yaklaşımı, bireycilik anlayışı dışında, daha çok hiyerarşik ast üst ilişkilerin yoğun olduğu kültürün kabul gördüğü itaatkâr toplumlarda karşılaşılan bir liderlik yaklaşımıdır. Ülkemizde de bu kültürün yaygın olması sebebiyle daha çok liderin kimliği göze çarpmakta ve babacan liderlik yaklaşımı kabul görmektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Çalışmanın bu kısmında liderlik, Türk kültüründe paternalist (babacan) liderlik yaklaşımı ve yöneticiye güven kavramları ele alınacaktır.

2.1. Liderlik Kavramı

Tarihsel süreçte liderliğin gelişimi incelendiğinde, liderliğin insanoğlunun varlığıyla oluşan, her zaman var olan ve çok eski tarihlere dayanan bir kavram olduğu fark edilmektedir. Lider kelimesi 14. yüzyılda ortaya çıkmış olsa da, 'liderlik' kavramı ilk önce 19. yüzyılın başlarında İngiliz parlamentosu ve politik etkisi ile ilgili çalışmalarda kullanılmıştır (Kırmaz, 2010).
Liderlik olgusu ilk başlarda askerlik, politika ve dini konularla ilgi iken, 19. yüzyıl sanayi devrimiyle beraber örgütsel alanda da önemi anlaşılmış ve işletmelerin ihtiyaçlarının değişmesiyle birlikte bu kavram da değişime uğramış ve gelişmiştir. Her dönemde benimsenen ve toplulukları etkileyen farklı liderlik yaklaşımları olması sebebiyle geçmişten günümüze liderliğin birçok tanımı yapılmaktadır.
Truman liderliği; "alt kademe çalışanların içten bir şekilde gerçekleştirmek istemedikleri hedefleri gerçekleştirme ve ardından da bu çalışanların gerçekleştirdikleri bu hedefler dolayısıyla keyif ve mutluluk duymalarını sağlayan güç ve yeteneğe sahip olmak" şeklinde tanımlamıştır (Bass, 1985). Başka bir tanımda Yukl liderliği; iletişim ve etkileşimin söz konusu olduğu her ortamda, önceden belirlenmiş olan hedeflerin gerçekleştirilmesi için görevlendirilen kişiler arasındaki etkileşim sürecinin yönetilmesi şeklinde tanımlamıştır (Yukl, 1989). Tamer Koçel ise liderliği; bir kişinin belirlenmiş olan hedeflerin gerçekleştirilmesi amacıyla başkalarının davranışlarını etkileyerek hedefe doğru harekete geçirme süreci olarak açıklamıştır. Bu tanıma istinaden bir işletmede çalışanların davranışlarının ortak hedef etrafında şekillenmesi için sergilenen tüm davranışlara liderlik denir. Literatürdeki tanımlardan hareketle liderliği belli bir grup üyelerinin birtakım beceriler aracılığıyla hedeflenen amaçlar yönünde tetiklenmesi, etkilenmesi, yönlendirilmesi, harekete geçirilmesi ya da motive edilmesi sürecidir.
Farklı dönemlerde liderlik üzerine farklı tanımlamalar yapılmış olsa da güncel bir dille ifade edilecek olursa liderliğin, ortak bir amacın gerçekleştirilmesi için işletme çalışanlarını etkilemesi, onlara yol gösterilmesi süreci şeklinde tanımlanması mümkündür. Bu noktada liderlik kavramı temelde; ortak amaçlar ve etkileme sürecini barındırmaktadır.

2.2. Babacan (Paternalist) Liderlik

Paternalizm kavramı, ülkemizde yaygın olarak kullanılmamakta, halk arasında bunun yerine aynı anlama gelen babacan kavramı kullanılmaktadır. Aynı zamanda olumlu yönde bir tanımlama olarak benimsenmektedir. Babacanlık şeklinde ifade edilen olgunun temeli aileye dayanmaktadır. Paternalizm kavramı, köken olarak Latince pater (baba) kelimesinden türetilmekte ve diğer insanlara karşı koruyucu şekilde bir babanın çocuklarına yaklaştığı gibi davranması ve hareket etmesi anlamına gelmektedir (Suber, 1999). Literatürde yapılan çoğu araştırmada, babacan toplumlardaki üst ve ast ilişkisinin, ebeveyn ve evlat arasındaki ilişkiye benzediği belirtilir. Bu babacan yaklaşımda, üstün görevi asta yol göstermek, korumak ve iyiliğine olacağına inandığı kararları astı adına vermektir (Aycan, 2001). Üstün bu davranışları karşısında, astın üstüne bağlılık göstermesi ve itaat etmesi beklenmektedir. Bu ilişki güçlendikçe aile içerisindeki mutluluk, huzur arttığı gibi örgüt içerisindeki verim ve bağlılık da artacaktır. Babacan liderlikle ilgili literatüre bakıldığında, en kabul gören tanımı Farh ve Cheng (2000)'in yaptığı görülmektedir. Farh ve Cheng (2000)'e göre babacan liderlik; ''güçlü disiplinle birleşen, baba gibi otoriter, yardımsever ve ahlaki bütünlük kavramlarını içeren bir liderlik tarzı'' olarak tanımlamıştır. Bir başka tanımlamada ise babacan liderlik; 'çalışanların mesleki ve özel hayatlarının bir aile anlayışıyla yönlendirildiği, karşılılığında ise sadakat gösterilmesi ve itaat edilmesi beklentisinin olduğu hiyerarşik bir ilişki şeklinde tanımlamıştır (Gelfand vd 2007). Paternalist liderlikle ilgili tanımlar incelendiğinde, tanımların genel olarak aile anlayışıyla yönetim ve sadakat çevresinde şekillendiği görülmüştür.

Tanımlardan hareketle, babacan liderliğin bileşenleri arasında disiplin ve otorite ile birlikte yardımseverlik unsurlarını bir arada görmek mümkündür. Çalışkan ve Özkoç (2016) da babacan liderliği ilişki ve göreve dayalı liderlik tarzlarının içerisinde barındırıldığı bir liderlik tarzı olarak belirtmiştir. Çünkü babacan lider disiplin ve otoriteden yararlanarak çalışanları istediği doğrultuda yönlendirirken, beraberinde de yardım etmekten hoşlanan davranışlar sergileyerek çalışanların kendisine bağlı olmasını sağlamaktadır.

"Babacan liderlik ataerkil düşünceye dayanan bir davranış şekli olup, aile içerisinde baba ile sembolleşen bu kavramın özünde, kendi menfaatlerinin göz ardı edecek şekilde ailenin diğer fertlerinin yararı doğrultusunda karar almayı gerektiren fedakârlık, sevgi ve korumacı anlayış yatmaktadır" (Erkuş, Tabak ve Yaman, 2010).

Babacan liderlik tarzında, lider yalnızca çalışma hayatında değil aynı zamanda sosyal hayatında da astlarıyla yakın ilişki içerisindedir (Aycan ve Kabasakal, 2006). Liderler, babacan özellikleri gereği olarak çalışanları ve ailelerinin düğün, tatil, cenaze, ameliyat gibi özel günlerinde de yanlarında olarak onlara destek verirler. Böylelikle liderler toplumsal görevlerini yerine getirirken, aynı zamanda astları ile aralarındaki toplumsal mesafeyi de azaltmakta ve bir ailenin reisi gibi davranmaktadır. Liderler, çalışma hayatı ile sosyal hayatta gösterdikleri ilgi karşılığında ise astlarından saygı ve bağlılık beklemektedir. Ayrıca, çalışandan çalıştığı işletmeyi ailesi şeklinde görmesi, sadakat sahibi, uyumlu ve otoriteyi kabul eden davranışlar sergilemesini beklemektedir (Paşa vd., 2001; Aycan, 2006).

Babacan liderler, çalışanlarıyla yakın iletişim kurarak onlara rol model olmakta ve destekleriyle çalışanlarına güç ve motivasyon vermektedirler. Çalışanlar, özel hayatlarına müdahaleyi bazen bunaltıcı olarak algılasa da genelde liderin bu tutumunu olumlu olarak algılamaktadır. Paternalist lider ile çalışan arasındaki iletişimin güçlü olması, lider açısından denetimi kolaylaştırmaktadır. Bu sayede paternalist lider gerekli zamanlarda çalışanların problemlerine hızlı müdahalelerde bulunarak kurtarıcı

rolünü de üstlenmektedir. Bu yaklaşım sayesinde sahiplenildiği hissi oluşan çalışan, kendisini lidere karşı sorumlu hissetmekte ve çalışanda koşulsuz sadakat ve itaat bilinci oluşmaktadır.
Cheng ve arkadaşlarıysa (2004) babacan liderliği ahlaki değerler, yardımseverlik ve güçlü disiplin ile otoriteyi içerisinde barındıran otoriterlik olarak üç boyutla açıklar. Aycan (2006) ise babacan liderliğin beş boyuttan oluştuğunu belirtmiştir. Bu boyutlar.
İşletmede aile atmosferinin oluşturulması
Bireysel ilişkiler
Çalışanların iş dışındaki hayatına dâhil olunması
Bağlılık beklentisi
Statü hiyerarşisi ve otorite
İşletmede Aile Atmosferinin Oluşturulması: Lider bir baba gibi davranma, çalışanlara aile üyesi imişçesine tavsiyeler vermek, işletmede bir aile ortamı oluşturmak, çalışanlar sanki kendi evlatlarıymış gibi davranarak sorumluluk duymak ve çalışanları dışardan gelen tehlikelerden korumakla işletmede bir aile ortamı oluşturabilir.
Bireysel İlişkiler: Lider her çalışanla bireysel bir ilişki oluşturmak, her çalışanı bireysel problemleri veya aile hayatı gibi hususlar ile birlikte tanımak, çalışanları ile olan ilişkilerinde duygusal reaksiyonlar göstermek ve çalışanların gelişim ve gelişimini yakından gözlemlemekle bireysel ilişki geliştirebilir.
Çalışanların İş Dışındaki Hayatına Dâhil Olunması: Lider gerektiğinde çalışanları adına hareket etmek, çalışanların iş dışı problemlerinde yardım etmek, çalışanların özel etkinliklerine katılmak ve onların özel hayatlarındaki gibi problemlerinde arabuluculuk yaparak iş dışındaki hayatlarına dâhil olabilir.
Bağlılık Beklentisi: Lider gösterdiği ilgi ve desteğe karşılık çalışanlarından kendisine bağlı ve saygılı olmalarını beklemek ve işten çıkarma veya terfi kararlarını verdiğinde bağlılığı performanstan daha fazla önemseyerek bağlılık beklentisini ortaya koyabilir.
Statü Hiyerarşisi ve Otorite: Lider disiplinle beraber destekçi olmak, çalışanların iyiliği ile ilgili en iyisini bildiğine inanmak, iş ile ilgili konularda son kararı kendisi vermek, iş ile ilgili tüm faaliyetler için bilgilendirilme ya da kontrol etmeyi istemek ve çalışanlarıyla arasındaki mesafeyi koruyarak statü ve hiyerarşisi ile otoritesini sağlayabilir.

2.3. Yöneticiye Güven

Almanca' da ferahlık anlamındaki "trost" kelimesinden türeyen güvenin, Türk Dil Kurumu TDK sözlüğü tanımı "korku, çekinme ve şüphe duymadan inanıp ve bağlanma duygusu" şeklindedir. Güven kavramı, birçok sosyal bilimin literatüründe yerleşmiş ve her disiplinin kendi bakış açısıyla güven açıklanmıştır. Bu nedenle literatürde güvenin değişik birçok tanımına rastlanmaktadır (Sağlam Arı, 2003; Popa, 2005). Bununla birlikte tanımların çoğunda kişilerarası ilişkilere vurgu yapılmakta ve güvenin kişiler arasında karşılıklı şekilde gelişebilecek bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. McAllister (1995) güveni, bir kişinin diğer kişinin karar, eylemleri ve sözleri doğrultusunda davranma istekliliği ve ondan emin olma düzeyidir. Güven, bir kişinin karşısındakinin yetkinliği, ilgililiği, açıklığı ve güvenilirliğine duyduğu inancı sebebiyle o kişi karşısında teslim olma istekliliği olarak tanımlanmaktadır (Mishra, 1996). Güveni bireyin hayatının her aşamasında kendisi ve etrafındakiler açısından ele alındığında en kapsamlı ifadeyle doğruluk ve dürüstlüğe dayalı bir kavram şeklinde tarif etmek mümkündür (Çıtır ve Kavi, 2010).

Yöneticiye güven, işletme içerisinde kişilerarası güven kapsamında incelenmektedir (Kılıçlar, 2011; Koç ve Yazıcıoğlu, 2011). Yöneticiye güven, yöneticinin sözlerini tutacağı, tutarlı ve adil davranacağı ile net ve doğru cevaplar vereceği ile ilgili inanç olarak tanımlanır (Reinke ve Baldwin, 2001). Yöneticiler, çalışanların işletmeye güvenmelerini sağlamada ve onlar ile pozitif ilişkiler kurma hususunda çok önemli rol sahibidirler (Yolaç, 2011). Yönetici inanç ve eylemleri direkt ya da dolaylı olarak işletme içerisinde güven düzeyini etkileyecek ve yöneticiler işletme içi güven seviyesini etkilemede merkezi rol oynamaktadır.

Çalışan ile yöneticisi arasındaki ilişkide çalışan yöneticisini işletmenin temsilcisi şeklinde görme ve yöneticiye güvenini işletmenin tümüne yaymasıdır (Erdem, 2003) ve işletme açısından önemlidir. Bu bağlamda, yöneticiye güvenle işletmeye güven biri diğerinden farklı olduğu halde, aralarında paralel bir ilişki bulunmaktadır. Yöneticiye güven bu nedenle, işletmeye güven oluşturması açısından oldukça büyük öneme sahiptir (Uslu, 2017).

3. BABACAN LİDERLİK VE YÖNETİCİYE GÜVEN

Araştırmanın amacı bağlamında oluşturulan "Çalışanların babacan liderliğe yönelik algısıyla yöneticisine duyduğu güven seviyesi arasında bir ilişki olup olmadığı?" sorusuna cevap aranacaktır. Bu çalışma; babacan liderlikle yöneticiye güven ilişkisini sorgulayan araştırmanın teorik arka planından oluşmaktadır.

Babacan liderliğin yöneticiye duyulan güvenle ilişkisini inceleyen çalışmalar sınırlıdır. Bununla birlikte literatürde babacan liderliğin yöneticiye güvenle ilişkili olduğuna dair yönünde kuvvetli çalışmalara rastlamak mümkündür (Uslu, 2017). Literatür kapsamında ele alındığında babacan liderlikle yöneticiye güvenin iki yönden birbiriyle ilişkisi olduğu görülebilir. Bunlardan birincisi babacan liderlik yapısıyla yöneticiye güvenin yapısının birbiri ile örtüştüğü ve hatta babacan liderliğin yöneticiye güveni kapsayan bir yapıda olduğudur. Diğeriyse iki yapının da biri birine pozitif çalışan çıktılarıyla olumlu ilişki içerisinde olmalarıdır.

Babacan değerler sahibi lider, çalışanlarına baba rolüyle yaklaşmaktadır. Westwood (1997) babacan liderliği, "bir baba gibi çalışanlarıyla ilgilenen, saygılı davranış gösteren ve güçlü bir otorite sahibi liderlik tarzı" şeklinde tanımlamaktadır. Baba kavramı ile özdeşleşen bu liderliğin özünde, kendi çıkarlarını düşünmeden çalışanların faydası için fedakâr ve korumacı davranma anlayışı yatmaktadır (Çalışkan ve Özkoç, 2016). "Babacan lider işletmede aile iklimi oluşturur, çalışanların iş ve özel yaşamlarına ilişkin telkinlerde bulunur, çalışanlarıyla hususi olarak ilgilenir ve onların iş ve özel yaşamlarına yönelik konularda destek olur" (Erben ve Ötken, 2014). Aycan (2006) babacan liderle çalışan sadakatinin duygusal olduğunu ve duygusal bağın oldukça güçlü olduğunu, çoğu zaman tarafların birbirine yardım ederek ve ilgi göstererek rollerinin ötesine geçtiğini ifade etmektedir. Fischer ve arkadaşlarına (2005) göre; babacanlık bireyselleştirilmiş ilişkiler ile başkalarına karşılıklı bağımlılığa olan vurgusu nedeniyle, yüksek destek ve yardımsever davranışlara neden olacaktır. Bu liderliğin yapısında bulunan yukarıda değinilen çalışanlara ilgili olma, destek olma, sevgiyle yaklaşma, fedakârlıkta bulunma ve yardımseverlik gibi unsurların yöneticiye güvenin yapısıyla örtüşmektedir. Literatürde yönetici davranışlarından yardımseverliğin, ilgili olmanın ve diğerkâmlık gibi unsurların çalışanların yöneticiye güven düzeyiyle olumlu ilişkisi olduğu belirtilmektedir (Uslu, 2017). Diğer taraftan

babacan bir ilişkide babacan lidere uyum göstermek gönüllük esasına dayanır. Başka bir ifadeyle çalışanlar liderin otoritesini kabul etmeyi istemektedirler. Yöneticiye güvenme durumunda da risk almak ve savunmasız kalmak konusunda istekli olma durumu söz konusu olmakta ve risk alma rızaya dayalı bir şekilde gerçekleşmektedir (Uslu, 2017). Bu bağlamda babacan liderlik ile yöneticiye güvenin arka planında zorlayıcı bir unsur bulunmamakta ve birbirleriyle bu açıdan da örtüşmektedir

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Babacan liderlik olumlu çalışan çıktılarına sebep olurken, yöneticiye güven de benzer değişkenler üzerinde benzer etkiye sahiptir. Bu açıdan ele alındığında babacan liderlik ile yöneticiye güvenin olumlu çalışan sonuçları ile ilgili etkileri de birbirine paraleldir. Aynı şekilde olumsuz sonuçlarla olan ilişkileri açısından da paralellik vardır. Yapılan çalışmalarda babacan liderliğin iş tatmini, örgütsel bağlılık, örgütsel adalet algısı, örgütsel vatandaşlık davranışı, örgütsel özdeşleşme ve iş performansıyla olumlu ilişkili olduğu görülmüştür. Benzer şekilde yöneticiye güvenin de performans, örgütsel bağlılık, iş tatmini, özdeşleşme, örgütsel vatandaşlık davranışı ve örgütsel adalet gibi pozitif çalışan çıktıları ile olumlu ilişkisi tespit edilmiştir. Bu durumda babacan liderlikle yöneticiye güven yapılarının ilişkili oldukları değişkenler bağlamında da örtüşmektedir (Uslu, 2017).

Yöneticiye güvenin yüksekliği, iyi bir durumun varlığı veya babacan lider ile çalışan ilişkisinin kalitesini de göstermektedir (Ertürk, 2007). Başka bir çalışmada babacan liderliğin yardımsever liderlik boyutuyla yöneticiden tatmin arasında pozitif ilişki bulunmuştur (Sun ve Wang 2009). Babacanlık çalışanlar ve lider arasında güveni, grup uyumunu, duygusal motivasyonu ve çalışan bağlılığını artırmaktadır. Pellegrini ve Scandura (2006)'ya göre; babacanlık gönüllü uyumu kapsamakta ve çalışanlar liderin otoritesini baba gibi kabul ederek, liderine saygı ve yüksek düzeyde güven duymaktadır. Göncü, Aycan ve Johnson (2014) tarafından yapılan çalışmada babacan liderliğin lidere duyulan güveni güçlendirdiği sonucuna ulaşılmıştır. Başka bir çalışmada yöneticiye güvenin babacan liderliğin ahlaki ve yardımsever liderlik alt boyutlarından olumlu yönde etkilendiği sonucu elde edilmiştir (Wu ve diğerleri, 2012).

Uslu, (2017) tarafından üç farklı ilde faaliyet gösteren beş özel sektör kuruluşları ile iki kamu kuruluşlarında ekseriyetle beyaz yakalı 753 çalışanın katıldığı kapsamlı bir çalışma yapılmıştır. Yapılan bu çalışmanın bulgularına göre: çalışanların babacan liderlik algılarıyla yöneticiye güven düzeyleri arasında çok yüksek ve olumlu yönde bir ilişki tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra babacan liderliğin tüm alt boyutlarıyla yöneticiye güvenin tüm alt boyutları arasında değişik şiddetlerde olmak üzere olumlu ilişkiler tespit edilmiştir. Bu durumda çalışanların babacan liderlik algıları arttıkça daha fazla duygusal temelli güven duymaktadır.

Babacan liderlik güven ilişkisinin inceleyen birkaç çalışmanın sonuçları;

Göncü, Ayhan ve Johnson (2014) tarafından yapılan çalışmada "babacan liderlik lidere olan güveni güçlendirmektedir" sonucu elde edilmiştir.

Wu ve arkadaşlarının (2012) yaptıkları araştırmada ise "babacan liderliğin yardımsever liderlik boyutuyla yöneticiye güven arasında orta düzeyde olumlu bir ilişki vardır" sonucu bulunmuştur.

Ötken ve Cenkçi (2012) 'nin yaptıkları diğer bir araştırmada "lidere güvenin babacan liderlikle etik iklim etkileşimini güçlendirir" sonucu bulunmuştur.

Babacan liderliğin çalışanların lidere olan sadakati, saygısı ve güvenini artırdığı tespit edilmiştir (Ertürk, 2007; Uhl-Bien vd, 1990).
Sun ve Wang (2009)'ın yaptığı çalışmasında "babacan liderliğin yardımsever liderlik boyutuyla çalışanların yöneticiden memnun olma düzeyleri arasında olumlu ilişki vardır" sonucu bulunmuştur.
Babacan liderlikle yöneticiye güvenin yapısı farklı açılardan birbiri ile örtüşmektedir. Literatürde babacan liderliğin yöneticiye güveni artırdığına yönelik sonuçların olduğuna rastlanmaktadır. Bununla birlikte yapılmış olan çalışma bulguları ele alındığında, babacan liderlik davranışının çalışanların yöneticisine olan güvenini artırdığı söylenebilir. Dolayısıyla babacan liderlik yöneticiye güveni olumlu yönde etkilemektedir.

.

KAYNAKÇA

Aycan, Z. (2001). Paternalizm: Yönetim ve Liderlik Anlayışına İlişkin Üç Görgül Çalışma. Yönetim Araştırmaları Dergisi, 1(1).

Aycan, Z. (2006), Paternalism: Towards Conceptual Refinement and Operationalization, Indigenous and Cultural Psychology, 445-466. USA: Springer Science.

Aycan, Z. ve Kabasakal H. (2006), Social Contract and Perceived Justice of Workplace Practices to Cope with Financial Crisis, Group and Organization Management, 31(4).

Cheng, B. S., Chou, L. F., Wu, T. Y., Huang, M. P. ve J. L. Farh (2004), Paternalistic Leadership and Subordinate Responses: Establishing a Leadership Model in Chinese Organizations, Asian Journal of Social Psychology, 7.

Çalışkan, N. ve Özkoç, A. G. (2016), Örgütlerde Paternalist Liderlik Algısına Etki Eden Ulusal Kültür Boyutlarının Belirlenmesi, Journal of Yasar University, 11(44).

Çıtır, I. Ö. ve Kavi, E. (2010), Algılanan Örgütsel Güven ile iş Güvencesi Arasındaki İlişkiye Yönelik Bir Araştırma, Yönetim Bilimleri Dergisi, 8 (2).

Erben, G. S. ve Ötken, A. B. (2014), Paternalist Liderlik ve İşe İlişkin İyilik İlişkisinde İş-Yaşam Dengesinin Rolü, Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 22.

Erkuş, A., Tabak, A. ve Yaman, T. (2010), "Paternalist (Babacan) Liderlik Çalışanların Örgütsel Özdeşleşmelerini Ve İşten Ayrılma Niyetlerini Etkiler Mi? Bir özel hastane uygulaması", 9. Ulusal İşletmecilik Kongresi, , Karaelmas Üniversitesi, Zonguldak.

Ertürk, A. (2007), Increasing organizational citizenship behaviors of Turkish academicians: Mediating role of trust in supervisor on the relationship between organizational justice and citizenship behaviors, Journal of Managerial Psychology, 22.

Farh, J. L. ve Cheng, B. S. (2000). A Cultural Analysis of Paternalistic Leadership in Chinese Organizations. J. T. Li, A. S. Tsui ve E. Weldon (Ed.), Management And Organizations in Chinese Context (84-127). London: Macmillan.

Fıscher, R., Redford, P., Ferreıra, M. C., Harb, C. And Leal-Assmar, E. M. (2005), "Organizational behavior across cultures: Theoretical and methodological issues for developing multi-level frameworks involving culture", International Journal of Cross-Cultural Management, 5(1).

Gelfand, M. J., Erez, M. ve Aycan, Z. (2007). Cross-Cultural Organizational Behavior. Annual Review of Psychology, 58(1).

Göncü, A., Aycan, Z., & Johnson, RE (2014). Effects of paternalistic and transformational leadership on follower outcomes. The International Journal of Management and Business, 5(1).

Jang, S. S. ve Park, K. (2011). Hospitality finance research during recent two decades. International Journal of Contemporary Hospitality Management, 23 (4).

Kiliçlar, A. (2011). Yöneticiye Duyulan Güven İle Örgütsel Adalet İlişkisinin Öğretmenler Açısından İncelenmesi. İşletme Araştırmaları Dergisi, 3(3).

Koç, H. ve Yazıcıoğlu, İ. (2011), Yöneticiye Duyulan Güven ile İş Tatmini Arasındaki İlişki: Kamu ve Özel Sektör Karşılaştırması, Doğuş Üniversitesi Dergisi, 12 (1).

Mcallıster, D. J. (1995), "Affect and Cognition Based Trust as Foundations for Interpersonal Cooperation in Organizations", The Academy of Management Journal, 38(1).

Ötken, AB ve Cenkçi, T. (2012). The impact of Paternalistic leadership on ethical climate: The moderating role of trust in leader. Journal Of Business Ethics, 108.

Pellegrini, EK ve Scandura, TA (2006). Leader-Member Exchange (Lmx), Paternalism, and Delegation in the Turkish business culture: An empirical investigation. Journal of International Business Studies, 37(2).

Paşa, Selda Fikret vd. (2001), Society, Organisations and Leadership in Turkey, Applied Psychology: An International Review, 50(4).

Reınke, S.J. ve Baldwın, J.N. (2001), Is Anybody Listening? Performance Evaluation Feedback in the U.S. Air Force, Journal of Political and Military Sociology. 29.

Sağlam Arı, G. (2003). Yöneticiye Duyulan Güven Örgütsel Bağlılığı Artırır Mı? Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi, 2.

Suber, P. (1999). Paternalism. Christopher Berry Gray (Ed.), Philosophy of Law: An Encyclopedia (632-635), Garland Pub. II.

Sun, JM & Wang, B. (2009). Servant Leadership in China: Conceptualization and Measurement. W. H. Mobley,

Uhl-Bien, M., Tierney, PS, Graen, BG & Wakabayashi, M. (1990). Company Paternalism and the HiddenInvestment Process: Identification of the Right Type for Line Managers in Leading Japanese Organizations. Group Organization Management, 15(4).

Yolaç, S. (2011), Yöneticinin Algılanan Liderlik Tarzı ile Yöneticiye Duyulan Güven Arasındaki İlişkide Lider-Üye Etkileşimin Rolü, Öneri, 9(36).

Y. Wang & L. Wings (Eds.) In Advances in Global Leadership, 321-344, Bingley: Emerald Group.

Westwood, R. I. (1997), "Harmony and Patriarchy: The Cultural Basis for Paternalistic Headship among the Overseas Chinese", Organization Studies. 18.

Wu, M., Huang, X., Li, C. & Liu, W. (2012). Perceived İnteractional justice and trust-in-supervisor as mediators for Paternalistic leadership. Management and Organization Review, 8(1).

PATERNALİST LİDERLİK ÜZERİNE YAZILMIŞ LİSANSÜSTÜ TEZLERİN BİBLİYOMETRİK YÖNTEMLE İNCELENMESİ

Doçent, Fuat KORKMAZER 1
1 Muş Alparslan Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, ORCID ID: 0000-0002-2734-7309

ÖZET
Bu çalışma, Paternalist Liderlik (Babacan Liderlik) konusunda yazılan lisansüstü tezleri bibliyometrik analiz yöntemiyle incelemek amaçlanmıştır. Konuya dair tez çalışmalarının yoğunluklu olarak son 17 yılda yazılmaya başlandığı tespit edilmiştir. Bu nedenle 2000-2022 yılları aralığı seçilmiş, bu yıllarda yazılmış olan yüksek lisans ve doktora tezleri; tezin yayınlandığı yıl, tezr türleri, danışmanların unvanları, tezin hazırlandığı üniversitelere göre dağılımı, tezin enstitülere ve anabilim dallarına göre dağılımı, tezin araştırma yöntemine göre dağılımı, Paternalist Liderliğin (Babacan Liderlik) birlikte çalışılan konulara göre dağılımı gibi göstergelerden yararlanılarak bibliyometrik yöntem ile analiz edilmiştir. Analiz sonucunda Yükseköğretim Kurulu (YÖK) veri tabanında 34'ü yüksek lisans ve 10'u doktora olmak üzere toplam 44 teze ulaşılmıştır. Araştırma sonucunda 6 tezin İngilizce, 38 tanesinin ise Türkçe dilinde yazıldığı; en fazla tezin kamuya ait üniversiteler olan Balıkesir Üniversitesi ile Marmara Üniversitesinde çalışıldığı tespit edilmiştir. Çalışmanın sonucunda Paternalist Liderlik (Babacan Liderlik) konulu ilk tez çalışmasının 2005 yılında yazıldığı ve çalışmaların 30 tanesinin (% 68,18) son beş yılda (2018-2022) yapıldığı tespit edilmiştir. Paternalist Liderlikle (Babacan Liderlik) birlikte çalışılan konular ele alındığında ise birinci sırada örgütsel özdeşleşme konusunun bulunduğu tespit edilmiştir.
Anahtar Kelimeler: Paternalist Liderlik, Babacan Liderlik, Bibliyometrik.

1. GİRİŞ

Bibliyometrik analiz tekniği, bilimsel çalışmalarda belirli bir konunun gelişim sürecini ve hangi konuların_çalışıldığını belirlemede en fazla yararlanılan nitel yöntemlerden birisidir (Hotamışlı ve Erem, 2014). Bibliyometrik analizlerin ilgi çekmesi, yayın sayılarındaki artışla birlikte bilim insanları ve bilimsel yayınlara dair belirleyicilerin dikkat çekmesiyle başlamıştır (Güdü Demirbulat ve Tetik Dinç, 2016). Bu yöntem; belirli doküman ya da bilimsel çalışmaların yazarları, yayınlandığı dergiler, incelenen konular, atıf sayıları gibi özelliklerin niceliksel bir şekilde değerlendirilmesidir (Yılmaz, 2016). Bibliyometri, bilimsel iletişime dair bilimsel iletişime ait formu kapsayan araştırmalara çözüm yollarını oluşturmaktadır (Borgman ve Furner, 1990; Akt. Yalçın, 2010). Bu tür çalışmalardan meydana gelen sonuçlar analiz dilecek olan alanın zaman içerisinde meydana gelen değişimi ve gelişimini takip etmeye yardım etmektedir. Bunun yanından, o alanın problemleri ve bu problemlerin çözülebilmesi amacıyla yapılabilecek işlemleri tartışmaya imkân sunabilmektedir (Çiçek ve Kozak, 2012).
Literatürdeki çalışmaların niceliksel analize tabi tutulmasından, bilimsel araştırmaları değerlendirmek amacıyla istifade edilebilir (Gökçen ve Arslan, 2019). Jang ve Park (2011)' e göre; bir alanda daha önce yapılan araştırmaları detaylı bir şekilde incelemek alandaki bilginin bir görüş açısını ortaya koyacaktır. (Zhung, Law, Leung, ve Wu, 2012). Ayrıca hali hazırda var olan araştırmalarla ilgili bilgiyi

elde etmek, araştırmacı ve uygulayıcıları tarihi kalıpları takdir etmeye ve bu araştırma alanında gelecekte olabilecek eğilimleri tahmin etmeye katkı sunmaktadır (Zhung vd, 2012).

Paternalizm kavramı, ülkemizde yaygın olarak kullanılmamakta, halk arasında bunun yerine aynı anlama gelen babacan kavramı kullanılmaktadır. Aynı zamanda olumlu yönde bir tanımlama olarak benimsenmektedir. Babacanlık şeklinde ifade edilen olgunun temeli aileye dayanmaktadır.

Paternalizm kavramı, köken olarak Latince pater (baba) kelimesinden türetilmekte ve diğer insanlara karşı koruyucu şekilde bir babanın çocuklarına yaklaştığı gibi davranması ve hareket etmesi anlamına gelmektedir (Suber, 1999). Literatürde yapılan çoğu araştırmada, paternalist toplumlardaki üst ve ast ilişkisinin, ebeveyn ve evlat arasındaki ilişkiye benzediği belirtilir. Bu paternalist yaklaşımda, üstün görevi asta yol göstermek, korumak ve iyiliğine olacağına inandığı kararları astı adına vermektir (Aycan, 2001). Üstün bu davranışları karşısında, astın üstüne bağlılık göstermesi ve itaat etmesi beklenmektedir. Bu ilişki güçlendikçe aile içerisindeki mutluluk, huzur arttığı gibi örgüt içerisindeki verim ve bağlılık da artacaktır.

Paternalist liderlikle ilgili literatüre bakıldığında, en kabul gören tanımı Farh ve Cheng (2000)'in yaptığı görülmektedir. Farh ve Cheng (2020)'e göre paternalist liderlik; ''güçlü disiplinle birleşen, baba gibi otoriter, yardımsever ve ahlaki bütünlük kavramlarını içeren bir liderlik tarzı'' olarak tanımlamıştır. Bir başka tanımlamada ise paternalist liderlik; ''astların meslek ve özel hayatlarının bir aile anlayışı ile yönlendirildiği, karşılılık olarak ise sadakat gösterme ve itaat etme beklentisinin bulunduğu hiyerarşik bir ilişki'' şeklinde tanımlamıştır (Gelfand vd 2007). Paternalist liderlikle ilgili tanımlar incelendiğinde, tanımların genel olarak aile anlayışıyla yönetim ve sadakat çevresinde şekillendiği görülmüştür.

Paternalist liderlik tarzında, lider yalnızca çalışma hayatında değil aynı zamanda sosyal hayatında da astlarıyla yakın ilişki içerisindedir (Aycan ve Kabasakal, 2006). Liderler, paternalist özellikleri gereği olarak çalışanları ve ailelerinin düğün, tatil, cenaze, ameliyat gibi özel günlerinde de yanlarında olarak onlara destek verirler. Böylelikle liderler toplumsal görevlerini yerine getirirken, aynı zamanda astları ile aralarındaki toplumsal mesafeyi de azaltmakta ve bir ailenin reisi gibi davranmaktadır. Liderler, çalışma hayatı ile sosyal hayatta gösterdikleri ilgi karşılığında ise astlarından saygı ve bağlılık beklemektedir. Ayrıca, çalışandan çalıştığı işletmeyi ailesi şeklinde görmesi, sadakat sahibi, uyumlu ve otoriteyi kabul eden davranışlar sergilemesini beklemektedir (Paşa vd., 2001; Aycan, 2006).

Paternalist liderler, çalışanlarıyla yakın iletişim kurarak onlara rol model olmakta ve destekleriyle çalışanlarına güç ve motivasyon vermektedirler. Çalışanlar, özel hayatlarına müdahaleyi bazen bunaltıcı olarak algılasa da genelde liderin bu tutumunu olumlu olarak algılamaktadır. Paternalist lider ile çalışan arasındaki iletişimin güçlü olması, lider açısından denetimi kolaylaştırmaktadır. Bu sayede paternalist lider gerekli zamanlarda çalışanların problemlerine hızlı müdahalelerde bulunarak kurtarıcı rolünü de üstlenmektedir. Bu yaklaşım sayesinde sahiplenildiği hissi oluşan çalışan, kendisini lidere karşı sorumlu hissetmekte ve çalışanda koşulsuz sadakat ve itaat bilinci oluşmaktadır.

2. GEREÇ VE YÖNTEM

Araştırmanın bu kısmında çalışmanın yapılış amacı, araştırmanın yöntemi, araştırmanın modeli ile verilerin toplanış şekillerine dair konular ele alınmıştır.

2.1.Araştırmanın Amacı ve Önemi

Literatüre konuyla ilgili yararlı olması acısından önemli olacağı varsayılan bu araştırma ile Paternalist liderlik konusunu ele alan yüksek lisans ve doktora tezlerini bibliyometrik analiz yöntemiyle incelemek amaçlanmıştır.

2.2.Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırmada betimsel araştırma yöntemlerinden tarama araştırması yöntemi kullanılmıştır. Araştırmada imkânlar dâhilinde evrenin tamamına ulaşılarak ve doğruluk oranını arttırmak ve sonucu daha anlamlı kılmak amacıyla değişik anahtar kelimeler kullanılarak YÖK veri tabanı taranmıştır.

YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanında "paternalist liderlik" ve "babacan liderlik", konuları taratılarak bu konuda yapılan tezler istatistiki yöntemlerden yararlanılarak değerlendirilmiştir. Tezlerle ilgili yayımlanan tarih aralıkları ve bu tarih aralıklarındaki sayısal veriler üzerinden veriler elde edilerek, çalışılan konular ele alınarak analize tabi tutulmuştur.

2.3. Araştırma Modeli

Bu araştırmanın modeli YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanında "paternalist liderlik" ve "babacan liderlik" anahtar kelimeleri aranarak elde edilen, 2000-2022 yılları arasında paternalist liderlik konusunda yapılan lisansüstü tezlerin bibliyometrik analiz yöntemi ile incelenmesinden oluşmaktadır. Çalışmada bibliyometrik analiz yöntemiyle aşağıdaki araştırma soruları cevaplanmaya çalışılmıştır.

2000-2022 yıl aralığında en fazla tez çalışması hangi yıllarda üretilmiştir?
2000-2022 yıl aralığında üretilen tezlerin yüksek lisans ve doktora tez türüne göre dağılımı nasıldır?
2000-2022 yıl aralığında tez danışmanı unvanlarına göre dağılımı nasıldır?
2000-2022 yıl aralığında en fazla hangi üniversitelerde tez çalışması yapılmıştır?
2000-2022 yıl aralığında paternalist liderlik ile birlikte çoğunlukla hangi konular çalışılmıştır?
2000-2022 yıl aralığında en fazla tez çalışması yapılan enstitü hangisidir?
2000-2022 yıl aralığında en fazla tez çalışması yapılan anabilim dalı hangisidir?
2000-2022 yıl aralığında yazılan tezlerde en fazla kullanılan araştırma yöntemi hangisidir?
2000-2022 yıl aralığında yazılan tezlerin ortalama sayfa sayısı kaçtır?
2000-2022 yıl aralığında yazılan tezlerin örneklem büyüklüğü sayısı ortalama kaçtır?

3. BULGULAR

Paternalist Liderlik konusunda yapılan 2000-2022 yıl aralığında toplam 44 tez olduğu tespit edilmiştir. Çalışma kapsamında elde edilen bu tezlerin hepsi değerlendirme kapsamına alınmıştır. Tezlerin türüne göre dağılımları Çizelge.1'de gösterilmiştir.

Çizelge 1. Tez Sayılarının Türlerine Göre Dağılımı

Tez Türü	Sayı	Yüzde
Yüksek lisans	34	72,3
Doktora	10	27,7
Toplam	**44**	**100**

Çizelge 1 de görüldüğü gibi; YÖK Tez sisteminden Paternalist Liderlikle ilgili olarak elde edilen Tezlerin %72,3'ü yüksek lisans tezlerinden oluşurken %27,7'sini de doktora tezlerinin oluşturduğu görülmüştür.

Çizelge 2. Tez Sayılarının Yıllara Göre Dağılımı

Yıl	Sayı	Yüzde
2005	1	2,3
2008	1	2,3
2012	1	2,3
2015	3	6,8
2016	2	4,5
2017	6	13,6
2018	5	11,4
2019	11	25
2020	6	13,6
2021	4	9,1
2022	4	9,1
Toplam	**44**	**100**

Çizelgede 2000 ile 2022 arası yıllara göre YÖK Ulusal Tez Merkezinden elde edilen tez sayıları sunulmuştur. Veriler incelendiğinde konuyla ilgili en fazla tez çalışmasına 2019 yılında rastlanmıştır. Genel olarak bakıldığında ise 2017'den sonra yapılan çalışmaların sayısında bir artışa rastlanmıştır. Öte yandan 2005 yılına değin paternalist liderlik konulu hiçbir tez çalışmasının yapılmadığı görülmüştür.

Çizelge 3. Tezlerin Örneklem Büyüklüğü ve Sayfa Sayıları Ortalaması

Toplam Sayı	Örneklem Büyüklüğünün Ortalaması	Sayfa Sayılarının Ortalaması
44	413,4	164,2

Çizelge 3 te görüldüğü gibi; elde edilen 44 adet lisansüstü tezin örneklem büyüklüğünün ortalaması 413,4 iken sayfa sayıları ortalamasının ise 164,2 olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca çalışmaya dâhil edilen tez çalışmalarının tamamının nicel yöntemler kullanılarak çalışıldığı görülmüştür.

Çizelge 4. Tez Sayılarının Çalışıldığı Üniversitelere Göre Dağılımı

Sıra	Çalışılan Üniversite	Sayı
1	Balıkesir Üniversitesi	4
2	Marmara Üniversitesi	3
3	İstanbul Arel Üniversitesi	3

4	Sakarya Üniversitesi	2
5	Sütçü İmam Üniversitesi	2
6	Hacettepe Üniversitesi	2
7	Siirt Üniversitesi	2
8	UşakÜniversitesi	2
9	Koç Üniversitesi	2
10	Gelişim Üniversitesi	2
11	Diğer	20

Çizelge 4 te görüldüğü gibi; Paternalist Liderlik konusunda en fazla tezin üretildiği üniversiteler sıralandığında ilk sırada 4 adet tez ile kamu üniversitesi olan Balıkesir Üniversitesinin olduğu görülmektedir. ardından 3 adet tez ile Marmara Üniversitesi ve İstanbul Arel Üniversitesi dikkat çekmektedir.

Çizelge 5. Tez Sayılarının Çalışıldığı Enstitülere Göre Dağılımı

Tezin Çalışıldığı Enstitü	**Sayı**
Sosyal Bilimler Enstitüsü	35
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü	5
Eğitim Bilimleri	2
Sağlık Bilimleri Enstitüsü	2

Çizelge 5 te görüldüğü gibi; Ulusal tez merkezinden elde edilen tezlerin çalışıldığı enstitülere bakıldığında 35 inin Sosyal Bilimleri Enstitüsünde, 5 inin ise Lisansüstü Eğitim Enstitüsünde, 2 sinin Eğitim Bilimleri ve 2 sinin de Sağlık Bilimleri Enstitüsünde çalışıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Çizelge 6. Tezlerin Yazıldıkları Dillere Göre Dağılımı

Tezin Yazım Dili	**Sayı**
Türkçe	38
İngilizce	6

Çizelge 6 da görüldüğü gibi; Konu ile ilgili tezlerin 38'inin Türkçe, 6'sının ise İngilizce dillerinde yazıldığı görülmektedir.

Çizelge 7. Tezlerin Yazıldıkları Anabilim Dalına Göre Dağılımı

Tezin Yazım Dili	**Sayı**	**Yüzde**
İşletme Anabilim Dalı	23	%52,3
Eğitim Yönetimi Anabilim Dalı	10	%22,3
Psikoloji Anabilim Dalı	4	%9,1

Sağlık Yönetimi Anabilim Dalı	2	%4,5
Diğer	5	11,8

Çizelge 7 de görüldüğü gibi; Konu ile ilgili yazılmış tezlerin 23'ünün (%52,3) işletme anabilim dalında ve 10 tezin (%22,3) ise Eğitim Yönetimi anabilim dalında yazıldığına rastlanmaktadır. Ayrıca 4 tezin (%9,1) Psikoloji anabilim dalında, 2 tezin de (%4,5) Sağlık Yönetimi anabilim dalında çalışıldığı tespit edilmiştir.

Çizelge 8. Tezlerin Danışman Unvanlarına Göre Dağılımı

Danışmanın Ünvanı	**Sayı**
Profesör	18
Doçent	17
Dr. Öğr. Üyesi /Yrd. Doçent	9

Çizelge 8 de görüldüğü gibi; Yazılan tezlerin danışman unvanları incelendiğinde 18'inin Profesör, 17'sinin doçent 9'unun ise Dr. Öğr. Üyesi yada Yrd. Doçent unvanına sahip olduğu görülmüştür.

Çizelge 9. Paternalist Liderlik ile Birlikte Çalışılan Konular

Sıra	**Birlikte Çalışılan Konu**	**Sayı**
1	Örgütsel Özdeşleşme	**5**
2	Örgütsel Bağlılık	**3**
3	Örgüt Kültürü	**3**
4	İş Tatmini	**3**
5	Yöneticiye Güven	**2**
6	Örgütsel Sinizm	**3**
7	Örgütsel Sessizlik	**2**
8	İşten Ayrılma	**2**
9	Yıldırma	**2**
10	Diğer	**19**
11	Toplam	**44**

Çizelge 9 da görüldüğü gibi; Tezlerde paternalist liderlik konusuyla birlikte çalışılan konulara bakıldığında örgütsel özdeşleşme örgütsel bağlılık, örgüt kültürü, iş tatmini ve yöneticiye güven konularının en fazla çalışıldığı konular olarak görülmektedir. Yine çizelgede görüldüğü gibi örgütsel sessizlik, örgütsel sinizm, işten ayrılma ve yıldırma gibi konuların da birden fazla kez çalışıldığı belirlenmiştir.

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Çalışma sonucunda aşağıdaki bilgilere ulaşılmıştır;
2000-2022 yılları arasında en çok tez çalışmasının 2019 yılında üretildiği ve ilk tezin 2005 yılında yazıldığı,
34 yüksek lisans ve 10 doktora tezinin yazıldığı,
Tez danışmanlarının 18'inin Profesör, 17'sinin doçent 9'unun ise Dr. Öğr. Üyesi yada Yrd. Doçent unvanına sahip olduğu,
En çok tez çalışmasının kamuya ait üniversiteler olan Balıkesir ve Marmara üniversitesinde yazıldığı tespit edilmiştir.
2000-2022 yılları arasında paternalist liderlik ile birlikte en çok örgütsel özdeşleşme örgütsel bağlılık, örgüt kültürü, iş tatmini ve yöneticiye güven konularının çalışıldığı,
En çok sosyal bilimler enstitüsü ve işletme anabilim dalında tez çalışmaları yapıldığı,
Yazılan tezlerin tamamının nicel yöntemler kullanılarak çalışıldığı görülmüştür. Bunun sebebi olarak uygulama ve değerlendirmesi araştırmacı tarafından daha pratik olan geçerlik ve güvenirlik analizleri önceden yapılmış ölçekleri kullanmış olmaları olabilir.
Ortalama sayfa sayısının 164 olduğu,
Ortalama örneklem büyüklüğünün 463 sayfa olduğu tespit edilmiştir.
İşletmelerde liderlikle ilgili özellikle toplumumuzun kültürüne uygun olan paternalist liderlikle ilgili çalışmaları artırma ve üniversiteleri bu konuda teşvik etmek önerilmektedir. Çalışılan kurumda uygun olmayan bir liderlik algısı kurum personelinin kuruma bağlılığı ve çalışma motivasyonunu azaltarak tükenmişlik artmaktadır. Bu durumlar sunulan hizmetin çıktılarını etkililik ve verimlilik açısından olumsuz etkileyebilir. Bu nedenle paternalist liderlik konusunda işletme, sağlık yönetimi, turizm ve eğitim alanlarında daha da fazla çalışma yapılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Aycan, Z. (2001). Paternalizm: Yönetim ve Liderlik Anlayışına İlişkin Üç Görgül Çalışma. Yönetim Araştırmaları Dergisi, 1(1).
Aycan, Z. (2006), Paternalism: Towards Conceptual Refinement and Operationalization, Indigenous and Cultural Psychology, 445-466. USA: Springer Science.
Aycan, Z. ve Kabasakal H. (2006), Social Contract and Perceived Justice of Workplace Practices to Cope with Financial Crisis, Group and Organization Management, 31(4).
Borgman, C. ve Furner, J. Scholarly communication and bibliometrics, Sage Newbury Park, CA, 1990.
Çiçek, D. ve Kozak, N. Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi'nde Yayımlanan Hakem Denetimli Makalelerin Bibliyometrik Profili. VI. Lisansüstü Turizm Öğrencileri Araştırma Kongresi, 12-15 Nisan 2012, 196-211, Antalya, 2012.
Farh, J. L. ve Cheng, B. S. (2000). A Cultural Analysis of Paternalistic Leadership in Chinese Organizations. J. T. Li, A. S. Tsui ve E. Weldon (Ed.), Management And Organizations in Chinese Context (84-127). London: Macmillan.
Gelfand, M. J., Erez, M. ve Aycan, Z. (2007). Cross-Cultural Organizational Behavior. Annual Review of Psychology, 58(1).

Gökçen, D. ve Arslan, M. (2019). Türkçe eğitimi araştırmalarına genel bir bakış: Bibliyometri çalışması. Journal Of Research In Turkic Languages, 1.
Güdü Demirbulut, Ö. ve Tetik Dinç, N. (2017). Sürdürülebilir Turizm Konulu Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Profili. Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi, 14 (2).
Hotamışlı, M. ve Erem, I. (2014). Muhasebe ve finansman dergisinde yayınlanan makalelerin bibliyometrik analizi. Muhasebe ve Finansman Dergisi, 63.
Jang, S. S. ve Park, K. (2011). Hospitality finance research during recent two decades. International Journal of Contemporary Hospitality Management, 23 (4).
Paşa, Selda Fikret vd. (2001), "Society, Organisations and Leadership in Turkey", Applied Psychology: An International Review, 50(4).
Suber, P. (1999). Paternalism. Christopher Berry Gray (Ed.), Philosophy of Law: An Encyclopedia (632-635), Garland Pub. II.
Yalçın, H. (2010). Millî folklor dergisinin bibliyometrik profili (2007-2009), Millî Folklor, 85.
Yılmaz, G. (2017). Restoranlarda bahşiş ile ilgili yayınlanan makalelerin bibliyometrik analizi. Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi, 14 (2).

REKABET GÜCÜNÜN ÖLÇÜLMESİNDE KULLANILAN ENDEKSLER ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA

Canan ŞEN[1], Dr. Öğretim Üyesi Halil ŞEN[2]

[1] Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi

- ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-6600-3234

[2] Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi, - ORCID ID :

https://orcid.org/0000-0003-4062-5366

ÖZET

Dünya genelindeki zeytin yetiştiriciliğinin % 90'lık bir kısmı Akdeniz havzası, geriye kalan kısmı ise Latin Amerika ülkelerinde yapılmaktadır. Dünyada yaklaşık 9 milyon hektar alanda 900 milyon zeytin ağacından yaklaşık 17 milyon ton dane zeytin elde edilmektedir. Üretimde AB ülkelerinin payı yıllara göre değişmekle birlikte ortalama % 65-70 aralığındadır. AB ülkeleri arasında ilk sırayı İspanya almakta onu İtalya ve Yunanistan izlemektedir. İspanya'nın AB üretimdeki payı %60'lar seviyesindedir. Zeytinyağı ihracatında üretimle paralel olarak ilk sırayı AB ülkeleri almaktadır.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye ve önde gelen zeytin ihracatçısı ülkelerin, SITC Rev.3'e göre 421-Bitkisel sıvı yağ, 4214- Zeytinyağı, 42141- Sızma zeytinyağı, 42142-Diğer zeytinyağı ve 42149-Zeytinyağı karışımları ürün gruplarındaki ihracat rekabet gücünün Net İhracat Endeksi ve ihracat-ithalat Oranı Endeksi ile değerlendirilmesidir. Bu çalışmada Fransa, İtalya, Yunanistan, Türkiye, İspanya ve Portekiz'in verileri WITS veri tabanından SITC Rev.3, 3 dijit sınıflandırmasına göre çekilmiş, 2000-2021 yılları arası ihracat-ithalat verileri dikkate alınarak analizler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Rekabet Gücü, Zeytinyağı, Net İhracat Endeksi, İthalat-İhracat Oranı Endeksi.

GİRİŞ

Bu çalışmada Fransa, İtalya, Yunanistan, Türkiye, İspanya ve Portekiz'in 2000-2021 yılları arası ihracat-ithalat verileri kullanılarak 421-Bitkisel sıvı yağ, 4214- Zeytinyağı, 42141- Sızma zeytinyağı, 42142-Diğer zeytinyağı ve 42149-Zeytinyağı karışımları ürün gruplarındaki ihracat rekabet gücü değerlendirilmiştir.

Zeytinyağı, sadece zeytin ağacının olgun meyvelerinden elde edilen, hiçbir kimyasal işlem görmeden doğal hali ile tüketilebilen, oda sıcaklığında sıvı olan bir yağdır. Zeytinyağı sektörü; zeytinin ağacından hasat edilip zeytinyağı üretim tesisinde nihai ürün olan zeytinyağına dönüştürülmesi sürecindeki işlemler ile yurt içi ve yurtdışına dökme ya da ambalajlı şekilde pazarlanması işlemlerinin bütününü kapsamaktadır.

Zeytinyağı üretimi; imalat sanayii alt sektörlerinden gıda ürünlerinin imalatı içerisinde bitkisel ve hayvansal sıvı ve katı yağların imalatı/sıvı ve katı yağ imalatı alt başlığı altında yer almaktadır. Söz konusu üretim kolu, zeytinyağı ile birlikte çok sayıda bitkisel kökenli yağ türünü de kapsamaktadır.
Dünya genelindeki zeytin yetiştiriciliğinin % 90'lık bir kısmı Akdeniz havzası, geriye kalan kısmı ise Latin Amerika ülkelerinde yapılmaktadır. Dünyada yaklaşık 9 milyon hektar alanda 900 milyon zeytin ağacından yaklaşık 17 milyon ton dane zeytin elde edilmektedir. Önemli zeytinyağı üretici ülkeler sırasıyla, İspanya, İtalya, Yunanistan, Portekiz, Türkiye, Tunus ve Suriye'dir. Üretimde AB ülkelerinin payı yıllara göre değişmekle birlikte ortalama % 65-70 aralığındadır. AB ülkeleri arasında ilk sırayı İspanya almakta onu İtalya ve Yunanistan izlemektedir. İspanya'nın AB üretimdeki payı %60'lar seviyesindedir. Bunların yanı sıra son yıllarda Avustralya, Japonya ve Arjantin gibi ülkelerde de zeytin üretimine başlanılmıştır. Zeytinyağı tüketiminde ilk sırayı AB ülkeleri almakta iken üretici ülkelerden olan Türkiye'nin tüketiminin istikrarlı olarak arttığı fakat kişi başına düşen yıllık zeytinyağı tüketiminin 2 litrede kaldığı görülmektedir [1].
Zeytinyağı ithalatında gelişmiş ülkelerin ilk sıraları aldıkları görülmektedir. İthalatta İtalya ve ABD ilk sırayı alırken AB ülkeleri arasında özellikle İtalya ve İspanya üretici ve ihracatçı olmalarına rağmen aynı zamanda önemli bir ithalatçı ülke olarak görülmektedir [2].
Zeytinyağı ihracatında üretimle paralel olarak ilk sırayı AB ülkeleri almakta, bu ülkeleri Tunus ve Türkiye izlemektedir [2].

VERİ SETİ VE YÖNTEM

Bu çalışmada Fransa, İtalya, Yunanistan, Türkiye, İspanya ve Portekiz'in verileri WITS (World Integrated Trade Solution) veri tabanından SITC (Standard International Trade Classification) Rev.3, 3 dijit sınıflandırmasına göre (421-Bitkisel sıvı yağ, 4214- Zeytinyağı, 42141- Sızma zeytinyağı, 42142-Diğer zeytinyağı ve 42149-Zeytinyağı karışımları) çekilmiştir [3]. 2000-2021 yılları arası ihracat-ithalat verileri kullanılarak ürün gruplarındaki ihracat rekabet gücünün Net İhracat Endeksi ve ihracat-ithalat Oranı Endeksi ile değerlendirilmiştir. Araştırmada Kullanılan Endeksler:

Net İhracat Endeksi (NEI)

Net İhracat İndeksi, belirli bir sektör için net ihracatın, ihracat ve ithalat toplamına bölünmesi ile hesaplanır [4]. NEI endeksi, ülkenin kendi toplam ticareti üzerinde, dünyanın geri kalanı ile olan ticari hareketlerinin bir değerlendirmesini yapar [5]. Bu yönü dikkate alındığında NEI endeksinin daha çok endüstri içi ticareti ölçtüğünü ve ülkenin sadece kendi ticari performansını belirlemek amacıyla kullanılabileceğini söylemek mümkündür. NEI endeksi aşağıdaki gibi gösterilir [6; 7]:

$$NEI_{kt}^{j} = \frac{(X_{kt}^{j} - M_{kt}^{j})}{(X_{kt}^{j} + M_{kt}^{j})} \qquad (1)$$

Formülde 'X' ihracatı, 'M' ithalatı, 'j' ülkeyi, 'k' mal grubunu (ya da sektörü) ve 't' ise dönemi simgelemektedir.
NEI endeksi, '-1' ile '+1' arasında değerler alır. Negatif değerler, söz konusu malda (ya da sektörde) ithalatın daha önemli olduğunu ve ülkenin o malda (ya da sektörde) rekabet dezavantajına sahip olduğunu; pozitif değerler ise ihracatın daha önemli olduğunu ve ülkenin o malda (ya da sektörde) ortalamadan daha rekabetçi olduğunu gösterir. Eğer endeks sonuçları;

NEI_{kt}^{j}= -1 ise, bu sonuç tam ithalatı ifade eder ki bu durumda en yüksek karşılaştırmalı dezavantaj söz konusudur.
NEI_{kt}^{j}= 1 ise, bu sonuç tam ihracatı ifade eder ve bu durumda en yüksek karşılaştırmalı üstünlük söz konusudur.
NEI_{kt}^{j}= 0 ise, bu durum dengeli bir ticaretin olduğunu ve maksimum endüstri-içi ticaretin söz konusu olduğunu ifade eder.
Endeks, ihracat düzeyi üzerinde korumacı politikaların muhtemel etkilerinden dolayı eleştirilse de bir ülkenin kendi ticari performansı hakkında önemli bilgiler sunması bakımından önemlidir [8].

İhracat-İthalat Oranı Endeksi

Balassa'nın ortaya koyduğu ihracat-ithalat oranı endeksi, ülkenin belli bir mal grubunun dış ticaretine ilişkin ekonomik performansını, rekabet gücünü ve özellikle de uzmanlaşma düzeyini göstermektedir. Balassa, ülkeler arasında fırsat maliyetlerinin farklı olmasından dolayı ülkelerin üretimde ve dış ticarette uzmanlaşacağını düşünmektedir [9]. İndeks, bir ülkenin ihraç ettiği mallardaki uzmanlaşma seviyesine ilişkin bilgi sunmaktadır. Bir malın ihracatının, ülkenin toplam ihracatı içindeki payının, söz konusu malın ithalatının ülkenin toplam ithalattaki payına oranı şeklinde formüle edilmektedir [10; 11]:

$$\mathrm{RCA}_4 = \frac{\mathrm{X}_{\mathrm{kt}}^{\mathrm{j}}/\mathrm{X}_{\mathrm{t}}^{\mathrm{j}}}{\mathrm{M}_{\mathrm{kt}}^{\mathrm{j}}/\mathrm{M}_{\mathrm{t}}^{\mathrm{j}}} \qquad (2)$$

Burada;
X_{kt}^{j} → 'j' ülkesinin 't' dönemindeki 'k' malı (ya da sektörü) ihracatının toplamını,
X_{t}^{j} → 'j' ülkesinin 't' dönemindeki toplam ihracatını,
M_{kt}^{j} →'j' ülkesinin 't' dönemindeki 'k' malı (ya da sektörü) toplam ithalatını,
M_{t}^{j} → 'j' ülkesinin 't' dönemindeki toplam ithalatını göstermektedir.
İndeks sonuçları yorumlandığında;
RCA_4>1 → ise 'j' ülkesinin, 'k' malında (sektöründe) uzmanlaşmaya gittiği ve bu malın ihracatında rekabet avantajına sahip olduğu;
RCA_4<1 → ise 'j' ülkesinin, 'k' malında (sektöründe) karşılaştırmalı dezavantaja sahip olduğu, yani ilgili sektörün ihracat performansının düşük olduğu anlaşılmalıdır.
Bu bağlamda, bir ülkenin herhangi bir mal ya da ürün grubu için hesaplanan ihracat-ithalat oranı endeksi ne kadar büyükse (küçükse), o ülkenin o mal ya da ürün grubundaki ticaret performansının da o kadar büyük (küçük) olacağı söylenebilir [12; 8].

3. BULGULAR VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada Fransa, İtalya, Yunanistan, Türkiye, İspanya ve Portekiz'in verileri incelenmiştir. Ürün gruplarına göre ülkelerin rekabet üstünlükleri aşağıdaki çizelgelerde özetlenmiştir. Öncelikle zeytinyağının da içerisinde bulunduğu bitkisel sıvı yağ ürün grubu incelenmiştir.

421-Bitkisel sıvı yağ ürün grubu için rekabet düzeyleri ihracat-ithalat oranı endeksine göre incelendiğinde Fransa ve İtalya'nın rekabet dezavantajının olduğu, Yunanistan ve İspanya'nın

başta olmak üzere Portekiz ve Türkiye'nin rekabet avantajının olduğu görülmektedir (Bknz. Çizelge 1).

Çizelge 1: 421-Bitkisel Sıvı Yağ Ürün Grubu için İhracat-İthalat Oranı Endeksi

Ülke	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2000-2010	2011-2021	2000-2021	ÜSTÜNLÜK DERECESİ
Fransa	1,2	1,1	1,0	1,1	1,0	1,0	0,8	0,8	0,8	1,1	1,3	0,7	1,0	0,9	Rekabet Dezavantajı
İtalya	0,8	0,8	0,8	0,7	0,5	0,7	0,6	0,7	0,7	0,7	0,7	0,5	0,7	0,6	Rekabet Dezavantajı
Yunanistan	5,1	4,7	7,3	3,2	8,8	9,0	6,4	9,4	7,3	10,2	8,2	9,9	7,2	9,7	Rekabet Avantajı
Türkiye	1,2	0,8	1,6	1,2	1,2	1,2	1,8	2,4	1,7	1,8	1,5	1,0	1,5	1,3	Rekabet Avantajı
İspanya	6,5	5,4	3,8	7,8	3,2	4,2	4,1	3,5	4,2	3,1	2,8	8,4	4,4	7,1	Rekabet Avantajı
Portekiz	1,0	1,1	1,2	1,6	1,5	1,7	1,8	2,2	2,2	2,2	2,2	1,1	1,7	1,5	Rekabet Avantajı

Yine aynı ürün grubu net ihracat endeksine göre incelendiğinde Fransa, İtalya ve Türkiye'nin Rekabet dezavantajının olduğu, Yunanistan ve İspanya'nın rekabet avantajının olduğu görülmektedir (Bknz. Çizelge 2) Portekiz'de dengeli bir ticaretin olduğunu ve maksimum endüstri-içi ticaretin olduğunu söyleyebiliriz.

Çizelge 2: 421-Bitkisel Sıvı Yağ Ürün Grubu için Net İhracat Endeksi

Ülke	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2000-2010	2011-2021	2000-2021	ÜSTÜNLÜK DERECESİ
Fransa	0,0	0,0	-0,1	0,0	0,0	-0,1	-0,2	-0,2	-0,2	0,0	0,0	-0,2	-0,1	-0,1	Rekabet Dezavantajı
İtalya	-0,2	-0,1	-0,1	-0,2	-0,3	-0,2	-0,2	-0,2	-0,2	-0,1	-0,1	-0,3	-0,2	-0,2	Rekabet Dezavantajı
Yunanistan	0,4	0,5	0,6	0,3	0,7	0,7	0,6	0,7	0,6	0,7	0,7	0,5	0,6	0,6	Rekabet Avantajı
Türkiye	-0,2	-0,3	0,0	-0,1	-0,1	-0,1	0,1	0,3	0,2	0,2	0,1	-0,2	0,0	-0,1	Rekabet Dezavantajı
İspanya	0,7	0,6	0,6	0,7	0,5	0,6	0,6	0,5	0,6	0,5	0,4	0,6	0,6	0,6	Rekabet Avantajı
Portekiz	-0,2	-0,1	0,0	0,1	0,1	0,2	0,2	0,3	0,3	0,3	0,3	-0,1	0,1	0,0	Rekabet Avantajı

4214-Zeytinyağı ürün grubu, ihracat-ithalat oranı endeksine göre incelendiğinde Fransa ve İtalya'nın rekabet dezavantajı olduğu, Yunanistan ve Türkiye'nin başta olmak üzere İspanya ve Portekiz'in rekabet avantajı olduğu görülmektedir (Bknz. Çizelge 3).

Çizelge 3: 4214-Zeytinyağı Ürün Grubu için İhracat-İthalat Oranı Endeksi

Ülke	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2000-2010	2011-2021	2000-2021	ÜSTÜNLÜK DERECESİ
Fransa	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	Rekabet Dezavantajı
İtalya	1,1	1,0	1,0	0,8	0,6	0,8	0,7	0,8	0,8	0,9	0,8	0,6	0,9	0,8	Rekabet Dezavantajı
Yunanistan	75,6	88,7	71,3	10,4	81,0	120,9	48,5	98,0	68,8	137,4	74,7	69,3	79,6	82,7	Rekabet Avantajı
Türkiye	347,4	832,6	466,0	40,2	4,1	3,6	15,6	11,8	3,0	2,5	3,2	2322,6	157,3	1241,0	Rekabet Avantajı
İspanya	24,3	17,3	6,2	21,5	4,5	9,9	9,5	5,4	8,9	5,4	6,5	21,6	10,9	17,5	Rekabet Avantajı
Portekiz	1,8	1,6	1,4	1,9	1,7	1,8	1,8	2,3	2,5	2,4	2,4	0,9	2,0	1,5	Rekabet Avantajı

Yine aynı ürün grubu net ihracat endeksine göre incelendiğinde Fransa ve İtalya'nın rekabet dezavantajlı olduğu Yunanistan, İtalya ve Türkiye'nin rekabet avantajının olduğu Portekiz'in ise son on yılda bu ürün grubunda rekabet avantajı yakaladığı görülmektedir (Bknz. Çizelge 4). Portekiz'de dengeli bir ticaretin olduğunu ve maksimum endüstri-içi ticaretin olduğunu söyleyebiliriz.

Çizelge 4: 4214-Zeytinyağı Ürün Grubu için Net İhracat Endeksi

Ülke	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2000-2010	2011-2021	2000-2021	ÜSTÜNLÜK DERECESİ
Fransa	-0,8	-0,8	-0,8	-0,8	-0,8	-0,8	-0,8	-0,8	-0,8	-0,8	-0,8	-0,8	-0,8	-0,8	Rekabet Dezavantajı
İtalya	0,0	0,0	0,0	-0,1	-0,2	-0,1	-0,1	-0,1	0,0	0,0	-0,1	-0,2	-0,1	-0,1	Rekabet Dezavantajı
Yunanistan	0,9	1,0	1,0	0,7	1,0	1,0	0,9	1,0	1,0	1,0	1,0	0,8	0,9	0,9	Rekabet Avantajı
Türkiye	1,0	1,0	1,0	0,9	0,5	0,5	0,8	0,8	0,4	0,3	0,4	0,9	0,7	0,8	Rekabet Avantajı
İspanya	0,9	0,9	0,7	0,9	0,6	0,8	0,8	0,7	0,8	0,7	0,7	0,8	0,8	0,8	Rekabet Avantajı
Portekiz	0,1	0,1	0,1	0,2	0,2	0,2	0,2	0,3	0,3	0,3	0,3	-0,2	0,2	0,0	Rekabet Avantajı

42141- Sızma zeytinyağı ürün grubu için ülkeler ihracat-ithalat oranı endeksine göre incelendiğinde yine Fransa ve İtalya'nın rekabet dezavantajı olduğu, başta Türkiye'nin ve sırasıyla Yunanistan, İspanya'nın rekabet avantajının olduğu Çizelge 5'te görülmektedir.

Çizelge 5: 42141- Sızma Zeytinyağı Ürün Grubu için İhracat-İthalat Oranı Endeksi

Ülke	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2000-2010	2011-2021	2000-2021	ÜSTÜNLÜK DERECESİ
Fransa	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	Rekabet Dezavantajı
İtalya	0,9	0,9	0,8	0,7	0,6	0,7	0,6	0,7	0,8	0,8	0,8	0,5	0,8	0,7	Rekabet Dezavantajı
Yunanistan	189,3	423,4	113,9	17,1	190,6	374,0	120,7	294,0	104,0	169,1	122,5	134,5	192,6	176,1	Rekabet Avantajı
Türkiye	582,7	8572,0	288,4	33,6	2,9	2,3	9,5	6,9	1,8	1,5	2,1	8093035,0	864,0	4046950,7	Rekabet Avantajı
İspanya	22,9	16,4	5,9	20,3	3,9	9,3	9,9	5,3	8,2	4,6	5,8	23,7	10,2	18,8	Rekabet Avantajı
Portekiz	2,2	1,7	1,7	2,3	2,0	2,0	2,1	2,7	2,9	2,5	2,5	0,7	2,2	1,5	Rekabet Avantajı

Sızma zeytinyağı ürün grubu için ülkeler net ihracat endeksine göre incelendiğinde ise Fransa, İtalya ve Portekiz'in rekabet dezavantajı olduğu, sırasıyla Yunanistan, Türkiye ve İspanya'nın rekabet avantajının olduğu Çizelge 6'de görülmektedir. 2011-2021 tarihleri arası değerlere bakıldığında ise Portekiz'in rekabet avantajını yakaladığı görülmektedir. Yunanistan'ın bu ürün grubunda tam ihracatı olduğunu söyleyebiliriz

Çizelge 6: 42141- Sızma Zeytinyağı Ürün Grubu için Net İhracat Endeksi

Ülke	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2000-2010	2011-2021	2000-2021	ÜSTÜNLÜK DERECESİ
Fransa	-0,9	-0,9	-0,9	-0,8	-0,8	-0,8	-0,8	-0,8	-0,8	-0,8	-0,8	-0,8	-0,8	-0,9	Rekabet Dezavantajı
İtalya	-0,1	-0,1	-0,1	-0,1	-0,2	-0,1	-0,2	-0,1	-0,1	-0,1	-0,1	-0,2	-0,1	-0,2	Rekabet Dezavantajı
Yunanistan	1,0	1,0	1,0	0,8	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	0,9	1,0	1,0	Rekabet Avantajı
Türkiye	1,0	1,0	1,0	0,9	0,3	0,3	0,7	0,7	0,2	0,1	0,3	0,9	0,6	0,8	Rekabet Avantajı
İspanya	0,9	0,9	0,7	0,9	0,5	0,8	0,8	0,6	0,8	0,6	0,7	0,8	0,7	0,8	Rekabet Avantajı
Portekiz	0,2	0,2	0,2	0,3	0,2	0,2	0,3	0,4	0,4	0,3	0,3	-0,4	0,3	-0,1	Rekabet Dezavantajı

Çizelge 7'e baktığımızda ülkelerin 42142-diğer zeytinyağı ürün grubu için ihracat-ithalat oranı endeksine göre değerlendirmesini görmekteyiz. Fransa hariç diğer ülkelerin rekabet avantajları olduğu ve Türkiye'nin daha önde olduğu görülmektedir. Çizelge 8'e baktığımızda ise, net ihracat endeksine göre değerlendirdiğimizde Fransa'nın yanına Portekiz'in de eklendiğini görmekteyiz, fakat endeksin sıfıra yakınlığından dolayı dengeli bir ticaretin olduğunu ve

maksimum endüstri-içi ticaretin olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Türkiye'nin bu ürün grubunda tam ihracatı olduğunu söyleyebiliriz.

Çizelge 7: 42142-Diğer Zeytinyağı Ürün Grubu için İhracat-İthalat Oranı Endeksi

Ülke	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2000-2010	2011-2021	2000-2021	ÜSTÜNLÜK DERECESİ
Fransa	0,8	0,7	0,6	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,6	0,6	1,1	0,3	0,6	0,4	Rekabet Dezavantajı
İtalya	5,1	2,4	2,3	1,7	1,2	1,6	1,3	1,5	1,8	1,7	1,6	1,6	2,0	2,1	Rekabet Avantajı
Yunanistan	18,6	36,0	30,0	4,3	50,0	189,2	37,2	36,5	17,4	128,1	36,9	23,8	53,1	41,4	Rekabet Avantajı
Türkiye	1193,0	319,7	921,9	79,8	145,1	294,7	351,9	114,2	90,6	193,6	187,2	-	353,8	-	Rekabet Avantajı
İspanya	88,8	60,0	18,9	57,7	37,7	51,7	29,4	18,7	48,1	43,9	35,6	62,2	44,6	56,7	Rekabet Avantajı
Portekiz	1,3	1,5	1,0	1,2	0,9	1,1	0,9	1,1	1,2	1,8	2,3	1,5	1,3	1,6	Rekabet Avantajı

Çizelge 8: 42142-Diğer Zeytinyağı Ürün Grubu için Net İhracat Endeksi

Ülke	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2000-2010	2011-2021	2000-2021	ÜSTÜNLÜK DERECESİ
Fransa	-0,2	-0,3	-0,4	-0,5	-0,5	-0,5	-0,5	-0,5	-0,3	-0,3	-0,1	-0,5	-0,4	-0,5	Rekabet Dezavantajı
İtalya	0,7	0,4	0,4	0,3	0,1	0,3	0,2	0,2	0,3	0,3	0,3	0,2	0,3	0,3	Rekabet Avantajı
Yunanistan	0,8	0,9	0,9	0,4	0,9	1,0	0,9	0,9	0,8	1,0	0,9	0,6	0,9	0,8	Rekabet Avantajı
Türkiye	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	0,9	1,0	1,0	Rekabet Avantajı
İspanya	1,0	1,0	0,9	1,0	0,9	1,0	0,9	0,9	1,0	1,0	0,9	0,8	0,9	0,9	Rekabet Avantajı
Portekiz	0,0	0,1	-0,1	0,0	-0,1	-0,1	-0,2	-0,1	-0,1	0,2	0,3	0,0	0,0	0,0	Rekabet Dezavantajı

42149-Zeytinyağı karışımları ürün grubu için ihracat-ithalat oranı endeksine göre ülkeler incelendiğinde Fransa'nın rekabet dezavantajı olduğu görülmektedir. Sırasıyla Türkiye, Yunanistan, İspanya, Portekiz ve İtalya'nın rekabet avantajlarının olduğu Çizelge 9'da görülmektedir. Aynı ürün grubu net ihracat endeksine göre incelendiğinde ise Fransa'nın yine dezavantajlı olduğu, Türkiye'nin ise diğer ülkelere göre daha avantajlı olduğu Çizelge 10'da görülmektedir.

Çizelge 9: 42149-Zeytinyağı Karışımları Ürün Grubu İhracat-İthalat Oranı Endeksi

Ülke	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2000-2010	2011-2021	2000-2021	ÜSTÜNLÜK DERECESİ
Fransa	2,6	2,5	1,6	3,6	0,4	2,0	1,1	0,5	0,3	0,2	0,4	0,4	1,4	0,9	Rekabet Dezavantajı
İtalya	1,7	1,6	2,0	1,4	1,6	1,5	1,4	1,2	1,0	1,4	1,6	1,9	1,5	1,8	Rekabet Avantajı
Yunanistan	15,1	10,2	18,7	2,3	11,2	13,2	8,3	20,2	19,0	37,1	12,5	19,4	15,3	19,9	Rekabet Avantajı
Türkiye	34,6	10854962,2	23973222,6	32,9	7,9	6,2	14,0	51,2	17,1	13,4	7,9	-	3166215,5	-	Rekabet Avantajı

İspanya	9,3	6,4	2,6	9,7	2,9	3,4	2,6	2,3	3,9	2,9	3,0	5,4	4,4	5,0	Rekabet Avantajı
Portekiz	3,3	1,2	0,4	1,1	2,2	1,9	1,8	3,3	1,8	1,3	0,9	2,9	1,7	3,3	Rekabet Avantajı

Çizelge 10: 42149-Zeytinyağı Karışımları Ürün Grubu Net İhracat Endeksi

Ülke	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**	**2019**	**2020**	**2021**	**2000-2010**	**2011-2021**	**2000-2021**	**ÜSTÜNLÜK DERECESİ**
Fransa	0,4	0,4	0,1	0,5	-0,5	0,3	0,0	-0,4	-0,6	-0,7	-0,5	-0,4	-0,1	-0,3	Rekabet Dezavantajı
İtalya	0,2	0,2	0,4	0,2	0,3	0,2	0,2	0,1	0,0	0,2	0,3	0,3	0,2	0,3	Rekabet Avantajı
Yunanistan	0,8	0,7	0,8	0,1	0,7	0,8	0,7	0,8	0,8	0,9	0,8	0,6	0,7	0,7	Rekabet Avantajı
Türkiye	0,9	1,0	1,0	0,9	0,7	0,6	0,8	1,0	0,9	0,8	0,7	0,8	0,8	0,9	Rekabet Avantajı
İspanya	0,8	0,7	0,4	0,8	0,4	0,5	0,4	0,3	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	Rekabet Avantajı
Portekiz	0,4	0,0	-0,5	0,0	0,3	0,2	0,2	0,4	0,1	0,0	-0,2	0,3	0,1	0,2	Rekabet Avantajı

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Ülkeler, ürün grupları için incelendiğinde ithalat-ihracat ürün grubu endeksine göre Fransa'nın bütün ürün gruplarında rekabet dezavantajına sahip olduğu, İtalya'nın ise 421-Bitkisel sıvı yağ, 4214- Zeytinyağı ve 42141- Sızma zeytinyağı ürün gruplarında rekabet dezavantajının, diğer gruplarda rekabet avantajının olduğu görülmektedir.

Ürün grupları için net ihracat endeksine göre değerlendirme yapıldığında Fransa'nın yine bütün ürün gruplarında rekabet dezavantajının olduğu görülmektedir. İtalya'nın yine 421-Bitkisel sıvı yağ, 4214- Zeytinyağı ve 42141- Sızma zeytinyağı ürün gruplarında rekabet dezavantajının, diğer gruplarda rekabet avantajının olduğu görülmektedir. Türkiye'nin sadece 421-Bitkisel sıvı yağ ürün grubu için dezavantajlı olduğu görülmektedir.

Portekiz bazı ürün gruplarında 2000-2010 yıllarında dezavantajlıyken 2011-2021 yılları arasında avantajlı konuma yükselmiştir. Portekiz'de 421-Bitkisel sıvı yağ ve 4214- Zeytinyağı ürün gruplarında ise dengeli bir ticaretin olduğunu ve maksimum endüstri-içi ticaretin olduğunu söyleyebiliriz.

Yunanistan'ın 42141- Sızma zeytinyağı ürün grubunda tam ihracatı olduğunu söyleyebiliriz

Türkiye'nin 42142-Diğer zeytinyağı ürün grubunda tam ihracatı olduğunu söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü. (2018). 2017 Yılı Zeytin ve Zeytinyağı Raporu.
International Trade Centre, https://www.trademap.org/Index.aspx (Erişim tarihi: 22.12.2022)
WITS - Home Page (worldbank.org) (http://wits.worldbank.org/WITS/WITS/Default-A.aspx?Page=Default) (Erişim tarihi: 22.12.2022)

Balassa, B. and Noland, M. (1989). "'Revealed' Comparative Advantage in Japan and the United States". Journal of International Economic Integration. 4(2):8-22
Mikic, M. & Gilbert, J. (2009). "Trade Statistics in Policymaker: A Handbook of Commonly Used Trade Indices and Indicators". Economic and Social Commission for Asia and the Pacific (ESCAP). United Nations Publication Sales No: E.10II.F.7. Revised Edition. Thailand.
Donges, J. B. and Riedel, J. (1976). "The Expansion of Manufactured Exports in Developing Countries: An Empirical Assessment of Supply and Demand Issues". Kieler Arbeitspapiere, Kiel Working Papers No:49. June 1976.
Balassa, B. and Noland, M. (1989). "'The Changing Comparative Advantage of Japan and the United States". Journal of the Japanese and International Economies. 3(2):174-188.
Sarıçoban, K. ve Kösekahyaoğlu, L. (2017). Ticaret Sonrası Verilerle Rekabet Gücünün Ölçülmesinde Kullanılan İndeksler Üzerine bir Literatür Taraması. The Journal of Academic Social Sciences.
Balassa, B. (1977). "Revealed Comparative Advantage Revisited: An Analysis of Relative Export Shares of the Industrial Countries, 1953-1971". The Manchester School. 45(4):327-344
Altay, B. ve Gürpınar, K. (2008). "Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler ve Bazı Rekabet Gücü Endeksler: Türk Mobilya Sektörü Üzerine Bir Uygulama". Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi. 10(1):257-274
Erkan, B. (2013). "Türkiye'nin Tekstil ve Hazır Giyim Sektörü İhracatında Uluslararası Rekabet Gücünün Belirlenmesi". Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 13(1):93- 109.
Kösekahyaoğlu, L. ve Özdamar, G. (2005). "Türkiye, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya ve Estonya'nın Sektörel Rekabet Gücü ve Dış Ticaret Yapısı Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz". Sosyo Ekonomi 2005-2/050204. s:73-102.

THE RELATIONSHIP BETWEEN PRODUCER PRICE INDEX OF AGRICULTURAL PRODUCTS AND THE EXCHANGE RATE: THE CASE OF TURKEY

Res. Assist. Dr. SEYİT TAHA KETENCİ [1], Res. Assist. MUSTAFA SERDAR ACAR [2]
[1]Selçuk University, Department of Economics, ORCID:0000-0003-1230-5795
[2]Selçuk University, Deparment of Economics, ORCID:0000-0002-9986-6749

ABSTRACT

Proportional changes in the primary prices of the products sold by the farmers are measured with the producer price index of agricultural products (Agriculture-PPI). The index is published monthly by the Turkish Statistical Institute (TURKSTAT). The changes in the purchasing power of the national currency against foreign currencies are measured with the exchange rate. The level of exchange rate is important for countries. Exchange rate plays a role in input supply especially in developing countries. In Turkey, the majority of agricultural inputs are provided with exchange rates. For this reason, changes in the exchange rate affect agricultural input prices directly and agricultural product market prices indirectly. Since only the Dollar rate is not used as the exchange rate in the country, the Euro rate is also taken into account. For this reason, a basket was created over Dollar and Euro exchange rates in the study. The aim of the study is to investigate the exchange rate and the Agricultural-PPI relationship. In the study, Turkey's exchange rate basket and Agriculture-PPI variables for the period of January 2016 and November 2021 are included with monthly data. The Agriculture-PPI variable was derived from TURKSTAT, and the exchange rate basket variable was obtained from the Electronic Data Delivery System (EDDS). The relationship between the variables was analyzed with the help of VAR model and Granger Causality tests. As a result of the study, it was concluded that there is a cointegration relationship between the variables, but there is no Granger causality relationship between the variables.

Keywords: Producer Price Index of Agricultural Products, Exchange Rate, VAR Model

1.INTRODUCTION

Agriculture is important in national economies because it is the main source of food. Changes in the prices of agricultural products as a result of the fact that agriculture is the main food source affect the economies of the countries. As a conclusion of the increase in agricultural product prices, the general level of prices in the country's economies tends to increase. In this context, changes in the first-hand prices of the goods sold to the market by agricultural farmers are calculated by TURKSTAT within the scope of Agriculture-PPI. Input costs of agricultural producers are important in price changes. Since the inputs are highly dependent on the exchange rate, also the exchange rate affects the producer prices of agricultural products.

The agricultural sector in Turkey is as important as it is in the world. In this context, agricultural product prices become important in the economy. Agricultural products producers in Turkey obtain a significant part of the inputs over the exchange rate and the changes in the exchange rate are reflected in the prices of agricultural products. Concordantly, the aim of the study is to determine the relationship between Agriculture-PPI and the exchange rate for January 2016 and November 2021 period in Turkey.

The study consists of three sections. In the first section, the variables of the Agricultural-PPI and the exchange rate basket are defined and their changes in the reference period in Turkey are examined with the help of figures. In the second part, there is a literature review examining the exchange rate-inflation relationship. In the last section, the relationships between the variables are revealed with the help of empirical analysis.

2.CONCEPTUAL FRAMEWORK

Agriculture-PPI is the index used to measure the proportional changes in the primary prices of the products that the producers sell to the market. The index is calculated on a monthly basis and 2015 is considered as the base year and calculations are made according to the index value of 2015=100. The data included in the index calculations are obtained from the provincial and district directorates of the Ministry of Agriculture and Forestry, Commodity Exchanges, Producer Unions, General Directorate of Turkish Grain Board, Sugar Department, Tobacco and Alcohol Department and ÇAYKUR. (TURKSTAT, 2022).

Turkey's Agricultural-PPI data for the period between January 2016 and November 2021 are shown in Figure-1.

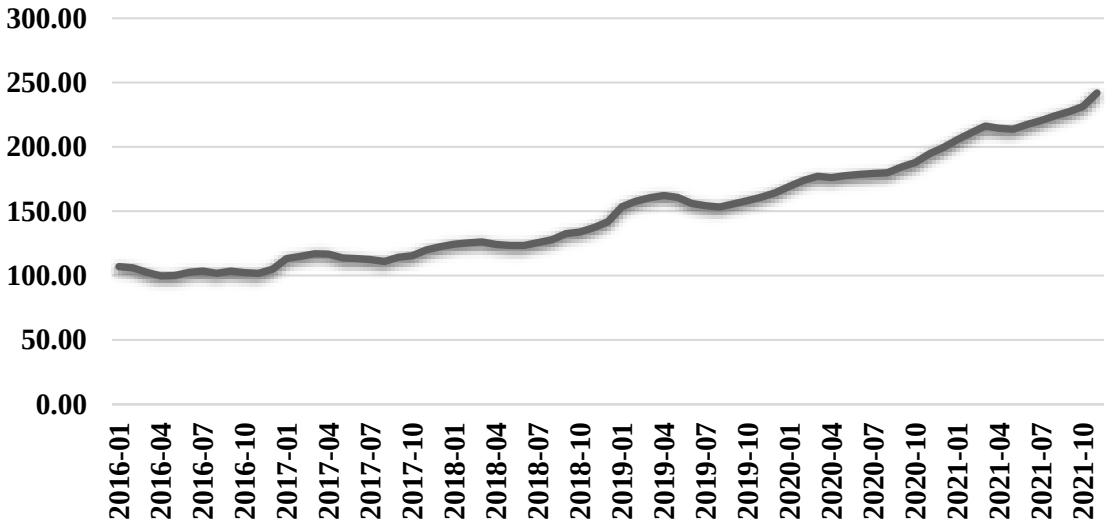

Figure-1: Agricultural-PPI (2015=100)

References: (TURKSTAT, 2021)

According to Figure-1, the value of Turkey's Agricultural-PPI index in January 2016 was 106.97. In November 2021, the value of the index was realized as 242.00. As can be seen from the figure, Agricultural-PPI values increase as of the reference period.

According to the Turkish Language Institution (TLI), exchange rate is defined as "the value of foreign currency against national currency" (TLI, 2022). In this context, exchange rate's appreciation (increase) means the decrease in the value and purchasing power of the national currency against foreign currencies. Exchange rate's depreciation (decrease) means an increase in the value and purchasing power of the national currency against foreign currencies.

Turkey's exchange rate basket data for the period from January 2016 to November 2021 are shown in Figure 2. The exchange rate basket is formed by averaging the Euro and Dollar rates.

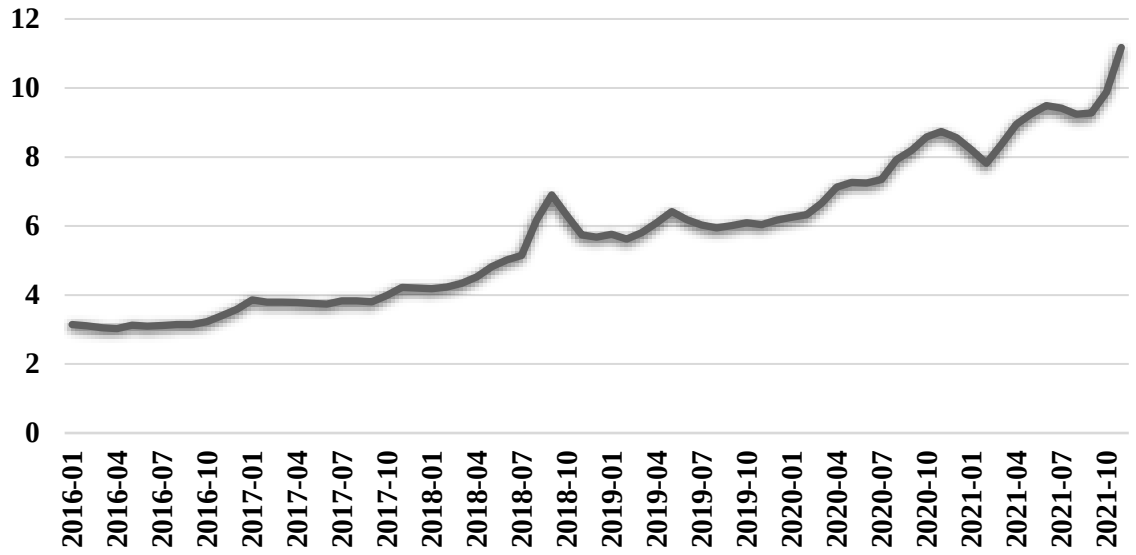

Figure 2: Exchange Rate Basket

References: (EDDS, 2022)

According to Figure-2, the value of Turkey's exchange rate basket in January 2016 was 3.14. In November 2021, the value of the index was realized as 11.17. As can be seen from the figure, although the exchange rate basket tends to decrease in some periods within the reference period, it generally tends to increase.

3. LITERATUR REVIEW

As a result of the literature research, the study between agriculture-PPI and exchange rate could not be found, and therefore, the literature research was examined within the scope of studies examining the relationship between exchange rate and inflation.

The literature on the subject has been researched and presented in Table-1.

Table 1: Studies examining the relationship between exchange rate and inflation

Authors	Period	Country	Variables	Method	Findings
(Achsani, Fauzi, Abdullah, 2010)	1991-2005 (montly)	ASEAN-3, European Union, North America	Exchange Rate, Inflation	Granger Causality test, Panel Data Analysis	It has been concluded that strong relationship

					between exchange rate and inflation in ASEAN+3 countries, but there is no such relationship in European Union and North American countries.
(Özçiçek, 2010)	1994:1-2007:3 (montly)	Türkiye	Dollar rate, CPI, WPI, M1 money supply	ADF unit root test	According to the results of the analysis, the pass-through effect of the exchange rate on inflation is stronger in the sectors that are subject to trade, and it is lower in sectors that are not subject to trade such as the service sector.
(Özdamar, 2015)	2006:1-2015:10 (montly)	Türkiye	Exchange rate, crude oil prices, M2 money supply, manufacturing industry production index	ARDL methods	It has been concluded that in the long run, the exchange rate has an effect which is statistically significant on producer price However this effect is limited by comparison with industrial production index and the money supply.
(Syzdykova, 2016)	2000:1-2017:12 (montly)	BRIC countries	Exchange rate, Inflation	Granger Causality and Johansen	A long-term relationship is found between exchange rate

				Coentegrasyon test	and inflation in all BRIC countries except China. In addition, it has been concluded that the direction of causality relationships in countries differs.
(Tunalı & Yalçınkaya, 2016)	2010:5-2016:9 (montly)	Türkiye	Inflation, Exchange Rate	Granger Causality Test	It has been concluded that changes in inflation are related to changes in real exchange rates in the short and long run.
(Monfared & Akın, 2017)	1997:3-2011:4 (quarter)	Iranian	Exchange rate, Money supply, Inflation	VAR methods	It has been concluded that positive relationship between money supply and exchange rate variables.
(Bozdağlıoğlu & Yılmaz, 2017)	1994-2014	Türkiye	Exchange Rate, Inflation	VAR methods, Granger Causality Test	It has been concluded that increases in nominal exchange rates affect inflation.
(Çelik, 2018)	1980:1-2001:12 (montly)	Türkiye	Exchange Rate, Inflation	VAR Method, Granger Causality Test	It has been concluded that one-way causality relationship from the exchange rate to the CPI.
(Kaya, 2018)	2003:1-2016: 12 (montly)	Türkiye	Oil import prices, industrial production index, producer price index,	VAR methods	It has been determined that 15% of the changes in inflation are explained by

			exchange rate, foreign trade unit value index, broad money supply		the exchange rate.
(Dereli, 2018)	2005-2017 (montly)	Türkiye	Inflation, Exchange Rate	VAR methods, Granger Causality Test	It has been concluded that the pass-through effect of exchange rate on inflation is high. In addition, it has been determined that the exchange rate is one of the main factors determining inflation.
(Kaygısız, 2018)	2002:1-2016:4 (montly)	Türkiye	Crude oil import prices, M1 money supply, industrial production index, Exchange rate, Producer price index	VAR methods	It has been determined that while the cause of inflation in the short run is exchange rate, the cause of inflation in the long run is the exchange rate, money supply and imported oil prices.
(Sağdıç, 2018)	2003:1-2017:3 (quarter)	Türkiye	CPI, Real effective exchange rate	VAR Method, Granger Causality Test	A causal relationship from real exchange rate to inflation was found.
(Hakses, 2018)	2008:10-2016:12 (montly)	Fragile Five Countries	Exchange Rate, Inflation	Granger Causality Test	According to the results of the analysis, in the long run there is a

					bidirectional causality between exchange rate and inflation in Brazil and Indonesia. However it has been concluded that there is no causality for South Africa, India and Turkey.
(Duman & Sağdıç, 2019)	2003:1-2017:3 (quarter)	Türkiye	Real effective exchange rate, CPI	VAR methods, Granger Causality Test	It has been concluded that the causality relationship from real effective exchange rate to inflation is one-way.
(Aksu & Emsen, 2019)	2003:1-2017-12 (montly)	Türkiye	Nominal interest rate, CPI, Exchange rate	ARDL methods	It has been determined that inflation is not sensitive to interest rates but only to changes in exchange rates in the short run.
(İşcan, Durgun Kaygısız, 2019)	2009:1-2017:12 (montly)	Türkiye	Exchange rate, inflation, interest rate	VAR Method, Granger Causality Test	It has been concluded that the exchange rate is the most important factor on inflation and interest, and the exchange rate is the cause of both interest and inflation.

(Alkan & Dağıdır, 2020)	2005:1-2019:07 (montly)	Türkiye	Dollar rate, Euro rate, CPI, PPI	Granger causality test, Kapetanios multiple structural and Maki multiple structural tests	It has been determined that the causality relationship between exchange rates and inflation is bidirectional.
(Gazel, 2020)	2001:1-2017:7 (montly)	BRICS Country	Exchange rate, Inflation, Stock price index	Panel Bootstrap Causality Test	It has been concluded that between exchange rates and inflation have bidirectional causality relationship in Russia and South Africa.
(Tandoğan, 2020)	2006:1-2019:2 (montly)	Türkiye	Exchange Rate, Consumer price index, domestic producer price index	Granger and Yoon Causality Test	It has been concluded that positive relationship between the exchange rate and the domestic producer price index.
(Polat, 2020)	2006:1-2020:6 (montly)	Türkiye	Exchange rate, CPI, PPI	DOLS methods,	It has been concluded that while the causality relationship from exchange rate to inflation is strong in the short run, this relationship is weak in the long run.

According to Table-1, it has been concluded that generally there is a relationship between the inflation variable and the exchange rate variable. Hakses (2018), Gazel (2020), Alkan & Dagıtır (2020) concluded that there is a bidirectional causality relationship between exchange rates and

inflation for different countries. Syzdykova (2016) founded that the direction of exchange rate and inflation causality varies according to countries while Sağdıç (2018), Duman & Sağdıç (2019), Polat (2020) concluded that from real effective exchange rate to inflation there is a one-way causality relationship. Also, Çelik (2018) determined a one-way causality relationship from the exchange rate to the CPI. Aksu & Emsen (2019) found that inflation is only sensitive to changes in exchange rates in the short term, while İşcan et al., (2019) found that exchange rate is the cause of both interest and inflation.

4.Data and Metodology

In the study, Turkey's Exchange Rate Basket and Agricultural-PPI data for January 2016 and November 2021 were used monthly. The Euro and Dollar rates for the exchange rate basket were obtained from the EDDS, and the Agricultural-PPI data were obtained from the TURKSTAT. The relationship between the variables was examined with the VAR Model and Granger Causality Analysis.

The stationarity degrees of the variables were analyzed with the help of ADF and PP unit root tests. The unit root test results of the Agriculture-PPI variable are given in the Table-2.

Table- 2: Agricultural-PPI Unit Root Test

ADF Level (Agricultural-PPI)	**t-statistic**		**prob**
ADF Test Statistic (1.620620)	1% 5% 10%	-3.528515 -2.904198 -2.589562	0.9994
ADF 1st Difference (Agricultural-PPI)	**t-statistic**		**prob**
ADF Test Statistic (-4.013617)	1% 5% 10%	-3.528515 -2.904198 -2.589562	0.0024
PP Level (Agricultural-PPI)	**t-statistic**		**prob**
PP Test Statistic (2.170080)	1% 5% 10%	-3.527045 -2.903566 -2.589227	0.9999
PP 1st Difference (Agricultural-PPI)	**t-statistic**		**prob**
PP Test Statistic (-3.979024)	1% 5% 10%	-3.528515 -2.904198 -2.589562	0.0026

According to Table-2, the Agriculture-PPI variable is not stationary at the level, but is made stationary by taking the first difference of the variable.

The unit root test results of the exchange rate basket variable are given in Table -3.

Table -3: Exchange Rate Unit Root Test

ADF Level (Exchange rate)	**t-statistic**		**prob**
ADF Test Statistic (1.540701)	1% 5% 10%	-3.530030 -2.904848 -2.589907	0.9993
ADF 1st Difference (Exchange rate)	**t-statistic**		**prob**
ADF Test Statistic (-6.219732)	1% 5% 10%	-3.530030 -2.904848 -2.589907	0.0000
PP Level (Exchange rate)	**t-statistic**		**prob**
PP Test Statistic (2.046143)	1% 5% 10%	-3.527045 -2.903566 -2.589227	0.9999
PP 1st Difference (Exchange rate)	**t-statistic**		**prob**
PP Test Statistic (-3.054770)	1% 5% 10%	-3.528515 -2.904198 -2.589562	0.0348

According to Table-3 above, the exchange rate basket variable is not stationary at the level, but is made stationary by taking the first difference of the variable.

The optimal length criteria results for the model are given in Table-4.

Table 4: Optimal Lag Lenght Criteria

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-180.1741	NA	0.856138	5.520426	5.586779	5.546645
1	-163.6158	31.61120	0.585227	5.139873	5.338933	5.218531
2	-154.9321	16.05167*	0.508023*	4.997943*	5.329709*	5.129040*
3	-153.3265	2.870602	0.546811	5.070501	5.534973	5.254036
4	-149.6698	6.316230	0.553534	5.080902	5.678081	5.316876

According to Table-4, the optimal lag for the model was determined as 2 (two).

The variance decomposition table of the Agriculture-PPI variable is given in Table 5.

Table 5: Variance Decomposition of the Agriculture-PPI

Period	S.E.	DAgriculture-PPI	DExchange Rate
1	2.653991	100.0000	0.000000
2	3.003128	99.99966	0.000337
3	3.097368	99.64162	0.358381
4	3.130542	99.16056	0.839440
5	3.140298	99.06226	0.937738
6	3.142917	99.05999	0.940006
7	3.144009	99.03443	0.965568
8	3.144192	99.03209	0.967910

9	3.144293	99.02782	0.972184
10	3.144400	99.02191	0.978088

According to Table-5, while the changes in the Agriculture-PPI variable are explained by itself to a high degree, 0.9780888% of the change in the Agricultural-PPI variable in the tenth period is explained by the exchange rate basket.

The variance decomposition table of the exchange rate basket variable is given in Table 6.

Table 6: Variance Decomposition of the Exchange Rate

Period	S.E.	DAgriculture-PPI	DExchange Rate
1	0.250183	5.205349	94.79465
2	0.299888	3.778092	96.22191
3	0.300673	3.821396	96.17860
4	0.317325	3.441460	96.55854
5	0.322545	3.366179	96.63382
6	0.322977	3.419051	96.58095
7	0.325433	3.378540	96.62146
8	0.325971	3.368988	96.63101
9	0.326090	3.371507	96.62849
10	0.326459	3.364300	96.63570

According to Table-6, while the changes in the exchange rate basket variable are explained by itself to a high degree 3.3643% of the change in the exchange rate basket in the tenth period is explained by the Agriculture-PPI variable.

The cointegration test results are shown in Table-7.

Table 7: Co-integration test

Hypothesized No. of CE(s)	Eigenvalue	Trace Statistic	0.05 Critical Value	Prob.**
None *	0.287321	34.58290	15.49471	0.0000
At most 1 *	0.162587	11.88835	3.841466	0.0006

According to Table-7, it is seen that there is a correlation between the variables in the long-term.

The Granger Causality Test results between the variables are shown in Table -8.

Table 8: Granger Causality Test

Dependent variable: DAgriculture-PPI			
Excluded	**Chi-sq**	**df**	**Prob.**
DExchange Rate	0.355018	2	0.8374
All	0.355018	2	0.8374
Dependent variable: DExchange Rate			
Excluded	**Chi-sq**	**df**	**Prob.**
DAgriculture-PPI	0.943718	2	0.6238
All	0.943718	2	0.6238

According to Table-8, there is no causality relationship between the variables.

5.CONCLUSION

The main food source in the world is agriculture. Therefore, the agricultural sector is of vital importance for all countries. Agricultural production also has inputs and outputs like other production processes. Input costs and weather conditions are important in the production process. Since weather conditions cannot be predicted exactly, manufacturers try to maximize profits by minimizing their costs. Most of the agricultural inputs are imported in developing and/or underdeveloped countries. Its import shows that the inputs are dependent on the exchange rate. Therefore, changes in exchange rates affect agricultural input costs. Changes in agricultural input costs affect agricultural product prices and therefore inflation. Changes in the exchange rate in developing or underdeveloped countries may also affect the country's inflation on the agricultural sector.

In Turkey, the exchange rate constitutes a large part of the inputs of agricultural product producers. Changes in the exchange rate affect the agricultural product producer input costs, and the affected input costs may also cause changes in agricultural product prices in the country. The study aims to measure the interaction between Agriculture-PPI and exchange rate. In this context, Agricultural-PPI and exchange rate basket data for the period of January 2016-November 2021 were included in the study on a monthly basis. The relationship between the variables was analyzed with the help of VAR model and Granger Causality tests. According to the results of the analysis, it was concluded that there is a cointegration relationship between the variables, but there is no causal relationship between the variables.

REFERENCES

Achsani, N. A., Fauzi, A. J., & Abdullah, P. The Relationship Between Inflation and Real Exchange Rate: Comparative Study Between ASEAN+3, the EU and North America. European Journal of Economics, Finance and Administrative Sciences, 2010.

Aksu, H.,, Emsen, Ö. S., Enflasyon, Faiz ve Döviz Kuru İlişkileri: Türkiye İçin ARDL Analizleri İle Asimetrik Eş-Bütünleşme Araştırması (2003:1-2017:12). Trends in Business and Economics, 2019.

Alkan, U.,, Dağıdır, C. Türkiye'de Döviz Kuru ve Enflasyon Arasındaki İlişkinin Çoklu Yapısal Kırılmalı Eşbütünleşme Analizi. Finans, Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2020.

Bozdağlıoğlu, E. Y.,, Yılmaz, M., Türkiye'de Enflasyon ve Döviz Kuru İlişkisi: 1994-2014 Yılları Arası Bir İnceleme. Bitlis Eren Üniversitesi İİBF Akademik İzdüşüm Dergisi, 2017.

Çelik, R., *Döviz Kuru ve Petrol Fiyatlarının Enflasyona Yansıma Karakteri: Türkiye Örneği.* Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2018.

Dereli, D. D., Türkiye'de Döviz Kuru ile Enflasyon Arasındaki İlişkinin Analizi (2005-2017). Turkish Studies Economics, Finance and Politics, 2018.

Duman, Y. K., Sağdıç, A., Türkiye'de Döviz Kuru ve Enflasyon İlişkisi: Ekonometrik Bir Analiz (2003:1-2017:3). The Sakarya Journal of Economics, 2019.

EDDS. https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/#collapse_2 (Date Accessed: 10/12/2022)

Gazel, S. BRICS Ülkelerinde Döviz Kuru, Enflasyon ve Hisse Senedi Piyasası İlişkisi: Asimetrik Panel Nedensellik Testi. Doğuş University Journal, 2020.

Hakses, M. *Enflasyon ve Döviz Kuru Nedensellik İlişkisi: Kırılgan Beşli Örneği.* Yüksek Lisans Tezi. Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2018.

İşcan, H., Durgun Kaygısız, A., Türkiye'de Döviz Kuru, Enflasyon ve Faiz Oranı İlişkisi: 2009-2017 Uygulaması. Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2019.

Kaya, H., 2001 Krizi Sonrası Türkiye'de Döviz Kuru ve Enflasyon İlişkisi: Döviz Kuru Geçiş Etkisinin VAR Analizi. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 2018.

Kaygısız, A. D. Döviz Kuru Dalgalanmalarının Enflasyon Üzerindeki Geçiş Etkisi: Türkiye Örneği. International Review of Economics And Management, 2018.

Monfared, S. S., Akın, F. The Relationship Between Exchange Rates and Inflation: The Case of Iran. European Journal of Sustainable Development, 2017.

Özçiçek, Ö. Döviz Kuru Hareketlerinin Enflasyon Üzerindeki Etkisi: Sektörel Analiz. Journal of Çukurova University Instute of Social Science, 2010.

Özdamar, G. Türkiye Ekonomisinde Döviz Kuru Geçiş Etkisi: ARDL-Sınır Testi Yaklaşımı Bulguları. Akdeniz İİBF Journal, 2015.

Polat, M. A. Döviz Kuru ile Enflasyon Arasındaki Geçişkenlik: Türkiye Örneği. Malatya Turgut Özal University Journal of Business and Management Sciences, 2020.

Sağdıç, A., *Türkiye'de Döviz Kuru, Enflasyon ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Ekonometrik Analiz (2003:1-2017:3).* Yüksek Lisans tezi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2018.

Syzdykova, A., Döviz Kuru ve Enflasyon Arasındaki İlişki: BRIC Ülkeleri Örneği. Journal of International Management and Social Researches, 2016.

Tandoğan, D., Türkiye'de Enflasyon ve Döviz Kuru Arasındaki İlişki: Granger ve Yoon (2002) Saklı Eşbütünleşme Yaklaşımı. Doğuş University Journal, 2020.

TLI. (2022). https://sozluk.gov.tr/ (Date Accessed: 10/12/2022)

Tunalı, H., Yalçınkaya, Y., Geleneksel Olmayan Para Politikası Uygulamasında Enflasyon ile Döviz Kuru Arasındaki Nedensellik İlişkisinin Analizi. İktisat Fakültesi Mecmuası, 2016.

TURKSTAT. https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=enflasyon-ve-fiyat-106&dil=1 (Date Accessed: 10/10/2021)

TURKSTAT. https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=enflasyon-ve-fiyat-106&dil=1 (Date Accessed: 24/02/2022)

TÜRKİYE'DE SAVUNMA HARCAMALARI İLE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİNE FOURİER YAKLAŞIM

Dr. MERAL ÇABAŞ

ORCID ID: 0000-0002-3335-3297

ÖZET

Savunma hizmeti ulusların güvenliği için her daim önemli olmuştur. Bu hizmet dünya genelinde çoğunlukla kamu tarafından sağlanmaktadır. Kamu harcamalarının önemli bir kalemini savunma harcamaları oluşturmaktadır. Son zamanlarda ülkelerin savunmaya ayırdıkları payın ekonomik büyümeyle ilişkisine dair çokça araştırma söz konusudur. Bu araştırmaların sonuçları ülkeden ülkeye, ülke gruplarının gelir seviyesine, savunma sanayi sahipliğine ya da çalışmalarda kullanılan yöntemlere göre farklılıklar gösterebilmektedir. Bu çalışmada savunma harcamalarıyla ekonomik büyüme ilişkisi yavaş gerçekleşen yapısal değişimlere izin veren fourier yaklaşımıyla analiz edilmiştir. Analiz dönemi 1960-2021 aralığı alınmış, büyümeyi temsilen GSYİH bağımlı ve askeri harcamaların gelir içindeki yüzdeleri de bağımsız değişken olarak belirlenmiştir. Değişkenler uygulanan FKPSS durağanlık testine göre fark değerlerinde durağan olarak saptanmıştır. FSHIN ve FADL eşbütünleşme sonuçlarına göre uzun dönemde savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir ilişki bulunmamıştır. Son olarak değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi FTY (Fourier Toda-Yamamoto) testi ile sınanmış ve GSYİH'dan savunma harcamalarına doğru tek taraflı nedenselliğin olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Savunma Harcamaları, Ekonomik Büyüme, Fourier Toda-Yamamoto Nedensellik

A FOURIER APPROACH TO THE RELATIONSHIP BETWEEN DEFENSE EXPENDITURES AND ECONOMIC GROWTH IN TURKEY

ABSTRACT

Defense service has always been important to the security of nations. This service is mostly provided by the public around the world. Defense expenditures constitute an important item of public expenditures. Recently, there has been a lot of research on the relationship between the share of countries allocated to defense and economic growth. The results of these researches may differ from country to country, according to the income level of the country groups, the ownership of the defense industry or the methods used in the studies. In this study, the relationship between defense expenditures and economic growth is analyzed with the Fourier approach, which allows for slow structural changes. The period of analysis was taken as the period of 1960-2021, the GDP-dependent representation of growth and the percentages of

military expenditures in income were determined as independent variables. The variables were determined to be stationary in the difference values according to the FKPSS stationarity test applied. According to the FSHIN and FADL cointegration results, no relationship was found between defense expenditures and economic growth in the long run. Finally, the causality relationship between the variables was tested with the FTY (Fourier Toda-Yamamoto) test and it was determined that there was a unilateral causality from GDP to defense expenditures.

Keywords: Defense Expenditures, Economic Growth, Fourier Toda-Yamamoto Causality

1. GİRİŞ

Devletler dış tehditlere karşı durabilmek ve ihtiyati olarak olası tehditlere karşı caydırıcılık amacıyla savunma hizmeti vermek durumundadırlar. Bir devletin hem kendi bünyesindeki yasadışı olaylara hem de diğer devletlerin kendine yönelik egemenlik iddialarına karşı milli egemenliğini sağlamak için yaptığı koruma eylemi savunma hizmetidir. Savunma hizmeti için kamu harcamalarında ayrılan önemli bir kalem, savunma harcamalarıdır. Olası bir savaş halinde savunmanın kaynak seviyesi, öncesinde gerçekleşen savunma harcamalarına bağlıdır. Ülkeler savaş esnasında ekonomik dara düşmemek için savunmaya dönük yatırımlarını daima güncellemelidirler (Tüğen, 1988:17). Ekonomilerin GSYİH'sı savunma harcamalarını belirleyici faktörler arasındadır. Ülkelerin savunma için kaynak tahsisi karşılaştırmalarında sık sık GSYİH'ları kullanılmaktadır. Yüksek gelir seviyesine sahip gelişmiş ülkelerin savunmaya tahsis ettikleri kaynakların da düşük ve orta gelir seviyesindeki ülke kaynaklarına göre daha yüksek olduğu söylenebilmektedir. Yapılan çalışmalara göre gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkelerin savunma harcama büyüklüğü ve savunma harcamalarını etkileyen etkenler yapısal farklılıklara sahiptir. Savunma sanayine sahip, silah üretebilen ve ihraç eden gelişmiş ülkelerde savunmaya ayrılan miktarın ekonomik faaliyetlerle bağlantılı olmadığı belirlenmiştir. Buna karşın gelişmekte olan ülkelerde gelirle orantılı şekilde savunma yatırımı yapılmaktadır. Bu ülkelerin birçoğu savunma sanayine sahip olmayıp silah ihtiyacını bağımlı bir şekilde üretici ülkelerden temin etmektedirler. Ülkelerin GSYİH'sı ve gelişmişlik düzeyleri ile savunma sanayine sahipliğinin dışında; ortak savunma ittifakları, siyasi rejimleri, terörle mücadeleleri, teknolojik gelişmeleri, jeopolitik ve jeostratejik konumları, komşularının savunma harcamaları ile silahlanma yarışları da savunma harcamalarını etkileyen faktörler arasındadır. Literatürde konu ile ilgili çalışmalara baktığımızda yukarıda sayılan faktörlerden en yoğun kullanılanı ekonomilerin gelir seviyeleri gelmektedir. Teoride savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerine etkileri; Askeri Keynesyenci Yaklaşım ve Neo-klasik Teorik Yaklaşım olmak üzere iki farklı yaklaşımla açıklanmaktadır. Askeri Keynesyenizm savunma harcamalarının büyümeye etkisini pozitif dışsallıklara dayandırarak arz yanlı faktörlerle açıklarken fazla savunma harcamasının çarpan etkisiyle çıktıyı büyüteceğini savunmaktadır (Looney 1994:46). Neo-klasik Yaklaşım ise negatif dışsallıklar ve talep yanlı faktörlerle açıklamaktadır. Bu yaklaşıma göre savunma harcamaları kıt kaynakları doğrudan üretken yatırımlardan ve insan sermayesi birikiminden uzaklaştırarak yüksek ekonomik büyümeyi sağlayan kalkınma projelerine ayrılacak olan fonların alternatif kanallara aktarılmasına neden olabilmektedir (Looney, 1994:36). Çalışmada Türkiye'de savunma harcaması büyüme ilişkisi 1960-2021 dönemi için

fourier yaklaşımı ile analiz edilmiştir. Giriş kısmından sonra literatür özetlenmiş, veri seti bulgular aktarılmış ve son olarak sonuç ve önerilere yer verilmiştir.

1.1. Literatür Özeti

Benoit (1978), konu ile ilgili öncül çalışmalardan olan çalışmasında 44 az gelişmiş ülkenin 1950-1965 periyoduna ait verilerine ekonometrik analiz uygulamış ve genel olarak büyüme hızı yüksek olan ülkelerin savunma harcamalarının yüksek olduğu ve ekonomik büyümeye doğru tek taraflı pozitif nedenselliğin varlığı sonucuna ulaşmıştır.

Özmucur (1996), çalışmasında Türkiye ve komşuları toplam 7 ülkede 1981-1991 döneminde savunma harcamaların ekonomik büyümeye etkisini panel veri analizi ile test etmiş ve aralarındaki negatif ilişkinin anlamlı olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Heo ve Ro (1998), çalışmasında Tayvan ve Güney Kore'de savunma harcaması büyüme ilişkisini Mintz-Huang modeli yardımıyla incelemişler ve anlamlı bir ilişkiye rastlamamışlardır.

Kollias ve Makrydakis (2000), Yunanistan'ın 1955-1993 dönemi için uyguladıkları Granger nedensellik analizine göre savunma harcamaları ile büyüme arasında herhangi bir nedensellik bulamamışlardır.

Dakurah vd. (2001), 62 gelişmekte olan ülke verisini 1975-1995 periyodu için Granger nedensellik analizi ile test etmişler ve sonuç olarak 23'ünde tek taraflı nedensellik, 7'sinde çift taraflı nedensellik ilişkisi saptarken 18 ülkede de herhangi bir nedensel ilişkinin olmadığını belirtmişlerdir.

Dunne vd. (2001), Yunanistan ve Türkiye'nin savunma harcaması ve büyüme ilişkisini 1960-1996 dönemi için VAR modeline dayalı Granger nedensellik analizi ile test etmişler ve Türkiye'de savunma yükünün ekonomik büyüme üzerinde negatif etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Sezgin (2001), Türkiye'ye yönelik çalışmasında 1956-1994 periyoduna ait veri setinden yararlanarak Eşanlı model yardımıyla savunma harcamalarının büyümeye pozitif etkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Karagöl ve Palaz (2004), Türkiye'nin 1955-2000 dönemi için savunma harcaması ve büyüme ilişkisini birim kök, eşbütünleşme ve nedensellik testleri ile analiz etmişler ve değişkenler arasında uzun dönemli bir denge ilişkisi olduğunu ayrıca savunma harcamalarından ekonomik büyümeye doğru tek taraflı nedenselliğin varlığını belirtmişlerdir.

Yıldırım vd. (2005), Orta Doğu ülkeleri ve Türkiye'de 1989-1999 periyodunda savunma harcamaları ile büyüme ilişkisini dinamik panel veri analiziyle test etmişler savunma harcamalarının hem Orta Doğu ülkelerinde hem de Türkiye'de ekonomik büyümeyi artırdığı sonucuna ulaşmışlardır.

Kalyoncu ve Yücel (2006), Türkiye ve Yunanistan'ın 1956-2003 dönemi verileriyle savunma harcamaları ve büyüme ilişkisini Engle-Granger eşbütünleşme ve Granger nedensellik yaklaşımları ile analiz etmişler ve Türkiye'de ekonomik büyümeden savunma harcamalarına doğru tek taraflı ndenselliliğin olduğu ayrıca her iki ülkede de değişkenler arasında uzun dönem dengenin olduğu sonucunu bulmuşlardır.

Görkem ve Işık (2008), Türkiye'nin 1968-2006 periyodu için uyguladıkları VAR modeline dayalı Granger nedensellik testi sonucunda savunma harcamaları ile büyüme arasında bir nedenselliğin söz konusu olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Karagianni ve Pempetzoğlu (2009), 1949-2004 dönemi için Türkiye'yi konu alan çalışmalarında askeri harcamalar ve büyüme ilişkisini doğrusal ve doğrusal olmayan Granger nedensellik yaklaşımı ile incelemiş ve değişkenler arasında hem doğrusal hem de doğrusal olmayan nedenselliğin olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Yılancı ve Özcan (2010), Türkiye için 1950-2006 dönemine ait veri setini, Ziwot Andrews birim kök, Gregory ve Hansen (1996) eşbütünleşme testi ve Toda-Yamamoto (1995) nedensellik testiyle analiz etmişler ve savunma harcamaları ile GSMH arasında uzun dönem ilişkinin olmadığı ve GSMH'dan savunma harcamalarına doğru tek taraflı nedenselliğin olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Başar ve Künü (2012), 36 ülke verisini 1997-2004 dönemi için panel yöntemlerle analiz etmişler ve savunma harcalarındaki artışın ekonomik büyümeyi anlamlı bir şekilde azalttığı sonucuna ulaşmışlardır.

Saba ve Ngepah (2019), çalışmalarında 35 Afrika ülkesinin 1990-2015 verileri ile askeri harcamalar ile büyüme arasındaki nedensel ilişkileri panel GMM ve SGMM tahmin teknikleri ile araştırmaktalar.Elde ettikleri ampirik bulgulara göre; 7 ülkede nedensellik ilişkisi olmadığı, 2 ülkede askeri harcamalardan büyümeye doğru tek taraflı, 14 ülkede büyümeden askeri harcamalara doğru tek taraflı nedensellik ve 12 ülkede çift taraflı nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Çevik ve Bektaş (2019), Türkiye ekonomisinin 1968-2017 dönemi için savunma harcamaları ve GSYİH arasındaki ilişki Breitung ve Candelon (2006) frekans alanında nedensellik analiziyle test edilmiştir. Sonuç olarak savunma harcamalarından GSYİH'ye doğru tek taraflı nedensellik ilişkisinin varlığı bulunmuştur. Ayrıca savunma harcamalarında ani yaşanan artış şokuna uzun dönemde GSYİH negatif ve anlamlı tepki vermektedir.

Altınok ve Arslan (2020), 11 Güneydoğu Avrupa ülkesinde 2002-2017 dönemi için Konya panel nedensellik testiyle kamu harcamaları ile GSYİH arasındaki ilişkiyi analiz etmişler ve sonuç olarak reel GSYİH artışının kamu harcamalarını artırdığı sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca Bulgaristan ve Türkiye'de kamu harcamalarından GSYİH'ya doğru tek taraflı, Arnavutluk, Bosna Hersek, Hırvatistan, Yunanistan, Karadağ, Romanya, Sırbistan ve Slovenya'da ise çift taraflı nedensellik ilişkilerinin varlığı belirtilmiştir.

Gezer (2022), 12 Nato ülkesi için 1995-2000 yılları arası verilere Westerlund ve Edgerton (2008) yapısal kırılmalı eşbütünleşme ve Konya (2006) panel nedensellik analizi uygulayarak kişi başı gelir ile kişi başı savunma harcaması arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Ayrıca ülkelerin

kişi başı reel askeri harcamalarının Rusya ile yakınsamasını Bai ve Ng (2004) PANIC testiyle analiz etmiş ve yakınsamaya yönelik sonuçların zayıf olduğunu belirtmiştir. Nedensellik test sonuçlarına göre 5 ülkede (Estonya, Letonya, Litvanya, Hırvatistan ve Türkiye) herhangi bir nedenselliğe ulaşılmamıştır. Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Slovakya'da kişi başı askeri harcamalardan kişi başı gelire doğru negatif nedensellik bulunurken, Polonya, Romanya ve Slovenya'da pozitif nedensellik tespit edilmiştir.

2. Veri Seti ve Bulgular

Türkiye'de savunma harcaması ile büyüme ilişkisinin Fourier yaklaşımla analiz edildiği çalışmada 1960-2021 dönemi yıllık verilerden faydalanılmaktadır. Bağımlı değişken olan ekonomik büyüme GSYİH ile temsil edilmiş ve veriler Dünya Bankası (World Bank) gelişmiş göstergelerinden temin edilmiştir. Bağımsız değişken olarak savunma harcamalarının gelir içindeki yüzde oranları kullanılmıştır ve Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü (SIPRI) veri tabanından alınmıştır. Analizlerde serilerin doğal logaritmaları kullanılmış ve Eviews 9 ile Gauss 23 programlarından yararlanılmıştır. Analizlere serilerin durağanlık sınaması ile başlanmış ve sonuçlar Çizelge 1'de verilmiş analize ait model aşağıdaki gibidir:

Model: $lngsyih_t = \beta_0 + \beta_1 lnsh_t + \mathcal{E}_t$

Çizelge 1. Fourier KPSS Birim Kök Testi Bulguları

Seri	Frekans(k)	MinKKT	FKPSS	KPSS	F Test İst.
lngsyih	1	52.44485	0.402785 (6)		47.30390
lnsh	1	1.717071	0.271016 (5)		41.15258
farklngsyih	2	1.566745	0.069036 (1)	0.087759 (2)	2.277655
farklnsh	3	0.719537	0.364719 (13)	0.128296 (5)	1.955357

Not: ( ) içleri Newey-West yöntemiyle otomatik bulunmuş bant genişliğidir. F Test İstatistiğine ait kritik değerler %1, %5 ve %10 anlam düzeylerinde sırasıyla 6.730, 4.929 ve 4.133, FKPSS test istatistiğine ait kritik değerler (k=1 ve T=100 için) 0.2699, 0.1720 ve 0.1318, KPSS testine ait kritik değerler 0.7390, 0.4630 ve 0.3470 şeklindedir (Becker vd., 2006: 389).

Analizde Fourier yaklaşımı; ekonomilerdeki ani değişimlerin yanında yavaş gerçekleşen yapısal değişimleri de dikkate aldığı için daha tutarlı sonuçlar verdiğinden tercih edilmiştir. Fourier yaklaşımı standart testlere trigonometrik fonksiyonların (sin, cos) eklenmesiyle uygulanmaktadır. Fourier KPSS durağanlık test bulgularını incelediğimizde düzeyde elde edilen test istatistikleri kritik değerlerden büyük çıkmıştır ve serinin durağan olduğunu ifade eden temel hipotez reddedilmiştir. F test istatistiklerinin kritik değerlerden büyük olması serilere ait trigonometrik fonksiyonların anlamlı olduğunu göstermektedir. Düzeyde birim köklü çıkan serilerin farkları alınarak tekrar fourier birim kök testi uygulanmış ve durağanlaştığı görülmüştür. Ancak Ftest istatistiklerinin kritik değerlerden küçük çıkması birinci farklarında serilere ait trigonometrik fonksiyonların anlamsız olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla serilerin fark değerlerine standart KPSS birim kök testi uygulanarak serilerin fark değerlerinin

durağan olduğu anlaşılmıştır. Serilerin düzey ve fark değerlerinin yapısal değişimle birlikte seyri Görsel 1'de sunulmuştur.

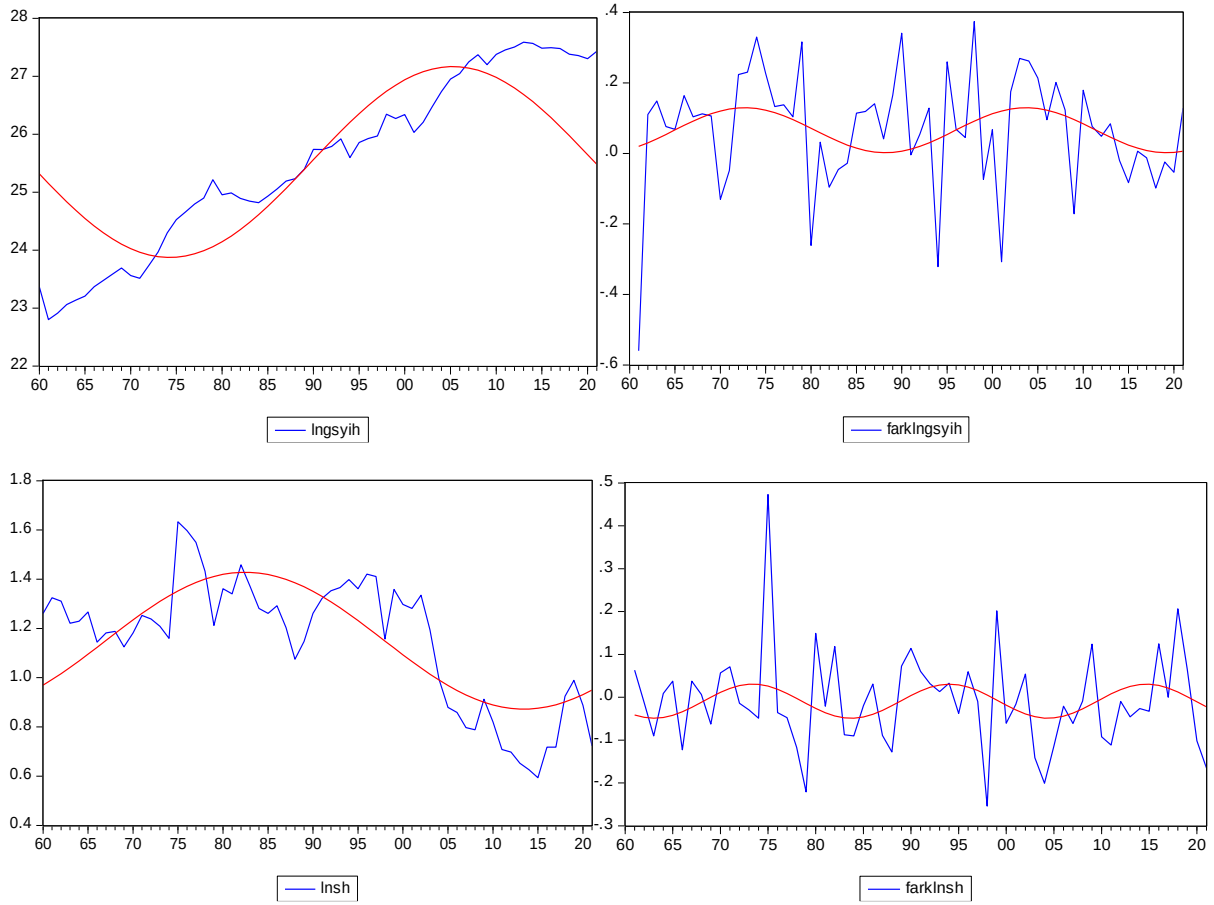

Görsel 1. Değişkenlerin Yapısal Değişimle Grafikleri

Çizelge 2. Fourier Shin Eşbütünleşme Testi Bulguları

Model	Frekans (k)	MinKKT	Fourier Eşb. Test İst.	Shin Eşb. Test İst.	F Test İst.
lngsyih=f(lnsh)	1	21.23981	0.221048 (5)	0.587384 (6)	17.60357

Not: Fourier eşbütünleşme test istatistiğinin m=0 ve p=1'e göre kritik değerleri %1, %5 ve %10 anlam düzeylerinde sırasıyla 0.198, 0.124 ve 0.099 ve F testine ait kritik değerler üsteki anlam düzeylerine göre sırasıyla 5.774, 4.066 ve 3.352 şeklindedir (Tsong, 2016: 1091).

I(1) dereceden durağan olduklarını belirlenen seriler arasındaki uzun dönem ilişki hem Fourier Shin hem de Fourier ADL eşbütünleşme testleri ile sınandı ve her iki test sonucunda elde edilen bulgulara göre savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisine rastlanmadı.

Çizelge 3. Fourier ADL Eşbütünleşme Testi Bulguları

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	Frekans (k)	Min AIC	FADL Eşb. Test İst.
lngsyih (1)	lnsh (2)	4	-0.940842	-1.169928

Not: FADL test istatistiğinin kritik değerleri (n=1, k=4 için) %1, %5 ve %10 anlam seviyelerinde sırasıyla -4.07, -3.38 ve -3.03 şeklindedir (Banerjee vd., 2017:116).

FADL eşbütünleşme test istatistiğinin mutlak değerce kritik değerlerden küçük olması nedeniyle değişkenler arasında "eşbütünleşme ilişkisi yoktur" şeklindeki temel hiptez reddedilememektedir.

Çizelge 4. Fourier Toda-Yamamoto Nedensellik Test Bulguları

Temel Hipotez (H_0)	F Test İst.	Asimptotik Olasılık Değeri	Bootstrap Olasılık Değeri	Nedensellik
lnsh↛lngsyih	0.56260	0.453211	0.453211	YOK
lngsyih↛lnsh	3.34303	0.05749	**0.04210**	VAR

Not: Analiz 10000 bootstrap simülasyon ile gerçekleştirilmiştir.

Fourier Toda-Yamamoto nedensellik testinden elde edilen istatistiklerin anlamlılığı bootstrap olasılık değerleriyle sınandığında GSYİH'dan savunma harcamalarına doğru nedensellik ilişkisinin var olduğu görülmektedir.

3. SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye, Asya ve Avrupa kıtalarının bağlantı noktası ve önemli ticaret yollarına sahipliği ayrıca üç tarafının denizlerle çevrili olması itibariyle oldukça önemli bir coğrafyadır. Karadeniz ticaretine hâkim İstanbul ve Çanakkale Boğazlarına sahip olması, dünyanın önemli petrol yataklarına ev sahipliği yapan ülkelere komşu olması Türkiye'nin jeopolitik ve jeostratejik konumunu oldukça cazip hale getirmektedir. Dolayısıyla savunma konusu Türkiye için hassas bir konu olmaktadır. Kamu harcamalarından savunmaya ayrılan pay da önemli boyutlarda gerçekleşmektedir. Yüksek savunma harcamaları olan ekonomilerde bu harcamaların makroekonomik değişkenlerle ilişkileri de merak konusu olmaktadır. Bu çalışmada 1960-2020 aralığında Türkiye'de savunma harcamalarının GSYİH içindeki yüzde payları ile GSYİH arasındaki ilişki fourier yaklaşımı ile ampirik olarak incelenmiştir. Serilerin düzeyde birim kök içerdikleri ve fark değerlerinin durağan oldukları Fourier KPSS durağanlık testi ile tespit edilmiştir. Seriler arasında uzun dönemli ilişkinin olup olmadığı Fourier Shin ve Fourier ADL eşbütünleşme testleri ile sınanmış ve her iki test bulgularına göre savunma harcamaları ile çıktı arasında uzun dönem ilişkiye rastlanmamıştır. Savunma harcamaları ile GSYİH arasında nedensellik ilişkisi olup olmadığı Fourier Toda-Yamamoto testi ile sınanmış ve Türkiye'de incelenen dönemde GSYİH'dan savunma harcamalarına doğru tek taraflı nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

Altınok, H. ve Arslan, M. O. (2020). The Relationship Between Public Expenditures and Economic Growth in Southeastern European Countries: An Analysis of Bootstrap Panel Granger Causality. Economic Computation and Economic Cybernetic Studies and Research, 54 (3), 249-262.

Bai, B.J. and Ng, S. (2004). A Panic Attack on Unit Roots and Cointegration. Econometrica, 72 (4), 1127-1177.

Banerje, P.; Arcabic, V. and Lee, H. (2017). Fourier ADL Cointegration Test to Approximate Smooth Breaks with New Evidence from Crude Oil Market, Economing Modelling, 67, 114-124.

Becker, R.; Enders, W. and Lee, J. (2006). A Stationary Test in the Presence of an Unknown Number of Smooth Breaks. Journal of Time Series Analysis, 27 (3), 381-409.

Benoit, E. (1978). Growth and Defense Expenditure. Economic Development and Cultural Change, 26 (2), 271-280.

Breitung, J. and Candelon, B. (2006). Testing for Short and Long-run Causality: A Frequency-Domain Approach. Journal of Econometrics, 132 (2), 363-378.

Chowdhury, A. R. (1991). A Casual Analysis of Defense Spending and Economic Growth. The Journal of Conflict Resolution, 35 (1), 80-97.

Dakurah, A. H.; Davies, S. P. ve Sampath, R. K. (2001). Defense Spending and Economic Growth in Developing Countries: A Causality Analysis. Journal of Policy Modeling, 23 (6), 651-658.

Dunne, P.; Nikolaidou, E. ve Vougas, D. (2001). Defence Spending and Economic Growth: A Causal Analysis For Greece and Turkey. Defence and Peace Economics, 12 (1), 5-26.

Dunne, J. P. and Tian, N (2015). Military Expenditure, Economic Growth and Heterogeneity. Defence and Peace Economics, 26 (1), 15-31.

Enders, W. and Lee, B. S. (1990). Current Account and Budget Deficits: Twins or Distant Cousins?. The Review of Economics and Statistics, 72 (3), 373-381.

Gezer, M. A. (2022). The Causality Relationship Between Military Expenditure and GDP in 12 NATO Member Countries Based on Per Capita Values. Sosyoekonomi, 30 (52), 157-181.

Görkem H. ve Işık, S. (2008). Türkiye'de Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki (1968-2006). Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 25 (2), 405-424.

Gregory, A. W. ve Hansen, B. E. (1996). Residual-Based Tests for Cointegration in Models With Regime Shifts. Journal of Econometrics, 70 (1), 99-126.

Heo, U. ve Ro, K. H. (1998). Military Expenditures and Economic Growth in South Korea and Taiwan. International Interactions: Empirical and Theoretical Research in International Relations, 24 (2), 171-186.

Kalyoncu, H. ve Yücel, F. (2006). An Analytical Approach on Defense Expenditure and Economic Growth: The case of Turkey and Greece. Journal of Economic Studies, 33(5), 336-343.

Karagianni, S. ve Pempetzoğlu, M. (2009). Defense Spending and Economic Growth In Turkey: A Linear and Non-Linear Granger Causality Approach. Defence and Peace Economics, 20 (2), 139-148.

Karagöl, E. ve Palaz, S. (2004). Does Defense Expenditures Deter Economic Growth In Turkey? A Cointegration Analysis. Defence and Peace Economics, 15 (3), 289-298.

Kollias, C. ve Makrydakis, S. (2000). A Note on the Causal Relationship Between Defence Spending and Growth In Greece: 1955-93. Defence and Peace Economics, 11 (1), 173-184.

Kónya, L. (2006). Exports and Growth: Granger Causality Analysis on OECD Countries with a Panel Data Approach. Economic Modelling, 23, 978-992.

Kwiatkowski, D.; Phillips, P. C.; Schmidt, P. and Shin, Y. (1992). Testing the Null Hypothesis of Stationarity Against the Alternative of a Unit Root: How Sure are We That Economic Time Series Have A Unit Root?. Journal of Econometrics, 54 (1-3), 159-178.

Looney, R. E. (1994). The Economics of Third World Defense Expenditures. Jai Press London.

Nazlıoğlu, S., Görmüş A. ve Soytaş, U. (2016). Oil Prices and Real Estate Investment Trusts (reits): Gradualshift Causality and Volatility Transmission Analysis. Energy Economics, 1-28.

Özmucur, S. (1996). The Economics of Defense and The Peace Dividend in Turkey. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.

Saba, C. S. ve Ngepah, N. (2019). Military Expenditure and Economic Growth: Evidence from a Heterogeneous Panel of African Countries. Economic Research-Ekonomska Istrazivanja, 32 (1), 3586-3606.

Sezgin, S. (1997). Country Survey X: Defence Spending in Turkey. Defence and Peace Economics, 8 (4), 381-409.

Shin, Y. (1994). A Residual-Based Test of the Null of Cointegration Against the Alternative of no Cointegration. Econometrics Theory, 10 (1), 91-115.

SIPRI (2023). SIPRI Military Expenditure Database, Stockholm International Peace Research Institute, https://www.sipri.org/databases/milex, (Erişim Tarihi:15.01.2023)

THE WORLD BANK (2023). https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators, (Erişim Tarihi: 09.01.2023)

Toda, H. Y. and Yamamoto, T. (1995). Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes. Journal of Econometrics, 66, 225-250.

Tsong, C. C., Lee, C. F., Tsai, L. J. and Hu, T. C. (2016). The Fourier Approximation and Testing for the Null of Cointegration, Empirical Economics, 51 (3), 1085-1113.

Tüğen, K. (1988). Dünyada ve Türkiye'de Savunma Harcamalarındaki Gelişmeler ve Ekonomik Etkileri. Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 3 (2), 285-302.

Yılancı, V. ve Özcan, B. (2010). Yapısal Kırılmalar Altında Türkiye İçin Savunma Harcamaları ile GSMH Arasındaki İlişkinin Analizi. Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 11 (1), 21-33.

Yıldırım, J.; Sezgin, S. ve Öcal, N. (2005). Military Expenditure and Economic Growth in Middle Eastern Countries: A Dynamic Panel Data Analysis. Defence and Peace Economics, 16 (4), 283-295.

Zivot, E. ve Andrews, D. W. K. (1992). Further Evidence of the Great Crash, The Oil-Price Shock and The Unit Root Hypothesis. Journal of Business and Economic Statistics, 10 (3), 251-270.

TÜRKİYE'DE EĞİTİM SEVİYESİNE GÖRE KADIN İSTİHDAMI İLE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ

Dr. MERAL ÇABAŞ[1]

[1]dogacabas@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-3335-3297

ÖZET

Toplumu oluşturan bireylerin eğitim vasıtasıyla bireysel olarak gelişmeleri yanında nitelikli beşeri sermayeye katkıları ekonomik büyüme açısından kritik öneme sahiptir. Dolayısıyla eğitimin kişisel faydasının yanında toplumsal faydası da söz konusudur. Eğitim insan sermayesinde bilgiyi, beceriyi ve yeteneği artırarak işgücü verimine katalizör görevi görmektedir. Toplumların yaklaşık yarısının kadınlardan oluştuğu düşünüldüğünde kadın eğitimi ve nitelikli kadın işgücü sürdürülebilir ekonomik büyüme ve kalkınmanın şüphesiz en önemli faktörü olmaktadır. Bu doğrultuda çalışmada, Türkiye'de eğitim seviyesine göre kadın istihdamının ekonomik büyüme ile ilişkisinin ampirik olarak ortaya konulması amaçlanmaktadır. $2006Q_1$-$2020Q_4$ dönemi çeyreklik verilerden yararlanılan analizde; ekonomik büyümeyi temsilen GSYİH bağımlı değişken olarak belirlenirken, temel, orta ve yüksek eğitimli kadın çalışan sayıları bağımsız değişken olarak belirlenmiştir. Analizlerde ekonomilerde yaşanan yavaş yapısal değişimleri yakalayabilen fourier yaklaşımı kullanılmıştır. Serilerin fourier durağanlık test sonuçları I(1) derecen durağan olduklarını göstermektedir. Seriler arasındaki uzun dönemli ilişki FSHIN ve FADL eşbütünleşme testleriyle analiz edilmiş ve her iki test bulguları da uyumlu bulunmuştur. Eğitim sevilerine göre kadın istihdamı ile ekonomik büyüme uzun dönemli ilişkiye sahiptir. Bu ilişkinin işaretini ve büyüklüğünü ortaya koyabilmek adına uzun dönem katsayıları FMOLS ve CCR katsayı tahmincileri ile tahmin edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre uzun dönemde temel eğitim seviyesindeki kadın çalışan sayısı ekonomik büyümeyi negatif etkilerken orta ve yüksek eğitim seviyesindeki kadın çalışan sayısı pozitif olarak etkilemektedir.

Anahtar Kelimeler: Kadın İstihdamı, Ekonomik Büyüme, Fourier Eşbütünleşme

THE RELATIONSHIP OF WOMEN EMPLOYMENT AND ECONOMIC GROWTH BY EDUCATIONAL LEVEL IN TURKEY

ABSTRACT

In addition to the individual development of the individuals forming the society through education, their contribution to qualified human capital has critical importance in terms of economic growth. Therefore, education has social benefits as well as personal benefits. Education acts as a catalyst for workforce productivity by increasing knowledge, skills and talent in human capital. Considering that approximately half of the societies are composed of women, women's education and qualified female workforce are undoubtedly the most important factors for sustainable economic growth and development. In this direction, in this study, it is aimed to empirically reveal the relationship between women's employment and economic

growth according to education level in Turkey. In the analysis using quarterly data for the period $2006Q_1$-$2020Q_4$; While GDP was determined as the dependent variable representing economic growth, the number of female employees with basic, secondary and higher education was determined as the independent variable. The Fourier approach, which can capture the slow structural changes in economies, was used in the analysis. The fourier stationarity test results of the series show that they are stationary of order I(1). The long-term relationship between the series was analyzed with the FSHIN and FADL cointegration tests, and the findings of both tests were found to be compatible. According to education levels, female employment and economic growth have a long-term relationship. In order to reveal the sign and size of this relationship, the long-term coefficients were estimated with FMOLS and CCR coefficient estimators, and according to the results obtained, the number of female employees at the basic education level negatively affects economic growth, while the number of female employees at the secondary and higher education level positively affects the economic growth.

Keywords: Women's Employment, Economic Growth, Fourier Cointegration

1. GİRİŞ

Bireyler hayat boyu kişilik gelişimlerinde ihtiyacı olan bilgiyi, beceriyi ve anlayışı eğitim yoluyla edinmektedir. Böylelikle kişiler daha verimli ve daha yetenekli hale gelerek gelirleri ve refah seviyeleri artmaktadır (Özkan, 2006). Bireysel gelir ve refahın artması ekonomik büyümeyi de desteklemektedir. Üreticilerin nitelikli olması üretilen malların ve hizmetlerin de kaliteli olması demektir. Kaliteli üretimle verimlilik artışı sağlanmakta ekonomik kalkınma gerçekleşmektedir. Dolayısıyla ekonomiler için, eğitim ve gelirden eğitime ayırdıkları payın önemi günden güne artmaktadır (Taş ve Yenilmez, 2008). Eğitim için yeterli öneme ve harcamaya sahip olmayan toplumların ekonomik büyüme ve kalkınmasının sürekliliğinden bahsedilemez. Eğitimde cinsiyet ayrımcılığı yapılması da insan sermayesi yapısını olumsuz etkileyerek niteliğini düşürmekte dolayısıyla ekonomik gelişme negatif olarak etkilenmektedir (Klasen, 2000: 1). Kadınların eğitimden mahrum kalması ya da düşük eğitim seviyesine sahip olması verimliliği düşük işlerde istihdam edilmesine veya ücretsiz ev işçiliği, hasta bakımı gibi işlere entegre olmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla kadın istihdamındaki düşüş hem işsizliği artırmakta hem de ekonomik büyümenin düşüşüne neden olmaktadır. İstihdamdaki eğitimli kadınlar GSYİH artışına neden olurken yüksek gelirleriyle çeşitli alanlarda cinsiyet ayrımcılığının azalmasını da desteklemektedir. Kadınların eğitimine yönelik harcamalar iktisadi ve toplumsal gelişimi sağlayarak milli geliri artırmaktadır (Dollar ve Gatti, 1999: 3). Bu çalışmada eğitim seviyesine göre kadın çalışan sayılarının GSYİH ile ilişkileri yavaş gerçekleşen yapısal değişimleri dikkate alan fourier yaklaşımı ile ampirik olarak analiz edilmektedir. Giriş kısmından sonra literatür özetlenmiş sonrasında veri seti ve ekonometrik analizlerden elde edilen sonuçlar sunularak yorumlanmış ve son olarak da sonuç ve önerilere yer verilmiştir.

1.1. Literatür İnceleme

Brummet (2008), çalışmasında 1965-1985 periyodu için 72 ülke verisine EKK yöntemi uygulayarak cinsiyet eşitsizliğinin ekonomik büyüme üzerine etkisini analiz etmiş ve sonuç

olarak gelişmekte olan ülkeler için ortaöğretimde yaşanan cinsiyet ayrımcılığının daha ciddi etkilere sahip olduğunu, gelir seviyesi düşük ülkelerin ilköğretimde cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik yatırımlarının uzun dönemde iktisadi büyümeyi aşamalı olarak artıracağını belirtmiştir.

Klasen ve Lamanna (2009), çalışmalarında Orta Doğu ve Kuzey Afrika, Sahra-altı Afrika ve Güney Asya ülkelerinde 1960-2000 dönemini panel yöntemlerle analiz etmişler ve sonuç olarak eğitim ve istihdamda yaşanan cinsiyet eşitsizliğinin ekonomik büyümeye olumsuz etkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Dahal (2011), 2004 yılı verileriyle Nepal ekonomisinde kadın eğitimiyle kişi başı gelir ilişkisini EKK yöntemiyle analiz etmiş ve sonuç olarak Nepal'de yer alan bölgelerde insan sermayesinde eğitim odaklılık kişi başı geliri pozitif olarak etkilemektedir.

Er (2012), çalışmasında 187 ülke verisini 1998-2008 periyodu için panel yöntemlerle analiz etmiş ve parlamentodaki kadın sayısının ve kadın istihdamının artmasının ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Çalışkan vd. (2013), Türkiye ekonomisi için 1923-2011 periyodunu baz alarak eğitimin ekonomik büyümeyle ilişkisini analiz etmişler ve sonuç olarak ilköğretim seviyesindeki öğrenci sayısıyla büyüme arasındaki ilişkiyi negatif, ortaöğretim ve yükseköğretimdeki öğrenci sayısıyla büyüme ilişkisini ise pozitif olarak bulmuşlardır. Ortaöğretimdeki öğrenci sayısının %1 artması büyümeyi %0.2 oranında artırırken yükseköğretimdeki öğrenci sayısının %1 artması büyümeyi %3 oranında artırdığı saptanmıştır.

Korkmaz ve Alacahan (2013), çalışmalarında Türkiye ekonomisini 2008-2012 dönemi çeyreklik verilerle analiz etmişler ve sonuç olarak kadınların istihdamda erkeklerden daha fazla, ülke gelirine katkı sağladığını belirlemişlerdir.

Aydın ve Erdem (2014), 11 ülke verisini 1998-2008 periyodu için EKK (En Küçük Kareler) yöntemi ile raslantısal ve sabit etkili modellerle analiz ederek kadın işgücü katılımının GSYİH'yı pozitif olarak etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca yüksek rekabet gücüne sahip ülkelerde kadınların işgücüne katılımının artmasıyla rekabet edebilirliğin de arttığını ifade etmişlerdir.

Ahang (2014), 2006-2012 periyodu için gelir seviyesi yüksek ülkelerde EKK yöntemiyle eğitim,sağlık, siyasi ve ekonomik katılım alanlarıda cinsiyet eşitsizliğinin büyüme ile ilişkisini analiz etmiştir. Sonuç olarak düşük eğitim seviyesindeki kadınların gelirleri de az olduğundan milli geliri düşürdüğü, eğitim ve sağlıkta cinsiyet eşitliğinin beşeri sermaye artışıyla ekonomik büyümeyi artırdığı sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca kadınların siyasi ve ekonomik katılımlarının artmasının sosyal sermaye artışı ile insan sermayesini dolayısıyla ekonomik büyümeyi olumlu etkileyeceği belirtilmektedir.

Sevinç vd. (2016), çalışmalarında yüksek (46) ve üst orta (40) gelir seviyesinde ülkelerde 1990-2013 dönemi için EKK'ya dayalı mutlak ve koşullu β yakınsamasıyla yakınsama analizi gerçekleştirmişlerdir. Analizlerden elde ettikleri sonuçlara göre gelir seviyesi yüksek ülkelerde koşullu yakınsama söz konusu ve kadın istihdamı kişi başı gelir artışını olumlu olarak etkilemektedir. Ancak üst orta gelirli ülkelerde aynı etki sağlanamamaktadır.

Serel ve Özdemir (2017), çalışmalarında Türkiye ekonomisinin $2000Q_1$-$2013Q_3$ periyodunda kadın istihdamı büyüme ilişkisini EKK yöntemiyle analiz etmişler ve sonuç olarak kadın istihdamı arttığında GSYİH'nın da arttığı, kadın işsizliği arttığında ise GSYİH'nın azaldığını belirtmişlerdir.

Türlüoğlu (2018), 1999-2017 periyodu için Türkiye ekonomisinde kadın istihdamıyla ekonomik büyüme ilişkisini Granger nedensellik testiyle sınamış elde ettiği bulgulara göre seriler arasında çift taraflı nedenselliğin varlığı sonucuna ulaşmıştır.

Pata (2018), çalışmasında Türkiye'de 1988-2015 dönemi için kadın istihdamıyla ekonomik büyüme ilişkisini simetrik/asimetrik nedensellik testleriyle analiz etmiştir. Sonuç olarak kadın istihdamına ait negatif bileşenlerden toplam gelir ve hizmet sektörü gelirinin negatif bileşenlerine doğru tek taraflı nedensellik ilişkisinin varlığını tespit etmiştir. Ayrıca simetrik/asimetrik test sonuçlarına göre kadın istihdamı ile sanayi ve tarım sektörleri arasında nedensellik ilişkisinin olmadığını, kadın istihdamının hizmet sektörü kanalıyla gelire katkı sağladığını belirlemiştir.

Yılancı ve Aydın (2018), çalışmalarında Türkiye ekonomisinde 1971-2015 periyodu için kadın okullaşmasıyla ekonomik büyüme ilişkisini RALS-EG eşbütünleşme testiyle analiz etmişler ve sonuç olarak seriler arasında uzun dönem ilişki tespit etmişlerdir. Kadın okullaşma oranında yaşanan artışın ekonomik büyümeyi artırdığını belirtmişlerdir.

Taş vd. (2020), 2008-2018 dönemi için Türkiye'ye yönelik çalışmalarında iktisadi büyümeyle kadın istihdamı ilişkisini ARDL yaklaşımı ile analiz etmişler ve sonuç olarak aralarında kısa dönem pozitif, uzun dönem negatif ilişkinin varlığını tespit etmişlerdir. Değişkenler arasında nedensellik ilişkisine rastlamamışlardır.

Tütüncü ve Zengin (2020), çalışmalarında 1991-2016 dönemini alarak E-7 ülkelerinde kadın istihdamıyla iktisadi büyüme ilişkisini panel yöntemlerle analiz etmişler ve sonuç olarak serilerin uzun dönemli eşbütünleşik olduğunu tespit etmişlerdir. Panel nedensellik testi bulgularına göre Çin, Hindistan ve Rusya'da seriler arasında çift taraflı nedensellik bulunurken Endonezya ve Türkiye'de kadın istihdamından büyümeye Brezilya'da ise tam tersi nedensellik ilişkisi bulunduğunu tespit etmişlerdir. Meksika'da herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır.

Çabaş ve Torun (2022), çalışmalarında 2006-2020 dönemi için 28 OECD ülkesinde cinsiyet eşitsizliğinin gelir dağılımına etkisini panel yöntemlerle hem kısa dönem hem de uzun dönem için analiz etmişler ve eğitim harcamalarını da kontrol değişken olarak kullanmışlardır. Sonuç olarak cinsiyet eşitsizliğindeki %1 birimlik düşüşün gelir dağılımı adaletini %0.114 oranında artırdığını tespit etmişlerdir. Eğitim harcamaları ile gelir dağılımı adaleti arasında çift taraflı nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir.

Kutluay Şahin (2022), 2009-2020 periyodu için kadın istihdamıyla iktisadi büyüme ilişkisini panel yöntemlerle analiz etmiş ve sonuç olarak kadın istihdamının iktisadi büyümeyi önemli derecede olumlu olarak etkilediğini belirtmiştir.

2. Veri Seti ve Sonuçlar

Türkiye'de eğitim seviyesine göre kadın istihdamının ekonomik büyüme ile ilişkisi ampirik olarak incelenen çalışmada $2006Q_1$-$2020Q_4$ dönemine ait çeyreklik verilerden yararlanılmıştır. Ekonomik büyüme bağımsız değişken (gsyih) olarak seçilip verileri Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) Elektronik Veri Dağıtım Sisteminden (EVDS) alınmıştır. Açıklayıcı değişkenler temel (te), orta (oe) ve yüksek (ye) eğitimli kadın istihdamı olarak belirlenmiş ve verileri Uluslararası Çalışma Örgütü veri tabanından (ILOSTAT) alınmıştır. Tüm değişkenler logaritmik formdadır. Analizler Eviews 9 ve Gauss 23 ekonometri programlarından yararlanılarak gerçekleştirilmiştir. Analizlere ait model aşağıdaki gibidir:

Model: $lngsyih_t = \alpha_0 + \alpha_1 lnte_t + \alpha_2 lnoe_t + \alpha_3 lnye_t + \mathcal{E}_t$

Çizelge 1. Fourier KPSS Durağanlık Test Sonuçları

Seri	Frekans(k)	MinKKT	FKPSS	KPSS	F Test İst.
lngsyih	1	8.286533	0.482253 (5)		42.61528
lnte	1	0.506917	0.321915 (5)		51.21672
lnoe	1	0.653246	0.448681 (5)		56.66316
lnye	1	3.349609	0.470172 (5)		53.31820
dlngsyih	3	0.679328	0.196901 (12)	0.178911 (12)	0.322984
dlnte	5	0.405384	0.103577 (12)	0.457288 (14)	0.234890
dlnoe	3	0.092927	0.220948 (23)	0.492894 (46)	0.560147
dlnye	5	0.095919	0.206701 (18)	0.292381 (12)	0.826379

Not: ( ) içleri Newey-West yöntemiyle otomatik bulunmuş bant genişliğidir. F Test İstatistiğine ait kritik değerler %1, %5 ve %10 anlam düzeylerinde sırasıyla 6.730, 4.929 ve 4.133, FKPSS test istatistiğine ait kritik değerler (k=1 ve T=100 için) 0.2699, 0.1720 ve 0.1318, KPSS testine ait kritik değerler 0.7390, 0.4630 ve 0.3470 şeklindedir (Becker vd., 2006: 389).

Analizlerde standart test fonksiyonlarına trigonometrik terimlerin eklenmesiyle elde edilen fourier fonksiyonundan yararlanılmıştır. Bu testlerin avantajı yapısal değişimlerin sayısının, konumunun ve biçiminin önemsizleşmesindendir. Yavaş gerçekleşen yapısal değişimleri yakalamaktadır. Analize ilk olarak serilerin durağanlığı sınanarak başlanmıştır. Fourier KPSS durağanlık testinden elde edilen kalıntılara göre tüm serilerin düzeyde trigonometrik terimleri anlamlı ve birim kök içermektedirler. Serilerin ilk farkları alınıp tekrar durağanlık testine tabi tutulduğunda fark değerler için trigonometrik terimlerin anlamsız olduğu görülmüştür. Bu duruma istinaden standart KPSS durağanlık testi uygulanmış ve tüm serilerin fark değerlerinin durağanlaştığı görülmüştür. Seriler ve fark değerlerinin fourier fonksiyonu ile birlikte zaman yolu grafikleri Görsel 1'de sunulmuştur.

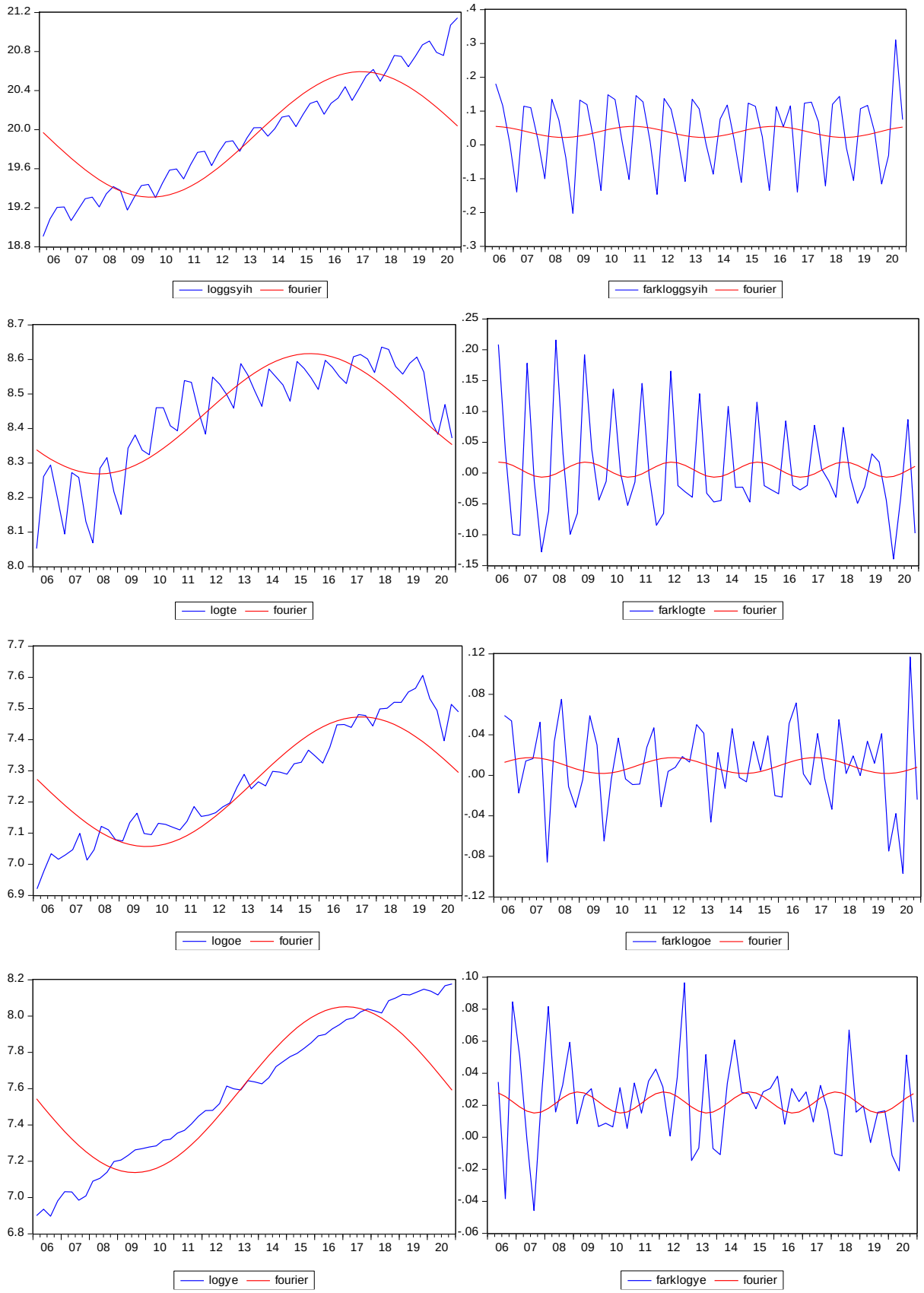

Görsel 1. Değişkenlerin Yapısal Değişimle Grafikleri

Çizelge 2. Fourier Shin Eşbütünleşme Test Sonuçları

Model	Frekans (k)	MinKKT	Fourier Eşb. Test İst.	Shin Eşb. Test İst.	F Test İst.
lngsyih=f(lnte, lnoe, lnye)	2	0.131198	0.044381 (2)	0.078655 (5)	137.0812

Not: Fourier eşbütünleşme test istatistiğine ait m=0 ve p=3'e göre kritik değerler %1, %5 ve %10 anlam seviyelerinde sırasıyla 0.130, 0.076 ve 0.059 ve F testinin kritik değerleri üsteki anlam seviyelerine göre sırasıyla 5.774, 4.066 ve 3.352'dir (Tsong, 2016: 1091).

I(1) dereceden durağan seriler arasında uzun dönem ilişkinin varlığı yine Fourier yaklaşımıyla birlikte iki ayrı eşbütünleşme testiyle sınanmıştır. Fourier Shin eşbütünleşme test sonuçlarına göre test istatistiğinin kritik değerlerden küçük olması eşbütünleşme ilişkisinin varlığını göstermektedir.

Çizelge 3. Fourier ADL Eşbütünleşme Test Sonuçları

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişkenler	Frekans (k)	Min_AIC	FADL Eşb. Test İst.
lngsyih (1)	lnte (2) lnoe (1) lnye (1)	3	-2.839851	-6.909906

Not: FADL test istatistiğine ait kritik değerler (n=3, k=3 için) %1, %5 ve %10 anlam düzeylerinde sırasıyla -4.90, -4.16 ve -3.79 şeklindedir (Banerjee vd., 2017:116).

FADL testinin sonuçları da seriler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi doğrulamaktadır. Uzun dönem ilişkili serilere ait katsayılar Fourier ADL testine ait eşitlik yardımıyla FMOLS ve CCR katsayı tahmincileriyle tahmin edilmiş ve Çizelge 4'te sunulmuştur.

Çizelge 4. Uzun Dönem Katsayı Tahmincisi FMOLS ve CCR Sonuçları

Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-İstatistiği	Olasılık
FMOLS				
lnte	-0.516233	0.197770	-2.610261	0.0117**
lnoe	1.088812	0.456207	2.386663	0.0206**
lnye	1.184495	0.210584	5.102462	0.0000*
c	8.247180	2.174570	3.792557	0.0004
CCR				
lnte	-0.591432	0.2249	-2.629511	0.0112**
lnoe	0.926292	0.532536	1.739398	0.0478***
lnye	1.420598	0.256648	4.600072	0.0000*
c	9.255523	2.667128	3.470221	0.0010

Not: *, **, *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamı ifade etmektedir.

Değişkenlere ait uzun dönem katsayılarına ait iki farklı tahminci sonuçları da tutarlı görülmektedir. Uzun dönemde temel eğitime sahip kadın çalışanların ekonomik büyümeye etkisi negatif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Temel eğitimli kadın çalışan sayısında meydana gelecek %1'lik artış GSYİH'yı %0.59 oranında düşürmektedir. Orta ve yüksek eğitim seviyesindeki kadın çalışanlar ise ekonomik büyümeyi pozitif ve anlamlı olarak etkilemektedir. Orta seviyede eğitimli kadın çalışan sayısında meydana gelecek %1'lik artış ekonomik

büyümede %0.92 artışa neden olurken yüksek eğitimli kadın çalışan sayısındaki artış ise %1.42 oranında artışa neden olmaktadır. Eğitim seviyelerine kadın istihdamı içerisinde ekonomik büyümeye en yüksek katkıyı yüksek eğitim seviyesine sahip kadın çalışanlar sağlamaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye'de eğitim seviyesine göre kadın istihdamının ekonomik büyüme ile ilişkisinin ampirik olarak incelendiği bu çalışmada $2006Q_1$-$2020Q_4$ dönemi için çeyreklik verilerden yararlanılmıştır. Eğitim seviyesine göre kadın istihdamı temel, orta ve yüksek eğitimli olarak alınmış ve ekonomik büyüme GSYİH ile temsil edilmiştir. Serilerin durağanlık sınaması Fourier KPSS testi ile yapılmış ve tüm serilerin düzeyde birim kök içerdiği tespit edilmiştir. Birinci farkları alınan serilere tekrar durağanlık testi uygulandığında durağanlaştıkları gözlenmiştir. Fark değerleri durağan olan seriler arasındaki uzun dönem ilişki Fourier Shin ve Fourier ADL eşbütünleşme testleriyle sınanmış ve eşbütünleşik oldukları tespit edilmiştir. Uzun dönem ilişkiye sahip seriler arasındaki ilişkinin pozitif mi negatif mi olduğunu ve büyüklüğünü anlamak için katsayı tahminleri FMOLS ve CCR katsayı tahmincileri elde edilmiştir. Elde edilen ampirik kalıntılara göre temel eğitime sahip kadın çalışanların ekonomik büyümeyi negatif etkilediği, orta ve yüksek eğitime sahip kadın çalışanların ise pozitif etkilediği anlaşılmıştır. Uzun dönemde temel eğitimli kadın çalışan sayısında %1 birimlik artış ekonomik büyümeyi %0.59 oranında azaltırken, orta ve yüksek eğitimli kadın çalışan sayılarındaki %1'lik artış ise sırasıyla %0.92 ve %1.42 oranında artırmaktadır. Sonuçlar yüksek eğitimli kadın istihdamının ekonomik büyüme üzerinde en yüksek etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Ekonomiler için hayati öneme sahip sürdürülebilir ekonomik büyüme ve kalkınma için karar alıcıların kadının orta ve yüksek eğitim seviyesine erişiminin önündeki tüm engeller kaldırılmalı. Yüksek eğitimli kadınların istihdam şartları iyileştirilerek teşvik edilmeli. Kadınlar annelik, ev içi hizmet ve yaşlı bakımı gibi rollerle ev hayatına konumlandırılmamalı.

KAYNAKÇA

Ahang, M. (2014). The Impact of Gender Inequality on Economic Growth in Developed Countries. The Accounting, Economic and Financinal Management Conference, 1-8.

Akgül, I. ve Koç, S. Ö. (2011). Türkiye Cumhuriyeti Tarihinde Eğitim ve Büyüme İlişkisi: Eşik Otoregresif Yaklaşım. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 13 (2), 1-36.

Aydın, F. F. ve Erdem, E. (2014). The Effect of Women's Employment on Competitiveness and Economic Growth: A Comparison of Turkey and the Most Competitive Countries. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (44), 59-71.

Banerje, P., Arcabic, V. and Lee, H. (2017). Fourier ADL Cointegration Test to Approximate Smooth Breaks with New Evidence from Crude Oil Market, Economing Modelling, 67, 114-124.

Becker, R., Enders, W. and Lee, J. (2006). A Stationary Test in the Presence of an Unknown Number of Smooth Breaks. Journal of Time Series Analysis, 27 (3), 381-409.

Brummet, Q. (2008). The Effect of Gender Inequality on Growth: A Cross Country Empirical Study. The Park Place Economist: vol. 16.

Çabaş, M. ve Torun, M. (2022). OECD Ülkelerinde Cinsiyet Eşitsizliğinin Gelir Dağılımı Üzerine Etkisi. Yönetim Bilimleri Dergisi, II. Uluslararası Sosyal Bilimler Konferansı Özel Sayısı, 194-217. DOI: 10.35408/comuybd.1151966

Çalışkan, Ş.; Karabacak, M. ve Meçik, O. (2013). Türkiye'de Eğitim-Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1923-2011 (Kantitatif Bir Yaklaşım). Yönetim Bilimleri Dergisi, 11 (21), 29-48.

Dahal, M. P. (2011). Effect of Gender Gap in Education on District Level GDP Per Capital of Nepal". Economic Journal of Development Issues, 13&14 (1-2), 65-74.

Dollar, D. and Gatti, R. (1999). Gender Inequality, Income, and Growth: Are Good Times Good for Women?" Policy Research Report On Gender and Development *Working Paper Series*, No. 1. Development Research Group/PREMN, The World Bank.

Enders, W. and Lee, B. S. (1990). Current Account and Budget Deficits: Twins or Distant Cousins?. The Review of Economics and Statistics, 72 (3), 373-381.

Er, Ş. (2012). Women Indıcators of Economic Growth: A Panel Data Approach. The Economic Research Guardian, 27-42.

ILOSTAT International Labour Organization (2023). https://ilostat.ilo.org/data/ (Erişim Tarihi: 20.01.2023).

Klasen, S. (2000). Does Gender Inequality Reduce Growth and Development? Evidence From Cross-Country Regressions. Diskreter Strukturen Discussion Paper, No. 212.

Klasen, S. and Lamanna, F. (2009). The Impact of Gender Inequality in Education and Employment on Economic Growth: New Evidence for a Panel of Countries. Feminist Economics, 15 (3), 91-132.

Korkmaz, M. ve Dilbaz Alacahan, N. (2013). Türkiye'de Formel Piyasaya Yönelmede Kadın İşgücü Arzı ve GSYH Etkileri: Ampirik Bir Çalışma. Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 887-900.

Kutluay Şahin, D. (2022). Kadın İstihdamının Ekonomik Büyümeye Etkisi: Ampirik Bir Analiz. Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi, 8 (2), 277-288. DOI: 10.20979/ueyd.1135131

Kwiatkowski, D., Phillips, P. C., Schmidt, P. and Shin, Y. (1992). Testing the Null Hypothesis of Stationarity Against the Alternative of a Unit Root: How Sure are We That Economic Time Series Have A Unit Root?. Journal of Econometrics, 54 (1-3), 159-178.

Nazlıoğlu, S., Görmüş A. ve Soytaş, U. (2016). Oil Prices and Real Estate Investment Trusts (reits): Gradualshift Causality and Volatility Transmission Analysis. Energy Economics, 1-28.

Özkan, H. H. (2006). Popüler Kültür ve Eğitim. Kastamonu Eğitim Dergisi 14 (1), 29-38.

Pata, U. K. (2018). Türkiye'de Kadın İstihdamı ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Simetrik ve Asimetrik Nedensellik Testleri ile Sektörel Bir Analiz. Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, 21, 135-150.

Sarı, R. ve Soytaş, U. (2006). Income and Education in Turkey: A Multivariate Analysis. Education Economics, 14 (2), 181-196.

Serel, H. ve Özdemir, B. S. (2017). Türkiye'de Kadın İstihdamı ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 15(3), 134-150.

Sevinç, H. , Bozkurt, E. ve Eroğlu Sevinç, D. (2016). Ekonomik Büyümede Kadın İstihdamının rolü? Yakınsama Temelli Kanıtlar. Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 17 (1), 57-69.

Taş, S., Afşar, B. ve Kara, E. (2020). Türkiye'de Kadın İşgücünün Görünümü ve Büyümeye Etkisi (2008-2018). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, 23 (2), 590-602.

Taş, U. ve Yenilmez, F. (2008). Türkiye'de Eğitimin Kalkınma Üzerindeki Rolü ve Eğitim Yatırımlarının Geri Dönüş Oranı. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 9 (1), 155-186.

Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası EVDS (2023). https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket (Erişim Tarihi: 20.01.2023).

Toda, H. Y. and Yamamoto, T. (1995). Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes. Journal of Econometrics, 66, 225-250.

Tsong, C. C., Lee, C. F., Tsai, L. J. and Hu, T. C. (2016). The Fourier Approximation and Testing for the Null of Cointegration, Empirical Economics, 51 (3), 1085-1113.

Türlüoğlu, E. (2018). Kadın İstihdam ve Büyüme İlişkisi: Var Modeli Analizi. Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 5 (9), 59-68.

Tütüncü, A. ve Zengin, H. (2020). E7 Ülkelerinde Kadın İstihdamı ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki. Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 16 (1), 1-16.

Yılancı, V. ve Aydın, M. (2018). Türkiye'de Kadın Okullaşmasının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Rals-Eg Eşbütünleşme Testi Yaklaşımı. Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, Prof. Dr. Harun Terzi Özel Sayısı, 101-112.

ULUSLARARASI TURİZM GELİRLERİ VE EKONOMİK BÜYÜME: EKONOMETRİK BİR ANALİZ

YÖK 100/2000 Doktora Programı Öğrencisi, Dilek ATILGAN [1]

[1] Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3776-558X.

ÖZET

Dünya ekonomileri için turizm sektörü sürdürülebilir bir ekonomik büyümenin en önemli kaynaklarından biri konumundadır. Ekonomik gelişmenin ve yenilenme sürecinin katalizörü olarak kabul edilen turizm sektörü, politika yapıcılar tarafından stratejik bir faktör olarak değerlendirilmektedir. Ancak turizm sektörünün bu etkisinin oluşabilmesi için ülkelerin turizm kabiliyetini ve potansiyelini ortaya çıkarması gerekmektedir. Bu durumun sağlanması halinde turizm sektörünün ekonomik büyüme ve kalkınmayı olumlu yönde etkileyeceği öngörülmektedir. Özellikle hizmet sektörünün alt dalı konumunda olan turizm, tarım sanayi ve ulaştırma gibi birçok sektörü destekleme niteliğini üstlenerek hem araştırmacılar hem de politikacıların incelediği konuların başında gelmektedir. Bu çalışma, 1995-2019 dönemi için dünyada en fazla turizm geliri elde eden seçilmiş sekiz ülke (ABD, Fransa, Avustralya, Almanya, Japonya, Tayland Portekiz ve İsviçre) kapsamında turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada uluslararası turizm gelirleri ve ekonomik büyümeyi temsilen kişi başı GSYİH değişkenleri kullanılmıştır. Ekonometrik yöntemler için ikinci nesil testler arasında yer alan ve "Westerlund & Edgerton (2007)" tarafından ileri sürülen LM eşbütünleşme testinden yararlanılmıştır. Panel eşbütünleşme katsayı tahmini ise "Eberhardt & Bond (2009) tarafından geliştirilen Augmented Mean Group (AMG-Genişletilmiş Ortalama Grup)" yöntemi ile araştırılmıştır. Elde edilen analiz bulguları, uluslararası turizm gelirleri ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu göstermektedir. Eşbütünleşme katsayı tahmin sonuçlarının panel geneli için istatiksel olarak anlamlı olduğu turizm gelirlerindeki %1'lik bir artışın yaklaşık olarak ekonomik büyümeyi %0,24 oranında arttırdığı tespit edilmiştir. Ayrıca söz konusu her bir ülkede turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerindeki katsayı tahminlerinin farklılık gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Sonuçlar en fazla turizm geliri elde eden seçilmiş sekiz ülke

için sürdürülebilir bir ekonomik büyümenin sağlanmasında turizm gelirlerinin önemli bir yeri olduğunu vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler : Uluslararası Turizm Gelirleri, Büyüme, Panel Veri Analizi

INTERNATIONAL TOURISM REVENUES AND ECONOMIC GROWTH: AN ECONOMETRIC ANALYSIS

ABSTRACT

For world economies, the tourism sector is one of the most important sources of sustainable economic growth. The tourism sector, which is accepted as the catalyst of economic development and renewal process, is considered as a strategic factor by policy makers. However, in order for this effect of the tourism sector to occur, countries must reveal their tourism capability and potential. If this situation is achieved, it is predicted that the tourism sector will positively affect economic growth and development. It is one of the issues that both researchers and politicians examine by undertaking the quality of supporting many sectors such as tourism, agriculture industry and transportation, which is a sub-branch of the service sector. This study aims to examine the impact of tourism revenues on economic growth within the scope of eight selected countries (USA, France, Australia, Germany, Japan, Thailand, Portugal and Switzerland) with the highest tourism revenues in the world for the period 1995-2019. In the study, per capita GDP variables were used to represent international tourism revenues and economic growth. The LM cointegration test, which is among the second generation tests for econometric methods and proposed by "Westerlund & Edgerton (2007)", was used. The panel cointegration coefficient estimation was investigated using the Augmented Mean Group (AMG) method developed by Eberhardt and Bond (2009). The findings of the analysis show that there is a long-term cointegration relationship between international tourism revenues and economic growth. It was determined that the cointegration coefficient estimation results were statistically significant for the overall panel, and a 1% increase in tourism revenues increased economic growth by approximately 0,24%. In addition, it was concluded that the coefficient estimates of tourism revenues on economic growth in each country in question differ. The results emphasize that tourism revenues have an important place in ensuring a sustainable economic growth for the eight selected countries with the highest tourism income.

Keywords: International Tourism Revenues, Growth, Panel Data Analysis

1.GİRİŞ

Dünya ekonomisinde en hızlı gelişen ve büyüyen sektörler arasında yer alan turizm sektörü ülkelere önemli avantajlar sağlamaktadır. Bu avantajlar, istihdam ve vergi gelirlerinin artırılması, ödemeler bilançosu açıklarının giderilmesi olarak sıralanabilmektedir (Çoban ve Özcan, 2011: 244). Ekonomik gelişmenin ve yenilenme sürecinin katalizörü olarak kabul edilen turizm sektörü, politika yapıcılar tarafından stratejik bir faktör olarak değerlendirilmektedir (Dücan vd. 2016: 2). Ancak turizm sektörünün bu etkisinin oluşabilmesi için ülkelerin turizm kabiliyetini ve potansiyelini ortaya çıkarması gerekmektedir. Bu durumun sağlanması halinde turizm sektörünün ekonomik büyüme ve kalkınmayı olumlu yönde etkileyeceği öngörülmektedir.

Turizm sektörü "bilgi ve teknolojinin yayılması, üretim/tüketim sürecinde pozitif dışsallıklar" oluşturarak hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin ekonomik gelişmesine önemli katkılar sağlamaktadır. Ayrıca turizm sektörü ekonomik yönden olduğu kadar sosyal yönden de bölgelere avantajlar getirmektedir. Temiz içme suyu, hava alanı vb. alt yapı hizmetleri bu avantajlar olarak gösterilmektedir (Ağır ve Özbek, 2020: 97).

Bu çalışma dünyada en fazla turizm geliri elde eden seçilmiş sekiz ülke (ABD, Fransa, Avustralya, Almanya, Japonya, Tayland Portekiz ve İsviçre) kapsamında turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın ampirik uygulama kısmında güncel dinamik panel veri yöntemleri kullanılmıştır. Dolayısıyla çalışma diğer ampirik uygulamalardan bu yönüyle farklılık göstermektedir. Ayrıca çalışmada seçilen örneklem grubunun gelişmiş ülkeler içerisinde yer alması özellikle turizm gelirlerin önemli olduğu gelişmekte olan ülkelere önemli bilgiler sunmaktadır. Giriş bölümünden sonra turizm gelirleri ve ekonomik büyüme ilişkisini inceleyen seçilmiş literatür özetine yer verilmiştir. Daha sonra araştırma ve ampirik bulgular raporlanarak çalışma sonuç kısmında yorumlanmış ve politika önermeleri sunularak sonlandırılmıştır.

2.Literatür Özeti

Uluslararası turizm gelirleri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye yönelik literatür özeti Çizelge 1'de sunulmaktadır. İlgili literatürlerde elde edilen sonuçlar turizm gelirlerinin ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği yönündedir (Cortés - Jiménez (2008); Bahar ve Bozkurt (2010); Šimundić vd. (2016); Demir ve Bahar (2022)).

Çizelge 1. Literatür Özeti

Yazar(lar)	***Dönem / Ülkeler***	***Yöntem***	***Bulgular***
Eugenio-Martin vd. (2004)	1985-1998 / 21 Latin Amerika	Statik Panel Veri Analizi	Turizm ve ekonomik büyüme arasında gelişmekte olan ülkelerde (GOÜ) güçlü, gelişmiş ülkelerde zayıf bir ilişki bulunmaktadır.

Cortés - Jiménez (2008)	1990-2004 / İspanya ve İtalya	Statik Panel Veri Analizi	Turizm gelirleri söz konusu ülkelerde ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilemektedir.
Bahar ve Bozkurt (2010)	1998-2005 / GOÜ 21 Ülke	Genelleştirilmiş Momentler Metodu (GMM)	Turizm gelirleri ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilemektedir.
Samimi vd. (2011)	1995-2009 / 20 GOÜ	P-VAR Yöntemi	Turizm gelirleri ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilemektedir.
Tugcu (2014)	1998-2011 / Avrupa, Asya ve Afrika ülkeleri	Panel Nedensellik Analizi	Nedensellik ilişkisinin yönü ülkelere göre farklılık göstermektedir.
Kum vd. (2015)	1995-2013 / N11 Ülkeleri	Statik Panel Veri Analizi	Ekonomik büyümeden turizme tek yönlü nedensellik ilişkisine rastlanılmıştır.
Šimundić vd. (2016)	2000-2014 / Latin Amerika ve Karayip Ülkeleri	Panel Veri Analizi	Turizm gelirleri ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilemektedir.
Yıldırım ve Şahin (2018)	1995-2016 / Akdeniz Ülkeleri	Panel Nedensellik Analizi	İtalya ve Yunanistan'da turizmden ekonomik büyümeye, Slovenya'da ise ekonomik büyümeden turizm gelirlerine doğru nedensellik ilişkisine rastlanılmıştır.
Zortuk ve Yıldız (2018)	1995-2016 / E7 Ülkeleri	Panel Nedensellik Analizi	Turizm gelirlerinden ekonomik büyümeye doğru nedensellik ilişkisine rastlanılmıştır.
Ağır ve Özbek (2021)	1995-2019 / Seçilmiş 7 Ülke	Panel Nedensellik Analizi	Panel geneli için nedensellik ilişkisine rastlanılmamıştır.
Demir ve Bahar (2022)	2003Q1- 2018Q4 / Türkiye	Engle-Granger Eşbütünleşme Yöntemi	Turizm gelirleri kısa ve uzun dönemde ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilemektedir.

Kaynak: Çizelge yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.ARAŞTIRMA VE BULGULAR

Çalışma turizm gelirleri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 2019 yılında en fazla turizm geliri elde eden seçilmiş sekiz ülke (ABD, Fransa, Avustralya, Almanya, Japonya, Tayland, Portekiz ve İsviçre) için incelemeyi amaçlamaktadır. Dünya bankası veri tabanından 1995-2019 dönemi verileri elde edilmiştir. Logaritmik dönüşümleri yapılan kişi başı GSYİH ve uluslararası turizm gelirleri analize dahil edilmiştir. Model Denklem (1)'de sunulmaktadır.

$$LNGR_{it}=\alpha_i+\beta_{1i}LNTR_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

$(i = \ldots, 8)$ ve $(t = 1995, \ldots 2019)$

Eşitlikte kişi başı geliri (LNGDP) ve uluslararası turizm gelirlerini (LNTR) göstermektedir.

Eşbütünleşme testinden önce yatay kesit bağımlılığı, birim kök testi ve eğim katsayılarının homojenliğine bakılmaktadır. Sonuçlar aşağıdaki çizelgelerde yer almaktadır.

Çizelge 2. Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

Değişkenler	LNGR		LNTR		Eşbütünleşme Modeli	
Testler	**İst-Değeri**	**p-Değeri**	**İst- Değeri**	**p-Değeri**	**İst- Değeri**	**p-Değeri**
CD_{lm1} (BP,1980)	165.651***	0.000	52.456***	0.003	116.717***	0.000
CD_{lm2} (Pesaran, 2004)	17.993***	0.000	3.268***	0.001	11.855***	0.000
CD_{lm3} (Pesaran, 2004)	-1.970**	0.024	-2.407***	0.008	4.560***	0.000
LM_{adj} (PUY, 2008)	2.128**	0.017	4.977***	0.000	37.046***	0.000
*““***” işareti %1 ve “**” işareti %5 seviyesinde anlamlılığı belirtmektedir”.*						

Yatay kesit bağımlığı %1 ve %5 anlamlılık düzeyinde reddedilerek değişkenlerde ve modelde yatay kesit bağımlılığı sonucu elde edilmiştir. Bu durum seçilmiş sekiz ülkeye gelen kırılmaların diğer ülkeleri de etkilediğini vurgulamaktadır.

Çizelge 3. Reese &Westerlund (2016) Birim Kök Testi Sonuçları

Birim Kök Testi		LNGR		LNTR	
		Sabit Terimli	**Sabit ve Trendli**	**Sabit Terimli**	**Sabit ve Trendli**
PANICCA	Pa	0.771 (0.780)	4.131 (1.000)	-8.360 (0.000)	4.670 (1.000)
	Pb	1.063 (0.856)	15.863 (1.000)	-3.635 (0.000)	16.878 (1.000)
	PMSB	2.575 (0.995)	48.865 (1.000)	-1.931 (0.027)	43.684 (1.000)

Birim kök sonuçlarına göre değişkenler seviyede birim kök sürece sahiptir. Bu durum eşbütünleşme testinin yapılmasına olanak sağlamaktadır.

Çizelge 4. Homojenlik Test Sonuçları

Katsayı	β	
Testler	**Test İstatistiği**	**Olasılık Değeri**
Delta Tilde	12.444***	0.000
Delta $Tilde_{adj}$	13.231***	0.000
*** işareti %1, seviyesinde anlamlılığı ifade etmektedir.		

Homojenite test sonuçlarına göre eğim katsayılarının heterojen olduğu kabul edilmektedir. Buna göre söz konusu ülkelerde turizm gelirlerinde meydana gelen bir değişimin ekonomik büyüme üzerinde farklı etkilere sahiptir.

Çizelge 5. Eşbütünleşme Test Sonuçları

	LM İstatistiği	Asimptotik p-değeri	Bootstrap p-değeri
LMN+	1.034	0.878	0.150

Not: Bootstrap olasılık değerleri 1000 tekrarlı dağılımdan elde edilmiştir. Sabitli model kullanılmıştır.

Uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisi bulguları çizelge 5'te sunulmuştur. Bootstrap değerleri altında boş hipotez reddedilememekte ve değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olduğuna karar verilmektedir.

Çizelge 6. Panel Eşbütünleşme Katsayı Tahmin Bulguları

	LNGR=*f*(LNTR)		
	Katsayı	**Std. Hata**	**Olasılık Değeri**
AMG	0.243***	0.073	0.001
Ülke Sonuçları			
ABD	0.448***	0.104	0.000
Fransa	0.127	0.088	0.150
Avustralya	0.259***	0.083	0.002
Almanya	0.105	0.101	0.300
Japonya	0.091**	0.037	0.014
Tayland	0.306***	0.097	0.002
Portekiz	0.152*	0.091	0.095
İsviçre	0.564***	0.073	0.000
*** işareti %1, ** işareti %5 ve * işareti %10 seviyesinde anlamlılığı ifade etmektedir.			

AMG testi sonuçlarına göre seçilmiş sekiz ülkede turizm gelirinin (LNTR) kişi başı GSYİH (LNGR) üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Panel sonuçları, turizm gelirindeki %1'lik bir artışın ekonomik büyümeyi yaklaşık olarak %0,243 oranında arttırdığını göstermektedir. Turizm gelirinin ekonomik büyüme oranını arttırdığı Cortés - Jiménez (2008); Bahar ve Bozkurt (2010); Šimundić vd. (2016); Demir ve Bahar (2022) çalışmalarında elde ettikleri sonuçlarla tutarlılık göstermektedir.

Sonuçları ülke bazında değerlendirildiğinde; ABD, Avustralya, Japonya, Tayland, Portekiz ve İsviçre %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde, turizm gelirindeki %1'lik bir artışın ekonomik büyüme oranını sırasıyla %0,448; %0,259; %0,091; %0,306; %0,152; %0,564 oranında arttırdığı elde edilmektedir.

4.SONUÇ

Çalışmada turizm gelirleri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki 2019 yılında en fazla turizm geliri elde eden seçilmiş sekiz ülke (ABD, Fransa, Avustralya, Almanya, Japonya, Tayland, Portekiz ve İsviçre) için incelenmiştir. Tahmin sonuçları, panel geneli için turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin istatiksel olarak anlamlı olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Panel sonucu, turizm gelirlerindeki %1'lik bir artışın turizm gelirlerini yaklaşık olarak %0,243 arttırdığını göstermektedir. Ayrıca yöntem ülke bazlı sonuçları da göstermektedir. ABD, Avustralya, Japonya, Tayland, Portekiz ve İsviçre %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde, turizm gelirindeki %1'lik bir artışın ekonomik büyüme oranını sırasıyla %0,448; %0,259; %0,091; %0,306; %0,152; %0,564 oranında arttırdığı elde edilmektedir.Turizm gelirinin ekonomik büyüme oranını arttırdığı Cortés - Jiménez (2008); Bahar ve Bozkurt (2010); Šimundić vd. (2016); Demir ve Bahar (2022) çalışmalarında elde ettikleri sonuçlarla tutarlılık göstermektedir.

Sonuçlar, seçilmiş sekiz ülkede uluslararası turizm gelirlerinin ekonomik büyümenin önemli bir belirleyicisi olduğunu göstermektedir. Bu kapsamda politika yapıcılarının ekonomik, kültürel ve sosyal gelişimi destekleyen turizm faaliyetlerini teşvik ederek desteklemesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Bahar, O., ve Bozkurt, K. (2010). Gelişmekte Olan Ülkelerde Turizm-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Dinamik Panel Veri Analizi. Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, *21*(2), 255-265.

Breusch, T. S. and Pagan, A. R. (1980). The Lagrange Multiplier Test and its Applications to Model Specification in Econometrics. The Review of Economic Studies, 47(1), 239-253.

Cortés-Jiménez, I. (2008). Which Type of Tourism Matters to the Regional Economic Growth? The Cases of Spain and Italy. International Journal of Tourism Research, 10 (2), 127-139.

Çoban, O. ve Özcan, C. C. (2013). Türkiye'de Turizm Gelirleri-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Nedensellik Analizi (1963-2010). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 8(1), 243-261.

Demir, E., ve Bahar, O. (2021). Turizm Gelirlerinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Üzerine Ampirik Analiz. International Journal of Social Sciences and Education Research, 7 (2), 162-172. DOI: https://doi.org/10.24289/ijsser.699497

Dücan, E., Şit, M. ve Şentürk, M. (2016). Ekonomik Büyümeye Bir Katkı Bağlamında Turizm Gelirleri: Bir Panel Veri Uygulaması. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 6(2), 1-14.

Eberhardt M., and Bond, S.R. (2009). Cross-sectional Dependence in Non-Stationary Panel Models: A Novel Estimator. Nordic Econometric Meetings, Sweeden.

Eugenio-Martin, J. L., Morales, N. M., and Scarpe, R. (2004). Tourism and Economic Growth in Latin American Countries: A Panel Data Approach, 26, 1-28.

Kum, H., Aslan, A., ve Gungor, M. (2015). Tourism and Economic Growth: The Case of Next 11 Countries. International Journal of Economics and Financial Issues, *5*(4), 1075-1081.

Özbek, S., ve Ağır, H. (2021). Uluslararası Turizm Gelirleri-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Nedensellik Analizi. Tourism Economics, Management and Policy Research,1(2), 96-103.

Pesaran, M. H. (2004). General Diagnostic Tests For Cross Section Dependence In Panels. Cambridge: University Of Cambridge, Working Paper.

Pesaran, M. H. and Yamagata, T. (2008). Testing Slope Homogeneity In Large Panels. Journal of Econometrics, 142(1), 50-93.

Pesaran, M. H., Ullah, A. and Yamagata, T. (2008). A Bias-Adjusted LM Test Of Error Cross-Section İndependence, Econometrics Journal, 11, 105-127.

Reese, S. and Westerlund, J. (2016), Panicca: Panic on Cross-Section Averages, Journal of Applied Econometrics, 31 (6), pp. 961-981.

Samimi, A., Sadeghi, S., and Sadeghi, S. (2011). Tourism and Economic Growth in Developing Countries: P-VAR Approach. Middle-East Journal of Scientific Research 10(1): 28-32.

Šimundić, B., Kuliš, Z., and Šerić, N. (2016). Tourism and Economic Growth: An Evidence for Latin American and Caribbean Countries. Tourism & Hospitality Industry Congress Proceedings, 457-469.

Tugcu, C. T. (2014). Tourism and Economic Growth Nexus Revisited: A panel Causality Analysis for the Case of the Mediterranean Region. Tourism Management, 42, 207-212.

Westerlund, J., and Edgerton, D. L. (2007), A Panel Bootstrap Cointegration Test, Economics Letters, 97: 185–190.

World Bank (2023). World Development Indicators, Erişim adresi: http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators (Erişim Tarihi: 10.01.2023).

Yıldırım, B. I., ve Şahin, D. (2018). Akdeniz Ülkelerinde Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bootstrap Panel Nedensellik Testi. Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, *8*(16), 73-83.

Yıldız, A., ve Zortuk, M. (2018). E-7 Ülkelerinde Turizm ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Asimetrik Panel Nedensellik Analizi. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (58), 130-142.

YENİLENEBİLİR ENERJİ TÜKETİMİNİN BELİRLEYİCİLERİ: BOOTSTRAP PANEL NEDENSELLİK ANALİZİ

YÖK 100/2000 Doktora Programı Öğrencisi, Dilek ATILGAN [1]
[1] Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3776-558X.

ÖZET

Sağlıklı bir şekilde yaşamsal aktivitelerin devam ettirilmesi ve ekonomik gelişmenin sağlanması bakımından enerji kaynakları önemli bir konuma sahiptir. Küreselleşme ile birlikte nüfusun hızla artması, endüstrileşme, kentleşme, ticaret ve üretim olanaklarının gelişmesi enerji kaynaklarının tükenmesine neden olarak ülke ekonomilerini alternatif enerji kaynakları aramaya yönlendirmiştir. Çünkü enerjinin çözülemeyen bir sorun haline dönüşmesi ülkelerin ekonomik hedeflerine ulaşabilmesini ve toplumsal dengenin tesis edilebilmesini engellemektedir. Ülkeler enerji ihtiyacını yenilenebilir ve yenilenemeyen enerji kaynakları ile karşılamalarına rağmen, yenilenemeyen enerji kaynaklarının dünya üzerindeki dengesiz dağılımı yenilenebilir enerjiyi hem gerekli hem de zorunlu hale getirmektedir. Özellikle yenilenemez enerji kaynaklarının yenilenebilir enerji kaynaklarına göre yüksek maliyetli oluşu ve çevreye verdiği zararlar da göz önüne alındığında yenilenebilir enerji kaynaklarının ele alınması gereken önemli bir konu olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda yenilenebilir enerji kaynaklarının ülkeler açısından belirleyicilerinin tespit edilmesi büyük önem taşımaktadır. Çalışma bu doğrultuda 1990-2015 dönemi için yüksek gelirli gelişmekte olan ülkeler olarak ifade edilen MIST (Meksika, Endonezya, Güney Kore ve Türkiye) ülkelerinde yenilenebilir enerji tüketiminin belirleyicilerini tespit etmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, yenilenebilir enerji tüketimi, kişi başı gelir, kentleşme oranı ve enerji kullanımı değişkenleri kullanılmıştır. Enerji kullanımı verisinin söz konusu ülkelerde 2015 yılına kadar olması çalışmanın ana sınırlılığını oluşturmaktadır. Ekonometrik yöntem olarak değişkenlerde ve modele ait yatay kesit bağımlılığı ve eğim katsayısının homojenliği testlerinden sonra Kónya (2006) tarafından geliştirilen bootstrap panel nedensellik testi kullanılmıştır. Elde edilen bulgular, enerji kullanımından yenilenebilir enerji tüketimine doğru nedenselliğin sadece Meksika'da, gelirden yenilenebilir enerji tüketimine doğru nedenselliğin Meksika, Güney Kore ve Türkiye'de, kentleşmeden yenilenebilir enerji tüketimine doğru nedenselliğin ise Meksika ve Türkiye'de bulunduğu tespit edilmiştir. Endonezya'da herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır.

Anahtar Kelime: Yenilenebilir Enerji, MIST Ülkeleri, Panel Veri Analizi

DETERMINANTS OF RENEWABLE ENERGY CONSUMPTION: BOOTSTRAP PANEL CAUSES ANALYSIS

ABSTRACT

Energy resources have an important position in terms of maintaining the vital activities in a healthy way and ensuring economic development. With globalization, the rapid increase in population, industrialization, urbanization, development of trade and production opportunities caused the depletion of energy resources and led the country's economies to seek alternative energy sources. Because the transformation of energy into an unsolvable problem prevents countries from reaching their economic goals and establishing social balance. Although countries meet their energy needs with renewable and non-renewable energy sources, the uneven distribution of non-renewable energy sources around the world makes renewable energy both necessary and compulsory. Considering the high cost of non-renewable energy sources compared to renewable energy sources and the damage they cause to the environment, it shows that renewable energy sources are an important issue to be addressed. In this context, it is of great importance to determine the determinants of renewable energy sources in terms of countries. In this direction, the study aims to determine the determinants of renewable energy consumption in MIST (Mexico, Indonesia, South Korea and Turkey) countries, which are expressed as high-income developing countries for the period 1990-2015. In the study, per capita income, urbanization rate and energy use variables were used. The main limitation of the study is that the energy use data is available in these countries until 2015. As an econometric method, the bootstrap panel causality test developed by Kónya (2006) was used after the horizontal section dependence of the model and the homogeneity of the slope coefficient tests. The findings show that causality from energy use to renewable energy consumption is found only in Mexico, causality from income to renewable energy consumption in Mexico, South Korea and Turkey, and causality from urbanization to renewable energy consumption in Mexico and Turkey. No causal relationship was found in Indonesia.

Keywords: Renewable Energy, MIST Countries, Panel Data Analysis

GİRİŞ

Sanayi devrimi ile birlikte sürekli artış eğiliminde olan enerji ihtiyacı pek çok olumsuzlukları beraberinde getirmiştir. Enerji talebinin geleneksel fosil yakıtları olarak adlandırılan doğalgaz, kömür ve petrol gibi enerji kaynaklarından karşılanması küresel ölçekte olumsuzlukların yaşanmasına neden olmuştur (Ağır, vd. 2020: 40). Özellikle söz konusu yakıtlarının kullanımının artması karbon salınımında artış yaşanmasına neden olarak küresel ısınma ve iklim değişikliğine yol açmıştır. Bu durum çevreye önemli zarar vererek gelecek nesillerin yaşam kalitesinin bozulmasına sebep olmaktadır. Ayrıca enerjide dışa bağımlı olan ülkelerin herhangi bir küresel krizinde geleneksel fosil yakıtları hem ekonomik hem de politik silah unsuru olarak kullanılabilmektedir (Erdinç ve Aydınbaş, 2020: 346). Bu açıdan ülkelerin yenilenemez enerji kaynaklarından yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelmesi ve bu alanda yatırımlarının artırılması önem arz etmektedir.

Artan yenilenemez enerji talebinin neden olduğu olumsuzluklar ülkelerin yenilenebilir enerji kaynaklarına yöneliminin önemini vurgulamaktadır. Rüzgâr, güneş, jeotermal, hidroelektrik

gibi yenilenebilir enerji kaynaklarının tekrar tekrar kullanılması ve çevre dostu olması küresel iklim değişikliği ile mücadele de oldukça önemlidir. Bazı çevrelerce belirtilen enerji kaynaklarının fazla maliyetli olduğu vurgulansa da uzun vade de etkileri göz önüne alındığında ülke ekonomilerinin yenilenemez enerji kaynaklarından yenilenebilir enerji kaynaklarına dönüşüm yapmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır (Yanar ve Kerimoğlu, 2011: 193; Ağır, vd. 2020: 40).

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından yenilenebilir enerji sektörünün gelecekteki enerji ihtiyacını karşılaması göz önüne alındığında önemli avantaj sağlamaktadır. Sektör, istihdam artışı ve ithalata yönelik harcamaların azalmasına yol açarak ülkelerin ekonomik büyümesini olumlu yönde etkileyecektir. Bu bağlamda ekonomik sürdürülebilirliğin anahtarını oluşturmaktadır (Saad ve Taleb, 2017: 127).

Yenilenebilir enerji sektörünün gelecekte enerji ihtiyacını karşılaması göz önünde alındığında sektör gelişmekte olan ülkeler açısından ayrı bir öneme sahiptir. Çünkü enerji talebinde ve karbon salınımının yol açtığı olumsuzluklardan en fazla sorunu yaşayacak ülkeler olarak değerlendirilmektedir. Bu çalışma gelişmekte olan ülke kategorisinde yer alan MIST (Meksika, Endonezya, Güney Kore ve Türkiye) ülkelerinde1990-2015 dönemi yıllık verilerini kullanarak yenilenebilir enerji tüketiminin belirleyicilerini araştırmaktadır. Ülke grubu için Dünya Bankası veri tabanından 1990-2015 dönemi verilerine ulaşılmıştır. Çalışmanın ampirik uygulama kısmında güncel dinamik panel veri yöntemleri kullanılmıştır. Dolayısıyla çalışma diğer ampirik uygulamalardan bu yönüyle farklılık göstermektedir. Giriş bölümünden sonra yenilenebilir enerji tüketiminin belirleyicilerini inceleyen seçilmiş literatür özetine yer verilmiştir. Daha sonra araştırma ve ampirik bulgular raporlanarak çalışma sonuç kısmında yorumlanmış ve politika önermeleri sunularak sonlandırılmıştır.

LİTERATÜR ÖZETİ

Yenilenebilir enerji tüketimin belirleyicilerine yönelik literatür özeti Çizelge 1'de sunulmaktadır. İlgili literatürlerde elde edilen sonuçların ülkeden ülkeye farklılık gösterdiği görülmektedir.

Çizelge 1. Seçilmiş Literatür Özeti

Yazar(lar)	***Dönem / Ülkeler***	***Değişkenler***	***Yöntem***	***Bulgular***
Sadorsky (2009)	1980-2005 / G7 Ülkeleri	Yenilenebilir Enerji Tüketimi, GSYİH, CO2 Emisyonu ve Petrol Fiyatları	Panel Eşbütünleşme Testi	Değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin olduğu belirlenmiştir.
Menyah, ve Rufael (2010)	1960-2007 / ABD	Yenilenebilir Enerji Tüketimi, GSYİH, CO2 Emisyonu ve	Granger Nedensellik Testi	Ekonomik büyümeden yenilenebilir enerji tüketimine doğru nedensellik ilişkisi

		Nükleer Enerji Tüketimi,		
Çınar ve Yılmazer (2015)	1990-2013 / 8 Gelişmekte Olan Ülke	Yenilenebilir Enerji Tüketimi, GSYİH, Elektrik Tüketimi, CO2 Emisyonu, Enerji Kullanımı, Kent Nüfusu ve Enerji İthalatı	Eşbütünleşme testi	Yenilenebilir enerji kaynakları, GSYİH'yi, CO2 emisyonunu, enerji kullanımını ve enerji ithalatını pozitif etkilemektedir.
Yurtkur ve Bahtiyar (2017)	1971-2013 / Kırılgan Beşli	Yenilenebilir Enerji Tüketimi, GSYİH, Enflasyon ve Ticari Açıklık	VAR Analizi	Ekonomik büyümede yaşanan değişimlerin enerji tüketimini söz konusu ülkelerde pozitif olarak ve azalarak etkilediği ifade edilmiştir.
Şimşek ve Yiğit (2017)	1990-2015 / BRICT Ülkeleri	Yenilenebilir Enerji Tüketimi, GSYİH, Petrol Fiyatları, CO2 Emisyonu ve Kentleşme	Panel Nedensellik Analizi	GSYİH'den kentleşmeye, yenilenebilir enerji tüketiminden petrol fiyatlarına ve CO2 emisyonuna doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi elde edilmiştir.
Erdoğan vd. (2018)	1998-2015 / Türkiye	GSYİH ve Yenilenebilir Enerji Tüketimi	Johansen Eşbütünleşme Testi	Uzun dönemde GSYİH ile yenilenebilir enerji tüketimi arasında eşbütünleşme ilişkisi mevcuttur.
Paramatı vd. (2018)	1991-2012 / 7 Afrika Ülkesi	Enerji Tüketimi, GSYİH, Borsa Göstergeleri, Ticaret Açığı, Doğrudan Yabancı Sermaye Girişleri (DYY) ve Sanayileşme	Panel Veri Analizi	Enerji tüketimini, borsa göstergeleri, ticaret açığı ve doğrudan yabancı sermaye girişleri (DYY) ve sanayileşme azaltmaktadır.

Gültekin ve Uğur (2019)	2000-2015 / 14 OECD Ülkesi	Rüzgar Enerjisi, Nihai Tüketim Harcamaları, Hükümet Etkinliği, Enerji Kullanımı, GSYİH	Panel Veri Analizi	Ülkeden ülkeye sonuçlar değişiklik göstermektedir.
Ağır vd. (2020)	1960-2015/ Türkiye	GSYİH, Yenilenebilir Enerji Tüketimi, Kentleşme Oranı ve Enerji Kullanımı	Nedensellik Analizi	Enerji tüketiminden kişi başı gelire doğru nedensellik ilişkisi sonucu elde edilmiştir.
Altıner ve Şimşek (2022)	1990-2018 / BRICS-T Ülkeleri	GSYİH, Yenilenebilir enerji Tüketimi, CO2 Emisyonu, Sabit Sermaye Oluşumu, Nüfus Artış Hızı, Ticari Dışa Açıklık ve DYY	Panel Nedensellik Analizi	Yenilenebilir enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru nedensellik ilişkisi mevcuttur.

Kaynak: Çizelge yazar tarafından oluşturulmuştur.

ARAŞTIRMA VE BULGULAR

Yenilenebilir enerji tüketiminin belirleyicilerini incelemeyi amaçlayan çalışmada MIST (Meksika, Endonezya, Güney Kore ve Türkiye) ülkeleri için 1990-2015 dönemi yıllık verileri kullanılmıştır. Yenilenebilir enerji tüketimi, kişi başı GSYİH, kentleşme oranı ve enerji kullanımı değişkenleri kullanılmıştır. Kullanılan veriler Dünya Bankasından elde edilmiş olup logaritmik dönüşümleri yapılmıştır. Logaritmik dönüşümleri yapılan model Denklem (1)'de sunulmaktadır.

$$LYET_{it}=\alpha_i+\beta_{1i}LEK_{it} + \beta_{2i}LGR_{it} +\beta_{2i}LKT_{it}\ \varepsilon_{it} \quad (1)$$

$(i =\ldots., 4$ ve $(t = 1990,\ldots 2015)$

Eşitlikte yenilenebilir enerji tüketimini (LYET), enerji kullanımını (LEK), kişi başı GSYİH (LGR), kentleşme oranını (LKT) göstermektedir.

Konya (2006) panel nedensellik testi eşbütünleşme ve birim kök testleri gibi ön aşamada yapılacak analizleri gerektirmez çünkü her ülke için ayrı ayrı bootstrap kritik değerleri hesaplamaktadır. Söz konusu testten önce yapılması gereken yatay kesit bağımlılığı ve eğim katsayısı homojenliği test sonuçları Çizelge 2'de sunulmaktadır.

Çizelge 2. Değişkenlere ve Modele Ait Kesit Bağımlılığı Sonuçları

Ön Testler	*LYET*		*LEK*		*LGR*		*LKT*	
	İst-Değ.	**Ols-Değ.**	**İst-Değ.**	**Ols-Değ.**	**İst-Değ.**	**Ols-Değ.**	**İst-Değ.**	**Ols-Değ.**
CD_{lm1} (BP,1980)	26.543***	0.000	15.154**	0.019	34.384***	0.000	31.234***	0.000
CD_{lm2} (Pesaran, 2004)	5.930***	0.000	2.643***	0.004	8.194***	0.000	7.285***	0.000
CD_{lm3} (Pesaran, 2004)	-2.725****	0.003	-3.359***	0.003	-3.203***	0.001	-1.830**	0.034
LM_{adj} (PUY, 2008)	21.341***	0.000	30.447***	0.001	29.464***	0.000	31.873***	0.000
Homojenite Test Sonuçları								
	β							
	Test İstatistiği			**Olasılık Değeri**				
Delta Tilde	8.748***			0.000				
Delta $Tilde_{adj}$	9.279***			0.000				
"***" %1 ve "**" %5 düzeyinde istatistiki anlamlılığı göstermektedir.								

Yatay kesit bağımlığı %1 ve %5 anlamlılık düzeyinde reddedilerek değişkenlerde yatay kesit bağımlılığı sonucu elde edilmiştir. Bu durum MIST ülkelerine gelen kırılmaların diğer ülkeleri de etkilediğini vurgulamaktadır. Homojenite test sonuçlarına göre eğim katsayılarının heterojen olduğu kabul edilmektedir. Buna göre analize dahil edilen değişkenlerde meydana gelen bir değişimin yenilenebilir enerji tüketimi üzerinde farklı etkilere sahiptir.

Çizelge 2'de belirtilen testlerden sonra yatay kesit bağımlılığını ve heterojenliği dikkate göz önünde bulunduran Konya (2006) Panel nedensellik test sonuçları Çizelge 3'te sunulmaktadır.

Çizelge 3. Konya (2006) Panel Nedensellik Testi Sonuçları

LEK					
Ülkeler	**Wald İstatistiği**	**Bootstrap Olasılık Değeri**	**Kritik Değerler**		
			%1	**%5**	**%10**
Meksika	15.977***	0.000	8.968	4.587	3.650
Endonezya	10.979	0.120	17.929	14.718	11.281
Güney Kore	13.794	0.280	29.175	19.956	18.477
Türkiye	0.029	0.910	5.641	4.126	3.515
LGR					
Ülkeler	**Wald İstatistiği**	**Bootstrap Olasılık Değeri**	**Kritik Değerler**		
			%1	**%5**	**%10**
Meksika	4.109***	0.010	3.242	2.477	1.475
Endonezya	0.026	0.910	7.257	5.560	3.885
Güney Kore	15.064***	0.060	14.383	11.734	9.188
Türkiye	4.819***	0.040	3.463	2.483	2.096
LKT					

Ülkeler	Wald İstatistiği	Bootstrap Olasılık Değeri	Kritik Değerler		
			%1	%5	%10
Meksika	5.691***	0.020	3.091	2.185	1.629
Endonezya	12.428	0.300	45.802	21.357	15.248
Güney Kore	4.905	0.900	23.628	18.159	15.940
Türkiye	5.102***	0.010	3.705	2.793	2.010

Tablo 3'te sunulan bulgulara göre enerji kullanımından (LEK) yenilenebilir enerji tüketimine doğru nedenselliğin sadece Meksika'da, gelirden (LGR) yenilenebilir enerji tüketimine doğru nedenselliğin Meksika, Güney Kore ve Türkiye'de, kentleşmeden (LKT) yenilenebilir enerji tüketimine doğru nedenselliğin ise Meksika ve Türkiye'de bulunduğu tespit edilmiştir. Endonezya'da herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır. Analiz sonuçları, Erdoğan vd. (2018); Ağır vd. (2020); Altıner ve Şimşek (2022) çalışmalarında elde edilen bulgularla benzerlik göstermektedir.

4.SONUÇ

Ülke ekonomilerinin artan enerji talebini erişim kolaylığı ve daha az maliyet nedeniyle geleneksel fosil yakıtlardan (doğalgaz, kömür ve petrol vb.) karşılaması önemli problemlere yol açmıştır. Özellikle bu enerji kaynaklarının artan karbon salınımı nedeniyle küresel ısınma ve iklim değişikliğine yol açması küresel ölçekte olumsuzlukların yaşanmasını kaçınılmaz hale getirmektedir. Ayrıca enerjide dışa bağımlı olan ülkelerde herhangi bir kriz anında bu durum hem ekonomik hem de politik olarak bir silah unsuru olarak kullanabilmektedir. Söz konusu olumsuzluklar göz önüne alındığında ülkelerin yenilenemez enerji kaynaklarından yenilenebilir enerji kaynaklarına dönüşüm sağlaması gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Yenilenebilir enerji tüketiminin belirleyicilerini incelemeyi amaçlayan çalışmada MIST (Meksika, Endonezya, Güney Kore ve Türkiye) ülkeleri için 1990-2015 dönemi yıllık verileri kullanılmıştır. Çalışmada, yenilenebilir enerji tüketimi, kişi başı gelir, kentleşme oranı ve enerji kullanımı değişkenleri kullanılmıştır. Ampirik yöntem bulguları enerji kullanımından yenilenebilir enerji tüketimine doğru nedenselliğin sadece Meksika'da, gelirden yenilenebilir enerji tüketimine doğru nedenselliğin Meksika, Güney Kore ve Türkiye'de, kentleşmeden yenilenebilir enerji tüketimine doğru nedenselliğin ise Meksika ve Türkiye'de olduğu tespit edilmiştir. Endonezya'da herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır. Analiz sonuçları, Erdoğan vd. (2018); Ağır vd. (2020); Altıner ve Şimşek (2022) çalışmalarında elde edilen bulgularla benzerlik göstermektedir.

Sorunsuz bir şekilde enerjinin yaşamsal faaliyetlerinin yürütülmesi ve sürdürülebilir ekonomik gelişimin sağlanması için ülkelerin kendine yetebilecek düzeyde enerji kaynaklarına sahip olması gerekmektedir. Bu sonuçlara göre yenilenebilir enerjinin ülke ekonomileri açısından önemi göz önüne alındığında hükümetlerin bu politikaları teşvik edecek adımları atması gerekmektedir. Özellikle yenilenebilir enerji sektörüne yapılacak yatırımların istihdam artışına ve ithalata yönelik harcamaların azalmasına katkı sağlayarak ekonomik büyümeyi olumlu

yönde etkileyecektir. Ayrıca yenilenebilir enerji kullanımının yaygınlaştırılması karbon salınımın azalmasına yol açarak temiz çevre oluşumunu destekleyecektir. Bu doğrultuda ülkeler orta ve uzun vadede yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelmelidir.

KAYNAKÇA

Ağır, H., Özbek, S., ve Türkmen, S. (2020). Türkiye'de Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Belirleyicileri: Ampirik Bir Tahmin. Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 6(4), 39-48.

Altıner, A. ve Şimşek, E., (2022). "BRICS-T Ülkelerinde Ekonomik Büyüme Üzerinde Yenilenebilir Enerji Tüketiminin Etkisi" ODÜSOBİAD 12 (3),1651-1668 Doi: 10.48146/odusobiad.108- 9399.

Breusch, T. S. ve Pagan, A. R. (1980). The Lagrange Multiplier Test and its Applications to Model Specification in Econometrics. The Review of Economic Studies, 47(1), 239-253.

Çınar, S. ve Yılmazer, M. (2015), Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Belirleyicileri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Gelişmekte Olan Ülkeler Örneği, Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi, 30(1), 55-78.

Erdinç, Z., ve Aydınbaş, G. (2020). Yenilenebilir Enerji Tüketiminin Belirleyicileri Üzerine Panel Veri Analizi. Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences, *6*(24), 346-358.

Erdoğan, S., Dücan, E., Şentürk, M., ve Şentürk, A. (2018). Türkiye'de Yenilenebilir Enerji Üretimi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi Üzerine Ampirik Bulgular. Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 11(2), 233-246.

Gültekin, E., ve Uğur, A. (2019). OECD Ülkelerinde Yenilenebilir Enerji Tüketiminin Makroekonomik Belirleyicileri: Rüzgâr Enerjisi Modeli. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (53), 325-342.

Konya, L.. (2006). Exports and Growth: Granger Causality Analysis on OECD Countries with a Panel Data Approach. Economic Modeling, C.23, ss. 978- 992

Menyah, K. and Rufael, Y. W. (2010), CO2 Emissions, Nuclear Energy, Renewable Energy and Economic Growth in The US, Energy Policy, 38(6), 2911-2915.

Paramatı, S. R., Bhattacharya, M., Ozturk, I.,and Zakari, A. (2018). "Determinants of Energy Demand in African Frontier Market Economies: An Empirical Investigation". Energy, 148, 123-133.

Pesaran, M. H. (2004). General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels. Cambridge: University Of Cambridge, Working Paper.

Pesaran, M. H. and Yamagata, T. (2008). Testing Slope Homogeneity in Large Panels. Journal of Econometrics, 142(1), 50-93.

Pesaran, M. H., Ullah, A. and Yamagata, T. (2008). A Bias-Adjusted LM Test of Error Cross-Section Independence. Econometrics Journal, 11, 105-127.

Saad, W., and Taleb, A. (2017). The Causal Relationship Between Renewable Energy Consumption and Economic Growth: Evidence From Europe. Clean Technologles and Environmental Policy, 127- 136.

Sadorsky, P. (2009), Renewable Energy Consumption, CO2 Emissions and Oil Prices in The G7 Countries, Energy Economics, 31, 456-462.

Şimşek, T., ve Yiğit, E. (2017). BRICT Ülkelerinde Yenilenebilir Enerji Tüketimi, Petrol Fiyatları, CO2 Emisyonu, Kentleşme ve Ekonomik Büyüme Üzerine Nedensellik Analizi. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, *12*(3), 117-136.

World Bank (2023). World Development Indicators, Erişim adresi: http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators (Erişim Tarihi: 09.01.2023).

Yanar, R., ve Kerimoğlu, G. (2011), Türkiye'de Enerji Tüketimi, Ekonomik Büyüme ve Cari Açık İlişkisi, Ekonomi Bilimleri Dergisi, 3(2), 191-201.

Yurtkur, A. K., ve Bahtiyar, B. (2017). "Enerji Tüketimi, Ekonomik Büyüme, Enflasyon ve Ticari Açıklık Arasındaki İlişki: Kırılgan Beşli Ekonomileri İçin Bir Analiz". International Journal of Research in Business and Social Science, 6(6), 21-41.

EV ÖDEVLERİNE İLİŞKİN ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ

Prof. Dr. Oğuzhan SEVİM [1], Arş. Gör. Fetullah UYUMAZ [2]

[1] Atatürk Üniversitesi, Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi, - 0000-0001-7533-4724

[2] Atatürk Üniversitesi, Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi, 0000-0002-0274-8640

ÖZET

Okul yaşamının ayrılmaz bir parçası olarak görülen ev ödevleri son yıllarda konunun uzmanları tarafından gerçekten okul yaşamının bir parçası olup olmadığı noktasında sorgulanmaya başlamıştır. Ev ödevleri ile ilgili tartışmalar genelde iki farklı temel bakış açısı etrafında şekillenmektedir. Bu bakış açılarından ilkini savunan uzmanlara göre ev ödevleri öğrenme kalitesinin artırılması için bir gerekliliktir. İkinci bakış açısını benimseyen uzmanlara göre ise ev ödevleri öğrenme kalitesinin artırılması noktasında anlamlı bir etkiye sahip değildir hatta ev ödevlerinin çocuğun eğitimine zarar verdiği bile söylenebilir.

Bu çalışmada farklı uzmanlık alanlarında öğretim faaliyetleri yürüten öğretmenlerin ev ödevlerine ilişkin görüşleri incelenmeye çalışılmıştır. Araştırma nitel araştırma yöntemlerinden biri olan olgubilim (fenomenoloji) yöntemine uygun olarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın çalışma grubunu 2022-2023 Güz Dönemi'nde Erzurum'un merkez okullarında görev yapan 15 öğretmen oluşturmaktadır. Araştırma verilerinin toplanmasında görüşme süreçlerinde araştırmacılara esneklikler sağlayan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Görüşmelerden elde edilen verilerin analizinde ise nitel araştırmalarda sıklıkla başvurulan bir veri analizi tekniği olan betimsel analiz tekniği kullanılmıştır.

Araştırmanın sonunda görüşmeye katılan her bir öğretmenin öğretim sürecinde ev ödevlerini bir öğrenme aracı olarak kullandıkları anlaşılmıştır. Görüşme sonuçları, öğretmenlerin ev ödevlerini öğrencilerin hem bilişsel hem de duyuşsal gelişimlerini destekleyici bir uygulama olarak gördüğünü göstermektedir. Öğretmen görüşlerine göre ev ödevleri, öğrencilerin öğrenme motivasyonlarını artırıcı ve öğrenme sürecinde sorumluluk bilinci geliştirici öğretimsel uygulamalardır. Öğrencilerin belirli bir program dâhilinde çalışabilmeleri, planlama yapabilmeleri, öğrenmeleri için sorumluluk alabilmeleri ev ödevlerinin etkili bir şekilde işe koşulup koşulmadığına bağlıdır.

Anahtar Kelimeler: Ev ödevi, öğretmen görüşleri, nitel araştırma.

1. GİRİŞ

Ev ödevleri; öğretmenlerin, öğrencilere, okul saatleri dışında yapmaları amacıyla verdikleri görevler olarak tanımlanabilir (Bembenutty, 2011; Cooper, 1989a, 2008; Forster, 200; Tam, 2009). Bu tanım, ev ödevleri için yapılabilecek en basit ve genel bir tanımlama olarak kabul edilir. Çünkü ödev türlerindeki farklılıklar göz önünde bulundurulduğunda bu basit tanımın daha karmaşık bir hâle gelmesi kaçınılmaz olur. Ev ödevlerinin türlerindeki farklılıklar deyince akla pek çok değişken gelmektedir. Ödevin zorluk düzeyi, beceri veya konu alanı, tamamlanma tarihi, bireysel ya da iş birlikli çalışmayı (proje vb.) gerektirmesi, zorunlu ya da isteğe bağlı olması, ödevden elde edilecek puanın nerede ve nasıl kullanılacağı gibi değişkenler ödevlerdeki çeşitliliklerin, buna bağlı olarak da farklı tanımlamaların ortaya çıkmasına yol açar (Cooper, 2007; Coutts, 2004).

Ev ödevleri hem öğretmenler hem de ebeveynler tarafından öğrenme süreci açısından önemli bir faktör olarak değerlendirilmektedir (Cooper, 1989b, 2006). Her ne kadar öğretmen ve ebeveynlerin ev ödevleri ile ilgili görüşleri bu yönde olsa da konuyla ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında ev ödevlerinin öğrenme sürecindeki yeri konusunda anlaşmazlıkların olduğu görülmektedir. Konuyla ilgili yapılan çalışmalar değerlendirildiğinde bu araştırmaların ev ödevinin özelliklerine, bu özelliklerin kendi aralarında nasıl etkileşime girdiğine ve öğrenci başarısını, çalışma alışkanlıklarını ve sorumluluğunu nasıl etkilediğine odaklandıkları görülmektedir (Katz, Kaplan & Buzukashvily, 2011). Ev ödevleri; basında, ülke yönetiminin farklı kademelerinde, Bakanlıkta, okullarda yönetici ve öğretmenler arasında, konu üzerine yapılan bilimsel çalışma (kitap, makale tez, bildiri) ve toplantılarda (sempozyum, çalıştay, panel vb.) geniş çapta tartışılmaktadır (Katipoğlu, 1993).

Okul yaşamının ayrılmaz bir parçası olarak görülen ev ödevleri son yıllarda konunun uzmanları tarafından gerçekten okul yaşamının bir parçası olup olmadığı noktasında sorgulanmaya başlamıştır (Dixon ve Parliamentary Library, 2007; Emerson ve Mencken, 2011; Eren ve Henderson, 2008, 2011; McMullen ve Busscher, 2009; Rønning, 2011; Trautwein ve Köller, 2003). Ev ödevleri ile ilgili tartışmalar genelde iki farklı temel bakış açısı etrafında şekillenmektedir. Bu bakış açılarından ilkini savunan uzmanlara göre ev ödevleri öğrenme kalitesinin artırılması için bir gerekliliktir. İkinci bakış açısını benimseyen uzmanlara göre ise ev ödevleri öğrenme kalitesinin artırılması noktasında anlamlı bir etkiye sahip değildir hatta ev ödevlerinin çocuğun eğitimine zarar verdiği bile söylenebilir.

İlgili alan yazınına bakıldığında, yapılan çalışmaların okulların ya da eğitim merkezlerinin resmî bir ev ödevi politikası geliştirip geliştirmemesi, anne-babaların çocukların ev ödevlerine nasıl yardımcı olabilecekleri ya da bu sürece nasıl dâhil olmaları, ev ödevlerinin öğrenciler tarafından yapılıp yapılmadığının nasıl takip edilmesi, öğretmenlerin ev ödevlerini değerlendirme sürecinde nasıl kullanmaları gerektiğini inceledikleri anlaşılmıştır (Álvarez-Bermúdez ve Barreto-Trujillo, 2020; Anliker, Aydt, Kellams ve Rothlisberger, 1997; Betts, 1996; Cooper, ,2001; 2006; 2007; Cunha, Rosário, Macedo, Nunes, Fuentes, Pinto ve Suárez, 2015; Dettmers, Yotyodying ve Jonkmann, 2019; Forsberg, 2007; Gill ve Schlossman, 2003; Katz, Buzukashvili, ve Feingold, 2012; Klavan, 1992; Rich, 1992; Xu ve Corno, 1998). Bu çalışmaların yanı sıra ev ödevlerinin yararlarını ve dezavantajlarını, öğrencilerin ev ödevi için ne kadar zaman harcaması gerektiğini ve gerçekte ne kadar zaman harcadığını ele alan

araştırmaların da yapıldığı belirlenmiştir (Bempechat, 2004; Cooper, Robinson ve Patall, 2006; Hancock, 2000; Lammers, Kiesler, Curren, Cours ve Connett, 2005; Núñez, Suárez, Cerezo, González-Pienda, Rosário, Mourão ve Valle, 2015). Ayrıca ödevleri öğrencilerin beceri ve gelişim seviyeleri ve öğrenme tarzlarıyla eşleştirmek, ev ödevlerini gerçek yaşam olayları ile ilişkilendirmek ve öğretmenlerin ev ödevi verirken göz önünde bulundurması gereken konuların da ele alındığı çalışmaların yapıldığı görülmüştür (Bryan, Burstein ve Bryan, 2001; Leone ve Richards, 1989). Bu çalışmada ise ilgili alan yazınına katkı sunması amacıyla ev ödevlerinin uygulayıcısı olarak bu süreçte çok önemli bir rol üstlenen öğretmenlerin ev ödevlerine ilişkin görüşleri incelenmiştir. Bu amaç doğrultusunda araştırmada şu temel araştırma sorusuna yanıt aranmaya çalışılmıştır.

Ev ödevlerine ilişkin öğretmen görüşleri nasıl şekillenmektedir?

2. YÖNTEM

Çalışmanın bu bölümünde araştırmada kullanılan yöntem, katılımcılar, veri toplama araçları, veri analizi teknikleri hakkında bilgi verilmiştir.

2.1 Araştırma Deseni

Bu araştırmada ev ödevlerine ilişkin öğretmen görüşlerinin incelenmesi amacıyla nitel bir araştırma yöntemi olan olgubilim (fenomenoloji) deseni kullanılmıştır. Nitel bir araştırma yöntemi izlendiğinde araştırmacı, çeşitli kaynaklardan çok yönlü ve ayrıntılı bir şekilde veri toplama yoluna gider (Yin, 2009) Bu süreçte araştırmacının konu ile ilgili bakış açısı ve ön yargıları dikkate alınmalıdır. İncelenmekte olan fenomen, sosyal ve kültürel çevresi ile bağlantılı ve ondan anlamını bulan bir olgu olarak görülür. Fenomenle ilgili bilgi verenlerin bireysel bakış açıları fenomenin oluşumuna ek anlamlar katmaktadır. İşte araştırmacı bu süreçte tümevarımsal bir veri analizi süreci izleyerek okuyuculara ele alınan fenomenle ilgili aydınlatıcı bir anlayış sağlayabilecek deneyimlerin çok katmanlı bir açıklamasını sunmaya çalışır (Merriam, 2009).

Fenomenolojik bir araştırma için araştırmacının veri toplama sürecinden önce, incelenecek olguyla ilgili algısının ve deneyimlerinin üzerinde düşünmesi tavsiye edilir. Bu şekilde bir uygulamayla araştırmacının fenomenle olan ilişkisinin farkına varması sağlanır. Daha sonra araştırmacı, sahip olduğu görüşlerinin, katılımcıların fenomenle ilgili deneyimlerinin ve ona yükledikleri anlamların analizini etkilememesi için çalışma süresi boyunca kendi bakış açısını sürecin dışında tutmaya çalışır (Creswell, 2007). Fenomeni derinlemesine anlama amacıyla çalışılacak kişi sayısı 3 ve 15 arasında değişebilmektedir (Creswel & Poth, 2016). Araştırmacının fenomenle ilgili olan düşüncelerini süreçten soyutlamaya çalışması araştırmacı açısından önemli bir zorluk olarak değerlendirilebilir. Deneyimlerin bu şekilde parantez içine alınması fenomenolojik bir araştırmacı için önemli bir zorluk olabilir hatta bazı araştırmacılar bu durumun imkânsız olduğunu bile öne sürmektedir (van Manen, 1990).

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu 2022-2023 güz döneminde Erzurum Yakutiye ilçesindeki ortaokullarda görev yapan 15 Türkçe öğretmeni oluşturmaktadır. Katılımcılara ulaşırken öncelikle 15 okul rastgele bir şekilde seçilmiş, görüşme için okullara gidildiğinde ise o okulda

görev yapan öğretmenlerden farklı branşlar da gözetilerek görüşme için istekli olanlarının içerisinden öğretmenler yine rastgele seçilmiştir. Çalışma grubu oluşturulurken görüşme verilerinin kalitesini artırmak amacıyla katılımcıların en az beş yıl görev yapan öğretmenlerden seçilmesine dikkat edilmiştir. Katılımcılara ait demografik bilgiler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Öğretmenlere ait demografik bilgiler

		f	%
Cinsiyet	Kadın	8	53,3
	Erkek	7	46,7
	Toplam	15	100
Branş	Türkçe	2	13,3
	İngilizce	2	13,3
	Sosyal Bilgiler	2	13,3
	Matematik	2	13,3
	Fen Bilgisi	2	13,3
	Müzik	2	13,3
	Resim	2	13,3
	Beden Eğitimi	1	6,7
	Toplam	15	100

Tablo 1'e bakıldığında katılımcıların 8'inin kadın, 7'sinin erkek olduğu; branş açısından ise Türkçe, İngilizce, sosyal bilgiler, matematik, fen bilgisi, müzik ve resim alanlarından 2'şer, beden eğitimi alanından ise 1 öğretmenin katılımcı olarak yer aldığı görülmektedir.

2.3. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmanın verileri görüşme süreçlerinde araştırmacılara esneklikler sağlayan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak toplanmıştır. Görüşme öncesinde araştırmacılar tarafından ilgili alan yazını incelenmiş, öğretmenlerle yapılacak görüşmelerde sorulabilecek muhtemel soruları belirlemiş, uzman görüşlerine de başvurulduktan sonra öğretmenlere yöneltilmek üzere beş soru üzerinde karar kılınarak Yarı Yapılandırılmış Öğretmen Görüşme Formu'na son şekli verilmiştir.

Görüşmelerden elde edilen verilerin analizinde ise nitel araştırmalarda sıklıkla başvurulan bir veri analizi tekniği olan betimsel analiz tekniği kullanılmıştır. "Verilerden anlam çıkarma süreci" (Merriam, 2009: 193) olan veri analizinde, görüşme dökümleri çok sayıda derinlemesine okunarak fenomenolojik analizler yapılmıştır. Görüşmelerin tamamından hareketle bilgi verenlerin fenomenle ilgili deneyimleri hakkındaki "önemli ifadeler" belirlenmiş ve vurgulanmıştır (Creswell, 2007: 159). Tüm görüşmelerden alınan bu ifadeler birleştirilmiş ve ortak temalar hâlinde sıralanmıştır. Bu işlemler yapılırken temaların örtüşmemesine ve "kavramsal olarak uyumlu ya da aynı kavramsal düzeyde" olmasına dikkat edilmiştir (Merriam, 2009: 186). Bu temalardan, bilgi verenlerin deneyimlerine ve deneyimlerinin gerçekleştiği bağlama ilişkin açıklamalar geliştirilmiştir.

3. BULGULAR

Görüşme formunun ilk sorusu olan "Ev ödevlerinin öğrencinin bilişsel ya da duyuşsal gelişimi üzerinde etkili olduğunu düşünüyor musunuz? Neden?" sorusuna verilen cevaplar incelenmiş,

katılımcıların tamamının bu soruya "evet" yanıtı verdikleri görülmüş ve ulaşılan bulgular Tablo 2'de sıklık değerleriyle birlikte sunulmuştur.

Tablo 2. Birinci görüşme sorusuna ilişkin elde edilen bulgular

	Kodlar	*f*	%
Evet, çünkü…	Öğrenileni pekiştirir.	6	33,3
	Dersin tekrarını sağlar.	4	22,2
	Sorumluluk kazandırır.	3	16,7
	Boş vakitlerin değerlendirilmesini sağlar.	1	5,6
	Öğrenilenin kalıcılığını sağlar.	1	5,6
	Derse ilgiyi artırır.	1	5,6
	Derse yönelik tutumu olumlu etkiler.	1	5,6
	Öğrenmeyi kolaylaştırır.	1	5,6
	Toplam	18	100

Katılımcıların "Ev ödevlerinin öğrencinin bilişsel ya da duyuşsal gelişimi üzerinde etkili olduğunu düşünüyor musunuz? Neden?" sorusuna verdikleri cevaplar; öğrenileni pekiştirir 6 (%33,3), dersin tekrarını sağlar 4 (%22,2), sorumluluk kazandırır 3 (%16,7), boş vakitlerin değerlendirilmesini sağlar 1 (%5,6), öğrenilenin kalıcılığını sağlar 1 (%5,6), derse ilgiyi artırır 1 (%5,6), derse yönelik tutumu olumlu etkiler 1 (%5,6), öğrenmeyi kolaylaştırır 1 (%5,6) şeklindedir.

Görüşme formunun ikinci sorusu olan "Öğrencilere ödev vermenizdeki amaç nedir? Açıklayınız." sorusuna verilen cevaplar incelenmiş ve elde edilen bulgular Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. İkinci görüşme sorusuna ilişkin elde edilen bulgular

Kodlar	*f*	%
Konuları tekrar etme	6	27,3
Öğrenilenleri pekiştirme	5	22,7
Sorumluluk sahibi yapma	3	13,6
Öğrenileni kalıcı kılmak	3	13,6
Hazırbulunuşluğu sağlama	2	9,1
Çocuğun boş kalmasını önleme	1	4,5
Müfredatın yetişmesi için zaman oluşturma	1	4,5
Merkezi sınavlara hazırlama	1	4,5
Toplam	22	100

Katılımcıların "Öğrencilere ödev vermenizdeki amaç nedir? Açıklayınız." sorusuna verdikleri cevaplar; konuları tekrar etme 6 (%27,3), öğrenilenleri pekiştirme 5 (%22,7), Sorumluluk sahibi yapma 3 (%13,6), öğrenileni kalıcı kılmak 3 (%13,6), hazırbulunuşluğu sağlama 2 (%9,1), çocuğun boş kalmasını önleme 1 (%4,5), müfredatın yetişmesi için zaman oluşturma 1 (%4,5), merkezi sınavlara hazırlama 1 (%4,5) şeklindedir.

Görüşme formunun üçüncü sorusu olan "Öğrenci ödevini yaptığında ya da yapmadığında nasıl tepki veriyorsunuz? Açıklayınız." sorusuna verilen cevaplar incelenmiş, ulaşılan bulgular Tablo 4'te sıklık değerleriyle birlikte gösterilmiştir.

Tablo 4. Üçüncü görüşme sorusuna ilişkin elde edilen bulgular

Tema	Kodlar	*f*	%

Ödev yapıldığında	**Ödül**	Övme	4	44,4
		Puan verme	3	33,3
		Yıldız verme	2	22,2
		Toplam	**9**	**100**
Ödev yapılmadığında	**Ceza**	Not kırma	5	**31,3**
	Ceza	Uyarma	2	**12,5**
	Ceza	Azarlama	2	**12,5**
	Ceza	Notla tehdit etme	1	**6,3**
	Ceza	Mahrum bırakma	1	**6,3**
	Ceza	Yüz asma	1	**6,3**
	İletişim kurma	Veli ile görüşme	1	**6,3**
	İletişim kurma	Öğrenci ile baş başa görüşme	1	**6,3**
	Tepkisiz kalma	Ailenin sorumluluğu olduğuna inanma	1	**6,3**
	Tepkisiz kalma	Öğrencinin sorumluluğu olduğuna inanma	1	**6,3**
		Toplam	**16**	**100**

Katılımcıların "Öğrenci ödevini yaptığında ya da yapmadığında nasıl tepki veriyorsunuz? Açıklayınız." sorusuna verdikleri cevaplar ödev yapıldığında; övme 4 (%44,4), puan verme 3 (%33,3), yıldız verme 2 (%22,2) iken ödev yapılmadığında; not kırma 5 (31,3), uyarma 2 (%12,5), azarlama 2 (%12,5), notla tehdit etme 1 (%6,3), mahrum bırakma 1 (%6,3), yüz asma 1 (%6,3), veli ile görüşme 1 (%6,3), öğrenci ile baş başa görüşme 1 (%6,3), ailenin sorumluluğu olduğuna inanma 1 (%6,3), öğrencinin sorumluluğu olduğuna inanma 1 (%6,3) şeklindedir.

Görüşme formunun dördüncü sorusu olan "Sizce ideal bir ödev nasıl olmalıdır? Açıklayınız." sorusuna verilen cevaplar incelenmiş, ulaşılan bulgular Tablo 5'te sıklık değerleriyle birlikte verilmiştir.

Tablo 5. Dördüncü görüşme sorusuna ilişkin elde edilen bulgular

Kodlar	***f***	**%**
Pekiştirici	8	22,9
Konuları tekrar ettirici	7	20,0
Öğrenci seviyesine uygun	4	11,4
Az ve öz	3	8,6
Öğrencinin kendine de vakit ayırabileceği kadar	2	5,7
Öğrencinin ilgisini çeken	2	5,7
Bireysel farklılıkları dikkate alan	2	5,7
İşlenen konuya uygun	1	2,9
Araştırmaya ve düşündürmeye dönük	1	2,9
Anlaşılabilir	1	2,9
Ebeveynleri de bilgilendirici	1	2,9
Farklı türde seçenekler sunan (Bireysel, iş birlikli gibi)	1	2,9
Bilginin transferini sağlayan	1	2,9
Değerlendirme kriterleri olan	1	2,9
Toplam	35	100

Katılımcıların "Sizce ideal bir ödev nasıl olmalıdır? Açıklayınız." sorusuna verdikleri cevaplar; pekiştirici 8 (%22,9), konuları tekrar ettirici 7 (%20,0), öğrenci seviyesine uygun 4 (%11,4), az ve öz 3 (%8,6), öğrencinin kendine de vakit ayırabileceği kadar 2 (%5,7), öğrencinin ilgisini çeken 2 (%5,7), bireysel farklılıkları dikkate alan 2 (%5,7), işlenen konuya uygun 1 (%2,9),

araştırmaya ve düşündürmeye dönük 1 (%2,9), anlaşılabilir 1 (%2,9), ebeveynleri de bilgilendirici 1 (%2,9), farklı türde seçenekler sunan (Bireysel, iş birlikli gibi) 1 (%2,9), bilginin transferini sağlayan 1 (%2,9), değerlendirme kriterleri olan 1 (%2,9) şeklindedir.

Görüşme formunun beşinci sorusu olan "Ev ödevlerinde karşılaştığınız sorunlar nelerdir? Açıklayınız." sorusuna verilen cevaplar incelenmiş, ulaşılan bulgular Tablo 5'te sıklık değerleriyle birlikte verilmiştir.

Tablo 6. Beşinci görüşme sorusuna ilişkin elde edilen bulgular

Kodlar	***f***	**%**
Ödevi yapmayı unutma	7	21,9
Ödevi başkasına yaptırma	4	12,5
Ödevi sınıfa getirmeyi unutma	4	12,5
Kopyala/yapıştır tarzı ödevler	3	9,4
Ödevi eksik yapma	3	9,4
Ödev yapmayı istememe	3	9,4
Ödevi internetten edinme	3	9,4
Ödevi yanlış yapma	2	6,3
Ödevi anlamama	2	6,3
Arkadaşının ödevini taklit etme	1	3,1
Toplam	32	100

Katılımcıların "Ev ödevlerinde karşılaştığınız sorunlar nelerdir? Açıklayınız." sorusuna verdikleri cevaplar; ödevi yapmayı unutma 7 (%21,9), ödevi başkasına yaptırma 4 (%12,5), ödevi sınıfa getirmeyi unutma 4 (%12,5), kopyala/yapıştır tarzı ödevler 3 (%9,4), ödevi eksik yapma 3 (%9,4), ödev yapmayı istememe 3 (%9,4), ödevi internetten edinme 3 (%9,4), ödevi yanlış yapma 2 (%6,3), ödevi anlamama 2 (%6,3), arkadaşının ödevini taklit etme 1 (%3,1) şeklindedir.

4. SONUÇ VE TARTIŞMA

Araştırmanın sorusu "Ev ödevlerine ilişkin öğretmen görüşleri nasıl şekillenmektedir?" şeklindedir. Araştırmacılar çalışmada bu sorunun cevabı için katılımcılara yarı yapılandırılmış öğretmen görüşme formu aracılığıyla beş adet soru sormuştur. Verilen cevaplara göre sonuçlar şu şekildedir:

Tablo 1 incelendiğinde öğretmenlerin tamamının ev ödevlerinin öğrencilerin bilişsel ya da duyuşsal gelişimi üzerinde etkili olduğunu düşündükleri anlaşılmaktadır.

Tablo 2'ye bakıldığında öğretmenlerin ev ödevlerinin etkisiyle ilgili olarak özellikle öğrenileni pekiştirme, dersin tekrarını sağlama ve sorumluluk kazandırma özellikleri üzerinde durdukları görülmektedir.

Tablo 3 incelendiğinde öğretmenlerin ödev verirken sırasıyla konuları tekrar etme, öğrenilenleri pekiştirme, sorumluluk sahibi yapma ve öğrenileni kalıcı kılma amaçlarını gözettikleri anlaşılmaktadır.

Tablo 4 incelendiğinde öğretmenlerin, öğrencilerin ödevlerini yapmaları halinde onları ödüllendirme yoluyla tepki oluşturdukları; ödevlerini yapmamaları durumunda ise çoğunlukla ceza vererek karşılık verdikleri, bunun yanı sıra iletişim kurmaya çalışma ve tepkisiz kalma gibi tepkiler de geliştirdikleri anlaşılmaktadır.

Tablo 5'e bakıldığında öğretmenlerin ideal ödevle ilgili görüşlerinin farklılık arz ettiği görülmektedir. Buna rağmen verilen cevapların sıklık değerlerine bakıldığında öğretmenlerin ideal bir ödevde aradıkları özelliklerin ödevlerin pekiştirici, konuları tekrar ettirici, öğrenci seviyesine uygun, az ve öz olması noktasında yoğunlaştığı anlaşılmaktadır.

Tablo 6 incelendiğince öğretmenlerin ev ödevlerinde karşılaştıkları sorunların sırasıyla ödevi yapmayı unutma, ödevi başkasına yaptırma, ödevi sınıfa getirmeyi unutma, kopyala/yapıştır tarzı ödevler, ödevi eksik yapma, ödev yapmayı istememe, ödevi internetten edinme, ödevi yanlış yapma, ödevi anlamama, arkadaşının ödevini taklit etme gibi sorunlar olduğu anlaşılmıştır.

Genel olarak sonuçlar incelendiğinde öğretmenlerin ödev konusunda beklentileri çeşitlenmektedir. Bunlardan yukarıda bahsedilmiştir. Bir diğer nokta ödev konusunun uygulanabilirliğidir. Bu konuda çeşitli zorluklarla karşılaşıldığı anlaşılmıştır. Öğrencilerin ödev yapma konusunda isteksizlikleri ve yapmadıkları için başvurdukları diğer yollar da kaygı uyandırıcıdır. Öğrencinin ödevi kendisinin yapması gerekirken bir başkasına yaptırması veya başkasını taklit etmesi etik sıkıntıları da beraberinde getirmektedir. Bu konularda çözüm için öğretmen, veli ve öğrenci iş birliğine ihtiyaç vardır.

KAYNAKÇA

Álvarez-Bermúdez, J., & Barreto-Trujillo, F. J. (2020). *Family climate and its relation to academic performance in high school students*. Revista de Psicología y Educación, 15(2), 166-183.

Anliker, R., Aydt, M., Kellams, M., & Rothlisberger, J. (1997). Improving Student Achievement Through Encouragement of Homework Completion. Action research project submitted for the degree of Master of Arts in Teaching and Leadership, Sant Xavier University, Chicago, IL.

Bembenutty, H. (2011). *The first word: Homework's theory, research, and practice*. Journal of Advanced Academics, 22(2), 185–192

Bempechat, J. (2004). The motivational benefits of homework: a social-cognitive perspective. Theory Into Practice, 43, 189-196.

Betts, J. (1996): The role of homework in improving school quality. Discussion Paper 96-16, University of California, San Diego.

Bryan, T., Burstein, K., & Bryan, J. (2001). Homework problems and promising practices. Educational Psychologist, 36, 167-180

Katz, I., Kaplan, A., & Buzukashvily, T. (2011). *The role of parents' motivation in students' autonomous motivation for doing homework.* Learning and Individual Differences, 21(4), 376-386.

Cooper, H. (1989a). *Homework.* White Plains, NY: Longman.

Cooper, H. (1989b). *Synthesis of research on homework*. Educational Leadership, 47(3), 85-91.

Cooper, H. (2001). The Battle over Homework: An administrator's Guide to Setting Sound and Effective Policies (2nd ed.) Thousand Oaks, CA: Corwin Press.

Cooper, H. (2007). The Battle Over Homework: Common Ground for Administrators, Teachers, and Parents. Thousand Oaks, CA: Corwin Press.

Cooper, H., Robinson, J. C. and Patall, E. A. (2006). *Does homework improve academic achievement? A synthesis of research, 1987-2003*. Review of Educational Research, 76, 1-62.

Coutts, P.M. (2004*). Meanings of homework and ımplications for practice*. Theory Into Practice, 43(3), 182-188.

Creswell, J. W. (2007). Qualitative inquiry & research design: Choosing among five approaches (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.

Creswell, J. W., & Poth, C. N. (2016). Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches. Sage publications.

Cunha, J., Rosário, P., Macedo, L., Nunes, A. R., Fuentes, S., Pinto, R., & Suárez, N. (2015). *Parents' conceptions of their homework involvement in elementary school*. Psicothema, 27(2), 159-165.

Dettmers, S., Yotyodying, S., & Jonkmann, K. (2019). *Antecedents and outcomes of parental homework involvement: How do family-school partnerships affect parental homework involvement and student outcomes?* Frontiers in Psychology, 10, 1048.

Dixon, N., Parliamentary Library. (2007). Homework for the 21st century. Brisbane: Research Publications and Resources Section Queensland Parliamentary Library.

Emerson, T. N. and Mencken, K. D. (2011*). Homework: To require or not? Online graded homework and student achievement.* Perspectives on Economic Education Research, 7(1), 20-42

Eren O. and Henderson D. J. (2008). *The impact of homework on student achievement*. Econometrics Journal, 11, 326-348.

Eren O. and Henderson D. J. (2011). *Are we wasting our children's time by giving them more homework?* Economics of Education Review, 30(5), 950-961.

Forsberg, L. (2007*). Homework as serious family business: Power and subjectivity in negotiations about school assignments in Swedish families*. British Journal of Sociology of Education, 28(2), 209–222.

Forster, K. (2000). *Homework: A bridge too far?* Issues in Educational Research, 10(1), 21- 37.

Gill, B., & Schlossman, S. (2003) *Parents and the politics of homework: some historical perspectives.* Teachers' College Record, 105 (5), 846–871.

Hancock, D.R. (2000) *The impact of verbal praise on college students' time spent on homework*. Journal of Educational Research, 93, 6, 384-389.

Katipoglu, R. S. (1993). *The attitudes of parents and teachers toward homework* (Master's thesis). Middle East Technical University, Ankara, Turkey.

Katz, I., Buzukashvili, T., & Feingold, L. (2012). Homework stress: construct validation of a measure. Journal of Experimental Education, 80(4), 405–421.

Klavan, Ellen. (1992). Taming the Homework Monster: How to Stop Fighting with Your Kids over Homework. New York: Poseidon Press.

Lammers, H., Kiesler, T., Curren, M., Cours, D., & Connett, B. (2005). *How hard do i have to work? Student and faculty expectations regarding university work.* Journal of Education for Business, 80 (4), 210-213.

Leone, C.M., & Richards, M.H. (1989). *Classwork and homework in early adolescence: the ecology of achievement.* Journal of Youth and Adolescence, 18 (6), 531-548.

McMullen S. and Busscher D. (2009). Homework and academic achievement in elementary school. Working Paper, Calvin College

Merriam, S. B. (2009). Qualitative research: A guide to design and implementation (2nd ed.). San Francisco, CA: Jossey-Bass.

Núñez, J. C., Suárez, N., Cerezo, R., González-Pienda, J.A., Rosário, P., Mourão, R., & Valle, A. (2015). *Homework and academic achievement across spanish compulsory education*. Educational Psychology, 35(6), 726-746.

Rich, D. (1992). Megaskills: How Families Can Help Children Succeed in School and Beyond (rev. ed.). Boston: Houghton Mifflin.

Rønning, M. (2011). *Who benefits from homework assignments?* Economics of Education Review, 30, 55-64.

Tam, V. C. (2009). *Homework involvement among Hong Kong primary school students*. Asian Pacific Journal of Education, 29(2), 213–227.

Trautwein, U. and Köller, O. (2003). *The relationship between homework and achievement: still much of a mystery*. Educational Psychology Review, 15, 115-145

van Manen, M. (1990). Researching lived experiences: Human science for an action sensitive pedagogy. Albany: State University of New York Press.

Xu, J., & Corno, L. (1998). *Case studies of families doing third-grade homework*. Teachers College Record, 100(2), 402-438.

Yin, R. K. (2009). Case study research: Design and methods (4th ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.

EV ÖDEVLERİNE İLİŞKİN ANNE-BABA GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ

Arş. Gör. Fetullah UYUMAZ [1], Prof. Dr. Oğuzhan SEVİM [2]

[1] Atatürk Üniversitesi, Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi, 0000-0002-0274-8640

[2] Atatürk Üniversitesi, Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi, - 0000-0001-7533-4724

ÖZET

Ev ödevleri uzun bir süreden beri eğitim dünyasında tartışılmakta olan bir konudur. Eğitimciler ve konuyla ilgilenen araştırmacılar ev ödevlerinin gerçekten öğrencilerin öğrenmelerine katkı sağlayıp sağlamadığı konusunda değerlendirmeler yapmaktadırlar. Eğitimci ve konunun uzmanlarından bir kısmı ev ödevlerinin öğrencilerin akademik başarılarını artırmada etkili olduğunu düşünürken diğer bir kısmı ise bu iddiaya şüpheyle yaklaşmakta hatta ev ödevlerinin öğrencilerin akademik başarıları üzerinde olumlu etkilerinden çok olumsuz etkileri olduğunu düşünmektedirler. Bu değerlendirme ve tartışmalar eğitimciler ve konu uzmanları tarafından yapılırken konunun doğrudan etkilediği öğrencilerin ve dolaylı olarak etkilediği anne-babaların ev ödevleriyle ilgili görüşleri de büyük bir önem arz etmektedir. Çünkü güçlü bir ebeveyn-öğretmen-öğrenci ilişkisi hem ev ödevlerinin etkisinin hem de çeşitliliğinin sağlanmasında belirleyici bir role sahiptir.

Bu araştırmada ev ödevleri ile ilgili tartışmaların taraflarından biri olan anne ve babaların ev ödevlerine ilişkin görüşleri incelenmeye çalışılmıştır. Araştırmada ele alınan temel problemin doğasına uygun olarak çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden biri olgubilime (fenomenoloji) göre desenlenmiştir. Araştırmanın çalışma grubunu 8'i kadın, 8'i erkek olmak üzere toplam 16 anne-bana oluşturmuştur. Katılımcılar belirlenirken kriter örnekleme tekniğinden hareketle özellikle çocuklarının ödevlerini takip eden anne ve babalar olmasına dikkat edilmiştir. Verilerin toplanması için yarı yapılandırılmış bir görüşme formu hazırlanmış, görüşmeler yüz yüze gerçekleştirilmiş ve katılımcıların de onayı alınarak görüşmeler telefon ile kaydedilmiştir. Ev Ödevlerine İlişkin Anne-Baba Görüşme Formu aracılıyla elde edilen veriler, nitel veri analizi tekniklerinden biri olan betimsel analiz tekniği ile çözümlenmiştir.

Araştırmanın sonunda görüşmeye katılan anne-babaların büyük bir kısmının ev ödevlerinin çocukların bilişsel ve duyuşsal gelişimi üzerinde etkili olmadığını, çok az bir kısmının ise ev ödevi verilmesinin gerekli olduğunu düşündükleri anlaşılmıştır. Anne babalara göre ev ödevleri çocukların sorumluluk alma, merak etme, konuya ilgilerini çekmede etkili değildir. Ayrıca ev

ödevlerinin gereksiz olduğunu düşünen anne babaların, öğrencilerin disiplinli davranma ve yaşamalarında ev ödevlerinin herhangi bir katkısının olmadığını da düşündükleri belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ev ödevi, anne-baba görüşleri, nitel araştırma.

1. GİRİŞ

Ev ödevleri uzun bir süreden beri eğitim dünyasında tartışılmakta olan bir konudur. Eğitimciler ve konuyla ilgilenen araştırmacılar ev ödevlerinin gerçekten öğrencilerin öğrenmelerine katkı sağlayıp sağlamadığı konusunda değerlendirmeler yapmaktadırlar. Eğitimci ve konunun uzmanlarından bir kısmı ev ödevlerinin öğrencilerin akademik başarılarını artırmada etkili olduğunu düşünürken diğer bir kısmı ise bu iddiaya şüpheyle yaklaşmakta hatta ev ödevlerinin öğrencilerin akademik başarıları üzerinde olumlu etkilerinden çok olumsuz etkileri olduğunu düşünmektedirler. Bu değerlendirme ve tartışmalar eğitimciler ve konu uzmanları tarafından yapılırken konunun doğrudan etkilediği öğrencilerin ve dolaylı olarak etkilediği anne-babaların ev ödevleriyle ilgili görüşleri de büyük bir önem arz etmektedir. Çünkü güçlü bir ebeveyn-öğretmen-öğrenci ilişkisi hem ev ödevlerinin etkisinin hem de çeşitliliğinin sağlanmasında belirleyici bir role sahiptir. Bu nedenle ev ödevlerinin kullanımı söz konusu olduğunda etkili bir anne-baba rolünün de yapılandırılması gerekmektedir.

Çocukların eğitimine katılım için anne-baba rolünün yapılandırılması, anne-babaların çocukların eğitimleriyle ilgili olarak ne yapmaları gerektiğine dair düşünce ve inançlarını yansıtır. Anne-baba rolünün inşasında anne-babaların kişisel deneyim ve beklentileri etkili olduğu gibi ev ödevleri ile ilgili öğretmen ve öğrenci görüşlerinin bu yapılandırma sürecine etkisi bulunmaktadır. Hoover-Dempsey & Sandler'a (1997) göre anne-baba rolünün yapılandırılması, ebeveynlerin çocukların eğitimine katılımları için önemli ve gereklidir. Yine aynı şekilde Stevenson, Chen ve Uttal (1990) da ebeveynlerin çocukların okul eğitimine katılımının ebeveynliğin normal bir gerekliliği ve sorumluluğu olduğuna inanmaktadırlar.

Ev ödevleri ile ilgili olarak alan yazınına bakıldığında okulların ya da eğitim merkezlerinin resmî bir ev ödevi politikası geliştirmeleri, ev ödevlerinin öğrencilerin başarılarını artırma durumları, ödev stresinin araştırılması, ödevlerde zamanlamanın planlanması, öğretmenlerin ev ödevlerini değerlendirme sürecinde nasıl kullanabilecekleri konularında araştırmaların yapıldığı anlaşılmıştır (Anliker, Aydt, Kellams ve Rothlisberger, 1997; Betts, 1996; Cooper, 2001; 2006; 2007; Katz, Buzukashvili, ve Feingold, 2012; Klavan, 1992; Rich, 1992). Bu çalışmaların yanı sıra ev ödevlerinin yararlarını ve dezavantajlarını, öğrencilerin ev ödevi için ne kadar zaman harcaması gerektiğini ve gerçekte ne kadar zaman harcadığını ele alan araştırmaların da yapıldığı belirlenmiştir (Bempechat, 2004; Cooper, Robinson ve Patall, 2006; Hancock, 2000; Lammers, Kiesler, Curren, Cours ve Connett, 2005; Núñez, Suárez, Cerezo, González-Pienda, Rosário, Mourão ve Valle, 2015). Ayrıca ödevleri öğrencilerin beceri ve gelişim seviyeleri ve öğrenme tarzlarıyla eşleştirmek, ev ödevlerini gerçek yaşam olayları ile ilişkilendirmek ve öğretmenlerin ev ödevi verirken göz önünde bulundurması gereken konuların da ele alındığı çalışmaların yapıldığı görülmüştür (Bryan, Burstein ve Bryan, 2001;

Leone ve Richards, 1989). İlgili alan yazınına anne-baba katılımı özelinde bakıldığında ise yapılan çalışmalarda araştırmacıların; ebeveynlerin ev ödevlerine yardım etmenin önemi hakkındaki inançlarını, anne-babaların çocukların ev ödevlerine nasıl yardımcı olabilecekleri ya da bu sürece nasıl dâhil olmaları, ev ödevlerinin öğrenciler tarafından yapılıp yapılmadığının nasıl takip edilmesi, ev ödevi hedefleri ve miktarı hakkındaki görüşlerini ve etkili ev ödevi yardım stratejileri hakkında daha fazla bilgi sahibi olmaya olan ilgilerini inceledikleri görülmüştür (Álvarez-Bermúdez ve Barreto-Trujillo, 2020; Baumgartner, Bryan, Donahue, & Nelson, 1993; Cunha, Rosário, Macedo, Nunes, Fuentes, Pinto ve Suárez, 2015; Dettmers, Yotyodying ve Jonkmann, 2019; Dodd, 1996; Epstein, Polloway, Foley ve Patton, 1993; Forsberg, 2007; Gill ve Schlossman, 2003; Hoover-Dempsey ve Sandler, 1995; Kay, Fitzgerald, Paradee ve Mellencamp, 1994; Xu ve Corno, 1998).

Genel olarak ev ödevleri becerilerin uygulanması için fırsatlar sağlayarak öğrenme görevine katılımı artırmanın yanı sıra öz disiplin ve sorumluluğu teşvik ederek sınıfta başlayan öğrenme sürecini sınıf dışına taşıma potansiyeline sahip bir öğretimsel uygulama olarak kabul edilmektedir. Böyle bir kabulden hareketle dünya çapında çeşitli eğitim sistemlerinde uygun ödev yükü, ödev türü ve amaçları konusunda tartışmalar yapılmaktadır (Cooper, 2001; Eren ve Henderson, 2011). İlkokul ya da ortaokul seviyesindeki öğrencilere verilen ev ödevleri, çocukların bilişsel, duyuşsal ve fiziksel gelişimleri açısından büyük önem arz etmektedir. Bu küçük çocukların sınırlı bilişsel ve fiziksel kapasiteleri ile bu ödevlerin üstesinden gelebilecekleri bilişsel ve duyuşsal becerileri yönetip yönetemeyecekleri konusu ödevlerin öğrenme üzerindeki etkisini belirleyici role sahiptir. Öğretmenler ev ödevlerinin tasarlanmasında ve uygulanmasında çok önemli bir rol role sahip oldukları için yeni eğitimcilerin bu önemli görevlere hazırlanması için onların görüşlerinin ve düşüncelerinin bilinmesi gerektiği gibi sınıf dışında öğrencinin en yakın partnerlerinden olan anne ve babaların da ev ödevleri ile ilgili görüşlerinin anlaşılmasına ihtiyaç vardır. İşte bu araştırmada anne ve babaların ev ödevlerine ilişkin görüşleri incelenmeye çalışılmıştır. Bu amaç doğrultusunda araştırmada şu temel araştırma sorusuna yanıt aranmıştır:

Ev ödevlerine ilişkin anne-baba görüşleri nasıl şekillenmektedir?

2. YÖNTEM

Çalışmanın bu bölümünde araştırmada kullanılan yöntem, katılımcılar, veri toplama araçları, veri analizi teknikleri hakkında bilgi verilmiştir.

2.1 Araştırma Deseni

Bu araştırmada anne-babaların ev ödevlerine ilişkin görüşleri ele alınmıştır. Fenomenolojik araştırmalarda insanların çevrelerindeki olay ve nesnelere yükledikleri anlamalar ele alınmaya çalışılır. Bu çalışmada da anne-babaların ev ödevlerine yükledikleri anlamlar konu edildiği için araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan fenomenolojiye (olgubilim) uygun bir şekilde desenlenmiştir. Kendi ortamlarıyla yakından bağlantılı belirli bir fenomeni deneyimlemiş bir grup bireyi incelerken fenomenolojiye başvurulur.

Fenomenolojik bir araştırma, tüm katılımcılar için ortak temaları sunmak üzere katılımcı görüşlerinin derinlemesine incelenmesini sağlar. Bu şekilde, olgunun özü gün ışığına çıkarılmaya çalışılır. Fenomenolojik çalışma yapan araştırmacılar, alandaki diğer

araştırmacıların ve uygulayıcıların yararlanabileceği, olayların tanımlayıcı açıklamalarını sağlamaya çalışır. Fenomenolojik araştırmanın diğer nitel yöntemlere göre avantajı, bilgi verenlerin ortak deneyimlerinin anlamlı tasvirini sağlamasıdır. Bir fenomenolojik çalışmanın nihai amacı, fenomenin arka planını tanımlamaktır.

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu 2022-2023 yılında Erzurum'un Yakutiye ilçesinde ikamet eden 8'i kadın, 8'i erkek olmak üzere toplam 16 anne-baba oluşturmaktadır. Katılımcılar random örnekleme yöntemi kullanılarak rastgele seçilmiştir. Çalışma grubu oluşturulurken görüşme verilerinin kalitesini artırmak amacıyla katılımcıların araştırmaya gönüllü olarak katılımlarına dikkat edilmiştir.

2.3. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmanın verileri yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak elde edilmiştir. Görüşme öncesinde araştırmacılar tarafından ilgili alan yazını incelenmiş, anne-babalarla yapılacak görüşmelerde sorulabilecek muhtemel soruları belirlemiş, uzman görüşlerine de başvurulduktan sonra ebeveynlere yöneltilmek üzere beş soru üzerinde karar kılınarak Yarı Yapılandırılmış Anne-Baba Görüşme Formu'nun nihai şekline ulaşılmıştır.

Veri analizine veri toplama sürecinin başından itibaren başlanmıştır (Merriam, 2009). Görüşmelerde elde edilen her bir görüşme notu incelenmiş ve analiz edilmiştir. Katılımcıların deneyimlerinin açıklamasına katkıda bulunan önemli ifadelerin belirlenmesi için her bir görüşme kaydı araştırmacılar tarafından birden çok kez gözden geçirilmiştir. Temel anlamların ortaya çıkarışması için ifadeler üzerinde derinlemesine düşünülmüştür (Moustakas, 1994). Toplanan verinin organizasyonunun sağlanması için araştırma sorusu ve alt sorular temel alınarak ön kodlar oluşturulmuştur. Bununla birlikte araştırmacılar tarafından görüşme kayıtlarının incelenmesi sürecinde ortaya çıkan bir dizi kod da belirlenmiştir (Merriam, 2009). Bu şekilde bir inceleme ile hem her bir katılımcının ne deneyimlediğini hem de çevresel ve diğer etkiler de dâhil olmak üzere bu deneyimin yaşandığı bağlam keşfedilmeye ve açıklanmaya çalışılmıştır. Her görüşme kaydı gözden geçirilirken kodların daha eksiksiz bir listesi kademeli olarak bir araya getirilmiştir. Ortaya çıkan kodlanmış veriler, veri raporlama sürecini başlatmak için derlenmiş ve düzenlenmiştir.

3. BULGULAR

Görüşme formunun ilk sorusu olan "Sizce çocuklara ev ödevi verilmeli mi? Neden?" sorusuna verilen cevaplar incelenmiş, katılımcıların tamamının bu soruya "evet" yanıtı verdikleri görülmüş ve ulaşılan bulgular Tablo 1'de sıklık değerleriyle birlikte sunulmuştur.

Tablo 1. Birinci görüşme sorusuna ilişkin elde edilen bulgular

	Tema	***f***	**%**
Verilmeli	Tekrar yapma	13	28,8
	Öğrenileni pekiştirme	10	22,2
	Sorumluluk bilinci kazandırma	6	13,3
	Etkin katılım	5	11,1
	Öğrenme eksikliklerini tamamlama	4	8,8

Sonraki derse hazır gitme	3	6,6
Öğrenmeyi evde de sürdürme	2	4,4
Derse adapte olma	2	4,4
Toplam		

Katılımcıların "Sizce çocuklara ev ödevi verilmeli mi? Neden?" sorusuna verdiği cevaplar; tekrar yapma 13 (%28,8), öğrenileni pekiştirme 10 (%22,2), sorumluluk bilinci kazandırma 6 (%13,3), etkin katılım 5 (%11,1), öğrenme eksikliklerini tamamlama 4 (%8,8), Sonraki derse hazır gitme 3 (%6,6), öğrenmeyi evde de sürdürme 2 (%4,4), derse adapte olma 2 (%4,4) şeklindedir.

Görüşme formunun ikinci sorusu olan "Sizce ideal bir ödevin özellikleri nelerdir? Açıklayınız." sorusuna verilen cevaplar incelenmiş ve elde edilen bulgular Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. İkinci görüşme sorusuna ilişkin elde edilen bulgular

Tema	***f***	**%**
Öğrenileni pekiştirici	6	19,3
Eğlenceli	4	12,9
Kısa ve öz	4	12,9
Merkezî sınavlara hazırlayıcı	3	9,6
Konuları kapsayıcı	2	6,4
Açık ve anlaşılır	2	6,4
Konu ile doğrudan ilgili	2	6,4
İlgi çekici	2	6,4
Merak duygusunu uyandırıcı	2	6,4
Etkinlik şeklinde	1	3,2
Ceza ya da ödülle bitmeyen	1	3,2
Çocuğu usandırmayan	1	3,2
Sorgulamaya dönük	1	3,2
Toplam		

Katılımcıların "Sizce ideal bir ödevin özellikleri nelerdir? Açıklayınız." sorusuna verdiği cevaplar; öğrenileni pekiştirici 6 (%19,3), eğlenceli 4 (%12,9), kısa ve öz 4 (%12,9), merkezî sınavlara hazırlayıcı 3 (%9,6), konuları kapsayıcı 2 (%6,4), açık ve anlaşılır 2 (%6,4), konu ile doğrudan ilgili 2 (%6,4), ilgi çekici 2 (%6,4), merak duygusunu uyandırıcı 2 (%6,4), etkinlik şeklinde 1 (%3,2), ceza ya da ödülle bitmeyen 1 (%3,2), çocuğu usandırmayan 1 (%3,2), sorgulamaya dönük 1 (%3,2) şeklindedir.

Görüşme formunun üçüncü sorusu olan "Çocuğunuz/çocuklarınız ödev yaparken nasıl davranıyorlar? Gözlemlerinizi paylaşınız." sorusuna verilen cevaplar incelenmiş, ulaşılan bulgular Tablo 3'te sıklık değerleriyle birlikte gösterilmiştir.

Tablo 3. Üçüncü görüşme sorusuna ilişkin elde edilen bulgular

Tema	***f***	**%**
Sıkılma	9	21,4
İsteksizlik	7	16,6
Odaklanamama	4	9,5
Umursamama	4	9,5
Yorgun	4	9,5
Stres	3	7,1
İstekli	3	7,1
Bıkkın	3	7,1
Zorlanma	2	4,7

Gergin	2	4,7
Öfkeli	1	2,3
Toplam		

Katılımcıların "Çocuğunuz/çocuklarınız ödev yaparken nasıl davranıyorlar? Gözlemlerinizi paylaşınız." sorusuna verdiği cevaplar; sıkılma 9 (%21,4), isteksizlik 7 (%16,6), odaklanamama 4 (%9,5), umursamama 4 (%9,5), yorgun 4 (%9,5), stres 3 (%7,1), istekli 3 (%7,1), bıkkın 3 (%7,1), zorlama 2 (%4,7), gergin 2 (%4,7), öfkeli 1 (%2,3) şeklindedir.

Görüşme formunun dördüncü sorusu olan "Bir veli olarak ödev denilince sizde ne çağrıştırıyor? Paylaşınız." sorusuna verilen cevaplar incelenmiş, ulaşılan bulgular Tablo 4'te sıklık değerleriyle birlikte verilmiştir.

Tablo 4. Dördüncü görüşme sorusuna ilişkin elde edilen bulgular

Tema	***f***	**%**
Tekrar	5	31,2
Pekiştirme	3	18,7
Sürekli öğrenme	2	12,5
Sorumluluk kazanma	2	12,5
Yoğunluk	1	6,2
Ceza	1	6,2
Yorgunluk	1	6,2
Sıkıcılık	1	6,2
Toplam		

Katılımcıların "Bir veli olarak ödev denilince sizde ne çağrıştırıyor? Paylaşınız." sorusuna verdiği cevaplar; tekrar 5 (%31,2), pekiştirme 3 (%18,7), sürekli öğrenme 2 (%12,5), sorumluluk kazanma 2 (%12,5), yoğunluk 1 (%6,2), ceza 1 (%6,2), yorgunluk 1 (%6,2), sıkıcılık 1 (%6,2) şeklindedir.

Görüşme formunun beşinci sorusu olan "Ödev uygulamaları ile ilgili önerileriniz nelerdir? Açıklayınız." sorusuna verilen cevaplar incelenmiş, ulaşılan bulgular Tablo 5'te sıklık değerleriyle birlikte verilmiştir.

Tablo 5. Beşinci görüşme sorusuna ilişkin elde edilen bulgular

Tema	***f***	**%**
Öğrenilen konuyu pekiştirici olmalı	7	19,4
Konu tekrarını sağlamalı	5	13,8
Eğlenceli etkinlikler içermeli	4	11,1
Öğrenciyi araştırmaya sevk etmeli	3	8,3
Konuyla doğrudan ilgili olmalı	3	8,3
Geri bildirim sağlamalı	3	8,3
Merkezî sınavlara dönük olmalı	3	8,3
Çocuğun seviyesine uygun olmalı	2	5,5
Düzenli aralıklarla verilmeli	2	5,5
Oyun tarzında olmalı	2	5,5
Daha çok derste zorlanılan konuyla ilgili olmalı	1	2,7
Öğrenciyi zorlamamalı	1	2,7
Toplam		

Katılımcıların "Ödev uygulamaları ile ilgili önerileriniz nelerdir? Açıklayınız." sorusuna verdiği cevaplar; öğrenilen konuyu pekiştirici olmalı 7 (%19,4), konu tekrarını sağlamalı 5 (%13,8), eğlenceli etkinlikler içermeli 4 (%11,1), öğrenciyi araştırmaya sevk etmeli 3 (%8,3), konuyla doğrudan ilgili olma 3 (%8,3), geri bildirim sağlamalı 3 (%8,3), merkezî sınavlara dönük olmalı 3 (%8,3), çocuğun seviyesine uygun olmalı 2 (%5,5), düzenli aralıklarla verilmeli 2 (%5,5), oyun tarzında olmalı 2 (%5,5), daha çok derste zorlanılan konuyla ilgili olmalı 1 (%2,7), öğrenciyi zorlamamalı 1 (%2,7) şeklindedir.

4. SONUÇ

Birinci görüşme sorusuna verilen yanıtlar incelendiğinde cevaplar özellikle tekrar yapma ve öğrenileni pekiştirme noktasında yoğunlaşmıştır. Sorumluluk bilinci kazandırma ve etkin katılım da önemli görülmektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde ise velilerin çocuklara ev ödevi verilmesi noktasında çeşitli beklentileri olduğu anlaşılmaktadır, bu yüzden ev ödevinin gerekliliği verilen yanıtlarda da öne çıkmaktadır.

Tablo 2 incelendiğinde ideal bir ev ödevinin özellikle pekiştirici olması gerektiği anlaşılmaktadır. Ayrıca ev ödevinin eğlenceli, kısa ve öz oluşu da önemlidir. Çocuğun sıkılmadan eğlenerek öğrenmesi ve öğrenilenleri pekiştirmesi veliler tarafından istenen bir şeydir. Çocukların ev ödevini bir yük olarak değil de eğlenerek yaptıkları bir aktivite şeklinde olması gerektiği düşünülmektedir.

Tablo 3 incelendiğinde çocukların ödev yaparken sıkıldıkları, isteksiz oldukları ve umursamadıkları anlaşılmaktadır. Bu durumun sebebi ödevin niteliğiyle daha çok ilgilidir. Çünkü çocuk ödevi yaparken sadece öğrenme değil aynı zamanda eğlenme beklentisi içindedir. Ödevin ne kadar nitelikli olduğu da bu durumu etkilemektedir.

Tablo 4'e bakıldığında velilerin ödevden beklentisinin özellikle tekrar ve pekiştirme olduğu anlaşılmaktadır. Beklentilere göre öğretmenler de ev ödevlerini bu şekilde tasarlamaktadır. Çünkü velilerin beklentileri ile öğretmenlerin talep ettikleri belli noktalarda kesişmelidir.

Beşinci görüşme sorusuna verilen yanıtlar incelendiğince ödevin niteliğiyle ilgili görüşler sunulduğu anlaşılmıştır. Ödevlerin uygulanması noktasında veliler konuyu pekiştirici olmasına, konuyu tekrar edici nitelikte olmasına ve eğlenceli etkinlikler içermesine dikkat etmektedir. Öğretmenin verdiği ödevlerin öğrenci için hem eğitici hem öğretici hem de eğlenceli olması beklentileri vardır.

Genel olarak bakıldığında velilerin ödev konusundaki beklentileri çeşitlenmektedir. Öncelikle ev ödevi verilmesi konusunda görüşme yapılan tüm veliler hemfikirdir. Ancak ev ödevlerinin çeşitli beklentileri karşılaması ve belirli özellikleri taşıması gerektiğini düşünmektedirler. Ev

ödevlerinin tekrar ve pekiştirmeyi arttırıcı olması velileri memnun edecek konuların başında gelmektedir. Ayrıca ev ödevlerinin oyunlaştırılması, eğlenceli bir hâlde yapılabilir olması da önemlidir.

KAYNAKÇA

Álvarez-Bermúdez, J., & Barreto-Trujillo, F. J. (2020). *Family climate and its relation to academic performance in high school students*. Revista de Psicología y Educación, 15(2), 166-183.

Anliker, R., Aydt, M., Kellams, M., & Rothlisberger, J. (1997). Improving Student Achievement Through Encouragement of Homework Completion. Action research project submitted for the degree of Master of Arts in Teaching and Leadership, Sant Xavier University, Chicago, IL.

Baumgartner, D., Bryan, T., Donahue, M. L., & Nelson, C. (1993). *Thanks for asking: Parent comments about homework, tests, and grades*. Exceptionality, 4(3), 177–185.

Bempechat, J. (2004). *The motivational benefits of homework: a social-cognitive perspective.* Theory Into Practice, 43, 189-196.

Betts, J. (1996): The role of homework in improving school quality. Discussion Paper 96-16, University of California, San Diego.

Bryan, T., Burstein, K., & Bryan, J. (2001). *Homework problems and Promising Practices*. Educational Psychologist, 36, 167-180.

Cooper, H. (2001). The Battle over Homework: An administrator's Guide to Setting Sound and Effective Policies (2nd ed.) Thousand Oaks, CA: Corwin Press.

Cooper, H. (2001). *The battle over homework: Common ground for administrators, teachers, and parents*. Thousand Oaks, CA: Corwin.

Cooper, H. (2007). The Battle Over Homework: Common Ground for Administrators, Teachers, and Parents. Thousand Oaks, CA: Corwin Press.

Cooper, H., Robinson, J. C. and Patall, E. A. (2006). *Does homework improve academic achievement? A synthesis of research, 1987-2003*. Review of Educational Research, 76, 1-62.

Cunha, J., Rosário, P., Macedo, L., Nunes, A. R., Fuentes, S., Pinto, R., & Suárez, N. (2015). *Parents' conceptions of their homework involvement in elementary school*. Psicothema, 27(2), 159-165.

Dettmers, S., Yotyodying, S., & Jonkmann, K. (2019). *Antecedents and outcomes of parental homework involvement: How do family-school partnerships affect parental homework involvement and student outcomes?* Frontiers in Psychology, 10, 1048.

Dodd, A. W. (1996). *What do parents mean when they talk about writing "basic" and what should English teachers do about it*. English Journal, 85(1), 58–61.

Epstein, M. H., Polloway, E. A., Foley, R. M., & Patton, J. R. (1993). *Homework: A comparison of teachers' and parents' perceptions of the problems experienced by students identified as having behavioral disorders, learning disabilities, or no disabilities*. Remedial and Special Education, 14(5), 40–50.

Eren, O., & Henderson, D. J. (2011). *Are we wasting our children's time by giving them more homework?* Economics of Education Review, *30*(5), 950–961. doi:10.1016/j.econedurev.2011.03.011

Forsberg, L. (2007). *Homework as serious family business: Power and subjectivity in negotiations about school assignments in Swedish families*. British Journal of Sociology of Education, 28(2), 209–222.

Gill, B., & Schlossman, S. (2003) *Parents and the Politics of Homework: Some Historical Perspectives*. Teachers' College Record, 105 (5), 846–871.

Hancock, D.R. (2000) *The Impact of Verbal Praise on College Students' Time Spent on Homework.* Journal of Educational Research, 93, 6, 384-389.

Hoover-Dempsey, K. V., & Sandler, H. M. (1995). *Parental involvement in children's education: Why does it make a difference?* Teachers College Record, 95, 310–331.

Hoover-Dempsey, K. V., & Sandler, H. M. (1997*). Why do parents become involved in their children's education?* Review of Educational Research, 67(1), 3–42

Katz, I., Buzukashvili, T., & Feingold, L. (2012). *Homework stress: Construct validation of a measure.* Journal of Experimental Education, 80(4), 405–421.

Kay, P. J., Fitzgerald, M., Paradee, C., & Mellencamp, A. (1994). *Making homework work at home: The parent's perspective.* Journal of Learning Disabilities, 27, 550–561.

Klavan, Ellen. (1992). Taming the Homework Monster: How to Stop Fighting with Your Kids over Homework. New York: Poseidon Press.

Lammers, H., Kiesler, T., Curren, M., Cours, D., & Connett, B. (2005). *How Hard do I Have to Work? Student and Faculty Expectations Regarding University Work*. Journal of Education for Business, 80 (4), 210-213.

Leone, C.M., & Richards, M.H. (1989). *Classwork and Homework in Early Adolescence: The Ecology of Achievement*. Journal of Youth and Adolescence, 18 (6), 531-548.

Núñez, J. C., Suárez, N., Cerezo, R., González-Pienda, J.A., Rosário, P., Mourão, R., & Valle, A. (2015). *Homework and academic achievement across Spanish Compulsory Education*. Educational Psychology, 35(6), 726-746.

Rich, D. (1992). Megaskills: How Families Can Help Children Succeed in School and Beyond (rev. ed.). Boston: Houghton Mifflin.

Stevenson, H. W., Chen, C., & Uttal, D. H. (1990). *Beliefs and achievement: A study of Black, White and Hispanic children*.Child Development,6,508–523.

Xu, J., & Corno, L. (1998). *Case studies of families doing third-grade homework*. Teachers College Record, 100(2), 402-438.

Merriam, S. B. (2009). *Qualitative research: A guide to design and implementation* (2nd ed.). San Francisco, CA: Jossey-Bass.

Moustakas, C. E. (1994). *Phenomenological research methods*. Thousand Oaks, CA: Sage.

NORMAL (TAM GÜN) ÖĞRETİMDE YAŞANAN SORUNLARA İLİŞKİN ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ

Prof. Dr. ADEM BAYAR [1], GÜLÇİMEN ÇALIŞKAN [2]

[1] Amasya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, - 0000-0002-8693-9523

[2] Amasya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, - 0000-0002-2239-486X

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, öğretmen görüşlerine dayalı olarak normal (tam gün) öğretimde yaşanan problemleri ortaya koymak ve muhtemel çözüm önerilerinde bulunmaktır. Çalışmanın örneklemini amaçlı örneklem yöntemlerinden maksimum çeşitlilik örnekleme tekniği kullanılarak belirlenen farklı betimsel özelliklere sahip 14 öğretmenden oluşturmaktadır. Veriler araştırmacıların geliştirdiği 6 sorudan meydana gelen yarı yapılandırılmış görüşme formu ile toplanmıştır. Betimsel analiz ile çözümlenen verilere göre; öğretmenlerin tam gün eğitim kavramına ilişkin algıları; sabahtan öğle sonuna kadar, yorgunluk, gün boyu eğitim ve kendine vakit ayıramama olarak bulunmuştur. Tam gün öğretimde öğretmenlerin karşılaştığı problemler; öğrenci, okul, ekonomi, aile ve öğretmen kaynaklı olarak bulunmuştur. Öğretmenler problemlerin çözümü için ders saati sürelerinin kısaltılması, ihtiyaçların gözetilmesi ve ek ödenek verilmesi şeklinde bazı önerilerde bulunmuşlardır. Ayrıca normal (tam gün) öğretim sürecinin daha etkili olmasında en çok Millî Eğitim Bakanlığı'na, okul yönetimine, öğrencilere ve öğretmenlere sorumluluk düştüğü bulunmuştur. Tam gün öğretimde yaşanan problemlerin öneriler dikkate alınarak giderilmesi öğretim sürecinin daha verimli olmasını sağlayacağı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Normal (tam gün) öğretim, öğretmen, sorun.

TEACHER'S OPINIONS ON THE PROBLEMS IN NORMAL (FULL DAY) TEACHING

ABSTRACT

The aim of this study is to reveal the problems experienced in normal (full-time) teaching based on teacher opinions and to suggest possible solutions. The sample of the study consists of 14 teachers with different descriptive characteristics determined by using the maximum diversity sampling technique, one of the purposive sampling methods. The data were collected with a semi-structured interview form consisting of 6 questions developed by the researchers. According to the data analyzed by descriptive analysis; teachers' perceptions of the concept of full-time education; from morning to the end of the afternoon, fatigue, training throughout the day and not being able to spare time for oneself. Problems faced by teachers in full-time teaching; students, school, economy, family and teacher origin. In order to solve the problems, the teachers made some suggestions such as shortening the course hours, observing the needs

and giving additional allowances. In addition, it has been found that the Ministry of National Education, school management, students and teachers are mostly responsible for making the normal (full-time) teaching process more effective. It has been concluded that eliminating the problems experienced in full-time education by considering the suggestions will make the teaching process more efficient.

Keywords: Normal (full-time) teaching, teacher, problem.

1. GİRİŞ

Bireyler eğitim sürecinde yaşantılarında isteyerek istendik davranışlar meydana getirirler (Ertürk, 1988; akt. Erbıyık ve Doğan, 2021). Eğitim öğretim programları ile öğretim planlamalarının nitelikli bir şekilde gerçekleştirilmesi için öğrenme ortamlarının uygun şekilde düzenlenmesi gerekmektedir. Yapılan planlama sayesinde öğrenciler öğretim faaliyetlerinden en etkili şekilde faydalanmalıdırlar. Maslow'a göre fizyolojik ihtiyaçlar en temel ihtiyaçları oluştururken öğrenciden daha üst basamaklardaki bilme ihtiyacına ulaşması beklenmektedir. Hazırbulunuşluk düzeyi düşük öğrencilerin derslere ilgisi de motivasyonu da düşük olduğu için öğretim etkinliklerinin en etkili saatlerde gerçekleştirilmesi, öğrencilerin fizyolojik ihtiyaçlarını karşılamasına, hedeflenen kazanımlara ulaşılabilmesine ve sürecin verimli olmasına yardımcı olmaktadır (Onarıcıoğlu, 2018). Öğrencilerin çoğu zamanını okulda geçirdiklerinden dolayı okul saatlerinin önemi artmaktadır (Erol, Eniseler, Işık ve Karaca, 2020). Bu sürede yapılan öğretim etkinlikleri öğrencilerin başarılarında önemli bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır (Onarıcıoğlu, 2018).

2012 yılında 4+4+4 Eğitim Sistemi kabul edilmiş ortaokullardaki haftalık ders saatlerinin süresi 35 saate çıkarılmıştır. Bu durum öğrencilerin, daha fazla öğrenim görmesini sağlamış fakat giriş çıkış saatlerinde farklılıklara neden olmuştur (Çatır, 2014). 2017 yılında Millî Eğitim Bakanlığı tüm eğitim kurumlarında 2019 yılına kadar planlanacak olan normal (tam gün) öğretime geçildiğini duyurmuş ancak yeterli derslik olmadığından bu süreç uzamıştır. (TRT, 2017; akt. Özüdoğru, 2021).

2023 Eğitim Vizyonu Belgesi'ne (2018) göre öğretim saatlerinin tamamen normal (tam gün) şeklinde gerçekleştirilmesinin önemi vurgulanmıştır. Fakat 2020 yılında dünya da görülen salgın ile öğretim saatlerinde büyük değişikliklere gidilmek zorunda kalınmış derslerin uzaktan gerçekleştirildiği bir öğretim programı uygulanmıştır (Erbıyık & Doğan, 2021).

Yukarıda görüldüğü üzere her ne kadar planlansa ve istense de bazı nedenlerden dolayı şu ana kadar tam olarak gerçekleştirilemeyen normal (tam gün) öğretim mühim konulardan bir tanesidir. Bu yüzden yapılan çalışmaların yardımcı olacağı önem arz etmektedir.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

Kurumsal çerçeve adıyla sırasıyla Türk eğitim sisteminde eğitim süreleri, normal (tam gün) öğretim, ikili öğretim ve normal (tam gün) öğretimle ilgili yapılmış bazı araştırmalar hakkında bilgiler verilmiştir

2.1. Türk Eğitim Sisteminde Eğitim Süreleri

Ülkemizde okul binalarının kapasitelerine (Kocaoluk, 1991; akt. Camuzcu, 2007) göre okullar, normal (tam gün) eğitim ve ikili eğitim şeklinde faaliyetlerine devam etmektedir (Erol, 2019;

Onarıcıoğlu, 2018). Bu durum okulların başlangıç ve bitiş saatleri açısından farklılıklara neden olmaktadır (Erol, Eniseler, Işık ve Karaca, 2020). Normal (tam gün) eğitimin ülkemizde uygulanamama sebepleri arasında 1980'den sonra kentleşmenin etkisi ile köylerden kentlere yapılan yoğun göçler gösterilmektedir. Kentlere yapılan göçler sonucu okullarda öğrenci yoğunluğu yaşanmıştır. Yeterli derslik bulunmadığından öğrenci grupları oluşturulup öğretimin aynı binada farklı saatlerde uygulanması mecburiyetinde kalınmıştır (Erdoğan, 2002). Camuzcu'ya (2007) göre anasınıflarında öğrenci mevcudunun artırılmaya çalışılması normal (tam gün) öğretime geçilememesinin bir başka nedenidir. Bazı okul yöneticilerinin anasınıflarını maddi kaynak olarak görmeleri, öğrenci sayısını artırma çabalarına dolayısıyla normal (tam gün) eğitime geçilmesine engel oluşturmaktadır.

Normal (tam gün) öğretim ile ikili öğretim zaman açısından çok farklı özelliğe sahiptir. Derslik azlığı, öğrencinin yoğun olması, okulun fiziki yapısı vb. gibi sebeplerle normal (tam gün) öğretim yapılamayan okullarda aynı binada farklı saatlerde iki farklı öğrenci grubu ile öğretim yapılmaya çalışılmaktadır. Dolayısıyla günlük bir kere planlanan öğretim sayısı ikiye çıkmakta ve öğretim saatlerinde farklılığa neden olmaktadır (Aktay, Işık ve Gençsoy, 2019). Kentlerde nüfusun yoğun olmasına bağlı olarak ikili eğitim uygulanırken kırsal kesimde öğrenci mevcudunun azlığından dolayı birleştirilmiş sınıf uygulamaları görülmektedir (DPT, 2000; akt. Camuzcu, 2007).

2.2. Normal (Tam Gün) Öğretim

Normal (tam gün) öğretim sabah ve öğlenden sonra Millî Eğitim Bakanlığı Okul Öncesi Eğitim ve İlköğretim Kurumları Yönetmeliğince belirlenmiş ders, teneffüs, öğle arası, ders başlangıç ve bitiş saatleri kapsayacak şekilde gerçekleştirilen eğitimdir (Erol, Eniseler, Işık ve Karaca, 2020). Genelde derslerin başlama ve bitiş saatleri 08.00-15.00 aralığındadır (Onarıcıoğlu, 2018). Teneffüs süreleri norma öğretimde 15-20 dakika aralığında uygulanırken öğle arası süresi genelde 70 dakika olarak uygulanmaktadır (Camuzcu, 2007). Ancak bu süreler okul yönetimince her okulda kendi çevre şartlarına göre düzenlenerek uygulanmaktadır (Erol, 2019). Normal (tam gün) öğretim daha çok kırsal kesimlerde görülmekte olup şehir merkezlerinde ya da nüfusun yoğun olduğu ilçe merkezlerinde nadir olarak uygulanmaktadır (Çatır, 2014). Normal öğretim uygulanma da uygun kabul edilen öğretim biçimidir (Camuzcu, 2007).

İkili öğretime göre normal (tam gün) öğretim bazı avantajlara sahiptir. Bu avantajlardan bazıları: öğrencilere hem öğretim yapma hem de sosyalleşme imkânı sunması, giriş çıkış saatleri ile öğrenci hazırbulunuşluğunu sağlaması, öğrenci ve öğretmene hem okul içindeki teneffüs ve öğle arası süreleri ile hem de okul çıkış saati süreleri ile dinlenme olanağı sunması şeklinde sıralanabilir (Özüdoğru, 2021). Bu bağlamda öğrenci derse karşı daha iyi güdülenmekte, öğretmen öğrenciye daha fazla zaman ayırabilmekte ve eğitimde verimlilik artmaktadır (Onarıcıoğlu, 2018).

2.3. İkili Öğretim

İkili öğretim öğrencilerin ayrı gruplar halinde genelde sabahçı-öğlenci olarak dile getirilen yarım gün eğitim uygulamasıdır (Özüdoğru, 2021). İkili öğretim uygulayan okullarda okulun başlangıç saati 06.40 iken bitiş saati 19.20'yi bulabilmektedir (Çatır, 2014). Bazı okullarda dersler 06.40'ta başlar, 11.45'te sona ererken bir kısmında ise 11.50'de başlar 16.55'te sona

ermektedir. Öğretimin ikili uygulandığı okullarda eğitim süresi kısıtlı olduğu için derslerin 40 dakika ve teneffüslerin 10 dakika olduğu görülmektedir. Sabahçı öğrenci grubunun okuldan çıkışı ve öğlenci öğrenci grubunun okula girişi arasında en fazla 30 dakika süre ayrılmaktadır (Erol, 2019).

İkili öğretimde okul binasını sabah ve öğlen farklı öğrenci grupları kullandığı için aynı gün içinde daha fazla öğrenciye eğitim verilebildiğinden normal (tam gün) öğretime göre daha ekonomiktir (Camuzcu, 2007). Bu bağlamda ikili öğretim uygulanan okulların daha çok nüfusun yoğun olduğu şehir merkezlerinde olduğu görülmektedir (Çatır, 2014). Okullardaki dersliklerin yetersiz olması, kırsal kesimden kentlere gerçekleştirilen yoğun göçler, okula ek gelir kazandırmak için daha çok öğrencinin kayıtlarının kabul edilmesi, velilerin okul tercihi vs. nedenler (Çatır, 2014) okullarda ikili öğretimin bir tercih değil zorunluluktan uygulandığını göstermektedir (Özüdoğru, 2021).

2.4. Normal (Tam Gün) Öğretimle İlgili Yapılmış Araştırmalar

Literatürde normal eğitim ile ikili eğitim yapan kurumu sürdürmenin kıyaslandığı çalışmalar görülmektedir. (Giren ve Öztürk, 2020). Çalışmalarda normal öğretimin ikili öğretimden daha faydalı olduğuna dair fikirler öne çıkmaktadır. (Onarıcıoğlu, 2018). Canbeldek ve Erdoğan (2016) tarafından gerçekleştirilen çalışmada normal öğretim ile çocukların gelişimlerine olumlu etkisi olduğu saptanmıştır. Yapılan bir başka çalışmada okulun öğretim şekline göre, normal öğretim yapan okulların özel eğitim sınıfları daha az sorun ile karşılaşmıştır. (Demir ve Kale, 2019). Bir başka çalışmada, normal öğretim veren okullarda öğretmenlerin problemli davranışları olan öğrenciye karşı eylemlerin, ikili öğretim yapanlara göre pozitif olduğu gözlenmiştir. (Cebeci ve Şirin, 2017).

Erol, Eniseler, Işık ve Karaca'nın (2020) yaptığı araştırma da tam gün öğretimi sürdüren öğrencilerin okulda, okul bittikten sonra ve hafta içinde günlük ortalama adım sayılarının ikili eğitim veren okullardan yüksek olduğu; okul öncesi günlük ortalama adım sayısının ise ikili eğitim veren okuldan daha düşük olduğu belirlenmiştir. Camuzcu (2007) yaptığı çalışma da normal ve ikili öğretim yapan ilköğretim birinci kademe öğrencilerinin okul başarıları ile Türkçe, Matematik, Fen Bilgisi ve Sosyal Bilgiler derslerindeki başarılarını karşılaştırmıştır. Tam gün eğitim veren ilköğretim okullarındaki öğrencilerin, ikili öğretim alan öğrencilerden daha başarılı olduğu saptanmıştır. Ayrıca tam gün eğitim veren ilköğretim okullarındaki öğrenciler Türkçe ve Matematik derslerinde ikili öğretim alan öğrencilerden daha başarılı bulunmuştur. Beş-altı yaş aralığındaki 200 çocuğun incelendiği çalışmada tam günlü eğitim programını sürdüren çocukların yarım günlü eğitim programını sürdürenlerden sosyal ve duygusal yönden ilerledikleri gözlenmiştir. Ayrıca normal öğretimin, yarım gün eğitime göre çocukların sosyal ve duygusal gelişimine yardım ettiği saptanmıştır. Bu bağlamda normal öğretimin süresi uzun olduğundan dolayı uygun öğrenmenin yarı zamanlı eğitime göre etkili olduğu ifade edilmiştir (Özgülük, 2006).

Literatüre bakıldığında normal öğretim yapılan ülkelerde hazırlanan akademik araştırmalarda ortaya çıkan sonuçlar normal öğretimin ikili eğitime göre çoğu alanda hayli yararlı bir düzen olduğunu ortaya dökmüştür (Boydak Özan ve Öztürk, 2018). Yapılan bir başka araştırma sonucuna göre öğretmenlerin deneyimlerine bakıldığında normal eğitim ikili öğretime göre fazla pozitif yönlere sahip olduğu bulunmuştur. Ayrıyeten normal öğretim olsun ikili öğretim

olsun negatif ve pozitif yönleri olmaktadır. Yalnız, normal öğretimin negatif yönleri ikili öğretime oranla hayli azdır. Tam gün öğretimin okul bitiminde alıştırma ve etkinlik için zamanın artması, öğün vaktinin yetmesi, öğrencilerin fazla dinç olması, öğrencilerin kurallı ve sağlıklı beslenmesi, teneffüs saatinin uzunluğu, çalışmaların tüm vakte sığması ve öğrencilerin yaşıtlarıyla hoş zaman geçirmelerine benzer çok fazla pozitif tarafı olmaktadır. (Aktay, Işık ve Gençsoy, 2019).

Erbıyık ve Doğan'ın (2021) yaptığı çalışma verilerine göre normal öğretimin pozitif taraflarına bakıldığında; eğitimin tüm güne sığması ve ders arasında dinlenme süresinin uzunluğu, yeterli öğrenmenin sağlanması, öğretmenlerin ve öğrencilerin konu için zaman ayırabilmesi, öğrenci odaklı ve yapılandırmacı eğitimin yararlı olanakların olması eğitime pozitif katkıda bulunmaktadır. Bunun yanı sıra tam gün öğretimde ders arası uzunluğundan dolayı ders dışı oyun ve aktivitelerin kapsamlı zamanlarda kullanılması, etkinliklerin tüm gün sürmesi, öğrencilerin sosyal ve duygusal gelişimine katkı sağlamıştır. Neticede normal öğretim öğrenciler üstünde pozitif sonuçlar bıraktığı belirtilmiştir. Boydak Özan ve Öztürk (2018) yaptığı araştırmada katılım sağlayanların ikili eğitime göre normal öğretimi yararlı bir sistem olarak düşündüklerini saptamışlardır. Bilhassa ikili eğitimde kısaltılmış ders ve teneffüs vakitleri ile erken vakitte oluşan ve geç saatlere dek süren eğitim zamanı, okul paydaşları için olumsuz olarak görülmüştür. Korkmaz ve Sadık'ın (2011) yaptığı araştırma sonucunda "Mesleki sorumluluk ve ayrımcılık" durumuna dair davranışların normal öğretim veren öğretmenlerde pozitif olduğu tespit edilmiştir.

Yukarıda da görüldüğü üzere tam gün eğitim uygulaması ikili eğitim uygulamasına göre öğretmenlerin verimli öğretim yapmaları açısından ve öğrencilerin sosyal, duygusal, fiziksel ve zihinsel gelişimi açısından daha faydalı bir uygulamadır.

3. ÇALIŞMANIN AMACI VE ARAŞTIRMA SORULARI

Araştırmada öğretmen görüşlerine dayanan normal (tam gün) öğretimde yaşanan sıkıntıları ortaya koymak aynı zaman da sıkıntılara ilişkin olası çözümler sunmak amaçlanmıştır. Bundan dolayı şu sorulara yanıtlar aranmaktadır. Katılımcılara/öğretmenlere göre:

Normal (tam gün) öğretim nedir?

Normal (tam gün) öğretimde karşılaşılan sorunlar nelerdir?

Normal (tam gün) öğretimde karşılaşılan sorunların çözümü için neler yapılmalıdır?

Normal (tam gün) öğretim sürecinin daha etkili olmasında en çok kimlere/nasıl sorumluluk düşmektedir?

4. YÖNTEM

Bu kısımda araştırmanın yöntemi, araştırmanın deseni, çalışma grubu, verilerin toplanması ve analizi ile araştırmacıların rolü başlıklarına yer verilmiştir.

4.1. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışma nitel araştırma anlayışı sınırında ortaya konmuştur. Nitel araştırmada, bilginin özü önemli görülmekte olup nitel araştırma kapsamında yapılan çalışmalarda insan doğasına odaklanılır (Baltacı, 2019). Nitel araştırmada araştırmacı, katılımcılar ile bizzat görüşüp etkileşime girerek süreçte kazandığı tecrübeleri veri analizinde kullanır (Yıldırım ve Şimşek,

2021). Nitel araştırmada araştırmacı soruna ilişkin temaları fark ederek, elde ettiği verileri sistematik hale getirir ve buradan hareketle bir kuram oluşturur ya da bir kuramı doğrulamaya çalışır (Baltacı, 2017).

4.2. Araştırma Deseni

Araştırma nitel araştırma desenlerinden biri olan olgu bilim deseni ile ortaya konmuştur. Olgubilim çalışmaları bilinç düzeyinde yer alan ancak ayrıntılı bilgi sahip olmadığımız olgulara odaklanarak bu olgulara ilişkin bireysel algıların ortaya çıkarılmasını amaçlamaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2021).

4.3. Çalışma Grubu

Bu çalışmada, bireylerin çeşitliliğini sağlamak amacıyla araştırmaya dâhil olan öğretmenler amaçlı örnekleme yöntemlerinden maksimum çeşitlilik örneklemesi tekniğiyle seçilmiştir. Birçok durumda olgu ve durumların keşfedilmesini sağlayan ve nitel araştırma paradigması içinde ortaya çıkmış olan amaçlı örnekleme yönteminde esas hedef, çalışmanın alanı ilgilendiren birey, olgu veya sorun üzerine amaca yönelik olarak detaylı bilgi toplamaktır. Amaçlı örnekleme yöntemlerinden biri olan maksimum çeşitliliğe dayalı örneklem de ise hedef farklılık belirten olaylar arasındaki genel olgu ve durumların olup olmadığını tespit ederek çalışmanın değişik boyutlarını ortaya çıkarmaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2021).

Katılımcılar Anadolu'nun bir ilinde görev yapan 14 öğretmenden meydana gelmektedir. Katılımcılara dair kimlik ya da olası bir veriye araştırmada değinilmemiş katılımcılara ait ifadeler bulgular kısmında çalışmada belirtilmiştir. Çalışmaya dahil olan öğretmenler Ö1, Ö2, Ö3,.... ve Ö14 biçiminde kodlanmıştır.

Tablo 1. Çalışmaya Katılan Öğretmenlere İlişkin Demografik/Betimsel Veriler

	Cinsiyet	**Okul Türü**	**Mesleki Kıdem**	**Branş**
Öğretmen 1	Kadın	Ortaokul	1-5 Yıl	Rehberlik Öğretmeni
Öğretmen 2	Kadın	Ortaokul	1-5 Yıl	Görsel Sanatlar Öğretmeni
Öğretmen 3	Erkek	Lise	1-5 Yıl	İngilizce Öğretmeni
Öğretmen 4	Erkek	Lise	1-5 Yıl	Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni
Öğretmen 5	Kadın	İlkokul	5-10 Yıl	Sınıf Öğretmeni
Öğretmen 6	Erkek	Ortaokul	5-10 Yıl	Türkçe Öğretmeni
Öğretmen 7	Kadın	Ortaokul	5-10 Yıl	Türkçe Öğretmeni
Öğretmen 8	Erkek	Ortaokul	5-10 Yıl	Beden Eğitimi ve Spor Öğretmeni
Öğretmen 9	Erkek	Ortaokul	5-10 Yıl	Matematik Öğretmeni
Öğretmen 10	Kadın	Lise	5-10 Yıl	Rehberlik Öğretmeni
Öğretmen 11	Kadın	Lise	5-10 Yıl	Sağlık Hizmetleri Öğretmeni
Öğretmen 12		İlkokul	10 Yıl ve Üzeri	Sınıf Öğretmeni
Öğretmen 13	Kadın	Ortaokul	10 Yıl ve Üzeri	Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni
Öğretmen 14	Kadın	Ortaokul	10 Yıl ve Üzeri	İngilizce Öğretmeni

Tablo 1'de görüldüğü gibi katılımcıların 5'i erkek, 9'u kadın; 2'si ilkokulda, 8'i ortaokulda ve 4'ü lisede; 4'ü 1-5 yıl, 7'si 5-10 yıl ve 3'ü 10 yıl üzeri; 2'si Rehberlik öğretmeni, 2'si İngilizce

öğretmeni, 2'si Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni, 2'si Sınıf öğretmeni, 2'si Türkçe öğretmeni, 1'i Görsel Sanatlar öğretmeni, 1'i Beden Eğitimi ve Spor Öğretmeni, 1'i Matematik öğretmeni ve 1'i Sağlık Hizmetleri öğretmeni olarak görev yapmaktadır.

4.4. Verilerin Toplanması ve Analizi

Bu çalışmada veriler toplanırken kullanılan yöntem görüşmedir. Veriler araştırmacıların oluşturduğu 6 sorudan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu uygulanarak toplanmıştır. Görüşme formu düzenlenirken öncelikle araştırmanın hedefi dikkate alınarak ilgili literatür taranmıştır. Sonrasında soruların anlaşılabilirliğini ölçmek için iki öğretmen ile ön görüşme yapılarak geribildirimler doğrultusunda soruların düzenlenmesi sağlanmıştır. Daha sonra danışman öğretim üyesinin fikirleri elde edilerek formun son durumu oluşmuştur.

Verilerin toplanması sürecinde öncelikle öğretmenlerin görüşme sorularını tarafsız cevaplamaları amacıyla çalışma konusu hakkında haberdar edilmiştir. Öğretmenlerin düşüncelerini kolaylıkla dile getirecekleri yer (okul, kafeterya vb.) ile zamanında görüşerek yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. Öğretmenlere danışılarak görüşmeler ses kayıt cihazıyla kaydedilmiştir. Böylece kayıt altına alınan bu görüşmeler Word programında yazılı hale getirilmiştir. Öğretmenler ile tekrar görüşme ayarlanarak yazılı hale getirilen görüşlerine dair katılımcı teyidi alınmıştır.

Toplanan veriler betimsel analiz tekniği ile çözümlenmiştir. Betimsel analizle çözümlenen ve açıklanan veriler, içerik incelemesiyle etraflıca inceleme yapılır ve yeni kavramlar veya kavramlar arası ilişkiler keşfedilir (Baltacı, 2017). Araştırmacılar tarafından öğretmenlerin kişisel bilgileri gizli kalacak biçimde veriler kodlanmış, öğretmenlerin vermiş olduğu yanıtların bir kısmı bulgular bölümünde örnek cümle olarak yer almıştır.

4.5. Araştırmacıların Rolü

Birinci araştırmacı lise öğrenimini tam gün veren bir okulda tamamlamıştır. Bu bağlamda kendi öğrencilik yıllarında tam gün eğitimle ilgili zaman zaman sorunlar yaşamıştır. Bu sorunların günümüzde halen devam edip etmediğini merak etmektedir. Bu doğrultuda bu çalışmayı gerçekleştirmeye karar vermiştir.

İkinci araştırmacı bir okulda Psikolojik Danışman olarak görev yapmaktadır. Normal (tam gün) öğretimde hem kendisinin karşılaştığı sorunlar hem de diğer öğretmen arkadaşlarının karşılaştığı sorunlara dikkat çekmek ve olası çözüm yolları ortaya koymak amacı ile bu çalışmayı gerçekleştirmeye karar vermiştir.

5. BULGULAR

Bu araştırmada öğretmenlerin normal (tam gün) öğretimde yaşadıkları problemleri meydana çıkarmak ve bu problemlerin çözümüne dair öneriler ortaya koymak amaçlanmıştır. Araştırmanın bu bölümünde araştırmacılar tarafından toplanan verilerin betimsel analizi sonucunda tahlil edilen verilere yer verilmiştir. Elde edilen veriler araştırma soruları bağlamında analiz edilmiştir.

Katılımcılara yöneltilen birinci araştırma sorusu 'Normal (tam gün) öğretim nedir?' biçimindedir. Katılımcıların bu soruya dair yanıtları ayrıştırıldığında tam gün öğretim kavramını; 1. Sabahtan öğle sonuna kadar, 2. Yorgunluk, 3. Gün boyu eğitim ve 4. Kendine

vakit ayıramama kavramları ile ifade ettikleri bulunmuştur. Katılımcılara ait görüşler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 2. Normal (tam gün) Öğretim Kavramına İlişkin Öğretmen Görüşleri

No	Kod	*f*	%	Örnek Cümle
1	Sabahtan öğle sonuna kadar	7	50	'Öğrencilerin sabahtan öğleden sonraya kadar okulda bulunduğu sistem.' (Ö4).
2	Yorgunluk	4	28,57	'Tam gün eğitim gün sonu öğretmen ve öğrenciler için fazlasıyla yorgunluk demek.' (Ö3).
3	Gün boyu eğitim	2	14,28	'Gün boyu eğitim.' (Ö12).
4	Kendine vakit ayıramama	1	7,14	'Günün çoğu vaktinin okulda harcanıp kendine vakit ayıramamak.' (Ö13).
	Toplam	14	100	

Tablo 2'de görüldüğü üzere öğretmenlerin tam gün öğretim kavramının yönelik görüşleri; %50 oranında sabahtan öğle sonuna kadar, %28,57 oranında yorgunluk, %14,28 oranında gün boyu eğitim ve %7,14 oranında kendine vakit ayıramama şeklinde sıralanmıştır.
Katılımcılara yöneltilen ikinci araştırma sorusu 'Normal (tam gün) öğretimde karşılaşılan sorunlar nelerdir?' biçimindedir. Katılımcıların bu soruya dair yanıtları ayrıştırıldığında tam gün öğretimde karşılaşılan sorunların; 1. Öğrenci kaynaklı, 2. Okul kaynaklı, 3. Ekonomi kaynaklı, 4. Aile kaynaklı ve 5. Öğretmen kaynaklı olduğunu ifade etmişlerdir. Katılımcılara ait görüşler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 3. Normal (tam gün) Öğretimde Karşılaşılan Sorunlara Yönelik Öğretmen Görüşleri

No	Kod	*f*	%	Örnek Cümle
1	Öğrenci kaynaklı	5	35,71	'Bütün zamanın okulda geçirilmesi öğrencileri yormaktadır.' (Ö1).
2	Okul kaynaklı	3	21,42	'Okulda öğretmen ve öğrencinin uzun süre kalmasından dolayı temizlik sorunları olabiliyor. Ayrıca öğlen arası beslenme sorunları görülüyor.' (Ö13).
3	Ekonomi kaynaklı	2	14,28	'Öğrenciler gün boyu okulda olduğundan dolayı temel ihtiyaçlara extra ihtiyaç duyuyorlar. Bu sebeple maddi harcamalar artıyor. Okul bazında peçete, sıvı sabun, su israfı da fazla olmaktadır.' (Ö3).
4	Aile kaynaklı	2	14,28	'Çalışan aileler için öğle arasında öğrencilerin molaya eve gelmek durumunda olması sorun olabiliyor.' (Ö11).
5	Öğretmen kaynaklı	2	14,28	'Tam gün eğitim öğretmenin çabuk yorulmasına ve belli bir yerden sonra performansının düşmesine neden oluyor.' (Ö9).
	Toplam	14	100	

Tablo 3'te görüldüğü gibi katılımcılar normal (tam gün) öğretimde karşılaşılan sorunları %35,71 oranında öğrenci kaynaklı, %21,42 oranında okul kaynaklı, %14,28 oranında ekonomi kaynaklı, %14,28 oranında aile kaynaklı ve %14,28 oranında öğretmen kaynaklı şeklinde sıralamışlardır.

Üçüncü araştırma sorusu 'Normal (tam gün) öğretimde karşılaşılan sorunların çözümü için neler yapılmalıdır?' biçimindedir. Katılımcıların bu soruya dair yanıtları ayrıştırıldığında öğretmenler tam gün öğretimde karşılaşılan sorunların üstesinden gelinmesi için; 1. Ders saati süreleri, 2. İhtiyaçlar, 3. Ek ödenek olarak ifade etmişlerdir. Katılımcılara ait görüşler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 4. Normal (tam gün) Öğretimde Karşılaşılan Sorunların Üstesinden Gelinmesine İlişki Öğretmen Görüşleri

No	**Kod**	***f***	**%**	**Örnek Cümle**
1	Ders saati süreleri	7	50	'Ders saati süreleri azaltılmalı ve öğretmene dinlenme imkanları sunulmalıdır.' (Ö8).
2	İhtiyaçlar	4	28	'Okullarda kantin, yemekhane gibi ihtiyaçlara yönelik önlemler alınmalıdır.' (Ö11).
3	Ek ödenek	3	22	'Okullara ulaşım ve beslenme konusunda ek ödenek desteği verilmelidir.' (Ö12).
	Toplam	14	100	

Tablo 4'te görüldüğü gibi katılımcılar normal (tam gün) öğretimde karşılaşılan sorunların üstesinden gelinmesi için %50 oranında ders saati süreleri, %28 oranında ihtiyaçlar ve %22 oranında ek ödenek verilmesi olarak sıralamışlardır.

Dördüncü araştırma sorusu 'Normal (tam gün) öğretim sürecinin daha etkili olmasında en çok kimlere/nasıl sorumluluk düşmektedir?' biçimindedir. Katılımcıların bu soruya dair yanıtları ayrıştırıldığında tam gün öğretim sürecinin daha etkili olmasında en çok sorumluluk; 1. Millî Eğitim Bakanlığı, 2. Okul yönetimi, 3. Öğrenciler ve 4. Öğretmenlere düşmektedir şeklinde belirtmişlerdir. Katılımcılara ait görüşler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 5. Normal (tam gün) Öğretim Sürecinin Daha Etkili Olmasında En Çok Kimlere/Nasıl Sorumluluk Düşeceğine İlişkin Öğretmen Görüşleri

No	**Kod**	***f***	**%**	**Örnek Cümle**
1	Milli Eğitim Bakanlığı	7	50	'Bu konuda en büyük sorumluluk Milli eğitim Bakanlığı'na düşmektedir.' (Ö2).

2	Okul yönetimi	3	21,42	'Okul yönetimine en çok sorumluluk düşer.' (Ö14).
3	Öğrenciler	2	14,28	'Öğrencilere en çok sorumluluk düşmektedir. Öğrenci yorgun olduğunda öğretmeninde motivasyonu düşmektedir.' (Ö6).
4	Öğretmenler	2	14,28	'En çok öğretmenlere sorumluluk düşmektedir. Eğitim ortamını zenginleştirecek çalışmalar yapmalıdır. (Ö5).
	Toplam	14	100	

Tablo 5'te görüldüğü gibi öğretmenlerin dördüncü soru ile ilgili verdikleri cevaplara ilişkin görüşleri; %50 oranında Milli Eğitim Bakanlığı, %21,42 oranında okul yönetimi, %14,28 oranında öğrenciler ve %14,28 oranında öğretmenler olarak sıralanmıştır.

6. TARTIŞMA

Bu çalışmanın amacı, öğretmen görüşlerine dayalı olarak normal (tam gün) öğretimde yaşanan sorunları belirlemek ve olası çözüm önerileri sunmaktır.

Araştırmacılar öğretmenlerin, tam gün öğretim kavramını "sabahtan öğle sonuna kadar", "yorgunluk", "gün boyu eğitim" ve 'kendine vakit ayıramama' olarak tanımladıkları bulgusuna erişmişlerdir. Türk Dil Kurumu'na (2022) göre tam gün kavramı 'yasalara göre kabul edilmiş bir iş günü süresi' olarak tanımlanırken; öğretim kavramı ise 'belirlenmiş bir amaca yönelik olarak bilgileri vermek' olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda tam gün eğitim, bir iş günü boyunca verilen eğitim olarak tanımlanabilmektedir.

Araştırmacılar tarafından normal (tam gün) öğretimde farklı nedenlerden dolayı problemler ile karşılaşıldığı ortaya konulmuştur. Araştırmacılar normal (tam gün) öğretimde öğrenci kaynaklı, okul kaynaklı, ekonomi kaynaklı, aile kaynaklı ve öğretmen kaynaklı sorunlar yaşandığını bulmuşlardır.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin görüşlerine göre normal (tam gün) öğretimde yaşanan öğrenci kaynaklı sorunlar; bütün zamanını okulda geçiren öğrencilerin yorulduğunu bu nedenle öğretimden gerekli verimin alınmadığı, öğrencilerin öğleden sonra da okulda kaldığı için eve dönüşte oyun-dinlenme-beslenme süreci için kısıtlı zaman olduğundan diğer güne yorgun ve hazırlıksız başlamaları olarak bulunmuştur. Araştırmacılar özellikle öğleden sonraki derslerde öğrencilerin enerjilerinin düştüğünü ve dersi dinlemekte zorlandıkları bulgusuna erişmişlerdir. Benzer şekilde literatürde Aktay, Işık ve Gençsoy (2019) ilkokullardaki eğitim etkinliklerinin öğretim şekline etkilerini ve niteliklerini araştırdıkları çalışmalarında tam gün öğretimde öğrencilerin oyun, sosyal, kültürel ve sportif gibi aktivitelere zamanlarının kalmadığı, tüm gün okulda kalmaları ile dikkatlerinin azaldığı sonucuna ulaşmışlardır. Özan ve Öztürk' ün (2017) yaptığı araştırmaya katılan katılımcılara göre tam gün öğretime devam eden öğrenciler sosyal aktivitelere yeteri kadar zaman ayıramamaktadır. Çalışmada ayrıca tam gün öğretime devam eden öğrencilerin öğle arası saatlerinde eve gidip gelemedikleri için yemek sorunu yaşadıkları belirtilmiştir. Erbıyık ve Doğan'ın (2021) araştırma bulgularına göre de tam gün eğitim okullarda öğretim etkinlikleri dışında faaliyetlerin azalmasına ve temizlik problemleri yaşanmasına neden olmaktadır.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin görüşlerine göre normal (tam gün) öğretimde yaşanan okul kaynaklı sorunlar; taşıma kapsamında olmayan öğrencilerin okulda verilen yemeklerden

yararlanamaması ve kantin içerisinde satılan ürünlerin öğrenciler için yeterli beslenme ürünleri olmaması, okullarda öğrenci ve öğretmenlerin tam gün bulunmasından dolayı eğitim binasında temizlik sorunlarının görülmesi olarak bulunmuştur. Literatür incelendiğinde yapılan bir araştırma bulgularına göre de tam gün eğitimde yemek sorunu olduğu görülmüştür. Araştırmaya katılan okul yöneticileri öğrencilerin öğlen arasında yemek sorunu yaşadıklarını belirtmişlerdir. Evi yakın öğrenciler geliş gidişlerde soru yaşarken, evi uzak olan öğrencilerin ise yemek bulmakta zorlandıklarını ve yeterli beslenemediklerini gözlemlemişlerdir (Boydak Özan ve Öztürk, 2018). Benzer şekilde Özüdoğru'nun (2020) yaptığı okul yöneticilerinin görüşlerinin alındığı araştırma bulgularına göre tam gün eğitimde üzerinde durulması gereken asıl sorun öğle arası beslenmek üzere eve gidemeyen öğrencilerdir. Yapılan araştırmada bu sorun eğitim kurumlarında öğrencilerin beslenmesi için yapılmış bir bölümün yer almayışına bağlanmaktadır. Yine araştırmada eğitim kurumlarındaki fiziki ortamların azlığı ve sınıfların kalabalık olması tam gün eğitimdeki problemler olarak belirtilmiştir.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin görüşlerine göre normal (tam gün) öğretimde yaşanan ekonomi kaynaklı sorunlar; öğrencilerin okulda tüm günlerini geçirmelerinden dolayı temel ihtiyaçlarının artması ve buna bağlı olarak masraflarının da çoğalması, okullarda peçete, sıvı sabun ve su israfının artması olarak bulunmuştur. Benzer şekilde Erbıyık ve Doğan'ın (2021) yönetici görüşlerine göre tam gün eğitime yönelik yaptıkları araştırma bulgularına göre yöneticiler okullarda yemek bölümleri ve kantin gereksinimini tedarik konusunda ekonomik problemler yaşamaktadırlar.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin görüşlerine göre normal (tam gün) öğretimde yaşanan aile kaynaklı sorunlar; ailelerin çalışma şartlarının ve ikamet edilen yerin tam gün eğitime uygun olmaması, çalışan ailelerin öğle aralarında çocuklarının eve yemek yemek için gitmelerinden dolayı sıkıntı yaşamaları olarak bulunmuştur. Literatürde Aktay, Işık ve Gençsoy'un (2019) yaptığı araştırmaya göre çalışan veliler 15.00'den önce eğitim öğretimin bitmesinden dolayı çocukları bırakacakları yer konusunda sorunlar yaşamaktadırlar. Ayrıca öğle arası sürecinde de problemler yaşadıkları görülmektedir. Erbıyık'ın (2021) yönetici görüşlerine dayanan araştırma bulgularına göre de veliler çocuklarının öğle saatinde yemekleri konusunda endişelenmektedir. Ayrıca tam gün eğitimde veliler güvenlik endişesi ve okula varış-ayrılış konusunda kaygı yaşamaktadırlar.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin görüşlerine göre normal (tam gün) öğretimde yaşanan öğretmen kaynaklı sorunlar; tam gün öğretim sürecinde öğretmenlerin ders yükü ve bir de nöbet görevlerinin etkisi ile çabuk yorulması ve özellikle öğleden sonraki derslerde enerjilerinin düşmesine bağlı olarak yeterli performansı gösterememeleri olarak bulunmuştur. Literatür incelendiğinde Kapıkıran'ın (2002) okulöncesi öğretmenler ile yaptığı çalışmaya göre, öğretmenlerin bireysel motivasyonlarının tam gün çalışma ve eksik fiziki ortam ile irtibatlı olduğu saptanmıştır (akt. Akkaya ve Durmuşçelebi, 2011). Bakay'ın (2014) yaptığı araştırmaya göre ise tam gün eğitim gerçekleştirilen okullarda görev alan öğretmenlerin devamsızlık oranları, ikili öğretim gerçekleştirilen okullarda görev alan öğretmenlerden daha yüksek olduğu bulunmuştur. İkili öğretim uygulanan okullarda öğretmenlerin sabahçı ya da öğlenci olma durumlarına göre derslerinin olmadığı zamanlarda işlerini büyük oranda tamamlayabildikleri ifade edilmiştir. Erbıyık'ın (2021) araştırma bulgularına göre de tam günlü çalışan öğretmenler yorulmakta olup kişisel olarak kendilerine gereken zamanı ayıramamaktadırlar. Ayrıca

öğretmenler öğle saatindeki nöbetlerde bitkin düşerken gün içerisinde üstlendikleri yükümlülükler ve vakti yönetme konusunda problemler yaşamaktadırlar.
Araştırmacılar öğretmen görüşlerine göre normal (tam gün) öğretimde karşılaşılan problemlerin üstesinden gelinmesi için; ders saati sürelerinin azaltılmasını, öğretmenlere dinlenme imkânı tanınması gerektiğini, öğretmenlerin ders yükü ve ders programı oluşturulurken öğretmen ihtiyaçlarının ve öğrencilerin gün içinde hazırbulunuşluk düzeylerinin düşmemesi için beslenme- ulaşım gibi öğrenci ihtiyaçlarının gözetilmesi gerektiğini, okulların tam gün açık olmasından dolayı temizlik, beslenme, ulaşım gibi giderlerinin karşılanabilmesi için okullara ek ödenek verilmesi gerektiği bulgularına ulaşmışlardır. Literatür incelendiğinde Özan ve Öztürk' ün (2018) yaptığı araştırmaya katılan katılımcılar gerekli olanaklar boyutunda derslik ve okul binalarının sayısının çoğaltılması ve her okula bir yemek bölümünün eklenmesi ile sorunların çözülebileceğini belirtmişlerdir. Bunun dışında okul bölgesine uzak yerlerden öğrencilerin okula kaydının yapılmaması ve okullara kapasitesi ölçüsünde kantin yapılasının problemlerin azalmasını sağlayacağı belirtilmiştir. Erbıyık'ın (2021) yönetici görüşlerine göre değerlendirilen araştırma bulgularına göre öğretmenler nöbetlerin belirli ölçülere göre verilmesi, öğle vakitlerinin iyileştirilmesi, ders saatlerinin azaltılması ile aktivitelerin çoğaltılmasını; yöneticilerde fiziksel koşulların düzenlemesi, maddi olanakların çoğaltılması, ders sayılarının azaltılması ile öğle vakitlerinin düzenlenmesini önermişlerdir.

7. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırmada normal (tam gün) öğretimde yaşanan sorunlara ilişkin öğretmen görüşleri nitel araştırma kapsamında betimsel analiz yönetimi ile incelenmiştir. Araştırma sonucunda normal (tam gün) öğretimde yaşanan sorunlara ilişkin detaylı bilgiler elde edilmiştir. Araştırmaya katılan öğretmenlerin tam gün eğitim kavramına ilişkin algıları; sabahtan öğle sonuna kadar, yorgunluk, gün boyu eğitim ve kendine vakit ayıramama olarak bulunmuştur. Tam gün öğretimde öğretmenlerin karşılaştığı problemler; öğrenci, okul, ekonomi, aile ve öğretmen kaynaklı olarak bulunmuştur. Öğretmenler problemlerin çözümü için ders saati sürelerinin kısaltılması, ihtiyaçların gözetilmesi ve ek ödenek verilmesi şeklinde bazı önerilerde bulunmuşlardır. Problemlerin çözümünde en çok Milli Eğitim Bakanlığı'na, okul yönetimine, öğrencilere ve öğretmenlere sorumluluk düştüğü bulunmuştur. Araştırma bulguları ilgili literatür doğrultusunda yorumlanıp tartışılmış ve tam gün öğretimde yaşanan sorunların öneriler dikkate alınarak giderilmesi öğretim sürecinin daha verimli olmasını sağlayacağı sonucuna varılmıştır.
Araştırma bulguları doğrultusunda araştırmacılar normal (tam gün) öğretimde yaşanan sorunlara ilişkin öğretmenlerin karşılaştığı sorunların etkilerini azaltmak için birtakım önerilerde bulunmuşlardır.
Bunlar;
Normal (tam gün) öğretim görülen okullarda ders saati süreleri azaltılabilir.
Normal (tam gün) öğretim görülen okullarda öğretmenlere dinlenme imkânları tanınabilir.
Normal (tam gün) öğretim görülen okullarda öğretmenlerin ders yükü ve ders programı oluşturulurken öğretmen ihtiyaçları ve öğrencilerin gün içinde hazırbulunuşluk düzeylerinin düşmemesi için beslenme- ulaşım gibi öğrenci ihtiyaçları gözetilebilir.
Normal (tam gün) öğretim görülen okullarda okulların tam gün açık olmasından dolayı temizlik, beslenme, ulaşım gibi giderlerinin karşılanabilmesi için okullara ek ödenek verilebilir.

KAYNAKÇA

Akkaya, D. ve Durmuşçelebi, M., 2006 Okulöncesi Eğitim Programının Uygulanmasının Öğretmen Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi (Kayseri İli Örneği). *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 31* (2), 255-272, 2011.

Aktay, Ö. Ü. S., Işık, E. ve Gençsoy, E., *Tam Gün Öğretim mi İkili Öğretim mi?*.III. Uluslararası Sınırsız Eğitim ve Araştırma Sempozyumu (USEAS 2019), 2019.

Bakay, M., Öğretmen Devamsızlığının İncelenmesi: Menderes İlçesi Örneği. *Ege Eğitim Dergisi, 15*(1), 233-250, 2014.

Baltacı, A., Nitel Veri Analizinde Miles-Huberman Modeli. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 3*(1), 1-15, 2017.

Baltacı, A., Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır?. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5*(2), 368-388, 2019.

Camuzcu, S., *Normal ve İkili Eğitim Yapan İlköğretim Okullarında Birinci Kademe Öğrencilerinin Okul Başarılarının Karşılaştırılması.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep, 2007.

Canbeldek, M. ve Işıkoğlu Erdoğan, N., Okul Öncesi Eğitim Kurumlarında Kalite ile Çocukların Gelişim Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 16*(3), 792- 809, 2016.

Cebeci, B. ve Şirin, T., İlköğretim Kurumlarında Öğrencilerin İstenmeyen Davranışlarına Dair Öğretmen Tutumlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Uluslararası Güncel Eğitim Araştırmaları Dergisi, 2*(1), 13-33, 2017.

Çatır, V., *İkili Öğretim Yapan İlköğretim Kurumlarında (İlkokul-Ortaokul) Görevli Yöneticilerin Mesleki Tükenmişlik Düzeyleri ile Örgütsel Bağlılıkları Arasındaki İlişki.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2014.

Demir, S. ve Kale, M., İlkokullarda Özel Eğitim Sınıflarında Karşılaşılan Sorunların İncelenmesi. *Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, 20*(1), 354-373, 2019.

Erbıyık, S. ve Doğan, S., Tam Gün Eğitim ve Etkileri Üzerine Bir İnceleme. *İnsan ve toplum Bilimleri Araştırma Dergisi, 10*(2), 1539- 1560, 2021.

Erol, Ö.P., *Normal veya İkili Öğrenim Gören 12-13 Yaş Grubundaki Çocukların Fiziksel Aktivite Düzeylerinin İncelenmesi.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Manisa, 2019.

Erol, P.Ö., Eniseler, N., Işık, T. ve Karaca, A., Normal ve İkili Eğitim Verilen Okullara Devam Eden 12-13 Yaş Grubundaki Çocukların Adım Sayılarının İncelenmesi: Tekirdağ İli Örneği. *Spor Hekimliği Dergisi, 55*(2), 86-94, 2020.

Giren, S. ve Öztürk, M., Anaokulu Müdürlerinin İkili Eğitim Uygulamasına İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi. *Doğu Anadolu Sosyal Bilimlerde Eğilimler Dergisi, 4*(2), 2-16, 2020.

Korkmaz, G. ve Sadık, F., İlköğretim Okullarında Görev Yapan Öğretmenlerin Mesleki Tutumlarının Sosyo-Demografik Özellikler Açısından İncelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 20*(1), 121- 138, 2011.

MEB., 2023 Vizyon Belgesi. Ankara, 2018.

Onarıcıoğlu, A. S., Normal Öğretime Geçişini Tamamlayan Okullardaki Türkçe Eğitimi Başarısı. *Okuma Yazma Eğitimi Araştırmaları, 6*(2), 96-110, 2018.

Özan, M. B. ve Öztürk, E., Normal (Tam Gün) Eğitime Geçişe İlişkin Yönetici Görüşleri. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi,* (37), 97-113, 2018.
Özdoğru, M., İkili Eğitim Yapan Okulların Yöneticilerinin Tam Gün (Normal) Eğitime Geçiş Hakkında Görüşleri. *İZÜ Eğitim Dergisi, 3* (5) 59-74, 2021.
Özgülük, G., *Okulöncesi Eğitim Kurumlarında Uygulanan Tam ve Yarım Günlük Eğitim Programlarına Göre 5-6 Yaş Grubu Çocukların Sosyal Ve Duygusal Ve Gelişinin İncelenmesi.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2006.
Yıldırım, A. ve Şimşek, H., *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (12. Baskı).* Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2021.

İnternet Kaynakları

www.tdk.gov.tr. (Erişim tarihi: 10.01.2023)

ERASMUS PROGRAMINA KATILAN ÖĞRENCİLERİN YAŞADIĞI SORUNLAR

Prof. Dr. ADEM BAYAR [1], GÜLÇİMEN ÇALIŞKAN [2]

[1] Amasya Üniversitesi,Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü,

ORCID ID 0000-0002-8693-9523

[2] Amasya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,– ORCID ID 0000-0002-2239-486X

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, Erasmus Programına katılan öğrencilerin yaşadığı sorunları belirlemek ve bu sorunlara ilişkin çözüm önerileri sunmaktır. Çalışma nitel araştırma ile gerçekleştirilmiş olup olgubilim deseni kullanılmıştır. Katılımcılar amaçlı örnekleme yöntemlerinden olan maksimum çeşitlilik örnekleme tekniği ile oluşturulmuş iki farklı lisede öğrenimine devam eden 14 öğrenciden oluşmaktadır. Veriler toplanırken araştırmacılar tarafından oluşturulmuş 6 sorudan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Betimsel analiz tekniğiyle çözümlenen veriler göre öğrencilerin Erasmus Programı kavramına ilişkin algıları faaliyet ve araştırma olarak bulunmuştur. Erasmus Programına katılan öğrencilerin karşılaştığı problemler; ekonomi kaynaklı, öğrenci kaynaklı, aile kaynaklı, dil kaynaklı ve kültürel kaynaklı olarak bulunmuştur. Öğrenciler, problemlerin çözümü için proje kriterleri açısından, ekonomi açısından, öğrenci açısından, öğretmen açısından, aile açısından ve kültür açısından birtakım önerilerde bulunmuşlardır. Ayrıca Erasmus programının daha etkili olmasında sorumluluğun en çok öğrenciler, öğretmenler ve okul yönetiminde olduğu sonucuna varılmıştır. Araştırma bulguları ile elde edilen veriler yorumlanıp tartışıldığında öğrencilerin bu programlara katılmaya özendirilmesi, teşvik edilmesi ve süreçte desteklenmesinin öğrencilerin yaşadığı sorunların azalmasında önemli olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Proje, Erasmus programı, öğrenci.

PROBLEMS FACED BY STUDENTS ATTENDING THE ERASMUS PROGRAM

ABSTRACT

The aim of this study is to determine the problems experienced by the students participating in the Erasmus Program and to offer solutions for these problems. The study was carried out with qualitative research and a phenomenological design was used. The participants consisted of 14 students continuing their education in two different high schools, which were created with the maximum diversity sampling technique, which is one of the purposive sampling methods. While collecting the data, a semi-structured interview form consisting of 6 questions created by the researchers was used. According to the data analyzed by the descriptive analysis technique, the perceptions of the students regarding the concept of Erasmus Program were found as

activities and research. Problems faced by students participating in the Erasmus Programme; economy, student, family, language and cultural origin. The students made some suggestions for the solution of the problems in terms of project criteria, in terms of economy, in terms of students, teachers, families and culture. In addition, it was concluded that the responsibility of the Erasmus program to be more effective is mostly students, teachers and school management. When the data obtained with the research findings were interpreted and discussed, it was concluded that encouraging, encouraging and supporting students to participate in these programs is important in reducing the problems experienced by the students.

Keywords: Project, Erasmus program, student.

1. GİRİŞ

Son zamanlarda yazılı ve görsel medyada tartışılan konulardan birisi de Erasmus projelerine katılan öğrencilerin yaşadığı sorunlardır. Bununla ilgili ulusal medyada çıkan bir haberde Erasmus programına verilen hibe miktarının düşürülmesinin birçok öğrenciyi mağdur ettiği ifade edilmektedir. Haberde üçüncü sınıf Uluslararası İlişkiler bölümü öğrencisi U.S.S.'nin görüşlerine şu şekilde yer verilmiştir: 'Hibe parası tamamen konaklama masrafıma yetecek. Barınma harici harcamalar konusunda kafa karışıklığı yaşıyorum. Ne yapacağım konusunda henüz bir fikrim yok. Türk lirası biriktirsem bile İtalya'daki harcamalarımda büyük sorunlar yaşayacağım.' Haberin devamında ise öğrenci, birçok arkadaşının ekonomik sebeplerden dolayı Erasmus'a gitmekten vazgeçtiğini ve hayallerinin ellerinden alındığını ifade etmektedir (Birgün, 2021).

Benzer şekilde ulusal medyada çıkan bir başka haberde ise 22 yaşındaki Fizik bölümü öğrencisi M.D. Fransa'daki bir üniversiteye gittiğini ve okulun hibeleri aksatması nedeniyle zorluk çektiğini, bu durumun psikolojisini etkilediğini ve yaşadıklarının kendisine dönem kaybı olarak yansıyacağını ifade etmektedir. Haberin devamında yaşanan durumu ailesini çok zorladığını ve kendisinin de manevi olarak çöktüğünü, parayı nasıl ödeyeceğini düşünmekten derslere odaklanamadığını ifade etmektedir (İndyturk, 2021).

Yukarıda görüldüğü üzere Erasmus Programına katılan öğrencilerin karşılaştığı problemler önemsenmesi gereken konulardandır. Bu nedenle ilgili çalışma ile yaşanan problemlerin fark edilmesi ve neler yapılabileceği konusunda öneriler sunulması alana katkı sağlayacağından önemlidir.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

Bu başlıkta sırası ile Avrupa Birliği Eğitim ve Gençlik Programları, Erasmus Programı, Erasmus Programının oluşum süreci ve amacı, Erasmus Programının öğrencilere katkıları, Erasmus Programı ile ilgili yapılan araştırmalar ile Erasmus Programında yaşanan sorunlar hakkında bilgiler verilmiştir.

2.1. Avrupa Birliği Eğitim ve Gençlik Programları

Hayat Boyu Öğrenme Programı, 2007-2013 yılları arasında, temelde dört başlık alanı olan genel eğitim, mesleki eğitim, yetişkin eğitimi ve yükseköğretimi içeren bir programdır. AB Eğitim ve Gençlik programları 1 Ocak 2007 tarihi ile yeni bir döneme başlamış ve Yaşam Boyu

Öğrenme ismiyle yedi yıllık bir dönem içerisinde üye ülkelerin katılımıyla gerçekleştirilmiştir (Yıldız, 2012; akt. Kıratlı, 2019).

Avrupa Birliği'nin eğitim politikaları, Avrupa Birliği Eğitim ve Gençlik Programları başlığı altında bulunan ve temelde üçe ayrılan Sokrates, Leonardo da Vinci ve Youth (gençlik) olan projeler bütününü kapsamaktadır. Bu programlar belirli zamanlarda proje çağrıları yapmaktadır. Proje çağrılarına yapılan başvurular ile programlar işlevsellik kazanmaktadır. Bu programlarda yer alan tüm ülkelerin programlarda eşit hakları bulunmaktadır. Türkiye'de programların yürütülmesi Ulusal Ajans tarafından gerçekleştirilmektedir (Tanyeri, 2006).

Erasmus+ Programı, 2014-2020 yılları arasında Hayat Boyu Öğrenme ve Gençlik Programlarına karşılık açılan bir programdır. Program, kişilerin geçmişlerini göz önüne almadan yeteneklerini ve bireysel gelişimlerine katkı sağlama ve iş imkânlarını çoğaltmayı amaçlamaktadır (Avrupa Birliği Bakanlığı, Türkiye Ulusal Ajansı, 2014). Erasmus+ Programı, genellikle eğitime ait her konuda destek vererek yaşam boyu bilgi edinme ve farklı görüşleri geliştirme yönünü ortaya çıkarmaktadır. İlgili program ayrıca eğitime teşvik ederek, uygulanan projeler arasındaki sınırları kaldırıp yeni düşünceler ortaya koymayı, iş alanına yeni kişiler katmayı ve iş birlikleri kurmayı hedeflemektedir (EC, 2017; akt. Kıratlı, 2019).

2.2. Erasmus Programı

Literatüre bakıldığında Erasmus Programı ile ilgili bazı tanımlamalar olduğu görülmektedir. Elmalı (2013) Erasmus Programını, yükseköğretim kurumlarının birbirleriyle iş birliği yapmalarını sağlamaya yönelik bir program olarak tanımlamaktadır. Program kurumlar arasında öğrenci ve personel değişimi sağlayarak ortak projeler düzenlemektedir. Bilici (2016) ise Erasmus Programını yükseköğretim öğrencilerinin Avrupa Ülkelerinde eğitim almalarını sağlayan bir değişim programı olarak tanımlamaktadır. Ayrıca Erasmus+ uygulamalarının temel faaliyetler olarak ele alınan tümel bir program olduğunu ifade etmektedir. Bir başka çalışmada ise Erasmus Programı Avrupa Birliğinin ve özellikle Avrupa Komisyonunun eğitim-öğretim alanındaki bir dış ilişkiler aracı olarak tanımlanmaktadır (Psychogyiou, 2015). Özmen'e göre (2019) ise Erasmus Programı bireylerin geçmiş eğitim seviyelerini göz önüne almadan onlara yeni yetenekler kazandırılması, kişisel gelişimlerinin güçlendirilmesi ve iş olanaklarının artırılmasını amaçlayan bir program olarak ifade edilmektedir.

Yukarıdaki tanımlamalarda da görüldüğü gibi Erasmus Programı Avrupa Birliği çatısı altında oluşturulmuş, bireylere yeni deneyimler, eğitimler ve beceriler kazandırmayı ve farklı kültürlerle etkileşim içinde olmalarını amaçlayan bir programdır.

2.3. Erasmus Programının Oluşum Süreci ve Amacı

Erasmus Programının ilk kısmı 1987-1990 tarihleri arasında, ikinci kısmı ise 1990-1995 tarihleri arasında tamamlanmıştır. Erasmus Programının diğer Avrupa Birliği eğitim programlarına dâhil edilmesi 1995 yılından itibaren gerçekleştirilmiştir (Türk ve Akman, 2018). Kurulduğundan beri birçok farklı isimle anılan programın, 1995 yılında Sokrates Programına dâhil edilmesi ile faaliyet alanları genişletilmiştir (Bağcı, Erdem ve Erişen, 2018). 1998 yılında Bologna sürecine alınan Sokrates Programı, 2007'de Hayat Boyu Öğrenme Programı olarak tanımlanmıştır (Özdem, 2013). Hayat Boyu Öğrenme programından sonra ise Avrupa 2020 Stratejisinin gerçekleştirilebilmesi beklentisiyle ilk olarak Avrupa Komisyonu

öncülüğünde Erasmus+ Programı başlatılmıştır. Başlatılan bu program ile eğitim, öğretim, gençlik ve spor alanlarındaki çalışmalar düzenlenmiştir. Önceden Hayat Boyu Öğrenme programı kapsamında yer alan Comenius, Erasmus, Leonardo da Vinci, Grundtvig programları ile Gençlik Programları Erasmus+ Programında tek başlık altında toplanmış ve spor teması da programa dâhil edilmiştir (Bağcı ve diğerleri, 2018).

Programın gelişim süreci devam ederken 2004 tarihinde Türkiye'nin bu programlara tam üye olarak katıldığı görülmektedir. Böylelikle Türkiye 28 Avrupa Birliği ülkesi ile programın bütün eylemlerine katılma hakkını elde etmiştir. Türkiye'de Program kapsamında yer alan ülkeler ile irtibat kuran ve program sürecini destekleyerek eş güdüm sağlayan kuruluşlardan biri de Türkiye Ulusal Ajansı'dır (Elmalı, 2013).

Ağrı'ya (2006) göre Erasmus Programı'nın amaçları şu şekilde sıralanmaktadır:

Avrupa'da üniversitelerin niteliğini çoğaltmak ve eğitimin bu kısmındaki aktivitelere Avrupa ölçütünü katmak,

Avrupa'da yükseköğretim kurumları arasında değişim programları ile ortaklık geliştirmek,

Avrupa'daki yükseköğretim kurumlarının işbirlikçi çalışmalar yapmasını sağlayıp diğer üniversiteleri de kapsamasını sağlamak,

Gerçekleşen bilimsel çalışma ile benzer uygulama raporlarının tüm Avrupa'ya genelleşmesini sağlamak ve

Öğretim programı oluşturma çalışmaları ile yükseköğretim kurumlarının programlarını düzenlemektir.

2.4. Erasmus Değişim Programının Öğrencilere Katkıları

Erasmus Programı ile ilgili literatür incelendiğinde programın öğrenciler üzerinde kişisel gelişim, dil gelişimi, kültürel etkileşim, akademik kazanımlar ve kariyer planlamalarına kadar birçok alanda katkılarının olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Erasmus Programında yer alan öğrencilerin ilk işlerini daha kolay bulabildikleri ve iş hayatında daha kolay adım attıkları görülmüştür (Çepni, Aydın ve Kılınç, 2018). Akman'a (2014) göre yeni nesil gençler Erasmus Programıyla hayata farklı yönlerden bakma fırsatı bulmakta, gelecek planları oluşturmaktadırlar.

Adanır ve Susam (2019) yaptığı çalışmada, birçok öğrencinin farklı kültürler tanımak ile dil yeterliliklerini geliştirmek için Erasmus programına katıldıkları ve program sonunda hedeflerine ulaştıkları sonucunu elde etmişlerdir. Ayrıca çalışmalarının sonucunda öğrencilere farklı kültür tanıma ve dil öğrenme açısından en çok katkıyı Erasmus Programının sağladığını belirtmişlerdir. Türk ve Akman (2018) yaptıkları çalışmada programın öğrencilere; özgüvenlerini artırıcı, kültürler arası etkileşimi ve dil becerilerini geliştirici, kişisel ve akademik gelişimlerini destekleyici katkılar sağladığını ifade etmişlerdir. Programın öğrenciler üzerinde oluşturduğu hoşgörü iklimini araştıran çalışmasında Özmen (2019), programın gençler üzerinde demokratik ve adil yaşama, sosyal açıdan öne çıkma çabalarının önüne geçme, suç işleme oranlarının azalması ve toplumla bütünleşmeyi etkilediğini dile getirmektedir. Tetik (2019), programın öğrencilere kültürel bağlamda farklı yer ve kültürleri keşfetmelerini sağlayarak birçok yeni kültür tanıma ve kültürel farklılıklara saygılı olmayı öğretme, kültürlerini diğer ülke vatandaşlarına tanıtma, kültürler arası kıyaslama yapabilme, kendi kültürünün değerlerini fark etme gibi etkiler sağladığını ifade etmiştir.

Yukarıda da görüldüğü üzere Erasmus Programının gençlerin kişilik gelişimi, bilişsel gelişimi, duygusal gelişimi ve akademik gelişimi üzerine birçok katkıları olduğu görülmektedir. Programın görünen amaçları dışında gizil amaçlarına da program sonunda ulaşılabildiği yapılan çalışmalarda dikkat çekmektedir. Programın öğrenciler üzerindeki iletişim ve sosyalleşme katkısının yeni neslin gelişimi için önem taşıdığı ortadadır.

2.5. Erasmus Programı ile İlgili Yapılan Araştırmalar

Literatür incelendiğinde Erasmus Programı konusunda farklı çalışmaların olduğu görülmektedir. Örneğin Özdem'in (2013) Erasmus Programı ile yurt dışına giden 24 öğrenci ile yaptığı araştırmada öğrenciler programın farklı kültürler tanıma olanağı sağladığını, kültürler arası etkileşime olumlu etkilediğini, mesleki ve akademik açıdan deneyim elde ettiklerini, demokratik yönlerinin geliştiğini, özgüvenlerinin arttığını belirtmişlerdir. Ayrıca öğrenciler programın en çok dil becerilerinin artırdığını, bunun yanı sıra olayları farklı açılardan değerlendirebilme becerisi kazandıklarını söylemişlerdir. Bazı öğrenciler programın kültürel yönünün eğitim boyutunun önüne geçtiğini ifade etmişlerdir. Öğrencilerin tamamı programın faaliyetlerinden genel anlamda memnun kaldıklarını ve programa katılmamış öğrencilere katılmaları tavsiyesinde bulunmuşlardır.

Yıldız Teknik Üniversitesi ve Sakarya Üniversitesi'nde öğrenci ve personel hareketliliğine dair inceleme yapılması amacıyla gerçekleştirilen bir çalışmada öğrenciler programın kendilerine en çok dil becerisini artırma, özgüven kazanma, kültürel ve sosyal etkileşim ile tecrübe ve akademik anlamda kazanım sağladığını dile getirmişlerdir. Ayrıca öğrenciler faaliyet süresince dil konusunda yeterliliklerini artırdıklarını, farklı kültürleri tanımanın önemini kavradıklarını, ortak çalışma, özgür şekilde öğrenmeyi organize etme ve gerçekleştirme, fikirlerini açıkça dile getirebilme, çözümlemeli düşünme, sorunları aşma, karşılaşılan farklı durumlara uyum sağlama gibi boyutlarda beceri kazandıklarını ifade etmişlerdir. Bu bağlamda çalışma sonuçlarına göre programın bazı genel ve özel amaçlarına ulaştığı görülmektedir (Bağcı ve diğerleri, 2018).

Almanya'da programa katılan 44 öğrenci üzerinde gerçekleştirilen bir başka çalışmada öğrenciler, farklı kültürleri tanıdıktan sonra kültürlere karşı yaklaşım tarzlarının değiştiğini söylemişlerdir. Program öğrencilerin bireysel olarak yaşamalarına olanak sağladığı için öğrencilerin bireysel yaşama korkularını aşmalarını, özgüvenleri artırmalarını ve daha cesaretli davranmalarını sağlamıştır. Programa katılan öğrenciler yaptıkları çalışmalar ve kurdukları etkileşim ağı ile özgeçmişlerine önemli katkı sağladıklarını, riskli ve belirgin olmayan durumlar ile karşılaştıklarında verecekleri tepkileri öğrenmişlerdir. Çoğu Erasmus öğrencisinin deneyimlerinde, program ile mezuniyetten sonra iş çevresi tarafından olumlu şekilde değerlendirileceği ve gelecekte bu durumun özgeçmişlerine olumlu yansıyacağı düşüncesi olduğu gözlenmektedir. Ayrıca bazı öğrenciler Erasmus+ Değişim Programını akademik kariyerlerinde bir kademe olarak değerlendirmektedirler (Tekin ve Hiç Gencer, 2013).

Katılımcı grubunu Düzce Üniversitesinde eğitim gören 30 lisans ya da yüksek lisans öğrencilerinin oluşturduğu araştırma sonucunda, katılımcıların mesleki açıdan; meslek hakkında fikir değişikliği, ülke dışında çalışma ve yaşama kazanımları bunun devamında ise akademik açıdan ilerleme kazanımı gerçekleştirdiği bulunmuştur. Ayrıca katılımcılar, dil becerisindeki artış ve mesleki ve sosyal açıdan edindikleri deneyimlerin ileride iş bulma konusunda kendilerine üstünlük sağlayacağını düşünmektedirler. Katılımcılar kişisel açıdan; özgüvenlerinde artış, doğru yaklaşım sergileyebilme, sabırlı olabilme, farklı kültürlere karşı

hoşgörülü yaklaşma, yapabilecekleri konusunda kendini fark etme, problemlerle başa çıkma ve sorumluluktan kaçmama kazanımlarını kazanmışlardır. Sosyal açıdan; iş bulmada bağlantı, dostluklar edinme ve akademik açıdan katkı elde ettiklerini söylemişlerdir (Şahin, 2019).

2.6. Erasmus Programında Yaşanan Sorunlar

Erasmus Programı ile gençler daha önce hiç bulunmadıkları bir ülkede ve kültürde kendilerini bulmaktadırlar. Bazı öğrenciler program kapsamında faaliyetlere uyum sağlayarak süreci kolay atlatabilmektedir. Ancak bazı öğrencilerin çeşitli nedenlerden dolayı uyum sağlayamadıkları görülmektedir.

Öğrencilerin program konusunda yaşadığı sorunlar ilgili literatür tarandığında öğrencilerin yaşadıkları sorunlardan birinin yemek problemi olduğu görülmektedir. Öğrencilerin çoğu düşüncelerinden dolayı belli ürünleri tüketmemektedir. Program kapsamında gidilen birçok ülkede bu besin çeşitlerinin tüketiminin fazla olması öğrencilerin uyum sürecini zorlaştırmaktadır (Adanır ve Susam, 2019). Bilici (2016) ve Özdem'in (2013) çalışmasında da öğrencilerin inançları gereği yemeklerden yararlanamadıkları belirtilmiştir.

Literatürde öğrencilerin karşılaştığı diğer bir sorunun dil kaynaklı olduğu görülmektedir. Programa katılmaya hak kazanan öğrenciler belirlenirken İngilizce dil yeterliliğine bakılmaktadır. Öğrenciler akademik derslerini eğitim kurumlarında İngilizce olarak görmektedir. Ancak öğrencilerin gittikleri ülkelerde yerel halk tarafından çoğunlukla İngilizce konuşulmadığı gözlenmektedir. Bu durum öğrencilerin gündelik hayata uyum sürecini zorlaştırmaktadır (Adanır ve Susam, 2019). Ersoy'da (2013) yaptığı çalışmada öğrencilerin İngilizce iletişim kurmada zorluk yaşadıkları sonucuna varmıştır. Araştırma sonucunda programa katılan bireylerin kendi aralarında daha az iletişim kurdukları ve yabancılar ile de daha az etkileşimde bulundukları belirlenmiştir.

Öğrencilerin yaşadıkları başka bir problemin ekonomik durum olduğu belirtilmektedir. Maddi kaygı yaşayan öğrencilerin verilen burs dışında ek gelirleri bulunmadığı için ihtiyaçlarını karşılamakta zorlandıkları ve bulundukları ülkenin dışına çıkamadıkları görülmektedir (Adanır ve Susam, 2019). Sancak (2009) öğrencilerin denklik konusunda problemler yaşadığını ve AKTS programının öğrenciler için faydalı olmadığını ifade etmektedir.

3. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ARAŞTIRMA SORULARI

İlgili literatüre bakıldığında Erasmus Programına katılan öğrencilerin farklı problemler yaşadıkları görülmektedir. Bu bağlamda, çalışmanın amacı, Erasmus Programına katılan öğrencilerin yaşadığı problemlerin belirlenmesi ve bu problemlere yönelik olası çözüm önerilerinin ortaya konmasıdır. Bu doğrultuda aşağıda yer alan sorulara cevap aranmıştır. Katılımcılara göre;

Erasmus Programı nedir?

Erasmus Programında karşılaşılan sorunlar nelerdir?

Erasmus Programında karşılaşılan sorunların çözümü için neler yapılmalıdır?

Erasmus Programının daha etkili olmasında en çok kimlere/nasıl sorumluluk düşmektedir?

4. YÖNTEM

Bu başlıkta araştırmanın yöntemi, araştırmanın deseni, çalışma grubu, verilerin toplanması ve analizi ile araştırmacıların rolü başlıklarına yer verilmiştir.

4.1. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırma nitel araştırma ile gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırma, başlangıçta belli olmayan ya da keşfedilmemiş sorunların fark edilmesine, soruna ait doğal olguların realist bir şekilde incelenmesine dair kişisel bir yorumlama sürecidir (Baltacı, 2019).

4.2. Araştırma Deseni

Bu araştırmada olgubilim deseni kullanılmıştır. Olgubilim deseni çalışmalarda bir olguya ilişkin bireysel fikirlerin fark edilmesi ile meydana çıkmasını ve yorumlanmasını sağlamaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2021).

4.3. Çalışma Grubu

Çalışmadaki katılımcılar amaçlı örneklem yöntemi kapsamında maksimum çeşitlilik örnekleme tekniği ile belirlenmiştir. Amaçlı örneklem yöntemi, araştırmacının değişkenlik gösteren verilerden araştırdığı konuya dair olguyu ortaya çıkarmasına yardımcı olacak kişi, ortam ve pozisyonları amaçlı olarak seçmesi sürecidir. Bu şekilde belirlenen örneklem araştırılan durumun anlaşılmasına dair detaylı veriler sağlayacak kalitedir (Baltacı, 2018). Maksimum çeşitlilik örnekleme tekniğinde ise örneklem, araştırma problemi ile ilişkili olan aynı zamanda kendi içinde birbirine benzeyip farklı durumlardan meydana gelecek şekilde oluşturulmaktadır (Grix, 2010; akt. Baltacı, 2018).

Katılımcılar Anadolu'da bir kurumda eğitim alan 14 öğrenciden meydana gelmektedir. Katılımcıların bir kısmı Erasmus+ projesi kapsamında Aralık 2021 tarihinde üç hafta süre ile diğer kısmı ise Haziran 2022'de bir hafta süre Avrupa'da bulunmuşlardır. Katılımcıların bireysel durumlarını meydana çıkaracak bilgilere çalışmada yer verilmemiştir. Katılımcıların görüşmedeki ifadelerinden bazıları bulgulara katkıda bulunması amacıyla alıntılar halinde çalışmaya eklenmiştir. Çalışmaya katılan öğrenciler Ö1, Ö2, Ö3, Ö4, … ve Ö14 şeklinde kodlanmıştır. Çalışmaya katılan öğrencilere dair betimsel veriler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1. Çalışmada Yer Alan Öğrencilere İlişkin Demografik/Betimsel Veriler

	Cinsiyet	**Yaş**	**Sınıf**	**Alan/Dal**
Öğrenci 1	Kız	17	Sınıf	Sağlık Hizmetleri
Öğrenci 2	Kız	17	11.Sınıf	Sağlık Hizmetleri
Öğrenci 3	Kız	17	Sınıf	Sağlık Hizmetleri
Öğrenci 4	Kız	17	Sınıf	Sağlık Hizmetleri
Öğrenci 5	Kız	17	12. Sınıf	Sağlık Hizmetleri
Öğrenci 6	Erkek	17	12. Sınıf	Yiyecek İçecek Hizmetleri
Öğrenci 7	Erkek	17	12. Sınıf	Sağlık Hizmetleri
Öğrenci 8	Erkek	17	12. Sınıf	Sağlık Hizmetleri
Öğrenci 9	Kız	18	12. Sınıf	Sağlık Hizmetleri
Öğrenci 10	Erkek	18	12. Sınıf	Sağlık Hizmetleri
Öğrenci 11	Erkek	18	12. Sınıf	Yiyecek İçecek Hizmetleri
Öğrenci 12	Erkek	18	12. Sınıf	Yiyecek İçecek Hizmetleri
Öğrenci 13	Erkek	18	12. Sınıf	Yiyecek İçecek Hizmetleri
Öğrenci 14	Erkek	19	12. Sınıf	Yiyecek İçecek Hizmetleri

Tablo 1 incelendiğinde katılımcıların 8'i erkek, 6'sı kız; 8'i 17 yaşında, 5'i 18 ve 1'i 19 yaşında; 3'ü 11. sınıf, 11'i 12. sınıf; 9'u Sağlık Hizmetleri ve 5'i Yiyecek İçecek Hizmetleri öğrencisidir.

4.4. Verilerin Toplanması ve Analizi

Veriler toplanırken araştırmacıların geliştirdiği 6 sorudan meydana gelen yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Çalışmanın amacı doğrultusunda hazırlanan görüşme formu oluşturulurken konu ile ilişkili literatür taranmış, konu uzmanı fikirleri alınmış 2 öğrenci ile ön uygulama yapılmış olup, form birtakım düzenlemeler neticesinde son halini almıştır. Böylece soruların kapsayıcı, açık ve anlaşılır olması sağlanmıştır.

Katılımcıların soruları rahatlıkla yanıtlayabilecekleri yer (okul, kafeterya vb.) ve zamanda görüşmeler ayarlanmıştır. Katılımcılara öncesinde sorulara içtenlikle yanıt vermeleri için çalışma konusu hakkında bilgi verilmiş, bireysel bilgileri saklı olacak şekilde kodlanmıştır. Katılımcıların verdiği izne bağlı olarak görüşmeler ses kayıt cihazı ile kayıt altına alınmış ve sonrasında Word programında yazılı hale getirilmiştir.

Katılımcılardan toplanan veriler betimsel analiz tekniği kullanılarak çözümlenmiştir. Betimsel analiz tekniğinde konuya dair veriler, detaylıca incelenerek gözden kaçan kavram ve temalar ortaya çıkarılmaya çalışılır. Sonuç olarak ortaya çıkarılan veriler taranmış ve tartışılmış şekilde okuyucuya sunulmaktadır (Sözbilir, 2009).

4.5. Araştırmacıların Rolü

Birinci araştırmacı bulunduğu kurumda geçmişte uluslararası ilişkiler birim başkanlığı görevini icra etmiştir. Bu süreçte zaman zaman Erasmus+ ile yurt dışına giden öğrencilerden bazı konularda sorunlar yaşadıklarını duymuştur. Bu doğrultuda Erasmus Programına katılan öğrencilerin karşılaştığı problemlerin fark edilmesi ve bu sorunların giderilmesine dair çalışmaların yapılması amacıyla bu çalışmayı yapmaya karar vermiştir.

İkinci araştırmacı bir okulda Psikolojik Danışman olarak görev yapmaktadır. Bu süreçte Erasmus+ Programı kapsamında öğrenci hareketliliğine katılan öğrencilerinin sorunlar yaşadığını gözlemlemiştir. Bu doğrultuda Erasmus Programına katılan öğrencilerin karşılaştığı problemlerin fark edilmesi ve bu sorunların giderilmesine dair çalışmaların yapılması amacıyla bu çalışmayı yapmaya karar vermiştir.

5. BULGULAR

Bu çalışma, Erasmus Programına katılan öğrencilerin karşılaştığı problemleri meydana çıkarmak ve çözüme dair önerileri ortaya koyma maksadıyla yapılmıştır. Çalışmanın bu kısmında betimsel analiz ile toplanan verilere ilişkin bulgular yer almaktadır. Toplanan veriler analiz edilirken araştırma soruları göz önünde bulundurulmuştur.

Araştırmanın birinci sorusu "Erasmus Programı nedir?" şeklindedir. Birinci soruya dair veriler çözümlendiğinde katılımcıların Erasmus Programı kavramını; 1. Faaliyet ve 2. Araştırma kavramları ile ifade ettikleri bulunmuştur. Katılımcılara ait görüşler Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Katılımcıların Erasmus Programı Kavramına Dair Görüşleri

No	Kod	*f*	%	Örnek Cümle
1	Faaliyet	8	57,14	'Bir grubun bir araya gelip oluşturduğu faaliyettir.' (Ö4).
2	Araştırma	6	42,85	'Bir araştırma üzerinde çalışmaktır.' (Ö1).
	Toplam	14	100	

Tablo 2 incelendiğinde katılımcıların birinci araştırma sorusuna dair yanıtları; %57,14 oranında faaliyet ve %42,85 oranında araştırma şeklinde sıralanmıştır.

İkinci araştırma sorusu "Erasmus Programında karşılaşılan sorunlar nelerdir?" şeklindedir. İkinci soruya dair veriler çözümlendiğinde katılımcılar Erasmus Programında karşılaşılan sorunlar; 1. Dil kaynaklı, 2. Ekonomi kaynaklı, 3. Kültürel kaynaklı, 4. Öğrenci kaynaklı ve 5. Aile kaynaklı olduğunu ifade etmişlerdir. Katılımcılara ait görüşler Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Katılımcıların Erasmus Programında Karşılaşılan Problemlere Dair Görüşleri

No	Kod	*f*	%	Örnek Cümle
1	Dil kaynaklı	7	50	'Yabancı dil bilmediğim için karşı tarafı anlayamıyordum. Kendimi anlatamaya çalışınca da dil bilmediğim için utanıyordum.' (Ö3).
2	Ekonomi kaynaklı	3	21,42	'Kaldığımız oteldeki imkânlar kısıtlıydı. Bu nedenle kendi bütçemizden harcamalar yaptık. Paramızı idareli kullanamadık.' (Ö5).
3	Kültürel kaynaklı	2	14,28	'Kurallar çok fazlaydı. Kıyafet kültürlerine alışamadım. Yemeklerinde domuz ürünleri bulunur endişesi ile yemek yerken zorlandım.' (Ö4).
4	Öğrenci kaynaklı	1	7,14	'Kaldığımız otel odaları beş kişilikti. Aynı odayı paylaştığımız arkadaşlar ile sorun yaşıyorduk. Ayrıca ülkemizin farklı illerinden gelen öğrenci grupları ile de sorun yaşıyorduk.' (Ö2).
5	Aile kaynaklı	1	7,14	'Ailem köyde yaşadığı için internetleri bulunmuyor. Bu nedenle ailemle iletişim kuramadım. Ailemi özledim.' (Ö1).
	Toplam	14	100	

Tablo 3'te görüldüğü gibi katılımcıların ikinci araştırma sorusuna ilişkin görüşleri; %50 oranında dil kaynaklı, %21,42 oranında ekonomi kaynaklı, %14,28 oranında kültürel kaynaklı, %7,14 oranında öğrenci kaynaklı ve %7,14 oranında aile kaynaklı şeklinde sıralanmıştır.

Üçüncü araştırma sorusu "Erasmus Programında karşılaşılan sorunların çözümü için neler yapılmalıdır?" şeklindedir. Üçüncü soruya dair veriler çözümlendiğinde katılımcılar Erasmus Programında karşılaşılan sorunların çözümü için; 1. Proje kriterleri açısından, 2. Ekonomi açısından, 3. Öğrenci açısından, 4. Öğretmen açısından, 5. Aile açısından ve 6. Kültür açısından önerilerini sıralamışlardır. Katılımcılara ait görüşler Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Katılımcıların Erasmus Programında Karşılaşılan Sorunların Çözümü İçin Neler Yapılabileceğine Yönelik Görüşleri

No	Tema	Kod	*f*	%	Örnek Cümle
1	Proje kriterleri açısından	Dil bilme	10	71,42	'Dil bilen öğrenciler seçilmeli.' (Ö2).
		Davranış problemi	2	14,28	'Öğretmenleri yormayacak ve onlara saygılı olacak, davranış problemi olan öğrenciler seçilmeli.' (Ö1).
		Akademik başarı	2	14,28	'Akademik olarak başarılı öğrenciler seçilmeli.' (Ö3).
2	Ekonomi açısından	Düzenli harcama	10	71,42	'Yanlarında götürdükleri parayı düzenli harcamaları gerekiyor.' (Ö5).
		Yeterli bütçe	4	28,57	'Çok az da değil çok fazla da değil yeterli bir para ile gidilmeli.' (Ö2).
3	Öğrenci açısından	Zaman yönetimi	9	64,28	'İlk gittiğimizde çok gezdik. Sonraki hafta gezilecek yer kalmamıştı. Zamanı daha iyi yönetmek gerekiyor.' (Ö1).
		Sosyal olma	5	35,71	'Yapılacak faaliyetlerin tamamına katılım sağlanmalı, sosyal olunmalı.' (Ö2).
4	Öğretmenler açısından	Otoriter olmama	6	42,85	'Öğrencileri fazla sıkmayan bir öğretmenin olması lazım.' (Ö1).
		Dil bilme	6	42,85	'Yabancı dil öğretmenlerinin ya da yabancı dil bilen öğretmenin gelmesi iyi olur.' (Ö4).
		Alan bilgisi	2	14,28	'Projede konusunda deneyimli ve staj bilgisine sahip olmalı.' (Ö5).
5	Aile açısından	Yeterli destek	10	71,42	'Maddi ve manevi olarak destek sağlamalılar.' (Ö1).
		İletişim kurma	4	28,57	'Telefon hatlarını yurt dışına açmalılar ve sürekli iletişim kurmalılar.' (Ö3).
6	Kültür açısından	İletişim kurma	11	78,57	'İnsanlar ile daha fazla iletişim kurulursa kültürel özellikleri daha kolay keşfedebiliriz.' (Ö3).
		Beklentiyi düşürme	3	21,42	'Yemekler, sosyal hayat konularında sonrasında hayal kırıklığı yaşamamak için beklentiyi çok yüksek tutmamak gerekir.' (Ö2).
		Toplam	14	100	

Tablo 4'te görüldüğü gibi katılımcıların üçüncü araştırma sorusuna ilişkin görüşleri proje kriterleri açısından %71,42 oranında dil bilme, %14,28 oranında davranış problemi ve %14,28 oranında akademik başarı; ekonomi açısından %71,42 oranında düzenli harcama, %28,57 oranında yeterli bütçe; öğrenci açısından %64,28 oranında zaman yönetimi, %35,71 oranında sosyal olma; öğretmen açısından %42,85 oranında otoriter olmama, %42,85 oranında dil bilme ve %14,28 oranında alan bilgisi; aile açısından %71,42 oranında yeterli destek, %28,57 oranında iletişim kurma ve kültür açısından %78,57 oranında iletişim kurma, %21,42 oranında beklentiyi düşürme şeklinde sıralanmıştır.

Dördüncü araştırma sorusu "Erasmus Programının daha etkili olmasında en çok kimlere/nasıl sorumluluk düşmektedir?" şeklindedir. Dördüncü soruya dair veriler çözümlendiğinde Erasmus Programının daha etkili olmasında en çok sorumluluk 1. Öğrenciler 2. Öğretmenler, 3. Okul

yönetimine düşmektedir şeklinde bulunmuştur. Katılımcılara ait görüşler Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5. Katılımcıların Erasmus Programının Daha Etkili Olmasında En Çok Kimlere/Nasıl Sorumluluk Düşeceğine İlişkin Görüşleri

No	Kod	*f*	%	Örnek Cümle
1	Öğrenciler	8	57,14	'Programa katılan öğrencilere en çok sorumluluk düşer.' (Ö1).
2	Öğretmenler	5	35,71	'Bizimle gelen öğretmenlere en çok sorumluluk düşer.' (Ö2).
3	Okul yönetimi	1	7,14	'Okul yönetimine en çok sorumluluk düşer.' (Ö5).
	Toplam	14	100	

Tablo 5'te görüldüğü gibi katılımcıların dördüncü araştırma sorusuna ilişkin görüşleri; %57,14 oranında öğrenciler, %35,71 oranında öğretmenler, %7,14 oranında okul yönetimi şeklinde sıralanmıştır.

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmanın amacı, Erasmus programına katılan öğrencilerin yaşadığı sorunları belirlemek ve bu sorunlara ilişkin çözüm önerileri sunmaktır. Yapılan araştırma sonucunda literatür ile benzer veriler olduğu görülmektedir.

Araştırmacılar katılımcıların Erasmus Programı kavramını faaliyet ve araştırma olarak tanımladıklarını bulmuşlardır. Literatürde incelendiğinde Erasmus Programı belirli zaman aralıkları ile öğrenci ya da personel değişimini gerçekleştirerek üniversitelerin çeşitli etkinlikler ile kaynaşmasını sağlayan, projeler ile ortak ürünler meydana getiren Avrupa Birliği programıdır (Gül, 2013).

Araştırmacılar Erasmus Programına katılan öğrencilerin birtakım sorunlar ile karşılaştıklarını ve bu sorunların programın işlevselliğini etkileyerek programdan alınan verimi düşürdüğünü ortaya koymuşlardır. Araştırmacılar katılımcıların karşılaştıkları sorunları dil kaynaklı, ekonomi kaynaklı, kültürel kaynaklı, öğrenci kaynaklı ve aile kaynaklı sonucuna ulaşmışlardır. Araştırmacılar Erasmus Programında dil kaynaklı olarak Program süresince yeterli dil yeterliliğine sahip olmayan öğrencilerin iletişim kurmakta zorlanmaları ve iletişim kuramadıkları için utangaç tavırlar sergiledikleri, kendilerini anlatamadıkları için yapmak istediklerini ve hedeflerini istedikleri gibi gerçekleştirememeleri şeklinde sorunlar yaşadıklarını bulmuşlardır. Ekonomi kaynaklı olarak konaklama yerlerindeki imkânların yetersiz olmasından dolayı öğrencilerin kendi bütçelerinden harcamalar yapması şeklinde bulmuşlardır. Bu durum kalan zamanlarda öğrencilerin parasız kalmasına ve katılmak istedikleri diğer faaliyetlere yetersiz bütçeden dolayı katılamamalarına neden olmuştur. Kültür kaynaklı olarak tütün ürünlerini tüketen öğrencilerin kuralların çok sıkı olmasından dolayı zorlanmaları, hava koşullarının farklı olması nedeniyle kıyafet kültürlerine alışmakta zorlanmaları, yerel halkın kendilerine karşı soğuk ve mesafeli tavır sergilemeleri ve iletişim kurma cesaretlerini kırmaları, sokak aralarında alkol tüketiminin çok yoğun olması nedeniyle bireysel hareket etmekte zorlanmaları ile domuz ürünlerinin yemeklerde kullanımı nedeniyle yemek yerken

endişelenmeleri şeklinde sorunlar yaşadıklarını bulmuşlardır. Öğrenci kaynaklı olarak Program kapsamında farklı gruplar ile etkileşimde bulunulduğundan konaklama yerlerinde ve yapılan faaliyetlerde yer alan gruplardaki öğrenciler ile iletişim sorunları yaşandıklarını bulmuşlardır. Aile kaynaklı olarak telefon hatlarını yurt dışında aktif hale getirmedikleri için aileleri ile sadece konakladıkları yerin internet erişimi ile iletişime geçmelerinden dolayı sorunları yaşandıklarını bulmuşlardır. Ailesi köyde yaşayan ya da internet bağlantısı olmayan öğrencilerin aileleri ile iletişime geçemediği ve bu durumun aileler için endişeye neden olduğu bulunmuştur.

Literatürde öğrencilerin gittikleri ülkelerde yerel halk tarafından çoğunlukla İngilizce konuşulmadığı bu durumun öğrencilerin gündelik hayata uyum sürecini zorlaştırdığı ifade edilmiştir. Ayrıca ekonomik durumu iyi olmayan öğrencilerin ek gelirleri bulunmadığı için ihtiyaçlarını karşılamakta zorlandıkları ve bulundukları ülkenin dışına çıkamadıkları görülmektedir. Öğrencilerin program konusunda yaşadığı sorunlar incelendiğinde yeme problemi göze çarpmaktadır. Genellikle öğrenciler fikirlerinden dolayı belli ürünleri tüketmemektedir. Ancak program kapsamında gidilen birçok ülkede bu besin çeşitlerinin tüketiminin fazla olması öğrencilerin uyum sürecini zorlaştırmaktadır (Adanır ve Susam, 2019). Bilici (2016) ve Özdem'in (2013) yaptığı çalışmaya göre, inançlarından dolayı öğrencilerin üniversitenin yemek hizmetlerinden kaygı duyduklarını belirtmişlerdir.

Literatürde Demir ve Demir'in (2009) 'Erasmus Programının Kültürlerarası Diyalog ve Etkileşim Açısından Değerlendirilmesi (Öğretmen Adaylarıyla Nitel Bir Çalışma)' adlı çalışmasına dahil olan öğrenciler dil kaynaklı, beslenme kültürü ve ulaşım konusunda sorunu olduğunu yansıtmıştır. Katılımcılar gönderildikleri ülkede yaşayan bireyler için kuralları önemsedikleri ve bunu hiçe sayanlarla alakalı olarak bireyler arası bir denetim mekanizma ile karşılaştıklarını açıklamışlardır. Araştırmada ayrıca ölçülü hayat, temizlik, saygılı, günlük yaşama dinin etki etmemesi, ebeveyn ilişkilerinin güçlü olmaması ve Türkler konusunda önyargılı oldukları açıklanmıştır. Yücelsin Taş'ın (2013) 'Erasmus Programında karşılaşılan sorunlar ve öneriler' başlıklı araştırmasında yurtdışında verilen eğitim sürecinde öğrencilerin yaşadığı problemler yabancı dil yetersizliği, derslere alışmak ve yaşanan maddi problemlerdir. Sancak'ın (2009) 'Kültürlerarası Diyalog Açısından Öğrenci Değişim Programları -Erasmus Örneği' adlı çalışmasına göre çalışmaya dahil olan Erasmus öğrencileri Erasmus Programının negatif taraflarını, karşılanan hibenin yetersizliği, derslerin denkliği konusunda problemler, yeterli bilgilerin aktarılmaması, ev sahibi ülkenin çalışmalara destek vermemesi, birçok uyum problemi yaşanması olarak belirtmişlerdir. Ersoy'da (2013) yaptığı çalışmada öğrencilerin İngilizce iletişim konusunda sorunlar yaşadığı bulgusuna erişmiştir. Araştırma sonucunda programa katılan bireylerin kendi aralarında daha az iletişim kurduklarını ve yabancılar ile de daha az etkileşimde bulunduklarını belirlemiştir.

Araştırmacılar Erasmus Programına katılan öğrencilerin görüşlerine dayalı olarak Erasmus Programında karşılaşılan sorunların çözümü için proje kriterleri açısından, ekonomi açısından, öğrenci açısından, öğretmen açısından, aile açısından ve kültür açısından şeklinde önerilerini ortaya koymuşlardır.

Araştırmacılar Erasmus Program sürecinde karşılaşılan problemlerin üstesinden gelinmesi için; proje kriterleri açısından akademik başarısının yüksek olması, davranış problemi olmaması ve dil bilme yeterliliğine sahip olması gerektiğini bulmuşlardır. Ekonomi açısından gidilen ülkede düzenli harcama yapılmasını gerektiğini bulmuşlardır. Ayrıca fazla miktarda bütçe ile

gidildiğinde fazla harcama yapma ve az bütçe ile gidildiğinde zorluk yaşama durumlarını engellemek için yeterli bütçe ile projeye katılım göstermeleri gerektiğini bulmuşlardır. Öğrenciler açısından öğrencilerin yapılan faaliyetlere aktif katılım göstererek sosyal olmalarının ve Program süresince etkinlikleri zamana eşit yayıp zamanı iyi yönetmelerinin önemli olduğunu bulmuşlardır. Öğretmen açısından program konusuna hâkim olmalarının faaliyetlere katılımı etkilediğini bu nedenle alan bilgisine sahip olmalarının önemli olduğunu, öğretmenlerin yabancı dil bilmelerinin avantaj sağladığını ve yapılan faaliyetlerde öğrencilerin rahat hareket edebilmeleri için otoriter ve sert öğretmenlerin olmamasının önemli olduğunu bulmuşlardır. Aile açısından programa katılan öğrencilerin yalnızlık duyma ve aileleriyle ilgili endişe duygularını gidermek için ailelerin çocukları ile telefon aracılığıyla sık iletişim kurmaları gerektiğini bulmuşlardır. Ayrıca program öncesi süreçte hem maddi hem manevi yeterli desteği göstermelerinin önemli olduğu belirtilmektedir. Kültür açısından programa katılmadan önce yurt dışında yaşam, yemek, sosyal hayat kültürü konusunda beklentilerini düşük tutmaları gerektiğini bulmuşlardır. Ayrıca gidilen ülkenin kültürel öğelerini öğrenmek için yerel halk ile iletişim kurulmasının önemli olduğu bulunmuştur.

Literatürde de Erasmus programına başvuru yapmadan önce, Erasmus+ Ofisi tarafından bilgilendirme toplantısının yapılması öğrencilerin süreç hakkında doğru bilgiler ile hareket etmesini sağlayacağından önemli görülmektedir. Ayrıca öğrencilere sağlanan destek öğrencilerin görüşlerine göre çoğu zaman sadece çok temel ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Programdan her öğrencinin eşit şekilde yararlanabilmesi için Ulusal Ajans tarafından programa katılan öğrencilere sağlanan desteğin artırılması önemlidir. Öğrencilerin Erasmus+ Programına katılmadan önce amaçlarını düşünerek hareket etmeleri de önemlidir (Adanır ve Susam, 2019). Yücelsin Taş'a (2013) göre yurtdışına çıkmadan önce rastlanılan problemleri yok etmek için, Erasmus programı çerçevesinde yurtdışında daha önce bulunan öğrencilerin yeni gidecek olan öğrencilere deneyimlerini aktarılmasını sağlamak, öğrencilerin ne tür sorunlar ile karşılaşacaklarını öğrenip hazırlıklı olmaları, mümkün olduğunca bu problemlerden kaçınmalarını mümkün kılar. Öğrencilerin yaşadığı dil yetersizliği ve derslere uyum sağlamadaki sorunlar, öncesinde veya sonrasın da her iki üniversitenin Erasmus öğrencilerine yönelik uyguladığı ücretsiz yoğun dil kursları sayesinde en aza indirgenebilir. Sancak'a (2009) göre ise Erasmus programı ile yurtdışına gidecek öğrenciler, program hakkında görev yürüten koordinatörlerle yakın irtibatta olmalıdır. Aynı zaman da gidecek olan diğer öğrencilerle yahut daha önce programa dahil olmuş öğrencilerle de irtibat halinde olmaları, program hakkında oluşabilecek sorunları ortadan kaldırmaktadır. Bağcı ve diğerleri (2018) öğrenciler için karşılanan hibe miktarının düzenlenmesi, evraklar için kolaylıklar sağlanması, akran rehberliği yapılması, daha çok anlaşma yapılması, program öncesi dil eğitimi verilmesi, koordinatörlerin daha çok bilgilendirme yapması önerilerinde bulunmuşlardır. Erasmus+ programına katılan üniversite öğrencileri koordinatörlerin yönlendirici ve destekleyici rol üstlenmeleri konusuna vurgu yapmışlardır. Bu konuda deneyimlerini paylaşacak önceden programa katılan öğrencilerden akran rehberliği yapmalarının faydalı olacağını açıklamışlardır.

Çalışma sonucunda araştırmacılar Erasmus Programına katılan öğrencilerin ekonomi kaynaklı, öğrenci kaynaklı, aile kaynaklı, dil kaynaklı ve kültürel kaynaklı problemler yaşadıkları sonucuna varmışlardır. Araştırmacılar Erasmus Programına katılan öğrencilerin görüşlerine dayalı olarak Erasmus Programında karşılaşılan sorunların çözümü için proje kriterleri açısından, ekonomi açısından, öğrenci açısından, öğretmen açısından, aile açısından ve kültür

açısından şeklinde önerilerini ortaya koymuşlardır. Öğrencilerin problemlerini gidermek için en çok öğretmenlere, okul yönetimine ve öğrencilere sorumluluklar düşmektedir. Bu bağlamda öğrencilerin bu programlara katılmaya özendirilmesi, teşvik edilmesi ve süreçte desteklenmesi sorunların giderilmesinde önemli olduğu sonucuna varılmıştır.

Araştırmacılar çalışmadaki bulgulara dayanarak öğrencilerin karşılaştığı sorunların azaltılmasına katkıda bulunabilecek bazı önerilerde bulunmuşlardır. Bunlar;

Öğrencilere eşlik edecek öğretmenlerin dil yeterlilikleri belli bir düzeyde olmalı ve gidilen ülkelerde öğrencilerin serbestçe hareket edebilmelerine imkân tanınmalıdırlar.

Öğrencilere yanlarında yeterli miktarda maddi imkân ile gitmeleri yönünde bilgilendirmeler yapılmalıdır.

Erasmus programına katılacak öğrencilere süreçten önce yeterli düzeyde bilgilendirmeler yapılmalıdır. Böylece gidecek öğrenciler beklentilerini koşullara göre ayarlayabilecek ve hayal kırıklığı yaşamalarının önüne geçilecektir.

Ailelere süreçten önce ve süreç sırasında yeterli düzeyde bilgilendirmeler yapılmalıdır. Bu bağlamda aileler ile güven ilişkisi kurulmalıdır.

Programa katılacak öğrenciler dil yeterliliklerinin geliştirilmesi yönünde teşvik edilmelidir.

Bu çalışma ortaöğretimde öğrenim gören sınırlı sayıda öğrenciyi kapsamaktadır. Birden fazla öğrencinin dâhil olduğu şekilde çalışmaların yapılması daha geniş yelpazede sonuçların elde edilmesine, değerlendirmelerin yapılmasına ve literatürde çeşitlilik oluşmasına olumlu katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Adanır, Y. ve Susam, E., Yükseköğretim Öğrencilerinin Erasmus+ Programı Hakkındaki Görüşleri (Muş Alparslan Üniversitesi Örneği). *Tarih Okulu Dergisi (TOD), 12*(43), 1584-1612, 2019.

Ağrı, G. I., *Küreselleşme Sürecinde Yüksek Öğretim Politikaları ve Erasmus Projesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2006.

Akman, A., *Erasmus Değişim Programının Öğrencilerin Dil Yeterliliği, Kişisel Gelişim ve Kariyer Planlamalarına Etkisi: OKÜ Uygulama Örneği.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Korkut Ata Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Osmaniye, 2014.

Bağcı, Ö. A., Erdem, S. ve Erişen, Y., Erasmus+ Ka103 Hareketlilik Programının Öğrenci ve Koordinatör Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi. *Türkiye Eğitim Dergisi, 3*(1), 54-76, 2018.

Baltacı, A., Nitel Araştırmalarda Örnekleme Yöntemleri ve Örnek Hacmi Sorunsalı Üzerine Kavramsal Bir İnceleme. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7*(1), 231–274, 2018.

Baltacı, A., Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır?. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 368-388, 2019.

Bilici, N., *Erasmus Programı Çerçevesinde Türkiye'den Yurtdışına Giden ve Yurtdışından Türkiye'ye Gelen Yabancı Öğrencilerin Sosyal Uyumlarının Karşılaştırmalı İncelemesi.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Haliç Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2016.

Çepni, O., Aydın, F. ve Kılınç, A. Ç., Erasmus Programına Katılan Öğrencilerin Yaşadıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri: Fenomenolojik Bir Araştırma. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi, 8*(3), 436-450, 2018.

Demir, A. ve Demir, S., Erasmus Programının Kültürlerarası Diyalog ve Etkileşim Açısından Değerlendirilmesi (Öğretmen Adaylarıyla Nitel Bir Çalışma). *Uluslararası sosyal araştırmalar dergisi, 2* (9), 95-105, 2009.

Elmalı, G. G., *Avrupa Birliği Eğitim ve Gençlik Programlarının Türkiye Uygulamasının Erasmus Programı Bağlamında Değerlendirilmesi.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon, 2013.

Ersoy, A., Türk Öğretmen Adaylarının Kültürlerarası Deneyimlerinde Karşılaştıkları Sorunlar: Erasmus+ Değişim Programı Örneği. *Eğitim ve Bilim, 38*(168), 2013.

Gözcü, E., *Erasmus+ Değişim Programı Öğrencilerinin Özgüven ve Bireysel İnisiyatif Alma Algılamaları: Yıldız Teknik Üniversitesi Örneği.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021.

Gül, H., *Avrupa Birliği Erasmus Öğrenci Değişimi Programı Öğrencilerinin Beklenti ve Sorunları Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma (Göttingen 115 Üniversitesindeki Türk Öğrencileri Örneği).* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş, 2013.

Karademir, E., Sarikahya, E. ve Altunsoy, K., Fen Bilimleri Öğretmenlerinin Beceri Kavramına Yönelik Algıları: Bir Olgubilim Çalışması. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 18*(1), 53-71, 2017.

Kıratlı, A. D., *Liselerde Yürütülen Erasmus+ Projelerinin Proje Döngüsü Yönetimine Göre Değerlendirilmesi (Edirne İli Örneği).* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2019.

Özdem, G., Yükseköğretim Kurumlarında Erasmus Programının Değerlendirilmesi (Giresun Üniversitesi Örneği). *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi, 19*(1), 61- 98, 2013.

Özmen, H., *Erasmus Programlarının Hoşgörü Kültürü Oluşturmada Yeri ve Önemi.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

Psychogyiou, A., *The Potential Of The Erasmus Programme: Assessing European Identity İn Greek Erasmus Students.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Linköping University, Sweden, 2015.

Sancak, A., *Kültürlerarası Diyalog Açısından Öğrenci Değişim Programları. Erasmus+ Örneği.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2009.

Sözbilir, M., Nitel Veri Analizi, 2009. *http://fenitay. files. wordpress. com/2009/02/1112-nitel-arac59ftc4b1rmada-veri analizi.* (Erişim tarihi: 25.11.2022)

Süngü, H. ve Bayrakçı, M., Bolonya Süreci Sonrası Yükseköğretimde Akreditasyon Çalışmaları. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 8*(4), 895-912, 2010.

Şahin, B., *Erasmus+ Değişim Programından Yararlanan Öğrencilerin Görüşlerinin Yönetimsel Açıdan Değerlendirilmesi.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

Tanyeri, A. E., *Avrupa Birliği'nin Eğitim Politikası ve Erasmus Programı.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2006.

Tekin, U. ve Hiç Gencer, A., Effects Of The Erasmus Programme On Turkish Universities And University Students. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 15*(1), 109-122, 2013.

Tetik, B., *Yabancı Dil, Kültür ve Sosyal Uyum Bağlamında Erasmus Programı: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Örneği.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Samsun, 2019.

Türk, M. ve Akman, A., Erasmus Değişim Programında Yararlanan Öğrencilerin Dil Yeterliliği, Kişisel Gelişim ve Kariyer Planlaması Üzerine Bir Araştırma: OKÜ Uygulama Örneği. *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2*(1), 180-199, 2018.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H., *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (12. Baskı).* Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2021.

Yücelsin-Taş, Y. T., Erasmus Programında Karşılaşılan Sorunlar ve Öneriler. *Turkish Studies, 10*, 763-770, 2013.

İnternet Kaynakları

www.birgun.net (Erişim tarihi: 22.11.2022)

www.indyturk.com (Erişim tarihi: 25.11.2022)

INVESTIGATION OF POSTGRADUATE THESES TITLED "SPELLING RULES AND PUNCTUATION MARKS" IN TURKEY

[1] Assoc. Prof. Dr. Mesut Bulut

Atatürk University, Kâzım Karabekir Faculty of Education, Turkey,

https://orcid.org/0000-0002-0733-0964

[2] Assoc. Prof. Dr. Abdulkadir Kırbaş

Atatürk University, Kâzım Karabekir Faculty of Education, Turkey,

https://orcid.org/0000-0001-9846-0256

Abstract

The purpose of this study is to investigate postgraduate theses on punctuation and spelling rules. Data collection for this study, which was conducted using a qualitative research methodology, involved the document analysis method. Postgraduate theses were analyzed using descriptive analysis. According to the study, information was collected on the following variables: "type of thesis, gender, year, the language of thesis authors, distribution by the university, public and foundation universities, affiliated institute, department, research method, titles of thesis advisors, distribution by regions in Turkey, and the number of theses pages". By using descriptive analysis, the variables were examined. When "spelling rules" and "punctuation marks" were entered as "keywords" to electronically search the YÖK (Council of Higher Education) National Thesis Center database, has been found 25 postgraduate theses that were available for access and allowed in the database of the YÖK (Council of Higher Education) National Thesis Center database. It was found that 23 master's theses and 2 doctoral theses studies were completed within the parameters of the investigation. According to the thesis studies, which were conducted across 20 universities and 6 regions in Turkey, the majority of research on the regional distribution of postgraduate theses found that they were written in the Mediterranean (f=5/20,0%), Black Sea (f=5/20,0%), and Marmara (f=5/20,0%) regions. According to the research, master's theses (f=23/92,0%) greatly outnumbered doctoral theses (f=2/8,0%), and all postgraduate theses -with the exception of two theses- were completed at state universities. Additionally, it was found that in 2016 (f=3), 2018 (f=3), and 2019 (f=4), there was a considerable increase in the number of postgraduate theses containing "spelling rules" and "punctuation marks". The number of postgraduate theses (f=4) is higher in 2019 than in previous years, and "Assoc. Prof. Dr." is the most frequent title for thesis managers who supervise postgraduate theses (f=10). Male (f=11/44,0%) and female (f=14/56,0%), respectively, prepared postgraduate theses, it was found. It was found that postgraduate studies used the most "quantitative research method", and the most studies were conducted at "Abant İzzet Baysal University" (f=3). With the exception of the study languages of German (f = 2), Arabic (f = 1), and French (f = 1), the "institutes of social sciences" of universities produced the majority of the postgraduate theses (f=22). It has been shown that the "department of Turkish education" as department produces the majority of postgraduate theses. Additionally, it has been determined that the average page count for theses is between "101-200", with a

56,0% rate. The analysis of postgraduate theses on “spelling rules” and “punctuation marks” written by universities, which are higher education institutions in Turkey, is anticipated to contribute to the literature of this research by identifying commonalities among these thesis studies, serving as a source for future writing skills research, and identifying trends.

Keywords: Turkey, postgraduate theses, spelling rules, punctuation marks, investigation

INTRODUCTION

A second system that reveals the language or particular network of signals people use to communicate with one another is writing. Writing is, in other words, the pictorial representation of the word (Özbay, 2005:68). The definition of writing is the “sensing of thought with particular indicators, writing effort” (TDK, 2019: 2559). Writing is the act of putting thoughts on paper in a creative and structured way (Göçer, 2010: 178). As a result of numerous brain processes, writing is the transfer of feelings, thoughts, wishes, and symbols (Güney, 2016: 970). The expressive skills group includes writing, which is one of the crucial ways we can express and transmit our feelings and thoughts through symbols and language abilities (Yılmaz, 2012). Direct evaluation of a person’s competence level through writing is possible. People who establish a scheduled writing routine will be better able to articulate their ideas clearly and methodically (Tiryaki, 2013). Similar to speaking, writing is a means of getting to know and speaking with others. In conclusion, writing entails learning to write as well as improving one's writing abilities. The ability to write is a thinking tool that relies on both long-term activities and hand-eye coordination training. Another way to describe this ability is the capacity to arrange symbols and signs in accordance with a predetermined discipline in order to effectively convey emotions, ideas, and dreams (Gündüz & Şimşek, 2012: 19). Writing shouldn't be seen in this context as a concept limited to a certain aspect of human life. because writing is vital throughout a wide range of ages, from first grade to higher school through everyday life in both the economy and society. As a result, pupils should be taught the skills necessary for written expression, particularly in the early stages of school. These abilities should include both correct and elegant writing that adheres to the standards as well as the proper presentation of ideas and concepts. It is inevitable that the correct knowledge acquired at a young age will be employed throughout his life in later ages since the individual will use the suitable knowledge and abilities for the rest of his life (Uludağ, 2002: 100). Writing thus refers to the representation of thought, emotion, and knowledge in writing. On the other hand, reviewing, revising, and changing prior information are all part of writing training. The sequencing, restriction, arrangement, and writing norms of thoughts are also integrated into writing instruction through practice (Genç, 2017). This is why it's important to stress writing education from a young age. It is important to focus on writing education practices at a young age since pupils who have attained a particular level of education cannot appropriately convey their ideas and opinions in formal correspondence or in other written communication circumstances (Özbay, 2005: 68). Learning spelling rules and punctuation marks thoroughly and correctly applying them are crucial components of writing instruction. If strong foundations are not set early on, it is inevitable that someone may encounter major language use issues in the future (Kavcar, 1983: 14). For this reason, it is essential to write or organize the transmitter's expressions appropriately in

accordance with spelling conventions or punctuation marks in order to accurately convey feelings and thoughts to the receiver (Genç, 2017). Writing is defined as "writing a language with specific rules, orthography", and is a crucial subject in writing education (TDK, 2019: 2561). In accordance with the rules, syllables, words, and sentences are followed by the proper spelling of sounds in a language using letters in specific ways. Punctuation is referred to as a writing device that supports comprehension and justification in written sentences (Uludağ, 2002: 98). Spelling and punctuation are particularly helpful in improving writing skills, as the definitions make clear (Genç, 2017).

One of the two research areas, punctuation marks, is a writing-specific technique, way, or method. The emphasis, melody, pauses in speech, and facial emotions are replaced by these indicators, which are utilized to create a good grasp of what is meant or the text, to facilitate or reinforce the meaning. Making reading straightforward and structured is another crucial function of punctuation (Parlatır, 2010: 315). Punctuation marks are writing's auxiliary marks. These indications are meant to help readers grasp what is written correctly, make reading easier, and make the narration clearer. Because of this, it's critical to carefully use punctuation marks (Ergin, 2000: 183). Several guidelines can be followed to ensure that language is used in writings in a suitable and effective manner. One of the most crucial rules of writing in terms of both meaning and form is the usage of punctuation marks. Despite the significance of punctuation in both written and spoken texts, teaching it as a grammar topic has not met with the anticipated success (Tekin & Büyükikiz, 2021: 2). Despite their significance in written language, research reveals that pupils frequently misuse punctuation (Özbay, 2013: 184). The historical development of spelling standards, the alterations and advancements in this process, and the attempts to address these issues in educational and training contexts demonstrate that the issues cannot be resolved and still persist as significant issues. In this regard, the topic of spelling standards is one of the most fascinating ones in Turkish education, teaching, and language studies. Some knowledge, theory, and practice-related approaches and practices demonstrate that this topic needs to be examined from fresh and novel angles. These approaches and practices are now recognized by publications dealing with the topic as a common concern (Gedizli, 2021: 92). Numerous research have been conducted on spelling conventions and punctuation, which are regarded as crucial subjects in the literature related to writing education and instruction. Some of those; Uludağ (2002), Altun (2010), Bağcı (2011), Arı &Keray (2012), Hamzadayı & Çetinkaya (2013), Demir (2013), Yıldırım & Uludağ (2016), Özkara & İnci (2013), Ürün Kahraman (2017), Genç (2017), Demir (2018), Sülükçü (2018), Fidan (2019), Kalfa & Avcı (2020), Süğümlü (2020), Yenen Avcı (2020), Yıldız & Sağ (2020), Gedizli (2021), Memiş & Kansızoğlu (2022) ve Harman & Aytekin (2022) are studies by.

The type of theses, the gender, the year, the language of the thesis authors, the university where they are made, the distribution according to public and foundation universities, the institute, the department, the research method, the titles of the thesis advisors, the distribution according to public and foundation universities; problems related to "spelling rules" and "punctuation marks" which are seen as an important problem in written expression skills from the past to the present, as a research topic at postgraduate level; there is no study in the literature that has looked at and studied postgraduate theses with titles like "spelling rules" and "punctuation marks" in light of specific criteria. It is evident that this subject is a significant

research topic within the context of language education and instruction given the variety of publications that have been researched on it.

Purpose of the research

The aim of the research is to study the postgraduate theses titled "spelling rules" and "punctuation marks" in Turkey. In this context; "type of theses, gender, year, language of thesis authors, distribution by university, public and foundation universities, affiliated institute, department, research method, titles of thesis advisors, distribution by regions in Turkey, and page count of theses". The research will examine postgraduate theses in Turkey with the titles "spelling rules" and "punctuation marks". It is looked at by applying descriptive analysis in light of the parameters. Answers to the following research questions were sought in accordance with the study's goal:

What kinds of research methods were employed in the postgraduate theses?
How are the postgraduate theses, the focus of the study, distributed throughout the institutes?
How are the postgraduate theses, the focus of the study, distributed throughout the departments where they are being written?
How much does the distribution of theses by postgraduate level constitute the study topic?
How are postgraduate theses with the titles "spelling rules" and "punctuation marks" distributed by years?
What is the breakdown of the postgraduate thesis supervisors based on the titles they hold?
How are postgraduate theses distributed across public and foundation universities?
How are postgraduate theses distributed amongst universities?
What language or languages are used for postgraduate theses?
What is the gender breakdown among thesis authors?
What range does the theses' page count fall into?
How are Turkish regions represented in the distribution of universities where theses are written?

METHOD

Research methodology/design

Based on qualitative research, this study was using a case study design. The basis of qualitative research, which includes techniques like observation, interviewing, and/or document analysis to gather data, is the comprehensive portrayal of ideas, attitudes, and events in their actual settings (Yıldırım & Şimşek, 2013: 45). Since the postgraduate theses titled "spelling rules" and "punctuation marks" were analyzed descriptively in the research, they were studied in a qualitative research design.

Data Collection Tool

The information collected through document analysis was examined using frequency *(f)* and percentage *(%)* analysis techniques. The analysis of written documents carrying information about the facts and events under investigation is known as document analysis (Yıldırım & Şimşek, 2013: 217). In the study, accessible/permitted graduate theses with the subject headings

"spelling rules" and "punctuation marks" were looked at in accordance with the predetermined goals. The "Postgraduate Thesis Review Form" was then filled out after it was read a second time. The required fields on the form were filled out during the second reading and entered into the computer system. Inter-rater consistency was assessed after comparing and analyzing assessments following the second reading. The consistency was determined using the percent agreement formula proposed by Miles & Huberman (1994). 96% of the researchers who conducted the evaluation agreed. If the agreement rate is over 70%, it is regarded as dependable (Miles & Huberman, 1994). Due to the high rate of compliance, accuracy in data analysis was ensured, and ethical guidelines that had to be adhered to during the research were also strictly observed.

Research Data Source, Scope and Restrictions

The research's study group as of January 2023 comprises of postgraduate theses that feature the keywords "spelling rules" and "punctuation marks" in their titles and that are accessible or permitted in the YÖK National Thesis Center database. In this instance, criterion sampling one of the criterion sampling techniques was used as the foundation. When the researcher forms a sample utilizing his expertise and prior information about the group to be sampled, this is known as purposeful sampling. The sampling of cases or circumstances that satisfy preset criteria is known as criterion sampling (Gezer, 2021: 148-149). A total of (f=25) postgraduate theses; 23 postgraduate theses, and 2 doctoral dissertations with the titles "spelling rules" and "punctuation marks", which were chosen as criterion, were attained in this context. There are several restrictions on this study. The research's most fundamental constraint is the inclusion of all accessible/permitted theses that resulted from using the keywords "spelling rules" and "punctuation marks" in the thesis names (titles) in the subject and target categories. Theses that are not open to access / not allowed were not included in the research.

Analysis of Data

The process of transferring the meaning of data is known as data analysis. It requires merging, condensing, and analyzing what individuals say with what the researcher observes and reads in order to export the meaning of the data. Making sense is what this procedure entails (Merriam, 2018: 168). The researchers in this case moved the data they had collected via the "Postgraduate Thesis Review Form" to a computer system. The data were shown in a table and frequency (f) and percentage (%) statistics were computed in a computer environment. Descriptive analysis was then applied to the collected data. Creating a framework for descriptive analysis, processing the data in accordance with the thematic framework, defining the findings, and interpreting the findings are the stages that were followed in this case when conducting the analysis. The purpose of this type of analysis is to present the findings to the reader in an organized and interpreted form (Yıldırım& Şimşek, 2013: 256). "There are predetermined conceptual frameworks and themes in descriptive analysis. The data are analyzed according to these themes" (Batdı, 2021: 222).

Validity and Reliability

A thorough account of the research method is one of the key requirements for demonstrating validity and reliability in qualitative research. Participants' selection criteria, tools utilized to

gather data and their preparation, data collection methods, data analysis methods, and interpretation methods should all be made transparent. Therefore, the key to reliability and validity is accurately characterizing the entire study procedure (Batdı, 2021: 225). In addition, expert opinions were also sought by the researchers, and all the processes of the research were explained in detail. In this context, reliability and validity were tried to be ensured.

Research Ethics

The ethical guidelines established by YÖK/Council of Higher Education (URL-1) were followed in this study. There was no circumstance that required data collecting permission as qualitative, quantitative, or mixed method/ethics committee approval was not necessary because publically available scientific sources were employed for data gathering. The entire course of this investigation was conducted in accordance with ethical standards. The study's main focus, the information in graduate theses, was gathered ethically, and all cited sources were documented in the study's “bibliography” section using the APA citation style.

Findings

This study aims to conduct a descriptive analysis of Turkish postgraduate theses with the titles “spelling rules” and “punctuation marks”. In the tables below, data on 25 postgraduate theses, including f=23 master’s theses and f=2 doctoral theses, are presented in the context of some statistical factors.

Figure 1

Findings Regarding the Type of Postgraduate Theses

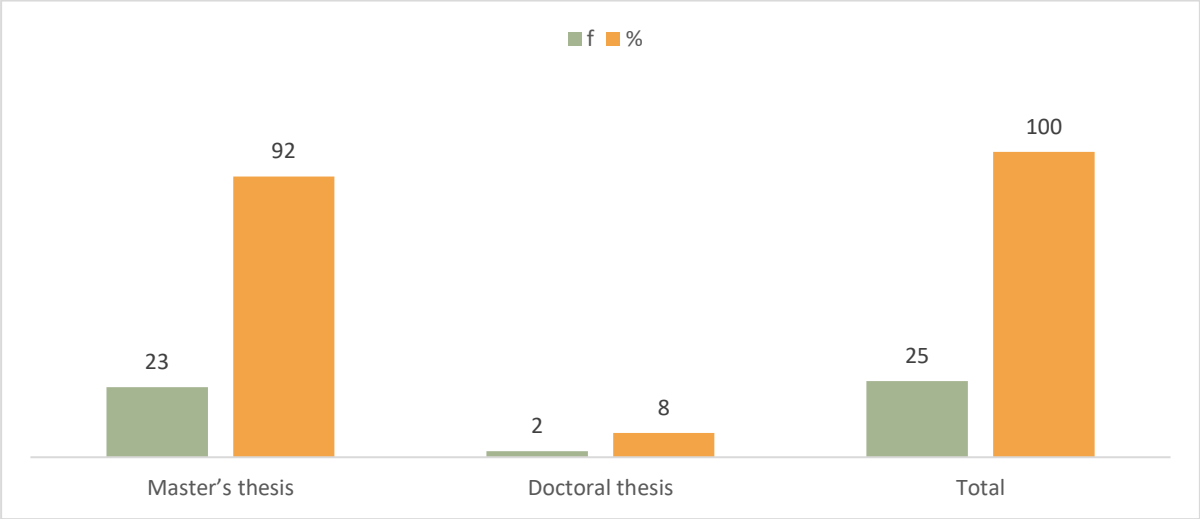

When Figure 1 is looked at, it can be noted that master’s theses make up 92,00% of the current postgraduate theses titled “punctuation marks” and “spelling rules” 8,0% of the documents are doctoral theses.

Figure 2

Findings Regarding the Gender of the Authors of the Postgraduate Theses

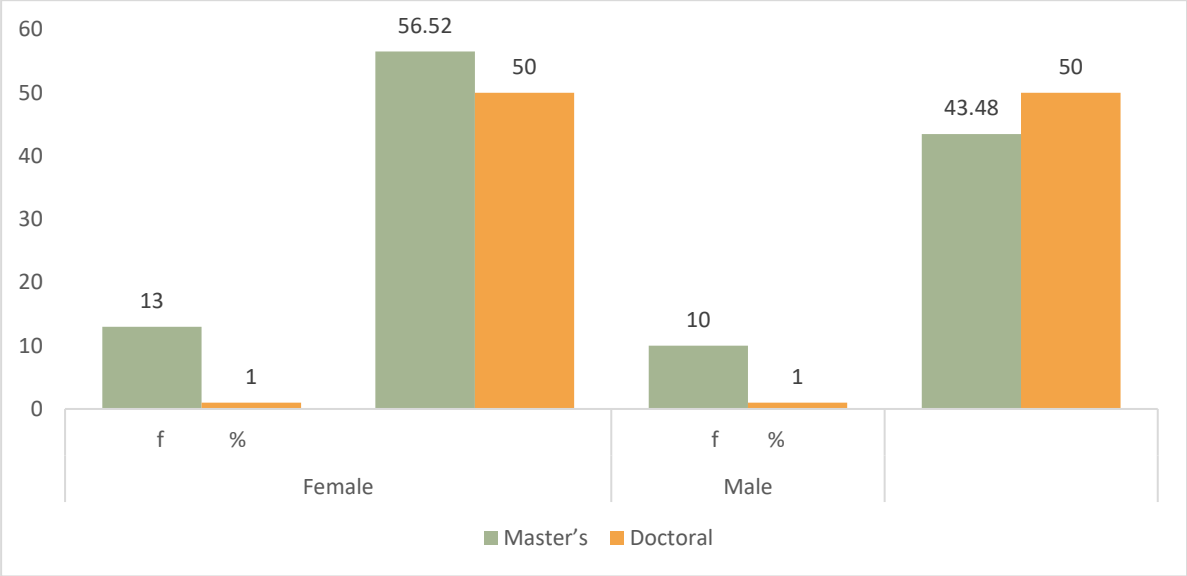

When Figure 2 is reviewed, it can be observed that the percentage of female writing graduate theses is (f=13/56,52%), whereas the percentage of male is (f=10/43,48%). This rate was found to be the same for male (f=1/50,0%) and female (f=1/50,0%) in doctoral theses. It is noticeable that there are more female researchers working on master's theses.

Figure 3

Findings Regarding the Language Distribution of Postgraduate Theses

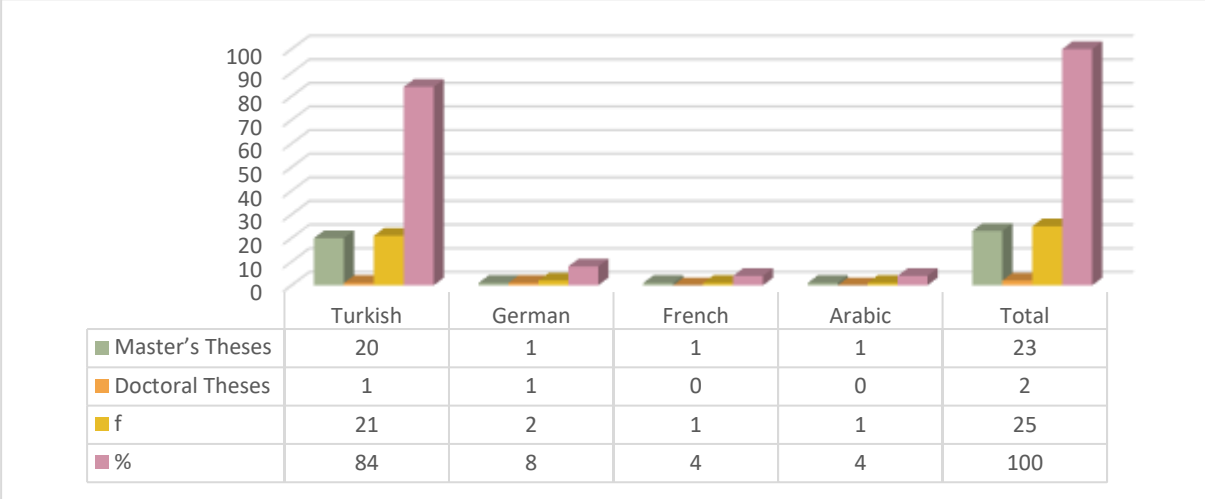

When the language distribution of postgraduate theses titled "punctuation marks" and "spelling rules" is examined in Figure 3; 20 master's theses and 1 (one) doctoral thesis are in Turkish (f=21/84,0%). One master's thesis and one doctoral thesis were written in German (f=2/8,0%), one master's thesis (4,0%) was written in French, and one master's thesis (f=1/4,0%) was written in Arabic. It is clear that a significant amount of "Turkish" is employed in the theses.

Figure 4

Distribution of Research Methods Used in Postgraduate These

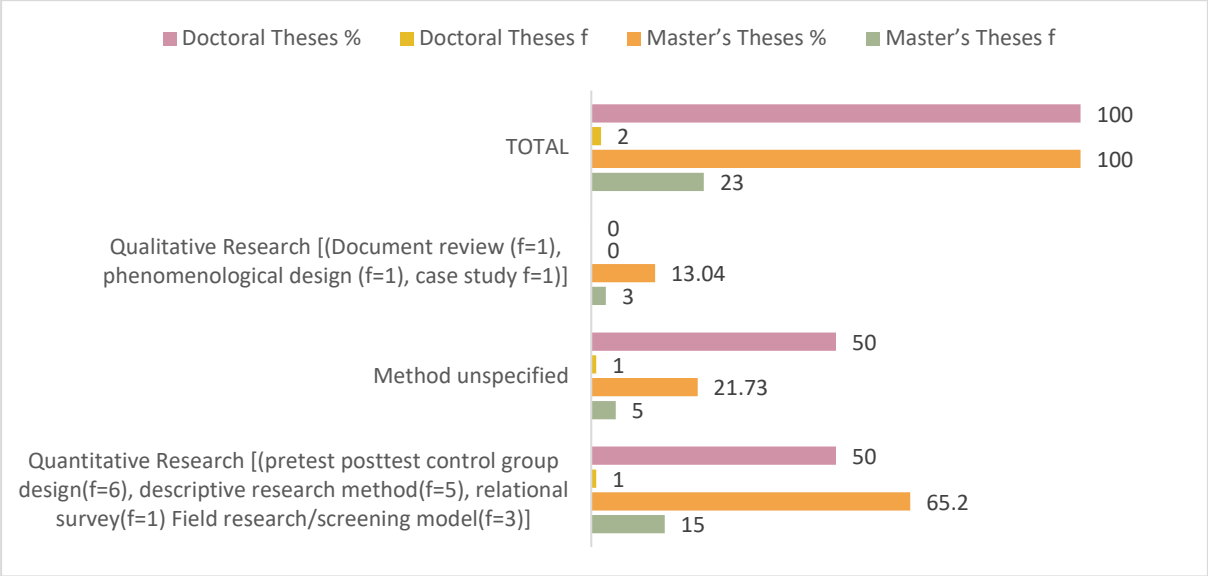

Figure 4 shows that "Quantitative Research [(pretest posttest design with control group (f=6), descriptive research method(f=5), relational survey (f=1), Field research and survey models both had the same rate of (f=3/13,04%)]"(f=15/65,20%) was employed as the most common research method/approach at the "master's" level. "Method unspecified" (f=5/21,73%).

Figure 5

Postgraduate Theses Findings Related to the Distribution of Institutes

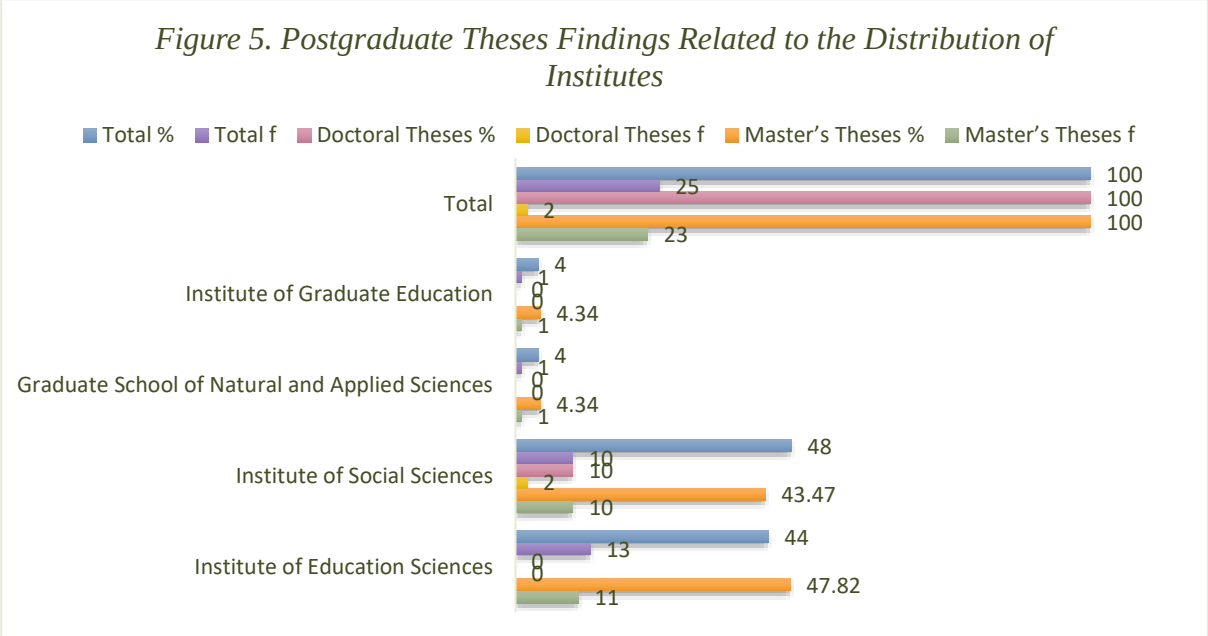

When Figure 5 is examined, it was determined that (f=11/47,82%) of the postgraduate theses titled "spelling rules" and "punctuation marks" were in the "institute of educational sciences". It is seen that (f=10/43,47%) of the master's theses were done in the "Institute of social sciences". (f=1/4,34%) of the master's theses were "Graduate School of Natural and Applied Sciences"; in the same way (f=1/4,34%) it is seen that it was done in "graduate education institute". It is seen that 2 doctoral theses (f=2/100,00%) are within the body of the "Institute

of social sciences". It was determined that 44,0% of the postgraduate thesis was made in the institute of educational sciences, institute of social sciences 48,0%. It was determined that other institutes made 4,0% thesis.

Figure 6

Findings Regarding the Distribution of Postgraduate Theses by Departments

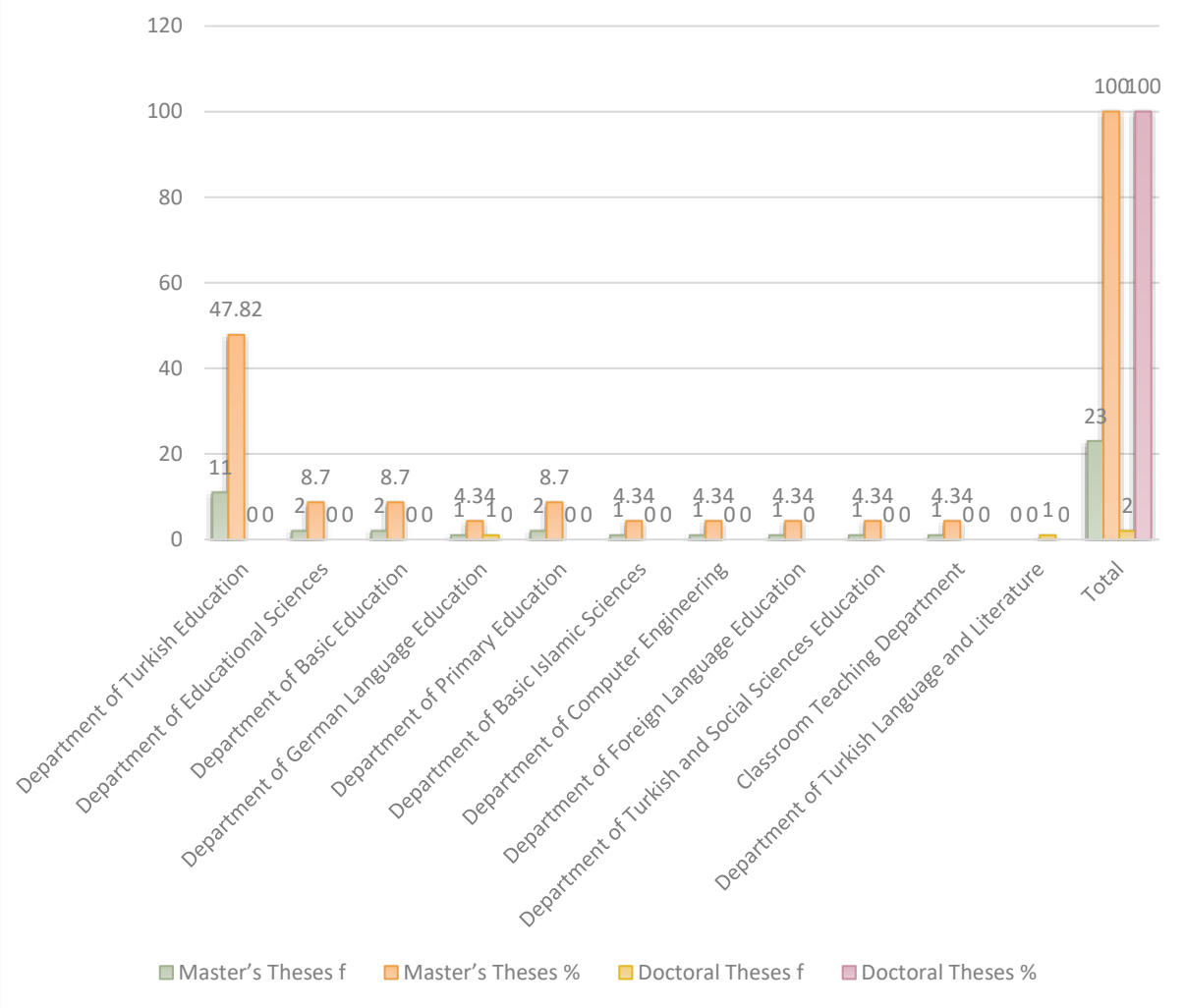

When Figure 6 is examined, there is diversity in the departments. Doctoral theses from postgraduate theses (f=2); (f=1/50,00%) department of German language education; It was determined that (f=1/50,00%) was done in the department of Turkish language and literature. In master's theses (f=23); in the department of Turkish education (f=11/47,82%); department of educational sciences (f=2/8,7%), department of basic education (f=2/8,7%), depatment of German language education (f=2/8,7%) has received. The other departments included one thesis and 4,34%. It is seen that postgraduate theses (doctoral thesis + master's thesis) are f=11 and 44% in the department of Turkish education.

Figure 7

Findings on the Distribution of Theses by Years

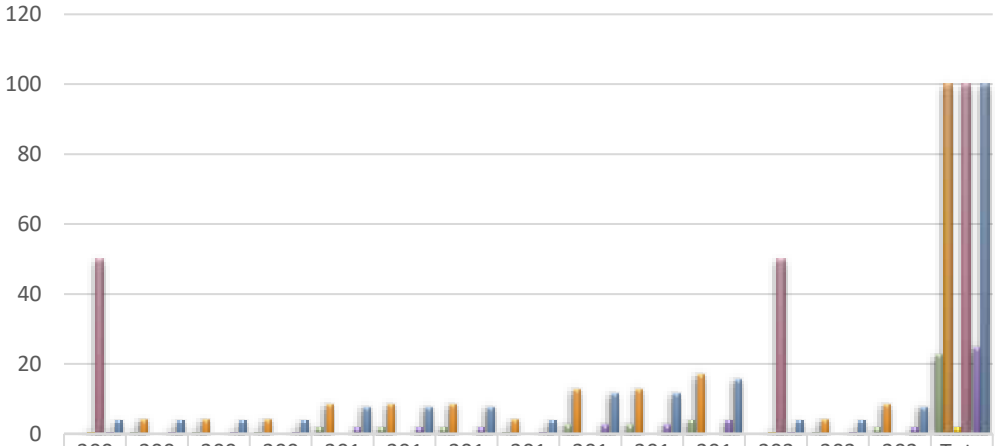

	2000	2001	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2016	2018	2019	2020	2021	2022	Total
Master's Theses f	0	1	1	1	2	2	2	1	3	3	4	0	1	2	23
Master's Theses %	0	4.34	4.34	4.34	8.7	8.7	8.7	4.34	13.04	13.04	17.39	0	4.34	8.7	100
Doctoral Theses f	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	2
Doctoral Theses %	50	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	50	0	0	100
Total f	1	1	1	1	2	2	2	1	3	3	4	1	1	2	25
Total %	4	4	4	4	8	8	8	4	12	12	16	4	4	8	100

When Figure 7 is examined, it is seen that the most postgraduate studies (f=4/16,0%) were conducted in 2019. It is observed that there was a significant increase in 2016 (f=3/13,04%), 2018 (f=3/13,04%) and 2019 (f=4/17,39%). It is seen that studies were carried out at a rate of (f=2/8,7%) in 2010, 2011, 2012 and 2022. In the other years (2000, 2001, 2008, 2009, 2013, 2020, 2021) it was determined that one thesis study was made.

Figure 8

Distribution of Postgraduate Thesis Advisors by Titles

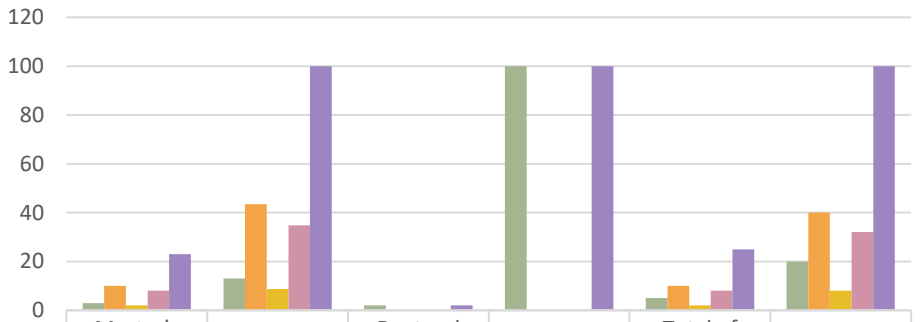

	Master's Theses		Doctoral Theses		Total of Theses	
Professor Doctor	3	13.04	2	100	5	20
Associate Professor Doctor	10	43.47	0	0	10	40
Assistant Professor	2	8.7	0	0	2	8
Assistant Professor Doctor	8	34.77	0	0	8	32
Total	23	100	2	100	25	100

When Figure 8 is examined, 25 theses; It is seen that it is done at "doctoral" (f=2/8,00%) and "master's"(f=23/92,00%) levels. In the distribution of consultant titles according to the "master's" level; It was determined that the faculty members holding the title of "Associate Professor Doctor" did not have any supervision in the postgraduate thesis (f=10/43,47%) and in the doctoral thesis advisory. It is seen that there are more faculty members with the title of "Associate Professor Doctor" in postgraduate thesis advisory. It has been determined that faculty members who have the title of "assistant professor", which has not been used as an official title since 2017, have been only at the "master's" level and this rate is (f=8/34,77%). It was determined that the faculty members holding the title of "Professor Doctor" (f=3/13,04%) provided master's thesis consultancy. It is seen that they do doctoral thesis advisory (f=2/100%). It was determined that 2 doctoral theses titled "spelling rules" and "punctuation marks" were prepared under the supervision of faculty members holding the title of "Professor Doctor". It was determined that the rate of master's thesis was made under the supervision of faculty members holding the title of "Assistant Professor" (f=2/8,7%). It has been determined that the faculty members holding the titles of "Associate Professor Doctor, Assistant Professor Doctor, and Assistant Professor" do not perform any "doctoral thesis advisory" duties.

Figure 9

Findings Concerning the Distribution of Postgraduate Theses by Public and Foundation Universities

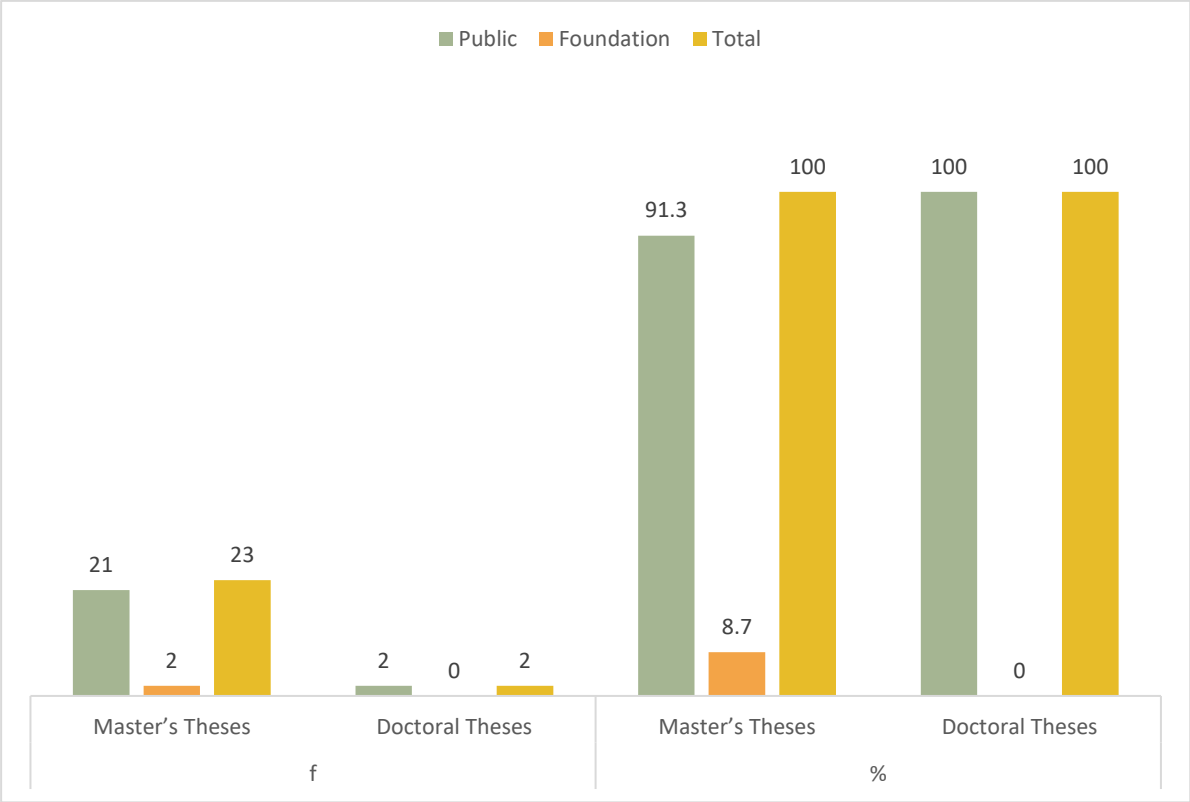

When Figure 9 is examined, it is seen that public universities prepare theses at a rate of (f=23/92,00%) when considering the types of universities where theses are written. It is seen that theses are produced at a rate of (f=2/4,00) in foundation universities. Two theses prepared

by foundation universities; It is seen that it was prepared by Istanbul Aydın University and Istanbul Sabahattin Zaim University.

Figure 10

Findings Regarding The Distribution Of Universities Where Postgraduate Theses Are Made

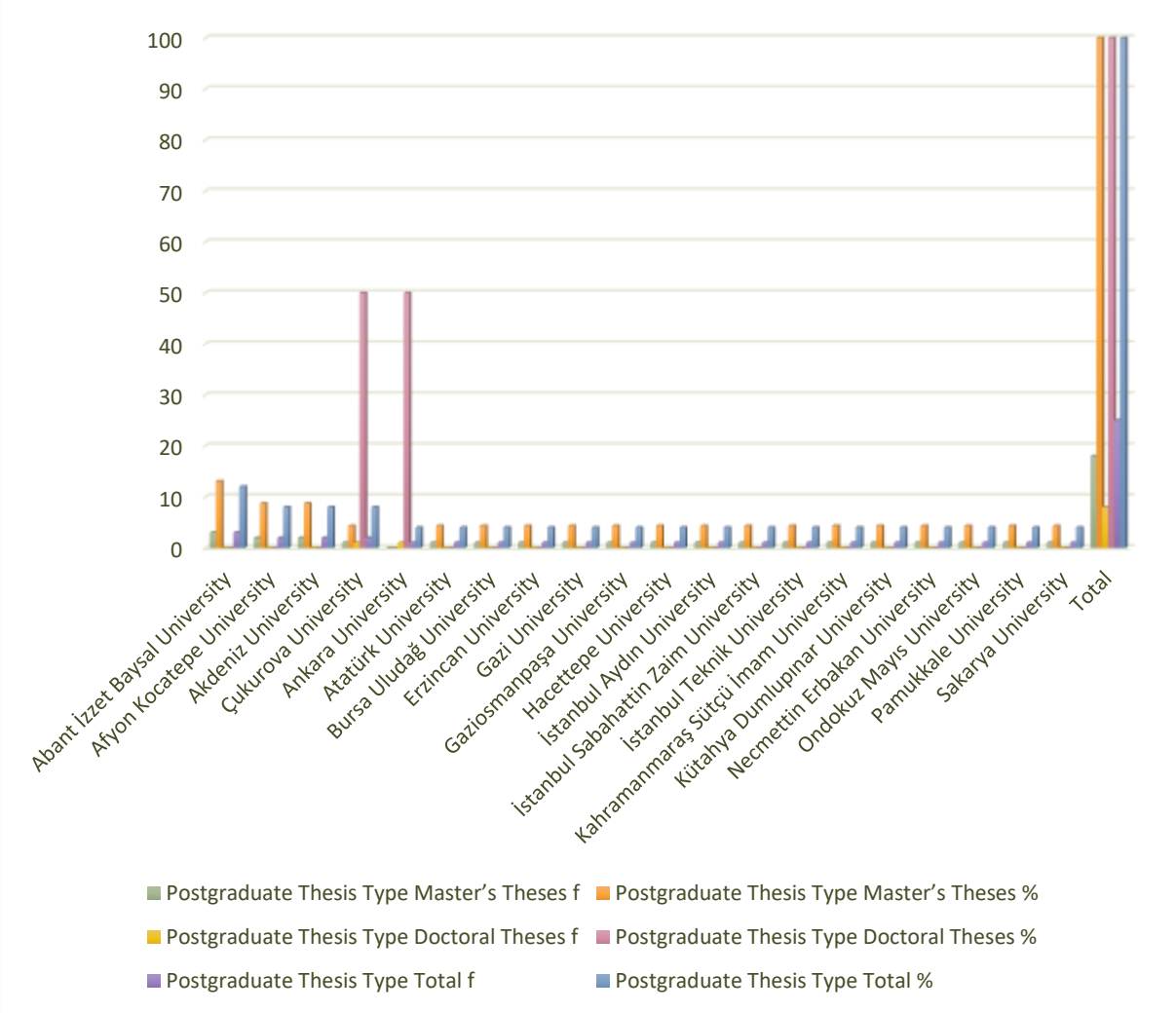

When Figure 10. is examined, 2 postgraduate theses titled "spelling rules" and "punctuation marks", one of which was made at Çukurova University (f=1/50,0%) and the other at Ankara University (f=1/50,0%). is seen. It was determined that (f=3/13,04%) of the postgraduate theses were prepared by Abant İzzet Baysal University. In the master's theses, it is seen that they were made at Afyon Kocatepe University (f=2/8,7%) and at the same rate at Akdeniz University (f=2/8,7%). Atatürk University, Bursa Uludağ University, Erzincan University, Gazi University, Gaziosmanpaşa University, Hacettepe University, Istanbul Aydın University, Istanbul Sabahattin Zaim University, Istanbul Technical University, Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Kütahya Dumlupınar University, Necmettin Erbakan University, Ondokuz Mayıs University, it was determined that one master's thesis was prepared by Pamukkale University and Sakarya University.

Figure 11

Findings Regarding the Distribution of the Universities where Postgraduate Theses are Made in Turkey

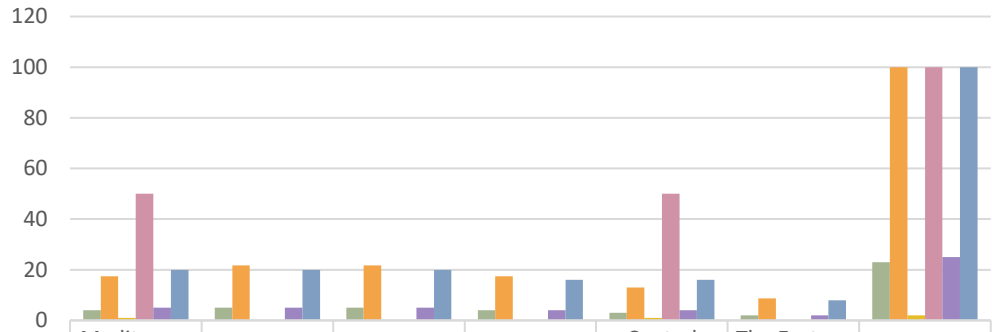

	Mediterranean	Black Sea	Marmara	Aegean	Central Anatolia	The Eastern Anatolia	Total
Master's Theses f	4	5	5	4	3	2	23
Master's Theses %	17.4	21.73	21.73	17.4	13.04	8.7	100
Doctoral Theses f	1	0	0	0	1	0	2
Doctoral Theses %	50	0	0	0	50		100
Total f	5	5	5	4	4	2	25
Total %	20	20	20	16	16	8	100

When Figure 11. is examined, it can be seen that the most densely distributed postgraduate theses titled "spelling rules" and "punctuation marks" are Mediterranean (f=5/20,0%), Black Sea (f=5/20,0%), and Marmara (f=5 /20,0%) regions. These regions are followed by the Aegean (f=4/16,0%), Central Anatolia (f=4/16,0%), and the Eastern Anatolia (f=2/8,0%).

Figure 12

Findings Concerning the Distribution of the Page Count of Postgraduate Theses

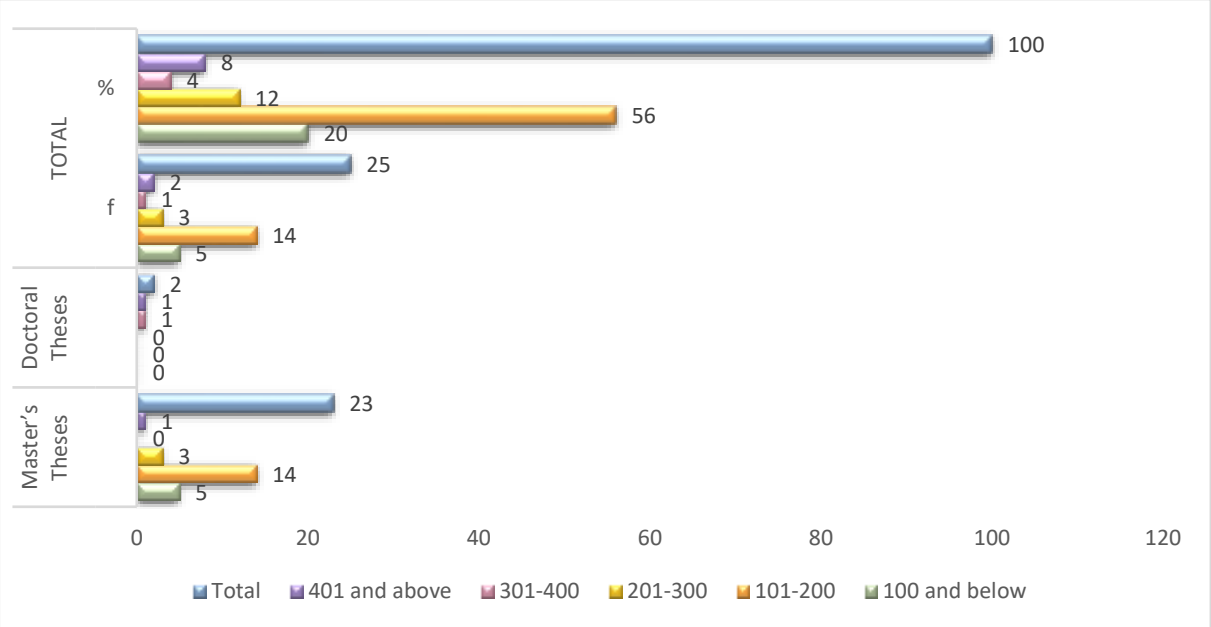

When Figure 12. is examined, it is seen that the maximum page count (f=14/56,0%) of the postgraduate theses titled “spelling rules” and “punctuation marks” is in the “101-200” page range. It is seen that it is within the range of “100 pages and below” (f=5/20,0%). “201-300” page range (f=3/12,0%), “301-400” page range (f=1/4,0%), “401 and above” page range (f=2/8,0%) ,0) was determined.

CONCLUSION

Postgraduate theses in the database of the National Thesis Center of the YÖK/Council of Higher Education in Turkey and titled “spelling rules” and “punctuation marks” as keywords in their titles in an electronic environment; theses are examined in terms of variables such as the type of the thesis, gender, year, language of the thesis authors, distribution according to the university, state and foundation universities, the institute they are affiliated with, the thesis author, and the department, research method, titles of thesis advisors, distribution by regions in Turkey, the page count of the theses, and the thesis that can be accessed within the framework of the main headings were examined according to the descriptive analysis method.

According to the results of the research, f=25 graduate theses (23 master’s and 2 doctoral theses) were reached in Turkey. It was determined that the most postgraduate theses (f=23/92,00%) were prepared in postgraduate theses. Only f=2 doctoral dissertations were prepared under the headings of “spelling rules” and “punctuation marks”. It was determined that the doctoral thesis was relatively low.

In the data on the gender of postgraduate thesis writers, the proportion of female was determined as 56%, and 44% of male: It was determined that 14 postgraduate theses (13 masters + 1 doctoral thesis) were prepared by female researchers. It was determined that a total of 11 theses (10 master's and 1 doctoral thesis) were prepared by male researchers. It is seen that the number of female researchers in graduate thesis studies is higher. In recent years, it is seen that the number of female researchers has increased in this regard.

According to the postgraduate theses' language distribution, 21 postgraduate theses, or 84,0% of them, were determined as “Turkish”. Two theses in German were found to be 8,0%, one in French was found to be 4,0%, and one in Arabic was found to be 4,0%. In the database of the National Thesis Center of the Council of Higher Education in Turkey, postgraduate theses with the titles “spelling rules” and “punctuation marks” have been found to be predominantly written in “Turkish”.

Even though postgraduate theses use a variety of research methodologies, it was found that “quantitative research methods” were the most, and the methodology was not indicated in 5 postgraduate theses.

It was determined that at most 13 theses (11 master's + 2 doctoral theses) and 52,0% were prepared in the institute of educational sciences based on the distribution of postgraduate theses by institutions. The second-placed social sciences institute has 10 theses and a rate of 40,0%.

The department of Turkish education produced the most postgraduate theses, at a rate of 11 theses and 44,0%, according to the distribution of theses among the departments.

The highest number of postgraduate theses was observed in 2019 with f=4 and 16,0% of all theses; in 2016 and 2018, this rate was determined to be f=3 and 12,0%.

The majority of postgraduate theses were written by faculty members with the title of "Associate Professor Doctor", at a rate off = 10 and 40,0%, according to the distribution of the titles of the theses' supervisors. It was found that the faculty members carrying the title of "Professor Doctor" were f=5 (3 master's + 2 doctoral dissertations) and 20,0%, whereas the faculty members holding the title of "Assistant Professor", which was abolished in 2017, were found to be f=8 and 32,0%. However, f=2 and 8,0% of postgraduate theses were written by with the title of assistant doctor. It has been determined that the lecturers who serve as thesis advisors have all degrees (Professor Doctor, Associate Professor Doctor and Assistant Professor, Assistant Professor Doctor).

The bulk of theses was created in state universities, according to the distribution of postgraduate theses between state and foundation universities. The foundation universities produced all doctoral theses (f=2), f=21/91,3% of master's theses, and f=2 and 8,7% of master's theses. Two master's theses were written at Istanbul Aydın University and Istanbul Sabahattin Zaim University, both of which are foundational institutions.

In the ranking of the universities where the postgraduate theses were made, it was determined that most thesis was prepared at the rate of f=3 and 12,0% at Abant İzzet Baysal University, and the postgraduate theses were prepared at the rate of (f=2) and 8,0% in each of Afyon Kocatepe University, Akdeniz University, and Çukurova Universities. However, in total 20 different universities in Turkey (Abant İzzet Baysal University, Afyon Kocatepe University, Akdeniz University and Çukurova University, Atatürk University, Bursa Uludağ University, Erzincan University, Gazi University, Gaziosmanpaşa University, Hacettepe University, Istanbul Aydın University, Istanbul Sabahattin Zaim University, Istanbul Technical University, Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Kütahya Dumlupınar University, Necmettin Erbakan University, Ondokuz Mayıs University, Pamukkale University and Sakarya University) It has been concluded that a postgraduate thesis titled "spelling rules" and "punctuation marks" has been prepared.

A postgraduate thesis on "spelling rules" and "punctuation marks" has been found to It has been determined that a postgraduate thesis with the title It has been shown that the distribution of postgraduate theses titled "spelling rules" and "punctuation marks" according to areas in Turkey shows that there are a total of six regions (Mediterranean, Black Sea, Marmara, Aegean, Central Anatolia, and Eastern Anatolia). According to research, there are no postgraduate theses on this topic that are exclusive to the Southeastern Anatolia Region. In the Marmara region, postgraduate theses were produced at a rate of f=5 and 20,0%, f=5 and 20,0% in the Black Sea region, and f=5 and 20,0% in the Mediterranean region. The Central Anatolia region was f=4 and 16,0%, the Aegean region was f=4 and 16,0%, and the Eastern Anatolia region was f=2 and 8,0%.

It was determined that f=14 and 56,0% of the postgraduate theses were in the "101-200" page range based on the results of the page number range of the theses named "spelling rules" and "punctuation marks".

In order to form a general framework that reveals the trends in the literature on this subject, guide the researchers who want to work on the topic, and contribute to the studies to be done, the master's and doctoral theses titled “spelling rules” and “punctuation marks” in universities in Turkey were examined. Theses are handled within the framework of “type of theses, gender, year, the language of the thesis authors, distribution by the university, public and foundation universities, affiliated institute, department, research method, titles of thesis advisors, distribution by regions in Turkey, page count of theses”, which currently represents the criteria for postgraduate theses written with the title of “spelling rules” and “punctuation marks” in Turkey. This study covers only postgraduate thesis studies. Similarly, articles, papers, etc. titled “spelling rules” and “punctuation marks”. scientific studies can also be investigated. It can be said that such studies are important in terms of mapping the scientific studies in the literature.

References

Altun, H. O. (2010). Düzeltme işareti ve Türkçede yazıldığı gibi okunmayan kelimeler/ Circumflex and the deviations from phonetic spelling in Turkish. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 17(43), 167-179.

Arı, G. & Keray, B. (2012). 8 th grade students’ level of using punctuation marks. *Electronic Journal of Social Sciences,* 11(42), 40-54.

Batdı, V. (2021).*Nitel verilerin toplanması ve analizi. Eğitimde araştırma yöntemleri temel kavramlar, ilkeler ve süreçler içinde/ Collection and analysis of qualitative data. Research methods in education, basic concepts, principles and processes inside.*(pp.201-228). B. Çetin, M. İlhan, M.G. Şahin (Eds.). Pegem Akademi Yayınları.

Bağcı, H. (2011). Elementary 8 th grade student’s level of ability to apply spelling rules and punctuation marks. *Electronic Turkish Studies*, 6(1), 693-706.

Demir, C. (2018). On the spelling education in our schools and our problems. *Afyon Kocatepe University Journal of Social Sciences*, 20(3), 121-135.

Demir, T. (2013). Realization of gains related to writing skills in the secondary school. *Research in Reading & Writin Instruction (RRWI)*, 1(1), 45-56.

Ergin, M. (2000). *Üniversiteler için Türk dili/ Turkish language for universities*. Bayrak Basım Yayım Tanıtım.

Fidan, M. (2019). Evaluation of writing texts of foreign students learning turkish language in terms of spelling and punctuation rules. *Ekev Akademi Dergisi*, (77), 253-266.

Gedizli, M. (2021). The classifiication of Turkish language’s punctuation marks and spelling rules. *Türük International Language, Literature and Folklore Researches Journal*, (25), 91-106.

Genç, H. N. (2017). Spelling and punctuation in writing education in teaching Turkish as a foreign language. *Dil Dergisi (Language Jounal)*, 168(2), 31-42.

Gezer, M. (2021). *Örneklem seçimi ve örnekleme yöntemleri. Eğitimde araştırma yöntemleri temel kavramlar, ilkeler ve süreçler içinde/ Sample selection and sampling methods. Research methods in education, basic concepts, principles and processes inside* (pp.133-159). B. Çetin, M. İlhan, M.G. Şahin (Eds.). Pegem Akademi Yayınları.

Göçer, A. (2010). Writing education in Turkish teaching. *Journal of International Social Research*, 3(12),178-195.

Gündüz & Şimşek, T. (2012). *Anlatma teknikleri 2 uygulamalı yazma eğitimi/ Narration techniques 2 applied writing training.* 2. Ed.. Grafiker Yayınları.

Güney, N. (2016). Perspectives of teachers regarding writing education. *International Journal of Turkish Literature Culture Education*, 5(2), 970-985.

Hamzadayı, E., & Çetinkaya, G. (2013). The effect of dictation practices towards fifth grade students' skills to apply the rules of spelling and punctuation rules. *Mersin University Journal of the Faculty of Education*, 9(3), 133-143.

Harman, E., & Aytekin, H. (2022). Analysing the spelling mistakes encountered by learners of Turkish as a foreign language in terms of phonetics. *Turkish Journal of Social Research* 26(2),477-490.

Kalfa, M. & Avcı, M. (2020). A study on the questions examining the use of punctuation marks in the higher education entrance exams between 2010-2019. *Journal of Mother Tongue Education*, 8(1), 126-134.

Kavcar, C. (1983). Güzel yazı yazmanın önemi ve yolları/ The importance and methods of beautiful writing. *Eğitim ve Bilim*, *7*(41), 13-15.

Memiş, M., & Kansızoğlu, H. B. (2022). Competency levels of Turkish language learners in the use of punctuation marks. *Journal of Bayburt Education Faculty (BAYEF)*, 17(33), 54-72.

Merriam, S.B. (2018). Üçüncü basımdan çeviri nitel araştırma desen ve uygulama için.(Third Ed. Qualitative research a guide to design implementation). Çev. Ed. S.Turan. Nobel Yayıncılık.

Miles, M, B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded Sourcebook*. (2nd ed). Thousand Oaks, CA: Sage.

Özbay, M. (2005). Writing as science and cuıture conveyer. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, (2), 67-74.

Özbay, M. (2013). *Yazma eğitiminde noktalama ve imla*. M. Özbay (Ed.) *Yazma eğitimi içinde/ Punctuation and spelling in writing education. M. Özbay (Ed.) inside writing education.* (ss.181-197). Pegem Akademi Yayınları.

Özkara, Y., & İzci, G. (2016). İlköğretim 5. sınıf öğrencilerinin okumaya yönelik tutumları ile noktalama işaretlerini uygulama düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi/ Cumhuriyet International Journal of Education-CIJE*, *2*(2).

Parlatır, İ. (2010). *Noktalama işaretleri ve kısaltmalar. Türk dili ve kompozisyon* içinde/ *Punctuation marks and abbreviations. Inside Turkish language and composition* (pp. 315-357). Extended 4th Ed.. Ekin Basım Yayım Dağıtım.

Süğümlü, Ü. (2020). Determination of the spelling and punctuation errors in the writing activities of middle-school students. *Journal of Mother Tongue Education*, 8(2), 528-542.

Sülükçü, Y. (2018). An analysis of punctuations in the spelling book of the turkish language association and recommendations for the detected problems. *Journal of Turkology Research*, (43), 225-255.

TDK (2019). Türkçe sözlük/ Turkish dictionary.(11. Ed.). Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tekin, A., & Büyükikiz, K. K. (2021). Teaching the forms and functions of punctuation markers through visuals and implications: Tekir noktalama işaretlerini öğretiyor example. *Journal of Child, Literature and Language Education-JCLLE*, 5(1), 1-33. Doi numarası: 10.47935/ceded.972570

Tiryaki, E.N. (2013) Writing education in teaching Turkish as a foreign language. *Journal of Mother Tongue Education*, 1(1), 38-44

Uludağ, E. (2002). Students' skill fullnes in use of syntax and punctation in middle school grades. *Erzincan University Journal of Education Faculty (EUJEF)*, 4(1), 97-114.

Yenen Avcı, Y. (2020). Açıköğretim ortaokulu 6, 7 ve 8. sınıf Türkçe ders notlarında noktalama işaretleri (Punctuation marks in 6th, 7th and 8th grade Turkish lecture notes of open education secondary school). *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi* (AUAd), 6(2), 91-113.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2013). *Qualitative research methods in the social sciences (Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri).* (9. Ed.). Seçkin Yayıncılık.

Yıldırım, D. & Uludağ, E. (2016). Determine the level of using the orthography and punctuation by the students at the second level of primary school (İstanbul sample). *Journal of Education Faculty*, 18(1), 319-342. DOI= 10.17556/jef.72765

Yıldız, D. & Sağ, F. (2020). Determining the level of the 7th grade students' usage of spelling and punctuation rules. *The Journal of Kesit Academy*,b(23), 52-72. http://dx.doi.org/10.29228/kesit.42719

Yılmaz, M. (2012). Importance of plan of writing methot in impove of students' composition writing abilities in elementary school first grade. *Mustafa Kemal University Journal of Social Sciences Institute*, 9(19), 321-330.

URL-1: YÖK (2022). Yükseköğretim kurumları bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesi/Higher education institutions scientific research and publication ethics directive. https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Kurumsal/mevzuat/bilimsel-arastirma-ve- etikyonetmeligi.aspx

REFERENCES ON MASTER'S AND DOCTORAL THESIS (MASTER'S THESIS) EXAMINED IN THE RESEARCH

Kalfa, M. (2000).*Noktalama işaretlerinin Türkçenin öğretimindeki yeri ve önemi/ The importance and role of punctuation marks in Turkish teaching.* Doctoral thesis, Ankara University, Institute of Social Sciences, Ankara. Thesis Number: 94794

Bozkurt, C. (2001). *Almanca ve Türkçenin yazım kuralları ve noktalama işaretleri. /Rechtschreibung und interpunktion im Deutschen und Türkischen.* Master's thesis, Çukurova University, Institute of Social Sciences, Adana. Thesis Number: 107421

Türker, F. M. (2008). *Tekirdağ ili Çorlu ilçesi özel zafer ilköğretim okulu 6 ve 7.sınıf öğrencilerinin yazım kurallarını kullanmada bilgi-beceri düzeylerini tespiti / The evaluation about the writing skills abilities of sixth and soventh graden students registered in Çorlu private zafer primary school in Tekirdağ.* Master's thesis, Afyon Kocatepe University, Institute of Social Sciences, Afyon. Thesis Number: 229258

Ergin, S. (2009). *İlköğretim 8. sınıf öğrencilerinin noktalama işaretlerini kullanma becerileri / Primary school 8th grade students skills of using punctuation*. Master's thesis, Gazi University, Institute of Education Sciences, Ankara. Thesis Number: 227843

Karakoyun, M. E. (2010). *İlköğretim 5. sınıf öğrencilerine noktalama işaretlerinin öğretiminde işbirlikli öğrenme tekniklerinden Jigsaw ı'in akademik başarıya etkisi / The effect of one of the collaborative learning techniques, Jigsaw i, to academic success in the teaching of punctuation to elementary education 5th grade students*. Master's thesis, Atatürk University, Institute of Social Sciences, Erzurum. Thesis Number: 263835

Erkınay, H. K. (2010). *Türkçe dersi öğretim araçlarında yazım kurallarının öğretimi ve konuyla ilgili öğretmenlerin görüşü / Opinions of lecturers on spelling rulses and lesson in Turkish.* Master's thesis, Abant İzzet Baysal University, Institute of Social Sciences, Bolu. Thesis Number: 278587

Acar, Ü. (2011). *Özel Servergazi lisesinde 9. ve 11. sınıf öğrencilerinin noktalama işaretleri ve yazım kurallarını kullanma oranlarının kıyaslanması / Comporison of punctuation marks and spelling rules usage by students of 9th and 11th grade of private Servergazi high school.* Master's thesis, Pamukkale University, Institute of Social Sciences, Denizli. Thesis Number: 286637

Karabuğa, H. (2011). *Türkçe öğretmeni adaylarının yazılı anlatım çalışmalarında noktalama işaretlerini ve yazım kurallarını kullanabilme düzeyleri / The levels of pre-service Turkish teachers' ability of using punctuation and spelling rules in writing expression.* Master's thesis, Abant İzzet Baysal University, Institute of Social Sciences, Bolu. Thesis Number: 278598

Oğuz, F. (2012). *İlköğretim 8. sınıf öğrencilerinin yazım kurallarını uygulamadaki sorunları ve bunların nedenleri üzerine bir araştırma / A study with 8th grade level students*

problems in application of writing rules and with the reasons for these. Master's thesis, Afyon Kocatepe University, Institute of Social Sciences, Afyon. Thesis Number: 319873

Gülece, M. (2012). *Göç yaşamış 6. sınıf öğrencilerinin yazım kurallarını ve noktalama işaretlerini uygulama düzeylerinin toplumdilbilim değişkenleri açısından incelenmesi: Körfez örneği / Analyzing in sociolinguistics variants of applying levels of writing rules and punctuation marks of middle school 6th grade students who had migrated: Example from Körfez.* Master's thesis, Abant İzzet Baysal University, Institute of Education Sciences, Bolu. Thesis Number: 319993

İzci, G. (2013). *İlköğretim 5. sınıf öğrencilerinin okumaya yönelik tutumları ile noktalama işaretlerini uygulama düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi / An investigation on the relationship between the attitude towards reading of 5th grade elementary school students and their punctuation marks.* Master's thesis, Akdeniz University, Institute of Education Sciences, Antalya. Thesis Number:321931

Kaya, E. (2016). *Samsun ilindeki ortaokul öğrencilerinin noktalama işaretlerini kullanma düzeyleri (Çarşamba örneği) / Secondary school students usage level of punctuation marks in samsun (Sample of Çarşamba).* Master's thesis, Ondokuz Mayıs University, Institute of Education Sciences, Samsun. Thesis Number: 442981

Kaplan, I. (2016). *İlkokul 4. sınıf öğrencilerinin noktalama işaretlerini kullanmadaki yeterlilikleri üzerine araştırma / Research about 4th grade primary school students competences to use punctuation marks.* Master's thesis, İstanbul Aydın University, Institute of Social Sciences, İstanbul. Thesis Number: 438343

Yıldırım, D. (2016). *Ortaokul öğrencilerinin bazı noktalama işaretlerini ve yazım kurallarını uygulayabilme düzeyleri (İstanbul örneği) / Determine the level of using the orthography and punctuation by the students at the second level of primary schools (Istanbul sample).* Master's thesis, Erzincan University, Institute of Social Sciences, Erzincan. Thesis Number: 423273

Değirmenci, M. (2018). *Öğrencilerin noktalama işaretlerini kullanımlarının yazılı anlatım çalışmalarına ve öğretmen görüşlerine göre incelenmesi / Examination of students' use of punctuation marks according to written expression studies and teacher opinion.* Master's thesis, Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Institute of Social Sciences, Kahramanmaraş. Thesis Number: 512925

Esmek, M. (2018). *Mesnevilerin İlköğretim dördüncü sınıf Türkçe ders kitabının yazım kuralları, noktalama işaretleri ve dil bilgisel bazı hususlar açısından irdelenmesi / Examination of the primary school fourth class Turkish textbooks in terms of spelling rules, punctuation marks and some grammatical issues.* Master's thesis, Gaziosmanpaşa University, Institute of Education Sciences, Tokat. Thesis Number: 503694

Yiğit, A. (2018). *Şarkılaştırılmış noktalama işareti etkinliklerinin 8. sınıf öğrencilerinin noktalama işaretlerini kullanma başarılarına etkisi / The influence of the punctuation marks*

activities which are in the song form on the success of the 8th grade students' punctuation marks usage. Master's thesis, Kütahya Dumlupınar University, Institute of Education Sciences, Kütahya. Thesis Number: 622513

Kırboğa, A. (2019). *Bilgisayar destekli noktalama işaretleri materyallerinin ortaokul 5. sınıf öğrencilerinin noktalama işaretleri kazanımlarına etkisi / The effect of computer asisted punctuation mark materials on the learning outcomes of punctuation marks of middle school 5 th (fifth) graders.* Master's thesis, Necmettin Erbakan University, Institute of Education Sciences, Konya. Thesis Number: 581949

Alparslan, B. (2019). *Eğitsel oyunların ilkokul 4. sınıf öğrencilerinin noktalama işaretlerini kullanma becerilerine etkisi / Effect of educational games on 4th grade primary school students skills of using punctuation marks.* Master's thesis, Akdeniz University, Institute of Education Sciences, Antalya. Thesis Number: 551136

Karaduman Dilik, G. (2019). *Fransızca sözcüksel yazım kurallarının öğretimi ve öğrenimi/ L'orthographe lexicale du Français et sonenseignement/apprentissage.* Master's thesis, Hacettepe University, Institute of Education Sciences, Ankara. Thesis Number: 583908

Çolakoğlu, T. (2019). *Yazım kurallarına uygun yazılmamış Türkçe metinleri makine çevirisi yöntemleriyle normalleştirme / Normalizing non-canonical Turkish texts using machine Turkishanslation approaches.* Master's thesis, İstanbul Teknik University, Graduate School of Natural and Applied Sciences, İstanbul. Thesis Number: 601204

Çopur Bilgi, A. (2020). *Rezeptive und produktive interpunktionskompetenz im universitären daf-unterricht: Eine empirische untersuchung zu den interpunktionszeichen beim lesen und schreiben / Üniversitelerde Almancanın yabancıdil olarak öğretiminde alımlayıcı ve üretken dil açısından noktalama işaretleri: Yazma ve okuma becerileri bağlamında noktalama işaretleri üzerine uygulamalı bir çalışma.* Doctoral thesis, Çukurova University, Institute of Social Sciences, Adana. Thesis Number: 657040

Kurabı, A. (2021). *Fransız Milli Kütüphanesinde bulunan 338 Nolu Mushafin yazım şekli, harekelendirmesi ve noktalama işaretleri "betimsel ve analitik çalışma" / The aspects of handwriting and the punctuation marks in the Quran that are found under Number 338 in the National Library of France "descriptive analytical study".* Master's thesis, İstanbul Sabahattin Zaim University, Institute of Graduate Education, Thesis Number: 668467

Ocak Çallık, E. (2022). *İlkokul 4. sınıf öğrencilerinin yazım kurallarını uygulama, noktalama işaretlerini kullanma düzeyleri ile yazma eğilimleri, tutumları ve Türkçe ders başarıları arasındaki ilişkinin incelenmesi / An investigation of the relationship between 4th grade students' application of spelling rules and use of punctuation and their writing dispositions, attitudes and Turkish lesson achievement.* Master's thesis, Bursa Uludağ University, Institute of Education Sciences, Bursa. Thesis Number: 713094

Yavuz, T. (2022). *Lise öğrencilerinin imla kuralları ve noktalama işaretlerini uygulayabilme başarı düzeyleri (Karaman ili Ermenek ilçesi örneği) / High school students' achievement levels in applying orthographic rules and punctuation marks (Sample of Ermenek disTurkishict, Karaman province).* Master's thesis, Sakarya University, Institute of Education Sciences, Sakarya. Thesis Number: 765651

ANALYSIS OF THE TURKISH TEXTBOOK'S ACTIVITIES IN TERMS OF THEIR COMPATIBILITY WITH THE 7E LEARNING MODEL

[1] **Assoc. Prof. Dr. Abdulkadir Kırbaş**
Atatürk University, Kâzım Karabekir Faculty of Education, Turkey,
https://orcid.org/0000-0001-9846-0256
[2] **Assoc. Prof. Dr. Mesut Bulut**
Atatürk University, Kâzım Karabekir Faculty of Education, Turkey,
https://orcid.org/0000-0002-0733-0964

ABSTRACT

Throughout their lives, people have adapted many educational methods to the circumstances in the developing world. One of the modern learning models is constructivist learning. The constructivist learning approach is founded on the idea that developing problem-solvers, questioners, critics, analytical thinkers, and decision-makers are essential for society. The 7E learning model is one of the learning models created about the constructivist learning methodology. The constructivist-based 7E learning paradigm seeks to enhance students' cognitive abilities by encouraging inquiry, providing explanations, extending and associating knowledge, sharing knowledge, and evaluating knowledge. The development of persons with a scientific viewpoint in the century when information and technology have advanced quickly has become one of the most significant aims of developed governments in every sphere, notably in education, as a result of the birth of this paradigm. Important measures have been achieved in our nation toward the objective of developing such people. The Turkish course curriculum, course materials, and course topics have all been modified with this in mind. According to this learning paradigm, the goals and accomplishments of each student in acquiring scientific process skills are integrated into the updated Turkish Course Curriculum. Students learn how to think critically, get the information they require, challenge events and circumstances, and keep up with and comprehend technology advancements through the Turkish course. Gaining these abilities depends heavily on textbooks and the exercises they provide. This study aims to evaluate how well students acquire these abilities, also known as basic competencies, through the activities included in Turkish textbooks. The qualitative research approach was used to conduct the study for this reason. Qualitative research reveals facts and events in their natural settings realistically and comprehensively using qualitative data-gathering techniques such as unstructured observation, unstructured interviews, and document analysis. The study's findings were gathered through document analysis of the still-current Turkish textbook for fifth grade. A careful and methodical investigation of the content of written documents is done through the use of document analysis, a qualitative research technique. Document analysis is a methodical approach used to study and assess all written and digital documents. A total of 323 exercises over 8 topics and 32 texts were looked at in the research. The study's findings were examined with the assistance of 5 Turkish academics and instructors who specialize in Turkish education. The study's findings led to recommendations for the movement's field.

Key Words: 7E learning model, Turkish textbook, Turkish textbook activities.

1. INTRODUCTION

The primary goal of the educational system is to produce people who are knowledgeable, self-aware, able to see things from several angles, and fast to solve issues in today's quickly changing world. Students in industrialized nations receive a contemporary education that helps them develop into well-rounded individuals who can address problems as they arise and view society's current issues from various angles. With the aid of innovative learning models, it is hoped to develop such people in today's evolving educational system. Radical changes have been brought about in many facets of life by technology's quick progress and society's diverse wants. Unquestionably, this modification cleared the way for the development of fresh ideas and strategies in the sphere of education. The education policies of industrialized nations are impacted by this transformation, making it necessary to revise them frequently. The constructivist learning paradigm is one of these contemporary methods and frameworks.

The principle of 18th-century philosopher Giambatista Vico, according to which a person only truly understands something if they can articulate it, serves as the cornerstone of constructivist learning (Baker & Piburn, 1997; Sewell, 2002; Yager, 1991). These philosophical pillars support constructivist learning. Later, it was applied to fields like sociology, anthropology, cognitive psychology, and education. According to Çalık (2006), the theories of John Dewey, Jean Piaget, Thomas Kuhn, Lev Vygotsky, Jerome Bruner, and Ernst Von Glasersfeld provide the theoretical foundation of constructivist learning. The constructivist method's educational component was established through cognitive psychology and social psychology (Huitt, 2003). While Bruner's emphasis on independent learning and Ausubel's emphasis on students' initial ideas helped shape constructivist learning, both are based on Piaget's theory of assimilation, which is the psychological foundation of constructivism (Çalıkk, 2006; Köseolu & Kavak, 2001; Rezai & Katz, 2002; Gürbüz, 2012).

The focus of this method was on the person's capacity to teach others how to access knowledge, access information, and create new information from previously taught information. It rejected the idea of memorizing or storing pure information in the mind. Constructivist learning is among the top modern learning methods based on this educational philosophy in this regard (Şentürk, 2010).

The educational process has shifted away from teacher-centered education and toward student-centered education as a result of the constructivist approach. Students will acquire the ability to investigate, infer, and comprehend while learning new material in this method. The national educational goals of the nations place people with these talents at the forefront. Students' differences, which are one of the fundamental tenets of education and training, need the employment of a variety of instructional tactics, methods, and approaches. The phases of comprehension, analysis, synthesis and assessment of learning can be more effectively learned thanks to the range of approach methods and tactics. As can be observed, effective teaching and learning practices from the contemporary era are crucial for student achievement (Tekışık, 2002; Öztaş, 2016: 4).

In this situation, learning does not involve forcing children to memorize new knowledge or encode it into their brains. Students participate in the constructivist educational style. With this kind of instruction, students have the chance to create information in their minds by actively

engaging in the learning process. Students engage in discussing, debating, researching, and solving problems as part of active learning techniques (Lubbers and Gorcyca, 1997).

The following graphic displays the constructivist learning-based characteristics:

* gathering, evaluating, and researching information
* Developing knowledge and thinking processes,

* Integrating past experiences with new experiences (Marlowe & Pape, 1998: 10).

According to Atabay (2006), the purpose of the constructivist approach

* To enable to produce of intelligence, knowledge, and technology,

* To teach how to be a manager and entrepreneur,

* Developing social skills." (Atabay, 2006).

Teachers have key responsibilities in the achievement of these objectives. The equipment used in the course, assessment and evaluation, in-class and out-of-class activities, procedures, and approaches all have a role in the program's effectiveness (Duman, 2004; Arslan, 2009). Constructivist learning theory contends that students should be extremely engaged in learning, in contrast to traditional teaching approaches, which place a focus on the instructor and treat students as passive listeners. Numerous studies using the constructivist learning theory have shown that when students actively participate in their education, their abilities to interpret and apply what they have learned to other contexts grow, they take on more responsibility for their education, and they achieve permanent learning (Hand & Treagust, 1991; Laverty & McGarwey, 1991).

7E Learning Model

Some academics have updated the 3E learning model and changed it into the 4 and 5E models as part of the implementation of the concept in educational programs. Finally, Bybee (2003) and Eisenkraft (2003) developed 5E and reinterpreted it as 7E. Although the main points of agreement between the two researchers were the same, they emphasized and interpreted several stages in different ways (Kanlı, 2007, Gürbüz, 2012).

The 7E model's phases, according to Eisenkraft, are elicit, engage, discover, explain, expand, evaluate, and extend.

The stages, according to Bybee, are: Engage, Explore, Explain, Expand, Associate, Share/Exchange, and Evaluate.

The engagement stage: This is where the instructor concentrates the students' attention on learning, assures their active involvement in the session, and piques their interest in the material (Kanlı, 2007).

Explore stage: During this phase, students utilize the inquiry technique to examine the event and take appropriate action based on the topic they have chosen. Additionally, they speculatively formulate forecasts and hypotheses within the confines of their actions. They do more tests that will yield the answer and report their findings (Avcıoğlu, 2008).

The explanation stage: With the teacher's assistance, the students attempt to define and explain the concepts they have been given by using a variety of sources during group discussions. With his inquiries, the teacher challenges them to provide more detailed explanations. Additionally, it teaches new concepts in this fashion while providing definitions and explanations based on the student's prior knowledge. The teacher makes ideas, and the students try to make sense of them. They use the documented observations of the previous actions they performed to support their ideas (Özmen, 2004).

The Expansion stage: During this stage, students are encouraged to use the knowledge and abilities they have gained from earlier activities to solve new problems. At this point, the instructor asks the students to describe the concepts using the information they have learned from their prior study. On the other hand, students use their prior knowledge to design experiments, make judgments and suggest new topics (Gürbüz, 2012).

The extended stage: To assist students to comprehend this link, the instructor compares the definitions of ideas that already exist in other domains, develops new concepts in this way, and poses questions. On the other side, the student seeks to understand how the concepts relate to their meanings in different domains. It attempts to connect concepts with everyday life by attempting to broaden the meanings of concepts (Çekilmez, 2014).

The exchange Stage: Throughout this stage, students—who are constantly interacting with their group members during activities—exchange ideas by forming new groups with members of other groups. At this level, children collaborate with peers in their group or other groups engaged in activities depending on their interests (Doğanay & Tok, 2007).

The evaluation stage: The 7E learning model's last phase. Even though the 7E learning paradigm places the assessment phase last, informal evaluation is done throughout the entire theory (for example, preparatory questions that check for prior knowledge). At this point, the instructor assesses pupils who use new ideas and abilities, gauges their level of knowledge and proficiency, and tries to explain behavioral shifts (Koç, 2007).

Aim of Study

The constructivist learning approach is taken into account in the new Turkish curriculum, which provides several examples of activities students may engage in to acquire the desired information, abilities, attitudes, and habits. These programs' suggested activities are just that: ideas. (Arslan, 2009). The exercises in the textbook should also fit the age-appropriate learning methods. (Gökçegöz Karatekin, Durmuş, and Işılak 2005). The goal of contemporary education is to educate pupils on scientific process skills rather than information. To demonstrate the degree to which the practices and activities in both teaching and the Turkish textbook have the aforementioned competencies, it is important to incorporate relevant activities. The constructivist and activity approach holds that language acquisition occurs as a result of a person's active efforts. Scientific abilities cannot be acquired by simply teaching students diverse concepts. The student should learn the material through the exercises in the Turkish textbook, process it in his mind, and then make sense of it by connecting it to his existing knowledge. The learner should then have the chance to form relationships to evaluate the knowledge they have learned via the activities. Activities are a crucial tool for motivating

students, facilitating active learning, and fostering the development of their verbal, cognitive, and social abilities because of this. For this reason, it is important to steer pupils to projects and activities that will help them develop these abilities (Güneş, 2017:47).

Students' active learning and ongoing motivation are also boosted by activities used in the classroom setting. Activity-based learning is beneficial for students. In other words, the activities allow students the chance to engage in active learning on their own, to be inspired by themselves, and to develop their creativity. The event's quality is increased by the fact that it draws attention, has a significant educational component, is tangible, and is drawn from real life. With the help of these exercises, the student gains independence in learning and learns new approaches, strategies, and ways to study. The student's successful completion of the tasks boosts his or her self-confidence, points them in the direction of new objectives, helps them take ownership of their learning, and helps them establish their own learning pace (Güneş, 2017). When the pertinent literature is evaluated, it becomes clear that the physical structure, visual arrangement, design, physical structure, content, language, and expression of the textbook are the main areas of study. Studies examining the caliber and substance of Turkish textbooks are therefore necessary. The suitability of the text-based exercises in the Turkish textbook to the phases of the 7E learning model within the framework of constructivist learning theory was examined in this study. Answers to the following sub-problems were sought in keeping with this study's goal.

1: How closely do the activities under the "Individual and Society" topic adhere to the 7E learning model?

2: How closely do the activities on the “National Struggle and Atatürk” subject adhere to the 7E learning model?

3: How closely do the activities related to the “Nature and Universe” subject adheres to the 7E learning model?

4: How closely do the activities related to the “National Culture” topic adhere to the 7E learning model?

5: To what extent do the “Citizenship” related activities adhere to the 7E learning model?

6: How closely do the activities related to the “Health and Sports” topic adhere to the 7E learning model?

7: How closely do the activities related to the “Virtues” topic adhere to the 7E learning model?

8: What percentage of the “Science and Technology”-related activities adhere to the 7E learning model?

METHOD

The study model, data collecting, and data analysis are all covered in this section.

2.1. Model of the Research

The case study model, one of the qualitative research techniques, was used in this study to analyze the appropriateness of the activities in the Turkish textbooks 176iterat fifth grade with the 7Elearning model. Qualitative studies are an investigative, interpretative strategy that aims to comprehend the shape of the issue in its context (Klenke, 2016). A case study is a methodological approach that involves an in-depth examination of a limited system using multiple data collections to gather systematic information about how it 176iter and 176iter (Chmiliar, 2010). Merriam (2013), on the other hand, is an in-depth description and examination of a system whose case study is limited. On the other hand, according to Creswell (2007), a case study; is a qualitative research approach in which the researcher examines one or more limited situations over time with data collection tools (observations, interviews, audio-visuals, documents, reports) that includes multiple sources, and defines situations and situation-related themes. In a case study, a single instance or event is explored in-depth and longitudinally as data is methodically gathered and what occurs in the real world is taken into account. With the data acquired, it is possible to determine why the event took place in that manner and what areas of research should be prioritized in the future (Subaşı, Okumuş: 2017).

2.2. Data Collection

The Turkish textbook for fifth grade was approved as a textbook for 5 (five) years beginning with the 2019–2020 academic year by the decision of the Board of Education and Discipline No. 8 dated 18.04.2019. The data 176iterat research was gathered through document analysis from this textbook. On the topic of "Individual and Society, National Struggle and Atatürk, Nature and Universe, National Culture, Citizenship, Health, and Sports, Virtues, Science, and Technology," thirty-two texts and three hundred twenty-three exercises from the fifth-grade Turkish textbook were analyzed. Analyzing documents Document/text analysis is the meticulous scanning of written documents holding information connected to the facts or events explored in the study and the development of new integrity from this information (Creswell, 2002, Baltacı, 2019). The systematization of the researcher's observation and interview records, as well as other documents, is provided by document analysis, which also involves a 176iteratüre evaluation on the issue under study. While this analytical approach saves the researcher time and other resources, it also makes it easier to rank the significance of the facts and events under study, classify the data sources, and create new data sets (Crabtree and Miller, 1999; Guba and Lincoln, 1994).

2.3. Analysis of Data

In the study, descriptive analysis was used to examine the data gained from document analysis. Data analysis in qualitative research often involves techniques categorized as descriptive and content analysis by Straus and Corbin (1990). The descriptive analysis approach was applied in the research method to characterize a particular scenario as accurately and meticulously as feasible. According to Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz, and Demirel (2008), descriptive analysis is a regularly utilized technique by researchers to gather summaries of information about various occurrences and events they wish to analyze. In a systematic study known as descriptive analysis, all studies—published or unpublished—conducted on a certain subject are included. Trends and research findings are assessed in a descriptive dimension (Lin, Lin, & Tsai, 2014; Suri & Clarke, 2009). Future research on the topics being studied is

anticipated to be guided by the outcomes of this study technique (Lune & Berg, 2017; Yıldrm & Şimşek, 2018; Ültay, Akyurt & Ültay, 2021).

2.4. Validity of the Research

It must be valid and trustworthy to a certain extent for scientific research to be accepted. 5 Turkish academics and instructors who operate in the field of Turkish education were consulted for their expert comments in this context to ensure the validity of the research. The trustworthiness of qualitative research is increased when it receives assistance from other researchers and subject matter experts in the examination of the data gathered (Creswell, 2002; Merriam ve Grenier, 2019; Neuman ve Robson, 2014; Silverman, 2016; Baltacı, 2017).

FINDINGS

In this section, the data obtained from the research and its interpretation are given.

Figure1: The conformity of the activities in the theme of Individual and Society to the 7E learning model

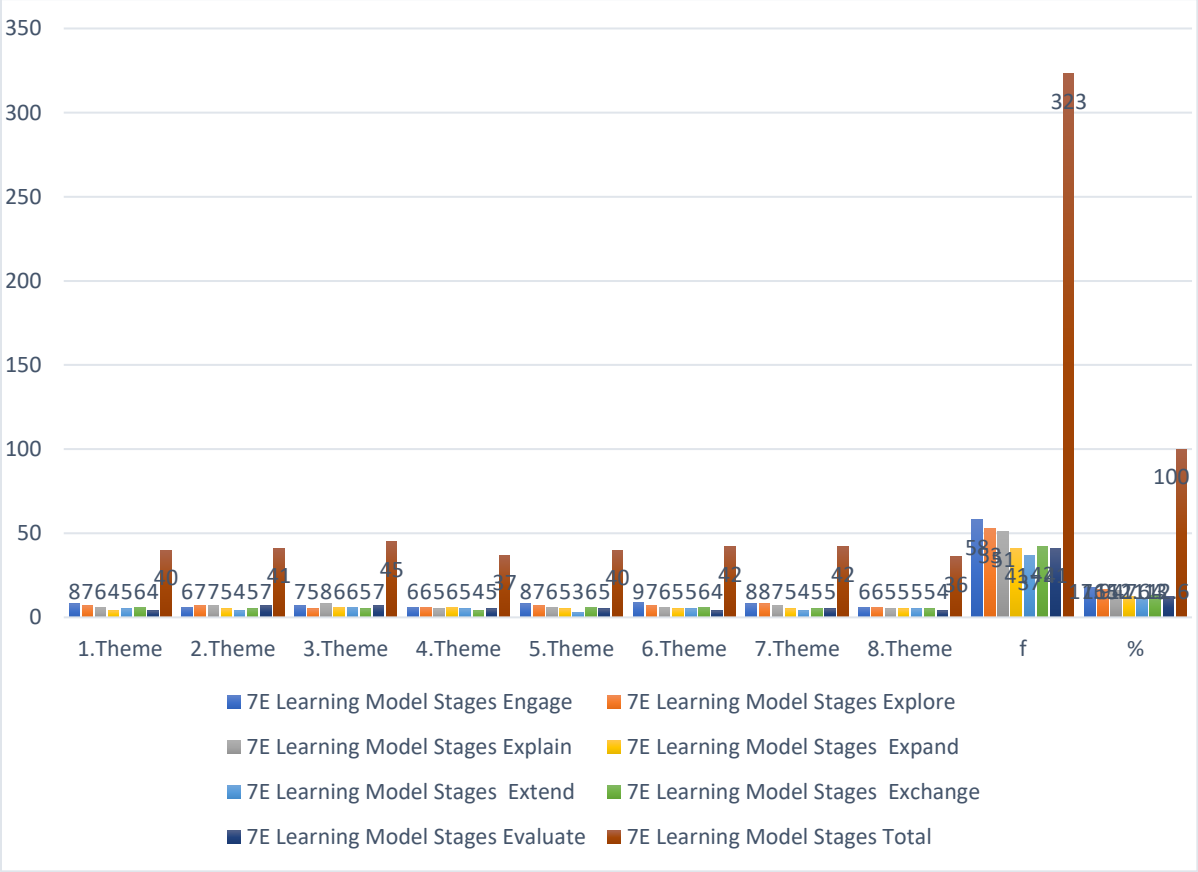

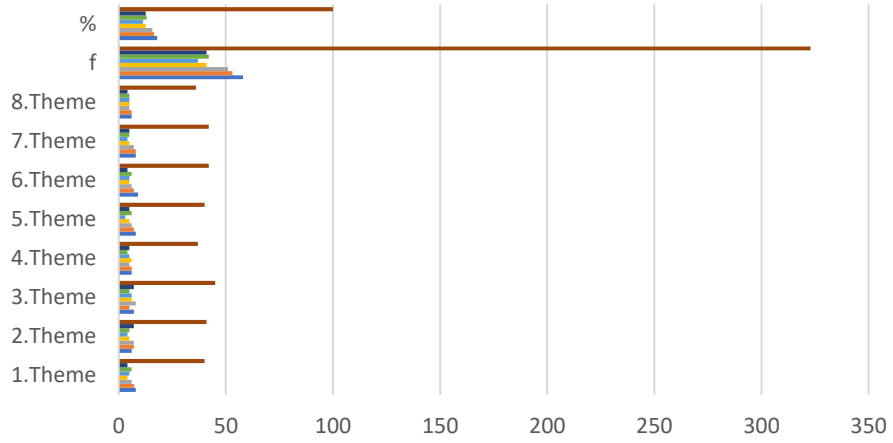

	1.Theme	2.Theme	3.Theme	4.Theme	5.Theme	6.Theme	7.Theme	8.Theme	f	%
7E Learning Model Stages Total	40	41	45	37	40	42	42	36	323	100
7E Learning Model Stages Evaluate	4	7	7	5	5	4	5	4	41	12.6
7E Learning Model Stages Exchange	6	5	5	4	6	6	5	5	42	13
7E Learning Model Stages Extend	5	4	6	5	3	5	4	5	37	11.4
7E Learning Model Stages Expand	4	5	6	6	5	5	5	5	41	12.6
7E Learning Model Stages Explain	6	7	8	5	6	6	7	5	51	15.7
7E Learning Model Stages Explore	7	7	5	6	7	7	8	6	53	16.4
7E Learning Model Stages Engage	8	6	7	6	8	9	8	6	58	17.9

The 5th-grade Turkish textbook has 323 activities and 8 themes, as can be observed by looking at the table. The overall number of activities related to the topic of "Individual and Society" is 40. These activities include eight to pique interest, seven to investigate, six to explain, four to expand, five to relate, six to share, and four that are appropriate for the evaluation stage. It can be observed that there are a total of 41 events with the National Struggle and Atatürk as their themes. These activities include six to pique interest, seven to investigate, seven to explain, four to expand, four to relate to, five to share, and seven activities appropriate for the evaluation stage. The topic of "Nature and Universe" is covered through a total of 45 activities. These activities include seven to pique interest, five to investigate, eight to explain, six to expand, six to associate, five to share, and seven appropriate for the evaluation stage. The topic of "National Culture" is covered by a total of 37 activities. These activities include six to pique interest, six to investigate, five to explain, six to expand, five to associate, four to share, and five appropriate for the evaluation stage. On the subject of citizenship, there are a total of 40 actions. These activities include eight to pique interest, seven to investigate, six to explain, five to expand, three to relate, six to share, and five appropriate for the evaluation stage. The overall number of events with a health and sports focus is 42. There are nine activities in this set to pique interest, seven to investigate, six to explain, five to extend, five to relate, six to share, and four activities that are appropriate for the assessment stage. The subject of virtues is covered by a total of 42 activities. These activities include eight to pique interest, eight to investigate, seven to explain, five to expand, four to relate, five to share, and five activities that are appropriate for the assessment stage. On the subject of science and technology, there are a total of 36

activities. These exercises include six to pique interest, five to investigate, five to explain, five to expand, five to associate, and four that are appropriate for sharing and evaluating.

4. CONCLUSION

The purpose of the new orientations, which are referred to as constructivist educational methods, is to cultivate in students a sense of self-awareness that encourages them to actively engage in and take charge of their learning. Examples of active learning applications include problem- and project-based learning, cooperative learning, idea mapping, brainstorming, guess-eye-explain, the 5E model, and lastly the 7E model (Sözbilir & Canpolat, 2006).

The study's findings led to the following conclusions. The Turkish textbook for the fifth grade that was assessed has 323 exercises, 40 texts, and 8 topics. The applicability of these exercises for the 7E learning paradigm was investigated. Interest pique (f=58, 17.9%), exploration (f=51, 15.7%), explanation (f=41, 12%), expansion (f=37, 11.4%), associating and inclusion (f=42, 13%), sharing (f=41, 12.6%), and stimulating curiosity (f=53, 16.4%) were determined to be appropriate for the evaluation stage. In general, it can be noted that the textbook's exercises are best for piquing curiosity (f=58), investigating (f=53), and providing explanations (f=51). Activities are available that are appropriate for the processes of expansion (f=41), association (f=37), sharing (f=42), and evaluation (f=41). It can be observed that these activities are dispersed equitably. As a result, it was determined that while the processes of expansion, association, sharing, and evaluation are evenly and sufficiently occurring, the steps of generating interest, discovery, and explanation, which are among the activities in the Turkish textbook, are occurring at a high rate. In this context, we may claim that the textbook's exercises were developed using the 7E learning model, one of the models of the constructivist learning philosophy and that the students received an acceptable transfer of these abilities.

The purpose of the new orientations, which are referred to as constructivist educational methods, is to cultivate in students a sense of self-awareness that encourages them to actively engage in and take charge of their learning. Examples of active learning applications include problem- and project-based learning, cooperative learning, idea mapping, brainstorming, guess-eye-explain, the 5E model, and lastly the 7E model (Sözbilir & Canpolat, 2006).

REFERENCES

Arslan, A. (2009). Yapılandırmacı Öğrenme Yaklaşımı ve Türkçe Öğretimi, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13 (1): 143-154

Atabay, E. (2006). “Okul Deneyimi Dersi Alan Okul Öncesi Öğretmen Adaylarının Gözlemleriyle İlköğretim Okulöncesi Öğretmenlerinin Yapılandırmacı Öğrenmeye Göre Değerlendirilmesi”, *Yapılandırmacılık ve Eğitime Yansımaları Sempozyumu*, İzmir: Özel Tevfik Fikret Okulları. (ss: 11).

Avcıoğlu, O. (2008). *Lise 2 fizik dersinde newton yasaları konusunda 7E modelinin başarıya etkisinin araştırılması*. Yayınlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Baker, D. R., Piburn, M.D. (1997). Constructing Science in Middle School and Secondary School Classrooıns, USA, l997.

Baltacı, A. (2019). Nitel araştırma süreci: Nitel bir araştırma nasıl yapılır?. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 368-388.

Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E.B., Akgün, Ö,E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2011). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem.

Bybee, R. W. (2003). Why the Seven E's.http://www. miamisci. org/ph/lpintro7e. html]

Crabtree, B. F. and Miller, W. L. (1999). *Doing qualitative research*. sage publications.

Chmiliar, l. (2010). Multiple-case designs. In A. J. Mills, G. Eurepas & E. Wiebe (Eds.), *Encyclopedia of case study research* (pp 582-583). USA: SAGE Publications

Creswell, J. W. (2002). *Educational research: Planning, conducting, and evaluating quantitative*. Prentice Hall Upper Saddle River, NJ.

Creswell, J. W. (2007). *Qualitative inquiry & research design: Choosing among five approaches* (2. Baskı). USA: SAGE Publications.

Çalık, M. (2006). *Bütünleştirici öğrenme kuramına göre lise 1 çözeltiler konusunda materyal geliştirilmesi ve uygulanması*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.

Çapraz Baran, Ş., Diren, E. (2019). *Türkçe 5. Sınıf ders kitabı*, Anıttepe yay.

Çekilmez, S. (2014). *Lise 2 fizik dersi elektrik konusunun öğretiminde 7e modelinin öğrenci başarısı ve tutumuna etkisi*, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.

Doğanay, A. & Tok, ġ. (2007). *Öğretimde çağdaş yaklaşımlar. öğretim ilke ve yöntemleri*, (Ed:Ahmet Doğanay), Pegem Yayıncılık, Ankara.

Einsenkraft, A. (2003). Expanding the 5E Model. *The Science Teacher, Published by the National Science Teachers Association, 70*(6), 56-59.

Gökçegöz Karatekin, N.; Durmuş A ve Işılak H. (2005). *Oyun ve Etkinliklerle Türkçe*, Ankara: Nobel Yayın–Dağıtım.

Guba, E. G. and Lincoln, Y. S. (1994). Competing paradigms in qualitative research. *Handbook of qualitative research, 2*(105), 163-194.

Güneş, F. (2017). Türkçe öğretiminde etkinlik yaklaşımı. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 5(1), 48-64

Gürbüz, F. (2012). *7E öğrenme modelinin 6. Sınıf fen ve teknoloji dersi "yaşamımızdaki elektrik" ünitesinde öğrencilerin akademik başarılarına ve kalıcılığa etkisi*. (Yayınlanmamış doktora tezi), Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Hand, B. ve Treagust, D.F. (1991). Student achievement and science curriculum development using a constructivist framework. *School Science and Mathematics, 91* (4), 172-176.

Huitt, W. (2003). *Constructivism educational psychology interactive*. GA: Valdosta State University, Valdosta.

Kanlı, U. (2007). *7E Modeli merkezli laboratuvar yaklaşımı ile doğrulama laboratuvar yaklaşımlarının öğrencilerin bilimsel süreç becerilerinin gelişimine ve kavramsal başarılarına etkisi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Klenke, K. (2016). *Qualitative research in the study of leadership*. Emerald Group Publishing Limited.

Koç, G. (2002). *Yapılandırmacı öğrenme yaklaşımının duyuşsal ve bilişsel öğrenme ürünlerine etkisi*. YayınlanmamıĢ Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Soysal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Köseoğlu, F. & Kavak, N. 2001. "Fen Öğretiminde Yapılandırmacı Yaklaşım". Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 2001, Cilt: 21, Sayı:1, s.130-153.

Laverty, D.T. & McGarwey, J.E.B. (1991). A constructivist approach to learning. *Education in Chemistry, 28*, 99-102.

Lin, T. C., Lin, T. J. ve Tsai, C. C. (2014). Research trends in science education from 2008 to 2012: A systematic content analysis of publications in selected journals. *International Journal of Science Education, 36*(8), 1346-1372.

Lubbers, C. A. , & Gorcyca, D. A. (1997). Using active learning in public relations instructions: Demographic predictors of faculty use. *Public Relations Review*, *23*(1), 67-80.

Lune, H. & Berg, B. L. (2017). *Qualitative research methods for the social sciences.* (9th Edition). England, Essex: Pearson.

Marlowe, B. A. ve Page M. L. (1998). Creating and Sustaining the Constructivist Classroom, USA: Corwin Press.

Merriam, S. B., and Grenier, R. S. (2019). *Qualitative research in practice: Examples for discussion and analysis*. San Francisco, CA: Jossey-Bass Publishers.

Neuman, W. L., and Robson, K. (2014). *Basics of social research*. Pearson Canada Toronto.

Özmen, H. 2004. Fen Öğretiminde Öğrenme Teorileri ve Teknoloji Destekli Yapılandırmacı (Constructivist) Öğrenme. The Turkish Online Journal of Educational Technology, 100-111.

Öztaş, S. (2007). *Tarih öğretimi filmler: Tarih öğretiminde film kullanılmasının öğrenci başarısı üzerine etkisi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.

Paliç Şadoğlu, G. & Akdeniz, A.R. (2015). 7E Öğrenme Modeline Yönelik Tasarlanan Materyallerin Lise Öğrencilerinin Modern Fizik Başarılarına Etkisi. *Journal of Computer and Education Research,* 3(5), 77-110

Rezai, A.R. & Katz, L. (2002). Using computer-assisted ınstruction to compare the ınventive model and the radical constructivist approach to teaching Physics. *Journal of Science Education and Technology, 11*(4), 367-380.

Sewell, A. (2002). Constructivism and student misconceptions: why every teacher needs to know about them? *Australian Science Teachers' Journal, 48*(4), 24-28.

Silverman, D. (2016). Qualitative research. Sage.

Subaşı, M., Okumuş, K. (2017). Bir araştırma yöntemi olarak durum çalışması, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 21(2): 419-426

Strauss, A. and Corbin, J. (1990). Basics of qualitative research. Sage publications.

Sözbilir, M. & Canpolat, N. (2006). Fen eğitiminde son otuz yıldaki uluslararası değişimler: Dünyada çalışmalar nereye gidiyor? Türkiye bu çalışmaların neresinde?, Mehmet Bahar (Ed). Fen ve teknoloji öğretimi içinde (s.417-432). Ankara: PegemA Yayıncılık.

Suri, H. & Clarke, D. (2009). Advancements in research systhesis methods: From a methodologically inclusive perspective. Review of Educational Research, 79(1), 395-430

Şentürk, C. (2010). Yapılandırmacı Yaklaşım ve 5E Ögrenme Döngüsü Modeli. Eğitim Bir Sen Dergisi, 6(17), 58-62.

Tekışık, H.H. (2002). Öğrenme-öğretme stratejileri. *Çağdaş Eğitim Dergisi*, 289, 1-8.

Ültay, E., Akyurt, H., Ültay, N. (2021). Sosyal bilimlerde betimsel içerik analizi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi,* (10), 188- 201.

Yager, R. (1991). The Constructivist Learning model towards real form in Science education. *The Science Teacher,* 58(6), 52-57.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2018). *Qualitative research methods in the social sciences*. (11th Edition). Ankara: Seçkin Yay.

ÖZBEKİSTAN CUMHURİYETİ DEVLETİ'NİN EĞİTİM SİSTEMİ

Y.L Öğrencisi: Ümmügülsüm YİĞİTER

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Öğretmenliği

ummugulsum.ygtr@gmail.com, ORCİD: 0000-0001-7071-0831

ÖZET

Özbekistan 1917 Bolşevik ihtilalinden sonra Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği tarafından işgal edilmiş ve bu işgal 1991 Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılmasına kadar devam etmiştir. Bağımsız Özbekistan Cumhuriyetinin bağımsızlık hareketi İslam Kerimov tarafından 1991 yılı 1 Eylül'de başlamıştır. Bağımsızlık mücadelesinin başlamasıyla ülkede birçok sorun baş göstermiş, sorunlardan birisi de milli kimlik sorunu olmuştur. Özbekistan cumhuriyeti bu sorunu ortadan kaldırmak amacıyla birçok kurumunda olduğu gibi eğitim kurumunda da millileşme adına değişiklikler yapmıştır. Fakat birçok yeniliğe rağmen eğitim hayatında değişimler yaşanmış olsa da Sovyet birliğinden ayrılan diğer Türk devletlerinde olduğu gibi Özbekistan devleti de Sovyet döneminden kalan eğitim yapısına devam etmiştir.

Özbekistan'da eğitim yıllar boyunca medreselerde ve dini eğitim veren kuruluşlar da eski usule uygun devam etmiştir. 19. Yüzyılda İsmail Gaspıralı'nın öncülük yaptığı Ceditçilik hareketi Yeni ve modern bir eğitim sisteminin olmasını sağlamak amacıyla bölgede etkili olmaya başlamıştır.

Bu çalışmada uzun yıllar boyunca SSCB'nin egemenliği altında yaşayan Özbekistan Cumhuriyeti Devleti'nin eğitim sistemi incelenerek millileşme adına attıkları adımlar, millileşme çalışmaları ve geliştirilen projeler ile Özbekistan eğitim kademeleri düzeyinde yapılan politikaların incelenmesi amaçlanmıştır. Bu araştırmada Özbekistan Cumhuriyeti Devleti'nin eğitim sistemi, amaç ve politikaları okul öncesi eğitim, ilköğretim, ortaokul, lise, mesleki eğitim, yükseköğretim, öğretmenlik eğitimi ve hizmet içi eğitim incelenmiştir. Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman analizi yöntemi kullanılarak, Özbekistan Cumhuriyeti üzerine yapılmış olan bütün çalışmalar, yazılmış makaleler,internet çalışmaları,kitaplar,dergiler,yayımlanmış tezler, ülkenin kanunları ve uluslararası veriler toplanılarak elde edilen bilgi ve bulguların değerlendirilmesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Özbekistan cumhuriyeti, eğitim sistemi, Özbekistan'da eğitim sistem

GİRİŞ:

Özbekistan Cumhuriyeti orta Asya'da yer alan, anadili Özbekçe olan yaklaşık 35 milyon nüfusa sahip bir ülkedir. Ülkede Özbekçe dışında Rusça ve Karakalpakça dilleri de kullanılmaktadır. Kuzey güney yönünde uzanır. Ceyhun ve Sir Derya ile Aral Gölü ovasında tanrı dağı eteklerinde kurulmuştur. Sınır komşuları güneybatısında Türkmenistan, kuzeyinde Kazakistan, güneyinde ve doğusunda Tacikistan ve Kırgızistan ile güneyinde Afganistan'dır. 447, 000 kilometrekarelik yüz ölçümüne sahiptir. Ülke 1917 Bolşevik ihtilalinden sonra Sovyet Sosyalist

Cumhuriyetler Birliği tarafından işgal edilmiştir. 1991 Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanmıştır.Bağımsızlığın ardından ülke kendi diline, milletine ve milli kimliğine sahip çıkmak adına önemli adımlar atmıştır.

ÖZBEKİSTAN EĞİTİM SİSTEMİ AMAÇ VE POLİTİKALARI

Özbekistan'da eğitim yıllarca dini eğitim veren kurumlarda ve medreselerde eski usul devam etmiştir. Yeni ve modern bir eğitim sisteminin olmasını amaçlayan İsmail Gaspıralı'nın öncülük ettiği Ceditçilik akımı 19. Yüzyılın sonlarında bölgede etkisini göstermiştir. Tercüman gazetesi ile fikirlerini yaymaya çalışmıştır. Bu gazetenin etkisiyle Özbekistan'da birçok dergi basılmaya başlanmıştır. Bu dergilerden bazıları şunlardır; Turan, Semerkand, Buhara-yı Şerif ve Türkistan'dır. Bu gelişmeyi Buhara' da Usul-ü Cedit mektebi açılmış, daha sonra diğer bölgelerde de bu mektepler açılmaya başlanarak toplumun değişmesine öncülük etmişlerdir. Bu gelişmelerin ardından Özbekistan yıllarca Sovyet eğitim sisteminin etkisi altına girmiştir. Bu etki 1991'de bağımsızlığını kazanmasıyla eğitim alanında yaptığı yeni reformlara kadar devam etmiştir.Özbekistan Sovyetler birliğinden ayrıldıktan sonra birçok kurumunda olduğu gibi eğitim kurumunda da millileşme ve dünyadaki gelişmelere uyum sağlamak adına değişiklikler yapmıştır. Ancak birçok reforma rağmen eğitim hayatında değişimler yaşanmışsa da Sovyet birliğinden ayrılan diğer Türk Cumhuriyetlerinde olduğu gibi Sovyet döneminden kalan eğitim yapısı devam etmiştir. (Y.E. Gül' den aktarılan, EYÜBOĞLU,2004).

Özbekistan' da eğitimden sorumlu iki farklı eğitim bakanlığı bulunmaktadır. Birisi ülkede okul öncesi eğitimden sorumlu olan Özbekistan Cumhuriyeti Okulöncesi Eğitim Bakanlığı, orta ve yüksek eğitimden sorumlu olan Özbekistan Cumhuriyeti orta ve yüksek öğretim bakanlığı' dır. Üniversitelerde öğretmenlerin pedolojik süreci ve faaliyetlerinin bulunmaktadır. Bu dayanaklar şunlardır:

Özbekistan Cumhuriyeti Anayasası,
Eğitim konulu Özbekistan Cumhuriyeti Kanunu,
Kadroları Hazırlayan Ulusal Eğitim Programıdır. (Y.E.Gül,2019)
Özbekistan' da eğitim, anayasanın 41. Maddesine göre devletin denetimi ve gözetimi altında ücretsiz olarak verilmektedir. Özbekistan Cumhuriyetinde son yıllarda okullaşma oranı artış göstermektedir. 1992 anayasasında 11 yıllık zorunlu olan eğitim daha sonra 9 yıla indirilmiştir. 1995 yılında yeni çıkarılan eğitim kanuna ve 1997 de Cumhurbaşkanı İslam Kerimov'un imzaladığı kişisel gelişim ve eğitim için milli program yasasıyla yükseköğretimde yeniden yapılandırılmaya gidilerek yeni eğitim stratejileri belirlenmiştir. Bu güçlendirilmiş yeni yapılamalar 2004 yılından itibaren uygulanmaya geçmiştir.

Özbekistan eğitim sistemi bu yenilikler ve yasalar sonucunda önemeli bir değişikliğe uğramıştır. Bu yeni sistem genç nesile odaklanan, çocukların fiziksel gelişiminin yanında manevi ve ahlaki gelişimlerine de odaklanan bir sistemdir. Bu yenilikler sayesinde 2009 yılında ülke genelinde birçok modern lise ve kolejler açılmıştır.

Özbekistan eğitim kanununda devlet eğitim politikasının temel ilkelerini şu şekilde sıralamıştır

Eğitim ve öğretimin hümanist, demokratik doğası;

Eğitimin devamlılığı ve sürekliliği,
Genel ortaöğretim ve aynı zamanda genel mesleki ortaöğretim, mesleki eğitimin zorunluluğu
Mesleki ortaöğretim, meslek eğitimi: akademik lise veya meslek koleji seçiminde gönüllülük esası;
Eğitim sisteminin laik yapısı,
Eğitim programının seçiminde birlik ve farklılık,
Eğitim ve yeteneklerin teşvik edilmesi,
Eğitim sisteminde devlet ve kamu yönetimi kombinasyonu.(Y.E. GÜL,2019)

ÖZBEKİSTAN EĞİTİM SİSTEMİ

Özbekistan Cumhuriyeti eğitim sisteminin özelliklerinden birisi sürekliliğidir. Bütün eğitim kademeleri birbirlerine bağlı olarak bir sonraki kademeye öğrenci yetiştirecek şekilde düzenlenmiştir. Özbekistan eğitim başmakları şunlardan oluşmaktadır:

Okul öncesi Eğitim
Genel orta Eğitim
Okul Dışı Eğitim
Mesleki ve Teknik Eğitim
Ön Lisans Eğitimi
Yüksek Eğitim
Hizmet içi eğitim ve eğitim kadrosunun hazırlanması basamaklarından oluşmaktadır.

OKULÖNCESİ EĞİTİM SİSTEMİ

Özbekistan,' da okulöncesi eğitime oldukça önemlidir. Çünkü bu kademe çocukların okula ve hayata hazırlanmasında oldukça etkilidir. 2-7 yaş arası çocukların eğitimini kapsar. Okula hazırlanan çocuğun sağlıklı ve tam donanımlı kişilik oluşturmayı hedeflemektedir. Okulöncesi eğitimi almış çocuk kişisel ihtiyaçlarını kendisi karşılayacak donanımda olur. Çocukların bakımını, gözetimini, eğitimini ve aktif olmasını sağlayacak çeşitli programlar uygulanmaktadır. Okul öncesi kademesinin faaliyetleri 30 Eylül 2017'de kurulan Özbekistan Okulöncesi Eğitim Bakanlığı tarafından yürütülmektedir. Özbekistan'da okulöncesi eğitimde kademelere göre türleri bulunmaktadır. Bunlar şu şekildedir:

Kreş,
Çocuk Bahçesi,
Anaokulu.
Okulöncesi eğitim kurumlarının belli başlı görevleri bulunmaktadır. Bunlar şunlardır:

Sağlıklı ve gelişmiş bir genç nesil yetiştirmek,
Çocuklarda bilgi edinme ihtiyacı hissettirmek,
Her çocuğun yeteneklerini ortaya çıkarmasına yardımcı olmak
Bu kademedeki çocukları sistemli bir pedolojik süreç için hazırlamaktır. (Y.E.Gül'den aktarılan, Edunews,2019 düzenle).
Özbekistan okulöncesi eğitim kanununa göre bu kurumlar iklim koşullarını, çevre durumlarını, gelenek ve görenekleri, ulusal kültürü göz önüne alarak modern ihtiyaçları karşılayacak bir

binada kurulmaktadır. Özbekistan'da okulöncesi eğitim kurumlarının zaruri ihtiyaçları halk eğitim bakanlığı tarafından karşılanmaktadır. Okulöncesi eğitim kurumlarının çalışma saatleri belirlenirken ebeveynlerin istekleri ve görüşleri dikkate alınmaktadır. çalışma sürelerinin sınırı 06.30 ile 21.00 olarak kanunda belirtilmiştir.

Okulöncesi eğitim kurumlarında eğitim programı dersler dil, spor, sanat ve estetik geliştirmeyi sağlayacak temelde verilir. Sovyet birliğine bağlı iken Özbekistan' da okulöncesi kademesinde Rusça dil eğitimi verilirken, bağımsızlıktan sonra bu kademede verilen dil eğitimi Özbekçe olmuştur. Bu kademede görev yapan öğretmenler eğitim fakültesi okulöncesi bölümü tarafından yetiştirilmektedir.

İLKÖĞRETİM EĞİTİM SİSTEMİ

Özbekistan'da orta ve yüksek eğitim faaliyetleri Özbekistan Cumhuriyeti Yüksek ve Ortaöğretim Eğitim Bakanlığı tarafından yürütülmektedir. Bu bakanlık merkeziyetçi bir yapıdadır. Bu bakanlığın görevlerinden bazıları şu şekildedir:

Eğitim politikalarını yapmak,
Nitelikli personel yetiştirmek
Ülkedeki yüksek ve genel mesleki orta öğretimi gelişmiş dünya tecrübesi ile gerçekleştirmek,
Eğitim öğretim faaliyetlerini ve yönetimin işlevselliğini denetlemek,
Öğretmen ve uzmanların yetiştirilmesi, hizmetiçi eğitimlerin devamlılığının sağlanması,
Yükseköğrenim kurumlarında araştırma çalışmalarının düzenlenmesi, verimliliğinin arttırılmasının sağlanması.
Özbekistan Cumhuriyeti okul sistemi 6 – 16 yaş arası çocuklar için ücretsiz hizmet sunmaktadır.
Genel olarak eğitim 3 basamaktan oluşmaktadır.
İlkokul (1-4. Sınıflar),
Genel ortaokul (5- 9. Sınıflar),
Alana yönelik ortaokul (Akademik liseler ve mesleki kolejler 3 yıl).

ORTAÖĞRETİM EĞİTİM SİSTEMİ

İlkokul (1- 4. Sınıflar)
Ortaokul(5-9. Sınıflar)
Özbekistan' da ortaöğretim devlet tarafından vatandaşlarına ücretsiz olarak verilmektedir. Ortaöğretim ilköğretim ile birbirinin devamı niteliğindedir ve birbirinden ayrılmaz. İlkokulu bitiren öğrenciler aynı kurumda ortaokula devam edebilmektedirler. Ortaöğretim ilköğretimin bir devamı olsa da niteliksel olarak ilköğretimden farklılıkları bulunmaktadır. İlköğretimden farklı olarak Özbekistan' da ortaöğretimde öğrenciler organize etme becerileri, bağımsız ve eleştirel düşünme becerileri, öğrencilerin kişilik oluşumu, ilgi alanları ve sosyal olarak kendilerini ifade edebilme becerileri bu aşamada gerçekleşmektedir. Bu kademede öğrenciler ilk mesleki eğilimlerini belirlemekle birlikte bir sonraki eğitim basamağı içinde donanımlı hale gelmektedirler.

İlköğretim daha temel becerileri okuma- yazma becerilerini kazandırmak üzere tasarlanmıştır. Ortaöğretim ise öğrenciler geleceğe yönelik daha fazla bilgi edinir, eleştirel ve bağımsız düşünür, mesleki yönelime katkıda bulunacak olan pratik deneyimler kazanılması üzerine tasarlanmıştır.

İlkokulda verilen derslerin kalitesi ve müfredatın içeriği, farklı okul türlerine ve okulların çalışma koşullarına göre farklılık göstermektedir. İlkokul da bazı kitaplar ve okul araç- gereçleri öğrencilere ücretsiz olarak verilmektedir(Y.E. GÜL,2019).

Ortaöğretim bütün Özbekistan vatandaşları olanlar için zorunludur. Ortaöğretimden mezun olan her öğrenciye Genel Orta Öğretim Diploması verilmektedir.

Özbekistan 'da özel ve mesleki olarak iki tür ortaöğretim bulunmaktadır. Birinci tür ortaöğretim liselerde, ikinci tür ortaöğretim ise kolejlerde gerçekleşmektedir. 9. Sınıftan mezun olan bütün kız ve erkek öğrenciler okumak istedikleri alanları gönüllü olarak seçerler: her biri gelecekteki çalışmaların veya yükseköğretimdeki sürekli eğitimin temelini oluşturan eğitimi sağlamaya çalışmaktadır.(Y.E. GÜL' ün aktardığı, Edunews,2019).

1996 yılından itibaren Özbekistan' da geliri düşük olan ailelerin çocuklarına devlet tarafından 1-9. Sınıf öğrencilerine ücretsiz okul malzemesi ve kışlık giysi temin edilmektedir. Ortaöğretim eğitimini zamanında alamamış veya bu kademede hiç eğitim görmemiş vatandaşlar için ayrı programlar uygulanmaktadır. Bu programlara *" eksternat "* adı verilmektedir. Bu eksternat programını tamamlayanlara Halk Eğitim Bakanlığı tarafından diplomaları verilmektedir. (Y.E.GÜL,2019).

Özbekistan eğitim sistemi içerisinde bütün kademelerde öğrencilerin kazanması gereken bilgi ve beceriler devlet eğitim standartı ile belirlenmiştir. Bu standart devlet ve toplum yapısı, bireysel çıkar ve ihtiyaçlar göz önüne alınarak belirlenmiştir. Bunların dışında öğrencilerin içinde yaşadığı topluma ve çağa uygun olarak farklı dersler sorumlulukları belirlenmiştir. Bu sorumluluklar temel eğitim müfredatı ve Halk Eğitim Bakanlığı tarafından olan genel ortaöğretim programları temel olarak belirlenmiştir.(Y.E. GÜL,2019).

Özbekistan'da meslek okulları, meslek liseleri ve meslek yüksekokullarında 3 yıllık bir eğitim verilmektedir. Bu kademelerin akademik yıl olarak 2 döneme ayrılmıştır. Liselerde ve meslek kolejlerinde ders saati 40 dakika olarak belirlenmiştir. Yaz tatili en az 10 en çok 12 hafta olarak belirlenmiştir.

MESLEKİ EĞİTİM

Bu eğitim kurumları 9. Ve 11. Sınıfı bitiren öğrencileri kapsamaktadır. 9. Sınıfı bitiren bir öğrenci isteği dahilinde meslek okullarına gidebilmektedir. Bu kademede hem meslek eğitimi almakta hem de 9. 10. 11.sınıfları okumuş olmaktadır. 11. Sınıfı bitiren bir öğrenci meslek okuluna başlayarak meslek sahibi olabilmektedir. Eğitim süresi ise olmak istenilen mesleğe göre değişmektedir. Akademik liseler ve diğer meslek yüksekokulları orta dereceli uzmanlık ve

mesleki eğitim sağlamaktadır. Bu okullardaki öğrenciler seçtikleri mesleki alanlarda 3 yıllık bir eğitim almaktadırlar. (Y.E.Gül, 2019).

Akademik liselerde düzenlenmiş eğitim programları Özbekistan'ın sosyo- ekonomik kalkınmasını yanında iş gücü ihtiyaçları da göz önünde bulundurularak Özbekistan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu tarafından belirlenmiştir. Belirlenen programlar şunlardır:

Sanayi, ulaşım ve iletişim;
İnşaat ve kamu hizmetleri;
Tarım ve ormancılık;
Sağlık bakımı;
Pedagoji ve sosyo- ekonomik alan;
Hizmet alanları olarak belirlenmiştir (Y.E. GÜL,2019).

Ortaöğretimde mesleki eğitim tam zamanlı olarak uygulanmaktadır. Ders süreleri, öğrenci sayısı, ders yükü ve eğitim süreciyle ilgili diğer konular devlet mesleki ortaöğretim standartlarına uygun olarak yürütülmektedir. Devlet standartları tarafından belirlenen ortaöğretim mesleki eğitim standartları şu şekildedir:

Genel eğitim programları- akademik lise ve meslek yüksekokulları için,
Akademik lise için, disiplinlerde ve çalışma alanlarında derinlemesine,
Uzmanlaşmış eğitim ve uzmanlık programları;
Genel teknik profesyonel ve çalışma alanlarında özel programlar profesyonel kolejler için.
Öğrencilerin bilgilerini ölçme ve değerlendirme için ortaöğretim eğitim kurumlarında ve ortaöğretim mesleki eğitim kurumlarında 5'lik sistem uygulanmaktadır. Bu kurumlardan mezun olan öğrenciler akademik olarak devam edebilmenin yanında edindikleri mesleki bilgi ile dışarıda çalışma imkanına sahiptirler.(Y.E. Gül,2019).

YÜKSEK ÖĞRETİM SİSTEMİ

Özbekistan eğitim sisteminde yükseköğretimin yüz yıllık bir geçmişi vardır. Orta Asya tarihinin ilk yüksek eğitim kurumu Türkistan Halk Eğitim üniversitesi 1918'de Taşkent'te açılmıştır. Ancak bu kurum tam olarak üniversite niteliği taşımamaktadır. Taşkent'te açılan Orta Asya'nın ilk üniversitesi sayılan Türkistan Devlet Üniversitesi günümüzde Taşkent devlet üniversitesi olarak faaliyetlerine devam etmektedir.1928 yılına gelindiğinde Özbekistan Cumhuriyetinde sadece 3 tana üniversite bulunmaktaydı, daha sonra eğitimde yapılan reformlarla 1940 yılında 30 üniversite, 1995' te ise 58' e yükselmiştir. Bununla birlikte Özbekistan' da üniversite okuyanların oranı da artmıştır. Bu oran % 70' e yükselmiştir.(S. SAVAŞ, 1995, 280).

Birçok ülkede olduğu gibi, Özbekistan' da yükseköğretim, ekonomik teknik alanlarda ekonominin diğer sektörlerinde nitelikli uzmanların yetiştirilmesi için eğitim vermektedir.

Özbekistan' da yükseköğretim Özbekistan Cumhuriyeti " Eğitim Konulu" ulusal personel eğitimi programına uygun olarak yürütülmektedir.(Y.E. Gül, 2019).

LİSANS EĞİTİMİ

Yükseköğretime girebilmek için 11. Sınıf (ortaöğretim) diploması ve orta mesleki eğitim diplomasının olması gerekmektedir. Üniversiteye girebilmek için diğer bir çok ülkede olduğu gibi Özbekistan Cumhuriyetinde de adaylar için çoktan seçmeli test giriş sınavı uygulanmaktadır. yüksek öğretime kabul edilmenin şartları Özbekistan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu tarafından belirlenmektedir.

Yükseköğretim kurumlarına öğrenciler ücretsiz olarak, devlet burslu ve ücret olarak " kontrat" olarak üniversiteye kabul edilmektedir. 4 yıllık lisans eğitiminden mezun olduktan sonra başka bir lisans programına devam etmek isteyen öğrenciler ya da yüksek lisansa devam etmek isteyen öğrenciler yalnızca ücretli olarak kabul edilmelidirler.

Özbekistan' ın ülke genelinde toplam 58 yükseköğretim kurumu bulunmaktadır. Bu 58 kurumun 20 ' si üniversite,36' sı enstitü, 2' si akademi, 14 kurumda üniversite genelinde yükseköğretim kurumlarının şubesidir. Bu kurumların dışında Özbekistan'da diğer birçok ülkenin üniversite kurumları da bulunmaktadır. Bu ülkeler arasında Singapur, İtalya, İngiltere, Rusya, Kuzey Kore gibi ülkelerin kurumları bulunmaktadır. (Y.E. Gül,2019).

Yükseköğretim eğitim süreci boyunca öğrencilere bilimsel düşünce teknolojiyi yaratıcı bir şekilde kullanma, seçilen uzmanlık alanı ile ilgili teorik ve pratik problemleri çözmeleri için gerekli bilgi ve becerileri kazandırılır.

Yükseköğretim kurumlarında verilen lisans eğitimi süresi 4 yıldır. Lisans eğitimi temel beceri ve yeterli bilgi vermeyi ve bu bilgi ve beceriyi farklı alanlarda sağlamayı içerir. 4 yıl eğitimin ardından mezun olan öğrencilere öğrenim gördüğü alana göre devlet komisyonu " lisans" yeterlilik diploması verilmektedir.

Özbekistan Cumhuriyetinde üç farklı yükseköğretim kurumu bulunmaktadır:

Üniversiteler: birçok uzmanlık alanında yükseköğrenim veya lisansüstü eğitim programları sunmaktadır.
Akademiler: farklı bilimsel alanlarda yüksek ve enstitü eğitim programlarının uygulanmasını içeren kurumdur.
Enstitü: lisansüstü eğitimini ve yükseköğretimin müfredatını esas alarak, belirli bilim dalının sınırları içerisinde, belirli bir seviyede eğitim vermektedir.(Edunews, 2019).

Bu kurumlarda yer alan eğitim ve uzmanlık alanları Özbekistan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu tarafından Pazar araştırmaları esas alınarak belirlenmektedir. Üniversite kurumlarında 191 uzmanlık alanı bulunmaktadır. Bu uzmanlık alanları uluslararası eğitim sınıflandırması temelinde açılmış ve 8 kategoriden oluşmaktadır. Bu kategoriler şu şekildedir: (Y.E. Gül,2019).

Eğitim

Beşeri bilimler ve sanat
Sosyal bilimler
Bilim
Mühendislik, imalat ve inşaat sanayisi
Tarım ve su yönetimi
Sağlık ve sosyal güvenlik
Hizmetler.

4 yıllık lisans programından mezun olanlara diploma ile birlikte birde eğitim süreci boyunca görülen derslerin ve saatlerin yer aldığı ek liste verilmektedir. Bundaki amaç sahibine alanı ile ilgili herhangi bir işte çalışma hakkı veya daha yüksek bir eğitim alma hakkı tanımaktadır.

Özbekistan Cumhuriyeti Eğitim bakanlığı eğitim sisteminin geliştirilmesi için yapacağı reformların içeriğini şu şekilde belirtmiştir:

Üniversitelerde eğitim sürecinde kalitenin sağlanması için ana görevleri vurgulamıştır.
Öğretim kadrosunun yetenekleri, niteliklerini artırılarak kalitenin sağlanması.
Etkili yöntem ve teknikler kullanılarak öğrencilerin gerek manevi gerekse ahlaki eğitimini sağlamak.
Bilimsel gelişmede görevlerin belirlenmesi:
Bilimsel ve pedolojik personelin eğitim kalitesi artırılarak, bilimsel araştırmaların genişletilmesi.
Laboratuvar olanaklarının artırılması.
Yabancı ülkelerin üniversiteleriyle ilişkilerin geliştirilmesi.
Malzeme ve teknik yapının geliştirilmesi:
Eğitim ve bilimsel laboratuvar temelinin modernizasyonu, üniversitenin sosyal altyapısının gelişimi.
Eğitim sürecinin bilgilendirilmesi teknolojinin tanıtımı.

Eğitimin üretimle bütünleşmesi için gerekli görevler:
Üniversite öğrencilerini kapsayan işyerlerinde bir uygulama tabanı oluşturmak.
Mezun öğrencilerin istihdamında işyerleri ile işbirliği sağlamak.
Ortak araştırmaların geliştirilmesi.
Eğitim programlarının oluşturulmasına personellerinde katılması.

Yüksek Lisans Eğitimi

Lisans eğitiminde seçilen alanda uzmanlaşmak isteyen öğrenciler lisans eğitini tamamladıktan sonra alanlarıyla ilgili uygulamalı olarak ve bilgilerinin gelişmesini içeren en az 2 yıllık eğitim sürecini kapsayan yükseköğrenimdir.” Devlet Yüksek Öğretim Standartı” Özbekistan Cumhuriyetinde yüksek lisansın eğitim programını belirlemektedir.

Yüksek lisans eğitiminden mezun olduktan sonra uzmanlık alanları ile iğli yüksek lisans derecesi ve yüksek lisans diploması verilmektedir. Lisansüstü eğitimde tez savunması

Özbekistan Bilimler Akademisi ve Özbekistan yüksek diploma kurumu tarafından düzenlenen kurallar dâhinde incelenir ve kabul edilir.

HİZMETİÇİ EĞİTİM

Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığınca 2015 tarihinde düzenlenen 4732/12 numaralı "yükseköğretim kurumlarının yönetim ve öğretim personelinin eğitimini ve mesleki gelişim sistemini daha da geliştirmeye yönelik tedbirler" isimli kararı ile yükseköğretim kurumlarında görev yapan yönetim ve öğretim kadrosunun yetiştirilmesi ve geliştirilmesi için hizmet içi eğitim kursları düzenlenmektedir.

Bu kararın alınmasından sonra 15 üniversitede hizmet içi eğitim kursları düzenlenmiştir. Düzenlenen bu hizmet içi eğitim kursları 2 ay olacak şekilde 288 saatlik dersi kapsar. Okulöncesi Eğitim kurumlarında görev yapan yöneticiler ve öğretim çalışanlarına verilecek hizmet içi eğitimini okulöncesi Eğitim Çalışanlarının Hizmet içi Eğitimi Enstitüsü tarafından düzenlenmekte ve takip edilmektedir. Bu enstitünün hizmet içi eğitimdeki başlıca görevleri şunlardır:

Okulöncesi eğitim kurumlarında çalışacak olan personele eğitim kadrolarını sağlamak
Okulöncesi eğitim kurumlarında bilimsel çalışmaları sürdürür.
Okulöncesi eğitim kurumlarında çalışan personelin modern pedolojik, bilişim teknolojilerini ve uluslararası tecrübeleri edinmelerini sağlar.
Devlet okulöncesi kurumlarının yönetim ve öğretim kadrosunun belgelendirmesini sağlar.
Okulöncesi eğitim kurumları için mesleki eğitimin gerektirdiği uzmanlıkların öğretmenler açısından listesini yapar.

ÖĞRETMEN YETİŞTİRME

Öğretmenler; toplum içerisindeki bireylerin tutumlarını değiştirme çabası gösterirler. Toplumda yer alan diğer meslek gruplarının temelini oluşturan öğretmenler toplumun mimarı gibi görev yapmaktadırlar(Alkan,2000.21, N. Kaya'dan aktarılan).

Özbekistan bağımsızlığını kazanmadan önce Sovyet eğitim sistemine bağlı konumdaydı. Bu Sovyet eğitim siteminin en önemli sorunlarında biri öğretmen eksikliğidir. Eğitim sistemi içerisinde yer alan öğretmenlerin de eğitim düzeyleri yeterli konumda değildir. Öğretmenlerin bu bilgi eksiklikleri üzerine karar alınarak komisyonlar kurulmuştur. Kurulan komisyonun aldığı karar ile öğretmenlerin sınavdan geçirilmesi istenmiştir. Özbekistan' da komisyonların incelemesinden geçmesi gereken öğretmenlerin birçoğu geçememiş ve çok azı öğretmenlik unvanı almıştır. Sovyet hükümeti döneminde birçok öğretmen görevden atılmış ve maaşları ödenmiştir. Görüldüğü üzere eğitim birçok etkenden etkilenmektedir.

Birçok alanda olduğu gibi eğitimde de ortaya çıktığı günden bu güne değişim meydana gelmiştir. Bu değişim ve gelişimler eğitimin bütün bileşenlerini kapsamıştır. Öğretmenlikte eğitimin önemli bir bileşeni olduğu için eğitimde meydana gelen değişim en çok bu alanı etkilemiştir. Eğitim kurumlarında oluşan farklılaşmalar öğretmen rollerini de farklılaştırmıştır. Değişen dünya düzeninde öyle görülüyor ki daha birçok değişim gerçekleşecek ve bu değişimler öğretmenlerin işlevlerini de değiştirecektir.Öğretmen mesleğinin toplum

yetiştirmede ne denli önemli olduğu bilincinde olan dünya toplumları, eğitim sisteminde öğretmen yetiştirmesinin üzerinde önemle durmaktadırlar.(Gül,2015,69). Bununla birlikte öğretmenlerin mesleğe seçilme koşulları, sosyal ve ekonomik düzeyleri çalışma koşulları mesleğin sağlıklı bir şekilde yerine getirilip getirilmemesini ve toplumların eğitim sisteminin işleyişinde oldukça etkilidir.

Özbekistan Cumhuriyetinde 9 yıllık bir zorunlu eğitim görülmektedir. Özbekistan' da öğretmen yetiştirme eğitimi 4yılda pedoloji fakültelerinde gerçekleştirilmektedir. Bu yükseköğretim kademesine girme sınavı devlet test merkezi tarafından tüm ülkede gerçekleştirilmektedir. Sınıf öğretmeni olabilmek için yine 4 yıllık lisan eğitimi programından 240 AKTS not koşulunu sağlayarak mezun olmak gerekmektedir.

Öğretmenlerin atanması için ortak bir sınav yapılmaktadır. Bu sınav sonrasında diploma ve kurumsal başvuru gerçekleşir. Koşullar sağlandığında öğretmen atanası gerçekleşmektedir. Özbekistan' da öğretmenler halk eğitim bakanlığına bağlıdır. Öğretmenlerin çalışma saatleri haftalık 40 saattir. Öğretmen başına düşen öğrenci sayısı Özbekistan' da 12 dır. Diğer Türk devletleri ile karşılaştırıldığında öğretmen başına düşen öğrenci sayısı en az Özbekistan' da dır. Öğretmen maaşları ise birçok Avrupa ülkesinin altındadır aylık 245-375 dolardır.

SONUÇ:

Özbekistan eğitim sistemi bağımsızlıktan öncesi ve sonrası olarak ikiye ayrılmaktadır. Bağımsızlığın ardından birçok kurumunda olduğu gibi eğitim kurumunda da köklü bir değişikliğe gidilmiştir. Eğitimde özellikle milli kimlik kazandırılmak adına Cumhurbaşkanı İslam Kerimov tarafından yeni eğitim stratejileri belirlenmiştir. eğitimde yapılan bu yenilik ve değişimler sonucunda ülke genelinde son yıllarda okullaşma oranı artış göstermektedir.Yine eğitimin amaç ve politikalarının yenilenmesiyle 2009 yılında ülke genelinde birçok modern lise ve kolejler açılmıştır. ülkede okul öncesi eğitime oldukça önem verilmektedir. Öyle ki bu kademenin kendi bakanlığı bulunmaktadır. Ülkede eğitim devletin denetimi ve gözetimi altında bütün vatandaşlara ücretsiz olarak hizmet sunulmaktadır. Devlet planladığı yeni politika, proje ve stratejilerin birçoğunu yerine getirmiştir ve olumlu etkilerini de görmektedir.

KAYNAKÇA:

A. Balcı(ed.), Karşılaştırmalı Eğitim Sistemleri, S.(465-481), Pegem Akademi (2011).

E. Akçora, Özbekistan Tarihi (1917- 1991), (Doktora Tezi) (1999).

E. Çelebi, Stalin döneminde Özbekistan' da eğitimin genel durumu, uluslararası İdil- Ural ve Türkistan araştırmaları dergisi, cilt 2, sayı 4, s. 254-275, (2018).

F. Açık, Özbekistan' dan Eğitim - Öğretim Amacıyla Türkiye' ye Gelen Öğrencilerin Dil-Kültür- Uyum Problemleri ve Çözüm Teklifleri (Yüksek Lisans Tezi) (1995).

İ. Özkan, Türk Cumhuriyetlerinde Eğitim ve Sosyal Değişme, sayfa (117-121).

Laylo DJALİLOVA, Özbekistan' da Eğitim Binalarının Sürdürülebilirlik Bağlamında İncelenmesi: Taşkent 198. Mektep Örneği(Yüksek Lisans Tezi) (2019).

N. kaya, Türk Cumhuriyetlerinde Öğretmenlik Mesleği, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, cilt 12, sayı 63, sayfa 823-830 (2019).

S. A.Budulgan, Özbekistan'ın Jeopolitik Önemi, Asya Araştırmaları Dergisi, sayı 2, cilt 4.

S. Savaş, Türk Dünyasında Eğitim Alanındaki Gelişmeler ve Yenilikler, Azerbaycan Araştırmaları Dergisi (2009).

Y.E. Gül, Günümüzde Türk Devletlerinde Örgü Eğitim (s.109- 126)içinde Nobel akademik yayıncılık (2019).

Z. Mumcu, Özbekistan, sayfa(3-5), İstanbul Ticaret Odası (1992).

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA TÜRKİYE'DE İLK VE ORTAOKUL DERS KİTAPLARININ TEMİN EDİLME SÜRECİNDE YAŞANAN SORUNLAR*

Dr. Öğr Üyesi, AHMET REŞAT SARAOĞLU[1], Yüksek Lisans Öğrencisi, FURKAN ER[2]

[1] Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,

[2] Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, , ORCID İD: 0000-0002-7344-9840

Eğitim, toplumsal değişim ve dönüşümün temelini oluşturan en temel etkenlerin başında gelmektedir. Eğitim ve öğretim sürecinde değer ve becerilerin öğrencilere kazandırılmasında ve öğrencilerin okullarından istenilen donanımda çıkmasında birçok değişkenin önemli rolleri bulunmaktadır. Şüphesiz bu değişkenlerin başında bulunanlardan biri ise ders kitaplarıdır. Ders kitapları, eğitim öğretim yıllarının başında bir dersin öğretim programına bağlı olarak oluşturulmuş, gerekli inceleme ve değerlendirme aşamalarından geçtikten sonra okullarda okutulmaya uygun bulunarak eğitim ve öğretim sürecine dâhil edilmiş materyallerdir. Ülkemizde de kullanımı çok yaygın olan ders kitapları öğrenci seviyeleri göz önüne alınarak hazırlanması, eğitim sistemleri ve programlarının amacını temsil etmesi ve hem dersin işlenişinde hem de bilgilerin öğrenciye aktarılma sürecinde kullanılması nedeniyle en önemli eğitim materyallerinden biri haline gelmiştir. Ders kitapları, İkinci Dünya Savaşı'nın geçtiği yıllardaki gibi günümüz teknolojisinden oldukça uzak olan dönemlerde çok daha önemlidir. Bu yıllarda ders kitapları hem öğretmenler için hem de öğrenciler için yol gösterici bir rehber niteliği taşımaktadır. Bu yüzden ders kitaplarının tam zamanında ve eksiksiz bir şekilde temin edilmesi gerekmektedir. Ancak görülüyor ki 1939-1945 tarihleri arasında savaşa girmekten kendini kurtaran Türkiye, savaşın getirmiş olduğu olumsuz ekonomik koşullardan kendini kurtaramamış ve sonuç olarak da kitap teminatı sürecinde çok ciddi sıkıntılarla karşı karşıya kalmıştır. Savaş yıllarında ürün ithal etmenin oldukça zorlaşmasına bağlı olarak kitapların ham maddesi olan kağıtları stoklarda yeterli seviyede tutabilmek pek mümkün olmamıştır. Kâğıt üretiminin de istenilen miktarda olmaması sorunun daha da büyümesine neden olmuştur. Okullara kitap temin edilememesi öğrencileri ve ailelerini çok zor durumlarda bırakmıştır. Maarif Vekaleti'nin aldığı önlemler çoğu zaman yeterli gelmediği için bazı yardım kuruluşlarının ve hayırsever vatandaşların yapmış olduğu yardımlar ile kitap açığı kapatılmaya çalışmıştır. Bu çalışmada da İkinci Dünya Savaşı yıllarında kitap temininde yaşanan zorluklar, bu süreç içinde alınan önlemler ve yapılan bazı yardım faaliyetleri ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ders Kitabı, Kâğıt, İkinci Dünya Savaşı

*Bu çalışma, Furkan Er tarafından hazırlanmakta olan ''İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de İlk ve Ortaokul Ders Kitaplarının Temin Edilme Sürecinde Yaşanan Sorunlar'' isimli Yüksek Lisans tezindeki veriler kullanılarak üretilmiştir.

Ders Kitaplarının Eğitimdeki Yeri

Ders kitaplarının diğer kitaplar arasında çok daha ayrı bir yeri vardır. Bir ders kitabının, ilgili dersin programıyla örtüşmesi ve bu programın amaç ve hedefleri için gerekli olan strateji, yöntem ve teknikleri uygulamaya uygun bir araç olması gerekmektedir (Kılıç & Seven, 2007). Millî Eğitim Bakanlığının belirlemiş olduğu bu programın sınırlarına uyarak diğer disiplinler ile ilişkili bir şekilde tüm konular bir bütün olarak verilmelidir (Duman & Çakmak, 2003). Kısacası ders kitapları programın içeriğini öğrenciye doğrudan aktarmayı mümkün kılar (Gülersoy, 2013). Bu nedenlerden dolayı ders kitapları eğitim öğretim sürecinde, belirlenen bir dersin programının amaçlarını hayata geçirmede oldukça önemli bir yere sahiptir.
Birçok bilginin etkili bir şekilde öğrenciye aktarılmasını sağlayan ders kitapları, öğretmenlere hangi konuları derste işleyip öğretebileceğine dair yol göstermektedir. Aynı zamanda ders kitapları öğretmenin öğrenme-öğretme sürecinde sınıf içinde gerçekleşen etkinliklere yönelik kararlar alırken ders kitaplarından yararlanarak dersin yöntem ve stratejisini ders kitabına göre belirlemesine yardımcı olmaktadır. Bununla birlikte öğrencilere verilen ev ödevlerinde de ders kitabına başvurulmaktadır. Bu yüzden ders kitabının öğrencinin öğrenme sürecine yön verdiğini söylemek gerekir (Kılıç & Seven, 2007) Öğrenciler ise ders kitapları sayesinde hem derse hem de işlenen konuya daha fazla güdülenebilir (T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, 2021). Ders kitaplarının öğrenimi daha sistemli hale getirmesi ile öğrenci açısından anlaşılabilirliği arttırdığı ve öğrenci ile öğretmen arasında oluşturduğu iletişim kanalı sayesinde bir köprü görevi gördüğü söylenebilir.
Öğretmen ve öğrenciler tarafından son yıllarda gelişen teknoloji ile birlikte hayatımızın bir parçası haline gelen teknolojik gelişim ürünü araç gereçlerden eğitim ve öğretim sürecinde ders kitabının yanında farklı şekillerde faydalanılmaktadır. Okullarda akıllı tahtaların yaygınlaşmasıyla birlikte akıllı tahtalar öğretmene yol gösterici bir araç olmuştur. Bunun yanında çeşitli görsel materyalleri derste öğrencilere sunulması yoluyla farklı öğrenme becerilerine sahip öğrencilere hitap edebilme olanağı bulunarak öğretimin kalıcılığının sağlanması kolaylaştırılır. Ancak özellikle bu çalışmanın konusu olan İkinci Dünya Savası yılları günümüz teknolojisinden oldukça uzak olduğu için ders kitaplarının çok daha farklı bir yer tuttuğu söylenebilir.

İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Ders Kitabı Teminatında Yaşanan Sorunlar

Kâğıt fiyatlarının yükselmesiyle özellikle savaşın ilk yıllarında kitap bulabilmek veliler için büyük bir sorun haline gelmiştir. Peyami Safa 24 Ekim 1939 tarihli Cumhuriyet Gazetesinde ‘’Maarif Hastası’’ başlıkla yer alan yazısında bu konuyla ilgili eleştirilerde bulunmaktadır (Safa, 24 Ekim 1939):

Bismillah gene başlayalım: Gene kitap yok. Bazı derslerin hiç yok; bazıların ki berbat; bazıların ki yetişmemiş. Öyle matbaalar biliyorum ki, mesela 70.000 tane basacakları bir kitabın henüz müsveddelerini bile tam almamışlardır. Üç sene evvel, beş sene evvel, on dört sene evvel Maarife dair yazdıklarıma bir göz atınız, aynı şikâyeti göreceksiniz. Şu farkla: Her sene kitaplar biraz daha gecikmiştir!

Bu konuya savaşın ilk yıllarından itibaren farklı yollar kullanılarak dikkat çekilmeye çalışıldığı anlaşılıyor. Akşam gazetesi 13 Ekim 1940 yılında Ali ile Veli isimli iki karakter arasında geçen diyalogla biraz daha mizahi ve kinayeli bir açıdan yaklaşarak eleştiriyordu (Ali ile Veli: Mektep Kitapları, 3 Ekim 1940):

Ali--Kitapçıdan geliyorum Veli, bizim orta üçteki çocuğun kitaplarını aldım!..
Veli-- Tabi hepsini tamamen alabilmişsindir!
--Ne biliyorsun?
--Baksana, her taraf kitap afişleriyle dolu, ortaokul kitapları hazır diye ilan ediliyor!
--Afişte öyle lakin tarih kitaplarını bulamadım!
--Amma yaptın ha!..
--Evet, öğretmen her ne kadar 1940’ın tarihi olacak demişse de kitapçılarda 1939’un tarihinden başka kitap yok!
--Peki netice?

--Aldım!.. Aldım amma muhayyer!.. 1940 tarihlileri çıkınca götürüp değiştireceğiz!..
--Fena değil!
--Yalnız bir şartla: Çocuk kitaba adını, numarasını yazmayacak, yapraklarını kirletmeyecek, kabını lekelemeyecek, cildini zedelemeyecek…
-- Hakikaten fena değil Ali, çocukların kitaplarını temiz tutmaları için mükemmel bir usul!..

İlk dersler başladıktan sonra ders kitaplarındaki eksiklik devam ediyor ve okullarda öğrencilere kitap tedarik etmekte zorluklar yaşanıyordu. Maarif Matbaasına eksik kitapları temin etmek amacıyla müracaat edilse de istenilen kitapların bulunmadığı yönünde bir cevap alınıyordu. Öte yandan eksik olarak belirtilen kitaplar ise Geometri 3, Matematik 1, Tarih 4 ve 5 Ortaokul Tarih 1 ve 3, Lise Tarih 2 ve 3, Filozofiye Başlangıç, Mantık, Jeoloji, Fransızca 3, Okuma 1, İlkokul Okuma 2, ve Tabiat Bilgisi 4 ve 5. Sınıf kitaplarıdır (Mekteb Kitabları Tamam Değil, 28 Eylül 1941).

1941 yılında kitapsızlık problemi iyice büyümüş, öğrenciler için ciddi bir soruna dönüşmüştü. Bir çocuk babasından gelen şikâyete göre ortaokullar ile liselerde Tarih, Okuma, Matematik, Sosyoloji ve Biyoloji gibi çocukların eğitimi için önem arz eden kitaplar bulunmamaktadır. Kitapçılara müracaat edildiğinde ise cevap olarak bu kitapların olmadığı ya da bu kitaplarını basımının henüz gerçekleşmediği gibi cevapları aldığını ifade etmektedir. Kitapsızlıktan oldukça sıkıntılı günler geçirdiği anlaşılan kişi okulların açılıp derslere başlandığı bu dönemlerde kitapsız kalmanın doğru olup olmadığını sorarken kitapsızlık problemine dikkat çekilmesini rica etmiştir (Karilerimizin Mektupları: Mektep Kitapları Bulunamıyor, 2 Ekim 1941).

İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Ders Kitabı Teminatında Yaşanan Sorunların Nedeni

İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'de Yaşanan Kâğıt Darlığı

İkinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarından itibaren kâğıt fiyatları gözle görülür şekilde artıyordu. Meclis'te kâğıt fiyatlarındaki artışa değinen Başbakan Refik Saydam, konuşmasına ilk olarak masrafların kısılması hakkında görüşlerini ifade ederek başlamıştır. Refik Saydam ''Devletin bugün kati ihtiyacı olmayan işler için masraf yaptırmamaya elimizden geldiği kadar çalışıyoruz'' sözleriyle devlet kademesinde fiyat artışlarına karşı tedbirli davranıldığına değinmiştir. Kâğıt fiyatlarının kontrol altına alınması için geçen sene içerisinde tedbirler alındığını ancak kâğıt fiyatlarındaki artışın durdurulamadığından bahsetmiştir. Koordinasyon kararıyla devlet daireleri mevcut ödeneklerini %40 tevkif (bloke) ettirdiğini ancak yıl sonuna gelindiğinde kâğıt fiyatlarındaki yükselişin durmayarak %30'luk bir fazlalığın ortaya çıktığını dile getirmiştir. Bunun yanında kâğıda olan ihtiyacın artmasından dolayı bir önceki yıl alınan koordinasyon kararının kaldırıldığı bildirilmiştir (Tbmm Zabıt Ceridesi, 1941).

Tasvir-i Efkâr gazetesinin 28 Temmuz 1941 tarihli yayınında yer alan ''Gazete Sahifelerinin Tahdidi'' başlıklı haberde gazete sayfalarının sayısının azalmasına, tasarrufun önemine ve kâğıdın bir medeniyet için önemine değinilmiştir. Haberde ilk olarak yarının olması muhtemel olaylarının evvelce düşünülerek erken tedbir almanın, tasarruf kurallarına her zaman uymanın, iki kazanılıyorsa bir yemenin gerekliliğinden bahsedilerek elde bulunulan imkânın kullanılması gerektiği ve kesinlikle israftan kaçınılması gerektiğinin altı çizilmiştir. Bu kurallara uyan birey ve milletler dönemin getirdiği her türlü felakete karşı durabilecek çözümleri önceden hazırlamış olarak gösterilmektedir. Gazete sayfalarında da bu yüzden daraltmaya gidildiği ifade edilmektedir. Kâğıt ihtiyacı ülkenin en önemli ihtiyaçlarından biri olarak gösterilirken okumanın ruhun gıdası olduğu ve ''Kâğıt demek maarif demek, maarif ise irfan ve iz'an demektir'' ifadeleri kullanılarak kâğıdın önemi vurgulanmıştır. Normal zamanlarda önemsiz ve değer verilmeden patates ve şalgam sarmak için kullanılan kâğıdın gerçekte çok kıymetli bir nesne olduğunun anlaşılması gerektiği okuyuculara anlatılmaya çalışılmıştır (Gazete Sahifelerinin Tahdidi, 28 Temmuz 1941).

Haberin devamında savaştan dolayı kâğıt bulmanın ciddi sorun olmasıyla kâğıdın sadece sebzeci ve yemişçi için değil bütün okullarımız, kitapçılarımız ve matbaacılarımız yani kısaca bütün irfanımız için ne kadar kıymetli bir madde olduğunun anlaşıldığı dile getirilmiştir. Bu sorunla mücadele kapsamında hükümetin İzmit'te açtığı fabrikanın ülkenin kâğıt ihtiyacını yeterli şekilde karşılayamadığı için kâğıt üretiminde gerekli olgunluğa erişinceye kadar farklı çözümlere yöneldiği aktarılmaktadır. Dolayısıyla dışarıdan çok pahalı ve zor ithal ettiğimiz kâğıdın tüketimi hususunda her alanda en yüksek seviyede kısıtlamaya gidilmesinin bir mecburiyet olduğu belirtilmektedir. Nihayetinde hükümetin bu mecburiyetten dolayı gazete sayfalarını azaltmaya gitmesi gerekli bir adım olarak görülmüştür. Tasviri Efkar'a göre gazetecilerin kendi arasında hükümetin müdahalesine gerek kalmadan daha erkenden birlik olarak bu gerekli adımı kendilerinin atması gerekmektedir (Gazete Sahifelerinin Tahdidi, 28 Temmuz 1941).

Tasviri Efkâr gazetesinin 21 Aralık 1941 tarihli yayınında ''Bu kadar Yokluk İçinde'' başlığıyla yer alan haberde Peyami Safa ''Server Bedi'' takma adını kullanarak konu ile alakalı görüşlerini dile getirmiştir. Akbaba dergisinin son sayısında sayfa sayısının niçin sekiz sayfaya indirildiği ile ilgili ''Sebep: Kâğıt yok! İyi Kâğıt, yok. Fena kâğıt, yok. Yerli kâğıt, yok. Avrupa kâğıdı, yok. Ucuz kâğıt, yok. Pahalı kâğıt, yok.'' açıklamalarının yapıldığını hatırlatarak ''iyi nükte yok! Fena nükte, yok. Yerli nükte, yok. Avrupa nüktesi, yok. Ucuz nükte, yok. Pahalı nükte, yok.'' ifadeleriyle memlekette nükte dahi yapılamadığını bu yüzden yerine kâğıtçıya, matbaacıya vs. yönelen bir öfkenin hâkim olduğunu dile getirmiştir. Akbaba Dergisinin sadece kâğıt yoklunu itiraf edebildiğini söylemiş ve ''Ben kendi hesabıma bütün yoklukları açığa vurayım: Kâğıt yok, neşe yok, izin yok, okur yok, yazar yok ve bu kadar yokluktan da anlayan yok. Olmayınca da elbette mizah yok.'' (Bedi, 21 Aralık 1941) ifadeleri ile kâğıt yokluğuna farklı bir pencereden bakarak meydana çıkan bazı problemler hakkında görüş ve eleştirilerini dile getirmiştir.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında kâğıt yokluğu büyük bir problemken ülkede halihazırda mevcut olan kâğıtlar da kâğıt sorunun başka bir boyutunu oluşturuyordu. O yıllarda Türkiye'de kullanılabilecek olan çoğu kâğıdın sorunu oldukça kalitesiz ve adi olmalarıydı. Kâğıt üretiminde ham madde olarak ağacın yanı sıra kurumuş otlar ve saman da kullanıldığı için basılan defter ve kitaplarda hamur haline gelmemiş olan samanlar açıkça görülebiliyordu. Bu yüzden halk arasında bu tür kalitesiz üçüncü hamur kağıtlara ''saman kâğıt'' deniliyordu. ''Bir Dönem Bir Çocuk'' adlı eserde savaş yıllarında yaşadıklarını kaleme alan Altan Öymen bu konuyla ilgili olarak (Öymen, 2002):

''Okullarda da eskiden bembeyaz kâğıtlı defterlere yazardık, onlar ya çok pahalılaşmış ya da bulunmaz olmuştu. Yerlerini, sayfalarının adı beyaz, ama rengi sarıya çalan, üzerindeki yazıyı silgiyle silerseniz yırtılan veya yırtılmasına ramak kalan defterler almıştı. Bir de adı 'sarı' olan sapsarı kâğıttan defterler vardı, kullanılmaları daha da güçtü. Onları öğretmenler de istemezlerdi. Kalın kâğıtlı resim defterleri tamamen yok olmuştu''.

Görülüyor ki savaş yıllarında kâğıt bulmak kadar elde bulunan kâğıtları kullanması da oldukça zordu. Kâğıtlar olması gerektiği gibi beyaz değil sarıydı ve artık çok kolay yırtılmasına neden olacak kadar kalitesiz ve dayanıksızdı. Öte yandan kaliteli kâğıtlar bulunabilse dahi geçim derdi ile uğraşan sıradan bir vatandaşın alamayacağı kadar yüksek fiyatlardan satışa sunuluyordu.

İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Ders Kitaplarının Fiyatlarında Yaşanan Artış

1939-1945 tarihleri arasında ailelerin kitap temin edebilmelerinde önlerinde bulunan en büyük engellerden biri şüphesiz ki ülkenin içinde bulunduğu ekonomik durumdu. Savaşın Türkiye ekonomisini sarsmasıyla alım gücünün düşmesi öğrenci velilerinin çocuklarına kitap alabilmesini güçleştirmiştir. Ekonomide yaşanan kriz ve ithal ürün almanın önündeki engeller birçok ürünün fiyatının artmasına neden olmuştur. Ders kitaplarının fiyatlarının da İkinci Dünya Savaşı yıllarında birçok defa arttırıldığı görülmektedir.

Aşağıda ki tabloda ders kitaplarının fiyatların da yaşanan artışı daha iyi görebilmek için 1940-1941, 1942-1943 ve 1944-1945 eğitim öğretim dönemleri için belirlenen kitap fiyatları incelenecektir. Öte yandan tabloda yer alan kitaplar içerisinde yardımcı kitapların yer

almadığını, yardımcı kitapları da temin etmesi istenen öğrenciler için kitap masraflarının tablodaki rakamların çok daha üzerine çıkacağını belirtmekte fayda var.

Çizelge 1: 1940-1941, 1942-1943 ve 1944-1945 Yıllarında Kullanılacak Olan İlkokul 1.Sınıf Ders Kitapları ve Fiyatları

	1940-1941		1942-1943		1944-1945		1945-1946	
Ders	Kitabın adı	Fiyat	Kitabın adı	Fiyat	Kitabın adı	Fiyat	Kitabın adı	Fiyat
Türkçe	İlk Okuma Kitabı I	15	Türkçe İlk Okuma Kitabı I	25	İlk Okuma Kitabı I	25	İlk Okuma Kitabı I	20
	Birinci Yıl Kitabı	15	Birinci Yıl Kitabı	35	Birinci Yıl Kitabı	35	Birinci Yıl Kitabı	
	Alfabe (Şehir Baskısı)	5	Alfabe (Şehir Baskısı)	15	Alfabe	30	Alfabe	35
	Alfabe (Köy Baskısı)	5	Alfabe (Köy Baskısı)	15				

Kaynak: **T.C. Maarif Vekilliği Tebliğler Dergisi**, c. 3, s. 86 (Ankara, 1940), 2; (T.C. Maarif Vekilliği Tebliğler Dergisi, 1940) **T.C. Maarif Vekilliği Tebliğler Dergisi**, c. 5 s. 188 (Ankara, 1942), 6; **T.C. Maarif Vekilliği Tebliğler Dergisi**, c. 7 s. 293 (Ankara, 1944), 18 (T.C. Maarif Vekilliği Tebliğler Dergisi, 1942); **T.C. Maarif Vekilliği Tebliğler Dergisi**, c. 8 s. 344 (Ankara, 1945), 258 (T.C. Maarif Vekilliği Tebliğler Dergisi, 1945).

Çizelge 1'den alınan bilgilere bakılacak olursa 1. sınıflar için 1942-1943 eğitim öğretim döneminde belirlenen fiyatlar 1940-1941 eğitim öğretim dönemine göre oldukça artış göstermişti. Fiyatı %200'lük artış oranıyla en çok artan kitap Alfabeler olmuştur. İlk Okuma Kitabı I %66,6 oranında artış ile fiyatı en az yükselen kitap olsa da 1945-1946 eğitim öğretim döneminde fiyatı 20 kuruşa düşürülerek bir önceki fiyatına oranla %20 daha ucuz satılmaya başlamıştır. 1944-1945 eğitim öğretim dönemine geçilirken belirlenen fiyat listelerinde alfabeler %100'lük fiyat artışı ile bir kez daha zamlanarak fiyatını ikiye katlamıştır.

Kitap pahalılığı hakkında Meclis'teki tartışmalar savaşın ilk yıllarından itibaren başlamıştı. 1939 yılında Balıkesir Milletvekili Sezai Uzay konu ile alakalı olarak kitap paralarının okullarda bir üst sınıfa geçtikçe arttığını ve tek çocuklu ailelerin bile bazılarının çocuklarını okula gönderemediği bir durumda birden çok çocuğu olan ailelerin mahrumiyet içinde olanlarının daha fazla olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca kitapların müsabakaya konulduğunu ancak kitap satış fiyatlarının kontrolünün sağlanmadığı için fiyatların makul ve meşru olmadığını söylemektedir. Uzay, öncelikli olarak ilkokul kitaplarının fiyatlarının yarı yarıya düşürülmesinin mümkün olup olmadığını dönemin Millî Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'e soru olarak yöneltmiştir. Öte yandan sadece ilkokul kitaplarının değil, ortaokul, lise ve üniversite kitaplarının da fiyatlarının artışından dolayı orta halli velilerin de kitap alırken zorlandığını belirtmektedir. Uzay'ın kendi şahit olduğu bir olay ise üniversite öğrencilerinin kitap alamadığı için birkaç arkadaş bir araya gelerek kitap edinmeye çalıştığı, daha fakir olanların ise arkadaşlarından emanet olarak kitap alıp tatil saatlerinde pastanelerde elle kitabın kopyasını çıkarmaya çalıştıkları yönündedir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1939).

Hasan Ali Yücel yöneltilen soru üzerine bu konuyla ilgili olarak okul kitapları fiyatlarının ucuzluğunu gösterebilmek için, kitapların başka dillerdeki benzer kitaplarla fiyatlarını karşılaştırarak soruyu cevaplandırmıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, 1939):

''Alfabe 5 kuruş, ilk mekteb tabiat bilgisi 20 kuruştur. Mukayesesini şu şekilde yaparsak bu kitapların mümasili başka dildeki kitaplar, mesela İngilizcesi 45, Fransızcası 41 kuruştur. Ortaokulun tabii ilimler kitabı bizde 40, aynı cesamette Almancası 120, İngilizcesi 180 kuruştur.''

Hasan Ali Yücel, bu ifadelerle kitap fiyatlarını karşılaştırarak bizim kitaplarımızın diğer dillerdeki emsallerine göre yeterince ucuz olduğu ve fiyatların daha fazla indirilmesinin düşünülmediğini söylemiştir. Alternatif bir çözüm olarak ise ilkokul kitaplarından ikisini veya üçünü bir araya getirip ciltten kazanarak kitapları 7-8 kuruş kadar ucuzlatılmasının planlandığını açıklamıştır. Öte yandan kitapların Maarif matbaasında basıldığını ve maliyet fiyatına satılarak hiçbir kâr alınmadığı yönünde milletvekillerine bilgilendirmede bulunmuştur (TBMM Zabıt Ceridesi, 1939).

Yoksul Vatandaşa Yapılan Ders Kitabı Yardımları

Savaş yıllarında yoksul halkın çocuklarının hayatlarının gözle görülür bir şekilde değişmesi, savaş sırasında yürütülen sosyal yardım faaliyetlerinin yönünü çocuklara ve öğrencilere yöneltmiştir. Okul araç gereçlerinin ve ders kitaplarının fiyatlarının yükselmesi ile ailesi yoksul olan bazı çocuklar okullarına devam edemeyip öğrencilik hayatından uzaklaşarak çok küçük yaşlarda çalışma hayatına girmişler ya da sokaklarda birtakım toplumsal olaylara sebep olmuşlardır. Bu yüzden yapılan yardımlar içinde ders kitabı yardımlarının olması çocukların eğitim öğretim hayatına devam edebilmesi anlamına geldiği gibi çocukların sokaklardan uzaklaşarak suça sürükleyen ortamı terk etmesi demek oluyordu.

Öğrencilere yönelik yapılan kitap yardımlarında Çocuk Esirgeme Kurumu bu konuya fazlasıyla önem vererek savaş koşullarında elde bulunan imkanlara göre birçok yardım faaliyetinde bulunduğu görülüyor. Öte yandan ders kitabı yardımlarında bulunan diğer sosyal yardım kuruluşları arasında Kızılay, Yardım Sevenler Cemiyeti ve Halkevleri bulunmaktadır. Ayrıca hayır işleri faaliyetlerinde bulunan çeşitli teşkilatlar ve bazı yerel yardım kuruluşları da çocuklara ders kitabı yardımında bulunuyordu. Savaş yıllarında yapılan yardımlar hakkında bilgilere dönemin gazeteleri ve kurumların yayınladığı dergilerden ulaşılabilir.

Çocuk Esirgeme Kurumu'nun Yardımları.

Anadolu Gazetesinin 14 Ocak 1940'da ''Çocuk Esirgeme Kurumu Bir Sene İçinde Ne İşler Gördü'' ve Tan Gazetesinin ise 15 Ocak 1940 tarihinde yayınladığı ''Yardım Edilen Çocuklar'' başlıklı haberlerden elde ettiğimiz bilgilere göre Ankara Çocuk Esirgeme Kurumu genel merkezi tarafından 287 çocuğa kitap ve okul araç gereci verilmiştir. (Çocuk Esirgeme Kurumu Bir Sene İçinde Ne Gördü, 14 Ocak 1939).

Cumhuriyet Gazetesinin 3 Ekim 1939 tarihinde yayınlanan ''Çocuk Esirgeme Kurumunun Faaliyeti'' başlıklı haberde kurumun bir ay içerisinde yapmış olduğu yardım faaliyetleri hakkında bilgi alıyoruz. Bu bilgilere göre Çocuk Esirgeme Kurumu genel merkezi tarafından 1 Eylül 1939-30 Eylül 1939 tarihleri arasında toplam 61 çocuğa okul kitabı verilmiştir. Öğrencilere yapılan yardım sadece okul kitapları ile sınırlı kalmamış okulda öğrencilerin ihtiyaç duyabileceği kalem silgi boya cetvel yanında önlük ihtiyaçları bile kurum tarafından karşılanmıştır. Kurum çocukların ve ailelerin ihtiyaç duyabileceği farklı alanlarda da binlerce çocuk ve aileye yardımda bulunmuştur (Çocuk Esirgeme Kurumunun Faaliyetleri, 1939).

Bu yardımda çok fazla çocuğa ulaşılamamış gibi gözüküyor, ancak 61 çocuk dahi olsa kurum ulaştığı çocukların eğitim öğretim sürecini daha verimli geçirebilmeleri için bütün ihtiyaçlarını karşılamaya özen gösteriyordu.

Çocuk Esirgeme Kurumunun 1940'ta yapmış olduğu kitap yardımlarından birine 14 Ocak 1941 tarihinde yayınlanan Cumhuriyet Gazetesinin ''Türk Yavrularına Yardım'' başlıklı haberinden ulaşıyoruz Haberde 1940 yılında Çocuk Esirgeme Kurumunun bir önceki yıl boyunca faaliyetlerinin epeyce geniş olduğundan bahsederek 38 çocuğun kitaplarının ve okuma levazımlarının çocuklara sağlandığı bilgisi verilmektedir. Kitapları temin edilen 38 çocuktan ayrı olarak 85 kimsesiz çocuğun da eğitim masrafları karşılanmış ve bu çocuklar yatılı okullara

yerleştirilerek eğitimlerini sürdürmeleri sağlanmıştır (Türk Yavrularına Yardım, 14 Ocak 1941).

Çocuk Esirgeme Kurumu sınıflarını başarıyla geçen çocukları da unutmamıştır. 18 Temmuz 1942 tarihinde Cumhuriyet Gazetesinin yaptığı habere göre kurumun Eminönü Şubesine bağlı Divanyolunda bulunan çocuk kütüphanesinde Eminönü Şubesinin başkanı İhsan Sami'nin öncülüğünde düzenlenen bir törende 1942 yılında ilkokulların 5.sınıfını bitiren kütüphanenin müdavimi olan çocuklardan birinci derecede ders ve ahlak notu almış beş çocuğa yeni sınıf ders kitapları ile içinde para yardımı olan bir Ziraat Bankası kumbarası armağan edilmişti (Çocuk Esirgeme Kurumunda İyi Notlu Talebelere Hediyeler Verildi, 18 Temmuz 1942).

Ulus Gazetesinin 27 Kasım 1944 tarihinde ''Kırıkkale Çocuk Esirgeme Kurumunun yardımları'' başlıklı haberinden Kırıkkale Çocuk Esirgeme Kurumu Merkezinin bir ay içinde toplam 621 yoksul öğrenciye yardım yaptığını ve 200 çocuğun okul ihtiyaçlarını giderebilmek için kitap ve okul araç gereci verdiğini öğreniyoruz (Kırıkkale Çocuk Esirgeme Kurumunun yardımları, 27 Kasım 1944).

Yardım Sevenler Cemiyeti'nin Yardımları

1942 Kongresi, Çalışma ve Hesap Raporlarından edindiğimiz bilgiye göre çalışmalarını C.H.P. Fatih Halkevi binasında sürdüren Yardım Sevenler Cemiyeti Fatih şubesi yoksullara yardım çalışmaları gerçekleştirmiştir. Bölgedeki yoksul insan sayısının fazla ancak çalışan sayısının az olduğundan yakınılsa da cemiyet tarafından yoksullara yardım faaliyetleri sürdürülmüş ve birçok insana yardım edilmiştir. Ders kitapları da yardım faaliyetleri kapsamına alınmış ve yoksul çocuklara okul kitapları yardımı yapılmıştır (Yardım Sevenler Cemiyeti, 1943). Ancak yayınlanan rapordan kaç öğrenciye yardım edildiği ya da yardım edilen öğrencilerin hangi öğretim kademesinde bulunduğu bilgisine ulaşamıyoruz.

1942 yılında benzer bir yardım da Yardım Sevenler Cemiyetinin Üsküdar Şubesi tarafından yapılmıştır. Özellikle yoksul halk içinden sıkıntısını kimseye söyleyemeyenlere yardım yapılacağını belirten Üsküdar Şubesi, ilkokullarda bulunan yoksul öğrencilere kitap yardımında bulunmuştur (Yardım Sevenler Cemiyeti, 1943). Fatih şubesinin yaptığı yardımlardan aldığımız bilginin aksine kitap yardımının ilköğretim kademesinde bulunan yoksul öğrencilere yapıldığını öğreniyoruz ancak kaç çocuğa yardım yapıldığı bilgisine ulaşamıyoruz.

Akşam Gazetesinin 20 Ağustos 1941 tarihli ''Yardım Sevenler Cemiyeti Faaliyette'' başlığıyla yayınlanan haberde İstanbul Yardım Sevenler Cemiyetinin kış ayı boyunca uygulanacak olan oldukça geniş bir yardım programından bahsetmektedir. Bir önceki kış yapılan yardımlarda orduda görevli askerlere kışlık yardım yapıldığı ancak hazırlanan yeni programa göre yardımların kapsamının genişletilerek askerlerin ailelerine ve çocuklarına da yardım edileceği belirtilmektedir. Bu nedenle hazırlanan okula giden asker çocuklarının kitap ihtiyaçları karşılanmıştır. Kitap ihtiyacının yanında defter kalem gibi kırtasiye ürünleri karşılanacak ve okula hiç gidemeyenler de okula yerleştirileceği kararları alınmıştı (Yardım Sevenler Cemiyeti Faaliyette, 20 Ağustos 1941; Yardımsevenler Cemiyetinin Çalışmaları, 7 Temmuz 1941).

Tavşanlı Yardımsevenler şubesinin yapmış olduğu yardım faaliyetleri hakkında bilgileri Tanin Gazetesinin 24 Aralık 1944 tarihli yayınından elde ediyoruz. Cemiyetin idare heyetinin aldığı karara göre ilkokullarda eğitim gören yoksul ve başarılı öğrencilere ders kitapları dağılmıştır. Haberden edindiğimiz bilgiye bakılırsa Tavşanlı Yardım Sevenler Cemiyeti yardım yapacağı yoksul çocukların istidatlı yani becerili, yetenekli öğrenciler olmasını istemiştir (Tavşanlı Yardımsevenler Şubesi Çalışmaları, 24 Aralık 1944).

Yardım Sevenler Cemiyetinin yapmış olduğu yardımlardan başka bir bilgiye Ulus Gazetesinin 19 Şubat 1944 tarihli nüshasında yer alan ''İzmir Yardımsevenler Cemiyetinin Faaliyeti'' başlıklı haberden ulaşılmaktadır. Yapılan habere göre yoksul öğrencilere kitap yardımı yapıldığı belirtilirken (İzmir Yardım Sevenler Cemiyetinin Faaliyeti, 19 Şubat 1944) yardım miktarı ve hangi eğitim derecesine yapıldığı hakkında bir bilgi yoktur.

Kızılay'ın Yardımları

Gençlik Kızılay Kurumu okullarda oluşturulan, öğrencilere insani ve yurt severlik duyguları kazandırmak ve imkanlar el verdiğince fakir öğrencilerin kitap ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlamaktadır (T.C. Maarif Vekilliği Tebliğler Dergisi, 1939). Cumhuriyet Gazetesinde 5 Mart 1940 tarihli yayınında yer alan ''Mekteplerdeki Kızılay Teşkilatı'' başlıklı haberde Kızılay Gençlik teşkilatı aracılığıyla yürütülen yardım faaliyetleri hakkında fazla ayrıntılı olmasa da birkaç bilgi bulunmaktadır. Okullarda çocukların sosyal yardım duygularını geliştirebilmeyi hedefleyen Kızılay Gençlik Teşkilatı kitap yardımlarının devamlılığı için önemli bir kurumdu. Genel olarak bulunduğu okullarda önemli işler yaparak öğrencilerin kitap ihtiyaçlarını giderdiği görüldüğü belirtilmiştir (Mekteplerdeki Kızılay Teşkilatı, 5 Mart 1940) Verilen bilgilerden tam olarak yardım edilen öğrenci sayısının ne kadar olduğuna ulaşmak mümkün değil, ancak anlaşıldığı kadarıyla Kızılay Gençlik Kolu öğrencilerin arasında ders kitaplarının alınıp verilmesini sağlayarak eksik kitabı olanların kitaplarını arkadaşları aracılığıyla tamamlamayı böylece öğrencilerin elinde bulunan kitaplardan maksimum verim elde edilmesini amaçlamaktadır.

Kızılay Gençlik Kolunun öğrencilere yaptığı ders kitabı yardımları hakkında başka bir bilgiye Aralık 1941 tarihinde yayınlanan Kızılay Dergisinin 2. Sayısından ulaşıyoruz. Verilen bilgilerde 1941-1942 eğitim öğretim döneminin başlarında Kızılay Gençlik Kolunun Ankara'da bulunan ilkokul öğrencilerinden 242'sine 500 liralık kitap ve defter dağıttığını öğreniyoruz. Yapılan sosyal yardımlar ile bütün sorunların bitmiş olmadığını aksine ihtiyacın büyük ancak yardımın mütevazi olduğunun altı çiziliyordu fakat kurum tarafından bir çocuğun bile eline kitap verilmesinin bir kazanç olduğu belirtilmekteydi (1 Ayda Kızılay, Aralık 1941; Gençosman, Aralık 1941).

Halkevi Şubelerinin Yardımları

1939 yılında rutin faaliyetlerine devam eden Afyon Halkevinin Sosyal Yardım şubesi yıl içinde köy ve şehir okullarındaki yoksul öğrencilerin kitap ihtiyacını ve kalem defter gibi diğer okul ihtiyaçlarını karşılamıştır. (Taşpınar Dergisi, 1940'dan aktaran Şahin, 2014) Yapılan kitap yardımının şehir veya köy olarak ayrılmayıp, doğrudan yoksul çocuklara ulaşmanın hedef alındığı dışında hangi kademeden kaç öğrenciye yardım edildiğine yönelik bilgilere maalesef ulaşılamamaktadır.

Halkevinin kitap yardımında bulunan bir diğer şubesi Kastamonu Halkevi Şubesidir. 1939 yılında birçok yardım faaliyetinde bulunan Kastamonu Halkevleri şubesinin Sosyal Yardım Kolu 1940'ta da yardımlarına devam ederek 50 öğrenciyi himayesine almıştır. Yoksul öğrencilere şubenin gücünün yettiği kadarıyla kitaplar sağlanarak elbise, yemek gibi diğer ihtiyaçlarının giderilmesi için uğraş verilmiştir (Doğru Söz Gazetesi, 27 Eylül 1940'dan aktaran Türkmen, 2014)

Kullanılmış Ders Kitaplarının Değerlendirilmesi

Ekonomik yıpranmanın çok yüksek olduğu bu yıllarda insanlar elindeki her şeyin değerini bilmek zorundaydı. Bu yüzden o yıllarda tutumluluk birçok kişi için vazgeçilmez bir davranış modeli yani hayatlarının bir parçasıydı. Cumhuriyetin ilan edildiği yıllardan beri süregelen tutumluluk politikası da fakir halk üzerinde uygulanmaya devam ediyordu (Akçiçek, Gözcü, & Gökgöz, 2013'ten aktaran Gözcü, 2018)

Savaşın henüz başlarında Neşriyat İşleri Müdürü Faik Reşit Unat üzerinde herhangi bir değişiklik yapılmayan kitapların eski basımlarının okullardan alınması için çağrıda bulunmuştur (Mekteb Kitabları, 1 Ekim 1939). Bu konuya istinaden öğrencilere bir kolaylık sağlamak maksadıyla 1940 yılında ilk ve ortaokullar, liseler, öğretmen okulu ve teknik okulları kapsayacak şekilde yayınlanan bir genelgeyle basılan kitapların hangi baskısının derslerde kullanılacağının gösterildiğini ancak talebelerden özel olarak en son basılan kitapların istenilmeyeceği, talebelerin bir yıl önceki arkadaşlarından devretmek suretiyle yeni dönem ders kitaplarını temin ederek eski kitaplardan yararlanabilmesine imkân verilmesi istenmektedir

(T.C. Maarif Vekilliği Tebliğler Dergisi, 1940). Okullardan alınacak olan eski basım kitaplarla İkinci Dünya Savaşı yıllarında elindekine sahip çıkma ve muhafaza etme içgüdüsünün savaşın ilk yıllarında eğitim alanında da kendini gösterdiğini söylemek mümkündür. Bu tutumla çocuklara israftan kaçınılmasının öğretilmesi ve mevcut kaynaklarla maksimum fayda sağlanması amaçlanmaktadır. Zira ders kitabının olmadığı bir derste öğretmenler anlattığı her şeyi çocuklara yazdırmak zorunda kaldığı için ciddi bir zaman kaybından da kurtulmuş olunacaktır. Bu gibi örnekler savaş uzadıkça katlanarak artmıştır.

1941 yılında da Maarif, bir kez daha öğrencilerden yeni sınıfa geçen arkadaşlarından geride kalan eski kitaplardan faydalanılabilmesi için okul idarecilerinden dikkat edilmesi istenen bazı konular hakkında ayrıntılı bir genelge yayınlamıştır. Genelgenin başlıca hükümleri şunlardır (Tbmm Zabıt Ceridesi, 1941):

Bugünkü ticari şartlar memleketimize dışarıdan kâğıt ithalini güçleştirmiştir.

Kâğıt fiyatları eski senelere nazaran birkaç misli yükselmiştir. Bu itibarla istihlakini tahdit etmek millî tasarruf ve iktisat bakımından büyük ehemmiyet almıştır

Sahipleri tarafından iyi ve temiz muhafaza edilmiş ders kitaplarını birkaç yıl kullanmak suretiyle bunlardan iki üç talebenin sıra ile istifadesi mümkündür.

Talebelerimiz bu yıl ellerinde kalacak ve gelecek ders yıllarında kendilerine lazım olmayacak kitaplarını bu bakımdan iyi saklayarak gelecek sene bu sınıflara geçecek arkadaşları için hazır bulundurmaları çok yerinde olur.

Okul idareleri ve kooperatifleri bu gibi kullanılmış kitaplardan, gelecek sene o kitapların okutulduğu sınıflara yeni geçecek talebenin istifadesini kolaylaştıracak tedbirleri şimdiden almalıdır.

Her Maarif müdürlüğünün kendi bölgesindeki ilkokullar ve ortaokul, lise ve öğretmen okulu, Teknik Okullar Müdürlüklerinin kendi okulları için yukarıda bildirilen şekilde hangi kitaplardan kaçar nüsha temin edebildiklerini göstermek maksadı ile ve her sınıfa mahsus kitap isimleri ve miktarları ayrı ayrı yazılmak suretiyle birer liste tanzim ederek gelecek ders yılı kitap ihtiyacı temin olunurken göz önünde bulundurmak üzere iki kopya halinde nihayet 31 Mayıs 1941 tarihine kadar Vekillik Neşriyat Müdürlüğüne göndermelerini rica ederim

1942 yılında yayınlanan bir yönergede üç yıldır içinde bulunulan savaş ortamında istenilen her maddenin bulunmasının güçleştiğini bu yüzden elde bulunanın da gayet tutumlu bir şekilde kullanılmasının gerektiğinden bahsedilmektedir. Bu nedenle öğrencilerden istenecek olan şeylerin hem kolayca ulaşılabilecek hem de öğrenci ailelerine ağır yük olmaması gerektiği isteniyordu. Hatta elde bulunan bir ambalaj kâğıdından bile defter ve kâğıt sıkıntısını azaltması itibariyle yararlanılma, öğrencide kılık kıyafet birliği aranmaması ve ailelerin alım gücünü zorlayacak ders ve alıştırma malzemelerini istememek gerektiği özellikle belirtiliyordu. Bu noktada öğretmen ve idarecilerin öğrenimi geçim sıkıntısı yaşayan ailelere fazladan bir yük olmayacak şekilde yürütmesi için gereken tedbirleri almaları da istenmekteydi (T.C. Maarif Vekilliği Tebliğler Dergisi, 1942).

Eski kitaplardan yararlanma politikası sadece Maarif Vekâleti'nin aldığı kararla uygulanmıyordu. 1940-1941 eğitim ve öğretim dönemine geçilirken beklentiler bütün ders kitaplarının Ağustos'un sonuna kadar basılmasına yönelikti (Mekteb Kitabları, 6 Temmuz 1940; Mekteb Kitabları, 11 Haziran 1940). Ancak yetişmeyen kitapları temin etmek isteyen öğrenciler okulların açıldığı ilk günlerde kitap sorununu eski kitaplardan yararlanarak kendi başlarına halletmeye çalışıyordu. Bahsettiğimiz gibi halihazırda mekteplerde öğrenciler arasında eski ders kitapları alınıp veriliyordu ancak bu şekilde kitap bulamayan ve yeni bir kitap almaya parası yetmeyen çocuklar, hem eski kitaplarını satıp aile ekonomisine katkıda bulunmak hem de sattığı kitaplar ile bir üst sınıfın kitaplarını almak için Beyazıt'ta bulunan sahaflar çarşına giderek buradaki kitap pazarından yararlanıyordu. Hem öğle hem akşam vakitlerinde sahaflar çarşısında kurulan bu eski okul kitapları pazarına öğle tatilinde Beyazıt civarındaki çocuklar, akşam okullar kapandıktan sonra ise yakın ve uzak okullarda okuyan çocuklar

ellerinde geçtikleri sınıfların kitapları ile akın ediyordu. Akşam saatlerinden geç vakitlere kadar süren pazarda çocuklar kıyasıya bir pazarlık ile ilk önce kitaplarını satıyor daha sonra bir kitap satıcısından kitap alıcısına dönerek ihtiyacı olan kitapları aramaya koyuluyordu. Akşam gazetesinin haberinde verilen bilgilere göre çocuklar arasında geçen diyaloglar ilgi çekici olduğu kadar dönemin zorlu şartları altında yaşayan henüz ilkokula veya ortaokula giden küçük yaştaki çocukların yaşam şartlarını anlamak açısından oldukça önemli olduğunu söylemek gerekir (Alıcı ve Satıcısı Talebelerden İbaret Bir Kitap Pazarı, 19 Ekim 1940):

--7'nin geometrisini isteyen!
-- 6'nın kitapları tam takım, az kullanılmıştır, alan var mı?
--Yok mu dördüncü sınıfa geçmiş bir çocuk? Yurt Bilgimiz yenidir.
--4'ün Yurt Bilgisi mi? İşte şu sarı çocuk arıyor.
-- Hangisi? İşte canım paltolu çocuk! Çekirdek yiyen.
-- Arkadaş sen yurt bilgisi mi arıyorsun?
--Evet, sende var mı?
-- Var ya işte!
-- Kaça?
-- 25 kuruş.
-- Pahalı yenisini kırk kuruşa veriyorlar.
--Amma bu da yeni! Bak hiç yırtığı yok. Al, sonra kitapçılarda bulamazsın.
-- Yirmiye verirsen alayım.
--Al bakayım, zaten ben de bununla beşin coğrafyasını alacağım.

Yeni sınıfa geçen öğrencilerin eski kitaplarını alt devrelerine vermeleri kitap basım sürecinde ekonomik kaygıları gittikçe artan Maarif teşkilatı için oldukça önemliydi. Aynı politika 1942-43 eğitim öğretim döneminde tekrar uygulanmış ve bu dönemde yeni sınıfa geçen öğrencilere devredilen eski kitap sayısı 800 bini bulmuştur. Mevcut dönem itibariyle 1943-1944 yılında yaşanması muhtemel kitap sorunlarını engellemek maksadıyla kitap toplamaya yeniden başlama kararı alınmıştır. Kâğıt fiyatlarının çok yükselmiş olması, kâğıt ve baskı malzemesi temininde aşırı güçlükler ve içinde bulunulan dünya şartlarının getirdiği sıkıntılı süreç devam ettiği müddetçe kitap toplama işinin bir zorunluluk olduğu belirtiliyordu. Bu politikanın en verimli şekilde gerçekleştirilebilmesi için öğrencilerden ders kitaplarını, kitabı devir alacak olan arkadaşları için iyi kullanmaları ve temiz muhafaza etmeleri her öğrencinin üzerine düşen bir ödev ve vatan borcu olduğunu, böylece ulusal servetin de korunmuş olunacağı hem derslerde hem de özel toplantılarda öğrencilere sürekli olarak anlatılması da özellikle belirtiliyordu (T.C. Maarif Vekilliği Tebliğler Dergisi, 1943). Bir önceki dönem kitap toplama işinde oldukça yüksek sayılara ulaşılmasıyla Maarif teşkilatı bu konuda daha ayrıntılı önlemler alarak kitap toplamayı öğrenciden öğretmene, öğretmenden idareciye mutlaka yapılması gereken bir sorumluluk, hatta vatan görevi haline getirmiştir. Kitaplarına temiz bakmanın öğrenciler açısından çizildiği çerçeve öğrencilerin konuya daha milliyetçi bakarak bu konuyu daha ciddiye almaları istenmektedir.

Kitap toplama çalışmaları Son Posta Gazetesinin 19 Eylül 1943 tarihinde yer alan ''Hiçbir Yavrumuz Kitapsız Kalmamalıdır!'' başlıklı haberde oldukça olumlu şekilde karşılanarak daha fazla yardım yapılması için memleketin zengin vatandaşlarına teşviklerde bulunuluyordu (Hiçbir Yavrumuz Kitapsız Kalmamalıdır!, 19 Eylül 1943):

Okullar açıldı. Şimdi her ana baba, çocuğuna kitap tedarikiyle meşguldür. Hali ve vakti yerinde olanlar için bu, bir mesele değildir. Fakat öyle aileler vardır ki, bu iş onlar için ağır bir yüktür.

Devlet bir sınıf yükselen talebelerden topladığı 800 bin kitapla bu işin üstesinden gelmeye çalışıyor… Ve haliyle zenginlerimize güzel bir misal veriyor. Nitekim bazı okullarda, kendi çocuğuyla beraber üç, dört fakir çocuğun kitabını tedarik eden hamiyetli zenginlerimizin iyi hareketlerini de işitiyoruz.

Fakat bu kadarı kâfi değil. Buna münferit bir hadise olmaktan çıkararak bir memleket işi yapalım. Her zengin aile, kendi çocuğuyla beraber, mutlaka, birkaç fakir çocuğun da kitabını tedarik etmelidir.

Parolamız, tek bir Türk yavrunun kitapsız kalmamasıdır! Zenginlerimizden bunu bekliyoruz.

Maarif Vekilliği kitapların toplanması noktasında ailesinin maddi durumu yerinde olan öğrencilerin kitaplarını, kendi sınıflarına geçecek olan yoksul arkadaşlarına hediye etmek için kendi rızalarıyla okul yönetimine bir makbuz karşılığında teslim edebileceklerini belirtiyordu. Ailesi yoksul olan öğrenciler ise yine kendi istekleri ile kitapların üzerinde yazan fiyatta uygun bir indirime giderek okul kooperatiflerine satmaları istenmekteydi. Kooperatiflerin ise bu kitapları aldıkları fiyattan yeni dönemde öğrencilere satacaktı. Okulunda kooperatif bulunmayan okullarda yoksul öğrenciden alınacak kitapların bedelini hemen ödeme imkânı olmazsa geçici olarak bir makbuz verilecek, ders yılı başlayıp kitaplar yeni sahibine devredildikten sonra bu makbuzdaki fiyata göre kitabın ilk sahiplerine ödenecek ya da kitabın bedeline uygun olan başka bir ders kitapları verilecektir. Yapılan bu işlemlerin okuldaki yöneticilerin gözetiminde ve mesuliyeti altında yapılması istenmektedir (T.C. Maarif Vekilliği Tebliğler Dergisi, 1943).

Eski kitapları toplama meselesinde İkinci Dünya Savaşı yıllarında artış gösteren hastalıklar da dikkate alınmıştır. İkinci Dünya Savaşı gibi insanlığın gördüğü en büyük savaşın yalnızca cephede savaşan askerleri ve savaşa katılan devletlerin uluslarının sağlık koşullarını etkilemesini beklemek yanlış olurdu. Bu çapta küresel bir savaş, savaşa katılan uluslarla beraber Türkiye gibi savaşa katılmayan devletlerin hastalıklarla mücadele etmesine sebep oldu. Savaş yıllarının Türk ekonomisine etkisi (Metinsoy, 2020), içme sularının kirli olması nedeniyle sağlık koşullarının kötüye gitmesi evlerde yaşanan ısınma sorunu ve konut sıkıntısı gibi nedenlerle savaş yıllarında özellikle yoksul ailelerde sıtma, verem ve tifüs gibi bulaşıcı hastalıkla yakalanma oranı artış gösterdi (Çakırçoban, 2010). Sağlık koşullarına önem verilmesi gereken bu yıllarda Maarif teşkilatı da kitapların başka öğrencilere devredilmesi hususunda bazı önlemler almayı ihmal etmemiştir. Alınan karara göre yeni öğrencilere devredilecek kitaplarda okul idarelerince insan sağlığını riske eden bir durum görülmesi halinde bu kitapların kitap toplama işinin dışında bırakılması isteniyordu. ‘’Yeni talebeye devredilmesinde okul idarelerince sıhhi mahzur görülen kitaplar toplanacak kitaplar arasından çıkarılması isteniyordu (T.C. Maarif Vekilliği Tebliğler Dergisi, 1943). Öte yandan toplanan kitapların da olası bir tehdide karşı ilk önce alkolle temizliğinin yapılıp daha sonra dağıtımının yapılacağı belirtiliyordu. (Mekteb Kitabları, 30 Eylül 1942) Alınan bu önlemlerle toplumsal sağlığı korumak için bilhassa okullarda oldukça yayılma ortamı bulabilen bulaşıcı hastalıkların kitaplar yoluyla yayılması önlenmek isteniyordu.

1942-1943 yılında oldukça önem verilerek yürütülen bu politikaya yeni öğretim döneminde yani 1943-1944 senesinde yeteri kadar önem verilmediği görülüyor. Ülke ekonomisi için oldukça önemli olduğu daha önce vurgulanmış olsa da bu dönemde sadece 200 bin adet kullanılmış kitap toplanabilmiştir (T.C. Maarif Vekilliği Tebliğler Dergisi, 1945). Bu dönem toplanan kitap sayısının oldukça az olması Maarif Teşkilatının 1945 yılında kitap toplama konusunda çok daha sıkı tedbirler almasına yol açmıştır.

İlköğretim ve ortaöğretimde eğitimin aksamaması için yoğun çabalar sarf edilmektedir ancak bu dönemlerde kitap toplama işinin istenildiği gibi gitmemesinin de etkisi ile 1944 yılında hala bazı köy okullarında birtakım kitapsızlık problemleri yaşanabildiği görülmektedir. Ankara’dan alınan habere göre köy okullarında okutulmak üzere alfabe ve 1, 2, 3 ve 4. sınıf kitaplarının tükendiği bu yüzden okullardaki öğrenci ve öğretmenlerin kitapsız kaldığının aktarılmaktadır (Köy Okullarında Talebe ve Öğretmenler Kitapsız Kaldı, 17 Kasım 1944). 1944-1945 eğitim-öğretim dönemine yönelik alınan kararlara göre toplanan ders kitaplarından azami ölçüde faydalanılmasının ülke ekonomisi için bir zorunluluk olduğu belirtiliyordu. Öğrencilerin de muhtelif baskılar arasında fazla önemli bir değişiklik olmadığı için bu baskılardan istediğini kullanmakta serbest bırakılmıştır ancak öğretmenlerin derslerinde kullanacakları ders kitaplarının en güncel baskılarının ellerinde olması ve ders esnasında eski basım kitaplar arasında bir değişiklik bulunduğu takdirde bu değişiklikleri öğrencilere not ettirmesi isteniyordu (T.C. Maarif Vekilliği Tebliğler Dergisi, 1944). Bilhassa ailesinin maddi durumu

yeni kitap almaya elverişli olamayan çocukların aile ekonomisi düşünülerek, öğrenciler yeni eğitim dönemlerinde yeni kitap almak zorunda bırakılmamıştır. Ancak bu durumda iki farklı baskıda eklenen bilgileri takip edip eski baskı kitap kullanan çocukların da bu bilgilerden istifade etmesini sağlamak öğretmenin tafkip etmesi gereken önemli bir sorumluluk olmuştur.
1945 yılında uygulanan kitap toplama kampanyasında bir kez daha artan kâğıt fiyatlarına dikkat çekilmeye çalışılıyordu. Kâğıt fiyatlarının İkinci Dünya Savaşı başlamadan önceki senelere oranla 10-15 kat artığı ifade ediliyordu. Ayrıca baskı araçlarının tedarik edilmesinin ve özellikle yurtdışından getirilmesinin çok zorlaşmasından hatta imkânsız hale gelmesinden dolayı eski ve kullanılmış olan kitaplardan olabildiğince fazla faydalanılmasının zorunluluk haline geldiği belirtiliyordu. Bu genelde de 1942-1943 yılında öğrencilerden 800 bin kitap toplandığından pozitif bir şekilde bahsedilmesine karşı 1943-1944 yılında kitap toplama işine yeteri kadar önem verilmediğinden dolayı yeni dönemde ders kitabı sıkıntısına engel olacak uygulamalara fazlasıyla önem verilmiştir. Bu yüzden okul yöneticileriyle maarif müdürlüklerinin ve maarif müdürlüklerinde görevli memurun kitap toplama işiyle şahsen ilgilenerek sıkı bir şekilde takip etmeleri ve gerekli olan önlemleri zamanında almaları istenmektedir (T.C. Maarif Vekilliği Tebliğler Dergisi, 1945).

Sonuç ve Değerlendirme

Ekonomik bunalımın arttığı İkinci Dünya Savaşı yıllarında yurtdışından ithal edilen kâğıt ticaretinin sekteye uğraması sonucunda kâğıt fiyatlarının artmasına bağlı olarak Maarif Müdürlüğü tarafından basılan ders kitaplarının fiyatlarında artış yaşanmıştır. Özellikle savaş yıllarında artan fiyatları karşılamakta güçlük çeken öğrenci aileleri, kitap fiyatlarında yaşanan artıştan doğrudan etkilenerek çocuklarına kitap temin etmekte güçlük yaşadığı anlaşılmaktadır. Bu yıllarda ailesinin geliri iyi olan çocukların da kitap bulmakta güçlük çektiği anlaşılmaktadır. Kâğıt fiyatlarında yaşanan artışa bağlı olarak kâğıt ithal etmenin zorlaşması ve ülke içinde üretilen kâğıt miktarının ihtiyacı karşılayacak seviyede olmaması kitap basım sürecinde aksamaların yaşanmasına neden olmuştur. Savaş yıllarında zaman zaman, basılan kitapların eğitim öğretim döneminin başlangıcına yetiştirilemediği görülürken bazı zamanlarda ise ders kitaplarının hiç bulunamadığı tespit edilmiştir. Böylece aileler çocuklarına kitap bulmakta çok ciddi sorunlarla karşılaşmıştır. Maarif Teşkilatının bu sorunu çözmek için aldığı önlemlerin başında savaş süreci boyunca çok önemli hale gelen eski kitaplardan yararlanmak gelmektedir. Çocuklara ve okullara yollanan genelgeler ile eski ders kitaplarının israf edilmeyip kullanılması teşvik edilerek eldeki imkanlardan en yüksek oranda yararlanılmaya gayret edilmiştir. İhtiyaç sahibi yoksul öğrencilerin Çocuk Esirgeme Kurumu, Yardım Sevenler Kurumu ve Halkevi gibi kuruluşlar ve hayırsever vatandaşlar tarafından yapılan yardımlar ile kitap temin etmeleri sağlanmıştır. Yapılan yardım faaliyetleriyle birçok öğrenciye ulaşılarak ders kitabı yardımında bulunulduğu anlaşılmaktadır. Başta Hasan Ali Yücel'in gayretlerinden ve Maarif vekaletinin aldığı tedbirlerden anlaşılıyor ki ders kitabı sorunu İkinci Dünya Savaşı yılları boyunca Maarif Vekaletinin gündeminde olmuştur. Öte yandan Hasan Ali Yücel'in gayretlerine rağmen Maarif Teşkilatında alınan tedbirlerin savaş yıllarında kitap sorununa köklü bir çözüm getiremediği ve ders kitabı eksikliğinin ve pahalılığının savaş boyunca öğrenciler ve ailelerin yaşamını etkileyen bir sorun olarak kaldığı görülmektedir.

Kaynakça

1 Ayda Kızılay, *Kızılay Dergisi,* s. 2, s. 23, Aralık 1941.
Akçiçek, E., Gözcü, A., & Gökgöz, G. *Türk Tıbbına Adanmış Bir Ömür: Mehmet Ali Bölükoğlu.* İzmir: Türk Gastroenteroloji Derneği İzmir Şubesi Yayınları, 2013 (Aktaran: Gözcü, A., İkinci Dünya Savaşı Türkiye'sinde Ekonomik Durumun Sosyal Hayata Etkilerine Dair Bazı Tespitler. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, c.16, s. 62,* 2018, 91.)
Alıcı ve Satıcısı Talebelerden İbaret Bir Kitap Pazarı, *Akşam Gazetesi,* 19 Ekim 1940.
Ali ile Veli: Mektep Kitapları, *Akşam Gazetesi,* 3 Ekim 1940.
Bedi, S., Bu Kadar Yokluk İçinde, *Tasviri Efkar Gazetesi,* 21 Aralık 1941.
Çakırçoban, İsmail., İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'de Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele (Yüksek Lisans Tezi).
Çocuk Esirgeme Kurumu Bir Sene İçinde Ne Gördü, *Anadolu Gazetesi,* 14 Ocak 1939.
Çocuk Esirgeme Kurumunda İyi Notlu Talebelere Hediyeler Verildi, *Cumhuriyet Gazetesi,* 18 Temmuz 1942.
Çocuk Esirgeme Kurumunun Faaliyetleri, *Cumguriyet Gazetesi,* 3 Ekim 1939, s. 3.
Doğru Söz Gazetesi, 27 Eylül 1940. (Aktaran: Türkmen, İ., *Kastamonu Halkevi ve Türkiye'nin Modernleşme Sürecine Katkıları (1932-1951).* Ankara: Berikan Yayınevi, 2014)
Duman, Tayyip, ve Melek Çakmak. Ders Kitablarının Nitelikler. Yazan Konu Alanı Ders Kitabı İnceleme Kılavuzu, düzenleyen: Leyla Küçükahmet, 19. Ankara: Nobel Basımevi, 2003.
Gazete Sahifelerinin Tahdidi, *Tasviri Efkar Gazetesi,* 28 Temmuz 1941.
Gençosman, K. Z., Yoksul Çocukları Koruyan Hayır Meleği. *Kızılay Dergisi*(s. 2), s. 4-5. Aralık 1941.
Gülersoy, A. E., İdeal Ders Kitabı Arayışında Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarının Bazı Özellikler Açısından İncelenmesi'. *İnternational Journal of New Trends in Arts, Sports & Science Education, c. 2*(s. 1), s. 8, 2013.
Halk Dün Kendi Evlerini Açtı, *Cumhuriyet Gazetesi,* 20 Şubat 1932.
Hiçbir Yavrumuz Kitapsız Kalmamalıdır!, *Son Posta Gazetesi,* 19 Eylül 1943.
İzmir Yardım Sevenler Cemiyetinin Faaliyeti, *Ulus Gazetesi,* 19 Şubat 1944.
Karilerimizin Mektupları: Mektep Kitapları Bulunamıyor, *Akşam Gazetesi,* 2 Ekim 1941.
Kılıç, A., & Seven, S., *Konu Alanı ders Kitabı İncelemesi,* 6. bs, Ankara: Öncü Basımevi, 2007.
Kırıkkale Çocuk Esirgeme Kurumunun yardımları, *Ulus Gazetesi,* 27 Kasım 1944.
Köy Okullarında Talebe ve Öğretmenler Kitapsız Kaldı, *Tanin Gazetesi,* 17 Kasım 1944.
Mekteb Kitabları Tamam Değil, *Cumhuriyet Gazetesi,* 28 Eylül 1941.
Mekteb Kitabları, *Cumhuriyet Gazetesi, 1* Ekim 1939.
Mekteb Kitabları, *Cumhuriyet Gazetesi,* 11 Haziran 1940.
Mekteb Kitabları, *Cumhuriyet Gazetesi,* 30 Eylül 1942.
Mekteb Kitabları, *Cumhuriyet Gazetesi,* 6 Temmuz 1940.
Mekteplerdeki Kızılay Teşkilatı, *Cumhuriyet Gazetesi,* 5 Mart 1940
Metinsoy, M., *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye: Gündelik Yaşamda Devlet ve Toplum* (3.bs. b.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.
Millî Eğitim Bakanlığı, **T.C. Maarif Vekilliği Tebliğler Dergisi,** c. 1. s. 7, Ankara, 1939, 29.
Millî Eğitim Bakanlığı, **T.C. Maarif Vekilliği Tebliğler Dergisi,** c. 3, s. 116, Ankara, 1941, 150.

Millî Eğitim Bakanlığı, **T.C. Maarif Vekilliği Tebliğler Dergisi,** c. 3. s. 88, Ankara, 1940, 1.
Millî Eğitim Bakanlığı, **T.C. Maarif Vekilliği Tebliğler Dergisi,** c. 5, s. 220, Ankara, 1943, 155.
Millî Eğitim Bakanlığı, **T.C. Maarif Vekilliği Tebliğler Dergisi,** c. 5, s. 189, Ankara, 1942, 21.
Millî Eğitim Bakanlığı, **T.C. Maarif Vekilliği Tebliğler Dergisi,** c. 5, s. 220, Ankara, 1943, 155.
Millî Eğitim Bakanlığı, **T.C. Maarif Vekilliği Tebliğler Dergisi,** c. 5, s. 220, Ankara, 1943, 155.
Millî Eğitim Bakanlığı, **T.C. Maarif Vekilliği Tebliğler Dergisi,** c. 7, s. 293, Ankara, 1944, 17.
Millî Eğitim Bakanlığı, **T.C. Maarif Vekilliği Tebliğler Dergisi,** c. 7, s. 316, Ankara, 1945, 128.
Millî Eğitim Bakanlığı, **T.C. Maarif Vekilliği Tebliğler Dergisi,** c. 7, s. 316, Ankara, 1945, 128.
Öymen, A., *Bir Dönem Bir Çocuk,* 3. bs, İstanbul: Doğan Kitapçılık., 2002.
Taşpınar Dergisi, c.8, s. 78, 19 Şubat 1940. (Aktaran: Şahin, F. K., *Atatürk'ün Kültür Kurumlarından Halkevleri ve Afyon Halkevi.* Ankara: Berikan Yayınevi, 2014.)
TBMM Zabıt Ceridesi, 1, s. 250, 25 Mayıs 1939
TBMM Zabıt Ceridesi, 18, s. 166-167, 26 Haziran 1941.
Türk Yavrularına Yardım, Cumhuriyet Gazetesi, 14 Ocak 1941.
Yardım Sevenler Cemiyeti Faaliyette, *Akşam Gazetesi,* 20 Ağustos 1941.
Yardım Sevenler Cemiyeti. *1942 Kongresi, Çalışma ve Hesap Raporları.* İstanbul: Halk Basımevi, 1943.

VƏTƏN SEVGİSİNİN POEZİYASI

Azərbaycan Respublikası, Bakı şəhəri, AYTƏN HEYBƏTOVA

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Filologiya fakültəsi, ƏTT kafedrası

ORCİD ID: 0000-0001-5338-7550

Açar sözlər: *şairə, mühacirət, repressiya, sevgi, vətən.*

Özet

Qısa və parlaq ömrü olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yetişdirdiyi görkəmli ədəbi simalardan biri Ümgülsüm Sadıqzadə yaradıcılığının milli ruh yüksəkliyi, milli-tarixi yaddaşa bağlılıq hissi ilə ədəbiyyat tariximizə öz adını yazan sənətkarlardandır. Yaşadığı məşəqqətlərə rəğmən məsləkindən dönməyən, bir çoxlarının daxilində gizli saxladığı azadlıq məhəbbətini öz yaradıcılığında cəsarətlə dilə gətirən Umgülsüm xanım həm də ədəbiyyat tariximizdə ilk repressiya olunan qadındır. Həyat yoldaşı tanınmış ədib Seyid Hüseynin repressiya dalğası zamanı güllələnməsindən sonra Ümgülsüm xanım həbs olunmuş, bir qədər sonra vətənindən çox-çox uzaqlarda məhkumluq həyatını sürdürməyə məcbur olmuşdur. Həyatında hicran acısını bir neçə dəfə yaşayan xanım "Mənim andım", "Sevgilim yolunda", "Hicran gecəsi" şeirlərində sevgisinə sadiqliyindən, çəkdiyi iztirablardan bəhs edir. Əhməd Cavadın həyat yoldaşı Şükriyyə xanımla eyni - soyuq, qaranlıq və havasız kamerada yaşanan həbs həyatı onu səhhətinə ciddi təsirini göstərmiş, bəraət alıb vətənə qayıdandan az sonra gözlərini dünyaya əbədi olaraq yummuşdur.

Yaradıcılığa doqquz yaşında şeirlə başlayan sənətkarın mətbuatda dərc olunan ilk əsəri 1914-cü ildə "Dirilik" jurnalında nəşr edilmiş "Vətən sevgisi" hekayəsidir. Sonralar yaradıcılığında nəzm nəsrdən daha çox yer almışdır. Bu da onun klassik ədəbiyyata, əruza olan sevgisindən irəli gəlirdi. Qısa zamanda yaradıcılığını inkişaf etdirən şairə xanımın əsərləri artıq nüfuzlu dövri elmi mətbuatda – "İqbal", "Açıq söz", "Şərq qadını", "Məktəb", "Qurtuluş" kimi qəzet və jurnallarda işıq üzü görürdü. 1928-ci ildə İstanbulda nəşr olunan "İstiqlal uğrunda" adlı topluda da Ümgülsüm xanımın şeirlərinə rast gəlmək olar. Temlaq islah əmək düşərgəsində "Qala xatirələrim" adlı gündəliyini yazır və məktublarında bir çox şeirlərini bizə yadigar buraxır. Yaradıcılığı mühacirət ədəbiyyatının tərkibində bir çox araşdırmaçılar tərəfindən tədqiq olunan Umgülsüm xanım haqqında Alxan Bayramoğlu, Cəlal Qasımov, Aydın Hüseynzadə, Rasim Tağıyev, Təyyar Cavadov və digər ədəbiyyatşünas tədqiqatçılar araşdırma aparmış, lirikasını geniş təhlilə cəlb etmişlər.

Açar sözlər: *şairə, mühacirət, repressiya, sevgi, vətən.*
Keywords*: poet, transmigration, repression, love, homeland.*

1918-ci ilin baharında müstəqilliyini elan edən Azərbaycan Cümhuriyyətinin yaranması bu dövrdə yaşanan ədəbi proseslərə də öz müsbət təsirini göstərdi. Dövlətin həyatında yaşananlar, mənəvi-psixoloji siyasi və təbəddülat bu dövrdə azadlıq üçün şəraiti dəyərləndirən xalqlar kimi, azərbaycanlıların da milli mənlik şüur və psixologiyasının yaranaraq formalaşmasına əhəmiyyətli dərəcədə təkan verdi. Xalqın tərəqqipərvər xadimlərinin məqsədyönlü fəaliyyət və çarpışmaları da bu işdə az rol oynamadı. Xalqın milli özünüdərki ictimai-siyasi inqilabi dəyişikliklər dövründə daha da yüksəldi. Bu şərait Umgülsüm xanım kimi qəlbində vətən sevgisi olan milli şüura malik qələm insanların üçün də ilhamverici oldu.

Qısa və parlaq ömrü olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yetişdirdiyi görkəmli ədəbi simalardan biri Ümgülsüm Sadıqzadə yaradıcılığının milli ruh yüksəkliyi, milli-tarixi yaddaşa bağlılıq hissi ilə ədəbiyyat tariximizə öz adını yazan sənətkarlardandır. Yaşadığı məşəqqətlərə rəğmən məsləkindən dönməyən, bir çoxlarının daxilində gizli saxladığı azadlıq məhəbbətini öz yaradıcılığında cəsarətlə dilə gətirən Umgülsüm xanım həm də ədəbiyyat tariximizdə ilk repressiya olunan qadındır. Həyat yoldaşı tanınmış ədib Seyid Hüseynin repressiya dalğası zamanı güllələnməsindən sonra Ümgülsüm xanım həbs olunmuş, bir qədər sonra vətənindən çox-çox uzaqlarda məhkumluq həyatını sürdürməyə məcbur olmuşdur. Həyatında hicran acısını bir neçə dəfə yaşayan xanım "Mənim andım", "Sevgilim yolunda", "Hicran gecəsi" şeirlərində sevgisinə sadiqliyindən, çəkdiyi iztirablardan bəhs edir. Əhməd Cavadın həyat yoldaşı Şükriyyə xanımla eyni - soyuq, qaranlıq və havasız kamerada yaşanan həbs həyatı onu səhhətinə ciddi təsirini göstərmiş, bəraət alıb vətənə qayıdandan az sonra gözlərini dünyaya əbədi olaraq yummuşdur.

Umgülsüm Sadıqzadə (Rəsulzadə) 1900-cü ildə Bakının Novxanı kəndində anadan olmuş, ilk və mükəmməl təhsilini dö avrün tanınmış elm və din xadimi olan atası Molla Əbdüləzizdən almışdır. Yaradıcılığa doqquz yaşında şeirlə başlayan Umgülsüm xanımın mətbuatda dərc olunan ilk əsəri 1914-cü ildə "Dirilik" jurnalında nəşr edilmiş "Vətən sevgisi" hekayəsidir. Sonralar yaradıcılığında nəzm nəsrdən daha çox yer almışdır. Bu da onun klassik ədəbiyyata, əruza olan sevgisindən irəli gəlirdi. Qısa zamanda yaradıcılığını inkişaf etdirən şairə xanımın əsərləri artıq nüfuzlu dövri elmi mətbuatda – "İqbal", "Açıq söz", "Şərq qadını", "Məktəb", "Qurtuluş" kimi qəzet və jurnallarda işıq üzü görürdü. 1928-ci ildə İstanbulda nəşr olunan "İstiqlal uğrunda" adlı topluda da Ümgülsüm xanımın şeirlərinə rast gəlmək olar. Temlaq islah əmək düşərgəsində "Qala xatirələrim" adlı gündəliyini yazır və məktublarında bir çox şeirlərini bizə yadigar buraxır. Həmin xatirələr həbs olunarkən övladlarını etibar etdiyi yaxın qohumu, Azərbaycanın ilk iqtisadçı qadın alimi Səyyarə Rzayevanın vasitəsi ilə günümüzə gəlib çatmışdır. Xatirələrlə tanış olduğumuz zaman dəhşət saçan səhnələr gözümüzün önündə canlanır. Dözülməz natəmizlik, soyuq qaranlıq çirkab dolu otaqlar, yataqsız paltarsız kütlə, bu kütləvilikdən əsəbləri tarıma çəkilənlərin bir-birini təhqir etməsi- bütün bunlar şairənin zehnində dərin izlər buraxır. Lakin yaşadığı vəhşətlərlə onun yaratdığı sənət əsərləri arasında bir təzad görünür. Yazdığı bədii nümunələr öz incə, bədii estetikası və zərif, saf hisslərin tərənnümüylə, əsrarəngiz duyğuların təsviri ilə ruhu oxşayır. Bir zamanlar könül həmdəmi Seyid Hüseynlə baş verən siyasi-ictimai hadisələr, ermənilərin Bakıda törətdiyi soyqırım səbəbindən Seyid Hüseynin Cənubi Azərbaycanda yaşamaq məcburiyyəti onların həsrətinə səbəb olmuş, bu ayrılıq şairənin yüksək bədii lirik əsərlər yaratmasına rəvac vermişdir. "Hicran gecəsi", "Sevgilim yolunda" şeirləri məhz bu zamanlarda yaranmış bədii nümunələrdir. Lirik şeirlərində yalnız şəxsi hiss və həyəcanından söhbət açmır, "Bir qız üçün" şeirində olduğu kimi yeri gəldikcə ümumictimai məsələlərə də diqqət yetirir, sonu vüsalla bitməyən sevgilərin qurbanı olan talelərə acıyır. Bu səpkidə yaranmış şeirlərin hamısı üçün qəmgin notlar xarakterikdir. Adını qeyd etdiyimiz şeirlə tanış olarkən artıq səmasını qara buludlar almağa başlayan yurdun övladının qovğalarda canından keçməsinin, cavan yaşında sevgisinə qovuşmadan bu həyata əlvida deməsini təsəvvürümüzə gətiririk. Sevgilisini erkən yaşında, vüsalına çatmadan itirən bir bədbəxt qızın portreti gözümüz önündə canlanır:

"Fələkin oxundan sən də bir yara
Aldınmı? Dərdinə yoxmudur çara?
Büründüyün, söylə, o hankı qara?
Bu həzin halına ağlayan yoxmu?
Qan verən yaranı bağlayan yoxmu?

Bir gül yetişmədən ömür bağında
Bir bülbül ötmədən gül budağında
Yazıq həyatının şu gənc çağında
Baharından əvvəl xəzan oldumu?
Ömrünə qaranlıq yazan oldumu?" **(4, s.67)**

Məsum ruhu oxşanmaya, eşqi duyulmağa möhtac qızcığazın halına acımadan şeiri oxumaq mümkün deyil.

U.Sadıqzadənin həbs olunmasının səbəbi maraqlı görünsə də yazdığı düşmən nifrət hissi aşılayan, açıq şəkildə mübarizliyini və əyilməzliyini göstərən şeirləri deyil, Seyid Hüseynin həyat yoldaşı olması göstərilirdi. Görünür tədqiqatçı Cəlal Qasımovun düşündüyü kimi, Umgülsüm xanımın mətbuat səhifələrinə səpələnmiş bu şeirlərini oxumağa və onu bu şeirlərə görə ittiham etməyə onların vaxtı yox idi. Çünki yaradıcılığına görə ittiham olunsaydı yazdığı təkcə "Bayrağım enərkən" şeiri kifayət idi. Bu şeirdəki poetik ruh, əzmkarlıq, mübarizlik yazılmış şeirlərin heç birində rast gəlinmir.

Umgülsüm Sadıqzadə romantizm cərəyanının nümayəndəsidir. Günümüzə gəlib çatan bədii irsi incələnərkən bu qərara gəlmək olur. Lakin yaradıcılığında realizm meylləri də vardır. Dövrün ictimai siyasi mühitini əks etdirən həm hekayələri həm də poetik nümunələr gerçəkliyi əks etdirən çox qiymətli əsərlərdir.

Şairənin müəllifi olduğu "Bayrağım enərkən" və "Hicran" şeirləri onun yaradıcılığının zirvəsi sayılmalıdır. Yeri gəlmişkən, bir hadisəni qeyd etmək maraqlı olar.

1991-ci ildə Bakıda keçirilən mühacirət ədəbiyyatına həsr olunmuş Azərbaycan-Türkiyə simpoziumunda "Qadın hüququ problemi Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatında" adlı məruzə ilə çıxış edən Aybikə Qaraca professor fizik Dilşad Elbruzdan bəhs edərkən onun rəfiqəsi Fövziyyə xanıma yazdığı məktubundan bir hissəni oxudu. Məktubda yazılırdı: "28 mayıs 1918-də qurulan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətimiz, 27 nisan 1920-də bolşeviklər tərəfindən işğal edildiyi gün, iqtidar partimiz Müsavat partisinin lideri Mehmet Emin Rəsulzadə bəyin əmisi qızı Ümmügülsüm xanım, Sizə göndərmiş olduğum şeirləri yazmışdır. Bunların yayınlandığını zənetmiyorum. Hafizəmdə qaldığı kimi axtarmağa çalışacağam" **(2,s.9).** Daha sonra məktubun içindəki "Bayrağım enərkən" və "Hicran" şeirlərini oxuyur. Konfransdan sonra bu iki şeir artıq ictimaiyyətə daha çox tanış oldu. 50 illik müstəmləkə rejimi müddətində üzə çıxarılmayan milli mənəvi sərvətlərimiz bu formada qaranlıq arxivlərdə saxlanılır, qaldırılmağa icazə verilmirdi. Onlardan bəhs edənlər isə müxtəlif cür sıxışdırılır, ittiham olunurdular.

Yazıq səni bayrağım, endirdilər, öyləmi?
Səni yıxıb devirən o zəhərli ruzigar,
O haqq yeyən haqsızlar, vəhşilər, tanrısızlar,
Yanar ocağımı da söndürdülər, öyləmi? (s.68).

"Bayrağım enərkən" Azərbaycan poeziyasında yaranmış ən yüksək poetik üslublu, bədii təsir gücünə malik, estetik zövq yaradan bədii usta işidir. Ədəbi düşüncədə milli özündərkin əyani sübutu və bariz nümunəsi olan bu əsər Aprel işğalı zamanı Parlamentin binasından bayrağın götürülməsini əks etdirən hüzünlü elegiyadır. Lakin şeirin sonunda bir ümid var: Zalımın zülmünün çox cəkməyəcəyinə inam, əzəli xeyirin şər üzərində qələbəsinin uzaqda olmamasın gözlənməsi. BU baxımdan "Hicran" şeiri də bizə eyni təsiri bağışlayır. Poetik nümunə nə qədər hüzünlü səslənsə də sonunda gələcəyə inam var. "Sordum, ümidini qırma dedilər" - söyləyən xanım, oxucuya da bu inamını ötürür. Yəqin ki, həmin dövrdə əsəri oxuyan bir çox vətənpərvər

insana ümid vermişdi bu şeir. Şeirlər ilk dəfə 1928-ci ildə İstanbulda nəşr oluna "İstiqlal uğrunda" məcmuəsində nəşr olunmuşdur.
Bu ərəfədə məcmuədə ədibin daha bir yüksək vətənpərvərlik ruhuna malik əsəri "Bən" şeiri çap edilib. Şeiri digərlərindən fərqləndirən cəhəti onun Məmməd Əmin Rəsulzadəyə həsr olunmasıdır. Əsər sanki, Məmməd Əmin bəyin dilindən deyilir, kommunizmə açıq açığına meydan oxunur. Yazılma tarixi də təsadüfi deyildir: 1925-ci il, 28 may...
"Bir türk qızına", yaxud "Səs verəlim" şeirində vətən övladlarına müraciət olunur, bir müqəddəs amal olan vətən torpaqlarının birləşməsi uğrunda gənclər əlbir mübarizəyə səslənir. Bu şeiri ilk dəfə olaraq f.e.d. Alxan Bayramoğlu üzə çıxarmış və 1997-ci ildə ilk dəfə "Ədəbiyyat" qəzetində çap etdirmişdir.
Türklük deyil, biz türklüyün özüyük
Millətimiz bizim ilə canlanır.
Qazan Xanın, Fateh Xanın qızıyız,
Türklük adı fütuhatla şanlanır **(4, s.57).**
"Ey türk oğlu" şeiri də bu məzmunu əhatə edir. Öz soykökünə bağlılıq, ucu əcdadlarını tanımaq, onların qəhrəmanlıq yolunu özünə əsas yol götürmək gənc nəsilə verilən əsas öyüd nəsihətdir. Şairə xanım türk gəncinin öz tarixini bilməməsi üzündən avropalının qarşısında boynu bükük əsil-nəcabətsiz biri kimi durmasına qarşı çıxır. Türk gəncini belə görmək istəmir.

Umgülsüm Sadıqzadənin yaradıcılıq irsi haqqında geniş araşdırma aparanlardan biri filologiya elmləri doktoru Aydın Hüseynzadədir. Tədqiqatçının "İstiqlal şairi Umgülsüm" adlı fundamental əsəri istiqlal şairəmiz haqqında məlumat verən dəyərli mənbədir. Kitabda Umgülsüm xanımın əldə olan şəkilləri öz əlyazısı ilə olan məktubları da geniş ictimaiyyətə çatdırılmışdı. Aydın müəllim həm də Sadıqzadələr ailəsinə uşaqlıqdan yaxın olan insan idi. Eyni zamanda Umgülsüm xanımın yeganə qızı Dilbər xanımın həyat yoldaşı idi. A.Hüseynzadə tədqiqat işində ailənin bütün üzvlərindən, o cümlədən Səyyarə xanımdan geniş söz açmış, xeyirxah əməlləri, taleyin və təhsili haqqında maraqlı məlumatlar paylaşmışdı. Tədqiqatçı Umgülsüm xanımın yaradıcılığını 3 dövrə bölür:
"1. Birinci dövr – 1914-1920
İkinci dövr – 1920-1937
Üçüncü dövr – 1937-1941" **(2, s 130.)**

Birinci dövrdə yazılan şeirlər əsasən I Dünya Müharibəsinin törətdiyi fəlaktlərdən, insanların yaşadığı faciələrdən bəhs edir. İkinci dövr şairənin yaradıcılığının parlaq dövrü sayılmalıdır. Çünki bu dövr Azərbaycanda baş verən siyasi-ictimai hadisələr yaranmış şeirlərin məzmununa birbaşa təsir edir, ən məşhur şeirləri məhz bu dövrdə yaranırdı. Yaradıcılığının birinci və ikinci dövründə türkçülük ideyaları başlıca yer tutur. Nəhayət, üçüncü dövr Umgülsüm xanımın həbs olunandan ömrünün sonuna kimi yazdığı şeirləri əlavə etmək olar.

Azadlıq aşiqi Umgülsüm xanım haqqında geniş araşdırma aparan tədqiqatçılardan biri də Cəlal Qurbanov idi. O repressiya dövrünü və qurbanlarını dərindən araşdırdığı doktorluq dissertasiyasında, monoqrafiyalarında arxivlərdən əldə etdiyi sənədlər əsasında Umgülsüm xanım haqqında yeni məlumatları geniş oxucu kütləsinə təqdim edir.

Bundan əlavə Alxan Bayramoğlu, Təyyar Cavadov, Aybəniz Əliyeva, Şamil Əliyev, Nurəngiz Gün, Aləmzar Sadıq, Flora Xəlilova da Umgülsüm Sadıqzadə haqqında araşdırmalar aparmış, yeni fikirlər söyləmişlər.

Şairənin 1917-ci ildə "Açıq söz" qəzetində dərc etdiyi "Turan dediyi", "Turan düdüyü", "Qəmli nəğmə" kimi adlandırılan qiymətli bir əsər də vardır ki, faciəli taleləri ustalıqla əks etdirir. Şeir I Dünya Müharibəsi ərəfəsində çox ağır günlərə düçar olan Osmanlı imperiyasının

parçalanma təhlükəsi ilə üzləşməsi, əsgərlərlə bərabər dinc sakinlərin də əsir düşməsi zamanı Nargin adasına gətirilən minlərlə insanın acı taleyini əks etdirir. Əsirin dilindən söylənən bu yanğılı, hüzünlü nəğmə sanki gələcəkdə həyatını paylaşdığı ömür-gün yoldaşının da məhz bu adada güllələnərək sulara qərq edilməsinin təhlükəsini hiss edən bir insanın hisslərinin tərcümanıdır.

3. Qənaətlər. Qeyd etdiyimiz kimi Umgülsüm xanımın bədii irsi hekayələrdən və şeirlərdən ibarətdir. Lakin onun övladlarına yazdığı məktublarının özünü də bədii irsə daxil etmək fikrimizcə, düzgün olar. Çünki məktubların dili daha çox bədiiliyi ilə poetik təsvir üsulları ilə bədii əsər səviyyəsinə yüksələ bilir. Bir qadın üçün çox ağır şəraitdə ömrünün 8 ilini keçirməyə məcbur olan Umgülsüm yaşadığı fiziki və mənəvi ağrılara rəğmən öz idealından üz çevirməmiş, çoxunun açıq deyə bilmədiklərini mərdliklə şeirlərinin mövzusuna çevirməyi bacarmışdı.

4. **Nəticə.** Umgülsüm Sadıqzdadənin bədii irsinin araşdırılıb öyrənilməsi və işıqlandırılması tariximizə verilən sayğı və dəyər, gənc nəslin milli şüurunun inkişaf etdirilməsi, onlarda vətənpərvərlik və qəhrəmanlıq hisslərinin qüvvətlənməsinə baxımından çox əhəmiyyətlidir. Gələcək nəslin təlim tərbiyəsində əvəzsiz sərvət olan ədəbiyyatımızın Umgülsüm xanım kimi nümayəndəsinin olması yalnız və yalnız qürurverici bir faktor kimi ədəbiyyatçıları sevindirir.

Ədəbiyyat

Hüseynzadə, A.M., *Gözümüz yaşlıdır, sinəmiz dağlı,* Nicat/ Bakı, 1992.
Hüseynzadə, A.M., *İstiqlal şairi Umgülsüm,* Çaşıoğlu/Bakı, 2005
Qasımov, C.Ə., *Məhbus tərcümeyi-halı,* Səda/Bakı, 2003
Məmmədov, A.B., *Umgülsüm. Əsərləri*, Letterpress/Bakı, 2010.
Tağıyev, R.H., Döyünən ürək, *"*Azərbaycan qadını"/Bakı, February, 1972

TEREKE KAYITLARINA GÖRE 18. YÜZYILIN İLK YARISINDA MANASTIR'DA YAYGIN OLAN KİTAPLAR VE KİTAP SAHİPLİĞİ

Dr. Arş. Gör., ÜMRAN KARADENİZ [1]

[1] Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,

ORCID ID: 0000-0003-4968-9876

ÖZET

Toplumların gelişmişlik düzeyini gösteren önemli bir unsur olan okuma alışkanlığı, düzenli ve eleştirel bir okumayı ifade etmektedir. Bu alışkanlığın edinimi ise okuma eyleminin sürekli ve kalıcı bir eyleme dönüşmüş olması ile bağlantılıdır. Bu yaklaşım ile Osmanlı toplumunda okuma alışkanlığının tespit edilmesi mümkün görünmemektedir. Zira kaynaklardan okunan kitaplar ile kitap sahipleri hakkında malumat sağlanmakla birlikte okuma eyleminin sürekliliği hususu tespit edilememektedir. Ancak okunan kitapların niteliği ve kitap okuyan kesimin toplumsal konumu gibi hususlar tespit edilerek Osmanlı toplumunda okuma kültürü bir ölçüde izah edilebilmektedir.

Osmanlı toplumunda okunan kitaplar hakkında malumat sağlanan en önemli kaynaklardan biri şer'iyye sicillerinde bulunan tereke kayıtlarıdır. Ölen şahısların menkul ve gayrimenkul varlıklarını ihtiva eden terekelerde, kişilerin sahip olduğu kitaplar da yer almaktadır. Bu kitaplar kimi zaman *evrâk-ı perîşân, kitab, kütüb, mecmû'a, Türkî kitab, Fârisî kitab* şeklinde isim belirtilmeden kaydedilmiş olsa da çoğu zaman kitapların isminin birtakım kısaltmalar kullanılmak suretiyle yazıldığı görülmektedir. Osmanlı toplumunda insanların sahip oldukları kitapların mahiyeti, hangi türde kitapların yaygın olduğu ve insanların sahip olduğu kitapların sayısı gibi konular incelenerek toplumun entelektüel kimliği ortaya konabilir. Bu bağlamda terekelerde tespit edilen kitaplar, kitapların mahiyeti ve kitapların sahipleri olmak üzere iki farklı açıdan değerlendirilebilir. Bu bildiride, 18. yüzyılın ilk yarısında Manastır ahalisinin sahip olduğu kitaplar, bu iki açıdan değerlendirilmeye çalışılacaktır. Çalışmanın ana kaynağı Manastır şer'iyye sicillerinde yer alan tereke kayıtlarıdır. İncelenen yirmi üç defter içinde dört yüzden fazla tereke kaydı arasında toplam kırk sekiz terekede kitap tespit edilmiştir. Bildiride, tespit edilen bu kitaplar üzerinden Manastır'da bulunan kitapların mahiyeti ile kitap sahibi kişilerin refah durumları ve sosyal tabakalaşma içerisindeki yerleri belirlenecektir. Böylece 18. yüzyılın ilk yarısında Manastır ahalisinin kitap kültürü ve entelektüel kimliği ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Manastır, tereke kayıtları, kitap kültürü

COMMON BOOKS AND BOOK OWNERSHIP IN BITOLA IN THE FIRST HALF OF THE 18TH CENTURY ACCORDING TO THE INHERITANCE RECORDS

ABSTRACT

Reading habit, which is an important factor that shows the development level of societies, expresses regular and critical reading. The acquisition of this habit is related to the fact that the act of reading has turned into a continuous and permanent act. With this approach, it does not seem possible to detect reading habits in Ottoman society. Because the sources give information about the books read from and the owners of the books but the continuity of the reading cannot be determined. However, the reading culture in Ottoman society can be partly explained by determining the quality of the books read and the social position of the people who read the books.

One of the most important sources of information about the books read in Ottoman society is the inheritance records in the sharia registers. The inheritance records, which contain the movable and immovable assets of the deceased, also include the books owned by the persons. Although these books were sometimes recorded as *evrâk-ı perîşân, kitab, kütüb, mecmû'a, Türkî kitab, Fârisî kitab* without mentioning their names, it is seen that most of the time the names of the books are written using some abbreviations. The intellectual identity of the society can be revealed by examining subjects such as the nature of the books people owned in Ottoman society, what types of books were common, and the number of books people owned. In this context, the books identified in the inheritance records can be evaluated from two different perspectives: the nature of the books and the books' owners. In this paper, the books owned by the people of Bitola in the first half of the 18th century will be evaluated from these two perspectives. The main source of the study is the inheritance records in the Manastır (Bitola) Sheria Registers. For this study, twenty-three notebooks were examined. Among more than four hundred inheritance records, a total of forty-eight inheritance records have been identified. In the paper, the nature of the books in Bitola, the welfare status of the book owners, and their place in the social stratification will be determined through these identified books. Thus, in the first half of the 18th century, the book culture and intellectual identity of the people of Bitola will be tried to be revealed.

Keywords: Ottoman, Bitola, inheritance records, book culture

1. GİRİŞ

Osmanlı toplumunda yaygın olan ve ders kitabı olarak okutulan kitaplar hakkında bilgi veren en önemli kaynaklardan biri şer'iyye sicillerinde yer alan tereke kayıtlarıdır. Terekeler, ölen şahısların tüm mal varlığının yer aldığı kayıtlardır. Bu kayıtlardan elde edilen verilerle bölgelerin sosyo-ekonomik özelliklerinin yanı sıra maddi kültürünü de tespit etmek mümkündür. Şer'iyye scillerinde yer alan terekelerin, Osmanlı toplumunun sosyal, ekonomik ve kültürel hayata dair malumat sağlanan önemli bir kaynak olduğu anlaşılmaya başlandıktan sonra bu kaynaklar ışığında yapılan çalışmalar artmıştır (Barkan, 1966; Bozkurt, 2013; İnalcık,

1953; Özdeğer, 1988; Öztürk, 1995; Sabev, 2013). Bu araştırmalar arasında, Osmanlı coğrafyasının farklı bölgelerinde okunan kitaplar ile bu kitapların sahiplerini inceleyen ve bu suretle Osmanlıda kitap kültürü hakkında kıymetli bilgiler ortaya koyan çalışmalar da bulunmaktadır (Anstassiadou, 2000; Establet ve Pascual, 1999; Karataş, 1995, 1999, 2001; Muhacır, 2013, 2022a, 2022; Öktem, 2017, 2020; Öztürk, 2017, 2020; Sabev, 2003; Saydam, 2006; Tak ve Aydın, 2019; Zubcevic, 2015) Bu bildiride ise bir Balkan şehri olan Manastır'a ait tereke kayıtlarında yer alan kitaplar ve kitap sahipleri incelenerek Osmanlı kitap kültürü sahasına katkı sağlanmaya çalışılacaktır.

Şer'iyye sicillerinde yer alan tereke kayıtlarından ölen kişiler ve bu kişilere ait kitaplar tespit edilirken birtakım güçlüklerle karşılaşılmıştır. Ölen kişilerle ilgili temel sorun, incelenen bölgedeki nüfusun tamamını temsil etmiyor olmasıdır. Miras taksimi için mahkemeye başvurmak yasal bir zorunluluk olmadığından bazı kitap sahipleri de dahil olmak üzere Manastır sakinlerinin ne kadarının kayıt dışı kaldığını söylemek mümkün değildir. Hatta malları, mahkemede taksim edilenler dahi daha önce sattıkları veya bağışladıkları kitaplara sahip olabilirler. Nihayet nüfusun yüzde kaçının miras taksimi için mahkemeye başvurduğunu tespit etmek zordur. Terekelerde karşılaşılan diğer bir güçlük ise kitapların kayıt usulüdür. Umumiyetle kitaplar, tam ismiyle verilmez, daha ziyade kısa başlıklar tercih edilir. Terekelerde eserler bazen de sadece yazarının adıyla kaydedilmiştir. Örneğin, Hayalî Bey'in Divân'ı, tereke kaydında yalnız *Hayalî* olarak zikredilmiştir. Bunun yanında farklı eserlerin aynı ismi taşıması, eserin tespitini zorlaştırmaktadır. Terekede yalnız *Yenâbî'* olarak kaydedilen eserin, *el-Yenâbîʿ fî maʿrifeti'l-uṣûl ve't-tefârîʿ* olarak bilinen eser mi (Çelebi, 2010:125), yoksa *Yenâbîu'l-yakīn fî İhyâi ulûmi'd-dîn* adlı eser mi (İpşirli, 1992:311) olduğu hususu açık değildir. Kitapların kaydedilme hususundaki bir diğer sorun, kitapların her daim isimleriyle verilmeyip sadece *kitâb, kütüb, mecmû'a, tercüme* şeklinde genel ifadelerle tanımlanmış olmalarıdır (Zubcevic, 2015:150-161). Mahkeme katiplerinin eserleri bu şekilde kaydetmeleri, o eserlere dair malumat sahibi olmamaları şeklinde yorumlanmıştır (Erünsal, 2013:315). Bunun yanında bu türden eserlerin, tek bir cilt içinde birden fazla konuda yazılmış risalelerden müteşekkil olma ihtimalleri de bulunmaktadır. Bu bakımdan kâtip, cilt içindeki eserleri tek tek yazmak yerine kitâb ya da mecmû'a şeklinde kayıt altına almış olabilir. Nitekim yazma eser kütüphanelerinde bu türden eserlere sıklıkla rastlanmaktadır. Tereke kayıtları tüm bu eksikliklerine rağmen, incelenen dönem ve şehirde bulunan kitaplar ile kitap sahipleri hakkında oldukça kıymetli bilgiler sunmaktadır.

Bu bildiride, 18. yüzyılın ilk yarısında Manastır ahalisinin sahip olduğu kitaplar, kitapların mahiyeti ve kitapların sahipleri olmak üzere iki farklı açıdan değerlendirilmeye çalışılacaktır. Çalışmanın ana kaynağı Manastır şer'iyye sicillerinde yer alan tereke kayıtlarıdır. İncelenen yirmi üç defter içinde dört yüzden fazla tereke kaydı arasında toplam kırk sekiz terekede kitap tespit edilmiştir. Bildiride, tespit edilen bu kitaplar üzerinden Manastır'da okunan kitapların mahiyeti ile kitap sahibi kişilerin refah durumları ve sosyal tabakalaşma içerisindeki yerleri belirlenecektir. Böylece 18. yüzyılın ilk yarısında Manastır ahalisinin kitap kültürü ve entelektüel kimliği ortaya konmaya çalışılacaktır.

2. MANASTIR'DA OKUNAN KİTAPLAR

2.1. Kitapların Miktarı:

Evlerde bulunan kitap sayıları, toplumdan topluma değişiklik görteren bir olgudur. 2011-2015 yılları arasında yapılan bir araştırmada, 16 yaşındaki gençlerin bulunduğu evlerde kaç kitap olduğu 31 ülke üzerinden değerlendirilmiştir. Bu ülkeler arasında yer alan Türkiye için bu sayı 27 olarak tespit edilmiştir (Sikora, Evans ve Kelley, 2018:11). Ancak bu durum, toplumsal sınıfa bağlı olarak önemli ölçüde değişiklik gösterebilir. Bununla birlikte bu araştırma, Türkiye'de günümüzde dahi evlerde bulunan kitap sayısı ortalamasının yüzleri bulmadığını göstermesi açısından önemlidir. Osmanlı toplumunda da evlerde bulunan kitap sayıları, farklılık göstermektedir. Osmanlı döneminde her evde kaç kitap bulunduğunu yahut her evde en az bir kitabın mevcut olup olmadığını tespit etmek mümkün görünmemektedir. Yalnız tereke kayıtlarına yansıdığı kadarıyla bir ölçüde değerlendirme yapılabilir.

Çizelge 1: Tereke Kayıtlarındaki Kitap Sayıları

Kitap Sayıları	Kitap Sahibi Müslüman Erkekler	Kitap Sahibi Müslüman Kadınlar
1	18	14
2-5	7	3
6-10	1	-
11-25	3	-
26-50	2	-
Toplam Kitap Sahipleri	31 (%63)	17 (%37)

Manastır'da kitap sahiplerinin ellerinde mevcut olan kitapların sayısına bakıldığında hem kadınların hem de erkeklerin çoğunlukla tek kitapları olduğu anlaşılmaktadır. Kadınlardan yalnız üçünün birden fazla kitabı bulunmaktadır ki bunların kitap sayısı da üçü geçmemektedir. Ancak farklı bölgelerde bu durum değişiklik göstermektedir. Nitekim 1707-1728 yılları arasında Saraybosna'yı bu yönüyle inceleyen bir araştırmada, dört kadın terekesinde yirmiden fazla kitap olduğu tespit edilmiş; hatta bunlardan ikisinin terekesinde 45-46 cilt kitaba rastlanmıştır (Zubcevic, 2015:162-164). Bunun yanında Manastır'da erkekler arasında da çok sayıda kitabı olanlara pek rastlanmamaktadır.

Manastır'da kitap sahiplerinin servetleri göz önüne alındığında üç kişinin toplam mal varlığının bir milyon akçenin üzerinde olduğu dikkati çekmektedir. Ancak bu kişilerin tereklerinde bulunan kitapların değeri ise 360 ila 900 akçe arasında değişmektedir. Bunun yanında kitap sahiplerinden 12 kişinin toplam mal varlığı 20000 akçenin altındadır. Bunlar arasında yer alan Ali Çavuş mahallesinden Hızır Efendi'nin servetinin değeri, 19156 akçedir. Ancak Hızır Efendi'nin sahip olduğu kitaplar, 1000 akçe değerindedir. Bu anlamda diğer kitap sahiplerine nazaran Hızır Efendi'nin terekesinde bulunan kitaplar, toplam mal varlığı içinde önemli bir yere sahiptir.

Çizelge2: Terekelerinde Kitap Bulunan Kişilerin Kitaplarının Değeri ile Serveti Arasındaki İlişki (İki ve üzeri kitap kaydı bulunan terekeler)

İsim	Kitapların Sayısı	Kitapların Değeri (akçe)	Servetin Değeri (akçe)	Kitapların Servete Oranı (%)
Hızır Efendi b. Ahmed	2	1000	19156	6,1
Hasan Efendi b. İsmail	2	2202	39227	5,6
İsmail Efendi b. Osman	3	1405	37372	3,75
el-Hac Mehmed Efendi b. Abdullah Ağa	17	7120	204679	3,47
Karaferyelizade Seyyid Mehmed b. Seyyid Mustafa	8	5672	181476	3,12
el-Hac Mustafa Efendi b. es-Seyyid Mehmed Efendi	7	4980	187130	2,66
Hasan Efendi b. Ahmed	3	360	23211	1,55
İbrahim efendi b. İsmail Efendi	46	2955	194497	1,51
Hacı Menla İbrahim b. Mustafa Efendi	24	7765	579819	1,33
el-Hac Beşir b. Mustafa	12	610	53007	1,15
Kadriye bt. Ali	3	160	25247	0,63
Sahure bt. Abdullah	2	270	51263	0,52
Vasıfhan bt. el-Hac Mehmed Efendi	2	1300	327910	0,39
Zindanizade İbrahim Efendi b. Ahmed	2	174	49818	0,34
Müezzin Ahmed b. Mehmed	4	45	43231	0,1
Bezzaz el-Hac Osman Efendi b. Mehmed	2	900	1507767	0,05

Manastır'da kitapların genel olarak terekeler içinde yüksek bir orana sahip olmadıkları açıktır. Yalnız Hızır Efendi'nin yanı sıra dört beş kişinin servetlerine oranla değeri yüksek kitaplara sahip oldukları görülmektedir. Bunun yanında servet miktarları, kitap değerleri ile karşılaştırıldığında kitap sahibi olmakla zenginlik arasında bir ilişkinin olmadığı görülmektedir. Nitekim Bezzaz el-Hâc Osman Efendi'nin yüksek bir meblağa ulaşan mal varlığı arasında kitapların oldukça az yer tuttuğu görülmektedir.

2.1. Kitapların Konuları:

Manastırlı kitap sahiplerinin kitaplarını incelerken öncelikle terekelere kaydedilme usulü nedeniyle konuları ve isimleri tespit edilemeyen kitap ve evrakları ayırmak gerekmektedir. Bu kitap ve evraklar tereke kayıtlarında, *evrâk-ı perîşân, evrâk-ı perîşân kağıdlar, evrâk-ı perîşân kitab, evrâk-ı perîşân kitablar, evrâk-ı perîşân mecmû'a, beyaz kağıd, kitab, kitablar, kütüb, mecmû'a, Türkî kitab, Fârisî kitab, Arabî kitab ve tercüme* şekilde ifade edilmiştir. Sayıları oldukça fazla olan bu tür evrak ve kitaplara on beş ayrı terekede yirmi üç defa rastlanmıştır. Bu türden kayıtlar, kitapların mahiyeti konusunda malumat edinilmesinin önündeki en büyük engeldir.

Kur'an ve Kur'an İlimleri: Tereke kayıtlarında tespit edilen kitaplar arasında en yaygın olanı Osmanlı coğrafyasının genelinde olduğu gibi Kur'an ile Kur'an'a dair eserler olarak tanımlanan

cüzler ve En'am-ı şerîflerdir. Manastır'da bulunan kitaplar arasında iki terekede birer cüz ve yedi terekede birer En'am-ı şerîf tespit edilmiştir. Kur'an ise *kelâm-ı izzet, kelâm-ı izzet hediye-i şerîfi, hediye kelâmulah, kelâm hediyesi, kelâm-ı kadîm, mushâf-ı şerîf, mushâf-ı şerîf hediyesi* şeklinde farklı ifadelerle 29 ayrı terekede 33 defa kayıt altına alınmıştır. Bu bakımdan Kur'an ve Kur'an'a dair diğer eserler, terekelerin %79'unda yer almak suretiyle Manastır'da en yaygın olan kitaplardır.

Çizelge: İlim Dallarına Göre Kitap Sayıları

İlim Dalı	Kitap Sayısı
Kur'an ve Kur'an İlimleri	42
Fıkıh	37
Tefsir	2
Akaid	1
İlmihal	6
Gramer	13
Tasavvuf ve Ahlak	9
Tarih ve Edebiyat	11
Lugat	9
Eğitim	1
Astronomi	2
Zooloji	1
Toplam	134

Fıkıh: Kur'an'dan sonra en sık rastlanan kitaplar fıkıh kitaplarıdır. Ancak altı terekede tespit edilen bu kitapların Ku'an gibi yaygın olmadığı açıktır. Fıkıh kitapları arasında on yedi farklı fıkıh kitabı tespit edilmiştir. Bu eserler şunlardır: Vikāye (Vikāyetü'r-Rivâye, Burhânüşşerîa Mahmûd b. Sadrüşşerîa el-Evvel Ubeydullah el-Mahbûbî el-Buhârî), Dürer Gurer (Dürerü'l-hükkâm ve Gurerü'l-ahkâm, Molla Hüsrev), Mecma'u'l-Bahreyn (Mecma'u'l-Bahreyn, Radıyyüddin es-Sâgānî), Müştemilü'l-ahkâm, Muhatarât, Sadrü'ş-şeria, Yenâbî, Ganîm el-Bağdâdî, Tuhfetü'ş-şahân, Mukaddime-i Ebu'l-Leys, Şerh-i Kudûrî, Mülteka'l-ebhûr, Kitâbü'l-Gaznevî, Ravzatü'l-fukahâ, Risâle-i Hükemâ, Seyyid Şerîf ani'l-ferâiz (Seyyid Şerif el-Cürcânî, Şerhu's-Sirâciyye). Bu eserler hakkında ayrıntılı bilgi vermek bildirinin maksadını aşacağından yalnız isimlerini vermekle iktifa edilmiştir.

Akaid: Bu alanda yalnızca bir terekede *Yekulü'l-abd şerhi* olarak kaydedilmiş bir kitap tepit edilmiştir (BOA.YB.021.d., nr. 46/3a). Bu kitap, Ali b. Osman el-Ûşî'nin Mâtürîdiyye akaidine dair yazdığı manzum risalenin şerhidir. Kasîdetü'l-y*ekulü'l-abd* olarak bilinen bu eserin çok sayıda şerhi bulunmaktadır (Özervarlı, 1995:73). Bu bakımdan terekeye kaydedilen şerhin kime ait olduğu hususu açık değildir.

Tefsir: Tefsir sahasında Manastır'da iki ayrı terekede birer eser tespit edilmiştir. Bunlar, *Tefsîr-i Kādı* ve *Tefsîr-i İhlâs*'tır. İhlas suresi için pek çok alim tarafından mütakil çalışmalar yapılmış ve tefsirler telif edilmiştir. Bunlar arasında İbn Sînâ, Fahreddn er-Râzî ve Muhyiddin İbnü'l-Arabî gibi alimler yer almaktadır. Ancak terekede belirtilmedi için söz konusu tefsirin yazarı

tespit edilememiştir (Işık, 2000:538). Terekelerde kimi zaman da *Tefsîr-i Beyzâvî* olarak kaydedilen *Tefsîr-i Kādı* ise Nâsırüddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî tarafından kaleme alınan *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-teʾvîl* adlı meşhur Kur'an tefsiridir. Osmanlı medreselerinde verilen tefsir derslerinde okutulan temel kitaplardan olan bu tefsirin iki yüzden fazla şerh ve haşiyesi bulunmaktadır (Yavuz, 1992:102).

İlmihâl: Manastırlı kitap sahiplerinden üçünün ilmihal alanında kitabı mevcut olup terekelerde bu alanda yalnız dört farklı kitaba rastlanmıştır. Bunlar, *Menâsik-i Hâcc, İmâdü'l-İslâm, Şurût-ı Salât ve Şerh-i Şir'a* adlı eserlerdir. *Menâsik-i Hâcc ve Şurût-ı Salât birçok fakrlı müellif tarafından yazıldıkları için yazarları tespit edilememiştir. İmâdü'l-İslâm* ise Abdurrahman b. Yusûf Aksarâyî'nin kaleme aldığı Türkçe bir ilmihaldir (Arpaguş, 2000). *Şerh-i Şir'a* da Ya'kūb b. Seyyid Ali er-Rûmî el-Bursevî'nin tarafından *Şirʿatü'l-İslâm ilâ dâri's-selâm* adlı esere yaptığı şerhtir. Şerhin tam adı, *Mefâtîhu'l-cinân ve mesâbîhu'l-cenân Şerh-i Şir'a*'dır. Şerh edilen *Şirʿatü'l-İslâm ilâ dâri's-selâm* ise Muhammed b. Ebû Bekir İmamzâde'nin gündelik hayata dair birçok farklı konudaki sünnet ve âdâb hakkında bilgi verdiği eseridir. Bu eser, Osmanlı alimleri arasında oldukça rağbet gören esere çeşitli şerh ve tercümeler yapılmıştır (Cici, 2000:210).

Gramer: Manastır'da Arapça gramerine dair dört ayrı terekede on farklı esere rastlanmıştır. Bu eserlerin tamamı nahiv konusunda yazılmış eserlerdir. Bu eserleri bir kısmını tam adıyla ve yazarlarıyla tespit etmek mümkün olmuştur. *Kâfiye (el-Kâfiye, İbnü'l-Hâcib), Şerh-i Kâfiye, İrâb-ı Kur'ân (İrâbü'l-Kur'ân), Avâmil (el-Avâmilü'l-Mie), Misbâh (el-Misbâh, Mutarrizî), Meşârık-ı İbn Melek (Mebâriku'l-ezhâr fî şerhi Meşârikı'l-envâr, İbn Melek), Şerh-i Muğni'l-Lebîb, Muharrem Efendi Hâşiye-i Câmi (Hâşiye ale'l-Fevâ'idi'z-Ziyâ'iyye, Zileli Muharrem Efendi), Mufassal li'n-nahiv (el-Mufassal, Zemahşerî)*. Bunların yanında yalnız bir terekede beş kitap, isimleri belirtilmeden *Nahve dair kitab* şeklinde kaydedilmiştir.

Lugat: Manastırlı kitap sahiplerinin dördünün lugatı bulunmaktadır (BOA.YB.021.d., nr.38/4b; 42/26a; 46/3a; 49/43a). Bu lugat sahiplerinden biri Oğul Paşa mahallesinden İbrahim Efendi, dört cild lugat ile en çok lugata sahip olan kişidir. Bunun yanında en değerli lugat ise 2400 akçe değerindeki bir cild *kāmus*tur. Lugatlardan bir kısmı yalnızca *lugat* ya da *kāmus* şeklinde kaydedildiği için ne tür bir lugat oldukları anlaşılamamaktadır. Tereke kayıtlarında yer alan diğer lugatlar ise şunlardır: *Lugat-ı Fârisî, Lugat-ı mustahrece, Lugat-ı mirkāt, Muhtârü's-sıhâh*. *Lugat-ı mustahrece*, Arapça bir sözlük olup müellifi tespit edilememiştir. *Muhtârü's-sıhâh* da Arapça bir sözlük olup Muhammed b. Ebû Bekir el-Râzî tarafından *Tâcü'l-luga ve sıhâhü'l-Arabiyye* adlı sözlüğün muhtasarı olarak yazılmıştır (Elmalı, 2007:487). Abdullah Kestelî tarafından yazılan *Lugat-ı mirkāt (Mirkātü'l-luga)* ise Arapça-Türkçe bir sözlük olup 30.000 kadar madde başı kelime ihtiva etmektedir (Yüce, 1988:112)

Tasavvuf ve Ahlak: Manastır'da bu konuda dört kişinin terekesinde altı farklı kitap tespit edilmiştir. Bunlardan en sık rastlanılanı *Muhammediyye* adlı eserdir (BOA.YB.021.d., nr.32/6a; 42/13a, 32a; 45/78a). Yazıcıoğlu Mehmed tarafından kaleme alınan bu eserin tam adı, *Kitâbü Muhammediyye fî na'ti seyyidi'l-âlemîn habîbillâhi'l-a'zam Ebi'l-Kāsım Muhammedini'l-Mustafâ*'dır. Halk arasında Muhammediyye olarak tanınan eser, sade ve samimi dili ile akıcı üslubu sayesinde geniş halk kitleleri üzerinde etki bırakmıştır. Medrese, tekke ve camilerin yanı

sıra köy odalarında da okunup dinlenen Muhammediyye, Osmanlı coğrafyasında oldukça yaygın bir eserdir (Uzun, 2020). Manastırlı kitap sahiplerinin terekelerinde tespit edilen tasavvuf alanındaki diğer eserler, *Mesnevî-i şerîf, Kitâb-ı Menâkıb-ı Mevlânâ, Tasvîrü'l-kulûb, Gülistân, Kitâb-ı tahâreti'l-kulûb* ve *Risâle-i Tasavvuf* adıyla kaydedilen eserlerdir (BOA.YB.021.d., nr.42/26b; 46/3a).

Bu eserler arasında en bilinenleri şüphesiz Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'ye ait *Mesnevî-i şerîf* ile Sa'dî Şîrâzî'nin ünlü Farsça eseri olan *Gülistân*'dır. *Gülistân*, 1258 yılında yazılmış ve yazıldığı tarihten itibaren büyük rağbet görmüştür. Dünya kütüphanelerinde birçok nüshası bulunan bu eser, kanaatin faziletini, dervişlerin ahlakını, susmanın faydalarını, terbiyenin etkisini ve sohbetin âdâbını konu almakta olup sekiz bölüm olarak düzenlenmiştir (Yazıcı, 1996:240). *Menâkıb-ı Mevlânâ* adlı eser ise 1504 yılında Lokmanî Dede tarafından kaleme alınmış; Risâle-i Sipehsâlâr ve Menâkıbu'l-Ârifîn adlı eserlere, bazı ekleme ve çıkarmalar yapmak suretiyle mesnevi şeklinde Türkçe olarak meydana getirilmiştir (Lokmanî Dede, 2001). *Tasvîrü'l-kulûb* da Börklüce Mustafa (eserinde belirttiği şekliyle Burhan Hocaoğlu Mustafa) tarafından yazılmış; tanrı, varoluş, insan, gönül ve zikir konularını ele alan bir eserdir (Işıktaş, 2016). Son olarak *Kitâb-ı tahâreti'l-kulûb* adlı esere baktığımızda eserin tam adının *Tahâretü'l-kulûb ve'l-hudû' li-allâmi'l-guyûb* olup fıkıh, tefsir ve kelam alimi, mutasavvıf bir şair olan Ebû Muhammed İzzüddîn Abdülazîz b. Ahmed b. Saîd ed-Dîrînî tarafından yazıldığı anlaşılmaktadır (Şener, 1994:374). Tasavvuf kitabları arasında yer alan bir diğer eser olan *Risâle-i Tasavvuf*'un ise yazarı tespit edilememiştir. Zira Abdurrahmân b. Muhammed el-İsfahânî, Hoca Hasan ve Eşrefzâde Abdülkâdir b. Ahmed İzzeddîn gibi farklı müellifler tarafından aynı ismi taşıyan birçok eser kaleme alınmıştır.

Tarih ve Edebiyat: Manastır'da bu alanda çok fazla kitaba rastlanmamıştır. Bu anlamda bu türden kitapların yaygın olmadığı açıktır. Terekelerden yalnız birinde tarih, ikisinde ise edebiyat ile ilgili kitaplar bulunmaktadır. Oğul Paşa mahallesinden İbrahim Efendi'ye ait olan bir cilt tarih kitabı, *Tevârîh kitabı* olarak kaydedildiği için kitabın ismi ve yazarı anlaşılmamaktadır. Edebiyat eserleri arasında ise *Hazret-i Yusuf ve Züleyhâ Menâkıbı, Kasîde der Medh-i Sultân Murâd, Divân-ı Nevâ'î, Bostân-ı Şeyh Sa'dî, Hâfız (Divânı) ve Hayâlî (Divânı) ile cönkler, Farisî ebyât (Farsça beyitler) ve mecmû'a-ı gazeliyât (gazel mecmû'ası)* bulunmaktadır. *Yusuf ve Züleyhâ Menâkıbı* birçok yazar tarafından kaleme alınmış, Yusuf peygamberin Züleyha ile olan kıssası etrafında şekillenen edebî bir eserdir. *Kasîde der Medh-i Sultân Murâd* ise hiciv ve kasideleriyle ünlü 17. yüzyıl divan şairi Nef'î'nin Sultan IV. Murad için kaleme aldığı kasidedir (Akkuş, 2018).

Astronomi: Bu alanda, iki eser tespit edilmiştir. Bunlar, *Rûznâme-i Şeyh Vefâ* ve *Melhame*'dir. Zeyniyye tarikatının Vefâiyye kolunu kuran ve Şeyh Vefâ diye tanınan Muslihuddin Mustafa'nın kaleme aldığı *Rûznâme*, İstanbul'un enlem ve boylamına göre düzenlenmiş cetvellerden oluşmaktadır. Ahkâm-ı nücûm kısmı da bulunan eserin, farklı müellifler tarafından şerhleri yapılmış ve Derviş Ali Mevlevî el-Ankaravî tarafından eser nazma uyarlanmıştır (Öngören, 2020:269-271). *Melhame* adlı eser ise terekede yazarı belirtilmeden kaydedildiğinden hangi müellife ait olduğu hususu açık değildir. Ancak bu eser, terekesinde *Ruznâme* bulunan kişiye ait olması bakımından, yine Muslihuddin Mustafa yani *Şeyh Vefâ'nın Melhame-i Şeyh Vefâ fi'l-küsûf ve'z-zelzele ve'l-matar ve'l-berd ve ahvâli'l-cevviyyâti'l-uhrâ*

adlı eseri olduğu düşünülmektedir. Bu eserde ise yıldız ve gezegen konumlarına göre insanların davranışları incelenmektedir (Öngören, 2020:270).

Eğitim: Bu alanda tespit edilen tek eser, *Ta'lîmü'l-müte'allim*'dir. Zernûcî'nin yazdığı bu eserin tam ismi, *Taʿlîmü'l-müteʿallim tarîka't-teʿallüm* olup eser, eğitim ve öğretimde daima yararlanılan bir el kitabı niteliğindedir. Çok sayıda nüshası ve şerhi bulunan eser, medreselerde, halk arasında ve bilhassa öğrenciler tarafından büyük rağbet görmüştür (Bayraktar: 2013:294; Oruç, 2021:310-313).

Zooloji: Bu konuda tesadüf olunan tek eser, *Divânü'l-hayevân*'dır. Aslında lugat ya da ansiklopedi alanında değerlendirilen bu eserin, konu bakımından diğer lugatlardan farklı olması nedeniyle bu konu başlığı altında incelenmesi uygun görülmüştür. Süyûtî'nin yazmış olduğu bu eser, hayvanlar ansiklopedisi niteliğindedir. Eser, Demîrî'nin *Hayâtü'l-hayevân* adlı eserine Süyûtî'nin yaptığı ihtisarın ilk cildidir. Bu ihtisarın ikinci cildi ise *Zeylü'l-hayevân* ismini taşımaktadır (Özkan, 2010:195).

3. MANASTIR'DA KİTAP SAHİPLERİ

3.1. Kitap Sahiplerinin Cinsiyeti:

18. yüzyılın ilk yarısında Manastır'a ait şer'iyye sicillerinde bulunan tereke kayıtları incelendiğinde toplam 456 adet tereke tespit edilmiştir. Bunların ancak 48 tanesi, başka bir deyişle %10.52'si kitap sahibi olan kişilere ait olup tamamı Müslümandır. Bu oranların bölgeden bölgeye değişiklik gösterdiği muhakkaktır. Bu konuda Saraybosna, Sofya, Selanik ve Şam özelinde yapılan çalışmaların neticelerine baktığımızda tespit edilen tereke sayılarının çok farklı olduğu dikkati çekmektedir. Örneğin Saraybosna'da incelediğimiz döneme göre daha kısa bir periyod değerlendirilmiş olmasına rağmen çok sayıda veri toplanmış ve 1707-1728 tarihleri arasında toplan 4376 tereke tespit edilmiştir. Bunların 1236 tanesi yani %27.86'sı kitap sahibidir. Sofya, Selanik ve Şam'da ise durum şu şekildedir: Sofya (1671-1833): %16.2 (1111 tereke kaydının 180'inde kitap bulunmaktadır), Şam (1686-1717): %11.56 (450 tereke kaydının 52'sinde kitab bulunmaktadır), Selanik (1828-1911): %6.46 (835 tereke kaydının 54'ünde kitap bulunmaktadır) (Zubcevic, 2015:162). Osmanlı coğrafyasında kitap sahipliği konusunda tespit edilen bu farklılığın temel sebebi, öncelikle bölgelerde tespit edilen verilerin niceliksel olarak birbirleriyle uyumlu olmamasından kaynaklanmış olabilir.

Manastır'da kitap sahiplerinin cinsiyet dağılımına bakıldığında 17'sinin (%37) kadın, 31'inin (%63) ise erkek olduğu anlaşılmaktadır. Kitap sahibi olan kişiler arasında kadınların oranı Saraybosna'da %24.92, Sofya'da %22.35, Selanik'te %14.8, Şam'da %3.85'dir (Zubcevic, 2015:162). Bu anlamda diğer bölgelere nazaran Manastır'da toplam tereke kayıtları içinde kitap sahibi olan kadınların oranının yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Manastır'da toplam kadın terekesi 179 olup, bunlardan 17'si, başka bir ifadeyle yaklaşık %9.5'u kitap sahibiydi. Saraybosna'da ise bu oran, %20.25'dir (Zubcevic, 2015:162). Bu açıdan bakıldığında ise Manastır'da kadınlar arasında kitap sahipliği oranının düşük olduğu görülmektedir.

Kitap sahibi kadınların, umumiyetle tek bir kitabı bulunur ve bu kitap genellikle Kur'an olurdu. Manastır'da da benzer durum söz konusu olup kadınların çoğunun tek kitabı bulunmakta ve

önemli bir kısmını Kur'an teşkil etmektedir. Bir kitabı olan kadınlar arasında yalnızca ikisinin birer cüzü olduğu ve bunlardan birinin Nebe Suresi cüzü olduğu anlaşılmaktadır (BOA.YB.021.d., nr.42/24a, 50b). Bunun yanında Manastır'da üç kadın terekesinde, birden fazla kitaba rastlanmıştır. Kara Oğlan mahallesinden Vasıfhân hatunun bir *mushâf-ı şerîf* ve bir *Muhammediyye* olmak üzere iki kitabı bulunmaktadır (BOA.YB.021.d., nr.42/32a). Emir mahallesinden Sahure hatunun da yine biri *mushâf-ı şerîf*, diğeri namaza dair bir kitap olan *Şurût-ı salât* olmak üzere iki kitabı vardır (BOA.YB.021.d., nr.46/6b). Kara Debbağ mahallesinden Kadriye hatunun ise iki adet *mushâf-ı şerîfi* ve *evrâk-ı perîşân* olarak ifade edilen dağınık halde evrakı mevcuttur (BOA.YB.021.d., nr.37/11b). Manastır'da bu anlamda kadınların çok sayıda kitabı olmadığı açıktır. Ancak farklı bölgelerde bu durumun değişiklik arz ettiği anlaşılmaktadır. Bu bakımdan Saraybosna örnek gösterilebilir. 18. yüzyılın ilk çeyreğinde Saraybosna'da dört kadın terekesinde 20'den fazla kitap olduğu tespit edilmiştir ki bunlardan ikisinin terekesinde 45-46 cilt kitap bulunmaktadır (Zubcevic, 2015:162-164).

Kadınların kitap edinme usulüne bakıldığında bunların satın alınan kitaplar olmadığı, bir kısmının hediye edildiği, bir kısmının ise miras yoluyla intikal ettiği anlaşılmaktadır. Hediye edilmiş olan kitaplar, terekelerde *hediyye kelâmullah, kelâm hediyyesi, mushâf-ı şerîf hediyyesi* şeklindeki ifade edilmiştir. Hediye olmayanlarının ise eski ve değeri düşük kitaplar olmaları bakımından anne-babalarından, eşlerinden ya da diğer akrabalarından miras yoluyla intikal ettiği söylenebilir. Kadınlara ait kitapların genellikle düşük değere sahip oldukları dikkati çekmektedir. Değeri en düşük olan kitap, 13 akçe ile bir cüz olup değeri en yüksek olanı ise 1000 akçe değerindeki bir mushaf-ı şerîftir. Vasıfhân hatuna ait olan bu mushafın kıymetli bir nüsha olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanında kadınların mal varlıkları ile sahip oldukları kitapların değeri arasında umumiyetle bir paralellik bulunmamaktadır. Oğul Paşa mahallesinden Selime hatunun 13710 akçe serveti ile 600 akçe değerinde bir Kur'an'ı bulunurken toplam mal varlığı 34405 akçe olan Yakub Bey mahallesinden Ümmügülsüm hatunun Kur'an'ının değeri 120 akçedir (BOA.YB.021.d., nr.48/12b, 46/13b). Bu bakımdan mal varlığı yüksek olan kişilerin, daima değerli kitaplara sahip olmadığı açıktır. Nihayet Manastır'da kadınlar arasında kitaplara dair algının daha ziyade ibadet ile ilişkili olduğu, bunun yanında birçoğunun okuma-yazma bilmediği göz önüne alındığında bu kitapların birer eşyadan öteye geçmediği söylenebilir.

Manastır'da kitap sahiplerinin %63'ü erkek olup bu durum tüm Osmanlı toplumunda aynı şekilde tezahür etmiştir. Nitekim farklı bölgeleri inceleyen çalışmalarda da kitap sahiplerinin çoğunluğunu erkeklerin teşkil ettiği tespit edilmiştir. Osmanlı toplumunda kadın ve erkekler sosyo-külürel bir bakışla ele alındığında ortaya çıkan netice çok da şaşırtıcı değildir. Zira Osmanlı toplumunda kadının rolü, daha ziyade ev işlerini düzenlemek ve ailesini hizmet etmektir. Bu anlamda Manastır'da bir müftü kızının dahi kitab sahibi olma konusunda bir çabasının olmadığı ancak düşük değerde bir Kuran sahibi olduğu görülmektedir (BOA.YB.021.d., nr.42/65b). Bununla birlikte Manastır'da erkekler arasında da kitap sahipliğinin yaygın olmadığı görülmektedir. Zira toplam erkek terekesi 277 olup, bunlardan 29'u, başka bir ifadeyle yaklaşık %10.46'sı kitap sahibidir.

Manastır'da erkeklerin de kadınlara benzer şekilde umumiyetle tek bir kitabı bulunmaktadır. Manastırlı kitap sahibi 31 erkeğin 18'inin tek bir kitabı bulunmaktadır. Bu kitaplar yine

çoğunlukla Kur'an ya da *En'am-ı şerîf* olup bir kısmı ise evrâk-ı perîşân kitaplar ve mecmû'alardır. Yalnız *evrâk-ı perîşân* olarak kaydedilen kitaplardan birinin Ferâiz ile ilgili olduğu belirtilmiştir. İki ila on arası kitabı bulunan kitap sahiplerinin sayısı ise sekiz olup bunların kitapları arasında ise Kur'an'ın yanı sıra *Muhammediyye* ile yine ismi belirtilmeyen kitaplar ve evraklar bulunmaktadır. Ancak bu gruba dahil olan kitap sahiplerinden birinin Arap gramerine dair kitaplarının olduğu anlaşılmaktadır (BOA.YB.021.d., nr.36/9b). *Molla Câmi ve Binâ ve Sarf* ismi ile kaydedilen bu kitapların değerinin 100 akçe olması, uzun zamadır el değiştirdiğini ve eskidiğini göstermektedir. Erkekler arasında ondan fazla kitabı olanların ise Arap grameri, fıkıh ve tasavvuf alanlarında farklı kitapları bulunmaktadır. Bu kitap sahipleri arasında ise 46 cilt kitaba sahip olan Oğul Paşa mahallesinden İbrahim Efendi öne çıkmaktadır (BOA.YB.021.d., nr.46/3a). İki eşi olan İbrahim Efendi'nin toplam mal varlığı 194497 akçe değerinde olup kitaplarının değeri ise 2955 akçedir. Bunun yanında hadis, fıkıh, akaid, kelam, gramer, lugat, tarih, edebiyat, tasavvuf ve ahlak gibi çok farklı konularda yazılmış olan bu kitaplar, İbrahim Efendi'nin kendisine ait özel bir kütüphanesinin olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

İbrahim Efendi'nin kütüphanesi kadar zengin olmamakla birlikte kemiyyet ve keyfiyyetleri bakımından dikkat çeken kitaplara sahip olan iki kişi daha bulunmaktadır. Firuz Bey mahallesinden el-Hâc Mehmed Efendi'nin 7120 akçe değerinde on yedi kitabı bulunmaktadır (BOA.YB.021.d., nr.38/4b). İne Bey mahallesinden el-Hâc Menlâ İbrahim'in ise 7765 akçe değerinde yirmi dört kitabı vardır. Bu kitaplar da hadis, tefsir, fıkıh, gramer, lugat ve edebiyat gibi farklı konularda kaleme alınmış eserlerdir. Bu bakımdan İbrahim Efendi'nin kütüphanesine nazaran sayıca az olmakla birlikte bu kişilere ait kitapların da hem konu çeşitliliği hem de değerleri bakımından kıymetli kitaplar oldukları açıktır.

3.2. Kitap Sahiplerinin Unvanları ve Meslekleri:

Tereke kayıtlarında genellikle ölen kişinin sahip olduğu unvanlar ve kimi zaman da meskekleri belirtilmiştir. Manastır'da kitap sahibi erkekler şu unvanlara sahipti: efendi (11), el-hâc (8), ağa (6), menlâ (1), seyyid (1) ve çelebi (1). Bunun yanında herhangi bir unvan belirtilmeden kaydedilen kitap sahipleri de bulunmaktadır. Erkeklerin aksine, tereke kayıtlarında kadınlar nadiren bir unvanla zikredilirdi. Bu nedenle kadınların sosyal statüleri kocalarının ve/veya babalarının unvanları ölçüsünde anlaşılmaktadır. Manastır'da kitap sahibi kadınların tamamı unvansız olarak kaydedilmiş olup yalnız birinin müftü, bir diğerinin ise ağa kızı olduğu anlaşılmaktadır. Manastır'da kitap sahibi olmayan kesimin de benzer unvanları taşıdığı bilinmektedir. Bu bakımdan bu unvanlara sahip kişilerin kitap edinme yönünde bir eğilimi olduğu gibi bir anlam çıkmamaktadır. Ancak sosyal statü hakkında fikir veren unvanlar, her kesimden insanın kitap sahibi olma eğilimini göstermesi bakımından önemlidir.

Manastır'da kitap sahibi olan kişilerin meslekleri çoğu zaman kaydedilmemiştir. Mesleği kaydedilenler arasında iki bezzaz, bir çukadar, bir mütevelli ve bir müezzin bulunmaktadır. Bunun yanı sıra mesleği belirtilmeyen kitap sahipleri arasında terekelerinin muhtevasından anlaşıldığı üzere bir bezzaz ve bir bakkal bulunmaktadır. Kitap sahiplerinin unvanları ve meslekleri dikkate alındığında genellikle ulema sınıfına mensup oldukları anlaşılmaktadır. Esnaf grubunun elinde bulunan kitaplara baktığımızda bezzalardan ikisinin yalnız Kur'an'ı

varken birinde hem Kur'an hem de Muhammeddiyye adlı eser bulunmaktadır. Bakkal olduğunu tahmin ettiğimiz el-Hâc Beşir'in ise birer Kur'an ve Muhammediyye dışında değeri düşük olmakla birlikte bazı Türkçe kitaplara sahip olduğu anlaşılmaktadır (BOA.YB.021.d., nr.32/6a). Araştırma sırasında şaşırtıcı olan kısım ise müezzin ve mütevelliye ait kitapların sayı ve değer bakımından beklenilenin çok altında kalmasıdır. Müezzin Ahmed'in 45 akçe değerinde dört kitabı bulunurken mütevvelli Hüseyin Ağa'nın yalnızca 620 akçe değerinde bir Kur'an'ı vardır (BOA.YB.021.d., nr.42/54a, 47/39a). Bu durum miras taksimi öncesinde bu kişilere ait kitapların akrabaları tarafından paylaşıldığını akla getirmektedir.

Kitapların mahkemede yapılan miras taksimi öncesinde akrabalar arasında paylaşılma durmunu, Manastır'da bir örnek üzerinden takip etmek mümkündür. Kara Debbağ mahallesi sakinlerinden el-Hâc Mustafa Efendi, 5 Temmuz 1724'te vefat ettiği zaman mirasçıları arasında eşi Ümmügülsüm bt. Mustafa, kızı Rabiahân ve henüz doğmamış çocuğu yer almaktaydı. Mustafa Efendi'nin, 187130 akçe değerindeki mal varlığının içinde biri 4000 akçe değerindeki hüsn-i hat mushaf-ı şerîf olmakla birlikte üç adet mushafı ile ismi kayda geçmeyen üç kitabı ve dağınık halde kitapları bulunmaktaydı. Mustafa Efendi'nin vefatından beş yıl sonra 27 Ağustos 1729'da vefat eden Karaferyelizâde Seyyid Mehmed'in mirasçıları arasında ise annesi Ümmügülsüm bt. Mustafa, kız kardeşi Rabiahân ile amcası Seyyid el-Hâc İbrahim yer almaktaydı. Bu durumda Karaferyalizâde Seyyid Mehmed'in, Seyyid Mustafa vefat ettiğinde henüz doğmamış olan oğlu olduğu anlaşılmaktadır. Henüz beş yaşındayken vefat eden Seyyid Mehmed'in terekesinde yer alan kitaplar arasında babasından intikal eden kitaplar da vardır. Bunlardan biri hüsn-i hatt mushaf olup bu defa değeri 4320 akçe olarak kaydedilmiştir. Ancak daha önce babasının terekesinde kayda geçmemiş olan bir adet mesnevî-i şerîf ile üç cilt lugat haricinde nahiv, fıkıh ve feraize dair kitaplar da bulunmaktadır. Bu durum, Seyyid Mustafa'nın mal varlığı mahkemede taksim edilmeden önce muhtemelen eşi Ümmügülsüm tarafından bazı eşyaların saklanmış olduğunu göstermektedir. Bunun yanında sadece beş yaşında olan Seyyid Mehmed'in farklı konularda kitaplara sahip olması, kitap mülkiyeti konusunu farklı bir boyuta taşımaktadır. Burada kitap sahibi olmanın bu kitapları okumak ile aynı anlama gelmediği açıkça görülmektedir. Bunun yanında ailelerin miras taksimi öncesinde bazı eşyaları ayırıp mirasa dahil etmedikleri de net olarak anlaşılmaktadır. Bu bakımdan terekelerde kitap sahibi olanların dahi kitaplarının sağlıklı olarak kaydedilmemiş olma ihtimali, diğer terekelerde de kitap olabileceğini ancak kayıt altına alınamış olduğunu akla getirmektedir. Ayrıca miras taksimi için mahkemeye başvurmayan kesim de dahil edildiğinde kitap sahibi olan kişilerin sayısının görünende fazla olduğunu söylemek mümkündür.

4. SONUÇ

Sonuç olarak çalışmada öncelikle Manastır'da kitab sahibi olan kişilerin oranının düşük olduğu, kadınların erkeklere göre daha az kitabının bulunduğu, kitap sahipleri arasında ulema ve esnaf sınıfından kimselerin yer aldığı tespit edilmiştir. Bunun yanında servet ile kitap sahipliği arasında bir ilişkinin olmadığı ortaya konmuştur. Kitaplar konusunda ise genel olarak Kur'an ve Kur'an ile ilgili kitapların ve fıkıh kitaplarının yaygın olduğu tespit edilmiş; diğer alanlara dair kitapların ise Manastır'da yaygın olmadığı belirlenmiştir. Son olarak kitap sahibi olmakla kitap okumanın aynı anlama gelmediği açıklığa kavuşturulmuştur. Bunun yanında çalışma neticesinde terekelere yansımayan kitapların sayısının da az olmadığı kanaati hasıl olmuştur.

Böylece bu çalışmanın, 18. yüzyılın ilk yarısında Manastır'da kitaplar ve kitap sahiplerinin durumunu ortaya koymanın yanında ulaşılan sonuçlar bakımından Osmanlı kitap kültürü sahasına önemli ölçüde katkı sağlayacağı söylenebilir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Yabancı Arşivler Makedonya Arşivleri Defterleri Tasnifi Manastır Şeriyye Sicilleri = (BOA, YB.021.d.), Nr.31, 32, 36, 37, 38, 40, 42, 43, 45, 46, 47, 48, 49, 51, 52.

Kaynak Eserler ve Araştırma-İncelemeler

Akkuş, M. (2018). *Nefi Divanı*. Ankara:T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları

Anstassiadou, M. (2000). Des défunts hours du comun: les possesseurs de livres dans les inventaires après décès musulmans de Salonique", *Turcica*. 32, 197-152.

Arpaguş, H. K. (2000). İmâdü'l-İslâm. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22, İstanbul, 172-173.

Barkan, Ö. L. (1966). Edirne Askerî Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545-1659). *Belgeler*. III/5-6, 1-479.

Bayraktar, M. F. (2013). Zernûcî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44, İstanbul, 294-295.

Bozkurt, F. (2013). Osmanlı Dönemi Tereke Defterleri ve Tereke Çalışmaları. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. 11/22, 193-229.

Cici, R. (2000). İmâmzâde, Muhammed b. Ebû Bekir. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22, İstanbul, 210-211.

Çelebi, İ. (2010). Şiblî, Bedreddin. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39, İstanbul, 124-125.

Elmalı, H. (2007). RÂZÎ, Muhammed b. Ebû Bekir. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 34, İstanbul, 487-188.

Erünsal, İ. E. (2013). *Osmanlılarda Sahaflık ve Sahaflar*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Establet C. ve Pascual, J. P. (1999). Les livres des gens à Damas vers 1700. *Revue des mondes musulmans et de la Méditerranée*. 87-88, 143-175.

Işık, E. (2000). İhlâs Sûresi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21, İstanbul, 537-538.

Işıktaş, M. (2016). *Börklüce Mustafa ve Tasvirü'l-Kulub (Kalplerin Tasviri)*. Ankara:Karina Yayınevi.

İnalcık, H. (1953). 15. Asır Türkiye İktisadî ve İctimaî Tarihi Kaynakları. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*. XV/1-4, 51-75.

İpşirli, M. (1992). Bostanzâde Mehmed Efendi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 6, İstanbul, 311.

Karataş, A. İ. (1995). *XVI. Yüzyılda Bursa'da Yaygın Olan Kitaplar*. Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

Karataş, A. İ. (1999). Tereke Kayıtlarına Göre XVI. Yüzyılda Bursa'da İnsan-Kitap İlişkisi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 8/8, 317-328.

Karataş, A. İ. (2001). XVI. Yüzyılda Bursa'da Tedavüldeki Kitaplar. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 10/1, 209-230.

Lokmanî Dede (2001). *Menâkıb-ı Mevlanâ*. H. Ersoylu (Haz.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Muhacır, E. (2013). *XVII. Yüzyılda Üsküdar'da Kitap Kültürü*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Muhacır, E. (2022a). *Osmanlı Üsküdar'ında Bilginin Toplumsallaşması XVI.-XVIII. Yüzyıllar (Şer'iyye Sicilleri Işığında)*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Muhacır, E. (2022). Üsküdar Terekelerinde Kitap Sahipleri ve Kitaplar: XVI. Yüzyıl. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları (DEA)*. Sonbahar, 26, 301-332.

Oruç, M. F. (2021). Hanefî Fakihi Olarak Burhânülislâm ez-Zernûcî ve Taʿlîmü'l-müteʿallim tarîka't-teʿallüm Başlıklı Eseri. *Mîzânü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi*. 13, 305-319.

Öktem, N. (2017). *XVIII. Yüzyıl Galata Terekelerine Göre Osmanlı'da Kitap Kültürü*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Öktem, N. (2020). Galata Kadılığı Tereke Kayıtlarına Göre Kitap Sahipliğine Nicel Bir Bakış. *Arşiv Dünyası*. 7/2, 113-138.

Öngören, R. (2020). Muslihuddin Mustafa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31, Ankara, 269-271.

Özdeğer, H. (1988). *1463-1640 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Özervarlı, M. S. (1995). el-Emâlî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 11, İstanbul, 73-75.

Özkan, H. (2010). Süyûtî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35, İstanbul, 188-198.

Öztürk, S. (1995). *Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-*

Ekonomik Tahlil). İstanbul:Osmanlı Araştırmaları Vakfı.

Öztürk, T. (2017). Kadı Sicillerindeki Terekelere Göre 18. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon'da Okunan Edebî Kitaplar. *4. Milletlerarası Şehir Tarihi Yazarları Kongresi*. İstanbul, 349-364.

Öztürk, T. (2020). Kadı Sicillerine Göre 18. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon'da Bilim Tarihi Üzerine Okunan Kitaplar. *I. Uluslararası Karadeniz Tarihi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. K. İnan, D. Çolak (Ed.). Trabzon, 361-380.

Sabev, O. (2003). Private book collections in Ottoman Sofia, 1671-1833 (Preliminary Notes). *Études Balkaniques*. 1, 34-82.

Sabev, O. (2013). Osmanlı Toplumsal Tarihi İçin Değerli Kaynak Teşkil Eden Tereke ve Muhallefat Kayıtları. *Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Bildiriler*. I, Ankara:Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Başkanlığı Yayınları, 259-272.

Saydam, A. (2006). Trabzon'da Halkın Kitap Sahibi Olma Düzeyi. *Milli Eğitim Dergisi*. 34/170, 1-10.

Sikora, J., Evans, M.D.R. ve Kelley, J. (2018). Scholarly culture: How books in adolescence enhance adult literacy, numeracy and technology skills in 31 societies. *Social Science Research*. 77, 1-15.

Şener, M. (1994). Dîrînî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 9, İstanbul, 373-374.

Tak, E. ve Aydın, B. (2019). XVII. Yüzyılda İstanbul Medreselerinde Okutulan Kitaplar (Tereke Kayıtları Üzerine Bir Değerlendirme). *Dil ve Edebiyat Araştırmaları (DEA)*. Bahar, 19, 183-236.

Uzun, M. İ. (2020). Muhammediyye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30, Ankara, 583-584.

Yavuz, Y. Ş. (1992). Beyzâvî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 6, İstanbul, 100-103.

Yazıcı, T. (1996). Gülistân. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 14, İstanbul, 240-241.

Yüce, N. (1988). Abdullah Kestelî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1, İstanbul, 112-113.

Zubcevic, A. (2015). *Book Ownership in Ottoman Sarajevo 1707-1828*. Doctoral Thesis, Leiden University, Holland.

تحلیل شخصیت و عاطفه کودک در شعر روایی "طفل یتیم" از پروین اعتصامی تحلیل شخصیت و عاطفه کودک در شعر روایی "طفل یتیم" از پروین اعتصامی

Dr. Öğr. Üyesi Gamze Gizem AVCIOĞLU [1]

[1] Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü -(ORCID ID https://orcid.org/0000-0003-0020-5383).

چکیده

پروین اعتصامی، یکی از قدرتمندترین شاعران زن ادبیات معاصر ایران، در تبریز به دنیا آمد. چون در خانواده ای اهل ادب پرورش یافت، از کودکی با ادبیات عربی - فارسی آشنا شد. «دیوان» او در سال 1935 با پیشگفتار محمد تقی بهار منتشر شد .اشعار دیوان او در قالب های قصیده، مثنوی، قطعه و غزل سروده شده است و درون مایه آن اجتماعی و اخلاقی است. تأثیر پذیری از سنایی، عطار، سعدی و حافظ را می توان در اشعار او دید. در شعرهایش که به موضوعات عصر مدرن در قالبهای شعر کلاسیک می پردازد، می بینیم که پروین نگاهی ترحم بر انگیز و دلسوزانه داشته است و از نشان دادن عشق خود به طبیعت و کودکان ابایی نداشته و همچنین با وجهی شجاعانه مشکلات موجود در جامعه و اهمیت نقش زنان در رشد و توسعه ی اجتماعی را بیان کرده است. پروین با سبک خود و استعاره هایی که به کار برده ؛از جایگاهی مهم در ادبیات ایران برخوردار است.در این پژوهش اطلاعاتی از زندگینامه ، شخصیت ادبی و سبک پروین اعتصامی ارائه شده و رویدادهای سیاسی آن دوره نیز به اختصار ذکر شده است و البته بررسی و تحلیل شخصیت و عاطفه کودک در شعر روایی «طفل یتیم» از سروده های این شاعر، مورد تاکید قرار گرفته است. هدف از این پژوهش این است که در شعر «طفل یتیم» چگونگی انعکاس مشکلات اجتماعی و دغدغه های شاعر در خصوص قشر کودکان بی سرپرست مورد بررسی قرار گیرد. نتیجه گرفته شده است که از حیث انتقال احساسات کودک به خواننده از زبان کودک و استفاده ی ماهرانه از آرایه های ادبی و روش مناظره شعر «طفل یتیم» نمونه مهمی از شعر روایی است که در آن زمان سروده شده است.

واژه های کلیدی: پروین اعتصامی، ادبیات معاصر ایران، شخصیت کودک، شعر طفل یتیم.

Pervîn-i İ'tisâmî'nin "Yetim Çocuk" Adlı Anlatı Şiirindeki Çocuk Karakteri ve Duygusunun Tahlili

ÖZET

Çağdaş İran Edebiyatı'nın en güçlü kadın şairlerinden Pervîn-i İ'tisâmî, Tebriz'de dünyaya gelmiştir. Edebiyatçı bir ailede yetiştiği için küçük yaşından itibaren Arap-Fars edebiyatına vâkıf olmuştur. "Dîvân"ı 1935 yılında Muhammed Takî Bahâr'ın önsözü ile basılmıştır. Dîvânındaki şiirler kaside, mesnevi, kıta ve gazel tarzında kaleme alınmıştır. Toplumsal ve ahlâkî konular üzerinedir. Şiirlerinde Senâî, Attâr, Sa'dî ve Hâfız'ın etkilerini görmek mümkündür. Klasik şiir altyapısıyla modern çağın konularını işlediği şiirlerinde Pervîn'in doğaya, çocuklara sevgisini göstermekten çekinmeyen şefkatli bir yanı olduğu kadar toplumdaki aksaklıkları ve kadınların toplumun gelişmesindeki önemini ifade edebilecek cesur bir yanı olduğunu da görmekteyiz. Pervîn, üslûbu ve kullandığı mazmunlarla İran edebiyatında önemli bir yere sahiptir. Bu çalışmamızda, Pervîn-i İ'tisâmî'nin hayatı, edebî kişiliği ve üslûbu hakkında bilgi verilmiş ve dönemin siyasî olaylarına da kısaca değinilmiştir. Pervîn'in "Yetim Çocuk" adlı anlatı şiirinde geçen çocuk karakteri ve duygusu üzerinde durulmuştur. Çalışmamızın amacı hem toplumsal sıkıntıların hem de şairin kimsesiz çocuklara yönelik kaygılarının "Yetim Çocuk" şiirine nasıl yansıdığını göstermektir. Pervîn-i İ'tisâmî'nin kendi hislerini bir çocuğun ağzından okuyucuya

aktarması, edebî sanatların yanı sıra münazara yöntemini de büyük bir ustalıkla şiirinde kullanması açısından “Yetim Çocuk” şiirinin o dönem yazılmış önemli bir anlatı şiir örneği olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar kelimeler: Pervîn-i İ’tisâmî, Çağdaş İran edebiyatı, Çocuk karakteri, Yetim Çocuk Şiiri.

Analysis of the Child Character and Sense of Child in Parvin E’tesami 's Narrative Poetry Titled "Orphaned Child"

ABSTRACT

Parvin E’tesami, one of the most powerful female poets of contemporary Iranian Literature, was born in Tabriz. Since she was brought up in a literary family, she became familiar with Arabic-Persian literature from a young age. Her “Divan” was published in 1935 with a foreword by Mohammed Taqi Bahar. The poems in her divan were written in the style of ode, mathnavi, stanza and ghazal. They were about social and moral issues. It is possible to see the influences of Sana’i, ‘Attar, Saadi and Hafez in her poems. We see, in her poems, where she deals with the subjects of the modern age with a classical poetry background, that Parvin had a compassionate side that did not hesitate to show her love for nature and children, as well as a brave side that could express the problems in society and the importance of women in the development of society. Parvin has an important place in Iranian literature by virtue of her style and the metaphors she uses. In this study, information about the life, literary personality and style of Parvin E’tesami is given and the political events of the period are briefly mentioned. The character and emotion of the child in Parvin's narrative poem “Orphaned Child” is emphasized. The purpose of our study is to show how both the social problems and the poet's concerns for orphans are reflected in the poem “Orphaned Child”. It has been concluded that Parvin E’tesami's poem “Orphaned Child” is an important example of narrative poetry written at that time, in terms of conveying her own feelings through a child's mouth to the reader, and using the debate method in her poetry as well as literary arts.

Keywords: Parvin E’tesami, Contemporary Iranian literature, Child character, Orphaned Child Poetry.

مقدمه

شعر «طفل یتیم» یکی از نمونه های شعر روایی است. "شعر روایی «قصه شعری» جلوه ای است که آمیختگی دو هنر سخنوری:شعر و قصه پردازی ، قصه را تا سطح شعر بدیع فرا می برد و دو هنر را در تصویری کامل اما واحد که ویژگی های هر دو را منعکس می سازد متجلی می کند(Selîmî ve Yârî Nizâm Âbâdî,1393:115) ". از این جهت این اشعار، یادآور داستانهای کوتاهی هستند که از راوی و شخصیت ها تشکیل می شوند.

"ممکن است راوی دانای کلی خارج از دنیای داستان باشد (راوی سوم شخص) یا یکی از شخصیت ها و یا حتی قهرمان داستان باشد (راوی اول شخص) (Rızâyî,1391:71-72)". "شخصیت ها به دو طیف عمده ایستا و پویا تقسیم می شوند. شخصیت های ایستا یا ساده در طول داستان متحول نمی شوند اما شخصیت های پویا در اثر رویدادهای داستان متحول می شوند (Bîjenî Âkâhânî, Sadikî ve Murtezevî,1393:234) ".ممکن است درشعر روایی بین راوی و شخصیت ها گفتگو وجود داشته باشد. اما نکته ی حائز اهمیت آن است که راوی همیشه خود شاعرنیست. شاعر می تواند از زبان یک راوی ، شخصیت ها را در شعر روایت کند.

پروین اعتصامی شخصیت های شعر های روایی اش را بیشتر، در دل کودک می آفریند و به وسیله این شخصیت ، اندیشه و بینش خویش را به نمایش می گذارد. "او با ایجاد شیوه های هنری خاص، حفظ آزادی قلم و با تکیه بر ذهن خلاق خویش با محدودیت های موجود به مبارزه می پردازد، از شگردهای روایی،نظیر تمثیل سازی، مناظره، گسسته سرایی و طنز بهره می گیرد (Novser Mahmûdî,1395:105) ". او توسط این شگردهای روایی هر آنچه را

که می خواهد به صورت غیر مستقیم و مستقیم بیان می کند. تسلط او در بیان و هنر هایی که در اشعارش به کار می برد ، او را به یکی از شاعران مهم دوره مدرن تبدیل کرده است.

"کاربرد بسیار واژگانی همچون کودک و طفل ،بار عاطفی زنانه پروین را به نمایش می گذارد . در اشعار پروین 28 بار واژه طفل و 36 بار کودک و کودکی به کار رفته است (Huseynî,1386:128) ". دراین مطالعه ، شعر «طفل یتیم» پروین مورد بررسی قرار گرفته واز نظر فرم، مضمون و روایت، تحلیل شده است.

رویدادهای سیاسی در دوره پروین اعتصامی

پروین در سال 1906 به دنیا آمد. درهمان سال مظفرالدین شاه قاجار،مشروطه را اعلام کرد و "نهضت مشروطیت در تحول بنیادی جامعه ایرانی نقشی مهم داشت زیرا اساسی ترین دگرگونی را در عرصه های فکری، علمی، سیاسی و اجتماعی به ارمغان آورد (Moshtagh Mehr ve Abbas Baghi 2011:67)".بعد از در گذشت مظفرالدین "شاه محمد علی میرزا به مقام پادشاهی رسید. محمد علی شاه مخالف مشروطیت بود (Browne,1910:133) ."روسیه و انگلیس برای تحقق جاه طلبی خود در مورد ایران توافق نامه ای امضا کردند. بر اساس این توافق نامه ، دو دولت از سرزمین های تحت اشغال ایران سودهای بسیار بردند (Furon,1943:163) ". "مشروطه خواهان مخالفت کردند، مجلس هم به این توافق نامه اعتراض کرد اما چون محمد علی شاه به روسیه اعتماد داشت،فشار بر مجلس را افزایش داد استبداد که به پایان رسید، ایران در معرض امپریالیسم قرار گرفت (Kanar,1999:30-34) ". "محمد علی شاه نتوانست فشار مشروطه خواهان را تحمل کند، تهران به دست نیروهای مشروطه خواه افتاد و محمد شاه به سختی جانش را نجات داد(Karadeniz,2012: 466) ".

"احمد شاه در سال 1914 تاج گذاری کرد. چند ماه پس از تاج گذاری احمد شاه جنگ جهانی اول که از مدتها پیش زمینه آن فراهم گشته بود، آغاز شد. ایران در جنگ جهانی اول شرکت نکرد و بی طرفی دولت ایران اعلام شد (Âriyenpûr,1387:12-199)".اما "در جریان جنگ عثمانی ، روسیه و انگلیس قسمتهایی از خاک ایران را اشغال کردند. این موقیعت ایران را دچار بحران کرد (Zerrînkûb,1392:829) ".

"احمد شاه برای مدیریت کشور هیچ قدرتی نداشت. اگر چه علیه استقلال ایران عمل نمی کرد اما اقدامی برای منابع ملی نکرد و از طرف مجلس عزل شد و در سال 1925 رضا شاه پهلوی به سلطنت رسید وشاه ایران شد (Tecrübekâr,1995:28) ".

"رضا شاه مستقیماً ساز و کار دولت را در دست گرفت و با الگو برداری از اصلاحاتی که در ترکیه توسط آتاترک به وجود آمده بود، تغییرات و اصلاحاتی اساسی در مسیر مدرنیزاسیون و غربی سازی انجام داد. و این اقدامات باعث در گیری او با علما شد (Kurtuluş, Rızâ Şah Pehlevî 2008:67) ". در سال 1941 در جنگ جهانی دوم، "انگلیس و روسیه با هدف اشغال ، به ایران حمله کردند و به بهانه همراهی رضا شاه با آلمان ها وارد خاک ایران شدند . این اتفاق باعث استعفای رضا شاه از حکومت گردید (Kâsimî, Furûgî Ebrî ve Allahyari,1400:128)".

ایران در جنگ با آلمان به جنگ جهانی دوم پیوست. "در سال 1949 محمد رضا شاه پس از توطئه ای نا موفق که علیه او شکل گرفته بود ، حکومت نظامی اعلام کرد و حزب توده را تعطیل کرد. محمد رضا شاه با مصدق سیاست ضد انگلیسی را در پیش گرفت (Kurtuluş, Muhammed Rızâ Şah Pehlevî, 2005:565) ".

"مصدق نفت را ملی کرد ؛ به خاطر تحریم شرکت های غربی ، ایران تقریباً سه سال از در آمد های نفتی محروم شد ؛ وقتی مصدق سرنگون شد، بحران نفت از بین رفت (Üstün, İran, 2000:403) ".

زندگینامه پروین اعتصامی

پروین اعتصامی که یکی از شاعران بزرگ زن ایران است در تبریز به دنیا آمد. "ادبیات فارس و عرب را نزد پدر آموخت بعد از آن مدرسه اناثیه آمریکایی تهران را به پایان رسانید (Dehhodâ, ,1377:5576)".

"به شعر و ادب علاقه نشان داد.سرودن شعر را از هشت سالگی آغاز کرد. نخستین شعرهایش را در« مجله بهار» که پدرش منتشر می کرد به چاپ رسانید. ملک الشعرای بهار به استعداد او پی برد و او را تشویق کرد (Yâhakkî,1375:162-163)"."در سال 1313 با پسر عموی خود ازدواج کرد. اما پس از مدتی به علت اختلافاتی که بینشان بود ، این ازدواج به جدایی انجامید ؛ از این پیشامد انعکاسی در اشعار پروین نمی توان یافت (Âriyenpûr,1387:540)". "دیوان پروین (مشتمل بر قصیده، غزل، قطعه ، مثنوی و مفرد 5606 بیت) اولین بار در سال 1314 با مقدمه محمد تقی بهار منتشر شد (Şerîfî,1395:221) ."پروین چهار سال پس از پدر در سی و پنج سالگی بر اثر بیماری حصبه در گذشت (Kerâçî, Pervîn-i İ'tisâmî,1386:127) ".

سبک و شخصیت ادبی پروین اعتصامی

تربیت پروین در محیطی ادبی در اشعار او نیز منعکس شده است. "یگانه اثر بر جا مانده از پروین ،دیوان اوست که بارها چاپ شده است. تأثیر شعر قدما و شیوه ی آنان در سخنوری، در کلام پروین با بیانی شیوا به طور محسوسی جلوه گری می کند (Hâşimî, 1388:258)" . محیطی که پروین بزرگ شده است در این امر تأثیر زیادی داشت چون سبک فضای ادبی آن زمان به ادبیات قدیم گرایش داشت، پروین نیز ازآن شیوه ها پیروی می کرد.

"قصاید او پرنکته و پرنغز است. هر چند پیروی از شیوه «ناصر خسرو» به وضوح نمایان است، از روانی و سادگی اسلوب «سعدی» هم بی بهره نیست. به این ترتیب در اشعار او سبک خراسانی و عراقی در کنار هم جای دارند.در قطعات خود نیز به «سنایی» و «انوری» توجه داشته است و بیشتر قطعات او به صورت مکالمه و گفتگو یا به عبارت دیگر مناظره است(Yâhakkî,1375:163-164)". به وضوح مشاهده می شود که در دیوان پروین، اشعار در قالب های مختلف سروده شده اند، و شاعرتحت تأثیر شاعران دوران قدیم بوده است اما او با استفاده از خلاقیت خود به جای تقلید از اشعار شاعرانی که تحت تأثیر آنها بود، نفس تازه ای به شعر آورد.

"پروین شاعر تربیت و اخلاق است اما تربیت و اخلاق او مبتنی بر اندیشه عرفانی است. عرفان او هم غیر از تصوف اسلامی از سرچشمه تعلم افلاطون و مکتبهای گنوسی و نوافلاطونی آب می خورد و به همین سبب به مساله روح و نجات اهمیت خاص می دهد. از این جهت تعلیم اخلاقی پروین بر مبنای عرفان ، مبتنی می شود و در عین حال با سعی و عمل هم پیوندی استوار می یابد(Zerrînkûb,1374:61) ".پروین نه تنها اشعار ادیبان زمان خود را می خواند، بلکه آثار فیلسوفان یونان باستان نیز در شکل گیری افکار عرفانی اش تأثیر گذار بود. اشعاری که با روحیه عرفانی سروده است را می توان در قصیده هایش دید.

"نکته بسیار مهمی که در مطالعه آثار پروین فوراً به ذهن می نشیند اینست که طبع بسیار بلند و توانایی داشته و تقریباً همه جا هر چه خواسته بگوید توانسته است و وزن و قافیه به هیچ وجه طبع او را محدود نکرده است (Nefîsî,1323:100)". پروین آزادانه افکار خود را در اشعار خود بیان کرده است. اشعاری که او مطابق با قواعد ادبی قدیمی می سرود، او را از پرداختن به مسائل دوره مدرن باز نداشته است."شعر پروین شعر خرد و عاطفه است و نیازی به استعاره های تجریدی و تشبیهات عجیب و غریب ندارد (Şefi‘î Kedkenî,1394:464) ". او ازچیزهایی که ذهن خواننده را تیره می کرد اجتناب کرده است. او هرآنچه که قصد بیانش را داشت، ساده و قابل فهم بیان کرده است. " اشعارش بیشتر شامل مضامین اخلاقی و عرفانی است. پروین حکمت و اخلاق را با چنان زبان ساده و شیوا بیان می دارد که خواننده را از هر طبقه ی اجتماعی و فکری که باشد تحت تأثیر قرار می دهد (İbrâhîmî Fer ve Deştî, 1392:9)". مهمترین دلیل این امر آن است که موضوعاتی که او به آن می پردازد برای همه اقشار جامعه جذاب است.

"به صراحت و کنایه بر بی سامانیهای اخلاقی عصر اعتراض می کند، شعرش انعکاس صدای مظلومان و محرومان جامعه است (Zerrînkûb,1383:538-539) ". شعر پروین با مضامین نو و با علاقه و دلسوزی به حال بینوایان ، ممتاز است. موضوعی که در مطالعه خود به آن می پردازیم نمونه ای از این وضعیت است. پروین مشکلات جامعه را از زبان بچه ای کوچک بیان می کند . "او مدافع حقوق رنجبران و رنجدیدگان و شریک درد و غم زحمتکشان و کشاورزان و به طورخلاصه سخنگوی پر شور و پابرجای تیره بختان است(Âriyenpûr,1387:541) ".

"فرزندان که بیشتر به شکل کودکان در دیوان پروین اعتصامی از آن ها سخن می رود، اغلب در نقش طفلان یتیمی که از درد بی مادری شکایت می کنند، ظاهر می شوند و یا موجوداتی ضعیف و ناتوان که مادر پله پله ،الفبای زندگی را به آنها می آموزد و آنان را برای ورود به اجتماع آماده می کند(El-Sâdât Es’edî Fîrûzâbâdî,1392:38) ".

بی مادری موضوعی است که در اشعار پروین به وفور می بینیم . این ممکن است به این دلیل باشد که او فرزندی ندارد یا خود از محبت مادری محروم است.

"نگاه کودکان در شعر پروین منحصر به مورادی نیست که به شکل مستقیم از کودکان سخن به میان می آید. حتی گاه در شعرهایی که هیچ اشاره ای مشخص به حضور کودکان نمی شود، حال و هوای کودکان را می توان حس کرد

(İdrîsî, 1386:85) ". پروین همیشه توانسته روحیه کودک را در آن حفظ کند. در شعر هایی که با این حس سروده شده اند، گاهی معصومیت کودکانه و گاهی استیصال و بیچارگی این قشر،احساس می شود.

تحلیل شعر "طفل یتیم" پروین اعتصامی

شعر «طفل یتیم» در قالب قطعه نوشته شده است و نمونه ای از شعر روایی است. همانطور که قبلا ذکر کردیم، "شعر روایی شامل داستان یا بخش هایی از داستان است و شعری است که محتوایی را در عناصر خاص روایت

مانند زمان، شخص، مکان و راوی، با استفاده از افعال که ممکن است برای شعر بیش از حد باشد ، بیان می کند (Sümer,2010:28)". در شعر «طفل یتیم» آرایه های ادبی هم وجود دارد. استعاره ، تشبیه ، تشخیص، مراعات نظیر و... . وزن شعر نیز فاعلاتن مفاعلن فع لن است.

این شعر مبتنی بر روایت و با استفاده از امکانات و ظرفیت های بیان روایی سروده شده است. پروین در این شعر از افعال نیز با بسامد بالا ،استفاده کرده است. پروین شاعر و راوی داستان (سوم شخص) ، کنش های داستانی (گفتگو و عمل) را بر عهده دارد و اگرچه شعر، روایت گونه است اما به دلیل محدودیت در شخصیت پردازی نمی توان آن را داستان نامید . راوی از زبان کودکی یتیم ، داستان زندگی پر فراز و نشیب او را روایت می کند (İ'tisâmî, 1387:311) :

کودکی کوزه ای شکست و گریست	که مرا پای خانه رفتن نیست
چه کنم،اوستاد اگر پرسید	کوزه آب از اوست،از من نیست
زین شکسته شدن، دلم بشکست	کار ایام، جز شکستن نیست
چه کنم، گر طلب کند تاوان	خجلت و شرم، کم ز مردن نیست
گر نکوهش کند که کوزه چه شد	سخنیم از برای گفتن نیست

در این شعر، کودکی غمگین و دل شکسته را می بینیم که با «حدیث نفس»، خود را برای راوی شرح می دهد. و راوی نیز آن را برای مخاطب روایت می کند ؛ کودکی که تنها او را در بستر روایی شعر، می بینیم و می شنویم و دیگر شخصیت ها بسیار کوتاه و گذرا از منظر او روایت می شوند. در بیت اول یک کودک بیچاره کوزه ای را می شکند ، هم به خاطر ترس و هم فقر ناراحت می شود و گریه می کند؛ البته این ترس همراه با خجالت و شرم است. حس شرم و خجالت وقتی در انسان هویدا می گردد که او بر عمل خویش آگاه باشد و از عمل انجام شده حس ندامت داشته باشد و این ندامت نیز تنها با تفکر حاصل می شود.می توان حدس زد که این کودک محروم از آنچه هم سالان او دارند ، برای تأمین نیازهای خود ، برای دیگری (استاد) کار می کند و استاد با او نامهربان است. پس ، از خشونت استاد هم برخوردار است .این کودک که بدون مادر همه سختی های زندگی را دیده و چشیده است با اینکه سنش کم است، درک عمیق او مشابه به بزرگسالان است(İ'tisâmî, 1387:312).

کاشکی دود آه می دیدم	حیف، دل را شکاف و روزن نیست
چیزها دیده و نخواسته ام	دل من هم دل است، آهن نیست
روی مادر ندیده ام هرگز	چشم طفل یتیم ، روشن نیست
کودکان گریه میکنند و مرا	فرصتی بهر گریه کردن نیست
دامن مادران خوش است، چه شد	که سر من بهیچ دامن نیست

قلب کوچک کودک ،خیلی دردمند است و در بیت ششم بیان می کند که هیچ کس نمی تواند ببیند که چگونه قلبش از غم عمیقش برای اشتباهی که کرده به درد آمده است . علاوه بر درد درونی، فقر هم کودک را ناراحت می کند. کودکی که در این شعر با او مواجه هستیم یک کودک معمولی نیست او به واسطه ی اینکه زودتر به بستر جامعه ی بزرگسالان پا نهاده است ، فراتر از یک کودک می اندیشد.

«بی مادری» بزرگترین دردی است که کودک از آن رنج می برد.این کودک یتیم است که از روزگار جز درشتی و سختی تجربه نکرده است. تلاش کودک برای زنده ماندن از بیان احساساتی مانند اشتیاق جلوگیری می کند. اشتیاق او به حضور مادر و درک محبت او از تک تک واژگان به کار رفته در شعر، قابل دریافتن است، این کودک که تمام

کوله بار زندگی را بر دوش می کشد، زندگی و دنیای زشت پیرامون خود را سرزنش می کند و این سرزنش کودکی است که پس از تمام مشکلاتی که تجربه کرده است، حتی در آغوش مادری قابل اعتماد برای پناه گرفتن نیز جایگاهی ندارد تصـــویری که بســیار اندوه بار اســت. و راوی در بیان این حزن بی اندازه و انتقال آن به مخاطب از همه ی شگردهای عاطفی زبان بهره برده است (İ'tisâmî, 1387:312)

خواندم از شوق، هر که را مادر — گفت با من، که مادر من نیست

از چه ، یکدوست بهر من نگذاشت — گر که با من ، زمانه دشمن نیست

دیشب از من، خجسته روی بتافت — کاز چه معنیت، دیبه بر تن نیست

من که دیبا نداشتم همه عمر — دیدن، ای دوست چو شنیدن نیست

طوق خورشید ، گر زمرد بود — لعل من هم، به هیچ معدن نیست

این کودک بیچاره در اطراف خود به دنبال محبت مادری گشته اما همیشه از این پاسخ «من مادر تو نیستم» ناامید شده است. چرا که هر کسی را که مادر خویش، می پندارد در واقع خیالی بیش نیست و همیشه با این واقعیت دردناک و پاسخی پر تکرار « که من مادر تو نیستم» مواجه می شود. این کودک که با وجود سن کم تمام سختی های زندگی را تحمل می کند، فکر می کند که زمانه با او بد رفتاری می کند و حتی خود را لایق داشتن یک دوست هم نمی داند. به گفته این کودک یتیم، زمانه بر چهره کسانی که خوب لباس می پوشند و ثروتمند هستند لبخند می زند و به فقرا پشت می کند. چرا که او پولی برای خرید لباس ابریشمی ندارد. فلک ستیزی و شِکوِه از دنیا و نابرابری های اجتماعی ، شخصیت کودک را به دنیای بزرگسالی عمیق تر گره می زند .

کودک بیان می کند که هیچ کس نمی تواند او را درک کند و فقط خود، از غمی که تجربه می کند مطلع اســت؛ زیرا دیدن یعنی تجربه کردن چیزی با شنیدن آن یکی نیست. استفاده ی درست و به جا از ضرب المثلی فارسی شاید گواه بر قدمت اینگونه رنج ها ست در سراسر تاریخ .

تابش نور خورشید چشم آدم را خیره می کند و نمی تواند مستقیم به خورشید نگاه کند شاعر، نور خورشید را به گردنبند زمرد تشبیه می کند.«لعل» گوهری است که به اندازه «زمرد» گرانبها است اما کودک می گوید که لعل او هنوز از معدن بیرون نیامده است تا فقر خودش و نرسیدن به چیزهایی که می خواهد را توضیح دهد چون کودک یتیم هم برای وضعیت خود در حال و هم برای آینده ناامید است (İ'tisâmî, 1387:312) .

لعل من چیست، عقده های دلم — عقد خونین، بهیچ مخزن نیست

اشک من، گوهر بناگوشم — اگر گوهری به گردن نیست

کودکان را کلیج هست و مرا — نان خشک از برای خوردن نیست

جامه ام را به نیم جو نخرند — این چنین جامه، جای ارزن نیست

ترسم آنگه دهند پیرهنم — که نشانی و نامی از تن نیست

طفل یتیم غمگین است چون لعل ندارد اما اندوهی را که در دل دارد به لعل تشبیه می کند . او می گوید که چنین لعل در هیچ کجا پیدا نمی شود. شرایط سخت زندگی این کودک را بالغ کرده است، او به جای گریه برای چیزهایی که نمی تواند داشته باشد، خودش را دلداری می دهد.این کودک هر آنچه که دیگر انسانها در دنیای مادی به دنبال آن هستند را در خویشتن می بیند .

کودکان را کلیچ هست و مرا نان خشک از برای خوردن نیست

دراین بیت بار دیگر بی مادری خود را بیان می کند در حالی که بچه ها کلوچه هایی از دســت پخت مادر در دســت دارند او حتی نان خشـک هم ندارد.این کودک کار می کند اما باز هم فقیر اسـت به اندازه ای که قدرت خرید نان نیز ندارد . او می گوید حتی لباسهایی که بر تن دارد بی ارزش است (İ'tisâmî, 1387:313).

کودکی گفت:مسکن تو کجاست گفتم:آنجا که هیچ مسکن نیست

رقعه، دانم زدن به جامه خویش چه کنم، نخ کم است و سوزن نیست

خوشه ای چند میتوانم چید چه توان کرد ، وقت خرمن نیست

درسهایم نخوانده ماند تمام چه کنم، در چراغ روغن نیست

همه گویند پیش ما منشین هیچ جا، بهر من نشیمن نیست

منظور طفل یتیم از نداشتن خانه ، در حقیقت محروم بودن از محیط گرم خانواده است . وقتی کودکی هم سن و سال او این سوال را از او می پرسد، قلب یتیم بیشتر به درد می آید چون می خواهد مثل همسالانش خانه و مادری داشته باشد. با وجود سن کم ،این کودک که بار زندگی را بر دوش می کشد ، همیشه در زندگی اش نواقصی دیده می شود . در حین انجام یک کار همیشه با مانعی روبرو می شود حتی اگر به چیزی لبخند بزند، غم دیگری به او آسیب می زند. منظور از نخ و ســوزن در این شــعر همین اســت. این کودک که با قلب کوچکش برای زندگی می جنگد، می خواهد آنچه می کارد درو کند اما می گوید هنوز وقتش نرسیده است. اینجا امید دیده می شود، او منتظر روزی است که با وجود این همه غم، بالاخره، لبخند بزند.

او کودکی است که هم کار می کند و هم درس می خواند. او در ساعاتی که کار پایان می یابد، درس می خواند اما به اندازه کافی موفق نیست؛ به دلیل فقر، او برای زندگی با بدن کوچکش مبارزه می کند، همکلاسی هایش از او فاصله می گیرند. چون کودکان خود را متفاوت از او می بینند بنابراین او را طرد می کنند. شــاید بزرگترین ویژگی که این کودک یتیم را از سایر کودکان متمایز می کند بی مادری باشد. علاوه بر این ، فقر بی اندازه هم از ویژگی های بارز این شخصیت در درون روایت است که راوی ماهرانه به توصیف همه جانبه ی آن پرداخته است .

(İ'tisâmî, 1387:313).

بر پلاسم نشانده اند از آن که مرا جامه، خز ادکن نیست

نزد استاد فرش رفتم و گفت در تو فرسوده، فهم این فن نیست

همگنانم قفا زنند همی که ترا جز زبان الکن نیست

من نرفتم بباغ با طفلان بهر پژمردگان،شکفتن نیست

گل اگر بود، مادر من بود چونکه او نیست، گل بگلشن نیست

در بیت بیست و سوم به فرشی که در کلاس درس دانش آموزان رویش می نشیند اشاره شده است. چون در گذشته دانش آموزان روی زمین می نشــستند و درس می خواندند. به خاطر اینکه یتیم فقیر اســت و دوســتانش او را نمی خواهند، کودک لباس خود را تحقیر می کند و احســاس بی ارزشــی می کند. فکر می کند لایق هیچ جایی نیســت. این پسر بیچاره که غم نان او را به انجام هر کاری واداشته، از همگان، همیشه جواب منفی دریافت کرده است و تحقیر شـده اسـت.هر چه خواسـته، در آخر دسـت خالی بر گشـته اسـت. این مشـکلات بر سـلامت کودک نیز تأثیرات منفی گذاشته است از جمله لکنت زبان یتیم که در شعر به آن اشاره شده است.امروزه می دانیم که لکنت اختلالی است که

در کودکانی که تحت فشار هستند و در ترس و استرس بزرگ شده اند مشاهده می شود. از این منظر به نظر می رسد که او از همان روزی که به دنیا آمده است در شرایطی سخت و طاقت فرسا برای گذران زندگی با مشکلات دست و پنجه نرم کرده است. دوستانش به خاطر لکنت زبان او را مسخره می کنند این وضعیت باعث زخمهای عمیقی در دنیای درونی کودک شده است.

او خود و مادرش را با گل مقایسه می کند. او خود را مانند یک گل پژمرده می بیند چون در زندگی تنها است و اطرافیان او را دوست ندارند. گل فقط با آب و مراقبت رشد می کند وگرنه پژمرده می شود.کودکان مثل گل هستند.هم حساس و هم نیازمند توجه و محبت هستند. به خاطر اینکه مادرش زنده نیست، برای این گل (کودک یتیم) در گلستان جایگاهی نیست و همه جا برای او تیره و تاراست (İ'tisâmî, 1387:313-314).

گل من، خارهای پای من است	گر گل و یاسمین و سوسن نیست
اوستادم نهاد لوح بسر	که چو تو، هیچ طفل کودن نیست
من که هر خط نوشتم و خواندم	بخت با خواندن و نوشتن نیست
پشت سر اوفتاده فلکم	نقص حطی و جرم کلمن نیست
مزد بهمن همی ز من خواهند	آخر این آذر است، بهمن نیست
چرخ، هر سنگ داشت بر من زد	دیگرش سنگ در فلاخن نیست
چه کنم، خانه زمانه خراب	که دلی از جفاش ایمن نیست

زندگی تمام زیبایی ها را از او ربوده است. یتیم درد بدن خود را به ارزش هایی که نمی تواند در دنیای فانی داشته باشد تشبیه می کند و اینگونه خود را دلداری می دهد. این یتیم که با دل کوچکش همه سختی ها را تحمل می کند، هم کار می کند و هم درس می خواند. اما او همیشه توسط معلمش سرزنش می شود چون او دانش آموز موفقی در مدرسه نیست. او به دلیل ترسی که احساس می کند به زندگی با نگاهی تردید آمیز می نگرد. این وضعیت منجر به وقوع اشتباهاتی دائمی شده است. با وجود سن کمش می داند که هیچ چیز نمی تواند تقدیری که با تولدش برای او رقم خورده است را تغییر دهد بنابراین به نظر او تمام تلاش هایش در زندگی بیهوده است. او معتقد است که زمانه او را فراموش کرده است. یتیم همیشه خود را مدیون زندگی می داند. با این حال زمانه تمام زیبایی ها را از او گرفته است به خصوص مادرش را. و اکنون او چیزی برای از دست دادن ندارد. در شرایط به هم ریخته زمانه، حرف و شرح حال این یتیم هم کمتر از آن است که شنیده شود.

نتیجه گیری

دیده می شود که پروین اعتصامی ،یکی از شاعران مهم ادبیات معاصر فارسی در اشعار خود در مورد کودکان از دردسرها و مشکلات و غم های کودکان متاثر شده و آنان را با مهر مادری در آغوش گرفته است. رویدادهای سیاسی آن دوره به نابرابری هایی در جامعه منجر شده است که از نگاه تیزبین این شاعر دور نمانده است . در محیطی که فقرا و درماندگان تحت ستم بودند، پروین شجاعانه مشکلات آنان را در اشعار خود بیان کرده و سعی کرده است به نوعی مشکلات آنان را بازتاب دهد.

شاعر در شعر «طفل یتیم» احساسات خود را از زبان کودکی یتیم با بیانی بسیار احساسی به خواننده منتقل می کند. بلوغ یک کودک خردسال و نگرش او نسبت به رویدادها نشانگر این امر است که در این شعر اندیشه ها و تفکرات اجتماعی پروین عمیقا در لایه های زیرین شعر نفوذ کرده است .

پروین با زبانی ساده، احساسات کودکی را منعکس می کند که مدام درمحیط اطراف خود، تحقیر می شود و سعی می کند با زندگی بدون مادر و سرشار از فقر مبارزه کند. این شعر در قالب قطعه نوشته شده است و شاعر برای بیان مسائل اجتماعی از فن مناظره استفاده کرده است.

در این شـعر گفته می شـود که چگونه یک یتیم با وجود فقر مادی و معنوی، بدون دسـت کشـیدن از مبارزه، برای زندگی و زنده ماندن تلاش می کند . در اوج ناامیدی ، حزن و تاریکی باز هم رگه هایی از امید ، شـادمانی و روشنایی در سخنان او دیده می شود . بسامد تعداد ابیات تاریک ، بیشتر از ابیات روشن است ، چرا که هدف از نگارش این شعر بیان دردهای اجتماعی است .

«طفل یتیم» نمونه ای از شـعر روایی اسـت. وقتی این شـعر را می خوانیم، طرح آن توجه ما را جلب می کند، که کاملاً ترکیبی از داستان و شعر است. اگرچه از بسیاری از عناصر داستانی تهی است اما به سبب داشتن زاویه دید خاص به لحاظ روایی مورد توجه اسـت . به علاوه رویدادهایی که پیرامون یک موضـوع خاص وقوع یافته اند ،با قلمی روان و خالی از دشواری های شعرگونه بیان شده اند.

در این شعر آرایه های ادبی نیز وجود دارد ، عباراتی مثل ، «دل را شکاف و روزن نیست» ، «دامن مادران» ، طوق خورشید، گر زمرد بود» ، «بهر پژمردگان،شکفتن نیست» ، «خانه زمانه» ، «جفای زمانه»؛ استعاره های مصرحه و مکنیه نظیر ،« خجسته روی بتافت» ، « پشت سر اوفتاده فلکم» ، «نقص حطی و جرم کلمن نیست»، «هر سنگ داشت بر من زد» ،« اشک من، گوهر بناگوشم »، « گل من، خارهای پای من است» و تشبیهاتی مانند، «گل و یاسمین و سوسن»، «دلم بشکست»، « دود آه» « لعل- زمرد»، «رقعه- سوزن- نخ» و مراعات نظیرهایی نیز دیده می شود که قابل توجه و تامل است .

همانطور که پیش از این اشـاره شـد در این شـعر حس بدبینی غالب اسـت، و خوش بینی را تنها زمانی می بینیم که چیزهای مادی که دنیای فانی به انسان عرضه می کند در درون و باطن کودک ارزشی دیگرگونه پیدا می کند. تشبیه اشکش به گوهر، لعل به عقده های دلش، گل به خارهای پایش نمونه ای از قبیل بیانات عمیق و در عین حال شاعرانه است .

پروین بحران کشـورش را از چشـم یک کودک بیان می کند. دراین شـعر به بحران معیشـتی مثل مشـکلات زندگی،بیکاری و گرسنگی پرداخته شده است. ناتوانی کودک در خرید روغن برای چراغ ،وصله کردن لباس او به جای خرید لباس جدید، طرد شدن او و حتی نداشتن یک نان خشک هم برای خوردن، تنها بخشی از مشکلات ذکر شده است .

در این شعر که رگه هایی از شیوه تدریس آن دوره نیز شرح داده شده است، به این نتیجه می رسیم که استاد فردی صاحب نفوذ اما سخت گیر است چون وقتی کوزه شکست کودک از ترسش نمی داند که به او چه بگوید.یا در مدرسه ، کودک همواره می ترسد که معلم او را سرزنش کند، چرا که یکبار تحقیر شدن را از جانب او تجربه کرده است ؛ تداعی خاطره از روزی که درس نخوانده بود و معلم تخته سیاه (لوح) را روی سرش گذاشته بود ، اشاره ای مستقیم به این امر دارد. از این حیث می توان دریافت که نه تنها معلم عصـبی اسـت ، بلکه از خشـونت به عنوان ابزاری برای هشدار دادن به کودک استفاده می کند .

در مجموع می توان فهمید که پروین اگر چه هرگز احساس مادری را تجربه نکرده است اما آن را در احساسات یک کودک بی مادر پیوند زده است و با زبانی عاطفی و گیرا شرح حال او را بیان کرده است ، هم از نظر سبکی و هم از نظر شیوه ای که بحران آن دوره را برای مخاطب به تصویر کشیده است ، می توان با صراحت به این مهم اشاره کرد که شـعر «طفل یتیم»، نمونه ای برجسـته و قابل تامل از نمونه های شـعر روایی اسـت که در ادبیات فارسـی سروده شده است.

منابع

Âriyenpûr, Y. (1387). *Ez Sabâ tâ Nîmâ III*. Tahrân: İntişârât-i Zevvâr.

Bîjenî Âkâhânî M, Sadikî İ, Murtezevî Seyyid C. (1393). Nakd ve tahlîl-i ‘enâsir-i dâstân der deh nemûne ez şi’rhâ-yi revâyî-i mu’âsir. *Neşriye-yi Kavuşnâme-yi Zebân ve Edebiyyât-i Fârsî*, 29, 226-256.

Browne, E. (1910). *The persian revolution of 1905-1909*. İngiltere: Cambridge University Press.

Dehhodâ, ‘A. E. (1377). *Lugatnâme-yi Dehhodâ*, Cild-i Çehâr. Tahrân: İntişârât ve Çâp-i Dânişgâh.

El-Sâdât Es’edî Fîrûzâbâdî, M. (1392). Hânevâde ve munâsebât-i hânevâdegî der dîvân-i Pervîn-i İ’tisâmî. *Faslnâme-yi ‘İlmî-i Pejûhişî-i Zen ve Ferheng*, 7, 21-40.

Furon, R. (1943). *İran*. (çev. Söylemezoğlu, G.K). İstanbul: Hilmi Kitabevi.

Hâşimî, H. (1388). *Zindegînâme-yi şâ'irân-i İrân ez âgâz tâ 'asr-i hazir*. Tahrân: İntişârât-i Ferheng ve Kalem.

Huseynî, M. (1386). *Cilvehâ-yi romantizm der şi'r-i Pervîn-i İ'tisâmî*. Tahrân: Mecmua'-i Makâlât-i Nikûdâşt.

İbrâhîmî Fer, T. ve Deştî, F. (1392). Nâberâberîhâ-yi ictimâi der eş'âr-i Pervîn-i İ'tisâmî", *Faslnâme-yi Pejûhişhâ-yi Siyâsî*, 6, 8-36.

İdrîsî, M. H. (1386). *Berresî-i fezâhâ-yi kudekâne der şi'r-i Pervîn*, Mecmua'-i Makâlât-i Kongre-yi Bozorgdâşt-i Pervîn-i İ'tisâmî, Cild-i Evvel, İntişârât-i Dânişgâh-i Erâk. İran.

İ'tisâmî, P. (1387). *Dîvân-i Pervîn-i İ'tisâmî dîbâçe-yi Meliku'ş-Şu'arâ-i Bahâr*.Tahrân: İntişârât-i Ermegân.

Kanar, M. (1999). *Çağdaş İran edebiyatının doğuşu ve gelişmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Karadeniz, Y. (2012). *İran tarihi* (1700-1925). İstanbul: Selenge Yayınları.

Kâsimî, T, Furûgî Ebrî A, Allahyari, F. (1400). Peyâmedhâ-yi siyâsî, ictimâi ve iḳtiṣâdî-i ceng-i dovvom der Fârs (H.ş.1318-1324). *Pejûhişnâme-yi Târihhâ-yi Mahallî-i İrân*, 1, 127-142.

Kerâçî, R. (1386). Pervîn-i İ'tisâmî. *Dânişnâme-yi Zebân ve Edeb-i Fârsî.* (Cilt 2, 126-128. ss.). Tahrân.

Kurtuluş, R. (2005). Muhammed Rızâ Şah Pehlevî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 30, 565-566.ss.). İstanbul.

Kurtuluş, R. (2008). Rızâ Şah Pehlevî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* (Cilt 35, 67.s.). İstanbul.

Moshtagh Mehr, R. ve Abbas Baghi N. (2012). İran meşrutiyeti ve edebi eleştiri. *Şarkiyat Mecmuası*, 19, 63-74.

Nefîsî, S. (1323). Pervîn-i İ'tisâmî. *Mecelle-yi Peyâm Nûr*, 2, 98-104.

Novser Mahmûdî, M. (1395). Berresî-i şegirdhâ-yi intikâdî der şi'r-i Pervîn-i İ'tisâmî *Mecelle-yi Edebiyyât-i Parsî-i Mu'âsir*, 1, 81-107.

Rızâyî, L. (1391). Berresî-i nakş ve kârkerd-i râvî-i evvel-i şahs der şi'r-i revâyî-i kûdek (Gurûh-i sinnî elif). *Mecelle-yi 'İlmî-i Pejûhişî-i Mutala'ât-i Edebiyyât-i Kûdek-i Dânişgâh-i Şîrâz*, 1, 71-86.

Selîmî, 'A. ve Yârî Nizâm Âbâdî, B. (1393). Mukâyese-yi tatbiḳî-i şi'r revâyî-i Nîmâ Yûşîc ve Halîl Mutrân bâ te'emmulî der mîzân-i hellâkiyet-i hunerî-i do şâ'ir. *Pejûhişnâme Nakd-i Edebî ve Belâgat,* 2, 113-131.

Sümer, M. (2010). Turgut Uyar şiirinde anlatımcı teknik. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Şefi'î Kedkenî, M. R. (1394). *Bâ çerâg ve âyne*. Tahrân: İntişârât-i Sohen.

Şerîfî, M. (1395). *Ferheng-i edebiyyât-i Fârsî*. Tahrân: Neşr-i Nov.

Tecrübekâr, B. N. (1995). *İran edebiyatında şiir Kaçarlar dönemi,* (çev. Kanar, M). İstanbul: İnsan Yayınları.

Üstün, İ. S. (2000). İran. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt 22, 400-404.ss.) İstanbul.

Yâhakkî, M. C. (1375). *Çûn sebû-yi teşne*. Tahrân: İntişârât-i Câmî.

Zerrînkûb, A. H. (1383). *Ez gozeşte-yi edebî-i İrân*. Tahrân: İntişârât-i Sohen.

Zerrînkûb, A. H. (1374). *Defter-i eyyâm*. Tahrân: İntişârât-i 'İlmî.

Zerrînkûb, A. H. (1392). *Rûzigârân-i târih-i İrân ez âgâz tâ sukût-i saltanat-i Pehlevî*. Tahrân: İntişârât-i Sohen.

SOSYAL HİZMET VE HAKKANİYET OLARAK ADALET

Öğr. Gör. Dr. Hasan Tahsin YÖYEN [1]

[1] Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Kazım Karabekir Meslek Yüksekokulu

htahsinyoyen@gmail.com – ORCID ID: 0000-0003-1019-0453

ÖZET

Liberal adalet teorileri içinde sosyal hizmetin kendine alan bulabileceği yaklaşımlardan biri, Amerikalı düşünür John Rawls'un ortaya koyduğu hakkaniyet olarak adalet anlayışıdır. Hatta Rawls'un adalet anlayışının sosyal hizmet uygulamaları için en ideal liberal adalet anlayışı olduğu dahi söylenebilir.

İhtiyaç temelli bir yaklaşımı barındıran bu anlayış ile sosyal hizmet arasında ihmal edilemeyecek bir ilişki vardır. Rawls, hakkaniyet olarak adaleti, "adaletin iki ilkesi" olarak tanımladığı ilkeler üzerinden ifade etmiştir. Bu ilkelerden yola çıkarak adil bir toplumun herkes için eşit temel özgürlüklere, adil fırsat eşitliğine ve fark ilkesine ihtiyaç duyduğu söylenilebilir. Vazgeçilemez olan eşit temel özgürlükler toplumdaki her bir bireyin temel özgürlüklere erişmede eşit haklara sahip olmasını ifade eder. Adil fırsat eşitliği ise bireylerin toplumdaki mevcut kaynak ve pozisyonlara ulaşmak için aynı şansa sahip olması anlamına gelir. Son olarak fark ilkesi, toplumdaki en dezavantajlıları dikkate alır. Fark ilkesine göre toplumdaki sosyal ve ekonomik eşitsizlikler en dezavantajlıların en yüksek faydasına göre şekillenmelidir. Bu, toplumdaki temel kurumların fark ilkesi çerçevesinde hareket etmesiyle mümkündür. Sosyal hizmet ile hakkaniyet olarak adalet arasındaki ilişki de en derin halini burada alır. Zira süregelen tartışmalar bir kenara bırakılırsa sosyal hizmetin amacı toplumdaki dezavantajlıların konumunu iyileştirmek, diğerleri gibi toplumdaki kaynak ve pozisyonlara erişmelerini sağlamaktır. Eşit temel özgürlükler ve adil fırsat eşitliği ile paralel olarak sosyal hizmet, yaptığı müdahaleler ile vatandaşların sahip olduğu eşit hakları kullanabilmelerini, pratikteki engelleri kaldırarak fırsat eşitliğinden faydalanabilmelerini amaçlar.

Bu minvalde bu çalışmada sosyal hizmet ile hakkaniyet olarak adalet arasındaki ilişki dikkate alınmıştır. Rawls'un adalet anlayışı çerçevesinde, günümüz toplumlarında sosyal hizmet, daha adil bir düzen için önemli bir unsur olarak karşımızda durmaktadır. Buradan hareketle sosyal hizmetlerin adil bir toplumsal düzene erişme noktasında büyük katkıları olduğu söylenebilir. Sosyal hizmet, bir taraftan sosyal adaleti sağlama hedefi gibi Rawls'un adalet anlayışıyla ortak noktalara sahipken diğer taraftan hakkaniyet olarak adaleti yerine getirmede işlevsel bir araç olarak görülebilir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Hizmet, Hakkaniyet Olarak Adalet, John Rawls

1. GİRİŞ

Adalet, tarih boyunca tartışılagelen, insan ve toplum için en önemli kavramlardan biridir. Adaletin ne olduğuna dair cevabımız zamana, topluma veya kim olduğumuza göre değişmiştir. Adalet tartışmalarına 1971 yılında yayınladığı *Bir Adalet Teorisi* adlı eseriyle yeni bir soluk getiren John Rawls, bu kavramın tekrardan ahlak ve siyaset felsefesinde en çok tartışılan kavram olmasını

sağlamıştır. Rawls'un geliştirdiği adalet teorisi o denli önemlidir ki ondan çok daha farklı düşünen Robert Nozick dahi siyaset felsefesinde çalışmalar yürüten birinin Rawls'u dikkate almadan bunu yapamayacağını belirtmiştir: Ya bu adalet görüşüne katılırız ya da neden katılmadığımızı ifade etmek durumundayızdır (Nozick, 2006: 241). Diğer taraftan Michael J. Sandel de Rawls'u eleştirmiş olsa da onun teorisinin tam ve eksiksiz olarak karışımızda durduğunu söylemekten geri kalmaz (Sandel, 2018: 203-204).

Sosyal hizmet ise geçmişi 19. yüzyıla kadar dayanan ve sosyal adaleti merkezine alan bir disiplindir. Sanayi devrimi sonrası ortaya çıkan sosyal politikayla birlikte sosyal hizmet (social work) kavramı da gündeme gelmiştir. Bu tarihe kadar hayırseverlik üzerinden gönüllü olarak yürütülen faaliyetler sosyal hizmet müdahalesi dediğimiz eylemlere dönüşme yoluna girmiştir. Zira sanayi devrimi sonrası ortaya çıkan sosyal sorunlar mevcut toplumsal yapıyı da yıkıma uğratmış ve toplumun bu sorunları kendi içinde çözebilmesinin önüne geçmiştir. Bu durum hayırseverlerin yardımlarının ötesinde profesyonel bir yardım mekanizmasına ihtiyacı doğurmuştur. Buradaki temel amaçlardan biriyse sosyal adaleti gerçekleştirebilmektir. Sosyal sorunların merkezinde bu adaletsizlik yatar (Kongar, 1972: 147-148).

Böylece Rawls'un adalete dair görüşleriyle sosyal hizmet arasındaki ilişkinin niçin gündeme geldiği de görülebilir. Rawls'un hakkaniyet olarak adaleti toplumdaki bireyler arasında var olan büyük ekonomik eşitsizliklerin beraberinde sosyal ve siyasal anlamda adaletsizliği getireceğini düşünür. Bu sebeple Rawls, adaleti sağlama adına toplumdaki en dezavantajlıları ayrıca dikkate alırken sosyal hizmetin de bu kesime yönelik sosyal hizmet müdahaleleri ile durumlarını iyileştirmeyi hedeflediğini hatırlamamız gerekir.

2. GENEL HATLARIYLA HAKKANİYET OLARAK ADALET

John Rawls (1921 - 2002) 1971 yılında yayınlanan *Bir Adalet Teorisi* isimli eseriyle adil bir toplumsal düzenin nasıl kurulacağına dair düşüncelerini aktarmıştır. Rawls buradaki amacını Locke, Rousseau ve Kant gibi sözleşme teorisyenlerinin yönteminden faydalanarak bir adalet kavramına erişmek olarak tanımlar (Rawls, 2017: 5). Bundan yaklaşık 23 yıl sonra ise *Siyasal Liberalizm* (1993) adlı eseriyle hakkaniyet olarak adalet adını verdiği adalet anlayışını bir siyasal adalet anlayışı olarak sunmuştur. *Siyasal Liberalizm* ile Rawls daha gerçekçi bir toplum kurgulamış ve bu demokratik toplumun istikrarını dert edinmiştir. Fakat bu değişiklik veya güncellemelere rağmen Rawls'un hakkaniyet olarak adaleti özünde neredeyse aynı kalmıştır.

Rawls bu adalet kavramına ulaşabilmek için bazı araçlar geliştirmiştir. Bunlar: "başlangıç durumu" (original position), "bilgisizlik şalı" (veil of ignorance), "düşünsel denge" (reflective equilibrium), "maksimin kuralı" (maximin rule) ve "Pareto optimumu" (Pareto optimality) olarak ifade edilebilir. İlk olarak başlangıç durumu, birer temsilci olan bireylerin adalet ilkelerine erişmek için bir araya geldiği kurgusal durumdur. Buradaki temsilci bireyler bilgisizlik şalının ardında tartışmaya katılırlar. Bilgisizlik şalı tarafları her türlü özel bilgiden mahrum kılan bir araçtır. Bireyler ne kendilerinin ne de ülkelerinin durumları hakkında bilgi sahibi değillerdir. Örneğin kendilerinin cinsiyetlerini, ırklarını, gelir düzeylerini, yetenekli oldukları konuları bilmezler. Diğer taraftan ülkelerinin ekonomik ve siyasi durumu gibi bilgilerden de yoksundurlar. Bu kişiler ekonomi, psikoloji, siyaset gibi alanlarda yalnızca genel düzeyde bilgiye sahiptirler. Kurgusal bir durum olan başlangıç durumu toplumdaki bireylerin

katıldığı bir düşünce deneyi olarak görülebilir. Rawls, bir temsil aracı olarak tanımladığı başlangıç durumunu ortaya atma sebebini, adil bir toplumsal düzeni meydana getirecek adalet anlayışına erişmek için daha iyi bir yol olmamasıyla açıklar (Rawls, 2007: 68-71). Rawls başlangıç durumunda, bilgisizlik şalıyla tarafları simetrik olarak konumlandırabilmiş ve kendilerini veya başkalarını gözetecek kuralları benimsemelerinin ya da gruplaşarak çıkarlarını savunma yoluna gitmelerinin önüne geçmiştir. Diğer taraftan Rawls, rasyonel davranan tarafların bu sayede aynı argümanları benimseyeceklerini göstermek istemiştir. Taraflar bu yolla ortak bir adalet anlayışına erişebilir ve şüphesiz bu adalet anlayış ideal adalet anlayışı olacaktır (Rawls, 2017: 166).

Düşünsel denge, başlangıç durumundaki tarafların yürüttüğü tartışmalar sonucunda rasyonel yargılar arasında en makul ve istikrarlı olanlarda birleşmeleri anlamına gelir. Taraflar başta en basit ve kesin konulardan yola çıkarlar. Örneğin herkes için eşit temel özgürlük veya gelirin eşit dağılması gibi eşit paylaşımı dikkate alırlar (Rawls, 2017: 177). Taraflar eşit paylaşımı ele alarak çıktıkları yolun sonunda adaletin iki ilkesine erişeceklerdir. Alternatifleri arasından bu ilkeleri seçerken maksimin kuralı ve Pareto optimumundan faydalanırlar. Maksimin kuralı, alternatiflerin iyi sonuçlar değil kötü sonuçlar dikkate alınarak sıralanmasını gerektirir. Böylece taraflar alternatifler arasından en az kötü sonuca sahip olanda birleşirler. Zira bilgisizlik şalı sebebiyle kimse kendisi veya yaşadığı toplumun konumu hakkında bilgi sahibi değildir. Bu sebeple taraflar, en dezavantajlılar arasında yer alma ihtimalini de düşünerek alternatifler arasından en az kötü sonuca sahip olanları seçeceklerdir (Kocaoğlu, 2017: 57, Rawls, 2001: 97).

Son olarak Rawls'un "verimlilik ilkesi" dediği Pareto optimumu ise toplumdaki bir kişi ya da kurumun durumunda bozulma olmadan diğerlerinin durumunu iyileştirememeyi ifade eder. Başlangıç durumundaki taraflar ekonomik ve sosyal kararlarda verimlilik ilkesini dikkate alırlar (Rawls, 1999: 58). Verimlilik ilkesi bu konularda alınabilecek en etkili kararların alınması anlamına gelir. Başlangıç durumunda tüm bu araçların da yardımıyla taraflar hakkaniyet olarak adaletin ilkelerine yani adaletin iki ilkesine ulaşırlar.

Buna göre adaletin iki ilkesi şu şekilde ifade edilebilir (Rawls, 2007: 51):

1. *Herkesin tamamıyla yeterli eşit temel haklar ve özgürlükler düzenine sahip olmak konusunda eşit hakkı bulunmaktadır ve bu düzen herkes için aynıdır; bu düzende, eşit siyasal özgürlüklerin, ama sadece bu özgürlüklerin, değerleri eşit olarak sağlanır.*

2. *Toplumsal ve ekonomik eşitsizlikler şu iki şartı karşılamalıdır: Birincisi, eşitsizlikler herkese adil bir fırsat eşitliği altında açık olan konumlara ve makamlara bağlanmalıdır ve ikincisi, bu eşitsizlikler toplumun en dezavantajlı üyelerinin en çok yararına olacak şekilde olmalıdır.*

Birinci ilke eşit temel özgürlükleri ifade ederken, ikinci ilkenin ilk kısmı adil fırsat eşitliği, ikinci kısmı ise fark ilkesini temsil etmektedir. Rawls birinci ilkeyle siyasal özgürlüklerin sadece yasalarda yer alan birer madde olarak kalmamasını, kullanımının güvence altına alınmasını amaçlar. İkinci ilkede ise biçimsel dediği fırsat eşitliğinin ötesinde adil bir fırsat eşitliğini arzular. Fırsat eşitliğinin kâğıt üzerinde kalmasından ziyade pratikte toplumdaki herkese her pozisyonun açık olması amaçlanır. Son olarak fark ilkesi de mevcut eşitsizliklerin toplumdaki en dezavantajlılara en çok faydayı sağlayacak şekilde düzenlenmesini ister (Rawls, 2007: 52). İkinci ilke bu sayede birinci ilkenin amacına da hizmet etmektedir.

Görüldüğü gibi adaletin iki ilkesinin sahip olduğu amaçlar sosyal hizmetin amaçlarıyla örtüşür veya başka bir deyişle sosyal hizmet amacı gereği adalet ilkelerine hizmet ettiği söylenebilir. O halde genel itibariyle sosyal hizmete ve onun amacına değinelim.

3. SOSYAL HİZMET ve AMACI

Sosyal hizmet bireyin problemlerini ele alan bir disiplindir. Sosyal hizmet için, sosyal adalet amacı çerçevesinde, dezavantajlı bireylerin sorunlarıyla ilgilenen bir bilim dalı tanımı yapılabilir. Toplumdaki eşitsizlikler sebebiyle problem yaşayan kişi ve gruplara yardımcı olmayı hedefleyen sosyal hizmet, bu kişi ve grupların sosyal işlevselliklerini gerçekleştirebilmeleri için çabalar. Kapitalist sistemde sanayi devrimiyle ortaya çıkan sosyal sorunlar karşısında geleneksel yaklaşımların yetersiz kalması bir bilim ve meslek olarak sosyal hizmetin ortaya çıkmasını sağlamıştır (Kongar, 1972: 3 vd.).

Sosyal hizmetin temelinde sosyal adalet, insan onuru, hak ve özgürlük kavramları vardır (Şeker, 2015: 82). Sosyal hizmet, bir toplumda ortalama diyebileceğimiz hayat seviyesinde yaşama imkanına ulaşamayan kişilere sunulan sosyal ve ekonomik destekleme hizmetleri olarak da ele alınabilir (Çengelci, 1996: 4). Bir başka deyişle sosyal hizmet, dezavantajlıların durumlarını iyileştirmek adına, karşılaştıkları sorunları çözmek için yürütülen faaliyetlerdir (Tomanbay, 1999: 237).

Sosyal hizmetin hareket noktası birey ve grupların ihtiyaçlarıdır (Bingöl, 2015: 70). Bu ihtiyaçların sosyal sorunlara göre değişip şekillendiği unutulmamalıdır. Yani sosyal hizmet yalnızca bireylerin ihtiyaçlarını karşılamada bir destek görevi görmez. Geniş ve dar perspektiften ele alınabileceğimiz sosyal hizmete geniş pencereden baktığımızda, toplumdaki bireylerin sosyal sorunlarına yönelik, toplumun değişimi ve gelişmesi için yapılan düzenlemeler şeklinde bir tanım yapabiliriz. Sosyal hizmetler vatandaşların sosyal işlevsellikle ilgili sorun ve ihtiyaçlarına yönelik, genellikle kamusal nitelikli hizmetlerdir. Sosyal hizmet uzmanları kamusal yaşamın sosyal boyutundan, sosyal sorunlardan, sorumludurlar. Sosyal hizmet örgütlenmesi, sosyal sorunları gidermede koruyucu-önleyici politikaları içerebileceği gibi, tedavi edici politikaları da kapsayabilir. Koruyucu-önleyici politikalarda sosyal hizmet sosyal sorunlar meydana geldikten sonra devreye girer. Bu durum sorunları kronik hale getirerek çözümü zorlaştırır. Sosyal yardımların, sosyal haklar çerçevesinde değil yoksulluk temelinde ele alınması sosyal sorunların kronik hale gelmesinde etken bir diğer maddedir (Yıldırım ve Şahin, 2019: 2525 vd.).

Sosyal hizmet; sosyal, ekonomik, çevresel ve politik kaynaklara eşit erişimi hedefler. Bunun için savunuculuk yapar ve politika reformu girişimleriyle birey ve gruplarla çalışır (Appleby vd., 2015: 3). Ekonominin küreselleşmesi, sosyal ve ekonomik adalet noktasında sosyal hizmet için yeni zorluklar yaratmıştır. Bu noktada sosyal hizmet uzmanları yerel yönetimler bazında etkilerini ve istihdam fırsatlarını güçlendirip sosyal politikayı etkilemek için topluluk temelli eylemlerle rollerini arttırabilirler (Appleby vd., 2015: 4; Polack, 2004: 281).

Geniş anlamda sosyal hizmet; eşitlik, adalet ve kalkınma gibi amaçlar için örgütlenme ve savunuculuğa odaklanır (Keçeci, 2017: 187). Sosyal hizmetin amacı insan haklarının kullanımı ve sosyal adalettir. Bu noktada sosyal hizmetin sosyal adalete erişmede önemli bir işlevi olduğu söylenebilir. Sosyal adalet, toplumdaki bireylerin aynı haklara, sorumluluklara ve fırsatlara sahip olmasını ifade eder. Herkes eşit değere ve temel ihtiyaçlarını karşılayabilecek eşit haklara sahip olmalıdır. Şans ve fırsatların topluma yayılması ve haksız eşitsizliklerin ortadan kaldırılması gerekir (Çetin, 2015: 145-146).

Sosyal adalet, gelirin toplumun küçük bir kesiminde toplanmasından ziyade olabildiğince genele yayılmasıyla olanaklıdır. Devletin kamu hizmeti olarak sunduğu sosyal hizmetler (eğitim ve sağlık harcamaları, konut yardımı, sosyal yardımlar) gelir dağılımını dolaylı olarak veya doğrudan etkilemektedir. Görüldüğü gibi sosyal hizmetler geniş anlamda eğitim, sağlık ve sosyal güvenliği dar anlamda ise özel gereksinimli grupları kapsamaktadır. Bu noktada sosyal hizmet bir tür gelir dağılımında adaleti sağlama aracıdır (Çetin, 2015: 146-148).

Sosyal hizmetin içeriği ve kapsamına dair tartışmalar devam ediyor olsa da genel itibariyle sosyal hizmetin üç işlevinden bahsedilebilir: etkili hizmet sunumu, güçlendirme ve sosyal dönüşüm. Güçlendirme daha çok dar anlamda sosyal hizmet ile ilgilidir ve hizmet sunumunun ötesinde sosyal hizmet kullanıcılarının yaşamları ve içinde bulunduğu koşullar üzerinde daha fazla kontrol sahibi olmalarını desteklemeyi amaçlar (Thompson, 2002: 718). Sonuç itibariyle sosyal hizmetin, birey ve grupların örgütlenme becerileri ve yeteneklerini geliştirmek, toplumsal kaynakların daha erişilebilir olmasını sağlamak ve sosyal adalete erişmek şeklinde amaçlara sahip olduğu söylenebilir (Er ve Çifci, 2021: 1182).

4. SOSYAL HİZMET ve HAKKANİYET OLARAK ADALET ARASINDAKİ İLİŞKİ

Sosyal hizmet ve hakkaniyet olarak adalet arasındaki ilişki sosyal hizmetin sahip olduğu amaçlar ile adaletin iki ilkesi üzerinden ifade edilebilir. Rawls birinci ilke ile eşit temel özgürlüklerin önemini vurgularken ikinci ilkedeki adil fırsat eşitliği ve dezavantajlıların yüksek yararı ile bu eşit özgürlüklerin korunmasını amaçlamıştır. Sosyal hizmet de bu ilkelere paralel şekilde toplumdaki bireylerin eşit haklara sahip olduğunu savunur ve bireylerin bu haklarını kullanmaları noktasında sorun yaşamaları halinde yaptığı müdahalelerle onlara yardımcı olmak, sosyal adaleti sağlamak ister. Bu noktada sosyal hizmet ile hakkaniyet olarak adaletin toplumdaki dezavantajlılar üzerinden birbiriyle ilişkili olduğu söylenebilir.

Dezavantajlı kavramı, bireyin kendi kendine yetememesi ve toplumdaki fırsatlara diğerleri gibi erişip onlardan faydalanamaması durumunu ifade eder. Dezavantajlı olmanın belirgin özelliği kişinin kendi kendine yetebiliyor olmasının önündeki engellerdir. Çocuklardan yaşlılara, engellilerden eski hükümlülere, kadınlardan sığınmacılara kadar pek çok grup dezavantajlılar arasında sayılabilir (Birinci ve Bulut, 2020: 63). Rawls *Bir Adalet Teorisi* adlı eserinde en dezavantajlılardan bahsederken asgari ücretli bir işçiyi ele aldıysa da dezavantajlı bireyi dil, din, ırk, cinsiyet veya sosyoekonomik düzeyinden ötürü toplumdaki kaynaklara ulaşamayan veya bu kaynaklara ulaşmada engellerle karşılaşan birey olarak tanımlamamız Rawls için de yanlış olmaz. Bu kişiler sosyal işlevselliği sürdürebilmek için psikososyal ve ekonomik desteğe

ihtiyaç duyarlar. Sosyal hizmet de insan onuruna odaklanarak dezavantajlı grupların önündeki engelleri kaldırmaya yönelik müdahaleler ile sosyal adaleti gerçekleştirmeyi amaçlar (Taş ve Kayma, 2020: 572). Benzer şekilde Rawls da hem adil fırsat eşitliği hem de toplumun temel kurumlarının toplumdaki en dezavantajlıların en yüksek yararına olacak şekilde işlemesi gerektiği düşüncesiyle toplumdaki dezavantajlıları gözeterek sahip oldukları hakları toplumun diğer kesimiyle eşit derecede kullanabilmelerini amaçlar.

Sosyal hizmet için müracaatçı bir değişim nesnesi değil öznedir ve bu öznenin sadece insan olmasından dolayı onu sahip olduğu haklara ulaştırmayı amaçlar. Fakat sosyal hizmet, toplumdaki adaletsizliğin nedenini araştırmaktan ziyade müracaatçısının haklarını savunur. Sosyal hizmetin odağı insan hakları ve sosyal adaletin sağlanmasıdır (Kaynak, 2017: 253). Adaletin ne olduğuyla ilgilenen Rawls da insan onurunu ön plana çıkarmış ve insana kendinde amaç olarak davranmamız gerektiğini, bu yüzden herkesin dokunulamayacak temel özgürlüklere sahip olduğunu ve herkes için bu özgürlüklerin değerinin korunması gerektiğini vurgular.

Sosyal hizmet uygulamaları bireylerin sahip oldukları haklara erişebilmeleri için bireylerle kaynakları bir araya getiren sistematik uygulamalardır. İhtiyaç temelli anlayışlar dezavantajlıların ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri noktasında devlete görevler yükler (Kaynak, 2017: 255). Rawls'un refah devleti de bunlardan biridir. Sosyal adalet kavramını ele aldığımızda üç farklı bakış açısından söz edebiliriz: Rawls'un refah devleti, Nozick'in minimal devleti ve Hayek'in sınırlı devlet müdahalesine imkân tanıyan piyasa adaleti görüşü. Bu üç bakış açısı içinde sosyal hizmetin kendine yer bulabileceği en ideal anlayış Rawls'un hakkaniyet olarak adaletidir. Zira Rawls kurguladığı toplumda en dezavantajlı olanlara ayrıca önem vermiş ve onların yüksek yararını adaletin bir gereği olarak görmüştür.

Rawls'ta her bir bireyin eşit özgürlüğü vardır ve devlet vatandaşların bu özgürlüğü kullanmalarında sorumluluk sahibidir. Sosyal hizmet de dezavantajlıları dikkate alarak onların toplumun kaynaklarından diğerleri gibi yararlanabilmeleri için çalışır. Sosyal hizmet ve hakkaniyet olarak adalet, sosyal adalet ve sosyal devlet ile paralel şekilde adil bir gelir paylaşımı ile toplumdaki fırsat ve pozisyonlara erişmede eşitliği savunur. Rawls'un dert edindiği dezavantajlı kesimin hakları, günümüzde yasalar ile garanti altına alınmış olsa da pratikte bu kesim, haklarını kullanmada çeşitli engellerle karşı karşıyadır. İşte bu noktada devreye sosyal hizmet girer ve amaçları çerçevesinde gerekli adımları atar.

5. SONUÇ

Sosyal hizmeti adalet kavramından bağımsız düşünmemiz mümkün değildir. Zira sosyal hizmet amacı gereği adaleti arzular ve bunun için çaba harcar. Bu çerçevede sosyal hizmet anlayışı ve uygulamalarının adalet teorileriyle arasında bir bağ vardır. Bu çalışma kapsamında ele alınan hakkaniyet olarak adalet anlayışı ise liberal adalet teorilerinin içinde sosyal hizmetin en yakın ilişki içinde olduğu adalet görüşü olarak ileri sürülmüştür. Başka bir tabirle sosyal hizmet uygulamalarının liberal adalet düşünceleri içerisinde kendine en çok alan bulacağı, ideal anlayış hakkaniyet olarak adalettir. Zira bu anlayışı özetleyen adaletin iki ilkesi ve sosyal hizmet

arasında tartışmasız bir uyum vardır. Geniş veya dar perspektiften olsun sosyal hizmet adaletin iki ilkesiyle çelişmez.

Sosyal hizmet ile hakkaniyet olarak adalet arasındaki ilişkinin en kuvvetli tarafı her ikisinin de dezavantajlı grupların yararını dikkate almalarıdır. Rawls toplumdaki büyük gelir ve servet eşitsizliklerinin önünde sonunda daha fakir olan kesim için temel özgürlüklerin zarar görmesine kadar varacak sorunlara yol açacağını düşünür. Bu sebeple gelirin adil dağılımına ve gelirden düşük pay alanların gözetilmesine özen gösterir. Sosyal hizmet de bunlara paralel şekilde sosyal adaleti ve gelirden daha az pay alanların sosyal işlevselliklerini gözetir. Yani genel itibariyle sosyal hizmet uygulamalarının hakkaniyet olarak adalete hizmet ettiği söylenebilir. Bir başka deyişle hakkaniyet olarak adalet adil bir toplum düzeni için sosyal hizmetten faydalanılmasını yerinde bir uygulama olarak görecektir.

Sosyal hizmetin toplumdaki herkesin bir insan olarak eşit değere sahip olması gerektiğine dair anlayışı ve bu çerçevede bireylerin haklarını kullanabilmelerine yardımcı olması, hakkaniyet olarak adaletin insan onuruna verdiği önem ve eşit temel özgürlüklerin herkes için korunup kullanılmasının mümkün kılınması anlayışıyla birebir örtüşür. Hakkaniyet olarak adalet açısından sosyal hizmet, adil bir toplumsal düzenin bir parçasıdır. Toplumdaki en dezavantajlılar için varlığının önemli ve bir o kadar da gerekli olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

Appleby, K., Bell, K., Boetto, H., Australian Social Work, Climate Change Adaptation: Community Action, Disadvantaged Groups and Practice Implications for Social Work, 70, 1, 2015.

Bingöl, O., Genel Bağlarıyla Sosyal Hizmet ve Toplum, Mavi Atlas, 5, 2015.

Birinci, M. ve Bulut, T., Sosyal Çalışma Dergisi, Covid-19'un Sosyo-Ekonomik Yönden Dezavantajlı Gruplar Üzerindeki Etkileri: Sosyal Hizmet Bakış Açısından Bir Değerlendirme, 4, 1, 2020.

Çengelci, E., *Cumhuriyet Türkiye'sinde Sosyal Hizmetlerin Örgütlenmesi*, Şafak Matbaacılık, Ankara, 1996.

Çetin, H., Toplum ve Sosyal Hizmet, Sosyal Adalet, Sosyal Hizmetler ve Bütçe, 26, 2, 2015.

Er, F. ve Çifci, E. G., Toplum ve Sosyal Hizmet, Toplumla Sosyal Hizmet Uygulama Modelleri Perspektifinden Köy Enstitülerinin Değerlendirilmesi, 32, 3, 2021.

Kaynak, R. Ç., Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, Sosyal Adalet, Eşitlik ve Sosyal Hizmet, 6, 4, 2017.

Keçeci, G., Toplum ve Sosyal Hizmet, Makro Sosyal Hizmet Uygulamasında Kullanılan Modeller, Teknikler ve Sosyal Hizmet Uzmanlarının Rolleri, 28, 1, 2017.

Kocaoğlu, M., *John Rawls Adalet Teorisi ve Temel Kavramları,* İmaj Yayınevi/Ankara, 2017.

Kongar, E., *Sosyal Çalışmaya Giriş*, Sosyal Bilimler Derneği/Ankara, 1972.

Nozick, R., *Anarşi, Devlet ve Ütopya*, (A. Oktay, Çev.) İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları/İstanbul, 2006.

Polack, R. J., Social Work, Social Justice and the Global Economy: New Challenges for Social Work in the 21st Century, 49, 2, 2004.

Rawls, J., *A Theory of Justice,* The Belknap Press of Harvard University Press/Massachusetts, 1999.

Rawls, J., *Justice as Fairness: A Restatement,* Harvard University Press/Cambridge, 2001.

Rawls, J., *Siyasal Liberalizm,* (M. F. Bilgin, Çev.) İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları/İstanbul, 2007.

Rawls, J., *Bir Adalet Teorisi.* (V. A. Coşar, Çev.) Phoenix Yayınevi/Ankara, 2017.

Sandel, M. J., *Adalet "Yapılması Gereken Doğru Şey Nedir?"*, (M. Kocaoğlu Çev.) Eksi Kitaplar/Ankara, 2018.

Şeker, A., *Sosyal Çalışma ve Sosyal Hizmetler Cep Sözlüğü,* SABEV/Ankara, 2015.

Taş E. Z. ve Kayma D., Social Work with Disadvantaged Groups during the Pandemic Period, IV. International Applied Social Sciences Congress, 570-580, İzmir, 2020.

Thompson, N., British Journal of Social Work, Social Movements, Social Justice and Social Work, 32, 2002.

Tomanbay, İ., *Sosyal Çalışma Sözlüğü*, Selvi Yayınevi/Ankara, 1999.

Yıldırım B. Ve Şahin F., Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, Esping-Andersen'in Refah Devleti Sınıflandırması ve Makro Sosyal Hizmet Uygulamaları Temelinde Türkiye'nin Konumu, 11, 18, 2019.

MADDE BAĞIMLISI BİREYLERİN PROFİLİ: SAKARYA ÖRNEĞİ[1]

Prof. Dr., Yusuf GENÇ[1], Doç. Dr., Hasan Hüseyin TAYLAN [2], Dr. Arş. Gör., Hüseyin Zahid KARA[3], Arş. Gör., Fatmanur ALSANCAK[4], Arş. Gör., Cengizhan AYNACI[5]

[1] Sakarya Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, ygenc@sakarya.edu.tr - 0000-0001-6580-0883

[2] Sakarya Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, - 0000-0002-3968-7546

[3] Sakarya Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi,– 0000-0003-4503-2703

[4] Sakarya Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, – 0000-0002-1414-3358

[5] Sakarya Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi,– 0000-0001-6536-6642

ÖZET

Bağımlılık, insan hayatını biyolojik, psikolojik, ekonomik ve sosyal açılardan etkileyen çok boyutlu bir olgudur. Bağımlılığın boyutlarından birisi olarak tanımlanan ve bu çalışmada ele alınan madde bağımlılığı ise çocuk, genç, yetişkin veya yaşlı olmak üzere her yaştan insanı tehdit eden önemli bir sorundur. Bu çalışmada, madde bağımlısı bireylerin sosyo-demografik profillerinin belirlenmesi ve böylece risk altında bulunan kişilerin belirgin özelliklerinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Böylece madde bağımlılığına dair profilin ortaya koyulması ile bağımlılıkla mücadeleye dair koruyucu-önleyici uygulamaların odağı daha sağlıklı belirlenebilecektir. Nicel araştırma metodolojisine göre tasarlanan bu araştırma projesi kapsamında Sakarya ili genelinde toplam 175 madde bağımlısına amaçlı örneklem yöntemi ile ulaşılmıştır. Araştırmacılar tarafından hazırlanan anket formu ile veriler toplanmış ve elde edilen veriler SPSS 25.00 programına aktarılmıştır. Madde bağımlısı bireylerin profillerinin belirlenmesi amacıyla betimsel analizler gerçekleştirilmiş ve bulgular ortaya koyulmuştur. Buna göre araştırmaya katılım sağlayan bağımlıların önemli bir bölümü erkektir (%86,1) ve katılımcıların büyük bir kısmı 25 yaşın üzerindedir (~ %75). Katılımcıların neredeyse yarısının (%46,8) ilk madde kullanım yaşının 18 yaşının altında olduğu, üçte birinin ise (%35,3) 19-30 yaş aralığında ilk defa madde kullandıkları görülmüştür. Ayrıca katılımcıların üçte ikisinden fazlasının (%69,8) maddeye erişimlerinin arkadaş çevreleri üzerinden sağlandığı belirlenmiştir. Madde türleri dikkate alındığında, katılımcıların büyük bir kısmının (%77,5) halihazırda sigara kullandıkları görülmekte, kullanıp bırakılan maddelerde ise uyuşturucuların (%52,9) öne çıktığı dikkat çekmektedir. Madde kullanan bireylerin neredeyse tamamının (%93,2) maddeyi bırakmak istedikleri, buna karşın önemli bir kesimin (%81,3) bir şekilde tedavi ve/veya

[1] Bu araştırmada Sakarya Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü bünyesinde yürütülen "Bireyleri Madde Bağımlılığına İten Sebepler, Çözümler ve Madde Bağımlılığından Koruyucu, Önleyici Ve İyileştirici E-Öğrenme Platformu" konulu araştırma projesinin verileri kullanılmıştır. Bu bildiri ilgili projenin araştırma boyutunun bilimsel çıktısıdır.

psikolojik destek almadıkları anlaşılmıştır. Ulaşılan sonuçlar, madde bağımlısı bireylerin özellikle genç yaşlarda ve arkadaş ortamında söz konusu maddeler ile tanıştığını göstermektedir. Sigara, alkol, uyuşturucu, sakinleştirici ve uçucu maddelerin çeşitli düzeylerde kullanılmasında ekonomik imkanlar ve erişim koşullarının da etkisi olduğu göz ardı edilmeden söz konusu maddelerin kullanımına dönük koruyucu-önleyici etmenlerin önemli olacağı değerlendirilmektedir. Ayrıca gerek medikal gerekse psiko-sosyal tedavi destek/yöntemlerinin görünür hale getirilmesi ve yaygınlaştırılmasının önemli olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Madde kullanımı, Madde bağımlılığı, Bağımlı profili

PROFILE OF SUBSTANCE ADDICTED INDIVIDUALS: A CASE STUDY OF SAKARYA

ABSTRACT

Addiction is a multidimensional phenomenon that affects human life in biological, psychological, economic and social aspects. Substance addiction, which is defined as one of the dimensions of addiction and discussed in this study, is an important problem that threatens people of all ages, whether children, young people, adults or the elderly. In this study, it was aimed to reveal the socio-demographic profiles of substance addicted individuals and thus to evaluate the prominent characteristics of people at risk. Thus, by revealing the profile of substance addiction, the focus of protective-preventive practices related to the fight against addiction will be determined in a more comprehensive way. Within the scope of this research project, which was designed according to the quantitative research methodology, a total of 175 substance addicts across Sakarya province were reached with the purposeful sampling method. The data were collected with the questionnaire form prepared by the researchers and the data obtained were transferred to the SPSS 25.00 program. Descriptive analyzes were performed and findings were presented in order to reveal the profiles of substance addicted individuals. Accordingly, a significant proportion of the addicts who participated in the study were male (86.1%) and the majority of the participants were over 25 years of age (~ 75%). It was observed that almost half (46.8%) of the participants were under the age of 18 and one third (35.3%) used substances for the first time between the ages of 19-30. In addition, it was determined that more than two-thirds (69.8%) of the participants had access to the substance through their friends. Considering the types of substances, it is seen that most of the participants (77.5%) are currently smoking, and it is noteworthy that drugs (52.9%) come to the fore in the substances used and left behind. It was understood that almost all (93.2%) of the individuals using the substance wanted to quit the substance, however, a significant number (81.3%) did not receive any treatment and/or psychological support. The results show that substance addicted individuals are introduced to the said substances, especially at a young age and in a friend circle. It is considered that protective-preventive factors for the use of cigarettes, alcohol, drugs, tranquilizers and volatile substances will be important without neglecting the fact that economic opportunities and access conditions also have an effect on their use at various levels. In addition,

it is thought that it is important to make both medical and psycho-social treatment support/methods visible and widespread.

Keywords : Substance use, Substance addiction, Addicted profile

1. GİRİŞ

Geçmişten bugüne insanlar, çeşitli bitki ve maddeleri başta keyif ve sağlık olmak üzere pek çok amaç doğrultusunda kullanmıştır. İnsanlık tarihi kadar eski bir olgu olan bağımlılık, bireyin hayatını tehdit eden, biyolojik, psikolojik ve sosyal açıdan olumsuz etkiler doğuran bir halk sağlığı sorunu hüviyetine bürünmüştür (Ünal, 2020). Söz konusu halk sağlığı sorunu başta bireyin kendi yaşamı olmak üzere aile, arkadaş çevresi, sosyal ilişkiler ve çalışma hayatı gibi pek çok toplumsal yapı unsuru üzerinde olumsuz etki oluşturmaktadır. Bu durum bağımlılığı, mikrodan makroya uzanan geniş bir yelpazede çalışılan bilimsel bir olgu ve sorun alanı olarak literatüre taşımaktadır.

Literatürde bağımlılığa ilişkin pek çok farklı tanımlar yer almaktadır. Bu tanımlar bağımlılığın sebepleri, türleri, etkileri ve sonuçları dikkate alınarak yapılmıştır. Ayrıca tıp, psikoloji, sosyoloji, sosyal hizmet gibi farklı disiplinler, bağımlılık konusunda farklı hususlara odaklanan tanımlar ortaya koymaktadırlar. Dolayısıyla disiplinler arası çalışılan bir olgu olan bağımlılık hakkında kesin ve net bir tanımdan söz etmek zordur. Bu çalışma kapsamında bağımlılığın, kişinin herhangi bir kimseye, nesneye veya varlığa karşı duyduğu, karşı konulması ve direnç gösterilmesi zor bir istek ve/veya davranış (Toprak, 2022) şeklinde tanımlanmıştır. Bağımlılık vücudun herhangi bir nesneyi normalden fazla talep etmesi ve zarar verebileceği bilindiği halde yeterince direnç oluşturulamamasıdır.

İnsanlar hayata tutunmak ve yaşam kalitesini artırmak üzere kendisinin yetmediği veya yetmediğini düşündüğü bir takım unsurlara bağlanma ihtiyacı duyarlar. Bağımlılık ihtiyacı; kişinin, başkalarının fizikî, bedenî, maddî, psiko-sosyal ve manevî desteğine ihtiyaç duymasıdır. Bunun yanında öğüt alma, danışma ve manevî destek temin etmek maksadıyla, diğer kişilere dayanma, onlarla birlikte olma ve müşterek hareket etme ihtiyacı da bireylerin eğilimleri arasındadır (Genç ve Seyyar, 2010). Bu çalışmada madde ve benzeri bağımlılık yapan unsurlara karşı bireyde oluşan istek ve arzular ve sonuçları işlenmektedir.

Bağımlılık çatısı altında pek çok spesifik bağımlılık türleri yer almaktadır. Esasen literatürde bağımlılığın sınıflandırılmasıyla ilgili uzun yıllardır süregelen tartışmalar bulunmaktadır. Günümüzde bağımlılık dendiğinde akla sigara, alkol ve uyuşturucu gibi maddeler gelmekte, bunun yanı sıra insan ve toplum sağlığına zarar veren internet, telefon, kumar, alışveriş, yeme gibi bağımlılık çeşitleri de bulunmaktadır (Nalbantoğlu, 2021). Bu çalışmada madde bağımlılığı tanımı ve bu tanım kapsamında ifade edilen; sigara, alkol, uyuşturucu, sakinleştirici ve uçucu maddelerden kaynaklanan bağımlılıklar üzerinde durulmuştur. Araştırma nicel verilere dayalı saha çalışması şeklinde tezahür etmiş olup bağımlı bireylerin profillerine vurgu yapan özgün bir çalışmadır.

Bağımlılık çeşitleri her geçen gün artmakta ve bu sorun tüm toplumları tehdit etmektedir. Bünyeye zarar verici nitelikte olan ve bireyin tüm hayatını olumsuz etkileyen bu olgu, bireyin kapasitesini yeterince kullanmasını engellemektedir.

2. MADDE BAĞIMLILIĞI

Madde bağımlılığı, bireyin yaşadığı sorunlardan kaçması veya keyif arayışı gibi gerekçelerle, vücudunun bir ya da birden fazla işlevini olumsuz etkileyen maddeleri kullanması, bundan dolayı zarar görmesine rağmen madde kullanımını bırakmaması şeklinde ifade edilebilir (Goodman, 1990; Duyan ve Gövebakan, 2021). Madde bağımlılığı; bağımlılık yapan uyuşturucu maddelerin (eroin, kokain, ekstazi, ilaç, uyku hapları, anti-depressiva, alkol, sigara vb.) sürekli olarak maksadı dışında kullanımı veya tüketimidir (Genç ve Seyyar, 2010). Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) madde bağımlılığını: "Maddeyi elde etmeye ve kullanmaya yönelik yoğun arzu ve ihtiyaç duyulması, kullanılan dozu arttırma eğiliminin görülmesi ile maddenin fiziksel ve psikolojik etkilerine karşı yoğun hassasiyet ve bu etkileri arayış hali ve maddenin kişinin hayatındaki en önemli şey haline gelmesi" (Çetin, 2013) şeklinde dört ana özellik ile tanımlamaktadır.

Kullanılan maddenin cinsine, saflığına, kullanan kişinin fiziksel ve ruhsal durumuna göre bağımlılığın gidişatı farklılık gösterebilmektedir fakat bağımlılık yapan maddelerin bazılarının etkisinin çok yoğun olması nedeniyle, bir kez kullanmak bile risk oluşturabilmektedir (Ögel, Taner ve Yılmazçetin, 2003). Tüm zararlı sonuçlara rağmen, bağımlılık arz eden eylemin sürdürülmesi ve bu süreçte kişinin kendisine hâkim olamaması belirleyici bir kriterdir (Ektiricioğlu, Arslantaş ve Yüksel, 2020). Elbette bu durum tüm bağımlılık türlerinde olduğu gibi madde bağımlılığının tanımlanmasında da dikkate alınmaktadır. Ayrıca; yoksunluk, tolerans, bırakma girişimlerinin başarısızlıkla sonuçlanması, bağımlılık arz eden varlığa gereğinden fazla zaman ayrılması, kontrol kaybı, yoğun istek gibi farklı bileşenler madde bağımlılığında dikkate alınan diğer kriterlerdir (Ögel, 2018). Bireyde oluşturmuş olduğu irade zayıflığı bireyi başka hatalar yapmaya zorlayarak kişi ve toplum üzerinde yeni sorunlar üretmektedir. Yani madde bağımlılığı bir sorun olduğu gibi yeni sorunların da müsebbibi olarak ayrı riskler taşımaktadır.

2.1. Madde Bağımlılığında Risk Faktörleri

Literatürde madde bağımlılığına dair farklı yaklaşım ve açıklamalar yer almaktadır. Bu noktada maddenin türü ve etken maddesine göre kişi üzerinde bıraktığı etkiler değişebilmektedir. Madde kullanımı ve zarar arz eden sonuçları bir yana, bireyi madde kullanımına iten sebepler de kapsamlı bir şekilde çalışılmaktadır. Ögel (2010) bağımlılığın nedenlerini ve risk faktörlerini sınıflandırırken; risk yaratan ve koruyan faktörler, psikolojik faktörler, genetik faktörler, biyolojik faktörler, sosyo-kültürel faktörler ve diğer faktörler (yaş, merak duygusu, beğeni toplama, farklı görünme vb.) boyutları üzerinde durmaktadır. Benzer şekilde Tosun (2020) madde bağımlılığını ele alırken arkadaş çevresi ve baskısı, çaresizlik ve güvensizlik duygusu, arkadaş çevresine uyum sağlama gibi faktörler üzerine vurgu yapmaktadır. Bahar (2018) madde bağımlılığına dair risk faktörlerini tanımlarken; merak ve ilk deneme, psikolojik nedenler ve

kişilik özellikleri, aile içi sorunlar, arkadaş ve akran etkisi, sosyo-kültürel faktörlerden söz etmektedir.

Madde bağımlılığın oluşumunu salt bir neden-sonuç çizgisinde ele almak, konu hakkında yetersiz bir kavrayış sunacaktır. Örneğin yalnızlık, toplumsal izolasyon, akran baskısı, şiddet gibi faktörler ile bağımlılık arasında önemli ilişkiler bulunmaktadır. Burada yalnızlık ve depresyon bağımlılığa neden olduğu gibi bağımlılığın sonucu olarak da görülmektedir. Kişinin çevresi içindeki izolasyonu onun bağımlı olmasına sebep olabileceği gibi bağımlılıklar da kişiyi toplumdan soyutlayabilmektedir (Kaya, 2021). Benzer şekilde aile ilişkileri de bağımlılıklarda aktif rol almaktadır. Aile üyeleri arasında bağlılık, sevgi, saygı ve karşılaşılan sorunları paylaşabilme gibi faktörler bireylerin kişisel gelişimini büyük oranda etkilemektedir. Aşırı nizami ve otoriter davranış gösteren ailelerde yetişen çocukların bağımlılıklara meyletme riskleri fazla olmaktadır. Bununla birlikte parçalanmış ailelerde yetişen çocukların da denetim altında olmamaları onların bağımlıklara yönelme ihtimalini arttırmaktadır (Salamci, 2020).

Tersine bir okuma ile bağımlılığın beraberinde getirdiği değişim ve olumsuz etkiler kişinin aile içi ilişkilerini de etkileyerek aile birliği ve bütünlüğünü tehdit altına sokacak bir durum ortaya çıkarabilir. Madde kullanan bireyin ailedeki diğer bireylere karşı saldırgan tutumlar sergilemeleri, aile ekonomisini etkileyecek şekilde madde almaya dönük harcamaların artırılması, aileye ayrılan zaman ve ilginin madde kullanımına doğru kayması gibi farklı durumlar da söz konusudur.

Yukarıdaki açıklamalar madde bağımlılığına dair risk faktörlerinin kimi durumlarda madde bağımlılığının bir getirisi olarak karşımıza çıkabileceğini göstermektedir. Bu durum madde bağımlılığında neden-sonuç ilişkisi kurmanın ötesinde döngüsel bir yapıyı tahayyül etmeyi gerekli kılmaktadır. Fakat ne olursa olsun, madde bağımlılığına dair oluşan risk faktörlerinin somutlaştırılması gerektiği bir gerçektir. Öyle ki, madde bağımlılığı problemi yaşanılan yüzyılın toplum sağlığı yönünden en hususi problemlerden biri olarak baş göstermekte ve madde bağımlısı sayısının giderek artış gösterdiği belirtilmektedir (Sürücü, 2019). Bu kapsamda madde bağımlılarına dair profil araştırmalarının önemli bir rolü olduğu ifade edilebilir. Nitekim profil araştırmaları, risk faktörlerinin ve risk altındaki bağımlı bireylerin belirlenmesinde güncel veriler sunan nitelikte araştırmalardır.

2.2. Madde Bağımlılığında Güncel Durum

Madde bağımlılığıyla mücadele küresel bir sorun alanı olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda Dünya genelinde pek çok araştırma yürütülmekte, madde kullanımı ve bağımlılığının önlenmesi için çalışmalar sürdürülmektedir. Birleşmiş Milletler Uyuşturucu ve Suç Ofisi'nce yayınlanmış olan Dünya Uyuşturucu Raporu (2022) Dünyada madde bağımlılığının durumu ve etkileri hakkında önemli veriler sunmaktadır. Rapora göre 2020 yılında 15-64 yaş aralığındaki 284 milyon insanın uyuşturucu kullandığı ve uyuşturucu kullanımının son on yılda %26 artışla rekor kırdığı ifade edilmiştir. Yine raporda uyuşturucu madde kullanımı hususunda erkeklerin kadınlara göre çok daha ön planda olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca, 2019 yılı verilerine göre de 8,7 milyon insanın sigara, 2,4 milyon insanın alkol ve yaklaşık 500.000 insanın ise uyuşturucu kullanımı sebebiyle hayatını kaybettiği belirtilmiştir.

Avrupa Birliği'nde madde kullanımına ilişkin güncel durum dikkate alındığında Avrupa Uyuşturucu Raporu (2022) verileri öne çıkmaktadır. Rapora göre; Avrupa Birliği ülkelerinde 15-64 yaş aralığındaki 83,4 milyon kişinin (%29) uyuşturucu kullandığı ve belirlenen kullanım oranlarında erkeklerin (50,5 milyon) kadınlara kıyasla (33 milyon) daha önde olduğu dikkat çekmiştir. Kullanılan maddeler içerisinde esrarın öne çıktığı ve esrar kullanan kişi sayısının 22 milyondan fazla olduğu vurgulanmıştır.

Genel nüfusu, genç nüfus ağırlıklı yaş demografisi, geçiş güzergâhında bulunan coğrafi konumu gibi sıralanabilecek birçok faktör Türkiye'yi madde bağımlılığı konusunda riskli ülkeler arasına dâhil etmektedir. Bu kapsamda gerek kamu gerekse sivil toplum nezdinde koruyucu-önleyici ve iyileştirici-rehabilite edici nitelikteki çalışmalar ile madde bağımlılığı ile mücadele sürdürülmektedir. Türkiye'de madde bağımlılığındaki güncel durumu ortaya koyan T.C. İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü Narkotik Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı Türkiye Uyuşturucu Raporu (2022a) verilerine göre, 2019 yılında 220.010 kişi hakkında uyuşturucuyla ilişkili olarak adli işlem yapılmışken bu sayının 2021 yılında 294.604 kişiye yükseldiği görülmüştür. Yine aynı raporda, uyuşturucu madde kullanımı sebebiyle gerçekleşen ölüm sayısı; 2017 yılında 941 kişi iken düzenli bir azalma trendi ile bu sayının 2021 yılında 270 kişiye düştüğü belirlenmiştir. Buna göre ölümlerde 2017'den günümüze yaklaşık %71,3'lük bir düşüş kaydedilmiştir. 2021 yılında gerçekleşen ölümlerde yaş ortalamasının 33,4 olduğu, ölenlerin çoğunun erkekler olduğu (n=245; %90,7), kadın ölümlerinin ise görece daha az seyrettiği (n=25, %9,3) belirlenmiştir.

T.C. İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü Narkotik Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı Madde Kullanıcıları Profil Analizi 2021 Yılı Narkolog Raporu (2022b) tarafından sağlanan veriler Türkiye'de 2021 yılı içerisinde kayıtlara geçen madde kullanıcılarına ilişkin kapsamlı bir harita sunmaktadır. İlgili rapor, hayatında en az bir kere uyuşturucu kullandığını beyan eden 27.779 kişiye ait veriler üzerinden hazırlanmıştır. Buna göre; raporda yer verilen katılımcıların %95,1'inin erkek ve %4,9'unun kadın olduğu görülmüştür. Madde kullanıcılarının eğitim durumları incelendiğinde; ilk sırada %38,2'lik oran ile ortaokul ve dengi okul mezunlarının, ikinci sırada %32,2'lik oran ile ilkokul mezunlarının ve 23,6'lık oranla lise mezunlarının öne çıktığı dikkat çekmektedir. Yine madde kullanıcılarının %55,3'ünün düzenli bir işi olduğu buna karşın geri kalan %44,7'lik kesimin çalışmadıkları veya ara ara çalıştıkları belirlenmiştir. İlgili raporda, uyuşturucu kullanmaya başlama yaşı konusunda en riskli grubun 15-24 yaş aralığı olduğuna değinilmiş ve bu yaşın oran olarak %73,7 düzeyinde olduğu ifade edilmiştir. Uyuşturucuyu temin konusunda arkadaş ve yakın çevrenin %78,3'lük oranla başı çektiği görülmüştür.

Alanda yürütülen kapsamlı araştırma verileri, Türkiye'de uyuşturucu kullanımında giderek artan bir eğilime işaret etmektedir. Ulusal araştırmaların yanı sıra Sakarya örnekleminde gerçekleştirilen bu çalışmada olduğu gibi madde bağımlılığıyla mücadeleye yön verecek yerel düzeydeki profil araştırmaları önem arz etmektedir. Böylece madde bağımlılığıyla mücadelenin her katmanda yürütülmesine olanak sağlanacak veriler elde edilebilecektir.

3. YÖNTEM

Bu araştırma nicel araştırma deseninde yapılmış olup araştırmanın amacı, madde kullanan bireylerin profillerinin tespit edilmesidir. Bu genel amaç doğrultusunda örneklem grubu olarak 175 madde bağımlısı kişiden veri elde edilmiştir. Madde kullanan bireylerin temel özelliklerinin betimlenmesi doğrultusunda elde edilen veriler, SPSS ile analiz edilmiş, büyük ölçüde betimsel (descriptive) analizler yapılmıştır. Buradan elde edilen bulgular ile Sakarya ilinde yaşayan madde kullanıcılarının sorunları ve bu sorunlara ilişkin çözüm önerileri sunulmaktadır.

Çalışmanın örneklem grubunu 175 madde kullanıcısı birey oluşturmaktadır. Amaçlı (olasılık temelli olmayan) örneklem yöntemi benimsenerek Sakarya ilinde yaşayan madde bağımlısı bireylere ulaşılmış, çalışmaya gönüllü olarak katılımları sağlanmıştır. Tipik durum örneklemesi, bir araştırmada yeni bir uygulama yapılması veya bu yeni durumun uygulanması ile ilgili fikir edinilebilmesi amacıyla kullanılan örnekleme yöntemidir. Bu yöntemde amaç; uygulamanın genellenebilirliği değil, tipik yani ortalama durumları inceleyerek belirli bir alan hakkında bilgi sahibi olmaktır (Taşlıbeyaz, 2020).

Veri toplama aracı olarak tarama (survey) tekniğinden yararlanılmıştır. Araştırmacılar tarafından hazırlanan anket formuyla veri elde edilmiştir. Bu anket formu, araştırmanın amacına uygun olarak hazırlanmış ve soruların oluşturulmasında uzman desteğinden faydalanılmış ayrıca Sakarya Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Komisyonu'ndan etik kurul onayı alınmıştır.

Nicel betimsel araştırmalarda genellikle frekans, yüzde ve aritmetik ortalama gibi genel eğilim ve dağılım ölçüleri kullanılarak analiz yürütülmektedir. Bu çalışmada da madde kullanıcılarının profillerini ortaya koymak maksadıyla betimleyici analizler uygulanmıştır. Araştırma bilginin fonksiyonu bakımından betimsel olup madde kullanan bireylerin genel tipik özelliklerini ortaya koymuştur.

4. BULGULAR

4.1. Çalışma Grubunun Tanıtımı

Çalışma grubunun neredeyse her on tanesinden biri erkeklerde oluşmaktadır. Bu durum bağımlılık riskinde cinsiyet faktörünü bir kez daha gün yüzüne getirmektedir. Literatürdeki bazı çalışmalarda da yer aldığı gibi alkol ve madde bağımlılığında kadınlara göre erkeklerin risk altında olduğu yorumlaması yapılabilir (Erci, 1999; Tot vd., 2002; Kaya ve Çilli, 2002; Işıklı ve Irak, 2002; Evren vd., 2003; Çilli ve Kaya, 2003; Tanrıkulu ve Carman, 2009; Yalçın vd., 2009).

Katılımcıların yaşları genel itibariyle genç yetişkin ve yetişkinlik üzeri kabul edilebilecek yaşlarda yoğunlaşmıştır. Neredeyse her beş katılımcıdan dördü 25 yaşının üzerindedir. Bununla birlikte genç/çocuk olarak kabul edilebilecek yaşta bulunan bağımlıların sayısı yadsınamayacak derecededir (%20). Yaş, madde kullanımında önemli bir değişken olarak kabul edilmektedir ve çeşitli araştırmalarda maddeyi denemek ve kullanmaya devam etmenin yaşının 18'den küçük

olduğu belirlenmiştir. Bu durum özellikle çocukların maddeye erişim ve bağımlılık riski konusunda oldukça hassas yaş gruplarından olduğunu söylemek için açık bir delildir (Ögel vd., 1999; Yaşan ve Gürgen, 2004; Gümüş vd., 2011).

Tablo 1. Çalışma Grubunun Genel Özellikleri

Değişken		%	Değişken		%
Cinsiyet	Kadın	13,9	**Eğitim Durumu**	Okur yazar	1,9
	Erkek	86,1		Okur yazar fakat diploma yok	4,3
Medeni Durum	Evli	45,5		İlkokul mezunu	34,4
	Bekar	39,2		Ortaokul ilköğretim mezunu	24,4
	Ayrı/Boşanmış	14,4		Lise ve dengi okul mezunu	30,1
	Dul/Eşi Vefat Etmiş	1		Üniversite ve üzeri mezunu	4,8
Anne Eğitim Durumu	Okur/yazar değil	25	**Baba Eğitim Durumu**	Okur/yazar değil	6,7
	Okur/yazar fakat diploma yok	5,3		Okur/yazar fakat diploma yok	3,4
	İlkokul mezunu	48,6		İlkokul mezunu	61,5
	Ortaokul/ilköğretim mezunu	13,9		Ortaokul/ilköğretim mezunu	15,4
	Lise ve dengi okul mezunu	5,8		Lise ve dengi okul mezunu	10,1
	Üniversite ve üzeri mezunu	1,4		Üniversite ve üzeri mezunu	2,9
Yaşanılan Konutun Türü	Apartman dairesi	47,4	**Konutun Mülkiyeti**	Kendi evi	63,2
	Gecekondu	5,3		Kiracı	31,6
	Prefabrik/konteynır	0,5		Akraba evi	2,4
	Çadır	2,4		Diğer	2,9
	Bahçeli müstakil ev	42,6			
	Diğer	1,9			
Yaşanılan Kişi	Eş ve çocuklar ile	40,3	**Yaş** **Ort:** 33,89 **Std. Sapma:** 9,995	17-25	20
	Anne baba ile (bekar olarak)	38,3		26-35	42,4
	Anne, baba, eş ve çocuklar	7,3		36 ve üzeri	37,6
	Akrabalarımla	0,5	**Aile Üye Sayısı**	1-3 kişi	22,4
	Arkadaşlarımla	1			
	Yalnız	6,8		4-7 kişi	62,4
	Büyük baba, büyük anne, anne, baba, kardeş, eş ve çocuklar	2,4			
	Diğer	3,4		8 ve üzeri	15,2

Medeni durumu evli olanlarla bekâr olanlar birbirine yakın şekilde görülmüştür. Literatürde medeni durum üzerinde keskin ayrımlar yapılmamış olsa da bekarların bağımlılık risklerini daha fazla taşıdığını gösteren araştırmalar mevcuttur (Zorlu vd., 2011; Nebioğlu vd., 2013; Altıntoprak vd., 2014). Bu durum yalnızca bekârların bağımlılık riski taşıdığını söylemek için yeterli değildir. Zira Evren ve Ögel (2003)'in yapmış oldukları araştırmada alkol bağımlısı olan hastalar içerisinde evli olanlar bekâr olanlara kıyasla çok daha fazla şekilde belirlenmiştir (%76,7).

Katılımcıların eğitim durumunda ise yarısından fazlasının lisenin altı seviyede eğitim derecesine sahip olduğu görülmüştür. Bunların arasında okuryazar olmayanlar ya da okuryazar olup diplomaya sahip olmayanlar da vardır. Yoğunluk olarak ise ilkokul derecesinde eğitim görenlerin oranı tüm katılımcılar içerisinde en fazla orana sahip eğitim seviyesidir. Nebioğlu vd. (2013)'nin çalışmalarında örneklem grubunun nerdeyse üçte dördünde (%73,8) eğitim seviyesinin dokuz yılın altında (lise altı şeklinde yorumlanabilir), dörtte üçünün ise (%60,7) okulu terk ettiği görülmüştür. Zorlu vd. (2011) de benzer bir sonuca ulaşmış, katılımcıların dörtte üçünün (%75,3) lisenin altında eğitim seviyesinde olduklarını belirtmişlerdir. Benzer eğitim dereceleri katılımcıların aileleri için de geçerlidir. Hem anne hem de baba eğitim durumları incelendiğinde ailelerin eğitim seviyesinin büyük oranda lisenin altı eğitim düzeyinde oldukları görülmektedir. Bu durum bağımlılık risk faktörlerinde eğitimin öneminin bir kez daha vurgulanmasını gerektirmektedir.

Katılımcıların büyük çoğunluğunun apartman dairesi ve müstakil evlerde yaşadığı görülmüştür. Her iki yaşam alanının oranları birbirine yakındır. Bununla birlikte az sayıda gecekondu ve prefabriklerde kalanlar da vardır. Literatür kentte ve sokakta yaşamanın bağımlılık konusunda risk faktörü olabileceğine değinmektedir (Ögel, Yücel ve Aksoy, 2004). Sokağın bağımlılık konusunda daha erişilebilir bir alan olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Yüncü vd. (2006)'ye göre katılımcıların her on tanesinden sekizi (%81,7) şehirde, kalanlar ise ilçe ya da köylerde yaşamaktadır. Altıntoprak vd. (2014) de benzer bir sonuçla katılımcıların yaklaşık dörtte üçünün (%73,4) kentsel bölgelerde büyüdüklerini aktarmışlardır. Apartman dairelerinin şehir yapılanmalarında daha fazla olabileceği düşünüldüğünde apartmanda yaşayan kişilerin maddeye erişme, kullanma ve bağımlı olma süreçlerinde nispeten daha fazla risk altında oldukları söylenebilir.

Bağımlıların dörtte üçünden fazlası (%63,2) kendi evlerinde yaşamaktadır. Her on tanesinden üçü ise kiracı şekilde yaşamını sürdürmektedir (%31,6). Maddeye erişmek belirli bir maliyet gerektirdiği için kendi evlerinde yaşayan kişilerin maddeyi temin etme noktasında daha avantajlı olduğu çıkarımı mümkündür. Zira kiracı olan kişiler elde ettikleri gelirin belirli bir kısmını kira giderlerine vermek durumundadır. Kendi evine sahip kişiler bu giderden muaf oldukları için eldeki parayı madde temin etmeye harcayabilirler.

Katılımcılar yüksek oranla eş ve çocuklarıyla yaşamaktadır. Bekâr olup anne ve babasıyla yaşayanların oranları eş ve çocuklarıyla yaşayanlara yakındır. Geniş aile şeklinde hem anne baba hem de eş ve çocuklarıyla yaşayan bağımlılar olduğu gibi yalnız yaşayanlar da vardır. Kişinin çevresinde herhangi birinin olması maddeyi kullanmakla paralel seyir gösteriyor olabilir. Ulukoca, Gökgöz ve Karakoç (2013) öğrenciler üzerine yaptığı bir araştırmada arkadaşlarıyla yaşayanların sigara içme oranlarını yurtta kalanlara oranla neredeyse iki katı şeklinde tespit etmiştir.

Ailedeki üye sayısına bakıldığında yoğunluğun 4-7 kişiden oluştuğu görülmektedir (%62,4). Bunu sırasıyla daha az kişiden oluşan aileler izlemektedir. Ailedeki kişi sayısının fazla olmasının çocuklarla ilgilenilmesi açısından olumlu durumlar oluşturabilir. Hane içi gelirin de çok yüksek olmaması durumunda aile üyeleri erken yaşta çalışmaya, ev dışı mekânlarla tanışmaya ve sıcak bir aile hayatının uzağında kalmaya mahkûm edilebilir. Bu durum ise aile bireyini farklı sosyal çevrelerle muhatap kılıp maddeyle tanışma ve kullanmaya itebilir.

Madde Erişimi ve Kullanımına İlişkin Bilgiler

Katılımcıların yaklaşık olarak yarısının (%46,8) ilk madde kullanım yaşının 18 yaşın altında olduğu, üçte birinin ise (%35,3) 19-30 yaş aralığında yer aldığı görülmektedir. Kişilerin yaklaşık olarak %10'u ise ilk madde kullanımının 30 yaş sonrasında gerçekleştiğini beyan etmiştir. Katılımcıların madde elde etme yöntemleri incelendiğinde neredeyse her 10 katılımcıdan yedisinin arkadaşları vasıtasıyla maddeye eriştikleri bulunmuştur. Bunun yanı sıra katılımcıların %23,8'i yabancı kişiler aracılığıyla madde temin ettiklerini ifade etmiştir.

Tablo 2. Madde Kullanım Eğilimleri

Değişken		%	Değişken		%
İlk madde kullanım yaşı	18 yaş altı	46,8	**Madde kullanım sebebi**	Sıkıntı, dert	20,5
	19-30	35,3		Arkadaş ortamı	43,8
	30 yaş üzeri	10,3		Aile ilgisizliği veya ailevi sorunlar	7,1
	Belirtilmemiş	3,3		Özenti	7,6
Maddeyi elde etme yöntemi	Bizzat yetiştirerek/üreterek	3,5		İşsizlik ve ekonomik nedenler	8,1
	Arkadaşımdan	69,8		Diğer	9,6
	Yabancı birinden	23,8	**İlk kullanılan madde**	Sigara	83,1
	Aile veya akrabalarımdan	3		Alkollü içecekler	9,2
Aile/akrabada madde kullanımı	Evet, kullanıyorlar.	17,7		Uyuşturucu ve uyarıcı maddeler	6,8
	Hayır, kullanmıyorlar.	82,3		Sakinleştirici veya yatıştırıcılar	0,5
Arkadaşlarda madde kullanımı	Evet, kullanıyorlar.	62,7		Uçucu maddeler (bali vd.)	0,5
	Hayır, kullanmıyorlar.	37,3			

Katılımcıların düşük bir bölümü ise madde erişimlerinin aileleri yoluyla olduğunu veya kendilerinin yetiştirdiklerini söylemiştir. Kişilerin madde kullanım süreçlerinde ailelerinin veya yakın sosyal çevrelerinin etkili olup olmadığının tespit edilmesi için ise katılımcılara ailelerinde ve arkadaş çevrelerinde madde kullanımının olup olmadığı sorulmuştur.

Katılımcıların %80'inden fazlası aile/akraba sistemindeki kişilerin madde kullanımının olmadığını belirtirken %60'ından fazlası madde kullanan bir arkadaşının olduğunu ifade etmiştir. Kişilerin madde kullanım sebeplerine bakıldığında katılımcıların neredeyse yarısının (%43,8) arkadaş ortamları sebebiyle madde kullanımına başladığı bulunmuştur. Bu oranı sırasıyla sıkıntı-dert (%20,5), diğer sebepler (%9,6) ve ekonomik nedenler (%8,1) takip etmiştir. Bu da kişilerin maddeye yönelmesinde ve erişmesinde yakın sosyal çevresinin ve arkadaş ilişkilerinin etkili olduğunu göstermektedir.

Katılımcıların ilk kullandığı maddenin ne olduğuna bakıldığında ise birinci sırada sigaranın (%83,1) yer aldığı anlaşılmaktadır. En çok kullanılan diğer maddeler arasında ise alkollü içecekler (%9,2) ve uyuşturucu ve uyarıcı maddeler (%6,8) yer almaktadır. Madde kullanımının kendisine ait bir alt kültürünün olduğu düşünüldüğünde ve kişilerin akran ilişkilerinin bu süreçte önemli bir yerde bulunduğu göz önüne alındığında madde kullanım oranlarının azaltılmasına ilişkin gençlik çalışmalarına ihtiyaç duyulduğu ifade edilebilmektedir.

Madde Türlerine Göre Kullanım Oranları

Kullanılan maddelere bakıldığında en çok tüketilen maddenin sigara olduğu görülmektedir. Neredeyse her on katılımcıdan sekizi sigarayı sürekli kullandıklarını belirtmiştir. Diğer madde türlerinde sürekli kullanım oldukça azdır. Kullanıp bırakma oranlarında en yüksek oranın uyuşturucu maddede olduğu görülmektedir. Örneklemin yarısından fazla daha önce madde kullanıp bıraktığını belirtmiştir.

Tablo 3. Madde Türlerine Göre Kullanım

	Hiç Kullanmadım	Ara Sıra kullanıyorum	Her Zaman/ Sürekli Kullanırım	Kullandım, bıraktım
Sigara	%6,7	%12,9	%77,5	%2,9
Alkollü içecekler	%13,5	%58,2	%13	%15,4
Uyuşturucu maddeler	%12,1	%23,3	%11,7	%52,9
Sakinleştirici veya yatıştırıcılar (İlaç vb.)	%69,4	%10,2	%3,9	%16,5
Uçucu maddeler (Bali vd.)	%86,8	%1,5	%1,5	%10

En az tüketilen/hiç tüketilmeyen türler ise sakinleştirici-yatıştırıcı ve uçucu maddeler olarak bulgulanmıştır. Katılımcıların büyük çoğunluğu bu türleri hiç deneyimlemediklerini belirtmişlerdir. Bu türlerin denenmemesinin altında maddeye erişim ve fiyatının pahalı olması yatıyor olabilir. Zira sigara ve alkolün diğer ürünlere nazaran daha erişilebilir ve ucuz olduğu bilinmektedir. Hatta sigara ülkemizde bağımlılık yapıcı zararlı bir madde olarak görülmemeye başlanmış ve normalleştirilmiştir.

Maddeye İlişkin Destek Alma ve Bırakmaya İlişkin Düşünceler

Bağımlıların yaklaşık beşte biri şu anda hekim gözetiminde tedavi görmektedir. Aynı oran psiko-sosyal destek almış olmaları konusunda da belirlenmiştir. Bununla birlikte her on katılımcının dokuzundan fazlası maddeyi bırakmak konusunda olumlu fikir belirtmişledir.

Tablo 4. Destek Alma Durumu

Değişken	Değişken	Yüzde
Hekim gözetiminde tedavi görme durumu	Evet, gördüm, görüyorum	18,7
	Hayır, görmedim	81,3
Psikososyal destek alma durumu	Evet, aldım	18,7
	Hayır, almadım	81,3
Maddeyi bırakmak isteme durumu	Bırakmak isterim	93,2
	Bırakmak istemem	5,3
	Kararsızım	1,4

Bu durum bağımlılık sürecinin önemli adımlarından birini oluşturmaktadır. Bağımlılık bireyin harekete geçmesi ve bırakma niyetine sahip olmasıyla sona erdirilebilecek bir durumdur. Örneklem içerisinden bırakmaya yönelik olumlu düşüncelere sahip olanların bulunması sürecin seyri açısından da olumlu adımların atılmasını sağlayabilir.

SONUÇ

Bu çalışmada madde kullanan bireylerin profillerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırma nicel araştırma deseninde gerçekleştirilmiştir. Amaçlı örneklem yöntemi benimsenerek Sakarya ilinde yaşayan madde bağımlısı 175 bireye ulaşılmış ve anket tekniğinden yararlanılmıştır.

Araştırma bulgulardan elde edilen çıktılara göre, örneklemin yüksek çoğunluğunun erkek ve evli olduğu, eğitim durumlarının lise altı seviyede yoğunlaştığı görülmüştür. Ebeveyn eğitim durumlarında da benzer bir tablo ortaya çıkmaktadır. Bireylerin yaşadıkları konut tipi en çok apartman dairesi ve müstakil ev şeklinde belirlenmiştir. Kendi evinde oturanların oranı diğer türde yaşayanlara göre daha fazladır. Katılımcıların çoğu kendi aile bireyleriyle yaşamaktadırlar. Kimi evli ve eş/çocuklarıyla birlikteyken kimileri ise bekâr olup ebeveynleriyle yaşamlarını sürdürmektedirler. Aile üye sayısında ise en fazla 4-7 kişiden oluşan aileler bulunmaktadır. Günümüzde madde bağımlısı bireylerin profilinde değişimler gözlenmektedir. Eğitim seviyesi, sosyal statüsü ve gelir düzeyi yüksek bireylerde bağımlılığın arttığı görülmektedir.

Madde kullanımına başlangıcın en çok 18 yaş altında olduğu görülmüştür. Katılımcıların nerdeyse yarısının ilk madde kullanım yaşı 18'in altındadır. Madde kullanım yaşı her geçen gün erken yaşlara doğru ilerlemektedir. Küçük yaşta bağımlı olmak bireyin gelişim sürecinde elde etmesi gereken birikimlerin (eğitim, istihdam, arkadaş çevresi, aile gibi) gerilemesine sebep olmaktadır. Bu doğrultuda okullardaki denetimlerin arttırılması, aile ve eğitim kurumlarında gençleri takibinin sıklaştırılması ve bağımlılık alışkanlığın kazanılmasına en fazla etki eden arkadaş çevresinin kontrol edilmesi gerekmektedir. Çünkü maddeye erişim en yoğun şekilde arkadaşlar tarafından sağlanmaktadır. Bu durum madde kullanımında arkadaş çevresinin önemini bir kez daha vurgulamaktadır.

Bireylerin ailelerinin genel ekseriyette maddeyi kullanmadığı görülmüştür. Buna karşın madde kullanan bireyin arkadaşlarının beşte üçünden fazlası da bu alışkanlığa sahiptir. Madde kullanım sebepleri incelendiğinde kullanıcıların en çok arkadaş ortamı ve sıkıntılar sebebiyle madde kullandığı görülmüştür. Bu durum maddeyi elde etme yönteminde olduğu gibi arkadaş ortamının madde temin ve kullanımı konusunda ciddi şekilde ilgilenilmesi gereken bir etken olduğunun altını çizmektedir. İlk kullanılan madde ise yoğun olarak sigara olmuştur. Bu durumun oluşmasında erişiminin diğer maddelere göre daha kolay ve ucuz olduğu yorumu yapılabilir.

Maddeleri kullanım sıklığında en çok kullanılan maddenin sigara olduğu, bunu sırasıyla alkollü içecekler ve uyuşturucu maddelerin izlediği belirlenmiştir. Sakinleştiriciler ve uçucu maddeler diğer ürünlere göre oldukça az kullanılmıştır. Kullanıp bırakılan maddelerde ise en yoğun şekilde uyuşturucu türünün belirli bir dönemde içilip artık içilmediği tespit edilmiştir.

Bağımlıların çoğunluğu, hekim denetiminde gözetim görmemişler ve psikososyal destek almamışlardır. Bununla birlikte maddeyi bırakma konusunda ise neredeyse tamamı maddeyi bırakmayı istemektedir. Bu durum hem medikal hem de psiko-sosyal tedavi modellerini bir kez daha önemli hale getirmektir. Çünkü araştırma sonucunda bireylerin bırakmaya istekli olmasına karşın tedavi modellerinden yararlanmadıkları görülmüştür. Bu durum maddeyi bırakma

konusunda olumlu fikirleri olan bireyleri kazanmak açısından kıymetli görülmektedir. Bu sebeple multidisipliner bir anlayışla mümkün olan her meslek dalının sürece katılımı ve bireyleri madde bağımlılığından uzaklaştırmak ve/ya kurtarmak için çeşitli hizmet modelleri geliştirmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Altıntoprak, A. E., Akgür, S. A., Kitapçıoğlu, G., Yüncü, Z. ve Coşkunol, H. (204). "Denetimli Serbestlik Olgularının Retrospektif Analizi: Sosyodemografik Özellikler, Bireysel ve Ailesel Bağımlılık ve Suç Öyküleri ve Tedavi Yanıtları", *Bağımlılık Dergisi,* Cilt: 15, Sayı: 1, ss: 1-9.

Avrupa Uyuşturucu Raporu (2022). *European Drug Report 2022: Trends and Developments,* Erişim adresi: https://www.emcdda.europa.eu/publications/edr/trends-developments/2022_en, Erişim tarihi: 30.01.2023.

Bahar, A. (2018). "Uyuşturucu Madde Kullanımının Nedenleri ve Bağımlılık Oluşum Sürecinde İletişimsel Yaklaşımların Rolü ve Önemi: Polis Kayıtları Üzerinden Olgusal Bir İnceleme", *Connectist: Istanbul University Journal of Communication Sciences,* Cilt: 1, Sayı: 55, ss: 1-36.

Çetin, Y. (2013). *Madde Bağımlılığı ve Yalova Ölçeğinde Madde Bağımlılığı Algısı,* Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yalova.

Çilli, A. S. ve Kaya, N. (2003). "Üniversite Öğrencilerinde Nikotin Bağımlılığının Psikiyatrik Bozukluklarla Birlikteliği", *Türk Psikiyatri Dergisi,* Cilt: 14, Sayı: 1, ss: 42-49.

Duyan, V. ve Gövebakan, R. (2021). *Madde Bağımlılığı ve Aile,* Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul.

Dünya Uyuşturucu Raporu (2022). *World Drug Report 2022,* Erişim adresi: https://www.unodc.org/unodc/en/data-and-analysis/world-drug-report-2022.html, Erişim tarihi: 29.01.2023.

Ektiricioğlu, C., Arslantaş, H. ve Yüksel, R. (2020). "Ergenlerde Çağın Hastalığı: Teknoloji Bağımlılığı", *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi,* Cilt: 29, Sayı: 1, ss: 51-64.

Erci, B. (1999). "Lise Öğrencilerinde Madde Bağımlılığı ve Etkileyen Ailesel Faktörler", *Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi,* Cilt: 2, Sayı: 1, ss: 83-94.

Evren, C. ve Ögel, K. (2003). "Alkol/Madde Bağımlılarında Dissosiyatif Belirtiler ve Çocukluk Çağı Travması, Depresyon, Anksiyete ve Alkol/Madde Kullanımı ile İlişkisi", *Anadolu Psikiyatri Dergisi,* Cilt: 4, Sayı: 1, ss: 30-37.

Evren, E. C., Saatçioğlu, Ö., Evren, B., Yancar, C., Eken, B. ve Çakmak, D. (2003). "Madde Kullanım Bozukluğunda Cinsiyet Farklılığı: AMATEM'e Yatan Hasta Verilerinin İncelenmesi", *Düşünen Adam: Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Dergisi,* Cilt: 16, ss: 132-138.

Genç, Y. ve Seyyar, A. (2010). *Sosyal Hizmet Terimleri (Ansiklopedik Sosyal Pedagojik Çalışma Sözlüğü),* Sakarya Kitabevi, Sakarya.

Goodman, A. (1990). "Addiction: Definition and Implications". *British Journal Of Addiction,* Volume: 85, Issue: 11, pp. 1403-1408.

Gümüş, İ., Kurt, M., Günay Ermurat, D. ve Feyatörbay, E. (2011). "Lise Öğrencilerinin Madde Bağımlılığı Konusunda Bilgi, Tutum ve Davranış Düzeylerinin Belirlenmesi (Erzurum Örneği)", *Ekev Akademi Dergisi,* Cilt: 48, ss: 321-334.

Işıklı, S. ve Irak, M. (2002). "Türkiye'de Madde Kullanımı ve Bağımlılığı Profili Araştırması: 2002 Yılı Madde Kullanımı Geniş Alan Araştırması", *Türk Psikologlar Derneği,* ss: 55-65.

Kaya, H. (2021). *Teknoloji Bağımlılığı ve Sosyal Kimlik Oluşumu Üzerine Kültürel Bir Araştırma,* Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.

Kaya, N. ve Çilli, A. S. (2002). "Üniversite Öğrencilerinde Nikotin, Alkol ve Madde Bağımlılığının 12 Aylık Yaygınlığı", *Bağımlılık Dergisi,* Cilt: 3, Sayı: 2, ss: 91-97.

Nalbantoğlu, İ. (2021). *Madde Bağımlılarının ve Ailelerinin Kendine Yardım Deneyimleri: AYBUDER Örneği,* Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Nebioğlu, M., Yalnız, H., Güven, F. M. ve Geçici, Ö. (2013). "Opiyat Bağımlılarında Diğer Maddelerin Kullanımı ve Sosyodemografik Özellikler ile İlişkisi", *TAF Preventive Medicine Bulletin,* Cilt: 12, Sayı: 1, ss. 35-42.

Ögel K. (2010) *Sigara, Alkol ve Madde Kullanım Bozuklukları: Tanı, Tedavive Önleme,* Yeniden Yayınları, İstanbul.

Ögel, K. (2018). *Bağımlılık ve Tedavisi Temel Kitabı,* IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

Ögel, K., Tamar, D., Evren, C. ve Sır, A. (1999). "Madde kullanımı ve Suç", *3P Dergisi,* Aralık Ek Sayı.

Ögel, K., Taner S. ve Yılmazçetin, C. (2003). *Ergenlerde Madde Bozukluklarına Yaklaşım Kılavuzu,* IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

Ögel, K., Yücel, H. ve Aksoy, A. (2004). *İstanbul'da Sokakta Yaşayan Çocukların Özellikleri,* Yeniden Bilimsel Araştırma Raporları, İstanbul.

Salamci, M. B. (2020). *Ergenlerde Teknoloji Bağımlılığının Anne-Baba Tutumları ve Duygusal Zekâ İle İlişkisi,* Yüksek Lisans Tezi. Haliç Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.

Sürücü, O. (2019). *Sosyal Politika Boyutu ile Madde Bağımlılığı Sorunu,* Yüksek Lisans Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara.

T.C. İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü Narkotik Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı (2022a). *Türkiye Uyuşturucu Raporu 2022,* Erişim adresi: https://www.narkotik.pol.tr/2022-turkiye-uyusturucu-raporu-yayinlanmistir, Erişim tarihi: 30.01.2023.

T.C. İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü Narkotik Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı (2022b). *Madde Kullanıcıları Profil Analizi 2021 Yılı Narkolog Raporu*, Erişim adresi: https://www.narkotik.pol.tr/narkolog-2022-madde-kullanicilari-profil-analizi-yayinlanmistir, Erişim tarihi 30.01.2023.

Tanrıkulu, A. C. ve Carman, K. B. (2009). "Kars İl Merkezinde Çeşitli Üniversite Öğrencileri Arasında Sigara Kullanımı Sıklığı ve Risk Faktörleri", *Türk Toraks Dergisi,* Cilt: 10, ss: 101-106.

Taşlıbeyaz, E. (2020). *Bilimsel Araştırmalarda Örnekleme ve Örneklem Seçim Yöntemleri,* Araştırma Yöntem ve Teknikleri 1 (içinde). Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, Erzurum.

Toprak, V. (2022). *Madde Bağımlılığı Alanında Çalışan Sosyal Hizmet Uzmanlarının Bilgi ve Beceri İhtiyaçlarının İncelenmesi,* Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Tosun, H. (2020). *Madde Bağımlılığı Rehabilitasyonunda Sosyal Destek ve İlaçsız Tedavi: Isparta Uyuşturucu, Bağımlılıklarla ve Alkolizmle Mücadele Derneği Örneği,* Yüksek Lisans Tezi, Üsküdar Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Tot, Ş., Yazıcı, K., Yazıcı, A. E., Erdem, P., Bal N. ve Metin, Ö. (2002). "Mersin Üniversitesi Öğrencilerinde Sigara ve Alkol Kullanım Yaygınlığı ve İlişkili Özellikler", *Anadolu Psikiyatri Dergisi,* 3, ss. 227-231.

Ulukoca, N., Gökgöz, Ş. ve Karakoç, A. (2013). "Kırklareli Üniversitesi Öğrencileri Arasında Sigara, Alkol ve Madde Kullanım Sıklığı", *Fırat Tıp Dergisi,* Cilt: 18, Sayı: 4, ss: 230-234.

Ünal, M. (2020). *Erişkinlerde Çocukluk Çağı Travmasının Alkol ve Madde Bağımlılığı Riski Üzerine Etkisi.* Tıpta Uzmanlık Tezi, Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Ankara Eğitim ve Araştırma Hastanesi, Ankara.

Yalçın, M., Eşsizoğlu, A., Akkoç, H., Yaşan, A. ve Gürgen, F. (2009). "Dicle Üniversitesi Öğrencilerinde Madde Kullanımını Belirleyen Risk Faktörleri", *Klinik Psikiyatri,* Cilt: 12, ss: 125-133.

Yaşan, A. ve Gürgen, F. (2004). "Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Ergenlerde Uçucu Madde Kullanım Özellikleri", *Bağımlılık Dergisi,* Cilt: 5, Sayı: 2, ss: 77-83.

Yüncü, Z., Aydın, C., Coşkunol, H., Altıntoprak, E. ve Bayram, A. T. (2006). "Çocuk ve Ergenlere Yönelik Bir Bağımlılık Merkezine İki Yıl Süresince Başvuran Olguların Sosyodemografik Değerlendirilmesi", *Bağımlılık Dergisi,* Cilt: 7, Sayı: 1, ss: 31-37.

Zorlu, N., Türk, H., Manavgat, A. Ş., Karadaş, B. ve Gülseren, Ş. (2011). "Denetimli Serbestlik Uygulaması Kapsamında Başvuran Hastalarda Sosyodemografik, Klinik Özelliklerin ve Alkol Kullanım Bozukluğu Sıklığının Geriye Dönük Değerlendirilmesi", *Anadolu Psikiyatri Dergisi,* Cilt: 12, Sayı: 4, ss: 253-257.

ÜSKÜP KADISI VEYSÎ'NİN MEKTUPLARI

Dr. Öğr. Üyesi HALİL İBRAHİM HAKSEVER[1]

[1]Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, https://orcid.org/0000-0002-7801-3667.

ÖZET

17. yüzyıl Türk nesrinin usta yazarlarından Veysî, klasik edebiyatımızın en meşhur münşilerindendir. Şairliği de olan Veysî daha çok inşasıyla tanınmış, süslü nesrin zirve isimlerindendir. Anadolu ve Balkanlarda çeşitli devlet memurluklarında bulunmuş olup bunlar arasında kadılık önemli yer tutar. Yedi kez Üsküp kadılığına atanmakla dikkat çeken Veysî, daha çok mensur eser yazmış; edebî sanatlarla dolu inşa tarzıyla kaleme aldığı orijinal metinler Türk edebiyatının seçkin örnekleri arasındadır. Eserleri arasında bulunan Münşeatı, görevleri esnasında çeşitli makam sahiplerine ve şahsî dostlarına yazdığı mektuplardan oluşmuştur. Farklı içeriklerde, benzer inşa üslubu ile yazılan bu mektuplar, Veysî'nin düşünce yapısının yanısıra sanatçı ruhunu ve iç dünyasını yansıtması bakımından önem arz ederler. Yazarın dost çevresini, hayata ilişkin gözlem ve tespitlerini, görevine dair talep ve duygularının izlerini görebileceğimiz bu yazışma örnekleri, şairin beşerî ilişkilerini ve insanî yönünü de gösteren metinlerdir. Çeşitli münşeat mecmualarında parça parça örnekleri görülen ve diğer birkaç eseriyle birlikte basımı da yapılan Münşeatı hakkında teferruatlı ve tamamlanmış bilimsel bir çalışma henüz yoktur. Yazarın mektuplarının genel olarak tanıtılacağı bu bölümde hangi konularda kimlerle yazıştığı belirtilip bunların muhtevalarına dair bazı bilgiler aktarılacak, yazıların dil ve üslubuna ilişkin tespitlerde bulunulacaktır. İnşa ustası Veysî'nin Osmanlı lisanını yüksek bir ifade gücüne ulaştırması yanında, bu dil ve üslubun günümüzde anlaşılma zorluğu da vardır. Lafız ve mananın mezcedildiği inşa tarzı yazışma metinleri Osmanlı nasirleri arasında benzer özellikler gösterse de, Veysî şahsî üslubuyla Türk nesir tarihinde adı Nergisî ile birlikte anılan başarılı bir münşidir. Uzun, secili ve tumturaklı ifadeleri, bugün için anlaşılması zor olsa da, bir söz sanatçısının kıvamını bulmuş, ahenkli ve sağlam cümleleri olarak nesir edebiyatımızın kıymetli metinleridir.

Anahtar Kelimeler : Veysî, Mektup, Münşeat.

1. GİRİŞ

17. asır, Klasik Türk edebiyatının nazım ve nesirde seçkin örneklerinin görüldüğü bir dönemdir. Bir önceki asırda tekâmül seyrini tamamlayıp zirve isimler çıkaran edebiyatımız, bu yüzyılda da sanat yönü güçlü şair ve nasirler yetiştirmiş, zamanın kültür ve estetik anlayışına uygun

olarak çok değerli eserler üretmiştir. Nesrin sanat halini aldığı inşa sahasında münşiler adeta şairlerle yarışmış; bazen hem şair hem nasir olan yazarlar eliyle estetik nesrin en seçkin örnekleri verilmiştir. Sanatlı süslü nesrin öncülerinden biri de Veysîdir. İnşa sanatında adı Nergisî ile birlikte anılan 17. yüzyılın parlak ismi daha çok mensur eserleriyle dikkat çekmiş, günümüz araştırıcılarının da üzerinde çalışma yaptığı simalardan olmuştur. Bu başarılı şair ve yazarımızın elinden çıkan her metin kıymetli olduğundan, henüz yeterli araştırılma şansı kazanamayan mektupları da üzerinde araştırma yapmayı hak eden edebî evrak durumundadır.

2. VEYSÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

Kaynaklardan öğrendiğimize göre Veysî'nin hayatına dair bilgilerimiz kısaca şöyledir:[1]
Asıl adı Üveys olan Veysi Alaşehir doğumlu (969/1561/62) olup Kadı Mehmed Efendi'nin oğlu ve şair Makalî'nin yeğenidir. Alaşehir ve İstanbul'da eğitim gördü. Salih Molla'dan ders okuyarak mülazım oldu. Molla Ahmed'in derslerine katılmış, Şehnameci Lokman'ın ağzından yazdığı hicivle meşhur olmuştur. Hicvinden dolayı ceza almaması için dostlarının tavassutuyla Mısır'da görevlendirilmiştir. Burada bir süre Mehmed Şerif Paşa'nın divan katipliğini yaptı (1004). Ardından Anadolu'da Tire, Akhisar, Alaşehir kadılıkları, Aydın ve Saruhan'da mal müfettişlikleri yaptıktan sonra Siroz'a müfettiş kadı olarak gitmiş (1012); aynı yıl veziriazam Ali Paşa ile Sofya'ya gidip ordu kadılığında bulunmuş, onun vefatıyla İstanbul'a dönmüştür. 1013'te Üsküp kadısı, kısa süre aralıklarıyla Sakız, tekrar Üsküp, Tırhala kadısı olduktan sonra Eğriboz ve İnebahtı'da müfettişlik yaptı. 1024'ten itibaren Üsküp'te birkaç kez kadılık yapan Veysi, aralarda görevden aziller de yaşamıştır. 1032'de Asitaneye gelmiş, Dağardı ile birlikte Gümülcine kadılıklarını deruhde etmiştir. 1034'te Ganizade Nadirî'nin sadrazam olmasıyla yedinci kez Üsküp kadısı olmuş, 1036'da "munfasıl" olup 14 Zilhicce 1037'de (15 Ağustos 1628) bu beldede vefat etmiştir. Mezarı Üsküp'te bulunmaktadır. Aziz Mahmud Hüdâyî'ye hürmeti ve itikadı olan şairin vefatına Atâî'nin düşürdüğü şu tarih meşhurdur:

Veysî ki olmuşidi tegazzülde bî-bedel
Ta'yîn-i sâl-i fevtine târîhdir gazel (Atâyî: 715)

Devlet görevleri esnasında çok tayin gören Veysî bu esnada geniş bir çevre edinmiş; sevenleri olduğu kadar, şikayet ve itirazına sebep olan haksızlık ve engellemelerle de karşılaşmıştır. Tanıştığı ve yazıştığı çok sayıda akran ve amiri durumunda kişilerin her birine ait gözlem ve

[1] Bu konuda şu kaynaklardan yararlanılmıştır: Bayram Ali Kaya; Veysî, DİA C. 43, s.76-77; Atâyî, Veysî, Hadâiku'l-Hakâik fî Tekmileti'ş-Şekâik, C.2, **s**. 713-16, Çağrı Yay., İstanbul 1989, (Neşreden A.Özcan); Mehmet Tahir, Veysî, Osmanlı Müellifleri, C 2, s. 477-79, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2000 (Hazırlayan M.Tatçı); Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, C. 8, Dergah Yayınları, İstanbul 1998, s.511-12.

hatıraları olmuştur. Yazıştığı kişiler arasında üst makam görevlilerinden şeyhulislam Yahya (ö.1644), Sun'ullah (ö. 1612), Hocazade Mehmed (ö.1615), Es'ad Efendiler (ö. 1625), Ahizade Hüseyin (ö. 1634), Merre Hüseyin Paşa (ö. 1624) Nasuh Paşa (ö.1614), Ali Paşa (ö.1604), Hafız Ahmed Paşa (ö.1632), Turan Şahı Abdullah (1598), Kırım Hanı Gazi Giray (ö. 1607), Mısır valisi Üveys Paşa (ö. 1591), Ganizade Nadirî (ö.1627), münşi Abdülkerim Çelebi (ö. 1629), Nergisî (ö. 1635), Atayî (ö.1635) ilk göze çarpanlardır. Bunların dışında, mecmualardaki mektup başlıklarında unvanları yazılı olmayan pek çok isim sayılabilir. Veysi memur olduğu devlet görevleri esnasında hem malî-idarî hem de hukukî alana ilişkin çalışmalar yapmış, şahit olduğu durum ve olayları yazışmalarına konu ettiği gibi, bazen şiirlerine bazen de mensur eserlerine ilham kaynağı olarak almıştır.

Edebiyat tarihimizde şiirlerinden ziyade kadim inşa tarzında "pîr" vasfıyla tanınan Veysî'nin manzum ve mensur eserleri vardır. Bunlar arasında *Dürretü't-Tâc fî Sîreti Sâhibi'l-Mi'râc* dikkat çeken bir siyer kitabı olup Siyer-i Veysî diye meşhurdur. H*âbnâme* rüya motifi üzerinden kurgulanmış nasihatname niteliği de taşıyan bir eserdir. *Münşeât,*Veysî'nin görev süreleri boyunca yaptığı resmî-şahsî yazışma metinlerini ihtiva eden inşa tarzı yazılarından oluşur. *Merace'l-Bahreyn,* Fîrûzâbâdî'nin Sıhâhü'l-lüğa müellifi Cevherî'ye yönelttiği eleştirilere yaptığı itirazlardan oluşmuştur. *Düstûru'l-Amel, Şehâdetnâme* adıyla da bilinen eser bazı dinî konular ve menkıbelerin anlatıldığı bir metindir. *Fütûh-ı Mısır* tamamlanmamış bir Mısır fetihnamesidir. Çeşitli yazmaları bulunan eserlerinin farklı tarihlerde basımları yapılmıştır.

Dîvân, şairin çeşitli nazım şekillerinden oluşan şiir kitabıdır. Bunların dışında bazı küçük hacimli metinleri de bulunan (Kaya:76) Veysî'nin eserlerinin çoğu akademik çalışmalara konu edilmiş olup halen devam edenler de vardır.

Veysî'nin geniş çaplı olarak henüz incelenmemiş Münşeatı bu yazıda kısaca tanıtılıp kısmî bir incelemeden geçirilecek, muhteva ve üslubuna dair bazı tespitler yapılacaktır.

3. VEYSÎ'NİN MEKTUPLARI

Gördüğü medrese tahsilini şahsî kabiliyetiyle birleştiren Veysî'nin şiirleri "bülend ve hoş-ta'bîr", inşası "bedî istiareler ve şerefli ibarelerle yeni bir tarz" olarak nitelenmenin yanında, devrinin zariflerine göre ilminden şiiri önde, şiirinden inşası üstün, inşasından sohbeti tercihe şayan, sohbetinden ise yazılarındaki gösteriş ve incelik daha açıktır (Atayî: 715). Değişik mensur eserlerinin yanısıra, farklı zaman ve yerlerde kaleme aldığı mektup türü yazışma metinleri onu daha iyi tanımamızı sağlamaktadır. Sıkça görev yeri değişen ve daha çok kadılık yapan Veysî, neredeyse her bir tayin ve azilde yaşadıklarını ve duygularını kaleme almış; göreviyle ilgili düşünce ve kanaatlerini muhataplarına sanatlı bir nesirle yazıya geçirmiştir. Veysî, bir kısmı kendisiyle ilgili dönemindeki bazı idarî yanlışları mektuplarının dışında

şiirlerinde de cesaretle dile getirmiş (Kut: 170) hakperest bir şair ve yazardır. Biyografi kaynaklarında adları geçen görev mahallerinin dışında, daha farklı yerlerde de bulunduğunu bazı münşeat nüshalarında kayıtlı mektup başlıklarından öğreniyoruz. Mektuplarını derleyen her müstensihin aynı dikkatle kaydetmediği yazıların tamamının konusu, muhataplarının kimliği ve görevi ancak uzun ve dikkatli bir inceleme ile anlaşılabilir. Veysî'nin ve başka yazarların yazışmalarının yer aldığı çeşitli nüshaların yanında, iç kapağında "müdevven" notu bulunan ve eserde yer alan mektupların beş nev'e göre tasnif edildiği bir nüsha (Ü. K. T 3158) da mevcuttur. Bu "müdevven" nüshanın yaprakları da, 4. nevi mektup türlerinin başında beklenmedik şekilde bittiği için eser kısmen yarım durumdadır. Başka birinin kaleminden çıktığını anlaşılan bu nüshada yer alan yazı başlıkları, mektupların içerikleri hakkında bize kısmî bir bilgi vermektedir. Nüshalarda kayıtlı kimi mektupların eda ve üslubunu daha mükemmel bulan bazı müstensihler, başlıklara "*mektûb-ı mergûb, nev-edâ, abkariyyü'l-üslûb*" gibi güzellik sıfatlarını da ekleyerek kaydetmişlerdir. Çoğu münşeat nüshalarında, derleyen/müstensihlerin takdiriyle belki sadece üslubunu yansıtmak üzere ve biraz da kısaltılarak verilen mektup metinlerinden Veysî'ye dair bilgiler edinebilmekteyiz. Bunlara göre Veysî çeşitli dostlarına ve görev amirlerine tebrik, taziye, teselli, şikayet, dua, niyaz, talep arzı, sipariş, takrir, dostluk-muhabbet, iltifat, şefaat, dibace, takriz vs. gibi çeşitli konularda çok sayıda yazılar yazmış, bir kısmından gelen cevabnameler de aynı mecmualarda dercedilmiştir. Devletin idarî merkeziyle haberleşmelerin ancak elden götürülecek yazılarla mümkün olduğu bir devirde, her türlü iş için sayısız yazışmaların yapılmış olması bilinen bir durumdur. Çeşitli isimler alan bu yazışma metinleri, esas konu/tema dışında yazar/göndericinin zihin ve kalem ustalığına göre satır aralarında bazı detay bilgileri, gözlem ve kanaatleri de içermektedirler. Yazarlarının üslup hünerleriyle dolu bu nameler, edebiyat tarihimize ilişkin başka yerlerde kolayca rastlanmayacak bazı bilgileri bizlere ulaştırdıklarından dolayı ayrıca kıymetlidirler. Münşeatlarda mektupların tarih kayıtları mevcut olmadığından yazıların hangi tarihlerde gönderildiği de anlaşılamamaktadır. Belki başka belgelerle desteklenerek tevsik edildiğinde, yazılarda anlatılanların zamanını kestirmek mümkün olabilir. Veysî'nin mektupları -nüshalarda bazen isimsiz ve diğer yazarların metinleriyle karışmış gözükse de- kendi dönemine ait tarihî bilgilerin yanında dil ve ifade zenginliği bakımından da ayrıca değer taşımaktadır.

Bakabildiğimiz birkaç münşeat nüshasında son derece sanatlı bazı mektuplarından derlenen bilgilere göre, Veysî'nin dost ve idarecileriyle ülfet ve iletişimi fazla olmuştur. Genel bir incelemeyle anlaşıldığına göre Veysî daha çok arzıhal tarzıyla şahsî gözlem ve taleplerini konu etmiş, tebrik-tehniyet bazen de şikayet konulu yazılar kaleme almıştır.

4. BAZI SEÇME MEKTUP MUHTEVALARI

Veysi Münşeatının İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi T 3158 nüshası Veysî'nin ifadelerini yansıtan mukaddime ile başlar. Burada Veysi inşa sanatının önemini, marifet ehlinin değerini süslü cümlelerle belirtir. İnsanların hukuku, dostlarının işleri için ihtiyaç duyulan makam sahiplerine "*acz ve ıztırapla utanıp sıkılarak"* bazen kendi gönlündekileri bazen başkalarının lisanından bu yazıları yazdığını kaydetmiştir. Veysî'nin, eserinin tertibine bir gerekçe olarak başkan sebeplerin yanında maişet zaruretini göstermesi de dikkat çekmektedir (*Ammâ zarûret-i ahvâl-i intizâm-ı ma'âş u ma'âd….için).*Yazıların kimisi kaybolsa da kimisi korunurdu dediği inşa metinlerini bazı ahbabının hatırlatmasıyla derlemeyi düşünen Veysî, kusurlu olduğunu itiraf ederek eserinin hüsn-i kabule mazhar olmasını ve hatalarının görülmemesini dostlarından istemiştir (4b). İstinsah metni olduğu 1b'deki "Veysî merhum" ibaresinden anlaşılan eserin dikkat çeken bir yönü, içindeki mektupların konularına göre beş nev'e ayrılmış olduğunu gösteren (5b) ifadedir. Eserin tertibini Veysî muhtemelen kendi yapmış, fakat mektupların yer aldığı değişik nüshalarda bu mukaddime ve düzenleme görülmez. Müstensihlerin karışık olarak seçip kaydettikleri mektupların sayısı ve mahiyeti nüshalara göre değişmektedir. Buradaki kayda göre ilk nevide makam ve mansıp sahiplerine tebrik için yazılanlar, ikinci türde şefaat ve sipariş mektupları, üçüncüde dostlara selam ve sevgi ızharı için yazılanlar, dördüncüde taziye türü yazılar, beşinci grupta çeşitli itiraz mektupları olacak şekilde tasnif edilen münşeatın bu nüshası dördüncü nev'in başında sona erdiğinden kısmî bir eksiklik göstermektedir.

Veysi bazen kendi adına bazen de başkalarının dilinden yazdığı tebrik, taziye, muhabbet ve bazı taleplerini ilettiği kişilere uzun ve süslü cümleler kullanmış, üst seviyede bir sanatlı dil ile yazmıştır. Mesela mansıp sahiplerine yazdığı tebrik yazılarında kişinin o makama ne kadar ehil olduğu, o sayede ahalinin huzur ve adalet içinde yaşayacağı, yetkilinin de onların duasıyla manen kazançlı çıkacağı gibi dinî kabullere de uygun düşen tespitlerde bulunur. Düğün, ölüm, doğum, sünnet gibi durumlar için gönderdiklerinde de hale uygun mutluluk, sevinç, hüzün ve iyi dilek temennilerini muhatabının konumuna uygun edebî ve dinî ibarelerle süsleyerek yazar. Yine bulunduğu yörede kendisi ve başkaları için ilgili makamlara iletilecek talep ve siparişler için de çeşitli yazılar kaleme almıştır.

Veysî Şam'da görevli iken İstanbul'dan Hacca gidecek olan "*ecille-i kirâma*" yazdığı mektupta hakiki ve makbul hac yapmalarına dua etmiş, özlemlerini dile getirmiş, mektubu getirenin hac izni istediğini de ekleyerek bir an evvel Anadolu'ya dönebilmelerini temenni etmiş, Asitanenin ikram ve ihsanını beklediklerini arz etmiştir (Ü.K.3158:39a). Veysi bazen yardıma muhtaç ve vazife ehli kişileri bir name ile yetkililere göndererek yardımcı olunmasını ister. Böyle bir örneğin kayıtlı olduğu mektupta (30a-b) İlyas adlı vasıflı bir "çâker" için talepte bulunmuştur. Yine benzer bir talebi de Veysi kendi biraderi için dile getirmiştir. Mansıb sahiplerinden birine

"birâder-i bende" olarak nitelediği hasta (mu'tel ve muhtel) kardeşinin sebepsiz yere geciktirilen işlerinin hallini istemiş; samimi bağlılarından muradına kavuşamayan kimsenin olmadığını da söyleyerek işin çözümünü talep etmiştir (32a-b).

Veysî'nin şevk ve muhabbet bildirimi için yazdığı mektuplar da dikkat çekicidir. Mesela Hicaz bölgesinde yaşayan bazı ahbabına mübarek beldenin kıymetini dile getiren, orada olamamanın hasretini belirten ifadelerle yazmış; Haremullahın yüksek değerini, orada hangi ruh haliyle bulunmak gerektiğini secili cümlelerle kaydetmiştir: "*Lâkin Arafât-ı ma'rifetde vukûf Mînâ-yı mînâda ukûf Safâ-yı vefâya su'ûd ve Merve-i mürüvvetde ku'ûd cân u dil Ka'besin ziyâret ve ten hırkasın Zemzem-i muhabbetden tahâret itmeyince mümkin ü makdûr degüldür.*" (64b) Nasihat üslubuyla Hicaz civarındakilerin manevi dikkatini artırmaya çalışmış, orada tam bir ihlas ile tavaf edilmezse Haremin vuslatına erilemeyeceğini de eklemiştir. Veysî mektubun sonunda kısa bir bilgi olarak, daha önce işaret edilen Kalemiyye Risâlesi'nin yazımının bittiğini ve gün ışığına çıkarıldığını söylemesi de ilginçtir.

Üniversite Kütüphanesi 3665 nüshasındaki bazı mektupların konuları şunlardır:

Veysi Filibe'de "*mesned-nişîn-i şerî'at*" olan Çelebi'ye gönderdiği mektupta (13b-14b), bulunduğu mahalde bazı asilerden bahsetmiş, beşyüz askerle onların üstesinden gelineceğini bildirmiş, Düpniçe dağında ne kadar "*hamil ü mahmul*" varsa yok edileceğini yazarak muhatabından öğüt veren bir name beklediğini belirtmiştir.

Şeyhulislam Esad Hacca gidip döndükten sonra 1024/1615'te fetva makamına getirilince (Aktepe: 340) ona yazdığı tehniyetnamede (10b-12a), Veysi hem muhatabını süslü ifadelerle övüp tebrik etmiş hem de mahviyetli cümlelerle kendini anlatarak uğradığı haksızlığı belirtmiştir. Muhtemelen üçüncü kez getirildiği Üsküp kadılığında bazı fitne erbabının kötü muamelelerinden yakınıp hileli davranışlara muhatap olduğunu ve kendisini ürküttüklerini "*gaddârân-ı fesâd-engîz gırbâl-i fitne-bîz-i mekrile vaz' itdükleri dâm-ı mekîdet-i murg-ı cânı remîde-i vahşet itmişdür*" cümleleriyle ifade etmiştir. Veysî münafık tabiatlı kişilerin şeyhulislamı etkileyeceklerinden korkarak endişesini

Bâtıl hemîşe bâtıl-ı bîhûdedür velî
Müşkil budur ki sûret-i hakdan zuhûr ide

beytiyle de dile getirmiştir (11a).

Hafız Ahmed Paşa'ya Kütahya muhafızı iken gönderdiği yazıda (17a-18a) onu "*hâfiz-ı nâmûs-ı saltanat*" diye niteleyip mazlumların feryadına yetiştiğini, Osmanlı ülkesinin "b*er-güzîdesi*" dediği Saruhan ve Aydın bölgesinde eşkıya ile mücadelesini ve fitneyi önlediğini yazıp dualar

etmiştir. Kılıcıyla eman sağlayalı böyle bir refah döneminin görülmediğini söyleyip onu manzumelerle övmüştür. Paşanın sağladığı asayişle bir "*bikr-i azrâ*" tek başına sahralara gitse gölgesinden başka kimse onun yakınına varamayacağı iddiasında da bulunmuştur. Aynı Paşa'ya "*kapudan*" iken gönderdiği namede (26b-27b) de paşanın başarısını belirtip onun yıllardır duacısı olduğunu, karşılaştığı cefalara karşı kendisini koruduğunu, bunu ifade eden bir şiir yazdığını ifade etmiş; bunu da bütün alemin duymasını (şairlerin mukaddes ruhlarının adem uykusundan uyanmasını) istemiştir. Paşanın himmetinin her yere şamil, kimsesizlerin de hamisi olduğunu vurgulayıp

Himmetün şimşâdınun şâh-ı bülendi var iken
Kande yapsun şâhbâz-ı tab'-ı bâkî âşiyân

beytiyle de sözlerini bitirmiştir.

İsmi belirtilmeyen bir yetkiliye yazdığı namede (23a-b), Ahmed Paşa tarafından Eğriboz ve İnebahtı sancaklarında toplanamayan vergilerin tahsili için görevlendiridiğini, o vilayetteki muhalefete rağmen iki ayda otuz yük akçe tahsil olunup Asitaneye gönderildiğini, bu arada kimseye de haksızlık yapılmadığını, aklı olanın buna itiraz etmeyeceğini, otuz yıldır adaletten ayrılmadığını, sadece zalimlerin şikayetinin ise doğru davranışına delil olduğunu yazmıştır. Veysî muhatabının hak ve batılı ayırt edecek ferasetine güvendiğini yazıp bitirmiştir.

Yenişehir destgahında iken Şeyhulislam Yahya'ya gönderdiği mektupta (36b-37a) kendi sağlık meselelerini anlatıp Allah'tan şifa, Yahya'dan da yardım talebinde bulunmuş; kabulü ricasıyla hizmetçilerine de "bir donluk çuka ve atlas" hediye göndermiştir.

Veysi Bursa'da iken Şeyhulislam Yahya'ya gönderdiği tehniyetnamesinde (36a-b) o makama gelişiyle sevindiğini, görevinde alacağı isabetli tedbirlerle alemdeki perişanlığın düzelmesini, kimsesizlere ve düşkünlere yardımdan geri durmamasını dilemiş; böyle yapmakla iki cihan saadetini kazanacağını da ekleyerek daima zulüm erbabının şerrinden emin olması duasıyla sözünü bitirmiştir. Veysî'nin iyilik temennilerini biraz öğüt üslubuna benzer şekilde ifade etmesi Yahya ile samimi ilişkisi olduğunu da düşündürmektedir.

Veysî'nin Yenişehir'den Şeyhulislam Mehmed'e yazdığı mektubundan (37a-38b) o yörede teftiş (mesned-nişîn-i hükûmet) görevinde olduğu ve ahalinin haksızlığa uğradığı anlaşılmaktadır. Halkın uğradığı zulmün sebebini ancak onun bulacağını, bunu yaparsa şeyhulislamın hasenatının artacağını yazmıştır. Veysi, kendinin bu uyarı ve tenbih manasına gelen ifadelerle hayr işlediğini ve din hizmeti yaptığını düşünmüş, yanlışlıktan dönülmesini istemiş; şer-i şerifin hükümlerine uymakla ahirette kazançlı çıkılacağını hatırlatmıştır: "*Bende-perverâ merreten teftîşde lütf-ı bende-nevâzesi meclâ-yı cilveger-i zuhûrda olduğı ahkâm-ı*

şer'-i şerîf-i mutahhare müstelzim itmegin dergâh-ı Hakdan derhâstur ki nakd-i ecrden bâliğ-ı nisâb olup i'ânet-i şer'-i Muhammedî ile hidmet-i dîn sebeb-i tahrîk-i kalem-i kâtib-i yemîn ola." (38a) Mektubunda kadılık ve müfettişlik görevlerinin terazi kefesi gibi birbirlerinden uzak olmadığını, işleri birlikte tamamlamayı sağladığını da eklemiştir.

Halep beldesine görev beklerken Şeyhulislam Esad'a yazdığı mektupta (40a-40b) daha önce bu göreve namzed olan kavgacı (*veğâ-şiyem*) zalim bir kişiyle yaka-paça mücadele noktasına geldiğini, şeriat hükümlerine de uymadığını belirttiği bu kişi ile araları iyice kötü olacakken seraskerin "rahmet bulutu gibi" meseleyi çözdüğünü söylemiş; Karakaş Muhammed Paşa'nın Van eyaletine muhafız gönderildiğini, yöre halkının huzur ve asayişini ümit ettiğini yazmıştır. Veysi bu mektubunda adaletin tesisi için önemli bir şey söyler. Şehrin ahalisi eğer yetkililere pahalı hediyeler vermezse adalet menziline ulaşmak mümkün olur anlamında bir cümle kullanır: "*Bu diyâr ahâlîsinün mülâhaza-i ağrâz u a'râz ile takdîm itdükleri emti'a-i atâyâlarından metâyâ-yı himmet girân-bâr olmayıcak zûd-resi menzilgâh-ı dil-hâh-ı adâlet olmak muhakkakdur.*"(40b) Hakkaniyetle uyumlu bir kişiliği olan Veysî'nin, devrindeki önemli bir sosyal meseleye gerçekçi ve ahlakî yaklaşımı gayet yerinde ve olumlu bir davranıştır. Veysi mektuplarında kişilerle ilgili değerlendirme cümleleri de yazmıştır. Şeyhulislam Esad'a Şam kadılığını istediği (tahsîl-i kazâ-i Şâm) yalvarış ifadeli mektubunda (40b-41b) Şam kadılığına atanan başka bir kişinin o makama tayinini hoş karşılamadığını "*Ol şîr-i bî-tâb-ı leng ü lûg ser-menzil-i kazâya aceb yoldan sülûk itmişdür?*" ifadesiyle belirterek, eğer hükûmet tasarruflarında yanlışlık yapar, gönüller kırılırsa adalet menziline ulaşılır mı diyerek bir uyarı ifadesiyle dikkat çekmiştir.

Veysi'nin aynı makama görev talebi için birden fazla name yazdığı anlaşılmaktadır. Üstteki mektubun devamında (41b-42b) da isteğini yinelemiş, "inayet nazarlarının esirgenmeyeceği" ümidini koruyarak "*Merhem ile onulmadı kaldı yürekde yâremüz*" mısraıyla da muhatabını etkilemeye çalışmıştır. Veysî Halep yöresinde adaletle ilgili aksamalara işaret etmektedir. Kadılık makamında merhamet fikrinin karşıklığa yol açtığını, çekilen ıztırapların insanda uyku ve yeme-içme iştahını ortadan kaldırdığını söylemiştir: "*Halebde mülâhaza-i avâtıf gavâyil-i mevc-engîz deryâ-yı ıztırâb ber-tarafsâz-ı hurd u hâb olmuşdur."(*42a)

Ü. K. 376 nüshasından Bazı Mektuplar

Veysî, ilk görev yaptığı yerlerden olan Mısır'da dostluk kurduğu eşraftan birine yazdığı mektupta (15b-16a) o günleri hasretle anmıştır: "*Demler o demler idi zamân ol zamân idi"* Mısır'ın her ne kadar zabıta nizamı bozuksa da (*halel-pezîr*), yedi iklimin "yüzünün suyu" olduğunda şüphe yoktur diyen Veysî, içindeki Mısır sevgisini, eğer işi gereği ayrılmamış olsaydı Mısır gedası olmayı dehre sultan olmaya değişmeyeceğini söyleyerek belirtmiştir.

Hacca giderken Mısır'a uğrayıp dostlarıyla hasret gidermeyi ümit eden Veysî, dostlarından sevindirici mektup beklediğini de eklemiştir.

Rumeli Kazaskeri Abdülaziz Efendi'ye görev talebi için yazdığı mektupta (17a-17b) onun adalet ve insafının her yerde konuşulduğunu, Rumeli'de onun hakkında şahit olduğu teveccühün şimdiye kadar görülmemiş olduğunu söylemiş; kendisinin de inziva köşesinde bırakılmayıp "*hizmetkâr-ı şerî'at-ı garrâ*" olmayı arzuladığını belirtmiştir. Veysî, "yeryüzünün de büyüklerin kereminden nasibi vardır" anlamında Arapça bir kelamdan sonra, bulunduğu yöre olan Tırhala'da İsmail Ağa adlı kişinin veraset meselesinden bahs edip bilgi vermiştir.

Gazi Giray Hana yazdığı dostluk ve bağlılık bildiren mektubunda (55b-56b), onun kendisine daima yardımcı olduğunu, şimdi de bir köle (gulâm) gönderdiğini hatırlatıp dualar etmiş; bu mektubu ulaştıran Üsküp kadısı Abdülfettah Efendi ile sağlam dostluklarının olduğunu, padişahın lütfuna nail olan bu zata kendisinin de ikramda bulunmasını umduğunu belirtmiştir. Kendi sergüzeştinin hatırlanması ümidiyle Hana kitabetle ilgili bazı edevat hediye gönderen Veysî, bundan böyle kendisini "yazılı bendelerinden" kabulü ricasıyla bitirmiştir.

Esad Efendi'ye gönderdiği mektupta (26a-29a) Veysî, beklediği Rodoscuk kadılığına getirilen kişi ile ilgili şaibeleri anlatıp üzüntülerini beyan etmiştir. "Benim rûhum, benim efendiciğim" hitaplarıyla seslendiği muhatabına gadre uğradığını, idarede hileli işlerin döndüğünü uzun uzun anlatmış; "Bu hangi cürmümüzün cezasıdır? Böyle bir padişah zamanında kadılık bana verilmez de kime verilir? O zatı "nâ-mübârek" ayağıyla kadılık makamına getirmenin ne büyük fesat olduğunu herhalde padişahımız da biliyordur" diyecek kadar cesaret göstererek sitem etmiştir. Veysî üzülmekle beraber bu esnada bir kitap telif etmekle mutlu olduğunu da söylemiştir. Beş yıldır zamanlarına yetiştiği devlet erkânı, cefasını ya da ihsanını gördüğü ekâbir hakkında Şekaik-ı Nu'maniyye tarzında bir eser kaleme aldığını; eserde "Hakkın ve halkın razı olacağı şekilde Hasan Can hanedanının vasıflarını yazıya çektiğini" belirtmiştir. Veysî az kalsın bu latif eserin muhtemelen daha önce yazmayı denediği Kıyafetnâme gibi atıl kalacağını söyleyip neyse ki tamamlandığını ve Esad Efendi'nin takdirine sunulduğunu da eklemiştir.

Veysî'nin seçme mektupları çeşitli yazma nüshalarda olduğu gibi matbu Münşeâtında da yer almaktadır. Bunlardan biri, ismi belirtilmeyen veziriazama görev değişikliği (tebdîl-i tarîk-ı niyâbet) için yazılmış istidânamedir (1286: 295) Veysî hitap edatları kullanmadan başladığı bu mektubunda kadılık hakkında ilginç değerlendirmeler yapmıştır. Ona göre Hakîm olan Allah şu dünyada taife-i İslamdan birinin perişan ve avare olmasını reva görmüş, bunlara da kadı ismi verilmiş. Dünya ve ahirette saadet isteyen kadılık mesleğine gitmez, bu mesleği geçim sebebi yapmaz diyen Veysî, kadıların ya mecazen adil ya da hakikaten zalim olduğunu söylemiştir.

Kendinin de icra ettiği bu meslek hakkındaki olumsuz kanaatin sebebinin yaşadığı tayin ve aziller olduğunu düşünebiliriz. Hakimlerin adaletinin çok zor olduğunu, adil olmak isteyen kadının maişetinin zora gireceğini söyleyen Veysî, bu düşüncesine uygun beyitler de yazmıştır:

Bu derdi mihnet-i adl ile bîmâr olmayan bilmez
Adâlet bir belâdur kim giriftâr olmayan bilmez

Kûşe-i râhat idi kabrün azâbı olmasa
Hoş teferrücgâh idi mahşer hesâbı olmasa

Kadıların ahiret vebalini ve hesabını hatırlatan Veysî mesud ve "mühtedî" kadının bu "tehlikeli" mesleği yapmayacağını, kadılık mesleğinin ağırlığını anlattıktan sonra, veziriazamdan kadılık ateşinde yanmış gönlüne lütuf şerbethanesinden âb-ı hayât kâselerinin sunulmasını, böylelikle kadılıktan zayıf düşmüş bedeninin ilaca kavuşup sıhhat bulmasını dilemiştir.

Görüldüğü gibi çeşitli bilgi, değerlendirme ve duygularla kaleme alınan Veysi'nin mektupları, hem devrinde yaşanmış bazı olayların ve kişilerin içyüzünün bilinmesine hem de kendisinin çeşitli durumlar karşısında aldığı pozisyonlara ışık tutmakta, tarihe yardımcı küçük ama önemli bilgiler aktarmaktadır.

5. MEKTUPLARIN DİL VE ÜSLUBU

Veysî, meslek hayatı boyunca muhtelif zatlara çok farklı konu ve amaçlarla gayet sanatlı, uzun cümlelerle mektuplar yazmış; söz arasında ya da başında her üç dille kısa manzumeler, kelam-ı kibarlar, ayetler, misaller vermiştir. Uzun cümleler edebî tasvirlerle, Arabî-Farisî ibarelerle dolu olduğundan yazar az manayı çok lafızla dile getirmiştir. Veysî düşünce, istek ve kanaatlerini nadiren sade ve kolay cümlelerle ama çoğu kez dolaylı, tasvirli ve sanatlı ifadelerle yazıya dökmüştür. Manayı zenginleştirecek her dil unsurundan yararlanan Veysî, dil ve gramer bakımından sağlam cümleler, anlatım zenginliğine sahip şiirsel bir dil kullanmıştır. Onun kimi mektupları adeta muhataplarına yazılmış bir şiir gibidir. Kişiler arasında yazışma protokollerine riayetle kime, nasıl hitap edileceğini bilen, muhataplarını sanki üslubuyla ikna etmeye çabalayan bir anlatım sahibidir. Devrin edebî yazışma geleneği onun mektuplarında çok güzel örneklerine kavuşmuştur. Esasen o huy güzelliği, latifeli mizacı, gerektiğinde itiraz edebilen (müdde'â-perdâz) karakteri, cevherli sözleri ve güzel tabirleriyle inşada yeni bir tarz sahibidir (Atâyî: 716).

Veysî name gönderdiği üst makam sahiplerine yazdığında öncelikle üzerine gereken selam ve duaları "*kemâ hüve'l-vâcib*" dedikten sonra hürmet ve tazim ifadeleri eşliğinde belirtir; esas konuya da mesela "*arza-dâşt-ı bendegî, inhâ-yı bendegî, takdîm-i arîza-i ubûdiyye*" gibi

ifadelerle geçiş yapar. Söz arasında veya mektup sonunda kendini nitelerken "*muhlis-i bî-riyâ, muhlis-i dîrîn, senâger, dâîniz, devlet-hâh-ı kemterîn*" gibi tevazu ve mahviyet ifadeli ibareler kullanır. İnşa üslubunda yaygın gelenek muhataba saygı ve hürmetin azamisini göstermek olduğundan, yazarlar bütün hünerleriyle sözlerini en övücü, yüceltici, gönül kazanıcı tumturaklı ibarelerle zenginleştirmişlerdir.

Yazılarında teşbih ve mecazı çok kullanan Veysî süslü ifadeleri sever. Meselâ muhatabının halini sorduktan sonra "siz de beni soracak olursanız" anlamında "*hâtır-ı âtır-ı mu'ciz-âsâra güzâr ile bülend-pervâz-ı evc-i i'zâz olursa*" şeklinde bir ibare ile manayı biraz "uçurarak" ifade etmiştir. Bazen sade cümlelerle yazsa da sanatsız bir anlatımı yok gibidir. Meselâ bir işe devam etmeyi "ikdam kılıcını sallama"; bir paşanın eşkıyayı tepelemesini "onun kılıcının etkisiyle asilerin şafak renkli denizde yok olması"; birinin cenazesinden duyduğu üzüntüyü "ateş saçan dumanların gönül tandırından dimağ canibine sirayet etmesi"; ihtilaflı bir meselede çözümün bulunamamasını "şeriat kılıcının ihtilaf ipini kesmemesi"; kaleme alınan bir eserin piyasaya çıkmasını "gelinin odasından çıkarılıp kalabalık ortama getirilmesi"; kendi sıhhatinin iyiliğini "hayat ağacının, afiyet ırmağından doyması"; birisine yardım etmeyi "âbyârî" (sulama) ile ifade etmesi, onun söze şekil verme ve güzelleştirme ustalığını göstermektedir. Yardımından ümidini kestiği bir yetkiliye de "artık istemeyeceğim" dercesine "Hedefine hemen ulaşmak isteyen hızlı kalem atı dizgini çekti" anlamında ifade kullanması gayet sanatkâranedir.

Veysî bir talebini ilettiği mektubunda muhatabına çok içten, yalvarır bir üslupla adeta kölelik mevkiinde "Ümîdgâhâ, bende-nevâzâ, bende-perverâ, fezâyil-destgâhâ" gibi hitaplarla seslenir. Muhataplara göre sanat yoğunluğu biraz değişebilen uzun cümlelerinde teşbih, mecaz, telmih ve mübalağalara bolca rastlanır; tamlama ve birleşik sıfatlar çok kullanılır. Ara cümlelerin çokça yer aldığı inşa üslubunda, sevilen-sayılan kişinin yaşadığı toprağın tozu göze sürme olarak sürülür. Veysî Şeyhulislam Esad'dan Şam kadılığını istediği bir mektubun girişinde bunu şöyle dile getirmiştir: "*Hâk-i pâk-i âstân-ı fazl u efzâl...kuhl-i cilâ-yı dîde-i mihnet-dîde kılındukdan sonra*" (Ü.K. 3665: 40b). Mektubunda niyaz ifadeli cümleler kullanan Veysî, kendi beklediği makama başkası atanınca uyarıcı bir üslupla bunun yanlışlığını belirtmiştir. Nezaketi yanında cesareti de bulunan Veysî, üst makamlara karşı uygun bir dille uyarma görevini yerine getirmiştir. Bu namenin sonunda da kinayeli bir ifadeyle "artık yazmanın da faydası yok, kalemimi susturuyorum" anlamında yazdığı cümle biraz sitem ve kırgınlık içerir: "*Kilk-i nefes-i dırâz kıssa-perdâz-ı iskât olunmuşdur.*" (Ü.K. 3665: 41b) Aynı kişiye gönderdiği başka mektubunda da "benim ruhum, a benim efendiciğim" diye samimi hitaplarla yazarak memurlar arasında cereyan eden ihtilaflı bazı meselelere temas etmiş, gözlediği bazı yanlışları bildirmiştir. Veysi şahit olduğu yanlışlıkları ustaca dile getirerek o makama kendinden daha

layık birinin olamayacağını da belirtmiştir: *"Böyle pâdişâh-ı ma'delet-fîrûz zamânında mansıb-ı kazâ bana virilmez kime virilür?"* (Ü.K.376: 28b)

Veysi'nin bazı cümlelerinde mana satır aralarında adeta kaybolmakta, lafız ön plana çıkmaktadır. Abdülaziz Efendi'ye yazdığı taziyenamesinde eşyanın varlığı, görünürlüğü, gönül aynasına yansıması, faniliği çerçevesinde cümleye felsefî bir derinlik katmış ve sözü uzatmıştır: "*Eger mir'ât-ı giran-nümâ-yı felek âyîne-i sîmâdan nümâyân olan temâsîl-i muhtelifetü'l-eşkâl tasavvurâtınun kimi bi-hasebi'l-ihtimâl ve kimi alâ-tarîkı farzi'l-muhâl cilveger-i meclâ-yı mücellâ-yı zamîr olurlar idi ammâ kur'a-endâz-ı ruk'a-i musavvere bir nakş-ı garîb zuhûrunun kat'â tasavvurın itmez idi ki..."* (Ü.K. 376:17b). Taziyesinde manayı nazma da çeken Veysî, bazen yıldızları ağlatır:

Bu acılarla çeşm-i nücûm olsun eşk-bâr
Âfâkı tutsun âteş-i dilden çıkan duhân

Bazen de fanilik tabutuna padişah kaftanını örtü yapar:

Âh kim olsa gerek pûşiş-i tâbût-ı fenâ
Hil'at-i pâdişeh ü hırka-i çeşmîn-i gedâ

Son bir mısra ile de teselliyi tamamlar: "*Gönül hoşlukların kılsun müyesser Hazret-i Mevlâ"* (19a).

Veysi üst makama karşı bir talebini dile getirdiği mektuplarda belki karşı tarafı etkilemek için her üç dille manzumelere fazlaca yer verir. Nitekim veziriazam Muhammed Paşa'dan gelen "mektub-ı mergûb"a cevabnamesine Veysî 14 beyitlik bir kaside ile başlamış; mübalağalı bir üslupla Paşayı "*âsaf-ı bârigâh-ı Süleymânî*", kendini de "*mûr-ı nâ-tüvân-ı bî-vücûd*" diye nitelemiş; arada yine beyitler yazarak o makama atanmasından duyduğu sevinci ve otuz yıllık duacısı olduğu paşadan beklentisini söylemiştir. Son beytinde de sanki daha önce kendisine verilen ümidin tahakkukunu bekler gibidir:

Bezm-i ikbâlini târ eylemeye dirse felek
Kişi yakduğı çerâğ üstine pervâne gerek (Ü.K. 376: 26a)

Makam sahiplerinden talepler biraz da imalı, çağrışımlı, bol sanatlı ve manzum ifade edildiğinde etkisinin daha fazla olacağı düşünülmüş olmalıdır. Veysî'nin, muhatabından açık bir talebi olmadığı halde, sanatkârlığını göstermek için metnini söz oyunlarına boğduğu mektupları da vardır. Nasuh Paşa'ya yazdığı duygu yüklü böyle bir mektup (1286:305-308), adeta benzerinin yazılamayacağı konusunda bir kanaat taşıyan secilerle süslü, -ki bağlaçlarıyla ve tamlamalarla uzatılmış, manzume ve Arapça tabirlerle bezenmiş bir üslup gösterisidir.

Veysî, "*abkariyyü'l-üslûb, nâdire-yâb, mümteni'u'l-cevâb*" şeklinde kayıtlanan mektubunda, bahsettiği başka manzum bir eserini yazmaktaki amacını da belirtmekte; özetle, benzeri görülmemiş şekilde vasfettiği üslup özelliğini belirtmektedir: *"İnşâ'allâh yümn-i devlet-i rûz-efzûnla mülemma'-nesîc-i berâ'ate müsta'iddâne bir nakş-ı nev tarh ideyin ki...deryâ-yı güher-zây-ı midâddan nâ-dîde vü nâ-şinîde bir silk-i mürvârîd-i keşîdeyi şöyle zîb-gerden-i kenâr-ı belâğat ideyin ki..."* Veysî bu sözleri manzum eseri için söylese de, esasen inşa üslubunda bir iddia sahibi olduğunu ve bu cümlelerin emsallerine meydan okuma anlamına da geldiğini görmekteyiz. Şu beyti, sözü halka beğendirme hedefini güttüğünü de gösterir:

Sanma hüner cihânda sözin ögmedür kişi
Veysî kelâmı halk pesend itmedür hüner

Veysi kendisi gibi usta bir münşîye yazdığında da sözünü oldukça güzelleştirir. Nergisî'ye gönderdiği "letâfet-küster" cevabnamesinde (1286:298), ondan gelen ve heyecanla beklediği mektuptaki afiyet bilgilerini öğrenmeyi "gönül çiçeklerini açan rüzgarın sevinçli haberlerini çalma" olarak nitelemesi (*istirâk-ı haber-i meserret-bahş-ı âfiyetleri içün –ki nesîm-i şükûfe-küşâ-yı âlem-i cândur- müterassıd-ı iştiyâk iken*); dosttan gelen bu kapalı mektubu gülbahçesinden gelen goncaya benzetmesi (*Hoşâ ol nâme-i serbeste kim dildârdan geldi/Dahi açılmaduk bir goncadur gülzârdan geldi);* içindeki istiareli ibareleri boyuna hamayil gibi takılan yazılı metne benzetmesi (keşîde-i semt-ı iz'ân-ı vişâhu's-sadr-ı hacle-i cân), onun muhataba uygun sanatlı metin yazma isteğini ve becerisini gösteren örneklerdir.

6. SONUÇ

Bir Osmanlı aydınının şahsî gözlemlerini yansıtan bu mektuplar dikkatle ve detaylı incelenirse, dönemin siyasî ve kültürel tarihine dair ipuçları elde edilebilecektir. Nüshalara dağılmış halde bulunan Veysî'nin mektuplarından 17. yy Osmanlı şair-yazar ve devlet adamları arasındaki bilgi akışını, şairin yaşadığı özel halleri, duygu ve gönül dünyasını, belki divanlara girmeyen manzumelerini görmek mümkündür. Kadılık görevi yapan Veysî'nin yazdıkları, dönemindeki adlî ve idarî sistem hakkında bizlere bazı bilgiler sunmuş olmakla ayrıca değerlidir. Şairin edebî muhitini, gün ışığına çıkmayan bazı eserlerinin adlarını, hayatta neler isteyip elde edemediğini, nelerden yakındığını bu mektuplarda okuyabilmekteyiz. Kimi satırlarından anlaşıldığına göre kadılık görevinden memnun gözükmeyen Veysi, buna dair gerekçelerini de eklemiştir. Sıkça tayin görmesi, umulmayacak kimselerin kadı atanmasına dair tepkileri, kendinin bazen ihmale uğraması; bazen de önemli teftiş görevine yollanması ve bunların sonucunda yaşadığı duyguların mahiyeti, onun mektuplarında öğrendiklerimizden bazılarıdır. Yazılarında ayrıca inşa sanatındaki becerisini, dili kullanmadaki hünerini, kaynaklara olan hakimiyetini, diğer

eserlerde yer almayan bazı manzumelerini görmekteyiz. Belki daha çok sosyal tarih alanını ilgilendirse de, onun sanatkârlık yönüne ve düşüncelerine dair bazı bilgiler Veysî'nin mektuplarını ayrıca değerli kılmaktadır.

KAYNAKÇA

[1] Kaya, B. A., Veysî, DİA, C. 43, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2013.

[2] Veysî, Münşeât, İstanbul 1286 (Siyer-i Veysî ve Şehâtnâme ile beraber).

[3] Veysî, Münşeât, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, T. 3158.

[4] Veysî, Münşeât, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, T. 376.

[5] Veysî, Münşeât, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, T. 3665.

[6] Nev'îzâde Atâyî, Hadâku'l-Hakâik fî Tekmileti'ş-Şekâyık, C. 2, (Neşreden: Abdülkadir Özcan). Çağrı Yayınları, İstanbul 1989.

[7] Aktepe, M. M., Esad Efendi, Hocazâde, DİA, C. 11, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1995.

[8] Kut, G., Veysî'nin Divanında Bulunmayan Bir Kasidesi Üzerine, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1970, T.D.K. Yay, Ankara, 1971.

MEÂL OKUMANIN DİNDEKİ YERİNE DAİR TOPLUMUMUZDA YER ALAN İKİ YAKLAŞIMIN TAHLİLİ -DİN İŞLERİ YÜKSEK KURULUNA SORULAN SORULARDAN HAREKETLE-

Din İşleri Yüksek Kurulu Uzmanı, DR. ABDÜLKADİR ERKUT
Diyanet İşleri Başkanlığı, - 0000-0002-3311-5395

ÖZET

Toplumumuzda meâl okumanın dindeki yeri konusunda birbirine zıt iki yaklaşımın bulunduğu görülmektedir. Bunlardan birincisine göre Kur'an'ın meâlini okumak yeterli iken diğerine göre Kur'an'ın aslını okumak yeterli olup meâlini okumak doğru değildir. Bildiride bu iki yaklaşımı temel kaynaklar bağlamında değerlendirmek amaçlanmaktadır. Bunun için iki yaklaşım ikişer başlıkta ayrı ayrı ele alınmış, her iki yaklaşımın doğru ve yanlış yönleri ifade edilmiştir. Kur'an'ın anlamını mümkün mertebe doğru bir şekilde okura ulaştıran meallerin hazırlanmasının ve meal okuma yöntemine dair bir farkındalığın geliştirilmesinin bu konuda itidalli bir yaklaşıma ulaştıracağı kanaatine varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Tefsir, Meâl

1. GİRİŞ

Din İşleri Yüksek Kurulu vatandaşlarımızın inanç, ibadet ve ahlak başta olmak üzere dini hayata dair hemen her konudaki sorularına muhatap olmaktadır. Halkımızdan gelen sorular içinde Kur'an'ı meâlinden okumanın hükmüne dair sorulan sorular da yer almaktadır. Bu soruların içinde konu ile ilgili fikri olmayanlar varsa da sorular çoğu zaman soru soranın kendi görüşü ile ilgili yorumunu, ileri sürdüğü delilini, karşı görüşe itirazını da içermektedir. O yüzden bu sorulardan genelde soru soranın düşüncesi de anlaşılabilmektedir.

Sorulardan anlaşıldığına göre meâl okumanın dindeki yeri konusunda toplumumuzda birbirine iki zıt yaklaşım vardır. Bunlardan birincisi Kur'an'ın aslını değil meâlini okumanın yeterli olduğunu savunmaktadır. İkincisi ise meâl okumanın doğru olmadığını iddia etmektedir.

Birinci yaklaşımda Kur'an'ın metninin değil meâlinin okunmasının gerekli ve yeterli olduğu düşüncesi hâkimdir. Bu görüş sahipleri, görüşlerini, Kur'an'ın metnini anlamadığımız savı üzerinden temellendirmektedirler. Buna göre Allah, Kur'an'ı insanlar okuyup anlasın diye göndermiştir. Anlayarak okunduğu takdirde kişi, yanlış davranışları terk edecek;

hayatını Kur'an'a göre şekillendirebilecektir. Kur'an'ın metnini okuduğunda ise, bir şey anlamadığından yanlışlarını tekrarlamaya devam edecektir. Bu yüzden Kur'an'ın aslını okumak yerine meâlini okumanın daha doğru; hatta anlamadan aslını okumanın faydasız olduğu iddia edilmektedir. Çünkü Allah Kur'an'da her şeyi açıkladığını ifade etmektedir. Bu yüzden dini öğrenmek için herhangi bir âlime soru sormaya, kitaplara, ilmihallere müracaat etmeye; hatta bazılarına göre sünnet ve hadise de ihtiyaç yoktur.

İkinci yaklaşımda ise meâl okumanın sakıncalı, yanlış, günah, hatta haram olduğuna dair düşünceler bulunmaktadır. Bu görüşü savunmak için ileri sürülen delillerin başında, hiçbir meâlin aslının yerini tutamayacağı görüşü gelmektedir. Arapçada bir kelime birden çok anlama gelebilmekte ve bazı kelimelerin Türkçe'de karşılığı bulunmamakta; böylece Kur'an, farklı şekillerde yorumlanabilmektedir. Meâl okumaktan bazıları faydalansa da bazıları olumsuz etkilenmekte; hatta meâl okumakla yanlış düşüncelere kapıldığından inancını kaybedebilmektedir. Bu yüzden din, meâl okuyarak öğrenilemez. Bu yola tevessül edildiği takdirde fıkhi hükümlerden habersiz insanlar eline aldığı meâli dini öğrenmek için yeterli görerek, sünneti, hadisi, âlimleri reddedebileceklerdir. O halde insanlar meâl okumak yerine ilmihal vb. dini eserleri okumaya teşvik edilmelidir.

Bu bildiride yukarıda anahatları ile ifade edilen bu iki yaklaşımı ilmi veriler ışığında tahlil edilmesi amaçlanmaktadır. Bu çerçevede konu "Kur'an'ın meâlini okumanın yeterli olduğu düşüncesi" ve "Kur'an'ın metnini okumanın yeterli olduğu düşüncesi" şeklinde iki başlık altında ele alınacaktır.

2. KUR'AN'IN MEÂLİNİ OKUMANIN YETERLİ OLDUĞU DÜŞÜNCESİ

Meâl okumanın dindeki yerine dair toplumuzda yer alan ilk anlayış, Kur'an meâlini okumayı yeterli sayma düşüncesidir. Bu düşüncenin altında Kur'an'ın ve meâlin ne olduğuna dair bir kafa karışılıklığının söz konusu olduğu görülmektedir. Diğer bir husus da meâl ile yetinmenin sonucu olarak Kur'an'ı anlamada bir yöntem sorunu söz konusudur. Meâl okumayı yeterli sayma düşüncesi bu iki başlık altında incelenecektir.(Meâlcilik akımı hakkında ayrıntılı değerlendirmeler için bk. Öztürk 2007; 2021; Kanca 2022)

Kur'an'ın ve Meâlin Tarifi

Kur'an'ın ve meâlin tarifi konumuz hakkında bir değerlendirme yapabilmek için oldukça önemlidir. Zira Kur'an tarif edildiğinde onun meâlden farkı da ortaya çıkmış olacaktır. Kur'an'ın yaygın olan tarifi şöyledir: "Kur'an, Hz. Muhammed'e indirilen, mushaflara yazılan, tevatürle nakledilen, tilaveti ile ibadet edilen, bir suresi ile bile olsa benzerini meydana getirmek

için kendisi ile meydan okunan ilahi kelâmdır."(Zürkânî 1995, 1/19; Itr 1993, 10) Bu tarifte Kur'an'ın temel özellikleri ifade edilmiştir. Buna göre birinci olarak Kur'an Allah'ın kelâmıdır. İster Hz. Peygamber'e ait hadisler, ister O'nun dışındakilerin sözleri olsun Allah'ın kelâmı dışındaki her kelâm, bu kelâm ne kadar büyük olsa da Kur'an olarak isimlendirilemez. İkinci olarak Kur'an Hz. Muhammed'e indirilmiştir. Bu da Tevrat, İncil, Zebur gibi önceki peygamberlerin kitaplarını Kur'an'ın dışında bırakır. Kur'an'ın üçüncü özelliği mushaflarda yazılmış olmasıdır. Hz. Peygamber'in gözetiminde bir araya getirilmiş, yazıyla koruma altına alınmıştır. Hz. Peygamber'den sonra sahabe Kur'an'ı mushafda cemetmiş ve Hz. Osman zamanında bu mushaf çoğaltılmış, Kur'an âyetleri konusunda sahabenin icmaı gerçekleşmiştir. Kur'an'ın dördüncü özelliği tevatür ile, yani yalan üzerinde birleşmeleri mümkün olmayan çok büyük bir topluluk tarafından nakledilmiş olmasıdır. Bu topluluk da Kur'an'ı kendi gibi başka bir topluluktan nakletmiş ve Hz. Peygamber'e kadar böyle devam etmiştir. Bu da onun Allah'ın kelâmı olduğu konusunda kesin bilgi ifade eder. Kur'an'ın beşinci özelliği tilaveti ile ibadet olunmasıdır. Kur'an'ı tilavet etmek mümine sevap kazandırır. Namazda Kur'an'dan bir miktar okumadıkça namaz sahih olmaz. Bu yüzden şaz kıraatler ve kudsi hadisler Kur'an olarak isimlendirilemezler. Kur'an'ın altıncı özelliği mucize olmasıdır ki bu onun en önemli özelliğidir. Zira Kur'an en kısa bir suresinin dahi olsa benzerini meydana getirmek için meydan okumuştur.(İsrâ 17/88; el-Bakara 2/23-24) Bu da onun Allah kelâmı olduğuna dair kesin bir delildir.(Itr 1993, 10-12) Bu tarifte Kur'an'ın temel özellikleri belirtilmiştir. Kur'an üzerinde yazılmış herhangi bir dildeki meâlin yukarıdaki özellikleri taşıması imkansız olduğuna göre meâl okumayı Kur'an okumak olarak değerlendirmek de doğru değildir.

Yukarıdaki tarifin de zımnen ifade ettiği üzere Kur'an'ın Arap dilinde indirilmiş ilahi bir kelâm olması konumuz açısından vurgulanması gereken bir husustur. O'nun Arap diliyle indirildiği on bir âyette geçmektedir. Örnek olarak şu üç âyet verilebilir:

"Anlayabilesiniz diye biz onu Arapça bir Kur'an olarak indirdik."(Yûsuf 12/2; Zuhruf 43/3)

"Bilmek isteyenler için âyetleri apaçık hale getirilmiş Arapça okunan bir kitaptır."(Fussilet 41/3)

"Oysa bundan önce de bir rehber ve rahmet olarak Mûsâ'nın kitabı gelmişti. Bu ise önceki kitapları onaylayan, haksızları uyarmak için ve iyi yolda olanlara müjde olarak Arap diliyle gelmiş bir kitaptır."(Ahkâf 46/12; Ayrıca bk. eş-Şuarâ 26/195; en-Nahl 16/103; eş-Şûrâ 42/7; Fussilet 41/44; ez-Zümer 39/28; Tâhâ 20/113; er-Ra'd 13/37)

İlahi takdir Kur'an'ın Arap dili ile indirilmesi yönünde gerçekleşmiştir. O'nun Arapça olmasının birinci hikmeti Arapça konuşan bir toplumda inmiş olmasıdır. Hz. Peygamber Mekke'de doğup büyümüş, Kur'an da önce Mekke'de sonra Medine'de kendisine indirilmiştir.(Gümüş 2013, 75) Bu durumda Kur'an'ın dilinin Arapça olması gâyet tabiidir. Zira gönderilen kitabın anlaşılabilmesi için o toplumun diliyle indirilmiş olması gerekir. Bu husus bir âyette; *"İstisnasız her peygamberi kendi kavminin diliyle gönderdik ki onlara açık açık anlatsın…"*(İbrâhîm14/4) şeklinde ifade edilmiştir. Ayrıca ilahi kelâmın belli bir toplumun dili ile indirilmiş olması onun bütün insanlığa yönelik mesajlar içeriyor olmasına engel değildir.(Candan 2006, 33) Konumuza dönmek gerekirse Kur'an'ın Arap dili ile indirilmiş olması onun bir özelliği olduğundan, Arapça dışındaki herhangi bir dilde yapılan çeviri Kur'an olarak adlandırılmaz.

Kur'an'ın Arap diliyle indirilmiş olması Arap dilinin kutsallığından kaynaklanmamaktadır. Nitekim Tevrat İbrani, İncil Süryani dili ile gönderilmiştir. Üstelik herhangi bir topluma veya dile kutsiyet etfedilmesi Kur'an'ın temel mesajları ile bağdaşmayan bir yaklaşımdır. Zira Kur'an üstünlüğü dil ve ırkla ilgili olmadığı ısrarla vurgulanmaktadır.(Mesela bkz: el-Hucurât 49/13; eş-Şuarâ 26/88- 89) Bununla birlikte Arapçanın, kutsal bir dil olmasa da bazı özelliklere sahip olduğu da dikkatten kaçmamalıdır. Bu bağlamda Arapçanın zengin kelime hazinesine, etkili bir şekilde meramı anlatacak ifade gücüne sahip olması dikkat çeken özelliklerindendir.(Candan 2006, 43-44; Gümüş 2013, 91)

Meâllerin Kur'an olarak adlandırılmayacağını ifade ettikten sonra meâlin ne olduğu sorusuna şu cevap verilebilir: Mimli bir masdar olarak "Meâl " kelimesinin kökünde yer akan "evl" fiilinde "dönme" anlamı olduğu gibi "eksiltme" anlamı da vardır.(Fîrûzâbâdî 1429, 83) Meâl, kelimenin ikinci anlamından hareketle Kur'an'ın tam olarak harfi harfine değil mâna ve mefhum bakımından başka bir dile çevrilmesini ifade eder. Meâl metinde manayı ve mefhumu, diğer bir tabirle söylenmek isteyeni ortaya koymaya çalıştığından yorum kaçınılmaz olur. Bunun sonucu olarak da meâlde eksiklik veya fazlalık olabilir. Bu yüzden meâl tefsirî ve mânevî tercüme olarak nitelenmektedir.(Meâl kavramının Cumhuriyetin ilk yıllarında Kur'an'ın Türkçeye çevrilmesi tartışmaları bağlamında kullanılmaya başlandığına dair bk. Öztürk 2019) O halde meal bir tür yorumdur. Kur'an meali belli ölçüde yoruma dayanan bir çeviridir, yorumdan soyutlanmış bir Kur'an çevirisine imkan yoktur.(Durmuş 2013, 60) Dolayısıyla meâl insan ürünü olarak ortaya konmuş bir eser olması hasebiyle Allah'ın kelâmı değildir. Ondaki ifadeler meâl yazarının ilahi kelâma bulduğu karşılıklardır. Diğer bir tabirle meâli yapanın Kur'an'dan anladığı manalardır. Bu manaların Kur'an'ı tam olarak karşıladığını

söylemek mümkün değildir. Nitekim bu durum sadece Kur'an için değil herhangi edebi bir eserin çevirisi için de aynı şekilde geçerlidir.(Gümüş 2013, 89-90) Durum böyle olunca okurun, meâlin Kur'an'ın manasını tam olarak ifade edemeyebileceğini, meâl yapanın bu konudaki yetkinliğine göre eksiklik ya da fazlalıkların olabileceğini dikkate alması gerekir. Bu durumda Kur'an ve meâlin farklı şeyler olduğu gözden kaçmamalıdır. Kur'an Allah'ın Arap diliyle gönderdiği ve daha sonra yazıya geçirilmiş ilahi kelâmdır. Onun içeriğinde ne peygamber ne de başka bir beşerin sözü vardır. Günümüze kadar hiçbir değişikliğe maruz kalmadan ulaşmıştır. Meâl ise bir insan tarafından Kur'an'ın manasının başka bir dile aktarılmasıdır. Meâlin Kur'an'ın manasının ne kadarını yansıttığı, meâl yazarının birikimine bağlıdır. Bu da tam olarak bilinemez. O halde hiçbir meâl Kur'an olarak değerlendirilemez.(Soyalan 2011, 459-60)

Kur'an'ın meâlini okumanın yeterli gören yaklaşımın hareket noktası, meâl ile Kur'an'ı eşit görme düşüncesidir. Yukarıda zikredilen hususlardan anlaşılacağı üzere böyle bir düşünce gerçeği ifade etmekten uzaktır.

Kur'an'ı Anlamada Yöntemin Gerekliliği

Kur'an-ı Kerîm Arap dili ile inen bir kitap olduğundan öncelikle o dilin kuralları çerçevesinde anlaşılmalıdır. İkinci olarak Kur'an'ı anlama çabasında Hz. Peygamberin Kur'an'ı anlama konusundaki örnekliğine müracaat edilmesi gerekir. Zira o insanlar içinde Kur'an'ı en iyi bilen kişidir. Ona Kur'an'ı tebliğ ve tebyin görevi verilmiştir.(el-Mâide 5/67; en-Nahl 16/44, 62) Kendisine gelen vahyi insanlara ulaştırdığı gibi anlayamadıkları yerleri onlara izah da etmiştir. Böylece o Allah'ın kelâmını okumuş, anlatmış, ihtiyaç söz konusu olduğunda tefsir etmiş; dolayısıyla Kur'an'ı sadece sözleri ile değil davranışlarıyla da beyan etmiştir. Kur'an'ın ilk muhatapları olan sahabe döneminden beri sünnet dinin ikinci kaynağı olarak kabul edilmiştir. Ashâb-ı kirâm peygamberi dikkatle izlemiş, onun sözlerini toplamaya önem vermiştir.(Cerrahoğlu 2005, 39-41) Hz. Peygamberin sünneti gözardı edildiği takdirde, Kur'an'da yer alan birçok konunun anlaşılması ve tatbiki mümkün olmayacaktır. Kur'an'da çok kısa ve özlü bir şekilde ifade edilen İslam'ın temel şartlarından olan namaz, oruç, hac, zekat vb. konuları buna örnek verilebilir. Hz. Peygamber namazların vakitlerini, kaç rekat kılınacağı, zekatın miktarını, haccın nasıl eda edileceğini sözleri ve uygulamaları ile bildirmiştir.(Karslı 2019, 67)

Kur'an esas itibariyle açık ve anlaşılır bir kitaptır. Ancak onun kaynağı algımız üstünde olduğundan tefsir edilerek daha kolay anlaşılabilir. Zira vahyin dili kısa ve özlüdür; kendine

has bazı özelliklere sahiptir.(Çalışkan 2017, 18-19) Nitekim Zerkeşî bu hususu şöyle ifade etmektedir:

"Kur'an, Arapların fesahatta zirve olduğu bir devirde açık, anlaşılır bir Arapça ile inmiştir. Onlar Kur'an'ın söylediklerini ve hükümlerini anlıyorlardı. Kelâmın ilk anda görülmeyen inceliklerini ise Hz. Peygamber'e sorarak, araştırarak ve düşünerek kavrıyorlardı… Eğer onlar Kur'an'ı iyice anlamak için tefsirine ihtiyaç duyuyorlardı ise bizim onlardan çok daha fazla buna ihtiyacımız vardır."(Zerkeşî 1983, 14-15)

Bu çerçevede onun genel olarak tarihi bağlamı önem kazanmaktadır. Zira Kur'an'ın ilk muhatapları onun nazil oluşuna şahit oluyorlar, olaylar ile inen âyetler arasında irtibat kurabiliyor ve murâd-ı ilâhîyi kolay bir şekilde anlayabiliyorlardı. Ancak Kur'an'ın sonraki muhatapları bu imkana sahip değildirler. Kur'an'ın indiği şartlar geride kalmıştır. Bu yüzden nüzûl döneminde yaşayanların bildiği ancak kendisinin bilmediği ilave bilgileri, inişine vesile olan olay/durum ya da genel olarak tarihi bağlamı bilmesi gerekir.(Karslı 2011, 40-41) Kur'an'ın kendine has yapısı ile ilgilenen Kur'an İlimleri de onu anlama konusunda bilgiler ihtiva eden diğer önemli kaynaktır.

Kur'an'ı anlamak için ihtiyaç duyulan bilgileri bilmeden, onun kendine has özelliklerini kavramadan doğrudan Kur'an ile iletişim kurmak, okuyucunun ilahî kelâmı anlamada çeşitli zorlukla karşılaşmasına ve Kur'an'dan yanlış hükümler çıkarmasına sebep olabilir. Bu çerçevede Kur'an'ı anlama geleneğini reddederek sadece meâller yoluyla onu anlamaya kalkışmak öznel yorumlar yapmaya, sonuçta farklı İslâmî yorumlardan öte farklı İslâmlar üretmeye yol açabilir.(Karakaya 2021, 66 Kur'an'ı anlama geleneğini gözardı ederek hazırlanmış, son derece öznel yorumlar içeren bir meale dair yapılmış inceleme için bk; Erkut 2022) "Bu itibarla âyetlerin anlaşılmasında Hz. Peygamber'in tebliğ mücadelesi ve Sünnet'ini bilmek, yine özel- manada nüzûl sebepleri ve genel manada ise Cahiliye toplumunun kültür ve sosyal hayatı hakkında bilgi sahibi olmak gerekmektedir. Bunun için ilim çevrelerinde kabul gören tefsirlerden yahut da okuma esnasında zihinlerde oluşan soruları giderecek açıklamalı meâllerden istifade etmek gerekmektedir."(Karslı 2019, 72) Bu çerçevede dipnot veya açıklamalarla desteklenmiş mealler önem kazanmaktadır. Çünkü yorum ve açıklamaların yer almadığı bir mealin Kur'an'daki birçok ayeti bir tür muammaya dönüştürmesi, okurun zihninde istifhamlar oluşturması mümkündür. O yüzden dipnot veya açıklama yer almayan çevirilerin meal olarak nitelenmesi bile pek de isabetli görülmemektedir.(Durmuş 2013, 61)

Kur'an'ın meâlini okumayı yeterli görmek okuru doğal olarak onu anlama konusunda ilave bilgiye ihtiyaç duymama ve bir yöntem bilincinden mahrum olmaya sevk etmektedir. Kur'an'ı doğru bir şekilde anlamanın belli bir yöntem bilgisini gerekli kıldığı yukarıda ifade edilmiştir.

3.KUR'AN'IN METNİNİ OKUMANIN YETERLİ OLDUĞU DÜŞÜNCESİ

Meâl okumanın dindeki yerine dair toplumuzda yer alan ikinci anlayış ise Kur'an'ın metnini okumanın yeterli olduğu düşüncesidir. Kur'an'ı anlamak geçmişte sadece ilim ehline özgü bir etkinlik olarak kabul ediliyordu. O dönemler için bu yaklaşımın haklı gerekçeleri de vardı. Zira tefsir eserleri Arapça telif ediliyor ve halk ancak âlimler, vâizler kanalıyla bu eserlerden istifade ediyordu. Sıradan insanların doğrudan Kur'an ile muhatap olup onun muhtevasından istifade etmesi söz konusu değildi. Ancak günümüzde, Türkçe yazılmış pek çok meâl ve tefsirin bulunması ve halkın bu eserlere ulaşıp onlardan yararlanabilmesi, söz konusu anlayışı anlamsız kılmaktadır.(Karslı 2019, 59) Diğer taraftan Kur'an'ın metnini okumanın yeterli olduğu düşüncesi ile onu anlamanın önemi göz ardı edilmiş, Kur'an ile muhatap olmaktan mahrum olunmuş olmaktadır. İkinci olarak bu düşüncenin altında bazı haklı kaygılar da bulunmaktadır. Bunlar düzgün meâllerin hazırlanması ve meâl okurunun belli bir yöntem bilincine sahip olması ile telafi edilebilecek hususlardır. Kur'an'ın metnini okumanın yeterli olduğu anlayışı, "Kur'an'ı Anlamanın Önemi" ve "Meâl Okumanın Yöntemi" olmak üzere iki başlık altında incelenecektir.

3.1. Kur'an'ı Anlamanın Önemi

Kur'ân-ı Kerîm insanlara gönderilmiş ilahi bir kelâm olup onları ilgilendiren mesajları ve bilgileri içermektedir. O halde muhataplara düşen bu kelâmın içerdiği manayı anlamaya çalışmak olmalıdır. Nitekim Kur'an'ın çeşitli âyetlerinde onun anlaşılması için yönlendirmeler yer almaktadır. Bu âyetlerden bir kaçını örnek olarak şöyle zikredebiliriz:

"Kur'an'ı okuyup düşünmezler mi? Yoksa kalpler üzerinde kilitleri mi var?" (Muhammed 47/24)

"Kur'an'ı inceleyip düşünmüyorlar mı? Eğer Allah'tan başka birinden gelmiş olsaydı onda birçok tutarsızlık ve çelişki bulurlardı!"(en-Nisâ 4/82)

"İşte bu, bütün insanlara, bununla hem uyarılsınlar hem Allah'ın ancak bir tek Tanrı olduğunu bilsinler hem de akıl sahipleri öğüt alsınlar diye yapılmış bir bildirimdir."(İbrâhîm 14/52.)

"Bu bir mübarek kitaptır ki onu sana, insanlar âyetleri üzerinde iyice düşünsünler, akıl iz'an sahipleri ondan dersler, öğütler alsınlar diye indirdik."(Sâd 38/29)

Bu âyetlerden de anlaşılabileceği gibi onun temel amacı, aklı ve vicdanı harekete geçirmektir. Bunun için insanı davranışlarını değiştirmeye yönlendirmekte, hayatına rehberlik etmekte ve bu sayede dünyada ve ahirette huzura ve selamete eriştirmektir. O yüzden müminin Kur'an ile kurduğu ilişki sadece duygusal bir bağlılığın sonucu metnini tilavet etmek olmamalı onu anlama boyutuna da ulaşmalıdır. Bu, Kur'an metninin okunmasını önemsiz addetmek manasına gelmemektedir. Kur'an'ı güzel okumaya, tecvid kurallarına riâyet etmeye, harfleri düzgün çıkarmaya önem verilmesi tabii ve olması gereken bir şeydir. Ancak asıl amaç Allah'ın kelâmının anlaşılmasıdır. Çünkü sözün söylenmesinde maksat anlama ve anlatmadır. O halde Kur'an'ı güzel okumak ara basamak telakki edilmeli, âyetleri anlama ve bu doğrultuda yaşama amaç haline getirilmelidir.(Karslı 2019, 57-59)

Kur'an'ı Arapça aslından okuyup anlama imkanı bulamayanlar için en onu anlamanın yolu meâllerine başvurmaktadır. Bu yüzden Arap dilini bilmeyenlerin Kur'an'ı anlayabilmelerini ve İslam'ı temel kaynağından öğrenebilmelerini sağlamak için Kur'an'ın başka dillere çevrilmesi zorunlu hale gelmiştir. Bunu temin için dünyanın pek çok diline Kur'an çevirilmektedir. Ülkemizde de günümüze dek yüzlerce çevirisi yapılmıştır. Nitekim; *"Şâyet biz onu yabancı dilde okunan bir kitap olarak indirseydik mutlaka şöyle diyeceklerdi: "Âyetlerinin açık seçik anlaşılır olması gerekmez miydi? Bir Arap'a yabancı dilden bir kitap, öyle mi!"..."*(Fussilet 41/44.) buyrulmuş olup bu âyet Kur'an'ın Arap olmayan toplumlar tarafından anlaşılıp gereğinin yerine getirilebilmesi için onların dillerine çevrilmesi gerektiğine işaret olarak yorumlanmıştır. (Gümüş 2013, 89) Bu yüzden Müslüman Kur'an'ın muhtevasından haberdar olmak, onun dinin temel konularına dair ortaya koyduğu ilkeleri öğrenmek için Kur'an'ı meâlinden de okuması gerekir.

3.2. Meâl Okumanın Yöntemi

Dini bilginin geçmişte alimlerin aktarımıyla edinildiği, dini ilimlerin fıkıh kitaplarından ve ilmihallerden öğretildiği, meâl okumanın sonradan ortaya çıktığı, faydasından çok zararının olduğu düşüncesini savunanlar meâllerde yer alan problemleri öne sürerek düşüncelerini desteklemektedirler. Ancak bunları öne sürerek, meâl okuma konusunda bir tutum belirlemek doğru değildir. Öncelikle vakıa bu görüşün isabetli olmadığını göstermektedir. Çünkü Kur'an bu gün dünyada yüzlerce dile çevrilmiş, milyonlarca baskısı yapılmaktadır. Ülkemizde de yüzlerce meâl yazılmış, insanlar da kolaylıkla bir meâle ulaşabilmektedir. Şu halde yapılması gereken, meâllerdeki problemlerin mümkün mertebe giderilmesi ve insanların ilahi mesajı güvenilir yollarla öğrenmelerinin sağlanmasıdır.(Karslı 2011, 32) Ayrıca meâlden nasıl istifade edileceğine dair toplumumuzda belli bir bilincin oluşması da bu konuda ileri sürülen kaygıları

giderme, sakıncaları ortadan kaldırma konusunda önemli katkı sağlayacaktır. Bu çerçevede meâl okumada dikkate alınması gereken hususlardan bazıları şöyle sıralanabilir:(Meâl okurunun dikkat etmesi gereken hususlarla ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bk. Karslı 2011; Soyalan 2011)

Öncelikle Kur'an alışmış şekliyle bir kitap hüviyetinde değildir. Yani giriş, gelişme ve sonuç şeklinde bir mantıki silsile ile tertib edilmemiştir. Kur'an'da yer 114 surenin her birinde belirli konular ağırlıklı olarak ele alınmaktadır. Ancak bir sure içinde farklı konularda yer alabilmekte ve konular içiçe işlenmektedir. Bu yüzden meâl okuru Kur'an'ın yapısının herhangi bir kitaptan farklı olduğunu, bir konu ile ilgili olarak Kur'an'ı bütüncül olarak değerlendirmenin gerektiğini dikkate almalıdır.

Kur'an, indiği sosyal, coğrafi ve tarihi vasat ile ilgili bazı bilgiler içermektedir. Bu, yerelden başlayıp genele yayılmak suretiyle mesajını verdiği anlamına gelmektedir. Söz konusu husus onun için bir eksiklik telakki edilmemeli; onun evrenselliğini göz ardı etmeye sebep olmamalıdır.

Kur'an'da bazı âyetler ve konular yer yer tekrar edilmektedir. Bu normalde bir okurun alışık olmadığı bir özelliktir. Yazılı bir metinde görülen bir durum değildir. Ancak bu, Kur'an'ın üslubunun konuşma dili olmasından kaynaklanmaktadır. Konuşma dilinde bazı hususların yeniden vurgulanması, bu amaçla tekrarlanması olağandır.

Kur'an'ın bazı âyetleri okunduğunda aralarında bir çelişki olduğu izlenimi uyanabilir. Bu izlenimin oluşması âyetlerin anlaşılınasında doğru bir usulün kullanılmamasından kaynaklanır. Her iki âyet farklı konulardan bahsediyor olabilir. Ya da âyetin doğru anlaşılması hangi zamanda ve şartlarda nazil olduğunun bilinmesini gerektirebilir.

Meâl okuyarak Kur'an'ı anlamaya çalışmakla meâlcilik birbirine karıştırılmamalıdır. Meâlcilik dini sadece meâller yoluyla öğrenmeyi savunan bir anlayıştır. Bu anlayış geçmişten tevarüs eden İslâmî ilimler mirasını reddedetmektedir. Geçmiş birikimin dışlanmasının, hakim olan anlayışları meşrulaştırma sonucunu doğurmaması, İslâm'a aykırı yorumlara kapı aralamaması kaçınılmazdır.

Meâl okuyarak din bütün boyutları ile öğrenilmez. Ancak bu yolla edinilecek bilgi, hissedilecek duygu, alınacak ibret ve ders insanda bir farkındalık meydana getirebilir. Meâl insan ile yaratıcı arasında bir iletişim kurulmasına vesile olur. Meâl yoluyla Kur'an ile kurulan bağ koparılırsa insan Kur'an'a aykırı mesajlara açık hale gelir; karşılaştırma yapabileceği kriterleri

öğrenmekten yoksun bırakılmış olur. Bu yüzden meâl okumanın önemli bir ihtiyaç olduğu gözden uzak tutulmamalıdır.

Meâlin Kur'an'ın yerini tutmayacağı bilinmelidir. Bir dilden başka bir dile tercüme edilen özellikle edebi mahiyeti olan her eser için benzer bir durum söz konusudur. Çünkü diller çeşitli açılardan birbirinden farklılıklar arz ederler. O yüzden bir dilde yazılan bir eserin tercümesinde bütün özellikleri ile karşı dile yansıtılamaz. Bu anlamda meâlin de Kur'an'daki bütün bilgileri içerdiğini sözlemek mümkün değildir.

Meâl yazarlarının hata edebileceği bu yüzden meâllerde bazı hata veya eksikliklerin olabileceği bilinmelidir. Çünkü hata etmek insan olmanın bir parçasıdır. Bunun ötesinde meâl yazarının çeşitli önyargılara sahip olması ve bu önyargılarını hazırladığı meâle yansıtması da söz konusu olabilir. Bu yüzden meâllerdeki insan unsurunun göz ardı edilmemesi okuyanı uyanık tutar ve muhtemel yanlışları fark etmesini sağlar.

Meâllerde bazı âyet veya kelimelere birbirinden farklı manalar verilebilir. Zira meâl de bir tür tefsirdir. Farklı anlamlar Kur'an'ın dil özelliği olarak tefsirde normal kabul ediliyorsa bu meâl için de geçerlidir. Meâl yazarı da birikiminden hareketle farklı manalardan birini seçmiş olabilir. Üstelik edebi özelliği olan eserlerde farkı şekillerde çeviri imkanları da olabilmektedir. Tefsirin aksine meâlde meâl yazarı çeşitli anlamlardan birini seçme durumu ile karşı karşıyadır.

Kur'an'ın bütün âyetler anlaşılma noktasında aynı seviyede değildir. Kolaylıkla anlaşılan âyetler olduğu gibi bazı âyetler Kur'an ilimlerini bilmeyi, dini ilimlerde derinleşmeyi gerektirir. O halde Kur'an'ın hidâyetinden istifade etmek amacıyla Kur'an meâli okumakla Kur'an'dan hüküm çıkarmayı birbirine karıştırmamak gerekir. Hüküm çıkarmak, gerekli ilimleri tahsil etmek ve Kur'an'ın aslına muhatap olmak suretiyle gerçekleştirilebilir.

Dipnot veya açıklamalardan yoksun meâller genel olarak sıradan okurun meâl konusundaki ihtiyaca kafi gelmemekte, hatta yanlış anlamalara sebebiyet vermektedir. Bu yüzden ihtiyaç duyulan âyetleri ilave açıklamalarla destekleyen meâller tercih edilmeli ve yeni hazırlanan meâllerde de bu yöntem izlenmelidir. Okuyucunun dipnotsuz ve açıklamasız bir meâl ile Kur'an'ı öğrenmeye kalkışması, donanımsız ve hazırlıksız olarak Kur'an'la karşı karşıya gelmesine sebep olmaktadır. Bu türden bir meâl âyetlerin nazil olduğu şartlar hakkında yeterli bilgiyi muhataplara vermekten uzaktır. Bu meâllerde ilahi kelâm ile bu kelâmın nazil olduğu şartlar birbirinden koparılmaktadır.

Meâl okuru elindeki kitapta Yüce Allah'ın mesajlarının yer aldığını bilmeli ve O'nun yüceliğini kalbinde hissetmelidir. Kur'an'la samimiyet, sevgi ve saygı duyguları çerçevesinde bir ilişki kurulmalıdır. Bu takdirde söz konusu okuma, Kur'an'ı anlama konusunda bir imkan olacaktır.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Toplumumuzda meâl okumanın dindeki yeri konusunda birbirine zıt iki yaklaşımın bulunduğu görülmektedir. Bunlardan birincisine göre Kur'an'ın aslını değil meâlini okumak yeterli iken diğerine göre Kur'an'ın aslını okumak yeterli olup meâlini okumak doğru değildir. Bu iki yaklaşımdan birincisi dini Kur'an ile sınırlamayı amaçlayan düşüncenin ürünü iken, ikincisi ona tepki olarak ortaya çıkan dinin geleneksel anlamdaki yorumunu temsil etmektedir. Öncelikle her iki yaklaşımın haklı bir tarafının olduğu belirtilmelidir. Buna göre Kur'an'ın meâlini okumayı yeterli görenlerin onu anlama ve hayata taşıma konusundaki hassasiyetleri olumlu olarak değerlendirilmelidir. Ancak başta Hz. Peygamber'in hadisleri olmak üzere Kur'an'ı anlamada ilave bilgileri reddetme şeklindeki bir tavrın kabulü mümkün değildir. Hz. Peygamber'i ve Kur'an'ı anlama konusunda geleneksel birikimi reddeden bu anlayışın, ortaya çıkan boşluğu öznel yorumlarla, hatta İslam'ın temel esaslarına aykırı düşüncelerle doldurmaması kaçınılmazdır. Üstelik Türkçe veya herhangi bir dilde yazılmış meâli Hz. Peygamber'e indirilen Kur'an ile eşdeğer addetmek teorik açıdan yanlış bir düşüncedir.

Kur'an'ın metnini okumayı yeterli görenlerin ise, bazı meâllerin insanları yanlış olarak yönlendirdiğine dair görüşüne katılmamak mümkün değildir. Ülkemizde son yıllarda yazılan bazı meâllerde ayetlerin anlamını tahrife varan çevirilere, dipnot yahut açıklamalarda İslam'ın temel esaslarına aykırı yorumlara yer verilmektedir. Ancak bunun çaresi insanların Kur'an ile doğrudan irtibat kurmasını önlemeye çalışmak olmamalıdır. Üstelik bilginin oldukça kolay yollardan edinilebildiği bir çağda insanlara Kur'an'ın meâlinden uzak durmalarını salık vermek gerçekçi de değildir. O halde bir taraftan Kur'an'ın anlamını mümkün mertebe doğru bir şekilde okura ulaştıran meâller hazırlanırken diğer taraftan da meâl okuma yöntemine dair bir farkındalığın geliştirilmesi gerekir. Bildiride bu çerçevede değerlendirilebilecek bazı bilgiler sıralanmıştır. Kur'an'ın kendine has özelliklerinin farkında olmak, meâlin Kur'an'ın yerini tutmayacağını, meâllerde bazı hata veya eksikliklerin olabileceğini, bazı âyet veya kelimelere birbirinden farklı manalar verilebileceğini bilmek, meal seçiminde mümkün mertebe dipnotlu-açıklamalı mealleri seçmek ya da ihtiyaç durumunda tefsirlere müracat etmek bunlardan bir kaçıdır. Meâl okumanın dindeki yeri konusundaki iki yaklaşım bu bağlamda değerlendirildiği takdirde Kur'an'ı anlama noktasında itidalli bir tavrın benimsenmiş olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Candan, Abdülcelil. 2006. "Kur'an Neden Arapça İndirildi? (Gerekçeler ve Amaçlar Üzerine Bir Deneme)". *Ekev Akademi Dergisi*, sy 26: 33-50.
Cerrahoğlu, İsmail. 2005. *Tefsir Tarihi*. 3. bs. Ankara: Fcr Yayın.
Çalışkan, İsmail. 2017. *Tefsir Usûlü*. 2. bs. Ankara: Ankara Okulu.
Durmuş, Zülfikar. 2013. "Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Çevirilerine Genel Bir Bakış". İçinde *Tefsire Akademik Yaklaşımlar*, 1. bs, 2:21-61. Ankara: Otto.
Erkut, Abdülkadir. 2022. "Kur'ân İslâmı Anlayışının Yansıması Olarak 'Son Davet Kur'ân' Adlı Meâl Üzerine Bir İnceleme". *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 5 (2): 534-55.
Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed. 1429. *el-Kâmûsü'l-muhît*. Kahire: Dâru'l-Hadîs.
Gümüş, Sadrettin. 2013. "Kur'an-ı Kerim'in Arabistan'da ve Arapça Olarak İndirilmesinin Sebep ve Hikmetleri". İçinde *Kur'an Nüzulünün Mekke Dönemi*. Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları.
Itr, Nûreddîn. 1993. *Ulûmu'l-Kur'âni'l-Kerîm*. 1. bs. Dımaşk: Matbaatü's-Sabâh.
Kanca, Fatih. 2022. "Mealcilik Bir İhya Hareketi midir?" İçinde *İhyâ*, 1. bs, 1:129-58. İstanbul: Kitap Dünyası.
Karakaya, Mehmet Murat. 2021. "Meal Okumanın Mahiyeti". *Diyanet İlmî Dergi* 57 (1): 53-74.
Karslı, İbrahim Hilmi. 2011. "Dindarlığımızın İnşasında Kur'an Meallerinin Rolü". *Diyanet İlmi Dergi* 47 (1): 31-52.
———. 2019. "İnsana Son Çağrı Kur'an'ı Nasıl Anlamalıyız?" İçinde *İslam Düşüncesi Kılavuzu*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
Öztürk, Mustafa. 2007. "İslami Kökenciliğin Bir Tezahürü: Mealcilik". *İslâmiyat* 10 (1): 117-38.
———. 2019. "Meâl". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 3. bs, 205-7. Ankara: TDV Yayınları.
———. 2021. "'Meal' Kavramının Mahiyeti Tarihçesi ve Mealcilik Tecrübesi". İçinde *Kur'an Mealleri ve Metin-Merkezci Yorum*, 1. bs, 131-98. İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur'an Araştırmalan Merkezi Yayınlan (KURAMER).
Soyalan, Mehmet Yaşar. 2011. "Kur'an Meali Okuma Yöntemi Üzerine Bir Öneri". İçinde *Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru Tefsir ve Toplum*, 435-84. İstanbul: Ensar Neşriyat.
Zerkeşî, Ebû Abdillah Bedruddin Muhammed b. Bahadır. 1983. *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*. 3. bs. Kahire: Dâru't-Türâs.
Zürkânî, Muhammed Abdülazîm. 1995. *Menâhilü'l-ʿirfân fî ʿulûmi'l-Kurʾân*. 1. bs. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî.

İSMÂİLİLİĞİN GELİŞİMİNDE EBÛ HÂTİM AHMED B. HAMDAN ER-RÂZİ'NİN (ö.322/ 933-34)YERİ[1]

Hatice Kübra İNAL[2] Dr. Abdullah Ömer YAVUZ[3]

ÖZ

İslam dini, kısa bir sürede birçok bölgeye yayılmış, farklı kültür ve fikirlerle ilişki kurmuştur. Bu ilişkilerin sonucunda ise İslam irfanının temelleri atılmıştır. İsmâiliyye de İslam irfan dünyasının içinden çıkmış ve asırlar boyu da İslam dünyasını etkilemiş olan önemli mezheplerden biridir. Teşekkülünden itibaren hareketli ve özgün yapısı ile dikkat çekmeyi başaran İsmâiliyye kısa sürede İslam âleminin birçok bölgesine yayılmıştır. Davetin ilerleyişinin Horasan bölgesinde diğer bölgelerde olduğundan farklı bir kulvar da seyrettiği görülmektedir. Horasan İsmâililiği hem literatür olarak hem de davet anlayışı olarak kendine has bir sistem kurmuş ve bölgede etkin bir mezhep olarak varlığını korumayı başarmıştır.

Horasan İsmâililiğinin doktrinleşmesinde ise Ebû Hâtim er-Razi'nin davet faaliyetlerinin ve fikirlerinin oldukça önemli etkileri olduğunu görmekteyiz. Bölgede yönetici kesim ile etkin ilişkiler kuran Ebû Hâtim hem yönetici sınıfından hem de İmâmi ve Zeydî halktan büyük bir kitleyi İsmâili davete katmaya başararak bölgede önemli bir güç haline gelmiştir. Aksiyoner kişiliğinin yanı sıra Ebû Hâtim'in Arap dili, hadis, kelam ve felsefe gibi birçok alana hâkim olması ve bu alanda eserler neşretmesi de onun Horasan İsmâililiğinde ki izi açısından oldukça değerlidir. Ebû Hâtim İsmâiliyye'nin itikadı anlayışını temellendirirken bir yandan bölgenin kültürel ve felsefi dinamiklerinden yararlanmış diğer yandan ise bu tezleri İslami argümanlarla destekli bir hale getirmiştir. Ebû Hâtim'in bölgenin dinamiklerine uygun olarak geliştirmiş olduğu bu dil sayesinde, eserleri ve fikirleri sadece kendi dönemini etkilememiş kendinden sonra ki dönemde de ilgi görmeye devam etmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslam Mezhepleri Tarihi, Şiî-İsmâililik, Horasan, Ebû Hatîm er-Râzî

GİRİŞ

İsmâililik, dini, kültürel, ekonomik ve siyasi yönleriyle İslam tarihinde önemli etkileri olan bir düşünce ekolüdür. Bu mezhep, kendi içinden önemli ilim adamları, filozoflar, siyasi liderler

---

[1] Bu bildiri Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Ömer Yavuz danışmanlığında Hatice Kübra İnal tarafından hazırlanmakta olan "İsmâililiğin Gelişiminde Ebû Hâtim Ahmed b. Hamdan Er-Râzi'nin (Ö.322/ 933-34) Yeri" başlıklı Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

[2] Yüksek Lisans Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı.
[3] Dr. Öğr. Üyesi, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı.

çıkarmış ve Moğol İstilasına kadar İslam düşünce geleneğinin farklı alanlarında aktif bir rol oynamıştır. İslam düşünce tarihinde önemli bir yeri bulunan ve günümüzde de varlığını idame ettirmeyi başarmış İsmâililiğe dair bilgilerimiz yeterli düzeyde değildir. Mezhebin tarihine dair gizli kalan yanlarının da olması nedeniyle mezhebe dair malumat, daha çok kendilerine muhalif olan ilim adamlarının kaynakları ile sınırlı kalmaktadır. Tarihsel süreçte bâtınî fikirlerin gelişimi ve oluşumunu daha iyi tahlil etmek için İsmâililik mezhebinin iyi anlaşılması gerekmektedir. Bunun için ise mezhebi sadece muhalif kaynaklardan öğrenmek yerine kendi önemli isimlerinden ve kaynaklarından da öğrenmemiz bizi daha sağlıklı sonuçlara götürecektir. Bu noktada tarihte İsmâililik içinde oldukça kritik bir dönem olan H. III. ve IV. yüzyıllarda mezhebin hem ilmi hem de siyasi tarafında aktif rol oynamış olan dâi Ebû Hâtim Ahmed b. Hamdan er-Râzî (ö. 322/ 933-34) oldukça önemli bir isim olarak karşımıza çıkmaktadır. Ebû Hâtim er-Râzî'nin tarihi kaynaklarda Horasan'ın dâileri arasında sayılması, mezhebi görüşlerini eserlerinde temellendirmiş olması ve kendisinden sonraki dönemde de bu görüşlerinin mezhep içerisinde sahiplenilmesi gibi sebepler Ebû Hâtim'in İsmâililik içerisindeki kritik rolü hakkında bize ışık tutmaktadır. Bizde bu bildirimizde İsmâililiğin tarihsel gelişiminde Ebû Hâtim er-Râzî'nin yerini tespit etmeye çalışacağız.

Araştırmamızda İsmâililiği ve Ebû Hâtim'i incelemeye tabii tutarken kendi tarihsel bağlamından koparmadan tarihsel-sosyolojik yaklaşım ilkesini benimseyip hareket etmeye ve şahıslar üzerinde derinleşme prensibine bağlı kalmaya azami gayret gösterilmiştir. Ayrıca İslam Mezhepleri Tarihi alanında yapılan çalışmaların ana ilkesi olan fikir-hadise irtibatı, sık başvurulan bir yöntem olmuştur.

1. ANA HATLARIYLA İSMÂİLÎLİĞİN OLUŞUM SÜRECİ

İslam düşünce geleneğinde önemli bir yer tutan Şiîlik, dinin anlaşılması ve yorumlanması noktasında imâmet meselesini çok kritik bir konumda görmektedir. Şiî ekollerin en öne çıkan nazariyeleri imâmet ile ilgili olmaktadır. Çünkü Şiî ekoller, kendi aralarında imâmet nazariyesi üzerinden birçok tartışmaya girmiş ve bu tartışmalarda beraberinde çok çeşitli bölünmeleri getirmiştir. İşte bu bölünmelerden biri de Cafer b. Muhammed'den (ö. 148/765) sonra imâmetin kimin hakkı olduğu tartışmasına dayanmaktadır. Bir grup, Cafer'den sonra oğlu İsmail'in (ö.138/755-56) imam olduğunu ve İsmail'in babası hayattayken ölmediğini fakat Cafer b. Muhammed'in oğluna zarar gelmesinden dolayı korkmasından ötürü oğlunu gizlediğini savunmuştur.[4] Bu grubun görüşüne göre İsmail, insanların başına geçip yeryüzünü adaletle

[4] Ebü'l-Hasan İbn Ebû Bişr Ali b. İsmail b. İshak Eş,arî, *Eşari Makalatü'l-İslâmiyyin ve ihtilafü'l-musallin*, 2.baskı

dolduruncaya kadar da ölmeyecektir. Çünkü Cafer, kendisinden sonra İsmail'i imam ve kâim olarak bırakıp insanlara haber vermiştir. İşte bu grup, Kummî (ö. 290/903) ve Nevbahtî'nin (ö. 310/922) makâlâtında Halis İsmâiliyye olarak geçer.[5] Diğer bir grup ise İsmail'in babası tarafından yaşarken imam tayin edildiğini fakat İsmail ölünce Cafer b. Muhammed'in bizzat İsmail'in büyük oğlu olan Muhammed b. İsmail'i (ö. 179/795) tayin ettiğini iddia eder.[6] Bu grubun başını İsmail b. Cafer'in mevlası Mübarek çektiği için bu görüşte olanlar ona nispet edilip Mübarekiyye olarak anılmıştır.[7] İlk İsmâililerin çoğunluğunu Mübarekiyye oluşturmuş daha sonraki bölünmeler de bu koldan devam etmiştir.

Ubeydullah el-Mehdî (ö. 322/934) dönemine kadar da İsmâili davet, gaip Mehdî'nin hüccetleri vasıtasıyla yönetildi. İsmâili öğretiye göre gaip Mehdî (İmam) zuhur edecekti ve onun zuhuruna kadar davetin liderliğini İmam ile iletişim kurabilen ve onun temsilcileri olan hüccetler üstlenecekti. Fakat Ubeydullah el-Mehdî soyunu İsmail b. Cafer'e dayandırarak kendini hüccetlikten İmamlık mertebesine yükselterek öğretide büyük bir reforma gitti.[8] Bu reform mezhep içinde anlaşmazlıklara sebep oldu. Özellikle mezhebin önde gelen isimlerinden olan Hamdân b. Eş'as Karmat (ö. 293/906) ve Abdan reformu kabul etmediler ve ana merkezden ayrıldılar. Bu bölünmeden sonra (H. 286) İsmâililer, Fâtımîler ve Karmatîler olmak üzere iki ana kola ayrıldı.[9]

2. HORASAN BÖLGESİNDE İSMÂİLÎLİK

Mezheplerin oluşum ve gelişim süreçlerinde bulundukları coğrafyanın etkisi vardır. Mezhebin karakterini kazanması sürecinde yayıldığı şehirlerin ve mekânların katkısı inkâr edilemez. İsmâililik tarihi açısından önemli coğrafyaların başında Horasan bölgesi gelmektedir. İsmâililiğin Horasan bölgesine gelişi hakkında iki türlü rivayet bulunmaktadır. Bazı İsmâili kaynaklara göre İsmâililiğin Horasan bölgesine girişi H. II. asrın ortalarına dayanmaktadır. Abbâsiler döneminde Alioğullarına karşı artan baskı sonucunda Muhammed b. İsmail'in Rey taraflarına gittiği ve orada faaliyetlerde bulunduğu fakat Abbâsilerin durumdan haberdar olması

(Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1973), 27; Kummi/Nevbahti, *Şiî Fırkalar - kitabul makalat vel-firak / fırakuş-şia*, çev. Hasan Onat, Sabri Hizmetli, ve Sönemz Kutlu, 1.baskı (Ankara: Anakara Okulu Yayınları, 2004), 195.

[5] Kummi/Nevbahti, *Şiî Fırkalar - kitabul makalat vel-firak / fırakuş-şia*, 195-916.

[6] Ebu Mansur,Abdulkahir bin Tahir bin Muhammed el-Bağdadi, *el-Fark beyne'l-fırak* (Kahire: Mektebetu İbn-i Sina, 1988), 62-63.

[7] Kummi/Nevbahti, *Şiî Fırkalar - kitabul makalat vel-firak / fırakuş-şia*, 197; Ebû Hâtim Ahmed b. Hamdân er-Râzi, *Kitâbu'z-zîne fi'l-kelimâti'l-İslâmiyyeti'l-Arabiyye*, c. 3 (Sana: Yemen Çalışmaları ve Araştırma Merkezi, 1994), 63.

[8] Farhad Daftary, *İsmaililer*, çev. Ahmet Fethi, 1.baskı (İstanbul: Alfa, 2017), 193.

[9] Daftary, 197; Wilferd Madelung, "İsma'ililik: Eski ve Yeni Davet", çev. Muzaffer Tan, *Dinî Araştırmalar* IX, sy 25 (2006): 284.

sonucunda Muhammed b. İsmail'in Rey ve civarından ayrılmak zorunda kaldığı, buradaki faaliyetlerin bu sebeple bir dönem duraksadığı iddia edilmektedir. Muhalif kaynaklarda ise İsmâililiğin bölgeye girişi Kaddah'ın (ö. 210/825) Rey bölgesine gönderdiği dâi Halef'e dayandırılmaktadır.[10] Meymun el-Kaddah'ın ölüm tarihi ise H. III. asrın başına tekabül etmektedir. Buradan yola çıkarak İsmâili davetin en geç H. III. asrın başında Horasan bölgesindeki faaliyetlerine başlamış olduğu söylenebilir. Halef el-Hallac, davet çalışmaları fark edilince Rey'de saklanmak zorunda kalmıştır. Halef el-Hallac'ın ölümünden sonra ise daveti oğlu Ahmed sürdürmüştür. Kuleyn şehrinden olan, nahiv ve edebi ilimlerde bilgili olan Gıyas'ın davete katılması ile davetin Horasan bölgesindeki yönetimi Gıyas'a geçmiştir.

Gıyas, belagat ve hadis ilmindeki birikimi ile öğretisini *Kitabu'l-beyan* isimli eserinde anlatmaktadır. Kendisi kısa zamanda Rey civarında adını duyurdu. Gıyas'ın bu faaliyetleri bölgedeki Sünnilerin tepkisini çekti ve Gıyas Rey bölgesinden kaçmak zorunda kaldı.[11] Gıyas, bu süreçte Emir Hüseyin bin Ali el-Mervezi (ö.292/905)'yi davete kazandırdı. Mervezi'den sonra davet bölgede güçlendi. Bu gelişmelerden sonra Rey'e dönen Gıyas, davete kazandırdığı Ebû Hâtim er-Râzî'yi kendi yerine vekil olarak bıraktı. Gıyas'ın gizemli bir şekilde ortadan kaybolmasından sonra ise liderliği Halef'in torunlarından Ebû Cafer-i Kebir geçti.[12]Ebû Cafer yaşadığı sağlık sorunlarından dolayı kendi yerine Ebû Hâtim'i geçirdi. Sağlık sorunları düzeldiğinde ise yönetimi ele alan Ebû Hâtim liderliği Ebû Cafer'e vermedi. Ebû Hâtim bölgede aktif faaliyetler yürüttü ve dâilerini Rey çevresindeki Taberistan, Gürgan, Azerbaycan, İsfahan gibi şehirlere yollayarak davetin bölgede yayılmasını sağladı.[13]

3. EBÛ HÂTİM ER-RÂZÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

Kaynaklarda Ebû Hâtim Ahmed b. Hamdan er-Râzî olarak geçen Ebû Hâtim'in künyesi hakkında şu şekilde rivayetler bulunmaktadır: Ebû Hâtim el-Verseyani,[14] Ebû Hatem Kıtni,[15] Ebû Hâtim Ahmed bin Hamdan er-Râzî,[16] Ebû Hâtim Ahmed b. Hamdan er-Râzî Kilabi,[17]

---

[10] Nizamülmülk, *Siyasetname*, çev. Mehmet Kanar, 4.baskı (İstanbul: SAY, 2019), 298; Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshak en-Nedîm, *el-Fihrist*, çev. Prof.Dr. Ramazan Şeşen, 1.baskı (İstanbul: Bilnet Yayınları, 2019), 634; Muzaffer Tan, "Horasan ve Maveraünnehir'de İlk İsma'ili Faaliyetler", *Dini Araştırmalar* 10, sy 30 (2007): 61-62.

[11] Nizamülmülk, *Siyasetname*, 299.

[12] Daftary, *İsmaililer*, 184.

[13] Nizamülmülk, *Siyasetname*, 300; S. M. Stern, "The Early Ismā'īlī Missionaries in North-West Persia and in Khurāsān and Transoxania", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 23, sy 1 (1960): 61-67; Ebu Mansur,Abdulkahir bin Tahir bin Muhammed el-Bağdadi, *el-Fark beyne'l-firak*, 283; Daftary, *İsmaililer*, 184.

[14] Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshak en-Nedîm, *el-Fihrist*, 635.

[15] Nizamülmülk, *Siyasetname*, 300.

[16] Dai İdris İmaduddin, *Uyunü'l-ahbar ve fununü'l-asar*, ed. Muhammed Ya'la'vi, 1.baskı (Beyrut: Daru'l Garbu'l İslami, 1985), 245.

[17] Kadı Abdulcebbar b. Ahmed el-Hemedânî, *Tesbitü delâili'n-nübüvve*, c. 2. (Beyrut: Darul Arabiyye, 1966), 392.

Ahmed bin Hamdan bin Ahmed el-Versahi Ebû Hâtim Keşşi.[18] Künyesindeki farklılıkların sebeplerinden biri, İsmâili davetin dâisi olmasının getirdiği gizlilik ilkesinden kaynaklı olabilir. Bir diğer sebep ise tarihi kaynaklarda Ebû Hâtim'in gençliği, yetişkinliği ve ölümü (H. 322)[19] ile ilgili bilgiler bulunurken, ailesi, soyu ve doğduğu yer hakkında kesin bir bilginin geçmiyor olmasıdır. Bundan dolayı Ebû Hâtim'e isnad edilen künyelerden yola çıkarak soyu hakkında bilgi inşa edilmeye çalışılmıştır.[20] Ebû Hâtim'in Rey, Deylem, Cürcan, Azerbeycan ve İsfahan gibi Horasanın önemli merkezlerinde İsmâili davetin yayılmasında aktif rol aldığı ve mezhebe hem halktan hem de devlet adamlarından birçok kişiyi kazandırdığı bilinmektedir.[21]

Ebû Hâtim'in bu başarılarının arka planında güçlü ilmi kişiliğinin izleri de görülmektedir. Ebû Hâtim'in Arap Dili ve Belagati alanındaki uzmanlığına işaret eden Nizamülmülk (ö.485/1092), onu eserinde "…Arap Şiirini ve garip hadisleri iyi bilen" olarak tanıtmıştır.[22]Ayrıca *Kitabu'z-zine* isimli eserinde yapmış olduğu kelime tahlilleri de yine Ebû Hâtim'in Arap diline hâkimiyetinin önemli delillerindendir. İbn-i Hacer (ö. 852/1449) de onun dil bilimi ve hadis konusunda bilgili biri olduğuna işaret etmiştir.[23] *Kitabu'l-Islah* isimli eserinde kullandığı felsefi dil ve *Alamü'n-nübüvve* isimli eserinde önemli bir filozof olan Ebû Bekir er-Râzî (ö. 313/925) ile yapmış olduğu tartışmada felsefeye yaptığı atıflarda Ebû Hâtim'in felsefeye hâkim biri olduğunu göstermektedir. Ebû Hâtim'in bazı astrolojik hesaplar yaparak Mehdî'nin zuhuru için tarih vermesi[24] ve astrolojinin kaynağını İdris Peygambere dayandırması onun astroloji ile de ilgilendiğini göstermektedir.

Ebû Hâtim'in kimliği ile ilgili tartışma konularından biri ise onun mezhebi kimliği noktasındadır. Ebû Hâtim'in Sünni, İmâmî, Fâtımî İsmâilisi ve Karmatî İsmâilisi olduğu noktasında iddialar mevcuttur. *Kitabu'z-zine* ve *Alamü'n nübüvve* isimli eserlerinde olan İsmâili izlerin yanı sıra *Kitabu'l-Islah* isimli eserinde de açıkça İsmâili bir itikada sahip olduğunu görüyoruz. Ebû Hâtim'in Fatımi olduğu yönündeki iddialarının oluşmasında ise Karmatîlerin yaşadığı "Mehdî krizi" sonucunda Ebû Hâtim sonrası dönemde Horasan'da Fâtımîliğin, Karmatîliğin selefi olarak varlık bulmasının önemli etkisi olduğu kanaatindeyiz. Çünkü Ebû Hâtim'in Mehdî anlayışı ve Deylem'de bu yönde göstermiş olduğu faaliyetler onun Fâtımî İsmâilisi olduğu iddiası ile uyuşmamaktadır. Nitekim Nizamülmülk, Ebû Hâtim'in ölüm

[18] İbn-i Hacer Askalani, *Lisanu'l Mizan*, c. 1 (Beyrut: Mektebu'l Matbuati'l İslamiyye, 2002), 448.
[19] İbn-i Hacer Askalani, 1:448.
[20] Ebû Hâtim Ahmed b. Hamdân er-Râzi, *Kitâbu'z-zîne fi'l-kelimâti'l-İslâmiyyeti'l-Arabiyye*, 1994, 3:7-8.
[21] Nizamülmülk, *Siyasetname*, 300.
[22] Nizamülmülk, 300.
[23] İbn-i Hacer Askalani, *Lisanu'l Mizan*, 1:448.
[24] Shin Nomoto, "Early Ismaili Thought - on Prophecy According to the Kitab al-Islah by Abu Hàtim al-Ràzi" (Doktora, Montréal, McGill University, 1999), 26.

sebebini insanlara Mehdî'nin zuhuru ile ilgili tarih vermesi ve Mehdî'nin bu tarihte zuhur etmemesinden dolayı halkın ona karşı galeyana geldiği ve Ebû Hâtim'in de kaçarken öldüğünü ifade etmektedir.[25] Bütün bu çerçevenin yanı sıra Ebû Hâtim er-Râzî, aksiyoner kişiliğinin yanı sıra yazdığı eserler ve görüşleri ile İsmâili düşünce geleneğinde önemli bir yere sahiptir. Bu bağlamda öne çıkan eserlerini incelemek mümkündür.

ESERLERİ

Alâmü'n-Nübüvve

Alâmü'n-Nübüvve isimli eser, Ebû Hâtim'in "mülhid" olarak nitelendirdiği kişi ile Peygamberliğin ispatına yönelik yaptığı tartışmayı konu edinmektedir. Eserin ilk nüshasının birinci sayfasının mevcut olmamasından dolayı Mülhid'in kim olduğu açıkça ifade edilmemiştir.[26] Fakat ünlü filozof Ebû Bekir er-Râzî (ö. 313/925) ile Ebû Hâtim'in aynı dönem içerisinde Rey şehrinde yaşamış olması, Mülhid'in münazarada yenik düştüğü zaman bu duruma sevinen ve Ebû Bekir er-Râzî'ye reddiyeleri ile tanınan Hüseyin el-Temmâr'ın (ö. ?) da münazarada olması[27] gibi sebeplerden ötürü araştırmacıların ortak kanaati bu kişinin ünlü filozof Ebû Bekir er-Râzî olduğu yönündedir.[28] Eser toplamda yedi bölümden oluşur. İlk bölümde Ebû Hâtim ve filozof Râzî'nin Peygamberliğin ve dinin gerekliliği hakkında birbirleriyle olan tartışmaları yer alır. Diğer altı bölüm ise Ebû Hâtim'in birinci bölümde Râzî'nin kullanmış olduğu delillere getirdiği anti tezler üzerinden yaptığı temellendirmeleri içermektedir. Ebû Hâtim er-Râzî'nin filozof Râzî'ye verdiği cevaplar onun bilgi birikimini göstermektedir. Bu açıdan eserin önemli bir yeri vardır.

Kitâbu'l-Islah

Ebû Hâtim'in bu eseri, Karmatîlik içinde yaşanan "Mehdî Krizi" sonrasında 319/931 yılında yazdığı düşünülmektedir. Eserde Karmatî öğretinin sistematik bir şekilde temellendirilmeye çalışıldığını görmekteyiz. Bu temellendirmeyi yaparken de yine bir Karmatî olan Nesefî'nin (ö. 331/942-943) *Kitabu'l-mahsul* isimli eserindeki görüşlerine de eleştiriler getirmiştir. Kitabın yazıldığı dönem şartları, temellendirme tarzı ve isminden yola çıkarak Ebû Hâtim'in bu eseri dağılmış olan Karmatîlerin itikâdi öğretilerini sağlamlaştırma ve ıslah etmeleri için kaleme

[25] Nizamülmülk, *Siyasetname*, 301.
[26] Ebû Hâtim er-Râzî, *A'lâmu'n-nübüvve: Reddü ale'l-mulhid Ebi Bekr er-Razi*, Elektronik baskı (Beyrut: Dâru'l-Sagî, 2017), 6.
[27] Ebû Hâtim er-Râzî, 24.
[28] Hamîdüddin el-Kirmânî, *el-Aḳvâlü'z-zehebiyye* (Tahran: Imperial Iranian Academy of Philosophy, 1977), 9; Mahmut Kaya, "Ebû Bekir er-Razî ile Ebû Hatim er-Razî Arasında Geçen Tartışma", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları* 9, sy 0 (t.y.): 53.

aldığını söyleyebiliriz.[29] Kitap İsmâili öğretinin temelleri olan yaratılış nazariyesinden başlayarak batın-zahir, Nübüvvet, imâmet, natık-samit ve devir nazariyesi gibi birçok hususun açıklamasını içermektedir.

Kitâbu'z-Zîne Fi'l-Kelimâti'l-İslâmiyyeti'l-Arabiyye

Ebû Hâtim'in bu eserini üç bölüme ayırabiliriz. Birinci bölümde Kur'an-ı Kerim'de geçen bazı isimleri ve Müslümanların üzerinde ittifak ettikleri yaklaşık olarak dört yüz kelimenin açıklamasını, İslamiyet öncesi kullanımlarını ve İslam'dan sonra olan kullanımları açısından incelemiştir.[30] İkinci bölümünde ise Besmele, Lafzatullah, Esmaü'l-Hüsna gibi, Allah'ın isim ve sıfatları, dünya, ahiret, kaza, kader, insanlar, cinler, şeytan ve sıfatları, cennet, cehennem, günah ve sevap gibi terimlerin açıklaması gibi konularda bilgi verilmektedir.[31] Üçüncü bölümde ise kendi dönemine kadar gelmiş mezhepleri tasnif edip açıklamaktadır. Eser mezheplerin tasnifi noktasında bu alanda yazılmış ilk eserlerden biri olma özelliğini de taşımaktadır.

Ebû Hâtim'in bu eserlerinin dışında iki eseri daha olduğu fakat günümüze ulaşmadığı bilinmektedir. Bunlardan biri fıkha dair kaleme aldığı *Kitabu'l-cami* isimli eseri[32] diğeri ise Keysaniye'nin ortaya attığı rec'at fikrini reddetmek gayesi ile kaleme aldığı *er-Rec'a* isimli eseridir.[33]

4. EBÛ HATİM ER-RAZİ'NİN GÖRÜŞLERİ

Tarihsel süreçte İsmâiliyye'nin gelişiminin çeşitli ayrılıklar ve bölünmeler üzerinden ilerlediğini ifade etmiştik. Mezhep içindeki farklılaşmaların yaşanmasında mezhebe bağlı ilim adamlarının çabası önemli bir yer tutmaktadır. Bu açıdan Ebû Hâtim er-Râzî'nin görüşleri de öne çıkmaktadır.

Ulûhiyet Anlayışı

Mübdi kavramı, İsmâili literatürde Allah'ı mutlak anlamda tüm olumlu ve olumsuz özelliklerden tenzih etmek için kullanılan bir kavramdır. Kaynağı Yeni Eflatunculuğa dayanan

---

[29] Ali Avcu, *Horasan-Maveraünnehir'de İsmaililik*, 2.baskı (İstanbul: Marmara Akademi Yayınları, 2018), 144.
[30] Ebû Hâtim Ahmed b. Hamdân er-Râzi, *Kitâbu'z-zîne fi'l-kelimâti'l-İslâmiyyeti'l-Arabiyye*, 1994, 3:15.
[31] İbrahim Türkoğlu, "Ebu Hatim Ahmed b. Hamdan Er-Razi (ö. 322/933-34) Ve Kitabu'z-Zine Adlı Eseri Bağlamında Dilbilim Alanındaki Görüşleri", *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy 2 (2015): 167.
[32] Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshak en-Nedîm, *el-Fihrist*, 638.
[33] Yusuf Şevki Yavuz, "'Ebû Hâtim er-Râzî, Ahmed B. Hamdân'", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994).

Tanrı'yı mutlak tenzih etme anlayışını[34] Ebû Hâtim'in görüşlerinde de görmek mümkündür. Ebû Hâtim'in eserlerin de Allah'dan bahsederken "Mübdi" kavramını kullandığını görmekteyiz.[35] Ebû Hâtim'in ulûhiyet anlayışında her ne kadar Yeni Eflatuncu anlayışın izleri bulunsa da farklılaştığı noktalarda mevcuttur. Ebû Hâtim, Yeni Eflatuncu anlayışta kullanılan "mutlak bir" kavramı yerine vâhidu'l-ehad(O bir tektir) kavramını kullanarak Mübdi ve İlk Akıl arasında daha keskin bir ayrım yapmıştır. "Bir" kavramı evveliyatı olmamayı ve başlangıcı temsil ederken tek kavramında mükemmellik ve çoğalmanın olmaması vardır. Mübdi'ye ilk veya bir dediğimizde bu eksik kalacaktır bundan dolayı o "bir tek" olarak nitelenmelidir.[36] Ebû Hâtim filozoflardan farklı olarak Tanrı'yı ilk neden olarak kabul etmez. Yaratılıştaki ilk illet ibdadır. İbda kelime ve emr olarak adlandırılır ve bunun sureti de "كن" emridir. Kün emri ise iki harften oluşur ك ve ن. Kef harfi mütaharrik (cesed), nun harfi ise sükun (ruh) dur.[37]Mübdi "كن" ile aklı (mübda-i evvel) ibda eylemiştir. "İlk Akıl" dan "Nefis" neşet etmiştir. İlk akıl mükemmeldir, ruh da ilk akıldan geldiği için o da mükemmeldir. Fakat nefsin mükemmelliğe ulaşması zaman içerisinde olur.[38] İlk akıl ve nefs ulvi âlemin iki temelidir. Hayatın, kutsallığın ve temizliğin kaynağıdır. Heyula ise nefsin eseri olup bu âlemin cevheridir. Heyuladan ise suret (tabiat) ortaya çıkmıştır. Suret ise orta âlemin (felekler) cevheridir. Üçüncü âlem ise süfli (ümmihat) âlemdir.[39] İnsan da süfli âlemin içinde yer almaktadır.

Nübüvvet Anlayışı

Ebû Hâtim'in peygamberliğin ispatı için kullandığı en önemli olgulardan biri "tefâvut" kavramıdır. Ebû Hâtim'in tefâvut olgusuna göre kâinattaki düzende bütün varlıklar eşit değildir. Bundan ötürü insanlar akıl, dikkat ve zekâ açısından eşit olmayıp çeşitli mizaçlara sahiptir. İnsanların hayvan ve bitkilerden farklı olarak derece ve tabiat farklılıkları bulunur, insan ne kadar çabalarsa çabalasın tabiatında olmayana sahip olamaz, bu da insanın fıtratına aykırıdır. Bundan dolayı toplumda önderlere ve yol göstericilere ihtiyaç vardır. Bu ise insanoğlunun fıtri ihtiyacıdır.[40] Ebû Hâtim buradan yola çıkarak sadece Peygamberliğin ispatını değil aynı zamanda imâmetin ispatının da temellendirmesini yapmaktadır.

---

[34] Cahid Şenel, "Yeni Eflâtunculuk", eserinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisİ*, 2013.
[35] Ebû Hâtim Ahmed b. Hamdân er-Râzi, *Kitâbu'z-zîne fi'l-kelimâti'l-İslâmiyyeti'l-Arabiyye*, 1.baskı, c. 1-2 (Sana: Yemen Çalışmaları ve Araştırma Merkezi, 1994), 71.
[36] Ebû Hâtim Ahmed b. Hamdân er-Râzi, 1-2:200-210.
[37] Ebu Hatim Hamdan er-Razi, *Kitâbu'l-ıslah* (Tahran: Danişgah-i Tahran, 2004), 39.
[38] Ebu Hatim Hamdan er-Razi, 24-25.
[39] Ebu Hatim Hamdan er-Razi, 30.
[40] Ebû Hâtim er-Râzî, *A'lâmu'n-nübüvve: Reddü ale'l-mulhid Ebi Bekr er-Razi*, 11-12.

Zahir-Batın Anlayışı

Ebû Hâtim, İslami lafızlarının şifreli olduğu ve zahirin dışında batıni yönlerinin bulunduğunu bunun ise insanlar için bir imtihan olduğu iddiasındadır. İnsanlar Kur'an-ı Kerim'i ve hadisleri sadece zahiri yönden anlamaya çalıştıkları için ifadeleri tam anlayamaz ve dinde çelişki olduğunu düşünürler. Oysa görünen bu çelişki insanların batıni tevili bilmemelerinden kaynaklıdır.[41] Natıklar dinin zahiri boyutunu yani şeriat kısmını insanlara sunarlar, bu ilmin yoludur. Samit ise batını açıklamak ile mükelleftir.[42] Her natık farklı bir şeriat getirmiştir. Bu şeriatlar her ne kadar lafız yönünden farklı olsa da batıni olarak mana da birdirler. Ankebut suresi 46. Ayet deki "... وَقُولُوا اٰمَنَّا بِالَّذِي أُنْزِلَ اِلَيْنَا وَأُنْزِلَ اِلَيْكُمْ وَاِلٰهُنَا وَاِلٰهُكُموَاحِدٌ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ..." size indirilene de iman ettik" lafzı da buna delalet eder.[43]

Yedi Devir Nazariyesi

Ebû Hâtim'in nübüvvet anlayışında İsmâili literatürde oldukça önemli olan "Devir Nazariyesi" de oldukça önemlidir. Ebû Hâtim'e göre devir âlemin merkezidir. Allah devri âlemi tutmakla görevlendirmiş, âlemin başlangıcının ve sonunun sebebi kılmıştır. Devir döngüsünün tamamlanması yedi mütedebbir ile olacaktır. Natıklar ise dinin çekim merkezinde oldukları için âlemin kutuplarıdır ve devir sahibi olarak isimlendirilirler. Toplam yedi devir olacaktır, ilk devir sahibi (natık) Hz. Adem iken altıncı devrin sahibi de Hz. Muhammed'tir.[44] İlk altı devir gizlilik devridir. Bu dönemde batıni hakikatler şifrelenmiştir ve herkese açıklanmamıştır. Yedinci devir yani Kaim-Mehdî'nin devri ise gizliliğin bittiği keşf devridir bu dönemde batıni hakikatler açığa çıkacaktır.[45]

Şeriat Anlayışı

Ebû Hâtim asıl bilginin batıni bilgi olduğunu vurgulamak ile birlikte zahiri bilginin öneminin de üstünde durur. Ebû Hâtim'e göre düzenin olması için şeriatın zahir boyutunun bir şekilde yürürlükte tutulması gerekir. Cizye, dilden de olsa ikrar gibi şeri hükümler düzenin var olması için önemlidir. Fakat manayı gerçek anlamda kavramazsa zahirde de yanılmıştır. Çünkü zahir, manadan ayrı değildir.[46]

---

[41] Ebû Hâtim er-Râzî, 47.
[42] Ebu Hatim Hamdan er-Razi, *Kitâbu'l-ıslah*, 58-59.
[43] Ebu Hatim Hamdan er-Razi, 74.
[44] Ebu Hatim Hamdan er-Razi, 61.
[45] Ebu Hatim Hamdan er-Razi, 62-63.
[46] Ebû Hâtim er-Râzî, *A'lâmu'n-nübüvve: Reddü ale'l-mulhid Ebi Bekr er-Razi*, 112.

Ebû Hâtim'in şeriat hakkındaki görüşleri diğer Karmatîlere göre de farklılık arz eder. Karmati anlayışta yedinci devir şeriatsızlık devri olarak kabul edilirken Ebû Hâtim, Kaim-Mehdî'nin gaybet döneminde Hz. Muhammed'in getirdiği şeriatın yürürlükte olması gerektiğini savunmuştur.[47]

5. EBÛ HATİM ER-RAZİ'NİN HORASAN BÖLGESİNDEKİ FAALİYETLERİ

H. II. yüzyılın ortalarından itibaren İslam dünyasında yaşanan yeni fetih hareketleri ve bu doğrultuda gelişen başarılar, ekonomik ve toplumsal anlamda yeni dönüşümleri beraberinde getirdi. Emeviler döneminde görülen Arap kabile aristokrasisi yerini toprak sahiplerine, tüccarlara, profesyonel askerlere ve eğitimlilerden oluşan egemen bir sınıfa bıraktı. Oluşan bu yeni toplumsal durum, toprak sahibi olmayan köylüler ve bedevi kabileler için düzene karşı olan isyancı Şiî hareketleri özellikle de İsmâililiği cazip hale getirdi.[48] Bundan dolayı ilk İsmâili hareketler genel olarak kentten uzak yerlerde köylü ve bedevi halk arasında sürdürülmüştür. İsmâililerin doğru bir hedef kitlesi seçerek gösterdiği faaliyetler İslam dünyasının diğer bölgelerinde büyük başarılar getirirken Horasan bölgesinin kendine has ekonomik, sosyal ve kültürel dengeleri sebebi ile bu bölgede aynı başarıyı getirmedi.[49]

Ebû Hâtim, bölgenin şartlarından dolayı davette diğer bölgelerin aksine kendine ilk olarak seçkin ve egemen sınıfı hedef haline getirdi. Ebû Hâtim ilk aşamada Rey merkezli bir faaliyet alanı oluşturup İsfahan, Azerbaycan, Deylem ve Cürcan gibi şehir ve bölgelere dâiler gönderdi. Şiî grupların desteğini kazanan Ebû Hâtim, Rey'deki konumunu ise dönemin Rey emiri Ahmed b. Ali'yi (emirliği H. 307-311arasındadır) İsmâili davet saflarına katarak güçlendirdi.[50] Bölge Sünni Samanilerin eline geçene kadar da durum bu şekilde devam etti. Rey, Samanilerin eline geçince Ebû Hâtim Abbasiler'den kaçan Şiî grupları için korunaklı bir bölge olan Deylem'e gitti. Ebû Hâtim'in Deylem'e gittiği tarihlerde bölge daha çok Zeydi grupların yönetimindeydi. Ebû Hâtim ise yerel Zeydi Hükümdar Dâi es-Sagir'e karşı Taberistan, Rey, Cürcan ve çevresine hâkim olan Deylemli komutan Esfar b. Şireveyh'in (ö.319/931) yanında yer aldı.[51] Esfar'ın Zeydi hükümdara karşı zafer kazanması ile bölgede dengeler değişti. Ebû Hâtim şartlardan yararlanarak bölgede birçok kişinin davete katılmasını sağladı. Bu kişiler arasında Esfar ve yardımcısı Merdavic b. Ziyar (ö.323/935) da bulunmaktaydı[52]. Merdavic daha sonra ki süreçte

[47] Ebu Hatim Hamdan er-Razi, *Kitâbu'l-ıslah*, 135.
[48] Daftary, *İsmaililer*, 188-89.
[49] Daftary, 190.
[50] Nizamülmülk, *Siyasetname*, 300.
[51] S. M. Stern, "The Early Ismā'īlī Missionaries in North-West Persia and in Khurāsān and Transoxania", 65; Daftary, *İsmaililer*, 184.
[52] Nizamülmülk, *Siyasetname*, 301.

ise Esfar'a başkaldırdı ve kendi emirliğini kurdu. Dâi Kirmani ise Ebû Hâtim'in Alamü'n-Nübüvve de geçen Ebûbekir er-Râzî ile yaptığı tartışmanın Merdavic'in huzurunda yapıldığını iddia etmektedir.[53]

Ebû Hâtim, bölgede yönetimin de desteğini alarak halk arasında İsmâili görüşlerini başarılı bir şekilde yaymış ve birçok taraftar toplamıştır. Bu davet çalışmaları esnasında ise yakın bir zamanda Mehdî'nin zuhuru vaadi de etkili olmuş fakat vaat edilen tarihte Mehdî'nin zuhur etmemiş olması üzerine halk galeyana gelmiş ve İsmâili öğretiden kopmalar başlamıştır.[54] Bölgede barınamayan Ebû Hâtim ise Azerbeycan'a kaçıp yerel bir emir olan Müflih'e sığınmış ve Azerbaycan bölgesinde vefat etmiştir.[55]

6. İSMÂİLİ DÜŞÜNCENİN GELİŞİM SÜRECİNE EBÛ HÂTİM ER-RÂZÎ'NİN ETKİSİ

İsmâililiğin gelişim ve yayılım sürecinde Horasan bölgesi öne çıkmaktadır. Bilindiği üzere bu coğrafyada İsmâili davetin yayılışı ilk aşamada başarısızlıkla sonuçlanmıştır.[56] Bu durumda iki seçenek söz konusu olacaktır; birinci seçenek, mezhep bölgede zayıf kalacak ve diğer bölgelerde etkin olan mezhep Horasan gibi önemli bir merkezde temsil bulamayacaktır. İkinci seçenek ise mezhep bölgenin dinamikleri hesaba katılarak kendi içinde değişime girecek ve bölge insanına kendini kabul ettirecektir.

Tarihsel süreç içerisinde İsmâililiğin Horasan bölgesindeki elde ettiği güç bizi bölgedeki dâilerin birinci seçeneği değil ikinci seçeneği tercih ettiği sonucuna götürmektedir. İsmâili öğreti Horasan bölgesinde kendine güçlü bir fikri alt yapı üzerine yeni bir sistem kurmuş, kendine bir kitle oluşturmuş ve bölgedeki diğer mezhepler tarafından büyük bir tehdit olarak algılanmıştır. Bu süreç Nizâri-İsmâililerin bölgedeki faaliyetleriyle daha da gerginleşmiştir. Çok daha sonraki dönemde Moğolların bölgeyi istila etmesi sürecinde diğer mezhepler gibi İsmâililik de zarar görmüş olsa da ortaya koydukları fikirler ile hem kendi dönemindeki mezhepleri hem de günümüzdeki bazı düşünce yapılarını etkilemiştir.[57]

İsmâililiğin bölgeye giriş tarihini, Halef el-Hallac üzerinden tarihlendirirsek H. III. asrın başlarına dayandırabiliriz. Fakat bugün elimizde dâi Gıyas'a kadar İsmâililiğin bölgede yaygınlaşmaya başladığına dair bir bulgu bulunmamaktadır. Bu durumda davetin Gıyas ile ses

[53] Hamîdüddin el-Kirmânî, *el-Aḳvâlü'z-zehebiyye*, 3.
[54] Nizamülmülk, *Siyasetname*, 302.
[55] S. M. Stern, "The Early Ismā'īlī Missionaries in North-West Persia and in Khurāsān and Transoxania", 67.
[56] Daftary, *İsmaililer*, 190.
[57] Mustafa Öztürk, "İhvân-ı Safâ'nın Felsefî Düşünce Sisteminde Kur'an ve Yorum", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14, sy 14-15 (2003): 306.

getirmeye başladığını söyleyebiliriz.[58] Gıyas'ın davete kazandırmış olduğu Ebû Hâtim ise Gıyas'dan sonra bölgenin en önemli dâisi olmuş ve kendi döneminde davet büyük bir ivme kazanmıştır. Bu durumda İsmâililiğin Horasan bölgesindeki reform sürecinde Ebû Hâtim'in oldukça kritik bir rol üstlendiğini söyleyebiliriz. Ebû Hâtim'in Horasan İsmâililiğin'deki etkilerinde ise en önemli hususlardan biri bölgenin iç dinamiklerini uygun olarak geliştirmiş olduğu dildir.

Ebû Hâtim'in oluşturmuş olduğu dili anlamak için Horasan'ın din, düşünce ve kültür dünyasını göz önünde bulundurmamız gerekir. H. III. asrın ikinci yarısında Horasan ve Maveraünnehir'de bölgenin kadim kültürünün izlerinin yanı sıra Haricilik, Mürcie, Mu'tezile, İmâmiyye ve Zeydiyye gibi mezhepler de hatırı sayılır bir kitleye sahipti.[59] Bu durumdan da anlayacağımız üzere bölge, fikri anlamda oldukça kozmopolit bir kültüre sahipti. Ebû Hâtim'in böyle bir ortamda inşa ettiği dilin bölgenin nabzı ile doğru orantılı olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle eserlerinde kullanmış olduğu dil ve argümanlarda; hadis, arap dili ve felsefi bilgisini kullanarak İsmâili anlayışı belirli bir itikadi ve fıkhi çerçeveye oturtma çabası, bu durumun bir göstergesidir.

Ebû Hâtim'in mezhebe katkılarından biri de mezhebin teorik alt yapısını oluşturma çabalayan ilk isimlerden biri olmasıdır. Ebû Hâtim yaptığı temellendirmelerde dini argümanları kullanmakla birlikte Yeni Eflatunculuk felsefesini de yoğun bir şekilde kullanmıştır. Her ne kadar İsmâili öğretiyi Yeni Eflatuncu felsefenin argümanlarını kullanarak yeniden yorumlama yöntemi Nesefi ile başlamış olsa da [60] Ebû Hâtim, Nesefi'den farklı olarak Yeni Eflatunculuğun kavramlarını İslami kavramlarla uzlaştırma konusunda daha temkinli davranmış ve Nesefi'nin yorumlamalarına reddiye olarak *Kitabu'l-Islah*'ı yazmıştır. *Kitabu'l-ıslah*'da ise mezhebin görüşlerini Yeni Eflatunculuğun argümanları ile sistematik bir şekilde yorumladığını fark etmekteyiz. Bazı araştırmacıların Ebû Hâtim'i İsmâililiği sistemleştiren ilk kişi olarak kabul etmesinde bu durumun etkili olduğu kanaatindeyiz.[61]

Ebû Hâtim'in Karmatîlik içinde getirdiği bir diğer farklılaşma da ibahacılık (şeriatın ortadan kalkması) anlayışı noktasındadır. Şüphesiz Karmatîlere karşı yöneltilen en önemli eleştirilerden biri sahip oldukları ibaha anlayışına yöneliktir. Karmatî öğretinin yedi devir nazariyesine göre her devrin bir natıkı vardır, her natık ile beraber yeni bir şeriat gelir ve kendinden önceki şeriatı iptal eder. Yedinci devrin imamı Kaim-Mehdî'nin gaybeti ile de Hz.Muhammed'in şeriatı

[58] Avcu, *Horasan-Maveraünnehir'de İsmaililik*, 126.
[59] Avcu, 84.
[60] Avcu, 209.
[61] Bkz. H. Halm, "Abu Hātem Rāzī", eserinde *Encyclopædia Iranica*, 2014; Yusuf Şevki Yavuz, "'Ebû Hâtim er-Râzî, Ahmed B. Hamdân'".

ortadan kalkacaktır ve şeriatsızlık devri başlayacaktır. Ebû Hâtim, Karmatî bir dâi olsa da diğer Karmatî gruplarının aksine ibahıcılık anlayışına karşı çıkmıştır. Hz. Muhammed'in şeriatının Kaim-Mehdî zuhur edene kadar iptal olmayacağını delillendirmiştir.[62] Dolayısıyla Ebû Hâtim'in bu yaklaşımı, İsmâili-Karmatî öğretideki önemli bir tavır olarak ortaya çıkmıştır.

SONUÇ

İsmâili düşüncesinin gelişim süreci, statik bir ilerlemeden ziyade son derece hareketli bir gelişim seyri takip etmektedir. Tıpkı bir ailenin çocuklarının aynı aile kültürünün kökenini ve izlerini taşıyıp birbirlerinden farklı mizaçlarının olması gibi İsmâililiğin kolları da farklılıklar taşımaktadır. Coğrafya ve zaman değiştikçe mezhebin kimliği ve özellikleri de değişmektedir. Horasan bölgesinin iç dinamikleri içinde gelişmiş İsmâililiği ele alarak incelediğimiz de ise Ebû Hâtim'in kritik bir öneme sahip olduğunu görmekteyiz. Bölgede oldukça önemli faaliyetler yürüten Ebû Hâtim, mezhebin davet ve yayılma stratejisinde bazı değişikler yapmıştır. Bölgedeki İmâmi ve Zeydi halktan birçok kişiyi davete dahil etmekle birlikte toplumun yönetici kesimlerine karşı da davet çalışmalarında bulunmuş ve önemli bazı isimleri davete katarak kayda değer başarılar göstermiştir.

Ebû Hâtim iyi derecede Arap dili, hadis, felsefe ve diğer alanlarda birikime sahip bir dâidir. Ebû Hâtim'in eserlerinin günümüzde dahi Arap dili ve belagati, mezhepler tarihi, kelam ve felsefe açıdan başvurulan eserler olma özelliğini taşıyor olması onun ilmi kişiliğini ispatlar niteliktedir. Ebû Hâtim'in bu donanımını mezhebin teorik olarak sistemleştirilmesinde kullanması ve yazdığı eserlerin günümüzde İsmâili kültürün ilk eserlerinden kabul edilmesi de Ebû Hâtim'in mezhep içi önemini gösterir. Ebû Hâtim'in bölgenin kültürüne uygun olarak geliştirdiği dil sayesinde eserleri ve fikirleri bölgede kabul görmüştür. İsmâili kültürün önemli bir izi olarak günümüze kadar ulaşmıştır.

KAYNAKÇA

Avcu, Ali. *Horasan-Maveraünnehir'de İsmaililik*. 2.baskı. İstanbul: Marmara Akademi Yayınları, 2018.

Daftary, Farhad. *İsmaililer*. Çeviren Ahmet Fethi. 1.baskı. İstanbul: Alfa, 2017.

Dai İdris İmaduddin. *Uyunü'l-ahbar ve fünunü'l-asar*. Editör Muhammed Ya'la'vi. 1.baskı. Beyrut: Daru'l Garbu'l İslami, 1985.

[62] Ebu Hatim Hamdan er-Razi, *Kitâbu'l-ıslah*, 135.

Ebû Hâtim Ahmed b. Hamdân er-Râzi. *Kitâbu'z-zîne fi'l-kelimâti'l-İslâmiyyeti'l-Arabiyye*. C. 3. 3 c. Sana: Yemen Çalışmaları ve Araştırma Merkezi, 1994.

———. *Kitâbu'z-zîne fi'l-kelimâti'l-İslâmiyyeti'l-Arabiyye*. 1.baskı. C. 1-2. 3 c. Sana: Yemen Çalışmaları ve Araştırma Merkezi, 1994.

Ebû Hâtim er-Râzî. *A'lâmu'n-nübüvve: Reddü ale'l-mulhid Ebi Bekr er-Razi*. Elektronik baskı. Beyrut: Dâru'l-Sagî, 2017.

Ebu Hatim Hamdan er-Razi. *Kitâbu'l-ıslah*. Tahran: Danişgah-i Tahran, 2004.

Ebu Mansur,Abdulkahir bin Tahir bin Muhammed el-Bağdadi. *el-Fark beyne'l-fırak*. Kahire: Mektebetu İbn-i Sina, 1988.

Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshak en-Nedîm. *el-Fihrist*. Çeviren Prof.Dr. Ramazan Şeşen. 1.baskı. İstanbul: Bilnet Yayınları, 2019.

Ebü'l-Hasan İbn Ebû Bişr Ali b. İsmail b. İshak Eş,arî. *Eşari Makalatü'l-İslâmiyyin ve ihtilafü'l-musallin*. 2.baskı. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1973.

H. Halm. "Abu Hātem Rāzī". Içinde *Encyclopædia Iranica*, 315, 2014.

Hamîdüddin el-Kirmânî. *el-Aḳvâlü'z-zehebiyye*. Tahran: Imperial Iranian Academy of Philosophy, 1977.

İbn-i Hacer Askalani. *Lisanu'l Mizan*. C. 1. 10 c. Beyrut: Mektebu'l Matbuati'l İslamiyye, 2002.

Kadı Abdulcebbar b. Ahmed el-Hemedânî. *Tesbitü delâili'n-nübüvve*. C. 2. 2 c. Beyrut: Darul Arabiyye, 1966.

Kaya, Mahmut. "Ebû Bekir er-Razî ile Ebû Hatim er-Razî Arasında Geçen Tartışma". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları* 9, sy 0 (t.y.): 51-76.

Kummi/Nevbahti. *Şiî Fırkalar - kitabul makalat vel-fırak / fırakuş-şia*. Çeviren Hasan Onat, Sabri Hizmetli, ve Sönemz Kutlu. 1.baskı. Ankara: Anakara Okulu Yayınları, 2004.

Mustafa Öztürk. "İhvân-ı Safâ'nın Felsefî Düşünce Sisteminde Kur'an ve Yorum". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14, sy 14-15 (2003): 283-309.

Nizamülmülk. *Siyasetname*. Çeviren Mehmet Kanar. 4.baskı. İstanbul: SAY, 2019.

Nomoto, Shin. "Early Ismaili Thought - on Prophecy According to the Kitab al-Islah by Abu Hàtim al-Ràzi". Doktora, McGill University, 1999.

S. M. Stern. "The Early Ismā'īlī Missionaries in North-West Persia and in Khurāsān and Transoxania". *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 23, sy 1 (1960): 56-90.

Şenel, Cahid. "Yeni Eflâtunculuk". Içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisİ*, 43:423-27, 2013.

Tan, Muzaffer. "Horasan ve Maveraünnehir'de İlk İsma'ili Faaliyetler". *Dini Araştırmalar* 10, sy 30 (2007): 55-73.

Türkoğlu, İbrahim. “Ebu Hatim Ahmed b. Hamdan Er-Razi (ö. 322/933-34) Ve Kitabu’z-Zine Adlı Eseri Bağlamında Dilbilim Alanındaki Görüşleri”. *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy 2 (2015): 157-80.

Wilferd Madelung. “İsma’ililik: Eski ve Yeni Davet”. Çeviren Muzaffer Tan. *Dinî Araştırmalar* IX, sy 25 (2006): 281-94.

Yusuf Şevki Yavuz. “‘Ebû Hâtim er-Râzî, Ahmed B. Hamdân’”. Içinde *Türkiye Diyanet Vakfi İslam Ansiklopedisi*, 10:148-50. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994.

EBÛ CA'FER NASÎRÜDDÎN MUHAMMED B. EL-HASAN ET-TÛSÎ'NİN (597/672) İMÂMET ANLAYIŞI

Doç. Dr. Yasin ULUTAŞ
Uşak Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi,
Temel İslam Bilimleri Bölümü
Kelam ve İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7912-6500

ÖZET

Hz. Peygamberden sonra Müslümanların ihtilaf ettiği ilk konulardan biri imâmet meselesidir. Müslümanlar Hz. Peygamberin vefatından sonra kısa bir süre içerisinde Hz. Ebû Bekir'i İmâm/Halife seçtiler. İlk üç halife de sorunsuz seçildi. Çeşitli sebeplerden dolayı üçüncü Halife Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra Hz. Ali halife oldu. Ancak bazı Müslüman gruplar çeşitli sebeplerle Hz. Ali'nin hilafetine karşı çıkıp isyan ettiler. Bu isyanlar neticesinde Müslümanlar arasında Cemel ve Sıffin gibi bazı iç çatışmalar meydana geldi. Çok geçmeden bu iç çatışmaların neticeleri siyasi bir zeminden dini bir zemine kaydı ve çeşitli inanç grupları meydana geldi. Bu grupların ilki Hariciler'dir. Hz. Ali'yi hakemin hükmünü kabul etti gerekçesi ile tekfir edip bir suikast ile şehit ettiler. Hz. Ali'nin vefatından kısa bir süre sonra Muaviye iktidara geldi. Muaviye ile birlikte hilafet saltanata dönüştü, yerine oğlu Yezid'i getirdi. Bu dönemde Hz. Ali'nin oğlu Hüseyin ailesiyle birlikte öldürüldü. Bu olaylar, Hz. Ali taraftarlarını bir araya getirdi. Daha sonra tarihi süreç içerisinde Şia olarak adlandırılan farklı gruplar ortaya çıktı. Bu gruplardan bir de İmâmîye olup imâmeti siyasi bir konu değil, dinin aslından bir konu olarak görmüştür. Tûsî de bu ekole mensup olup imâmet teorisinin sistemleşmesine katkı sunan kelamcılardan biridir. Müellife göre imâmet dinin üçüncü aslıdır. Konu ile ilgili görüşlerini imam nedir? İmam var mıdır? Niçin imam vardır? İmam nasıldır? İmam kimdir? Soruları üzerinden açıklamaya çalışır. Ona göre imâm, Müslümanların seçimi ile değil Allah'ın tayin etmesi ile olur. İnsanlara dini ve dünyevi konularda rehberlik etmesi amacıyla bir lütuf olarak imâmın tayin edilmesi Allah'a vaciptir. Allah, kendisine vacip olan bu lütfu terk etmez. Teklif devam ettiği müddetçe Allah'a imam tayin etmek vacip olmaya devam eder. Bundan hareketle imam her zaman vardır ve tektir. Bir dönemde Allah tarafından birden fazla imamın tayini caiz değildir. Allah'ın atamasıyla gelen imam, ismet, ilim, şecaat, fazilet, cömert olması, soy itibariyle temiz ve Allah'a yakın olması gibi vasıf ve niteliklere sahip olması gerekir. İmamın farklı sebeplerden dolayı kaybolması caizdir. İmamiyenin imamet görüşünün akli olarak nasıl temellendirildiğinin anlaşılması açısından Tûsî'nin konu ile ilgili görüşleri önem arz etmektedir. Tûsî'nin imâmet ile ilgili savunduğu ve İmâmîyye grubunun kabul ettiği bu görüşleri Müslümanların çoğunluğu tarafından kabul edilmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Kelam, İmâmet, Hilâfet, Şia, Tûsî.

EBÛ CA'FER NASIRUDDIN MUHAMMED B. EL-HASAN ET-TÛSI'S APPROACH OF IMAMET

ABSTRACT

Hz. One of the first issues that Muslims disagreed after the Prophet was the issue of imamate. Muslims Shortly after the death of the Prophet, Hz. They chose Abu Bakr as Imam/Caliph. The first three caliphs were elected without any problems. For various reasons, the third Caliph Hz. After the murder of Uthman, Hz. Ali became the Caliph. However, some Muslim groups They rebelled against Ali's caliphate. As a result of these rebellions, some internal conflicts such as Cemel and Siffin occurred among Muslims. Soon, the results of these internal conflicts shifted from a political ground to a religious one, and various belief groups emerged. The first of these groups is the Kharijites. On the grounds that he accepted the decision of the referee, they made a takfir of Ali and martyred him with an assassination. Muawiya came to power shortly after Ali's death. With Muawiya, the caliphate turned into a sultanate, and he brought his son Yazid in his place. During this period, Ali's son Hussein was killed with his family. These events, Ali brought his fans together. Later on, different groups called Shia emerged in the historical process. One of these groups was the Imamiyya and saw the imamate not as a political issue, but as a religious issue. Tusi is also a member of this school. He is one of the theologians who contributed to the systematization of the Imamate theory of the school. According to the author, the imamate is the third foundation of religion. What is the imam's opinion on the subject? Is there an imam? Why is there an imam? How is the imam? Who is the imam? He tries to explain through his questions. The imam is not by the choice of Muslims, but by the appointment of Allah. It is obligatory upon Allah for Allah to appoint the imam as a bounty. He does not abandon this grace of Allah, which is obligatory on him. As long as the offer continues, it remains obligatory to appoint an imam for Allah. From this point of view, the imam is always and only one. It is not permissible to appoint more than one imam by Allah at a time. The imam, who comes with the appointment of Allah, must have qualities and qualities such as ismet, knowledge, courage, generosity, virtue, clean in lineage, and closeness to Allah. It is permissible for the imam to disappear for different reasons. Tusi's views on the subject are important in terms of understanding how the imamate view of the imamate is rationally grounded. These views of Tusi about the imamate and accepted by the Imamiyya group were not accepted by the majority of Muslims.

Keywords: Kalam, Imamate, Caliphate, Shia, Tusi.

GİRİŞ

Müslümanların ihtilaf ettiği konuların başında imâmet gelir. Özellikle 3. ve 4. Halifelerin şehit edilmesiyle beraber konu ile ilgili ihtilaflar daha da derinleşmiştir. Bu ihtilaflar, beraberinde iç çatışmaları meydana getirdiği gibi, dini ve siyasi grupların ortaya çıkmasına da yol açmıştır. Ehl-i Sünnet olarak bilinen Müslümanların büyük çoğunluğu, konunun siyasi olduğunu düşünürken Şii ekoller, genellikle dini olduğunu iddia etmişlerdir. Şiiler içerisinde konuyu

dinin asıllardan biri olarak gören grupların başında İmâmiyye fırkası gelir. Şia'nın imâmet teorisini Abdullah b. Sebe'ye kadar geriye götürmek mümkündür. Aynı düşünceyi ondan sonra gelen Hişâm b. Hakem (ö. 179/795) da savunmuştur. Hişâm'a göre imâm, Allah tarafından görevlendirilmiş olup, peygamberin vasîsidir ve aynı zamanda günahlardan da korunmuştur. Tarihi süreç içerisinde birçok Şii fırkalar varlığını yitirirken IV/X asırdan itibaren İmâmiyye grubu büyük bir atılım göstererek imâmet konusuna gaybubet ve imâmların sayısını da ekleyerek imâmet teorisini tamamlamıştır.[1]

İmâmîyye ekolünün itikadi görüşlerini akli olarak temellendirmeye çalışan Ebû Ca'fer Nasîrüddîn Muhammed b. Muhammed b.el-Hasen et-Tûsî (597/672) Tûst'ta doğmuştur. İlk eğitimini babasından aldıktan sonra değişik şehirlerde farklı hocalardan ders almıştır. Kelam, felsefe gibi akli ilimlerle ilgili birçok eser yazmıştır. İlmi şöhreti yayılınca Kuhistan Bölgesini hâkimiyeti altında bulunduran Ebû Mansûr Muhteşem onu yanına almıştır. Tûsî'nin Abbasi halifesi ile mektuplaştığı anlaşılınca önce hapsedilmiş, daha sonra da Batınîlerin kontörlünden olan Alamut kalesine gönderilmiştir. Moğol istilasında Alamut kalesinin Moğollara teslim edilmesinde gösterdiği performansından dolayı Hülâgû Han onu da yanına alarak Bağdat'ta girdi.[2] Tûsî'nin tavsiyesiyle son Abbasi Halifesinin öldürüldüğü iddia edilmiştir. Daha sonra Azerbeycan'a dönüp Merâğa'da bir rasathane kurmuştur. Bağdat'a yapılan bir seferde 672 yılında vefat etmiştir.[3] Tûsî, yetiştiği çevrede siyasi bir kimliğe de sahip olmuştur. Bazı kaynaklar göre Moğol hükümdarı Hülâgû Han onu kendisine vezir olarak atamıştır.[4]

Müellif, İslam dünyasında kelam ile felsefenin iç içe geçtiği bir dönemde yaşamıştır. Doğal olarak yetiştiği çevreden etkilenerek İmamîyye mezhebini benimsemiş ve bu mezhebin itikadi görüşlerini yazdığı eserlerle akli olarak temellendirmeye çalışmıştır. Müellif, eserlerinde sistemli bir şekilde itikadi konuları İmamîyye mezhebinin bakış açısıyla açıklamaya çalışmıştır. İmamîyye ekolünün itikadi görüşlerinin yanı sıra siyaset ile ilgili olan imâmet konusundaki görüşlerini yazdığı *Risâletü'l-İmâme ve Tecrîdü'l-İ'tikad* adlı eserlerinde açıklamıştır. Risâletü'l-İmâme adlı eserinde sadece imâmet konusuna ayırmıştır ve bu eserde Şia'nın imâmet teorisini akli olarak izah etmeye çalışmıştır. Eser Muhammed Takî Dâneşpejûh tarafından Tahran'da 1916 yılında neşredilmiştir. Ayrıca daha sonra Abdullah Nûrânî tarafından Telhisü'l-Muhassâl adlı eseri içerisinde 1985 yılında yayınlanmıştır. Hasan Onat tarafından Türkçeye çevrilerek Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dergisinde 1996 yılında yayınlanmıştır. Tecrîdü'l-İ'tikad adlı eserin bir bölümünü bu konuya ayırmıştır. Bu eserinde mensup olduğu ekolün imamet teorisini bir takım nakli delillerle temellendirmeye çalışmıştır. Bu eser Muhammed Cevâd el-Hüseynî tarafından tahkik edilmiş, Tahran'da basılmıştır. Bu çalışmada, müellifin zikredilen bu iki eseri esas alınarak imâmet konusuyla ilgili görüşleri açıklanmaya çalışılmıştır.

1. İMÂMET

[1] Mustafa Öz, "İmâmiyye*", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 22/208.
[2] Agil Şirinov, "Ebû Ca'fer Nasîrüddîn Muhammed b. Muhammed b.el-Hasen et-Tûsî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 41/437.
[3] Takıyyüddin İbn Teymiyye, *Minhâcü's-Sünne*, thk. Muhammed Reşad Salim (Câmi'etü'l-İmâm Muhammed b. Sûd el-İslamye, 1986), 3/445-447.
[4] Şirinov, "Ebû Ca'fer Nasîrüddîn Muhammed b. Muhammed b.el-Hasen et-Tûsî", 41/437.

Hz. Peygamber hem nübüvvet görevini yapıyordu, hem de devlet başkanı olması dolayısıyla toplumu idare ediyordu. Hz. Peygamber vefat ettiğinde kesin nakli delil ile nübüvvet son bulduğu için hiç bir insan yeni bir nebi aramadı. Çünkü Kur'ân-ı Kerim, Hz. Muhammed'in son nebi olduğunu açık bir şekilde ifade etmişti: "*Muhammed sizden birinin babası değildir. Fakat o, Allah'ın elçisidir ve Peygamberlerin sonuncusudur. Allah her şeyi bilmektedir*."[5] Ayette de belirtildiği gibi nübüvvet, Hz. Muhammed ile bitmişti ve her insan bunu biliyordu. Bundan dolayı da kimse nübüvvet iddiasında bulunmamıştı. Ancak devlet başkanlığı görevi böyle değildi. Sahabeler, toplumu idare edecek bir devlet başkanı veya diğer bir ifade ile devleti idare edecek bir lider seçmeleri gerektiği konusunda hemfikirdiler. Ancak kimin devlet başkanı olacağı ile ilgili kesin bir görüşleri yoktu. Birden fazla insan bu göreve talip oldu. Konu ile ilgili Ensar ile Muhacirler arasında kısa süreliğine bir tartışma yaşanmışsa da çok kısa bir süre içerisinde Hz. Ebû Bekir emir olarak seçilmiş ve bu tartışmalar alevlenmeden sona ermiştir.[6]

İlk iki halife döneminde konu ile ilgili kayda değer bir ihtilaf yaşanmamıştır. Ancak üçüncü Halife Hz. Osman'ın öldürülmesiyle birlikte Hz. Ali halife oldu. Ancak o da Müslümanları bir çatı altında toplayamadı. Bu süreçte Emeviler ile Haşimiler arasında siyasi rekabet meydana geldi ve Emevilerin iktidara gelmesiyle hilafet saltanata dönüştü. Emevi sultanları muhalifleri olan Hz. Ali taraftarlarını baskı altına aldılar. Hz. Hüseyni ve ailesini Kerbela'da şehit ettiler. Bu olay, Hz. Ali'nin taraftarlarını bir araya getirdi. Önceleri siyasi bir grup oldukları halde tarihi süreç içerisinde Hilafet/Îmâmet'in Hz. Ali ve çocuklarına ait olduğunu savunan topluluklar ortaya çıktı. Rafızi olarak da adlandırılan bu gruplar, tarihi süreç içerisinde farklı dini ve siyasi inançlara sahip oldular. Bu dini ve siyasi kimlikli gruplar zamanla bir kısmı tarih sahnesinden çekilirken, bazıları da varlıklarını günümüze kadar devam ettirmişlerdir. Şîa'nın imâmet teorisi, hilafeti kabul etmez. Zira onlara göre halife başka insanlar tarafından seçilmiş kişidir. Oysaki Müslümanların liderini Allah tayin eder ve imâm olma vasfını böylece kazanır.[7] Bu düşünceyi ilk ortaya atan kişi Şîa'nın da tekfir ettiği Abdullah b. Sebe'dir.[8] İslam düşüncesinin teşekkülünü tamamladığı dördüncü ve beşinci asırlarda İmamîyye grubu, tekfir ettiği Abdullah b. Sebe'nin imamet konusundaki görüşünü benimsemiş ve ayrıca mezhebi tekâmülünü bu tarihlerde tamamlamış ve varlığını günümüzde dek kuvvetlice devam ettirmiştir.

Tûsî'ye göre imâmet siyasi bir konu değil, dinin esaslarından biridir. İmâmet; tevhit, adalet ve nübüvveten sonra gelen dinin asıllarından birdir. Müellif, imâmet konusunu sorduğu beş soru üzerinde açıklamaya çalışır. Sorduğu sorular şöyledir: İmâm nedir? İmâm var mıdır? İmâm niçin vardır? İmâmın nitelikleri nelerdir? Kim imâmdır? Müellifin sorduğu bu soruları ayrıntılarıyla ele alıp açıklamaya çalışacağız.

1. **İmâm nedir?** Tûsî'ye göre "*İmâm, dinî ve dünyevi konularda yeryüzündeki genel liderlik vasıflarına asaleten sahip olan kişidir*."[9] Bu tanımda iki hususun öne

[5] Hucurat 33/40; https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Ahz%C3%A2b-suresi/3573/40-ayet-tefsiri
[6] İbn Şihâb ez-Zührî, *el-Meğâzî,* çev. Mehmet Nur Akdoğan (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 130-131.

[7] Hasan Onat, "Şiî İmâmet Nazaryesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32/1 (1991), 89; https://doi.org/10.1501/Ilhfak_0000000780
[8] Ahmed b. Yahya İbn Murtaza, *Tabâkatü'l-Mu'tezile,* (Matba'tü'l-Katulikiyye, Beyrut: 1961), 6.
[9] Nasîrüddin Muhammed et-Tûsî, *İmâmet Risalesi,* çev. Hasan Onat, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 37 (1996), 179-181.

çıkarıldığını anlamak mümkündür. Birincisi imâmetin dini bir yönü vardır. İkincisi ise imâm olan, liderlik niteliklerine asalaten sahip olması gerekir. Asaleten bu niteliklere sahip olması gerekir ifadesinden imâmetin belli şahıslarla sınırladığını anlayabiliriz.

2. **İmam var mıdır?** Müellife göre imâm, Allah'ın insanlara verdiği bit lütuftur. Bu lütuf olmadığı zaman yeryüzünde fesat çıkar. Fesadın çıkmaması için Allah'ın imâm ataması vaciptir. İmâmın tasarrufları da insanlık için birer lütuftur. O, imâmın gaybubetini de insanlık için bir iyilik olarak görür.[10] Tûsî imâmın varlığını akıl yürütme ile ispat etmeye çalışır. Bu akıl yürütmelerin birine göre imâm, Allah'ın insanı mükellef kıldığı vacip fiilleri yapmayı sağladığı gibi, yasakladığı kötülüklerden de insanları men eder ki, böyle bir şey insan için bir lütuftur. Şayet imâm, Allah tarafından tayin edilmez ise insanlar vacip fiillerini yerine getiremedikleri gibi kötülükleri de terk edemezler. İmâmın kendisi ya vacip fiilleri terk etmesi ve kötü fiilleri işlemesi mümkün olur, ya da mümkün olmaz. Şayet mümkün olursa insanları iyiliğe yaklaştırıp, kötülüklerden uzaklaştıramaz. İnsanlar, mükellef kıldığı sürece imâmın nasb edilmesi Allah'a vacip olur. Zira Allah, kendisine vacip olan hususları ihlal etmez.[11] Tûsî ikinci akıl yürütmesini ise şu örneği vererek yapar: Örneğin bir hâkim, toplumun menfaatini gerektiren hükümleri verir. Şayet bu görevini yerine getiremeyecek olsa bu hükümleri uygulayacak birini tayın etmesi gerekir. Bunu yapmadığı takdirde toplumda bozulmalar meydana gelir ve bu bozulmalar sebebiyle kınanır. Allah mutlak anlamda hâkimdir. Mükellef olan insanların mükellefiyetlerini yerine getirmeleri ancak bir imâm tayin etmekle olur ki, bu tayin mükellef olan insanın maslahatı içindir. Zira Allah insanın menfaatini ister. Allah doğrudan insanların menfaatini gerektiren fiilleri yapmaz. Ancak bu fiilleri yapacak olan imâmları tayin eder. Bunu yapmadığı zaman kınanır. Bu sebeple imâm atamak Allah'a vaciptir ve Allah bu vacibi ihlal etmez. O halde imâm, insan sorumluluğu devam ettiği müddetçe vardır. Allah imâm seçimini, insanlara bırakmaz. Çünkü Allah insanı daha iyi tanımaktadır. Şayet Allah, imâm seçimini topluma bırakırsa kendisinin kınanmasına neden olur. Atamanın vacip olduğu bir durumda toplumun imâmı seçmesi, görevini yerine getirmesini şüpheli hale getirir ki bu imkânsızdır.[12]

Tûsî'den önce imâm olarak nasb edilen kişinin günahsız olduğunu Muhammed İbn Tûmert (471/524) de iddia etmiştir. Onun bu konudaki mantık yürütmesi şöyledir: İmâm olarak atanan kişi batılı ortadan kaldırması için batıldan uzak olması gerekir. Ona göre günah işleyen günahları ortadan kaldıramaz. Müfsit olan fesadı ortadan kaldıramaz. Şayet günah işlemesi caiz olan biri imâm olursa, hakkı batıl ile savunmak anlamına gelir ki, bu da mümkün değildir. Günahkâr biri batılı yok edemez. Çünkü batıl, batıl ile yok edilemez.[13]

İmâmîyye kelamcılarının imâmet konusundaki genel görüşünü şöyle açıklamak mümkündür. Müslümanların lideri olan imâm, ümmet tarafından değil, nebilerde olduğu gibi Allah'ın atamasıyla olur. Bu atama ya peygamberin bildirmesi veya nas ile atanan görevdeki imâmın kendisinden sonra gelecek imâmı kendisine bildirileni nas ile

[10] Nasîrüddin Muhammed et-Tûsî, *Tecrîdü'l-İ'tikâd*, thk. Muhammed Cevâd el-Hüseynî (Tahran: Mektebetü'l-A'lamü'l-İslâmî, 1407), 221.
[11] Tûsî, *İmâmet Risalesi,*182-183.
[12] Tûsî, *İmâmet Risalesi*,185.
[13] Muhammed b. Abdullah İbn Tûmert, *Kitâbü E'azzi mâ yutlab,* Haz. I. Goldzıher (Rue D'orleans,1903), 241-246; Yasin Ulutaş, *Muhammed İbn Tûmert ve Kelâmî Görüşleri,* (İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2021), 133.

atamasıyla olur.[14] Onlar imâmeti nübüvvetin devamı olarak görmüşlerdir. Bu düşünceden hareketle peygamberlerle imâmları aynı konumda görerek eşit olduğunu savunmuşlardır.[15]

Ehl-i Sünnet kelamcılarına göre imâmet nübüvvetin devamı değildir. Nübüvvet Hz. Muhammed ile son bulmuştur. Allah, Müslümanların içerisinden günahsız birini imâm olarak atamaz. Müslümanlar kendi aralarında toplumu idare edecek birini devlet başkanı seçebilirler. Seçilen bu şahısın bir iradesi vardır ve günah işlemekten de uzak değildir. Günah işleyebilen bir insanın mutlak olarak zalim kabul edilmesi ne akli açıdan ne de nakli açıdan mümkün değildir. Kötülük yapabilen kötülüğü ortadan kaldıramaz düşüncesini şu ayetten çıkarmak doğru değildir. "*Allah, İbrahim'e seni insanlara imâm yapacağım, demişti. O da soyumdan gelenleri de deyince Allah, zalimleri önder yapmam demişti.*"[16] Ehl-i sünnet kelamcıları bu ayetin devlet başkanı veya imâm olarak seçilenin günahsız olması gerektiği anlamına gelmeyeceğini, günahsız olmayan birinin zalim olacağı anlamının çıkarılamayacağını savunmuşlardır.[17] Zira hata insana mahsus bir özelliktir. Hatasız kul olmaz. Önemli olan hatada ısrar etmemektir.

3. **İmâm niçin vardır?** Daha önce de belirttiğimiz gibi Tûsî'ye göre kuldaki mükellefiyet devam ettiği müddetçe bir imâmın Allah tarafından atanması vaciptir. Mükellef insanlar, vacip olan fiilleri ihlal edebildikleri gibi kötü fiilleri de yaparlar. Onları iyi fiillere yaklaştıracak ve kötü fiillerden de uzaklaştıracak bir imâma her zaman ihtiyaç vardır.[18] Yine Tûsî imâma niçin ihtiyaç duyulduğunu şöyle temellendirmeye çalışır. Ona göre mükellef olan insan, iyilik ve kötülüğe eşit mesafededir. Şayet mükellef iyiliğe yakın kötülükten uzak olsaydı, Allah'a imâm tayın etmek vacip olmazdı. Zaten mükellef yakın olanı tercih ederdi. İmâm atamanın Allah'a vacip olması mükellefin iyilik ve kötülüğe eşit mesafeden olmasından kaynaklanıyor.[19]

4. **İmamın nitelikleri nelerdir?** Müellife göre Allah tarafından imâm olarak tayin edilen imâmda birçok vasıf bulunur. Bunlar ismet, ilim, şecaat, cömertlik, fazilet, soyluluk ve Allaha yakın olması gibi niteliklerdir.

   a. **İsmet:** İsmet sıfatına sahip olan günah işleyemez. İmâm olan bu sıfata sahip olmaz ise kendisini günahlardan koruyamaz. Şayet imâm günahsız olmasaydı, ya kendisine ya da başkasına muhtaç olurdu. Bu durum kişiyi devir ve teselsül düşüncesine götürdüğü için batıldır. Bundan dolayı Allah'ın atadığı bir imama ihtiyaç vardır. Tûsî'nin bu düşüncesi daha önce de belirttiğimiz gibi imamları da peygamberler konumundan görmesinden kaynaklanıyor. Nasıl ki Peygamberler ismet sıfatına sahipseler, imâmlar da aynen ismet sıfatına sahiptirler. Nasıl ki Kur'an-ı Kerim ile nebinin beraberliği bir zorunluluk ise ona göre imâmın da Kur'ân-ı Kerim ile beraberliği bir zorunluluktur.[20] Müellife göre Allah, ismet sıfatına sahip olmayan birini imâm olarak tayin etmez. Allah'ın atadığı bütün imâmlar ismet sıfatına sahiptir. Konu ile ilgili şu örneği verir: Hâkim olan biri ismet sıfatına sahip olmayan birini toplumu idare etmek için imâm olarak atarsa görevini yapamayacağından halk

[14] Muhammed Rızâ el-Muzâffer, *Akâidü'l-İmâmiyye*, (Irak: Şebeketü'l-Fikr, 1370), 63.
[15] Tûsî, *Tecrîdü'l-İ'tikâd*, 189.
[16] Bakara 2/124.
[17] Sa'dûddin Taftazânî, *Şerü'l-Akâid*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015), 265.
[18] Tûsî, *Tecrîdü'l-İ'tikâd*, 185.
[19] Tûsî, *Tecrîdü'l-İ'tikâd*, 184.
[20] Tûsî, *Tecrîdü'l-İ'tikâd*, 186-187.

onu da atayanı da kınar. İsmet sıfatına sahip olmayan birinin imâm olarak atanması da böyledir. Bu duruma düşmemek için Allah ismet sıfatına sahip olan birini imâm olarak tayin eder.[21]

b. **İlim:** Allah'ın tayin ettiği imâm, imâmeti için gerekli olan şer'i, siyasi ve edebi ilimleri bilmesi gerekir. Ayrıca kendi rakiplerini ve hasımlarının delillerini çürütecek ve onları susturacak bir bilgi birikimine sahip olması gerekir. Bütün dinî ve dünyevi ilimlere de sahip olması gerekir. Bu bilgi birikimine sahip olmayan biri idarede acziyete düşer. [22]

c. **Şecaat:** İmâm olarak tayin edilen kişi, fitneleri önlemek, batıl ehli ile mücadele etmek için gerekli olan cesarete sahip olması gerekir. İnsanları batıl olan şeylerden uzaklaştırması, toplumun menfaatini sağlayacak kararların alınması için imâm da bulunması gereken vasıflarından biri de cesarettir.

d. **Fazilet:** İmâm olan kişi toplumun en iyisi olmalıdır. Fazilet, cömertlik, olgunluk ve güzel ahlak gibi vasıflara sahip olup iyi bir örneklik sergilemesi gerekir ki toplumu idare edebilsin. Daha faziletli olan varken faziletli biri imam olarak tercih edilemez. Zira bu çirkin bir iştir.[23]

e. **Sağlıklı Olması:** İmam olarak atanan kişinin hem kendisi hem de kendisinden önce veya sonra soyundan birinin nesep itibariyle cüzzam ve alaca gibi hastalıklara sahip olmaması gerekir. Mizaç itibariyle de cimri olmaması gerekir. Ayrıca nesep olarak nesebinin ayıplardan kusurlardan uzak olması ve çocuklarının da aynı vasıflara sahip olması gerekir. Çünkü bütün bu özellikler Allah'ın verdiği lütuflardır. Allah'ın verdiği bu lütuflar sayesinde insanlar onu işbaşına getirir.[24] Bu düşüncede bazı çelişkilerin olduğunu söyleye biliriz. Allah tarafından atanan imâmı toplumların kabul etmeme imkânı olamaz. Örneğin atanan peygamberleri inkâr eden birçok kavim helak olmuştur. Ancak Allah tarafından atandığı iddia edilen imâmlara karşı savaşan toplumlar helak olmamıştır. Bir taraftan iyi özellikler sayılarak satır aralarında bu özellikler sebebiyle toplum imâmı işbaşına getirir derken, diğer taraftan toplumun imâmı hiçbir şekilde seçemeyeceğini belirterek Allah'ın atamasıyla gerçekleşeceğini savunur.

f. **Kurbiyyet:** Allah'a en yakın kişi ancak imâm olabilir. Mükâfata en fazla hak kazanan kişi önder olabilir. Daha önce zikrettiğimiz iyi özelliklerin tümüne sahip olan kişi Allah'a en yakın olur.

g. **Mucize:** İmâm olduğunu iddia eden Allah tarafından kendisinin tayin edildiğini topluma ispat etmek zorundadır. Onun içinde bazı delil ve mucizeleri göstermek zorundadır. Çünkü insanlar farklı, farklıdır. Bazı insanlar delil istemeden bir şeye inanırlarken bazıları da delil ve mucizeler isterler. Bu mucize ve deliller sayesinde Allah tarafından tayin edilmiş olduğunu öğrenirler.

h. **Tek Olması:** Allah tarafından imâm olarak atanan kişi yaşadığı dönemde yeryüzünde tek olması gerekir. Şayet dünyanın değişik yerlerinde aynı asırda farklı imâmlar bulunursa aralarında sürtüşmeler ve anlaşmazlıklar meydana gelir. İmâmların çokluğu fitneye sebebiyet verir. Bundan dolayı da imâmın her asırda tek olması gerekir.[25] Müellif, günah işleme kudreti olmayan kişi nasıl problemlere

[21] Tûsî, *İmâmet Risalesi,*187.
[22] Tûsî, *İmâmet Risalesi,* 187.
[23] Tûsî, *Tecrîdü'l-İ'tikâd*, 222.
[24] Tûsî, *İmâmet Risalesi,187-188.*
[25] Tûsî, *İmâmet Risalesi,188.*

sebep olur. Veya nasıl mükâfat veya cezaya müstahak olur, eleştirilerine yer vermemiştir.

5. **Kim imamdır?** Muktedir olsun veya olmasın her dönemde Allah'ın atadığı ismet sıfatına sahip bir imâm vardır. İsmet sıfatına sahip olan imâmdan batıl sudur etmez. Bu yönü ile diğer insanlardan ayrıt edilir. Onun dışındaki insanlar vacip fiilleri ihlal eder ve batıl fiillerden uzaklaşamaz.[26]

Tûsî imâmın tayini konusunda ümmetin ihtilaf ettiğini belirtir. Ona göre Müslümanların bir kısmı İmâm atamanın Allah'a vacip olduğunu belirterek Hz. Peygamberin soyundan gelen on iki kişinin Allah tarafından imâm olarak atandığını söylemişlerdir ki ona göre doğru olan görüş de budur. Diğer bazı Müslümanlar da bu görüşü kabul etmeyerek imâmın Allah tarafından tayin edilmeyeceğini ve toplumun seçimi ile atanacağını belirterek kendi grubun konu ile ilgili görüşlerini savunmuşlardır.[27] Tûsî ve İmamiyye'nin kabul ettiği imâmet ile ilgili bu görüş, daha önce Abdullah b. Sebe'nin lideri olduğu Sebeiyye'nin kabul ettiği görüştür. Tûsînin deyimi ile bu grup dinden çıkmıştır.[28] Tûsî Abdullah b. Sebe'yi birçok batıl görüşünden dolayı tekfir etmiş ancak imâmet ile ilgili görüşünü de kabul etmiştir.

2. HZ. ALİ'NİN İMÂMETİ

Müellife göre Hz. Ali'nin imâm olduğuna dair birçok delil vardır. Öncelikle Hz. Ali'nin hayatı imâm olduğuna dair delildir. Ayrıca Hz. Peygamberin birçok hadisi onun imâm olduğuna delâlet eder. Bu hadislerden birkaçı şöyledir: Hz. Peygamber Ali için "Ey Mü'minlerin Emiri! Diye selam veriniz, demiştir." Başka bir hadiste ise "Sen benden sonraki halifemsin." Ayrıca ğadir hadisi mütevatir bir delildir. Hz. Peygamber Hz. Ali'yi Medine'de kendi yerine vekil tayin etmiştir. Bütün bu hadis ve uygulamalar Hz. Ali'nin imâm olduğunu gösterir. Hz. Peygamber, konu ile ilgili zikredilen bu hadislere benzer birçok hadis söylemiştir. Ayrıca Allah, Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurmuştur: "*Sizin veliniz Allah'tır, peygamberdir. Bir de iman eden namaz kılan, zekât veren ve secde edendir*."[29] Ayette zikredilen bu vasıfların tümü Hz. Ali de toplanmıştır. O halde Ali imâmdır.[30]

2.1. Hz. Ali'nin Önceki Halifelerden Üstünlüğü

Tûsî'ye göre Hz. Ali kendisinden önceki halifelerden daha üstündür. Zira Hz. Ali Hz. Peygamberin katıldığı bütün savaşlara katılmıştır. Bu savaşlarda Hz. Ali'nin gösterdiği çabayı ve başarıyı diğer insanların hiçbirisi göstereememiştir. Hz. Ali ilim ve feraset açısından diğer insanlardan üstündür. Zira Hz. Peygamber şöyle buyurarak Ali'nin bu üstünlüğüne işaret etmiştir: "En iyi hüküm vereniniz Ali'dir." Ayrıca âlimlerin tümü ilim konusunda Ali'ye güvenmişlerdir. Hz. Ali çok cömert ve insanların en takvalısıydı ve en ahlaklısıydı. İnsanların en fasih konuşanıydı. Kur'an-ı diğer insanlardan daha fazla ezberlemişti. Birçok gaybi konuyu haber vermiştir. Duaları en fazla kabul edilen kişiydi. Hz. Peygamber onu seviyordu. Ali peygamberlerle aynı konumdadır. Faziletlerinden dolayı küfür ondan nefiy edilmiştir.[31] Ayrıca mütevatir haberler diğer on bir imâmın varlığına delâlet etmektedir. Bu on bir imâm da ismet

[26] Tûsî, *İmâmet Risalesi,188-189.*
[27] Tûsî, *İmâmet Risalesi,189.*
[28] Tûsî, *İmâmet Risalesi,190.*
[29] Mâide, 5/55.
[30] Tûsî, *Tecrîdü'l-İ'tikâd*, 223-230.
[31] Tûsî, *Tecrîdü'l-İ'tikâd*, 259-292.

sıfatına sahiptir.[32] Şîadan olan Zeydiyye fırkası ise Hz. Ali'nin diğer sahabilerden daha üstün olduğunu kabul eder. Ancak daha üstün varken üstün olan biri de imâm olabilir demişlerdir. Bu düşünceleriyle Hz. Ali'den önceki halifelerin İmâmetinin geçerli olduğunu kabul etmişlerdir. Hâricilerden, Mutezileden, Mürcieden bir grup ile Zeydiyye ve Ehl-i Sünnet kelamcıların tümü daha faziletli varken faziletli birinin imâm olmasını kabul etmişlerdir.[33]

Tûsî Hz. Ali'den önceki halifelerin yetersiz olduklarını belirterek konu ile ilgili zayıf, uydurulmuş bazı haberleri zikrederek Hz. Ali ve bir avuç sahabi hariç o dönemdeki Müslümanların tümünün zalim ve kâfir olduğunu söyler.[34] Şîa'dan bazı gruplar tekfiri düşüncede ileri gitmişlerdir, öyle ki Hz. Ali kendi imâmet hakkını savunmadı diye tekfir etmişlerdir. Örneğin Kâmiliyye fırkasının lideri Ebû Kâmil, "Sahabe Ali'ye biatı terk etmekle, Ali de hakkı talep etmemekle kâfir olmuştur, demişlerdir."[35] Başta Zeydiyye mezhebi olmak üzere diğer kelami ekoller, İmâmiyenin bu tekfiri düşüncesini reddetmişlerdir. İmâmiyye'nin Hz. Ali'nin taraftarı olarak zikretttiği Ammar b. Yasir, Ebûzer el-Ğıfârî, Mikdad b. Esved, Selman el-Farisî gibi sahabiler Hz. Ebubekir ve Ömer'in hilafeti dönemde kendilerine verilen devlet görevlerini yapmışlardır. Başta Hz. Ali olmak üzere onlardan hiç biri bu halifeler hakkında kötü bir şey söylemediler ve bu halifelere kötü şey söyleyenlere de izin vermediler. Hz. Ali ve on iki imâm ile ilgili sahabeden gelen herhangi mütevatir açık bir nas yoktur. İmâmiyye'nin imâmet ile ilgili görüşlerinin kaynağı Abdullah b. Sebe'dir. Ondan önce bu fikirleri söyleyen hiçbir insan yoktur.[36]

3. İMÂMIN GAYBUBETİ

Tûsî'ye göre imamın varlığı delillerle sabit olunca onun gaybubeti de caizdir. Gaybubetin süresinin uzun olmasını eleştirenlere karşı şunu delil getirmiştir: Nasıl ki Hızır ile İlyas Peygamberler uzun müddet gaybubet halinde kalmışlarsa imâmın da uzun süre gaybubet halinde kalması caizdir. Gaybubetin sebebi Allah ve imâm değildir. Gaybubet mükellef olan insanlar sebebiyle meydana gelmiştir. Temel neden ise güç ve kudretin yitirilmesidir. İnsanlardan kaynaklanan bu sebepler ortadan kalkarsa imâm geri gelir.[37]

SONUÇ

Hz. Peygamberin vefatından sonra Müslümanların ilk ihtilaf ettiği konu, kimin hangi usul ve esaslarla devlet başkanı olacağıdır. Müslümanlar daha sonra da tarihi süreç içerisinde konuyla ilgili üzerinde ittifak ettikleri herhangi bir usul ve esas geliştirememişlerdir. İlk ihtilaflar kısa sürse de Emevilerin iktidara gelmesi ile birlikte bu konudaki ihtilaflar daha da derinleşmiştir.

---

[32] Tûsî, *Tecrîdü'l-İ'tikâd*, 293-294.

[33] İbn Hazm, *el-Fasl*, çev. Halil İbrahim Bulut İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 20071) 3/394.

[34] Tûsî, *Tecrîdü'l-İ'tikâd*, 237-239.

[35] Seyyid Şerîf Cürcânî, *Şerhü'l-Mevâkıf,* çev. Ömer Türker (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu

Başkanlığı Yayınları, 2021),3/768.

[36]Ahmed b. Yahya İbn Murtaza, *Tabâkatü'l-Mu'tezile,* (Matba'tü'l-Katulikiyye, Beyrut: 1961), 6.

[37] Tûsî, *İmâmet Risalesi,191.*

Emeviler, kendilerine karşı gelişen muhalefeti hoşgörü ile karşılayamadıkları için zaman zaman savaş hukuku dışına da çıkarak her türlü muhalefeti şiddetle bastırmaya çalışmışlardır.

Emevilerin gayri meşru uygulamaları ve şiddet politikası Hz. Ali taraftarlarını ötekileştirmiş ve yeraltına inen bir örgüt haline getirmiştir. Onların bu politikaları Şîa'nın yanı sıra birçok siyasi ve dini yönleri olan fırkalar ortaya çıkarmıştır. Emevilerin desteklediği bazı âlimlerde Emevilerin haklılığını savununca toplumdaki kırılmalar bir daha kapanmamak üzere daha da derinleşmiştir. İç çatışmaları ve krizleri fırsat bilen Abdullah b. Sebe gibi bazı art niyetli münafıklar hulûl, teşbih, tecsim gibi İslam inancıyla bağdaşmayan fikirleri Müslümanlar arasında yaymaya başladılar. Bu fikirlerden biri de birçok Şiî fırkanın savunduğu imâmet teorisidir. Bu teoriyi ilk ortaya atan kişi Şiîlerinde tekfir ettiği mülhid Abdullah b. Sebe'dir.

Abdullah b. Sebe'nin ortaya attığı ve tarihi süreç içerisinde İmâmîyye fırkasının geliştirip savunduğu imâmet teorisine göre imâm, Müslüman toplum tarafından seçilmez. Aksine Allah tarafından tayin edilir. Tayin edilen imâm peygamberlerle aynı konumdadır. İsmet sıfatına sahip, ilahi sırlara muhatap olup mucizeler gösterebilir. Her asırda bir imâm olur. Bu imâm insanların en faziletlisi ve en ahlaklısıdır. Şartlar müsait olmadığında gizlenir. Şartlar uygun hale geldiğinde de geri döner. Tûsi'de mensup olduğu İmâmîyye fırkasının konuyla ilgili görüşlerini savunmuştur.

Bu teori, Şia'nın bir kolu olan Zeyydiyye kelamcılarının da belirttiği gibi akli ve nakli delillerden yoksundur. Hz. Peygamberden sonra şayet Hz. Ali, Allah tarafından imâm olarak tayin edilmiş olsaydı, hiçbir şekilde kendinden önceki halifelere bia't etmezdi ve onların emrinde çalışmazdı. Kendi hakkını savunurdu. Ayrıca böyle bir şey olduğunu düşünün Hz. Ali bu durumda Allah'ın verdiği görevi yapmamış olurdu. Şayet böyle bir şey olsaydı, Hz. Ali fiilen iktidara gelmeseydi dahi bunu etrafındakilere anlatırdı. Diyelim ki Allah Hz. Ali'yi imâm olarak atadı. Ancak şartlar müsait olmadığı için bu durumunu insanlardan gizledi. Böyle bir durumda halife olduğunda kendisinin Allah tarafından tayin edilen bir imâm olduğunu iddia ederdi. Ancak ne Hz. Ali ne de onunla beraber olan arkadaşları böyle bir iddiada bulunmadığı gibi çocukları Hz. Hasan ve Hüseyyin'de böyle bir iddiada bulunmamışlardır.

Sonuç olarak şunu söylemek mümkündür: Müslümanlar imâmet konusunda ihtilaf etmişlerdir. Mülhidlerin ortaya attığı değişik fikirlerle İslam ümmetinin parçalanmasına yol açmıştır. Bu düşüncelerden biri de bu imâmet teorisidir.

KAYNAKÇA

Cürcânî, Seyyid Şerîf. *Şerhü'l-Mevâkıf.* çev. Ömer Türker. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021.

İbn Hazm, *el-Fasl*. çev. Halil İbrahim Bulut. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 20071.

İbn Murtaza, Ahmed b. Yahya. *Tabâkatü'l-Mu'tezile.* Matba'tü'l-Katulikiyye, Beyrut: 1961.

İbn Tûmert, Muhammed b. Abdullah. *Kitâbü E'azzi mâ yutlab.* Haz. I. Goldzıher. Rue D'orleans,1903.

İbn Teymiyye, Takıyyüddin. *Minhâcü's-Sünne*. thk. Muhammed Reşad Salim. Câmi'etü'l-İmâm Muhammed b. Sûd el-İslamye, 1986.

Muzâffer, Muhammed Rızâ el-. *Akâidü'l-İmâmiyye.* Irak: Şebeketü'l-Fikr, 1370.

Onat, Hasan. "Şiî İmâmet Nazaryesi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32/1 (1991), 89-110. https://doi.org/10.1501/Ilhfak_0000000780

Öz, Mustafa. "İmâmiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 22/207-209. Ankara: TDV Yayınları, 2000.

Şirinov, Agil. "Ebû Ca'fer Nasîrüddîn Muhammed b. Muhammed b.el-Hasen et-Tûsî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*41/437-445. Ankara: TDV Yayınları, 2012.

Taftazânî, Sa'dûddin. *Şerü'l-Akâid*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015.

Tûsî, Nasîrüddin Muhammed et-. "İmâmet Risalesi", çev. Hasan Onat, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 37 (1996), 179-191.

Ulutaş, Yasin. *Muhammed İbn Tûmert ve Kelâmî Görüşleri*. İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2021.

Zührî, İbn Şihâb ez-. *el-Meğâzî*. Çev. Mehmet Nur Akdoğan. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.

DİN-BİLİM ÇATIŞMASI SAVI: OSMANLI ALİMLERİ ÖRNEĞİ

RELIGIOUS-SCIENCE CONFLICT CLAIM: THE CASE OF OTTOMAN SCIENCES

Prof. Dr. Ramazan BİÇER
Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Sakarya
ORCID NO: 0000-0003-1501-2103
rbicer@sakarya.edu.tr

ÖZET

Din-bilim çatışması Orta çağ Avrupa'sının büyük sorunu olmuştur. Kilise dini insanlar üzerinde bir baskı aracı ve otorite yetkisi olarak kullanmış ve bu doğrultuda da bilim insanlarını çoğu zaman cezalandırmıştır. İslam tarihinde bu yönlü iddialar bulunmakta ise de yapılan ciddi ve bilimsel araştırmalar, özellikle Osmanlı Devleti döneminde genel olarak bilimle bir çatışmasının olmadığını göstermektedir. Öncelikle Müslümanların kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim beş yüze yakın ayetiyle inanan kimseye aklı kullanmaya ve bu doğrultuda da bilimi geliştirmeye davet etmektedir. Müslümanlar arasında insanların en hayırlısının, insanlara en fazla yararı dokunan olduğu ilkesi temel bir veri olarak kabul edilmiştir. Bu yönlü buyruklar doğrultusunda Müslümanların bilim alanına önemli katkısı olmuştur. Osmanlı tarihi sürecinde 13. yüzyıldan sonra yetkililer, olumsuz etkilerden korunmak amacıyla dini öğretilere daha fazla önem verdiler. Ancak bu din-bilim ilişkisini dengeli tutmaktan uzak kalmışlar ve Osmanlıların her alanında olduğu gibi bilimsel alanda da bir çöküş başlamıştır. Bunun nedeni ise Osmanlıların ilk dönemlerinde medreselerde dini ilimler yanında müspet bilimlerin birlikte ders olarak okutulmasının terkedilmesidir. Sonraki dönemlerde ve özellikle 19. yüzyılda Batı'daki bilimsel ve teknolojik devrimler maalesef o dönemde birçok Müslüman tarafından yanlış anlaşılmış ve çekinceli tavır konulmuş ve böylece bilim ve teknolojinin Osmanlı topraklarına girmesi gecikmiştir. Osmanlı döneminde çok fazla bilimsel gelişmeye tanık olmakla birlikte bilim ve din arasındaki çatışmaya dair bazı iddialar vardır. Tarihsel olarak Şeyhülislam ve ulema gibi bazı dinî aydınlar bilimsel gelişmeye karşı çıkmışlarsa da çoğunluğu bilimsel gelişmeyi/reformları desteklemişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Din, Bilim, Teknoloji, Ulema, Bağnazlık.

ABSTRACT

The conflict between religion and science was the major problem of medieval Europe. The church has used religion as a tool of pressure and authority over people and has often punished scientists in this direction. Although there are such claims in the history of Islam, serious and scientific researches show that there is no conflict with science in general, especially during the Ottoman Empire. First, the holy book of Muslims, the Quran, with its nearly five hundred verses, invites believers to use their minds and to develop science in this direction. Among Muslims, the principle that the best of people is the one who benefits people the most has been accepted as a basic data. In line with these directional orders, Muslims have made an important contribution to the field of science. During Ottoman history, after the 13th century, the authorities gave more importance to religious teachings in order to protect them from negative effects. However, they were far from keeping this religion-science relationship balanced, and a collapse began in the scientific field, as in every field of the Ottomans. The reason for this is

the abandonment of teaching positive sciences together with religious sciences in madrasahs in the first period of the Ottomans. In the following periods, and especially in the 19th century, the scientific and technological revolutions in the West were unfortunately misunderstood by many Muslims at that time and a hesitant attitude was put in place, thus delaying the entry of science and technology into the Ottoman lands. Although the Ottoman period witnessed a lot of scientific development, there are some claims about the conflict between science and religion. Historically, some religious intellectuals such as Sheikh al-Islam and ulema opposed scientific development, but most of them supported scientific development/reforms.

Keywords: Religion, Science, Technology, *Ulama*, Bigotry.

GİRİŞ

Din, ritüellerin, doktrinlerin, duyguların, kurumların ve diğer benzer unsurların birbiriyle ilişkili olduğu bir dizi sistemdir, oysa bilim, doğal dünyayı ve içinde olup bitenleri inceler. Hem din hem de bilim, biri vahiy yoluyla, diğeri gözlem ve deney yoluyla gerçeği önerir. Böylece, insan bilgisinin ana kaynakları haline gelirler. Din, insan yaşamının her alanıyla ilgilenir ve onu vahyedilen bilgiler ışığında manevi dünyasını düzenlerken; Bilim, insan yaşamının maddi yönüyle ilgilenir. Din ve ahlaki değerlerin bilimin sınırlarını aştığı bir gerçektir. Bilim, yalnızca fiziksel yasalara tabi olan ve bilimsel gözleme uygun olan şeyleri tartışabilir.

Din ve bilim arasındaki ilişki hiçbir yerde ve zamanda her zaman aynı olmamıştır. Osmanlı halifeleri yönetiminde Müslümanlar siyasi gücü yeniden kazandılar. Bu dönemde Müslüman bakış açısında bir değişiklik oldu. O zamanlar Batı, bilim ve teknolojide büyük ilerlemeler kaydetmişti. Müslümanlar Batı'dan borçlanma kapılarını kapatmışlardı. Batı ilerleme sürecini başlattığında, Müslüman Doğu bilimsel ve teknolojik gelişmenin önemini kavrayamadı. Tüm entelektüel ilerlemenin anası olan eski ilgi gitmişti. Allame İkbal, Müslümanların cehaletinin o kadar büyük olduğu görüşündedir ki, esasen kendi kültürlerinin bağrından çıkanları tamamen İslam karşıtı olarak değerlendirmişlerdir. 15. Yüzyıl sonrası İslam dünyasında herhangi bir üne sahip bir bilim adamının bile yaşamamış olması şaşırtıcıdır. Öte yandan, bu dönemde modern bilimsel bilginin sözde din karşıtı eğilimleri nedeniyle kınandığı görülür. (1)

BİLİM VE OSMANLI ÂLİMİ

Osmanlı döneminde aydınlar ulema olarak ifade edilmektedir. Ulema, İslam dünyasında genel olarak kullanılır ve toplum kökenli alimler anlamına gelir. Bunlar Hadis, tefsir, fıkıh, kelam gibi İslami ilimlere ilgi duyarlar. (2) Ulema, Arapça kökenli ilim kökünden gelen alim kelimesinin çoğulu olmakla birlikte, terim özel bir anlam kazanmış ve toplumun entelektüel ve kısmen aristokrat sayılan kesiminin ortak adı haline gelmiştir. Ulema, Osmanlı'nın hemen her döneminde cemaat unsurları arasında asli unsur olarak kabul edilmiş ve bu nedenle yüksek istisnaları etkileyen bir grup olarak çeşitli değerlendirmelere tabi tutulmuştur.

Osmanlılar genç bir millet olarak İslam dünyasının hakimiyetini ellerine aldılar. Mektepler, camiler, medreseler gibi ilmî müesseseler de dahil olmak üzere bütün İslami müesseseleri miras olarak almışlardır. Son zamanlarda bazı bilim tarihçilerinin (3) iddia ettiği gibi ilmî bilginin durumu da talihli bir seviyede değildi. Sorumluluk, bilimin gelişmesinde temel unsuru yakalamaktı. Ancak bilimler mutlaka başarı ile ilgili olmadığı gibi, diğer yandan toplumun sosyo-ekonomik düzeyini etkileyebilecek sanatlar da salt bilimsel bilgi ile ilgili değildi. O dönemde İslam dünyası sağlam bir ekonomiye, güçlü askeri kuvvetlere ve dinamik bir bilim camiasına sahip olmuştur. (4)

Osmanlı bilimi, Anadolu kentlerinde Osmanlı Selçuklu öncesi dönemin eski bilimsel mirasına ve kurumlarına dayalı olarak ortaya çıkmış ve gelişmiş, en önemli bilim ve kültür merkezleri

olan Mısır, Suriye, İran ve Türkistan'dan gelen bilim adamlarının faaliyetlerinden yararlanmıştır. Osmanlı, İslam dünyasında kültür ve bilim hayatına yeni bir dinamizm getirmiş ve zenginleştirmiştir. Böylece, İslami bilim geleneği 16. yüzyılda zirveye ulaştı.

Toplumsal gelişmeler doğrultusunda tebaa veya re'aya (nüfus) olarak Müslüman kitleler paralel bir şekilde örgütlenmişlerdir. Müslüman nüfus, Osmanlıların devlet kontrolü altına almaya istekli olduğu çeşitli hukuk okullarına ve Sufi (mistik) tarikatlara ayrıldı. Bunu, korumalarını ulema ve Sufi seçkinlerini kapsayacak şekilde genişleterek yaptılar ve medrese eğitim sisteminin örgütlenmesine yol açtı. İlk Osmanlı medresesi 1311'de İran ve Mısır'dan alimlerin yeni bölgelerdeki dini eğitimini artırmak amacıyla davet edilmesiyle İznik'te kuruldu. Daha sonra padişahlar Bursa, Edirne ve İstanbul'da kolejler açmışlardır. On beşinci yüzyılın sonlarında, bunlar, önde gelen bilginlerin terfisi için kariyer yolunu tanımlayan bir hiyerarşi içinde düzenlenmişti. Süleyman tarafından 1550-1559 yılları arasında yaptırılan kolej, sonunda en yüksek dereceli oldu. Altında önceki padişahların kurduğu medreseler, bunların altında da devlet erkanı ve din bilginlerinin kurduğu medreseler sıralanmıştır. Medreseler sadece rütbeye göre değil, aynı zamanda eğitim işleviyle de ayırt ediliyordu. En alt seviyedeki medrese, Arapça gramer ve sözdizimi, mantık, teoloji, astronomi, geometri ve retorik öğretiyordu. Üst düzey kolejler hukuk ve teoloji öğretti. (5)

Osmanlılar, İslam kültüründe karşılaştıkları fikrî ve pratik sorunlara her zaman çözüm aramışlardır. Osmanlılar bir yandan Orta Asya Türklerini temsil ediyor, Bizans'ı da almak istiyorlardı ve Sezar'ın mirasına fazlasıyla razıydılar. Bizans Fatihi II. Mehmed, dünyanın Romalılardan bağımsızlığı fikrini ilk elden öğrendi. Doğu Roma'nın kontrolündeki bölgeleri kendi yetkisi altında topladı. Doğu Hristiyanlığının dini lideri Patrik'e bu imparatorluktaki eski yeri verildi. Osmanlı padişahı yeni bir imparatorluk tipiydi. Devletin güçlerini ve otoritesini daha önce hiç görülmemiş bir biçimde temsil etti. O, otoritesini azami düzeye çıkarmak için şeriat hukukuna ek olarak hükümdarı bağımsız bir hukuk düzeni haline getirmekten çekinmemiştir. Gerçekte, İslam devletini koruyan ve temsil eden ulema bu görüşe birçok kez karşı çıktı. (6)

Fatih Sultan Mehmed döneminde (1451-1481) Osmanlı kültürünün henüz ödünç alma ve inşa etme aşamasında olduğu görülmüştür. Fatih, kendi ülkesindeki ulemanın yabancı âlimlerle aynı seviyede olmamasından yakınıyordu. Bölgedeki Türkler, İranlılara ve İtalyanlara gerekenden çok daha fazla ilgi gösterildiğini söyleyerek eleştirdiler. (7)

Ancak Avrupa'da bilimsel devrim gerçekleştiğinde, onlarla Batı dünyası arasında bir boşluk oluştu. Osmanlılar seçici olarak Batı biliminden bazı transferler yapmaya başladılar ve giderek artan bir şekilde bilimsel gelenekler Müslümanlar arasında değişmeye başladı. Bu nedenle Osmanlı bilimini iki başlık altında incelemek gerekir; birincisi, İslam bilim geleneği, klasik dönem ve ikincisi, Batı bilim geleneği, modernleşme dönemi. Geçiş döneminde iki geleneği net bir şekilde ayırmak zor olsa da temasların sıklaşmasıyla iki dönem daha net bir şekilde birbirinden ayrılmıştır. Klasik dönemde medrese, Osmanlı Devleti'nin temel ilim ve eğitim kaynağı ve en önemli ilim kurumuydu. Osmanlı medreseleri devlet teşekkülünden 20. yüzyılın başlarına kadar faaliyetlerini sürdürmüştür. Medreselerin temel teşkilatı İslam geleneğinin inşası içinde aynı kalmış, ancak Osmanlı döneminde teşkilat bakımından çeşitli değişikliklere uğramıştır. (8)

Klasik dönemdeki Osmanlı bilimsel literatürü, esas olarak medrese ortamında üretilmiştir. Âlimler, çok sayıda ders kitabının yanı sıra dinî ilimler ile matematik, astronomi ve tıp alanlarında birçok özgün eser ve tercümeler derlemişlerdir. Bu eserler Arapça, Türkçe ve Farsça yazılmıştır. Osmanlı Türkçesi modern bilimlerin aktarımında en sık kullanılan dil olmuştur. (9)

Osmanlılar aynı zamanda İslam medeniyetinin temel niteliğini bilimsel kurumlarında da korumuşlardır. Burada ele alınan altı Osmanlı devlet bilim kurumu astronomi, diğer üçü tıp ile ilgilidir. Sağlık hizmeti ve tıbbi hizmet veren ve tıp eğitimi veren kurumlara "Dar-ı şifa", "Şifahane" veya "Bimaristan" adı verilirdi. (10)

Ulemanın devlet işlerine karışmasını İstanbul baş müftüsü veya Şeyhülislam ve iki kadı tarafından temsil edilen yerden daha fazla ifade eden çok az şey vardı; bunlar Rumeli ve Anadolu Kadıaskeri'dir. İlk başta ulemanın başı olan bunlar, Divan-ı hümayun'un üyeleriydi ve asıl görevleri sadrazama şeriatla ilgili konularda yardımcı olmak ve davalarda yargıçlık yapmak olmasına rağmen, önlerine getirildiklerinde, devlet işleriyle ilgili tüm müzakerelere katılma hakları vardı. Bu işlevlerini daha sonra, 16. yüzyılda Şeyhülislam'ın kendilerine üstün gelmesi ve eski güç ve etkilerinin azalmaya başlamasıyla da korudular. (11) Şeyhülislam ise padişah tarafından sadrazamla eşit bir konuma yükseltildi ve iki kadıasker de dahil olmak üzere yüksek rütbeli ulemanın atanmasını tavsiye etme yetkisi verildi. İmparatorluk konseyinin bir üyesi olmamasına rağmen, padişahın devleti etkileyen çok önemli bir meseleye başvurması, gerçek kararların belirlenmesinde son sözün ona verilmesi ve Şeyhülislam'ın hukuki görüşüne (fetva) bağlıydı. (12) Hatta Şeyhülislam, padişahın şeriata göre hüküm vermeye yetkili olmadığı görüşünü bildirerek bizzat padişahın görevden alınmasını sağlama yetkisine sahipti ve bu anlamda en azından teoride padişahın mutlak gücünün üzerindedir. Elbette uygulamada ve Şeyhülislam'ın padişah tarafından atanması nedeniyle, iki şahsiyet arasında gelişen bir güç mücadelesi şansı çok azdı. Padişahların şeyhülislamlarının tavsiyelerini hoşlarına gitmese de görmezden geldiklerine ve gerçek bir çatışma durumunda azledilmelerini kolayca etkilediklerine dair çok sayıda kanıt vardır. (13)

Osmanlı'nın gerilediği yüzyıllar boyunca, padişahların itibarı eskisinin gölgesinde kaldığında ve parçalanma ve iç çekişmeler kol gezdiğinde, Şeyhülislamın gücü önemli ölçüde arttı. Devletin merkez teşkilatının bozulmasıyla birlikte Şeyhülislam'ın nasihati daha sık aranır ve kabul edilir oldu. Kaçınılmaz olarak devleti etkileyen çok sayıda krize karıştılar ve sık sık iktidarın yeni bir padişaha devrini onaylamaları istendi. (14)

Zaman zaman bazı şeyhülislam ve ulema, padişahların baskı ve baskılarına maruz kalıyordu. Örneğin II. Osman, kardeşi Şeyh Zade Mehmed'e suikast düzenlenmesi için fetva istediğinde, Şeyhülislam Esad Efendi bu talebi reddetti. Osman, Rumeli Kadıaskeri Taşköprizade Kemaleddin Efendi'den böyle bir fetva alıp kardeşini ortadan kaldırmayı başardı. Bu tipik bir siyasi fetva örneğidir. (15)

17. yüzyıla kadar artan bir şekilde güçlenen ulema, daha sonra çoğu dış gelişmeler olmak üzere bir gerileme dönemine girmiş ve kendisini günlük siyasetin sert ortamı içinde bulmuştur. I.Ahmed'le başlayan ve ardı ardına çocuk padişahların saltanatları ile devam eden bu dönemde güç, askeri komutanlara, Kösem Sultan Ana da dahil olmak üzere nüfuzlu saray çevrelerine ve doğal olarak ulemaya geçmiştir. Siyasi fetvalar ve ulemanın çeşitli siyasi fraksiyonlara bölünmüş olması, bir yandan onun ilmi çalışmalarını engellemiş, diğer yandan siyasi mücadeleler içindeki statüsünü geriletmiştir. (16)

Tüm bu gelişmelerde erken dönem Osmanlı padişahlarının büyük rolü olmuştur. Mevkilerinin bir parçası olarak savaşçı olarak yetiştirildiler, ancak her zaman ilme büyük bir saygı gösterdiler, bu nedenle ilim ve ulema bu yönde somut adımlar attı. (17) Bu oluşum yıllarında ulemanın yararlandığı çeşitli yollar vardır. Her konuda yaklaşık olarak âlimlerin fikirlerini alarak karar vermişlerdir. Bu uygulama, gayri resmi bir danışma toplantısına (meşveret) benzer. Âşık Paşazade'nin "Tevarih-i Al-i Osman'ında ve Katip Çelebi'nin "Kitab-ı Cihan-nüma'sında çeşitli pasajlar bu tür istişarelerden bahseder. (18) İstişareye atıflar Osmanlı kroniklerinde de sıklıkla görülmektedir. Bayezid örneğinde de görüleceği gibi, olağan bir uygulama gibi görünüyor ve bunu ihmal edenler onaylanmıyor. Ancak istişare geleneği, padişahın Kosova

nezdinde emir verme yetkisinin olmadığı anlamına gelmez, askerlerini toplamak ve savaşa hazır olmak konusunda beyleri I. Murad yönetir. (19)

Öte yandan Divan üyeliklerine vezirlik, sadrazamlık, kadıaskerlik, defterdarlık, nişancılık ve merkezi bürokrasinin bazı önemli görevlerine atayarak ulemadan da doğrudan yararlanmışlardır. Osmanlı siyasetinin oluşum döneminin incelenmesinde Çandarlı ulema ailesinin önemli katkıları göz ardı edilmemelidir. Çandarlılar, İstanbul'un fethine kadar yaklaşık bir buçuk asır boyunca ilim ve idare alanlarında Osmanlı hanedanının yakın çevresi ve hizmetinde bulunmuşlardır. (20)

Medresede yetişen aile fertleri, önce kadılık ve kadıaskerlik, daha sonra vezirlik ve sadrazamlık gibi üst düzey görevlerde bulunmuş, doğrudan doğruya veya danışmanları aracılığıyla askeri, eğitim ve idari kurumların kuruluşunda çalışmışlardır.

II. Murat dönemi bu açıdan ayrı bir önem taşımaktadır. Bu dönem, Şeyhülislam müessesesinin kuruluşuna ve bu göreve Molla Fenari'nin atanmasına şahitlik eden büyük fetih için bir nevi kültürel hazırlık dönemiydi. (21)

Fatih Sultan Mehmed dönemi, sadece teşkilat açısından değil, bakış açısı veya yaklaşım açısından da bir dönüm noktasıdır. Meşhur teşkilat ve protokol kanunnamesi (teshkilat ve teshrifat kanunnamesi) ilk kez ulema ile ilgili hükümler içermektedir. Ayrıca ilmiye, sufiye ve kalemiye meslekleri arasında net bir ayrım yapılmış ve bu alanlarda görev yapacak gençlerin kökenleri, eğitim durumları ve formasyonları gibi bazı tercihler yapılmıştır. (22)

OSMANLI DÖNEMİNDE BİLİMSEL GELİŞMELER

Osmanlı bilimi, daha çok II. Mehmed'in kişisel çabalarıyla İstanbul'un fethinden sonra kurduğu eğitim kurumlarına bağlı kalarak gelişmiştir. Osmanlılar çok geniş bir kütüphane koleksiyonu oluşturmayı başardılar. Mehmed'in dini hoşgörüsünde şüphe yoktur. Mehmed'in imparatorluğu gayrimüslim tebaa, özellikle Yahudiler için bir cennet olmalıydı. Buna göre 16. yüzyılda yetişen ve Osmanlı bilim tarihinin bu en parlak döneminde bilime özgün katkılarda bulunan bazı ünlü bilginler ortaya çıkmıştır. (23) Fatih Sultan Mehmed, İslam alimlerini himaye etmiş ve aynı zamanda Trabzonlu Rum alimi Georgios Amirutzes ve oğluna Batlamyus'un Coğrafya Kitabını Arapçaya tercüme ettirip bir dünya haritası çizmelerini emretmiştir. (24) Bu küresel harita, dünyayı fetheden kişinin istek ve niyetleriyle oldukça uyumlu olmalıdır. Mehmed'in Avrupa kültürüne ilgisi Manisa Sarayı'nda kendi şehzadeliği döneminde başlamıştır. 1445'te İtalyan Ciriaco d'Ancona ve sarayda bulunan diğer İtalyanlar ona Roma ve Avrupa tarihini öğrettiler. Patrik Gennadious, Hristiyan inancına ilişkin "İtikadnâme" (İnanç Kitabı) adlı eserini padişah için hazırlarken, Francesco Berlinghieri ve Roberto Valtorio'nun, Coğrafya ve De re Militari adlı çalışmalarını sunmak istediler. (25)

Mehmed ise devrinin ilim adamlarını kendi özel alanlarında eserler üretmeye teşvik etmiştir. Örneğin Gazzâlî'nin "Tehâfütü-Felasife" (Filozofların Tutarsızlığı) adlı eserinde metafizik meselelerle ilgili olarak Meşşai filozoflara yönelik eleştirileri ile İbn Rüşd'ün "Tehafütü Tehafüt" adlı eserinde bu eleştirilere verdiği yanıtların karşılaştırılması. (Tutarsızlığın Tutarsızlığı) adlı eserinde, zamanının iki âlimi olan Hocazade ve Alaeddin el-Tusi'ye bu konuda birer eser yazmalarını emretti. (26)

Bir diğer saygın alim ailesi olan Fenarizade, fatih gününde I. Bayezid döneminde yüksek itibara sahip olan Molla Şemseddin'in torunu Ali el-Fenari ile yeni bir ün kazandı. Fenari, Herat, Semerkant'te eğitim aldı ve Farsça eğitimini tamamladıktan sonra. Molla Gürani, Mehmed II'yi Bursa'ya çağırması için ikna etti. Orada önce öğretmenlik, ardından yargıçlık görevini üstlendi ve sonunda ordu yargıcı rütbesine yükseltildi. On yıl boyunca bu önemli pozisyonu elinde tuttu, birçok alime yardım etmek ve layık gördüğü kişilere öğretmenlik pozisyonları vermek için makamından yararlandı. (27)

Fatih döneminin en önemli bilim adamı şüphesiz Semerkand geleneğinin temsilcisi olan Ali Kuşçu'dur. Matematik ve astronomi alanındaki eserlerinin toplam sayısı on ikidir. Bunlardan biri de Zij-i Ulug Bey'in Farsça şerhidir. "Risale fi al-Haya" (Astronomi Risalesi) ve "Risale fi'l-Hisab (Aritmetik Risalesi) adlı Farsça iki eseri Osmanlı medreselerinde okutulmuştur. Bu iki eseri, sırasıyla el-Fethiyye (Fetih'in Anılması) ve el-Muhammediyye (Sultan Muhammed'e Adanan Kitap) başlıkları altında bazı eklemelerle yeniden yazmıştır. (28)

II. Bayezid döneminin (1481-1512) bir diğer dikkat çekici alimlerinden biri de Molla Lütfi'dir. İlimlerin tasnifiyle ilgili Arapça "Mevduat-ı Ulum" (İlimlerin Konuları) adlı bir kitap yazdı ve Yunancadan kısmen tercüme edilen "Tadif-ül-Mezbah" (Küpün Çoğaltılması) adlı bir geometri kitabı topladı. Ali Kuşçu ve Kadızade-i Rumi'nin torunu, dönemin ünlü astronom ve matematikçilerinden Mirim Çelebi (ö. 1525), matematik ve astronomi ilmî geleneklerinin oluşmasına katkıda bulunmuş ve Uluğ Bey'in Zij'ine yazdığı şerhlerle ünlenmiştir. (29)

Kanuni Sultan Süleyman döneminde bilimsel literatür önemli ölçüde gelişmiştir. Nasuh el-Silahi al-Matraki'nin (ö. 1564) yazdığı Cemalü'l-Kuttab ve Kemalü'l-Hussah (Katiplerin Güzelliği ve Muhasebecilerin Mükemmelliği) ve Umdetü'l-Hisab (Aritmetik Üzerine İnceleme) adlı Türkçe iki büyük matematik kitabı bulmak mümkündür. "Beyan Menazil-i Sefer-i Irakeyn" (İki Irak Seferi'nin Durak Yerlerinin Tarifi) adlı Türkçe kitabı da coğrafya ile ilgilidir ve ayrıca anılması gerekir. (30) Endülüs kökenli ünlü Yahudi hekimlerden biri olan Hamun (ö. 1554), Sultan Süleyman'ın hekimi olarak atandı ve diş hekimliği üzerine Yunan, İslam ve Uygur Türk tıp kaynaklarına dayanan ilk Türkçe ve en eski bağımsız eserlerden birini yazdı. Burada özellikle Sabuncuoğlu Şerafeddin'in "Mücerrebname" ve "Cerrahiyet el-Haniyye" gibi eserlerini de saymak gerekmektedir. (31)

On altıncı yüzyılda, bu dönemin en büyük astronomu, çalışmalarında Mısır-Şam ve Semerkand astronomi ve matematik geleneklerini birleştiren Takiyüddin er-Resid'dir (ö. 1585). Matematik, astronomi, mekanik ve tıp konularında otuzdan fazla Arapça kitap yazmıştır. Uluğ Bey'in her zaman doğru bir okuma vermeyen astronomi sistemini değiştirmenin gerekli hale geldiğini gözlemleyerek hocası Sadeddin Efendi'ye bir rapor sundu. Sultan III. Murad'ın çok saygı duyduğu Sadeddin Efendi, bu konuyu mahkemeye taşımış ve İstanbul'da Galata bölgesinin Tophane mevkii üzerindeki tepelerde uygun tüm aletlerle bir rasathane inşa etmek için padişahtan izin almıştır. (32)

Maragha veya Uluğ Bey Rasathaneleri ile karşılaştırılabilecek en büyük İslam rasathanelerinden biri olarak tasavvur edildiği ortaya çıkıyor. Ne yazık ki, rasathanenin diğer astronomları hakkında kesin bir bilgi gün ışığına çıkmadı. Avrupa kaynakları bu sıralarda Selanik'ten İstanbul'a getirilen Yahudi bir astronomdan bahseder. Avrupa kaynakları ondan Takiyyüddin'e astronomi konularında gizlice koçluk yapan bir kişi olarak bahseder. (33) İstanbul Rasathanesi'nin resmi bir devlet kurumu olarak oluşturulduğu görülmektedir.

16. yüzyıldan itibaren Piri Reis, 1511'de kayda değer coğrafi eserler vermiştir; Piri Reis ilk haritasını çizdi. Bu harita, büyük ölçekte hazırlanmış dünya haritasının bir parçasıdır. Zengin ve ayrıntılı taslaklarına ve ayrıca Columbus'un Amerika haritasını içeren Avrupa haritalarına dayanılarak çizildiği öne sürüldü. Yeni Dünya hakkında ön bilgiler içeren bu ilk Osmanlı haritası, Güneybatı Avrupa, Kuzeybatı Afrika, Güneydoğu ve Orta Amerika'yı temsil etmektedir. Piri Reis ikinci haritasını çizerek 1528'de Kanuni Sultan Süleyman'a sunmuştur. Sadece Kuzey Atlantik Okyanusu'nu ve ardından Kuzey ve Orta Amerika'nın yeni keşfedilen bölgelerini içeren kısmı günümüze ulaşmıştır. Piri Reis ayrıca "Kitabü'l-Bahriye" (Deniz Kitabı, 1521) adlı bir kitap yazmıştır. Piri Reis bu eserinde Akdeniz ve Ege kıyılarındaki şehirlerin çizimlerini ve haritalarını sunmakta, denizcilik ve deniz astronomisi hakkında geniş bilgiler vermektedir. "Kitabü'l-Bahriye", Batılı eserlere başvursa da birçok noktada kendi deneyimlerinden eklemiştir. Bu kitap 1756'da Fransızcaya çevrilmiştir. "El-Muhit" (Okyanus)

adlı eseri Türkçe olarak yazan Amiral Seydi Ali Reis (ö. 1562), dönemin deniz coğrafyasında dikkate değer isimlerindendir. Bu eser, uzun deniz yolculukları için gerekli astronomik ve coğrafi bilgileri ve Hint Okyanusu ile ilgili gözlemlerini içermektedir. (34)

16. yüzyıla ait coğrafi keşifler ve Yeni Dünya hakkında bilgiler içeren bir diğer eser ise "Tarih-i Hind-i Garbi" (Amerika'nın Keşfi Tarihi) adlı eserdir. Müellifi bilinmeyen bu eser, 1583 yılında Müslüman bir yazarın Amerika hakkında yazdığı ilk kitaptır ve 13 adet gravür resim içerir. O bu çalışmasında İspanyol ve İtalyan coğrafi kaynaklarına dayandığı ileri sürülmüştür. Osmanlı'nın Batı'nın coğrafi keşiflerini bildiğini göstermesi açısından önemlidir. Eser üç bölümden oluşmaktadır; en önemli olan ve tüm kitabın üçte ikisini oluşturan üçüncü bölüm, 1492'de Amerika'nın keşfinden 1552'ye kadar geçen altmış yıl boyunca Kolomb, Balboa, Magellan, Girit ve Pizarro'nun maceralarını anlatıyor. Öte yandan bu tür haritalar bir başka anlam da taşımaktadır.Örneğin 17. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda bir meslek olan ve haritaya dayanan kadastroculuk konusunda İstanbul ve yakın çevresinde sekiz noktada on beş kişi kadastro sanatıyla uğraşmıştır. (35)

17. yüzyıldan itibaren Paracelsus ve takipçileri tarafından 16. yüzyılda ortaya atılan yeni tıp doktrinleri, Osmanlı tıp literatüründe "Tıbb-i cedid" ve "yeni tıp" adlarıyla görülmeye başlandı. Salih b. Nasrullah (ö. 1669), Ömer b. Sinan el-İzniki (18. yüzyıl) ve Ömer Şifai (ö. 1742) bu alanda çalışan önemli bilginlerdir. (36)

Aynı zamanda Şemseddin Iraki'nin anatomi kitabı (1632) Avrupalı anatomistlerin ilk etkilerini yansıtır. Şanizade Ataullah'ın (1771-1826) fizyoloji, patoloji, cerrahi ve farmakoloji olmak üzere beş bölümden oluşan "Hamse-i Şanizade" adlı eserini yazdığı 19. yüzyılın başlarına kadar Osmanlı tıp literatürü hem klasik İslam hem de Avrupa tıp bilgilerini yan yana taşımıştır. (37)

İslam dünyasında Kopernik astronomisi ile ilk temas, 17. yüzyılın ortalarında, Osmanlı astronomu Tezkerici Köse İbrahim Efendi ile gerçekleşti. Fransız astronom Noel Durrer'in (ö. 1650) bir eserini tercüme etti. Kopernik'in yeni güneş merkezli kavramının Osmanlı dünyasına tanıtılması ve yayılması başladı. (38) İlk başta teknik bir detay olarak görülen bu kavram, daha sonra Batlamyus'un yer merkezli sistemi olarak anılmış ve din açısından daha uygun görülmüştür. Ancak din-bilim çatışması, pozitivizm ve biyolojik materyalizm gibi Batılı düşünce akımlarıyla birlikte 19. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Türk düşünce hayatına girmiştir. (39)

OSMANLI ÂLİMLERİ VE BİLİMSEL REFORM HAREKETLERİ

Osmanlı devletinde birçok reform hareketi ulemanın yönlendirmesi, desteği ve en azından rızası ile gerçekleştirilmiştir. Bu Osmanlı devletinde köklü bir geleneğe sahiptir. Devletin kuruluş döneminden yıkılışına kadar ulemanın önderliği veya teşviki birçok askerî, ilmi ve siyasî teşkilatı meydana getirmiştir. XVIII-XIX yüzyıllarda ıslahat raporları yazanlar ile devlet yönetimi alanında yazanlar arasında farklı nitelikte çok sayıda ilmiyye mensubu vardı. Temmuz 1727'de bir matbaa kurulması için fetva veren Yenişehirli Abdullah Efendidir. Selim'in ıslahat talebine en tatmin edici raporları veren (40) ilmiyye mensubu arasında en kapsamlı raporlardan birini Tatarcık Abdullah Molla'nın verdiği; Mahmut'un reformlarının gerekliliğini meşrulaştırmak ve ispatlamak, olumlu bir kamuoyu oluşturmak için çok çaba harcayan önemli isimlerden Şeyhülislam Kadızade Mehmet Tahir, Yasincizade Abdulvehhab Efendi ve Rumeli Sahaflar Kadıaskeri Şeyhizade Esat Efendi bunlardan bazılarıdır. Bunlar matbaa lehinde önemli somut örneklerdir. (41)

İlmiyye enstitüsünde ıslahat çalışmaları daha sonraki asırlarda farklı bir anlayışla devam etmiştir. Ahmed ve I. Mahmud dönemlerinde XVIII. yüzyılın başlarında ilmiyye reformu ile ilgili sorumlu kişilere konuyla ilgili emirler verildi. Bunlar XVI-XVII yüzyıllarda yaygın olan klasik konuları kapsıyordu. Selim yüzyılın sonlarına doğru yaptığı kapsamlı reform

çalışmalarında ilmiyyeye önem ve öncelik vermiştir. Kadiasker Hamidizade'ye ve daha sonra Şeyhülislam Dürrizade Mehmet Arif Efendi'ye verdiği fermanlarda yargı sistemindeki sorunlara ve alınması gereken tedbirlere göndermeler yapılmıştır. Bütün bu çabalar ve bakış açıları, klasik anlayışın bir devamı gibi görünmektedir (42)

Mahmut zamanında ulema sınıfına ve onun devletteki rolüne farklı bir yaklaşım vardı. Ulemanın marjinalleştirildiği, imtiyazlarını ve genel olarak geniş etki alanını kaybettiği bir dönem yaşandı. 1826 yılında Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin kurulması, o dönemde çok sıkı bir atak olup, daha önce ulemanın geniş bir alana yaydığı tüm vakıf gelirlerini bakanlık aracılığıyla kaynağa aktarmıştır. Bu değişiklik, vakıf gelirleri ile yönetilen medreselere ve dini hizmetlere büyük zarar verdi. (43, 33)

Ancak II. Mahmut ve II. Abdülhamit zamanlarında ilmiyye mensuplarının, özellikle ileri gelen ulema içinde, lehte bir kamuoyu oluşturmada ve reformlarının hayata geçirilmesi için toplumun desteğini almada büyük payı vardır. 20. yüzyılın başlarında Şeyhülislam Hayri Efendi'nin önderliğinde medrese sistemini ıslah etmek için büyük çabalar gösterildi. (45) Pek çok ulema reformları destekledi, ancak tüm ulema, özellikle medrese sisteminde reformları desteklemedi. (46)

DİN-İLİM İLE OSMANLI ÂLİMİ ARASINDAKİ ÇATIŞMA

Şeyhü'l-İslam, padişahın şeriata göre hükmetme yetkisine sahip olmadığı görüşünü bildirerek, padişahın görüşünü alma yetkisine sahipti ve bu anlamda, en azından teoride, padişahın mutlak gücünün üzerinde duruyordu. Elbette uygulamada ve Şeyhülislam'ın padişah tarafından atanması nedeniyle, iki şahsiyet arasında gelişen bir güç mücadelesi şansı çok azdı. Padişahların şeyhülislamlarının tavsiyelerini hoşlarına gitmese de görmezden geldiklerine ve gerçek bir çatışma durumunda azledilmelerini, kolayca etkilediklerine dair çok sayıda kanıt vardır. (47)

Ulema, medreseden din alimi olarak mezun olmasına rağmen, bir kısmı tıp, matematik ve astronomi kitapları yazmıştır. Bu nedenle birçoğu bilimsel ve teknolojik gelişmeye karşı değildir. Ama aslında eski ve yeni bilgin nesiller arasında olduğu gibi bazı sorunlar vardı.

Farklı dönemlerde bilimsel gelişme ile Osmanlı uleması arasında bazı çelişkiler görülebilir. Bunlara tarihsel vakalara göre "çatışma" denilmekte ama bu vakalar incelendiğinde arkasında başka siyasi ve ekonomik nedenler bulunabilir.

Türk araştırmacı Adıvar gibi bazı tarihçilere göre ulema 18. yüzyılda dinî ilimler dışındaki ilimlere karşı olumsuz bir tavır almıştır. Aynı zamanda medreselerde bağnazlık ve inkılaplara karşı görüş ayrılıkları vardır. Bu yüzden eğitimlerinde bir reformu kabul etmediler ve Batı teknolojisine karşı çıktılar. (48)

Bazı tarihçilere göre Batı teknolojisine karşı çıkmanın nedeni dinsel fanatizmdi. (49) Ulemaya göre Batı bilimi ve teknolojisi din anlayışına aykırıydı. (50)

“Ulema matbaanın Osmanlı'ya geçmesini geciktirmiştir" şeklinde bir iddia daha vardır. (51) Diğer bir Türk araştırmacı Berkes’e göre ise matbaanın Osmanlı'ya geç gelmesinin sebebi, müsveddeciler loncasıdır. (52) Bu konuyla ilgili birkaç örneği incelemek gerekmektedir:

Ünlü astronomi bilgini Takiyyüddin el Rasid'in (ö. 1585) kurmak istediği gözlemevi talebi doğrultusunda astronomi ve astrolojiye meraklı olan Sultan III. Murat, İstanbul'daki ilk rasathanenin hamisi olmaktan çok memnun olmuş ve inşaatın bir an önce başlamasını istemiş. Yeni gözlemevi (Dar al Rasad al Jadid) 1577'de inşa edildi.

Takiyyudin'in burada yaptığı gözlemler “Sidretü’l-Münteha el efkar fi Melekut el Felak el Devvar” adlı bir eserde toplanmıştır. Aynı zamanda bir gözlemevi inşa eden çağdaş Danimarkalı astronom Tycho Brahe (1546-1601) ile karşılaştırıldığında, Takiyyudin'in

gözlemleri daha kesindir. Ayrıca gözlemevinde bulundurduğu bazı aletler Tycho Brahe'ninkinden daha kaliteliydi. (53) Rasathane, 22 Ocak 1580'de bazı siyasi ihtilaflar nedeniyle yıkılmış ve eylemi haklı çıkarmak için dini argümanlar ileri sürülmüştür. Şeyhülislam bir hukuki mütalaa (fetva) (54) yayınlandı ve Amiral Kılıç Ali Paşa, padişahın binayı yıkma emrini yerine getirdi. (55)

Kısaca 1577'de kurulan Takiyyüddin Rasathanesi 1580'de yıkıldı. Şeyhülislam Ahmed Şemseddin Efendi ile Hoca Saadeddin Efendi (1536-1599) arasındaki kıskançlığın masum kurbanı oldu. (56) Hoca Sadeddin Efendi 1536'da İstanbul'da doğdu. Sahn Medresesi'nde müderrislik yaptıktan sonra Osmanlı padişahı III. Murad ve III. Mehmed'in özel hocası oldu. Ayrıca o, Takiyyüddin'in de üstadıdır. (57)

Osmanlı ilim adamlarının Osmanlılarda matbaa kurmakta geç kaldıklarını ileri süren bir başka iddia daha vardır. (58) Ancak herhangi bir tarihsel kanıt yoktur. Aksine Alman tarihçi Gersten Niebuhr gibi bazı karşıt iddialar ileri sürenler de var. O, “Osmanlı ulemasının matbaa kurulmasına karşı çıktığı iddiası Batılıların yanlış bir anlayışıdır” diyor. (59) Aynı zamanda Kadı İshak Efendi (60), Kadı Sahib Efendi, matbaada görevlendirilmiş şeyhlerin başı gibi kitapların redaksiyonunu yapan ulema da vardır. (61)

Öte yandan Osmanlı basınının konumuna da bakmakta fayda var. İstanbul'da ilk matbaa yaklaşık 1494 yılında Yahudilere kitap basmak için açıldı. 1587 dolaylarında tıpla ilgili eserlerin Arap alfabesiyle basıldığını ve padişahın izniyle İstanbul'da satıldığını biliyoruz. (62) Osmanlı matbaayı ve kullanımını yakından öğrenmiş, ancak dini kitapların basılması günah olarak kabul edildiği ileri sürülmüştür. Ancak o dönemde matbaanın masraflarını karşılayabilmek için gerekli olan kitapların yaygın satışı tam da bu tür kitaplardan ibaretti. Yani ulema ve hattatların resmi olarak engellemesi veya karşı çıkmasından ziyade gerekli sosyal ve kültürel şartlardan yoksun bırakılması nedeniyle bu buluş o dönemde Türkiye'de yaygınlaşmamıştı. (63)

Aynı zamanda Şeyhülislam İshak İsmail Efendi tarih, felsefe ve astronomi kitaplarının kütüphanelerden alınmasına fetva vermiş, ancak iki yıl sonra III. Ahmed (1703-1730) bu kitapları kütüphaneye kabul etmiştir. (64)

Modern bilimler hakkında Türkçe kitaplar yazan 19. yüzyılın alimleri, din ve bilim arasındaki çatışmayı tartışmadılar. Astronomi bilgini İshak Efendi, kimyager Derviş Paşa, Hami Paşa ve Kırımlı Aziz Bey'in birbirleriyle iyi anlaştıkları belirtilmektedir. (65) Bununla birlikte dini ve bilimsel araştırmalar alanında tanınan Adıvar'ın dediği gibi, "18. ve 19. yüzyıllarda din ve bilim arasındaki ilişkiyi çok derinlemesine araştırmaya ihtiyacımız vardır". (66)

Buna ek olarak, bazı Osmanlı uleması, zamanlarının medrese eğitimini eleştirdi. Örneğin Taşköprüzade Ahmed Efendi (ö. 1561), Gelibolulu Mustafa Ali (XVI yüzyıl), Mustafa Selanikli (ö. 1600 yıl), Koçi Bey ve Katip Çelebi (1609-1657) ve Çelebi'ye göre Kanuni Sultan Süleyman'a kadar Osmanlı medreselerinde din ve ilim eğitimi bir aradaydı. Ondan sonra din ve ilimler ulema tarafından birbirinden uzaklaştırılmıştır. Bu, yanlış bir din anlayışının sonucudur. (67) Daha sonra ayrıca medreselerdeki eğitim, eğitim uzmanı olmayan bazı ulema tarafından yürütülmüştür". (68)

SONUÇ

Osmanlı döneminde din ve bilim arasında genellikle bir çatışma yoktur. Ancak bu, son dönem Osmanlı aydınlarında herhangi bir “çatışma” ve zihniyet değişikliği olmadığı anlamına gelmez.

Osmanlı devletinde yetişmiş birçok âlim vardır. Çoğu din ve bilim tahsilini birlikte aldı. On sekizinci yüzyılın sonları ve on dokuzuncu yüzyılın başlarındaki reformlara itiraz etmediler. Ancak, bir azınlık ulema reformlara karşı çıktı. Ayrıca Kanuni Sultan Süleyman döneminde

medreselerde ulema yetiştirilmiştir. Ondan sonra medreselere pek çok vasıfsız ulema müderris tayin edildi. Bunlar dini söylem kullanarak başarısızlıklarını gizlemek istediler. (69)

Ulema dinsel zeminde bilimsel gelişmelere karşı çıktığını öne süren bazı iddialar vardır. Osmanlılara matbaanın ve astronomik araştırmaların tanıtılmasının gecikmesi bu iddialara örnek olarak verilmektedir. Ancak bunların güçlü tarihsel temelleri yoktur. Ayrıca bazı şahısların ve halkın bazen Şeyhülislam'ı ve ulemayı kararlara zorladığı kanaatindeyiz. Bu nedenle bazı reformlara karşı fetvalar, hukuki görüşler yayınladılar. Değişime ve reforma direnmek, sıradan insanlar ve dinler için genel bir sorundur.

Ancak pozitivizm ve biyolojik materyalizm gibi Batılı düşünce akımları ile 19. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Türk düşünce hayatında din ve bilim çatışması başlamıştır. (70) Ancak bu, Hıristiyanlığı, Yahudiliği ve İslam'ı hep birlikte etkileyen genel bir din karşıtı hareketti. (71)

Özetle, sadece dini ilimlere yoğunlaşmak yobazlığı sonuç verirken; yalnızca doğa bilimlerine yoğunlaşmak da materyalizme yol açar. Ancak gerçek uyum, ikisini birleştirerek elde edilebilir.

KAYNAKÇA

1. Abdurrahman K. (1982). *Islam and Science.* Multan, 56-57.

2. Sami, S. (1904). *Kamus-i Turki*. “ilm” “sanat”.

3. Sezgin, F. (1984). *Conference on the History of Arabic Science*. Frankfurt, 172-180.

4. Miloudi, N. (2004). The Evolution of the Geo-cultural Space of Ottoman Science. *Ottoman Philosophy, Science and Institution*. Ankara, 329.

5. Lapidus, Ira M. (2002). *A History of Islamic Societies*. Cambridge University Press., 265.

6. Goffman, Daniel (2002). *The Ottoman Empire and Early Modern Europe*. Cambridge Üniversitesi Press., 170-171.

7. İnalcık, Halil (1964). The Ottoman Empire and Early Modern Europe, *Cultura Turcica* Ankara, 1/1, 58, 59.

8. İhsanoğlu, Ekmeleddin (2004). An Overview of Ottoman Scientific Activities. *Ottoman Philosophy, Science and Institution.* Ankara, 319.

9. İpşirli, Mehmet (2003). Medrese. *DİA.* İstanbul, XXVIII, 329.

10. Terzioğlu, A. (1992). Bimaristan. *DİA.* İstanbul, VI, 163-178.

11. Cihan, Ahmet (2004). *Reform Çağında İlmiyye Sinifi.* İstanbul: Birey, 144-154, 155-156.

12. Lewis, B. (1960). *Bab-ı mesihat*. *EI²,* 817-818.

13. Kushner, D. (1987). The Place of the Ulama in the Ottoman Empire During the Age of Reform. *Turcica*. Paris, XIX, 54.

14. Peters, Francis E. (2002). *The Monotheist: Jews, Christians, and Muslims in Conflict and Competition*. Princeton Üniversitesi Press., 119.

15. İpşirli, Mehmet (2001). Seyhul Islam. *History of Ottoman State: Society and Civilization*. (ed. E. İhsanoğlu). İstanbul, 237.

16. Moyser, George (1991). *Politics and Religion in the Modern World.* Routledge, 110.

17. Bilge, M. (1984). *İlk Osmanlı Medreseleri.* İstanbul, 5-63.

18. Cihan, Ahmet (2004). *Reform Çağında İlmiyye Sinifi,* 63-90, 91-96, 101-120.

19. Aşıkpaşaoğlu. (1947). *Tavarih-i Al-i Osman. Osmanlı Tarihleri I'de* (ed. N. Atsız Çiftçioğlu). İstanbul: Türkiye Yayınevi, 115, 133, 173.

20. Uzunçarşılı, İ. Hakkı (1974). *Çandarlı Vezir Ailesi.* Ankara: Türk Tarih Kurumu.

21. Erk, Hasan B. (1958). *Meşhur Türk Hukukçuları: Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşundan Gunumuze.* İstanbul, 25-29.

22. Ahmet Refik Bey (1334). *İlmiyye Salnamesi.* İstanbul, 322-639.

23. Agoston, Gabor (2003). Early Modern Ottoman and European. *Multicultural Science in the Ottoman Empire.* (ed. E. İhsanoğlu-K.Chatzis-E. Nocolaidis). Belçika: Turnhout:Brepols, 17.

24. Babinger, Franz (1992). *Mehmet Conqueror and his Time* (ed. WC Hickman). Princeton: Bollingen, 247.

25. Babinger, F., *Mehmet Conqueror and his Time*. 105-106, 118; İhsanoğlu, E. (2000). An Overview of Ottoman Scientific Activities. *The Great Ottoman* (ed. Kemal Çiçek). Ankara: Yeni Türkiye, 322.

26. Bolay, S. Hayri (2000). Klasik Çağda Osmanlı Düşüncesi ve Osmanlılarda Tehafut Hırsı. *Büyük Osmanlı.* Ankara: Yeni Türkiye, III, 13-14, 20-22.

27. Babinger, F., *Mehmet Conqueror and his Time*, 489. 13.

28. Sayılı, Aydın (1988). *İslam'da Gözlemevi.* Ankara: Türk Tarih Kurumu, 260-276, 282-283, 286-287.

29. Sayılı, *İslam'da Gözlemevi*, 282-283; Bayrakdar, Mehmet (1985). *İslam'da Bilim ve Teknoloji Tarihi*. Ankara, 32, 70-71.

30. Yurdaydın, Hüseyin G. (1975). *Yüzyıl Osmanlı Tarihçisi: Nasuh el-Matruki ve "Beyan-i Menazil-i Sefer-i Irakeyn ve Bazı Irak Vatandaşları İçin Önemi" adlı kitabı*. VII. 179-187.

31. Brentjes, Sonja (2003). Renegades and Missionaries as Minorities in the Transfer of Knowledge. *Multicultural Science in the Ottoman Empire* (ed. Ekmelledin İhsanoğlu, Kostas Chatzis ve Efthymios Nicolaidis). Turnhout: Brepoller, 63-70; Önler, Z. (1987). XV. Yüzyıl Türk Hekimlerinden Sabuncu Serafeddin'in 'Mücerrebname' adlı Eseri. *Fırat Üniversitesi Dergisi,* 169-190; Kahya, Esin (2003). On Besinci Yüzyılda Osmanlılarda Bilimsel Faaliyetlerin Kısa Bir Değerlendirilmesi Üzerine. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* XIV/1, 17; Ganidağlı et. Al. (2004). On Beşinci Yüzyıl Osmanlı Döneminde Şerefeddin Sabuncuoğlu'nun Ağrılı Hastalıklara Yaklaşımı. *Anesteziyoloji,* 100. 165–169.

32. Bahadır, O. R-Danişman, G.H.H. (2005). Late Ottoman and Early Republican Science Periodicals. *Turkish Studies in the History and Philosophy of Science* (ed. G. Irzik-G. Guzeldere). USA: Springer, 286.

33. Sayılı, A. (1988). *İslam'da Gözlemevi,* 302.

34. İnalcık, H. (1964). The Place of the Ottoman-Turkish Empire in History. *Cultura Turcica.* Ankara, 1/1, 62; İhsanoğlu, Ekmeleddin, age, s. 324; Goodvin, Jason (1976). *Lords of the Horizons*. GB: Chatto ve Windus. 139, 162; Shaw, J. Stanford (1976). *History of Ottoman Empire and Modern Turkey*. Cambridge University Press., 107.

35. Goodrich, Thomas D. (1990). *The Ottoman Turks and The New World: A Study of Tarih-i Hind-i Garbi and Sixteenth-Century Ottoman Americana* (ed. T. Halasi-Kun, PB Golden). Wiesbaden, 5-16.

36. Bayrakdar, M., *İslam'da Bilim ve Teknoloji Tarihi*, 173-174; Conrad, I. Lawrence (1995). *The Western Medical Tradition*. Cambridge University Press., 317.

37. Sarı, N-Zülfikar B. (1992). On Yedinci ve On Sekizinci Yüzyıllarda Osmanlı Tıbbına Pancelsusian Etkisi. *Modern Bilim ve Teknolojinin İslam Dünyasına Transferi* (ed. E. İhsanoğlu). İstanbul, 157-179.

38. Tekeli, S. (1986). Onaltıncı Yüzyıl Trigonometri Çalışmaları Uzerine Bir Araştırma: Kopernik ve Takiyyuddin. *Erdem,* II/4. İstanbul, 219-272; İhsanoğlu, E. (1992). Ottomans and European Science. *Science and Empires* (ed. P. Petitjean, C. Jami, AM Moulin). Nederland: Kluwer Academic Publishers, 40-41.

39. İhsanoğlu, E. (1992). Introduction of Western Science to the Ottoman World: A Case Study of Modern Astronomy. *Transfer of Moderns Science and Technology to the Muslim World* (ed. E. İhsanoğlu). İstanbul, 67-120.

40. Beydili, Kemal (2003). Matbaa. *DIA,* XXVIII, 108-109; Opwis, Felicitas (2004). Chance in Modern Islamic Legal Theory. *An Islamic Reformation* (ed. Browers, Kurzman-Michaelle). Charles Lexington Books. 33; Saydam, A. (1999). *Osmanlı Medeniyeti Tarihi.* Trabzon, 493.

41. Levy, A. (1977). The Ottoman Ulama and the Military Reforms of Sultan Mahmud II. *Asian and African Studies* (ed. Baer, G.). Kudüs. VII (Special number), 17-20. 14.

42. Turhan, Mümtaz (1987). *Kültür Değişmeleri.* İstanbul: MUIFVY., 164-168, 215-251.

43. Ülgener, F. Sabri (1983). *Zihniyet, Aydınlar ve İzm'ler.* Ankara: Mayalar, 72, 91-92.

44. Barnes, John Robert (1986). *An Introduction to Religious Foundations in the Ottoman Empire*. Brill Academic Publishers, 3, 44-45, 56-57, 71-78; İpşirli, Mehmet (1990). II. Mahmut Döneminde Vakıfların İdaresi. *Padişah II. Mahmud ve Reformaları Semineri,* İstanbul, 49-57.

45. İpşirli, Mehmet (2000). Osmanlı uleması. *Osmanlı Felsefesi, Bilimi ve Kurumu.* Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 346.

46. Shaw, Ezel Kural-Shaw, Stanford J. (1987). *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*. Cambridge University Press., 108-112.

47. Efrat, Daphna (2000). *A Learned Society in a Period of Transition,* State University of New York Press., 8-9.

48. Adıvar, A. (1943). *Osmanlı Türklerinde İlim.* İstanbul, 159, 176; Antel, SC (1940). Tanzimat Maarifi. *Tanzimat,* İstanbul: Maarif Matbaası, 441.

49. Ülken, H. Ziya (1979). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi,* İstanbul: Ülken Yayınevi, 27.

50. Levis, B. (1982). *The Muslim Divcovery of Europe*. London, 224.

51. Sayılı, A., *The Observatory in Islam and Its Place in the General History of the Observatory,* 350.

52. Berkes, N. (t.y.). *Türkiye'de Çağdaşlaşma,* İstanbul, 57-65.

53. Tekeli, Sevim (1958). Nasiruddin, Takiyuddin ve Tycho Brahe'nin Rasat Aletlerinin Mukayesesi. Ankara: *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi,* XVI/3-4:342-360.

54. Mecdi Mehmed Efendi (1988). *Hadaik al-Sakaik,* II, 286-287; Uzunçarşılı, İ. Hakkı (1991). *Osmanlı Tarihi*. Ankara. III, 517. Adıvar, A. Adnan (1991). *Osmanlı Türklerinde İlim.* İstanbul, 104.

55. Sayılı, A. (1960). *İslam'da Rasathane ve Rasathanenin Genel Tarihindeki Yeri.* Ankara, 298-305.

56. Saydam, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi,* 473.

57. Mecdî Mehmed Efendi (1988). *Hadaik al-Sakaik*, II, 286.

58. Berkes, N. (1978). *Çağdaşlaşma,* İstanbul, 59-60.

59. Niebuhr, C. (1772). *Arabien'den Beschreibung*. Kopenhag, III, 216.

60. Ebul Ula Mardin (1951). *Huzur Dersleri*. İstanbul. 13; *İshak Hoca Harputlu", Türk Ansiklopedisi,* Ankara-1972, XX, 231.

61. Beydili, Kemal (2003). Matbaa, *DIA*, XXVIII, 109; Reichmuth, Stefan (2001). Islamic Reformist discourse in the Tulip Period: Ibrahim Muteferriqa and His Arguments for Printing. *Proceedings of the International Congress on Learning and Education in the Ottoman World* (ed. Ali Çaksu). İstanbul, 149-161.

62. Atiyeh, George Nicholas (1995 *The Book in the Islamic World*. State University of New York Press, 283-292.

63. İnalcık, Halil. Osmanlı-Türk İmparatorluğunun Tarihteki Yeri, 62; Shaw, Stanford Jay, Shaw, Ezel Kural (1987). *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, 236; Carlson, Edvard (1979). *İbrahim Müteferrika Basımevi ve Bastığı İlk Eserler* (Tr. Mustafa Akbulut). Ankara, 9; Sharon, M. Sevilla (1992). *Türkiye Yahudileri.* İstanbul: İletişim Yayınları, 105-106.

64. Adıvar, A. (1943). *Osmanlı Türklerinde İlim.* İstanbul, 139. 15.

65 İhsanoğlu, E. (1985). Osmanlı Devleti'ne XIX. Yüzyıl Bilimin Girişi. *Toplum ve Bilim.* İstanbul, XIX/XXX, 97.

66 Adıvar, A. (1944). *Tarih Boyunca İlim ve Din.* İstanbul. II, 113. Bilindiği üzere bu kitabı *Osmanlı Türklerinde İlim'den sonra kendisi yazmıştır.*

67 Uzunçarşılı, İ. Hakkı (1965). *Osmanlı Devleti'nin İlmiyye Teşkilatı.* Ankara: Türk Tarih Kurumu, 67-71, 71-75, 241-252, 253-360.

68 Saydam, A. (1999). *Osmanlı Medeniyeti Tarihi.* Trabzon. 480; Ergün, Mustafa (1979). II. Meşrutiyet Döneminde Medreselerin Durumu ve Islah Çalışmaları. *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XXX: 59–89; Fortna, Benjamin C. (2002). *Imperial Classroom: Islam, the State, and Education in the Late Ottoman Empire*. Oxford: Oxford University Press,4-6.

69 İpşirli, M. (2003) Medrese. *DIA.* XXVIII, 329.

70 Özervarlı, M. Sait (2007). Geç Osmanlı Döneminde Alternatif Modernleşme Yaklaşımları: İzmirli İsmail Hakkı'nın Materyalist Bilimciliğe Karşı Dini Düşüncesi. *Int. J. Orta Doğu Çalışması.* XXXIX. *Cambridge Üniversitesi Yayınları,* 77–102.

71 Bowler, J. Peter (2001). *Reconciling Science and Religion*. Chicago: Chicago University Press., 9-14.

İTİKADÎ MEZHEPLER ARASINDA TEOLOJİK ETKİLEŞİM BAĞLAMINDA MÂTÜRÎDÎ VE MU'TEZİLE'NİN ORTAK VE BENZER GÖRÜŞLERİ

Doç. Dr., RECEP ÖNAL
Giresun Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi,
onal1975@gmail.com- ORCID ID: 0000-0002-2571-9949

ÖZET

Hz. Peygamber'in vefatının akabinde İslam toplumunda yaşanan siyasî ihtilaflar ve iç savaşlar din-siyaset, iman-küfür-fısk, iman-amel ilişkisi, imanın artıp eksilmesi, mürtekib-i kebîrenin dini konumu, kader-cebr-irade vb. itikadî meselelerin tartışılmasına neden olmuştur. Bu meselelere dair benimsenen görüşler mezhebi oluşumların teşekkül etmesine zemin hazırlamıştır. Öte yandan fetih hareketleri sayesinde sınırları genişleyen Müslüman toplumun farklı kültür ve medeniyetlerle tanışması, bunlara ait eserlerin tercüme edilmesi, Müslümanların, gayrı-müslime İslâm'ı tebliğ etme istediği, İslâm'a yöneltilen itiraz ve eleştirilere karşı onu savunmaları mezheplerin ortaya çıkmasında önemli rol oynamıştır. İslâm çatısı altında ortaya çıkan bu mezhepler, bu kritik fırkalaşma dönemlerinde dinî anlama, yorumlama ve savunmada Kur'ân-Kerim ve hadislerden hareket etmişlerdir. Ancak bunu yaparken birbirinden faklı yaklaşımlar, yöntemler ve görüşler benimsemişler ve neticede kendilerine has teolojik sistemler geliştirmişlerdir. Bununla birlikte bazı meselelerde de aynı ya da birbirine benzer görüşler benimsemişler. Bu yüzden mezheplerin dinî meselelerde farklı görüşler ya da birbirine yakın ve benzer görüşleri benimsemelerini garipsenecek bir durum olarak karşılamak gerekir. Çünkü neticede mezhepler beşerî oluşumlardır ve aralarında birtakım görüş alışverişinin olması ya da karşılıklı olarak birbirlerinden etkilenmeleri doğal bir süreçtir. Bu teorik zemin dikkate alınarak hazırlanan bu tebliğde, Mâtürîdiyye ve Mu'tezile mezhebi ele alınacaktır. Her iki mezhebin arasında hem dini anlama ve yorumlamada takip edilen usul ve yöntem farklılığı hem de itikadî/kelamî konuların izahı noktasında birçok görüş ayrılığı bulunduğu gibi birbirine benzer ve yakın hatta aynı görüşleri benimsedikleri de bilinen bir gerçektir. İşte bu araştırmamızda Mâtürîdiyye ve Mu'tezile mezhepleri arasında görüş alışverişi ve etkileşimin olduğuna dair fikir vermesi bakımından hangi konularda ortak ya da benzer görüşlerin benimsendiği her iki mezhebin görüşleri müstakil başlıklar altında verilmek suretiyle aralarındaki fikrî yakınlığın ve görüşlerin benzerliği kıyaslama ve karşılaştırma yöntemi kullanılarak tespite çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam, Kelam, Mezhep, Mâtürîdiyye, Mu'tezile.

1. GİRİŞ

İslam'a mensup bir kimsenin ilk temel görevi ulûhiyet, nübüvvet ve semiyyât şeklinde özetleyebileceğin temel inanç esaslarını doğru bir şekilde öğrenmesi ve benimsemesi gerekir. Bu ise temel konusu İslam'ın akaid esasları olan Kelâm İlmi''nin önemi ortaya koymaktadır. İslam devletinin sınırlarının genişlemesiyle farklı kültür ve medeniyetle tanışan kelamcılar gayr-ı müslimler tarafından İslam'a yöneltilen eleştiri ve itirazlarına cevap vermeyi ve İslam'ı savunmayı kendilerine temel hedef belirlemişlerdir. Ayrıca İslam'ın yayıldığı bölgelerde yaşayan farklı din mensuplarına İslâm'ı tebliğ etmeye, İslam'ın hak din olduğunu ve diğer dinlerden üstün özelliklerini anlatmaya gayret etmişlerdir. Bu tür faaliyetlerde bulunan en önemli kelâm ekollerinden biri inanç esaslarını aklın ışığı altında yorumlayarak sistemleştiren ve bu suretle kelâm ilminin kurucusu unvanı alan Mu'tezile diğeri de Sünnî kelâmının kurucularından Mâtürîdiyye mezhebidir. Her iki mezhep de dinin açıklanması ve anlatılması hususunda her ne kadar faklı fikir ve metodlar benimsemiş olsalar temelde Kur'ân ayetlerinden ve hadislerden hareket etmişler, akla ve felsefî düşünceye de büyük önem atfetmişlerdir. Her iki mezhep arasında birçok görüş ayrılığı bulunmakla birlikte benzer ve yakın hatta aynı görüşlere rastlamak da mümkündür ve bu tabii bir durumdur. Çünkü neticede her ikisi de aynı dine mensuptur ve beslendikleri temel kaynaklar da (Kur'an ve hadis) aynıdır. Ayrıca mezhepler beşerî oluşumlardır ve aralarında birtakım görüş alışverişinin olması ya da karşılıklı olarak birbirlerinden etkilenip görüş ve fikirlerinden istifade etmeleri doğaldır.

2. TAKİP EDİLEN METOD VE YÖNTEM

Mâtürîdî ve Mu'tezilî âlimleri itikadî meseleleri izah ederken takip ettikleri metod ve yöntemlerde bir takım benzerliklerin ortaya çıkması gayet tabii bir durumdur. Zira her iki mezhep de de Kur'an'ın belirlediği inanç esaslarını ispat etmede akla ve mantığa büyük önem atfetmişlerdir. Yine Haşeviyye, Müşebbihe, Mücessime Cebriye, Rafızîler, Gulatı-Şia, batınilik vb. sapık fırkaların itikadi meselelerdeki yanlış ve batıl anlayışlarını naklî ve aklî delillerle çürütmeye gayret etmişler, tevhid inancının savunulması hususunda hemen hemen benzer neticelere ulaşmışlardır. Mâtürîdîyye'den çok daha önce teşekkül eden, itikadi konuların izahı ve açıklanmasında akla ve felsefî düşünceye büyük önem veren Mu'tezile her ne kadar bir mezhep olarak günümüze kadar ulaşmayı başaramasa da itikadî konuları ele almada takip ettiği yöntem ve metotla Mâtürîdî düşünceyi etkilemiştir. Şöyle ki; Mâtürîdîlik Mâverâünnehir bölgesinde ortaya çıkmış ve teşekkülünü burada tamamlamıştır. Mâveraünnehir kelamı denince her ne kadar ilk akla gelen tek isim Mâtürîdî (ö. 333/944) ve adına nispeten kurulan Mâtürîdîlik olsa da kronolojik açıdan bölgenin mezhebi inanç coğrafyası dikkate alındığında başta Mu'tezile olmak üzere birçok İslam mezhebi de burada faaliyetler yürütmüştür. Ancak bu

mezhepler arasında özellikle Mu‘tezile Mâtürîdîk’ten daha önce bölgeye gelmiş, mensupları, temsilcileri ve eserleriyle bölgede kendi görüş ve fikirlerini yaymayı başarmıştır. Nitekim mezhebin kurucuları Vâsıl b. Atâ (ö. 131/748) ve Amr b. Ubeyd (ö. 144/761), yetiştirmiş oldukları öğrencilerini fikri mücadelelerde bulunmaları için Zerdüştîlik, Mazdekizm ve Maniheizm gibi düalist dinlerin oldukça yaygın olduğu Horasan ve Mâverâünnehir’e göndermişlerdir. Bu ise bölgede Mu‘tezilî fikirlerin yayılmasına imkân sağlamıştır (Aydınlı, 2003, s. 22). Böylece Horasan ve Mâverâünnehir Mu‘tezilî mensuplarının önemli merkezlerinden biri olmuştur. Bu anlatılanlardan anlaşıldığı üzere Mâverâünnehir ve çevresi ilk dönemlerden itibaren Mu‘tezilî fikirlerin asıl yayılma alanı olmuştur. Diğer taraftan değişen siyasî dengeler nedeniyle Mu‘tezile mensupları bu bölgelere göç etmek zorunda kalmaları ve buralarda görüşlerini yaymaya çalışmaları da Mu‘tezilî düşüncenin yaygınlaşmasında önemli rol oynamıştır (Aydınlı, 2012, s. 135-138). Dolayısıyla Mu‘tezile âlimlerinin bölgedeki tebliğ faaliyetleriyle bölgenin hem İslamlaşmasına hem de Müslümanların itikadî görüşlerinin şekillenmesine ve Mâtürîdî kelamının doğmasına ve gelişmesine katkı sağlamıştır (Musahan, 2015, s. 211-212).

Mâtürîdîlik de kendi kelam sistemini oluştururken onların etkisinde kalmıştır. Her ne kadar birçok konuda onlardan farklı görüşlere sahip olsa da özellikle dini anlama ve yorumlamada akla ve felsefeye öncelik vermede Mu‘tezile’nin akılcılık metodundan etkilenmiştir (Musahan, 2015, s. 185). Bu yüzden her ne kadar onlara karşı bir tepki olarak ortaya çıkmış olsa da Mâtürîdîlerin kullandıkları yöntem ve tartıştıkları sorunlar Mu‘tezile tarafından çok daha önce belirlenmiştir. Öte yandan Mâtürîdî âlimlerinin kelam eserleri incelendiğinde de gerek yöntem ve içerikte gerekse bazı itikadi konularda onlardan etkilendikleri anlaşılmaktadır (Musahan, 2015, s. 199). Mu‘tezile iman esaslarını akılla açıklamaya çalışmış, akıl-naklin çatışması durumunda ise aklı öncelemiş, nassları aklın ilkelerine uygun düşecek biçimde te’vil etmiştir (Topaloğlu, ts., s. 22-23). Akla her konuda güvenen Mu‘tezile’ye göre akıl insanın evreni ve yaratıcısını tanımasına olanak tanıyan, iyi ile kötünün, güzel ile çirkinin ne olduğunu bilerek maslahatımıza uygun işler yapmamızı sağlayan bir yetenektir (Çağlayan, 2019, s. 88). Bu yüzden akıl, husun-kubuh ve ahlaki ilkeler dahil her alanda otorite sahibidir (Çağlayan, 2019, s. 62). Yani doğru-yanlış, iyi-kötü ve güzel-çirkin gibi etik ve estetik değerleri bilmede etkindir; ancak ibadet ve ahiret gibi alanlarda yetersizdir. İbadet ve ahiret konularında akıl, vahyin haberlerine muhtaçtır. Dolayısıyla, akıl, bilgi konusunda naklin önünde olmakla beraber dinde mutlak bir otorite değildir. Mu‘tezile'nin akıl ve naklin sınırlarını tespitte geliştirdiği metoda göre sevap-ceza, haşir-neşir, mizan gibi ahiret halleriyle ilgili sem’iyyata dair alanlar nakille bilinirken zat-sıfat, cevher-araz, hüsün-kubuh, salah-aslah, emir-nehiy, tevhid, nübüvvet, adalet

ve hikmet gibi meseleler akılla bilinir. İbadetlerin sebep, zaman, miktar ve nasıl yapılacağına ilişkin bilgiler ise hem akıl hem de nakil aracılığıyla bilinir (Çağlayan, 2019, s. 95). Aklın bu yetkinliği sebebiyle Mu‘tezile insanların yaptıkları işlerinde özgür ve sorumlu bir varlık oldukları, bu yüzden Tanrı’nın günah işleyenleri cezalandırmak mecburiyetinde olduğunu savunmuşlardır (Musahan, 2015, s. 214).

Mâtürîdiyye dini anlama ve yorumlamada nakle bağlı kalmakla birlikte akla da önem vererek orta yolu takip etmeye çalışmış, aklı dinin anlaşılması için gerekli görmüştür. Ancak aklı ve nakli birbirini destekleyen ve tamamlayan birer bilgi kaynağı olarak kabul etmiştir. Nitekim Mâtürîdî’nin kendi teolojik sistematiğinde her ikisi de önemli bir yer tutmaktadır. Ona göre dinî hususlar ancak iki esasla bilinebilir. Biri akıl, diğeri nakildir. Dini bilgilerin kaynağını nakil (vahiy) oluşturur. Ancak akıl da bu bilgilerin doğruluğunu tespit eder. Ayrıca akıl, Allah’ın varlığı, birliği, bazı sıfatlarını, alemin yaratılmışlığını ve bunlara iman etmenin gerekliliği gibi hususlarda bizlere bilgi verir (Mâtürîdî, 2002, s. 4). Bununla birlikte aklın bilgileri sınırlı olup, akıl her şeyin bilgisine ulaşamaz. Bu yüzden aklın yetersiz kaldığı hususlarda ona yol gösteren, onu hakikate ulaştıran bir rehbere ihtiyaç vardır. Bu rehber ise, peygamberler ve getirdikleri vahiylerdir (Ali, 1990,1: 300).

Görüldüğü üzere aklın prensiplerinin dini yorumlamada kullanılması, akla güvenilmesi konusunda Mu‘tezile’ye benzer bir görüş benimsemiştir. Örneğin Mu‘tezile ile Mâtürîdiyye gerek vahiy olmaksızın Tanrı’nın akılla bilinebileceği, O’na şükretmenin gerekliliği konusunda gerekse iyilik ve kötülüğün, güzellik ve çirkinliğini ayırt edilip bilinmesi hususunda benzer görüşleri savunmuşlardır (Musahan, 2015, s. 214; Çağlayan, 2019, s. 92). Ayrıca her iki mezhep de itikadi meseleleri aklî ve naklî delillerle ispat etmeye çalışmışlardır. Bilgi ye ulaşma vasıtalarının üç çeşit (akıl, duyular ve haber) olduğu konusunda da her iki mezhep ittifak etmişlerdir. Haberin bilgi değeri konusunda da her iki mezhep doğru ve yanlış olma ihtimali eşit olduğundan ahad haberin ilim ifade etmeyeceği savunmuşlardır (Çağlayan, 2019, s. 57, 61).

3. ALLAH’IN VARLIĞI VE BİRLİĞİ (TEVHİD)

Mu‘tezile ve Mâtürîdiyye’nin en fazla üzerinde durdukları konuların başında düalist ve inkârcı akımlara karşı Allah’ın ispat edilmesi meselesi gelmektedir. Her iki mezhep âlimleri de Tanrı’nın varlığı ve birliğini, âlemin yaratıcısı olduğunu, eşi, benzeri ve ortağı bulunmadığını kısaca tevhid inancını ispatlamaya çalışmışlardır. Nitekim Mâtürîdî (ö. 333/944), Allah’ın varlığını ve âlemi yoktan yarattığını hudûs, gaye ve nizam gibi birçok aklî delil getirerek ispata çalışmıştır. Onun bu yöntemi, Mu‘tezilî âlim Nazzâm’ın (ö. 231/845) takip ettiği yöntemle birebir örtüşmektedir (Musahan, 2015, 207). Diğer Mu‘tezilî âlimler de Allah’ın varlığını ve

birliğini ispatlarken başta hudûs, gaye ve nizam olmak üzere birçok akli delile başvurmuşlardır. Mâtürîdî de bu konuda aynı yöntemi kullanmaktadır (Gölcük-Toprak, 2001, 163).

Allah'ın varlığı ve birliğinin akılla bilinebileceği hususunda da Mu'tezile ve Mâtürîdiyye hemfikirdirler. Onlara göre Allah peygamber göndermemiş olsaydı bile insanlara akıllarıyla Allah'ın varlığını, birliğini, âlemin yaratıcısı olduğunu ve O'na şükretmenin gerekliliğini bilmeleri vacip olurdu. Çünkü akıl bunları bilecek niteliktedir (Yüksel, 1980, 100). Dolayısıyla İslam'ın kendilerine ulaşmadığı kimseler bunlardan sorumlu olup bu konuda kendilerinden bir mazeret kabul edilmez. Buna göre sorumluluk çağına gelen herkes Allah'ın varlığına ve birliğine, âlemin yaratıcısı olduğuna inanmakla mükelleftir. Buna göre vahyin kendisine ulaşmadığı bir kimse (fetret ehli), Allah'ın varlığı, birliği ve âlemin yaratıcısı olduğu gerçeğine aklıyla ulaşabileceği bundan sorumludur ve ahirette hesaba çekilecektir. Ancak namaz, oruç ve zekât gibi ibadetler ve diğer şer'î hükümler sadece vahyin bildirmesiyle bilinecek hususlar oldukları için o kimse bunlardan mükellef değildir (Aydın, 1964, s.140).

4. ALLAH'IN SIFATLARI

Mu'tezile ve Mâtürîdîler hayy, âlim, kâdir, mürîd, basîr, mükevvin gibi sıfatların Allah'a izafe edilebileceği hususunda hemfikirdirler. Ancak Mu'tezile bu sıfatları "manevî sıfatlar" Mâtürîdîler ise "sübûtî sıfatlar" diye adlandırmışlardır (Kılavuz, 2004,127). Buna mukabil Mu'tezile Mâtürîdîlerden farklı olarak "meânî sıfat" diye nitelendirdikleri kudret, irade, ilim, basar ve kelâm vb. sıfatları Allah'a izafe etmemişlerdir (Abdülcebbâr, 2001, s. 67; Bağdâdî, 2007,s. 209-210; Şehristânî, ts., 1: 73-74)). Dolayısıyla sübûtî sıfatlar konusunda yapılan tartışmalarda manevî sıfatların Allah'a izafe edilmesi hususunda her iki mezhep arasında bir ihtilâfın olmadığı, asıl ihtilâfın meânî sıfatların Allah'a izafe edilmesi hususunda olduğunu söyleyebiliriz.

Mu'tezile ve Mâtürîdiyye arasında Subuti sıfatlar konusunda birçok görüş ayrılığı olmakla birlikte tevhid ilkesi gereği Allah'ın tenzihî ve haberî sıfatları konusunda aynı düşünmektedirler. Yani Mu'tezile ve Mâtürîdîyye selbî sıfatları kabul edip, Allah'ın zâtına uygun düşmeyen nitelendirmelerin O'ndan nefyedilmesi gerektiği hususunda ittifak etmişlerdir (Râzî, 2002, s. 157 vd.; Taftazânî, 1991, s. 146-15). Ayrıca her iki mezhep de nasslarda geçen yed, ayn, vech vb. haberî sıfatların zâhirî manalarıyla Allah'a nisbet nisbet edilemeyeceği, bu yüzden Allah'ı bu benzerlikten tenzih ederek bu tür sıfatları Kur'an'a uygun düşecek şekilde yorumlamak gerektiği hususunda da aynı görüşü paylaşmışlardır (Abdülcebbâr, 2001: 150 vd.; Cüveynî, 1995, 67).

Tevhid ve tenzih ilkesine son derece gerekli gören Mu'tezile bu iki ilke gereğince insan biçimci tanrı anlayışlarını reddetmiş, bu bağlamda haberi sıfatları Allah'ın şanına uygun düşecek

biçimde tevil etmiştir. Mâtürîdiyye de kendi sistemini tenzih ve hikmet şeklinde iki ana prensip üzerine bina etmiştir. Onlara göre nasslarda geçen antropomorfik ifadeler tevhid inancına uygun düşecek şekilde tevil edilmelidir (Ali, 1990, 1: 302). Bu açıklamalardan anlaşılacağı gibi Mâtürîdîler haberi sıfatların anlaşılması konusunda Mu‘tezile’nin metodunu takip etmişlerdir. Her iki mezhep de ilahî sıfatları ispatta aşırı giden Müşebbihe, Mücessime ve Haşaviyye mezhepleri ile Seneviyye, Yahudilik ve Hıristiyanlığın insanbiçimci antropomorfik tanrı tasavvurlarını tevhid inancına aykırı olduğu gerekçesiyle eleştirmişlerdir (Ali, 1990,1: 302, 307-308; Kılavuz, 2004, s. 146-147). Öte yandan Mu‘tezile’ye Allah, yaratılmış bir kelâmla mütekellimdir. Çünkü tek kadim varlık Allah’tır. Bu yüzden kelamın kadim olmasına inanmak tevhid inancına aykırıdır. Kaldı ki Kelâm (Kur’an) harf, ses, âyet, sure ve cüz vb. hudus alametleri taşımaktadır. Bu durum ilahi kelâmın yaratılmış olduğuna delalet etmektedir. Dolayısıyla Kur’an’ı hâdis kabul etmemiz gerekir (Abdülcebbâr, 2001, s. 357-358, 360; Çelebi, 2002, s. 257-258, 261). Mâtürîdîlerin bu konudaki görüşlerine bakıldığında kelamın yaratılmış olduğunu savunan Mu‘tezile ile kadim olduğuna inanan Selefîler arasında Mâtürîdîler orta bir yol izledikleri anlaşılmaktadır. Şöyle ki; Mâtürîdîlere göre ilahî kelam iki kısma ayrılır. Biri nefsî kelam olup, kadim ve ezelidir. Allah bununla mütekellimdir. Diğeri de lafzî kelam olup, ses ve harfler gibi yaratılmış özelliklere sahip olduğu için sonradan yaratılmıştır. Buna göre Mâtürîdîler, Kur’an’ın mahlûk olduğuna inanan Mu‘tezile ile prensipte ittifak ettiği anlaşılmaktadır. Ancak nefsi kelam konusunda onlardan farklı düşünmüştür (Ali, 1990, 1: 307).

5. ALLAH’IN FİİLLERİNDE HİKMET

Müslüman kelamcılar, Allah’ın hikmet sahibi olduğu hususunda hemfikirdirler. Ancak bunun açıklanması ve izahında farklı fikirler benimsemişlerdir. Mu‘tezile ve Mâtürîdî alimleri Eş‘arîlerden (Râzî, 2002, 223) farklı olarak Allah’ın bütün eylem ve fiillerinde hikmet bulunduğunu, belli bir amaç ve fayda bulunduğunu söylemişlerdir (Kılavuz, 2004, s. 201). Buna göre Mâtürîdî ilah düşüncesi ile Mu‘tezilî ilah düşüncesinin aynı fikri temel üzerinden kurgulandıklarını söylemek mümkündür. Nitekim ilk aşamada birinin adalet dediğine diğeri hikmet demeyi tercih etmekte, üstelik hikmetin aslında adalet ile aynı şey olduğu beyan edilmektedir. İkinci aşamada ise iki yaklaşım tamamen örtüşmekte, hem Mu‘tezile hem de Mâtürîdiyye Allah’ın eylemlerinin hikmet veya adaletin dışına çıkmayacağını, yani Allah'ın hikmet veya adalet neyi gerektiriyorsa ancak o çerçevede eylemde bulunacağını ileri sürmektedir (Barlak, 2019, 127). Nitekim adalet ve hikmeti güzel; zulmü ve sefehi de çirkin ve âdi olarak yorumlayan Mâtürîdî, cahillik, zulüm ve sefehin Allah’a izafe edilemeyeceğini, O’nun fiillerinin hikmet, adâlet, lütuf ve ihsân oluşuyla nitelendirilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Bununla birlikte insan aklının her zaman ilahî fiillerdeki bu hikmeti ve adaleti kavrayamayacağına da dikkatimizi çekmiştir. Diğer taraftan Allah'ın zatı itibariyle hakim ve alim olduğunu, bu nedenle fiillerini bir hikmete binaen gerçekleştirdiğini, bu nedenle fiillerinin hikmetten yoksun olmadığını söylemiştir (Mâtürîdî, 2002, 276-277). Mu'tezile de ilahi hüküm ve fiillerde mutlaka bir illetin, insanlar için bir fayda ve maslahatın bulunması gerektiğini, Allah'ın hikmetsiz, faydasız ve gayesiz bir fiil işlemeyeceğin iddia etmiştir Mâtürîdî, 2002, 276; Pezdevî, 1994, 185). Bunula birlikte her iki mezhep arasında bazı fiir ayrılığı da söz konusudur. Örneğin Mu'tezile, ilahî fiilerde hikmet ve faydanın bulunmasını Allah'ın zatı üzerine vacip ve zorunlu görmektedir. Buna mukabil Mâtürîdî âlimleri, bu zorunluğu kabul etmemekte, Allah'ın fiillerinde hikmetli davranmasını "lütuf ve ihsan" ile açıklamaktadırlar (Kılavuz, 2004, s. 201). Dolayısıyla ilahî hikmet konusunda Mâtürîdîler, Eş'arîlere muhalif olup Mu'tezile'ye yakın bir görüş benimsemiş, ancak Mu'tezile'nin "Allah insan için en iyi olanı yapmak zorundadır" görüşü de şiddetle eleştirmektedir (Ali, 1990,1: 302).

6. İNSANIN ÖZGÜRLÜĞÜ

İnsanın özgürlüğü ve fiilleri meselesi kelam ilminin en önemli konularından birini oluşturmaktadır. Her iki mezhebe göre insan aklı sayesinde birtakım hakikatlere ve gerçeklere ulaşabilen, bilgi üretebilen, bununla kendisine yön verip, bildikleriyle iş yapabilen kudrete, güce, ihtiyara ve özgür iradeye sahip bir varlıktır. Bu yüzden insan Allah katında kudretini, iradesini ve ihtiyarını kullanarak yaptığı, kesbettiği eylemlerden dolayı sorumlu bir varlıktır. İnsanın bu yapısıyla yani insanın özgürlüğü ve sorumlu bir varlık oluşu konusunda Mu'tezile ve Mâtürîdîler aynı görüşü benimsemişlerdir (Musahan, 2015: 210; Aydın, 1964, s. 217-218). Ancak kulun fiilinin yaratılması, irade, istitaat vb. konuların açıklanması ve izahında aralarında bir takım farklılar da mevcuttur (Gölcük-Toprak, 2001, 248-249).

6.1.İrade ve İstitaat

Kulun fiili işlemek için ihtiyaç duyduğu istitâata sahip olduğu görüşü bütün mezhepler tarafından kabul edilir. Fakat bu konudaki asıl ihtilâf, kul bu istitâata ne zaman sahip olduğu hususudur. Eş'arîlere göre kul istitâata fiili işleyeceği esnada Allah'ın kulda yaratmasıyla sahip olur (Eş'arî, 2000, s. 65-66). Mu'tezile ise istitaatın fiilden önce kulda mevcut olduğunu savunmaktadır (Abdülcebbâr, 2001, s. 262). Mâtürîdîler ise istitâatı iki kısma ayırmışlardır. İlki fiilden öncedir ki bu tür istitâat, bedenin sağlıklı olması ve fiil için gerekli olan araç ve vasıtaların hazır bulunması anlamına gelir. İkincisi ise fiille esnasında Allah'ın kulda yarattığı istitaattır (Mâtürîdî, 2002, s. 328; Sâbûnî, 2005, s. 129; Nesefî, 2012, s. 279-280). Buradan da anlaşılacağı üzere Mâtürîdîler, birinci çeşit istitâat ile Mu'tezile ile aynı görüşü paylaşmış, ikinci tür istitâat anlayışı ile onlardan ayrılmıştır.

Mu‘tezile ile Mâtürîdiyye kulun özgür irade sahibi ve sorumlu bir varlık olduğu hususunda da hemfikirdirler. Mâtürîdîlere göre kul fiilini kendi yapar (kâsib), ancak o fiili yaratan (hâlık) Allah’tır. Mâtürîdîler bu görüşü benimsemekle Mu‘tezile’den ayrılsa da insanın eylemlerine ve tercihlerinde özgür ve etkin olması bakımından Mu‘tezile’ye yaklaşarak Eş‘arîlerden farklı düşünmüşlerdir (Kılavuz, 2004, s. 166). Bilindiği üzere kelâm tarihinde bu problemin çözüme ulaştırılması hususunda farklı yaklaşımlar sergilenmiştir. Bunlardan birisi “Kul özgür iradeye sahip olup, kendi fiilinin yaratıcısıdır (hâliki). İradî fiillerin yaratılmasında Allah’ın hiçbir müdahalesi ve etkisi yoktur.” şeklinde özetleyebileceğimiz Mu‘tezile’nin yaklaşımıdır ki bu görüş tefvîz-i mutlak olarak nitelendirilir (Kâdî Abdülcebbâr, 2001, s. 217; Pezdevî, 1994, s. 143). İkincisi, tam aksi istikamette yer alan ve kulun adeta elini kolunu bağlayarak topyekûn hürriyetini elinden olan Cebriyye’ye aittir. Onlara göre, kulun iradesi, kudreti ve kesbi yoktur. Kulun hayır ve şer olan bütün fiilleri, Allah tarafından yaratılmıştır. Bu yüzden insan sorumlu bir varlık değildir. Cebriyye’nin bu yaklaşımı cebr-i mahz (mutlak cebr) olarak bilinir (Bağdâdî, 2007, s. 209; Pezdevî, 1994, s. 143; Şehristânî, ts., 1: 72).

Üçüncü görüş Eş‘arîlere aittir. Onlara göre insan, kendi eylemlerini özgür iradesiyle tercih edip yapar. Ancak insanın bu iradesi Allah tarafından kendisinde zorunlu olarak yaratılmıştır. Bu yüzden insanın cüz’î iradesi de Allah’ın iradesine bağlıdır, çünkü onu da Allah yaratmıştır. Eş‘ariler bu görüşü savundukları için ikinci derecede bir cebre düşmekle itham edilmişlerdir ve bu yüzden cebr-i mutavassıt olarak nitelendirilmişlerdir (Birgivî, 2011, s. 200-201). Dördüncü görüşü temsil eden Mâtürîdîler ise insanın iki çeşit iradesi bulunduğunu savunurlar. İlki Allah tarafından yaratılıp kula verilen külli/kalbi iradedir ve tercih etme yeteneğini ifade eder. İkincisi ise yaratılmamış olup, mutlak anlamda kulun tasarrufunda bulunan cüz’î iradedir. Kul eylem ve fiillerini bu iradesini kullanarak gerçekleştirir. Allah’ın iradesi işte kulun bu iradesine bağlıdır. Kulun, Allah katında sorumlu olmasının nedeni de bu cüz-i irade sebebiyledir (Mâtürîdî, 2002, s. 286; Sâbûnî, 2005, s. 135-138).

Görüldüğü üzere Mâtürîdîler insanın özgür iradesini savunan ve Allah’ın yaratıcı vasfını göz ardı etmeyen bir yaklaşım sergileyerek Mu‘tezile ile Eş‘arî düşünce arasında “tefvîz-i mutavassıt” olarak bilinen orta bir yol takip etmişlerdir.

Mâtürîdiyye ve Mu‘tezile insan fiilinin kendi iradesine göre meydana geldiği, kaderin de insan tercihine göre şekillendiği hususunda paralel görüşlere sahiptirler. Bu konudaki görüş ayrılıkları ise Mâtürîdîlerin fiili yaratanın Allah olduğunu, Mu‘tezile’nin ise kulun kendisi olduğuna dair görüşleridir (Kılavuz, 2004, s. 171).

7. HÜSÜN VE KUBUH

Kelâm ilminin en önemli meselelerinden biri olan hüsün ve kubuh meselesinin, kelâma konu olması iki sebebe dayandırılabilir. Bunlardan birisi, iyilik ve kötülüğün kaderle ilişkisi bağlamında yapılan zülüm ve haksızlıkların ilâhî takdire havale edilmesidir. Diğeri de iyi ve kötüyü bilmede aklın yeterli olduğu ve peygambere ihtiyaç bulunmadığı yönündeki bazı İslâm dışı din mensuplarından gelen iddialardır (Arslan-Bozkurt, 2015, s. 260-261)

Eş‘arîlere göre akıl yoluyla hiçbir şey insan üzerine haram ve gerekli kılınamaz. Ancak akılla bazı şeylerin güzellik ve iyiliği, diğer bazılarının da çirkinlik ve kötülüğü bilinmesi mümkündür. Yine akılla kâinatın hâdis, yaratıcının da kadîm olduğu bilinebilir (Ebü’l-Berekât en-Nesefî, 2012, s. 366. Pezdevî, 1994, s. 299-301). Bu yüzden zorunlu olan hususları belirlemede ölçüt nakildir. Aklın bu konuda yetkisi yoktur. Yani akıl bir şeyin güzel ya da çirkin, iyi ya da kötü oluşuns hüküm veremez. Bir şeyin bu vasıfları almasını şerî ve semî kaynaklar belirler. Çünkü iyilik ve güzelliğin (hüsün) de kötülük ve çirkinliğin (kubuh) de tek yaratıcısı Allah’tır. Bu nedenle iyilik ve kötülük Allah’tandır. Fakat kötü olan kendinden dolayı yani yaratılışı gereği kötü değil, Allah onun kötü olduğunu bildirdiği için kötüdür. Aynı durum iyilik için de geçerlidir (Eş‘ârî, 2000, s. 52; Cüveynî, 1995, s. 107). Dolayısıyla farzları belirleyen akıl değil nakildir (Şehristânî, ts., 1: 88).

Mu‘tezile ve Mâtürîdiyye’ye göre ise insan aklıyla iyi-kötü, güzel-çirkin olanı bilir. Nitekim Mâtürîdiyye’nin çoğunluğuna göre bir fiilin güzel veya çirkin olarak nitelendirilmesi zatları gereğidir. Akıl, fiillerin güzelliğini veya çirkinliğini din gelmeden de kavrayabilir. Dolayısıyla Allah, bir şeyi iyi ve güzel olduğu için emreder, kötü ve çirkin olduğu için de yasaklar. Bu bakımdan bir şey Allah emrettiği için iyi-güzel ya da yasakladığı için kötü-çirkin vasfına sahip olmuş değildir (Kılavuz, 2004, s. 196). Bununla birlikte Mâtürîdîler, bazı fiillerin iyilik ve kötülüğünün akılla değil, sadece şeriatla bilinebileceğini kabul ederler. Bu bakımdan onlar, bazı iyilik ve kötülüklerin sadece akılla bilinebileceğini bazılarının ise, ancak şeriat tarafından açıklanmasıyla bilinebileceğini; ancak aklın hata yapma ihtimalinden dolayı yine de insanların peygamberlere muhtaç olduklarını söylemişlerdir. Onlara göre eğer peygamber gönderilmemiş olsaydı, yine de insanlara Allah’ı akıllarıyla bilmeleri vâcip olurdu (Mâtürîdî, 2002, s. 127, 171, 282, 293; Arslan-Bozkurt, 2015, s. 272; Sâbûnî, 2005, s. 104).

Mu‘tezile’ye göre bir şey aslı, zâtı ya da sıfatı itibariyle iyi-güzel veya kötü-çirkin yöne sahiptir. Akıl o şeyin bu yönlerini vahiy bildirmeden önce bilebilir. Dolayısıyla din bir şeyi emretmişse o şey güzel ve iyi olduğu için, yasaklanmışsa kötü ve çirkin olduğu içindir. Buna göre bir şeyin iyi-güzel ya da kötü-çirkin olduğuna karar veren akıldır. Din ise sadece o şeyin bu vasıflarını keşfedip açıklar (Aydın, 1964, s. 251). Öte yandan Mu‘tezile’nin çoğunluğuna göre fiiller iki kısma ayrılır: Bir kısmının iyiliği ve kötülüğü mutlak ve evrensel olup; mekân, zaman ve kişiye

göre değişmez. İkinci tür fiiller ise durum ve şartlara göre değişebilen göreceli fiillerdir (Kazanç, 2019, s. 471).

Görüldüğü üzere Mâtürîdîler, iyi ve kötünün aklen tespiti ve kavranması konusunda Mu‘tezile’ye katılmakla birlikte, aklen vacip ve haram kılma yetkinliği ve selahiyeti konusunda onlardan ayrılmışlardır. Mâtürîdîler, Mu‘tezilî düşüncesinin aksine, iyi ve kötünün tespiti ve tayininde akla “hâkim” rolü vermezler. Çünkü onlara göre bu noktada yegâne hâkim, yüce Allah’tır (Kazanç, 2019, s. 484).

8. FETRET EHLİNİN DİNİ KONUMU

Hüsün-kubuh konuyla bağlantılı olarak ele alınan bir diğer tartışmalı konu da Fetret Ehli’nin âhiretteki durumudur. Fetret Ehli terkibinin ne anlama geldiğine dair birçok farklı tanım yapılmakla birlikte genel olarak, bu terkip ile kendilerine ilâhî mesaj ulaşmamış insanlar kastedilir (Akçay, 2000, s. 289-300). Eş‘arî’ye göre fetret ehli Allah’a iman etmekle sorumlu tutulamaz. Sorumluluk ancak kendisine vahyin ulaşmasıyla mümkündür. Çünkü akıl, neyi iyi neyin kötü olduğunu bilemez. Kaldı ki kişi aklıyla vahiy gelmeden önce Allah’ı bulması mümkün olsa da bu konuda sorumlu değildir (Şehristânî, ts., 1: 88; Nesefî, 2012, s. 366. Pezdevî, 1994, s. 299-300). Mu‘tezile’ye göre ise akıl sahibi kimse, dini tebliğin gelişinden evvel akıl yürütme ve düşünme çabasıyla Allah’ın varlığı ve birliği, adaleti ve hikmetinin bilgisine ulaşabilir; hatta genel olarak öteki dünyada ilahi ödül ve ceza, cennet ve cehennemin varlığının gerekliliğini bile kavrayabilir. Ancak bunlarla ilgili özgül ve spesifik ayrıntıları ve detayları, yani öteki alemdeki ödül ve cezanın keyfiyeti sürecini tamamen keşfedip açığa çıkaramaz. Bunun için Peygamber'in mesajının gönderilmesine ihtiyaç vardır (Kazanç, 2019, 480). Bu yaklaşıma göre akıl sahipleri iyiliği ve kötülüğü açık ve belli olan fiillerden vahiy gelmeden önce de sorumludurlar. Dini tebliğe muhatab olmamış insanlar iyiliğini kavrayıp bildikleri fiilleri yapmakla, kötülüğünü kavrayıp bildikleri fiilleri terk etmekle yükümlüdürler. Bildikleriyle amel etmemeleri durumunda azap göreceklerdir (Kılavuz, 2004, s. 208).

Mâtürîdîlerin çoğunluğu ise bu konuda, Eş‘arîlerden ayrılarak Mu‘tezile ile aynı görüşü benimsemiştir (Ali, 1990, 1: 301). Mâtürîdîlere göre insanlar akıllarıyla Allah’ın varlığı ve birliğini, alemin yaratıcısı olduğunu bilebilecek bir özellikte yaratılmışlardır. Bu yüzden Allah’a iman etmekle mükelleftirler ve bu konuda hesaba çekileceklerdir (Ebü’l-Muîn en-Nesefî, 2000, s. 82; Yavuz, ts., 26). Buna göre kendilerine vahiy ulaşmamış insanlar yaratıcıyı bilmekle yükümlüdür, aksi takdirde âhirette bundan sorumlu olacaktır. Bununla birlikte Mâtürîdîler, aklın da sınırlı olduğu ve bilmeyeceği alanlarında olabileceğini belirtmişlerdir. Onlara göre akıl Allah’ın varlığını ve birliğini bilebilir, fakat dinin fürû hükümlerini bilemez. Bu nedenle kul dinin fürû‘u olan konularda sorumlu değildir. Örneğin kul ilâhî yardım almadan

kendi aklıyla vakit namazlarının kaç rekât olacağını, zekât miktarının ne kadar olacağını, namaz ve güsul abdestinin nasıl alınacağını bilemez. Dinin fürû'u olan bu konular ancak Allah'ın bildirmesiyle bilinebilir (Mâtürîdî, 2002, 174; Nesefî, 2014, s. 50-51, 85).

9. TEKLÎF-İ MÂ LÂ YUTÂK

Kelamcılar arasında ihtilaflı olan bu meselede Mâtürîyye ile Mu'tezile aynı görüşü savunarak Eş'ariyye'den farklı düşünmüşlerdir.

Eş'arî'ye göre kulun, gücünü aşan bir şeyle sorumlu (mükellef) tutulması câizdir (Şehristânî, ts., 1: 84. Eş'ârî, 2000, s. 61). Mâtürîdîyye ve Mu'tezile, Allah'ın kulunu güç yetiremeyeceği bir hususla sorumlu tutmasını ilahî adalete ve hikmete aykırı olacağı gerekçesiyle caiz görmemişlerdir (Kılavuz, 2004, s. 211). Nitekim Mu'tezile, Allah, bir kimseyi gücünün yetmeyeceği bir şeyle sorumlu tutmayacağını, aksine adaleti ve hikmeti gereği, kulunu güç yetirebileceği ve kapasitesi ölçüsünde yapabileceği şeylerle sorumlu tutacağını savunmuşlardır (Nesefî, 2006, 1: 219).

Mâtürîdîler de Allah'ın insanları güç, kuvvet ve kapasiteleri ölçüsünde sorumlu/mükellef tutacağını savunmaktadırlar. Çünkü âmâ (kör) olan bir kimseyi bakma/görme fiiliyle sorumlu tutmakta olduğu gibi bir kişiyi gücünün yetmeyeceği bir şeyle sorumlu tutmak hem duyular âleminde hem de duyular ötesi âlemde hikmetten uzak bir fiildir. Çünkü teklifin faydası, ya sorumluluğu yerine getirmektir ya da imtihandır. Bu nedenle kişinin güç yetiremeyeceği bir şeyle sorumlu tutulması söz konusu olamaz (Nesefî, 2012, s. 356. Sâbûnî, 2005, s. 141-142).

10. PEYGAMBER GÖNDERMENİN HÜKMÜ

Allah'ın peygamber göndermesinin hükmü konusunda Mu'tezile ile Mâtürîdîler birbirine benzer ve yakın görüşler benimsemişler ve Eş'arîyye'den farklı bir görüş benimsemişlerdir. Eş'arîler, nübüvvetin imkânını aklen mümkün kabul edip, Allah'ın insanlara peygamber göndermesini caiz görmüşlerdir. Mu'tezile'ye göre ise, peygamber göndermek adalet ilkesi gereğince Allah'ın zatı üzerine vaciptir. Çünkü Allah kulların menfaat ve faydasına olan fiilleri yapmak zorundadır. Bunun terk edilmesi ilahî adale aykırıdır. Allah'ın peygamber göndermesinde kulların menfaati ve faydası söz konusudur. İşte bu durum peygamber göndermenin Allah'a zorunlu olduğuna delalet eder. Mâtürîdîlerin çoğunluğu ise Allah'ın peygamber göndermesini ilahî hikmet ve lütuf gereği vacip görmüşlerdir. Görüldüğü üzere bu konuda her ne kadar detaylarda farklılık bulunsa da Mâtürîdîler, peyhambere duyulan ihtiyaç ve Allah'ın peygamber göndermesinin zorunlu ve gerekli oluşu konusunda Mu'tezile'ye yakın ve benzer bir görüş benimsemişlerdir. (Önal, 2019, s. 212-213).

11. KABİR (BERZAH) HAYATI

Kabir hayatı, azabı ve nimeti hususunda Mu‘tezilî düşünürler - birbirinden farklı fikirlere sahiptirler. -Onlardan bir kısmı ölünün, hayata ve idrake sahip olmadığı gerekçesiyle kabir azabını inkâr ederken, sonraki Mu‘tezilî âlimleri kabir hayatının ve azabının sabit olduğunu, ancak kabirde kalıcı değil, geçici ve belli bir süreliğine azab ve nimetin olacağını savunmuştur (Abdülcebbâr, 2001, s. 493; Nesefî, 2012, s. 428; Çelebi, 2002, s. 335). Mâtürîdîler, kabir hayatının varlığını ve orada bir sorgunun olacağını, bu sorgunun neticesine göre de azabın veya mükâfatın gerçekleşeceğini savunmuşlardır (Pezdevî, 1994, s. 235-237; Sâbûnî, 2005, s. 177). Mâtürîdîlere göre nas ile gelen hiçbir şeyi akıl inkâr edemez. Bu nedenle nas ile sabit olan Münker ve Nekir’in suali gibi hususları da aklın kabul etmesi gerekir. Büyük küçük herkes ölüp insanlar onlardan uzaklaştıkların da hesaba çekilecektir. İster suda boğularak ölsün isterse de yırtıcı hayvanlar parçalasın yine de Münker ve Nekir tarafından sorguya çekilecektir (Nesefî, 2012, s. 433). Dolayısıyla sonraki Mu‘tezile âlimlerinin kabir hayatını ve azabını kabul etmeleri, bu konuda onların Mâtürîdî âlimlerle birbirine benzer ve yakın görüş benimsediklerini göstermektedir.

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Mu‘tezile ve Mâtürîdiyye mezhebi İslam inanç esaslarını tespit edip, akla uygun düşecek şekilde açıklamak, İslâm’a karşı yöneltilen eleştiri ve itirazları cevaplamaya çalışmak amacıyla İslam çatısı altında oraya çıkmış iki müstakil mezheptir. Yaptığımız araştırma neticesinde her iki mezhebin de itikadi konuların izahı ve açıklanmasında her ne kadar birbirinden faklı fikirler ve metodları benimsemiş olsalar da birçok konuda birbirine benzer ve yakın görüşleri de benimsedikleri tespit edilmiştir. Örneğin Mu‘tezile ve Mâtürîdîlik dini anlama ve yorumlamada takip edilen usul ve yöntem, akıl-nakil ilişkisi, marifetullah, tenzihi ve haberi sıfatlar, hikmet-illet, irade-kader, istitaat, teklif, fetret ehli, hüsün-kubuh, peygamberlere duyulan ihtiyaç ve peygamber göndermenin hükmü, kabir azabının varlığı vb. meselelerde birbirine yakın hatta bazen aynı görüşleri savunabilmişlerdir. Bu durum her iki mezhep arasında teolojik etkileşim olduğunu ve iki mezhebe mensup âlimlerin birbirilerini karşılıklı olarak etkilediklerini ve görüş alışverişi içerisinde olduklarını göstermesi bakımından oldukça manidardır. Ayrıca her iki mezhep arasındaki bu benzerlikler karşılıklı etkileşimi daha anlamlı hale getirmektedir.

KAYNAKÇA

Abdülcebbâr, K. *Şerhu’l-Usûli’l-Hamse*, nşr. Ebû Haşim, Daru İhya, Beyrut, 2001.

Akçay, M. *Çağdaş Dünyada İnsan ve Dini Sorumluluğu*, Işık Yay., İstanbul, 2000.

Ali, M. E. “Matüridilik”, *İslam Düşüncesi Tarihi*, ed. M. Şerif, İnsan Yay. 1990, 1: 295-310.

Arslan-Mustafa, H.-B. *Sistematik Kelâm*, TDV Yayınları, Ankara, 2015.

Aydın, A. A. *İslam İnançları ve Felsefesi*, İstanbul, İrfan Yayınları, 1964.

Aydınlı, O. "Mezheplerin Oluşum Sürecinde Mevâlî'nin Rolü", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 2/3 (2003): 1-26.

Aydınlı, O. "Mu'tezîle", *İslam Mezhepleri Tarihi*, ed. S. Kutlu v.dğr., Grafiker Yay., Ankara, 2012, ss. 135-138.

Bağdâdî, A. *el-Fark Beyne'l-Fırak*, nşr. M. Abdülhamid, Dârü't-Türâs, Kahire, 2007.

Barlak, M. "Kelam Geleneğinde Tanrı Tasavvurları", *Sistematik Kelam*, ed. M. Evkuran, Bilay Yay., Ankara, 2019, ss. 117-134.

Birgivî, M. A. *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye,* thk. N. Nedvi, Dâru'l-Kalem, Dımeşk, 2011.

Cüveynî, İ. H. *Kitâbu'l-İrşâd,* nşr. Z. Umeyrât, Dâru'l-Kütüb, Beyrut, 1995.

Çağlayan, H. "Kelamda Bilgi Teorisi", *Sistematik Kelam*, ed. M. Evkuran, Bilay Yay., Ankara, 2019, ss. 51-66

Çağlayan, H. "Akıl-Nakil İlişkisi", *Sistematik Kelam*, ed. M. Evkuran, Bilay Yay., Ankara, 2019, ss. 85-102.

Çelebi, İ. *İslâm İnanç Sisteminde Akılcılık ve Kadı Abdülcebbâr*, Rağbet Yay., İstanbul, 2002.

Ebü'l-Muîn en-Nesefî, M. *Bahru'l-Kelâm*, thk. M. Salih, Dârü'l-Farfûr, Dımeşk, 2000.

Eş'arî, E. H. *el-Lüma*, nşr. M. Zannâavî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000.

Gölcük, Ş.- S.Toprak, *Kelâm*, Tekin Yayınları, Konya, 2001.

Kazanç, F. K., "Hüsün-Kubuh Meselesi", *Sistematik Kelam*, ed. M. Evkuran, Bilay Yay., Ankara, 2019, ss. 461-490.

Kılavuz, A. S., *Ana Hatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2004.

Mâtürîdî, E. M. *Kitâbü't-Tevhîd*, çev. Bekir Topaloğlu, İSAM Yay., Ankara, 2002.

Musahan, A. Y. "Mâveraünnehir Bölgesinde Mûtezile-Mâturîdî Etkileşimi", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17/1 (2015): 185-220

Nesefî, E. M. *Şerhu'l-'Umde*, nşr. A. İsmail, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kahire, 2012.

Nesefî, E. M., *Medâriku't-Tenzîl*, nşr. M. eş-Şe'âr, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 2006.

Nesefî, E. M. *Şerhu'l-Cevâhiri'l-Mudiyye,* nşr. Ömer Bölükbaşı, Rize, 2014.

Önal, R. "Vahiy ve Nübüvvet", *Sistematik Kelam,* ed. M. Evkuran, Bilay Yay., Ankara, 2019, ss. 227-248).

Özler, M. "İlâhî İsim ve Sıfatlar", *Kelâm El Kitabı,* ed. Ş. Ali Düzgün. Grafiker Yay., Ankara, 2015, ss. 229-272.

Pezdevî, E. Y. M., *Ehl-i Sünnet Akaidi*, çev. Ş. Gölcük, Kayıhan Yay., İstanbul, 1994.

Râzî, F. *Kelâm'a Giriş*, çev. Hüseyin Atay, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2002.

Sâbûnî, N. *Mâtürîdiyye Akaidi*, çev. B. Topaloğlu, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 2005.

Şehristânî, M. A. *el-Milel ve'n-Nihal*, nşr. F. Muhammed, Dâru'l-Kütüb, Beyrut ts.

Taftazânî, S. Ö. *Kelâm İlmi ve İslâm Akâidi*, haz. S. Uludağ, Dergah Yay., İstanbul. 1991.

Topaloğlu, B. *Kelâm İlmi: Giriş*, Damla Yayınevi, İstanbul ts.

Yavuz, S. S. *İslâm Düşüncesinde Nübüvvet*, İnsan Yay., İstanbul, ts.

Yüksel, E. "Eş'arîler ile Mâturidîler Arasındaki Görüş Ayrılıkları", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 4 (1980): 91-103.

FİKHÎ AÇIDAN AHKÂMIN TEŞEKKÜLÜ ESNASINDA MEKKÎ AYETLERİN NÜZÜLÜNDE TAKİP EDİLEN METOTLAR

METHODS FOLLOWED IN THE RELEASE OF THE MEKKI verses DURING THE FORMATION OF THE AHKÂM IN FICHI PERSPECTIVE

Taha YILMAZ
Dr. Öğr. Üyesi, Ardahan Üniversitesi, Temel İslami Bilimler Bölümü, Fıkıh Anabilim Dalı.
Assist. Prof. Dr., Ardahan University, Teology Faculty, Department of Fıkh, Ardahan/Türkiye
Halit BOZ

Doç. Dr., Ardahan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslami Bilimler Bölümü, Tefsir Alanı, Ardahan

Assist. Prof. Dr., Ardahan University, Teology Faculty, Department of Tefsir Ardahan/Türkiye

ORCID ID: 0000-0003-4480-3166.

Özet

İslam dini, insanın fıtratını esas alarak ilahî hitapta bulunmuştur. Bu bakımdan İslam fıtrat dinidir. İnsan fıtratında ise zaman ve sabır önemli olguları temsil etmektedir. İslam dinini tebliğle mükellef olan Hz. Peygamber de ayetlerin inişinde bu gaye ve mototları gözetmiştir. Hukuk ve ahlakın yozlaştığı bir çağda, putların topluma hâkim olup tevhit inancının unutulduğu esnada "Oku" hitabıyla nübüvvet müessesesin mührü olan Hz. Peygamber bu görevi Allah tarafından üslenmiş ve tebliğe başlamıştır. Bu açıdan hem inanç hem de ahlak bakımından yeni bir toplumun temelleri atılmaktaydı. İslam ilk muhataplarına hitap ederken tekrar, te'kid, mecaz gibi Arap dilinin edebi üslup çeşitlerini inzâr-tebşir, soru-cevap ve örnekle anlatım gibi metotları harmanlamıştır. Tedrici bir yöntemi kullanarak da insanın alışkanlıklarını zaman içinde terk etmesini sağlamıştır. Kur'an ayetleri ilk önce toplumda tevhit inancının yerleşmesi gayesine matuf olarak inmiş sonrasında nübüvvet müessesesini tahkim etmiş ve ahiret hayatı ile insanların birbirlerine karşı sorumluk ve hakları bağlamında hükümleri vaz ederek bu sıralamayı zaman içinde sürdürmüştür. Nübüvvet görevi kendisine tevdi edildikten sonra on üç sene Mekke'de kalan Hz. Peygamber ahkâmın teşekkülünde tedricilik, küllilik, tehaddi, inzar ve tebşir, va'z ve nasihat, örnekle anlatım, soru-cevap yöntemi, gaybdan haber verme, mecaz-teşbih metodunu sıkça kullanmıştır. Mekkî ayetler daha çok üçlü bir sacayağı üzerinde ahkâmın inşasına çalışmıştır. Tevhid, nübüvvet, ahiret ve kul hakları bağlamında olgusal bir tema oluşturmuştur. Çalışmamızda nüzul sebepleri açısından Mekkî ayetleri ele alarak fikhî hükümlerin teşekkülünde takip edilen metotları metin analizi yöntemiyle irdelemeye çalıştık. Nitekim Cibril hadisinde de bu konulara değinilmiştir. Hz. Peygamber de Kur'an-ı Kerimi tebliğde hem ahkâmın teşekkülüne çalışmış hem de tebliğ ettiği ayetlerin anlaşılması hususunda büyük gayret göstermiştir. Bu amaçla Mekkî ayetlerde dini hükümlerin teşekkülünde takip edilen metotları ilmi bir yaklaşımla ortaya koymaya çalışdık.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Toplum, Ahkâm, Ayet, Metot.

ABSTRACT

The religion of Islam has made a divine address based on human nature. In this respect, Islam is a religion of nature. In human nature, time and patience represent important facts. Hz. The Prophet also observed these aims and motives in the descent of the verses. In an age when law and morality degenerated, while idols dominated the society and the belief in oneness was forgotten, Hz. The Prophet assumed this duty by Allah and started to convey the message. In

this respect, the foundations of a new society were being laid in terms of both faith and morality. While addressing its first interlocutors, Islam again blended literary styles of the Arabic language such as te'kid and metaphor with methods such as inzâr-tebşir, question-answer and exemplification. By using a gradual method, he enabled people to abandon their habits over time. The verses of the Qur'an were first revealed with the aim of establishing the belief of tawhid in the society, then fortified the institution of prophecy and continued this order over time by preaching the provisions in the context of the hereafter and the responsibilities and rights of people towards each other. The Prophet, who stayed in Mecca for thirteen years after his duty of prophethood was entrusted to him. The Prophet frequently used the method of gradualism, universality, threat, inzar and illumination, preaching and advice, exposition with examples, question-answer method, informing about the unseen, and metaphor-tasbih method in the formation of the rules. The Meccan verses mostly tried to build the rules on a triangular trivet. It has created a factual theme in the context of tawhid, prophecy, the hereafter and human rights. In our study, we tried to examine the methods followed in the formation of the jurisprudence by text analysis by considering the Meccan verses in terms of the reasons for their revelation. As a matter of fact, these issues are also mentioned in the hadith of Jibril. Hz. In conveying the Qur'an, the Prophet both worked for the formation of the rules and showed great effort to understand the verses he conveyed. For this purpose, the methods followed in the formation of religious provisions in Meccan verses were tried to be revealed with a scientific approach.

Keywords: Islamic Law, Society, Ahkâm, Verse, Method.

Giriş

Vahyin ilk dönemini kapsayan Mekkî ayetler, tek ilâh dinin unutulduğu ve ahlakî açıdan bozukluk ve karmaşanın olduğu bir topluma indirilmiştir. Bu ayetlerin inişiyle hem inanç hem de ahlak bakımından yeni bir toplum mefkûresinin/anlayışının temelleri atılmak istendiği için İslam ilk muhataplarını, bütün insanlara da hitap eden bir üslupla eğitip şekillendirmek istemiştir.[1] Bu bakımdan Kur'ân-ı Kerim, tek ilah inancını ve gereklerini Hz. Peygamber vasıtasıyla Mekke toplumuna ulaştırmıştır. Daha sonraki asırlarda örnek olacak bu ilk hitap kitlesini eğitip çeşitli hükümlerle sorumlu kılarken belli prensipler ortaya koymuş ve gözetmiştir. Bütün bunları yaparken de tedricî bir üslup kullanarak kısa bir zaman diliminde daha önce benzeri rastlanmamış köklü değişiklikler meydana getirmiştir. Bu dönem inşa ve ilk davet dönemidir. Müslüman ve inkâr edenleri birlikte kapsayarak, tekrar, te'kid, mecaz gibi Arap dilinin edebî üslup biçimlerini inzâr-tebşîr, soru-cevap ve örnekle anlatım gibi yöntemler kullanmıştır.[2]

Kur'an'ın ayetlerinin içeriğinde ilk dönem itibariyle mü'minlerin iman etmeleri övülmüş ve ortaya koydukları salih ameller hoş görülmüş fakat inkâr ve şirkte inat edenler ise yerilmiştir. Kur'an, şirk ve küfre yüksek bir tonda seslenmiştir. Kur'an-ı Kerim bunu yaparken de bütün insanların sahip oldukları anlayış seviyesini esas alarak farklı deliller sunmuştur. Böylece Kur'an, her akıl ve seviyesine göre hitabını gerçekleştirmiştir. İslam takip ettiği bu hitap şekliyle yeni din anlayışını arz ettiği cahiliye dönemi Arap toplumunda büyük değişiklikler meydana getirmiştir. İnanan veya inanmayan her iki kesimde de toplumu ilgilendiren ve değişikliklere sebep olan dönüşümler ortaya çıkmıştır. Bu değişiklikler Kur'ân-

[1] Abdullah b. Vehb, *el-Câmi' 'Ulûme'l-Kur'ân,* Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslamî, 2003, 3/26-31.
[2] Es-Suyûtî, *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân,* Medine: Mucemma'u'Melik Fehd li-Tiba'âti'l-Mushafî'ş-Şerîf, tsz.), 1/106-109.

Kerimde iman ve küfür perspektifinde ele alınıp işlenmektedir. Bu bakımdan Mekke'deki sosyal yapıda zaman içinde birtakım farklılaşma anlamında sosyal değişim meydana gelmiştir. Bu değişim daha çok kendini kültürel alanda ve dinler arasında ilişkide göstermiştir.[3] Nitekim yeni bir anlayışla din ve toplumsal yapı arasındaki etkileşim sosyolojik bir gerçektir. Vahyin inmiş olduğu Arap toplumunda da bu değişim kaçınılmaz olmuştur. Vahiyle muhatap olan bu toplum onun inkârına gidip Hz. Muhammed'e isnat etmeye çalışmışlarsa da onun kolay bir şey olmadığını görerek kabul etmek zorunda kalmışlardır. Vahyin inmesiyle Mekke toplumunda değişim hızlı ve kalıcı olmuştur.[4] Tarihi kaynakların belirttiğiyle bu değişim toplum açıdan dînî, siyasî, sosyal ve ekonomik alanda olumlu yönden muhataplarını ilerlemeye sevk etmiştir.

Kur'ân, indiği zaman diliminde muhataplarının her türlü özeliklerini dikkate alarak hedefini belirlemiş ve tek ilâh inancını Hz. Muhammed aracılığıyla ulaştırmıştır. Kur'ân'nın gayesi Allah'a inanan ve en güzel biçimde yaratılmış olmanın gerektirdiği anlayışla evrensel ahlak kurallarına münasip insan modeli oluşturmaktır. Nitekim eğitim olgusu, belli amaçlara ulaşmak veya ulaştırmak için yapılan planlı ve kasıtlı aktiviteler şeklinde tanımlanmaktadır.[5] Din ve eğitimde aynı gayeye matuf etkinlikler içerisindedir. Çünkü Kur'ân, hukuk kuralları oluştururken insanı esas alarak bu konuyu en temel merkez saymıştır. Çalışmamızda Mekkî ayetlerde dini hükümlerin teşekkülünde takip edilen metotları ele aldık.

1. Fikhî Açıdan Ahkâmın Teşekkülü Esnasında Mekkî Ayetlerin Nüzulünde Takip Edilen Metotlar

İslam Hukuku'nun doğuşu Hz. Peygamberin hayatta olduğu zamanı kapsar. Bu dönemde vahiy gelmekte, hükümler yeni yeni ortaya konulmaktaydı. Kur'ân-ı Kerim ve onun açıklayıcısı olarak sünnet-i seniyye de peyder pey bu hükümleri açıklamaktaydı. Önceki şeriatlerde var olan kimi hükümler aynen, kimileri uyarlama ile geçerli kılınmakta, diğer yandan da yeni hükümler konulmaya devam edilmekteydi. *"Def-i mefasid, celb-i menafiden evladır."* Şeklindeki bir anlayışla insan ve toplumun faydasına olan şeyler emrediliyor, zararlı şeylerde yasaklanıyordu.[6] Bu bakımdan mekkî ayetlerde ana temalar daha çok inanç ve ahlaki konuları kapsamaktaydı. Bu dönemde fıkhî hükümler az olmakla birlikte, ele alınan inanç ve ahlak ile ilgili prensipler, daha sonraki dönemin temelini oluşturmuştur. Bu dönem fıkhın başlangıç dönemi olarak değerlendirilmektedir. Bu dönemde ahkâmın teşekkülünde küllilik, kolaylık, tedric, tehaddî, inzâr ve tebşir veya nesh gibi ilkeler çerçevesindeki bir perspektifle olaylar şekillenmiştir.[7]

1.1. Teşri

Bu dönemde teşri yani hüküm koyma kaynağı Allah ve Resulüdür. Allah'ın hakkında hüküm bildirmediği konularda Hz. Peygamber çok nadir de olsa müstakil hükümler koyabilmiştir. Nitekim bu husus Kur'ân-ı Kerimde şöyle bildirilmektedir.[8] "…Peygamber, onlara iyiliği emreder, onları kötülükten alıkoyar. Onlara iyi ve temiz şeyleri helal, kötü pis şeyleri haram kılar. Üzerlerindeki ağır yükleri ve zincirleri kaldırır…"[9]

---

[3] Muhammed Tahir ibn Âşûr, *İslam Hukuk Felsefesi* çev. Vecdi Akyüz-Mehmed Erdoğan, İstanbul: İklim Yayınları, 1998, 23-27.
[4] Muhammed İbn İshâk, *es-Sire,* Beyrut: Dâru'l-Fikir,1978, 275-276; Muhammed. Ahmed İbn Hişâm, *es-Sîre,* Beyrut: Dâru'l.Cîl, 1975, 1/275-276.
[5] A. Ferhan Oğuzkan, *Eğitim Terimleri Sözlüğü,* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1981, 57.
[6] Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, İstanbul: Nesil Yayınları, 1986, 12-19.
[7] Hayreddin Karaman, *Günlük Hayatımızda Helaller ve Haramlar*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2007, 34-45.
[8] Ahmet Yaman, *Makâsıd ve İctihad,* Konya: Yediveren Yayınları, 2002, 14-17.
[9] el- Araf, 157.

1.2. Nesh

Nesh daha önce konulmuş bir hükmün sonraki yeni hükümle ortadan kaldırılmasıdır. Kur'ân-ı Kerimde bu husus şu şekilde ifade edilmektedir.[10] *"Biz bir ayetin hükmünü kaldırır veya unutturursak, onun daha hayırlısını yahut onun mislini getiririz…"* Örneğin Hz. Peygamber önceleri kabir ziyaretini yasaklamışken, sonradan ziyarete izin vermiş ve önceki hükmü kaldırmıştır. Nesh olayı vahyin sona ermesiyle son bulmuştur.

1.3. Kolaylık

İnsanın gücünü aşan bir husus İslam'da emredilmemiştir. Hz. Peygamberde her şeyin en hayırlısının orta yol ve denge durumu olduğunu bildirmiş ve aşırılıklardan kaçınmayı öğütlemiştir. "Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız, müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz…"[11] şeklinde bu ilkeyi ortaya koymuştur.

İslam, sorumlu tuttuğu emirlerin yerine getirebilmesi için birçok kolaylaştırıcı hükümler koymuştur: Su bulmayan için teyemmüm, ayakta namaz kılmayan için oturarak namaz kılmak, yolculukta Ramazan orucunu tutmama ruhsatı gibi örnekler bunların bir kısmını oluşturur.[12]

1.4. Tedricîlik

Sözlükte "bir kimseyi bir şeye aşamalı biçimde yaklaştırmak ve alıştırmak" manasına gelen tedrîcilik istılahta "hükümlerin ilâhî irade tarafından tebliğ süreci boyunca beşerî ve sosyal olgular dikkate alınıp peyderpey konulmasını" ifade eder. Tedrîcilik din eğitimi alanında önemli bir ilkedir. Mekkî surelerin içerindeki tüm ahkâmda bu husus esas alınmıştır. Bu sebeple Kur'ân yirmi üç senede nazil olmuştur.[13] Emir ve yasaklar daha kolay anlaşılması ve uygulanabilmesi için bu metot takip edilmiştir. İtikadî konuların kabulünden sonra birtakım ahkâmlar vaz edilmiştir. Zamanla konular içselleştirilmiştir. *"İnkâr edenler, "Kur'ân'ın ona bir defada toptan indirilseydi ya!" dediler. Biz, Kur'ân'la senin kalbini pekiştirmek için onu böyle kısım kısım indirdik ve onu ağır ağır okuduk."*[14] *"Hem o vahyi, insanların zihinlerine sindire sindire okuman için ve ihtiyaçlar gerektikçe bölüm bölüm indirdik."*[15] Bu ayetler gösteriyor ki, ilâhî hitapta bulunan ayetler bir program ve hedef doğrultusunda inmiştir.

Bu konu ile ilgi Abdullâh b. Mes'ûd, Hz. Peygamber'den vahyin ezberletilme ve uygulama şeklini şöyle rivayet etmiştir. On ayet öğrenilip ahkâmının nasıl olacağı hususu vuzuha kavuşunca diğer konulara ve ayetlere geçildiğini vurgulamıştır. Mesela içkinin yasaklanması hususu altı sene zarfında olmuştur. "Ve hurma ağaçlarının ve asmalarının ürününden hem sarhoş edici içkiler hem de güzel, temiz rızıklar elde edersiniz: işte bunda da aklını kullanan kimseler için bir ders vardır.!"[16] Denilerek içkinin aslında iyi olmadığı terk edilmesi gerektiği hususuna böylelikle vurgu yapılmıştır. Üç aşamalı bir sıralama takip edilerek nihayetinde bu işlerin şeytan işi birer pislik olduğu ifade edilerek haram kılınmıştır. Bu bağlamda hedef kitlenin kültürel, sosyal, ekonomik ve psikolojik yanları gözetilmiştir. Ayrıca muhatapların yaş ve zekâ gibi durumları da göz önünde bulundurulmuştur.

---

[10] Abdurrahman Çetin, "Nesih", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2006, 32/581-582.
[11] Bûharî, "İman", 12.
[12] Mustafa Çağrıcı, "Müsamaha", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2006, 32/71-73.
[13] Talip Türcan, "Tedrîc", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2011, 40/265-267.
[14] el-Furkân, 25/32.
[15] el- İsrâ, 17/106.
[16] en-Nahl, 16/67.

1.5. Küllîlik

Küllî lügatte "bütün, hepsi, tamamı anlamına gelmektedir.[17] Kaide olarak da "binanın üzerine dayandığı temel, bir şeyin aslı, esası" gibi manalara gelmektedir. Küllî kaideleri belirlemede kaynak Kur'ân ve sünnettir. Bu iki kaynak vasıtasıyla tespit edilen İslam'ın ilkeleri, fıkıh nosyonu tarafından devamlı olarak kullanılmıştır. Cibril hadisinde bu ilkelerin bir çoğu geçmektedir.[18] Mekkî sûreler inşa dönemini temsil ettiği için, bu sûrelerin temel konusu tevhidi daha çok kapsamaktadır. İmanın bir bütün olarak görülmesi gerektiği çeşitli vesilelerle hatırlatılmaktadır. Dolayısıyla itikadî olarak bir iman rüknüne iman edip diğerine iman edilmediği zaman insan küfür içinde olduğu vurgulanmış ve imanın kalben tasdik dil ile ikrar olduğu söylemi üzerinde önemle durulmuştur.[19] Kur'ân bu hususları bazen soru cevap bazen örnek anlatımla bazen de tehaddi yani meydan okuma şeklinde yapmıştır. Böylece insanları ikna ederek kan ve damarlarına işlemiş olan inkâr hükümlerini ortadan kaldırarak imanlı bir neslin yetişmesi hususunda temel ilkeler ortaya koymuştur. Vicdanları körelmiş, ruhları kemikleşmiş ve tevhit zincirinin dışına çıkmış muhatapları akli ve mantıki hitaplarla doğruluk, adalet ve hukukî erdeme davet etmiştir. Burada da küllîlik ilkesini benimsemiştir.

Sonuç

Ulûmu'l-Kur'ân konulu temel kaynaklarda Kur'ân sûrlerinin özellikleri hakkında bilgiler bulunmaktadır. Kur'ân sûrelerinin özelliklerine göre bilgilerin nasıl tarihsel olarak gelişim gösterdikleri karşılaştırmalı olarak müfessirler tarafından incelenmiş ve bunların üslup ve içerik olarak hangi dönemde nazil oldukları rivayetler bağlamında tespit edilmeye çalışılmıştır. Nitekim ilk inen ayetler tevhide dâvet, öldükten sonra dirilme, imân, mü'minleri cennetle müjdeleme, kâfirleri ve âsîleri cehennem ile inzâr gibi akîdevî hususlar içermektedir. Üslup bakımından ise kısa ve veciz bir anlatım biçimi tercih edilmiştir. Yine fesâhat ve belâğat açısından da çok mükemmel bir seviyede olmuştur. Ayrıca ahkâmın teşekkülünde Mekkî ayetlerde tedricilik, kolaylık, nesih, küllîlik, tehaddi, inzar ve tebşir, va'z ve nasihat, örnekle anlatım, soru-cevap yöntemi, gaybdan haber verme, mecaz-teşbih ve hoşgörü metodunu sıkça kullanmıştır.

Kaynakça:

Abdullah b. Vehb, *el-Câmi' 'Ulûme'l-Kur'ân,* Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslamî, 2003.
Es-Suyûtî, *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân,* Medine: Mucemma'u'Melik Fehd li-Tiba'âti'l-Mushafî'ş-Şerîf, tsz.
ibn Âşûr, Muhammed Tahir. *İslam Hukuk Felsefesi* çev. Vecdi Akyüz-Mehmed Erdoğan, İstanbul: İklim Yayınları, 1998.
İbn İshâk, Muhammed. *es-Sire,* Beyrut: Dâru'l-Fikir,1978, 275-276.
İbn Hişâm, Muhammed. Ahmed. *es-Sîre,* Beyrut: Dâru'l. Cîl, 1975, 1/275-276.
Oğuzkan, A. Ferhan. *Eğitim Terimleri Sözlüğü,* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1981.
Karaman, Hayreddin. *Mukayeseli İslam Hukuku*, İstanbul: Nesil Yayınları, 1986.
Karaman, Hayreddin. *Günlük Hayatımızda Helaller ve Haramlar*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2007.
Yaman, Ahmet. *Makâsıd ve İctihad,* Konya: Yediveren Yayınları, 2002.
Çetin, Abdurrahman. "Nesih", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2006, 32/581-582.

[17] Seyyid Şerif el-Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'İlmiyye, 1983, 186.
[18] Buhârî, "İmân", 37.
[19] Ömer Mahir Alper, "Küllî", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2002, 26/539-540.

Çağrıcı, Mustafa. “Müsamaha”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2006, 32/71-73.
Türcan, Talip. “Tedrîc”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2011, 40/265-267.
el-Cürcânî, Seyyid. Şerif *et-Ta’rîfât*, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’lİlmiyye, 1983.
Alper, Ömer Mahir. “Küllî”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2002, 26/539-540.

TÜRKİYE-MAKEDONYA İLİŞKİLERİ ÜZERİNE 2000-2022 YILLARI ARASINDA YAZILMIŞ BİLİMSEL ÇALIŞMALARIN İNCELENMESİ-META SENTEZ ÖRNEĞİ

Yüksek Lisans Öğrencisi, TUĞBA FİRDEVS METİN [1], Sosyal Bilgiler Öğretmeni-Bilim Uzmanı SERHAT KAVUK [2], Prof. Dr. ASIM ÇOBAN [3]

[1]AMASYA ÜNİVERSİTESİ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, tugbafmetinn@gmail.com -0000-0002-8351-5776

[2]AMASYA/ TAŞOVA(Esençay Ortaokulu), serhat.kavuk@gmail.com-0000-0002-0391-2705

[3]AMASYA ÜNİVERSİTESİ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, asim.coban@amasya.edu.tr- 0000-0002-7860-7561

ÖZET

Türkiye için çok önemli bir coğrafi bölge olan Balkan yarımadasının ortasında küçük bir ülke olarak yer kaplayan Makedonya; hem ortak tarih ve coğrafya hem de akrabalık ilişkilerinin olduğu, stratejik öneme sahip, ikili ilişkilerimizin yüksek seviyede devam ettiği bir balkan ülkesidir. Osmanlı Devleti'nin 1361'de Balkanlara girmesi ile I. Murat Lala Şahin Paşayı bölgenin fethiyle görevlendirmiş böylece coğrafyada Osmanlı Türklerinin beş asrı geçen egemenliği başlamıştır. 1911-1912 deki Balkan Savaşları ile bölgede Türklerin çekilmesi ve Batılı ülkelerin, Rusların bölgeye yerleşmesiyle Balkan savaşları çıkmış hemen akabinde Birinci Dünya Harbi'nin sonucunda Türklerin bölgeden geriye çekilme süreci başlamıştır. II. Dünya Harbinden sonra coğrafya SSCB kontrolüne geçtiyse de 1991'de Doğu Bloku'nun yıkılmasıyla önce SSCB, daha sonra ise Yugoslavya parçalanmıştır. Kuzey Makedonya Devleti, Yugoslavya Devletinin dağılmasıyla 1991 yılında "Makedonya Cumhuriyeti ismiyle bağımsız bir devlet haline gelmiş, ancak iç politikada siyasi aktör olarak Arnavutlar, dış politikada ise Yunanistan karşı karşıya gelmiştir. Bu durum karşısında öncelikle Ohri Çerçeve antlaşması, daha sonra ise Prespa Antlaşmalarıyla *inşa* etmeye çalıştığı ulus devlet pozisyonunu güncelleme gereği duymuştur. Balkanlarda hem stratejik ve jeopolitik konumu, hem de demografik ve devlet yapısı gereği yaşadığı kimlik dönüşümü ile Kuzey Makedonya, bu anlamda araştırılması gereken ulus devletlerin başında gelmektedir.

Bu çalışmada, Türkiye'de 2000-2022 yılları arasında, özellikle Makedonya – Türkiye ilişkilerine yönelik yapılan tez ve makale çalışmalarının nitel yöntemler kullanılarak analiz edilmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda, çalışmada araştırma deseni olarak içerik analizi çalışmaları dâhilinde meta sentez yöntemi kullanılmıştır. Bu araştırma, 2000-2022 yılları arasında, Türkiye'de çalışılmış olan 4 makale ve 5 tez olmak üzere toplamda 9 çalışma barındırmaktadır. Verilerin elde edilmesinde "Makedonya ile Türkiye ilişkileri" anahtar kelimesi olarak seçilmiş ve genel taramada bu kelimelerin kullanımı tercih edilmiştir. Araştırma kapsamı içerisinde çalışmalar seçilirken, ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu ölçütlere dikkat edilerek araştırma kapsamına alınan her bir çalışma incelenmiş ve analiz edilerek temalaştırılmış ve bu temalar A1, A2, …… A9 şekilde kodlanmıştır. Analizi yapılan her bir çalışma Bu çalışma, Makedonya-Türkiye ilişkileri ile ilgili hedeflenen amaçlar, kullanılan yöntemler, araştırmaların kapsadığı yıllar, çalışmaların alanları ve çalışmalardan elde edilen sonuçlar açısından analiz edilmiştir. Toplanılan veriler, frekans ve tablolar aracılığıyla

yorumlanmıştır. 9 çalışmadan elde edilen sonuca göre, Makedonya'nın bağımsızlığından günümüze Türkiye ile ilişkileri, doküman analizi yöntemiyle incelenmiş ve araştırma alanlarında ağırlıklı olarak ekonomik ilişkilere yer verildiği, Türkiye'nin Makedonya pazarında üretim odaklı yatırımlara ağırlık vermesi gerektiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Makedonya, Kuzey Makedonya, Türkiye

1. GİRİŞ

Ülkemiz için çok önemli bir coğrafi bölge olan Balkan yarımadasının ortasında küçük bir ülke olarak yer kaplayan Makedonya; hem tarihimiz ve coğrafyamız hem de akrabalıklarımızın olduğu, stratejik öneme sahip, ikili ilişkilerimizin yüksek seviyede devam ettiği bir balkan ülkesidir. Ülkemizin ve yurttaşlarımızın çıkarları doğrultusunda Türkiye, Makedonya'nın kuruluşundan bu yana bu balkan ülkesini, anayasal adı olarak tanıyan ilk ülkelerdendir. Aynı zamanda diplomatik temsilcilik ofisi açan ilk ülke olarak Türkiye, Makedonya'nın uluslararası kuruluşlara, platformlara entegre olmasına tam destek vereceğini ifade etmiştir (Durmaz,2017). Günümüzde de Makedonya olarak bilinmekte olan ülke, aslında "Makedonya" geniş bir alanı içine alan bir coğrafi bölgenin parçasıdır. Fransızların salata adını verdikleri bölge çok uluslu yani kozmopolit bir yapı niteliği taşımaktadır (Uzgel,2001.S.504). Kozmopolit bir nitelik taşıyan bu ülkede 2021 nüfus sayımı verisine göre 1,836,713 nüfus barınmaktadır. Bu veriye göre yaşayanların çoğunluğu%58,4 ile Makedonlardan, %24,3 Arnavut, %3,9 Türk,%2,5 Çingene, %1,5 Sırp, %0,9 Boşnak ve %0,5 Arumenlerden, %8,2 ise diğer milletlerden oluşmaktadır. (**Kaynak,**URL 1, Wikipedia.org ,2022)

Yukarıdaki bilgilerden ve nüfus oranlarından de anlaşılacağı gibi ülkede var olan nüfus yoğunluğunu Makedonlar, Arnavutlar ve Türkler oluşturmaktadır. Etnik zenginliğin yanı sıra dil yönünden de zenginlik barındıran ülkede Makedonca, Arnavutça ve Türkçe ile birlikte Sırpça, Romanca (Romca), Hırvatça, Sırpça, Yunanca ve Ulahça gibi diller de kozmopolit bu ülkenin ulusları tarafından konuşulmaktadır. Makedonya'da etnik, dilsel anlamda çeşitliliğin ve zenginliğin yanı sıra dini yönden farklılık bulunmaktadır (Treneska-Deskoska, 2017: 62).

Görsel 1. Kuzey Makedonya Haritası (Kaynakça: URL 2)

Makedonya'nın fiziki, siyasi ve tarihi coğrafyasını incelediğimizde ise ülkenin 234 km' si Yunanistan, 181 km' si Arnavutluk ve 162 km'si Bulgaristan, 161 km si Kosova, 101 km si Sırbistan olmak üzere toplam 838 km'lik sınırı olan, denize erişimi olmayan kapladığı alan bakımından küçük(25.713 km2), yer şekilleri bakımından dağlık bir ülke olmasına rağmen stratejik açıdan önemli bir Balkan ülkesidir. (CIA,2015). Makedonya coğrafi anlamda, Vardar, Pirin ve Ege Makedonya'sından oluşur. Günümüzde yüzölçümü Makedonya'nın coğrafi alanının sadece %38'i olan Vardar Makedonya'sında şimdiki Makedon devleti kurulmuştur. Ege Makedonyası Yunanistan' da, Pirin Makedonyası ise Bulgaristan'da bulunmaktadır (Pout, 2014, s. 17-18).Url 1 haritası incelendiğinde Kuzey Makedonya ülkesinin tek büyük ve en önemli akarsuyu ülkenin ortasından geçen Vardar Nehri'dir. En önemli ve büyük gölleri Arnavutluk, Yunanistan ve Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nin kesiştiği noktada bulunan Ohri, Prespa ve Doyran Gölü'dür. Deniz kıyısı olmayan Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nde karasal iklimin etkisi altındadır.

Coğrafi olarak Makedonya, Ege Denizi kıyısına sahip olmakla birlikte, Balkan yarımadasının ortasında yer almaktadır. İki kıtayı bir boğazla ayırmaya çalışan fiziki coğrafyasından farklı olarak Makedonya, Anadolu ve Balkanlar'ın siyasi coğrafyasını birleştiren ve onları baştan sona etkileşim halinde tutan bir bütünlük arz etmektedir. (Durmaz,2017)

Anadolu Balkan siyasi bölgesinden çıkan Roma, Bizans ve Osmanlı gibi imparatorluklar bu bölgeye hâkim olmalarına rağmen Anadolu-İran arazisine taşamamışlardır. Ne Roma, ne halefleri Bizans ne de Osmanlı İmparatorluğu, doğal doğu sınırlarını geçememiş; Mezopotamya'yı alıp Basra Körfezi'ne çıkarmalarına rağmen siyasi güçlerinin zirvesinde bile İran'a egemen olmamışlardır. Tebriz üzerindeki Osmanlı hâkimiyeti ise geçici bir nitelik taşımaktadır. 1639 yılından itibaren Osmanlı Devleti siyasi coğrafya kurallarına sıkı sıkıya uymak zorunda kalmıştır. Bu durumun Tek bir tarihsel istisnası mevcuttur. Makedonyalı İskender'in İran'ı fethetmesidir. Bu fetih, esasen, bugün de dâhil bildiğimiz üç bin yıldır Anadolu'yu ve Balkanları sürekli olarak huzursuz eden İran'a karşı bölgenin ilk ve son intikam niteliği taşımasıdır (Karatay, 2002, s. 1-2).

1.1.Makedonya Cumhuriyetinin Bağımsızlığı ve Türkiye ile olan İlişkiler

Kafkasya, Ortadoğu ve Balkanlar arasında köprü vazifesi görmekte, siyasi ve ekonomik açıdan jeopolitik öneme sahip Akdeniz, Karadeniz ve Ege Denizi gibi iç denizlere kıyısı bulunan Türkiye, resmi varlığından bu yana çeşitli ilişkiler ağı geliştirdiği geniş bir coğrafi alanla çevrelenmektedir. Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana Kafkasya, Orta Doğu ve Balkan ülkeleri ile çeşitli diplomatik ilişkiler kuran Türkiye ile bu komşu ülkelerdeki Balkan ülkeleri arasındaki siyasi ilişkilerin yoğunluğu göz ardı edilemeyecek kadar açık ve devamlılığı belirgindir. (Çaputlu,2019). 1912-1913 yılları arasında meydana gelen Balkan Savaşları'ndan sonra bölgede beş asrı aşkın süren Osmanlı egemenliği sona ermiştir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Makedonya, Yunanistan, Sırplar, Hırvatlar, Slovenya Krallığı ve Bulgaristan arasında pay edilmiş, II. Dünya Savaşı'ndan sonra ise Yugoslav Federasyonunu oluşturan altı özerk devletin ortağı olmuştur. Soğuk Savaştan sonra meydana gelen, Yugoslavya'daki iç karışıklıklar ve savaşlar Yugoslavya'nın bölünmesine yol açmış bunun sonucunda da Makedonya, 17 Kasım 1991' de bağımsızlığını kazanmıştır. (Özgün ve Koçak, 2014).

Balkan Yarımadasında hem Türkiye'yi ilgilendiren hem coğrafyayı ilgilendiren önemli meselelerden birisi de yakın zamanda Makedonya sorunu olmuştur.
Türkiye Makedonya Devletini anayasal zemin çerçevesinden "Makedonya Cumhuriyeti" olarak ilk tanıyan devletlerden biri olmuştur; fakat Yunanistan yeni kurulan bu ülkeyi Makedonya ismiyle tanımamış, Yunanistan-Makedonya sorunu dünya gündemini meşgul ederek Balkan sorunu haline gelmiştir. Yunan Devletinin Makedonya ismini kabul etmemesinin temel sebeplerinden birisi de gelecekte Yunan toraklarında bulunan "Makedonya isimli" bu coğrafyada hak iddia edeceğini ve bu durumun egemenlik haklarına zarar vereceğini düşünüyor olmasıdır. Bu sebeple Yunanistan, Makedonya'nın uluslararası kuruluşlarda devlet olarak tanınmasını önüne geçmek için girişimlerde bulunmuş ve farklı birisimle (FYROM) tanınmasına sebep olmuştur (Tuncer ve Demir,2015).

Görsel 2. Türkiye-Kuzey Makedonya Siyasi Haritası (Kaynakça, URL 3)

Türkiye Cumhuriyeti (T.C.), kuruluşundan bu yana Balkan ülkeleri arasında gerek ikili düzeyde gerekse bölgesel düzeyde yakın işbirliği sağlamak için büyük çaba sarf etmiştir. Türk halkı, geçmişten bu yana Makedon halkına karşı gerçek bir sevgi ve saygı geliştirmiş ve ortak değerler geliştirmiştir; ancak Türkiye'nin Makedonya için önemi sadece tarihsel veya duygusal nedenlerden kaynaklanmamaktadır. Makedonya Balkanların kalbine benzemektedir. Son derece önemli bir stratejik konuma sahiptir. Ülkenin istikrarı ve birliği tüm bölge ve hatta Avrupa için büyük önem taşımaktadır. Türkiye ve Makedonya, ortak geçmişleri ve ortak değerleri nedeniyle samimi bir dostluk bağına sahiptir. 6 Şubat 1992'de Türkiye, kimliğini ve dilini gizlemeden Makedonya Cumhuriyeti'ni tanıyan dünyadaki ilk ülkesi olarak bu bağını ortaya koymuştur. Bu nedenle iki ülke arasındaki ortak değerler iki devlet ve milletin ilişkileri düzeyinde oluşan sevgi ve saygı, özellikle Makedonya için resmi düzeylerde ikili ilişkiler her zaman önemli bulunmuştur. Makedonya Türkleri, Makedonya'nın sadık vatandaşları olarak, iki ülke arasında kurdukları dostluk köprüsü aracılığıyla bu değerlere ve karşılıklı ilişkilere katkı sağlamaya devam etmektedir. Bu bağlamda Makedonya'nın bağımsızlığını kazanmasından

sonra iki ülke arasındaki ilişkiler hızlı ve sürekli bir gelişme eğilimi göstermiştir. Daha yakından bakıldığında, Türkiye ile Makedonya arasında neredeyse hiç siyasi sorun olmamıştır.

İki ülke arasındaki siyasi ilişkiler iyi olduğu için ekonomik ilişkilerde aynı düzeyde ilişkiler pek gelişme göstermemiştir. Makedonya komşularıyla iyi bir ekonomik işbirliği oluşturmuştur ve Türkiye bu noktada iyi bir seviye yakalamak için çaba göstermesi gerekmektedir; çünkü Makedonya muhtemelen Türkiye'nin Avrupa'ya giden ticaret yolu olacaktır. Makedonya ve Türkiye'nin her zaman derin tarihi ve kültürel bağları olmuştur. Önümüzdeki dönemde Makedon ve Türk kurumları çok sayıda proje ve faaliyet gerçekleştirecek ve iki ülke arasında iyi bir kültürel işbirliği sürdürülecektir. Balkanlar'ın bir aynası olan Makedonya'nın istikrarlı ve müreffeh kalması, tarihi ve kültürel bağları paylaşan Türkiye için her zaman büyük önem taşımıştır. İki ülke arasındaki yakın kültürel ilişkiler ve çeşitli etnik gruplar arasındaki yakın alışverişler, iki ülke arasındaki geleneksel dostluk ve işbirliği ilişkilerine önemli katkılar sağlamaktadır. Makedonya ile Türkiye arasında kültür alanındaki iyi işbirliği nedeniyle gelecekte yeni projelerin uygulanmaya devam edeceği görünmektedir (Kjorbayram,2018).

Türkiye, Makedonya kozunu Yunanistan'a karşı kullanmak için Makedonya Türklerinin haklarını tartışma ihtiyacı duymamakta ve tüm uluslararası platformlarda Makedonya'yı Yunanistan'a karşı Makedonya Cumhuriyetini kayıtsız şartsız desteklemektedir.

1.2.Makedonya Cumhuriyetinden Kuzey Makedonya'ya Geçiş

Toplumlar ulusal kimliklerini iki şekilde inşa ederler. Birincisi, kendiliğinden gelişir, ikincisi, ekonomik değişikliklerden kaynaklanmaktadır. Bu ikinci ulusal kimliğin inşa edilme şekli siyasi bir projenin ürünü olmasından kaynaklanmaktadır. Bir ülkenin resmi dili ve hukuk sistemi ortak bakış açısı, anlayışı ve değer yaratmada anahtar rol oynamaktadır. İnşacı düzende bu anahtar noktaların kullanılması kimlikleri değiştirmek için kullanılabileceğine inanılmaktadır(Küçük, 2016). Kimlik değişimi veya dönüşümü barış ve sükûnete veya kaosa ve şiddete hizmet edebilmektedir. Bu bağlamda Osmanlı hâkimiyetindeki Balkanlar'da dini kimlikten ulusal kimliğe geçiş süreci önemlidir (Kjorbayram, 2018).

İnşa süreci aynı zamanda siyasi bir süreç niteliği taşımakta ve milli kimlikler ulusal ve uluslararası siyasi süreçler ile beraber bazı zaman dilimlerinde çatışma bazı zaman dilimlerinde uzlaşma yoluyla kendini göstermektedir.

Bunun yanı sıra Makedonya, FYROM (Former Yugoslavia Republic Of Macedonia) geçici adını hiçbir koşulda kullanmaya hazır olmadığını belirterek sert bir tavır almıştır. Makedonya'nın 'FYROM' adını kullanmayı reddetmesi ve uluslararası alanda Makedonya Cumhuriyeti adını kullanmaya devam etmesi üzerine Yunanistan, Şubat 1994'te Makedonya'ya siyasi, ekonomik ve ticari ambargo uygulama kararı almış ve uygulamıştır. (Kjorbayram, 2018). Makedonya, ABD ve Birleşmiş Milletler' in arabuluculuğunda, Yunanistan'ın muhalefeti ve baskısı altında, 13 Eylül 1995 tarihinde New York'ta Yunanistan ile her iki taraf için bağlayıcı nitelik taşıyan "Geçici Antlaşma" imzalamıştır (Durmaz, 2015).

8 Nisan 1993'te Makedonya, 817 sayılı kararından bir gün sonra "Eski Yugoslav Cumhuriyeti Makedonya" (FYROM) geçici bir isim altında Birleşmiş Milletler'e sunularak üye olmuştur. (Ayhan, 2019). Ancak, Makedonya hiçbir koşulda "FYROM" geçici adını kullanmayacağını ve bu duruma henüz hazır olmadığını söyleyerek sert tepki gösterdi. Makedonya Devletinin uluslararası alanda "FYROM" adını kullanmayacağını ve "Makedonya Cumhuriyeti" adının kullanmaya devam edeceğini sürdürmesi üzerine Yunanistan, 1994'ün

Şubatında Makedonya'ya siyasi, ekonomik ve ticari ambargo uygulamıştır (Kjorbayram, 2018). Makedonya, Amerika Birleşik Devletleri ve Birleşmiş Milletler'in arabuluculuğunda, Yunanistan'ın muhalefeti ve baskısı altında, 13 Eylül 1995'te New York'ta Yunanistan ile bağlayıcı bir "davranış kurallarını" düzenlemek üzere bir "geçici anlaşma" imzaladı (Durmaz, 2015).

En azından 1995'te "Geçici Uzlaşı" yoluyla sorunu çözen taraflar, Bir ara Birleşmiş Milletler' in arabuluculuğunda bir araya gelerek isim müzakerelerini sürdürdüler. Bu durum, 17 Haziran 2018'de Arnavutluk, Yunanistan ve Makedonya sınırlarının birleştiği Prespa Gölü kıyısında, Atina ve Üsküp hükümetleri arasında Makedonya'nın adının "Republika Severba Makedonija" olarak değiştirilmesini öngören tarihi anlaşmanın imzalanmasıyla değişmiştir. (Pergantis 2020).). Tarihe geçen bu Prespa Anlaşması ile hem Makedonya hem de Yunanistan geri adım atarak uzlaşıyı tercih etmişlerdir. Makedonlar yeni bir Devlet yükümlülükleri inşa etmekle karşı karşıya kalsa da Yunan tarafı "Üsküp Cumhuriyeti" yerine "Kuzey Makedonya Cumhuriyeti" ismini kabul etmek zorunda kalmıştır. (Labropoulou, 2019).Bu uzlaşıya göre, anlaşmanın uygulanabilmesi için halk oylamasına gidilecek ve her iki ülke halklarının onayına sunulacaktı. Halk uygulaması sonrasında antlaşmanın yürürlüğe girebilmesi için anayasada öngörülen değişikliklerin parlamentoda onaylanması ve Yunan Parlamentosunda da basit çoğunlukla onaylanması gerekmekteydi (Şahin, 2018).

Yunan milliyetçileri, Prespa Anlaşması'ndan farklı bir şey beklemekteydi. Aslında "Makedonya" adının hiçbir şekilde ülke adında yer almasını istemiyorlardı. Bu isim yerine Üsküp Cumhuriyeti veya Vardar Cumhuriyeti gibi isimler kullanmak istiyorlardı. (Berberakis, 2019). Prespa anlaşmasının onaylanması için 300 sandalyeli Yunan parlamentosunun mutlak çoğunluğu gerekiyordu. Oylama sırasında Yunan milliyetçilerinin parlamento dışında yaptığı kitlesel gösterilere rağmen Makedonya'nın "Makedonya" adını herhangi bir şekilde kullanmasına karşı çıkan 146 milletvekili "hayır", 153 milletvekili "evet" oyu verdi ve 1 milletvekili de çekimser kaldı (Sputnik, 2019). 20 Ekim 2018 ve 11 Ocak 2019 tarihlerinde Makedonya parlamentosuna sunulan antlaşma, Yunanistan'dakine benzer bir biçimde büyük bir tartışmayı ateşledi. Makedon Cumhurbaşkanı Ivanov'un anlaşmayı reddetmesine ve muhalefet IMRO'nun boykotuna rağmen antlaşma Makedonya Parlamentosu'nda iki sefer onaydan geçmiştir. (Tuncer ve Demir,2015)

Ülke adı anlaşması yürürlüğe girdikten sonra ülke adı "Kuzey Makedonya Cumhuriyeti" olarak değiştirilmiştir. Ancak bir anlaşma imzalanıp karara bağlanmış ve nihai sonuca varılmış olsa da, Makedonya ve Yunanistan tarafı yeni durumdan memnun kalmamıştır. Müzakerelerin doğasında var olan "uzlaşma ihtiyacı" nedeniyle her iki taraf da ulusal tutumlarından tavizler sunarak orta halli ılımlı çözümler benimsemişlerdir. Yunanistan "Makedonya" teriminin kullanılmasını kabul etmiş bunun yanı sıra da Makedonya da, Makedon milliyetçilerinin "Büyük Makedonya" hayalinden vazgeçerek adına "Kuzey" kavramını eklenilmesini kabul etmiştir. Hiç şüphe yok ki AB ve ABD'nin her iki taraftaki baskı ve teşvikleri önemli görülmektedir. Baskı ve teşvikle dile getirilmek istenen aslında "havuç ve sopa" yaklaşımı sorunu etkin bir şekilde çözmektedir. Özellikle Makedonya'da yapılan halk oylamasında vatandaşların "evet" tercihinde bulunması ülkenin NATO ve AB üyeliği yolunun açılacağını söylemesi bu duruma bir örnek teşkil etmektedir.

Yunanistan ve Makedonya' nın bu uzlaşı ortamına yaklaşmasında ülkelerinde yaşanan mevcut ekonomi şartların etkisi etkili olmuştur. Bilhassa Yunanistan, 2009 Yılında yaşanan

ekonomik krizin sonuçlarını halen siyasi ve mali olarak yaşamakta ve bu sorunları çözüme kavuşturmak istemektedir. Yunanistan tarafında bu sebepler etkili olurken, Makedonya tarafında da ekonomi ve toplumsal sebepli sorunlar geçerliliğini korumaktadır. Avrupa'nın en yüksek genç işsizlik oranlarından birine ve siyasi istikrarsızlığa sahip olan Makedonya, dış politikası Yunanistan tarafından veto edilse bile batıya tutunmakta ve ülkenin entegrasyonunun sağlanamamasından dolayı ve bu sebepten kaynaklı dış etkilere açık olması nedeniyle bu sorunu çözüme kavuşturma noktasında istekli davranmıştır (Ayhan,2019).

Makedonya'dan Kuzey Makedonya ismine evrilen dönüşüm sürecinde ülke içi siyasi figürlerdeki değişimi ve dönüşümü dikkate değer ve önem arz etmektedir; çünkü bu durum ulus kimlik algısına bakış açısını da etkilemektedir. .Kuzey Makedonya adı, bağımsızlığını ilan ettiği günden bu yana iç ve dış sorunlarla boğuşan ülkede yeni bir başlangıç ve yeni bir kimlik inşası vaat etmektedir. Bugün geldiğimiz durum Kuzey Makedonya yeni bir süreçle karşı karşıya kaldığını göstermektedir. ABD ve Avrupa Birliği'nin baskı ve teşvikiyle Makedonlar, 2001 yılında Ohri Çerçeve Anlaşması kapsamında Arnavutlarla bir anlaşmaya varmak zorunda kaldılar ve Arnavutlara ülkede "ikinci ortak ülke" statüsü verdiler. 2018 yılında Makedonlar, NATO ve Avrupa Birliği'ne katılma sözü vererek Yunanistan ile uzlaşma yoluna giderek ülkenin adını değiştirmek zorunda kaldılar. Balkan uluslarının kuruluşu sırasındaki çatışmaları ve savaşları hatırlanırsa, Makedonya'nın bu dönüşümü ilginç gelmektedir. Aslında tüm bu süreç, inşacı yaklaşımın vurguladığı "çıkarlar kimliği belirler ve değiştirebilir" sözünün gerçekleşmesidir. Bu durum "ulus-devletin sonu mu geliyor?" sorusunu gündeme getirse de uluslararası ilişkilerin küreselleşme süreci hızlanırken Kuzey Makedonya süreci bize ulus-devletin statüsünün veya statüsünün değişmediğini göstermiştir ve devletin çıkarları doğrultusunda kimliğini değiştirebileceğini göstermektedir (Tuncer ve Demir,2020).

Bu çalışmada Türkiye'de 2000-2022 yılları arasında, özellikle Makedonya – Türkiye ilişkileri hakkında çalışılmış tez ve makalelerin meta-sentez yöntemi kullanılarak incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın cevap aradığı temel soru "2000 yılı ile 2022 yılları arasında Makedonya – Türkiye ilişkileri hakkında yapılan çalışmalarda nasıl bir eğilim vardır?" olmuştur. Bu soru bağlamında aşağıda verilen alt sorulara cevap aranmıştır:

1. Makedonya- Türkiye ilişkileri hakkında yapılan çalışmaların amaçları nelerdir?
2. Bu amaçlara ulaşmak için kullanılan yöntemler nelerdir?
3. Araştırmalar hangi yılları kapsamaktadır?
4. Araştırmalar hangi alanlarda Makedonya-Türkiye ilişkilerini incelemiştir?
5. Makedonya – Türkiye ilişkileri hakkında yapılan çalışmalarda hangi sonuçlar elde edilmiştir?

Bu araştırmada, Türkiye' de Türkiye-Makedonya ilişkilerini içeren çalışmaların, amacını, yöntemini, zaman aralığını, araştırma alanını, kazanımlarını ve önerilerini eleştirel bir bakış açısıyla yorumlamaya ve değerlendirmeye çalışmaktadır. Ayrıca bu çalışma Makedonya-Türkiye ilişkileri araştırmalarını daha erişilebilir kılmak ve bu konularda araştırma yapmak isteyen eğitimcilere ve akademisyenlere ışık tutması açısından önemli olduğu söylenebilir. Aslında bu konularda araştırma yapmak isteyen araştırmacılar, Makedonya-Türkiye ilişkileri üzerine yapılmış dokuz çalışmayı ayrı ayrı okuyup incelemek yerine bu çalışmayı inceleyerek alandaki genel eğilimleri daha rahat görebilecek ve bu çalışmaları daha sağlıklı bir şekilde yürütebilme imkânı bulacaktır.

Araştırma, 2000 – 2022 yılları arasında Türkiye'de, Makedonya – Türkiye ilişkileri hakkında yapılan çalışmaları kapsamaktadır. Makedonya-Türkiye ilişkilerine ilişkin literatürde meta-sentez desenli kapsamlı çalışmaların bulunmaması nedeniyle bu konu seçilmiş ve erişim kolaylığı açısından 2000-2022 yılları arasındaki çalışmaların kullanılması uygun görülmüştür. Çalışmada 4 makale ve 5 tez ele alınarak toplamda 9 çalışma ile sınırlandırılmıştır.

2. YÖNTEM

2.1 Araştırma Deseni

Bu çalışmada, Türkiye'deki Makedonya-Türkiye ilişkilerine yönelik yapılan çalışmaların nitel yöntemler kullanılarak analiz edilmesi amaçlanmıştır. İçerik analizi çalışmaları dâhilinde meta sentez yöntemi kullanılmıştır. Meta sentez, Benzer veya aynı konularda araştırma konuları veya ana şablonlar oluşturarak, Eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirilen ve sentezlenen bir nitel araştırma yöntemidir. Bu anlamda kapsamlı, niteliksel anlayış, benzerlik ve farklılıkları karşılaştırarak daha genel yorumlama ve değerlendirme imkânını araştırmacıya sunar. Araştırmacılar için zengin bir başvuru kaynağı oluşturmuş olur (Çalık ve Sözbilir, 2014).

2.2 Araştırmanın Kapsamı, Verilerin Toplanması ve Analizi

Bu çalışma 2000-2022 yılları arasında Türkiye' de ele alınmış4 makale ve 5 tez olmak üzere 9 çalışmadan oluşmaktadır. Veriler elde edilirken "Makedonya-Türkiye ilişkileri" anahtar kelimesi seçilmiş ve genel aramalarda bu terimler tercih edilmiştir. Çalışma kapsamında, değerlendirilecek çalışmalar seçilmiş, Amasya Üniversitesi VETİS sistemi, Ulusal Tez Tarama Merkezi, Google Akademik arama motoru ve Dergipark veri tabanı kullanılmıştır. Çalışma çerçevesinde araştırma konusuyla ilgili çalışmalar seçilirken standartlaştırılmış (ölçüt) örnekleme kullanılmıştır. Bu örnekleme yöntemi kapsamında belirlenen kriterler şunlardır: Çalışılmış tez ve makalelerde "Sosyal Makedonya" ve "Makedonya-Türkiye ilişkileri" kelimelerinin çalışmada ele alınması, ulaşımı zor veya erişim sorunu olan çalışmalar araştırma kapsamına alınmamıştır. Bu araştırmada bu kriterlere odaklanılarak, çalışma kapsamındaki her bir çalışmanın incelenmesi, analiz edilmesi, temalandırılması ve temaların koda dönüştürülmesi ile hazırlanmıştır. Analiz edilen her çalışma A1, A2, ... A9 olarak kodlanmıştır. Çalışmaya dâhil edilen çalışmalar Ek 1' de listelenmiştir.

3. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Çizelge 1. Makedonya – Türkiye İlişkilerine Dair Araştırmaların Amaçlarına İlişkin Bulgular

Amaçlar	Çalışmalar	f
Makedonya – Türkiye ilişkilerini siyasal açıdan analiz etmek	A1, A9	1
Makedonya – Türkiye ilişkilerini ekonomik açıdan analiz etmek	A1, A7,	2
Makedonya – Türkiye ilişkilerini sosyo-kültürel açıdan analiz etmek	A1, A9	2
Makedonya'nın bağımsızlıktan	A6, A8,A9	3

günümüze analizi		
Makedonya'dan yapılan göçlerin analizi	A2,	1
Makedonya – Türkiye ilişkilerini demografik açıdan analiz etmek	A4,	1
Makedonya – Türkiye ilişkilerini ortak tarih açısından analiz etmek	A4,	1
Makedonya – Türkiye ilişkilerini Makedonya'da yaşayan Türkler açısından analiz etmek	A5,	1

Çizelge1'de görüldüğü gibi Makedonya – Türkiye ilişkileri hakkında yapılan araştırmalardaki amaçların büyük bir kısmının; "Makedonya'nın bağımsızlıktan günümüze analizi" şeklinde olduğu tespit edilmiştir. Bunu sırayla; Makedonya – Türkiye ilişkilerini siyasal açıdan analiz edilmesi, Makedonya – Türkiye ilişkilerini ekonomik açıdan analiz edilmesi, Makedonya – Türkiye ilişkilerini sosyo-kültürel açıdan analiz edilmesi amaçları izlemiştir. En az yer bulan amaçlar ise; Makedonya'dan Türkiye'ye yapılan göçler, Makedonya – Türkiye ilişkilerini demografik açıdan analiz edilmesi, Makedonya – Türkiye ilişkilerini tarihi açıdan analiz edilmesi, Makedonya – Türkiye ilişkilerinin Makedonya' da yaşayan Türkler açısından analiz edilmesidir. Makedonya – Türkiye ilişkileri hakkında yapılan araştırmalarda kullanılan yöntemlere ilişkin bulgular Çizelge 2'de verilmiştir.

Çizelge 2. Makedonya – Türkiye İlişkilerine Dair Araştırmalarda Kullanılan Yöntemlere İlişkin Bulgular

Yöntemler	Çalışmalar	f
Doküman Analizi	A1,A2,A3,A4,A5,A6,A7,A8,A9	9

Çizelge 2'de de görüldüğü gibi Makedonya – Türkiye ilişkileri hakkında yapılan araştırmalarda nitel araştırma yöntemlerinden yalnızca doküman analizi yöntemi kullanılmıştır.

Çizelge 3. Makedonya – Türkiye İlişkilerine Dair Araştırmalar Hangi Yılları Kapsadığına İlişkin Bulgular

Çalışma Yılları	Çalışmalar	f
1990-2010 yılları arası	A3	1
1877-1996 yılları arası	A2	1
1991-2005 yılları arası	A3	1
1990-2012 yılları arası	A4	1
1991-2018 yılları arası	A5	1
1990-1994 yılları arası (Makedonya Kuruluş Süreci)	A6	1
1993-2016 yılları arası	A7	1
1991-2011 yılları arası	A8	1
1990-2021 yılları arası	A9	1

Çizelge 3'de de görüldüğü gibi Makedonya – Türkiye ilişkileri hakkında yapılan araştırmalar bir tanesi hariç başlangıç tarihi olarak Makedonya'nın bağımsızlık tarihi olan 1990'lı yılların başını almaktadır. Osmanlı Devleti döneminden başlayan bir tane araştırma mevcuttur. Araştırmalara daha çok 2010'lu yıllar sonrası yapıldığı tespit edilmiştir.

Çizelge 4. Makedonya – Türkiye İlişkilerine Dair Araştırmalar Hangi Alanları Kapsadığına İlişkin Bulgular

Çalışma Alanları	Çalışmalar	f
Siyasi ve kültürel ilişkiler	A1, A8, A9	3
Ekonomik ilişkiler	A1, A8, A3, A7, A9	5
Güvenlik ilişkileri	A1, A8, A9	3
Göç olgusu	A2	1
Azınlık Hakları	A4, A5	2
Makedonya'nın bağımsızlığının ilk döneminde Türkiye ile ilişkiler	A5	1

Çizelge 4'de de görüldüğü gibi Makedonya – Türkiye ilişkileri hakkında yapılan araştırmalarda en çok ekonomik ilişkilere yer verilmiş onu siyasi kültürel ilişkiler ve güvenlik ilişkileri takip etmiştir. Yalnızca iki araştırmada azınlık haklarına yer verilirken en az Makedonya'nın bağımsızlığının ilk döneminde Türkiye ile ilişkiler konusuyla göç olgusu konularına yer verilmiştir. Makedonya – Türkiye ilişkileri hakkında yapılan araştırmalardan elde edilen sonuçlara ilişkin bulgular Çizelge 5'de verilmiştir.

Çizelge 5. Makedonya – Türkiye İlişkileri Hakkında Yapılan Araştırmalardan Elde Edilen Sonuçlara İlişkin Bulgular

Çalışma Alanları	Çalışmalar	f
Bölgede büyük devletlerin hegemonya kurmasını Türkiye'nin engellemeye çalıştığı tespit edilmiştir	A9	1
Makedonya topraklarından Anadolu'ya 120 yılı bulan göçler yapıldığı tespit edilmiştir	A2	1
Türk yatırımcıların Makedonya pazarında özellikle üretim ağırlıklı yatırım yapmasının önemli olduğu tespit edilmiştir	A3,A7	2
Türkiye'nin Makedonya Türklerinin sorunlarının çözümü konusunda aktif rol oynaması gerektiği tespit edilmiştir	A5	1
Türkiye'nin Makedonya'nın bağımsızlığını korumasında destek verdiği tespit edilmiştir	A6	1

Her alanda Makedonya'ya desteği olan Türkiye'nin desteklerine devam etmesi gerektiği tespit edilmiştir	A8	1
Ortak kültürün, ortak tarihin, ortak güvenlik problemlerinin, ortak ekonomik çıkarların korunması gerektiği tespit edilmiştir	A1	1

Çizelge 5'de görüldüğü gibi Makedonya – Türkiye ilişkileri hakkında yapılan araştırmalardan elde edilen sonuçlarda "Türk yatırımcıların Makedonya pazarında özellikle üretim ağırlıklı yatırım yapmasının önemli olduğu tespit edilmiştir" bulgusu araştırmacıların üzerinde en fazla durdukları sonuç olarak bulunmuştur. Araştırmacılar, "Bölgede büyük devletlerin hegemonya kurmasını Türkiye'nin engellemeye çalıştığı tespit edilmiştir", "Makedonya topraklarından Anadolu'ya 120 yılı bulan göçler yapıldığı tespit edilmiştir", "Türkiye'nin Makedonya Türklerinin sorunlarının çözümü konusunda aktif rol oynaması gerektiği tespit edilmiştir", "Türkiye'nin Makedonya'nın bağımsızlığını korumasında destek verdiği tespit edilmiştir", "Her alanda Makedonya'ya desteği olan Türkiye'nin desteklerine devam etmesi gerektiği tespit edilmiştir" ve "Ortak kültürün, ortak tarihin, ortak güvenlik problemlerinin, ortak ekonomik çıkarların korunması gerektiği tespit edilmiştir" bulgularına eşit sayıda yer vermişlerdir.

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Balkan yarımadası ülkemiz için stratejik, siyasi, ekonomik ve kültürel anlamda çok önemli bir coğrafi bölge teşkil etmektedir. Bu yarımadanın ortasında Makedonya küçük bir bölge olarak yer kaplamasına rağmen; hem tarihimiz ve coğrafyamız hem de akrabalıklarımızın olduğu, stratejik öneme sahip, ikili ilişkilerimizin yüksek seviyede devam ettiği bir balkan ülkesi olmuştur. Balkan Yarımadasında hem ülkemizi hem Balkan Yarımadasını ilgilendiren önemli meselelerden birisi de yakın zamanda Makedonya sorunu olmuştur. Makedonya Cumhuriyeti, 1991 de bağımsızlığını sağlasa da, Yunanistan "Makedonya Cumhuriyeti" isminden kaynaklı olarak uluslararası platformlarda sürekli engel çıkaran devlet konumunda olmuştur. Türkiye ise Makedonya kartını Yunanistan'a karşı kullanabilmek için Makedonya Türklerinin haklarını hiçbir zaman tartışmaya açma gereği duymamış ve Yunanistan'a karşı Makedonya'yı bütün uluslararası platformlarda koşulsuz desteklemiştir.

Makedonya iç politikada Ohri Çerçeve antlaşmasıyla, dış politikada ise Prespa Antlaşmasıyla kimlik dönüşümünü gerçekleştirmiştir. Makedonya aynı zamanda isimden kaynaklı olarak Yunanistan ile olan siyasi sorunları gidermek için politikalar geliştirdiği görülmüş ve bu samimi politikasını "Makedonya" ismini "Kuzey Makedonya" olarak değiştirerek göstermiştir.

Bu çalışmada, araştırmacı bulguları 5 tablo halinde ele almış ve 9 araştırmadan elde edilen sonuçlardan çalışmaların ekonomik ilişkilerde, siyasi ve kültürel ilişkiler ve güvenlik ilişkilerinde yoğunlaştığı tespit edilmiştir. 9 çalışmadan elde edilen sonuca göre,

Makedonya'nın bağımsızlığından günümüze Türkiye ile ilişkileri, doküman analizi yöntemiyle incelenmiş ve araştırma alanlarında ağırlıklı olarak ekonomik ilişkilere yer verildiği, Türkiye'nin Makedonya pazarında üretim odaklı yatırımlara ağırlık vermesi gerektiği tespit edilmiştir.

Çizelge1'de görüldüğü gibi Makedonya – Türkiye ilişkileri hakkında yapılan araştırmalardaki amaçların büyük bir kısmının; "Makedonya'nın bağımsızlıktan günümüze analizi" şeklinde olduğu tespit edilmiştir. Çizelge 2'de de görüldüğü gibi Makedonya – Türkiye ilişkileri hakkında yapılan araştırmalarda nitel araştırma yöntemlerinden yalnızca doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Çizelge 3'de de görüldüğü gibi Makedonya – Türkiye ilişkileri hakkında yapılan araştırmalar bir tanesi hariç başlangıç tarihi olarak Makedonya'nın bağımsızlık tarihi olan 1990'lı yılların başını almaktadır. Osmanlı Devleti döneminden başlayan bir tane araştırma mevcuttur. Araştırmalara daha çok 2010'lu yıllar sonrası yapıldığı tespit edilmiştir. Çizelge 4'de de görüldüğü gibi Makedonya – Türkiye ilişkileri hakkında yapılan araştırmalarda en çok ekonomik ilişkilere yer verilmiş onu siyasi kültürel ilişkiler ve güvenlik ilişkileri takip etmiştir. Yalnızca iki araştırmada azınlık haklarına yer verilirken en az Makedonya'nın bağımsızlığının ilk döneminde Türkiye ile ilişkiler konusuyla göç olgusu konularına yer verilmiştir. Çizelge 5'de görüldüğü gibi Makedonya – Türkiye ilişkileri hakkında yapılan araştırmalardan elde edilen sonuçlarda "Türk yatırımcıların Makedonya pazarında özellikle üretim ağırlıklı yatırım yapmasının önemli olduğu tespit edilmiştir" bulgusu araştırmacıların üzerinde en fazla durdukları sonuç olarak bulunmuştur.

Ek -1 Çalışmaya Dâhil Edilen Araştırmalar

A1. Dervishev, A.,*Türkiye Makedonya İlişkileri 1990-2015,* Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli, 2016.

A2. Çavuşoğlu, H. (2007)." Yugoslavya-Makedonya" Topraklarından Türkiye' ye Göçler ve Nedenleri, Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, 41, 123-155.

A3. Dervişi, B., *Makedonya - Türkiye Ekonomik İlişkilerinin Yapısal Analizi,* Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2005.

A4. Rahman, R., *Makedonya'da Türk Azınlık Ve Makedonya-Türkiye İlişkileri,* Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2012.

A5. Bilgin, Ö., *Türkiye - Makedonya İlişkileri Ve Makedonya Türklerinin Durumu (1991-2018),* Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2019.

A6. Kodal, T., (2014). Makedonya'nın Bağımsızlığı'nı Kazanması Ve Türkiye, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi,* 14(29), 377-396.

A7. Ergüt. Ç., *Türkiye-Makedonya Ticari İlişkileri (1993-2016),* Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2019.

A8. Beyoğlu, S., (2017). Türkiye - Makedonya İlişkilerinin Yirmi Yılı (1991-2011), *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 36, 85-102.

A9. https://ticaret.academia.edu/KjaniHalid

KAYNAKÇA

Ayhan, H. (2019).Makedonya ile Yunanistan arasındaki isim sorunun çözümünde arabuluculuğun etkisi. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 9*(1),228-229.

Berberakis, S. (2019, Ocak 25). Yunanistan Parlamentosu, Makedonya'nın yeni ismini onayladı. BBC Eylül 21, 2019 tarihinde Türkçe:https://www.bbc .com/turkce/haberler-dunya-47002081 adresinden alındı

CIA. (2015, 4 30) *Macedonia.* The World Factbook: https://www.cia.gov/library/publications/theworldfactbook/geos/mk.html adresinden alındı

Çalık, M., Sözbilir, M., (2014). İçerik Analizinin Parametreleri, *Eğitim ve Bilim Dergisi,* 39(174), 33-38.

Çaputlu, Ö. (2019). Türkiye-Yunanistan İlişkilerinde Bir Denge Unsuru Olarak Makedonya Krizi. Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi, 6 (1) , 53-83 .

Durmaz, M. (2017). Makedonya Sorunu Ve Yunanistan'ın İsim Uzlaşmazlığı. ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi, 2 (3) , 59-68.

Erol, M. S. (2007). Makedonya sorunu'nun temel dinamikleri. O. Karatay, ve A. Bilgehan, *Balkanlar El Kitabı* içinde (s. 249). Ankara: Karam&Vadi Yayınları

Karatay, O. (2002). Orta Çağ'da Makedonya: Bir Siyasi Coğrafyanın Süreklilik Öyküsü. M. Hatipoğlu içinde, *Dünden Bugüne Makedonya Sorunu* (s. 1-26). Ankara: ASAM.

Kjorbayram, S. (2018). *Bağımsızlığından günümüze Makedonya (1991-2014).* Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Küçük, M. (2016). Uluslararası ilişkilerde sosyal inşacılık. İ. Mustafa Küçük, *Mustafa Küçük, "Uluslararası İlişkilerde Uluslararası İlişkiler Teorileri* içinde (s. 346-347). İstanbul: İletişim Yayınları.

Labropouolu, E. (2019, Ocak 25). Macedoniawillchangeits name. Here'swhy it matters *CNN* Aralık 19 tarihinde: https://edition.cnn.com/2019/01/25/europe/macedonia-name-change-controversyintl/index.html adresinden alındı

Özgün, T. O., ve Koçak, O. (2014). Tarihi ve kültürel perspektifte Türkiye- Makedonya ilişkileri. *International Conference on EuroasianEconomies,* (s. 1-5). Ankara. Ağustos 25, 2019 tarihinde https://docplayer.biz.tr/5117768-Tarihive-kulturel-perspektifte-turkiye-makedonya-iliskileri-turkey-macedoniarelations-from-cultural-and-historical-perspective.html adresinden alındı

Pergantis, V. (2020). ThePrespaAgreementbetweenGreeceand North Macedonia andthesettlement of the name dispute: Of objectiveregimes, ergaomnes obligationsandtreatyeffects on thirdparties. *Questions of International Law,* 65, 63-85.

Pout, D. (2014). *ThePromise of a Name: Identity, Difference, andPoliticalMovement in Macedonia.* Yayınlanmamış Doktora Tezi: Arizona StateUniversity.

Şahin, Y. (2018). *İkv'den İsim Sorununun Çözümüne Yönelik Makedonya ile Yunanistan Arasında Varılan Anlaşmaya İlişkin Analiz.* İktisadi Kalkınma Vakfı, Eylül 11, 2019 tarihinde:https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?ust_id=2051&id=3221 adresinden alındı

Treneska-Deskoska, Reneta (2017). “Accommodating Multilingualismin Macedonia.” SocialInclusion, 5 (4): 60–68.

Tuncer, F. F. & Demir, B. (2020). Makedonya’dan Kuzey Makedonya’ya: Bir Ulus Devletin Dönüşümü Üzerine Sosyal İnşacı Bir Analiz. OPUS International Journal of SocietyResearches, Cilt: 15 - Sayı: 10 Yıl Özel Sayısı, 5338-5370. DOI: 10.26466/opus.691763

URL1,https://tr.wikipedia.org/wiki/Kuzey_Makedonya

URL 2, https://www.insamer.com/tr/makedonya-muslumanlari_150.html

URL 3, https://tr.wikipedia.org/wiki/Kuzey_Makedonya-T%C3%BCrkiye_ili%C5%9Fkileri adlı siteden 24.01.2023 tarihinde ulaşılmıştır.

Uzgel, İ. (2001). Makedonya Sorunu. B. Oran içinde, Türk Dış Politikası-Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (s. 504). İstanbul: İletişim.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN 100. YILINDA GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE TÜRK-BALKAN İLİŞKİLERİNE YÖNELİK ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ

Yüksek Lisans Öğrencisi, TUĞBA FİRDEVS METİN [1], Sosyal Bilgiler Öğretmeni-Bilim Uzmanı SERHAT KAVUK [2], Prof. Dr. ASIM ÇOBAN [3]
[1]AMASYA ÜNİVERSİTESİ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, -0000-0002-8351-5776
[2]AMASYA/ TAŞOVA(Esençay Ortaokulu), -0000-0002-0391-2705
[3]AMASYA ÜNİVERSİTESİ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, - 0000-0002-7860-7561

ÖZET

Avrupa'nın güneydoğuya açılan kapısı olan Balkan Yarımadası, adını Bulgaristan'ı batıdan doğuya ikiye bölen dağlardan almaktadır. Bu stratejik coğrafya sadece doğal olarak değil, sosyo-kültürel anlamda da Asya ile Avrupa arasında bir köprü konumunu her zaman korumuştur. Osmanlı Türklerinin batı hedefli genişleme politikaları sonucunda Türkler, 1363 yılında Çimpe kalesinin fethiyle birlikte Balkanlara ilk adımını atmıştır. Bu fetihlerin akabinde uygulanan iskân ve istimalet politikası sonucu egemenliğini pekiştirerek beş asır bu coğrafyaya huzuru hâkim kılmış ve hükümran olmuştur. Ancak 19. yy sonlarına doğru yaşanan Fransız ihtilali sonucu tüm dünyaya yayılan milliyetçilik akımları, Batılı ülkelerin ve Rusların kışkırtmalarıyla Balkan savaşlarının başlaması ve takip eden süreçte Birinci Dünya Savaşı'nın da etkisiyle Türklerin bu stratejik coğrafyadan geriye çekilme süreci başlamıştır.

Bu çalışmanın amacı, beş asır boyunca hükmettiğimiz, maddi ve sözlü kültür değerleriyle süslediğimiz bu stratejik coğrafyayla ilgili Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılında geçmişten günümüze Türk-Balkan ilişkilerine yönelik öğretmen görüşlerini ortaya koymaktır. Çalışmada örneklem grubu olarak Amasya' da görev yapan 11 sosyal bilgiler öğretmeni tercih edilmiştir. Örneklem grubuna uygun olarak nitel araştırma yöntemlerinden olgubilim (Fenemonoloji) türünde çalışılmıştır. Veri toplama aracı olarak 6,7. Sınıf sosyal bilgiler ders kitabı ile 8. Sınıf İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük ders kitabındaki ünite kazanım sorularından uyarlanmış açık uçlu 10 soru tercih edilmiştir.

Çalışmadan elde edilen bulgular ve sonuçlar incelendiğinde Sosyal bilgiler öğretmenleri önemli sosyologlardan İbn-i Haldun'un "Coğrafya Kaderdir" görüşünden esinlenerek insanların hayatında olduğu gibi devletlerin geleceğinde de coğrafyanın önemli bir yer tuttuğu görüşünü dile getirmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşları sonucunda bölgeden çekilmek zorunda kalmasıyla birlikte Balkanlarda yaşayan Türklerin asimilasyon, göç, ekonomik ve kültürel zorlukların yanında, psikolojik zorluklarla da karşı karşıya kaldıkları belirtilmiştir. Aynı zamanda Balkan ülkeleri ve bu ülkelerde azınlık olarak yaşayan Türklerin yanında, diğer ülke ulusları ile kültürel, siyasi ve ticari, stratejik ortaklıklar geliştirilmesi gerektiğini dile getirmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Balkan Coğrafyası, Osmanlı Devleti, Türkiye

1. GİRİŞ

Avrupa'nın güneydoğuya açılan kapısı olan Balkan Yarımadası, adını Bulgaristan'ı batıdan doğuya ikiye bölen dağlardan almaktadır. Bölge birçok medeniyet arasında bir köprü konumundadır. Yarımada Arnavutluk, Bulgaristan, Macaristan, Romanya, Yunanistan gibi Osmanlı Devleti'nden yavaş yavaş ayrılan ve dağıldıktan sonra bağımsızlıklarını ilan eden ve 1980'li yıllardan 2000'li yıllara kadar dağılma süreci yaşayan Yugoslavya'dan ayrılan ülkelerden oluşmaktadır (Akın, 2021).

Balkanlar'daki Osmanlı hâkimiyeti Orhan Bey'in Gelibolu'ya geçmesiyle başlamıştır. Yaklaşık 550 yıl süren Osmanlı Devleti'nin Balkan maceraları üç döneme ayrılır: Balkanlar'da ilerleyiş ve hâkimiyetin sağlandığı dönem (1354-1683); hâkimiyetin zayıflaması ve duraklama dönemi (1683-1821); hâkimiyetin yıkılışı ve Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarından çekilmesi dönemi (1821-1913) (Sancaktar, 2011 s. 29). Balkanlarda ilerleyiş ve hâkimiyetin sağlandığı dönemde Osmanlı Devleti İskân politikasıyla beraber fethedilen yerlere Anadolu'da yaşayan Türkleri yerleştirmiştir. Yaklaşık 550 yıl Balkan halkları ve Türkler burada beraber yaşamışlardır. 17. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin eski gücünü kaybetmesi ve 18. Yüzyıl sonlarında yaşanan Fransız İhtilâli'nin yaydığı milliyetçilik düşüncesiyle, Balkanlardaki Osmanlı hâkimiyeti zayıflamıştır. 19. Yüzyılda ilk olarak Yunanistan Osmanlı devletinden ayrılmış bu devleti diğer Balkan ulusları takip etmiştir.

Görsel 1. (Kaynak, URL 1,2023) I. Balkan Savaşı Öncesi Balkanların Durumu

Bağımsızlıklarını kazanan Balkan ulusları 1912 yılında Osmanlı'nın Balkanlarda kalan topraklarını paylaşmak için, Avrupalı devletlerinde desteğiyle bir ittifak oluşturmuşlardır. Sırbistan, Yunanistan, Bulgaristan ve Karadağ'dan oluşan bu ittifaktan Karadağ'ın 8 Ekim 1912'de Osmanlı Devleti'ne bağlı Yenipazar Sancağını işgal etmesiyle I. Balkan Savaşı resmi olarak başlamıştır. Osmanlı Devleti bu savaştan mağlup ayrılmış, Edirne ve Kırklareli dâhil birçok toprağını kaybetmiş, 550 yıldır balkanlarda yaşayan Türkler azınlık konumuna düşmüştür. Azınlık konumuna düşen Türkler yoğun bir şekilde Anadolu'ya göç etmeye başlamışlardır. Göçler devam ederken Osmanlı'dan aldıkları toprakları paylaşamayan Balkan

Devletleri (Bulgaristan'a karşı Sırbistan, Karadağ, Yunanistan ve Romanya) arasında yeni bir savaş başlamıştır. Osmanlı, Balkan Devletlerinin savaşta olmalarından faydalanarak, kaybettiği toprakların bir kısmını almış olsa da Balkanlardan Anadolu'ya göçler devam etmiştir

Görsel 2. (Kaynak, URL 2, 2023) I. Balkan Savaşı Sonrası Balkanların Durumu

Balkanlardan Anadolu'ya göçün çok önemli siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel sonuçları vardır. Balkan savaşları ve sonrasında hayatını kaybeden yüz binlerce insanla birlikte milyonlarca insan da asırlardır yaşadığı toprakları terk etmek zorunda kalmış ve tüm geçmişlerini, servetlerini, komşularını, bağlarını, bahçelerini bırakarak göç etmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında da devam eden göçler Lozan Anlaşmasının Lozan Mübadelesi protokolüyle resmi olarak devam etmiştir. Bu göçler gerek niceliksel gerekse niteliksel olarak Balkanlar ve Türkiye'nin demografisini etkilemiş görünmektedir (Yıldırım, 2012). I. Dünya Savaşı sonrasında Tuna havzası ülkelerinden başlayıp Türkiye'ye uzanan ülkeler arasındaki iş birliğinin yolu, kendilerine miras kalan azınlık ve sınır sorunlarını aşmaktan geçmekteydi. Ancak, bu sorunları çözmeye yönelik girişimler sonuçsuz kalmıştır. Öte yandan, Almanya ve İtalya'nın bölge ülkelerini etkileme politikası, 2. Dünya Savaşı öncesinde doğrudan işgale veya askeri ve ekonomik baskıya dönüşmedi. Doğu Avrupa ve Balkan ülkeleri üzerinde etkili olmaya başlayan Sovyetler Birliği, bölge de kalıcı barış ve iş birliğini güçlendirmek yerine kendi çıkarlarına hizmet eden yayılmacı politikalar izlemeye başlamıştır. Balkan Paktı ve Küçük İtilaf gibi çok uluslu anlaşmalar, 2. Dünya Savaşı öncesinde bir kısmı Almanya ve İtalya tarafından işgal edilen bölgede 2. Dünya Savaşı'nın seyrini değiştirme etkisi yaratmadı (Sönmez, 2018). II. Dünya Savaşı yıllarına gelindiğinde Avrupa faşist yönetimlerin etkisinde bulunmaktaydı. Savaşın fiilen başlamasıyla Yunanistan sınırları içerisinde bulunan Batı Trakya Türkleri önce İtalya'ya karşı sonra da Almanya'ya karşı Yunanistan saflarında savaşa katıldılar. Yunanistan'ın teslim olmasıyla Türklerin yaşadığı bölge önce Almanya, daha sonra Bulgaristan işgaline uğradı. Almanlar, Türklere karşı iyi davranmışlardır. Ancak Bulgar işgali Türkler için en zor yıllar olmuş; eğitim, sağlık gibi alanlarda temel haklarından mahrum bırakılmışlardır. Bulgarların uyguladığı baskı ve sindirme politikaları sonrası Türklerin anavatana göç ettirilmesi

gündeme gelmiştir. 1944 yılında bölgenin işgalden kurtulmasından sonra bölge halkı Türkiye'ye olan bağlılıklarını bildirmişlerdir (Biber, 2016).

Tüm bunlar olurken Bulgaristan da II. Dünya Savaşı sırasında Avrupa'nın genelinde olduğu gibi faşist bir iktidarla yönetilmekteydi. Bu yönetim ülkedeki azınlık haklarına karşı saygılı değildi ve Türklerin birçok hakkına el konularak, Türklerin açtığı basımevleri kapatıldı eğitim, kültür haklarına ulaşmaları engellendi. Bunların yanı sıra çalışma alanları da kısıtlanan Türkler ekonomik açıdan da gerileme yaşadılar. Savaş sonunda bölgede SSCB'nin işgali vardı. Bu durum başlarda Türk azınlığın haklarını yeniden kazanması sonucu iyi gidecekmiş gibi görünse de SSCB'nin gittiği politika değişikliği sebebiyle durum tersine döndü ve Türkler baskıya, asimilasyona uğrayıp, zorunlu göçe maruz bırakıldı (Kemaloğlu, 2016). Balkan Yarımadası üzerinde yaşayan Sırp, Hırvat ve Slovenlerin kurduğu Yugoslavya da II. Dünya Savaşının aktif bölgelerinden biriydi. Yugoslavya içinde Türk ve Müslüman halkta yaşamaktaydı. Bu halklardan biri olan Doğu Bosna ve Sancak bölgesinde yaşayan Boşnaklar II. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında işgal kuvvetleri, Sırp çeteleri, komünist Yugoslavya yönetimince ağır baskılara (temel haklarından yoksun bırakılma), hatta katliamlara uğramışlardır.

Kosova toprakları ise II. Dünya savaşı boyunca Alman ve İtalyanlar tarafından işgal edilmiştir. İşgaller sırasında birçok Arnavut Kosova dışına sürüldü, katliama uğradı hatta öyle ki bu baskılar savaş sonrası Yugoslavya komünist döneminde de devam etmiştir ve Türkiye'ye büyük bir göç dalgasına sebep olmuştur (Derman, 2016). 1991'de Doğu Blokunun yıkılmasıyla Yugoslavya dağılma sürecine girmiştir. 25 Haziran 1991'de Slovenya ve Hırvatistan, Eylül 1991'de Makedonya bağımsızlıklarını ilan ettiler. Bosna Hersek 1 Mart 1992 bağımsızlık referandumu düzenlenmiştir. Bosnalı Sırpların büyük çoğunluğu tarafından boykot edilen referandum, Bosna-Hersek'in bağımsızlığını kabul etmesiyle sonuçlanmıştır ve Bosna-Hersek Cumhuriyeti 5 Nisan 1992'de kurulmuştur. 6 Nisan'da Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa Birliği Bosna-Hersek'i bağımsız olarak tanımışlarıdır (Derman, 2016). Bu yaşananlardan sonra da Balkan coğrafyasında kan durmamış, bu sefer Bosnalı Sırplar Bosna'da bir Sırp hükümeti kurmuşlar ve Sırbistan'dan aldıkları yardımlarla bölgede yaşayan Müslümanlar (Boşnaklar) ve Katoliklerden (Hırvatlar) bölgeyi terk etmelerini istemişlerdir. Bu isteklerinin bir an evvel gerçekleşmesi için de bölge halkına eziyet etmeye başlamışlardır. Sırpların Bosna-Hersek'i işgali üç yıl sürecek yeni bir katliama sebep olmuştur. Üç yıl içinde Sırplar tarafından öldürülen Bosnalı Müslümanların sayısı 200 bini geçmiş, 2.000.000 Müslüman evlerinden kovulmuşlardır. Yaklaşık 50.000 Müslüman kadına tecavüz edilmiş, Sırbistan'daki toplama kamplarına götürülen Müslümanlar inanılmaz işkencelere maruz kalmışlar ve on binlercesi sakat kalmıştır (Derman, 2016). Yugoslavya'nın dağılması sürecinde özellikle Bosna-Hersek, Makedonya ve Kosova ile ilişkilerini geliştiren Türkiye, bu aktif politikasıyla çatışma ortamını yatıştırmaya çabalamıştır. Bu aktif politika ile Türkiye'nin Balkanlar'daki etkisi daha da belirginleşerek bölgesel bir güç statüsü ortaya koymuştur (Duyar, 2017).

2000'li yıllara gelindiğinde Balkanlarda barışı korumaya yönelik politikalar uygulandığı görülmektedir. Türkiye bu yıllarda Balkanlara yönelik uyguladığı politikada ekonomik gelişmişlik düzeyi ve bölge kalkınma girişimlerini ön plana çıkarmıştır. Türkiye, Hırvatistan, Bosna-Hersek arasında ve Türkiye, Sırbistan, Bosna-Hersek arasında üçlü istişare

mekanizması Türkiye'nin girişimi ile başlamıştır. Bu mekanizmalar, bölgede istikrar ve refahı desteklemek için tasarlanmıştır. Türkiye'nin Balkanlar'a yönelik aktif politikası, diğer güçlerin bölgenin kontrolünü ele geçirmesini engellediği sürece makul ve gerekli olarak yorumlanabilir (Göral, 2013 s. 110). Her dönemde olduğu gibi Balkanlar günümüzde de Türkiye için büyük önem arz etmektedir. Türkiye'deki gelişmeler Balkanları, Balkanlardaki gelişmeler ise Türkiye'yi yakından etkilemektedir ve etkilemeye devam edecektir. Bölgedeki gelişmeler ne kadar pozitif olursa bölge istikrarı ve gelişmesi açısından o derece önem arz edecektir.

Bu sorular 6, 7, sınıf Sosyal Bilgiler, 8. Sınıf İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Ders Kitaplarında Yer Alan Tarih ve Coğrafya Kazanım Değerlendirme Sorularından Uyarlanmıştır.

1. Mustafa Kemal Atatürk ün yurtta barış dünyada barış sözünden ne kastettiği hakkındaki size uygun olan görüşlerinizi açıklayınız.
2. Size göre uluslararası ilişkilerde izlenmesi gereken yöntem nelerdir? Size uygun olan görüşlerinizi belirtiniz.
3. Balkanlar neden Türkiye için önem arz etmektedir? "Türk beklenilendir" sözünden hareketle Türkiye'nin Balkanlara yönelik politikasını yeterli buluyor musunuz? Bu soru hakkındaki size uygun olan görüşlerinizi belirtiniz.
4. Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılında ülkemizin Balkan Coğrafyasına ve Balkan Türklerine yönelik dış politikasını yeterli buluyor musunuz? Nasıl politikalar geliştirilebilir. Size uygun olan görüşlerinizi belirtiniz.
5. Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde fetih yönünün Rumeli veya Balkanlara yönelik olmasındaki nedenler sizce neler olabilir? Size uygun olan görüşlerinizi belirtiniz.
6. Türkiye'nin bölgeye yönelik vizyonu hakkındaki görüşlerinizi, Türkiye Cumhuriyeti'nin Balkan Coğrafyasına ve soydaşlarımıza yönelik hangi anlamda iş birliği geliştirmesini size uygun şekilde görüşlerinizi belirtiniz.
7. Balkanları, tarihimiz ve coğrafyamız açısından ele almamız gerektiğinde Türkiye'nin Balkanlardaki ülke ve kuruluşlarla ilişkide olmasının ülkemize jeopolitik, ekonomik, siyasi ve toplumsal açıdan hangi alanlarda katkı sağlayacağını düşünüyorsunuz? Size uygun olan görüşlerinizi belirtiniz.
8. Balkan Coğrafyasındaki ülkelerin komşularıyla ilgili sorunlar karşısında ülkemize düşen görev ve sorumluluklar neler olabilir? Size uygun olan görüşlerinizi belirtiniz.
9. Doğup büyüdüğümüz yer veya coğrafya yaşamımızı nasıl etkiler? Rumeli ve Balkan Coğrafyası sizin için ne anlam ifade etmektedir? Size uygun olan görüşlerinizi belirtiniz.
10. Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşlarında yenilmesi ve bölgeyi terk etmesi Balkanlarda yaşayan Türkleri nasıl etkilemiştir? Size uygun olan görüşlerinizi belirtiniz.

Çalışmanın amacı:

Anadolu yarımadasının Avrupa'ya açılan kapısı durumundaki Balkan yarımadası gerek jeopolitik konumu gerek tarihi geçmişi gerekse demografik yapısı itibarıyla Türkiye Cumhuriyeti Devletinin dış politikasında birincil öneme sahip coğrafyaların başında gelmektedir. İnsanlık tarihinin her safhasında stratejik önemini koruyan Anadolu coğrafyasında istikrar ortamının devamlılığında, komşu ülke ve bölgelere yönelik dış politikanın ayrı bir yerinin olduğu muhakkaktır. Bu çalışmada Balkan yarımadası ve yarımada üzerinde yer alan ülkelerle Türkiye ilişkilerinin önemi, özellikle de Türkiye Cumhuriyeti'nin 100.yılında bu

coğrafyada bulunan ülkelere yönelik politikaların öğretmen gözüyle değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Sınırlılıklar:

- Bu çalışma farklı arama motorları ve veri tabanlarından elde edilen literatür ve kaynakça sınırlıdır.
- Çalışmadaki konu başlığı ile sınırlı olduğu için araştırmanın konusu ve yapısına uygun olarak yöntem ve teknik ile sınırlandırılmıştır.
- Yüz yüze görüşme ve gözlem yapılacak bir durum oluşmadığı için bu duruma uygun veri toplam süreci ve çalışmanın formatına uygun görüşme formu çalışmanın sınırlılıklarını oluşturmaktadır.
- Bu çalışmadan elde edilen sonuçlar ve bu araştırmanın yöntemine bağlı olarak çalışmaya katılan örneklem grubu ile sınırlıdır.

2. YÖNTEM

Araştırmanın bu bölümünde, araştırmanın modeli, örneklem grubu, araştırma sürecinde kullanılan veri toplama aracının uygulanması ve verilerin analiziyle ilgili bilgilere yer verilmiştir. Sosyal bilgiler öğretmenlerinin görüş ve algılarını belirlemeyi amaçlayan bu araştırmada, nitel araştırma yönteminden faydalanılmıştır. Çünkü bu nitel araştırma yönteminde araştırmanın içeriğine yönelik görüşleri anlamlandırma ve yorumlama çalışması yapılmıştır.

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırmada veri toplama aracına uygun olarak nitel araştırma yöntem bilimlerinden bireysel algı ve perspektiflerden yola çıkılarak belli bir kavram, olgu veya durumun yorumlanmasına önem veren fenomenolojik (Olgubilim) deseni tercih edilmiştir. Bu desende, günlük hayatta karşılaştığımız veya bildiğimiz fakat ayrıntılı bir anlayışa sahip olmadığımız olgulara dikkati çekerek bilgi elde etmek söz konusudur. Bu desenin tercih edilmesinde, araştırmanın amacıyla ilişkili, katılımcıların aşina olduğu veya tümüyle yabancı olmadığı, aynı zamanda da tam anlamını kavrayamadıklarını düşündüğümüz olgulara odaklanmalarını ve bunların ne anlama geldiği hususunda görüşlerinin belirlenmesi etkili olmuştur (Yıldırım ve Şimşek, 2005). Yine olgu bilim (fenomonoloji) çalışmalarında veri toplama tekniği olarak görüşmeden faydalanılmaktadır.

2.2. Çalışma Grubu (Örneklem)

Bu araştırmanın çalışma grubunu ilköğretim kurumlarında farklı ortaokul türlerinde görevli Amasya'nın Taşova İlçesinden 6, Amasya/Merkez ortaokullardan 5 öğretmen olmak üzere toplamda 11 sosyal bilgiler öğretmeni çalışmanın örneklemini oluşturmaktadır. Görüşme yapılacak öğretmenler seçilirken çalıştıkları okul türlerinin farklı yapılarda olmasına dikkat edilmiş ve değişkenlerde bu durum soru olarak yöneltilmiştir.

Çizelge 1. Araştırmaya Katılan Öğretmenlerin Cinsiyet Değişkenine Göre Dağılımı

Cinsiyet	*F*
Kadın	4
Erkek	7
Toplam	11

Tablo 1 ‘e göre araştırmaya katılım gösteren öğretmenlerin cinsiyetlerine göre dağılımı incelendiğinde 4 kadın, 7 erkek olmak üzere toplamda 11 öğretmen katılım göstermiştir. Araştırmaya katılım gösteren öğretmenlerin cinsiyet dağılımına göre en fazla erkek öğretmen katılım göstermiştir. Araştırmaya katılan öğretmenlerin meslekteki kıdem yılına göre dağılımı Tablo 2’de gösterilmiştir.

Çizelge 2. Araştırmaya Katılan Öğretmenlerin Meslekteki Kıdem Yılı Değişkenine Göre Dağılımı

Meslekteki Kıdem Yılı	***F***
0-5 yıl	6
5-10 yıl	1
10-15 yıl	2
15-25 yıl	1
25 ve üstü	1
Toplam	11

Tablo 2’ ye göre araştırmaya katılım gösteren öğretmenlerin meslekteki kıdem yılına göre dağılımı incelendiğinde 0-5 yıl arasında 6, 5-10 yıl arasında 1, 10-15 yıl arasında 2, 15-25 yıl arasında 1, 25 yıl ve üstü görev yapan öğretmenlerin meslekteki kıdem yılına göre dağılım göstermiştir. Buna göre meslekteki kıdem yılına göre en fazla öğretmen 5-10 yıl arasında kıdem yılı olan öğretmen sayısı 6 olarak tespit edilmiştir. Öğretmenlerin görev yaptığı yerleşim yeri değişkenine göre dağılımı Tablo 3’ de gösterilmiştir.

Çizelge 3. Araştırmaya Katılan Öğretmenlerin Görev Yaptığı Yerleşim Yerlerine göre Dağılımı

Görev Yaptığı Yerleşim Yeri	***F***
Kır	5
Kent	6
Toplam	11

Tablo 3 ‘e göre araştırmaya katılan öğretmenlerin görev yaptığı yerleşim yerlerine göre dağılımı incelendiğinde kır yerleşim yerinde görev yapan öğretmen sayısı 5 olurken, kent yerleşim yerinde görev yapan öğretmen sayısı 6 olmak üzere toplamda 11 öğretmen katılım göstermiştir. Buna göre öğretmenlerin yerleşim yerlerine göre değişken dağılım tablosuna göre en fazla görev yapan öğretmen grubu 6 öğretmenle kent yerleşim grubunda olmuştur. Öğretmenlerin görev yaptığı okul türüne göre dağılımı Tablo 6’ da gösterilmiştir.

Çizelge 4. Araştırmaya Katılan Öğretmenlerin Mezuniyet Bölümüne Göre Dağılımı

Mezuniyet Bölümüne Göre	***f***
Sosyal Bilgiler	10
Tarih	1
Coğrafya	-
Diğer	-
Toplam	11

Tablo 4’ e göre araştırmaya katılım gösteren öğretmenlerin mezun olduğu bölüme göre dağılımı incelendiğinde sosyal bilgiler bölüm grubunda 10, tarih bölüm grubunda dağılımı 1 öğretmen olduğu, coğrafya ve diğer bölüm gruplarından mezun olmuş örneklem grubu olmadığı tespit edilmiştir. Bu sonuca göre mezuniyet bölüm grubuna göre en fazla öğretmen grubunun 10 öğretmenle sosyal bilgiler

mezun çıkışlı olduğu ve çalışmaya katılım gösterdiği tespit edilmiştir. Öğretmenlerin eğitim-öğretim mezun seviyesine göre dağılımı Tablo 5' de gösterilmiştir.

Çizelge 5. Araştırmaya Katılan Öğretmenlerin Eğitim-Öğretim Mezun Seviyesine Göre Dağılımı

Eğitim-Öğretim Mezuniyet Durumu	f
Lisans	4
Yüksek Lisans	7
Doktora	-
Toplam	11

Tablo 5' e göre araştırmaya katılım gösteren öğretmenlerin eğitim-öğretim mezun seviyesine göre dağılımı incelendiğinde yüksek lisans mezuniyet seviyesinde 7, lisans mezuniyet seviyesinde 4 öğretmen olduğu, doktora mezuniyet seviyesinde ise öğretmen olmadığı tespit edilmiştir.

2.3. Veri Toplama Aracı

Bu araştırmada konunun amacına ve içeriğine en uygun olduğu düşünülen, aynı zamanda nitel araştırma yöntemlerinden en sık kullanılanı olan görüşme tekniği kullanılmıştır. "Görüşme en az iki kişi arasında sözlü olarak gerçekleştirilen bir iletişim sürecidir. Görüşme, araştırmada cevabı aranılan sorular çerçevesinde ilgili kişilerden veri toplama şeklinde ifade edilebilir" (Büyüköztürk ve diğerleri, 2013:150). Görüşme tekniği ile çalışma konusu veya bir soru hakkında ayrıntılı(derinlemesine) bilgi sağlanabilmektedir. Çalışmada yarı yapılandırılmış görüşme yapılmıştır. "Yarı yapılandırılmış görüşme tekniği, araştırılan temaya yönelik kapsamlı veriyi temin etmek için, katılımcıların iç dünyalarını anlamaya, sahip oldukları bilgi, deneyim ve davranışlarını betimlemeye yönelik bir tekniktir" (Özgen, 2016:161). Araştırmanın kuramsal boyutu oluşturulduktan sonra bu araştırmada, sosyal bilgiler öğretmenlerinin araştırma konusuna ilişkin görüşlerini belirlemek için yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmıştır Araştırmada kullanılan görüşme formu, Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesinde görev yapan alanının uzmanlarına, içerik geçerliliğini sağlamak amacıyla fikir beyanı istenmiş ve görüşlerine sunulmuştur. Alanın uzmanlarından gelen açıklama, görüş ve öneriler doğrultusunda görüşme formuna son şekli verilmiştir. Görüşme formunda katılımcıların görüşlerine sunulmuş 10 soru yer almaktadır.

2.4 Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırma verilerine ulaşırken ve verilerinin toplanmasında, araştırmacılar tarafından geliştirilen "Sosyal Bilgiler Öğretmeni Görüş Formu" kullanılmış olup çalışmadan elde edilen verilere 26 Aralık- 30 Aralık tarihleri arasında ulaşılmıştır. Araştırma formu Microsoft Word programı aracılığıyla hazırlanarak Amasya/Taşova İlçesinde görev mahallinde olan ve görevi başında olan öğretmenlerle telefon yoluyla görüşülerek bağlantı kurulmuş ve okullarında görüşme yapılarak, bazı öğretmenlerin ise e-posta adreslerine gönderilerek görüşme yapılmıştır. Öğretmenler tarafından cevaplanan görüşme formlarının geribildirimi ise Microsoft Word programla e-posta üzerinden alınmıştır.

Araştırmadan elde edilen sonuçlar, istatistikler, veriler, içerik analiz tekniğiyle incelenmiştir. İçerik analizi başkaları tarafından ortaya konulan iletişim materyalinin içerdiği

bilgi, mesaj, karakter, simge ve slogan gibi unsurların incelenerek sayısallaştırılması esasına dayanır (Arıkan, 2004). Ayrıca çalışmaya katılan öğretmenlerin isimlerini gizlemek amacıyla gerçek isimlerin yerine takma isimler (K-1, K-2, K-3 vb.) kullanılmıştır.

3. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. yılında geçmişten günümüze Türk-Balkan ilişkileri hakkında sosyal bilgiler öğretmenlerinin algı düzeylerini, görüşlerini ortaya koymayı hedefleyen bu çalışmaya gönüllülük esasına bağlı olarak 11 Sosyal Bilgiler öğretmeni katılmış, görüşme formunda yer alan 10 soruya cevap verdikleri görülmüştür. Katılımcılar K1, K2, K3 gibi kodlarla tanımlanmış, verilerin analizi belirtilen kodlar üzerinden yapılmıştır.

1. **Mustafa Kemal Atatürk ün yurtta barış dünyada barış sözünden ne kastettiği hakkındaki görüşlerinizi açıklayınız.**

Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin Mustafa Kemal Atatürk' ün "Yurtta Barış, Dünyada Barış" sözü ile ilgili görüşlerini belirlemek amacıyla yöneltilen soruya K1,K4,K5,K6,K8 ve K9" *Barışı hakim kılmanın önemini, Devletlerin ve milletlerin kendi ülkelerinde barış ve huzur ikliminin tesis etmenin dış politikaya da yansıyacağını, kendi yaşadığı yurdunda, vatanında demokratik ve hoşgörü ortamını sağlamış toplumların ve milletlerin dünyada da saygın olacağını dile getirmiş ve böyle devletlerle de savaş değil barış yapılacağını"* dile getirmişlerdir.

K2 ve K10 ise "*Bilimin ve insanlığın gelişim yollarının barış zamanlarından geçtiğini bilen Atatürk tüm dünyanın barış içerisinde bir yol izlemesinin önemini, medeniyetlerin barış ortamında etkileşime girer bilim ve sanat barış ortamında ilerlemenin önemine"* vurgu yapmıştır. K7 ve K11 ise "*Ulusların kaderlerini ve geleceklerini tehlikeye düşüren en önemli olay savaşlardır. Gerek iç savaş gerek dış savaş ulusların yıkılmasına neden olmaktadır. Savaşın insan ve toplum üzerindeki yıkıcı etkisini, barışın önemini vurgulamış, zaruri haller dışında savaşın bir seçenek olmadığını*" belirtmiş, K3 ise*" Yurtta sulh cihanda sulh' sözü Atatürk'ün 100 sene önce söylediği o günün şartlarında ne kadar geçerli ve yerindeyse bugün de hala yerinde ve geçerli bir sözdür. Günümüzde hala savaşların var olduğunu görmek ve yıkıcı etkilerine yakından şahit olmak gerçekten çok üzücü ve yaralayıcı olmanın yanı sıra, dünyanın huzur dolu bir barış ortamına ihtiyacı olmasının önemine*" vurgu yapmıştır.

2. **Size göre uluslararası ilişkilerde izlenmesi gereken yöntem nelerdir? Bu konudaki görüşlerinizi belirtiniz.**

Sosyal bilgiler öğretmenlerinin size göre uluslararası ilişkilerde izlenmesi gereken yöntem nelerdir sorusu ile ilgili görüşleri belirlemek amacıyla K1, K6 ve K8 "Öncelikli *politika barış olmalı, çatışma gerektirecek durumlardan olabildiğince uzak kalmalıyız. Barışçıl politika her zaman ön planda olmakla beraber ülke savunmasını tehdit eden durumda mücadeleden kaçınılmaması gerektiğini düşünüyorum. Ülkeler arasında izlenmesi gereken en önemli yöntem Mütekabiliyet yani karşılıklılık politikası olarak Atatürk'ün çok önem verdiği bir konu ön plana çıkmaktadır. Uluslararası ilişkilerde barışçı bir politika, yapıcı bir politika uygulanmalı. Karşı ülkeden de bu beklenilmeli. Dünya siyasetini, gidişatını iyi okumalı o doğrultuda ülke menfaatine ilişkiler oluşturulmalıdır. İlişkilerde istikrarlı ve güven verici tutum sergilenmelidir.*

Güvenin çok önemli olduğunu düşünüyorum. Tabi karşılıklık ilkesine bakarken insani değerleri göz ardı edilmemeli, zor durumda olan, yardıma muhtaç ülkelere gerekli destekler verilmelidir. Bu konuda mazlum milletlere asırlardır kol kanat geren milletimiz ve devletimiz gerekli hassasiyeti göstermelidir." fikirleri ağır basarken, K2, K4, K11" *Uluslararası İlişkilerde kesinlikle pragmatist bir yaklaşım izlenmelidir. Ülkenin ve milletin maddi çıkarlarına fayda sağlayacak ülkelerle olan ilişkiler geliştirilmelidir. Devletlere insani duygular yüklemek, uluslararası ilişkilerde duygusal hareket etmek yanlış bir politika olacaktır. Bununla birlikte pragmatizm de salt bir karar alma yöntemi olmamalı devletin tarihi ve insani temel ilkeleri de korunmalıdır* "diyerek pragmatist ve insani ilişkiler açısından K11 katılımcısının kavram yanılgısı veya fikirde çelişkiye düştüğü tespit edilmiştir. K3 katılımcısının "*Uluslararası ilişkilerde kesinlikle 'sıfır sorun' politikasına geri dönülmeli. 'Yurtta sulh cihanda sulh' sözü dış politikada esas alınmalı ayrıca dış politikada bir tutarlılık olması gerektiğini ve ciddi politikalar yapılması gerektiğini"* söylerken, K5 ve K7 katılımcısı" *Diğer ülkelerle uzlaşmaya çalışan uzlaşmacı, akılcı ve taviz vermeyen bir politikayla Türkiye uluslararası siyasetinde kurulduğu andan itibaren bir denge politikası izlemektedir* "derken, K10 katılımcısı" *Sanatla kültürle etki alanı oluşturmalıyız birinci adımda Türk sanatı İkinci adımda Üniversitelerle varlığımızı oralarda hissettirmeliyiz. Üçüncü aşamada Tüm bilimsel çalışmalar önümüzde rehber olacaktır*." açıklamasını yaparken K9 katılımcısı" Strateji*, proje, saygın devlet temelli ayakları yere sağlam basan jeopolitik öneminin farkında olan projelerin üretimine ağırlık verilmelidir*" açıklamasını yapmıştır.

3. **Balkanlar neden Türkiye için önem arz etmektedir? "Türk beklenilendir" sözünden hareketle Türkiye'nin Balkanlara yönelik politikasını yeterli buluyor musunuz? Bu soru hakkındaki görüşlerinizi belirtiniz.**

Sosyal bilgiler öğretmenlerinin Balkanlar neden Türkiye için önem arz etmektedir? "Türk beklenilendir" sözünden hareketle Türkiye'nin Balkanlara yönelik politikasını yeterli buluyor musunuz sorusuna K1, K3, K5, K6, K7, *"Balkan coğrafyası Türkiye için önemli çünkü arada bir etnik köken bağı var. Bildiğimiz üzere yaklaşık 600 yıl balkanlar Osmanlı hâkimiyetindeydi Yani bu coğrafya Türk kültürüyle 600 yıl boyunca harmanlandı, Türklere yurt oldu. Hala burada yaşayan on binlerce Türk var bu durum önemini bir kat daha arttırıyor. Balkanların önem arz etme sebebi yüzyıllarca ecdat toprakları olarak yönetilmesi ve orda yaşayan milyonlarca Türk olmasıdır. Osmanlı'da Selanik başta olmak üzere bu coğrafya Batıya açılan kapı olarak görülmüştür. Günümüzde de Türkiye'nin Avrupa'ya açılan kapısı olması, birçok Türk ve Müslüman ecdadımızı barındırması sebebi ile önem arz etmektedir."* derken, K8, K9, K11" *Eğer bir bölge ile aynı türküler söylenebiliyorsa ortak bir kültür vardır. Balkanlar ise Osmanlı devletinin kurulmasından yıkılışına kadar süren süreçte Türk hakimiyetinde kalınan topraklardır. Bu nedenle balkanlar ile kaderlerimiz türkülerim örflerimiz de birdir bu nedenle Osmanlı mirasçısı olan Türkiye açısından balkanlar önemlidir. Türk beklenilendir sözü ise vefalı Türk geldi şeklinde yorumlanabilir. Balkanlar bölgesinin Türkiye için önem arz etmesinin nedeni ülkemizden önce bölgeye 500 yıl kadar hüküm süren atalarımızın bıraktığı mirastandır. Bu miras bizlere yani Türkiye Cumhuriyeti'ne bazı sorumluluklar yüklemektedir. Zira bu bölgede 'Türk beklenilendir' sözünü sadece bölgede kalmış soydaşlarımız değil bu bölgede azınlık durumuna düşmüş ve çeşitli baskılar altında kalmış tüm mazlum milletler söylemektedir Ayrıca ülkemizin coğrafi konumu, Balkanlar bölgesinin ülkemizin Avrupa'ya açılan kapısı*

olması gibi nedenler de Balkanlar bölgesine her dönem önem vermemizi gerektirmektedir "olarak belirtirken, K10" *Kavimler göçünden günümüze kadar Türk ve Balkan ilişkileri çerçevesinde konuyu ele alıp 500 yıllık Türk Cihan hakimiyeti mefkuresi bağlamında Neo Osmanlıcılık çerçevesinde durağan kültürden hareketli rekabetçi kültüre geçmemiz bizim için Avrupa Kültürü Medeniyet yarışında Balkan Coğrafyası bizim için etkileşim kaynağı evrensel kültürle buluşma noktası olmalıdır görüş*" belirtmiştir.

4. **Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılında ülkemizin Balkan Coğrafyasına ve Balkan Türklerine yönelik dış politikasını yeterli buluyor musunuz? Nasıl politikalar geliştirilebilir. Bu konudaki görüşlerinizi belirtiniz.**

Sosyal bilgiler öğretmenlerinin Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılında ülkemizin Balkan Coğrafyasına ve Balkan Türklerine yönelik dış politikasını yeterli buluyor musunuz? Nasıl politikalar geliştirilebilir? sorusuna K1, K3" *Açıkçası 100. Yıla özel bir politika geliştirildi mi bilmiyorum eğer geliştirildiyse de bunu yeteri kadar duyurmamışlar demektir. Dış politikasını yeterli bulmuyorum; çünkü geçmiş tecrübelerimizden de biliyoruz ki "Türk'ün Türk' den başka dostu yoktur. Siyasi anlamda yalnızlık içine düşmemek için askeri, ekonomik, siyasi, kültürel ilişkiler daha da geliştirilebilir. Yeni ortaklıklılar ve iş birlikleri arttırılabilir*." derken, K2" *Balkan Türklerine karşı olan yaklaşım genel çerçevede Amerika'nın kendi ülkesi dışında olan vatandaşlarına yönelik izlediği politikaya benzer olmalıdır. Yine de kendi vatandaşlarımıza karşı her zaman koruyucu bir politika izlememiz gerekmektedir*." olarak belirtirken, K4 ve K5" *Ülkemizin Balkan coğrafyasına ve Balkan Türklerine yönelik dış politikasını yeterli bulmuyorum; özellikle yüzüncü yıla has bir politikası yok sanırım böyle bir haberi hiç görmedim Olayı temelden ele alıp Balkan ülkeleriyle olan ilişkilerimizi geliştirmekle başlayabiliriz, Bağımsız oldukları için politik anlamda nasıl stratejiler geliştirilebilir bilmiyorum ama ekonomik anlamda da ilişkiler devam etmeli tabi ki. Ama bizim için önemli kısmın kültürel bağın devamlılığı olduğunu düşünüyorum*." olarak belirtirken, K6, K8"Bölgedeki *Türklerle alakalı sivil toplum örgütleri aracılığıyla kültürel ve sportif etkinliklerle bu bağ korunmalıdır. Son yıllarda olumlu gelişmelerin, ekonomik, kültürel ve sportif adımların olduğunu düşünüyorum. İyi ilişkiler kurup, devletlerin bağımsızlığını, egemenliğini gözeterek bölgedeki Türk nüfusun her yönden gelişimine katkı sunabiliriz. Ülkeler arası turizm faaliyetlerini geliştirerek, ekonomik ilişkileri artırarak, radyo, televizyon, sivil toplum örgütleri ve sosyal medya aracılığı ile kültürel-sosyal projeler uygulayarak Türklük kimliklerini korumalarına destek olabiliriz*" açıklaması yaparken, K7" *Türkiye' nin 100. Yılında Lozan anlaşmasının bittiği bu yılda izlenilecek dış siyaseti bende merak etmekteyim* "gibi ironik bir açıklama yapma gereği duymuştur. K9" *Türkiye Cumhuriyeti' nin 100. Yılında Balkan Coğrafyasına yönelik ve buralarda yaşayan soydaşlarımıza yönelik dış politikayı öneminin yeni yeni idrak edildiğini düşünüyorum. Fakat bu durum yeterli değildir ve Osmanlı gibi bir cihan devletine 600 yıla yakın anayurt olmuş bir coğrafyaya yönelik yapılan hazırlıkları yeterli görmüyorum. Orada yaşayan soydaşlarımızın milli benliklerini kaybetmemesi adına daha fazla kültürel etkinlik ve bağ kurulabileceğini ülkemizden turların yapılması ve vizesiz pasaportsuz giriş çıkış yapılması adına çalışmalar yapılması gerektiğini düşünüyorum."* açıklamasını yaparken, K10" *Avrupa' da dağınık küçük gruplar şeklinde yaşayan toplulukları bir kültür etrafında birleştirip kültür birliğine gitmemiz kültür birliği olmadan ortak değer ortak değer olmadan vatan birliği olmaz "* görüşünü savunurken, K11" *Balkanlarda yaşayan Türkler uzun*

bir süre yaşadıkları ülkelerde dışlayıcı ve asimile edici politikalara maruz kalmışlardır. Türkiye Cumhuriyeti bu politikalara duyarsız kalmamakla birlikte etkisi sınırlı kalmıştır. Türkiye'nin bu noktada yapması gereken öncelikle ilgili ülkelerle birlikte çalışarak Türklerin kültürel, siyasi ve ekonomik haklarının korunmasını sağlamak olmalıdır. Bunun yanında Balkan Türklerinin Türkiye ile olan bağları da canlı tutulmalıdır" fikrini benimsemiştir.

5. **Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde fetih yönünün Rumeli veya Balkanlara yönelik olmasındaki nedenler sizce neler olabilir? Konuyla ilgili görüşlerinizi belirtiniz.**

Sosyal bilgiler öğretmenlerinin Osmanlı Devletinin kuruluş döneminde fetih yönünün Rumeli veya Balkanlara yönelik olmasındaki nedenler sizce neler olabilir sorusuna K1, K2,K3,K5,K6, K7, K11" *Kuruluş döneminde Bizans tehdidi, Rumeli ve Balkan coğrafyasının önemi, gaza ve cihat anlayışının etkisi, Balkan ve Rumeli gibi Hristiyan coğrafyaya İslam dinini yayma fikri, Batı' ya açılmak,* " ekseninde cevap verirken K4" *Asya ve Avrupa'ya olan yakınlığıyla bu bölgenin fetihler açısından stratejik bir bölge olarak görülmesi diyebilirim."* görüşünü dile getirirken, K6 *"gaza ve cihat fikrinin yanı sıra Osmanlı Devletinin coğrafyaya ekonomik çıkar amaçlı baktığını doğuda kendi dininden ve etnik kökeninden beyliklerle savaşmanın riski olduğu"* görüşünü savunurken K8 ve K9" *Türk ve İslam devletlerinin genel politikasını yürütmüş cihan hakimiyeti anlayışıyla önce Balkanlar bölgesinde hakimiyet kurmuştur. Bu anlayış Balkanları fethettikten sonra da bitmemiş ve bütün cihana hâkim olma düşüncesine devam etmiştir. Türkler Orta Asya'dan çıktığından beri cihan hakimiyeti mefkuresinde hareket etmiş Osmanlı Devletinin kuruluş döneminde de fetih yönünün genellikle batı ve Rumeli olmasının sebebi yine Türklerin yaşam biçimini İslam inancını farklı coğrafyalara yayma fikri, yeni yerler fethetme arzusu doğudan gelen Türkleri fethedilen yerlere yerleştirerek fethettiği yerleri yurt haline getirme anlayışı yatar*." fikrini cihan hakimiyeti anlayışı bağlamında ele alırken, K10" *Kaderin cilvesi Zaruret doğudaki sıkışmışlık Moğol Baskısı bizi batıya yönlendirdi mecbur bıraktı bir yandan da Balkanlardaki fakru zaruret Avrupa'nın içinden çıkamadığı feodalizm etkili olmuştur. Alevi, Sünni Türk Kürt demeden bu bütün bir millet mefkuresi temelinde Anadolu'nun geleceği olan Balkanlar' a öncelik verilmelidir*" fikrini ortaya atmıştır.

6. **Türkiye'nin bölgeye yönelik vizyonu hakkındaki görüşlerinizi, Türkiye Cumhuriyeti'nin Balkan Coğrafyasına ve soydaşlarımıza yönelik hangi anlamda iş birliği geliştirmesini size uygun şekilde görüşlerinizi belirtiniz.**

Sosyal bilgiler öğretmenlerinin Türkiye'nin bölgeye yönelik vizyonu hakkındaki görüşlerinizi, Türkiye Cumhuriyeti'nin Balkan Coğrafyasına ve soydaşlarımıza yönelik hangi anlamda iş birliği geliştirmesini uygun buluyorsunuz sorusuna K1" *sosyal, kültürel, ekonomik, siyasi her alanda olabilir*" olarak cevaplarken, K2" *Balkan Coğrafyası ve soydaşlarımız ile de milli çıkarlar ve milli değerler çerçevesinde yaklaşmalıyız*." Olarak açıklarken, K3" *Türkiye'nin bölgeye yönelik vizyonu yeterli değil, ilişkilerin kültürel ve ekonomik anlamda geliştirilebileceği kanısındayım.*" açıklamasını yaparken, K4" *Ticari anlamda iş birliğinin Balkanlara ve Türkiye' ye ekonomik olarak anlam katacağını*" düşünürken, K5 ise" *Aslında bu soru yukarı da ki sorulara paralel ve cevapladığımı düşünüyorum."* Diyerek görüş belirtmezken, K6" *Balkan coğrafyası ile ve soydaşlarımızla ekonomik anlamda iş birliği geliştirmemiz önemli. Bu canlılık bizi de her açıdan olumlu etkileyecektir. (Ticaret, Turizm,*

Teknoloji vb.) Yine bu coğrafyayı enerji koridoru olarak daha aktif kullanabiliriz. Bunun için bölgedeki tüm ülkelerle ikili ilişkileri daha iyi hale getirmemiz ve sonrasında bölge kuruluşları yolu ile etkileşimi artırmamız gerekli. Dil, tarih, kültürel ve turizm konusunda iş birliğine yönelmeliyiz" fikrini belirtirken, K7 görüş belirtmezken, K8" *Milliyetçilik akımlarından sonra bölgede yaşanan gelişmelerle yıllar içinde elimizden çıkan bölgede kalan soydaşlarımızla iletişim kesilmemeli, bölgede azınlık durumuna düşen soydaşlarımızın sorunları çözülmeye çalışılmalı ve kültürlerini koruma doğrultusunda adımlar atılmalıdır."* Olarak görüşünü dile getirirken, K9" *Türkiye'nin bölgeye yönelik özellikle TİKA kapsamında yaptığı çalışmalar, NATO kapsamında Bosna Hersek ve Kosova ya giden askerlerimize gösterilen ilgiden Türklere karşı bir hoşgörü olduğunu düşünmekteyim. Türkiye'nin buradaki otorite boşluğunu iyi değerlendirmesi Rusya' nın etkisine yönelik Bosna Hersek'e kadar olan coğrafyada askeri, turizm, ekonomik ve kültürel iş birliğinin geliştirilmesi gerektiğini düşünüyorum."* Olarak açıklarken, K10" *İlk önce Osmanlı Devleti'nin ilk yöneticileri dünyayı çok iyi okuyan ileri görüşlü kıvrak zekalı devlet adamlarıydı hiç kompleks yapmadan Bizans'ın kültür mirasını devralmış onu kendi kültürüyle harmanlayıp Balkanlara öyle ilerlemiş teknik donanım ve İslam'ın Fetih Politikasını çok iyi kullanmıştır.*" açıklamasını yaparak soru ile ilgili kavram yanılgısı çektiğini göstermekte veya konuya hâkim olunmadığı bir durum ortaya çıkmıştır. K11 "Balkanlarda *yaşayan soydaşlarımızın kültürlerini muhafaza edebilmesi, yaşadıkları ülkelerde siyasi ve ekonomik haklarını muhafaza edebilmesi ilgili ülkelerle iş birliği içerisinde sağlanmalı."* görüşünü dile getirmiştir.

7. **Balkanları, tarihimiz ve coğrafyamız açısından ele almamız gerektiğinde Türkiye'nin Balkanlardaki ülke ve kuruluşlarla ilişkide olmasının ülkemize jeopolitik, ekonomik, siyasi ve toplumsal açıdan hangi alanlarda katkı sağlayacağını düşünüyorsunuz? Bu konudaki görüşlerinizi belirtiniz.**

Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin, Balkanları, tarihimiz ve coğrafyamız açısından ele almamız gerektiğinde Türkiye'nin Balkanlardaki ülke ve kuruluşlarla ilişkide olmasının ülkemize jeopolitik, ekonomik, siyasi, ve toplumsal açıdan hangi alanlarda katkı sağlayacağını düşünüyorsunuz sorusuna **K**1, K2" *Bütün alanlarda katkı sağlar soy bağı var bu toplumsal alanda katkı sağlar. Ayrıca hem Türkiye hem de balkanlar öyle bir konumda ki jeopolitik katkının yeri yadsınamaz. Her iki bölge de Asya ve Avrupa'nın birleştiği noktadalar dünya için önemleri çok büyük… İki bölgenin de köprü konumundan bahsettik haliyle ekonomiye de katkısı büyük olur.*" cevabını verirken, hatta K2" *Balkan ülkeleri Avrupa ile bizim tampon noktamız. Bu yüzden bu ülkelerle yapılacak her anlaşma jeopolitik ve siyasi olarak kritik olacaktır. Özellikle son yıllarda ülkemizin içinde bulunduğu ekonomik çöküntüyü de göz önünde bulundurursak ekonomik anlamda atılan her adıma dikkat etmemiz lazım*" açıklamasını yapmıştır. K3" Yüzyıllardır aynı coğrafyada yaşadığımız ve komşu olduğumuz Balkan ülkeleri ile sürekli bir ilişki içinde olduğumuz ve olmamız gerektiği aşikârdır" cevabını verirken K4" *Balkanlarla kurduğumuz ilişkiler her açıdan ülkemize katkı sağlayacaktır. Ama bence en önemlisi jeopolitik açıdan olan katkıları olacaktır.*" Derken K5 *"siyasi ve ekonomik kazanç sağlayacağını*" düşünmektedir. Bu soruya K6 "*Türkiye'yi jeopolitik yönden önemli kılan unsurlardan biri bölge geçişlerinde üstlendiği rol. Doğu-batı ticareti ve doğu-batı kültürü etkileşimi bu coğrafya yolu ile olmakta. Bölgede ilişkilerin iyi olması Karadeniz'e sınır ülkelerin boğazları kullanma kapasitesini artıracağı gibi diğer ülkelerin de bölgeye yönelme eğilimlerini artıracaktır. Bölgedeki kuruluş ve ülkelerle ilişki içerisinde olmak hem ihracat-*

ithalatımızı etkileyecek (yakın olması aynı zamanda kolaylaştıracak) hem de turizm canlılığını artıracak bu da ekonomik olarak katkı sunacaktır" derken K7" *Bu sorunun cevabı yukarıdaki metinlerde gizlidir. Balkan devletleri ile yüzyılları aşkın sürede gerçekleştiren ilişkiler her iki coğrafyadaki ülkelere de kar getirmiştir*." gibi tatmin olmayan bir cevaplama yaparken, K8" *Bölgede her anlamda varlığımızı hissettirmemiz ülkemizin Batıya açılan kapısı olması ve Asya ile Avrupa bağlantısında kavşak noktada olması bölgenin önemini artırmaktadır. Asya ve Avrupa kıtalarının tam iletişimde merkezinde yer alan ülkemiz ve bölge ülkelerinin ilişkilerinin pozitif yönde olması sadece bölgeye değil çok daha geniş coğrafyalara olumlu yansıyacaktır. Bu bölgede yaşanan pozitif gelişmeler geniş bir coğrafi alandaki ekonomik faaliyetlerin çeşitliliğini artıracak ve bölgeye olumlu şekilde yansıyacaktır "olarak* belirtirken, K9" *Dünya' da artık hakimiyet anlayışı toprakların fethedilerek değil ticari, kültürel, ekonomik, teknoloji ve askeri anlamda iş birliği geliştirerek pragmatist ve gerçekçi politikalar yaparak oralara hükmedileceğini düşünüyorum. Bu şekilde iş birlikleri geliştirilerek bölgedeki coğrafya ve ülkelere nüfuz sahibi olunabilir*" derken, K10 "Balkanlar *Anadolu'nun tabi uzantısıdır tıpkı Ege adaları gibi onların gözü kulağı hala İstanbul'dadır ve dünyaya açılan önemli limandır. Tuna yoluyla Batı Karadeniz Sinop Amasra Zonguldak ticari hacmi ikiye üçe katlana bilir hele doğalgaz üretimimiz istenen seviyeye ulaşırsa buralar üretim üssü olur. Tuna üzerinden çok güzel avantajlar elde ederiz bunun altyapısını şimdiden kurmalıyız*." Olarak söylerken K11 "*Jeopolitik konumu itibariyle balkanlar Türkiye için önemli bir bölgedir. Ekonomik anlamda değerlendirilirse ilgili ülkelerle yapılacak anlaşmalar Türkiye'nin ihracat rakamlarını yükseltecektir. Diğer yandan Avrupa ve Türkiye arasında bir enerji köprüsü kurmak için de Balkanlara ihtiyaç duyulmaktadır*" olarak görüş belirtmiştir.

8. Balkan Coğrafyasındaki ülkelerin komşularıyla ilgili sorunlar karşısında ülkemize düşen görev ve sorumluluklar neler olabilir? Size uygun olan görüşlerinizi belirtiniz.

Sosyal bilgiler öğretmenlerinin Balkan Coğrafyasındaki ülkelerin komşularıyla ilgili sorunlar karşısında ülkemize düşen görev ve sorumluluklar neler olabilir sorusuna K1" *Türkiye bu sorunlarda Balkan ülkelerinde yaşayan azınlık Türkleri öncelik olarak almalı, onların çıkarlarını her zaman önde tutmalı ve Atatürk'ün "Yurtta barış cihanda barış." Sözüne uygun olarak uzlaşmacı politika izlemeli."* olarak görüş belirtirken, K2" *Rusların Panslavist politikasına ters olarak "Balkan Coğrafyasında bulunan ülkelere oranla daha güçlü bir ülke olan Türkiye burada yer alan sorunlarda problem çözücü ve yetkin bir rol üstlenmelidir. Rusya ile birlikte hareket ederek bölgede söz sahibi olmalıdır. Türkiye Balkanlar ve Kafkasya'da Rusya ile birlikte hareket etmek zorundadır*." görüşünü belirtmiştir. K3 "Zamanında *Bosna'daki katliamda ülkemizin yeterince aktif olmadığını düşünüyorum." Aliya İzzetbegoviç' in cümlelerine atıf yapmış ve "Türkiye bazı konularda uluslararası politikada uluslararası hukuka uygun davranmalıdır. Bazı durumlarda ise Kıbrıs Barış Harekatı'nda olduğu gibi doğrudan ne gerekiyorsa yapmalıdır* "açıklamalarını dile getirirken, K4 "*Ülkemiz bölgedeki olayı değerlendirip, komşusunun sorununun kendi sorunu olduğunu belli ederek herhangi bir olayda olaya ağırlığını koymalıdır.*" fikrini belirtirken, K5 "*Yunanistan ile hala sorunlar yaşıyoruz, fır hattı olsun, kıta sahanlığı olsun öncelikli olarak bu sorunlara ülke çıkarlarını gözeterek kalıcı çözümler bulunması gerektiğine inanıyorum. Şimdiki zamanda ne sorunları var çok bilmiyorum ama ilk aklıma gelen Kosova ve Sırbistan arasında yaşananlar var. Ülkemiz*

Kosova Türklerinin yanında olarak adaletli çözümler bulunmasına yardımcı olabileceğini düşünüyorum." görüşünü dile getirirken K6, K8, K11 "*Türkiye'nin bölgede aktör olması gerektiğini arabulucu rolü ile Türkiye hakkaniyetli yaklaşımı, güven verici bir tutumu her zaman göstermeli ve istikrarlı olmalıdır. Bölgede istikrarın korunması konusunda üzerine düşen sorumluluğu yapmalıdır, ekonomik, askeri ve siyasi nüfuzunu kullanarak, bu konuda ülke siyasetçilerine çok büyük rol düşmekte. Söylemleri ile uygulamaları örtüşmeli ve kararlı olunmalıdır"* olarak açıklarken, K7 "*Asıl mesele bu devletlerle yaşanılan problemde din problemidir. Genaral Bristonun da söylediği gibi kafir her zaman kafirdir*." gibi meseleyi din ekseninde ele alırken, K9" *Olası toplumsal, ekonomik doğal afet askeri siyasi sorunlar karşısında bölge ülkeleri ile denge mekanizması kurarak bölgede barışı hedefleyen ayağı yere sağlam basan politikalar yapılmalıdır"* derken, *K10" Balkanlarda önce insani Çerçevede yaklaşım sergilenmesi barışa yönelik diplomasi çok iyi kullanılmalı ama uzun vadede Balkanlar bilhassa Bosna, Makedonya bizim vazgeçilmezimizdir Rusya'nın yönlendirmelerine karşı kesinlikle tavizsiz net olmalıyız biz Balkanlar konusunda Türkiye taraf olmalıdır .Kırımın işgalinde olduğu gibi sessiz kalamayız."* olarak görüş belirtmiştir.

9. **Doğup büyüdüğümüz yer veya coğrafya yaşamımızı nasıl etkiler? Rumeli ve Balkan Coğrafyası sizin için ne anlam ifade etmektedir? Bu konudaki görüşlerinizi belirtiniz.**

Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin doğup büyüdüğümüz yer veya coğrafya yaşamımızı nasıl etkiler? Rumeli ve Balkan Coğrafyası sizin için ne anlam ifade etmektedir? Sorusuna K1"**:** *Doğup büyüdüğümüz yerler yaşamımızın her alanında etki ediyor. Öyle ki iklim bile mizacımızı belirlemede büyük etken çöl de yaşayan bir insanla deniz kenarında yaşayan bir insanı karşılaştıramayız. Hayata bakış açıları bile birbirinden farklıdır. Mizacımızın yanı sıra yaşadığımız yerin gelişmişliği de çok etkili taşrada yaşayan insanın sorunlarıyla başkentte, metropolde yaşayan insanın sorunları aynı olmamaktadır. Bakış açısı ve kılık kıyafet seçimini etkilemektedir. Balkan ve Rumeli coğrafyasına gelince benim hayatım için özel bir önemi var çünkü atalarım yüz yıllarca orada yaşamışlar ve Lozan mübadelesiyle Anadolu'ya dönmüşler. Haliyle orada yaşanan her olay iki kat daha önemli benim için resmi olarak ülke sınırları içerisinde olamasa da benim için her zaman bir vatan Balkan coğrafyası bu sebepten ötürü daha çok gelişip daha iyi düzeylere gelmesini isterim"* derken K2" *İnsan aile, çevre ve okulla şekillenir. Doğduğumuz ve büyüdüğümüz yerler bizim hayatımız için son derece önemli bir etkiye sahiptir. Öyle ki bu farklılığı biz değil kıtalar arası farklılıklarda iki yüz kilometre ötedeki farklı şehirde bile hissedebiliyoruz. Karadeniz insanı ile Akdeniz insanı birbirlerinden her anlamda o kadar farklılar ki. Bu açıdan bakıldığında ülkeler arası farklılıklar çok daha belirgin şekilde ortaya çıkacaktır. Rumeli ve Balkan Coğrafyası benim için Atatürk'ün doğup büyüdüğü yerler olması bakımından çok önemlidir. Orada Osmanlı'nın fetihlerinden beri yatan büyük bir tarihimiz var. Mostar köprüsü, Üsküp Taş Köprüsü, Selanik'teki beyaz kule. Öte yandan benim için Selanik şehrinin kozmopolit yapısı ve silüet şehrinin kendisini etkilediğini*" düşünüyorken, K3," *İbn- i Haldun'un dediği gibi 'coğrafya kaderdir'. Bence kesinlikle coğrafya kaderdir. Ülkemizin konumunun sağladığı avantajlar elbette vardır ama dezavantajları yadsınmayacak derecede çoktur. Rumeli ve Balkan coğrafyasında olmamız gerekirken bunun yıllarca aşısız aşım kaygısız başım düşüncesiyle önümüze konması da kötü bir örnektir. Bu coğrafya bağımızın siyaset üstü olması ve buna hareket edilmesi düşüncesindeyim*." Derken, K4" *İbni Haldun;*

Coğrafya Kaderdir sözüyle bu soruya kısa ve öz cevap vermiştir aslında. Rumeli ve Balkan coğrafyasında büyük büyük atalarımın izleri olduğunu hissedebiliyorum" görüşünü belirtirken, K5" *Sanırım bu soruya en iyi cevabı İbn-i Haldun veriyor "Coğrafya Kaderdir".* K4 katılımcısı sorulan soruyu *"Gençlerin Avrupa' da gezerek gitme durumunu ekonomi ile"* ilişkilendirirken, K6" *Doğduğun coğrafya kaderindir." Doğup büyüdüğümüz yerin ekonomik, sosyal, siyasi durumu, imkanları bizi her yönden etkilemekte ve hayata bakışımız geleceğe hazırlanışımız bu imkanlar ölçüsünde hayat bulmaktadır. Rumeli ve Balkan Coğrafyası benim için şu an ülkemizde yaşayan ama atalarının orada doğduğunu, yaşadığını bildiğim bir coğrafya. Bu bölgeyi tarihi ve coğrafi anlamda kendime yakın görmekteyim*" görüşünü benimserken, K7" *Coğrafya kaderdir. Rumeli ve balkan coğrafyası hem Abdülhamid hanın yakarışları ve gözyaşlarıdır. Gönül yarasıdır.*" derken Balkan ve Rumeli coğrafyasını 2. Abdülhamit dönemine bağlarken, K8" *İbn-i Haldun 'Coğrafya kaderdir 'demiştir. Bunu söylerken doğup büyüdüğümüz coğrafyanın, iklimlerin, millet karakterlerinin insanların ve dolayısıyla toplumların üzerinde ne kadar önemli bir konu olduğunu vurgulamak ve insanların hayatı için ne derece önemli olduğunu vurgulamıştır. Rumeli ve Balkanlar coğrafyası benim için Anadolu'nun devamı niteliğindedir. Avrupa'ya açılan kapımız ve tarihsel geçmişimizle beraber düşünülmelidir. Bölgede hala azınlıklar şeklinde de olsa soydaşlarımızın bulunması bölgenin önemini daha da artırmaktadır."* olarak görüşünü dile getirirken, K9" *Doğup büyüdüğümüz yer bizim coğrafyamızdır, kaderimizdir. Kaderimizden vazgeçemeyiz insanın dini anlamdaki kaderi gibi kendisini içinde yaşarken bulur ve anlam kazanırız. Yaşayan tüm canlılar bitkiler ağaçlar doğa kısacası içinde yaşadığımız kültür bunlardan etkilenerek bizi biz yapan en büyük etkendir. Rumeli ve Balkanlar Orta Asya'daki kutlu vatan Ötüken, Karabalsagun, Horasan gibi, 1071 de yurt bellediğimiz Anadolu gibidir. Her şeyden evvel hasrettir, gurbettir, sıla özlemidir. İnşallah bir gün kavuşmak nasip olur; çünkü oralar her Türkün rüyası ve kızıl elmasıdır*." Olarak görüş belirtirken, K10" *Rumeli kültürü hepimizi derinden etkilemiştir kader birliğimiz vardır yaşadığımız coğrafyanın da enlem olarak devamıdır pek çok türkümüz ağıtımız ortak acımız aşımız işimiz aynıdır"* olarak görüş belirtirken, K11 "*Doğup büyüdüğümüz yer karakterimizden yaşam biçimimize hayatımızın birçok noktasında etkili olmaktadır. Rumeli ve Balkan coğrafyası tarihi önemi, çok kültürlü ve kültürel arası ilişkinin yoğun olduğu bir coğrafya olarak zengin tarihsel ve kültürel önemi bulunmaktadır*." Görüş belirtmiştir.

10. Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşlarında yenilmesi ve bölgeyi terk etmesi Balkanlarda yaşayan Türkleri nasıl etkilemiştir? Konuyla ilgili görüşlerinizi belirtiniz.

Sosyal bilgiler öğretmenlerinin Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşlarında yenilmesi ve bölgeyi terk etmesi Balkanlarda yaşayan Türkleri nasıl etkilemiştir? Sorusuna K1" *Savaşın kaybedilmesiyle Türkler azınlık konumuna düştü ve onlar için zor günlerin başlangıcı oldu kimisi ailesinin bir kısmını alıp yollara düşüp Anadolu'ya geldi, kimisi orada kalmak zorunda kaldı. Aileler bölündü, yaşam alanları, topraklar kaybedildi, Türkler büyük bir kargaşaya sürüklendi*" derken, K2" *Tabii ki burada bulunan Türkler savaştan son derece olumsuz etkilenmişlerdir. Yakınların kaybı, doğup büyülen toprakların kaybı, ekonomik sıkıntılar ve göç, sivil halk üzerinde çok daha olumsuz psikolojik etkiler bıraktığını tahmin etmek güç değildir*." olarak açıklarken, K3" *Balkanlarda yaşayan Türkler için yıkım halini almış hatta travmaya dönüşmüştür. Mübadele sorunuyla binlerce Türk resmen sürgün edilmiştir. Topraklarını,*

evlerini, arsalarını, mülklerini, sevdiklerini, yüzlerce anılarını terk etmek zorunda kalmışlardır." açıklamasını yaparken, K4" *Ev değişmenin bile insana etkileri söz konusuyken zorunlu olarak vatanı terk etmenin psikolojik ve ekonomik boyutları çok büyük olmalıdır*." açıklamasında bulunurken, K5" *Azınlık konumuna düştüler, yerlerinden yurtlarından oldular tüm düzenlerinden oldular kısacası çok kötü etkiledi* "derken K6" *Atatürk döneminde Lozan sonrası yapılan mübadele ile belli bir kesim ülkemize gelmiş olsa da bölgede kalan kardeşlerimiz uzun yıllar asimile politikalarına maruz kalmak zorunda olmuşlardır. Kendilerini,* kimliklerini gizlemek *zorunda kalmış, dillerini serbestçe konuşamaz, kültürlerini yaşatamaz olmuşlardır.*" derken, K7 "*Bölgede Anadolu'ya olan büyük bir göç dalgasını ortaya çıkarmıştır. Bu ise kültürlere ve ekonomiye zarar vermiştir*." görüşünü belirtirken, K8" *Bu coğrafyada soydaşlarımız azınlık durumuna düşmüştür. Bu ayrılık hareketleri maalesef devam etmiş hatta Balkan savaşlarıyla yaşanan Osmanlı çöküşü daha da artmıştır. Bu coğrafyadan başlayan göç hareketleri ile bir kısım soydaşımız Anadolu topraklarına göçler yapmış da bölgede azınlık olarak yaşamlarına devam eden Türkler varlıklarını zor koşullarda devam ettirmeye çalışmışlardır. Komünist ülkelerde 90'lı yılların başlarına kadar ciddi asimilasyona uğratılmaya çalışsalar da Sovyetler birliğinin dağılmasıyla önceki dönemlere oranla nispeten daha rahat bir hayata kavuşmuşlardır*." Diye açıklarken, K9 "*Osmanlı Devleti'nin Balkan savaşlarında yenilmesi bir defa coğrafyada ve dünya siyasetinde beklenmeyen bir yenilgi ve durumla karşılanmıştır. Oluşan moral ve motivasyon düşüklüğü Türklerin bölgeden çıkarılmasıyla Türklerin Anayurt Anadolu' ya göçüne sebep olmuş ve vatanlarından ayrılmanın verdiği acı, gözyaşıyla hem göç yollarında hem de göçten sonra Türkler çok büyük zorluklar ve sefaletle karşı karşıya gelmiştir.*" görüşünde bulunmuştur. Bu soruya K10" *Pek çok yarım kalan hayatlar yiten umutlar yokluk ve sefalet getirmiş acı getirmiş Emperyal devletlerin tıpkı orta doğuya getirdiği korkunç acılar getirmiştir*." derken, K11" *Osmanlı devletinden bağımsız olarak milli devlet modeline geçen ülkeler milliyetçi ve yer yer ırkçı politikalar izlemiş, Osmanlı'nın balkanlardaki izlerini yok etmeye çalışmışlardır. Bu durum Balkan Türklerinin de asimilasyon ve hatta ülkeyi terk etmelerine zorlayıcı politikalara uğramaları sonucunu doğurmuştur. Balkan Türkleri uzun süre siyasi ve kültürel haklarından yoksun kalmalarına yol açmıştır*." Görüşünde bulunmuştur.

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Balkan yarımadası M.Ö. ve M. S Roma İmparatorluğu döneminde kalmış daha sonra onun ardılı olan Bizans İmparatorluğunun hakimiyeti söz konusu olmuştur; fakat yarımada sadece Roma İmparatorluğu ve Bizans' ın değil stratejik özelliğinden kaynaklı olarak, 14. yy. ile birlikte 20. yy. başlarına kadar Osmanlı Türklerinin egemenliğinde hoşgörüye dayalı zengin bir kültür yapısı ile tanışma imkânı bulmuştur. 20. yy ile birlikte Avrupa ülkeleri ve sıcak denizlere inmek isteyen Çarlık Rusya İmparatorluğu ise coğrafyanın Slav ırkından olan milletleri milliyetçilik isyanlarından kaynaklı olarak Osmanlı Türklerine isyana teşvik etmiştir. 600 yıl Osmanlı Türklerinin hakimiyetinde istimalete dayalı olarak coğrafyada Yerleşik insanların can, mal, ırz, namus, dil, din gibi kutsal değerlerini güvence altına almış bunun da ödülü olarak coğrafyanın milletleri Osmanlı yönetimine 6 asır boyunca bağlı kalarak varlıklarını sürdürmüştür. Balkan Yarımadasında Osmanlı Türklerinin egemenliğinin sona ermesiyle bir aşıra kadar yakın Sovyet Rusya 1990 larda dağılmaya başlayınca coğrafyanın halkları bir zaman totaliter rejimlerden bunalarak yeni bir hamis arayışına girmiştir. Bu duruma Romanya, Kuzey Makedonya,

Arnavutluk, Bulgaristan ve Yugoslavya örnek teşkil etmektedir. Şu husus çok açıktır ki bir medeniyet ve kültür projesi olan Osmanlı Devleti' nin ve ardılı olan Atatürk Türkiye' sinin realist politikalar uhdesinde Balkan Milletleri zengin bir kültür ve medeniyetle tekrar yoluna devam etmesi gerekiyorsa coğrafya halkını yakından tanıyan ve bazı benzerlikleri olan Türk Milletiyle 21. asırda; yükselen değerlerin başında din ve vicdan özgürlüğüne kayıtsız kalmaması gerekmektedir. Beşeriyete mensup dini değerlerin ve sembollerin, toplumların müşterek zenginliği olduğu realitesi de unutulmaması gereken bir husustur. Objektif bakmak gerekirse Balkanlar, coğrafi sınırları ve çoğunlukla da kültürel değerleri bakımından Türkiye'den daha önce ve daha fazlasıyla Avrupa kıtasının ve ailesinin parçasıdır. Türkiye eğer ki Avrupa ailesinin bir mensubu olmayı istiyorsa günümüzde savaş coğrafyası olan Ortadoğu ve Arap coğrafyasından ziyade yönünü Osmanlı Türklerinin ve devlet adamlarının 250 yıllık kuruluş felsefesine bağlı kalarak rotasını, 600 yıl a yakın coğrafyasında Osmanlı döneminde istimalet(hoşgörü) politikası ile beraber yaşadığı ve Avrupa' ya açılan kapı konumundaki Balkan Coğrafyası ile ilişkisini her daim dinamik tutması gerekmektedir.

1. soruya bakıldığında sosyal bilgiler öğretmenlerinin geneli Mustafa Kemal Atatürk' ün dile getirdiği bu evrensel cümlede "*Yurtta barış dünyada barış" sözüyle hem ülkemizde hem de dünyada barışın olması gerektiğini anlatırken içeride ve dışarıda güven ortamının olmasının tüm insanlık için önemli olduğunu ve birbirini etkileyeceğini vurgulamaktadır. Çünkü dünyada yaşanan bir olay günümüz dünyasında bütün insanlığı etkilemektedir. Dışarıda yaşanan herhangi bir olay bizi olumsuz etkileyebileceği gibi bizim ülkemizde yaşanan bir durum da bölgemizdeki ülkeleri etkileyebilmektedir. Çünkü küreselleşen dünyada ülkeler arasında sınır varmış gibi görünse de yaşanan olayların sınırları aşması çok kolaydır".* 2.soruya bakıldığında eğitim camiasının başat aktörlerinden olan ve mihver ders grubundan olan sosyal bilgiler öğretmenleri müfredat kapsamında işledikleri konulardan hareketle uluslararası alanda izlenmesi gereken yöntemler nelerdir sorusuna "*denge ve barışık, tutarlı, gerçekçi politikalar ekseninde gelecek odaklı stratejiler ve projeler üretilmesi gerektiğini ortaya koymuşlardır".*

3.soru bağlamında Balkanlar neden Türkiye için önem arz etmektedir? "Türk beklenilendir" sözünden hareketle Türkiye'nin Balkanlara yönelik politikasını yeterli buluyor musunuz? sorusuna sosyal bilgiler öğretmenleri "*Osmanlı Devleti ekseninde 600 yıllık bir geçmişle meseleyi ele almış ve etnik köken ve din, dil, ırk bağlamında 600 yıl Türklere anavatan olmuş bir coğrafyayı etnik köken, ortak kültür anlayışı çerçevesinin de ötesinde görüş belirtmişlerdir. Öğretmenlerin görüşünde Türklerin hakimiyetindeki bu coğrafyada tam bir huzur ve barış ortamı ön plana çıkartılmıştır. Türkiye ve Türklerin Batıya açılan kapısı olarak ön plana çıkartılmıştır."* 4. soruya sosyal bilgiler öğretmenleri Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılında *ülkemizin Balkan Coğrafyasına ve Balkan Türklerine yönelik dış politikasını yeterli bulmamakta veya 100. Yıl ile ilgili politikalar varsa da fikir sahibi olmadıklarını belirtmişlerdir. Türklere yönelik politikaların genelde kültürel faaliyet ve ekonomi ekseninde yoğunlaşması ve pasaportsuz ve vizesiz giriş çıkışlar yapılması gerektiğini* belirtmişlerdir.

5. Soruya sosyal bilgiler öğretmenleri Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde fetih yönünün Rumeli veya Balkanlara yönelik olmasındaki nedenleri *gaza ve cihat yönünde ele almış, Anadolu' nun Batı ve Avrupa' ya açılan bir ileri karakolu konumundaki Balkan coğrafyasının önemini jeopolitik açıdan önemini ikinci plana almışlardır.* 6. Soruya sosyal bilgiler öğretmenleri Türkiye'nin bölgeye yönelik vizyonu hakkındaki görüşlerinizi, Türkiye Cumhuriyeti'nin Balkan Coğrafyasına ve soydaşlarımıza yönelik hangi anlamda iş birliğine

yönelik politikalarla ilgili görüşler *daha çok siyasi, ekonomik, kültürel, tarihi, ticari, teknolojik iş birliği alanında olmasını* dile getirmişlerdir.

7. soruya sosyal bilgiler öğretmenleri, Balkanları, tarihimiz ve coğrafyamız açısından ele almamız gerektiğinde Türkiye'nin Balkanlardaki ülke ve kuruluşlarla ilişkide olmasının *ülkemize jeopolitik, ekonomik, siyasi ve toplumsal açıdan hangi alanlarda katkı sağlayacağını düşünüyorsunuz sorusuna öğretmenler jeopolitik, ekonomik açıdan daha çok katkı sağlayacağını* düşünmektedir. 8.soruya sosyal bilgiler öğretmenleri Balkan Coğrafyasındaki ülkelerin komşularıyla ilgili sorunlar karşısında ülkemize düşen görev ve sorumluluklar neler olabilir sorusuna *ortak paydada buluşabileceği bir görüş ortaya koyamamış ancak K1, K6, K8,K11 katılımcıları Türkiye'nin bölgede aktör, siyaset ve stratejik politikalar geliştiren Atatürk' ün " Yurtta Barış Dünyada Barış" ilkeleri doğrultusunda hareket eden bir ülke konumunda olması gerektiği konusunda klikleştikleri* tespit edilmiştir.

9.soruda doğup büyüdüğümüz yer veya coğrafya yaşamımızı nasıl etkiler? Rumeli ve Balkan Coğrafyası sizin için ne anlam ifade etmektedir sorusuna Sosyal bilgiler öğretmenlerinin *çoğunluğu önemli sosyologlardan İbn-i Haldun'un "Coğrafya Kaderdir" görüşünden esinlenerek insanların hayatında coğrafyanın önemli bir yer tuttuğu görüşünü* dile getirmişlerdir. 10. soruda sosyal bilgiler öğretmenleri Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşlarında yenilmesi ve bölgeyi terk etmesi Balkanlarda yaşayan Türkleri nasıl etkilemiştir sorusuna *asimilasyon, göç, ekonomik ve kültürel zorluklar, psikolojik zorlukları ön plana* çıkarmıştır.

. **KAYNAKÇA**

Akın, A. (2021). Osmanlı sonrası Balkan devletlerinde bazı İslami gelişmeler ve din eğitimi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (7), 199-228.

Arıkan, R. (2004). Araştırma teknikleri ve rapor hazırlama. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.

Biber, T.E. (2016). II. Dünya savaşı ve Yunanistan Türkleri. *II. Dünya savaşı ve Türk dünyası.* (1. Baskı, s.285-297) içinde. Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları.

Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2013). Bilimsel araştırma yöntemleri. Ankara: Pegem Yayınevi.

Derman, S.D. (2016). II. Dünya savaşı'nda Yugoslavya Türkleri ve Müslümanları. *II. Dünya savaşı ve Türk dünyası.* (1. Baskı, s.309-327) içinde. Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları.

Duyar, M.E. (2017). 1990 sonrası Türkiye-Balkan ilişkileri: Makedonya örneğiyle (Yayın no. 477299) [Yüksek Lisans Tezi, Ufuk Üniversitesi] YÖK Tez Merkezi.

Göral, E. (2013). Değişen uluslararası sistemde Türkiye'nin balkan politikasının Türkiye - Avrupa birliği ilişkilerine etkisi. *Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi.* 2(21). 99-118.

Kemaloğlu, İ. A. (2016). II. Dünya savaşı'nda Bulgaristan'da Türk azınlığı. *II. Dünya savaşı ve Türk dünyası.* (1. Baskı, s.299-307) içinde. Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları.

Özgen, N. (2016). Nitel araştırmalarda verilerin toplanması ve analizi. N. Özgen (Ed.), Beşerî coğrafyada araştırma yöntemleri ve teknikleri içinde (s. 158-196), Ankara: Pegem Akademi.

Sancaktar, C. (2011). Balkanlar'da Osmanlı hâkimiyeti ve siyasal mirası. *Ege Stratejik Araştırmalar* Dergisi. 2(2), 27-47

Solak, F. (2016). *II. Dünya savaşı ve Türk dünyası*. Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları.

Sönmez, S. (2018). Türkiye'nin Belgrat Büyükelçiliği Raporlarına Göre Balkan Ülkeleri Arasında İşbirliği Arayışları (1930-1940). *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5 (3) , 105-118. DOI: 10.30803/adusobed.445917

URL1, https://konuanlatimi.net/wp-content/uploads/balkan-savasi-sonrasinda-balkanlar.jpg adresinden 15.01.2023 tarihinde alınmıştır.

URL2, https://tarihportali.net/1-balkan-savasi-sebepleri-sonuclari adresinden 15.01.2023 tarihinde alınmıştır.

Yıldırım, S. (2012). Balkan Savaşları ve sonrasındaki göçlerin Türkiye nüfusuna etkileri. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi* 8(16), 75-92.

Yıldırım, A., Şimşek, H. (2005). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. (5. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık

PUSLU MANTIK VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER

Dr. Öğr. Üyesi, İBRAHİM FEVZİ GÜVEN [1],
[1] KARABÜK ÜNİVERSİTESİ, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
- ORCID: 0000-0001-8616-947X

ÖZET

İlk kez 1965 yılında Lütfi Aliasker Zade tarafından "Bulanık Kümeler" (Fuzzy Sets) isimli makalede kullanılan puslu mantık kavramı, bu tarihten sonra giderek önemi artan şekilde günümüze kadar tartışılmaya devam etmiştir. Sibernetik sistemler ve yapay zekâ çalışmalarının dayandığı temellerin başında gelmesi ve mühendislikten sosyal bilimlere kadar geniş bir alanda uygulanma imkânı bularak yeniliklere katkı sağlaması, puslu mantığın kullanımının günümüzde göz ardı edilemeyecek düzeye ulaştığını ortaya koymaktadır. Puslu mantık, herhangi bir problemin çözümünde kesin akıl yürütme esasları ile çalışan geleneksel mantığın kullanımı yerine yaklaşık değeler üzerinden çözüme ulaşmaya, en azından çözümü tahmin etmeye çalışan bir mantıksal sistemdir. İkili değer sistemine dayalı (O ile 1 arasında) klasik Aristo mantığının aksine puslu mantık, 0.3, 0.92 gibi ara değerlerle işlem yapmaya olanak tanımasıyla ve "az", "biraz", "uzun", "çok uzun" gibi sözel dile uygun değişkenleri kullanmasıyla insan zekasının işleyişine daha yakın bir model sunmaktadır. İnsana özgü öğrenme ve düşünme modeline oldukça yakın bir sistem sunması ve en karmaşık ve çetrefilli problemleri ve konuları dahi matematiksel ve sözel semboller dünyasına dönüştürebilmesi, yapay zekanın ve robotik sistemlerin büyük ölçüde şekillendireceği geleceğin dünyasında puslu mantığın önemini daha da artıracağa benzemektedir. Puslu mantığın kullanımı, yapay zekâ çalışmalarında büyük bir sıçramayı, toplumlar ve devletler arası ilişkilerin dinamiklerinin değiştiği yeni bir küresel sistemi beraberinde getirebilme potansiyeline sahiptir. Uluslararası sistem ve bu sistemin bileşenlerinin bilimsel olarak analiz edildiği uluslararası ilişkiler disiplini ve dış politika analizi, uluslararası siyaset, uluslararası politik ekonomi vb. gibi bu disiplinin çeşitli çalışma alanları puslu mantığın kullanımı için oldukça elverişlidir. Bu bağlamda çalışmada, puslu mantık hem uluslararası ilişkiler disiplini hem de uluslararası ilişkilerin ve uluslararası sistemin geleceği bağlamında iki farklı boyutta ele alınacaktır. Böylece puslu mantığın uluslararası ilişkilerin teorik ve düşünsel boyutuna ve uluslararası sistemin yapısında ve uluslararası politikada tezahür eden pratik boyutuna ne gibi etkileri olabileceği tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Puslu Mantık, Uluslararası İlişkiler, Uluslararası Sistem, Yapay Zekâ

FUZZY LOGIC AND INTERNATIONAL RELATIONS

The concept of fuzzy logic, which was used for the first time in 1965 by Lutfi Aliasker Zade in the article titled "Fuzzy Sets", has continued to be discussed until today with increasing interest after this date. The fact that it is one of the main foundations on which cybernetic systems and artificial intelligence studies are based and that it contributes to innovations by finding the opportunity to be applied in a wide range of fields from engineering to social sciences reveals that the use of hazy logic has reached a non-negligible level in today's world. Fuzzy logic is a reasoning system that tries to reach a solution through approximations, or at least to predict the solution, instead of using traditional logic that works on the basis of precise reasoning in solving a problem. Unlike classical Aristotelian logic, which is based on a binary value system (between O and 1), fuzzy logic offers a model that is closer to the functioning of human intelligence by allowing operations with intermediate values such as 0.3, 0.92, and by using variables suitable for verbal language such as "little", "a little", "long", "very long". The fact that it offers a system that is very close to the human model of learning and thinking, and that it can transform even the most complex and intricate problems and issues into a world of mathematical and verbal symbols, is likely to increase the importance of fuzzy logic in the future world, which will be largely shaped by artificial intelligence and robotic systems. The use of fuzzy logic has the potential to bring about a great leap in artificial intelligence studies and a new global system in which the dynamics of relations between societies and states change. The international relations discipline, in which the international system and its components are scientifically analyzed, and its various fields of study such as foreign policy analysis, international politics, international political economy, etc. are very suitable for the use of fuzzy logic. In this context, the study will address fuzzy logic in two different dimensions in the context of both the discipline of international relations and the future of international relations and the international system. Thus, the implications of fuzzy logic for the theoretical and philosophical aspect of international relations as well as for the practical aspects of the international system as evident in the structure of the international system and international politics will be discussed.

Keywords: Fuzzy Logic, International Relations, International System, Artificial Intelligence

1. PUSLU MANTIK

"Matematik kanunları, gerçeği yansıttıkları sürece kesin değildirler. Kesin olduklarında da gerçeği yansıtmazlar."

Albert Einstein (Alatlı, 2009: 15).

Puslu mantık, herhangi bir problemin çözümünde kesin akıl yürütme esasları ile çalışan geleneksel mantığın kullanımı yerine yaklaşık değeler üzerinden çözüme ulaşmaya, en azından çözümü tahmin etmeye çalışan bir mantıksal sistemdir (Zade, 2007: 174). Geleneksel mantık sisteminden farklı olarak puslu mantık, kesin sonuçlar üzerinden oluşturulan mantık yerine yaklaşık akıl yürütme yolları için bir model oluşturmaktadır. Nitekim doğadaki akıl yürütme

örnekleri puslu mantık modeline uygun şekilde yaklaşık değerler üzerinden gerçekleşmektedir (Zade, 2007: 174). Klasik mantığın kullanıldığı matematiksel yaklaşım, düşüncenin, dilin, duyuların vb. modellenmesi noktasında yetersiz kalmaktadır. Puslu mantık ise tam bu noktada devreye girmektedir. İkili değer sistemine dayalı (O ile 1 arasında) klasik Aristo mantığının aksine puslu mantık, 0.3, 0.92 gibi ara değerlerle işlem yapmaya olanak tanımasıyla ve "az", "biraz", "uzun", "çok uzun" gibi sözel dile uygun değişkenleri kullanmasıyla insan zekasının işleyişine daha yakın bir model sunmaktadır (Keskenler ve Keskenler, 2017: 3).

Matematiğin kesin sonuçlar arayan dünyasının tersine, gerçek dünyayı algılarken "*uzun, şişman, çok, pek çok, yavaşça, bilindik, ilgili*" vb. kesin tanımlı olmayan kavramlara sıkça başvururuz (Zade, 2007: 178). Matematiğin kesin sonuçlardan ve hesaplardan oluşan dünyası her zaman gerçek dünyanın problemlerine uymamakta, pek çok alanda insanların puslu mantığına yenik düşebilmektedir. İşte tam da bu nedenle puslu mantık uygulamaları geleneksel mantığın eksik kaldığı, çözüm üretemediği problemlerin çözümünde devreye girebilme potansiyeline sahiptir. Zira puslu mantık, geleneksel mantık sistemine oranla insan aklının işleyişine daha yakındır (Zade, 2007: 179). Bu açıdan bakıldığında puslu mantık sisteminde yaşanan gelişmeler, düşünebilen makineler üretme yolunda ilerleyen ve bir anlamda insanların düşünme modelini taklit etmeye çalışan yapay zekâ ve robotik alanındaki çalışmalara önemli katkılar sağlayabilir. Böylece puslu mantığın kullanımı, yapay zekâ çalışmalarında büyük bir sıçramayı ve bunun sonucunda iş dünyasının, finans piyasalarının, toplumlar ve devletler arası ilişkilerin dinamiklerinin kökünden değiştiği yeni bir küresel sistemi beraberinde getirebilir.

Günümüzde puslu mantık, el yazısı, karakter ve nesne tanıma, robot kontrolü, füzelerin kontrol edilmesi, metroların işleyişi, otomobil motorlarının programlanması vb. pek çok farklı alanda kullanılmaktadır. Robotik, otomasyon, akıllı denetim ve izleme sistemleri gibi otomatik kontrol sistemlerinde, bunun yanında bilgi depolama ve yeniden çağırma, uzman sistemler vb. bilgi sistemlerinde ve görüntü tanımlama, optimizasyon gibi alanlarında puslu mantığın kullanımına rastlanılmaktadır (Dursun, 2012: 348). Bunun yanında oda içerisindeki ışığın ayarlanmasından suların klorlanmasına, kalp pillerinin üretiminden şeker hastalarının insülin miktarını dengeleyecek aygıtların geliştirilmesine kadar pek çok alanda puslu mantık uygulamaları kullanılarak yenilikler üretilmeye çalışılmaktadır (Keskenler ve Keskenler, 2017: 8-9). Bunun yanında puslu mantık sistemlerinin havacılık, hava savunma sistemleri ve uzay araştırmaları gibi alanlarda da kullanımı söz konusudur. Örneğin ABD Ulusal Havacılık ve Uzay Dairesi NASA (*National Aeronautics and Space Administration*) ve Rockwell, Boeing gibi havacılık şirketleri astronotlara ve pilotlara yardım edebilecek puslu mantık sistemleri geliştirmek üzerine çalışmalar yürütmektedirler (Joseph, 2006: 6; 10).

Puslu mantık uygulamalarının geliştirilmesi ve teknolojiye dönüştürülmesinde Japonya'nın öncü bir konumda olduğu söylenebilir (Joseph, 2006: 6). 1987 tarihinde Hitachi firması Japonya'nın Sendai şehrindeki metro hattında puslu mantık sistemi kullanmıştır. Puslu mantığın ilk uygulama alanlarından birisi olan bu metro hattında söz konusu sistemin hayata geçirilmesi sayesinde yaklaşık %10 enerji tasarrufu sağlanmıştır (Zade, 2007: 182; Keskenler ve Keskenler, 2017: 6). Puslu mantığın uygulandığı ve olumlu sonuç alınan bir diğer örnek, Yamaichi Securities tarafından geliştirilen ve 1988 yılında Tokyo Borsasındaki krizin sinyallerini tam 18 gün öncesinden haber veren akıllı sistemdir (Keskenler ve Keskenler, 2017:

6). Japonya'da tüm bu gelişmelerin ardından 1989 yılında aralarında IBM, Matsuhita, Toshiba, Omron, SGS, Thomson gibi firmaların da bulunduğu toplam 51 şirket bir araya gelerek puslu mantığa ve uygulama alanlarına ilişkin araştırma ve geliştirme çalışmalarında dünyanın öncüsü konumunda olan Uluslararası Puslu Mühendislik Laboratuvarı'nı (The Laboratory of International Fuzzy Engineering- LIFE) kurmuşlardır (Zade, 2007: 177; Keskenler ve Keskenler, 2017: 6).

Puslu algoritmaların kullanımı sayesinde, kesin matematiksel analize imkân tanımayacak ölçüde karmaşık ve iyi tanımlanmamış sistemlerin davranışı yaklaşık olarak ancak etkin bir biçimde tanımlanabilir. Böylece ekonomi, yönetim bilimi, yapay zekâ, psikoloji, dilbilim, bilgi erişimi, tıp, biyoloji gibi sistem bileşenlerinde canlı davranışlarının rol oynadığı alanlarda etkin bir şekilde kullanılabilir (Zade, 2007: 175). İnsanların sistemin işleyişinde başat aktör[1] olduğu uluslararası sistem ve bu sistemin bileşenlerinin bilimsel olarak analiz edildiği uluslararası ilişkiler disiplini ve dış politika analizi, uluslararası siyaset, uluslararası politik ekonomi vb. gibi bu disiplinin çeşitli çalışma alanları da puslu mantığın kullanımı için oldukça elverişlidir.

2. PUSLU MANTIK VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER DİSİPLİNİ

Soğuk savaşın sona ermesi, Liberalizm, Realizm ve bunların türevleri gibi uluslararası ilişkilerin ana akım rasyonalist/pozitivist teorilerinin öngöremediği bir olgu olmuş, bu nedenle post-pozitivist yaklaşımlar tarafından söz konusu teorilere yönelik yoğun eleştiriler ortaya konulmaya ve bu teorilerin uluslararası ilişkileri açıklama konusundaki eksik yönleri vurgulanmaya başlamıştır (Küçük, 2014: 334). Disiplinde tüm analizlerin ve öngörülerin çift kutuplu uluslararası sistem üzerinden oluşturulduğu ortamda sistemin bir anda köklü bir değişikliğe uğraması, uluslararası ilişkilerde mutlak doğrular ortaya koymaya çalışan söz konusu rasyonalist/pozitivist teorilerin açıklamalarına alternatif olarak uluslararası sistemi yeniden tanımlamaya yönelik eleştirel yaklaşımların doğmasını beraberinde getirmiştir (Keyman, 1996: 227-228; Bozdağlıoğlu, 2007: 149; Karacasulu, 2014: 105). Bu bağlamda Soğuk Savaş sonrası uluslararası ilişkiler disiplininde her şeyi hesaplanabilir ve rasyonel bir hale getirmeye çalışan teorik açıklamalar yerine, uluslararası sistemin kesin olmayan, dinamik, içerisinde çeşitli belirsizlikler barındıran yapısına daha uygun kuramlar önem kazanmıştır. Bu noktada klasik mantık ve Batılı rasyonel düşünceye önemli bir alternatif oluşturan puslu mantığın kullanımı, uluslararası ilişkiler alanında ortaya konulan analizlerde ve analitik önermelerde kesinliğin ve rasyonalitenin yanında belirsizlik ve bulanıklığın da hesaba katılmasını sağlayarak disiplinin uluslararası sistemi açıklama kapasitesini artıracaktır (Atlıoğlu, 2008).

Klasik matematiksel kümelerde bulanıklığa, belirsizliğe yer yoktur. Bu durumu uluslararası ilişkiler bağlamında ele aldığımızda, "Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi daimî üyeleri" kümesi {ABD, Rusya, Çin, Fransa, İngiltere} şeklinde oluşmaktadır. Söz konusu kümenin elemanları ve sınırları kesin bir şekilde bellidir. Oysa uluslararası ilişkilerde her küme, her

[1] Uluslararası ilişkiler disiplininde özellikle Realist paradigma devletleri sistemin başat aktörü olarak kabul etseler de esasında devletleri oluşturan ve idare edenlerin de insanlar olması ve devletlerin kendi kendine değil, devletleri yöneten ve yönlendiren insanların aklı ile hareket etmesi nedeniyle uluslararası sistemdeki davranışları ortaya çıkaran başat aktörün insanlar olduğu söylenebilir.

durum, her problem bu denli kesin elemanlara ve sonuçlara sahip değildir. Örneğin, her ne kadar belli gelişmişlik kriterleri belirlenebilse de oluşturmak istenilen bir "gelişmiş ülkeler" kümesi sınırları tam olarak belli, kesin bir tanımlamaya tabi olamayacaktır. Aynı şekilde "güçlü devletler", "Rusya dış politikasının amaçları", "Türkiye'nin dış politika alternatifleri" gibi kümeler de klasik matematiksel kümelerdeki kesinliğe sahip olamayacaktır (Cioffi-Revilla, 1981: 130-131). Bu durumda puslu mantık, klasik mantığın aksine bu tip kümelerin oluşturulmasında daha kullanışlı olmaktadır.

Uluslararası ilişkiler disiplininin ele aldığı soruların, sorunların, analizlerin pek çoğunun kesin kümeler yerine bulanık, sınırları belirsiz kümeler üzerinden oluşturulduğu hesaba katıldığında, puslu mantığın uluslararası ilişkiler alanında kullanımı önem kazanmaktadır. Örneğin uluslararası ilişkiler disiplininde çalışmalar yürüten bir akademisyen, araştırmalarında "Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin daimî üyeleri kimlerdir?" ya da "Rusya ile Türkiye tarihte kaç kez savaşmıştır?" gibi kesin kümelerden ziyade, daha bulanık kümeler üzerinde çalışır. Bir uluslararası ilişkiler uzmanının cevap bulmaya çalıştığı sorular "Türkiye'nin Ortadoğu'daki dış politika alternatifleri nelerdir?", "ABD süper güç konumunu koruyabilecek mi?", "Rusya ve ABD arasındaki küresel rekabetin Balkanlara yansımaları nelerdir?" gibi puslu mantığın işlediği ve puslu bir akıl yürütmeye ihtiyaç duyulan sorulardır. Bu tip sorulara "2+2=4" kesinliğinde cevaplar bulmak zordur. Oysa puslu mantığın kesin olmayan fakat gerçeği tahmin etme yeteneği oldukça gelişmiş olan ara ifadeleri bu tip sorulara tatmin edici cevaplar üretme potansiyeline sahiptir.

Sadece uluslararası ilişkilerde değil, genel olarak sosyal bilimler alanında kesin matematiksel doğrulara ulaşmanın pek mümkün olmadığı hesaba katıldığında, puslu mantığın doğruya en yakın tahminleri bulmaya yarayan sistematiği ve tüm alternatifleri hesaba katan geniş bakış açısı genel olarak sosyal bilimlerde ve uluslararası ilişkiler özelinde oldukça kullanışlı olacaktır. Bu açıdan bakıldığında, puslu mantığın uluslararası ilişkiler disiplininde etkin bir şekilde kullanımının yaygınlaşması, disiplinin teorik çerçevesinde yepyeni açılımların ve bakış açılarının geliştirilmesi sonucunu doğurabilir. Doğa bilimlerinde kullanılan yöntemleri sosyal bilimler için de geçerli gören pozitivist mantığın sorgulandığı günümüz post-pozitivist teoriler döneminde, puslu mantık rasyonel doğrular ortaya koyduğunu iddia eden pek çok uluslararası ilişkiler teorisini ve yaklaşımını derinden sarsabilecek potansiyele sahiptir. Puslu mantık sayesinde uluslararası ilişkiler alanında yürütülen çalışmalarda uluslararası sistemin işleyişine, devletler arasındaki güç ve çıkar mücadelelerine, küreselleşmenin etkilerine, etnik çatışmalara, enerji politikalarına vb. dair klasik rasyonalist/pozitivist uluslararası ilişkiler teorilerine göre açıklama gücü daha geniş kapsamlı olan, daha isabetli analizler ortaya konulabilir.

3. PUSLU MANTIK, YAPAY ZEKÂ VE ULUSLARARASI SİSTEMİN GELECEĞİ

Gelecekte puslu mantığın pek çok farklı alanda kullanımının yaygınlaşacağını tahmin etmek güç değildir. Bu noktada akıllara puslu mantığın uluslararası sistemin geleceğini nasıl etkileyeceği sorusu gelmektedir. Puslu mantığın uygulama alanları genişledikçe ve puslu mantık sistemleri teknolojik gelişmelerde, özellikle yapay zekâ ve robotik alanında daha fazla yer almaya başladıkça uluslararası sistemin de bu yeniliklere paralel olarak dönüşüm geçirmesi muhtemel gözükmektedir. Örneğin, 2017 yılında Rusya'da eğitim-öğretim yılının açılışı için

düzenlenen etkinlikte dikkat çekici açıklamalarda bulunan Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, yapay zekâ teknolojisini en çok ilerleten devletin, dünyanın geleceğinde de en büyük söz sahibi olacağını ileri sürmüştür (Vincent, 2017). Putin'in bu açıklaması, yapay zekâ teknolojilerindeki ilerlemelerin artık sadece teknolojik ve bilimsel gelişmeler bağlamında ele alınamayacağını, konunun uluslararası ilişkiler ve küresel güç mücadelesindeki önemini ve yapay zekâ alanında ilerleme kaydetmenin devletlerin stratejik hedefleri arasına girdiğini ortaya koyar niteliktedir (Kendi, 2018: 3). Günümüzde yapay zekâ konusu uluslararası ilişkiler alanındaki tartışmalarda enerji, nükleer silahlar, bölgesel güç mücadeleleri, küresel piyasalar vb. konuların yanında nispeten geri planda kalsa da muhtemelen yakın gelecekte bu alandaki en önemli tartışma gündemlerinden birisini oluşturacaktır.

Putin'in dikkat çektiği üzere yapay zekâ teknolojileri geleceğin küresel güç mücadelesinde en önemli faktörlerin başında gelecek olmasının pek çok sebebi sıralanabilir. Her şeyden önce yapay zekâ kullanımının yaygınlaşmasıyla devletler gerek askeri alanda gerek ekonomi, üretim ve kamu sektörlerinde insanlara daha az ihtiyaç duyarak daha verimli sonuçlar alabilecektir. Robotların ve yapay zekâ sistemlerinin insanlara ve insan zekâsına kıyasla pek çok avantajlı yönünün bulunması, belli bir maaş ödemesi yapılmadan günün her saati çalıştırılabiliyor olmaları, askeri alanlarda kullanıldıklarında daha başarılı sonuçlar sağlamaları ve savaş/çatışma şartlarında imha edilmelerinin asker kaybına göre daha az duygusal maliyetinin olması gibi faktörler bu teknolojilerin önemini ve bunları kullanan özel şirket ve devletlere sağladığı üstünlükleri ortaya koymaktadır. Bunun yanında, genç nüfus sorunu yaşayan Batılı gelişmiş ülkeler mal ve hizmet üretimi, lojistik ve ticaret yoluyla bu malların dağıtımını ve piyasaya sunulmasını yapay zekâ ve robotik sistemlerinin kullanılması yoluyla insan kaynağına daha az ihtiyaç duyarak gerçekleştirebilecek, böylece yaşlı nüfusa sahip olmanın yol açtığı sorunların üstesinden gelinebilecektir (Kurtaran, 2018).

Puslu mantığın sibernetik sistemler ve yapay zekâ çalışmalarının dayandığı temellerin başında gelmesi, yapay zekâ teknolojilerinde yaşanan gelişmelerin puslu mantıktan ayrı düşünülemeyeceğini göstermektedir. Bu nedenle, puslu mantığın uluslararası ilişkilerin geleceğine etkileri tartışılırken, yapay zekanın askeri teknolojilerde kullanımının önemine ayrı bir parantez açılmalıdır. Bu açıdan bakıldığında, yapay zekanın askeri teknolojilerde kullanımında öne çıkan ülkelerin geleceğin uluslararası ilişkilerinde önemli bir konuma sahip olacaklarını beklemek mümkündür.

Dünyada ortaya çıkan pek çok buluş ve teknolojinin askeri kökenli olduğu ve robot teknolojisinin de ilk önce askeri alanda ortaya çıktığı hesaba katıldığında, yapay zekâ ve robotik sistemlerin askeri alanda kullanılması şaşırtıcı değildir (Kendi, 2018: 3). Günümüzde savaş sanayisinde yapay zekâ kullanımı üzerine çalışmalar yürüten ülkelerin başında ABD, Rusya, Çin ve İsrail gelmekteyken, Güney Kore de son zamanlarda insansız otonom silahlar alanında gerçekleştirdiği atılımlarla yapay zekanın askeri teknolojilerde kullanımı konusunda adından söz ettirmeye başlamıştır. Öte yandan 2018 yılında Birleşmiş Milletler tarafından düzenlenen Konvansiyonel Silahlar Kongresi'nde insansız otonom silahların üretiminin tartışılması, yapay zekanın askeri alanda kullanımının uluslararası toplumun gündeminde yer almaya başladığını gözler önüne sermektedir (Ünal, 2018).

Yapay zekânın askeri alandaki kullanımında ilk akla gelen örnek insansız hava araçları (İHA) ve silahlı insansız hava araçları (SİHA) teknolojisi olmaktadır. İHA ve SİHA'lar genel itibariyle yarı otonom sistemler olarak tamamen yapay zekânın kontrolünde değildir ve belli komutlar açısından insan operatörün yönlendirmesi altındadır. Bununla birlikte İngiliz BAE firmasının geliştirdiği Taranis insansız hava aracı, mühimmat taşıma ve kıtalararası görev yapabilme özelliklerine sahip tam otonom bir İHA örneğidir. Taranis, veri bağı olmadan görev yapabilmesi sayesinde hava savunma sistemlerine yakalanmadan ve operatöre ihtiyaç duymadan hedefleri vurabilmektedir (Tamblyn, 2014). İHA ve SİHA'lar sağladıkları teknolojik imkân sayesinde pek çok askeri operasyonda başarılı sonuçlar alınmasına katkıda bulunarak kendilerini kanıtlamışlardır. İnsansız hava araçlarının dışında, Rusya'nın Mart 2017'de sahada ilk kez test ettiği insansız çok işlevli savaş aracı Uran-9, yapay zekâ teknolojilerinin askeri alanda kullanımına bir başka örnektir. Görüntüsü minyatür bir tankı andıran Uran-9, lazer sabitleyici ve hedef takip sistemi gibi özellikleri ve tanksavar füzesi, otomatik top ve makineli tüfek teçhizatı ile örtme ateşi ve keşif desteği sağlamak amacıyla üretilmiştir (Atherton, 2016; Sputnik Türkiye, 2017).

Yapay zekânın askeri alanda kullanımına bir diğer örnek, Güney Kore tarafından Kuzey Kore sınırına yerleştirilen, ısı ve hareket algılayıcı özelliğiyle potansiyel hedefleri 2 mil uzaktan tespit edip insan operatör onayıyla etkisiz hale getirebilen SGR-1 adlı silahtır (Hornyak, 2010; Saetang, 2010; NBC News, 2014). Söz konusu teknolojinin kullanımının yaygınlaşması durumunda, uykuya dalma, dikkati dağılma ya da konsantrasyonu düşme riski olmayan bu silahlar sınır nöbetini insan askerlerden devralabilir. Böylece bu teknolojiye sahip olan ve bunu geliştiren ülkeler sınır güvenliği konusunda diğer ülkelere göre avantajlı bir konum elde edebilir.

Üçüncü nesil yapay zekâ uygulamaları olarak da ifade edilen tamamen yapay zekânın kontrolünde olan tam otonom sistemler, kendi istatistik modelini kendisi oluşturmasıyla ve adaptasyonunu sağlamasıyla gerçek dünya problemlerini çözme kapasitesine sahiptir. Kendi başına bölgede keşif yaparak bir insanın kontrolü olmaksızın belirlediği hedefleri vurma kararını kendisi alabilmesi ve bir hedefin yok edilmesinde en uygun stratejiyi yine kendi kendine belirleyebilmesiyle tam otonom sistemler yapay zekânın askeri alanda kullanımı noktasında önemli bir örnek sunmaktadır. Hatta söz konusu tam otonom sistemlerin barutun icadı ve nükleer silahların ardından savaş teknolojilerindeki üçüncü bir devrime neden olacağı iddia edilmektedir (Ünal, 2018). Üçüncü nesil yapay zekânın yeteneklerine örnek vermek gerekirse, bu donanıma sahip sürücüsüz bir araç, daha önce hiç karşılaşmadığı ve dolayısıyla ne olduğu hakkında bilgi sahibi olmadığı bir hayvanı kulakları, postu, ayakları vb. özellikleri yoluyla tanıyabilir ve hayvanı ezmeden etrafından dolanıp yoluna devam edebilir ya da yoldan çekilmesini bekleyebilir. Benzer şekilde tam otonom sisteme sahip bir SİHA, hedef bölge içindeki bir mezarlığı tanıyabilir ve burayı vurmanın bölgede yaşayan insanların ve uluslararası kamuoyunun yoğun tepkisine neden olabileceğini hesaba katıp ülkesinin dış politika çıkarlarına daha uygun olacak şekilde bölgeyi vurma görevini kendi kararıyla iptal edebilir. Günümüzde pek çok ülke silahlı kuvvetleri için tam otonom silahları envanterine katmaktadır. Bu silahların nükleer silahlara kıyasla daha düşük maliyetli olması ve çevreye daha az zarar vermesi,

geleceğin en stratejik askeri donanımları arasında yer almalarını olası kılmaktadır (Kendi, 2018: 4-6).

Yapay zekânın askeri alanda kullanımı sadece silahlı araçlar ya da keşif/istihbarat amacıyla kullanılan sistemlerle sınırlı değildir. Bunun yanında ordu içi haberleşmeyi en güvenilir ve gizli şekilde sağlamaya yönelik yeni teknolojiler, bu sistemlere sahip ordulara önemli avantajlar sağlayacaktır. Bu bağlamda ABD Savunma Bakanlığı İleri Araştırma Projeleri Ajansı (*Advanced Research Project Agency-ARPA*), Amerikan ordusunun gizli iletişim kurma ihtiyacını karşılayacak yeni teknolojiler üzerine çalışmalar yürütmektedir (Dirican, 2015: 567). Yapay zekâ ve robotik teknolojilerin kullanılması sayesinde bir ülkenin ordusu insanların alacağından çok daha hızlı ve çok fazla olasılığı hesaba kattığından insana göre çok daha isabetli kararlar alabilir. Bunun yanında otonom sistemler insanların aksine yorulmadığı, kopan bir uzvu tamir edilebildiği ve kolayca yeniden üretilebildiğinden, insan kullanımına oranla orduların çok daha hızlı bir şekilde yenilenmesini sağlayabilir. Nitekim bir pilotun yaklaşık 20 yılda yetiştiği hesaba katıldığında bu sistemlerin hızla yeniden üretilebilmesi askeri kapasite açısından büyük önem taşıdığı anlaşılmaktadır. Bunlara ek olarak kurmay eğitimi, savaş pilotu eğitimi, teknisyen eğitimi gibi alanlarda ve keşif/istihbarat alanında yapay zekânın kullanımı orduların gücünü ve yeteneklerini artırmaktadır (Kendi, 2018: 6).

Puslu mantığın endüstriyel alanda kullanımı, nitelikli insan operatörlerin yerini akıllı sistemlerin almasını beraberinde getirmeye başlamıştır. Puslu mantık alanında gelişmelerin devam etmesi ve uygulama alanlarının genişlemesiyle bu kez puslu mantığın sadece nitelikli operatörlerin değil, deneyimli uzmanların da yerini alması beklenmektedir (Zade, 2007: 184). Bu nedenle puslu mantığın pek çok alanda insanların yerini alarak uluslararası sistemin dinamiklerini kökünden değiştirebilecek potansiyele sahip olduğu söylenebilir. Buna göre; gelecekte puslu mantığa sahip akıllı sistemlerin bir futbol kulübünün teknik direktörü, bir şirketin genel müdürü, hatta dışişleri bakanı, ekonomiden sorumlu devlet bakanı, cumhurbaşkanı başdanışmanı gibi konumlarda olacağı bir dünya bizleri bekliyor olabilir.

Zade (2007: 177), 1989'un dünyasından bahsederken, puslu mantık çalışmalarında öne çıkan ülkeler olarak Japonya, Çin ve (makalenin yazıldığı tarihte henüz yıkılmamış olan) Sovyetler Birliği'ni zikretmiş, özellikle Japonya'nın bu alandaki öncü konumunu vurgulamıştır. Japonya başta olmak üzere puslu mantığı önemseyen ve gelişimine katkıda bulunmak üzere çalışmalar yürüten bu ülkelerin söz konusu tarihten beri puslu mantık üzerine yoğun çalışmalarına devam ediyor olması uluslararası ilişkilerde güç dengelerinin değişmesine etki eden bir faktörlerden biri olabilir. Puslu mantık uygulamalarında öncü olan Japonya'nın günümüzde büyük bir teknoloji ve ekonomi devi haline gelmesi, yapay zekâ ve robotik alanındaki gelişmelerin şekillendireceği yarının dünyasında önemli bir konum elde edebileceğinin hatta sisteme hâkim olan süper güçlerden biri haline gelebileceğinin sinyallerini vermektedir. Nitekim sadece Japonya değil, genel anlamda puslu mantığa ve yapay zekâ çalışmalarına önem veren her ülkenin geleceğin dünyasını şekillendiren güçler arasında bulunacağı tahmin edilmektedir. Zira puslu mantığın uygulamaya döküldüğü teknolojilerin finans sistemlerinden iş dünyasına, ulaştırma ve haberleşme alanında askeri alana, tıp alanından sanata ve gündelik hayata kadar çok geniş bir skalada yenilikler getirdiği düşünüldüğünde, bu teknolojileri elinde bulunduran

ve puslu mantık sistemleri ile söz konusu teknolojileri sürekli geliştiren ülkeler uluslararası sistemin hâkim unsurları haline gelmeleri şaşırtıcı olmayacaktır.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Batı dünyası puslu mantığa bilimsel ve felsefi bir şüphecilikle yaklaşırken, Doğu medeniyetlerinin Batı'ya kıyasla göreceliliğe açık, kesinlik ve rasyonaliteye daha az tutkun felsefi yapısı, puslu mantığın Japonya, Çin ve Türk dünyası gibi Doğu kültürlerinde daha kolay benimsenmesini beraberinde getirmektedir. Bu doğrultuda, Japonya'nın puslu mantık konusunda en önde gelen ülkelerden olmasını Japonların insan öznelliğine benzer bu mantık anlayışını nesnel bilimsel alanlara uygulamasını mümkün kılan kültürel özelliklerine bağlayan görüşler mevcuttur (Joseph, 2006: 6). Bu durumda, puslu mantık uygulamalarının geleceğinin dünyasının güç ilişkilerini ve uluslararası sistemin yapısını şekillendirmesi halinde, puslu mantık anlayışına uyumlu bir mantık düzeni ve felsefi geleneğe sahip olan Doğu kültür ve medeniyetleri uluslararası sistemin düşünsel yapısını da dönüştürebilir. Böylece puslu mantık sistemlerini etkili şekilde kullanan aktörler teknolojik, ekonomik, askeri vb. maddi alanlarda olduğu gibi düşünsel ve felsefi alanda da uluslararası sistemde söz sahibi olabilir.

Puslu mantığın uluslararası sistemin geleceğine etkisi felsefe ve bilim felsefesi açısından değerlendirildiğinde, kesin sonuçlar ve ifadeler yerine ara değerlere ve bulanık çözümlemelere yoğunlaşan bu mantık anlayışının başarısını her geçen gün daha fazla ispatlaması, klasik Aristo mantığının geçerli olduğu Batı felsefesinde yepyeni bir paradigmanın oluşmasına neden olabilir. Bu bağlamda Batı dünyası, üzerinde bir medeniyet inşa ettiği felsefi ve mantıksal temellerini sorgulamak zorunda kalabilir. Nitekim Güney Kaliforniya Üniversitesinde elektrik mühendisliği profesörü olan Bart Kosko'ya göre, Batı mantığının bittiği yerde pusluluk/bulanıklılık başlamaktadır ve puslu mantığın geniş çapta kullanımına yönelik en büyük engel Batı'nın felsefi önyargılarıdır (Joseph, 2006: 6). Puslu mantık fikrine karşı en büyük eleştirilerin nicel ve kesin olana saygı gösterip nitel ve kesin olmayanı hor gören Kartezyen geleneğin içinde yetişmiş Batılı bilim insanlarından gelmesi bu görüşü destekler niteliktedir (Zade, 2007: 174).

Dünya finans piyasalarına hâkim olan devletlerin/aktörlerin, bir anlamda dünyaya da hâkim olduğu günümüz uluslararası ilişkiler konjonktüründe, puslu mantığın finans, iş dünyası ve işletme alanında tahminler ve analizler ortaya koyan yazılımlar[2] geliştirilerek kullanılmaya başlanması dikkat çekicidir (Joseph, 2006: 10). Bu açıdan bakıldığında, finans piyasalarında puslu mantık kullanımı sayesinde güçlü bir konum elde edebilen devletler ve şirketler, günümüzde önemli konumlara yükselebilecekleri gibi geleceğin dünyasını da şekillendirebilirler. Gelecekte finans piyasalarının günümüzdeki önemini koruyup koruyamayacağı konusunda kesin bir fikir belirtmek zor olsa da en azından günümüz koşullarında puslu mantığın getireceği avantajlar finans piyasalarındaki dengeleri değiştirerek uluslararası sistemin geleceğine etki edebilir.

[2] "fuzzyTECH", söz konusu yazılımlara örnek olarak gösterilebilir. Bu yazılım hakkında detaylı bilgi için bkz: http://www.fuzzytech.com/ (Son Erişim: 30.04.2018).

Sonuç olarak, puslu mantık teorik açıdan ele alındığında, yaşadığımız evrenin 0'lar ve 1'lerden oluşmadığını, siyah ve beyazın yanında gri alanların da olduğunu, kesin doğrular ya da yanlışların yanı sıra ara değerlerin de hayatın bir parçası olduğunu ortaya koyması bakımından dünyanın gerçeklerine klasik mantığa nazaran daha uyumlu bir bakış açısı sunmaktadır. Puslu mantığın pek çok farklı alanda uygulamaya geçirilmesi bağlamında pratikteki önemine bakıldığında ise, düşünen makineler oluşturma çabalarının, bir başka deyişle yapay zekâ ve robotik alanındaki çalışmaların bir anlamda mantıksal altyapısını oluşturuyor olması puslu mantığı uluslararası sistemin geleceği açısından önemli kılan özelliklerinin başında gelmektedir. Böylece, bir anlamda kuantum mekaniğinin bir uzantısı olarak kabul edilebilecek olan puslu mantık, Batı felsefesi ve rasyonalist düşünce pratiklerine karşı ufuk açıcı bir alternatif oluşturması ve pratikte giderek daha fazla alanda ve daha etkili bir şekilde kullanılmasıyla geleceğin dünyasını şekillendirebilecek potansiyele sahiptir. Son olarak, bu denli çığır açıcı bir kavramı bilim dünyasına kazandıran ve hayatı boyunca 250'ye yakın akademik çalışma ortaya koyduktan sonra 2017 yılında yaşamını yitiren Lütfi Aliasker Zade'yi hürmetle anmak yerinde olacaktır.

KAYNAKÇA

Alatlı, Alev (2009), *Aklın Yolu Da Bir Değildir…*, Destek Yayınları, Ankara.

Atherton, Kelsey D.; (2016), "Russia's New Combat Robot Is A Tiny Fireproof Tank", **Popular Science**, https://www.popsci.com/russias-new-combat-robot-is-tiny-fireproof-tank, (Son Erişim: 22.04.2018).

Atlıoğlu, Yasin; (2008), "Uluslararası İlişkilerde "Bulanık Mantık Kuramı"", *Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi (TASAM)*, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/905/uluslararasi_iliskilerde_bulanik_mantik_kurami, (Son Erişim: 02.05.2018).

Bozdağlıoğlu, Yücel; (2007), "Yapılandırmacı Yaklaşım (Konstrüktivizm)", Haydar Çakmak (ed.), *Uluslararası İlişkiler: "Giriş, Kavram ve Teoriler"*, Platin Yayınları, Ankara, s. 149-154.

Cioffi-Revilla, Claudio A.; (1981), "Fuzzy Sets and Models of International Relations", *American Journal of Political Science*, Vol. 25, No. 1, pp. 129-159.

Dirican, Cüneyt; (2015), "The Impacts of Robotics, Artificial Intelligence On Business and Economics", *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, No. 195, pp. 564-573.

Dursun, Şemsettin; (2012), "Bulanık (Fuzzy) Mantık Paradigması Üzerine", *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, ss. 347-354.

Hornyak, Tim; (2010), "Korean machine-gun robots start DMZ duty", *Cnet News*, https://www.cnet.com/news/korean-machine-gun-robots-start-dmz-duty/, (Son Erişim: 22.04.2018).

Joseph, Bih; (2006), "Paradigm shift-an introduction to fuzzy logic", *IEEE Potentials*, Vol. 25, No. 1, pp. 6-21.

Karacasulu, Nilüfer; (2014), "Uluslararası İlişkilerde İnşacılık Yaklaşımları", Tayyar Arı (der.), *Postmodern Uluslararası İlişkiler Teorileri: Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Yaklaşımlar*, Dora Yayınları, Bursa, ss. 105-123.

Kendi, Alper; (2018), "Yapay Zekâ ve Silahlı Kuvvetlere Etkileri", *ThinkTech Savunma Teknolojileri Mühendislik (STM) Teknolojik Düşünce Merkezi*, https://thinktech.stm.com.tr/uploads/raporlar/pdf/82201817487266_stm_yapayzekâ_silahlikuvvetler.pdf, (Son Erişim: 22.04.2018).

Keskenler Mustafa Furkan ve Eyüp Fahri Keskenler; (2017), "Bulanık Mantığın Tarihi Gelişimi", *Takvim-i Vekayi Dergisi*, Cilt: 5, No: 1, ss. 1-10.

Keyman, E. Fuat; (1996), "Eleştirel Düşünce: İletişim, Hegemonya, Kimlik/Fark", Atila Eralp (der.), *Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 227-260.

Kurtaran, Gökhan; (2018), "Yapay zekâ ve robotlar küresel dengeleri değiştirebilir", Anadolu Ajansı Analiz Haber, https://aa.com.tr/tr/analiz-haber/yapay-zekâ-ve-robotlar-kuresel-dengeleri-degistirebilir-/1043100, (Son Erişim: 22.04.2018).

Küçük, Mustafa; (2014), "Uluslararası İlişkilerde Sosyal İnşacılık", Ramazan Gözen (der.), *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 325-377.

NBC News; (2014), "Future Tech? Autonomous Killer Robots Are Already Here", https://www.nbcnews.com/tech/security/future-tech-autonomous-killer-robots-are-already-here-n105656, (Son Erişim: 22.04.2018).

Saetang, David; (2010), "South Korea Deploys Defensive Robots at the DMZ", PC World, https://www.pcworld.com/article/201027/south_korea_robots.html, (Son Erişim: 22.04.2018).

Sputnik Türkiye; (2017), "Rusya, Uran-9 robot tankını sahada test etti", https://tr.sputniknews.com/savunma/201703301027877338-rusya-uran-9-tanki-sahada-test-etti/, (Son Erişim: 22.04.2018).

Tamblyn, Thomas; (2014), "Taranis Stealth Drone Goes 'Invisible' During Tests", Huffington Post, https://www.huffingtonpost.co.uk/2014/07/15/taranis-stealth-drone-invisible_n_5587454.html, (Son Erişim: 22.04.2018).

Ünal, Elif; (2018), "Savaşta Üçüncü Devrim: Yapay Zekâ", BİA Haber Merkezi, http://m.bianet.org/biamag/diger/195891-savasta-ucuncu-devrim-yapay-zeka, (Son Erişim: 16.05.2018).

Vincent, James (2017), "Putin says the nation that leads in AI 'will be the ruler of the world'", The Verge, https://www.theverge.com/2017/9/4/16251226/russia-ai-putin-rule-the-world, (Son Erişim: 15.05.2018).

Zade, Lütfi A.; (2007), "Puslu Mantığın Doğuşu ve Evrimi", Yücel Yüksel (Çev.), *Kutadgu Bilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 12, ss. 173-184.

HEDEF SAPTIRMA TEORİSİ VE SİYASİ REJİM TİPİ İLİŞKİSİ: HANGİ REJİM TÜRÜNDE HEDEF SAPTIRMA POLİTİKALARININ ORTAYA ÇIKMASI DAHA OLASIDIR?

Dr. Öğr. Üyesi, İBRAHİM FEVZİ GÜVEN [1],
[1] KARABÜK ÜNİVERSİTESİ, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
- ORCID: 0000-0001-8616-947X

ÖZET

Hedef saptırma teorisi çerçevesinde, siyasi liderlerin ülke içindeki sorunlar nedeniyle iç politikadaki konumlarının tehlikeye girdiği durumlarda, kamuoyunun dikkatini iç sorunlardan uzaklaştırmak için saldırgan dış politika hamleleri yapmaya eğilimli olacakları savunulmaktadır. Her ne kadar ampirik bulgular ile yeterince desteklenememesi yönünden eleştirilse de hedef saptırma teorisi, siyasi liderlerin dış politika kararlarında iç politikanın etkisine dikkat çekerek, dış politika çıktılarını ulusal çıkarlara odaklanarak açıklamaya çalışan yaklaşımlara bir alternatif sunmaktadır. Devletlerin dış politika çıktılarını sahip oldukları siyasi rejim tipi üzerinden açıklamaya çalışan bir diğer yaklaşımda ise hangi rejim tipinin daha barışçıl ya da savaşa yatkın olduğu incelenmektedir. Bunlar arasında en bilineni, demokrasilerin birbiriyle nadiren savaştığını, demokratik rejime sahip olan devletlerin daha barışçıl olduğunu öne süren demokratik barış teorisidir. Bununla birlikte, demokrasiyi tek bir kategori olarak ele almayıp kurumsallaşmış, olgun demokrasiler ile yeni demokrasiler arasında bir ayrıma giden bazı çalışmalarda, yeni demokrasiye geçmiş ülkelerin savaşa girme eğiliminin, savaşa yatkınlığı ile anılan otoriter rejimlerden bile daha fazla olabileceğini öne sürülmüştür. Gerek hedef saptırma teorisi gerekse siyasi rejim ile savaşa eğilim ilişkisini ele alan çalışmaların ortak noktası, temelde bir devletin ve/veya liderin ortaya koyduğu saldırgan politikaların altında yatan faktörlerin incelenmesidir. Siyasi rejim tipi ile savaş arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmalarda genelde demokrasi, otokrasi ve geçiş aşamasındaki demokrasiler kıyaslanarak hangi rejim tipinin savaşa girmeye daha eğilimli olduğu analiz edilirken, hedef saptırma teorisi çerçevesinde ise siyasi liderlerin hangi motivasyonlarla iç ya da dış düşmanlara karşı saldırgan ve çatışmacı bir tutuma yöneldiği sorusuna cevap aranmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın amacı, benzer konuları farklı açıdan ele alan bu iki literatürün bir araya getirilmesi, böylece hangi rejim türünde saptırma amaçlı politikaların ortaya çıkmasının daha olası olduğu sorusunun tartışılmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Demokratik Barış Teorisi, Hedef Saptırma Teorisi, Dış Politika Analizi

THE RELATIONSHIP BETWEEN THE DIVERSIONARY THEORY OF CONFLICT AND POLITICAL REGIME TYPE: IN WHICH REGIME DIVERSIONARY POLICIES ARE MORE POSSIBLE TO APPEAR?

ABSTRACT

The diversionary theory of conflict argues that when political leaders' domestic positions are jeopardized by domestic problems, they will be inclined to make aggressive foreign policy moves in an attempt to divert public attention away from domestic problems. Although it has been criticized for not being sufficiently supported by empirical evidence, by drawing attention to the influence of domestic politics on the foreign policy decisions, the theory offers an alternative to existing approaches that try to explain foreign policy outcomes by focusing on national interests. Another approach, which tries to explain the foreign policy outcomes through the type of political regime, examines which regime type is more peaceful or war-prone. The best known of those is the democratic peace theory, which posits that democracies rarely go to war with each other and states with democratic regimes are more peaceful. However, some studies, which do not treat democracy as a single category but distinguish between institutionalized, mature democracies and new democracies, have suggested that countries that have recently transitioned to democracy may be even more likely to go to war than authoritarian regimes, which are notoriously prone to war. The common point of both the diversionary theory of conflict and the studies on the relationship between political regime and war tendencies is to analyze the factors underlying the aggressive policies of a state and/or a leader. While the latter analyzes which regime type is more prone to go to war by comparing democracies, autocracies and transitional democracies, the former seeks to answer the question of what motivates political leaders to adopt an aggressive and conflictual attitude towards internal or external enemies. In this context, the aim of this paper is to bring together these two literatures which deal with similar issues from different perspectives, and to address the question of which regime type is more likely to be characterized by diversionary policies.

Keywords: Democratic Peace Theory, Diversionary Theory of Conflict, Diversionary Theory of War, Foreign Policy Analysis

1. HEDEF SAPTIRMA TEORİSİ

Hedef saptırma teorisi (diversionary theory of conflict, diversionary theory of war), siyasi liderlerin iç politikadaki konumlarının tehlikeye girdiği siyasi, ekonomik vb. kriz durumlarında, kamuoyunun dikkatini iç sorunlardan uzaklaştırmak için saldırgan dış politika hamleleri yapmaya eğilimli olacağını ileri sürmektedir (Vincent, 1981; Gelpi, 1997; Enterline ve Gleditsch, 2000; Dassel ve Reinhardt, 1999; Davies, 2002; Miller, 1999; Callaghan ve Virtanen, 1993; Gaubatz, 1991; Levy, 1988a; 1989: 271; Marra vd., 1990; Morgan ve Bickers, 1992; Ostrom ve Job, 1986; Stoll, 1984; Russett, 1990; James ve Rioux, 1998; DeRouen, 2000; Pickering ve Kisangani, 2005: 24; James ve Oneal, 1991; Hess ve Orphanides, 2001; Fordham, 2002). Hedef saptırma teorisi pek çok çalışmada siyasi liderlerin iç politikadaki sorunlardan dikkatleri dağıtmak adına saldırgan bir dış politika üretmeleri bağlamında, iç-dış politika ilişkisi

üzerinden ele alınmıştır. Bu nedenle hedef saptırma teorisi genelde "içteki çatışmanın/krizin dışsallaştırılması" (externalization of internal conflict) (Gelpi, 1997), dış çatışma yoluyla iç politikada halkın birbirine kenetlenmesini sağlama (internal cohesion through external conflict) (Markides ve Cohn, 1982), "çatışma bağlantısı/ilişkisi" (conflict linkage), "çatışmanın doğurduğu bağlılık" (conflict-cohesion) (Benard ve Doan, 2011; Benard, 2012), saptırma ve projeksiyon gibi kavramlar ışığında analiz edilmiştir.

Hedef saptırma teorisi hakkındaki çalışmalarda genelde bir ülkenin başka bir ülkeye karşı giriştiği saptırma amaçlı dış politikanın, iç politikadaki etkileri (ya da liderlerin oluşmasını beklediği etkiler) üzerinde durulmuştur (Levy, 1989: 259). Buna göre, iç siyasette çeşitli sorunların öne çıktığı bir ülke, bir başka ülkeyle gerilim yaşadığında, çatışmanın eşiğine geldiğinde ya da savaşa girdiğinde, içerdeki sorunların gündemden düşmesi ve halkın ülke yönetimine bağlılığının artması beklenir. Zira dış tehdit olduğunda insanlar içerde aralarındaki husumetleri ve/veya hükümete olan tepkilerini bir kenara bırakıp daha büyük problemle, yani ulusun maruz kaldığı dış tehditle ilgilenmeyi, bu tehdide karşı bir araya gelip kenetlenmeyi tercih etmektedirler (Carment, 1994: 567). Bu bağlamda tek bayrak altında toplama (rally 'round the flag), hedef saptırma teorisi ile bağlantılı olarak ele alınabilecek bir diğer kavramdır. Bu kavram literatürde daha çok ABD başkanlarının iç politikadaki sorunlardan dikkatleri dağıtmak için genelde askeri harekat ya da operasyon şeklindeki saldırgan dış politika hamlelerine girişmesi bağlamında kullanılmıştır (Ostrom ve Job, 1986; Russett, 1990; James ve Oneal, 1991; Morgan ve Bickers, 1992; DeRouen, 1995; James ve Hristoulas, 1994; Wang, 1996; Fordham, 1998; 2002; 2005; Brule, 2006; Foster, 2006; Meernik, 1994; 2000; 2005; Meernik ve Waterman, 1996; Gowa, 1998; Mitchell ve Moore, 2002).

Geçmişten beri pek çok tarihçi, filozof, siyaset bilimci, insanları bir araya getirmenin ve siyasi elitlerin pozisyonlarını korumasının en kolay ve etkili yollarından birinin bir dış düşmanın mevcut olması olduğu görüşünü savunmuştur. Örneğin Jean Bodin'e göre bir devleti korumanın ve onu ayaklanma, isyan ve iç savaşa karşı korumanın en iyi yolu, halkı bir arada tutacak bir ortak düşman bulmaktır (Stohl 1980: 297; Levy, 1989: 259-260). Kirshner (2000: 147), siyasi liderlerin belli bir dış grubu ya da ülkeyi tehdit olarak lanse edip söz konusu ülkeye/gruba karşı saldırgan tutum ve politikalar geliştirerek iç politikada kazanımlar elde etmeye çalışabileceklerini öne sürmüştür. Shulman (1998: 111) da dış politikada atılan bazı adımların içerde ulusal bütünlüğün oluşturulmasına katkı sağladığını ve bu durumun farkında olan siyasi elitlerin dış politikayı ulus inşa sürecini/ulusu bütünleştirmeyi sağlamak üzere kullanabildiklerini ileri sürmüştür. Bu görüşler hedef saptırma teorisi ile benzer bir çerçeveye sahip olan günah keçisi teorisi altında ifade edilmektedir. Temellerini sosyoloji ve sosyal psikolojideki iç grup/dış grup ayrımından alan günah keçisi teorisinde, bir dış grupla çatışmanın iç grupta bağlılık ve dayanışma yarattığı ileri sürmüştür. Bu nedenle bir dış tehdidin mevcut olduğu durumlarda, iç politikadaki sorunlara ve başarısızlıklarına bakılmaksızın siyasi liderlere olan destek artabilmektedir. Zira Dış düşmanın içerde dayanışmayı artırdığının farkında olan liderler, bu durumu kendi siyasi konumlarını korumak için kullanabilmektedir (Levy, 1989: 261; Tir ve Jasinski, 2008: 645).

İnsan psikolojisinde yer alan dış gruba karşı iç gruba bağlılığı artırma eğiliminin medya ve benzeri propaganda araçlarının kontrolünü elinde bulunduran siyasi liderler tarafından kimi zaman ulusal birliğin sağlanması, kimi zaman da içerdeki sorunlardan halkın dikkatini dağıtmak için manipüle edildiği pek çok örnek söz konusudur (Levy, 1989: 280). Ruanda ve Yugoslavya gibi örneklerde, siyasi liderlerin iç grubu kendi etrafında toplamak, siyasi meşruiyetini ve popülaritesini artırmak, içerdeki sorunlardan dikkati dağıtmak gibi sebeplerle içerdeki farklı etnik/dini grupları günah keçisi ilan etme, onlara karşı iç grubu mobilize etme politikasına başvurduğu görülmektedir (Pickering ve Kisangani, 2005: 24; Fordham, 2002; Miller, 1999; Morgan ve Anderson, 1999). Ulusal birlik ve bütünlüğü sağlama amacıyla günah keçisi oluşturma bağlamında İsrail örneğine bakıldığında, dünyanın çeşitli ülke ve bölgelerinden gelen pek çok etnik birimi, çeşitli kültürel ve dilsel grupları tek ve birleşik bir "ethnos" içinde kaynaştırmak gibi bir misyonun gerçekleştirilmesinde (Sand, 2011: 313), bir başka deyişle bir "İsrail" ulusu yaratılmasında günah keçisi olarak Arapların belirlenmesinin önemli rolü olduğu söylenebilir.

Belli bir ülkeyi veya ulusu/etnik grubu düşmanlaştırma, günah keçisi ilan etme üzerinden ele alan bazı çalışmalar, hedef saptırma amacı içinde olan siyasi liderlerin yepyeni bir düşman yaratmak yerine halihazırda toplumsal hafızada "düşman" olarak yer edinmiş olan bir gruba karşı hedef saptırma amaçlı politikalar yürütüleceği üzerinde durmuşlardır (Bennett ve Nordstrom, 2000; Mitchell ve Prins, 2004; Sprecher ve DeRouen, 2005; Ward ve Widmaier, 1982; Levy, 1989; Enterline ve Gledistch, 2000). Bir başka deyişle, siyasi liderler için tarih boyunca rekabet halinde olunan, daha önce savaşılmış rakip ülkeler/grupları günah keçisi ilan etmek, yepyeni bir düşmana karşı halkı birleştirmekten çok daha kolaydır. Zira tarihte daha önce çatışmalar yaşanmış, toplumsal hafızada düşman imgesi olarak yer edinmiş bir grup, ulusal güvenliği ve çıkarları tehdit ettiğine halkı ikna etmek ve bu grubu iç politikada yaşananlar karşısında günah keçisi ilan etmek için kullanışlı bir hedef olmaktadır (Ward ve Widmaier, 1982; Enterline ve Gleditsch, 2000). Zira halkın/kamuoyunun rakip/düşman olarak görülen bir etnik gruba, ülkeye vs. duyduğu güvensizlik, siyasi liderlerin kendi siyasi çıkarlarını gerçekleştirmek adına bu gruba karşı söz konusu güvensizlik ve olumsuz düşünceleri manipüle etmeleri için fırsat açısından zengin bir ortam sağlar (Demir, 2009: 24-25). Nitekim söz konusu ulusun böyle bir ülkeye/gruba karşı -saptırma amaçlı- saldırgan politikaları, hatta askeri operasyonları meşru olarak kabul etmesi (justification) çok daha kolay olacaktır (Hensel 1994; Goertz ve Diehl, 1993; 1995; Bennett 1996; 1997a; 1997b; 1998).

Hensel'e (1994) göre, aralarında düşmanca bir tecrübe yaşamış devletler, söz konusu düşmanca tecrübenin yaşanmasını tetikleyen özel koşulları dikkate almaksızın bir diğerini sürekli bir tehdit olarak algılayabilir. Benzer şekilde Thompson (2001) ve Vasquez (1996), geçmişte bir ulusla/devletler yaşanan kanlı/düşmanca tecrübelerin ulusun "psikolojik heybesine" atıldığını ve bu heybedeki düşman imgesinin nesiller boyu taşınarak ulusal hafızanın bir parçası haline geldiğini ifade etmişlerdir. Bu bağlamda, hedef saptırma ve günah keçisi teorileri ile ilgili literatürde son zamanlarda düşman grup/rekabet halinde olunan ülke/grup anlamında "rakip" (rivalry) kavramının öne çıktığını gözlemlemek mümkündür (Bennett ve Nordstrom, 2000; Mitchell ve Prins, 2004; Sprecher ve DeRouen, 2005; Foster 2006; Davies, 2008).

Uluslararası ilişkilerde açıklanmak istenen konular/sorunsallar realist paradigma içerisinde yaygın olan şekilde devlet merkezli, ulusal çıkar merkezli bakış açısıyla ele alındığında, liderlerin hedef saptırma davranışına başvurabileceğini öngörmek zorlaşacaktır. Söz konusu devlet merkezli bakış açısında devlet, ulusal çıkar maksimizasyonu amacıyla hareket eden rasyonel ve yekpare bir aktör olarak kabul edilir (Moravcsik, 1997). Oysa hedef saptırma teorisi analize siyasi liderlerin tutum, davranış ve ulusal çıkarlardan farklı olarak kendilerine özgü çıkarlarını da dahil ederek devlet merkezli bakış açısını reddeder. Bir başka deyişle, hedef saptırma teorisinde ve bu teori ile bağlantılı çalışmalarda, siyasi liderlerin karar alma sürecine odaklanarak, karar alanın soyut bir varlık olan "devlet" değil, karar alıcı bireyler olduğu, söz konusu karar alma sürecinin tek boyutlu olarak sadece ulusal çıkar maksimizasyonu yönünde ilerlemediği, karar alıcıların ulusal çıkar motivasyonu dışında bizzat kendi siyasi, ekonomik vb. çıkarlarını da hesaba katabileceği vurgulanmıştır[1] (Demir, 2009: 40-41; Putnam, 1988; Geddes, 1994, De Mesquita ve Siverson, 1997, De Mesquita vd., 2002; 2003). Özetle, birey düzeyinde analiz çerçevesinde karar alıcılara odaklanan hedef saptırma teorisinde siyasi liderlerin sadece ulusal çıkarların gerçekleştirilmesi amacı ile hareket eden aktörler olarak değerlendirilmemesi gerektiği ortaya konulmuştur. Politikalarını ulusal çıkarları gerçekleştirme şeklinde meşrulaştırmaya çalışmalarına rağmen, kendi çıkarlarının maksimizasyonu peşinde koşan rasyonel aktörler olarak siyasi liderlerin birincil amacının kendi siyasi konumunu, çıkarlarını korumak ya da sürdürmek olduğu iddia edilmiştir[2] (Demir, 2009: 41-43; De Mesquita vd., 1995; 1999; 2002; 2003; De Mesquita ve Siverson, 1997; Pickering ve Kisangani, 2005: 26; Simons, 1997: 284; Bennett, 1997; 1998; Morgan ve Bickers, 1992; Morgan ve Anderson, 1999; Palmer vd., 2004; Fordham, 1998; Richards vd., 1993).

Hedef saptırma teorisinin geçerliliğine ilişki görüşlerin yaygınlığına ve özellikle ABD başkanları üzerine yapılan bir dizi ampirik çalışmanın (Fordham, 1998; DeRouen, 2000) teoriyi doğrulamasına rağmen, hedef saptırma teorisini doğrulayan geniş çapta ampirik bulgulardan söz etmek mümkün gözükmemektedir (Levy 1989, 1998; James, 1987; Gelpi, 1997; Chiozza ve Goemans, 2003; Demir, 2009: 1). Hedef saptırma teorisinin geçerliliğini sorgulayan çalışmasında Levy (1989: 282), konu ile ilgili teorik ve tarihsel veriler ile ampirik çalışmalar arasında bir tutarsızlık olduğunu tespit etmiştir. Tarihsel ve teorik çalışmalar, siyasi elitlerin iç politikadaki pozisyonlarını güçlendirmek adına hedef saptırma amaçlı dış politika davranışlarına girişmeye eğilimli olduğunu ileri sürmekte ve bunu pek çok örnek olay ile desteklemekte iken, konu ile ilgili nicel özelliklere sahip ampirik çalışmalarda hükümetlerin iç politikadaki krizlerden halkın dikkatini dağıtmak ve/veya iç politikada konumu güçlendirme

[1] Bu noktada son dönemlerde realist teori içinde öne çıkmaya başlayan neo-klasik realizmin de analize iç politikadaki unsurları, siyasi liderleri vs. dahil etmesi, realist yaklaşım içinde de bir bölünmeye işaret etmektedir. Bu bağlamda hedef saptırma teorisi realist düşünce içinde klasik realizm ya da neo-realizmden ziyade neo-klasik realizme daha yakın bir yaklaşımın ürünü olarak değerlendirilebilir.

[2] Savaşların ortaya çıkmasında ulusal çıkarların savunulmasından ziyade siyasi liderlerin kişisel çıkarlarını korumaya çalışmasının rol oynayabileceği, hedef saptırma teorisi dışında başka teorisyenler tarafından da dile getirilmiştir. Örneğin Wright'a (1965: 727) göre, savaşların en önemli nedenlerinden birisi, savaşın hükümetin, partinin ya da devletin hâkim sınıfının iktidarını kurmaya, korumaya ve genişletmeye yaradığına yönelik algılardır. Benzer görüşteki Rosecrance (1963: 306; aktaran Levy, 1989: 260), siyasi elitlerin iç politikada güvensiz ortama sahip olmaları ve siyasi pozisyonlarını sallantıda hissetmelerinin savaşların en önemli nedenlerinden olduğunu ileri sürmüştür.

motivasyonu ile dış politikadaki çatışmacı davranışlar arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

1980'lerde Ward ve Widmaier (1982), Stohl (1980) ve Levy (1989), saptırma teorisi üzerine olan çalışmaları "yetersiz ve çelişkili bulgular ve birbiriyle uyumsuz/rekabet halindeki hipotezler yığını" olarak özetlemişlerdir. Günümüze gelindiğinde saptırma teorisi üzerine literatürdeki söz konusu belirsizlik ve tartışmalı durumun devam ettiği söylenebilir. Saptırma teorisi hakkında önceki çalışmaların tutarsızlıklarını düzeltmeye yönelik girişimler ve saptırma teorisinin geçerliliğini sorgulamaya devam eden çalışmalar, teoriyi uluslararası ilişkiler disiplinindeki en tartışmalı alanlarından birine dönüştürmüştür (Demir, 2009: 12). Bu noktada teoriye önemli bir katkıda bulunan Tir ve Jasinski (2008: 642), ampirik bulgularla hedef saptırma teorisini doğrulayan net veriler ortaya konulamamasının sebebinin, saptırma davranışına başvuran liderlerin olası hedeflerinin sadece dışarıda aranması, ülke içinde saptırma davranışına maruz kalabilecek etnik/dini vs. azınlık gruplarının teoride hesaba katılmaması olabileceğini ifade etmişlerdir. Bu noktada hedef saptırma teorisine önemli bir katkıda bulunarak "içteki hedefe yönelik saptırma" olarak ifade edilebilecek "domestic diversion" kavramını ortaya atan Tir ve Jasinski'ye göre (2008: 641), iç politikada siyasi konumunu koruma mücadelesi içinde olan liderler, ülke içindeki etnik azınlıklara yönelik saldırgan tutum takınarak ve/veya onlara karşı askeri anlamda saldırgan adımlar atarak kamuoyunun desteğini arkasına toplama/ siyasi konumunu güçlendirme yoluna gidebilir.

Hedef saptırma teorisine yeni bir boyut ekleyerek, içerdeki düşman gruba/günah keçisi gruba karşı saptırma davranışını ele alan Tir ve Jasinski (2008: 643), geleneksel saptırma teorisinden farklı olarak, dışarıya yönelik saptırma davranışına oranla daha az maliyetli ve riskli bir seçenek olan içteki hedefe yönelik saptırmanın, siyasi liderler için daha cazip bir politika seçeneği olmasına dikkat çekmişledir. Böylece hedef saptırma teorisinin temel argümanlarını kabul eden Tir ve Jasinski (2008: 642), hedef saptırma davranışının sadece dış düşmana karşı değil, ülke içindeki farklı bir etnik gruba karşı da ortaya konulabileceği üzerinde durarak teoriye önemli bir katkıda bulunmuşlardır. Nitekim söz konusu yazarların hedef saptırma teorisine kattıkları "domestic diversion" kavramı, 1990'larda Balkanlarda, Ruanda'da, Çeçenistan'da ve diğer pek çok ülke ve bölgede yaşanan iç çatışmalar için kullanışlı bir çerçeve sunmaktadır (Gagnon, 1994; Bowen, 1996; Hintjens, 1999).

Bazı araştırmacılara göre hedef saptırma, sadece büyük devletlerin üstesinden gelebileceği türde bir politikadır (Ward ve Widmaier, 1982; Leeds ve Davis, 1997; Russett, 1990; James ve Hristoulas, 1994, Gowa, 1998, Fordham, 1998; 2005). Örneğin Fordham (2005: 134; 1998)'a göre hedef saptırma teorisi, evrensel geçerliliği olan, herhangi bir devletin uygulayabileceği politikaları içeren bir teori olmaktan ziyade, sadece ABD başkanları gibi hedef saptırma amaçlı politikalara, hatta askeri operasyonlara ülkesini savaşa sürükleme riski olmaksızın girişebilecek siyasi liderler için geçerlidir. Zira diğer ülkelerin liderleri için hedef saptırma amaçlı saldırgan politikalara başvurma oldukça riskli ve tehlikeli bir seçenektir. Bu tip ülkelerde liderler hedef saptırma amacıyla tırmandırdıkları krizin altından kalkamayabilir ve suni şekilde oluşturulan kriz hezimetle sonuçlanan bir savaşa dönüşebilir. Oysa ABD başkanları için hedef saptırma seçeneği uygulanabilir bir politika seçeneğidir çünkü ABD liderlerinin saptırma amaçlı

saldırgan politikalarına ABD'ye savaş açarak, askeri operasyon düzenleyerek karşılık verilme ihtimali oldukça düşüktür (Demir, 2009: 20). Bununla birlikte, ABD başkanları ya da diğer büyük devletlerin siyasi liderleri için hedef saptırma politikasının hiç risk taşımadığını ileri sürmek mümkün değildir. Bu tip ülkeler için asıl risk iç politikada hedef saptırma amaçlı politikaların ters tepmesi, liderin siyasi konumunu güçlendirmek yerine daha çok tehlikeye sokması şeklindedir. Örneğin Meernik and Waterman (1996), oluşturulan suni kriz kamuoyu nezdinde ulusal çıkarların savunulması şeklinde karşılık bulmazsa, siyasi liderlerin bu gereksiz saldırgan politikaları nedeniyle meşruiyet kaybına uğrayabileceğini ileri sürmüştür.

Konuya hedef saptırma davranışının başarıya ulaşma ihtimali üzerinden yaklaşan bazı çalışmalarda hedef saptırma amacı taşıyan liderin istediğinin tam aksi bir sonuçla karşı karşıya kalma ihtimali üzerinde durulmuştur. Buna göre, hedef saptırma amacındaki lider, eylemlerinin kamuoyu tarafından nasıl algılanacağını hesaba katmak zorundadır. Eğer liderin hedef saptırma amaçlı ortaya koyduğu politikalar liderin kendi çıkarlarını gerçekleştirmeye yönelik olarak algılanırsa, söz konusu politikalar askeri başarıyla sonuçlansa dahi siyasi anlamda ters tepip lidere olan desteği artırmak yerinde eskisine oranla daha çok azaltabilir. Böylece tek bayrak altında toplama etkisi yerine lider, siyasi konumunu kaybetmek noktasında daha büyük bir baskı ile karşı karşıya kalabilir (Tir ve Jasinski, 2008: 647). Bunun yanında, hedef saptırma politikaları yürüten siyasi liderler için içerdeki çatışmanın uluslararasılaşması riski de söz konusudur. Daha açık bir ifade ile, bir siyasi liderlin içerde saptırma amaçlı çıkardığı çatışmalar kontrolden çıkıp dış aktörlerin karıştığı uluslararası bir krize dönüşebilir ve nihayetinde söz konusu lider bu durumdan zararlı çıkabilir (Tir ve Jasinski, 2008: 647). Gowa'ya (1998: 309; 320) göre ise tek bayrak altında toplama politikası kısa vadede siyasi liderlere başarı sağlayabilir; örneğin iktidardaki elitlerin yaklaşan seçimlerde oylarının artmasına, siyasi meşruiyetlerinin artmasına yarayabilir. Fakat iç politikada konumunu güçlendirmek adına dışarıya karşı saldırgan politikalar geliştirmek uzun vadede liderlerin politik kariyerlerine olumsuz yansımaktadır.

Levy (1989: 273), eğer bir hükümet iç siyasal ortamda ufak çaplı bir "suni" (inorganic) kriz ile karşı karşıya ise, hükümetin dışarıda giriştiği savaş ve benzeri politikalar iç siyasette söz konusu hükümete olumlu etkide bulunabileceğini ileri sürmüştür. Fakat karşılaşılan kriz daha büyük çapta ve suni olmayan bir yapıda ise, bu krizden dikkatleri dağıtmak için girişilen çatışmacı politikalar başarısızlıkla sonuçlandığı takdirde hükümete karşı ciddi ayaklanmaların, isyanların ortaya çıkabileceğini eklemiştir. Benzer görüşleri savunan kimi yazarlar (De Mesquita vd., 1992; De Mesquita ve Siverson, 1995; Cotton, 1986; Chiozza ve Goemans, 2003; 2004; Goemans, 2008), hedef saptırma amaçlı olarak kışkırtılan çatışmaların mağlubiyetle sonuçlanması ve halk nezdinde olumsuz sonuçlar doğurması halinde, siyasi liderlerin beklediğinin tam aksi bir sonuçla karşılaşıp siyasi meşruiyetlerini artırmak isterken daha fazla kaybedebileceklerini ileri sürmüşlerdir. Shulman (1998: 117) ise konuya farklı bir açıdan yaklaşarak, dış tehdidin varlığının iç siyasal alanda birlikte ve bütünlüğü sağlayabileceğini, ancak bunun için iç siyasal alanda asgari bir uyumun ve birlikteliğin olması gerektiğini vurgulamıştır. Aksi halde dış tehdidin ülke içinde bütünlük yaratmak yerine var olan bölünmeleri daha da derinleştirebileceğine işaret etmiştir. Pickering ve Kisangani de (2005: 28) benzer şekilde, içerde asgari düzeyde bir siyasi bütünlüğün sağlanamadığı ortamda hedef

saptırma amaçlı politikaların iç siyasal bölünmeleri daha da artırabileceği, hatta iç siyasette birbiriyle rakip olan elitlerin/grupların dış düşmanın tarafında yer alabileceğine dikkat çekmişlerdir. Yine bu doğrultuda görüşlere sahip olan Blainey'e (1973: 81) göre, içerde açık bir iç savaş ile karşı karşıya olan hükümetler dış politikada günah keçisi oluşturma benzeri düşman yaratma politikalarından ziyade düşmanlarını azaltma, savaştan kaçınmayı tercih ederler. Böylece dış politikada barışçıl bir tutum takınarak tüm dikkatini içerdeki soruna, iç savaşa vermeye çalışırlar. Dolayısıyla yazar, saptırma davranışına içerde iç savaş gibi büyük sorunlara nazaran daha hafif krizler ile yüz yüze olan hükümetlerin başvurmasını daha olası görmektedir.

2. HEDEF SAPTIRMA POLİTİKALARI VE REJİM TİPİ İLİŞKİSİ

Rejim tipi ile hedef saptırma politikasının ortaya çıkma olasılığı arasındaki bağlantıya değinilirken ilk akla gelen, genelde başka ülkelerle ve ülke içindeki gruplarla çatışmaya girmeye yatkın oldukları düşünülen otoriter rejimlerdeki siyasi liderlerin hedef saptırma politikaları geliştirmeye diğer rejimlere oranla daha fazla eğilimli olabilecekleridir (Sobek, 2007; Chiozza ve Goemans, 2003; Miller, 1995; 1999; Enterline ve Gleditsch, 2000). Demir'e (2009: 20) göre, totaliter/otoriter rejimlerdeki siyasi liderler de iç siyasetteki sorunlardan halkın dikkatini dağıtmak adına hedef saptırma amaçlı politikalara başvurabilirler fakat onları bu tip politikalara yönelten ekonomik kriz vb. ekonomik sorunlardan ziyade daha çok iç karışıklık, isyan, ayaklanma gibi siyasi sorunlardır. Totaliter/otoriter liderlerin iç politikadaki hoşnutsuzluklar, isyanlar vb. sonucu siyasi kariyerlerinin sonlanması süreci demokrasilerdeki kadar barışçıl olmayabilir. Bu nedenle, iktidarı kaybetmenin hapse atılmak, ülkeden sürülmek ve belki de bunu hayatıyla ödemek gibi neticeleri olacağının farkında olan söz konusu liderler hedef saptırma davranışına başvurmaya demokratik rejimlerdeki liderlere oranla daha fazla eğilimli olabilirler (Demir, 2009: 45).

Otoriter rejimlerin savaşa daha yatkın olacağı görüşünün düşünsel zeminini oluşturan ve siyasi rejim tipi ile savaşa eğilim, bir diğer ifadeyle siyasi liderlerin dış politikada savaş kararı alma eğilimi arasındaki ilişkiye değinen teorilerin başında demokratik barış teorisi gelmektedir. Temel argümanı kısaca "demokrasiler birbirleriyle savaşmaz/nadiren savaşır" şeklinde ifade edilebilecek demokratik barış teorisine göre, bir devlet demokratikleştikçe barışa daha eğilimli olacaktır (Doyle, 1983a; 1983b; Small ve Singer, 1976; Russett vd., 1995). Demokrasiler diğer rejim türlerine göre daha şeffaf bir karar alma ve politika yürütme sürecine sahip olduklarından, dış politikada niyetlerinin ve atacağı adımların anlaşılması demokrasi dışı rejimlere göre daha kolaydır. Bu nedenle demokratik devletler arasında güvenlik ikileminin olumsuz sonuçlarının görülme olasılığı daha düşüktür (Herz, 1950; Jervis, 1978; Fearon, 1994: 578).

Demokratik barış teorisi içerisinde değerlendirilebilecek bir diğer görüş, demokrasinin etnik çatışmaların ortaya çıkması ihtimalini azalttığı şeklindedir (Sambanis, 2001: 260-267). Bu görüşü savunan Ellingsen'e (2000: 245) göre, demokratik bir rejimin ve özellikle de ekonomik refah düzeyi yüksek bir demokrasinin, etnik çatışma yaşama ihtimali diğer herhangi bir siyasi rejime göre çok daha düşüktür. Zira demokratik ülkelerde genellikle etnik kimliği ifade arzusuna olanak sağlayan ve ayrımcılığı önleyen yapısal mekanizmalar bulunması etnik

çatışma ihtimalini azaltmaktadır. İşleyen bir demokraside azınlık hakları anayasa ve yasalarla titizlikle korunabilmekte, kimi zaman federasyon veya özerklik temelinde farklı etnik gruplara yaşam alanı sağlanabilmekte, hak talepleri demokratik kanallarla ifade bulabilmekte ve her şeyin ötesinde periyodik seçimler kanalıyla siyasal yönetimler el değiştirebilmektedir. Dolayısıyla demokrasilerde etnik sorunlar daha uyuşmazlık boyutuna varmadan önlenebilmekte veya barışçıl yollarla çözüme kavuşturulabilmektedir. Kısacası, farklı etnik kimliklerin kendini ifadesi mümkün olduğu için ve ayrımcılık yasal ve kurumsal mekanizmalarla engellenebildiği için demokrasilerde etnik çatışma olasılığı daha azdır (Yılmaz, 2007: 14).

Reynal-Querol (2002), demokratik rejimlerin etnik çatışma yaşanma olasılığını azalttığını ileri sürerken oydaşmacı demokrasi (consociational democracy) kavramına değinmiştir. Yazara göre, etnik/dini farklılıklar iç savaşların/etnik çatışmaların ortaya çıkmasında rol oynamakla birlikte, içinde farklı etnik grupları barındıran her toplumda iç savaş çıkmadığı da bir gerçektir. Bu bağlamda farklı etnik grupları içinde barındıran ülkelerdeki rejim tipinin etnik çatışmaların/iç savaşların ortaya çıkma olasılığını etkilemektedir. Buna göre, oydaşmacı demokrasinin (consociational democracy), çatışan gruplara belli oranda siyasi temsili/katılımı sağlamayı garanti altına alan bir siyasi sistemin tesis edilmesi, dini/enik farklılıklardan kaynaklanan iç savaşların ortaya çıkmasını engelleyebilme potansiyeline sahiptir (29-30). Bu şekilde yazarın etnik çatışmalarla ilgili bir değişken olarak sık sık ele alınan demokrasiyi, ilgili ülke içindeki azınlıkları/farklı etnik/dini vs. grupların yönetime dahil edilmesi bağlamında değerlendirmiştir. Demokrasinin bu yönüne dikkat çekerek, demokrasi ile sadece serbest seçimler ya da çok partili hayat kastedildiği takdirde demokratik barış teorisinin geçersiz olacağını, asıl odaklanılması gereken noktanın farklı grupların yönetimde söz sahibi olabildiği bir oydaşmacı demokrasinin varlığı olduğunu savunmuştur (30). Sonuç olarak Yazar'a göre ilgili ülkedeki nüfusun farklı unsurlarının iktidar içinde temsil edilme düzeyi, iç savaşın engellenmesi noktasında en önemli faktörlerden biridir. Bu şekilde bir kapsayıcılığı sağlayacak siyasi düzen, çoğunlukçu (majoritarian) demokrasiden ziyade oydaşmacı demokrasi olacaktır (48-52).

Literatürde, demokratik barış teorisinin aksine, demokratik rejime sahip ülkelerde siyasi elitlerin hedef saptırma politikalarına daha yatkın olacağını ileri süren çalışmalar da ortaya konulmuştur (Gelpi, 1997; Davies, 2002; Leeds ve Davis, 1997). Buna göre, demokratik rejimlerdeki liderler hedef saptırma amaçlı politikalara otoriter liderlere oranla daha fazla başvururlar çünkü otoriter liderler için iç politikadaki kötü gidişata karşı oluşan muhalefet ve tepkileri baskı ve güç kullanarak dağıtma olanağı söz konusu iken demokratik liderler için en kullanışlı yöntemlerden biri olarak hedef saptırma politikaları öne çıkmaktadır (Pickering ve Kisangani, 2005: 24). Siyasi liderlerin iktidarı kazanma ya da elindeki iktidarı koruma amacı taşıdığı hesaba katıldığında, iktidarı elde etmenin ya da korumanın seçimlere, dolayısıyla halkın desteğine bağlı olduğu demokratik sistemlerde, liderler için halkın desteğini yanında tutmanın yöntemi olarak hedef saptırma politikaları öne çıkmaktadır. Özellikle ülke içinde sorunlar yaşanan dönemlerde otoriter liderlerin iktidarda kalabilmek için ellerinde, baskı ve sindirmeye dayalı önlemler de dahil, çok daha fazla politika seçeneği mevcut olabiliyor iken, demokratik liderler için hedef saptırma, tek bayrak altında toplama, günah keçisi oluşturma gibi politikalar

dışında pek fazla seçenek söz konusu olmamaktadır (Russett 1990; Fordham 1998; DeRouen, 1995; Kisangani ve Pickering, 2007). Hess ve Orphanides (1995) bu durumu "demokrasinin yan etkisi/maliyeti" (costs of democracy) olarak değerlendirmiştir. Buna göre, iç politikada halkın isteklerini karşılama noktasında yetersiz kalan demokratik rejim liderleri, hedef saptırma amaçlı saldırgan politikalara girişerek iç ya da dış düşmanlara yönelik manipülasyon yoluyla iktidardaki konumlarını korumaya çabalayabilirler (Hess ve Orphanides 1995; 2001).

Pickering ve Kisangani (2005: 41), saptırma davranışı bağlamında devletlerin rejim tiplerinin dar bir çerçeve içinde ele alındığı eleştirisinde bulunmaktadırlar. Buna göre, devletlerin rejim tiplerini demokrasi-otorasi şeklinde bir dikotomi olarak değerlendirmek yerine, demokratik ve otokratik rejimleri olgun/oturmuş (mature) ve yeni gelişmekte olan/yeni konsolide olan şeklinde sınıflandırmayı, böylece olgun demokrasiler/otokrasiler ile yeni demokrasiye/otokrasiye geçmiş rejimler arasında ayrım yapmayı savunmuşlardır. Yazarlar hedef saptırma teorisi bağlamında tüm demokrasileri ve tüm otokrasileri aynı kefeye koymanın yanıltıcı olacağını, demokrasiye ya da otoriter rejime geçiş aşamasında olan devletlerin olgun demokrasiler ya da konsolide olmuş otoriter rejimlere göre saptırma davranışı göstermeye daha eğilimli olduklarını ileri sürmüşlerdir. Devletlerin sahip oldukları rejim tiplerini basitçe demokrasiler ve demokrasi olmayanlar şeklinde ayırmak, olgun/kurumsallaşmış demokrasiler ve otoriter rejimler ile demokrasiye veya otokratik rejime yeni geçmekte olan, bir başka deyişle geçiş aşamasındaki rejimler arasındaki farklılıkları ihmal etmek anlamına gelecektir.

Pickering ve Kisangani'nin işaret ettiği gibi olgun, kurumsallaşmış demokrasiler ile yeni demokrasiler arasında bir ayrıma giderek demokrasilerin diğer rejim tiplerine göre daha barışçıl olduğu tezini sorgulayan pek çok çalışma söz konusudur. Bu görüşü savunanlara göre, henüz kurumsallaşmamış, geçiş aşamasındaki yeni demokrasiler, bir başka deyişle "yarı demokrasiler (semidemocracy), olgun/oturmuş demokrasilerden ve hatta olgun/istikrarlı otokrasilerden bile daha fazla savaşa eğilimlidir (Hegre, 2001; Mousseau, 2000; Chua, 2004). (Mansfield ve Snyder, 1995; 2002b; Mansfield ve Snyder, 2002a; Jakobsen, 1996; O'Donnell vd., 1986; Ellingsen, 2000). Özellikle multi-etnik bir yapıya, istikrarsız siyasi ve ekonomik koşullara sahip devletlerde demokrasiye geçiş süreci içinde saldırgan milliyetçilik yükselme fırsatı bulmaktadır (Ellingsen, 2000: 245). Yugoslavya'nın ve Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecinde yaşanan demokratikleşme süreci ile paralel gelişen bir dizi etnik çatışma bu duruma örnek olarak gösterilmektedir (Mansfield ve Snyder, 1995: 6).

Demokratikleşme sürecindeki geçiş rejimlerinin savaşa yatkınlığına dikkat çeken çalışmalarıyla öne çıkan Mansfield ve Snyder'e (1995; 2002a; 2002b) göre, eski otokratik rejimin çöküşü ve demokrasiye geçiş aşamasında, konumları tehdit altında olan eski rejimin siyasi elitleri, kitleleri yanlarına çekebilmek noktasında kendi aralarında ve yeni sistemin doğurduğu yeni elitler ile bir rekabete girerler. Bu rekabette milliyetçiliği ve popülist eylem ve söylemleri kullanırlar çünkü siyasi kariyerlerinin halk desteğine bağlı olduğu yeni demokratik sistemde halkı yanlarına çekmenin en etkili yöntemlerinden birinin bu olduğunu keşfederler. Böylece iç siyasetteki iktidar mücadelesinde milliyetçiliği, etnik/dini farklılıkları vb. araçsallaştıran siyasi elitler medya ve propaganda gibi araçların da yardımıyla halkı bir günah keçisi gruba ya da ülkeye karşı kışkırtma yoluna giderler. Bu şekilde mevcut olan iç ya da dış

düşmana karşı yürütülen tırmandırma siyaseti bir etnik çatışma ya da savaş ile sonuçlanma riski taşır (Mansfield ve Snyder, 1995: 7-17).

3. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Hedef saptırma teorisi, siyasi liderlerin iç politikada karşı karşıya kaldıkları sorunlar nedeniyle konumlarını tehlikede görüp, kamuoyunun dikkatini dış sorunlara kaydırma çabasına girişebileceğini öne sürmektedir. Fakat hedef saptırma teorisine ilişkin ortaya konulan çalışmalarda liderlerin karar alma motivasyonlarına odaklanılırken, söz konusu liderlerin içinde bulunduğu siyasi rejimin bu politika tercihlerine ne gibi bir etkide bulunabileceğine yeterince değinilmediği tespit edilmiştir. Bu nedenle çalışmada, hedef saptırma politikalarına ilişkin literatürdeki bu eksikliği gidermek ve hedef saptırma teorisine dair tartışmaları farklı rejim tiplerinin savaşa yatkınlığına ilişkin görüşlerle bir arada ele alarak zenginleştirmek amacıyla hedef saptırma politikaları ile siyasi rejim tipi ilişkisi incelenmiştir.

Hedef saptırma teorisi ve siyasi rejim tipiyle savaşa yatkınlık ilişkisi birlikte ele alındığında her şeyden önce, hedef saptırma amaçlı politikaların sadece otoriter rejimlerde değil demokratik rejimlerde de görülebileceği çok sayıda çalışmada ortaya konulmuştur. Buna ek olarak, demokrasilerde kamuoyu desteğinin siyasi liderlerin çıkarları için hayati öneme sahip olması nedeniyle, bu desteğin iç sorunlar nedeniyle kaybedilme tehlikesi içine girdiği durumlarda hedef saptırma politikalarının devreye sokulabileceğine dair argümanlar öne sürülmüştür. Böylece çok sayıda çalışmada, demokrasilerde sahip olunan siyasi kültür ve iç mekanizmalar sayesinde daha barışçıl politikalar ortaya konulacağını iddia eden demokratik barış teorisinin temel varsayımları sorgulanmıştır. Siyasi rejim tiplerini demokrasi-otokrasi şeklinde bir dikotomiye indirgemeyi reddeden yazarlar ise bu rejim tiplerinin olgun/kurumsallaşmış ve yeni/geçiş aşamasında demokrasiler ya da otokrasiler şeklinde bir ayrıma tabi tutulup değerlendirilmesi gerektiğini öne sürerek tartışmaya yeni bir boyut eklemişlerdir. Bu çerçevede bir ayrımı benimseyerek rejim tiplerinin savaşa yatkınlığını inceleyen çalışmalarda, yarı demokrasi de denilen geçiş aşamasındaki yeni demokrasilerde savaş riskinin diğer tüm rejim tiplerine göre daha yüksek olduğu iddia edilmiştir.

Liderlerin hangi motivasyonlarla hedef saptırma politikalarına yöneldiği ve hedef saptırma politikalarının nasıl bir ortamda etkili olabileceğine ilişkin literatürde ortaya konulan analizlerin ve çeşitli örnek olaylardan edinilen bulguların, geçiş aşamasındaki demokrasilerde savaş riskinin daha fazla olduğu varsayımını doğruladığı görülmektedir. Bu çerçevede, hedef saptırma politikaları rejim tipi fark etmeksizin her liderin başvurabileceği bir yöntem olarak varlığını korurken, bu yönteme başvurulma ihtimalinin en yüksek olduğu rejim tipinin demokrasiye geçiş aşamasında olan, henüz kurumsal anlamda tam olarak oturmamış ve liderlerin manipülasyonuna açık olan yeni/yarı demokrasiler olduğu söylenebilir. Zira söz konusu geçiş rejimlerinde, kendi siyasi çıkarları peşinde koşan, siyasi kazanımlar elde etmek isteyen ya da elindeki gücü kaybetmekten çekinen siyasi liderler için hedef saptırma politikaları için kullanışlı bir ortam oluşmaktadır. Diğer bir ifadeyle, demokrasiye geçiş aşamasında bulunan ülkelerin siyasi liderleri için milliyetçilik, hedef saptırma, günah keçisi ilan etme, popülizm gibi politikalara başvurma fırsatları ve belli bir etnik grubun/ulusun koruyucusu

rolüne bürünüp siyasi konumunu güçlendirme olanakları oturmuş demokrasilerden hatta otokrasilerden bile daha fazla olabilmektedir.

Sovyetler Birliği ve özellikle Yugoslavya'nın dağılması sürecinde yaşanılan savaşlarda, yukarıda değinilen hedef saptırma politikalarının örnekleri görülmüştür. On yıllarca süren tek partili komünist sistemin ve federatif düzenin çökmesi üzerine çok partili serbest seçimlerin yaşandığı, bağımsız medya kuruluşlarının öne çıktığı fakat aynı zamanda tüm bu demokratikleşme süreçlerine milliyetçiliğin yükselişinin eşlik ettiği bu ülkelerde yeni ulus-devletlerin lideri konumuna gelen siyasiler demokrasiyi ve milliyetçiliğin yükselişini kendi çıkarları için kullanmasını bilmiştir. Yugoslavya örneğinde Slobodan Miloseviç ve Franco Tudjman gibi liderlerin bu tip hedef saptırma politikaları, etnik sorunları kışkırtarak dikkatleri eski sistemin çöküşünün getirdiği iç sorunlardan uzaklaştırmak ve halklarını düşmanları tarafından saldırıya uğramak üzere olduklarına inandırmak şeklinde tezahür etmiştir. Fakat bu politikaların faturası oldukça ağır olmuş, Yugoslavya'nın dağılması sürecinde söz konusu yeni demokrasiler yüzbinlerce sivilin yaşamını yitirdiği kanlı iç savaşlara sahne olmuştur.

KAYNAKÇA

Benard, Stephen ve Long Doan (2011), "The Conflict-Cohesion Hypothesis: Past, Present, And Possible Futures", Advances in Group Process, Vol. 28, No. 1, pp. 189-224.

Benard, Stephen (2012), "Cohesion From Conflict: Does İntergroup Conflict Motivate Intragroup Norm Enforcement And Support For Centralized Leadership?", Social Psychology Quarterly, Vol. 75, No. 2, pp. 107-130.

Bennett, D. Scott (1996), "Security, Bargaining, and the End of Interstate Rivalry", *International Studies Quarterly, Vol. 40, No. 2,* pp. 157-183.

Bennett, D. Scott (1997a), "Measuring Rivalry Termination, 1816-1992", *Journal of Conflict Resolution, Vol. 41, No. 2,* pp. 227-254.

Bennett, D. Scott (1997b), "Democracy, Regime Change, and Rivalry Termination", *International Interactions, Vol. 22, No .4,* pp. 369-397.

Bennett, D. Scott (1998), "Integrating and Testing Models of Rivalry Duration", *American Journal of Political Science, Vol. 42, No. 4,* pp. 1200-1232.

Bennett, Scott D. ve Timothy Nordstrom (2000), “Foreign Policy Substitutability and Internal Economic Problems in Enduring Rivalries”, *Journal of Conflict Resolution, Vol. 44, No. 1*, pp. 33-61.

Blainey, Geoffrey (1973), *The Causes of War*, Free Press, New York.

Brule, David (2006), “Congressional Opposition, the Economy, and the US Dispute Initiation, 1946-2000”, *Journal of Conflict Resolution, Vol. 50, No. 4*, pp. 463-483.

Bowen, John R. (1996), “The Myth of Global Ethnic Conflict”, *Journal of Democracy, Vol. 7, No. 1*, pp. 3-14.

Callaghan, Karen J. ve Simo Virtanen (1993), "Revised Models of the" Rally Phenomenon": The case of the Carter presidency", *The Journal of Politics, Vol. 55, No. 3*, pp. 756-764.

Carment, David (1994), "The Ethnic Dimension in World Politics: Theory, Policy and Early Warning", *Third World Quarterly, Vol. 15, No. 4*, pp. 551-582.

Chiozza, Giacomo ve Henk E. Goemans (2003), “Peace Through Insecurity: Tenure and International Conflict”, *Journal of Conflict Resolution, Vol. 47, No. 4*, pp. 443-67.

Chiozza, Giacomo ve Henk E. Goemans (2004), “Avoiding Diversionary Targets”, *Journal of Peace Research, Vol. 41, No. 4*, pp. 423-443.

Chua, Amy (2004), *World on Fire: How Exporting Free Market Democracy Breeds Ethnic Hatred and Global Instability*, Anchor Books, New York.

Cotton, Timothy Y. C. (1986), “War and American Democracy: Electoral Costs of Last Five Wars”, *Journal of Conflict Resolution, Vol. 30, No. 4*, pp. 616-635.

Dassel, Kurt ve Eric Reinhardt (1999), “Domestic Strife and the Initiation of Violence at Home and Abroad”, *American Journal of Political Science, Vol. 43, No. 1*, pp. 56-85.

Davies, Graeme (2002), “Domestic Strife and the Initiation of International Conflicts: A Directed Dyad Analysis, 1950-1982”, *Journal of Conflict Resolution, Vol. 46, No. 5*, pp. 672-692.

Davies, Graeme (2008), "Inside Out or Outside In: The Impact of Domestic Politics and the Great Powers on Iranian-US Relations 1990–2004", *Foreign Policy Analysis, Vol. 4, No. 3*, pp. 209-225.

De Mesquita, Bueno Bruce, Alastair Smith, Randolph M. Siverson ve James D. Morrow (2003), *The Logic of Political Survival*, MIT Press, Cambridge.

De Mesquita, Bueno Bruce ve Randolph M. Siverson (1997), “Nasty or Nice? Political Systems, Endogenous Norms, and the Treatment of Adversaries”, *Journal of Conflict Resolution, Vol. 41, No. 1*, pp. 175-199.

De Mesquita, Bueno Bruce, James D. Morrow, Randolph M. Siverson ve Alastair Smith (2002), “Political Institutions, Policy Choice and the Survival of Leaders”, *British Journal of Political Science, Vol. 32, No. 4*, pp. 559-590.

De Mesquita, Bueno Bruce, James D. Morrow, Randolph M. Siverson ve Alastair Smith (1999), “An Institutional Explanation of the Democratic Peace”, *American Political Science Review, Vol. 93, No. 4*, pp. 791-807.

De Mesquita, Bruce Bueno ve Randolph M. Siverson (1995), "War and the Survival of Political Leaders: A Comparative Study of Regime Types and Political Accountability", *American Political Science Review, Vol. 89, No. 4*, pp. 841-855.

De Mesquita, Bruce Bueno, Randolph M. Siverson ve Gary Woller (1992), “War and the Fate of Regimes: A Comparative Analysis”, *American Political Science Review, Vol. 86, No. 3*, pp. 638-646.

Demir, İmran (2009), “Political Survival and Diversionary Use of Force”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, *University of Missouri*, Columbia.

DeRouen, Karl (2000), "Presidents and the Diversionary Use of Force: A Research Note", *International Studies Quarterly, Vol. 44, No. 2*, pp. 317-328.

DeRouen Jr, Karl R. (1995), "The Indirect Link: Politics, the Economy, and the Use of Force", *Journal of Conflict Resolution, Vol. 39, No. 4*, pp. 671-695.

Doyle, Michael W. (1983a), "Kant, Liberal Legacies, and Foreign Affairs", *Philosophy and Public Affairs, Vol. 12, No. 3*, pp. 205-235.

Doyle, Michael W. (1983b), "Kant, Liberal Legacies, and Foreign Affairs, Part 2", *Philosophy and Public Affairs, Vol. 12, No. 4*, pp. 323-353.

Ellingsen, Tanja (2000), "Colorful Community or Ethnic Witches' Brew? Multiethnicity and Domestic Conflict During and After the Cold War", *Journal of Conflict Resolution, Vol. 44, No. 2*, pp. 228-249.

Enterline, Andrew J. ve Kristian S. Gleditsch (2000), "Threats, Opportunity, and Force: Repression and Diversion of Domestic Pressure, 1948–1982", *International Interactions, Vol. 26, No. 1*, pp. 21-53.

Fearon, James D. (1994), "Domestic Political Audiences and the Escalation of International Disputes", *American Political Science Review, Vol. 88, No. 3*, pp. 577-592.

Fordham, Benjamin O. (2005), “Strategic Conflict Avoidance and the Diversionary Use of Force”, *The Journal of Politics, Vol. 67, No. 1*, pp. 132-153.

Fordham, Benjamin O. (2002), “Another Look at “Parties, Voters and the use of Force Abroad”, *Journal of Conflict Resolution, Vol. 46, No. 4*, pp. 572-596.

Fordham, Benjamin O. (1998), “Partisanship, Macroeconomic Policy, and US Uses of Force, 1949-1994”, *Journal of Conflict Resolution, Vol. 42, No. 4*, pp. 418-439.

Foster, Dennis M. ve Glen Palmer (2006), “Presidents Public Opinion, and Diversionary Behavior: The Role of Partisan Support Reconsidered”, *Foreign Policy Analysis, Vol. 2, No. 3*, pp. 269-287.

Foster, Dennis M. (2006), “An “Invitation to Struggle”? The Use of Force Against “Legislatively Vulnerable” American Presidents”, *International Studies Quarterly, Vol. 50, No. 2*, pp. 421-444.

Gagnon, Valere Philip (1994), "Ethnic Nationalism and International Conflict: The Case of Serbia", *International Security, Vol. 19, No. 3*, pp. 130-166.

Gaubatz, Kurt Taylor (1991), "Election Cycles and War", *Journal of Conflict Resolution, Vol. 35, No. 2*, pp. 212-244.

Geddes, Barbara (1994), *Politician’s Dilemma: Building State Capacity in Latin America*, University of California Press, Berkley.

Gelpi, Christopher (1997), “Democratic Diversions: Governmental Structure and the Externalization of Domestic Conflict”, *Journal of Conflict Resolution, Vol. 41, No. 2*, pp. 255-282.

Goemans, H.E. (2008), “Which Way Out? The Manner and Consequences of Losing Office”, *Journal of Conflict Resolution, Vol. 52, No. 6*, pp. 771-794.

Goertz, Gary ve Paul F. Diehl (1993), "Enduring Rivalries: Theoretical Constructs and Empirical Patterns", *International Studies Quarterly, Vol. 37, No. 2*, pp. 147-171.

Goertz, Gary ve Paul F. Diehl (1995), “The Initiation and Termination of Enduring Rivalries: The Impact of Political Shocks”, *American Journal of Political Science, Vol. 39, No. 1*, pp. 30-52.

Gowa, Joanne (1998), "Politics at the Water's Edge: Parties, Voters, and the Use of Force Abroad", *International Organization, Vol. 52, No. 2*, pp. 307-324.

Hegre, Havard (2001), "Toward a Democratic Civil Peace? Democracy, Political Change, and Civil War, 1816–1992", American Political Science Review, Vol. 95, No. 1, pp. 33-48.

Hensel, Paul R. (1994), "One thing Leads to Another: Recurrent Militarized Disputes in Latin America, 1816-1986", *Journal of Peace Research, Vol. 31, No. 3*, pp. 281-297.

Herz, John H. (1950), "Idealist Internationalism and The Security Dilemma", *World Politics, Vol. 2, No. 2*, pp. 157-180.

Hess, Gregory D. ve Athanasios Orphanides (2001), "War and Democracy", *Journal of Political Economy, Vol. 109, No. 4*, pp. 776-810.

Hess, Gregory D. ve Athanasios Orphanides (1995), "War Politics: An economic, Rational-Voter Framework", *The American Economic Review, Vol. 85, No. 5*, pp. 828-846.

Hintjens, Helen M. (1999), "Explaining the 1994 Genocide in Rwanda", *Journal of Modern African Studies, Vol. 37, No. 2*, pp. 241-86.

Jakobsen, M. S. (1996), "Peace and Prosperity or Democratic Chaos? A Quantitative Study of Regime Change and Civil War 1946-92", Paper presented at the 37th annual convention of the International Studies Association, San Diego, CA, 16-20 April.

James, Patrick (1987), "Conflict and Cohesion: A Review of The Literature And Recommendations For Future Research", *Cooperation and Conflict, Vol. 22, No. 1*, pp. 21-33.

James, Patrick ve Athanasios Hristoulas (1994), "Domestic Politics and Foreign Policy: Evaluating A Model Of Crisis Activity For The United States", *The Journal of Politics, Vol. 56, No. 2*, pp. 327-348.

James, Patrick ve Jean Sebastien Rioux (1998), "International Crises and Linkage Politics: The Experiences of The United States, 1953-1994", *Political Research Quarterly, Vol. 51, No. 3*, pp. 781-812.

James, Patrick ve John R. Oneal (1991), "The Influence of Domestic And International Politics On The President's Use Of Force", *Journal of Conflict Resolution, Vol. 35, No. 2*, pp. 307-332.

Jervis, Robert (1978), "Cooperation Under The Security Dilemma", *World Politics, Vol. 30, No. 2*, pp. 167-214.

Kaufman, Stuart J. (1996), "Spiraling to Ethnic War: Elites, Masses, And Moscow in Moldova's Civil War", *International Security, Vol. 21, No. 2*, pp. 108-138.

Kirshner, Jonathan (2000), "Rationalist Explanations for War?" *Security Studies, Vol. 10, No. 1*, pp. 143-150.

Kisangani, Emizet F. ve Jeffrey Pickering (2007), "Diverting with Benevolent Military Force: Reducing Risks and Rising Above Strategic Behavior", *International Studies Quarterly, Vol. 51, No. 2*, pp. 277-299.

Leeds, Brett Ashley ve David R. Davis (1997), "Domestic Political Vulnerability And İnternational Disputes", *Journal of Conflict Resolution, Vol. 41, No. 6*, pp. 814-834.

Levy, Jack S. (1988a), "When Do Deterrent Threats Work?", *British Journal of Political Science, Vol. 18, No. 4*, pp. 485-512.

Levy, Jack S. (1988b), "Domestic Politics and War", *The Journal of Interdisciplinary History, Vol. 18, No. 4*, pp. 653-673.

Levy, Jack S. (1989), "The Diversionary Theory Of War: A Critique" *Handbook of War Studies*, Manus I. Midlarsky (ed.), Unwin Hyman, Boston, pp. 259-288.

Levy, Jack S. (1998), "The Causes of War and the Conditions of Peace", *Annual Review of Political Science, Vol. 1, No. 1*, pp. 139-165.

Mansfield, Edward D. ve Jack Snyder (1995), "Democratization and the Danger of War", *International Security, Vol. 20, No. 1*, pp. 5-38.

Mansfield, Edward D. ve Jack Snyder (2002a), "Democratic Transitions, Institutional Strength, and War", *International Organization, Vol. 56, No. 2*, pp. 297-337.

Mansfield, Edward D. ve Jack Snyder (2002b), "Incomplete Democratization and the Outbreak of Military Disputes", *International Studies Quarterly, Vol. 46, No. 4*, pp. 529-549.

Markides, Kyriacos C. ve Steven F. Cohn (1982), "External Conflict/Internal Cohesion: A Reevaluation of an Old Theory", American Sociological Review, Vol. 47, No. 1, pp. 88-98.

Marra, Robin F., Charles W. Ostrom Jr ve Dennis M. Simon (1990), "Foreign Policy and Presidential Popularity: Creating Windows of Opportunity in the Perpetual Election", *Journal of Conflict Resolution, Vol. 34, No. 4*, pp. 588-623.

Meernik, James (2005), “Foreign Policy Orientation, Strategic Interaction, and the Initiation of International Crises”, *Foreign Policy Analysis, Vol. 1, No. 2*, pp. 165-139.

Meernik James (2000), “International Crises and the Political Use of Military Force by the USA”, *Journal of Peace Research, Vol. 37, No. 5*, pp. 547-562.

Meernik, James (1994), "Presidential Decision Making and the Political Use of Military Force", *International Studies Quarterly, Vol. 38, No. 1*, pp. 121-138.

Meernik, James ve Peter Waterman (1996), “The Myth of the Diversionary Use of Force by American Presidents”, *Political Research Quarterly, Vol. 49, No. 3*, pp. 573-590.

Miller, Ross A. (1999), “Regime Type, Strategic Interaction, and the Diversionary Use of Force”, *Journal of Conflict Resolution, Vol. 43, No. 3*, pp. 388-402.

Miller, Ross A. (1995), "Domestic Structures and the Diversionary Use of Force", *American Journal of Political Science, Vol. 39, No. 3*, pp. 760-785.

Mitchell, Sara McLaughlin ve Brandon C. Prins (2004), “Rivalry and Diversionary Uses of Force”, *Journal of Conflict Resolution, Vol. 48, No. 6*, pp. 937-961.

Mitchell, Sara McLaughlin ve Will H. Moore (2002), “Presidential Uses of Force During the Cold War: Aggregation, Truncation, and Temporal Dynamics”, *American Journal of Political Science, Vol. 46, No. 2*, pp. 438–452.

Moravcsik, Andrew (1997), "Taking Preferences Seriously: A liberal Theory of International Politics", *International Organization, Vol. 51, No. 4*, pp. 513-553.

Morgan, T. Clifton ve Christopher J. Anderson (1999), "Domestic Support and Diversionary External Conflict in Great Britain, 1950-1992", *The Journal of Politics, Vol. 61, No. 3*, pp. 799-814.

Morgan, T. Clifton ve Kenneth N. Bickers (1992), "Domestic Discontent and the External Use of Force", *Journal of Conflict Resolution, Vol. 36, No. 1*, pp. 25-52.

Mousseau, Michael (2000), "Market Prosperity, Democratic Consolidation, and Democratic Peace", *Journal of Conflict Resolution, Vol. 44, No. 4*, pp. 472-507.

O'Donnell, Guillermo, Philippe C. Schmitter ve Laurence Whitehead (1986), *Transitions from Authoritarian Rule: Prospectsfor Democracy*, Johns Hopkins University Press, Baltimore.

Ostrom, Charles W. ve Brian L. Job (1986), "The President and the Political Use of Force", *American Political Science Review, Vol. 80, No. 2*, pp. 541-566.

Palmer, Glenn, Tamar London ve Patrick Regan (2004), "What's Stopping You?: The sources of Political Constraints on International Conflict Behavior in Parliamentary Democracies", *International Interactions, Vol. 30, No. 1*, pp. 1-24.

Pickering, Jeffrey ve Emizet F. Kisangani (2005), "Democracy and Diversionary Military İntervention: Reassessing Regime Type and the Diversionary Hypothesis", *International Studies Quarterly, Vol. 49, No. 1*, pp. 23-43.

Putnam, D. Robert (1988), “Diplomacy and Domestic Politics: The Logic of Two level Games”, *International Organization, Vol. 42, No. 3*, pp. 427-460.

Reynal-Querol, Marta (2002), "Ethnicity, Political Systems, and Civil Wars", *Journal of Conflict Resolution, Vol. 46, No. 1*, pp. 29-54.

Richards, Diana, T. Clifton Morgan, Rick K. Wilson, Valerie L. Schwebach ve Garry D. Young (1993), “Good Times, Bad Times, and the Diversionary Use of Force: A Tale of Some Not-So-Free Agents”, *Journal of Conflict Resolution, Vol. 37, No. 3*, pp. 504-535.

Russett, Bruce (1990), “Economic Decline, Electoral Pressure, and the Initiation of Interstate Conflict”, *Prisoners of War*, Charles S. Goachmen ve Alan Ned Sabrosky (ed.), Lexington Books, Lexington, pp. 123-140.

Russett, Bruce, Christopher Layne, David E. Spiro ve Michael W. Doyle (1995), “The Democratic Peace”, *International Security, Vol. 19, No. 4*, pp. 164-184.

Sambanis, Nicholas (2001), "Do Ethnic and Nonethnic Civil Wars Have The Same Causes? A Theoretical and Empirical Inquiry (Part 1)", *Journal of Conflict Resolution, Vol. 45, No. 3*, pp. 259-282.

Sand, Şlomo (2011), *Yahudi Halkı Nasıl İcat Edildi: Kitabı Mukaddes' ten Siyonizme*, Işık Ergüden (çev.), Doğan Kitap, İstanbul.

Shulman, Stephen (1998), "National Integration and Foreign Policy in Multiethnic States", *Nationalism and Ethnic Politics, Vol. 4, No. 4*, pp. 110-132.

Small, Melvin ve J. David Singer (1976), "The War-Proneness of Democratic Regimes, 1816-1965", *Jerusalem Journal of International Relations, Vol. 1, No. 4*, pp. 50-69.

Sobek, David (2007), "Rallying Around the Podesta: Testing Diversionary Theory Across Time", *Journal of Peace Research, Vol. 44, No. 1*, pp. 29-45.

Sprecher, Christopher ve Karl DeRouen (2005), “Domestic Determinants of Foreign Policy Behavior in Middle Eastern Enduring Rivals, 1948-1998”, *Foreign Policy Analysis, Vol. 1, No. 1*, pp. 121-141.

Stohl, Michael (1980), “The Nexus of Civil and International Conflict”, *Handbook of Political Conflict: Theory and Research*, Ted Robbert Gurr (ed.), Free Press, New York, pp. 297-330.

Stoll, Richard J. (1984), "The Guns of November: Presidential Reelections and the Use of Force, 1947-1982", *Journal of Conflict Resolution, Vol. 28, No. 2*, pp. 231-246.

Thompson, William R. (2001), "Identifying Rivals and Rivalries in World Politics", *International Studies Quarterly, Vol. 45, No. 4*, pp. 557-586.

Tir, Jaroslav ve Michael Jasinski (2008), "Domestic-Level Diversionary Theory of War: Targeting Ethnic Minorities", *Journal of Conflict Resolution, Vol. 52, No. 5*, pp. 641-664.

Tir, Jaroslav (2005), “Dividing Countries to Promote Peace: Prospects for Long-Term Success of Partitions”, *Journal of Peace Research, Vol. 42, No. 5*, pp. 545-62.

Vasquez, John A. (1996), "Distinguishing Rivals That Go To War From Those That Do Not: A Quantitative Comparative Case Study of the two Paths to War”, *International Studies Quarterly, Vol. 40, No. 4*, pp. 531-558.

Vincent, Jack E. (1981), “Internal and External Conflict: Some Previous Operational Problems and Some New Findings”, *Journal of Politics, Vol. 43, No. 1*, pp. 128-142

Wang, Kevin H. (1996), “Presidential Responses to Foreign Policy Crises: Reational Choice and Domestic Politics”, *Journal of Conflict Resolution, Vol. 40, No. 1*, pp. 68-97.

Ward, Michael D. ve Ulrich Widmaier (1982), "The Domestic-International Conflict Nexus: New Evidence and Old Hypotheses", *International Interactions, Vol. 9, No. 1*, pp. 75-101.

Wright, Quincy (1965), *A Study of War: Volume II*, The University of Chicago Press, Chicago.

Yılmaz, Muzaffer Ercan (2007), *Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Etnik Çatışmalar: Etnik Çatışmaların Nedenleri ve Etnik Barışın Tesisi*, Nobel Yayınları, Ankara.

STK'ların Temsili Demokrasinin Meşruiyet Krizine Cevabı ve Katılımcı Demokrasiye Olan Etkisi

Yüksek Lisans Öğrencisi, Serhat POLAT [1],
[1] Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, - 0000-0001-9390-4110

ÖZET
Sivil toplum kuruluşları ve demokrasi arasında yıllardır süregelen önemli sorun alanlarından biri; sivil toplum kuruluşlarının demokrasi kavramını topluma aktarabilme, özümsetebilme açısından bir araç mı yoksa amaç mı olduğudur? Bu çerçevede sivil toplumun demokrasiyle olan ilişkisi ele alınıp aynı zamanda sivil toplumun demokrasinin gelişimine veya kurumlaşmasına ne derecede etki ettiği üzerinde durulmuştur. Bununla birlikte çağımızda birçok ülkenin temsili demokrasi modelini benimsemesi sonucu ortaya çıkan aksaklıklardan, yurttaşların temsili demokrasi modeli ile demokratik değerlerinin ne ölçüde temsil edildiği, temsili demokrasi modelinin günümüzde nasıl işlevsizleştiği ve sorun alanlarının ne olduğu aktarılmaya çalışılmıştır. Bu sorunların daha katılımcı bir demokrasiyle çözülebileceği, çoğulcu bir yapının benimsenmesi ile bireylerin kendisini kamuda daha değerli hissedebileceği ve bu esnada sivil toplum kuruluşlarının "katılımcı demokrasi" modelinin yaşama geçirilmesindeki kritik rolü ve etkisi üzerinde durulmuştur. Sivil toplum kuruluşlarının temsili demokrasideki rolünün zayıf olması, katılımcı demokrasi modelinin benimsenmesiyle birlikte değişim geçirip, gelişim gösterecektir.
Bu bağlamda çalışmada; sivil toplum kuruluşlarının katılımcı demokrasinin temel unsurlarından biri olan siyasal katılıma ve halka olan etkisi irdelenmiş, aynı zamanda bu çalışmada yeni bir model olan katılımcı demokrasinin, temsili demokrasinin meşruiyet krizine yanıt üretip, üretemeyeceği sorusu üzerinde yoğunlaşılmıştır.
Anahtar Kelimeler: Temsili demokrasi, Katılımcı demokrasi, Sivil toplum

1. GİRİŞ
Günümüzde küreselleşme ile birlikte birçok kavramın değişim geçirdiğini görürüz, hiç şüphesiz bu kavramların arasında demokrasi de vardır. Küreselleşme ile birlikte toplumun ekonomik düzeyi, refah seviyesi düştüğü için bu dönem toplum; demokrasi, siyaset gibi kavramlara ön yargı ile yaklaşır olmuş ve gittikçe siyasetten uzaklaşmıştır. Bu bağlamda dünyada birçok ülkenin vatandaşı sadece seçimden seçime sandık başına giderek siyasi olarak varlık göstermektedir, kısacası halkın siyasete katılımı oldukça sınırlı seviyelerdedir. Halkın siyasetten uzaklaşması devletin halka karşı güçlenmesi sonucunu doğurmuştur. Bu sırada evrimleşen demokrasi halkın siyasete katılımını yüksek seviyelere çıkarabilmek adına yeni aktörler ortaya koymaya başlamıştır. Bunun sonucunda halkın siyasete katılımını arttırmak ve bireyi kamusal alanda özne haline getirebilmek amacıyla sivil toplum kuruluşları dediğimiz yeni aktörler oluşturulmuştur. Sivil toplum kuruluşlarının oluşturulması ile birlikte temsili demokrasi modelinin yarattığı "meşruiyet krizinin" çözülmesi adına önemli bir rol üstlenmiştir. Bu bağlamda ortaya çıkmış olan paradigma değişimi ve sivil toplum kuruluşlarının varlığı, temsili demokrasi kavramının eksikliklerini gün yüzüne çıkarmıştır. Eksikleri gün yüzüne çıkan temsili demokrasi kavramını daha katılımcı bir yapıya kavuşturacak olan şey ise; sivil toplum kuruluşlarıdır. STK'lar farklı alanlar arasında ortak noktalar belirleyerek hem sistemin

meşruiyet krizini engellemeye çalışmaktadır hem de toplumda demokrasi kültürünün oluşmasına katkıda bulunmaktadır (Akbal, 2017, s. 111).
Çalışma özünde genel hatlarıyla; temsili demokrasi modelinin sorun alanları ve temsili demokrasi modelinin içerisinde barındırdığı meşruiyet krizine sivil toplum kuruluşlarının etkisi ve sorun alanlarına getirilen çözüm önerileriyle birlikte katılımcı demokrasi modelinin içeriğinden, sivil toplum kuruluşlarının katılımcı demokrasinin koşullarını sağlayıp, sağlayamadığı üzerinde durulmaktadır.

2. TEMSİLİ DEMOKRASİ MODELİ VE KRİZ ALANLARI

Temsili demokrasi modelinin içerisinde yer alan temsil kavramı önem arz etmektedir. Temsil kavramını kısaca tanımlayacak olursak eğer; başkası adına işlem yapabilme yetisi olarak tanımlayabiliriz, bu kavram temsil edilen ve temsilci arasındaki ilişkiyi gerçek anlamda kavrayabilmek adına oldukça önem arz etmektedir (Nacak, 2014, s. 196). Bu modelin ana amacı ise; çoğunluğun iradesini yansıtmaktır. Fakat bu modelde çoğunluğun iradesini ortaya koyalım derken azınlığın haklarının göz ardı edilmemesi önemli ve hassas bir konudur (Nacak, 2014, s. 196-197).
Küreselleşmenin yaşanmasıyla birlikte temsili demokrasilerin meşruiyet krizine girdiği bilinmektedir. İlhan Tekeli ise bu meşruiyet krizinin farklı nedenleri olduğunu dile getirmektedir, bunlardan ilki; küreselleşmeyle birlikte "sınır" kavramının ortadan kalkmasıdır, ikincisi ise; karar alma mekanizmasında "oy çokluğu" sisteminin kullanılıyor olmasıdır, ki bu temsili demokrasinin en önemli sorun alanlarından bir tanesidir (Hopyar, 2016, s. 66).
Temsili demokrasilerde önemli sorun alanlarından bir tanesi de; halkın seçim zamanlarının dışında siyasette var olamamasıdır, bu bağlamda birey politika oluşturma sürecinden gittikçe uzaklaşmaktadır. Bunun sonucunda halk yönetime yabancılaşır ve kendisini değersiz hissetmeye başlar. Ayrıca siyasiler halkın bu görüntüsünden şikayetçi değildir, halk siyasetten uzaklaştıkça yönetim kafasına göre rahatça hareket edebilmektedir bu durumda halkın seçtiği siyasiler halka hesap verme isteğini içerisinde barındırmaz ve temsili demokrasi modelinin meşruiyet krizi ile karşı karşıya kalmasına sebep olur.
Bir başka önemli sorun alanı ise; temsili demokrasilerde siyasi partilerin bulunduğu konumdur, normal şartlar altında siyasi partiler bir araç olmalıyken, amaç olabilmektedirler bu durumda sistemin işlerliği, siyasal katılım açısından birtakım sorunlar doğurmaktadır (Nacak, 2014, s. 198). Ayrıca temsili demokrasilerde toplumdaki çeşitlilik tam anlamıyla yönetime yansımaz, göz ardı edilen bir azınlıktan bahsetmek mümkündür. Hal böyle olunca toplumun yönetime duyduğu güven gittikçe azalmaktadır, diyebiliriz. Temsili demokrasi modelinde uygulanan seçim modeli de birçok sorunu beraberinde getirmektedir. Sorunlardan bazıları ise; halkın dönem dönem seçimlere katılım oranının düşük olması ve bazı zamanlarda azınlığın, çoğunluğa egemen olabilmesi durumudur (Nacak, 2014, s. 199-201). Bu durumun devam etmemesi, halkın seçimlere katılımının sağlanması ve yönetimde meşruiyet sorunun çözülmesi için çoğulculuk ve siyasal katılımcılık kavramlarının halka aktarılması gerekmektedir. Bu kavramları modern demokrasilerin olmazsa olmaz şartı olarak değerlendirecek olursak eğer karşımıza katılımcı demokrasi modeli çıkmaktadır.

2.1. Katılımcı Demokrasi

Bu demokrasi anlayışının ortaya çıkmasının altında temsili demokrasinin içerisinde bulunduğu meşruiyet krizi yatmaktadır. Temsili demokrasiler modern demokratik ihtiyaçlara ve vatandaşların isteklerine göz yumduğu için bir krizin içerisine sürüklenmişti. Katılımcı demokrasiler bu tür sorunlarla karşılaşmamak adına siyasal katılım kavramını merkeze almıştır. Katılımcı demokrasiler siyasal katılım kavramını merkeze alarak; önce halkın ihtiyaçlarına cevap veren bir yönetim tarzı benimsemiş ve halkın tüm kesiminden insanın siyasal katılımını gerçekleştirmeyi hedeflemiştir.

Katılımcı demokrasi anlayışı, siyasal gruplar içerisinde bireyin aktif olarak rol almasını amaçlamakta ve meşruiyetini halktan almaktadır. Bu modelde asıl önemli olan şey; tüm halkın yönetime katılması değil, tüm halka yönetime katılma hakkının tanınmasıdır (Hopyar, 2016, s. 67). Bu modelin bir başka önemli özelliği ise yönetimde açıklık ve şeffaflık ilkelerine fazlasıyla önem veriliyor olmasıdır ve yönetimdeki eylemlerin halk tarafından açık bir şekilde biliniyor olmasıdır, eylemlerin halk tarafından biliniyor olması halkın yönetime güvenmesi sonucunu da beraberinde getirmiştir (Nacak, 2014, s. 206).

Temsili demokrasilerde yönetimde meydana gelen aksaklıkları düzeltmek ve sorunları ortadan kaldırmak amacıyla ortaya çıkan katılımcı demokrasiyi tam anlamıyla işler kılabilmek için birtakım düzenlemelere ihtiyaç vardır. Bu düzenlemelerin başında; sivil toplum kuruluşlarının oluşturulması gelir, katılımcı demokrasi mantalitesiyle oluşturulacak bir sivil toplum modeli hem temsili demokrasideki meşruiyet sorununu çözebilir, hem de katılımcı demokrasi anlayışını daha işler kılabilir. Bu kısma kadar temsili demokrasi modelinden, sorun alanlarından bahsetmem ve kısaca katılımcı demokrasi modelinin üzerinde durmamın temel sebebi; demokrasinin altyapısal koşullarına daha hâkim olup, oluşturulacak sivil toplum modelinin meşruiyet sorununa cevap verip vermeyeceğini görebilmek içindi, bu sebepten ötürü bir sonraki başlıkta sivil toplum kuruluşlarının demokrasiye olan etkisi üzerinde durulacaktır.

2.2. Sivil Toplum Kuruluşlarının Meşruiyet Krizine Cevabı

Temsili demokrasi modelinin meşruiyet krizine girmesinin en önemli sebeplerinden birinin katılımcılık kavramına gereken önemi vermemesi ve bireye gereken önemi vermemesinden kaynaklandığını dile getirmiştik. Bu krize bir çözüm olabilmek adına, mevcut durum katılımcı demokrasi modeliyle değişim geçirmiş ve vatandaşın siyasal varlığını arttırabilmek için katılımcı demokrasi modeliyle birlikte yeni aktörler ortaya çıkmış ve örgütlü bir toplum yapısına geçilmiştir. Hiç şüphesiz bu örgütsel yapının başında; sivil toplum kuruluşları gelmektedir. Kısacası temsili demokrasi modelindeki özensiz sivil toplum modeli terkedilmiş ve katılımcı demokrasi modeliyle beraber sivil toplum kavramı ön planda olmuş, önemli bir araç olarak karşımıza çıkmıştır. Katılımcı demokrasi modelinde gördüğümüz sivil toplum modeline birtakım eklemeler yapılarak, düzenlemeler gerçekleştirilerek sivil toplum kuruluşlarının temsili demokraside meydana gelen meşruiyet krizine çözüm üretebileceğini düşünmekteyim.

Sivil toplum kuruluşlarının daha demokratik bir görünüm sergilemek ve krize cevap verir nitelikleri içerisinde barındırabilmesi için kamusal alandaki önemi, değeri arttırılmalı ve STK'lara çoğulculuğu gerçekleştirebilecek, yaşamı zenginleştirebilecek ve kamusal alanda bireye kendisini değerli hissettirecek koşulların oluşturulması gerekmektedir (Uğuz & Yılmaz, 2020, s. 318). Bu bağlamda temsili demokrasinin içerisine girdiği krizden çıkması için sivil toplum kuruluşlarının yanında demokrasiyi daha etkin ve demokratik kılacak olan birtakım

unsurlarda büyük önem arz etmektedir, bu unsurlardan bazıları; katılımcı demokrasi, aktif yurttaş ve Tekeli'ye göre en önemlilerinden biri yerel yönetimlerdir (Uğuz & Yılmaz, 2020, s. 318). Bu saydığımız unsurlar temsili demokrasi modelinde oldukça yetersiz iken katılımcı demokrasi modeli ile gelişim geçirmiştir.

Günümüzde sivil toplum kuruluşları demokrasilerdeki birtakım sorunlara veya krizlere cevap verebilmek adına; devlet iktidarı tarafından iktidarı ele geçirecek tehlike olarak değil de toplumun bir nevi sigortası olarak görülmelidir ayrıca sivil toplumun, devlet iktidarına siyasetin topluma rağmen değil, toplum için yapıldığını benimsetmesi gerekmektedir (Velioğlu, 2009, s. 57). Aynı zamanda sivil toplum kuruluşları siyasal meşruiyet alanını olabildiğince genişletip, topluma yaymalıdır bu şekilde daha rahat örgütlenebilirler. Bu şekilde toplumun ihtiyaçlarına daha kolay cevap verebilecek olan sivil toplum kuruluşları toplumu daha çoğulcu ve katılımcı bir yapıya kavuşturarak demokrasilerde oluşabilecek olan meşruiyet krizinin önüne geçmiş olurlar (Velioğlu, 2009, s. 102).

Sivil toplum kuruluşlarının daha katılımcı bir görüntü sergileyebilmesi adına temsili demokrasi modelinde benimsediği politik alanda varlığını hissettirme düşüncesinden vazgeçip daha çok kamusal alanda varlığını hissettirmeyi amaçlamalıdır (Uğuz & Yılmaz, 2020, s. 320). Bu bağlamda devlet iktidarı da sivil toplumun asıl amacını kamusal alanın tümünü ele geçirmek olarak görmemeli ve çoğulculuğu yaşama sivil toplum kuruluşlarıyla beraber aktaracaklarını unutmamalılardır (Uğuz & Yılmaz, 2020, s. 320). Bu bağlamda sivil toplum kuruluşları açısından unutulmaması gereken bir başka nokta; siyasal alanda varlık göstermeye çalıştıkları zaman sivil toplum ahlakından uzaklaşmadan bunu yapmaları gerektiğidir eğer bu denge iyi sağlanamazsa demokrasi krize sürüklenir.

Demokratik sistem içerisinde sivil toplum kuruluşları ile alakalı bir başka önemli husus; sivil toplum kuruluşlarının kendi içerisinde "yönetişim" ilkelerini benimsemesidir (Akbal, 2017, s. 111). Bu kavramın önem arz etmesinin temel sebebi birçok dünya ülkesinde sivil toplum kuruluşlarının kendi içerisinde kurumsallaşması ve tepeden inme bir düzene sahip olması hem demokrasi açısından hem de sivil toplum kuruluşları açısından ciddi bir sorun oluşturur, bu bağlamda demokratik değerlerinin korunabilmesi adına sivil toplum kuruluşları yönetişim ilkelerini benimsemeli ve canlı, dinamik, araştırmacı, politik mekanizmayı etkileyebilecek potansiyelde bir görünüm sergilemelilerdir, bu artık demokrasinin olmazsa olmaz şartlarından bir tanesidir, diyebiliriz (Çaha, 2016, s.71).

Sivil toplum kuruluşları yukarıda bahsettiğimiz özellikler çerçevesinde bir ülkede gelişimini tamamladıysa o ülkenin demokrasisi de oldukça gelişmiştir yorumunu getirebiliriz, çünkü sivil toplum kuruluşları o ülkedeki demokrasi kalitesini arttırmak açısından büyük önem arz etmektedir (Tekeli, 2012, s. 54). Bu bağlamda temsili demokrasilerde meydana gelen meşruiyet krizini; katılımcılığı ve çoğulculuğu gerçek anlamda sağlayan, toplumun meşruiyet sorununa önemseyen, bireyi siyasal mekanizmaya dahil edip, kamusal alanda özne olduğunu hissettiren bir sivil toplum modeli demokraside oluşabilecek birçok krizin ve sorun alanının önüne geçecek aynı zamanda demokrasinin pekiştirilmesine yardımcı olacak ve krizlerin çözülebilmesine ön ayak olacaktır.

3. SONUÇ

Çağımızda yaygın olarak kullanılmakta olan ve herkes tarafından kabul edilmiş olan en yaygın yönetim biçimi temsili demokrasilerdir, fakat günümüzdeki ihtiyaçların birçoğuna cevap veremeyen temsili demokrasiler bir krize sürüklenmiştir ve eleştiri yağmuruna tutulmuştur. Bu gelişmelerin ardından 20. yüzyılın sonlarına doğru temsili demokrasi modelinin eksiklikleri gündeme getirilmiştir, bu eksiklikler genel hatlarıyla; farklı kesimlerden bireylerin temsiline olanak sağlanmaması, bireylerin siyasete olan katılımın sadece seçimle sınırlandırılmış olması, seçimlere olan katılımın azalması, halkın demokrasiye olan inancının azalması ve hem temsili demokrasiye hem de devlet iktidarının temsil kurumlarına olan güvenin gün geçtikçe azalması şeklinde sıralayabiliriz. Bu eksikliklerin giderilmemesi ve yoğun bir biçimde eleştirilmesi sonucunda ortaya katılımcı demokrasi modeli çıkmıştır. Katılımcı demokrasi modelinin ortaya çıkmasıyla birlikte temsili demokrasideki sorun alanlarının ortadan kaldırılması hedeflenmiştir. Bu bağlamda katılımcı demokrasi modeli ile birlikte örgütlü bir toplum yapısı benimsenmiş, vatandaşların siyasal sisteme katılımının arttırılması amaçlanmış, temsili demokrasilerde vatandaşların devletin kurumlarına ve demokrasiye karşı olan inancının onarılması amaçlanmış ve son olarak özellikle sivil toplum kuruluşlarının etkisiyle vatandaş ile devlet arasındaki ilişki onarılmaya çalışılmıştır.

Bireyler katılımcı demokrasi modeliyle birlikte pasif rolünden sıyrılıp, siyasal karar alma mekanizmalarında olabildiğince rol alıp aktif bir birey rolüne kavuşmuştur. Hiç şüphesiz ki bireyin böyle bir dönüşüm geçirmesinde sivil toplum kuruluşlarının etkisi yadsınamaz. Sivil toplum kuruluşlarının yönetişim kavramına bağlı, güçlü ve olabildiğince bağımsız olması demokrasiye olan katkısını da o derece güçlü kılacaktır.

Sonuç olarak bir ülkede sivil toplum kuruluşları ancak temsili demokrasi modelinin sınırlarından kurtularak daha demokratik bir niteliğe kavuşup, krizlere cevap verir bir niteliğe kavuşabilir. Bu bağlamda bir sivil toplum modelinin benimsenebilmesi için toplumda sivil toplum ahlakı benimsenmeli ve sivil toplum kuruluşları daha işler bir hale getirilmelidir ki katılımcı demokrasi modelinin koşulları sağlanmış olsun.

KAYNAKÇA

Akbal, İ. *Sivil Toplum: Sivil Toplum Düşüncesi, Sivil Toplum Kuruluşları ve Kamu Yönetiminde Karar Alma Üzerine Etkisi.* Konya: Çizgi Kitabevi, 2017.

Aslan, Y. (2010). Sivil Toplum ve Demokrasi. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 15(2), 2010. https://dergipark.org.tr/tr/pub/sduiibfd/issue/20827/223035

Çaha, Ö. *Sivil Toplum ve Devlet*. Ankara: Orion Kitabevi, 2016.

Eşki Uğuz, H. & Yılmaz, F. H. İlhan Tekeli'nin Fikriyatında Temsili Demokrasinin Krizine Bir Yanıt Olarak Sivil Toplum Kuruluşları ve Yerel Yönetimler. İDEALKENT, 11(29), 2020. DOI: 10.31198/idealkent.682923

Hopyar, Z. Temsili Demokrasiden Katılımcı Demokrasiye: Sosyal Medya. Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi, 2(1), 2016. DOI: 10.25272/j.2149-8539.2016.2.1.06

Keser, H. & Hışım, S. Demokrasilerde Sivil Toplumun Rolü. İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 7(2), 2016. https://dergipark.org.tr/tr/pub/inuhfd/issue/22944/291298

Nacak, O. Temsili Demokrasinin Sorun Alanları ve Çözüm Noktasında Yeni Bir Model: Katılımcı Demokrasi. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (32), 2014. https://dergipark.org.tr/tr/pub/musbed/issue/23509/250480

Tekeli, İ. Katılımcı Demokrasi, Sivil Ağlar ve Sivil Toplum Kuruluşları, Türkiye İçin STK'lar ve Katılımcı Demokrasi Yazıları. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012.
Velioğlu, M. *Sivil Toplum Kuruluşlarının Demokrasi Üzerindeki Etkileri.* Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Kırıkkale, 2019.
https://www.sivilsayfalar.org/2016/05/22/demokrasi-sivil-toplum-bir-butunun-parcalari gibidir/
https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-130-subat-2000/2323/sivil-toplum-orgutleri-icinde-katilim-ve-orgut-ici-demokrasi/5846

Toplumsal Gerçekçi Ressam Neşet Günal'in Eserlerindeki Figürlerin Anatomi ve Yüz İfadelerinin Eleştirel Yöntemle İncelenmesi

Dr. Banu DAVUN, Phd[1], Doç Dr.Fahrettin GEÇEN, Phd [2]

ÖZET

Nevşehirli Ressam Neşet Günal, toplumcu gerçekçi resim anlayışını temsil eden en önemli sanatçılarımızdan biridir. Sabri Berkel ve Leopold Levy'nin atölyelerinde çalışan ressam, sağlam deseni ve güçlü anlatımıyla Leopold Levy'nin en başarılı öğrencilerinden biriydi.

Güzel Sanatlar Akademisi'ne mezunu olan sanatçı, genç yaşlarından itibaren yurt içi ve yurt dışında birçok sergilere katılmıştır. Türk sanatçı olarak 1946 yılında Unesco'nun Paris'te düzenlediği Modern Sanat konulu sergiye katılmış ve sonrasında bu şehirde sanat eğitimine başlayarak ilkin Andre Lhote atölyesine ve sonrasında Fernand Leger'nin atölyesine geçmiştir. Sanatsal çalışmalarında Leger'den ilham aldığı görülmektedir.

Paris' ten sonra yurda dönen Günal, Güzel Sanatlar Akademisi'ne asistan olarak girerek, akademisyenlik kariyerine başlamıştır. Sanatçı, doğup yetişip büyüdüğü kadim topraklar olan Kapadokya bölgesini içinden geldiği gibi ve yaşadığı toplumla sanatı arasında bir köprü kurarak ustalıkla aktarmayı başarabilmiştir. Eserlerinde teknik olarak dışavurumcu- gerçeküstücü olan ressam, - Kapadokya bölgesi köy yaşantısına dair öğeleri kendine özgü yorumuyla kullanmıştır. Bütün bu ögelerin tamamı resmin genel temasını destekler niteliktedir. Son derece güçlü ve ustaca çizilmiş figürleriyle Orta Anadolu köy kültürüne dair giyim, yaşantı, tarla, bağ, bahçe gibi bilgi ögelerini ustalıkla izleyicisine aktarırken, aynı zamanda betimlenen kompoziyon tiyatral bir perdeyi aralamakta ve Kapadokya bölgesine alıp götürmektedir. Bir çok medeniyete evsahipliği yapmış kadim bir tarihi ve özel volkanik bir coğrafi yapıya sahip Kapadokya bölgesini tema olarak eserlerine yansıtırken, kurak ve verimsiz topraklara dikkat çekmektedir. Bu topraklarda yaşamını sürdürmeye çalışan insanların çektikleri

[1] Dr. Öğretim Üyesi Aksaray Üniversitesi Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü,Resim- İş Eğitimi ABD , ORCID: 0000-0002-2924-2789
[2] Doç. Dr. İnönü Üniversitesi Güzel sanatlar ve Tasarım Fakültesi , ORCID: 0000-0002-0787505

sıkıntılar ve hayat mücadelesi üzgün yüz ifadeleriyle kendisini bulan ve adeta konuşan figürlerinde şekillenmiştir.

Figürlerinde dikkat çekici bir şekilde, ellerin ayakların ve yüzün olduğundan büyük çizilerek, anatomik bozukluklar oluşturulması gerçeküstücü bir anlatımda üslup olarak kendisini göstermektedir. Toprağına bağlı, geçimini topraktan-tarımdan sağlayan çilekeş, özverili ve çalışkan Anadolu insanını kendine has üslup çizgileriyle betimlerken normalinden büyük çizilen eller ve ayakların toprakla bütünleşen hayat mücadelesindeki önemine vurgu yapmaktadır.

Toplumcu ve gerçekçi resim anlayışının temsilcilerinden olan Neşet Günal'in eserlerindeki estetik analizlerle sanatçının tekniği ve özgün üslubu irdelenmiştir. Ayrıca yorumladığı kültürel ögelerle sanatçının Türk resim sanatının gelişmesindeki etkisi ve gelecek kuşaklara nasıl yansıdığının araştırılması amaçlanmıştır.

Araştırmamızın bundan sonra yapılacak olan araştırmalara ışık tutması beklenmektedir.

Anahtar Sözcükler (kelimeler): Kapadokya Bölgesi, Neşet Günal, özgün yorum, Figüratif eser, toprak, köy yaşantısı, toplumsal gerçekçi resim.

Abstract

A Critical Examination of the Anatomy and Facial Expressions of the Figures in the Works of the Social Realist Painter Neşet Günal

Nevsehir-based painter Neşet Günal is one of our most important artists representing the socialistic realistic understanding of painting. The painter, who worked in the workshops of Sabri Berkel and Leopold Levy, was one of the most successful students of Leopold Levy with his solid pattern and strong narrative.

Graduated from the Academy of Fine Arts, the artist has participated in many exhibitions at home and abroad since his young age. As a Turkish artist, he participated in the Unesco exhibition on Modern Art organized in Paris in 1946 and then started his art education in this city, first going to the workshop of Andre Lhote and then to the workshop of Fernand Leger. It is seen that he was inspired by Leger in his artistic works.

After Paris, Günal returned to his homeland and entered the Academy of Fine Arts as an assistant and started his academic career. The artist has managed to Decipher

the Cappadocia region, the ancient land where he was born, raised and raised, as he came from and by building a bridge between the society he lives in and his art with skill. Technically an expressionist- surrealist painter, he used elements about the village life of the Cappadocia region with his own unique interpretation in his works. All of these elements support the overall theme of the picture. Extremely powerful and skillfully drawn village in central Anatolia culture figures, clothing, life, Farm, Vineyard, garden items expertly audience when transferring information, such as, at the same time, the writing takes away from Cappadocia and described a theatrical curtain alternative. While reflecting the Cappadocia region, which has an ancient history and a special volcanic geographical structure that has hosted many civilizations, as a theme in his works, he draws attention to the arid and unproductive lands. The troubles suffered by people trying to survive in this land and the struggle for life are shaped in the figures who find themselves with sad facial expressions and almost speak.

Remarkably, in his figures, the drawing of hands, feet and face larger than they are, the creation of anatomical disorders shows itself stylistically in a surrealist narrative. Çilekeş, who is connected to the soil and makes his living from soil-agriculture, describes the selfless and hardworking Anatolian people with his unique stylistic lines, emphasizing the importance of hands and feet drawn larger than normal in the struggle for life integrated with the soil.

The technique and original style of the artist have been examined with aesthetic analyses in the works of Neşet Günal, who is one of the representatives of the socialistic and realistic understanding of painting. In addition, it is aimed to investigate the influence of the artist on the development of Turkish painting art and how it is reflected to future generations with the cultural elements it interprets.

It is expected that our research will shed light on the research that will be carried out next.

Keywords : Cappadocia Region, Neşet Günal, original interpretation, figurative work, soil, village life, social realistic painting.

1. Giriş

Figüratif ve toplumcu - gerçekçi resim anlayışının temsilcilerinden olan Neşet Günal, doğup yetişip büyüdüğü kadim topraklar olan Kapadokya bölgesini içinden geldiği gibi ve yaşadığı toplumla sanatı arasında bir köprü kurarak ustalıkla aktarmayı başarabilen

ressamlarımızdandır. Eserlerinde teknik olarak dışavurumcu- gerçeküstücü olan ressam, Kapadokya bölgesi köy yaşantısına dair öğeleri, kendine has yorumuyla harmanlamıştır. Yıpranmış kıyafetler içerisinde, tarlada, bağda bahçede çalışan köylüler çocuklar çorak araziler tarlalar gibi kırsal ögelerin tamamı resimlerinin genel temasını destekler niteliktedir. Son derece güçlü ve ustaca çizilmiş figürleriyle Orta Anadolu köy kültürüne dair giyim, yaşantı, tarla, bağ, bahçe gibi bilgi ögelerini ustalıkla izleyicisine aktarırken, aynı zamanda betimlediği kompoziyon Kapadokya bölgesine alıp götürmektedir. Sanatçı, bir çok medeniyete evsahipliği yapmış kadim bir tarihi ve özel volkanik bir coğrafi yapıya sahip Kapadokya bölgesini tema olarak eserlerine yansıtırken, kurak ve verimsiz topraklara dikkat çekmektedir. Bu topraklarda yaşamını sürdürmeye çalışan insanların çektikleri sıkıntılar ve hayat mücadelesi üzgün yüz ifadeleriyle kendisini bulan ve adeta konuşan figürlerinde şekillenmiştir. Eserlerinde kırsal insan yaşamından çözümlemeler yapması dikkat çekicidir. Sanatçı, portrelerinde ise Anadolu insanını gerçekçi, fakat belirli stilzasyonlarla şemalaştırmıştır. Figüratif resimlere yönelmesinin ağırlık merkezi toplumsal konular ve bunun çevresinde gelişen üslup sorunları oluşturmaktadır. (Bal , 2012:133-134).

Günal'ın Orta Anadoluyu kapsayan Kapadokya bölgesi ve insanlarının çilekeş ama onurlu, doğup büyüdüğü toprakları terk etmeyenlerin yaşamından izler taşıyan toplumsal içerikli resimleri yöreyi anlamak açısından dikkat çekicidir.

1.1Araştırmanın Amacı: Ressam Neşet Günal'in eserlerindeki figürler üzerinde anatomi ve yüz ifadelerinin eleştirel yöntemle incelenmesi ve değerlendirilmesi.

1.2 Araştırmanın Önemi: Toplumcu gerçekçi ressam Neşet Günal'in kıraç topraklara sahip Anadolu insanlarının yoksullukla geçen hayatları ve zorlu yaşam mücadelesinden etkilenerek özellikle modern sanatın etkisiyle stilize ettiği figürlerindeki biçimsel bozmaları eser eleştirisinde göstermek ve değerlendirmelerde bulunarak üslüp özelliklerini ortaya çıkarmak.

1.3 Araştırmanın Yöntemi: Araştırmada verilere ulaşmak için makalelere, tezlere, kitaplara, internet kaynaklarına bakılarak literatür taramasına gidilmiştir. Nitel bir araştırma yöntemi ile yapılan bu araştırmada resimler betimsel resim analizi kullanılarak irdelenmiştir. Eser örneklemi olarak Neşet Günal'e ait bir sanat eseri kullanılmıştır.

2. NEŞET GÜNAL KİMDİR? SANATSAL ÖZELLİKLERİ

Neşet Günal, 1923‘de Nevşehir‘de doğdu. Ailesinin ekonomik zorlukları nedeniyle ilkokulu Şereflikoçhisar’da dedesinin yanında okumak zorunda kaldı. Ortaokul tahsili için tekrar Nevşehir’e ailesinin yanına dönmüş ve Kemal Zerrin’in desteğiyle Güzel Sanatlar Akademisi’ne devlet bursu alarak kaydolmuştur. 1939 yılında başlayan ve yaklaşık yedi yıl süren Devlet Güzel Sanatlar Akademisi’ndeki eğitimi süresince sanatçı, Nurullah Berk, Sabri Berkel ve Leopold Levy‘nin atölyelerinde çalıştı. Bu atölyelerde tanıştığı Nuri İyem, Turgut Zaim ve Avni Arbaş‘tan etkilendi ve toplumsal gerçekçi üslubunu oluşturmaya başladı.

1946 yılında Güzel Sanatlar Akademisinden birincilikle mezun olduktan sonra aynı yıl İtalya bursunu kazandı. Sanatçı, genç yaşlarından itibaren yurt içi ve yurt dışında birçok sergilere katılmıştır. Türk sanatçı olarak 1946 yılında Unesco'nun Paris'te düzenlediği Modern Sanat konulu sergiye katılmış ve sonrasında bu şehirde sanat eğitimine başlayarak ilkin Andre Lhote atölyesine sonrasında Fernand Leger'in ve Leopold Levy’nin atölyesine geçmiştir. Sağlam deseni ve güçlü anlatımıyla gözde öğrencilerdendi. Sanatsal çalışmalarında hocalarından ilham aldığı görülmektedir. Cumhuriyet’in ilanından sonra Türk Resim Sanatı’nda önemli gelişmeler olmuştur. Bedri Rahmi Eyüboğlu, Nuri İyem, Mehmet Pesen, Neşet Günal, Nedret Sekban’ın sosyal gerçekçi ve Anadolu kültürü etkisindeki eserleri ile öne çıktıkları Yeniler Grubunu kurmuşlardır (Koç ve Altıntaş, 2016:834).

Paris' te ki eğitimleri esnasında burada duvar resmi ve fresk tekniğini öğrenerek, 1954 yılında Türkiye'ye dönen Günal, Akademi’ye asistan olarak girmiştir. İlk kişisel sergisini 1955 yılında Ankara Helikon Derneği Galerisi'nde açmış, 1956 yılında yeni meclis binası resimleri için görevlendirilmiştir. Ankara bulunan Hacettepe Üniversitesi Hastanesi duvarlarına fresk tekniğiyle duvar resimleri yapmıştır. 1958 yılında ikinci kişisel sergisini İstanbul Şehir Galerisi'nde açmıştır. 1963 yılında ikinci kez Paris'e giderek vitray ve goblen eğitimi almış, 1969 yılında 30. Devlet Resim Heykel Sergisi'nde "Kör Hasan'ın Oğlu" adlı çalışmasıyla resim dalında birincilik ödülü almıştır. Yurt içinde ve dışında birçok karma sergiye katılmış, Akademi’de uzun yıllar çalışarak 1970 yılında profesör olmuştur (Yener ve Nacar: 2015:104) (Günay, 2011: 42).

Neşet Günal'ın Leger etkisinden kısa sürede kurtulmuş ve kendi üslubunu oluşturmuştur. Birbirinin tekrarı olmayıp aynı konular üzerinde durup seri resimler üretmiştir. İnsani değerleri irdeleyerek düşünmemizi sağlar. Çaresiz Anadolu insanını, yoksul umutları ve beklentilerini resmetmiştir. Başlıca çalışmaları Sorun, Başakçı kadın, duvar dibi, Korkuluklar en önemli eserlerindendir (Coşar, 2020:43).

Günal Cumhuriyet sonrasının bu verimli sanat ortamının içinde dikkatli bir izleyici olarak gerekli gördüğü dönemin siyasi koşul ve kültür politikalarıyla düşüncelerini sanatına yansıtmıştır. Ayrıca, toplumcu ve gerçekçi resim anlayışının temsilcilerinden olan ressam Türk resim sanatında Anadolu insanının toprakla bütünleşen hayat hikayesini, yöresellik olgusu ve toplumsal gerçekler üzerinde durarak insanların kültürel yaşantısını ve mücadelesini sağlam deseni ve figüratif tarzı ile eserlerinde işlemiştir .

Toprağa bağlı yaşayan Anadolu insanının vefalı yaşama biçimi ve bunu ele alış biçimi belirleyici üslubudur. Resimlerinde, en belirgin öge köylülerin yaşamından kesitlerle ele alınmış insan çözümlemeleridir. Figürlerindeki ise özellik üzgün yüz ifadesiyle büyük el, ayaklar ve bunları saran yıpranmış giysilerdir. Ağır, oturaklı ve abartılı deformasyonla şekillenen desenler, klasik renkler ve pastel tonlamalarla Anadolu toprağının tüm özelliklerini veren bir titizlikle, sabırlı ve ince bir işçiliğin ürünleridir. (Ersoy 1998:82) Anatomik bozukluklar oluşturulması gerçeküstücü bir anlatım olarak kendisini göstermektedir. Toprağına bağlı, geçimini topraktan-tarımdan sağlayan çilekeş, özverili ve çalışkan Anadolu insanını kendine has üslup çizgileriyle betimlerken normalinden büyük çizilen eller ve ayakların toprakla bütünleşen hayat mücadelesindeki önemine vurgu yapmaktadır. İri ve heykelsi bir plastik anlatımla işlediği eklem yerleriyle bu el ve ayaklar, aynı zamanda anıtsallık etkisini de güçlendirmektedir. Doğayı figürün hizmetinde bir öğe olarak görmüş ve 1960'lı yıllarda yaptığı Başakçılar, Tarla Dönüşü gibi eserlerindeki genel tema, kırsal kesimin günlük hayatına dair yaşam kesitlerinden oluşmaktadır. Çalışmalarında toprağın yapısını yine aynı tonlarda ve pütürlü yapılarla vermektedir. Emeğin gücünü vurgulayan köylüler duruşları ve bakışlarıyla bir isyan, bir başkaldırıyı ifade etmektedir (Akyürek, 88).

Üslupta hareketliliği sağlayan renk armonileri, en üst düzeydedir. Ressam biçim ve renk pratiğine yön veren içeriksel yapıyı sürekli işleyerek doğal ve saf içtenliğiyle ortaya çıkarır. (Arslan, 2008:636-637)

Günal, açıkhavada ve çorak toprak üstünde, kalabalık figürlerden oluşan kompozisyonlar oluşturmaktadır. Ustalıkla resim ve doğa gerçeğini birbirinden ayırırken, aynı zamanda toplumsal bir hiciv yapmaktadır. Eserlerinde figürler genellikle sakin, durgun ilişkiler içinde betimlemiştir. Sanatçının "Toprak Adamlar" isimli eserindeki özgün üslup kompozisyonda kendisini göstermektedir. Genellikle üzerinde ot bitmeyen çıplak ve çorak bir toprağın egemen olduğu bir mekân, geri plandaki tepeler, dağlar harabe taş evler ve sınırlı bir gökyüzüyle dramatik bir ifade yansıtmaktadır (Büyükkol,2015:113).

Resimlerinin toplumsal ve ekonomik dönemlerle ilişkili olarak çözümlemesi yapıldığında tarım ve kadın imgesi göze çarpar. Sanatçının resimleri yaptığı dönemdeki yapısal ilişkilerle eşzamanlı metodolojik olarak değerlendirilmesi söz konusudur (Karkıner ve Ecevit ,2012:212).

Sağlam desen yapısıyla doğup büyüdüğü Orta Anadolu'nun çorak topraklarını ve yoksul ama çalışkan insanlarını anlatan sanatçı, tekniği ve yorumuyla Türk resmine yeni bir bakış açısı kazandırmıştır. Ülkemizde toplumcu gerçekçilik gündelik yaşamdan sahneleri ve olayları doğal bir yaklaşımla işleyen anlatım türüdür.

İzlenimci vurgularla figürlerde sitilizasyon yapmakta, genelge akromatik renk düzeni içinde, yeni boyutlarını araştırmakta ve kullanmaktadır. Parlak, renkli ve coşkulu resimlere yer vermemektedir. Kullandığı renklerde sarı, kahverengi, turuncu gibi toprak renkleri hakimdir. Çalışmalarında toprak ve insan teni aynı renktedir. Tuval yüzeyinin grenli-boyasal yapısı da, teknik bir öğe olarak bu somutluk işlevini güçlendirmiştir. Sanatçı, biçimlerin dağılmasını önlemek için, konturlar aracılığıyla onları adeta kendi sınırları içine hapsetmiştir (Bal, 2012:137). Yapıcı öğe olarak ön planda deseni yardımcı öğe olarak da renkleri kullanmıştır. Konular ustalıkla ve dolaysız bir anlatım biçimi ile işlenmiştir. Gerçeği olduğu gibi yansıtmak yerine gerçeğin yeniden akılcı bir yolla kavranmasını esas almaktadır. Günal, eserlerinde beden dilini büyük bir ustalıkla ifade etmiş, ve özellikle eller ve parmaklarlarla hareket kazandırmıştır. Bu eserde olduğu gibi sahiplerinin yüzünü göremesekte arkaya kavuşturulan eller ve parmakların yapısından bir fikir edinebiliyoruz. Ortada bulunan ve ayakları çıplak olarak betimlenen köylüler ve yanındakiler adeta dış dünyaya arkalarını dönmüş kendi iç dünyalarına dalmışlardır. Ekmeğini taştan çıkartan köylülerin zorlu yaşam mücadelelerini kabullenişlik görülmektedir. Anadolu insanını ve yaşam ilişkilerini, koyu mat renklerle, değiştirilmiş biçim öğeleriyle öncelikle

sanatçının düşüncesinde şekillenip sonra plastik bir anlatımla tuvallere aktarmaktadır . (Tansuğ, 1986:83).

Tansuğ'a göre (1990) "80'li yıllarda farklı eğilim grupları oluşturan genç kuşak sanatçıları, eğitim gördükleri akademi atölyesinin usta-hoca iradesinden taşınan bazı izler, kendi üslup girişimleri içinde eritme savaşımı verdiler. Bunlar arasında figür sorunuyla sıkı bir alışverişi olan Neşet Günal atölyesinin öğrencileri, figüratif düzenin farklı kişisel yorumlarını gerçekleştirmek yolunda yoğun uğraşlar içine girdiler." Bir çok sanatçının yetişyiği Neşet Günal'in atölyesi akademik çevreyi de aşarak, günlük hayatın ritmi ile, biçim ve renk bakımından cesur, bağımsız ve saf bir içerikle özgün bir üslup yapısına ulaşmıştır.

Bir röportajında Günal "Ben uzun yıllar yeteneğimi, kişiliğimi sorguladığımda, gördüm ki, akılcı yanım yapıcı yanımdan daha güçlü. Renkçi coşkulara açık değilim. En renkçi olmak istediğim zaman bile rengin kendiliğinden yapının arkasına itildiğini görüyordum. Bu nedenle desen'i yapıcı-kurucu öğe, rengi yardımcı öğe olarak benimsedim" demiştir. (Pehlivanoğlu, 2001: 16) .

Günal figürlerin birbiriyle ilişkisine ve birlikte her figürün kendi ifadesine önem veriyor. Bunu yapmadan önce desenlerinde sınırsız sabır, bunun ürünü olarak da doğru ilerleyiş ve çizginin ağırlığı esas unsur olmuştur.

3. " KORKULUK " İSİMLİ ESERİN ÇÖZÜMLEMESİ

Resim 1. Neşet Günal Korkuluk *Mimar Sinan Ün. Resim-Heykel Müzesi*

Eser Adı: ''Korkuluk I''

Teknik: Tuval üzerine yağlı boya

Yıl: 1968

Boyut: 220cm x 165cm

Bulunduğu Yer: Mimar Sinan Ün. Resim-Heykel Müzesi

1968'de yaptığı 'Korkuluk I' (Resim 2) isimli resim etkileyici ve anıtsal bir eserdir. Konu eleştireldir. 1960'lar, dinsel bağnazlığın iyiden iyiye Anadolu yaşamına uzandığı tarihlerdir ve Günal, bu resimde ülkenin siyasi istikrarsızlığını bir korku imgesi olarak eleştirel biçimde yansıtmıştır (Büyükkol,116)

Neşet Günal'in bu eserinin estetik bir çözümlemesini yaparsak:

Resmin merkezinde koyu yeşil ve kahverengi kumaşlarla bezenmiş bir korkuluk, hemen dibinde sol tarafta oturan bir çocuk, sağ tarafta ise kahverengi kumaşlar içinde yatan bir çocuk bulunmaktadır. En arkada bir dağ, resim bize yaklaştıkça evler ve tarla görülmektedir. Korkuluğun bir dalında korku objesi oluşturmak için bir cisim asılıdır. Genelde Anadolu'da korkulukların üzerine hayvan kafatasları gibi cisimler asılması yaygın bir inanıştır. Esere hareket katmak için yıpranmış eski izlenimi veren kumaş dokusu kullanmıştır. Bu kumaşlar hem korkulukta hemde ağacın dibinde oturan ve yatan çocukların vücutlarını sarmalamaktadır. Kollarını açmış bir insana benzeyen korkulukta ağaç dokusu kullanılmış ve resmin merkezinde yer almaktadır. Sanatçı nesneleri iki diyagonal hat üzerine yerleştirmiştir. Eğri çizgiler hâkimdir. Eser, dikey ve açık bir kompozisyondur. Esere açık ve koyu tonların hâkimiyeti söz konusudur ve akromatiktir. Eserde desen etkileri ağırlıklıdır. Annelerinin tarlaya çalışmaya gittiğini ve henüz çok küçük olan çocuklarını tarlanın içinde bir korkuluğun dibine bıraktığını yorumlayabiliriz. Çocukların yüz ifadesi üzgün ve mutsuzdur. Önde oturan ve ellerini arkaya kavuşturmuş küçük çocuğun göbeği açılmıştır. Eser Anadolu insanının hüznünü, çaresizliğini, ezilmişliğini, tükenmişliğini ama aynı zamanda direncini anlatmaktadır. Resmin kasvetli havası insanı umutsuzlukla kaplıyor ve mutsuzluk vermektedir. Bu eser, bize bazı gerçekleri tüm yönleriyle ortaya çıkardığı ve anlatabildiği için güzeldir. Oturup biraz olsun düşünmememizi sağlıyor. Belki de bulunduğu imkanları ve hayat standartlarını beğenmeyen insanların hayatının hayalini kuran, güçlükler çeken insanların var olduğunu bize anlatıyor. İzleyicinin bütün duygularını harekete geçiren ve Anlatımcı olan bu eser; bizlere adeta ders verip, düşünmemizi sağladığı için işlevseldir. Ayrıca konunun işlenişi bakımından da Toplumcu- gerçekçi bir resimdir.

Sonuç:

Neşet Günal figürler arası bağlantılar ve sonrasında uyguladığı mekanlarda toprağa bağı bir yaşam kültürü içinde yaşamını sürdüren mücadeleci Anadolu insanını ve hayat koşullarını kullandığı mat tonlarla ve abartılı gerçeküstü çizimleriyle eserlerine aktarmıştır. Günal'in figürlerin birbirleriyle oranlarına çok sadık kalmadığı bu oran sorununun biçimsel stilizasyonlara sebep olduğu ve böylece eserlerine gerçeküstü bir görünüm sağladığı görülmektedir. Mekanda boşluğu doldurma çabası içine girmemiş, özelikle insanı vurgulamanın en kısa yolu olarak boşluğu kendi haline bırakmıştır. Aslında her şeyin doğada meydana geldiği anlayışıyla bu doğada yaşayan insanı ve sınıfsallığı ele almayı tercih ediyor. Tüm eserlerinde mutlaka gözü yormamak için bazı noktalarda dinlendiren unsurlara önem vermiştir. Resim sanatının bel kemiği ve temeli olan desen çalışmasına gösterdiği titizliği ve örnek desenleriyle ön plana çıkmaktadır.

Figüratif çalışmaların toplumsal gerçekçi temsilcisi Neşet Günal'ın Orta Anadolu insanını kendi bakış açısı ve üslubuyla inceleyerek, resim tarihine kazandırdığı eserleri ve sanatıyla attığı imza ile Türk sanat tarihinde yerini almıştır. Atölyesinde yetiştirdiği bir çok değerli öğrencileri ile Türk Resim sanatına kattığı değer, her zaman yerini koruyarak bir çok sanatçıya yol gösterecektir. Figüratif anlayışla ve sağlam bir anatomik desen bilgisini kullanarak, biçim-içerik sorununu kendine özgü bir ustalıkla çözümlemiştir.

Kaynaklar:

ERSOY, A. (1998) **Günümüz Türk Resim Sanatı**, Bilim Sanat Galerisi, İstanbul.

AKYÜREK, M. (2018) **Çağdaş Türk Resim Sanatında Anadolu İnsanı Yorumları: Neşet Günal Örneği** Volume 13/18, Summer. 75-92 DOI Number: http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.13660 ISSN: 1308-2140, ANKARA-TURKEY

ARSLAN, N. (2008). **Neşet Günal**. Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi. (2.Baskı). İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, 636.

BAL, A. A.(2012) **Toprak Kesilen Bedenler; Neşet Günal'ın Kırsal Yaşam Manzaraları** Bodies Turning into Earth; Views of Rural Life of Neşet GünalÇevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi Yıl IV, Sayı 1, Ocak 2012 "Kültürümüzde Toprak", Editörler: Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun Online Thematic Journal of Turkic Studies www.actaturcica.com

BÜYÜKKOL, S.(2015) **Neşet Günal'ın Resimlerindeki "Korkuluk" İmgesine Estetik Bir Bakış** Kalemisi Dergisi, Cilt 3, Sayı 5, DOI: 10.7816/kalemisi-03-05-05

COŞAR, İ. (2020) **Türk Resminde Kadın Temalı Portre Yorumlamaları** Ankara HacıBayram Veli Lisans Üstü Eğitim Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara

GÜNAY, E. (2011) **Nuri İyem ve Neşet Günal'ın Türk Resim Sanatı'ndaki Yeri,** Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Güzel Sanatlar Eğitimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi,Burdur.

KOÇ, D. C. ve ALTINTAŞ, O. (2016) **Bedri Rahmi Eyüboğlu-Neşet Günal-Nuri İyem-Mehmet Pesen-Nedret Sekban Eserlerinin Yapı Kategorileri Bakımından İncelenmesi,** DOI: 10.7816/idil-05-23-04 Cilt 5, Sayı 23, Volume 5, Issue 23.

KARKINER, N. ve ECEVİT, M (2012), **Neşet Günal'ın İzinde Türk Resminde Tarımda Kadın İmgesi: Sosyolojik Bir Çözümleme** folklor/edebiyat, cilt:18, sayı:69, 2012/1

PEHLİVANOĞLU, B. (2001) **Neşet Günal Retrospektif**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

YENER, G. ve NACAR, T. (2015) **Ressam Neşet Günal'ın Kırsal Kesim Betimlemeleri,** DOI : 10.18299/cahij.56Yıl-Sayı: –Volume

4https://cahij.com/?mod=tammetin&makaleadi=&makaleurl=1708143596_G%C%96KSUN%20YENER-103-

TANSUĞ, S.(1991) **Çağdaş Türk Sanatı,** Remzi Kitabevi, İstanbul.

TANSUĞ, S (1990) **Neşet Günal Atölyesinden Resul Aytemür**, Sanat Çevresi.

neset_gunal_atolyesinden_resul_aytemur .pdf 27.01.2017 tarihinde erişilmiştir.

TURGUT ZAİM'İN ESERLERİNDEKİ FİGÜRLERİ ELE ALIŞ BİÇİMİNDE MİNYATÜR ETKİLER VE BİÇİMSEL DEFORMASYON SORUNSALI

Doç. Dr. FAHRETTİN GEÇEN [1], Dr. Öğretim Üyesi Banu DAVUN [2]
[1] İnönü Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi, ORCID ID: 0000-0002-0787-7505
[2] Aksaray Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Resim- İş Eğitimi ABD., ORCID: 0000-0002-2924-2789

ÖZET

Çağdaş Türk sanatçıları batıdan etkilenmiş çoğunlukla da resim çalışmalarında biçimsel açıdan esinlenerek sanatsal bir yol olarak beslenmiş ve kullanmışlardır. Daha çok biçimsel bir etkilenme söz konusu olurken aynı zamanda doğu batı bileşimi bir yol izleyen ve geçmişinden kopmayan sanatçılarda olmuştur. Osmanlı sanatının vazgeçilmez sanatsal uygulamalarından olan minyatür, hat, tezhip vb. sanatlar bizim sanatçılarımızın önemli beslenme kaynakları olmuştur. Batının modern sanatıyla bizim geleneksel sanatlarımızı bir araya getirip harmanlayıp çalışan sanatçılardan bir tanesi de Turgut Zaim'dir. Literatürde Turgut Zaim'in figürleri ele alma biçimlerinin minyatürden esinlenerek modernleştirilmesi olarak ifade edilse de Turgut Zaim'in stilize ederek yaptığı figürlerde özellikle de yüzlerde bir takım farklı uygulamaların olduğu göze çarpmaktadır. Elbette ki Turgut Zaim'in Paris'te aldığı sanat eğitiminin onun sanat kimliğine katkıları olduğu gerçeği de yadsınamaz. Turgut Zaim'de Türk resminde tema açısından ulusal ve yöresel konular ele almıştır. Ancak resimlerinde Osmanlı-İslam sanatının etkileri de görülmekteydi. Minyatür ve stilizenin etkisiyle geometriksel ve basitleştirilmiş figürler çizmekteydi. Fakat bu figürleri çizerken özellikle yüzlerde deformasyonlara gitmekteydi. Araştırmanın amacı Turgut Zaim'in yaptığı resimlerdeki figürlerde yaptığı biçimsel bozmaların minyatürden farklı olarak bir bozum olup olmadığını ortaya çıkarmaktır. Araştırmanın önemi ise literatürde minyatürden etkilenerek stilize figürler çizdiği söylenen Turgut Zaim'in aslında modern sanat etkisiyle biçimsel bozmalara da gittiğini göstermek bilinenin aksine bir durumu ortaya çıkarmaktır. Araştırmada verilere ulaşmak için makalelere, tezlere, kitaplara, internet kaynaklarına bakılarak literatür taramasına gidilmiştir. Nitel bir araştırma yöntemi ile yapılan bu araştırmada resimler betimsel resim analizi kullanılarak irdelenmiştir. Araştırmanın sonucunda Türk resim sanatında bazı yanlış bilinen konular ele alınmış, Turgut Zaim'in çalışmalarında etkilendiği Minyatür sanatı dışında kendinden bir şeyler katarak modern sanat anlayışıyla figürlerde biçimsel bozmalara gittiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Turgut Zaim, Minyatür, Stilize, Deformasyon, Osmanlı Sanatı

ABSTRACT

MINIATURE EFFECTS AND THE PROBLEM OF FORMAL DEFORMATION IN THE WAY TURGUT ZAIM DEALS WITH THE FIGURES IN HIS WORKS

Contemporary Turkish artists have been influenced by the West and have mostly been inspired from a formal point of view in their painting works and have nurtured and used it as an artistic path. While there is a more formal influence, at the same time, the east-west composition has been in the artists who have followed a path and have not broken away from their past.

Miniature, calligraphy, illumination, etc., which are one of the indispensable artistic applications of Ottoman art. art has been an important source of nutrition for our artists. Turgut Zaim is one of the artists who brings together the modern art of the West and our traditional arts and works Deconstructing them. Although it is expressed in the literature as a modernization of Turgut Zaim's way of handling figures inspired by miniature, it is noticeable that there are a number of different applications in the figures made by Turgut Zaim by stylizing, especially on faces. Of course, the fact that the art education Turgut Zaim received in Paris also contributed to his artistic identity cannot be denied. In addition to the fact that artists are influenced by Ottoman and eastern art, the misconception that miniature in Ottoman art consists only of geometric and stylized forms is also a separate problematic. Even though many Ottoman artists consciously used stylistic and geometric forms, 16. It is also necessary to know the fact that realist influences were seen in Ottoman art after the 19th century. But the formal distortions applied by the west in contemporary painting were already consciously and deliberately applied in east-west art in its own unique style long ago. In Turgut Zaim, he has dealt with national and local issues in Turkish painting in terms of theme. However, the effects of Ottoman-Islamic art were also visible in his paintings. He was drawing geometric and simplified figures with the influence of miniatures and stylization. But while drawing these figures, he was going to deformations, especially on the faces. The purpose of the research is to reveal whether the formal distortions made by Turgut Zaim in the figures in his paintings are a distortion as opposed to miniature. The importance of the research is to show that Turgut Zaim, who is said to have drawn stylized figures influenced by miniature in the literature, actually went to formal distortions with the influence of modern art, to reveal a situation contrary to what is known. In order to reach the data in the research, literature review was conducted by looking at articles, theses, books, Internet resources. In this research, which was conducted with a qualitative research method, the pictures were examined using descriptive picture analysis. As a result of the research, some well-known issues in Turkish painting were discussed, and it was found that Turgut Zaim went to formal distortions in figures with a modern understanding of art, adding something of himself, except for the miniature art that he was influenced by in his works.

Keywords: Turgut Zaim, Miniature, Stylized, Deformation, Ottoman

1. GİRİŞ

Cumhuriyet Öncesi Türk resmi kendi içerisinde önemli evreler geçirmiştir. Hem geleneksel formda hem de resimsel boyutta gelişimler göstermiştir. Cumhuriyet ile birlikte Çağdaş Türk resminde ciddi batılılaşma hareketleri görülmüştür. Türk sanatçılar batıdan eğitim almaya gitmiş modern sanat akımlarından etkilenip Türk resmine bunu yansıtmışlardır. Özelliklede biçimsel açıdan yeni arayışlara giren sanatçılar yerel konulardan büyük oranda uzaklaşmamışlardır. Osmanlı sanatında yer alan sanatsal uygulamalarından olan minyatür, hat, tezhip vb. sanatlar Türk sanatçılarının temel kaynakları olmuş ve bu sanat biçemlerinden beslenmişlerdir. Daha çok biçimsel açıdan batı sanatından etkilenen Türk sanatçıları aynı zamanda doğu batı bileşimi bir yol izlemiş ve geçmişlerinden kopmamışlardır. Batının modern sanatıyla Türk resim ve geleneksel sanatlarını harmanlayıp bir araya getiren sanatçılardan biri de Türk resim

sanatına önemli katkısı olan Turgut Zaim'dir. Literatürde Turgut Zaim'in eserlerinde figürleri minyatürüze edip modernleştirip uygulandığı söylense dahi incelendiği zaman stilize ederek uyguladığı figür formlarının yüzlerinde farklı kendine has bazı uygulamaların olduğu görülmektedir. Turgut Zaim'in Paris'ten aldığı sanat eğitimi modern resimle Geleneksel Türk resmini harmanlayıp kendine has bir üslupla ele almasına etkili olduğu da düşünülmektedir. Turgut Zaim yurdundan ve Anadolu'dan kopamamış eserlerinde tema olarak ulusal ve yöresel konular ele almıştır. Ancak resimlerinde Osmanlı-İslam sanatının etkileri de görülmekteydi. Minyatür ve stilizenin etkisiyle geometriksel ve basitleştirilmiş figürler çizmekteydi. Fakat bu figürleri çizerken özellikle yüzlerde deformasyonlara gitmekteydi.

1.1. **Araştırmanın Amacı:** Turgut Zaim'in yaptığı resimlerdeki figürlerde yaptığı biçimsel bozmaların minyatürden farklı olarak bir bozum olup olmadığını ortaya çıkarmaktır.

1.2. **Araştırmanın Önemi:** Araştırmanın önemi ise literatürde minyatürden etkilenerek stilize figürler çizdiği söylenen Turgut Zaim'in aslında modern sanat etkisiyle biçimsel bozmalara da gittiğini göstermek bilinenin aksine bir durumu ortaya çıkarmaktır.

1.3. **Araştırmanın Yöntemi:** Araştırmada verilere ulaşmak için makalelere, tezlere, kitaplara, internet kaynaklarına bakılarak literatür taramasına gidilmiştir. Nitel bir araştırma yöntemi ile yapılan bu araştırmada resimler betimsel resim analizi kullanılarak irdelenmiştir. Eser örneklemi olarak Turgut Zaim'e ait üç sanat eseri kullanılmıştır.

2. TURGUT ZAİM KİMDİR? SANATA BAKIŞ AÇISI

Türk resim sanatının önemli isimlerinden Turgut Zaim 1906 yılında İstanbul'da doğmuştur. Sanatçının 1974 yılında ise Ankara'da hayatı sona ermiştir. Zaim Kadıköy'de olan Saint Joseph Kolejini bitirmiş, sonraları ise Yüksek öğretmen okulu ve Sanayi-i Nefise Mektebi'ni bitirmiştir. Sanatçı İtalya'da sanat eğitimini gören dayısına özenip oda Paris'e sanat eğitimi görmeye gitmiştir. Yurda döndükten sonra ise öğretmenlik ve Devlet Tiyatrosunda dekoratörlük yapmıştır. Batı sanatının ötesinde kendi ulusal ve geleneksel sanatlarına sahip çıkma tartışmalarının soluklandığı bir dönemde sanatçı kendine has bir sentez oluşturarak sanatsal üslubunu oluşturmuştur.

Sanatçı bazı sanat gruplarının Müstakiller, Heykeltıraşlar Birliği, D Grubu'nun çeşitli sergilerine katılmıştır. Sanatçıyı üne kavuşturan ise Türk Gelenek ve Folklorük özelliklerinden yararlanıp kendi üslubuyla ortaya koyduğu Anadolu yaşamını anlatan resimleridir. Zaim aynı zamanda Devlet Resim ve Heykel sergilerinde birincilik ve ikincilik ödülleri de mevcuttur. (https://www.nazlim.net/kimdir-biyografi/turgut-zaim-kimdir-biyografisi-hayati.html; Satılmış, 2019: 11-22; Tiryaki, 2018: 42; Tansuğ, 2008: 373)

3. TURGUT ZAİM'İN ESERLERİNDE MİNYATÜR ETKİLER VE BİÇİMSEL BOZUMLARA YÖNELİK RESİM ELEŞTİRELERİ

3.1. Turgut Zaim'in 'Yaylada Yörükler' adlı eseri üzerinden minyatür etkilerinin ve biçimsel deformasyonun ele alınması.

Resim 1: Turgut Zaim, 'Yaylada Yörükler', 1962, 175x135 cm, TÜYB (Satılmış, 2019: 17)

Dikey dikdörtgen kompoze edilen bu resimde kapalı bir kompozisyon görülmektedir. Sanatçı bu eserinde yaylada bir Yörük ailesini tasvir etmiştir. Doğal Anadolu insanlarının tasvir edildiği bu eserde hayvan figürleri ve insan figürleri arasındaki oran-orantı ilişkisinde sanatçının vurgu amaçlı küçültüp büyütmesinden bir dengesizlik hissedilmektedir. Figürler reel etkilerle resmedilmeye çalışılsa da bazı perspektif kırılmaları ve oran problemleriyle birlikte figürlerin vücut ve yüzlerindeki ifade biçimi minyatür hissini uyandırmaktadır. Fakat figür imgelerindeki ayrıntıların yok edilmesi ve yüzün ten renginin fon rengi ile verilmesi, ayrıntıların yüze de girilmemesi sanatçının daha sade ve formsal bir bozum yoluna gittiğini göstermektedir.

Sanatçı eserlerindeki figürlerde her ne kadar bazı ayrıntıları kaybetse de figürlerin giydikleri kıyafetlerde yer yer ayrıntılara da girmiştir.

3.2. Turgut Zaim'in 'Beşik' adlı eseri üzerinden minyatür etkilerinin ve biçimsel deformasyonun ele alınması.

Resim 2: Turgut Zaim, 'Beşik', TÜYB (Koç, 2018: 23)

Dikey kompoze edilen bu eserde sanatçı figürleri adeta izleyiciye poz verir şekilde kompoze etmiştir. Resimde açık bir kompozisyon hâkim diyebiliriz. Figürlerin arkasında Anadolu mekân görünümleri mevcuttur. Figürlerin genel görünümlerine bakıldığında yüzlerin renklerinin lokal tonda verildiği yüzlerdeki duyu organlarının ayrıntısız verildiği görülmektedir.

3.3. Turgut Zaim'in 'Halı Dokuyanlar' adlı eseri üzerinden minyatür etkilerinin ve biçimsel deformasyonun ele alınması.

Resim 3: Turgut Zaim, 'Halı Dokuyanlar', 1936, 38x50 cm, Guaj, Özel Koleksiyon (Tiryaki, 2018: 63)

Dikey dikdörtgen kompoze edilen bu çalışma kapalı bir kompozisyona hâkimdir. Sanatçı Yörük insanlarının günlük yaşamından bir kesit izleyiciye sunmaktadır. Doğal bir ortamda arkada çadır ve önde kilim dokuyan bir kadın, kilim dokuyan kadının önünde bir kız çocuğu, testi ve baklaç nesneleri ve oyun oynayan bir çocuk ve çocuğun başında duran bir kadın resmedilmiştir. İki kadın incelendiğinde kadınlar arasında oransal bir fark görülmektedir. Yine minyatüre yakın resmedilen bu eserde de figürlerin yüzleri lokal ton ile renklendirilmiş, lekesel verilmiş, duyu organları ayrıntıdan yoksun çizilmiştir. Sanatçı yüzlerdeki bu lekesel tavrıyla minyatürden biraz ayrışmakta ve kendine has bir form şeklini meydana getirmektedir.

4. SONUÇLAR

Türk resim sanatında yer alan sanatçılardan Turgut Zaim'in resimlerindeki plastik değerlere farklı bir bakış açısı geliştirilmiş, sanatçının çalışmalarında etkilendiği Minyatür sanatı dışında kendinden bir şeyler katarak modern sanat anlayışıyla figürlerde biçimsel bozmalara gittiği görülmüştür. Resimlerinde sanatçı figürlerin birbirleriyle oranlarına çok sadık kalmadığı bu oran sorununun perspektifsel bir zayıflamaya sebep olduğu ve böylece eserlerine minyatürümsü bir görünüm sağladığı görülmektedir. Fakat sanatçının figürlerin yüzlerinde lokal ton kullanması, yüzdeki ve yüzde yer alan kulak, burun, göz, dudak gibi organlardan ayrıntıları kaldırması yüzün anatomik formuna tam sadık kalmaması sanatçının kendine has modern bir biçim bozma şekli olduğu kanısını oluşturmaktadır. Sanatçı bazı minyatürlerdeki yüzlerde yer alan tek renk formu yerine daha çok figürlerde kendine has tek renk lekesel bir etki vermiştir. Böylece sanatçı minyatür etkisinin dışında modernist bir yaklaşım sergilemiştir.

KAYNAKÇALAR

Satılmış, S. (2019). Turgut Zaim'in Resimlerinde Renk Sembolleri Kullanımı ve Minyatür Etkisinin İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Altınbaş Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Tansuğ S. (2008), Çağdaş Türk Sanatı, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Tiryaki, K. (2018). İbrahim Çallı, Neş'e Erdok, Turgut Zaim Türk Sanatına Katkıları Eserlerinin Konu, Biçim, İçerik Açısından İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Giresun.

https://www.nazlim.net/kimdir-biyografi/turgut-zaim-kimdir-biyografisi-hayati.html

Görsel Kaynakçalar:

Resim 1: Satılmış, S. (2019). Turgut Zaim'in Resimlerinde Renk Sembolleri Kullanımı ve Minyatür Etkisinin İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Altınbaş Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Resim 2: Koç, A. M. (2018). Bir Etnograf Olarak Turgut Zaim. Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Dergisi, Cilt 4, Sayı 6. 17-26.

Resim 3: Tiryaki, K. (2018). İbrahim Çallı, Neş'e Erdok, Turgut Zaim Türk Sanatına Katkıları Eserlerinin Konu, Biçim, İçerik Açısından İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Giresun.

SAVAŞ SONRASI SANATTA ATEŞ KULLANIMININ BİÇİME ETKİSİ: ALBERTO BURRI, YVES KLEIN, ARMAN, CLAUDIO PARMIGGIANI

N. Fulya Asyalı Büyükerman, Arş.Gör.
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, GSF Heykel Bölümü,
Orchid ID : 0000-0003-3331-069X

ÖZET

Ateşin plastik sanatlarda bir araç olarak olarak kullanımı, nesnede yol açtığı dönüşümlerin hızı ve öngörülemez sonuçları yanında üretim sürecinin sanatçıda bastırılan enerjinin açığa çıkmasına imkân verişiyle tarihsel süreç boyunca ilgi çekici bir eylem olmuştur. Keşfinden itibaren dünyanın kültürel tarihinde fiziksel yapısı ile yarattığı dönüşüm kadar metaforları ile de evrensel düşüncenin en büyüleyici imgelerinden biri olan ateş, mitolojiden felsefeye, teolojiden ruhbilime özgürleşen düşünce ve ruhsal dönüşümün sembolü olarak kendine yer bulmuştur. Gaston Bachelard, ateşin modern dünyanın insanı üzerindeki ruhsal etkilerini araştırdığı *Ateşin Psikanalizi* adlı kitabında, ateşin insan için hem hızlı hem de ayrıntılı bir 'oluş' örneği olmakla insanda zamanı değiştirmek, sarsmak, sonuna kadar götürmek arzusunu telkin ettiğini belirtir ve insan ruhunda ateşten büyülenmenin ve onda hakimiyet kurma arzusunun devamlılığını ön plana çıkartır. Bu bağlamda sanat yapıtlarının üretiminde bilinçli şekilde ateşin biçime etki edecek şekilde kullanılması incelendiğinde, II. Dünya Savaşı sonrası yükselen sanatsal eğilimler çerçevesinde ele alınan bazı örnekler kendine özel bir alan açmış görülür. İki büyük savaşın ardından yaşanan yıkımın sanatçılar üzerinde 'yaratıcı bir süreç olarak yıkım' fikrine dayanan yeni yaklaşımlar ortaya çıkaran bir etkisi olmuş; küllerinden doğma metaforu, zamanın gerçekliğine bağlı bir dil yaratma girişimi, bir tür simyasal dönüşüm, kefaret, yenilenme eylemi olacak yeni bir sanat inşa etmek arzusu yaratmıştır. Bu metinde ateşin plastik dile etkisini araştırmak amacıyla, savaş sonrası sanatın özgün temsilcilerinden Alberto Burri, Yves Klein, Arman, Claudio Parmiggiani'nin üretim süreçlerine ve yapıtlarında ateşin etkisine odaklanılmıştır. Bu sanatçıların yapıtları, ateşin kullanımında süreçsel etkiler, performatif nitelikleri ve nesne üzerinde ateşe dair biçimsel sonuçların çeşitliliği açısından zengin bir arşiv oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ateş, Kül, Savaş Sonrası Sanat, Dönüşüm, Tahrip

GİRİŞ

Ateş, keşfinden itibaren dünyanın kültürel tarihinde fiziksel yapısı ile yarattığı dönüşüm kadar ilişkilendirildiği metaforlar ile de evrensel düşüncenin en büyüleyici imgelerinden biri olmuştur. Antik Yunan felsefesinde Herakleitos, ateşi tüm evrenin kaynağı olarak tanımlar. Ona göre dünya ne tanrılar ne de insanlar tarafından yaratılmıştır, o her zaman dengeli bir şekilde tutuşan ve sönen, hep var olmuş ve olmaya devam edecek olan, sürekli yaşayan bir ateştir. Devamlılıktaki oluş sürecine vurgu yapan Herakleitos evrenin düzeninde yokolmayı değil dönüşümü ön plana çıkarırken sembol olarak ateşi kullanır.

Yunan Mitolojisinde de Prometheus mitinde Prometheus ateşi tanrılardan çalmış ve insanlara vermiş, tanrıların kurmuş olduğu düzene karşı geldiği için de zincire vurulmuş olarak korkunç bir ceza çekmektedir. Ancak çektiği cezadan yakınmayan Prometheus, insana özgü iki onurlu kavram olan 'bilinç ve özgürlükten' yana savunma yapmaya ve direnmeye devam eder. Aiskhylos, tragedyasında Prometheus mitini ve ateş sembolünü insanlık açısından ele alıp, uygarlığın tarihçesini çizmek için kullanır. Ateşi elde eden insan yaratıcı güce sahip olarak özgürleşir, güçlenir, özgür düşüncenin dönüştürücü yapısına sahip olur ve akıl gücünün kaba kuvveti yenişini gösterir. Aiskhylos toplumların yöneliminde, geçmiş, bugün ve geleceği bu açıdan eleştirerek, Azra Erhat'a göre eşsiz değerde bir politika dersi verir: *Gerçekte Zeus köle, Prometheus özgürdür. Bu özgürlüğü Prometheus nasıl ele geçirmiştir? Burada efsaneyi bir yana itip, kendi çağımızın egemenlik kavgalarına bakabiliriz: Yönetimi ele geçirmiş, nice iktidar sahibi ya da partiler vardır ki, karşılarına dikilip direnen tek tük düşünce sahiplerini susturup yok edebileceklerini sanırlar, oysa sonuç umduklarının tersine çıkar: iktidar sahipleri devrilir gider, düşünce sahipleri yener ve kalır* (Erhat,1996:256).

Görsel 1. Peter Paul Rubens, Prometheus, 1636

Görsel 2. Yves Klein, Ateş Çeşmesi (*Fontaine de Feu*, 1961, Monochrome und Feuer sergisi, Museum Haus Lange

Gaston Bachelard, *Ateşin Psikanalizi* (La Psychanalyse du Feu,1949) adlı kitabında, ateşin modern dünyanın insanı üzerindeki etkilerine odaklanırken, bilimin ve sanatın[1] birbirine zıt giden eksenlerine dikkat çekerek felsefenin başarmayı umabileceği tek şeyin, sanat ve bilimi tamamlayıcı kılmak olduğuna değinir. Ateş gibi bir fenomenin insan ruhu üzerindeki etkilerine bakarken, şiirsel metaforlar üzerinden yol almayı daha kapsayıcı bulur çünkü metaforlar *duyumlardan daha çok birbirlerini çağrıştırır ve örer, o kadar ki şair zihni ancak ve ancak metaforların bir sözdizimidir* (Bachelard, 1996:99). Ateşin fiziksel olarak dönüştürücü gücünün nesnede farklı sonuçlar doğurması, ruhsal olarak da farklı çağrışımlara neden olur. Yanma, nesnede hızlı bir değişimi görünür kılar ve bunu izlemek insanda ateşten büyülenmenin gizli sürekliliğini gösterir.

[1] Bachelard, tüm çalışmalarında ve bu metin boyunca da 'Poésie' kelimesini kullanır, bunu bir sanat disiplini olan şiir alanından öte, yaratıcı imgeleme sahip olma, şiirsel bakışla yaklaşma anlamında kapsayıcı bir 'sanatçı' yaklaşımını belirtmek niyetiyle kullandığından burada bilimin karşısına 'sanat' olarak çevrilmesi uygun görülmüştür.

Ateş, *onu temaşa eden insan için ateş hem bir çabuk oluş örneği hem de bir ayrıntılı oluş örneği* oluşuyla insanda *zamanı değiştirmek, sarsmak, bütün hayatı sonuna, öbür dünyaya götürmek arzusunu telkin eder. O zaman hayal hakikaten sarsıcı ve heyecan verici olur; insanın bahtını açar; küçüğü büyüğe, ocağı yanardağa, bir odunun hayatı ile bir dünyanın hayatını birbirine bağlar. Büyülenmiş yaratık idam ateşinin davetini işitir. Yok olmak onun için değişmekten öte birşey, yenilenmektir. Hem pek özel hem de pek genel olan bu hayal, ateş aşkı ile saygısının, yaşama içgüdüsü ile ölüm içgüdüsünün birleştiği gerçek bir karmaşayı belirtir* (Bachelard, 1996:21). Öte yandan ateşin, 'tahrip edici şiddetin' aracı olabildiği gibi arındırıcı bir yanı da vardır. Simya bilimi, ateşin bu dönüştürücü ve arılaştırıcı yanını kullanır ve tözsel değişimler üzerine çalışır. Değersiz metalleri, insan ruhunun yüce değeri olan saflığı çağrıştıran, kararmayan bir ışığı, büyüleyici bir parıltısı olan altına dönüştürme çalışması olan simyanın, sembolik anlamının derinliği, insanın ruhsal aydınlanma serüveniyle taşıdığı paralellikte yatar. Bir metali altına dönüştürmek gibi saf olmayan bir şeyi saf bir şey haline dönüştürme çabası bu anlamda, simyacı için cehaletten aydınlanmaya giden ruhsal bir yolculuğa denk düşer. Simyacının altın arayışı yüksek bir ruhsallığa duyduğu arzunun sembolüdür ve bu çabanın hassas aşamalarını deneyimlemeye isteklidir. *Ateşle herşey değişir. Ateşin yol açtığı olay en hassas olaydır; en iyi göz kulak olunması gereken odur kızdırmak veya yatıştırmak gerekir; bir töze damgasını vuran ateş noktasını bir varoluşa damgasını vuran aşk anı gibi ele almak gerekir* (Bachelard,1996:55). Ateşin ve alevlerin insanı ruhsal bir yükselişe taşıyan derin düşüncenin, aydınlanmaya götüren bir dönüşüm sürecinin imgesi oluşu, tarih boyunca dünyanın farklı kültürlerinde ve inanışlarda kendini göstermiştir. Mircea Eliade, dinler tarihinde 'ateşe hükmetme' ritüellerinin geniş bir çerçevesini çizdiği *Mitler, Rüyalar ve Gizemler* (1957) adlı kitabında, Hindistan'dan Güney Amerika'ya kadar birçok kültürel inanışta büyüsel-dinsel gücün çok yoğun bir sıcaklık olarak deneyimlendiğinin altını çizer ve 'tam da çilecinin fizyolojisini değiştiren bir deneyim meselesi olduğunu' belirtir. Bu bağlamda ateşe hükmetmeye dayalı tüm teknikler ve ateşin içinden güçlenerek, dönüşerek geçen varlık imgesi, belli bir kendinden geçme haline, tinsel özgürlüğe dayalı koşullanmamış bir hale ulaşıldığını işaret ederler. Gilles Deleuze, Barok döneminin başyapıtlarından biri olan *Azize Teresa'nın Vecdi* heykelinde (1647-52), azizenin vecd anını betimleyen Bernini'nin, beden üzerinde etkide bulunan ruhsal bir kuvvetin yoğunluğunu ifade etmek için olağandışı kıvrımlar kullandığına dikkat çekerek bu kıvrımların ancak ateş ile açıklanabileceğini öne sürer. Bu biçimsel analoji, aydınma metaforu olarak kullanılan ateş imgesinin biçme dönüşmesinde örtülü bir etki yaratan iyi bir örnektir.

SAVAŞ SONRASI SANATTA ATEŞİN KULLANIMI

C.Jung'un *doğurgan bir arkaik karmaşanın vesilesi* (Bachelard,1996:101) olarak tanımladığı ateşin, insanlığın imgeleminde çok kutuplu çağrışımlar yarattığı ve sanatçılar için de her zaman etkileyici bir 'malzeme' olduğu aşikardır. Sanat tarihinde ateşin imge olarak görünür olması araştırıldığında paleolitik döneme kadar dönülebilir. Ancak yapıtların üretiminde bilinçli şekilde ve ısrarla ateşin yalnızca biçim açısından değil, aynı zamanda dil açısından da belirleyici bir unsur haline gelecek şekilde kullanılması incelendiğinde, II. Dünya Savaşı sonrası yükselen sanatsal eğilimler çerçevesinde ele alınan bazı örnekler kendine özel bir alan açmış görülür.

Soykırım, atom bombaları ve soğuk savaşın korkunç mirası arasında, 1950'lerde sanat üretimlerine radikal yöntemler getiren bir grup sanatçı, yaratıcı bir süreç olarak yıkım fikrine dayanan yeni yaklaşımlar sergilediler. Bu, geçmişin ideolojik geleneklerinden tamamen kopma ve çeşitli yıkıcı süreçler yoluyla zamanın gerçekliğine bağlı bir dil yaratma girişimiydi: Küllerinden doğan bir anka kuşu gibi, bir tür simyasal dönüşüm, kefaret, yenilenme ve şifalanma eylemi olacak yeni bir sanat inşa etmek amacıyla ortaya çıkan bu eğilimler 'Tahrip Sanatı' (*Destruction art*) adı altında tanımlanmıştır. Rüzgar, su, ateş gibi doğa elemanlarının etkileriyle ve basınç, patlatma, parçalama gibi müdahalelerle yapıt oluşturan sanatçılar postmodern dönemin sanatında zengin bir arşiv oluşturur. *Tahrip sanatı (Destruction art) sadece sanat nesnesine karşı bir mücadeleyi değil, nesnelerle yeni ve daha kişisel bir ilişkiyi de ima eder. İlk anlamıyla, maddi nesneye yönelik bir direniş biçimi olarak, zaten kendisi de bizzat sanat nesnesinin varlığını sorunsallaştıran radikal, tahripkâr bir çaba oluşturan hazır-nesnenin mantığına bağlıdır. İkincisi, tahrip işinin sanat icraatıyla ilgili yanını ifade eder: sanatçı ile çevresini ayıran sınıra karşı bir darbe, ve genellikle rasyonel olmayan veya bastırılan duygusal enerjinin açığa çıkarılması* (Spieker,2017). Bu metinde yapıtlarına ve üretim süreçlerine değinilen, XX. yüzyılın ikinci yarısında öne çıkan ve sanat yapıtlarında ateş unsuruna yönelik yeni ve farklı açılımlar öneren sanatçıların her biri için ateş, farklı derecelerde ve farklı nedenlerle - duyarlılığın ve hayal gücünün ifade edilemez boyutlarını gün ışığına çıkarmanın bir yolu olmuştur. Bu şekilde, aksi takdirde görselleştirmesi son derece zor olacak olan oluş süreçlerini şekillendirmelerine yardımcı olmuştur.

ALBERTO BURRI : ALEV ve KÜL

Alberto Burri, yapıtlarının bulunduğu *Fondazione Burri* müzesini bizzat tasarlamış ve mekân içinde yapıtlarını seriler halinde kronolojik olarak sıralayarak düzenlemiştir. *Catrami* (Katranlar, 1948) serisinin ardından *Sacchi* (Çuvallar,1949-50), rölyefsi bir boyutluluk taşıyan *Gobbi* (Kamburlar, 1950) serisi ve son olarak *Combustione Legno SP* (Yakılmış ahşap,1957) Burri'nin en üretken döneminde ateş kullanımın etkisi ile oluşturduğu çarpıcı yüzey etkilerini ve malzemelerin olanakları ve nitelikleri hakkında yaptığı araştırmaları gözler önüne serer. Yıkıcı bir unsur, hükmedilmesi zor ve öngörülemez sonuçlara açık bir güç olan ateş ile çalışmak, sanatçıda meydan okumanın cesaretini, form üzerinde kendini ifade eden estetik arayışlarında onu kontrol edip sınırlarını zorlayan bir heyecanı yaratır. Burri için ateşin kullanımı, ilkel paleo-şamanik gerilimin patlaması gibidir. Sanatçının yapıtları, çağlar ötesine bağlanan eylemleri anımsatan çalışma sürecinin de en az yapıtları kadar ilgi çekmesi nedeniyle bazı fotoğraf sanatçılarının da odağında olmuştur ve sergilerde bu anlamlı kanıtlarla beraber sunulur. Geçen yüzyılın en büyük İtalyan fotoğrafçılarından biri olarak kabul edilen Ugo Mulas'ın Burri'yi şeffaf plastiklerin arkasında gösteren siyah beyaz fotoğrafları sanatçı ile eser arasındaki mesafenin şiirsel anlamları etrafında plastik malzemenin saydam perdesine vurgu yaparken (1960) Aurelio Amendola ise renkli fotoğraflarında Burri'nin şeffaf plastik işlerini gerçekleştirme yöntemini ve yanma sürecini esas alır ve alev plastiğin yüzeyine çarptıktan sonra alevi nasıl yönlendirdiği ve kontrol ettiğini, yanmayı kesintiye uğratmak için güçlü bir şekilde üflemesini, çıplak elleriyle yanık yüzeyin kenarlarını ve içindeki yırtıkları şekillendirmesini kayda geçiren performatif niteliği yüksek bir fotoğraf serisi (1976) ortaya çıkarmıştır.

1965'te *Le Ore* dergisinin sanat eleştirmeniyle yaptığı röportajda *yanmanın görüntüsünü sanki devam eden bir yanmaymış gibi korumayı sevdiğini* belirten Burri şöyle demiştir : *Malzemeyi kontrol etmeyi başarmalısın ve bu uzmanlıkla gelen bir şey. Şu anda, bu plastiklerin pürmüz ile işlenmesi tekniğine tamamen hakimim. Eğer istersem yarın bir katmanı çıkarıp üzerine bir başkasını koyabilirim. Daha önce yapıştırılmış plastik üzerinde doğrudan ateşle çalışmak, ona eklemek ve sonra çıkarmak da mümkün.*(Cora,2022:25)

Görsel 3. Ugo Mulas'ın objektifinden Alberto Burri, 1960 civarı

Görsel 4. Aurelio Amendola, Alberto Burri çalışma esnasında, Citta di Castello, 1976

Burri'nin sanatı, savaş sonrası eğilimler içinde öncelikle, Germano Celant'ın *tuvalin yüzeyinin ve malzemelerin hacminin, toplumsal ve bireysel benliğin kalıntılarının kurtuluşunun umulduğu bilinçsiz savaş alanları* (White: 2006) olarak görüldüğü bir girişim olan 'Informel' hareketi ile ilişkilendirilir. Burri, çuvalları dikerek ve resimsel tekniklerle birlikte kullanarak ürettiği *Sacchi* serisinde yaralı yüzeylerin direncini, iyileşmenin kırılgan umuduyla ortaya koyar görünür. *Plastiche* serisinde ise post-endüstriyel ambalaj için büyüyen bir pazarın yapay ve dayanıklı maddesi olan plastik, ezilmiş ve zarar görmüş yüzeyler ile resimsel dilin yerine ortaya çıktığında savaştan kalan görüntülerin biçime etkisi daha sert bir dille ortaya konmuştur. Ucuz malzemenin tahrip edilmiş biçimlerde kullanılması, Adorno'nun savaşın dehşetinin Batı kültürünü geçerli estetik biçimlerini geçersiz kılacak kadar yozlaştırdığına dair görüsüne uygun düşmektedir. Bununla birlikte, bu çalışmalar aynı zamanda*, resmin kendi ölümünü trajik bir kilit noktasında sahneleyerek ve tuval üzerindeki çeşitli öğeleri yirminci yüzyıl başlarındaki soyut resmin kompozisyon düzenini anımsatacak şekilde düzenleyerek bu kaybı telafi etmeyi vaat ediyordu. Başka bir deyişle, resim savaş sonrası durumu temsil edemez, hatta özümseyemezdi, ancak bu muazzam travmanın yansımalarının resmin geleneklerini nasıl yetersiz ve hatta alakasız hale getirdiğini kabul edebilirdi.* (White:2006)

Görsel 5. Burri, Plastica M1, 1962

Görsel 6. Burri, Grande Nero Plastica L.A.,1964

Görsel 7. Burri, Grande Rosso, 1964

Burri'nin sanatında, farklı yanma türleriyle ilgili sayısız deneyiminin sonuçları görülür. *Plastiche* adlı yapıtlar, kumaş, strafor veya başka bir malzeme ile güçlendirilen plastiğin ateşle işlenmesiyle oluşur, opaktır ve çoğunlukla kırmızı, siyah ve beyaz gibi renklerdedir. Yüzey etkilerine odaklanan kırmızı ve siyah plastiklerde, plastiğin yarattığı boşluklar malzemenin hacmine bağlı olarak krater gibi biçimler oluşturmuştur. 1962'de Roma'da *Galleria Marlborough*'daki *Plastiche* sergisinde ise bu defa, üst üste yerleştirilmiş yanmış plastik katmanları, şeffaf plastikte geniş alanlarının yakılmasıyla oluşan gölgelerin derecesi ve konumuna bağlı ışık oyunlarıyla farklı görünümler kazanan yapıtlar görülür. Kül de, Burri'nin renk nitelikleri ve plastik malzemenin fiziksel dönüşümünün ve yok oluşunun somutlaşması hali olmasıyla önemsediği bir unsurdur. Ateşten geriye kalanlara odaklanmak akla Fransız düşünür Jacques Derrida'nın kül üzerine sözlerini getirir: 'Külleri Yakmak' (*Cinders,1982*) adlı metninde Derrida, bütün dünyanın, sayısız canlı varlığın külü olduğunu ve yaşayan şeylerin bütünün çok azı olduğunu öne sürer ve şöyle der: *Ateşte söndürülemeyen tek şey küldür. Hatıra ya da unutuş, ne derseniz, hiç şüphe yok ki ateş geri çekilmiş, yangın bastırılmıştır, ama kül varsa, bunun nedeni yangının geri çekilmeye devam etmesidir* (Derrida, 2014:43).

YVES KLEIN : ATEŞİN İZİ

Yves Klein'ın sanatı, resim ve heykelin yanında bir dizi kamusal alan eylemini de içerir ve üretim sürecinin bir ayin törenini veya dramatik bir performansı çağrıştıran yapısı fotoğraflar, filmler, kuramsal metinler ve röportajlar ile kayıt altına alınmıştır. Klein'ın kısa yaşam süresi göz önüne alındığında, sanat dilinin inşasını belirleyen pasajlar, birkaç yoğun ve kararlı etkinlik döngüsünde özetlenebilir. *Galleria Apollinaire*'de (Milan) 1957'de gerçekleşen *Blue Monochromes* sergisi, sonrasında aynı yıl içinde *Galerie Iris Clert'de* (Paris) galeri boşluğunu sergilediği 'Boşluk' (*Le Vide*) eylemi, 'Sünger Heykel' (*Sculpture éponge)* ve Aerostatik Heykel *(Sculpture aèrostatique*) sergilemelerinden sonra 'Bengal Ateşi - Bir Dakikalık Mavi Ateşin Tablosu' *(Feu de Bengale- Tableau de Feu bleu d'un minute*) ile ateşin etkisini kullandığı yapıtlarına başlamıştır.

Görsel 8. Yves Klein, Ateş Resimleri üzerinde çalışırken, 1961

Görsel 9. Yves Klein, Ateş Resmi, F271, 1961

1959'da Sorbonne Üniversitesi'nde düzenlenen 'Sanatın Maddesize Doğru Evrimi' (*L'évolution de l'art vers l'immatériel)* başlıklı konferansta Klein şöyle demiştir: *Bir hava mimarisine ulaşmam gerekiyor çünkü ancak orada nihayet resimsel duyarlılığı üretebilir ve yakalayabilirim. O zamana kadar, hala oldukça tanımlanmış mimari alanda, monokrom resimleri mümkün olan en aydınlatılmış şekilde yapıyorum, hala çok somut olan rengin duyarlılığı, daha da soyut bir duyarlılığa indirgenmeli. Mimari elemanlar olarak hava, gaz ve ses ile bu gelişme daha da ilerleyebilir. Ateş duvarlarım, su duvarlarım, havadan çatılara sahipler, bunlar yeni bir mimari inşa etmek için malzemelerdir. Bu üç klasik unsurla - ateş, hava ve su ile yarının şehri inşa edilecek ve sonunda esnek, manevi ve soyut olacak* (Cora,2022:31) Klein, bu ütopik ve şiirsel arzularının sanat yapıtına dönüşmesinde önemli bir adımı 1961 yılının şubat ayında Paul Wember tarafından *Haus Lange* (Almanya) müzesine davet edildiğinde *Yves Klein: Monochrome und Feuer* sergisi kapsamında gerçekleştirdi. Bu etkinlik, Klein'ın yapıtlarında ateşin kullanımı ve resmisel arayışlarındaki soyutluk için bir dönüm noktası oldu. Monokrom resimleri ve çeşitli mimari çizimleri sergilemenin yanı sıra, ev-müzenin dışında Ateş Duvarı (*Mur de feu*) ve Ateş Sütunu (*Colonne de feu*) adlı yapıtlarını sergilemeyi de başardı. Serginin kapanış gününde Ateş Resimleri (*Peintures de feu)* serisini de ilk defa gerçekleştirdi. Klein, dört metre yüksekliğe kadar alev üretme veya gaz meşaleleriyle birlikte beş metre uzunluğunda ve bir metre yüksekliğinde ekipman kullanma sorumluluğunu kabul edemeyeceğini açıklayan *Kuppersbusch* firmasının reddinden sonra, sadece Ateş Duvarı ve Ateş Çeşmesi (*Fontaine de feu*) adlı yapıtların her akşam karanlık çöktüğünde aydınlatılmak üzere müzenin önünde gerçekleştirilmesini kabul ettirebildi. Bu eylemi ilgi çekmekten geri kalmadı ve sergi büyük merak uyandırdı. Bu sergi, Klein'a, pürmüzleri mukavva tabakalara doğrultarak ürettiği ilk ateş resimlerini yaratma fırsatı verirken bunları daha sonra Paris yakınlarındaki Fransa Gaz Test Merkezinde (*Centre d'Essais du Gaz de France*) alev makinesi kullanılarak yapılan bir dizi resim izlemiştir.

Görsel 10. Yves Klein, Ateş Resmi, F6,1961

Görsel 11. Yves Klein, Ateş Resmi, F82,1961

Klein, ateşin izini yakalamak için onu kışkırtan şeyin, saf olgunun peşine düşmek olduğundan bahseder. *Çünkü, her yaratım eylemi, kozmik konumuna bakılmaksızın, saf olguluculuğun temsilidir. Her olgu kendi kendini açığa vurur. Biçimden bağımsız bu öne çıkış, hemen şu anda olanın özüdür aslında, ve şu an olanın ardında bıraktığı izdir.* (Klein,2002:13) Sanatçının

amacı, öncelikle insan duygusallığının izini günün medeniyeti dahilinde belgelemek; sonra da, bu medeniyeti doğuran ateşin ardında bıraktığı izin peşine düşmek olmasıyla iki aşamalıdır. Ateş, *yüreğimizde, medeniyetin başladığı yerde, aynı anda hem şevkat hem de hoyratlık olarak yükselmesiyle* (Klein,2002:12) ve kendiyle çelişen temel prensiplerden biri oluşuyla evreni açımlamaya imkân sunar. Klein bu nedenle, ateş imgesine ve sanat yapıtının oluşumunda yarattığı etkiye büyük önem vermiştir.

ARMAN : YAKILAN NESNENİN DÖNÜŞÜMÜ

Savaş sonrası Avrupa'sında tomurcuklanan akımlardan Yeni Gerçekçilik (*Nouveau Realisme*) kuramcılarından Restany, Arman'ın sanatının doruk noktasının gerçekliğe yaklaşımını kendine özgü güçlü bir üsluba dönüştürdüğü 1960-1962 yılları arasında yaşandığını belirtir. Arman, 1960'da tam da Yves Klein'ın 'boşluğu' sergilediği *Le Vide* sergisinden iki sene sonra aynı galeride *Le Plein* (Dolu) adlı sergiyi gerçekleştirdi. Mekânı bu defa bir dizi nesneyle adım atılmayacak derecede dolduran Arman, böylece arkadaşı Klein ile birlikte Yeni Gerçekçiliğin temsil diline farklı bir üslup eklemiştir. Bununla birlikte, Arman'ın yıkıcı eylemleri, 1955-1960 yılları arasında gerçekleştirdiği Mühürler (*Cachets*) ve Nesnelerin İzi (*Allures d'objets*) gibi seriler ve 1959-1970 yılları arasına tarihlenen Yığılmalar (*Accumulations*) ve Çöp Kovaları (*Poubelles*) gibi bütün parça ilişkisine eğildiği serilerin ötesine geçmesiyle farklı bir hal aldı. Öfkeler (*Colères*) ve Kesmeler (*Coupes*) gibi serilerdeki kesme ve parçalama etkileri ile de yetinmeyen Arman'ın ilk çarpıcı eylemi 1963'te Essen'de (Almanya) bir performans sırasında, sanatçının teklifini kabul eden ve hatta tüm olayı filme alan film yapımcısı Charles Wilp'e ait beyaz bir MG arabasını havaya uçurup yakmasıyla gerçekleşmiştir.[2]

Görsel 12. Rene Magritte, Ateşin Merdiveni (L'échelle du feu) 1934

Görsel 13. Arman, Ulysses'in Koltuğu (Le Fauteuil d'Ulysse) 1965

Arman'ın sanatında ateşi, plastik dilini belirleyen bir araç olarak kullanımı,1964 yılından sonra görülür. *Stedelijk* Müzesi'ne (Amsterdam) sergi için davet edildiği zaman bir çöplükte alevler içinde yanışına tanık olduğu XVIII. yüzyıl tarzı bir koltuk ona Magritte'in 'Ateşin Merdiveni'

[2] Yapıt şu anda Frankfurt'da Çağdaş Sanat müzesinde bulunmaktadır. Bu ilk olaydan yıllar sonra Arman, 2001'de Vence'de, bir TV ekibi tarafından filme alınan performansında, başka bir Spitfire arabayı havaya uçurduğu ve yaktığı eyleme Lale (*La Tulipe*) adını verdi.

(*L'échelle du feu,*1934) adlı yapıtını hatırlatmış ve ilham vermiştir. Magritte'in yapıtında sandalye ve kağıdın yanısıra bir tuba da yanmaktadır. Metalden yapılmış cansız bir nesnenin kendiliğinden yanabilmesi, Sürrealizmin ana damarlarından birini, rüya ile gerçeklik arasındaki karşıtlığı yakalıyor oluşuyla Magritte'in ilgisini çekmiş ve bu temaya nesneleri çeşitlendirerek devam etmiştir. Magritte'in yapıtlarında ateş her zaman bir aşkınlık unsuru, cansız ile canlı arasındaki geçiş, kozmik gizemlerden biridir. Arman, Magritte ile sanatında gündelik nesnelerin dilini kullanan ve sarsıcı görüntülere sahip yapıtlara mizahi isimler veren ironik tavrı paylaşır. Yapıtları sıklıkla Sürrealist geleneğe ait buluntu nesne (*objet trouvé*) ve gözden düşmüş nesne metaforları açısından okunur. Ancak anlatım dilini tıpkı Sürrealizm gibi ağırlıklı olarak kullanım nesnelerinin bağlamından koparılması ve dönüştürülmesi ile oluşturan Yeni Gerçekçilik grubuna dahil Arman için amaç, nesnelerin şiirsel imge olarak ele alınıp psikolojik metaforlar yüklenmesinden ziyade içinde bulunduğu dönemin gerçekliğini tüketim nesneleri yoluyla teşhir etmek, üretim-tüketim ve yıkım döngüsünü sanatsal bir elekten geçirerek sunmaktır. Yeni Gerçekçilik grubundaki sanatçıların üretim süreci, II. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan ekonomik çalkantılarla toplumsal ve kültürel dönüşümlerin sonuçlarına odaklanmış bir bakıştan beslenmektedir. *Toplumunun bir görgü tanığı olarak, üretimin, tüketimin ve tahribatın aldatıcı yaşambilimsel döngüsü ile çok fazla ilgili olduğunu* (Hamilton:2008) belirten Arman, bu döngünün aşikâr maddi sonucu olan nesneler istilasıyla ilgilenir. Bu tanıklık durumu*, Arman'ın, savaş sonrası kültürünün montaj hattından vitrinlere, oradan mutfak raflarına, oradan çöp kutularına ve nihayetinde çöp yığınlarına dönüşen nesne döngüsünü, edimsel olarak taklit ederek çağdaş topluma 'şahit olmak' veya gözlemlemek üzere gözler önüne serişinde apaçık bellidir* (Hamilton:2008). Bu bağlamda nesnelere farklı müdahalelerde bulunduğu yapıt serilerinden *Combustions* (Yakmalar), döngünün sonunu temsil eder, Arman için yıkım sürecine dahil olma isteği sonucu hazır nesneyi yakarak dönüştürmesi biçim verme süreci açısından taze bir dil oluşturmuştur. Hazır nesneye müdahalede yaratmak istediği etkiyi ateşle çalışmakla bulan Arman bu dönemde aynı yıl içinde 'Ulysses'in Koltuğu' (*Le Fauteuil d'Ulysse*,1965) 'Paganini'nin Yakılması' (*L'incinération de Paganini*), ve 'Tehditkâr Zamandan Sonra' (*Aprés le Temps Menaçant*) gibi bu tekniğin önemli örneklerini üretti. Nesnelerin yakılmasıyla oluşan bu ilk yapıtlar ile 1980'deki örnekler arasındaki dönemde, Arman'ın üretim süreci genellikle 1965'te Neron'un Piyanosu (*Le Piano de Néron*) adlı yapıt örneğinde olduğu gibi piyanoları ve keman, çello, kontrbas gibi çok sayıda enstrümanı ateşe verdiği kamusal alan eylemleri ve performansları şeklinde gerçekleşmiştir.

Görsel 14. Arman, Neron'un Piyanosu (Le Piano de Néron) 1965

Görsel 15. Arman, İsimsiz (Sans Titre) 1966

Görsel 16. Arman, XV. Louis Yangını (Feu Louis XV) 1985

CLAUDIO PARMIGGIANI : İS ve HAFIZA

Bu metinde üretim süreçlerine değinilen üç sanatçı olan Burri, Klein ve Arman'dan farklı bir tarzda çalışan Claudio Parmiggiani, 1970'li yıllarda başladığı *Delocazioni* serisindeki yapıtları ile bu defa ateşten geriye kalanların izlerini üretir. Yokluğun ve görünmezliğin formunu araştıran sanatçı, *Delocazioni* yapıtlarının ilk örneklerinden itibaren gölgeye, yokluğa, sessizliğe, yok oluşun muammasına ve aynı zamanda biçimlerin bellekte, ruhsal gerçeklikte ve deneyimde kalıcılığını vurgulamıştır. İzleyici, bu eserlerde ateşi ve ateşin yönettiği süreci görmez, sadece iz ile karşı karşıya bırakılır. Sessizliğe, toza, dumanın ruhani gölgesine, nesnelerin ve zamanın yokluğuna duyarlılık uyandıran yapıtların aynı zamanda kullandığı nesnelerin simgeselliği ile toplumsal belleğe ait dönüşüm ve kültürel yıkım zamanlarına dair canlı bir uyarı sistemine de dönüştüğü söylenebilir. Örneğin, yanmış kitap yığınları üzerine devasa bir çanı yerleştirmesiyle oluşturduğu yapıtına *Campo dei Fiori* (2006) adını veren Parmiggiani, böylece bu adı taşıyan meydanda sakıncalı bulunan düşünceleri yüzünden engisizyon tarafından diri diri yakılan XVI. yüzyıl filozofu Giordano Bruno'ya atıfta bulunur.

Parmiggiani'nin sanatı açısından bakıldığında ismi 'yerinden edilme' olarak çevrilebilecek *Delocazioni* serisindeki yapıtları oluşturmak için sanatçı kum saati, şişeler, keman gibi farklı nesnelerin yerleştirildiği bir alanın yakınında kontrollü bir şekilde ateş yakar. Parmiggiani, alevleri birkaç saat boyunca yatıştırır ve ateş, ulaştığı her şeyi duman ile kaplar ve is ortaya çıkar. Alev söndüğünde nesneleri kaldırır ve böylece arkasında bir gölge bırakır. Parmiggiani, bu düzenlemeleri 1970'den beri duvarlar ve köşelere bazen de bağımsız panellerin üzerine yerleştirmiştir.

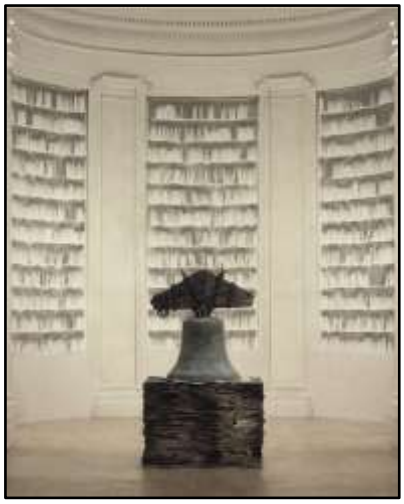

Görsel 17. C. Parmiggiani, Campo dei Fiori, 2006

Görsel 18. Ettore Ferrari, Giordano Bruno Anıtı, 1889

Parmiggiani, bu yapıtlarından bahsederken onların *sessizlikten, gölgeden, yazın şenlik ateşinden, sabah sislerinden, havaya üflenen vanilya bulutlarından, güneşin retinaya vurduğu*

izden, ırmağın sisi içindeki kayıkların kara şekillerinden, çocukluk oyunlarından, toz kasırgalarından, uyarı çanlarından olduğu kadar *Rembrandt'ın gravürlerinin karanlığından, bir medyumun ağzından, Yeats'in hayallerinden, Memnon'un dev heykelinden, Rilke'nin sayfalarından, Goya'nın sağır adamının evinden* de geldiğini de belirtir (Cora,2022:52). Kaybın ardından var olmaya devam eden derin ve silinmez yapıları incelikle ima eden Parmiggiani'nin sanatı üzerine eleştirmen Georges Didi-Huberman, sanatçının oluşturduğu izi hem temastan (ayakların kuma batması) hem de kayıptan (ayak izinde ayağın olmaması) söz edişi nedeniyle 'diyalektik imge' olarak tanımlamıştır.

Görsel 19. C. Parmiggiani, *Delocazioni* serisi, İsimsiz, 2008

Görsel 20. C. Parmiggiani, *Delocazioni* serisi, İsimsiz, 2008

Görsel 21. C. Parmiggiani, *Delocazioni* serisi, İsimsiz, 2015

SONUÇ

Dünyanın kültürel tarihinde yüzyıllar boyunca etkileyici bir imge olarak ateş, modern dünyanın sanatçısı için de nesne üzerinde yarattığı dönüşümün ruhsal ve fiziksel sonuçlarıyla büyüleyici bir kaynak olmuştur. Bu metinde, savaş sonrası sanatın belirgin özellikleri olan yaratıcı yıkım, dönüşüm, yeniden doğuş gibi kavramların yapıtlarında farklı üsluplarda görünür olduğu sanatçılar üzerinden ateşin plastik dile etkisi incelenmiştir. Ateşin, dünyanın değişen teknolojik ve ekolojik dinamikleri ile yaşam pratiklerinde hep güncellenen bir etki alanı olması, sanatın gündeminde de hep canlı bir tema olarak varolmasına neden olmaktadır. Son on yılda Paris ve Venedik'te açılan iki kapsamlı sergi olan '*Tout Feu Tout Flamme*' (2012) ve '*On Fire'* (2022) gibi etkinliklerde[3] Alberto Burri, Yves Klein, Arman, Claudio Parmiggiani gibi üretim sürecinde ateş kullanarak biçimsel sonuçlar elde eden sanatçıların yanı sıra Jannis Kounellis, Pier Paolo Calzolari, Christian Boltanski, Bernard Aubertin gibi ateşi yapıtlarında bir eleman olarak mum ve gaz alevi kullanan sanatçılara da yer verilmiştir.
Bu sanatçılardan Alberto Burri, kumaş, plastik, ahşap gibi maddelerin üzerinde pürmüzle çalışarak yüzey etkileri üzerine yoğunlaşırken, Yves Klein *Ateş Duvarı* ve *Ateş Sütunu* gibi

[3] *Tout Feu Tout Flamme*, 5 Ekim - 1 Aralık 2012, Tornabuoni Art, Paris

On Fire, 22 Nisan - 24 Temmuz 2022, Tornabuoni Art, Venedik

ateşin kendi dinamik biçimini doğrudan kullandığı deneysel yapıtlar üretmiştir. Arman, insan üretimi hazır kullanım nesnelerini yakarak yıkımın sonuçlarını estetik bir dilde yeniden sunarken, Claudio Parmiggiani ise ateşten geride kalanlarla ilgilenmiş ve ateş etkisi olarak isi ve tozu kullandığı, yokluğun formu denebilecek yapıtlarıyla melankolik atmosferler yaratmıştır. Bu yapıtların tümünde belirleyici biçimi ateş vermiştir.

KAYNAKÇA

Bachelard, Gaston. (1996) *Ateşin Psikanalizi*, Çev: A. Yiğit, Bağlam Yay.

Cora, Bruno. (2022) *On Fire*. (Sergi Kitabı) Tornabuoni Art & Fondazione Giorgio Cini.

Derrida, Jacques. (2014) *Cinders*, Çev: N. Lukacher, University of Minnesota Press

Didi-Huberman, Georges. (2001) *Génie du non-lieu*, Les Éditions de Minuit

Eliade, Mircea. (2017) *Mitler, Rüyalar ve Gizemler*, Çev: C. Soydemir, Doğubatı Yay.

Erhat, Azra. (1996) *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi

Hamilton, Jaimey. (2008) *Arman's System of Objects*. Art Journal,Vol.67 NO.1(Spring), 54-68 Çev: A.Ö.Bozdurgut, ART-E Kasım-Aralık'12 Sayı:10 ISSN 1308-2698
Klein,Yves. (2002) *Chelsea Otel Manifestosu 1961*, Çev: D.Artun, A.Gültekin, Norgunk Yay.

Spieker, Sven. (2017) *Introduction: The Uses of Destruction in Contemporary Art Destruction* içinde (Whitechapel Gallery, Londra: MIT Press Cambridge) s. 14-23. Özetleyerek çeviren: E.Kenan. https://www.e-skop.com/skopbulten/tahrip-sanati-i/6335

White, Anthony. (2016) *Burning Man: Alberto Burri And Arte Povera*, Artforum International Ocak 2016 sayısı, https://www.artforum.com/print/201601/burning-man-alberto-burri-and-arte-povera-56699

RESMİN ÖLÜMÜNDEN SONRA MODERN RESİM PROJESİNE İTİRAZ OLARAK RESİM ve MARK TANSEY ÖRNEĞİ

Dr. Öğr. Üyesi Haydar TAŞÇILAR

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi

ORCID NO: 0000-0001-9667-0073

ÖZET

Modern sanat akımları birbirini reddeden bütün biçimlerine karşın özünde tek bir konuda, temsilin reddi konusunda hemfikir olmuş, her biçim kendi mantığı çerçevesinde temsili aşmanın yollarını aramıştır. Temel mesele aracın devreden çıkarılarak dolaysız ve biçimsel bir dil ortaya koyulması olmuştur. Modern sonrası sanatın yeniden tanımlandığı postmodern dönemde, modern sanat mantığına itiraz zemininde şekillenen birçok farklı disiplinin yanı sıra, resim sanatın içerisinde de birçok tanım güncel koşullarda yeniden yapılmış ve modern gelenekleri güncel gözlerle yeniden yorumlayan bir sanatçı kuşağı ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda çalışmalar üreten Mark Tansey sanatın tarihini çalışmalarının merkezine koyarak alegorik bir dil ortaya koymuştur. Tansey tüm çağdaş sanatçıların yaptığı gibi Greenberg'in modern sanat eleştirisine ve temsil sorununa eğilerek sorgulamalar ortaya koymuş, modern sanatı kendi kendinin ötesinde hiç bir şeye işaret etmeyen, düz yüzeylerde beliren bir özeleştiri olarak, dolayımı temelden olumsuzlayan bir karakterde tanımlamıştır. Tansey temel itirazını bu zemin üzerine yerleştirerek, dolaysızlık deneyiminin imkânsız olduğunu ileri sürmüştür. Aracın özne ve nesne arasında bir sınır olmasından dolayı reddedildiği modern yaklaşımın tersine sınırın zorunluluğunun altını çizmiştir. Dolayımı ve sınırı reddetmenin sonuçsuz bir tartışma yarattığından hareketle kendi ortamının olanaklarını ve sınırlarını araştırmaya girişmiş, resmin kaçınılmaz olarak retorik olduğunu belirtmiştir. Bu çalışmanın amacı Mark Tansey özelinden hareketle, modernizmin eleştirisinin genel anlamda tuval resminin toptan reddi yoluyla yapılan itirazlara alternatif olarak, tuval resmi aracılığıyla resmin kendi cephesinde üretilen ve tarihsel alegorilere dayanan yeni bir resimsel dil ile farklı bir örnek sunmaktır. Böylece modern projeye toptan itirazdan öte salt modern resim projesine bir itiraz olarak da okunabilecektir.

Anahtar sözcükler: postmodernizm, tuval resmi, mark tansey, alegorik resim.

GİRİŞ

Kant (1999: 148) amaçlar düzeninde, insanın kendi başına amaç olmasının, akıl sahibi bir varlık olarak hiçbir zaman tanrı da dâhil olmak üzere bir başkası tarafından araç olarak kullanılamayacağının altını çizmiştir. İnsan kendi başına bir amaç olarak kendi ahlak yasasının

da öznesi olarak kutsalıdır. Bu nihayetinden insanın özerkliğinin tanımıdır. Bu tanım aynı zamanda Kant'ın özerk estetiğinin de tanımıdır. Güzel iyiden farklı bir konumda salt kendi kendinin amacı olarak bütün çıkarlardan yalıtılmış özerk bir güzellik yasasının tanımıdır. Modern sanatın ünlü teorisyenlerinden Greenberg (1960: 817) modernizmin temelini, Kant felsefesini genişleterek oluşturmuş, bir disiplinin kendisini eleştirmek için kendi karakteristik yöntemlerinin kullanılmasında yattığının altını çizmiştir. Böylece disiplinin yetki alanına daha sağlam bir şekilde yerleştirmesi sağlanacaktır. Kant'ın, mantığın sınırlarını belirlemek için mantığı kullanmasını Greenberg, modernizmin özerk alanının tanımlanmasında örneklemiş ve Kant'ı ilk gerçek modernist olarak göstermiştir.

Platon ve Hegel'den 1960'lar ve 1970'lere egemen olan sanatsal eğilimlere kadar temsil, aşılması gereken bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Birçok konuda fikir ayrılığı üzerine şekillenmiş modern sanat tavırlarının tek ortak noktası dolaysızlığa ulaşma çabaları olarak belirmiştir. Araç, özneyi nesneden ayıran ve böylece onların kusursuz birlikteliğini engelleyen bir sınır olarak kabul edilmiştir. Tansey ise tam bu düşüncenin karşısına yerleşerek, dolaysızlık deneyiminin imkânsız olduğunu ve ortamın sınırının kaçınılmaz olduğunu savunmuştur. Ayrıca, dolaysızlık rüyası hem sanatsal açıdan verimsiz, hem de toplumsal ve politik açıdan istenmeyen bir durumdur. Tansey, dolayımı reddetmek için sonuçsuz bir mücadeleye girmek yerine, ressamların ortamlarının olanaklarını ve sınırlamalarını araştırmaları gerektiğini savunmuş, resmin kaçınılmaz olarak retorik olduğu konusunda ısrarcı olmuştur (Taylor, 1999: 23).

Modern ve postmodern sanat tartışmalarının ardında sanatın çerçevesi daha önce hiç olmadığı kadar genişlemiştir. Bu tavır çoğulcu bakış açısını beraberinde getirerek, günümüz sanat dünyasında tuval resminin yanı sıra birçok farklı disiplini de aynı anda mümkün kılmıştır. Tarihteki bütün tanımlar güncel bağlamlarda tekrar gündeme alınarak postmodern zeminde yeniden kurgulanmıştır. Buradan hareketle Mark Tansey tuval resmine bu bağlamda yeni bir soluk getirmiş, sanatın ve resmin sonu tezlerinden sonra resim yapmamın imkânlarının sorgulanmıştır. Temel çıkış noktası olarak sanatın tümden sorgulanarak yeniden tanımlandığı bir dönemde resimlerini, genelde sanatın özelde de resmin kendi tarihindeki gelişmelerin bir alegorisi olarak ortaya koymaya çalışmıştır.

1. MODERN ALEGORİLER

Görsel 1. Mark Tansey, Bricoleur'ün Kızı, 1987, tuval üzerine yağlı boya.
http://www.artchive.com/artchive/T/tansey/tansey_bricoleurs.jpg.html
Görsel 2. Joseph Wright of Derby, Demirci Dükkanı, 1771, tuval üzerine yağlı boya, 128 x 104 cm.
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Joseph_Wright_of_Derby_-_The_Blacksmith%27s_Shop_-_Google_Art_Project.jpg

Hales, (1995: 41) Tansey'in 1989'da "Resimlerim, 1970'lerin ortalarında resmin ölümünün bir sonucu olarak başladı" söyleminden hareketle Tansey'i resmin ölümünden sonra resim yapmanın imkânlarını araştıran güncel bir sanatçı olarak tanımlamıştır. Tansey'in temel problemi, resmin konusu olmuş, neyin resminin yapılacağı üzerine sadece resim tarihini değil aynı zamanda kuramsal tarihi de incelemiştir. "Bricoleur'ün Kızı"nda (**Görsel 1.)** bir çocuk atölyede resim fırçaları üzerine elindeki fenerle ışık tutarak duvarda çıkardığı gölgeleri izlemektedir. Tansey'in, Platon'un mağara alegorisinden, Derby's Joseph Wight'ın "Demici Dükkanı"na kadar (**Görsel 2.)** aldığı referanslar göze çarpmaktadır. Hales, Tansey'in bu çalışmasını, tarihin hadım edilmiş kurbanı olarak sanatçı imajının postmodern bir alegorisi olarak yorumlamıştır.

Görsel 3. Mark Tansey, New York Okulu'nun Zaferi, 1984, Tuval Üzerine Yağlıboya, 188 x 305 cm.
https://tanseypictures.tumblr.com/post/69313861904/triumph-of-the-new-york-school-1984-oil-on-canvas

Mark Tansey'in "Newyork Okulu'nun Zaferi" **(Görsel 3.)** adlı bir diğer modern alegorik resmi, savaş meydanında karşılaşmış iki grubun tasviridir. Sağda ve solda iki farklı ordu grubu arkada hala dumanların tüttüğü harabeye dönmüş bir savaş alanının ortasında, liderleri denilebilecek iki kişinin bir kâğıdı imzaladıkları görülmektedir. Tansey'in resmini okuyabilmek için sanatçının verdiği ilk ipucu resmin ismidir. Resmin alegorik özelliği resmin altbilgisinde yani sanat tarihinde yatmaktadır. Sanat tarihinden birçok akım, sanatçı ve eleştirmeni referans alan resimdeki bütün kişiler tek tek dönemin ünlü sanatçı ve eleştirmenleridirler ve sanat tarihi açısından önemli bir dönüm noktasını ironik bir dille betimlemektedir. Bu dönüm noktası; sanatın merkezinin Fransa' dan Amerika' ya kaymasıdır. Tansey bu çalışmasında, avangard teriminin askeri kökenini vurgulayarak, modernizmin mucitlerini savaşa katılan askeri figürler olarak tanımlamıştır. Sanat dünyasının merkezinin Avrupa'dan Amerika'ya kaymasını askeri bir teslimiyet üzerinden anlatmıştır. Birlikler izlerken, mağlup André Breton ve muzaffer Clement Greenberg bir barış anlaşması imzalamaktadırlar **(Görsel 4.)**. Toplanmış orduların arka planını oluşturan için için yanan manzaranın harap olması, zaferin bedelini göstermektedir. Ancak bu bilgiler ile resme bakıldığında resmin dilini çözülmektedir. Bu bilginin eksikliği izleyicinin resimden bir haz almasını engelleyecektir. Resim ancak sanat tarihi bilgisi ile okunabilirdir. Sanatçı plastik dilini modern dönemdeki gibi biçimlerle yaratmak yerine tarihten referanslar yoluyla yeni bir dil oluşturmuştur. Tansey'in resminin dili bu nedenle postmodern resme iyi bir örnek oluşturmaktadır. (Taylor, 1999: 2).

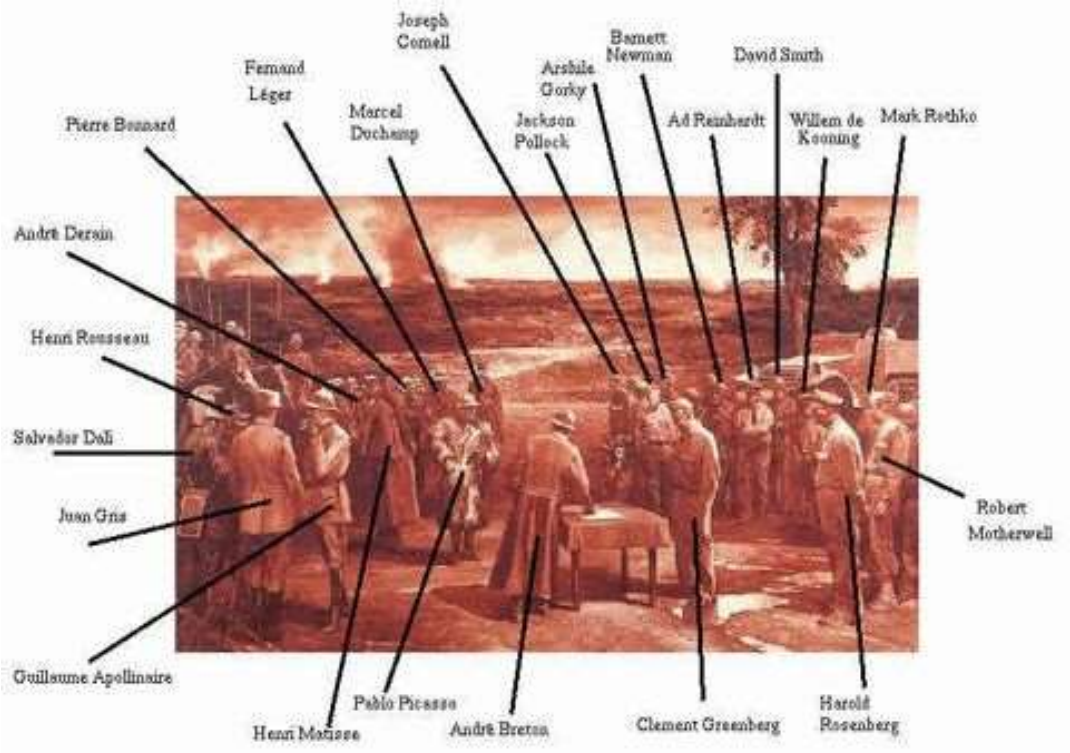

Görsel 4. Mark Tansey, New York Okulu'nun Zaferi

https://artwithkorb.com/2017/10/30/finalweekofthequarter-better-get-your-work-in/

Görsel 5. Mark Tansey, Picasso ve Braque, 1992, tuval üzerine yağlı boya, 203 x 274 cm.

https://collections.lacma.org/node/172615

Picasso ve Braque **(Görsel 5.)** adlı çalışmasında Braque Picasso'nun kübist ilkel bir uçak ile havalanmasını izlemektedir. Tansey'in çalışmalarındaki ortak dil olan, tarihten figürlerin, bir tanık olma veya yansıtma eylemi olarak postmodern bağlamlarda yeniden gündeme alınmasına iyi bir örnektir (Anfam, 1992: 466).

2. MODERN ÖZERKLİĞE İTİRAZ OLARAK KOLAJ VE KENDİNE MAL ETME

Tansey, Greenberg'in modernizmi bir disiplinin karakteristik yöntemlerinin o disiplinin kendisini eleştirmek için kullanılması şeklinde tanımlamasını, temsilleri temsiller içinde ve temsiller aracılığıyla sorgulamıştır. Kendine özgü tarzını oluşturmak için başkalarının tekniklerini ödünç alarak içerikten yönteme mal etme stratejisini çok iyi kullanmıştır. Kompozisyonlarında Soyut Dışavurumculuk, Minimalizm, Kavramsal Sanat ve Foto-Gerçekçiliğin izleri belirgindir. İçerikte olduğu kadar yöntemde de özerklik ilkesini kabul etmeyi reddettiği için Tansey, kavramları, figürleri, biçimleri bilinçli bir şekilde birbirine eklemlemiştir. (Taylor, 1999: 26).

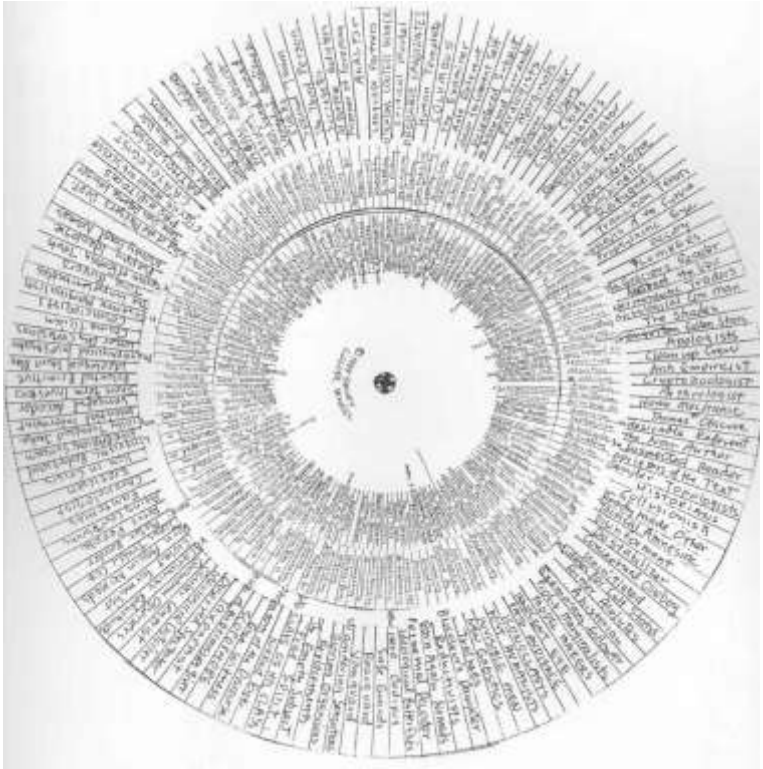

Görsel 6. Mark Tansey, Renk Çemberi, 1988, kağıt üzerine mürekkep.

https://crystalbridges.org/blog/the-monochromatic-and-contradictory-world-of-mark-tansey/

Çağdaş sanatta kolaj fikirleri büyütmek, gerçekliği çerçevelemek ve zihnin işleyişini ortaya çıkarmak için yaygın ve etkili bir strateji olarak kullanılmıştır. Mark Tansey bu anlamda kolajı somutlaştıran birçok görüntü üretmiş, modern anlamda bir araya gelmeyen görüntüler postmodern kurgu ile yan yana gelmişlerdir. Ancak Tansey'in kolajları geleneksel sanat anlayışında değildir. Görüntüleri yan yana koymak için fiziksel olarak kesip düzenlediği, nesneleri ve parçaları organize ederek kavramsal bir kolaj örneği ortaya koymaktadır. Tansey kolajlarının üretim sürecinde her biri merkezden yayılan çok sayıda küçük metin satırına sahip, dönen eşmerkezli dairelerden oluşturduğu ahşap bir masa kullanmıştır **(Görsel 6.).** Tansey, bu çemberleri döndürdükten sonra metinlerin nasıl sıralandığını not ederek, sonsuz rastlantısallıkta fikir kombinasyonları üretmiştir (Marshall, 2005: 238).

Tansey konuları genellikle sanat tarihi, edebiyat ve felsefenin yanı sıra bilim ile de yakıdan ilgilidir. The Enunciation (**Görsel 7.**), Marcel Duchamp'ı bir trende otururken, kendisini kadın ikinci kişiliği olarak ters yöne giden bir trende geçerken tasvir etmiştir. Bu görüntü, Einstein'ın hareket halindeki bir trende meydana gelen ve görelilik teorisine götüren efsanevi tezahürüne atıfta bulunnaktadır. Tansey, tren senaryosunu arketipik bir kolaj deneyimi olarak yeniden yaratmıştır. Bunu yaparken, Duchamp'ın kavramsal ve performans sanatına yol açan fikirleri ile Einstein'ın fizik alanındaki çalışmaları arasında bir benzetme kurmuştur. Tansey, çok önemli olanlar da dâhil olmak üzere gerek bilimsel gerekse de sanatsal fikirlerin, birleştirici kolajlama süreci tarafından üretildiğini, başka fikirlere dokunan veya bağlanan fikirlerin, bambaşka yeni fikirlere yol açtığını öne sürmüştür (Marshall, 2005: 239).

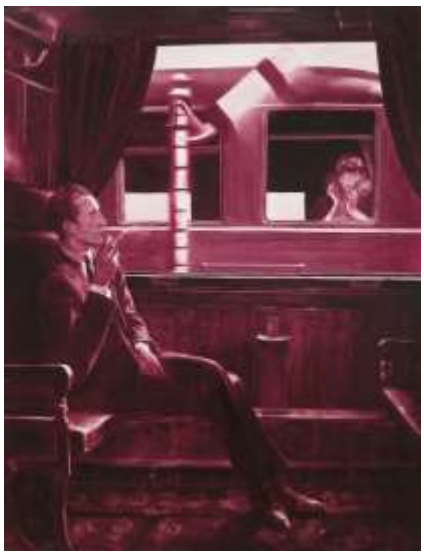

Görsel 7. Mark Tansey, The Enunciation, 1981. Tuval üzerine yağlı boya.
https://www.flickr.com/photos/clairity/11501358675
Görsel 8. Mark Tansey, Robbe-Grillet Görünen Her Nesneyi Temizliyor, 1981, Tuval üzerine yağlı boya 182 x 183 cm.
https://www.moma.org/collection/works/79167

Tansey'in 1981 tarihli "Robbe-Grillet Görünen Her Nesneyi Temizliyor" (**Görsel 8.)** adlı çalışması çölün ortasında ve yere saçılmış taşları ovalayan birini göstermektedir. Daha yakından bakıldığında, taş gibi görünen şeylerin aslında, sfenks, stonehenge gibi minyatür anıtlar olduğu fark edilmektedir. Taşlara fırçası ile müdahale eden Robbe-Grillet onlara asıl karakterlerini vermektedir. Tabi bu da yine postmodern tarzda, coğrafi olarak bile birbirlerinden çok ayrı konumlarda ve farklı kültür ürünü olan bu anıtlar farklı bir bağlamda Tansey'in resmine hizmet ederek bir araya gelmişlerdir (Ponte, Trubiano, 1996: 15).

Bir başka resmi "Saflık Testi"nde (**Görsel 9.)** at üzerindeki bir grup kızılderiliyi Robert Smithson'ın 1970 tarihli Spiral Dalgakıran'ını (**Görsel 10.)** izlerken betimlemektedir. Tansey'in resminde tarihsel olarak aynı dönemde var olmamış iki gerçeklik olarak geçmiş ve gelecek, ilkel ve medeni, sanat ve doğa bir düzlemde buluşmuştur (Ponte, Trubiano, 1996: 17).

Görsel 9. Mark Tansey, Saflık Testi, 1982, Tuval üzerine yağlı boya.
https://eastofborneo.org/archives/mark-tansey-purity-test-1991/
Görsel 10. Robert Smithson, Spiral Dalgakıran, 1970.
https://holtsmithsonfoundation.org/spiral-jetty

(Görsel 11.) Mark Tansey, Masum Göz Testi, 1981, Tuval Üzerine Yağlıboya, 198 × 304 cm.

https://www.metmuseum.org/art/collection/search/484972

"Masum Göz Testi" **(Görsel 11.)**, ironik bir dilde iki farklı sanatçının resimlerini birleştirmektedir. Tansey'in boğası an itibariyle Paulus Potter'ın "Genç Boğa"sına **(Görsel 12.)** bakmaktadır ve hemen ardındaki resim Claude Monet'nin "Saman Yığını" **(Görsel 13.)**, çalışmasıdır. Tansey burada Romantizm ve İzlenimciliği yine çağdaş bir dille modernizmin eleştirisi bağlamında bir araya getirmiştir (Sims, L. S., Miller, R.C., Messinger, L. M., 1987: 68).

Görsel 12. Paulus Potter, Young Bull, 1647, Tuval Üzerine Yağlıboya, 235.5 cm × 339 cm.

https://en.wikipedia.org/wiki/The_Young_Bull

Görsel 13. Claude Monet, Saman Yığını, 1891, Tuval Üzerine Yağlıboya,

https://en.wikipedia.org/wiki/Haystacks_(Monet_series)#/media/File:Claude_Monet,_Haystack,_Morning_Snow_Effect_(Meule,_Effet_de_Neige,_le_Matin),_1891,_oil_on_canvas,_65_x_92_cm,_Museum_of_Fine_Arts,_Boston.jpg

3. TEMSİLE İTİRAZA İTİRAZ

Resimde temsilin temel kriter olduğu Rönesans'ın mimesis kuramından sonra modern gerçekçiliğin izleri, 1861'de Gustave Courbet'ye kadar sürülebilir. Courbet (1855: 378) kendi amacını en basit şekilde bilgi yoluyla beceri kazanmak olarak tanımlamıştır. İnsan olarak bir parçası olduğu yaşadığı dönemin geleneklerini, fikirlerini, görünüşlerini bir ressam olarak kendi gözüyle kaydederek canlı bir sanat yaratmak istemiştir. Courbet'in bu realist bakış açısını Nochlin, (1971: 20) 20. yüzyılda üslupsuzluk olarak tanımlamıştır. Resim sanatını, yalnızca gerçekte var olan şeylerin somut sunumu olarak fiziksel bir dildir. Var olmayan ve dolayısıyla görünmeyen bir nesne resim sanatına dair değildir. Üslupsuzluğu da şeyleri oldukları gibi kavrayabilmek adına realizm akımının merkezine yerleştirerek, hazır formüllerden bilinçli bir kaçınmanın yolunu işaret etmiştir (Taylor, 1999: 16). Modern sanatın temsil ile girdiği çatışma Courbet'in realist bakış açısının üslupsuzlaşma mantığının karşısına yerleşmiş ve sanatta üsluplar dönemini başlatmıştır. Bugün güncel sanatçıların modern ilkeler karşısına yine üslupsuzluk ile çıkmaları ironiktir ve bu ironiklik nedeniyle de güncel bağlamda yani eklektik bir biçimde üslupsuzluk resim üretiminde hakim bir tavra dönüşmüştür.

Görsel 14. Mark Tansey, Modern Resmin Kısa Tarihi, 1979-80, Tuval Üzerine Yağlıboya, 182.88 x 182.88 cm.

https://www.thebroad.org/art/mark-tansey/short-history-modernist-painting

Modern Resmin Kısa Tarihi'nde **(Görsel 14.)** Tansey, yakın dönem sanat anlayışına dair eleştirilerinin özetini sunmuştur. Resim, illüstratif bir üslupla ve bir ızgara gibi yapılandırılmış elli iki farklı parçadan oluşmuştur. Krauss, (1986: 9-10) Tansey'in kullandığı ızgara modelini modern sanatın mekânsal ve zamansallığını ortaya koyulmasındaki iki temel yol olarak tanımlamıştır. Mekânsal olarak ızgara üç boyutlu olmaktan uzaklaştırılarak yassılaştırılan dünyanın doğa karşıtı ve bireysel estetik düzenleme olduğunu, özerkliği vurgulanmıştır. Zamansallığı da tam olarak şimdiki zamana yerleşerek kalan her şeyi geçmiş

olarak ilan edilmesine dayandırılmıştır. Tam bu nedenle ızgara modernitenin bir simgesi olarak belirmiştir. Sürekli şimdiye yerleşmesi daha önce olan her şeyin ulaşamayacağı bir yere konumlanması anlamındadır. Tansey, ızgarayı modern sanat tarihini çizmek için kullanarak, bu anlatı ve tarih karşıtı aygıtı, zaman için alan yaratacak şekilde kendi aleyhine çevirmiştir. Çalışmadaki 52 parçanın her biri bir tasvir olarak tasvirin tasviri olarak kurgulanmıştır ve her biri belli sanatsal uygulamalarına, belli sanatçılara ve sanat eserlerine göndermeler yapmaktadır. Biçimsel soyutlamadan Minimalist heykele, renk alanından kolaja ve tek renkliden ızgaraya kadar bir sanat tarihi sunmaktadır. Genel bir okuma yapılacak olursa resimdeki ilk iki sıradaki sırayla pencere ve kapı metaforu Rönesans'a kadar izleri sürülebilecek, resim çerçevesinin başka bir dünyaya açılan bir pencere olması anlayışına varılır. Ardından gelen üçüncü sırada bariyer teması aşılması gereken bir gerçeklik düşüncesini işlenmiştir. Dördüncü sırada düzlük, yassılık hâkim olurken ardından sıraya soyunma, sadeleşme hâkim olmuştur. Ondan sonraki son iki sırada bir analiz, araştırma, inceleme ve hedefe koyma temaları işlenmiştir. Resmin son parçası elinde radyo ile kör bir adamın yolunu bulmaya çalışmasını tasvir etmektedir. Saf optiğin modern resmin vardığı son nokta olduğu, gözün hâkimiyetinin son bularak diğer duyuların devreye girmesini temsil etmektedir (Taylor, 1999: 37-38).

Danto (1992: 135) sanatın temsil ile geçmişten beri süregiden problematiğine farklı bir bakış açısı getirerek sanatın temsil ile olumlu ya da olumsuz tüm ilişkilerini birer temsil biçimi olarak tanımlamıştır. Şöyle ki temsilden uzaklaşan veya kavramsal metinsellik ile temsilin karşısına yerleşirmiş gibi yapan tüm tavırların hepsi genel anlamda sanat söylemini bir temsillerin çatışmasına dönüştürmüştür. Tansey'in çalışmaları Danto'nun bu düşüncesine verilebilecek en iyi örnekler olarak durmaktadır.

"Resmin Sonu" (**Görsel 15.)** ile Tansey, modern sanatın temsile açtığı savaş ile girdiği tartışmayı ortaya koymaktadır. Tansey'in modern eleştirisi, eserlerine verdiği isimlerle başlamaktadır. Eserlerini numaralandıran veya isimsiz bırakan modernist ressamların aksine, Tansey'in eserlerine verdiği isimler çalışmanın hedeflediği temel noktayı işaret etmektedir. Adından da anlaşılacağı gibi resmin sonuna, bir anlamda temsilin sonuna işaret etmektedir. Bir kovboy boş bir odada altı patlar tabancası ile yaldızlı çerçeveli büyük bir aynaya yansıyan kendi görüntüsüne ateş etmektedir. İronik bir dille, aynadaki kendi temsiline ateş eden yeni bir temsil ortaya koyulmuştur. Çok boyutlu tartışılması gereken bu eser, sanat olduğu kadar aynı zamanda sanat eleştirisidir de. Tamamen sanat ya da resim ile ilgili bir resimdir bu. Tansey savaş sonrası çağın, temel modern eleştirilerinden hareketle, illüstrasyon sınırlarında dolaşan, kışkırtıcı ve anlatısal bir tavır koymuştur ortaya. Aynadaki kovboy sanatçı olarak nihayetinde kendi yansımasını vurmaktadır. Bu, modern sanatçının temsile ateş etmesi, yok etmesi olarak okunabileceği gibi sanatçının temsil ile kendi yansımasını da parçaladığına dair olarak da okunabilmektedir. Yine de temsil yok edilmemiştir; hem ressam hem de figürü ayakta bırakılmıştır. Tansey, eserlerine özgü bir jestle, kavram ve görüntü arasında üretken bir alışveriş önermektedir. Kovboyun çekilmiş silahları, sanatçının çizim eylemine olduğu kadar, kazananın da kaybedenin de olmadığı bir bağlama gönderme yapmaktadır (Taylor, 1999: 1-3).

Görsel 15. Mark Tansey, Resmin Sonu, 1984, Tuval Üzerine Yağlıboya, 203.2 x 137.2 cm.

https://www.wikiart.org/en/mark-tansey/end-of-painting

Tansey'den farklı olarak Greenberg, temsili taklit veya mimesis ile sınırlayarak temsil ve figürasyon arasında keskin bir ayrım yapmıştır. Oldukça basite indirgeyen bu bakış açısına göre temsil, doğrudan illüstrasyondan neredeyse ayırt edilemez duruma gelmiştir. Temsil her zaman kendisinin ötesinde yeniden temsil etmesi gereken şeye işaret ettiğinden, temsil kendi kendine göndermede bulunmaz, kendisinden başka bir şeyle ilgilidir. Figürasyon ise aksine, kendine atıfta bulunabilir ve bu nedenle hem soyut hem de temsili olmayabilir (Taylor, 1999: 6).

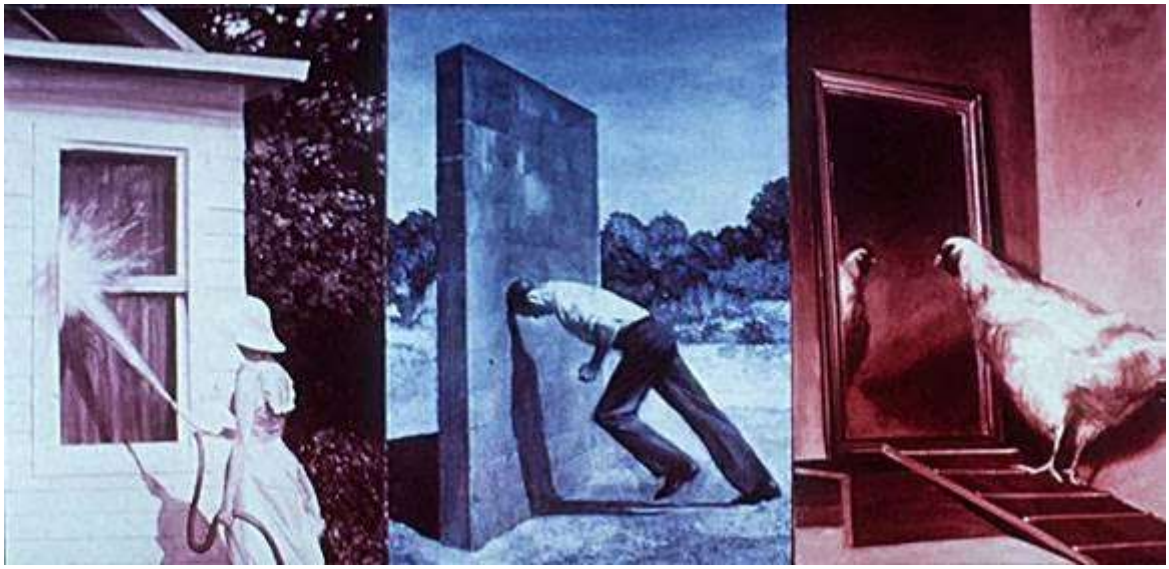

Görsel 16. Mark Tansey, Modernist Resmin Kısa Tarihi II, 1981, Tuval Üzerine Yağlıboya.

https://www.wikiart.org/en/mark-tansey/a-short-history-of-modernist-painting-1982

Modern sanatın temsile itirazının biçimsel karşılığı resim sanatında üç boyutun reddi ve nihayetinde resim yüzeyinin yassılaşması ile tamamlanmıştır. Yassılaşan resim yüzeyinde temsilin doğanın kuralları devreden çıkarılarak estetik düzenleme resim diline hâkim olmuştur. Modern resim nihayetinde sanatçının estetik kararını ortaya koyan bir tavır olarak belirmiştir. Tansey genelde sanatın ve özelde resmin doğasını sorgularken sorunsallaştırdığı temsil geleneğini üç farklı şekilde ortaya koymuştur. Bunlardan ilki temsilin gerçekliğin kendisi olduğu varsayımı, ikincisi temsilin resim düzlemi olduğu varsayımı sonuncusu da temsilin sanatçının ve izleyicinin de içinde bulunduğu çok boyutlu gerçeklik olduğu varsayımıdır.

Tansey "Modernist Resmin Kısa Tarihi II"de **(Görsel 16.)** sanatın üç dönemini çarpıştırmaktadır. Gerçekliği tanımlamaya çalışan Rönesans dönemini ilk panel temsil etmektedir. Pencereyi hortumla yıkayan bir kadın resimlenmiştir. Resim gerçekliğe açılan bir pencere olarak Rönesans sanat tavrı, bu sorgulama ve arayışın ortaya konulması olarak belirmiştir. Buna göre gerçeklik olabildiğince net ve açık şekilde ortaya konulmalıdır. İkinci panel Greenberg'in modern sanat tanımına gönderme yapmaktadır. Modern resim her türlü içeriği reddeden, sadece kendine işaret eden ve bu doğrultuda resim yüzeyinin tamamen yassılaştığı bir çerçevede tanımlanmıştır. Yassılaşmanın öne çıkarılması sonuncunda tüm nesnellik zorlanır ve parçalanır. İkinci resimdeki adam da tuğla duvarı kafasıyla zorlayarak ironik bir dille, tam olarak bunu gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Üçüncü panel, Tansey'in kendini de konumlandırdığı postmodern döneme gönderme yapmaktadır. Aynadaki kendi yansımasına bakan tavuk, çağın gerçeklikleri içinde kendi varlığını ve gerçekliğine anlamsızca ya da tam tersi düşünceli bir şekilde bakmaktadır (Taylor, 1999: 38).

Taylor (1999: 7) Greenberg'in resmin eşsiz alanı olarak gördüğü düzlük yorumunun arkasında da yine Kant ve Hegel'i işaret etmektedir. Hegel (1982: 68-69), gerçekliğin doğrudan doğruya aracısız olarak algılanan nesnelerin ötesinde aranması gerektiğinden hareketle, bu gerçeklik mantığına dayanan hakikati yalnız kendi için kendinde bulunan olarak tanımlamıştır. Sanatı da bu mantık üzerine konumlandırarak yanıltıcı ve geçici görünüşlerin temsillerinden ötede üst düzey bir gerçeklik imkânı olarak belirtmiştir. Buna göre düzlüğe ulaşmak için her yanılsama izinin üstesinden gelinmesi gerekmektedir. Dolayısıyla düzlük ideali, temsili ortadan kaldırmak veya temsili soyutlamaya dönüştürerek göndergesiz bırakmaya dayanmaktadır. Temsili resim illüzyon yarattığında, aslında bir gerçek dışılık ortaya koymaktadır. Oysa soyutlama, doğrudan, dürüst, dolaysız ve bu nedenle doğrudur. Hatanın üstesinden gelmek ve gerçeğe ulaşmak için, yanıltıcı temsilleri ortadan kaldırmak ve şeyin kendisini ortaya çıkarmak gerekmektedir.

Manet ve İzlenimciler, resmi tanımlarken rengi bir temel kriter olarak kenara bırakmışlardır. Rengin hacimselin temsilindeki ışığı kendine tabi kılışı izlenimciler ile geçersiz kılınmış, optik ışık salt kendi haliyle kendi adına bir sorunsal halini almıştır. Bu nedenle de izlenimciler bir resmin iki boyutluluğunu kesin kriter olarak kabul etmiş üç boyutluluğu heykelsiliği anımsatacak her şeyi resim üretiminin dışına itmişlerdir **(Görsel 17.)**. İzlenimcilerin ardından kübistler üç boyutluluğun bütün referanslarına saldırarak nihayetinde tam manasıyla yassı ve düz bir resme ulaşılmıştır **(Görsel 18.)**. Temsiller soluklaştıkça ve resmin düz yüzeyi odak noktası haline geldikçe, Greenberg'in "optiklik" olarak adlandırdığı deneyim mümkün hale gelmiştir. Optiklik, yüzeyin olduğu haliyle anında keyif alınmasını

içermektedir. Bu anda nesne ve özne bir olmaktadır. Kendini referans alan sanat eseri gibi, bu anlık görsel deneyim de kendisinin ötesinde hiçbir şeye işaret etmemektedir (Greenberg (1960: 819).

Görsel 17. Claude Monet, Giverny'deki Gül Yolu, 1920, Tuval üzerine yağlıboya, 100 x 89 cm.

https://www.arthipo.com/tr-tr/claude-monet-gul-kemerlerinin-altindaki-yol-giverny.html

Görsel 18. Paul Cezanne, Sepetli Natürmort, 1890, tuval üzerine yağlıboya, 65 x 81 cm.

https://www.wikiart.org/en/paul-cezanne/still-life-with-basket

Tansey kendi resimlerinin neredeyse tüm mantığını modernizmin bu yönünün eleştirisi üzerine yerleştirmiştir. Tarihin, sanatın, resmin sonu tezlerinden modernizmi sorumlu tuttuğu çok açıktır. Çalışmalarında bütün insanlık tarihinde modernizm son nokta olarak belirmiş ve tüm anlamsızlıkların, kayıtsızlıkların sorumluluğu modern resim düşüncesine yüklemiştir. "Ustalığa Karşı Zafer I ve II" Tansey'in Antik Yunan ve Rönesans dönemlerine dair göndermeler yaptığı iki önemli resmidir.

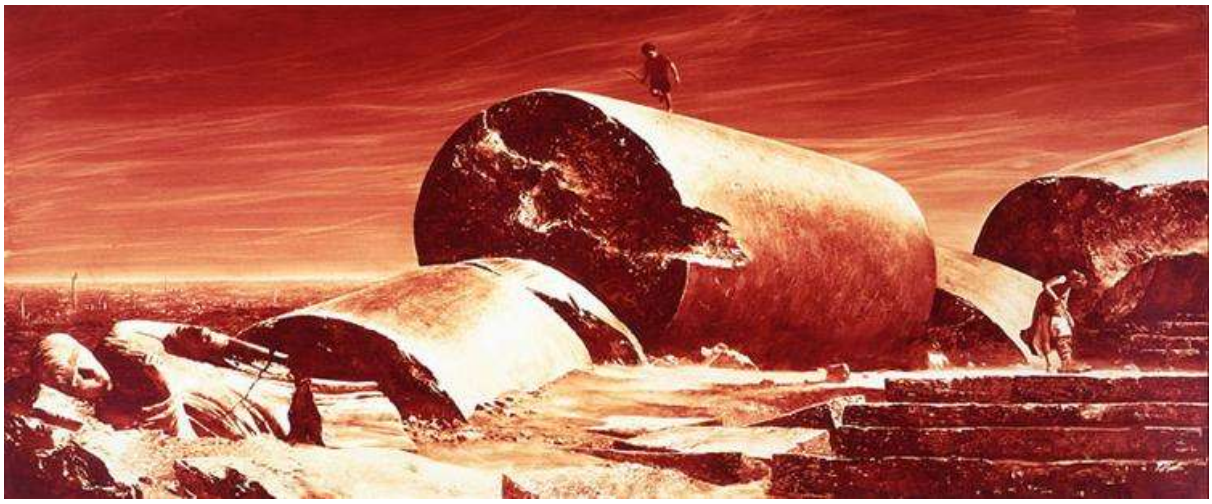

Görsel 19. Mark Tansey, Ustalığa Karşı Zafer I, 1986, Tuval Üzerine Yağlıboya

https://www.wikiart.org/en/mark-tansey/triumph-over-mastery-1986

"Ustalığa Karşı Zafer I"de (**Görsel 19.)** Resimde antik yunan döneminde kalma kalıntılar üzerinde kayıtsızca ve umarsızca gezinen modern bir kadın ve iki çocuğunu resmetmektedir.

Görsel 20. Mark Tansey, Ustalığa Karşı Zafer II, 1987, Tuval Üzerine Yağlıboya,

https://www.wikiart.org/en/mark-tansey/triumph-over-mastery-ii-1987

"Ustalığa Karşı Zafer II"de (**Görsel 20.)** merdiven üzerinde bir adamın kırmızı bir duvarı beyaz bir boya ile boyadığını görülürken, adamın gölgesi de duvar üzerine düşmektedir. Resme biraz dikkatli bakıldığında merdivenin hiçbir dayanağının görünmediği, kırmızı duvardaki silüetlerin aslında Sistine Şapeli'ndeki Michelangelo'nun Son Yargı adlı fresklerinin olduğu anlaşılmaktadır ve en önemli detay belki de adam duvarı boyarken kendi gölgesini de silmektedir. Bütün bunlar birleştirildiğinde Tansey'in ifade etmek istediğinin yine modernist resim projesi ile bağlantısı ortaya çıkmaktadır. Hiçbir dayanağı olamayan bir merdivenin temsil ettiği modernizm üzerinde sanatçı modern projenin saf biçimini temsil eden beyaz boya ile bütün tarihi düzlemektedir. Eserin isminin de bu ilişkiye eklenmesiyle modernist resim projesinin kazandığı zafer aslında tarihi silerken kendini de tüketmiş olduğunun altı çizilmektedir (Isaza, 2019).

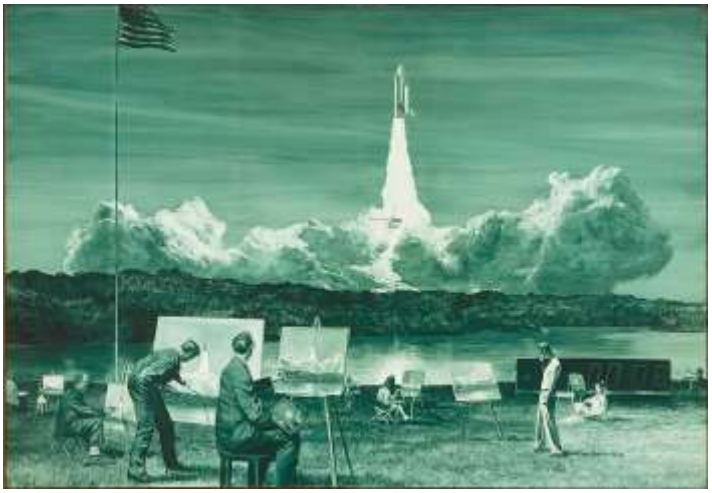

Görsel 21. Mark Tansey, Aksiyon Resmi II, 1984, Tuval Üzerine Yağlıboya, 193 x 279 cm.

https://www.wikiart.org/en/mark-tansey/action-painting-ii-1984

Tansey'in Action Painting II (**Görsel 21.)** adlı resmi soyut dışavurumculuğun üretim mantığına eleştirel bir bakış açısıdır. Kendinden başka hiçbir şeye gönderme yapmayan modern resmin bir deneyimin dolaysızlığını yakalama çabasının çelişkisini ortaya koymaktadır. Henüz saniyeler önce havalanmış bir mekiğin resmini neredeyse bitirmiş ressamları tasvir etmektedir. Bilinçli bir şekilde zamansallık ile oynayarak, sanat eserinin bir jeste dayalı deneyim olarak algılanmasını savunan aksiyon ressamlarını farklı katmanları üst üste bindirerek eleştirmektedir (Taylor, 1999: 29).

Tansey "Derinlik Miti"nde **(Görsel 22.)**, Jackson Pollock'u suda yürürken, küçük bir cankurtaran sandalının içine doluşmuş Kenneth Noland, Mark Rothko, Ashile Gorky, Robert Motherwell ve Helen Frankenthaler'a Greenberg'in ders anlatışını tasvir etmiştir. Tansey, Greenberg ve takipçilerinin mesih özlemlerinin canlandırmasını yapmakla kalmamış, aynı zamanda Greenberg'in ve soyut sışavurumcuların pozisyonlarının suda yürümek kadar temelsiz olduğunu da öne sürmüştür. (Taylor, 1999: 10).

Görsel 22. Mark Tansey, Derinlik Miti , 1984, Tuval Üzerine Yağlıboya, 99.4 x 226.1 cm.

http://www.artnet.de/k%C3%BCnstler/mark-tansey/the-myth-of-depth-PNN5_Bb3cWYttgB7Vr7wcw2

SONUÇ

Tansey'in resimlerinde hiçbir zaman kendi adına bir araca dönüşmemiştir. Resim ne salt bir biçimdir ne de salt bir kavram olarak vardır. Kavramlar imgelerle, teori pratik ile iç içe geçmiş durumdadır. Bu nedenle onun resimleri modern sanat mantığı ile izleynemez. İzleyiciyi, resmin salt boyanmış düz bir yüzey olarak algılanmasının ötesinde, modern resmin ötesine zamanın ve mekânın sınırları dâhilindeki sorunları düşünmeye davet eder. Bu nedenle bakmanın ötesine geçilir ve kültüre ait imgeler ve temsiller ön plana yerleşir. Böylece bireyin ve/ya toplumun kendine, kültürüne, dünyasına ve zamanına farklı bir açıdan bakmasını önermektedir. Tansey'in resimlerinde kullandığı, resim tarihine dair göndermeler günün sonunda resmin konusunu yeniden düşünmeyi, resmi güncele taşımayı mümkün kılmıştır. Anlık deneyim, zamansız biçimsellik ve maddi olmayan kavramlar gibi modern resim projesinin dinamikleri tek başlarına sanata yön veren temalar olmaktan çıkmıştır. Bu anlamda özelde modern sanatın genelde sanatın sonu olarak ileri sürülen teoriler, yeni bir başlangıç ortaya koymuşlardır. Tansey'in savunduğu da bu doğrultuda figüratif, kavramsal ve biçimsel olanın aynı anda ve aynı yerde bir araya gelerek, resmin tanımının daha önce hiç olmadığı kadar geniş bir çerçeveye oturtulması olmuştur (Taylor, 1999: 42).

Kaynakça:

Anfam, D. (1992) The Burlington Magazine, Vol. 134, No. 1072, pp. 466-467.

Courbet, G. (1855). "Statement on Realism". Art in Theory 1815-1900 An Anthology of Changing Ideas. pp. 387. Blackwell Publishing: London

Danto, A. (1992). Mark Tansey: Visions and Revisions, ed. Christopher Sweet, Harry Abrams, New York.

Taylor, M. C. (1999). The Picture in Question Mark Tansey and the Ends of Representation, The University of Chicago Press, Chicago and London

Greenberg, C. (1960). "Modernist Painting", Sanat ve Kuram 1900-2000 Değişen Fikirler Antolojisi. ss. 917-822. (Ed: Harrison, C., Wood, P). Çev: S. Gürses. Küre Yayınları, İstanbul.

Hales, P. B. (1995). Art Journal, Vol. 54, No. 3, Rethinking the Introductory Art History Survey, pp. 35-41

Hegel, G.W.F, (1982). Estetik, Çev: Nejat BOZKURT, Say yayınları, İstanbul.

Kant, I. (1999). Pratik Aklın Eleştirisi, Çev: İsmet Zeki Eyüboğlu, Say Yaınları: İstanbul.

Krauss, R. (1986). Grids, The Originality of the Avant-Garde and Other Modernist Myths MIT Press, Cambridge.

Marshall, J. (2005). Studies in Art Education, Vol. 46, No. 3, pp. 227- 241.

Nochlin, L. (1971). Realism, Penguin Books, New York.

Ponte, A., Trubiano, M. (1996). Assemblage, 1996, No. 30, pp. 12-31.

Sims, L. S., Miller, R.C., Messinger, L. M., (1987). Recent Acquisitions (Metropolitan Museum of Art), No. 1987/1988, pp. 60-77

Web:

Isaza, N. B. (2019). The Triumph Over Mastery, https://www.bejaranomusic.com/blog/the-triumph-over-mastery. Erişim: 07.12.2022.

KÜRESEL İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNİN ULUSAL DÜZEYDEKİ ETKİLERİ

Doç. Dr. Kemal YAMAN [1]

[1] Karabük Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,

ORCID ID: 0000-0001-9844-4264

ÖZET

Bu çalışmada, küresel iklim değişimi, kuraklık ve çölleşmenin ulusal düzeyde gözlemlenen etkilerinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Endüstri devriminden buyana atmosfere salınan muhtelif sera gazların birikimi sonucu dünya genelinde iklim değişikliğinin yaşanmasına yol açmıştır. Özellikle Akdeniz bölgesinde, Güney Asya'nın bir kısmı ile Güney Afrika'da görülen, bunun sonunda ise dünyamızın birçok bölümünde ve Türkiye'de yaşanan şiddetli yağışlar veya mevsim normallerinin çok altında yaşanan kar/yağmur yağışları gözlemlenmiştir. 1990'lı yıllardan itibaren donlu gün sayısı ve karlı günlerin belirgin olarak azalma eğilimi göstermesi yakın bir gelecekte karşılaşacağımız sorunların göstergesi gibidir. Bu çalışmada küresel iklim değişikliğinin nedenleri, ve değişimin bölgeler bazında olası etkileri araştırılmıştır. Sonuçta Akdeniz Bölgesinde hortum ve deniz hortumları, ani yağmurlar, dolu yağışları, yüksek sıcaklıklar, rüzgâr değişimleri, deniz kaplumbağalarının başka yerlere göç ettiği, İç Anadolu Bölgesinde kuraklık, kuraklıkla birlikte yerel etkiler meydana geldiği, Güney Doğu Anadolu Bölgesinde su kaynaklarının tükenmesi, yağışların değişmesi ve kar yağışlarının azalış göstermesi, biyolojik çeşitliliğin azalması ile birlikte kuraklığın baş göstermesi, enerji kullanımının artması, mevsimlik göçün artmasına yol açtığı, Doğu Anadolu Bölgesi'nde hava sıcaklıklarının artması ile birlikte yağış rejiminin değişmesi ve kar yağışlarında azalma göstermesi, kış turizmi yaygın olan bu bölgede kış turizmi olumsuz etkilendiği, Karadeniz Bölgesi'nde iklim değişikliği sonucu sıcaklığın artması ile birlikte balıkçılık ve tarım sektörünün olumsuz etkilendiği, değil düzensiz yağış rejimlerinin olumsuz sonuçlarının yaşandığı, Marmara ve Ege Bölgesi'nde de iklim değişikliği ile birlikte sıcaklıklar mevsim normallerinin üst seviyesine çıktığı, su kaynaklarında kayıplar meydana geldiği, ortalama hava sıcaklığındaki artışlar nedeniyle kar yağışlarının sıklığında azalma ve yağış rejimlerinde kayıplar meydana geldiği anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sera etkisi, Küresel ısınma, iklim değişimi, buzulların erimesi, fosil yakıtlar.

1. GİRİŞ

Küresel iklim değişikliği, kuraklık ve çölleşme ile birlikte Türkiye'de ve dünyada çözülmesi gereken en önemli çevre sorunlarından biridir. Türkiye'de ve dünyada şiddetli yağışlar ve aşırı düşük yağışlar ve yağışlarda artışlar gözlemlenmektedir. Dünyamızı çevreleyen Atmosfer tabakasının 10.000 m. yükseğinde troposfer katında görülen sera gazları birikimi dünya yaşamını tehdit eden sonuçlara yol açmaktadır.

Özellikle fosil yakıtların aşırı kullanımı ve modern hayatın gereği olan aşırı tüketim ve üretim küresel ısınmanın etkisinin artmasına yol açan faktörlerin başında gelmektedir. Atmosfere sera gazı salınımı bu hızla devam ettiği takdirde günümüzden 30-40 yıl sonra yeryüzünde kuraklık baş göstereceği ve buna bağlı olarak canlı yaşamının her türü için tehlikeli sonuçlar doğuracağı öngörülmektedir.

2.KÜRESEL ISINMA VE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ

Küresel ısınma atmosfere salınan sera gazlarının atmosferdeki yoğunluğunun artmasıyla güneşten gelen ışınlarının atmosfere geri dönememesinden kaynaklanmaktadır. Özellikle CO2 gazı havada en çok ısı tutma özelliğine sahip olan sera gazı türüdür ve yaklaşık 150 yıl atmosferde kalabilmektedir. 2020 yılı verilerine göre sera gazları içinde CO2 oranı %79 kadardır. Bu yüzden diğer sera gazları miktarı Karbondioksit eşdeğeri cinsinden ifade edilir.
Diğer sera gazları ise CH4(Metan), N2O (Azot Protoksit) ve F-Gazları denilen :Florlu sera gazlarıdır. Görsel 1'de 2020 yıl verilerine göre Türkiye'de atmosfere salınan sera gazları verilmiştir.

Görsel 1. 2020 yılı sera gazı miktarları (Kaynak: https://data.tuik.gov.tr/)

İklim değişikliği ise başta karbondioksit olmak üzere sera gazlarının etkisiyle küresel ortalama sıcaklıkların artması ve bu durumun iklim üzerinde kalıcı değişikliklere yol açması durum şeklinde tanımlanmaktadır (Şahin, 2017: 68'den aktaran Memiş ve Düzgün, 2020:256). Türkeş (2008:27) ise "iklimin ortalama durumunda ya da onun değişkenliğinde onlarca ya da daha uzun yıllar boyunca süren istatistiksel olarak anlamlı değişimler" şeklinde tanımlamıştır.

İklim değişikliği ve küresel ısınmanın etkisiyle buzulların erimesi ve buna bağlı olarak deniz seviyelerindeki yükselmeler, deniz suyu sıcaklığının artması, yağış rejimlerinin değişmesi, ortalama sıcaklıkların farklılaşması, bazı bitki ve hayvan türlerinin neslinin yok olması, taşkınlar, fırtına, hortum ve kuraklık gibi doğal afetlerin artması gibi çevre felaketlerinin artacağı tahmin edilmektedir. Hatta küresel ısınmanın etkisiyle ortaya çıkan çevresel sorunlar günümüzde de yaşanmaya başlamıştır. Küresel ısınmanın dünyada çevresel ve sosyal etkilerinin yanı sıra gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerin ekonomilerinde de negatif etkisi olacağı açıktır. Küresel ısınmanın etkisiyle inşaat, turizm, enerji, tarım ve ulaştırma sektörlerinde olumsuz sonuçlar doğuracağı hesaplanmaktadır.

Küresel iklim dünyanın 4.6 milyar senelik jeolojik tarihi geçmişinin ilk başlangıcından itibaren tüm zaman ve alan ölçeklerinde değişme göstermiştir (Türkeş, 2012: 15-19). Bu değişimden insanoğlunun nasıl etkilendiği hakkında yeterli bilgiye sahip değiliz. Ancak 18. yy Sanayi Devrimi ile birlikte atmosfer katmanında biriken çeşitli (CO2, N2O, CH4) gazların aşırı salınımı nedeniyle yerkürede ısının gittikçe artış gösterdiği bilinmektedir. Atmosferde bulunan sera gazı emisyonları, güneşten direk gelen ve dünyamıza yansıyan ışınları tutarak, yeryüzümde bulunan insan ve diğer canlıların yaşayabilecekleri sıcaklık derecesinde dengelenmesini sağlamaktadır. Atmosfer katmanında sera gazları varlığını göstermeseydi yeryüzü ısısının 33°C'den daha az ısısı tahmin edilmektedir. Son yıllarda teknolojik gelişme ile yakıt ve enerjideki tüketim ve nüfusun artması ile birlikte atmosferde bulunan sera gazları salınımının artış göstermesi sonucu, ozon tabakasında inceleme meydana gelmekte bu nedenle iklim olaylarının ortaya çıkarak etkisini devam ettirmektedir.

İklim değişikliği yerkürede ısının gittikçe artması olayı değildir. İklim değişikliği dünyada ısının artmasına bağlı olarak yerkürenin dengede olandan daha çok ısınarak sıcaklıklarda artış göstermesi sonucu su kaynaklarının tükenmesi, orman yangınlarına yol açması gibi sonuçlara neden olmaktadır. Sıcaklığın artması ile birlikte dünyanın bir bölgesinde çölleşme, başka bölgelerinde ise aşırı yağışların etkisi ile seller, fırtına, aşırı erozyon ile toprağın taşınması gibi doğal felaketleri görülecektir (Akın, 2006:30-32).

.

3.İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNİN TÜRKİYE'DEKİ SONUÇLARI

Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (BMİDÇS) çerçevesinde 2001 yılında Marakeş'de yapılan 7. Taraflar Konferansı'nda Türkiye'nin adı Ek-II'den silinmiş olup taraf ülkeler, Türkiye'ye özel koşullar tanımışlardır. Bunun ardından, Türkiye BMİDÇS'ne 2004 yılında taraf olmuştur. Türkiye bu amaçla kurumsal yapılanmaya gitmiş ve iklim değişikliği alanında izleyeceği politikaların belirlenmesi amacıyla, İklim Değişikliği Koordinasyon Kurulu'nu (İDKK) oluşturulmuştur (ÇŞİ, 2010:2). Türkiye 2015 yılında kabul edilen Paris İklim Anlaşmasını Ekim 2021'de onayladı. Aynı yıl Çevre ve Şehircilik Bakanlığının adı Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı olarak değiştirilerek bu konudaki niyetini ortaya koymuştur.

Ayrıca 2022 yılında Cumhurbaşkanlığı makamınca 2053 yılı Net Sıfır Emisyon hedefi olarak belirlenmiş olup bu doğrultuda Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığınca gerekli çalışmalara başlanmış bulunulmaktadır.

3.1. Çölleşme ve Kuraklık Etkisi

İklim değişikliğinin yol açtığı çevre sorunları arasında çölleşme sorunu önemli bir konudur. Normalde bir bölgenin toprağının verimliliğini kaybetmesi sonucu çölleşme meydana gelmektedir. İklim değişikliğine bağlı yaşanan kuraklık sonucu toprak verimi azalmakta ve dolayısıyla çölleşme tehlikesi baş göstermektedir. Çölleşme sadece tarım topraklarında değil, bozkır, mera, orman gibi yerlerde de meydana gelmektedir. Çölleşme bir bölgenin çöl haline gelmesi değil, yenilenemez bir kaynak olan toprağın üretkenliğini kaybetmesidir (Türkeş, 2012:17).

1992 BM Çevre ve Kalkınma Konferansında oluşturulan Milletlerarası Antlaşma gereği Çölleşme ile Mücadele Sözleşmesi hazırlamış ve bu sözleşme 17 Haziran 1994'de yürürlüğe girmiştir. Türkiye de bu sözleşmeyi 11/02/1998 tarih ve 4340 sayılı Kanunla onaylanmış bulunmaktadır. Türkiye bu Sözleşmenin 5 Bölgesel Uygulama Ekinden biri olan Kuzey Akdeniz Bölgesel Uygulama Ekinde yer almakta olup, farklı kurumlar vasıtasıyla ulusal ve uluslar arası katılmaktadır. Böylece Türkiye bu sorunu bir kamu politikası olarak ele almış ve bu doğrultuda üzerine düşen sorumlulukları yerine getirmeye başlamıştır (Çevre ve Şehircilik,2005:4).

İklim değişikliğinin yol açtığı diğer bir sorun da kuraklıktır. Türkiye'de bu kuraklığın etkisi, altındadır. Birçok bölgede ve etkisini gösteren sıcaklık artışı ile kuraklık sonucu su kaynaklarında azalma, tarımda sulamayı, içme suyu arzını olumsuz yönde etkilemektedir. Türkiye'de yağmurların uzun süren zamanlar ve değişmelere bakıldığında genel olarak İlkbahar ve kış aylarında yağış rejimi miktarında Akdeniz yağış ikliminin himayesinde bulunduğu Güneydoğu Anadolu, Doğu ve İç Anadolu, Akdeniz ve Marmara bölgelerinin güney ve iç kesimlerinde indirgeme eğilimlerinin belirginleştiği görülmektedir. Yaz mevsiminde Güneydoğu Anadolu, Akdeniz ve Ege bölgesinde kuraklaşma eğilimleri gözlenmektedir.

İklim değişikliğinin diğer bir etkisi de sıcaklık artışlarıdır. Son 100 yıl içinde küresel iklim, kısmen insani faaliyetlerden kaynaklanan sera gazı emisyonları nedeniyle ortalama 0,5°C ısınmıştır (ÇŞİ, 2011:1). Türkiye'de yaz ve ilkbahar mevsiminde gece görülen en düşük sıcaklıklarda istatistiksel olarak artış gözlenmektedir. Sıcaklıklardaki artış değişikliklerin yanı sıra yağışlarda da değişmeler izlenmektedir. Yağışlardaki azalmalar özellikle kış aylarında kendini göstermektedir. Ülkenin doğu bölgelerinin iç ve karasal bölümlerinde, Güneydoğu Anadolu Bölgesinde kuraklık eğilimli alanlar gittikçe artmaktadır. Ayrıca deniz seviyelerinde de yükselmeler izlenmektedir. (Şen & Bozkurt, 2017: 17)

3.2.Ekonomik Etkileri

Küresel ısınma, Türkiye'de su kaynaklarının azalması, orman yangınlarının artması, çölleşme, kurak alanların artması gibi çevresel bozulmalara bağlı olarak ekonomik yönden de olumsuz etkilenecektir. Tarımsal üretim alanlarının daralması ve verimlilik düşüşü tarımsal rekolteyi azaltacağından bu alanda da önemli ekonomik kayıplar yaşanacaktır. Kuraklık sonucu tarım ürünlerinin fiyatları artacak bu durumda enflasyonu artıracaktır. Tarım ürünlerindeki arz yetersizliği nedeniyle tarım ürünleri ithalatı artacak, bu durumda cari açığın artmasına yol açacaktır. Çiftçilerin kuraklık nedeniyle karşılaştığı maddi zararlarının hükümetler tarafından karşılanması gerekeceğinden ulusal ekonomiye ayrıca bir yük getirecektir. Sıcak günlerin artması ile insan sağlığını ve biyolojik yönden üretkenliğini etkiyebilecektir. Küresel ısınma ile birlikte artan doğal afetler de ülke ekonomisine ayrı bir yük getirecektir. Deniz ekosistemlerinin bozulması da pazara sunulan balık miktarlarını azaltacağından bu sektörde de önemli ekonomik kayıplar yaşanacaktır. Küresel ısınma ile birlikte deniz seviyesinin yükselmesi sonucu kıyı kesimlerdeki yerleşim yerleri ve tarım arazileri olumsuz etkilenecektir. İklim değişikliğinin Türkiye'de tarım sektörü dışında ormancılık, tarıma dayalı sanayi, balıkçılık, hayvancılık, tekstil, turizm gibi sektörleri de olumsuz etkileyeceği açıktır.

Türkiye'nin toplam sera gazı emisyonu 2020 yılında 523,9 MtCO2 Eşdeğeri olarak gerçekleşmiştir (TUIK, 2022). Bu salınımın 2053 yılında sıfıra indirileceği hedef alındığına göre bu indirimin ekonomik maliyeti hakkında bir tahmin yapmak gerekmektedir. Buna göre bu hedefe ulaşmak için yıllık maliyetin yaklaşık 10 Milyar ABD doları olacağı öngörülmekte olup toplamda 300 Milyar ABD dolarlık bir maliyete katlanılması gerekmektedir (Yeşil Haber, 2022).

3.3. Kamusal Örgütlenmeye Etkisi

Türkiye uluslar arası alanda küresel iklim değişikliği çalışmalarının etkisiyle bir çok ulusal program, strateji ve plan hazırlamış; enerji, ormancılık, tarım, sanayi ve atık sektöründe çok sayıda politika geliştirmiş ve uygulamıştır. Türkiye, 24 Mayıs 2004 tarihinde BMİDÇS'ne taraf olduğundan Ek-I ülkesi olarak 4 yılda bir İklim Değişikliği Ulusal Bildirimlerini BMİDÇS Sekretaryasına sunmakla yükümlüdür. Şu ana kadar 7 adet ulusal bildirim raporu hazırlanmıştır. 7. Bildirim 2018 yılında yayımlanmıştır. Türkiye' de iş birliği ile hazırlanan raporlar iklim değişikliğinin genel bilinçli ve bilgi seviyesini arttırmak ve ulusal planlama ve politikaları belirlemek amacı ile iklim değişikliği sürecine katkıda bulunmak amacını taşımaktadır. T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığınca hazırlanan 7. Rapor toplam 286 sayfa ve 11 bölümden oluşmaktadır. Bu raporda iklim değişikliğinin çevreye yarattığı etkiler ve bu etkileri sonlandırma politikalar saptanmıştır.

Türkiye'de iklim değişikliği ile mücadele kapsamında Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı bünyesinde 2021 yılında iklim değişikliğiyle mücadele ve uyum çalışmaları kapsamında ulusal ve uluslararası düzeyde politika, strateji ve eylemleri

belirlemek, müzakere süreçlerini yürütmek, kurum ve kuruluşlarla koordinasyonu sağlamakla sorumlu olan İklim Değişikliği Başkanlığı kurulmuştur. Böylece bu sorunla mücadele konusunda en yetkili biri birim olarak Türk Kamu Yönetimi sisteminde yer almıştır. Küresel iklim değişiminin bir sonucu olan kuraklıkla mücadele için 81 ilde Tarımsal Kuraklık İl Kriz Merkezleri kurulması da başka bir kamusal örgütlenme örneğidir. Böylece hem ulusal hem de il düzeyinde kuraklıkla mücadele eylem planları hazırlanmıştır.

4.SONUÇ

Yukarıda aktarılan konular doğrultusunda iklim değişikliği ile birlikte atmosferdeki sera gazlarının birikimi ve gelecekteki durumu ile ilgili bazı öngörülerde bulunmak mümkün olmaktadır. Buna göre mevsim ortalamalarına göre sıcaklık artışları yağışlarda azalma ve düzensizleşme, mevsim geçişlerinin normal olmaması, genel olarak kuraklık, su kaynaklarının azalması, tarımsal verimliliğin düşmesi vb. gibi sorunlar yaşanacaktır. Nitekim son 5 yılın doğal felaketleri incelendiğinde bu ve benzeri sorunların yaşandığına da tanık olunmaktadır.

Küresel iklim değişikliğinin etkisiyle iklim kaymalarına da rastlanmaktadır. Akdeniz ikliminin görülme sıklığının kuzey kesimlere doğru kaymaya başlayacaktır. Örneğin İstanbul iklimi Akdeniz iklimini yansıtmaya başlayacaktır. Sıcaklık artışlarının artması ile birlikte bu bölgelerde yaz mevsimi genişleyecek ve yağışlarda azalmalar ile yeraltı su kaynakları azalış eğilimine girecektir. Dünya genelinde ve Türkiye'de iklim değişikliği ile meydana gelen olaylar sonucu Turizm sektöründe olumlu değişimler olacağı varsayılmakla birlikte Doğu bölgelerdeki kış turizmini olumsuz etkileyecektir. Havanın ısınması ile birlikte sıcaklıklarda görülen artışlar canlı yaşamını olumsuz yönde etkileyecektir. Bu sebeplerden ötürü orman yangınlarında artış gözlemlenebileceği tahmin edilmektedir. Yağışların azalması ile birlikte su kaynaklarının tükenmesi ciddi sorunlar doğuracaktır. Özellikle Akdeniz ve Ege Bölgelerinde tarımsal üretim miktarları bir hayli azalacaktır. Ortalama sıcaklıkların artmasıyla kuraklık ve çölleşme meydana gelecektir. Türkiye Cumhuriyeti devletinin 2053 sıfır karbon hedefi ve bu hedefe ulaşmak için gerekli her türlü tedbirin alınması ulusal düzeyde iklim değişikliği ile mücadelede olumlu sonuçlar doğuracaktır. Ancak bu hedefin karbon salınımı yüksek olan gelişmiş dünya ülkelerince de benimsenmesi gerekmektedir. Aksi takdirde dünya sera gazı salınımında %1'lik bir paya sahip olan Türkiye'nin bu çabaları boşa gidecektir.

KAYNAKÇA

Akın, G. (2006). Küresel Isınma Nedenleri ve Sonuçları. Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi , 46, 2 (2006) 29-43.

ÇŞİ (2010), Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, Türkiye İklim Değişikliği Stratejisi 2010-2023, https://www.gmka.gov.tr/dokumanlar/yayinlar/Turkiye-Iklim-Degisikligi-Stratejisi.pdf

ÇŞİ (2005), Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı (2005), http://www.surdurulebilirkalkinma.gov.tr/wp-content/uploads/2016/06/Collesme_ile_Mucadele_Eylem__Plani.pdf (Erişim, 30.01.2023).

ÇŞİ (2011), Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı (2011), Türkiye'nin İklim Değişikliği Uyum Stratejisi ve Eylem Planı 2011–2023, https://webdosya.csb.gov.tr/db/iklim/editordosya/file/eylem%20planlari/uyum_stratejisi_eylem_plani_TR.pdf , (Erişim, 30.01.2023).

TUIK (2022), Sera Gazı Emisyon İstatistikleri, 1990-2020 https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Sera-Gazi-Emisyon-Istatistikleri-1990-2020-45862 (Erişim Tarihi:29.01.2023)

Memiş, L. & Düzgün, S. (2020). İklim Değişikliği Ve Kentsel Alanda Seller: Beşikdüzü Seli (2016) Örneği, Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, 1 (45).

Şen, Ö. L., & Bozkurt, D. (2017). Türkiyede İklim Değişikliği ve Olası Etkileri. İstanbul Üniversitesi. İstanbul: Merjapor-İPM.

Türkeş M., (2008), Küresel iklim değişikliği nedir? Temel kavramlar, nedenleri, gözlenen ve öngörülen değişiklikler, İklim Değişikliği ve Çevre, 1, 26-37.

Türkeş, M. (2012). Türkiye'de Gözlenen ve Öngörülen İklim Değişikliği Kuraklık ve Çölleşme. Ankara Üniversitesi Çevrebilim Dergisi , 5.

Şahin, Ü. (2017). Başlangıçtan Bugüne Uluslararası İklim Değişikliği Rejimi, (Edt.) G. Orhan, S. C. Mazlum ve Y. Kaya, Uluslararası Çevre Rejimleri (S. 67-130), Dora Yayıncılık, Bursa.

Yeşil Haber (2022), https://yesilhaber.net/turkiye-icin-net-sifir-olmanin-maliyeti-yilda-10-milyar-dolar/#:~:text=Rapor%2C%20T%C3%BCrkiye'nin%202050%20y%C4%B1l%C4%B1nda,dolarl%C4%B1k%20bir%20maliyet%20anlam%C4%B1na%20geliyor. (Erişim: 31.01.2023

BİR YEREL YÖNETİM BİRİMİ OLARAK METROPOLİTEN ALANLAR:LOS ANGELES ÖRNEĞİ

Kemal YAMAN [1]

[1] Karabük Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,

- ORCID ID: 0000-0001-9844-4264

ÖZET

Yaklaşık 333 milyonluk nüfusu barındıran ABD'de çok sayıda metropoliten alan bulunmaktadır. Bu alanların genel özellikleri merkezde bulunan bir kent ve onunla bütünleşmiş il, ilçe ya da köy merkezlerinden oluşmaktadır. Günümüzde Washington, Philadelphia, Denver, Los Angeles, San Francisco, Jacksonville, Nashville, Indianapolis, Louisville, New Orleans, Kansas City, Miami, Broomfield ve Lexington gibi bölgelerde metropoliten alanlar yayılmış durumdadır. ABD'de metropoliten alan oluşturma kriterleri arasında nüfus yoğunluğu, merkezi kentin ticari ve ekonomik yönden bütünleştiği başka kentlerin varlığı gibi faktörler yer almaktadır. Bu çalışmada Los Angeles metropoliten alan yönetim sisteminin genel yapısı incelenmiştir. Los Angeles metropoliten alanın merkezinde yer alan Los Angeles yerel yönetimi halk tarafından doğrudan ve 4 yılda bir seçilen ve toplamda 5 kişiden oluşan denetçiler kurulu ile belediye başkanı ve toplamda 15 bölgeyi temsilen seçilen 15 üyeden oluşan belediye meclisinden oluştuğu anlaşılmıştır. Belediye Başkanı tarafından atanan genel müdürlerin yürüttüğü 44 bölümden oluşan bürolar bulunmaktadır. Ayrıca Şehir Şartı'nın bir gereği olarak kurulan şehrin baş muhasebe sorumlusu olarak görev yapan şehir denetçisi, halk tarafından seçilen ve şehirdeki tüm idari birimlere yasal danışmanlık görevini yürüten şehir avukatı da Los Angeles Belediye yönetimini oluşturan birimlerdendir. Bunun yanında şehrinde ikamet eden yaşlılara ve bakıcılara hizmet sunan, onların çıkarlarını savunan ve refah seviyesini yükseltmeye çalışan Yaşlanma Bölümü, Los Angeles'teki havaalanlarının tesis yönetimi, denetimi ve kontrolünden sorumlu Havaalanı Bölümü, insanların ve hayvanların Los Angeles şehrinde güvenli bir şekilde beraber yaşaması için hizmet sağlayan Hayvan Hizmetleri Bölümü şehirde yerel yönetimlerin sorumluluğunda olan hizmetlerden bazılarıdır. Los Angeles'de metropoliten düzeyde hizmet veren tek kurum ise Los Angeles County Büyükşehir Ulaşım Otoritesi (Los Angeles County Metropolitan Transportation Authority)'dir.

Anahtar Kelimeler: Los Angeles, Metropoliten Yönetim Modeli, Yerel Yönetim

1. GİRİŞ

Geniş alana yayılmış ve kalabalık kentsel alanlarda "metropoliten" sıfatının kullanılması ve belirli bir yasaya bağlı olarak ilk metropoliten şehir yönetimi uygulaması 1898'de Newyork'ta (Correctionhistory:2023), 1899'da Londra'da gerçekleşmiştir (Gül ve Batman, 2013:9, Karasu 2004:111,Çelikyay:2010:126; Kösecik,2006:234). Daha sonrasında da ABD'nin bazı büyük kentlerinde kullanılmaya başlanmıştır. Metropoliten alan yönetim uygulamalarının yasal bir düzenlemeye dayalı olarak yaygınlaşması ise 1970'li yıllardan sonra olmuştur. 1974'de İngiltere'de Greater Manchester, Merseyside, South Yorkshire, Tyne and Wear, West Midlands ve West Yorkshire (Comba ve Yaman, 2016:781), 1984'de Ankara, İstanbul ve İzmir, 2012 yılında Hamburg'da (Yaman ve Böyükyılmaz, 2021:79), 2014'de Milan, Venedik, Roma (Coşkun, Pank, & Şen, 2019::308).:ve Paris'te (Yaman ve Aydın, :2018:1990). Dünya metropoliten alan uygulamaları incelendiğinde ise belli başlı 6.farklı modele dayalı olarak uygulamalara rastlanmaktadır. Bunlar;

-Üniter metropoliten yönetim modeli,
- Dikey olarak koordine edilmiş metropoliten yönetim modeli
- Yatay olarak koordine edilmiş iki kademeli zorunlu metropoliten yönetim modeli,
- Yatay olarak koordine edilmiş iki kademeli gönüllü metropoliten yönetim modeli,
- Aralarında koordine olmayan iki kademeli metropoliten yönetim modeli,
- Koordinasyona dayalı olmayan bölünmüş tek kademeli metropoliten yönetim modelidir (Shah, 2012:10-13).

Los Angeles (LA), ABD'nin Kaliforniya eyaletine bağlı en büyük şehri konumundadır. Los Angeles şehri yaklaşık 3,7 milyon nüfusa sahip olmakla birlikte metropoliten alana dahil olan Los Angeles-Long Beach-Santa Monika ile birlikte 13,2 milyon nüfusu barındırmaktadır. Meksika'ya yakınlığı nedeni ile Hispanik asıllı nüfus toplam nüfusun yaklaşık %47'sini oluşturmaktadır. Orta Amerika ve Meksika gibi ülkelerden gelip kayıt dışı istihdam oluşturanların sayısı da oldukça fazladır. İngilizce ve İspanyolca oldukça yayığın konuşulan iki dil olarak karşımıza çıkmaktadır (Los Angeles, 2022a).

ABD Anayasası'nda yerel ve metropoliten yönetim yönetimlere ilişkin düzenlemelere yer verilmemiş olup bu konudaki düzenlemeler eyaletlere bırakılmıştır. Anayasa da eyaletlerin varlığı yasa koyucu tarafından garanti edilmesine rağmen, yerel yönetimlere ilişkin böyle bir düzenleme yapılmamıştır. Yerel yönetimlerde değişiklik yapma (ABD Anayasası, 2020) tamamen eyaletlerin tasarrufuna bırakılmıştır (Sobacı ve Köseoğlu, 2016:.25). ABD'de eyaletler tarafından yerel yönetimlere yapabilecekleri faaliyetleri ve yetkilerini belirleyen birer berat verilmektedir. Eyalet yasalarının gereği olarak yerel yönetimler bu beratta yazılı olan faaliyet ve yetkilerinin dışına çıkamamaktadırlar (Şahin, 1999:122-123).

2. LOS ANGELES BELEDİYE YÖNETİMİ ve ORGANLARI

LA belediye teşkilatı ilk defa 1850 yılında kurulmuştur (LACounty, 2023:4).LA şehri, LA vilayetinin içinde yer almaktadır. Bu vilayette görev yapan en üst düzey yetkililer halk tarafından doğrudan ve 4 yılda bir seçilen ve toplamda 5 kişiden oluşan ve 5 ayrı bölgeden sorumlu olan Denetçiler Kurulu'dur (Board of Supervisors). Bunun yanında yine 4 yılda bir seçilen belediye başkanı, şehir avukatı, şehir denetçisi ve 15 bölgeyi temsilen seçilen 15, toplamda 18 oluşan belediye meclisi şehrin yönetimden görev almaktadırlar. Şehir yönetiminde farklı sorumluluklara sahip kurul ve komisyonlar mevcuttur. Bu komisyonlarda görev alanlar, başkan tarafından atanır. Başkan tarafından atanan ve belediye meclisince onaylanan genel müdürlerin yürüttüğü 44 bölümden oluşan bürolar bulunmaktadır (Los Angeles, 2022b).

2.1. Belediye Başkanı

Şehirde görev alan belediye başkanı, şehir yönetiminin başıdır ve 4 yıl için görev yapar. Belediye başkanı, faaliyet gösteren konseye tavsiye ve önerilerde bulunabilir. Bunun yanı sıra konsey tarafından kabul edilen kararları onaylar, veto eder. Ayrıca belediye başkanının yıllık bütçeyi teklif etme hakkı da bulunmaktadır. Komisyonda görev alan üyeleri atar ve ya komisyondan çıkarır, bölümler arasındaki eşgüdüm ve işbirliğini sağlar. Memurlar için yapılan şikâyetleri inceler, diplomatik ziyaretçileri kabul eder. Tüm bunların yanında belediye başkanı Acil Operasyonlar Teşkilatı Direktörü görevini de yürütmektedir. Mevcut LA Belediye Başkanı Karen Bass 43. Belediye başkanı olarak seçilmiş olup hem ilk kadın belediye başkanı hem de 2. Afrika kökenli başkan statüsündedir (MayorLA,2023)

2.2. Belediye Meclisi

Kentin yönetim organı pozisyonunda görev alan meclis, belediye başkanının onayı yahut vetosuna bağlı olan yönetmelikleri yürürlüğe koyar. Seçimlerin yapılmasına karar verir, vergileri toplar, ildeki kamusal gelişmeleri onaylar, belediyenin yapmış olduğu sözleşmeleri onaylar, yapılacak olan trafik düzenlemelerini kabul eder. Belediye meclisi, başkan tarafından sunulan bütçeyi kabul yahut veto eder. Ayrıca bütçe kalemleri için gerekli olan fon, teçhizat ve malzeme sağlar. Başkan tarafından görev ve sorumlulukları belirlenmeyen komisyonların görev ve sorumluluk alanlarını belirler. Belediye meclisi düzenli olarak haftanın 3 günü (Salı, Çarşamba ve Cuma) toplanır. Toplantılar halka açık ve kararlar alenidir (Los Angeles, 2022d:7).

2.3. Şehir Denetçisi

Şehir denetçisi, şehrin baş muhasebe sorumlusu olarak kabul edilebilir. Denetçinin havalimanı ve limanlar gibi bağımsız bölümlerde dâhil olmak şehrin tüm memur ve bölümleri ile ilgili hesap denetimi yapma yetkisi bulunmaktadır. Yapılan tüm ödemeler denetçinin onayından geçmek zorundadır. Denetçi ayrıca şehir için her yıl mali rapor hazırlar. Şehirdeki tüm departmanlarda mali ve performans denetimi yapar (https://lacity.gov/directory#elected-officials).

2.4. Şehir Avukatı

Halk tarafından seçilir ve şehirdeki tüm idari birimlere yasal danışmanlık görevini yürütür. Belediyeyi ilgilendiren konulardan tavsiye niteliğinde görüş bildirir, çıkarılan sözleşme ve yönetmelikleri şekil ve yasallık açısından inceler. Tüzüklerin yorumlanmasında başvurulur. Şehirde meydana gelen tüm kabahat suçlarını ve yapılan yasa ihlallerini kovuşturur. Bu yüzden yerel kolluk kuvvetleri ile sıkı ilişki içinde çalışır. Ayrıca şehir açısından suçu önlemeye yönelik bir takım faaliyetleri yürütür. Bir diğer görevi ise, şehir adına açılan tüm hukuk davalarında, şehri, yetkilileri ve kurulları temsil etmektir. ABD Kongresinde ve Eyalet Yasama Meclisi'nde kentin menfaat savunucusu olarak görev alır (https://lacity.gov/directory#elected-officials).

2.5. Kurullar ve komisyonlar

Kurullar ve komisyonlar, meclise sunulacak olan kararların, yeterli şekilde değerlendirilmesi için oluşturulur. Tüm üyeleri meclis başkanı tarafından atanır. Komisyonlar belirli bir zaman diliminde ve başkanın çağrısı üzerine toplanabilir. Belediye meclisine, bölümlere yazılı rapor ve öneriler sunarlar Belediye başkanı tarafından atanan bir danışman bu kurullara danışmanlık yapabilir ancak bu kişinin atanmasında belediye meclisinin onayı aranır. Ücretli olarak görev yapan tek kurul ise, Bayındırlık Kurulu'dur. Kurul görevlileri katıldıkları toplantı başına 50 $ ödenek alırlar. Bu kurullarda görev alanlar, belediye meclisine üye olamaz, aynı zamanda birden fazla kurulda görev alamaz. Oluşturulan kurullardan bazıları Uygun Fiyatlı Konut Kurulu, Bölge Planlama Kurulları, Kültür İşleri Kurulu, Şehir Etik Kurulu, Yerli Kızılderili Kurulu ve Kira Düzeltme Kurulu'dur (https://lacity.gov/directory#elected-officials).

3. BÖLÜMLER ve BÜROLAR

Bu bölümde LA belediye yönetimine bağlı bazı bölümler ve bürolar hakkında kısa bilgiler verilmiştir.

3.1. Yaşlılar Bölümü

Los Angeles şehrinde ikamet eden yaşlılara ve bakıcılara hizmet sunan programlar oluşturarak, onların çıkarları savunur ve onların refah seviyesini yükseltme çalışmaları yapar. Bu bölümün görevleri arasında, kıdemlilerin ve bakıcıların programlarının planlanması, yeni sözleşmeler geliştirilmesi, bunları mali olarak izlenmesi yer almaktadır. Bu görevlerini Federal Yaşlı Amerikalılar Yasası ve Yaşlı Kaliforniya Yasası'na göre yürütürler. Görevi toplum temelli yaklaşımlar olan ajanslarla doğrudan işbirliği ve sözleşmeler yaparlar.

3.2. Havaalanı Bölümü

Komiserler Kurulu bünyesinde görev yapan bu bölüm, Los Angeles'teki havaalanlarının tesis, yönetimi, denetimi ve kontrolünden sorumludur. Bahsi geçen havaalanları ise, Los Angeles Uluslararası Havaalanı (LAX), Ontario Uluslararası

Havaalanı (ONT), Van Nuys Havaalanı (VNY) ve Palmdale Bölge Havaalanı (PMD)'dir. Bu havaalanları dünyadaki en işlek havaalanları arasında gösterilmektedir.

3.3. Hayvan Hizmetleri Bölümü

İnsanların ve hayvanların Los Angeles şehrinde güvenli bir şekilde beraber yaşaması için hizmet sağlayan bölümdür. Şehrin tamamına yayılmış olan altı adet sığınma evinde, terk edilmiş ve kayıp olan hayvanları barındırır, bakımı yapar, hayvan hakları ile ilgili yasaları uygular, hayvanlara yapılan zulümlerin önüne geçmek için faaliyetlerde bulunur. Köpek ve at bakım ruhsatı verir, lisans ücretlerini toplar, devlet nezdindeki kuduz kontrol programına aktif katılım sağlarlar. Kedilere yönelik kimlik etiketleri düzenler ve bu etiket ücretlerini tahsil ederler. Bakanlık tarafından çıkarılan tasma yasasını uygular, tıbbi araştırmalarda hayvan kullanımlarını denetler ve sorunlu hayvanları rehabilitasyona tabi tutar.

3.4. Kongre ve Turizm Geliştirme Bölümü

CTD olarak adlandırılan bölümde, dünya standartlarına ulaşmış tesisler ile müşterilere hizmet vermek, şehrin güzelliklerini, kültürel ve tarihi değerlerini, spor, eğlence gibi sosyal aktivite alanlarının mümkün olan en yüksek seviyede verimle kullanılması için çalışmalar yapılmaktadır. Şehir dışından gelen turistlerin yaptığı harcamalarla yerel ekonomiye katkı sağlaması bakımından verimli çalışmaları da yürütmektedir. Başkan ve belediye meclisine kentteki turizm faaliyetlerinin daha geliştirilmesi adına detaylı rapor sunarlar. Bunun yanında Kongre ve Turizm Geliştirme Kurulu'nun direktiflerini yerine getirirler. Her yıl ortalama 350 farklı etkinliğe ev sahipliği yapan şehir için bu bölüm yüksek öneme haizdir. Ayrıca bu bölüm yapılan tüm faaliyetlerin doğa ile iç içe olması için çalışmalar yürüterek, "Yeşil Şehir" sertifikasına sahip olmuştur.

3.5 Engelliler Bölümü

Belediye başkanının teklifi ve belediye meclisinin onayı ile, engellilerin yaşam kalitesini arttırmak amacıyla 1998 yılında kurulmuştur. Bu bölüm 1973 tarihli Rehabilitasyon Yasası gereği olarak Engellilik Ofisi adını almıştır. Bu bölümün amacı şehirde eşit fırsatlar yaratmak, engelli kişilere dönük belediye hizmetlerine erişimin kolaylaştırılması olarak şekillenmektedir. AIDS koordinatörlüğü bu bölümün bir parçası olarak görev yapmaktadır. Burada ki amaç AIDS salgınına dönük stratejiler geliştirmek, politikalar üretmek ve önleme programlarını uygulamaktır. Bu bölüm stratejik ortaklıklar, topluluk, eğitim, yasama, engellilere dönük pozitif ayrıcalık konularında çaba sarf ederek verimlilik esasına göre çalışmayı taahhüt etmiştir.

3.6. Bayındırlık Bölümü

Şehir Mühendisi tarafından yönetilen bu bölüm, öncelikli olarak kamu işlerinin projelendirilmesi, tasarımı ve inşası sırasında sorumluluk üstlenmektedir. Ayrıca bu konularla ilgili çalışma izninin verilmesi, sayaçların tutulması, özel projelerin yeniden gözden geçirilmesi, şehir haritalarının hazırlanması gibi daha spesifik görevleri de

yürütür. Bu bölümde ayrıca sermaye projelerinin desteklenmesi, gelişme ve sürdürülebilirlik ilkesine uygun tasarımları değerlendirme, yapısal analizlerin yapılması, hidrolik modellemeler, jeoloji ve toprak ile ilgili diğer araştırmalar yapılmaktadır. Bu projelere dönük standartları belirleme ve standardizasyon sağlama görevleri de bulunmaktadır.

3.7. Konut ve Toplu Yatırım Bölümü

HCIDLA olarak adlandırılan bölüm, uygun fiyatlı konutlar yapma, konut koruma, kiralarda istikrar sağlanması ve toplum hizmetleri ile ilgili sürdürülebilir programlar yapar ve yaptırır. Bu bölümü oluşturan bölümler arasında Trafik Güvenliği Ofisi, Aile İçi Şiddeti Önleme Hizmetleri, Kadının Statüsünün Korunması Komisyonu, Topluluk ve Aile Hizmetleri Komisyonu vb. gibi birimler yer almaktadır. Bu hizmetlerin tamamında beş yıllık kalkınma planının etkisi görülür.

3.8. Polis Bölümü

Polis bölümünün başı olup ilin en üst düzey güvenlik makamını oluşturan "Şerif" halk tarafından seçilmektedir. Bunun yanı sıra yetkili emniyet organı Los Angeles Polis Departmanı (LAPD) olarak adlandırılır. Los Angeles'de 88 şehir statüsüne sahip idari birim bulunmaktadır. Bunların kendi emniyet birimlerine sahip olmakla birlikte küçük şehirlerdeki emniyet faaliyetleri Şerif tarafından yürütülmektedir (Los Angeles, 2020c; LACounty, 2023:8). Kişileri ve onların sahip olduğu mülkiyeti koruma, toplum refahını sağlamak, kentin tüzüklerini ve yasalarını uygulamakla görevli olan bölümdür. Devriye gezilmesi, suçun önlenmesi, ihbar edilen suçların soruşturulması, şüphelilerin yakalanması, delillerin toplanılması ve mahkemeye sunulması, gözaltına alma faaliyetleri, trafiğin düzenlenmesi ve trafik kazalarının soruşturulması ve velayet ile ilgili tüm işler bu bölümde yürütülür. Hayırseverler tarafından yapılan tüm faaliyetleri inceler, araştırma yapar ve bu yardım kuruluşlarının lisans ve izin ücretlerinden muaf olup olmadıklarını incelerler. Şehirdeki şans oyunlarının yürütülmesi yine bu bölümün sorumluluğu altındadır. Bu bölümün 2022-2023 yılı bütçesi 3,8 Milyar ABD dolarıdır.

4.SONUÇ

Kaliforniya eyaletinin en büyük kenti olma unvanına sahip Los Angeles'ta, yaşayan 12 milyondan fazla insan olması onu dünyanın en büyük anakentlerinden biri konumuna taşımaktadır. Yaşanan insan hareketliliğinin fazla olması ve küreselleşen dünyanın getirdiği diğer olumsuzluklar kentteki yönetim anlayışının farklı olmasını da beraberinde getirmiştir. Kentte yaşanan ekonomik nitelik taşıyan göçlerin, kayıt dışı istihdamın fazla olması, yönetimin bazı sert tedbirler almasını gerektirmektedir.

Seçimle iş başına gelen tüm yöneticilerin en fazla 3 dönem görev yapabilmesi, oligarşinin tunç kanununa dönük sıkıntıların önüne geçmektedir. Belediye başkanı ve belediye meclisinden daha üst seviyede olan ve onları denetlemek görevi bulunan Denetçiler Kurulu, yerindelik ve yerellik ilkesini sağlaması bakımından dikkat

çekicidir. Burada eksik kalan taraf şehirde bulunan 15 farklı bölge için belediye meclisinde sadece birer üye olması ve belediye meclisinin toplam 18 üyeden oluşmasıdır. Nüfus, gelişmişlik seviyesi, çekici ve itici nedenler gibi faktörlerden kaynaklanan sebeplerle, bazı bölgeler için sadece bir temsilcinin az olması muhtemeldir. Belediye nezdinde bulunan 44 büronun sorumlusunun başkan tarafından seçilmesi ve belediye meclisinin onaylaması, yönetimde otorite sağlamanın önünde geçmektedir.

Güvenlik anlamında strateji belirleyici olma ve şehirdeki diğer güvenlik aktörlerini yönlendirmesi bakımından Şerif'in sorumlu olması ve bu kişinin halk tarafından seçilmesi olumludur. Bununla birlikte, güvenlik anlamında halka en iyi hizmet sunma, aksi takdirde koltuğunu daha iyi birine devretme sorumluğunu da Şerif'e yüklemektedir. Bunun tartışılacak boyutu ise, liberal devletlerde minimum devletin bile güvenlik ve adalet sağlamayı özelleştirmeden, devlet kimliği altında gerçekleştirmesi gerektiği fikridir. Bu durumun aksi bir yönetim anlayışa sahip belediye de, güvenlik politikası, suç oranları, suç önleme oranları araştırılması ve tartışılması gereken farklı bir boyut olarak karşımıza çıkmaktadır.

Son olarak, oluşturulan Şehir Şartı'nda şehre komşu olan diğer belediyelerle işbirliği yapılmasının zorunlu tutulması, küreselleşen dünyada farklı aktörlerin, elinde tuttukları farklı imkânları bir potada eritmesi gerekliliği ile uyumludur. Bununla birlikte bu tutum, bölgesel anlamda yerellik, yerindelik ve yönetişim kavramının diğer ilkeleri ile de uyumluluk göstermektedir

KAYNAKÇA

ABD Anayasası, 2020, https://photos.state.gov/libraries/turkey/231771/PDFs/abd-anayasasi.pdf Erişim Tarihi: 28.01.2023

Coşkun, B. , Pank, Ç. & Şen, E. (2019). Metropoliten Kent Yönetimine Geçiş: Türkiye ve İtalya Örnekleri . Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi , 2 (2) , 301-314 . DOI: 10.33712/mana.606152

Comba, O. ve Yaman, K. (2016), A Comparative Analysis of Metropolitan Governance:The Cases of Eskisehir and Leeds, International Review of Research in Emerging Markets and the Global Economy (IRREM) An Online International Research Journal, 2(1)

Gül,H. ve Batman, S. (2013), "Dünya Ve Türkiye Örneklerinde Metropoliten Alan Yönetim Modelleri Ve 6360 Sayılı Yasa", Yerel politikalar, 2013, s.9

Kösecik, M., 2006. Yerel ve bölgesel yönetimler açısından Avrupa Birligi bütünlesme süreci ve anayasası. H. Özgür ve B. Parlak (Ed.). Avrupa perspektifinde yerel yönetimler. _İstanbul: Alfa Aktüel yayınları s. 1.

Karasu, K., 2004. _İngiltere. Güler, B. A., Karahanogulları, O., Karasu, K., Dikmen, A., Akın, Ö., Tellal, E., Keskin, E., Çınar, T., Esen, S., ve Kutlu, M. (Ed.). Kamu yönetimi ülke incelemeleri. Ankara: A.Ü. SBF. Kamu Yönetimi Arastırma Merkezi KAYAUM

Los Angeles, 2022a, http://losangeles.bk.mfa.gov.tr/Mission/ShowInfoNote/121296 Erişim Tarihi: 25.01.2023

Los Angeles, 2022b, https://www.lacity.org/government/popular-information/form-government Erişim Tarihi: 25.01.2023)

Los Angeles, 2022c, https://codelibrary.amlegal.com/codes/los_angeles/latest/laac/0-0-0-91#JD_Ch102.

Los Angeles, 2022d , https://clerk.lacity.org/sites/g/files/wph606/f/lacityp_026042.pdf

Shah,A, (2012), Grant Financing of Metropolitan Areas A Review of Principles and Worldwide Practices, The Policy Research Working Paper 6002, Washington, D.C.: The World Bank. https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/17124/WPS6002.pdf?sequence=1&isAllowed=y (Erişim:01.02.2023)

Sobacı, M. Z. ve Köseoğlu, Ö. (2016). Başkanlık Sistemlerinde Yerel Yönetimler, (ABD, Brezilya, Şili, Endonezya ve Güney Kore), İstanbul, SETA Vakfı.

Şahin, M. (1999). Amerika Birleşik Devletlerinde Yerel Yönetimler, Çağdaş Yerel Yönetimler, 8 (2), 121-136.

Yaman, K. ve Böyükyılmaz, K. (2021). İstanbul ve Hamburg Metropoliten Yönetim Modellerinin Karşılaştırmalı Analizi . Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13 (1), 79-88.

Yaman, K. ve Aydın, İ. S. (2018). Metropoliten yönetim modellerinin karşılaştırmalı incelenmesi: Paris ve İstanbul örneği. Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 11(3), 1988-1996.

İnternet Kaynakları

LAcounty, 2023, LA Şehir Rehberi, https://lacounty.gov/newsroom/public-information/guide-to-county-services/

MayorLA,2023,https://mayor.lacity.gov/about-mayor-karen-bass

Correctionhistory,2023,
http://www.correctionhistory.org/html/chronicl/nycdoc/html/kbd_brnx.html

.

İTİKADÎ MEZHEPLER ARASINDA TEOLOJİK ETKİLEŞİM BAĞLAMINDA MÂTÜRÎDÎ VE MU‘TEZİLE’NİN GÖRÜŞ FARKLILIKLARI

Doç. Dr., RECEP ÖNAL
Giresun Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi,
onal1975@gmail.com- ORCID ID: 0000-0002-2571-9949

ÖZET

Kur’an’ın nüzulünden M. 10. yüzyıla kadar İslam âleminde siyasî, ticarî ve sosyo-kültürel hayatta önemli gelişmeler ve değişmelerin yaşanması, Müslüman toplumda çeşitli dinî oluşumların neşet etmesine sebep olmuştur. Peygamber Efendimizin vefatıyla birlikte toplumda yaşanan siyasî-içtimaî tartışmalar/kargaşalar Müslümanların itikadî konularda ihtilafa düşmelerine ve ayrışmalarına sebep olmuştur. Ayrıca İslâmî fetihlerle pek çok din ve inançla karşılaşan Müslümanlar ile farklı dine mensup olanlar arasında dinî ve sosyo-kültürel kültürel alanda etkileşim kaçınılmaz olmuştur. Onlara karşı İslam’ı savunmak amacıyla fikrî mücadeleye girmişler, özellikle tevhîd inancını zedeleyen inanç ve anlayışlarla mücadele etmişlerdir. Bu iç ve dış amiller neticesinde yabancı düşünce tarzı, Müslümanları etkilemiş; bu durum aklî ve felsefî birçok yeni fikirlerin, bâtıl görüşlerin ve sapmaların doğuşuna zemin teşkil etmiştir. Bu ise Müslüman âlimleri İslâm’a yönelik eleştiri ve itirazlara, zararlı/yıkıcı faaliyetlere karşı onu savunmaya sevk etmiştir. Yrütülen fikrî mücadeleler farklı İslâmî disiplinlerin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu disiplinlerin en başında temel konusu İslam’ın inanç esasları olan “Kelâm İlmi” gelmektedir. Bu ilmin temellerini atıp sistemleşmesini sağlayan, İslam’a yönelik eleştiri ve itirazları cevaplandıran, onu anlatmaya ve savunmaya çalışan kelamî mezheplerin ilkini Mu‘tezile temsil etmektedir. Aynı amaç ve gayeyle ortaya çıkan bir diğer mezhep de Mâtürîdiyye’dir. Her ikisi de bu hedeflerine ulaşabilmek için aklî tefekküre ve felsefeye büyük önem vermişlerdir. Ancak her biri itikadî meseleleri yorumlamada faklı kanaat ve görüşlere sahip olmuşlardır. Dinde aklın rolünü ön planda tutan Mu‘tezile, kelamî meseleleri aklî delillerle açıklamaya çalışmış ve bu suretle İslâm toplumunda akılcı hareketin temsilcisi olmuştur. Ancak zamanla siyasî açıdan güç kazanan Mu‘tezile, rakiplerine karşı sert ve müsamahasız bir tutum takınmıştır. Onların bu tutumları toplum içinde tepkiyle karşılanmıştır. Nihayetinde Mu‘tezile karşısında daha mutedil ve müsamahalı bir tepkisel hareket olarak Mâtürîdiyye ortaya çıkmış; akıl-nakil arasında mutedil yol

benimseyerek akla ve nakle önem veren bir metod takip etmiştir. Bu tebliğde Müslümanların çoğunun mensup olduğu Ehl-i Sünnet'in görüşlerinden oldukça farklı görüşler benimseyen Mu'tezile ile Sünnîlerin ilk temsilcisi olan Mâtürîdiyye'nin itikadî görüşleri mukayeseli olarak ele alınmış, hangi konularda ayrıştıkları, birbirlerinin iddialarına karşı nasıl cevap verdikleri objektif olarak tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kelam, İtikad, Mezhep, Mâtürîdî, Mu'tezile.

1. GİRİŞ

İslam'ın temel akaid esaslarını kendine konu edinen kelam ilminin temel amacı, Müslümanların doğru ve sahih bir din anlayışına sahip olmalarını sağlamak, İslam'a ve Müslümanlara karşı yöneltilen eleştiri ve itirazlara cevap vermektir. Bu yüce ve üstün hedefinden dolayı kelam ilmi İslâm ilimleri içinde ilimlerin en şereflisi olarak kabul edilmiştir. Kelâm ilmini öğrenmek avam için gerekli olmayabilir, fakat inkârın ve barıl görüşlerin çokça yayıldığı dönemlerde İslâm'ı müdafaa edecek, itikad açısından zararlı ve yıkıcı akımların sebep olduğu meseleleri çözüme kavuşturacak, batıl, hatalı ve yanlış görüşleri tashih edecek kimseler için kelâm ilmi zaruridir.

Dolayısıyla tarihi süreçte halk arasında bir takım aşırılıklar ve sapmalar olmuş, yanlış ve hatalı fikirleri benimseyen birçok mezhep ve fırka ortaya çıkmıştır. Nitekim Hz. Muhammed'den sonra İslâm toplumunda ilk kez ortaya çıkan siyasî tartışmalar ve itikadî problemler, İslâmî fetihlerle farklı din ve inanç mensupları arasında sosyo-kültürel etkileşim, Müslüman düşünürlerin farklı din mensuplarına İslâm'ı anlatmaya ve ona yönelik fikri saldırıları bertaraf etmeye çalışmaları mezheplerin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Klasik sınıflandırmayla bu mezhepler, "Ehl-i Sünnet" ve "Ehl-i Bid'at" şeklinde iki grupta değerlendirilmiştir. Mezhepleri Ehl-i Sünnet'in temsilcisi olarak Selefiyye, Eş'ariyye ve Mâtürîdiyye kabul edilmiştir. Sünnî din anlayışına aykırı görüş benimseyen Hâriciyye, Cebriyye, Kaderiyye, Mürcie, Şîa, Râfiziyye, Bâtıniyye, Mu'tezile, Müşebbihe, Mücessime gibi oluşumlar da Ehl-i Bid'at kabul edilmiştir (Bağdâdî, 2007, s. 319-320; Pezdevî, 1994, s. 348; İzmirli, 1981, s. 60-61, 74). Farklı görüşlere sahip mezhepler arasında itikadî ve fikrî tartışmalar yaşanmıştır. Ehl-i Sünnet âlimleri Ehl-i Bid'atın görüş ve inançlarının yayılmasını engellemek, Sünnî inancı koruyup yaymak için onlara karşı fikrî mücadele etmişlerdir.

Ehl-i Sünnet'in kurucusu ve ana temsilcisinden biri olarak ortaya çıkan Mâtürîdiyye de Mu'tezilî düşünürlerin sünnî akîdeye aykırı olarak değerlendirdiği ve görüş ve fikirlerinin yayılmasını engellemek ve sünnî inancı yaymak için onlara karşı mücadele

etmiştir. Buna mukabil kendilerine yöneltilen bu eleştiri ve itirazlara Mu‘tezile kendi teolojik sistematiğine bağlı kalarak cevap vermeye çalışmıştur. Mâtürîdiyye ve Mu‘tezile’ye mensup âlimlerce telif edilen eserler incelendiğinde her iki mezhep arasında birtakım fikri benzerlikler bulunsa da birçok konuda birbirinden farklı görüş ve fikirler benimsedikleri görülmektedir. İşte bu tebliğde**,** itikadî mezhepler arasındaki bu fikri mücadelede Mâtürîdî ve Mu‘tezile özelinde mezheplerin görüş ve teolojik etkileşim bağlamında hangi konularda fikir ayrılığına düştükleri ana hatlarıyla müstakil başlıklar altında tespit edilmeye çalışılmıştır.

2. ALLAH’IN SIFATLARI

Mu‘tezile Mâtürîdîler arasında en tartışmalı konuların başında sıfâtullah meselesi gelmektedir. Mu‘tezile sıfatlar konusunu tevhid ilkesi kapsamında ele almışlardır. Onlara göre ilahî sıfatlar Allah’ın zâtıyla kâim ve aynıdır. Bu yüzden hayat, kudret, ilim ve irade gibi meânî sıfatlar Allah’a nisbet edilemez. Çünkü O’nun zâtının dışında bir sıfatının bulunduğuna inanmak birden fazla kadîm varlığın bulunduğunu (teaddüd-i kudema) gerektirecektir ki bu durumda tevhid inancı ihlal edilmiş olur. Bu yüzden ilâhî sıfatları nefyetmek gereklidir. Onlara göre Allah âlim, kâdir ve hayy’dır; ancak O’nun zatının haricinde kudret, irade, ilim ve hayat gibi sıfatları yoktur (Abdülcebbâr, 2001, s. 80-81; Işık, 1967, s. 68; Çelebi, 2002, s. 239-241). Mâtürîdîler de Mu‘tezile gibi Allah’ın hayy, kâdir, âlim, mürîd olduğunu kabul etmektedirler. Ancak onlardan farklı olarak Allah’ın hayat, kudret, irade, ilim ve kelâm gibi sıfatlara da sahip olduğunu söylerler. Mâtürîdîlere göre Allah’ın tüm bu sıfatları zatıyla kâim, ezeli ve kadimdir; zâtının ne aynısı ne de gayrısıdır (Ebû Hanîfe, 2002, s. 55; Mâtürîdî, 2002, s. 58; Sâbûnî, 2005, s. 71-72).

2.1. Halku’l-Kur’an

İki mezhep arasında farklı görüşlerin benimsendiği bir diğer konu da Kur’an’ın yaratılmış olup olmadığı (halku’l-Kur’an) meselesidir. Mu‘tezile’ye göre Kur’an hem lafız hem de mana itibariyle sonradan yaratılmıştır. Çünkü Kur’an harf, ses, sure ve cüzlerin belli bir düzende dizilmesinden müteşekkildir. Tüm bunlar hâdislik alametidir. Kur’an’ın hâdis özelliklere sahip olması onun muhdes olduğunun bir delilidir. Mu‘tezile âlimlerinin hepsi bu konuda ittifâk etmiştir (Abdülcebbâr, 2001, s. 357-358; Eş‘ârî, 2006, s. 314). Mâtürîdîler ise onlardan farklı olarak kelam sıfatını (i) nefsî kelam ve (ii) lafzî kelam şeklinde ikiye ayırmışlardır. Onlar bu ayrımı yaparak Selefiyye ile Mu‘tezile arasında orta bir yol izlemiştir. Buna göre Kur’ân’ın lafızlarını ve onların

ihtiva ettiği manaları birbirinden ayırmak gerekir. Kur'an'ın nefsî yönü, Allah'ın zatıyla kâim, ezeli bir sıfatıdır. Allah bununla mütekellimdir. Kur'an'ın lafzî yönü ise se, harf, sure ve cüzlerden oluşmuştur ki tüm bunlar hâdislik alametidir. Bu nedenle Kur'an'ın lafzı yaratılmış olup, ezeli değildir (Kılavuz, 2004, s. 139; Yavuz, 1997, 374).

2.2. Tekvin Sıfatı

Mâtürîdîlerin Mu'tezile'den ayrıştıkları meselelerdin biri de tekvin sıfatının ezeliliği meselesidir. Mu'tezile'ye göre bu sıfat, Allah Teâlâ'nın zâtıyla kâim olmayan, hâdis bir sıfattır. Ayrıca tekvin ile tekvine konu olan mükevven aynı şeylerdir. Mâtürîdîler ise tekvin sıfatını Allah'ın zâtıyla kâim, ezelî ve müstakil bir sıfat olarak kabul ederler. Allah'ın yaratmayı kudret ile değil tekvin ile gerçekleştirdiğini savunurlar (Pezdevî, 1994, s. 99-109; Nesefî, 2012, s.195-203; Sâbûnî, 2005, s. 86-87).

2.3. İrade Sıfatı

İki mezhep arasında ihtilaflı olan bu meselede Mâtürîdîler Yüce Allah'ın ezeli ve kadim olan irade sıfatına sahip bulunduğunu ve yaratma eylemini bu sıfatıyla gerçekleştiğini söylerler. Mu'tezile ise Yüce Allah'ın iradesinin her hangi bir mahalle ihtiyaç duymadan hâdis olduğunu ileri sürürler. Buna göre Allah Teâlâ her hangi bir mahalli olmayan yaratılmış bir iradeyle mürid olmaktadır (Nesefî, 2012, s. 209-210; Abdülcebbâr, 2001, s. 296-298).

Konuyla ilgili iki mezhep arasındaki bir diğer görüş farklılığı da Allah'ın zulme güç yetirmekle vasıflandırılıp, vasıflandırılamayacağıdır. Mu'tezile mensuplar, Allah'ın zulme güç yetirmekle nitelendirilebileceğini, fakat O'nun kullarına zulmetmeyeceğini savunmaktadırlar. Onlara göre Allah Kur'ân'da kullarına zulmetmemekle zatını övmektedir ki ancak zulme gücü yetebilen birinin, zulmetmemekle övünmesi düşünülebilir. Ayrıca birçok âyette Allah'ın her şeye gücünün yettiğinden bahsedildiğinden, kulun güç yetirip yaptığı zulme de güç yetirebilmelidir. Mâtürîdîlere göre Allah'ın zulme güç yetirmekle nitelenmesi hiçbir şekilde câiz değildir. Çünkü Allah'ın kudreti kapsamına girmesi mümkün olan şeyler, O'nun kudretiyle var olabilir. Halbuki zulüm, Allah için imkânsız oluşu nedeniyle kudreti kapsamına girmez. Aynı şekilde Allah'ın adalet sıfatıyla birlikte zulüm sıfatının bulunması muhaldir, imkânsızdır, bir arada bulunması düşünülemez. Çünkü ikisi birbirine zıt sıfatlardır. Ayrıca adalet sıfatı Allah'a vâciptir, vâcip ise yokluğu düşünülemeyen şeydir. Zulüm sıfatının Allah'a nisbeti ise muhaldir, muhal ise varlığı düşünülemeyendir (Nesefî,

2012, s. 425; Abdülcebbâr, 2001, s. 308).

2. İNSAN FİİLLERİNİN OLUŞUMU

Mu‘tezile ile Mâtürîdîler arasındaki tartışmalı bir diğer konu girdiği kulun fiilleri kapsamında ele alınan çeşitli meselelerdir. Kelâm kaynaklarında kaza-kader, halk-kesb, hidâyet, dalâlet, hayır-şer, hüsün-kubuh, salâh-aslah, insanın iradesi ve istitaatı, tevlîd-mütevellid adalet-zulüm, rızık ve ecel gibi birçok kelâmî mesele bu başlık altında ele alınıp incelenmiştir (Abdülcebbâr, 2001, s. 306 vd.; Pezdevî, 1994, s. 143 vd.; Sâbûnî, 2005, s. 127). Mu‘tezile bu konuda “kul kendi fiilinin yaratıcısıdır” görüşünü savunmuştur. Buna göre kul seçmeye dayanan fiilleri yaratacak kudret ve güce sahip olduğu için kendi fiilinin yaratıcısıdır, burada Allah’ın bir müdahalesinin söz konusu değildir (Abdülcebbâr, 2001, s. 217 vd.; Pezdevî, 1994, s. 143; Şehristânî, ts. 1: 38; Çelebi, 2002, s. 276). Mâtürîdîler ise hayır ya da şer olsun kulun tüm fiillerini Allah’ın yarattığını, ancak dileyen ve işleyenin kulun kendisi olduğunu, bu yüzden fiillerin kesb yönünden kula, halk yönünden Allah’a ait olduğunu savunmuşlardır. Buna göre fiilin yaratıcısı (hâlik) Allah, işleyeni (kâsib) kul olmaktadır (Mâtürîdî, 2002, s. 286 vd.; Sâbûnî, 2005, s. 135-138).

2.2.Tevlîd-Tevellüd

İnsan fiillerinin oluşumu bağlamında tartışılan bir diğer konu da tevlîd-tevellüd meselesidir. Mu‘tezile’ye göre vurma fiilinin akabinde vurulanda oluşan acı ve elem, kırma fiilinden sonra gelen camın kırılması gibi fiiller, kulun fiilinden mütevellittir/oluşmaktadır. Allah’ın bunda bir müdahalesi söz konusu değildir. Bu nedenle mütevellit olan fiillerin yaratıcısı insandır. Mâtürîdîlere göre mütevellit olan bu fiillerin yaratıcısı kendisinde fiili yaratma kudreti olmadığı için kul olamaz. Ayrıca kazanma (kesb) bakımından da kulun bir etkisi söz konusu olamaz. Çünkü kulun gücü ve fiilin neticesi aynı mahalde bulunamaz. Dolayısıyla bu tür mütevellit olan fiillerin yaratıcısı Allah Teâlâ’dır. Öte yandan Mu‘tezile’ye göre kulun fiili neticesinde ortaya çıkan sonuçlar da kulun fiilidir ve bu fiillerin yaratıcısı da kulun kendisidir. Çünkü kulun fiili sonucunda ortaya çıkanlar kendisi tarafından yapılan fiillerin irade ve kastına uygun olmasındaki gibi sebebi yapanın iradesi ve kastına uyumlulukla meydana gelmiştir. Bu nedenle bunları yapan kişi fiillerin sebep olduğu şeyden sorumlu tutulur ve bundan dolayı kişiye dünyada acı çektirilir ve âhirette de bunlardan dolayı cezalandırılır. Eğer fiilinin sonucunda meydana gelmemişse bu zulüm olur. Eğer acı sebebini yapanın fiili ise -ki oda vurmadır- bu durumda üçüncü bir seçenek olmaksızın

buna ya gücü yeter ya da yetmez. Eğer yetmezse onun fiili olmaz (Abdülcebbâr, 2001, s. 260 vd.; Eş'ârî, 2006, s. 224; Nesefî, 2012, s. 311-312). Mâtürîdîlere göre Mu'tezile'nin ileri sürdüğü birinci ihtimal bâtıldır. Çünkü sonradan meydana gelen bir kudreti, iki cinse ya da iki zıt veyahut iki farklı makdura ilintilemek imkânsızdır. Öyle ki her muhdes kudret bir makdur ile ilintilenir. Aynı şekilde sonradan meydana gelen ilim de böyledir. Ayrıca vurmaya güç yetirme (kudret) acıyı geçmiştir. Muhdes kudretin makdurunu geçmesi ise imkânsızdır. İkinci ihtimal de aynı durum söz konusudur. Eğer bir kudretle bu fiile güç yetirmişse onun yerine başkasına da güç yetirebilir. Nitekim onlara göre aynı istitaat iki zıdda elverişli değildir. Oku fırlattıktan sonra onu hareketsiz bırakma kudreti ile nitelenmesi, vurulan ve yaralanan kişinin bedeninde vurma ve yaralamadan sonra lezzetin yaratılmasıyla imkânsız olması bunları kendine has bir kudretle yapmadığını gösterir. Eğer böyle olsaydı vurmadan sonra acının meydana gelmesi mümkün olmazdı. Çünkü fail kendisinden yapma ve terk etmenin meydana geldiği kişidir. Aynı şekilde yaralının ölümünden sonra acı kudret kalmış olur. Ya da onun ölümünden sonra kendisine bir kudret ortaya çıkarmak imkânsızdır. Kudret olmaksızın fiil düşünülemez. Bu da onun fiili olmadığına delâlet eder (Nesefî, 2012, s. 312).

2.3.İstitaat/Kudret

Kulun fiili işlemek için ihtiyaç duyduğu istitâata sahip olduğu görüşü bütün mezhepler tarafından kabul edilir. Fakat bu konudaki asıl ihtilâf, kulda var olan bu kudretin fiille birlikte mi yoksa fiilden önce mi olduğu meselesidir. Mu'tezile kulun bir fiili işlemek için gerekli olan güce fiilden önce sahip olması gerektiğini, bu nedenle güçsüz olan bir kişinin mükellef tutulamayacağını iddia etmektedir (Nesefî, 2012 s. 279, 281). Çünkü Mu'tezile'ye göre kul, fiilin işlenmesine imkân sağlayan vasıtalar olan bu istitâatla ile eylemini gerçekleştirir. Bu nedenle fiilden önce olması gerekir. Kuldaki bu istitaat Allah tarafından kendisine isyan veya itaat etsin diye verilmiştir. Kul bunu kullanarak iyilik yaparsa ödülü, kötülük yaparsa cezayı hak eder. Kul, bu gücünü istediği yönde kullanmada özgür bırakılmıştır (Abdülcebbâr, 2001, s. 262; Çelebi, 2002 s. 282).

Mâtürîdîlere göre istitâat iki kısımda değerlendirilmelidir. Bunlardan birincisi, âletlerin sağlam olması ve sebeplerin bulunmasıdır. Yani kişinin bir fiili işleyebilmesi veya meydana getirebilmesi için bedenindeki uzuvların ve organların sağlıklı olması ve fiilin gerçekleşmesi için gerekli olan sebeplerin mevcut olmasıdır. Başka bir deyişle fizikî şartların ve gereçlerin uygun ve yerinde olması gerekir. Kişi bu sayede, fiili

işleyebilecek konuma sahip olmuş olur. Uzuvların sağlam oluşu ve fiil için sebeplerin mevcut oluşu teklifin sıhhat şartıdır ve fiilden önce olması gerekir. Ancak fiilin meydana gelmesine etki eden hakiki bir güç/kudret değildir. Kişinin sorumlu tutulması da fiilden önce olması gereken bu istitâata/kudrete bağlıdır. İkincisi ise fiili meydana getiren hakiki kudret/güçtür (Nesefî, 2012, s. 279-280).

2.4.Hayır-Şerr, Taat-Mâsiyet

İki mezhep arasında ihtilaflı olan bu mesele etrafında yürütülen tartışmalar daha çok şer ve körü olanların Allah Teâlâ'ya nispet edilmesinin uygun düşüp düşmeyeceği etrafında gerçekleşmiştir. Mu'tezile "Allah mâsiyet ve kabih olanın (kötülük ve çirkinliğin) değil, itaat (iyilik) ve hayrın irade edicisidir" görüşünü savunmuştur. Ayrıca Allah'ın iradesinin emri de gerektireceğini iddia etmiştir. Onlara göre Allah, emrettiği her şeyin gerçekleşmeyeceğini bilse bile gerçekleşmesini; yasakladığı her şeyin de gerçekleşeceğini bilse bile gerçekleşmemesini irade eder. Mu'tezile, Allah'ın irade etmesi emri gerektireceğini de ileri sürmüştür. Bu çerçevede kulun hayır ve şer olan kendi fiillerinin yaratıcısı olduğunu, işlediklerinden dolayı âhirette ödül veya cezaya müstehak olacağını belirtmişlerdir. Çünkü onlara göre Allah Teâlâ şer veya zulüm gibi nitelendirmelerden münezzehtir. Eğer Allah, zulmü yaratmış olsaydı zalim olurdu (Abdülcebbâr, 2001, s. 308-309; Şehristânî, ts., 1: 38, 41). Mâtürîdîlere göre hayrı ve şerriyle, itaati ve mâsiyeti ile birlikte kulların bütün fiillerinin yaratıcısı Allah'tır. Kulların bütün fiilleri Allah'ın dilemesi (meşîeti) ile gerçekleşir. Ancak iyi ve güzel olan itaatlar Allah'ın dilemesi, rızası, emri, sevgisi ve kaderiyle gerçekleşirken; kötü ve çirkin olan masiyetler kazası, kaderi, iradesi ve meşîetiyle gerçekleşmektedir. Çünkü Allah Teâlâ'nın rızası ve sevgisi mâsiyete değil itaata yani bir şeyin güzel görülmesine bağlıdır (Nesefî, 2012, s. 321-322).

2.5.Hidâyet ve Dalâlet

Mu'tezile "hidâyet" ve "dalâlet" konusunda da Mâtürîdîlerden farklı kanaate sahiptirler. Onlara göre hidâyet Allah'tan olup, doğru yolu açıklamaktan (beyân ve delâlet) ibarettir. Kulun kendisinde hidâyete erme fiilinin yaratılması demek değildir. Dalâlet (sapıtma) de kulun sapık olarak isimlendirilmesi ya da kul sapıklığı kendi nefsinde yarattığında onun sapık oluşuna hükmedilmesi anlamına gelmektedir. Kulun kendi fiilinin yaratıcısı olduğunu savunan Mu'tezile, bu görüşün gereği olarak hidâyet ve dalâlet fiillerini kul tarafından yaratılan birer fiil olarak değerlendirmiştir (Abdülcebbâr, 1185 1: 61-62, 65, 135; a.mlf, 2001, s. 527). Hidâyet ve dalâleti

Allah'tan olduğunu savunan Mâtürîdîlere göre Allah'tan olan hidâyeti kulda hidâyete ulaşma fiilinin yaratılması, dalâleti de kulda dalâlete düşme fiilinin yaratılması şeklinde anlamak gerekir (Nesefî, 2012, s. 337). Buradan hareketle Mâtürîdîler, Allah'ın hidâyeti tercih eden kişiyi hidâyete erdireceği, dalâleti tercih eden kişiyi de dalâlete sevk edeceği, dolayısıyla burada kullara yönelik herhangi bir zorlamanın söz konusu olamayacağı savunmaktadırlar. Onlara göre taat, isyan, küfür ve imana dair kul her neyi tercih ederse, Allah da onun tercihine göre kulun fiillerini yaratır. Dolaysıyla Allah'ın dilemesi ve yaratmasını bu çerçevede anlamak gerekir (Nesefî, 2006, 4: 470).

2.6.Kader ve Kaza

Bu konuyla ilgili mezhepler farklı kanaatlere sahiptirler. Cebriyye, kaderin önceden belirlenip takdir edildiğini, bu yüzden kulun irade ve seçme hürriyetinin bulunmadığını, tüm eylem fiillerini yapmak zorunda kaldığını savunmaktadır (Eş'ârî, 2006, s. 164; Bağdâdî, 2007, s. 209). Mu'tezile ise bu görüşe katılmamakta tam aksine Allah tarafından önceden belirlenip takdir edilmiş bir kadrin bulunmadığını, insanın kaderini kendi belirlediğini, tüm eylemlerinde özgür olduğunu, bu konuda Allah'ın hiçbir müdahalesini bulunmadığını iddia etmektedir (Abdülcebbâr, 2001, s. 522-523). Mâtürîdîler ise bu iki görüş arasında orta bir yol takip ederek meseleyi çözmeye çalışmışlardır (Mâtürîdî, 2002, s. 390 vd.; Sâbûnî, 2005, s. 155). Onlar, kaza lafzının "maharetle örüp yapma", "fiil" ve "yaratma" vb. anlamalara geldiğine dikkat çekerek, insanın itaat ve mâsiyet gibi her türlü fiili Allah'ın kazasıyla gerçekleştiğini söylerler. Kader lafzına gelince; onlara bu kelime iki anlamda kullanılır. Birincisi her şeyi hikmet-sefeh, hayır-şer, hüsün-kubuh, bakımından kendisine ait vasfıyla belirlemektir. İkincisi, meydana gelecek her şeyi zaman ve mekân, sevap ve ikab bakımından olacağı durum üzerine beyan etmektir. Hikmetin anlamı da her şeyi olması gerektiği şekilde meydana getirmektir. Bu bakımdan kulun bütün fiilleri Allah'ın kaza ve kaderiyle yani Allah'ın yaratmasıyla gerçekleşir. Ancak bu durum kulun fiillerinde mecbur olduğu anlamına gelmez. Her şey Allah'ın ilmi ile olması kulu fiillerinde mecbur duruma düşürmediği gibi, kazasıyla olması da kulun hürriyetinin elinde alınmasını gerektirmez (Nesefî, 2012, s. 349, 351; Yeşilyurt, 2000, s. 259, 261).

2.7.Salah-Aslah

Mu'tezile'nin çoğunluğu kul için aslah (en iyi) olanı yaratmanın Allah'a vâcip olduğunu savunmuştur (Abdülcebbâr, 2001, s.351-355, 528). Çünkü onlara göre yaptığı takdirde kendisinin zarar görmeyeceği, kulun ise yararlanacağı; yapmadığı

takdirde kendisinin fayda bulmayacağı, kulun ise zarar göreceği bir şeyi yapmasaydı, Allah cimri konumuna düşerdi (Nesefî, 2012, s. 340). Buna mukabil Mâtürîdîler bu fikri Allah'ı fiil ve eylemlerinde mecbur olacağı gerekçesiyle reddetmiş, hiçbir şeyin Allah üzerine vâcip olamayacağını söylemişlerdir (Sâbûnî, 2005, s. 149). Onlara göre Mu'tezile'nin görüşleri görüşü fâsid ve geçersizdir. Çünkü ilâhlık, kendisine yüklenebilecek zorunlulukla çelişir. Bu nedenle salâh ve aslah Allah için zorunlu değildir. Kaldı ki Allah küfür, şirk ve isyanı yaratmıştır, Bunların yaratılmasında insanlar için bir çıkar ve menfaat söz konusu değildir. Aksine kâfirler, müşrikler ve asiler küfür ve isyandan zarar görmektedirler. Bu durum "kul için faydalı olan şeyi yaratmak Allah'a vâciptir" görüşünü geçersiz kılmaktadır (Nesefî, 2012, s. 340).

2.8.Ecel ve Rızık

Her iki mezhep arasında konuya ilişkin yapılan tartışmalar ve fikrî ayrılıklar ecelin tanımı, maktulün (öldürülen kişi) kendi eceli ile ölüp ölmediği, ecelin değişip değişmeyeceği ile haramın rızık olup olmadığı gibi meseleler etrafında gerçekleşmiştir. Mu'tezile ecel konusunda kendi aralarında ihtilâf etmiştir. Ebû Kâsım el-Belhî el-Kâ'bî'n şunu iddia etmiştir: Maktul kendi eceliyle ölmemiştir. Çünkü ölüm (mevt), Allah'ın fiilidir. Öldürme (katl) ise katilin fiilidir. Buna göre maktulün eceli katilin fiili sebebiyle kesintiye uğramıştır (Nesefî, 2012, s. 317; Mâtürîdî, 2002, s. 360-364). Bir diğer ifadeyle maktulün ölüm (mevt) ve öldürme (katl) olmak üzere iki eceli vardır. Maktul Allah'ın fiili olan ölümle değil katilin fiili olan öldürme ile ölmüştür (Sâbûnî, 2005, s. 153). Mu'tezile'den bazıları da şunu savunmuştur: Maktul iki manayı içerir. Birincisi Allah'ın yarattığı ölümdür (mevt). Diğeri de kuldan olan öldürme (katl)dir. Bu görüşler Mu'tezile'nin çoğunluğu tarafından benimsenmiştir. Bu görüşe göre öldürülen (maktul), katilin öldürme fiili nedeniyle ölmüştür. Şayet katil maktulü öldürmeseydi, o kesinlikle yaşardı. Katilin cezayı hak etmesi ise maktulü öldürüp, hayatına son vermesinden dolayıdır (Nesefî, 2012, s. 317; Kılavuz, 2004, s. 205). Mâtürîdîlere yakın bir görüşü benimseyerek diğer Mu'tezilî âlimlerinden farklı düşünen Ebü'l-Huzeyl el-Allâf ile Ebû Hâşim el-Cübbâî ise şu görüşü benimsemişlerdir: Katil maktulü öldürmeseydi, maktul yine kendi eceliyle belirlenen vakitte mutlaka ölürdü. Aksi takdirde katil onun ecelini kesip öne almış olurdu. Böyle bir şey ise mümkün değildir. Çünkü maktulün yaşamadığı müddet, onun için bir olmadığı gibi, ömründen de değildir (Abdülcebbâr, 2012, s. 530; Mâtürîdî, 2002, 360). Görüldüğü üzere Mu'tezile ecel konusunda biri maktulün kendi eceliyle, diğeri de katin

fiili sebebiyle öldüğü şeklinde iki farklı görüş benimsemiştir. Mâtürîdîlere göre insanların Allah tarafından belirlenmiş iki değil tek bir eceli vardır. Bu yüzden maktul, kendi eceliyle ölmüştür. Çünkü öldürme fiili, hemen akabinde Allah Teâlâ'nın canlılarda ölümü yarattığı bir fiildir. Ölüm (mevt) ölüde Allah'ın yarattığı bir fiildir, katilin fiili değildir. Katile ait olan fiil ise sadece "katletme/katl" fiilidir. Çünkü maktul eceli geldiği için kendi eceliyle ölmüştür, bu ölüm de maktulün ecelidir, bunun dışında başka bir ecel yoktur, yani tek bir ecel vardır. Maktul katil tarafından öldürülmeseydi bile yine ölecekti (Nesefî, 2012, s. 316-318).

Haramın rızık olup olmadığı meselesine gelince; Mu'tezile'ye göre rızık helal ve meşru yoldan sahip olunan şeydir. Haram mülk/sahip olma anlamına gelmediğine göre haram rızık olamaz. Bu anlamda bir insanın başkasının rızkını yemesi veya başkasının onun rızkını yemesi mümkündür (Abdülcebbâr, 2001, s. 532; Nesefî, 2012, s. 359-360;). Mâtürîdîler rızkı gıda (canlının kendisiyle beslendiği şey) olarak da tarif etmişlerdir. Bu nedenle Allah'ın bir kimse için takdir ettiği gıda asla bir başkasının gıdası olamaz. Tıpkı insanın haram ve helalle beslenebilmesi gibi. Bu yüzden haramın rızık olduğunu ve herkesin ister helal ister haram olsun kendi rızkını yiyeceğini savunmuşlardır. Onlara göre bir insanın kendi rızkını yiyememesi veya başkasının onun rızkını yemesi düşünülemez (Nesefî, 2012, s. 360-361).

3. NÜBÜVVÂT İLE İLGİLİ TARTIŞMA KONULARI

İki mezhep arasında nübüvvât bahsiyle ilgili peygamberlerin mâsumiyeti, Kur'ân'ın mu'cize oluşu ve velilerin kerâmeti ile nazar ve büyü gibi bazı konularda farklı görüşler benimsenmiştir.

3.1.Peygamberlikte İsmet

Peygamberlerin vahiy öncesi ve sonrası küfürden mâsum oluşları konusunda Mu'tezile ile Mâtürîdîler aynı kanaattedir. Fakat günahlardan mâsum oluşları hususunda fikir ayrılıkları vardır. Mu'tezile'ye göre peygamberler büyük-küçük insanların nefretini çekecek her türlü günahlardan uzak olmalıdır. Zira Allah'ın peygamber göndermesindeki amacı, kullarına fayda ve menfaat sağlamaktır. Bunun da mükellef olana açıkça gösterilmesi gerekir. Bunlardan ilki Allah'ın peygamberini, hata etmek ve günah işlemek gibi kendisini kabule zorlayan şeylerden tenzih etmesidir. Şayet Allah bu gibi durumlardan peygamberini korumasaydı, insanlar peygambere iman etmezlerdi. Dolayısıyla peygamberlerin nübüvvet öncesi ve sonrasında nefreti çekecek günahları işleyebileceği mümkün görülürse onların risaletinin insanlar tarafından kabul

edilmesi zorlaşacaktır. Bununla birlikte peygamberlerin kişiyi emin ve güvenilir kılmaktan çıkarmayacak küçük günahları işlemeleri ve hata etmeleri mümkündür (Sâbûnî, 2005, s. 115; Abdülcebbâr, 2001, s. 387-388; Nesefî, 2012, s. 259, 262).

Mâtürîdîlere göre peygamberlerin vahiyden sonra günahlardan mâsum oluşları sabittir. Ancak vahiyden önce günah (küçük hatalar, zelle, sürçme) işlemeleri, nadir olmak şartıyla mümkündür. Çünkü insanlar peygamberlerin vahye muhatap olmadan önceki sözlerini kabul etmekle sorumlu değillerdir. Fakat peygamberlerin vahiyden sonraki sözlerinin kabul edilmesi hususunda insanlar sorumludurlar. Bu nedenle onların günahlardan mâsum oluşları vahiyden önce değil, vahiyden sonra gerekli ve zorunludur.

3.2.Velilerin Kerâmeti

Mu‘tezile velilerin kerâmetini kabul etmez. Çünkü mu‘cizenin sahte ve gerçek peygamberlerin ayırt edilmesinde önemli bir rol oynadığı için bir faydası vardır. Fakat kerâmetin meydana gelmesinde böyle bir fayda yoktur. Ayrıca kerâmetin kabul edilmesi durumunda peygamberin (resul ve nebinin) bilinmesine ulaştıran yollar da kapanacaktır (Pezdevî, 1994, s. 328-329; Nesefî, 2012, s. 273).

Kerâmetin varlığını kabul eden Mâtürîdîler ise bunun mümkün oluşunu ispat etmek için mu‘cize ile kerâmet arasındaki farklara değinirler. Onlara göre mu‘cize nübüvvet iddiasıyla birlikte meydana gelir. Ayrıca bir veli nübüvvet iddiasında bulunursa dinden çıkar ve Allah’ın düşmanı olur. Bu nedenle kendisinden kerâmet ortaya çıkmaz. Ayrıca mu‘cize sahibi kendi mu‘cizesini gizlemez, ilan eder; kerâmet sahibi ise kerâmetini gizlemeye çalışır, şöhret bulması ile gurura düşmekten korkar. Öte taraftan velinin her bir kerâmeti, peygamberin mu‘cizesi olur. Kerâmetin ortaya çıkmasıyla onun veli olduğu bilinir. Veli olması da dinin de hak üzere olmasına bağlıdır. Dinin de hak üzere olması da peygamberinin risaletinin doğruluğuna delâlet eder. Çünkü velinin dini peygamberinin risaletini kabul etmektir, söz ve fiillerinde sadece ona tabi olmaktır. Bu sebeple velinin kerâmeti aynı zamanda tabi olduğu peygamber hakkında da bir mu‘cize sayılır (Nesefî, 2012, s. 273).

3.3.Nazar ve Sihir

Mâtürîdîler, Hz. Peygamber’in nazar (göz değmesi) ve sihrin (büyünün) hak olduğuna dair rivâyetini delil göstererek nazar ve sihrin gerçek olduğunu benimsemişlerdir. Mu‘tezile ise sihri bir tür hayal, göz boyama ve hile olarak değerlendirip mümkün görmemişlerdir (Nesefî, 2012, s. 276. Abdülcebbâr, 2001, s. 386).

4. SEM'İYYÂT İLE İLGİLİ GÖRÜŞ FAKLILIKLARI

İslâm inanç sisteminin en temel konularından bir diğerini oluşturan sem'iyyât bahsiyle ilgili iki mezhep arasında birtakım farklılıklar söz konusudur. Bunları müstakil başlıklar altın şu şekilde özetlemek mümkündür:

4.1.İnsanlar ile Melekler Arasındaki Üstünlük Meselesi

Mu'tezile nasslarda meleklerin insanlardan önce zikredilmesini gerekçe göstererek daha üstün olduklarını savunmuştur. Onlara göre meleklerin üstün olmaların göstergesi ise nurânî cevherden olmaları, nefsânî ve şehevî arzulardan uzak kalmaları, Allah'a yakın olmaları ve sürekli ibadet etmeleridir (Pezdevî, 1994, s. 287 vd.; Taftazânî, 1991, s. 365). Mâtürîdîlere göre insanların en özel olanları (peygamberler) bütün meleklerden üstündür. Meleklerin en özel olanları (Cebrail ve Azrail gibi elçiler/resuller) da insanların avam kesiminden üstündür. İnsanların avam kesimi ise meleklerin avam kesiminden üstündür (Nesefî, 2012, s. 458). İnsanların meleklerden üstün olduğuna ilişkin en önemli delil, insanların heva ve nefse sahip olarak yaratılmış olmalarına ve bu çerçevede hareket etmelerinin doğallığına rağmen Allah'ın rızasını elde etmek için heva ve heveslerini yenebilmeleri ve onlara uyarak hareket etmemeleridir (Nesefî, 2006, 1: 385-386; a.mlf, 2012, s. 460). Ayrıca melekler akıl sahibi ve şehvetsiz olarak yaratılmıştır. İnsanlar ise onlardan farklı olarak hem akıl ve hem de şehvet duygusuna sahip olarak yaratılmıştır. İşte bu nedenle insanlardan her kimin aklı şehvetine galip gelirse, mertebesi meleklerinkinden daha üstte olur (Nesefî, 2012, s. 462; a.mlf., 2006, 1: 386).

4.2.Şefaat Meselesi

Her iki mezhep de Hz. Muhammed'in kendi ümmetine şefaatte bulunağının sabit olduğu konusunda hemfikirdirler. İhtilaf şefaatin kimler hiçin geçerli olacağı hakkındadır. Mu'tezile Hz. Muhammed'in şefaatinin sabit olduğunu kabul eder, fakat bu şefaatin büyük günah işleyen ve tövbe etmeyen kimseler için değil, işlediği günahtan dolayı tövbe eden ve cenneti hak eden kimseler için geçerli olduğunu savunur. Onlara göre şefaat âsiler için değil Allah'ın kendilerinden razı olup cennete koyduğu kimselere yönelik olup, bu kimselerin cennetteki mertebelerinin yükseltilmesi içindir (Zemahşerî, 2002, s. 1159; Abdülcebbâr, 2001, s. 463-465). Mu'tezile'nin bu görüşlerini reddeden Mâtürîdîler, büyük günah ve diğer günahkârları işleyenler için âhirette Hz. Muhammed'in ve hayırlı kulların şefaatinin hak olduğunu savunurlar. Ayrıca Hz. Peygamber büyük günah işleyenlere şefaatin olacağını haber verdiğini

söylerler. Onlara göre Allah dilerse günahkâr müminleri, imanları nedeniyle affedip, cennetine koyabilir. Ya da peygamberlere, evliyalara ve ulemaya şefaat etme yetkisi verir, şayet onlar da bu günahkâr müminlere şefaat ederlerse, bu şefaat sebebiyle Allah, günahkârları cehenneme koymaz. Bununla birlikte Mâtürîdîler kâfirleri Allah'ın affetmesinin veya şefaatçilerin şefaatinin onlar için söz konusu olmadığını önemle vurgularlar (Nesefî, 2006, 1: 88; Önal, 2017, s. 221, a.mlf, 2019, 318 vd.)

4.3.Rü'yetullah

Mâtürîdîler ile Mu'tezile arasında ihtilaflı olan bir diğer mesele de Allah'ın âhirette görülmesi (rü'yetullah) meselesidir. Mu'tezilî âlimlere göre Allah'ın ahirette görülmesi mümkün değildir. Çünkü görme fiilinin meydana gelmesi gören ile görülen arasında karşı karşıya olma, belli bir mesafe, gören ile görülen arasına ışık ve aydınlığın ulaşmasıyla gerçekleşir. Tüm bunlar dünyaya ait unsurlardır ve ahirette bunların olması imkânsızdır. Ayrıca şu da tecrübeyle sabittir ki sadece cisim olanlar gözlerle görülebilir. Allah ise cisim değildir (Abdülcebbâr, 2001, s. 155-156, 161; Pezdevî, 1994s. 111; Nesefî, 2012, s. 214-215). Mâtürîdîlere göre rü'yetullah aklen mümkün ve naklen vaciptir. Ancak bunun keyfiyeti bilinemez. Yani Allah'ın cennette görülmesi mahiyeti bilinmemekle dünyaya ait unsurlar olmaksızın vuku bulacaktır. Her ne kadar görme olayı için bu zikredilenlere ihtiyaç duyulsa da bu zaruri değildir. Zira mesafe, cihet ve ışık gibi durumlarla sınırlandırılması mümkün olmayan Allah Teâlâ'nın kullarını görmesi bu duruma işaret etmektedir. Ancak bu görme görme olayı kâfirler için değil sadece mü'minler için söz konusudur. Bu nedenle mü'minler görme olayında istisna tutulmuştur (Nesefî, 2012, s. 215, 219, 222; a.mlf. 2006, 2: 40).

5. İMAN KAVRAMI VE MAHİYETİ

Mu'tezile ile Mâtürîdîler arasındaki bir diğer tartışmalı konu da iman ve mahiyetine ilişkin meselelerdir. Bu mesele etrafında iman ile küfür arasındaki ayrımın ne olduğu, mü'min, kâfir ve fâsık kelimelerinin sınırlarının tespiti, mürtekib-i kebîrenin âhiretteki konumu, iman-amel ilişkisi, imanda artma ve eksilme vb. konular tartışılmıştır.

5.1.İmanın Tarifi ve İman-Amel İlişkisi

Mu'tezilî alimlere göre iman marifet, söz ve amelden ibarettir. Yani iman, farz, vâcip ve nafile gibi bütün taatleri yerine getirmek ve kötülüklerden kaçınmaktır. Çünkü imanın aslı ister farz olsun ister nafile olsun taatları eda etme ve kötülüklerden sakınmadır (Abdülcebbâr, 2001, s. 471, 478, 544; Eş'ârî, 2006, s. 158). Görüldüğü üzere Mu'tezile, ameli imanın içine dâhil etmiş, âhirette kurtuluşa ulaşmak için

taatların yerine getirilmesini ve günahlardan sakınmayı şart koşmuştur. Mâtürîdîler ise imanın bir kalp ve vicdan işi olup, tasdîk manasına geldiğini, dolayısıyla imanı, kalp ile tasdîk etmek şeklinde tanımlamışlardır. Dil ile ikrârı ise imanın aslî cüz'ü değil, dünyevî hükümlerin uygulanabilmesi için şart olarak görmüşler, ameli imana dahil etmemiştir. Bu anlayışa göre kalbinde tasdîk olan bir kimse Allah katında gerçek bir mü'mindir. Bu nedenle kişinin Allah katında mü'min sayılabilmesi için tasdîk yeterlidir. Dil ile ikrâr etmesi ise bu dünyada kendisine İslâmî hükümlerin uygulanabilmesi için gereklidir (Mâtürîdî, 2002, s. 490-491; Nesefî, 2012, s. 369-370, 382).

5.2.Mürtekib-i Kebîre'nin Âhiretteki Konumu

Mu'tezilî âlimlere göre eğer işlenen büyük günah ise, kişi imandan çıkar, ancak küfre de girmez. İkisi arasında bir konumda olur. Yani bu kişi ne kâfirdir ne de mü'mindir, iki konum arasında bir konumda fâsıktır. Büyük günah işleyen bir kişinin âhiretteki durumu ise ölmeden önce işlediği günahlardan dolayı tövbe edip etmemesiyle ilgilidir. Bu dünyada ölmeden önce pişman olup, tövbe ederse sevap kazanır. Eğer tövbe etmeden ölürse kâfirler gibi cehennemde ebedî olarak kalır. Fakat göreceği azap kâfirlerinkinden daha hafif olur (Hayyât, 1993 s. 165; Abdülcebbâr, 2001, s. 450-451, 471; İbn Murtazâ, 1960, s. 8). Mâtürîdîlere göre büyük günah işleyen kimsede tasdîk eylemi bulunduğu için imandan çıkmış olmaz. Bu kimse günahkâr mümindir. Bu günahından dolayı tövbe etmeden ölürse, onun durumu Allah Teâlâ'nın dilemesine kalmıştır. Allah isterse onu affedip, cennetine koyar, isterse işlediği günahı miktarınca onu cehennemde cezalandırıp, daha sonra cennete koyar. Bu yüzden büyük günah işleyen kişi ebedî olarak cehennemde kalmaz. Özetle büyük günah işleyende iman bulunduğu için onun âhiretteki durumuyla ilgili olarak iki hüküm söz konusu olur: Bunlardan birincisi büyük günah işleyen kişinin cennete gidecek olmasıdır. İkincisi de bu kişinin durumunun Allah'a kalmış olmasıdır. Allah bu kişiyi dilerse affeder, dilerse günahı miktarınca cehennemde cezalandırır, sonra tekrar cennete koyar (Nesefî, 2012, s. 397, 406-411; Önal, 2017, s. 208).

6. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

İslam düşünce tarihinde ihtilaflı olan itikadi meselelerle ilgili en yoğun tartışmalar Mâtürîdîyye ile Mu'tezile arasında gerçekleşmiştir. İki mezhep arasında farklı görüşlerin benimsendiği konuların başında da ilahî sıfatlar, halku'l-Kur'an, rüyetullah, kulun fiillerinin oluşumu, iman-inkâr-fısk, iman-amel münasebeti, mürtekib-i kebire,

istitâat, hidâyet-dalâlet, salâh-aslah, peygamberlerin mâsumiyeti, şefaat, kerâmet, nazar, sihir, ecel, rızık gibi meseleler yer almaktadır. İhtilaflı olan bu meselelerde taraflar birbirine karşı çeşitli aklî ve naklî ileri sürülerek tez-antitez şeklinde bir mücadele içerisinde olmuşlardır. Bu durum İslâm'ın özgür düşünceye ne kadar önem verdiğini göstermesi bakımından oldukça manidardır. Öte yandan iki mezhep arasında yürütülen bu fikri tartışmalar neticesinde ortaya çıkan farklı görüş ve fikirleri –tevhid, peygamberlik ve ahiret inancı gibi İslam'ın temel inanç esaslarının inkâr edilmemesi şartıyla- bir zenginlik ve çeşitlilik olarak değerlendirmelidir. Ayrıca hatalı ve yanlış fikirlerinden dolayı tarafları tekfir etmekten kaçınmalı, dinin esasını ilgilendirmeyen görüş farklılıklarını hoş görmeli, ama eleştirmekten de kaçınmamalıdır. Bu eleştirilerde de ifrat ve tefritten uzak, daha mutedil bir yol takip edilmeli, bu çerçevede hatalı ve yanlış görüş benimseyen tarafı sapıklık ve dalâlet ile suçlamaktan daha ziyade aklî ve naklî deliller kullanmak suretiyle muhalif görüşlerinin yanlışlığını ve geçersizliğini ispat etmeye çalışarak bilimsel, ilmî ve ikna yöntemi kullanılmalıdır. Böylesi bir tutum, İslâm dünyasında itikadî ve fikrî istikrarın oluşmasına önemli katkı sağlayacağı gibi günümüzdeki Müslüman topluma farklı inanç ve mezhep mensuplarına karşı nasıl davranılması gerektiği; inanç, düşünce ve görüş farklılıklarına rağmen bir arada iç içe barış ve huzur içinde nasıl yaşanabileceği konusunda da bir örnek teşkil edecektir. Buradan hareketle diyebiliriz ki, günümüz Müslümanları kendi içindeki inanç, görüş ve mezhep farklılıklarını bir çatışma ve kavga kaynağı değil bir kültür ve düşünce zenginliği olarak görmelidir. Aksi takdirde bugün İslâm âleminde yaşanan mezhep kavgaları ve bunun neticesinde binlerce Müslümanın ölmesi gibi felaketlerin ardı arkası kesilmeyecektir.

KAYNAKÇA

Abdülcebbâr, K. *Müteşâbihu'l-Kur'ân*, Dârü't-Türâs, thk. M. Zarzûr, Kahire, 1185.

Abdülcebbâr, K. *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, nşr. Ebû Haşim, Daru İhya, Beyrut, 2001.

Bağdâdî, A. *el-Fark Beyne'l-Fırak*, nşr. M. Abdülhamid, Dârü't-Türâs, Kahire, 2007.

Çelebi, İ. *İslâm İnanç Sisteminde Akılcılık ve Kadı Abdülcebbâr*, Rağbet Yay., İstanbul, 2002.

Ebû Hanîfe, "Fıkhu'l-Ekber", *İmam-ı A'zam'ın Beş Eseri*, çev. M. Öz, MÜİF Yay., İstanbul, 2002.

Eş'arî, E. H. *el-Lüma*, nşr. M. Zannâavî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000.

Hayyât, H. O. *Kitâbu'lintisâr*, nşr. H. S. Nyberg, Mektebetü'd-Dari'l-Arabiyye, Beyrut, 1993.

Işık, K. *Mu'tezile'nin Doğuşu ve Kelâmi Görüşleri*, Ankara Üniv. Basımevi, Ankara, 1967.

İbn Murtazâ, A. Y. *Tabakâtü'l-Mu'tezile*, nşr. D. Wilzer, Mektebeti'l-İlâhiyye, Beyrut, 1960.

İzmirli, İ. H. *Yeni İlm-i Kelâm*, Umran Yayınları, Ankara, 1981.

Kılavuz, A. S., *Ana Hatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2004.

Mâtürîdî, E. M. *Kitâbü't-Tevhîd*, çev. Bekir Topaloğlu, İSAM Yay., Ankara, 2002.

Nesefî, E. M. *Şerhu'l-'Umde*, nşr. A. İsmail, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kahire, 2012.

Nesefî, E. M., *Medâriku't-Tenzîl*, nşr. M. eş-Şe'âr, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 2006.

Önal, R. *Ebü'l-Berekât en-Nesefî ve Kelâmî Polemikleri*, Emin Yay., Bursa, 2017.

Önal, R. *İmam Birgivî'de Bilgi ve İnanç Paradigması*, Emin Yay., Bursa, 2019.

Pezdevî, E. Y. M., *Ehl-i Sünnet Akaidi*, çev. Ş. Gölcük, Kayıhan Yay., İstanbul, 1994.

Sâbûnî, N. *Mâtürîdiyye Akaidi*, çev. B. Topaloğlu, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 2005.

Şehristânî, M. A. *el-Milel ve'n-Nihal*, nşr. F. Muhammed, Dâru'l-Kütüb, Beyrut ts.

Taftazânî, S. Ö. *Kelâm İlmi ve İslâm Akâidi*, haz. S. Uludağ, Dergah Yay., İstanbul. 1991.

Yavuz, Y. Ş. "Halku'l-Kur'ân", *DİA*, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1997,ss. 371-375.

Yeşilyurt, T. *Ebü'l-Berekât en-Nesefi ve İslâm Düşüncesindeki Yeri*, Kubbealtı Yayıncılık, Malatya, 2000.

Zemahşerî, M. Ömer. *Tefsîru'l-Keşşâf*, thk. Halil Mahmud, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut. 2002.

OĞUZ TANSEL'İN CEVAHİR YUMURTASI ADLI MASALININ KARNAVALESK KURAMI ÇERÇEVESİNDE YORUMLANMASI

Doç. Dr. Handan AYDIN KASIMOĞLU

[1] Çanakkale OnSekiz Mart Üniversitesi , İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi ,

-0000-0002-6086-4682

ÖZET

Masallar, yüzyıllardır var olan ve hepimizin hayatında, özellikle de çocukluk döneminde etkili olan bir türdür. Tarih boyunca var olması, içimizdeki dünyayı farklı yansımalarla anlatması, anlatırken içine çekip dersler vermesi açısından masal hem Türk edebiyatı hem de Türk halk edebiyatı açısından yeri sarsılmayacak bir anlatıdır. Bu anlatının özellikle de yeni bakış açılarıyla ele alınması , incelenmesi, yorumlanması ve sınırlarının yeniden çizilmesi gerekmektedir.

Masallar, yıllar boyunca pek çok kişi tarafından anlatılarak sözlü kültürde ; pek çok yazar tarafından kaleme alınarak da yazılı kültürde var olmuştur. Oğuz Tansel de masalları kaleme alıp yazılı kültüre pek çok masal kazandıran yazarlardandır. Masallar bu zamana kadar pek çok kuramla incelenmiştir ama incelenen kuramlar artık günümüz dünyasında geçerli noktalarda değildir.

Karnavalesk Kuramı, pek çok romanın ya da filmin incelenmesinde kullanılmıştır. Halk Bilimi alanı bu kurama uzak kalmış ve kuram incelemelerde yer bulmamıştır. Aslında Karnavalesk Kuramı derinlemesine incelendiğinde Halk Bilimi açısından yoruma ve uyarlamaya açık bir kuramdır. Birçok masal, halk hikayesi, destan bu kuram çerçevesinde incelenme imkanına sahiptir.

Bu çalışmanın amacı hayatını masala adamış olan Oğuz Tansel'in "Cevahir Yumurtası" adlı masalının Karnavalesk Kuramı çerçevesinde inceleyip masalın karnavalesk yapısının olup olmadığını tespit etmek ve bu anlamda masala bir çerçeve çizmektir. Bu çerçeveyle birlikte bir masaldan yola çıkarak masalın karnavalesk bir yapı barındırıp barındırmaması da tartışılacak ve bundan sonra yazılacak masallara yönelik bir yol haritası çıkarılacaktır.

Anahtar Kelimeler : Oğuz Tansel,Karnaveleks Kuramı,Masal,Cevahir Yumurtası

GİRİŞ

Masal, hepimizin hayatında etkili olmuş , gerçek olmadığına inandığımız ama aslında büyük bir gerçekliğin ürünüdür. Bu zamana kadar masal üzerine pek çok tanımlama ve çalışma yapılmıştır.

Umay Günay ."masal" kelimesinin Arapça "mesel" kelimesinin anlam ve söyleniş bakımından değişmesinden türediğini belirtir ve "mesel" kelimesinin "halk dilinde yaygın ve benimsenen öğüt" anlamına geldiğini ifade eder. (Günay, 2011)

Macar Türkolog Ignacz Kunos'a göre masal ise : "Hem eski zamanların dinini ve bu dinlerin nasıl olduklarını, hem de geçmiş zamanlarda yaşayanların edebiyatlarını ,yargılarını, yazılmış tarihlerden fazla anlatır." (Kunos, 2001)

Ziya Gökalp'e göre masal ise : "Perileri ve devleri muhtevi olsun olmasın, zamanı ve mekânı muayyen olmayan, esrarengiz bir muhitte cereyan eden hikâyelerdir." şeklinde tanımlar. (Fizilok, 1991)

Bu zamana kadar okuduğumuz masallardan çıkardığımız derslere ve yukarıdaki tanımlamalara baktığımız zaman masalın aslında toplumuza tutulan bir ayna olduğunu görüyoruz. Masal, bizi gerçeklerden koparan bir tür değil tam aksine bizi gerçekliğe bağlayan bir türdür. Aksi olsaydı masallardan ders de çıkaramazdık, toplum hakkında bilgi de edinemezdik.

OĞUZ TANSEL HAKKINDA

Oğuz Tansel,1915 yılında Toros yamaçlarında bulunan Meyre Köyü'nde doğmuş,30 Ekim 1994'te Ankara'da ölmüştür. Dedesi Divan şairi olan Oğuz Tansel, Arapça ve Farsça dersleri almıştır. Pertev Naili Boratav'ın ve Abdülbaki Gölpınarlı'nın öğrencisi olan Oğuz Tansel, hayatını masal adamıştır.

" Çocuklara ve gençlere kitap sevgisi , okuma alışkanlığı , anadilin incelikleri en çok masallarla verilebilir kanısındayım" diyen Oğuz Tansel Türk Masal Kataloğu'na da katkıda bulunmuş bir isimdir. 1977 yılında Türk Dil Kurumu'nun "Çocuk Yazını Ödülü" adlı ödülünü almıştır.

CEVAHİR YUMURTASI MASALI

Cevahir Yumurtası masalı, fakir karı kocanın dağda yumurta bulmasıyla başlar. Bu karı koca yumurtayı yemek yerine sarrafa satmayı tercih ederler. Sarraf yumurtaların karşılığında adama ağırlığınca odun verir ve adamdan bu yumurtaları yumurtlayan kuşu bulmasını , eğer bulup kendisine satarsa ona ağırlığınca altın vereceğini söyler. Adam çok sevinir ve hemen kuşu avlar, evine getirir; fakat karısı kuşu satmak yerine yumurtasını satmanın kazançlı olduğunu söyleyince adam kuşu satmaktan vazgeçer. Sarrafa da karısının izin vermediğini söyler. Sarraf, kadını ikna etmek için eve gidip gelmeye başlar. Bu geliş gidişlerde kadın sarrafa aşık olur. Bu anlayan sarraf kadının aşkını kullanarak kuşu elde etmek ister. Kadına hasta olduğunu ve tek dermanının kuşu yemek olduğunu söyler .Kadın aşkı için kuşu pişirir ; fakat kuşu sarraf değil o sırada eve gelen oğulları yer. Bir oğlu kuşun yüreğini, diğer oğlu ise ciğerini yemiştir. Bu duruma sarraf çok sinirlenir ve kadından çocuklarını bulmasını ister. Kadın aşkı uğruna çocuklarına zarar vermeyi göze alır fakat çocuklarını bulamaz. Çocuklar olaylara şahit olan babaannelerinin yardımıyla kaçmıştır ama çıkan fırtına sonucunda birbirlerini kaybetmişlerdir.

Çocuklardan kuşun yüreğini yiyenin, küçük olanın döktüğü bütün sular, terinden akan bütün damlalar altın olur. Bunun gücünün yardımıyla bir nineye sığınır, nine çocuktaki gücü fark edince onu oğlu olarak benimser. Ona bir dünya güzeli gösterir, çocuk dünya güzeline aşık olur. Dünya güzeli onun aşkını kullanıp kuşun yüreğini yutar. Çocuk yardımına koşan periler sayesinde kuşun yüreğini kurtarır ve dünya güzelini eşeğe çevirir.

Çocuklardan kuşun ciğerini yiyenin, büyük çocuğun çimdiği sular gümüş olur. Bu sayede çok zengin olur. Karşısına çıkan bir dervişin sorduğu sorudan sonra gençlikte zorluk istediği için bütün mallarını kaybeder ve zor duruma düşer. Zor duruma düştükten sonra gitmeye karar veren

çocuk, giderken durakladığı bir köyde kalmaya veriyor ve orada bekçilik yapmaya başlıyor. Bekçilik yaptığı sırada köye gelen kervancı bekçinin eşini kaçırıyor. Bekçi çocuklarıyla birlikte eşini aramaya giderken çocuklarını da kaybediyor. Çocuklarını aradığı sırada devlet kuşunun kendisine konmasıyla bekçi bir anda hükümdar oluyor ve önce kardeşine daha sonra karısına kavuşuyor. Dünya güzeli tekrar eski haline dönüyor ve küçük kardeşle evleniyor. Masal da mutlu sonla bitiyor.

MİKHAİL BAKHTİN VE KARNAVALEKS KURAMI

Mikhail Bakhtin, 1895 1975 yılları arasında yaşamış bir Rus kuramcıdır. Kurduğu Karnavalesk Kuramı ile bireysel davranışlardan yola çıkarak toplumu yorumlamıştır.

"Karnaveleks terimi, karnavala özgü temel özelliklerin bir kültür öğesindeki tezahürüne ya da bir kültür öğesinin karnaval geleneği ile ilişkili olmasına aften kullanılmaktadır."

(Fatih, 2015,s.148)

Karnavaleks Kuramı, kültürü esas alan ve kültür alanında tespitler yapan bit kuramdır.Bu nedenle kuramla ilgilli yapılan çalışmalar genelde roman üzerinde yoğunlaşmıştır. Karnavaleks Kuramı , daha çok toplumun gerçeklerden uzaklaşıp kendisini farklı kimliklerle anlatma ihtiyacından yola çıkmıştır. Karnavaleks Kuramı, 6 boyuttan oluşmaktadır :

• Karnaval Gülüşü

• Tepetaklak Dünya

• Grotesk

• Diyalojizm

• Pazar Meydanı

• Pazar Yeri Dili (Kalaman, 2021:13-50)

KARNAVALESK KURAMI VE CEVAHİR YUMURTASI MASALI

Karnavalesk Kuramı toplumsal amaçlar doğrultusunda kurulmuştur. Kuram, toplumsallıktan bireyselliğe gitmeyi hedeflemektedir. Ulaşmak istediği ana nokta bireydir. Oğuz Tansel'in masalına baktığımızda ise çıkış noktasının bireysellik olduğunu görmekteyiz. Oğuz Tansel ve geniş anlamda da masallar ; bireysellikten yola çıkarak topluma ulaşmayı hedeflemektedir. Bu anlamda farklı gibi gözükseler de aslında ulaşmak istedikleri noktalar birbirleriyle bir bütündür.

KARNAVAL GÜLÜŞÜ VE CEVAHİR YUMURTASI

Karnaval Gülüşü, mizahı bir araç olarak kullanıp toplumu yerip insanları gerçek kimliklerinden uzaklaştırır.

"Gülmek karnavalın en belirgin özelliği olmaktadır. Karnavala has gülme şekli normal zamanda asla müsaade edilemeyecek davranışlara izin niteliği taşımaktadır." (KALAMAN, 2021)

Cevahir Yumurtası masalında gülmek ya da güldürmek amaç değildir. Bu masal fakirlik noktasından çıkış yapmaktadır. Karnaval Gülüşü'nde toplum eleştirisi hakimken masalda bireyler eleştirilir.

TEPETAKLAK DÜNYA VE CEVAHİR YUMURTASI

Tepetaklak Dünya, geçici düzen değişimi üzerine kuruludur.

"*Karnaval sürecinde hayat, kimlikler , yerleşik hiyerarşik düzen , görevler,meslekler, ahlaki normlar ,cinsiyetler tepetaklak edilmektedir. Bu tepetaklaklık hali, ütopik bir dünyanın tasviri olmaktadır. Karnaval bitip hayat eski düzenine döndüğünde ise yerine düz, baskıcı ve sıkıcı dünyaya bırakmaktadır."* (KIPÇAK, 2016)

Tepetaklak Dünya, mutluluktan mutsuzluğa geçiştir.Tepataklak Dünyada geçici düzende mutluluk, kalıcı düzende mutsuzluk hakimdir. Cevahir Yumurtası masalında ise mutlu bir son görürüz. Kuram , toplumun esas haline geri dönüşte bulunurken masal kendisini mutluluk noktasında frenlemiştir.

GROTESK VE CEVAHİR YUMURTASI

Grotesk , bireysel duyguların ve toplum tarafından kabul görmeyen duyguların hakimiyeti üzerine kuruludur. Bastırılmış duyguların açığa çıkması Grotesk için bir başarıdır.

"*Grotesk , karnaval zamanı dışında bastırılmış gerçekleri su yüzüne çıkarmaktadır. Karnaval yoluyla yaşamın düzeni altüst edilmekte ve bastırılmış eğilimlerin hakimiyet sağlamasıyla otoriter düzenle dalga geçilmektedir."* (SARI, 2020)

Cevahir Yumurtası masalına baktığımızda ise tam tersi bir durumla karşılaşırız. Cevahir Yumurtası masalında bastırılmış bir duygunun ortaya çıkışı olayları ihanete taşımış ve tüm kötü gidişin başlangıcı olarak kabul edilmiştir. Kuramda topluma bir başkaldırı olan durum, masalda bir felaketin başlangıcıdır.

DİYALOJİZM VE CEVAHİR YUMURTASI MASALI

Diyalojizmin temelinde, toplumdan farklı bir iletişim şekli görülmektedir.İnsanlar , özgürlüğün verdiği etkiyle farklı iletişimsel aktiviteler denemektedirler.

"*Normal yaşamlarında insanların gerçekleştirdiği iletişim şekli, kullandığı dil ve yarattığı etkileşim, karnavalesk yapıda yani karnaval ortamında tamamen farklı şekilde hayat bulmaktadır."* (KALAMAN, 2021)

Masalda ise tam tersi bir durum söz konusudur. Bireysel duygular masalda bir felaket olarak anlatılmıştır. Bastırılmış duygusal, bireysel duygular masalın sonunda ihanetle bütünleştirilip cezalandırılmıştır. Masalın ana fikrini , topluma ve özellikle de aileye uygun şekilde davranmak oluşturmaktadır.

PAZAR MEYDANI , PAZAR YERİ DİLİ VE CEVAHİR YUMURTASI MASALI

Karnavalesk Kuramı, ticaret faaliyetleri toplumsal olarak, toplumun bir iletişim şekli olarak ele alır. Ticaret, bir toplumsal aktivitedir ve kendisine özgü kuralları vardır. Bu anlamda kuram için ticaret bir amaçtır.

"Karnavalın mekânı olan Pazar meydanında insanlar iletişim kurmakta, gösteriler gerçekleştirilmekte, kendilerine özgü rahat bir dil yaratmakta, eğlenmekte ve dans etmektedir." (KALAMAN, 2021)

Pazar Yeri Dili , insanların özgürlük ortamı içerisinde kendi dilini ve kurallarını oluşturdukları bir ortamdır. Cevahir Yumurtası masalında ise ticari hayat bir araç ve daha çok kurtuluştur. Masalda , ticaret bir ticari faaliyettir.

"Çoksesli ve kendine özgü yapıdaki bu dil karnavalın dili olmaktadır. Karnavalın dili aynı zamanda bünyesinde farklı anlamlar da barındırmaktadır." (KALAMAN, 2021)

Masal toplumun içinde doğrudan var olduğu için toplumun bir aynası konumundadır. Bu nedenle ticari faaliyet tamamen bireysel bir boyuttadır ve maddi kaygılar içerisinde kuruludur.

SONUÇ

Cevahir Yumurtası masalı, karnavalesk bir yapıya sahip değildir. Bunun nedeni tamamen bireysellikten toplumsallık düzlemine gitmesinden kaynaklanmaktadır. Masalın yapısı kısmen karnavalesk yapıya uygun olsa da karnavalesk yapıda bir masalın oluşabilmesi için kurguların çok yönlü kurulması ve masalların eleştirel bakış açısıyla yazılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Fatih, İ. (2015). *Mikhail Bakhtin'de Diyaloji Kuramı ve Karşı Kültür Olarak Karnaval (Doktora Tezi).*

Filizok, R. (1991). *Ziya Gökalp'in Edebî Eserlerinde Halk Edebiyatı Tesiri Üzerine Bir Araştırma.* Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Günay, U. (2011). *Elazığ Masalları ve Propp Methodu.* Ankara: Akçağ.

KALAMAN, S. (2021). Dijital Karnaval Ortamı Olarak Yeni Medya : Instagram Örneği. K. Ö. TEMEL Mustafa içinde, *Dijital Çağda İletişim,Kültür ve Medya II* (s. 13-50).

KIPÇAK, S. (2016). *Yeni Karnaval Olarak Yeni Medya : Karnavalesk Nitelikleri iele Twitter (Doktora Tezi).*

Kunos, I. (2001). *Türk Halk Edebiyatı.* Ankara: Akçağ.

SARI, M. (2020). Bahtiyen karnavaleks bağlamında kült film kavramı. 230-250.

Tansel, O. (2019). *Masallar.* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.